

ACCNU
H 932

విజ్ఞాపన

ఈ స్థానపట్కమును నే నిట్లు పరివర్తనము చేసి ప్రచురింపగలిగినందులకు తొలుత శ్రీమద్ధన్వంతరికి అనేక నమస్కారశతంబు లొనర్చుచున్నాడను. చరక పరివర్తనము సామాన్యవిషయము కాదనెడి సంగతి అందరికి తెలిసిన విషయమే. అట్టి చరకసంహితను నేను పూర్తిగ ఆంధ్రీకరింప సాహసించి తొలుత చికిత్సాస్థానమును ఆంధ్రీకరించి ప్రచురించి పిమ్మట ఈ స్థానపట్కమును కూడ ఆంధ్రీకరించి ప్రచురించితిని. ఇట్టిపనిని నిర్వహించుటకు నా శక్తియే కారణము కాదనియు శ్రీ భగవంతుని యొక్క పూర్ణకటాక్షమే కారణమనియు నేను తిరకరణశుద్ధిగ నమ్ముచున్నాడను. ఇదివఱలో ఎవరును చేసియుండని యిట్టి మహాత్తరకార్యమును నేను చేసియుండుటయే అట్లు నమ్ముటకుగల కారణమై యున్నది. మిగిలిన సూత్రస్థానమును కూడ ఆంధ్రీకరించి ప్రచురించినచో చరకమునంతను పూర్తిగ ఆంధ్రీకరించినటుల శ్రీభగవంతుడు నన్ను ప.పూర్ణముగ కటాక్షించినవాడగును. కాని ఈ గ్రంథము నిమిత్తమై నేను అనేక వ్యయప్రయాసలను పడియుండుటచే నే నిప్పుడా తలంపును వదలుకొంటిని. కాని నా వైద్యసోదరుల యొక్క పరిపూర్ణమైన ప్రోత్సాహము వలన అధికమైన శక్తికలవాడనై ఆ సూత్రస్థానమును కూడ ఇప్పుడే ఆంధ్రీకరించి కొద్ది రోజులలో ప్రచురింపబోవుచున్నాడను.

ఈ గ్రంథ పరివర్తనమునందు నాకు అధికముగ తోడ్పడిన బ్రహ్మశ్రీ శిష్టా సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారికిని నా సోదరుడగు శ్రీ సత్యనారాయణశాస్త్రికిని ఇతరులకును అనేక కృతజ్ఞతలను తెలుపుచు ఈ విజ్ఞాపనమును ఇంతటితో సమాప్తి నొందించుచున్నాడను.

(ద్వితీయ ముద్రణము)

ఈ చరకస్థానపట్కము చాలాకాలము తదుపరి పునర్ముద్రణచేసి చరక సంహిత మూడు భాగములను మరల ఆయుర్వేద వైద్య సోదరులకు, వైద్య విద్యార్థులకు, వైద్యభిమానులకు అందజేయగలిగినందుకు శ్రీమద్ధన్వంతరికి సమాప్రణామము లొనర్చుచున్నాము.

ఈ గ్రంథ ముద్రణకు కాగితమును నిర్ణీతధరకు సరఫరా చేసినందుకు ప్రభుత్వము వారికి మా కృతజ్ఞతలు.

రాజమండ్రి,
10—3—1978

ఇట్లు,
శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి & సన్లు.

మాచే ప్రచురింపబడిన ఇతర గ్రంథములు

చరక చికిత్సాస్థానము

ఇందు ప్రధానములగు సమస్త వ్యాధుల యొక్కయు చికిత్సా విధానములు అతి విపులముగా వివరింపబడి యున్నవి. మరియు నిదానము కూడ ప్రతి వ్యాధికిని విపులముగ వ్రాయబడి యున్నది. శాస్త్రసమ్మతమగుచికిత్సకు ఈగ్రంథము అత్యుత్తమమైనది. క్యాలిఫోర్నీ బైండు చేయబడినది. వెల రు 25-00 లు.

చరక సూత్రస్థానము

శాస్త్రమునకంతకునూ సంబంధించియుండు విషయములకు సూత్రములని పేరు. ప్రతి గ్రంథమునకు అట్టి సూత్రములు తొలుత చెప్పబడును. వాగ్భట సూత్రస్థానము మొదలగు సూత్రస్థానములను చూచిన మీకు ఈ విషయము బోధపడియే యుండును. ఈ చరక సూత్రస్థానమునందు అనేక విధములగు శాస్త్ర విషయములు అతి విపులముగ వ్రాయబడి యున్నవి. కేలిఫోర్నీ బైండు చేయబడినది. వెల రు 12-00.

ఆయుర్వేదౌషధరత్నాకరము

ప్రసిద్ధములైన నట్టియు, వాడుకలో నున్నట్టియు యోగములు ఆంధ్ర వైద్యులకందరికీ అందుబాటులో నుండుటకు అనేక వ్యయ ప్రయాసలకుల్లొనై కొన్ని వందల యోగములను సంపాదించి ఈ ఆయుర్వేదౌషధరత్నాకరము ప్రచురించితిమి. సిద్ధమకరధ్వజము, వసంతకుసుమాకరం మొదలు పైత్యాంతకము, ఆనందభైరవి వరకు సుమారు నాలుగైదువందల రకముల మందుల యోగములు విమర్శనా పూర్వకముగా ఇందు వ్రాయబడి యున్నవి. మరియు మందులు తయారుచేయునప్పుడు తీసుకొనవలసిన జాగ్రత్తలు, ఔషధనామముల కర్థము, అనుపానాది వివరములు, సందేహ సమాధానములు, ఔషధ పాక వివరములు మొదలగు ఉపయోగకరమైన విషయములు కూడా కలవు.

కేలిఫోర్నీ బైండు చేయబడినది.

వెల రు 12-00 లు.

అంధ్ర భైషజ్య రత్నావళి

అనేక రకములైన ఆసవారిష్టములు, చూర్ణములు, శేఘ్యములు, ఘృతములు, మాత్రలు, తైలములు యొక్క యోగములు సమగ్రముగా వ్రాయబడిన పుస్తకము. ఆరు ముద్రాణములు పూర్తి అయినదన్న విషయమే ఈ గ్రంథ ప్రశస్తిని తెలుపగలదు.
క్యాలికో బైండు చేయబడినది. వెల రు 8-00 లు.

భస్మ ప్రకాశిక

సువర్ణభస్మ మొదలు కాసీసభస్మ వరకు అనేక భస్మలు తయారుచేయుటకు అత్యంత ఉపయోగకరమైన పుస్తకము. ఈ గ్రంథము కూడా ఆరవ ముద్రాణ పూర్తి అయినది.
క్యాలికో బైండు చేయబడినది. వెల రు 6-00 లు.

వైద్య విజ్ఞానము

ఈ గ్రంథము ఆయుర్వేద వైద్యులకు ఉపయోగకరమైనది. వైద్య సంబంధమైన విషయములు, మందుల తయారీకి సంబంధించిన విషయములు, అనేక శాస్త్రవిషయములు ఇందు కలవు. మరియు శ్రీపాద కృష్ణమూర్తి శాస్త్రిగారి స్వీయచరిత్ర కూడా కలదు.
క్యాలికో బైండు చేయబడినది. వెల రు. 6-00 లు

అనుభవదీపిక

సుమారు 50 సరివత్సరముల నుండి తయారు చేయుచున్న ఔషధముల యొక్క అనుభవసంబంధమైన విషయము లిందు కలవు. ఔషధముల తయారీ సమయములో కలుగు సాధకబాధకములు, అనుభవము మీద ఔషధములు సరియైన పద్ధతిలో చేసుకొనే విధానములు వివరముగ గలవు.

వెల 5-00లు.

విషయానుక్రమణిక.

నిదానస్థానము

విషయము	పుట.	విషయము	పుట.
ప్రథమాధ్యాయము		జీర్ణజ్వరమునందు ఘృతపానము	13
నిదానముయొక్క పర్యాయపదములు -		అధ్యాయ సంగ్రహము	14
భేదములు	2	ద్వితీయాధ్యాయము	
వ్యాధియొక్క భేదములు - పర్యాయ		రక్తపిత్తనిదానము	,,
పదములు	,,	రక్తపిత్తసంప్రాప్తి	16
నిదానపంచకము	3	రక్తపిత్తనిర్వచనము	,,
నిదానలక్షణము	,,	రక్తపిత్తపూర్వరూపములు	,,
పూర్వరూపలక్షణము	,,	రక్తపిత్తోపద్రవములు	17
రూపలక్షణము	,,	రక్తపిత్తమార్గవివరణము	,,
ఉపశయలక్షణము	,,	రక్తపిత్తముయొక్క సాధ్యాసాధ్యయా	
సంప్రాప్తిలక్షణము	4	ప్యవిచారణ	,,
జ్వర భేదములు	5	రక్తపిత్తముయొక్క ఉత్పత్తి	18
వాతజ్వరముయొక్క హేతువులు - సం		రక్తపిత్తచికిత్సాక్రమము	,,
ప్రాప్తి	,,	రక్తపిత్త సాధ్యలక్షణములు	20
వాతజ్వరలక్షణములు	6	అధ్యాయ సంగ్రహము	,,
పిత్తజ్వరముయొక్క హేతువులు - సం		శృతీయాధ్యాయము	
ప్రాప్తి	7	గుల్మ భేదములు	21
పిత్తజ్వరలక్షణములు	,,	వాతగుల్మనిదానము	12
కఫజ్వరముయొక్క హేతువులు - సం		వాతగుల్మసంప్రాప్తి	,,
ప్రాప్తి	8	వాతగుల్మలక్షణములు	23
కఫజ్వరలక్షణములు	9	పిత్తగుల్మముయొక్క నిదానము - లక్ష	,,
ద్వంద్వజాదిజ్వరములయొక్క హేతు		ణములు	
వులు - లక్షణములు	,,	కఫగుల్మముయొక్క నిదానము - లక్ష	
ఆగంతకజ్వరమునకు కారణములు -		ణములు	25
దోషసంబంధము	10	సన్నిపాతగుల్మము	26
జ్వరపూర్వరూపములు	11	రక్తగుల్మము	,,
జ్వరవర్ణనము	12	రక్తగుల్మలక్షణము	,,
జ్వరచికిత్సాసంగ్రహము	,,		

విషయము	పుట.	విషయము	పుట.
గుల్మపూర్వరూపములు	27	షష్ఠాధ్యాయము.	
గుల్మసామాన్యచికిత్స	27	రాజయక్షుకారణములు	46
అధ్యాయసంగ్రహము	28	సాహసికయక్షువివరణము	47
చతుర్థాధ్యాయము.		వేగసాధారణయక్షువివరణము	48
కఫప్రమేహముయొక్క నిదానాది		ధాతుక్షయజయక్షువివరణము	49
వివరణము	29	విషమాశ్మశయక్షువివరణము	50
శ్లేష్మప్రమేహసంప్రాప్తి	30	యక్షుపూర్వరూపములు	52
శ్లేష్మప్రమేహవివరణము	32	యక్షుయొక్క యేకాదశలక్షణములు	53
పిత్తప్రమేహముయొక్క నిదానము		సాధ్యాసాధ్యవిచారణ	54
సంప్రాప్తి	33	అధ్యాయసంగ్రహము	55
పిత్తప్రమేహవివరణము	34	సప్తమాధ్యాయము.	
వాతప్రమేహముయొక్క నిదానము-		ఉన్మాదభేదములు	56
సంప్రాప్తి	35	దోషజోన్మాదకారణములు-సంప్రాప్తి	57
వాతప్రమేహవివరణము	36	ఉన్మాదనిరూపణము	58
ప్రమేహముయొక్క యుపద్రవములు	37	ఉన్మాదపూర్వరూపములు	59
ప్రమేహచికిత్సాసంగ్రహము	38	వాతోన్మాదలక్షణములు	60
అధ్యాయసంగ్రహము	39	పిత్తోన్మాదలక్షణము	61
పంచమాధ్యాయము.		శ్లేష్మోన్మాదలక్షణములు	62
కుష్ఠముయొక్క నిదానము-సంప్రాప్తి	40	సన్నిహితోన్మాదలక్షణములు	63
కుష్ఠపూర్వరూపములు	41	దోషజోన్మాదచికిత్స	64
కపాలకుష్ఠము	42	ఆగంతకోన్మాదముయొక్క ఉత్పత్తి	65
మండలకుష్ఠము	43	ఆగంతుకోన్మాదపూర్వరూపములు	66
ఋష్యజిహ్వకుష్ఠము	44	దేవతాదులు ఉన్మాదమును కలిగించు	67
పుండరీకకుష్ఠము	45	విధము	68
సిద్ధకుష్ఠము	46	ఆగంతుకోన్మాదలక్షణములు	69
కాకణకకుష్ఠము	47	దేవాద్యావేశకాలము	70
కుష్ఠములయొక్క సాధ్యాసాధ్యవిచా		ఉన్మాదమును కలిగించుటవలన భూత	71
రణ-ఉపద్రవములు	48	ములకు కలుగు ప్రయోజనములు	72
అధ్యాయసంగ్రహము	49	ఆగంతుకోన్మాదచికిత్స	73
		అధ్యాయ సంగ్రహము	74
		అష్టమాధ్యాయము.	
		అపస్మారభేదములు	75

విషయము	పుట.	విషయము	పుట.
అపస్మారముయొక్క నిదానము- సంప్రాప్తి	63	అపస్మారమునందు ఆగంతు సంబంధము	66
అపస్మారనిరూపణము	64	అపస్మార చికిత్సాసంగ్రహము	,,
అపస్మారపూర్వరూపములు	,,	ప్రయోగ ద్వైవిధ్యము	68
వాతాపస్మారలక్షణములు	,,	సాధ్యాసాధ్యయాప్యవిచారణ	69
పిత్తాపస్మారలక్షణములు	65	తిర్వ్యగతదోష చికిత్స	70
శ్లేష్మాపస్మారలక్షణములు	,,	అధ్యాయసంగ్రహము	,,
సన్ని పాతాపస్మారలక్షణములు	,,	నిదాస్థానసంగ్రహము	,,

వి మా న స్థా న ము.

విషయము	పుట.	విషయము	పుట.
ప్రథమ ధ్యాయము.		ఆహారనియమము	81
రసవివరము	78	ఉష్ణభోజనగుణము	,,
దోషవివరము	,,	స్నిగ్ధభోజనగుణము	,,
ద్రవ్యవిశేషవివరణము	75	పరిమాణభోజనగుణము	82
అధికముగ సేవింపకూడని ద్రవ్యములు	,,	జీర్ణానంతరభోజనగుణము	,,
పిప్పళ్ళు అధికముగ సేవింపకుండుటకు కారణము.	,,	వీర్యావిరుద్ధ భోజనగుణము	83
క్షారమును అధికముగ సేవింపకుండుట కారణము	76	ఇష్టదేశభోజనగుణము	,,
లవణమును అధికముగ సేవింపకుండు టకు కారణము	,,	శీఘ్రభోజనగుణము	,,
సాత్త్వికవివరణము	78	ఆలస్యభోజనగుణము	84
ఆహారవిధివిశేష హేతువులు	,,	మానభోజనగుణము	,,
ప్రకృతివివరణము	,,	ఆత్మాభివీక్షణభోజనగుణము	,,
కరణవివరణము	79	అధ్యాయసంగ్రహము	,,
సంయోగవివరణము	,,	ద్వితీయ ధ్యాయము.	
రాశివివరణము	,,	పరిమితాహారలక్షణములు	85
దేశవివరణము	80	హీనాధికారలక్షణములు	86
కాలవివరణము	,,	విసూచికాలక్షణము	88
ఉపయోగ సంస్థావివరణము	,,	అలసకలక్షణము	,,
ఉపయోక్తవివరణము	,,	ఆమవిషలక్షణము	,,
		ఆమదోష చికిత్స	89
		విసూచికాచికిత్స	,,
		ఆమదోష చికిత్స	,,

విషయము	పుట.	విషయము	పుట.
ఆమదోషజవ్యాధిచికిత్స	90	అన్న వహస్రోతస్సులయొక్క	
ఆమదోషము నశించినపిదప చేయ		మూలస్థానము-దుష్టలక్షణములు	114
దగిన చికిత్స	91	ధాతువహస్రోతస్సులయొక్క	
అధ్యాయసంగ్రహము	91	మూలస్థానము-దుష్టలక్షణములు	115
తృతీయాధ్యాయము.		మాంత్రివహస్రోతస్సులయొక్క	
జనపదోద్భవసంకారణములు	92	మూలస్థానము-దుష్టలక్షణములు	99
దుష్టవాయులక్షణములు	93	పురీషవహస్రోతస్సులయొక్క	
దుష్టోదశలక్షణములు	94	మూలస్థానము-దుష్టలక్షణములు	116
దుష్టదేశలక్షణములు	94	స్వేదవహస్రోతస్సులయొక్క	
దుష్టకాలలక్షణములు	95	మూలస్థానము-దుష్టలక్షణములు	99
వాయూదులు చెడుటకు కారణములు	96	స్రోతస్సులు చెడుటకు కారణములు	117
జనపదోద్భవసమునకు ఇతర కారణ		స్రోతస్సులు చెడినప్పుడు సామాన్య	
ములు	97	చికిత్స	119
యుగక్రమము ననుసరించి ఆయువు		అధ్యాయసంగ్రహము	
క్షీణించిన క్రమము	98	షష్ఠాధ్యాయము.	
కాలాకాలమృత్యువులయొక్క		జాతరాగ్ని భేదములు	123
నిరూపణము	103	వాతప్రకోపకారణములు-సామాన్య	
జ్వరితునకు ఉష్ణజలవిచారణ	104	చికిత్స	125
అధ్యాయ సంగ్రహము	107	పిత్తప్రకోపకారణములు - సామాన్య	
చతుర్థాధ్యాయము.		చికిత్స	126
రోగవిశేషజ్ఞానోపాయములు	108	కఫప్రకోపకారణములు - సామాన్య	
ఆప్తోపదేశాదులవివరణము	99	చికిత్స	127
ఆప్తోపదేశమువలన కలుగు జ్ఞానము	109	అధ్యాయ సంగ్రహము	128
ప్రత్యక్షపరీక్ష	99	సప్తమాధ్యాయము.	
అనుమానపరీక్ష	110	వ్యాధితపురుష భేదము	129
అధ్యాయ సంగ్రహము	112	క్రిమి భేదములు	130
పంచమాధ్యాయము.		మలజక్ష్మివివరణము	131
స్రోతోవర్ణనము	113	శోణితజక్ష్మివివరణము	132
ప్రాణవహస్రోతస్సులయొక్క		శ్లేష్మజక్ష్మివివరణము	99
మూలస్థానము-దుష్టలక్షణములు	114	పురీషజక్ష్మివివరణము	133
ఉదకవహస్రోతస్సులయొక్క		శ్లేష్మజపురీషజక్ష్మిసామాన్యచికిత్స	134
మూలస్థానము-దుష్టలక్షణములు	99	కృమివిశేషచికిత్స	135
		క్రిమిరోగికి ఆస్థాపనవృత్తి	99

విషయము	పుట.	విషయము	పుట.
క్రిమిరోగికి వమనవిరేచనవిధి	136	వాక్యదోషవివరణము	164
శోధనాసంతరవిధి	,,	వాక్యప్రశంసావివరణము	165
కృమిరోగికి ఆహారవిధి	137	చలవివరణము	,,
కృమిరోగికి ఔషధయోగములు	138	అహేతువివరణము	166
ఆధ్యాయసంగ్రహము	142	అతీతకాలాదివివరణము	167
అష్టమాధ్యాయము		అభ్యనుజ్ఞాదివివరణము	168
		జ్ఞానాభివృద్ధికొరకు తెలిసికొనతగిన విషయములు	169
శాస్త్రలక్షణము	143	కారణాదివివరణము	170
ఆచార్యలక్షణము	144	కారణము మొదలగువానికి ఉదాహరణములు	172
అధ్యయనవిధి	145	కారణవివరణము	173
అధ్యాపనవిధి	,,	కరణవివరణము	174
తద్విద్యసంభాషావిధి	151	కార్యయోనివివరణము	175
సంధాయసంభాష	152	కార్యవివరణము	,,
విగ్రహ్యసంభాష	,,	కార్యఫలముయొక్కయు అనుబంధముయొక్కయు వివరణము	176
వాదమునిమిత్తము తెలియదగిన విషయములు	156	దేశవివరణము	,,
వాదవివరణము	,,	రోగియొక్క బలమును తెలిసికొనుటకు పరీక్షింపతగినవి	178
ద్రవ్యాదుల వివరణము	157	ప్రకృతివివరణము	,,
స్థాపనాప్రతిష్ఠాపనములయొక్క వివరణము	,,	శ్లేష్మప్రకృతిలక్షణములు	179
హేత్వాదివివరణము	158	పితృప్రకృతిలక్షణములు	180
ఉత్తరవివరణము	,,	వాతప్రకృతిలక్షణములు	,,
దృష్టాంతవివరణము	159	వికృతివివరణము	182
సిద్ధాంతవివరణము	,,	సారవివరణము	,,
శబ్దవివరణము	160	త్వక్సారలక్షణము	,,
ప్రత్యక్షాదివివరణము	161	రక్తసారలక్షణము	183
సంశయవివరణము	,,	మాంససారలక్షణము	,,
ప్రయోజనాదివివరణము	162	మేదస్సారలక్షణము	,,
అర్థప్రాప్తివివరణము	,,	అస్థిసారలక్షణము	184
సంభవాదివివరణము	163	మజ్జసారలక్షణము	,,
అనుయోజ్యప్రత్యనుయోజ్యముల వివరణము	,,	శుక్రసారలక్షణము	,,
అనుయోగప్రత్యనుయోగముల వివరణము	,,	సత్త్వసారలక్షణము	185

విషయము	పుట.	విషయము	పుట.
సర్వసారలక్షణము	185	మధురస్కంధము - దాని నుపయోగించు విధము	199
సంహననవివరణము	186	ఆప్లుస్కంధము - దాని నుపయోగించు విధము	200
ప్రమాణ వివరణము	187	లవణస్కంధము-దానినుపయోగించు విధము	201
సాత్త్వికవివరణము	188	కటుకస్కంధము-దానినుపయోగించు విధము	202
సత్త్వికవివరణము	189	తిక్తస్కంధము-దానినుపయోగించు విధము	203
అహారశక్తియొక్కయు వ్యాయామ శక్తియొక్కయు వివరణము	190	కషాయస్కంధము - దానినుపయోగించు విధము	205
వయస్సుయొక్క వివరణము	191	అనువాసనవస్తికల్పనావిషయము	206
కాలవివరణము	192	శిరోవిరేచనద్రవ్యములు	207
ప్రవృత్తియొక్కయు ఉపాయము		అధ్యాయసంగ్రహము	
యొక్కయు వివరణము	195	విమానస్థానసంగ్రహము	
వమనద్రవ్యములు - తత్కల్పనా విషయము	196		
విరేచనద్రవ్యములు - తత్కల్పనా విషయము	197		
అస్థాపనవస్తికల్పనావిషయము	198		

శారీరస్థానము.

విషయము	పుట.	విషయము	పుట.
ప్రథమాధ్యాయము.		పంచమాధ్యాయము.	
మనోవివరణము	210	అధ్యాయసంగ్రహము	272
ఇంద్రియవివరణము	211	షష్ఠాధ్యాయము.	
పంచమహాభూతవివరణము	226	అధ్యాయసంగ్రహము	283
అధ్యాయసంగ్రహము		సప్తమాధ్యాయము.	
ద్వితీయాధ్యాయము.		త్వగ్వివరణము	284
అధ్యాయసంగ్రహము	248	అంగవిభాగము	285
తృతీయాధ్యాయము.		అస్థివివరణము	286
అధ్యాయసంగ్రహము	248	ఇంద్రియాధిష్ఠానాదివివరణము	287
చతుర్థాధ్యాయము.		ప్రాణాయతనవివరణము	288
అధ్యాయసంగ్రహము	268	కోష్ఠాంగవివరణము	289
		ప్రత్యంగాదివివరణము	290

విషయము	పుట.	విషయము	పుట.
స్నాయ్యాదివివరణము	288	ఆనన్నప్రసవలక్షణములు	314
శరీరమందలి ఉదకాదులయొక్క పరిమాణము	,,	ప్రసవవేదనలుకలిగినపిదప చేయవలసిన విధానము	,,
పార్థివాది వివరణము	289	ప్రసవవేదనలుకలిగియు ప్రసవింప నవ్వడు చేయవలసినవిధి	315
అధ్యాయ సంగ్రహము	291	ప్రసవానంతరకర్మ	317
అష్టమాధ్యాయము		జనించినశిశువునకు వెంటనే చేయవలసిన కృత్యములు	318
గర్భస్థావనములు	300	నాభినాడీచేదనవిధి	319
గర్భమునకు విఘాతమును కలిగించు భావములు	,,	జాతకర్మవిధి, రక్షావిధి	320
గర్భిణీస్త్రీకి చికిత్సావిధానము	303	నూతికోపచారములు	321
గర్భస్థాపన విధానములు	,,	నామకరణవిధి	322
ఉపవిష్టకోదననాగోదరముల వివర రణము	305	ఆయుష్మంతుడైన శిశువుయొక్క లక్షణములు	323
ఉపవిష్టకోదరనాగోదరములయొక్క చికిత్స	306	దాదికిఉండవలసిన లక్షణములు	329
గర్భముకదలకుండునప్పుడు చేయవలసిన విధానము	,,	యోగ్యస్తనలక్షణములు	,,
గర్భిణీస్త్రీకి కలుగు ఉదావర్తనమునకు చికిత్స	307	శుద్ధస్తన్య లక్షణములు	,,
గర్భముమృతినొందినప్పుడు కలుగు లక్షణములు	308	వాతాదులచేదుష్టమైన స్తన్యముయొక్క లక్షణములు	327
గర్భముమృతినొందినప్పుడు చేయవలసిన చికిత్స	,,	స్తన్య దోషచికిత్స	,,
మాసక్రమముననుసరించి చేయవలసిన విధానము	309	స్తన్యవర్ధకములు	328
నూతికాగారనిర్మాణ విధి	312	స్తన్యమును త్రాగించినప్పుడు చేయవలసిన విధి	329
నూతికాగార సంభారములు	,,	కుమారాగారవిధి	,,
నూతికాగార న్రవేశవిధి	313	కుమారసామాన్యవిధులు	330
		బాలరోగచికిత్సావిధానము	331
		అధ్యాయసంగ్రహము	332
		శరీరస్థాన సంగ్రహము	,,

ఇంద్రియస్థానము.

ప్రథమాధ్యాయము.		పరీక్ష్యభావద్వైవిధ్యము	334
ఆయుష్ప్రమాణమును తెలిసికొనుటకు పరీక్షింపతగిన భావములు	333	ప్రకృతివికృతివిరణము	,,
		వర్ణవివరణము	335

విషయము	పుట.	విషయము	పుట.
స్వరవివరణము	336	అధ్యాయసంగ్రహము	355
అధ్యాయసంగ్రహము	338	షష్ఠాధ్యాయము.	
ద్వితీయాధ్యాయము.		అధ్యాయసంగ్రహము	358
పుష్పితమనుజునియొక్కలక్షణములు	339	సప్తమాధ్యాయము.	
శుభాశుభగంధములు	340	పంచభూతసంబంధమైన ఛాయాని	
రసజ్ఞానము	341	రూపణము	360
అధ్యాయసంగ్రహము	„	ప్రభాభేదములు	361
తృతీయాధ్యాయము.		అధ్యాయసంగ్రహము	363
స్వర్ణలక్షణములు	342	అష్టమాధ్యాయము.	
స్వర్ణలక్షణ వివరణము	348	అధ్యాయసంగ్రహము	366
అధ్యాయసంగ్రహము	345	నవమాధ్యాయము.	
చతుర్థాధ్యాయము.		అధ్యాయసంగ్రహము	369
ఇంద్రియ పరీక్షావిధానము	346	దశమాధ్యాయము.	
చక్షురింద్రియ సంబంధమగు		అధ్యాయసంగ్రహము	372
ఆరిష్టము	„	ఏకాదశాధ్యాయము.	
శ్రోత్రేంద్రియసంబంధమగు		అధ్యాయసంగ్రహము	376
ఆరిష్టము	348	ద్వాదశాధ్యాయము.	
ఘ్రాణేంద్రియసంబంధమగు ఆరిష్టము	„	దూతాధికారము	377
రసనేంద్రియసంబంధమగు ఆరిష్టము	„	శుభదూతలక్షణములు	382
స్పర్శనేంద్రియసంబంధమగు ఆరిష్టము	„	శుభశకునములు	384
అధ్యాయసంగ్రహము	349	సుస్వప్న నములు	385
పంచమాధ్యాయము.		అరోగ్యలక్షణములు	„
స్వప్న ముకలుగు విధము	354	ఆరోగ్యఫలము	386
స్వప్న భేదములు	„	అధ్యాయసంగ్రహము	„
సఫలనిష్ఫలస్వప్న వివరణము	355	ఇంద్రియస్థానసంగ్రహము	„

కల్పస్థానము

ప్రథమాధ్యాయము		వమనవిరేచనద్రవ్యములు - తద్యోగ	
వమనవిరేచనరుక్తి	387	సంఖ్యావివరణము	388
వమనవిరేచనద్రవ్యముయొక్కకర్మ	„	దేశత్రైవిధ్యము	389
		జాంగలదేశవివరణము	„

విషయము	పుట.	విషయము	పుట.
అనూపదేశవివరణము	390	అధ్యాయసంగ్రహము	410
సాధారణదేశవివరణము	,,	సప్తమాధ్యాయము.	
ఓషధిగ్రహణయోగ్యప్రదేశము	,,	తెగడయొక్క పర్యాయపదములు -	
ఓషధిగ్రహణప్రకారము	391	గుణములు	411
ఓషధిరక్షణనిధి	392	తెగడవేళ్ళను గ్రహించువిధము	412
మదనఫలగ్రహణప్రకారము	,,	త్రివృత్కల్పములు	,,
వమననిధి	393	అధ్యాయసంగ్రహము	420
మృంగకాయయొక్క పర్యాయ		అష్టమాధ్యాయము.	
పదములు	398	రేలయొక్క పర్యాయపదములు -	
అధ్యాయసంగ్రహము	,,	గుణములు	421
ద్వితీయాధ్యాయము.		అధ్యాయసంగ్రహము	423
జీమూతకకల్పములు	399	నవమాధ్యాయము.	
క్షీరసంబంధజీమూతకకల్పము	,,	లొద్దుగయొక్క పర్యాయపదములు	424
సురామండజీమూతకకల్పములు	400	అధ్యాయసంగ్రహము	426
అధ్యాయసంగ్రహము	401	దశమాధ్యాయము.	
తృతీయాధ్యాయము.		అధ్యాయసంగ్రహము	429
ఇక్ష్వాకుకల్పములు	,,	ఏకాదశాధ్యాయము.	
అధ్యాయసంగ్రహము	404	ఈశ్వరిసంబరేణులయొక్క పర్యాయ	
చతుర్థాధ్యాయము.		పదములు - గుణములు	,,
ధామార్గవకల్పములు	405	సప్తలాశంఖినీకల్పములు	430
అధ్యాయసంగ్రహము	407	అధ్యాయసంగ్రహము	431
పంచమాధ్యాయము.		ద్వాదశాధ్యాయము.	
వత్సకకల్పములు	,,	దంతీద్రవంతులయొక్క పర్యాయ	
అధ్యాయసంగ్రహము	408	పదములు	432
షష్ఠాధ్యాయము.		అధ్యాయసంగ్రహము	437
కృతవేధనకల్పము	409	కల్పస్థానసంగ్రహము	445

సిద్ధిస్థానము.

ప్రథమాధ్యాయము.		ప్రధానశుద్ధ్యాదిలక్షణము	449
పంచకర్మలయందు చేయింపఁగల		సమ్యక్ప్రధ్యాతియోగములు	,,
కల్పన	447	వస్త్రీకల్పనావిషయము	450
శోధనానంతరక్రియము	448	వస్త్రీకర్మయొక్క వాస్తవస్థము	451
		వస్త్రీయొక్కగుణములు - ప్రాధాన్యము	453

విషయము	పుట.
వ స్తియొక్క సమ్యగ్యోగాసమ్యగ్యోగ్య	
లక్షణములు	454
వ స్తిసంఖ్య	455
నస్యకర్మవివరణము	456
పంచకర్మలయొక్క గుణము	,,
పంచకర్మానంతరవర్జనీయములు - వానిని	
వర్జింపతగినకాలము	,,
వ స్తిసరిగప్రవేశింపకుండుట మొదలగు	
వానికి కారణము	457
సాధ్యములైన కొన్ని వ్యాధులు శమింప	
కుండుట కారణము	,,
అధ్యాయసంగ్రహము	458
ద్వితీయాధ్యాయము.	
పంచకర్మలకు అనర్హులు-అర్హులు	,,
వమనకర్మను చేయింపతగినవారు	459
ఉరశ్శ్చతాదులయందు వమననిషేధము	
నకు కారణము	460
వమనకర్మను చేయింపతగినవారు	461
విరేచనకర్మను చేయింపతగినవారు	462
అనర్హులకు విరేచనకర్మవలనకలుగు	
దోషములు	,,
విరేచనకర్మను చేయింపతగినవారు	463
ఆస్థాపన వ స్తిని చేయింపతగినవారు	464
అనర్హులకు ఆభావన స్తివలనకలుగు	
దోషములు	,,
ఆస్థాపనవ స్తిని చేయింపతగినవారు	465
అనువాసనవ స్తిని చేయింపతగినవారు	466
అనర్హులకు అనువాసన స్తివలన గలుగు	
దోషములు	467
అనువాసన స్తిని చేయింపతగినవారు	,,
నస్యకర్మను చేయింపతగినవారు	468
అనర్హులకు నస్యకర్మవలన కలుగు	
దోషములు	,,
నస్యకర్మను చేయింపతగినవారు	469

విషయము	పుట.
అధ్యాయసంగ్రహము	470
తృతీయాధ్యాయము.	
వ స్తిని చేయునపుడు తెలిసికొనదగినవి	472
వ స్తి నేత్రమును చేయుటకుపయోగించు	
నవి	,,
వ స్తి నేత్రముయొక్క పరిమాణము -	
ఆకారము-గుణము	,,
వ స్తియొక్క నిర్మాణమునకు అనుకూల	
మైనవి - గుణము	473
నిరూహవ స్తికల్పనావిధానము	,,
సరిగప్రయోగింపబడనివ స్తివలన	
కలుగు దోషములు	474
నిరూహానంతరవిధి	476
స్నేహము శీఘ్రముగ రాకుండుటకై	
చేయవలసిన విధి	,,
నిరూహవ స్తియందు కషాయస్నేహ	
ములయొక్క పరిమాణము	,,
వయోభేదముననుసరించి నిరూహపరి	
మాణభేదము	477
శయనాదిక్రమము	,,
ఏరిండవ స్తి	478
అధ్యాయసంగ్రహము	483
చతుర్థాధ్యాయము.	
బిల్వతైలము	484
జీవనీయతైలము	485
మదనఫలతైలము	486
అనువాసనవ స్తిగుణము	487
సరిగప్రయోగింపబడని అనువాసనవ స్తి	
యొక్క ఆపత్తులు	,,
అనువాసనవ స్తివ్యాపత్తులకు కారణ	
ములు	,,
స్నేహమువాతముచే ఆవరింపబడి నప్పుడు	
కలుగు లక్షణము - చికిత్స	488

విషయము	పుట.
పితృముచే ఆవరింపబడినప్పుడు కలుగు లక్షణములు - చికిత్స	488
కఫముచే ఆవరింపబడినప్పుడు కలుగు లక్షణములు - చికిత్స	,,
అధికాహారముచే ఆవరింపబడినప్పుడు కలుగు లక్షణములు చికిత్స	489
మలముచే ఆవరింపబడినప్పుడు కలుగు లక్షణములు-చికిత్స	,,
ఊర్ధ్వభాగమును పొందినప్పుడు కలుగు లక్షణములు-చికిత్స	,,
స్నేహము వెడలినపిదప ఆచరింప వలసిన విధానము	430
ఉష్ణోదకమువలనకలుగు గుణములు	,,
మాత్రావస్త్రప్రయోగము	492
అధ్యాయసంగ్రహము	,,
పంచమాధ్యాయము.	
వర్జనీయనేత్రలక్షణములు—వానివలన కలుగు దోషములు	493
వర్జనీయవస్త్రలక్షణములు—వానివలన కలుగు దోషములు	,,
వస్త్రనిప్రయోగించి దానియందలి దోషములు	494
దోషయుక్త ప్రయోగమువలన కలుగు లక్షణములు-వానికిచికిత్స	,,
అధ్యాయసంగ్రహము	495
షష్ఠాధ్యాయము	
శోధనకర్మయందు స్నేహస్వేదముల ప్రయోజనము	497
మాత్రావస్త్రలక్షణము	,,
విరేచనాతియోగమునందు చేయదగిన విధానము	502
వమనాతియోగమునందు చేయదగిన విధానము	503
విరేచనాతియోగచికిత్స	504
అధ్యాయసంగ్రహము	509

విషయము	పుట.
సప్తమాధ్యాయము.	
వస్త్రస్థివాపత్తులు- వానియొక్క సంఖ్య- హేతువులు	510
అయోగవ్యాపత్తుయొక్క లక్షణ ములు-చికిత్స	,,
అతియోగవ్యాపత్తుయొక్క లక్షణ ములు-చికిత్స	511
క్లమవ్యాపత్తుయొక్క లక్షణములు- చికిత్స	,,
ఆధ్మానవ్యాపత్తియొక్క లక్షణ ములు- చికిత్స	512
హిక్మావ్యాపత్తుయొక్క లక్షణ ములు- చికిత్స	513
హృత్ప్రాప్తివ్యాపత్తుయొక్క లక్ష ణములు-చికిత్స	,,
ఊర్ధ్వగమనవ్యాపత్తుయొక్క లక్షణ ములు-చికిత్స	514
ప్రవాహికావ్యాపత్తుయొక్క లక్షణ ములు—చికిత్స	515
శిరశ్శూల వ్యాపత్తుయొక్క లక్షణ ములు- చికిత్స	,,
అంగశూలవ్యాపత్తుయొక్క లక్షణ ములు- చికిత్స	516
పరికర్తవ్యాపత్తుయొక్క లక్షణములు- చికిత్స	517
పరిస్రావవ్యాపత్తుయొక్క లక్షణ ములు-చికిత్స	518
అష్టమాధ్యాయము.	
అధ్యాయసంగ్రహము	525
నవమాధ్యాయము.	
మర్మవివరణము	526
అపతంత్రకావతానకములయొక్క లక్షణములు - చికిత్స	530

విషయము	పుట.	విషయము	పుట.
తంద్రయొక్క హేతువులు - లక్షణములు - చికిత్స	531	ఏకాదశాధ్యాయము.	
వస్త్రోగవివరణము	532	బ్రాహ్మణాదులు ఎల్లప్పుడు అనారోగ్యులుగ నుండుటకు కారణము	556
మూత్రైక సాదముయొక్క లక్షణములు - చికిత్స	,,	అధ్యాయసంగ్రహము	557
మూత్రజరముయొక్క లక్షణములు - చికిత్స	533	ద్వాదశాధ్యాయము	,,
మూత్రకృచ్ఛాదులయొక్క లక్షణములు	533	శోధనోత్తరక్రియ	558
వస్త్రకుండలముయొక్క లక్షణములు	534	అగ్ని సందీపనాదికృమము	559
మూత్రకృచ్ఛాదులయొక్క యువస్త్రకుండలముయొక్కయు చికిత్స	535	ప్రకృతిని పొందినవానియొక్క లక్షణములు	559
ఉత్తరవస్త్రవిధానము	,,	ప్రకృతిని పొందనివాడు వర్జింపతగినవి	,,
స్త్రీలకు ఉత్తరవస్త్రవిధానము	537	వర్జింపదగినవానిని వర్జింపకున్నచో కలుగు సామాన్యదోషములు	560
శంఖకముయొక్క లక్షణములు - చికిత్స	538	బిగ్గరగ మాట్లాడుట మొదలగువాని వలన కలుగుదోషములు	,,
అర్ధావభేదముయొక్క లక్షణములు - చికిత్స	538	ఉచ్చైర్భ్రమణాదులవలన కలుగు ఉపద్రవములకు చికిత్స	562
సూర్యావర్తకముయొక్క లక్షణములు - చికిత్స	539	యాపనవస్త్రవివరణము	563
అనంతవాతముయొక్క లక్షణములు - చికిత్స	540	యాపనాదివస్తులను చేయించు నప్పుడు వర్జింపతగినవి	574
శిరఃకంపముయొక్క లక్షణములు - చికిత్స	,,	వస్త్రసంగ్రహము	,,
నస్యకర్మవివరణము	,,	యాపనవస్తులు బయలు వెడలకున్నచో చేయవలసినవిధి	575
రేచనాదినస్యములయొక్క ఉపయోగము	541	యాపనవస్తులయొక్క అతిసేవనచే కలుగు దోషములు - చికిత్స	,,
నస్యకర్మవిధానము	542	అధ్యాయసంగ్రహము	576
ధూమపానప్రయోగము	,,	స్థానసంగ్రహము	,,
ప్రధాననస్యవిధి	543	గ్రంథసంగ్రహము	,,
నస్యకర్మకు అనర్హులు	,,	గ్రంథపఠనఫలము	,,
ప్రతిమర్ష నస్యగుణము	544	తంత్రయుక్తులు	577
అధ్యాయసంగ్రహము	545	గ్రంథప్రయోజనము	578
దశమాధ్యాయము.			
అధ్యాయసంగ్రహము	551		

ఓమ్.

శ్రీ రస్తు.

ఆ రోగ్య మస్తు.

ఆంధ్ర తాత్పర్య సహిత

చ ర క స ం హి త

మంగళాచరణము.

శ్లో॥ యోగేన చిత్తస్య పదేన వాచాం మలం శరీరస్య చ
వైద్యకేన । యోఽపాకరోత్తం ప్రవరం మునీనాం పతజ్జలిం ప్రాజ్ఞలి
రానతోఽస్మి॥

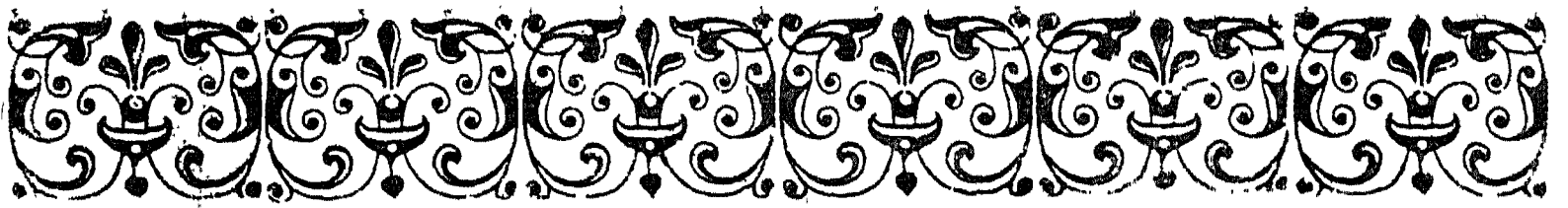
అ॥ యోగశాస్త్రముచే మనస్సుయొక్కయు, వ్యాకరణశాస్త్రముచే శబ్దముల
యొక్కయు, వైద్యశాస్త్రముచే శరీరముయొక్కయు మాలిన్యమును పోగొట్టినట్టియు
మనిశ్రేష్ఠుడైనట్టియు పతంజలిని దోసిలొగ్గి నమస్కరించుచున్నాడను.

శ్లో॥ నమామి ధన్వంతరిమాదిదేవం సురాసురైర్వందితపాద
పద్మమ్ । లోకే జరారుగ్భయమృత్యునాశం దాతారమీశం వివిధౌ
షధీనామ్॥

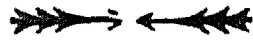
అ॥ ఆదిదేవుడైనట్టియు, దేవతలచేతను రాక్షసులచేతను నమస్కరింపబడిన
పాదపద్మములు కలిగినట్టియు, లోకమునందు ముసలితనముయొక్కయు వ్యాధుల
యొక్కయు భయమును మృత్యువును నశింపజేసినట్టియు, సమస్తవై న ఓషధులయొక్క
జ్ఞానమునిచ్చినట్టియు, ప్రభువైనట్టియు ధన్వంతరిని నమస్కరించుచున్నాడను.

శ్లో॥ నిదానం చ విమానం చ శారీరం చేంద్రియం తథా ।
కల్పాఖ్యం చ తథా స్థానం తథా వై సిద్ధిసంజ్ఞకమ్॥ స్థానాని యాని
షట్చాపి చరకేణ మహాత్మనా । సంస్కృతాని సమగ్రేణ ధీమతా
లోకరజ్జకమ్॥ స్థానాని తాని వ్యాకుర్వే హ్యాహమద్యాన్ధ్రభాషయా ।
దీపికావ్యాఖ్యాయా యుక్తమిమం గృహ్లాన్తు సజ్జనాః ॥

అ॥ మహాత్ముడైనట్టియు ధీమంతుడైనట్టియు చరకాచార్యునిచే సమగ్రముగ
సంస్కరింపబడిన నిదానస్థానము విమానస్థానము శారీరస్థానము ఇంద్రియస్థానము
కల్పస్థానము సిద్ధిస్థానము అను ఆరుస్థానములను ఇప్పుడు నేనుదీపికయనెడు వ్యాఖ్యతో
లోకరంజకముగ ఆంధ్రములోనికి పరివర్తనము చేయుచున్నాడను. ఇట్టి గ్రంథమును
సజ్జనులు గ్రహించెదరుగాక.

గ్రంథప్రారంభము

నిదానస్థానము.

ప్రథమాధ్యాయము

మూ॥ అథాతో జ్వరనిదానం వాఖ్యాస్యామః ॥1॥

అ॥ పిమ్మట జ్వరనిదానమును చెప్పబోవుచున్నాము.

మూ॥ ఇతి హ స్మాహ భదవానాత్రేయః ॥2॥

అ॥ అని భగవంతుడగు ఆత్రేయుడు చెప్పెను.

నిదానముయొక్క పర్యాయపదములు - భేదములు.

మూ॥ ఇహ ఖలు హేతుర్నిమిత్తమాయతనం కర్తా కారణం ప్రత్యయః సముత్థానం నిదానమిత్యనర్థాన్తరమ్ । తత్త్రివిధం - అసాత్మ్యేన్ద్రియార్థసంయోగః, ప్రజ్ఞాపరాధః, పరిణామశ్చేతి ॥3॥

అ॥ ఈ ఆయుర్వేదశాస్త్రమునందు - హేతువు, నిమిత్తము, ఆయతనము, కర్త, కారణము, ప్రత్యయము, సముత్థానము, నిదానము అనునవి సమానార్థకములు, అనగా - నిదానమునకు పర్యాయపదములుగ నుండును. ఆ నిదానము - అసాత్మ్యేన్ద్రియార్థసంయోగము, ప్రజ్ఞాపరాధము, పరిణామము అని మూడు విధములుగ నుండును.

వ్యాధియొక్క భేదములు - పర్యాయపదములు.

మూ॥ అతస్త్రివిధవికల్పా వ్యాధయః ప్రాదుర్భవన్త్యాగ్నేయ సౌమ్యవాయవ్యాః; ద్వివిధాశ్చాపరే రాజసాస్తామసాశ్చ । తత్ర వ్యాధిరామయో గద ఆతజ్జోక్తౌ యత్సౌ జ్వరో వికారో రోగ ఇత్యనర్థాన్తరమ్ ॥4॥

అ॥ వ్యాధులు - ఆగ్నేయ (పితృజ) ములు, సౌమ్య (కఫజ) ములు, వాయవ్య (వాతజ) ములు అని మూడు విధములుగను; రాజసములు, తామసములు అని రెండు విధములుగను లుండును. వ్యాధి, ఆమయము, గదము, ఆతంకము, యత్కు, జ్వరము, వికారము, రోగము అనునవి సమానార్థకములు. అనగా - వ్యాధికి పర్యాయపదము లుగ నుండును.

నిదానపంచకము.

మూ॥ తస్యోపలబ్ధిర్నిదానపూర్వరూపలిజ్జోపశయసంప్రాప్తితః॥

అ॥ నిదానము, పూర్వరూపము, రూపము, ఉపశయము, సంప్రాప్తి అను నీ అయిదును రోగజ్ఞానసాధనములుగ నుండును.

నిదానలక్షణము.

మూ॥ తత్ర, నిదానం కారణమిత్యుక్తమగ్రే॥

అ॥ నిదానమనగా రోగకారణమని ముందుగ నే చెప్పబడినది.

పూర్వరూపలక్షణము.

మూ॥ పూర్వరూపం ప్రాగుత్పత్తిలక్షణం వ్యాధేః॥

అ॥ వ్యాధి పుట్టుటకు ముందుకలుగులక్షణములు పూర్వరూపమని చెప్పబడును.

రూపలక్షణము.

మూ॥ ప్రాదుర్భూతలక్షణం పునర్లిజ్గం, తత్ర లిజ్గమాకృతి ర్లక్షణం చిహ్నం సంస్థానం వ్యజ్జనం రూపమిత్యనర్థాంతరమస్మిన్నర్థే॥

అ॥ ఏర్పడిన వ్యాధియొక్క లక్షణములు రూపమనబడును. లింగము, ఆకృతి, లక్షణము, చిహ్నము, సంస్థానము, వ్యంజనము, రూపము అనునవి సమానార్థకము లుగ నుండును.

ఉపశయలక్షణము.

మూ॥ ఉపశయః పునర్హేతువ్యాధివిపరీతానాం విపరీతార్థకారిణాం చౌషధాహారవిహారాణాముపయోగస్సుఖానుబంధః॥

అ॥ హేతువిపరీతములు, వ్యాధివిపరీతములు, హేతువ్యాధివిపరీతములు, హేతు సమానాకారకములు, వ్యాధిసమానాకారకములు, హేతువ్యాధి సమానాకారములు అయిన ఔషధములయొక్కయు ఆహారముయొక్కయు విహారముయొక్కయు సుఖ కరమైన ఉపయోగము ఉపశయమని చెప్పబడును.

సంప్రాప్తి లక్షణము

మూ॥ సంప్రాప్తిర్జాతిరాగతిరిత్యనర్థాంతరం వ్యాధేః, సా సంఖ్యా ప్రాధాన్యవిధివికల్పబలకాలవిశేషైర్భిద్యతే; సంఖ్యా తావద్యథా - అష్టా జ్వరాః, పంచ గుల్మాః, సప్త కుష్మాన్యేవమాదిః; ప్రాధాన్యం పునర్దోషాణాం తరతమాభ్యాం యోగేనోపలభ్యతే, తత్ర ద్వయో స్తరస్త్రిషు తమ ఇతి; విధిర్నామ ద్వివిధా వాధయో నిజాగన్తు భేదేన, త్రివిధాస్త్రిదోషభేదేన, చతుర్విధాః సాధ్యాసాధ్యశ్చదు దారుణభేదేన; సమవేతానాం పునర్దోషాణామంశాంశబలవికల్పో వికల్పోఽస్మిన్నర్థే; బలకాలవిశేషః పునర్వ్యాధీనామృత్వహా రాత్రాహారకాలవిధివినియతో భవతి॥

అ॥ సంప్రాప్తి, జాతి, ఆగతి అనునివి సమానార్థకములుగ నుండును. సంఖ్య, ప్రాధాన్యము, విధి, వికల్పము, బలకాలము అనునీనిచే సంప్రాప్తి భిన్నముగ నుండును. అందు—ఎనిమిదిజ్వరములు, అయిదుగుల్మములు, విడుకుష్ఠములు అని సంఖ్యచే వ్యాధిని నిరూపించుట సంఖ్యాసంప్రాప్తి యనబడును. దోషములయొక్క తరతమ భేదములచే వ్యాధిని నిరూపించుట ప్రాధాన్యసంప్రాప్తి యనబడును. రెండుదోషములలో ఆధిక్యమును నిరూపించుట తరమనియుమూడుదోషములలో ఆధిక్యమును నిరూపించుట తమమనియు వ్యవహరింపబడును. నిజాగన్తుభేదముచే రెండువిధములు, త్రిదోష భేదముచే మూడువిధములు, సుఖసాధ్యకృచ్ఛసాధ్యయాప్య అసాధ్యభేదముచే నాలుగువిధములు అని వ్యాధిని నిరూపించుట విధిసంప్రాప్తి యనబడును. దోషములయొక్క అంశాంశవిభాగముచే వ్యాధిని నిరూపించుట వికల్పసంప్రాప్తి యనబడును. ఋతువు పగలు రాత్రి ఆహారకాలము వీనిననుసరించి వ్యాధియొక్క బలకాలమును నిరూపించుట బలకాలసంప్రాప్తి యనబడును.

మూ॥ తస్మాద్వ్యాధీన్ భిషగనుపహతసత్త్వబుద్ధి ర్హేత్వాదిభి రాభవై ర్యథావదనుబుధ్యేత । ఇత్యర్థసంగ్రహో నిదానస్థానస్యోద్దిష్టో భవతి, తం విస్తరేణ భూయస్తరమతోఽనువ్యాఖ్యాస్యామః । తత్ర ప్రథమత ఏవ తావదాద్యాంల్లోభాభిద్రోహకోపప్రభవానష్టే వ్యాధీన్ని దానపూర్వేణ క్రమేణానువాఖ్యాస్యామః, తథా సూత్ర సంగ్రహమాత్రం చికిత్సాయాః; చికిత్సితేషు చోత్తరకాలం యథోద్దిష్టం వికారాననువాఖ్యాస్యామః ॥8॥

అ॥ కావున వైద్యుడు నిర్మలమైన మనస్సును బుద్ధియు కలవాడై నిదానాది భేదములచే వ్యాధులను సరిగ తెలిసికొనవలయును. ఈప్రకారముగ నిదానస్థానమున

కవసరమగు విషయము సంగ్రహముగ చెప్పబడినది. పిమ్మట దీనిని విస్తరించి చెప్పెదము. మొదటిదై నట్టియు లోభము అభిద్రోహము కోపము పీనివలన పుట్టినట్టియు ఎనిమిదివిధములైన వ్యాధులను నిదానాదులతో క్రమముగ చెప్పెదము. మరియు చికిత్సకూడ సంగ్రహముగ చెప్పబడును. చికిత్సాస్థానమునందు ఆయా వ్యాధులకు తగునట్లు విస్తరించి చెప్పబడును.

జ్వరభేదములు.

మూ॥ ఇహ ఖలు జ్వర ఏవాదౌ వికారాణాముపదిశ్యతే, తత్ప్రథమత్వాచ్ఛారీరాణామ్ । అథ ఖల్వప్తభ్యః కారణేభ్యో జ్వర స్సంజాయతే మనుష్యాణామ్ । తద్యథా - వాతాత్, పిత్తాత్, కఫాత్, వాతపిత్తాభ్యాం, వాతకఫాభ్యాం. పిత్తశ్లేష్మభ్యాం, వాత పిత్తశ్లేష్మభ్యః, ఆగంతోరప్తమాత్కారణాత్ । తస్య నిదానపూర్వ రూపలిజ్జోపశయసంప్రాప్తి విశేషానుపదేహ్యాయః ॥9॥

అ॥ శారీరకవ్యాధులలో మొదటిదగుటవలన జ్వరమే మొట్టమొదట చెప్పబడుచున్నది. వాతము, పిత్తము, కఫము, వాతపిత్తములు, వాతశ్లేష్మములు, పిత్తశ్లేష్మములు వాతపిత్తశ్లేష్మములు, ఆగంతుకము అను నీ యెనిమిదికారణములవలన జ్వరము మనుష్యులకు కలుగుచున్నది. అట్టి జ్వరముయొక్క నిదానము, పూర్వరూపము, రూపము, ఉపశయము, సంప్రాప్తి అనువానిని చెప్పబోవుచున్నాము.

వాతజ్వరముయొక్క హేతువులు - సంప్రాప్తి.

మూ॥ తద్యథా - రూక్షలఘుశీతవ్యాయామవమనవిరేచనా స్థాపనశిరోవిరేచన వేగసంధారణానశనాభిఘాతవ్యవా యోద్వేగశోక శోణితాభిషేకజాగరణవిషమశరీరన్యాసేభ్యో ౭ తిసేవితేభ్యో వాయుః ప్రకోపమాపద్యతే, సయదా ప్రకుపితః ప్రవిశ్యామాశయమూష్మణః స్థానమూష్మణా సహ మిశ్రీభూత ఆద్యమాహారపరిణామధాతుం రస నామానమన్వవేత్య రసస్వేదవహాని చ స్రోతాంసి చ విధాయాగ్ని ముపహత్య పక్తిస్థానాదూష్మాణం బహిర్నిరస్య కేవలం శరీరమను ప్రపద్యతే, తదా జ్వరమభినిర్వర్తయతి॥

అ॥ రూక్షగుణము లఘుగుణము శీతవీర్యము ఇవికల పదార్థములను భుజించుట, వ్యాయామము, వమనము, విరేచనము, అస్థాపనవస్తి, నస్యము, వేగధారణము, భుజింపకుండుట, అభిఘాతము, మైథునము, ఉద్వేగమునొందుట, దుఃఖము, రక్తమోక్షము, రాత్రి మేల్కొనియుండుట, శరీరమును హెచ్చుతగ్గులుగ నుంచుట అధికముగ సేవింప

బడిన వీనివలన వాతము ప్రకోపించును. అట్టివాతము పాచకాగ్నికిస్తానమైన ఆమా శయమును పొంది పాచకాగ్నితో కలిసినదై మొదటిదైనట్టియు ఆహారపరిణామము వలన జనించినట్టియు రసధాతువును పొంది రసవాహకములును స్వేదవాహకములును నగు సోతస్సులను అరికట్టి పాచకాగ్నినిచేఱచి అట్టిపాచకాగ్నిని స్వస్థానము నుండి బయటికి వెడలగొట్టి సమస్తశరీరమును పొంది జ్వరమును కలిగించును.

వాతజ్వరలక్షణములు.

మూ॥ తస్యేమాని లిజ్గాని భవంతి, తద్యథా-విషమారమ్భ విసర్గిత్వం ఊష్ణణో వైషమ్యం, తీవ్రతనుభావానవస్థానాని జ్వరస్య, జరణాన్తే దివశాన్తే నిశాన్తే ఘర్మాన్తే వా జ్వరాభ్యాగమనమభి పృద్ధిర్వా జ్వరస్య, విశేషేణ పరుషారుణవర్ణత్వం నఖనయనవదన మూత్రపురీషత్వచామత్వర్థం కృత్తీభావశ్చ, అనేకవిధోపమాశ్చలా చలాశ్చ వేబనాన్తేషాం తేషామజ్ఞావయవానాం, తద్యథా-పాదయో స్సుప్తతా, విణ్డికయోరుద్వేష్టనం జానునోః కేవలానాం చ సన్ధీనాం విశ్లేషణం, ఊర్వోస్సాదః, కటీపార్శ్వపృష్ఠస్కన్ధబాహ్వాంసోరసాం చ భగ్నరుగ్ణమృదితమథితచటితావపీడితావనున్నత్వమివ, హన్వోశ్చా ప్రిసిద్ధిః, స్వనశ్చ కర్ణయోః శఙ్ఖయోర్నిస్తోదః, కషాయాస్య తాఽఽస్యవైరస్యం వా, ముఖతాలుకణ్ఠశోషః, పిపాసా, హృద యగ్రహః, శుష్కచ్ఛర్దిః, శుష్కకాసః, క్షవధూద్గారవినిగ్రహః, అన్నరసభేదః, ప్రసేకారోచకావిపాకాః, పిషాదవిజృమ్భావినామ వేపథుశ్రమభ్రమప్రలాపజాగరణరోమహర్ష దంతహర్షాస్తథోష్ణాభిప్రాయతా, నిదానోక్తానామనుపశయో విపరీతోపశయశ్చేతి వాతజ్వర లిజ్గాని స్యుః ॥10॥

అ॥ జ్వరము వచ్చుటయు విడుచుటయు విషమముగ నుండును. నేడిమి హెచ్చుతగ్గులుగ నుండును. జ్వరము ఒకప్పుడు తీవ్రముగను ఒకప్పుడు మందము గను నుండును. ఆహారముజీర్ణమైనపిమ్మటను సాయంకాలమునందును తెల్లవారుజాము నందును వరయుతువునందును జ్వరము వచ్చుటగాని అభివృద్ధిజెందుటగాని జరుగును. గోళ్ళు నేత్రములు ముఖము చర్మము ఇవి కఠినముగను ఎఱ్ఱగను పగిలియు నుండును. మూత్రపురీషములు పరుషముగను ఎఱ్ఱగను నుండి స్వల్పముగ బయలువెడలును. అంగ ప్రత్యంగములయందు స్థిరములైనట్టియు చంచలములైనట్టియు అనేకవిధములగు బాధలు జనించును. ఎట్లనగా - పాదములు మొద్దుబారియుండును. పిక్కలు మెలిపెట్టి నట్లుండును. మోకాళ్ళును ఇతరసంధులును పట్టుతప్పింట్లుండును. తొడలు కృశించి

యుండును. నడుము పార్శ్వములు వీపు భుజశిరస్సులు బాహువులు అంశులకము వక్షస్థలము వీనియందు విరుగకొట్టినట్లును బాధపెట్టినట్లును పిసిగినట్లును నలగకొట్టినట్లును పగులకొట్టినట్లును పీడించినట్లును నూదితోగ్రుచ్చినట్లును బాధ యుండును. హనుప్రదేశము బిగపట్టినట్లుండును. చెవులయందు ధ్వనికలిగియుండును. కణతలయందు బాధ యుండును. నోరు వగరుగగాని అసహ్యముగగాని యుండును. నోరును తాలుప్రదేశమును కంఠమును ఎండిపోవుచున్నట్లుండును. దప్పిక కలుగును. హృదయము బిగపట్టినట్లుండును. వాంతి వచ్చినట్లుండును. పొడిదగ్గు కలుగును. తుమ్మును త్రేణుపులును ప్రవర్తింపకుండును. రసములయందు ఇచ్చ లేకుండును. నోట నీరు కారును. అరుచి కలుగును. ఆహారము పక్వమునొందదు. దుఃఖము అవలంతలు శరీరము వంచబడినట్లుండుట వణుకు బడలిక మోహము ప్రలాపము నిద్రపట్టకుండుట గగుర్పాటు దంతహర్షము ఇవి కలుగును. వేడిని కోరును. హేతువులుగ చెప్పబడిన వానిచే అభివృద్ధియు వానికి విపరీతములైనవానిచే శాంతియు కలుగును. ఇవి వాతజ్వర లక్షణములుగ నుండును.

పిత్తజ్వరముయొక్క హేతువులు - సంప్రాప్తి.

మూ॥ ఉష్ణామ్లలవణక్షౌరకటుకాజీర్ణభోజనేభ్యాఽతిసేవితేభ్యస్తథాతితీక్ష్ణతపాగ్ని సంతాపశ్రమక్రోధవిషమాహారేభశ్చపిత్తం ప్రకోపమాపద్యతే, తద్యదా ప్రకుపితమామాశయాదూష్మాణముపస్పృజ్యాద్యమాహారపరిణామధాతుం రసనామానమన్వవేత్య రసస్వేదవహాని సోతాంసి పిథాయ ద్రవత్వాదగ్నిముపహత్య పక్తిస్థానాదూష్మాణం బహిర్నిరస్య ప్రపీడయత్యేవలం శరీరమనుప్రపద్యతే తదా జ్వరమభినిర్వర్తయతి॥

అ॥ ఉష్ణవీర్యము అమృరసము లవణరసము క్షౌరము కటురసము ఇవికల పదార్థములను భుజించుట, అజీర్ణపదార్థములను భుజించుట, తీక్ష్ణమైన ఎండ, అగ్నివేడిమి, పరిశ్రమ, కోపము, విషమాహారము వీనిని అధికముగ నేవించుటవలన పిత్తము ప్రకోపించును. అట్టిపిత్తము ఆమాశయమునుండి పాచకాగ్నిని పొంది ఆహారపరిణామము వలన పుట్టునదియు మొదటిదియు నగు రసధాతువును పొంది రసవాహకములును స్వేదవాహకములును నగు సోతస్సులను అరికట్టి ద్రవస్వభావముకలదగుటచే పాచకాగ్నిని చెరచి అట్టిపాచకాగ్నిని స్వస్థానమునుండి బయలువెడలించి బాధను కలుగజేయుచు సనుస్తశరీరమును పొంది జ్వరమును కలిగించును.

పిత్తజ్వరలక్షణములు.

మూ॥ తస్యేమాని లిజ్గాని భవంతి, తద్యథా - యుగపదేవ కేవలే శరీరే జ్వరాభ్యాగమనమభివృద్ధిర్వా భుక్తస్య విదాహకాలే

మధ్యందినేఽర్ధరాత్రే శరది వా విశేషేణ, కటుకాస్యతా, ఘ్రాణ
ముఖకణ్ఠోష్ణతాలుపాకః, తృష్ణా, భ్రమో, మదో, మూర్ఛా, పిత్త
చ్ఛర్దనం, అతీసారః, అన్నద్వేషః, సదనం, స్వేదః, ప్రలాపో, రక్త
కోతాభినిర్వృత్తిః శరీరే, హరితహారిద్రత్వం నఖనయనవదన మూత్ర
పురీషత్వచాం, అత్యర్థమూష్మణస్తీవ్రభావోఽతిమాత్రం దాహః,
శీతాభిప్రాయతా, నిదానోక్తానామనుపశయో, విపరీతోప శయశ్చేతి
పిత్తజ్వరలిజ్ఞాని భవన్తి ||11||

అ॥ జ్వరము వచ్చుటగాని అభివృద్ధి నొందుటగాని సమస్త శరీరమునందును ఒక
మారుగ నే కలుగును. ఆహారజీర్ణముమగునప్పుడును మధ్యాహ్నమునందును అర్ధరాత్రి
యందును శరదృతువునందును జ్వరము వచ్చుటగాని అభివృద్ధి నొందుటగాని తరుచు
జరుగును. నోరు కారముగ నుండును. ముక్కు నోరు కంఠము పెదవులు తాలుప్రదే
శము ఇవి పాకమునొందును. దప్పిక మోహము మదము మూర్ఛ పైత్యవాంతి అతి
సారము అన్నద్వేషము కృశించుట చెమట ప్రలాపము ఎఱ్ఱనిదద్దుర్లు ఇవి కలుగును.
గోళ్ళు నేత్రములు ముఖము మాత్రము పురీషము చర్మము ఇవి పచ్చదనమును పసుపు
దనమును కలిగియుండును. జ్వరవేగమును తాపమును అధికముగ నుండును. చలవను
కోరును. హేతువులుగ చెప్పబడినవానిచే అభివృద్ధియు వానికివిపరీతములై నవానిచే
శాంతియు కలుగును. ఇవి పిత్తజ్వరలక్షణములుగ నుండును.

కఫజ్వరముయొక్క హేతువులు - సంప్రాప్తి.

మూ॥ స్నిగ్ధగురుమధురపిచ్చిలశీతామ్లలవణదివాస్వప్నహర్ష
వ్యాయామేభ్యోఽతిసేవితేభ్యః శ్లేష్మా ప్రకోపనూపద్యతే, స
యదా ప్రకుపితః ప్రవిశ్యామాశయమూష్మణా సహ మిశ్రీభూయాద్య
మాహారపరిణామధాతుం రసనామానమన్వవేత్త్వ రసస్వేదవహాని
సోతాంసి పిథాయాగ్ని ముపహత్య పక్తిస్థానాదూష్మాణం బహిర్ని
రస్య ప్రపీడయన్కేవలం శరీరమనుప్రపద్యతే, తదా జ్వరమభి
నిర్వరయతి॥

అ॥ స్నిగ్ధగుణము గురుగుణము మధురరసము పిచ్చిలగుణము శీతవీర్యము అమ
రసము లవణరసము ఇవికల పదార్థములను భుజించుట, పగటినిద్ర, సంతోషము,
వ్యాయామములేకుండుట వీనిని అధికముగ సేవించుటవలన కఫము ప్రకోపించును.
అట్టికఫము ఆమాశయమును పొంది పాచకాగ్నితో కలిసి ఆహారపరిణామమువలన
పుట్టునదియు మొదటిదియు నగు రసధాతువును పొంది రసవాహకములును స్వేద
వాహకములును నగు స్రోతస్సులను అరికట్టి పాచకాగ్నిని చెరచి అట్టిపాచకాగ్నిని

స్వస్థానమునుండి బయలు వెడలించి బాధను కలుగజేయుచు సమస్తశరీరమును పొంది జ్వరమును కలిగించును.

కఫజ్వరలక్షణములు.

మూ॥ తస్యేమాని లిక్ష్ణాని భవన్తి, తద్యథా - యుగపదేవ కేవలే శరీరే జ్వరాభ్యాగమనమభివృద్ధిర్వా భుక్తమాత్రే పూర్వాహ్నే పూర్వరాత్రే వసన్తకాలే వా విశేషేణ, గురుగాత్రత్వం, అనన్నాభిలాషః, శ్లేష్మప్రసేకో, ముఖస్య చ మాధుర్యం, హృల్లాసో, హృదయోపలేహః, ఛర్దిః, మృద్వగ్నితా, నిద్రాధిక్యం, స్తమ్భః, తన్ద్రా, శ్వాసః, కాసః, ప్రతిశ్యాయః, శైత్యం, శ్వేత్యం చ నఖనయన వదనమూత్రపురీషత్వచామత్వర్థం, శీతపిడకాశ్చ భృశమజ్జేభ్య ఉత్తిష్ఠన్తి, ఉష్ణాభిప్రాయతా, నిదానోక్తామనుపశయో విపరీతోపశయశ్చేతి శ్లేష్మజ్వరలిక్ష్ణాని భవన్తి ||12||

అ॥ జ్వరము వచ్చుటగాని అభివృద్ధి నొందుటగాని సమస్తశరీరమునందును ఒక మారుగనే కలుగును. భుజించినతోడను పూర్వాహ్ణమునందును రాత్రిప్రారంభము నందును వసంతఋతువునందును జ్వరము వచ్చుటగాని అభివృద్ధి నొందుటగాని తరుచు జరుగును. శరీరము బరువుగనుండుట, ఆహారమునందిష్టము లేకపోవుట, శ్లేష్మము నుమియుట, నోరు తియ్యగనుండుట, హృదయమునందు దడ, హృదయము పూయబడినట్లుండుట, శరీరము మొద్దబారినట్లుండుట, వాంతి, జాతరాగ్ని మందముగనుండుట, అధికనిద్ర, శరీరము బిగపట్టినట్లుండుట, కునికిపాట్లు, ఆయాసము, దగ్గు, జలుబు, శీతలము, గోళ్ళు నేత్రములు ముఖము మూత్రము పురీషము చర్మము ఇవి తెల్లగనుండుట, శరీరమునందు శీతపిడకలు లేచుట, వేడిమిని కోరుట ఇవి కలుగును. హేతువులుగ చెప్పబడినవానిచే అభివృద్ధియు వానికి విపరీతములైనవానిచే శాంతియు కలుగును. ఇవి కఫజ్వరలక్షణములుగ నుండును.

ద్వంద్వజాదిజ్వరములయొక్క హేతువులు - లక్షణములు.

మూ॥ విషమాశనాదనశనాదన్నపరివర్తాదృతువ్యాపతే రసాత్మ్యగనోపఘ్రాణాత్ విషోపహతస్యోదకస్య చోపయోగా ద్గరేభ్యో గిరీణాం చోపశ్లేషాత్ స్నేహస్వేదవమనవిరేచనాస్థాపనాను వాసనశిరోవిరేచనానామయథావత్ప్రయోగాత్ మిథ్యాసంసర్జనాద్వాస్త్రీణాం చ విషమప్రజననాత్ ప్రజాతానాం చ మిథ్యోపచారాద్యథోక్తానాం చ హేతునాం మిశ్రీహావాద్యథానిదానం

ద్వంద్వనామన్యతమః సర్వే వా త్రయో దోషా యుగపత్ప్రకోప
మాపద్యంతే; తే ప్రకుపితాస్తయైవానుపూర్వ్యా జ్వరమభినిర్వర్త
యంతి; తత్ర యథోక్తానాం జ్వరలింగానాం మిశ్రీభావవిశేషదర్శనా
ద్వాద్వికమన్యతమం జ్వరం, సాన్నిపాతికం వా విద్యాత్ ||13||

అ॥ విషమాహారము, భుజింపకుండుట, అలవాటైన ఆహారమును ఒక్కమారు
గనే మార్చుట, ఋతువిపర్యము, సాత్మ్యముకాని పరిమళమును ఆఘ్రూణించుట,
విషముతోగూడిన జలమును పయోగించుట, కృత్రిమవిషము, పర్వతములసమీపము
నందుండుట, స్నేహము స్వేదము పమనము విరేచనము ఆస్థాపనవస్తి అనువాసనవస్తి
నస్యము వీనినిగాని సంస్కర్షనక్రమమునుగాని సరిగ నాచరించకపోవుట, స్త్రీలకు విషమ
ప్రసవముకలుగుట, ప్రసవమైనపిదప పథ్యము సరిగ నాచరించకపోవుట వీనివలనను;
ఆయా దోషములకు ప్రత్యేకముగ చెప్పబడిన హేతువులు కలియుటవలనను ఆయా
హేతువుల ననుసరించి రెండేసిదోషములుగాని మూడుదోషములుగాని ఒకేసారి
ప్రకోపమునొందును. అట్లు ప్రకోపించి ఆయా దోషములకుతగినట్లు ద్వంద్వజ్వర
మునుగాని సాన్నిపాతికజ్వరమునుగాని కలిగించును. ఆయా దోషములకు చెప్పబడిన
లక్షణములయొక్క సంయోగముననుసరించి ద్వంద్వజ్వరములనుగాని సాన్ని
పాతికజ్వరమునుగాని తెలిసికొనవలయును.

ఆగంతుక జ్వరమునకు కారణములు - దోషసంబంధము.

మూ॥ అభిఘాతాభిషక్త్యాభిచారాభిశాపేభ్య ఆగన్తుర్ని వ్యథా
పూర్వో జ్వరోఽష్టమో భవతి, స కించిత్కాలమాగన్తుః కేవలో
భూత్వా పశ్చాన్నిజైర్దోషైరనుబధ్యతే । తత్రాభిఘాతజ్ఞో వాయునా
దుష్టశోణితాధిష్ఠానేన, అభిషక్తజః పునర్వాతపితృభ్యాం, అభిచారా
ధిశాపజ్ఞాతు సన్నిపాతేనానుబధ్యతే; స సప్తవిధాజ్వ రాద్విశిష్టలిజ్ఞో
పక్రమసముత్థాన త్వాద్విశిష్టో వేదితవ్యః కర్మణా సాధారణేన చోప
క్రమ్యతే; ఇత్యష్టవిధా జ్వరప్రకృతిరుక్తా ||14||

అ॥ ఎనిమిదవదియగు ఆగంతుకజ్వరము - అభిఘాతము, అభిషంగము, అభిచారము,
అభిశాపము అనునీ కారణములచే బాధాపూర్వకముగ జనించును. అట్టిజ్వరము కొంత
కాలము దోషసంబంధము లేకుండనుండి పిదప తగుదోషముయొక్క సంబంధము కలది
యగును. అభిఘాతజ్వరమునందు దుష్టరక్తముతోగూడిన వాతమునకును, అభిషంగజ
్వరమునందు వాతపిత్తములకును, అభిచారజఅభిశాపజ్వరములయందు మూడుదోష
ములకును సంబంధము కలుగును. వాతజ్వరము మొదలగు ఏడుజ్వరములకంటె భిన్నమైన
లక్షణములును చికిత్సయు కారణములును కలదగుటవలన ఆగంతుకజ్వరము ప్రత్యేకించి

చెప్పబడినది. ఇది సామాన్యచికిత్సచే శాంతించును. ఇట్లు, ఎనిమిదివిధములైన జ్వరములయొక్క స్వభావము చెప్పబడినది.

మూ॥ జ్వరస్త్యేక ఏవ సంతాపలక్షణః, తమేవాభిప్రాయ విశేషాద్ద్వివిధమాచక్షతే, నిజాగన్తువిశేషాచ్ఛ; తత్ర నిజం ద్వివిధం త్రివిధం చతుర్విధం సప్తవిధం చాహుర్భిషజో వాతాదివికల్పాత్ ॥15॥

అ॥ జ్వరము సంతాపలక్షణముచే ఒకేవిధముగ నుండును. దానినే నిజాగంతు కములనెడి భేదముచే రెండువిధములుగ చెప్పుచున్నారు. అందు నిజజ్వరము - శీతోష్ణభేదముచే రెండువిధములనియు ప్రత్యేకదోషభేదముచే మూడువిధములనియు సన్నిపాతముతోకలిసి నాలుగువిధములనియు ద్వంద్వములతోకూడ కలిసి ఏడువిధములనియు చెప్పబడుచున్నది.

జ్వరపూర్వరూపములు.

మూ॥ తస్యేమాని పూర్వకూపాణి తద్యదా - ముఖివైరస్యం గురుగాత్రత్వమనన్నాభిలాషశ్చక్షుషోరాకులత్వమస్యైగమనం నిద్రాయా ఆధిక్యమరత్తిర్జ్వరాభివినామో వేపధుఃశ్రమభ్రమప్రలాపజాగరణలోమహర్ష దస్తహర్షాః శబ్దశీతవాతాతపాసహత్వమరోచకాని పాకౌ దౌర్బల్యమజ్గమర్దః సదనమల్పప్రాణతా దీర్ఘసూత్రితాఽఽలస్యముచితస్య కర్మణో హానిః ప్రతిపతా స్వకారేషు గురూణాం వాక్యేష్వభ్యసూయా బాలేషు ప్రద్వేషః స్వధర్మేష్వచింతా మాల్యానులేపనభోజనపరిక్లేశనం మధురేషు భక్ష్యేషు ప్రద్వేషోఽష్టులవణకటుకప్రియతా చేతి జ్వరపూర్వరూపాణి భవంతి ప్రాకస్యాపాత్, అపి చైనం సంతాపార్తమనుబద్ధన్తి ॥16॥

అ॥ నోరు అసహ్యముగ నుండుట, శరీరము బరువుగ వుండుట, ఆహారమునం దిష్టములేకపోవుట, నేత్రములు కలకబారుట, కన్నీరుకారుట, అధికనిద్ర, దేనియందును నిచ్చలేకుండుట, ఆవలింతలు, శరీరము వంచబడినట్లుండుట, వణుకు, బడలిక, మోహము, ప్రలాపము, నిద్రపట్టుకుండుట, గగుర్పాటు, దంతహర్షము, ధ్వనిని శీతమును గాలిని ఎండను సహింపకుండుట, ఆరోచకము, ఆహారము జీర్ణముకాకుండుట, దుర్బలత్వము, ఒడలునొప్పులు, కృశించుట, మనోదౌర్బల్యము, పనులను ఆలస్యముగ చేయుట, మందుడుగ నుండుట, ఉచితమైనపనిని చేయకుండుట, తనకార్యములయందు నిర్లక్ష్యముగ నుండుట, పెద్దలవాక్యములయందు దసూయ, బాలురయందు ద్వేషము, తనధర్మములను ఆలోచించకపోవుట, పుష్పమాలలను చందనాదిలేపములను ఆహారమును తిరస్కరించుట, మధురపదార్థములను ద్వేషించుట, ఆష్టులవణకటుకరసములను

కోరుట ఇవి జ్వరమునకు పూర్వరూపములుగ నుండును. ఇవి జ్వరసంతాపమునకు పూర్వమునందేగ్పడి పిదపకూడ అనుసరించును.

మూ॥ ఇత్యేతాన్యేకై కళో జ్వరలిప్తాని వ్యాఖ్యాతాని భవన్తి విస్తరసమాసాభ్యామ్॥

అ॥ ఇట్లు జ్వరలక్షణములువివరముగను సంక్షేపముగను ప్రత్యేకముగ చెప్పబడినవి, జ్వరవర్ణనము.

మూ॥ జ్వరస్తు ఖలు మహేశ్వరకోపప్రభవః సర్వప్రాణినాం ప్రాణహరో దేహేంద్రియమనస్తాపకరః ప్రజ్ఞాబలవర్ణహ్రోత్సాహ సాదనః శ్రమక్లమమోహాహరోపరోధసంజననో, “జ్వరయతి శరీరాణి” ఇతి జ్వరః, నాన్యే వ్యాధయస్తథా దారుణా బహుపద్రీవా దుశ్చికిత్సాన్యశ్చ యథాఽయమితి, స సర్వరోగాధిపతిర్నాతిర్యగ్యోనిషు బహువిధైశ్చబైరభిధీయతే, సర్వప్రాణభృతశ్చ సజ్వరా ఏవ జాయంతే సజ్వరా ఏవ మ్రియంతే, స మహామోహః, తేనాభిభూతా దేహినః ప్రాగ్దైహికం కర్మ కించిదపి న స్మరన్తి, సర్వప్రాణభృతాం చ జ్వర ఏవాస్తే ప్రాణానాదత్తే ॥17॥

అ॥ జ్వరము ఈశ్వరకోపమువలన జనించినది. సమస్తప్రాణులయొక్క ప్రాణములను హరించును. దేహమును ఇంద్రియములను మనస్సును తపింపజేయును. బుద్ధి, బలము, శరీరకాంతి, సంతోషము, ఉత్సాహము వీనిని హరింపజేయును. బడలికను పాలుమాలికను మోహమును అన్నద్వేషమును కలిగించును. శరీరమును బాధించునది గనుక జ్వరమని చెప్పబడును. జ్వరమువలె తీవ్రమైనట్టియు అనేక ఉపద్రవములతో కూడియుండునట్టియు చికిత్సింపశక్యముకానట్టియు వ్యాధులేవియు లేవు జ్వరము సమస్తరోగములలోను ప్రధానమైనది. ఇది సమస్తములగు పశుపక్ష్యాదులయందుకూడ జనించుచు అనేకవిధములగు నామములచే వ్యవహరింపబడుచున్నది. సమస్తప్రాణులును జ్వరముతోనే జనించి జ్వరముతోనే మరణించును. ఇది మహామోహస్వరూపమైనది. దీనితోకూడియుండుటచే ప్రాణులకు పూర్వజన్మజ్ఞానముఉండదు. సమస్తప్రాణులయొక్క ప్రాణములను జ్వరమే తీసివేయును.

జ్వరచికిత్సాసంగ్రహము.

మూ॥ తత్ర పూర్వరూపదర్శనే జ్వరాదౌ వా హితం లఘుశనమతర్పణం వా, జ్వరస్యామాశయసముత్థత్వాత్; తతః కషాయ

పానాభ్యజ్ఞస్వేదప్రదేహపరిషే కానులేపనవమనవిరేచనాస్థాపనానువా
సనోశమననస్యకర్మధూపధూమపానాజ్ఞానక్షీరభోజనవిధానం చ య
థాస్వం యుక్త్యా ప్రయోజ్యమ్॥

అ॥ జ్వరము ఆమాశయమునందు పుట్టునదగుటవలన పూర్వరూపములు కనపడ
గ నేగాని జ్వరప్రారంభమునందుగాని లఘ్వాహారమునిచ్చుట లేక లంఘనముచేయిం
చుట హితకరముగ నుండును. కషాయపానము, అభ్యంగము, స్వేదము, నలుగుపెట్టు
కొనుట, పరిషేకము, లేపనము, వమనము, విరేచనము, నిరూహవస్తిఅనువాసనవస్తి
శమనచికిత్స, నస్యకర్మ, ధూపమువేయుట, ధూమపానము, అంజనము, క్షీరపానము
వీనిని జ్వరమునందు తగు విధమున చేయింపవలయును.

జీర్ణజ్వరమునందు ఘృతపానము.

మూ॥ జీర్ణజ్వరేషు తు సర్వేష్వేవ నర్పిషః పానం ప్రశస్యతే
యథాస్వాషధసిద్ధస్య; సర్పిర్హి స్నేహద్వాతం శమయతి, సంస్కా
రాత్కఫం, శైత్యాత్పిత్తమూష్మాణం చ, తస్మాజ్జీర్ణజ్వరేషుతు సర్వే
ష్వేవ సర్పిర్హి తముదకమివాగ్నిప్లష్టేషు ద్రవ్యేష్వితి ॥శ్లో॥ యథా
ప్రజ్వలితం వేశ్మ పరిషిజ్చన్తి వారిణా । నరాశ్చాన్తిమభిప్రీత్య తథా
జీర్ణజ్వరే ఘృతమ్॥ స్నేహద్వాతం శమయతి, శైత్యాత్పిత్తం నియ
చ్ఛతి । ఘృతం తుల్యగుణం దోషం సంస్కారాత్తు జయేత్కఫమ్॥
నాన్యస్నేహస్తథా కశ్చిత్సంస్కారమనువర్తతే॥ యథా సర్పిరతస్సర్పి
స్సర్వస్నేహోత్తమం మతమ్ ॥ గద్యోక్తోయః పునశ్లోకైరర్థస్సమను
గీయతే । తద్వ్యక్తివ్యవసాయార్థం ద్వీరుక్తం తన్నగర్హ్యతే ॥22॥

అ॥ ఘృతము - స్నేహగుణమువలన వాతమును, సంస్కారవిశేషమువలన కఫ
మును, శీతగుణమువలన పిత్తమును ఊష్మను శమింపజేయును. అందువలన అగ్ని
వ్యాప్తమైన ద్రవ్యములయందు జలసేచనమువలె జీర్ణజ్వరములయందు ఆయా ద్రవ్య
ములతో తయారుచేయబడిన ఘృతమును పానముచేయుట హితకరముగ నుండును.
మండుచున్న యింటిని చల్లార్చునిమిత్తము నీటిని చల్లువిధమున జీర్ణజ్వరము శాంతించు
నిమిత్తము ఘృతపానమును చేయింపవలయును. ఘృతము - స్నేహగుణమువలన వాత
మును, శీతగుణమువలన పిత్తమును, తుల్యగుణములుకలకఫమును సంస్కారవిశేషము
వలనను శమింపజేయును. ఘృతమువలె సంస్కారముననుసరించు స్నేహము మఱి
యొకటి లేదు. కాబట్టి సమస్తస్నేహములలోను ఘృతము శ్రేష్ఠముగ నుండును.
చెప్పబడినవిషయమే స్పష్టమునిమిత్తము మరల చెప్పబడినదిగాన పునరుక్తిదోషము
లేదు.

అధ్యాయసంగ్రహము.

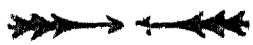
మూ॥ త్రివిధం నామపర్యాయైర్హే తుం పఞ్చవిధం గదమ్ | గద
లక్షణపర్యాయాన్ వ్యాధేః పఞ్చవిధం గ్రహమ్ || జ్వరమష్టవిధం
తస్య ప్రకృష్టాసన్నకారణమ్ | పూర్వరూపం చ రూపం చ భేషజం
సంగ్రహేణ చ || వ్యాఖ్యాతవాన్ జ్వరస్యాగ్రే నిదానే విగతజ్వరః |
భగవానగ్ని వేశాయ ప్రణతాయ పునర్వసుః || 25 ||

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే నిదానస్థానే
జ్వరనిదానం నామ ప్రథమోఽధ్యాయః ||

అ॥ హేతువుయొక్క త్రివిధము, హేతుపర్యాయపదములు, వ్యాధియొక్క
పంచవిధత్వము, వ్యాధిపర్యాయపదములు, రూపపర్యాయపదములు, నిదానపంచకము,
ఎనిమిదివిధములగు జ్వరములు, జ్వరముయొక్క విప్రకృష్టకారణములు, సన్నికృష్ట
కారణములు, పూర్వరూపము, రూపము, చికిత్సాసంగ్రహము వీనిని మోహాదిరహితు
డైన ఆత్రేయుడు నమ్ముడైయున్న అగ్ని వేశునకు నిదానస్థానమునందు ముందుగ చెప్పెను.

ఇవిధమున, శ్రీపాదోపనామకకృష్ణమూర్తి శాస్త్రి ప్రణీతంబైన చరకదీపిక
యనెడి చరకసంహితావ్యాఖ్యానమునందు జ్వరనిదానమనెడు
ప్రథమాధ్యాయము సమాప్తము.

ద్వితీయాధ్యాయము

మూ॥ అథాత్మో రక్తపిత్తనిదానం వ్యాఖ్యాస్యామః || 1 ||

అ॥ పిమ్మట రక్తపిత్తనిదానమును చెప్పబోవుచున్నాము.

మూ॥ ఇతి హ స్మహ భగవానాత్రేయః || 2 ||

అ॥ అని భగవంతుడగు ఆత్రేయుడు చెప్పెను.

రక్తపిత్తనిదానము.

మూ॥ పిత్తం యథాభూతం లోహితపిత్తమితి సంజ్ఞాం లభతే
తథానువ్యాఖ్యాస్యామః | యదా జన్తుర్భవకోద్దాలకకోరదూషక

ప్రాయాణ్యాన్నాని భుజ్జే భృశోష్ణతీక్షణమపి చాన్నజాతం నిష్పావ
మాషకులుత్థతౌరసూపోపహితం దధిమణ్డో దస్విత్కట్వరామ్లు కాఞ్జి
కోపసేకం వారాహమాహిషాకమాతస్యగవ్యపిశితపిణ్యాకపిణ్డాలుకవి
శుష్కశాకోవహితం మూలకస్నర్షపలశునకరఞ్జశిగ్రుమధుశిగ్రుఖడ
యూషభూస్తృణసుముఖసురసకురేరగణ్డీరకాలమాలపర్ణాసక్షవకఫణిజ్జ
కోపదంశం సురసౌవీరకతుపోదకమైరేయమేదకమధూలకకువలబద
రామ్లుప్రాయానుపానం పిష్టాన్నోత్తరభూయిష్ఠముష్ణాభితప్తో వాఽతి
మాత్రమతివేలం పయః పిబతి పయసా వా సమశ్నాతి రోహిణీకం
కాణకపోతం వా సర్షపతైలతౌరసిద్ధం కులుత్థపిణ్యాకజామ్బవలకుచ
పక్వైః శౌక్తికైర్వా సహక్షీరమామమతిమాత్రమథవాపిబత్స్యష్ణా
భితప్తస్తస్యైవమాచరతః పిత్తం ప్రకోపమాద్యతే, లోహితం చ
స్వప్రమాణమతివర్తతే॥

అ॥ పిత్తము ఏవిధముగనై రక్తపిత్తమని చెప్పబడునో అట్టివిధమును చెప్పుచు
న్నాను. యవధాన్యము ఉద్దాలకమును ధాన్యము వరగధాన్యము వీనియొక్క అన్నము
లను, మిక్కిలి ఉష్ణవీర్యమును తీక్షణగుణమును కల ఆహారమును, అనుములు మినుములు
ఉలవలు వీనియొక్క పప్పుతోడను అధికమగుతౌరముతోడను కూడిన ఆహారమును,
పెరుగు పెరుగుమీదతేట సగమునీళ్ళుకలిసివముజ్జిగ నీళ్ళుకలిసినముజ్జిగ కాంజికము
వీనితోకూడిన ఆహారమును, పంది దున్నపోతు గొట్టె చేపలు ఆవు వీనియొక్క మాంస
ములతోడను తెలకపిండి పెండలిము ఒరుగులు వీనియొక్క కూరలతోడను కూడిన
ఆహారమును, ముల్లంగి ఆవాలు వెల్లులి కానుగ మునగ చిన్నమునగ ఖడయూషము
కామంచి ఎర్రావాలు తులసి గగ్గెర గురిజకూర చినతులసి నల్లగగ్గెర వాక తియ్యనిమ్మ
వీనియొక్క పచ్చళ్ళతోకూడిన ఆహారమును, సుర సౌవీరము తుపోదకము మైరేయము
మేదకము మధూలకము అను మద్యములయొక్కయు చినరేగు రేగు మొదలగు అల్ల
రసద్రవ్యములయొక్కయు అనుపానములతో కూడిన ఆహారమును, అధికమగుపిండి
వంటలతో కూడిన ఆహారమును భుజించుటవలనను; ఉష్ణాభితప్తుడైపాలను అధికముగ
గాని తరచుగాని త్రాగుటవలనను లేక పాలతోకూడిన ఆహారమును భుజించుటవల
నను; ఆవనూనె తౌరములు వీనితో తయారుకాబడిన రోహిణిఆనెడిచేపలు కణుజు
పావురము వీనియొక్క మాంసమును భుజించుటవలనను; ఉష్ణాభితప్తుడై ఉలవలు
తెలకపిండి నేరేడుపండ్లు నిమ్మకాయలు వీనితో తయారుచేయబడిన కాంజికములతో
పచ్చిపాలను అధికముగ త్రాగుటవలనను పిత్తము ప్రకోపించును. రక్తముకూడ
స్వప్రమాణముకంటె వృద్ధిచెందును.

ర క్తపి త్తసంపాద్యై.

మూ॥ తస్మిన్ ప్రమాణాతిప్రవృత్తే పిత్తం ప్రకుపితం శరీర
మనుసర్పద్యదై వ యక్ష్మత్ప్రహప్రభవాణాం లోహితవహానాం స్రోత
సాం లోహితాభివ్యన్దగురూణి ముఖాన్యాసాద్య ప్రతిరున్ధ్యాత్
తదై వ లోహితం దూషయతి ॥3॥

అ॥ రక్తము స్వప్రమాణముకంటె వృద్ధిపొందియుండగా, ప్రకోపించిన
పిత్తము శరీరమునంతను వ్యాపించి యక్ష్మత్ప్రహములయందుపుట్టిన రక్త వహస్రోతస్సు
లను పొంది రక్తాధిక్యముచే బరువుగనున్న అట్టిస్రోతస్సులయొక్క ముఖములను అడ్డ
గించి రక్తమును చెరచును.

ర క్తపి త్త నిర్వచనము.

మూ॥ తల్లోహితసంసర్గాల్లోహిత ప్రదూషణాల్లోహితగన్ధవరా
నువిధానాచ్చ పిత్తం లోహితపిత్తమిత్యాచక్షతే ॥4॥

అ॥ పిత్తము రక్తముతో కలియుటవలనను, రక్తమును చెరచుటవలనను, రక్తము
యొక్క గంధమును రంగును కలదగుటవలనను రక్తపిత్తమనబడును.

ర క్తపి త్త పూర్వరూపములు.

మూ॥ తస్యేమాని పూర్వరూపాణి భవన్తి, తద్యథా - అన
న్నాభిలాషో భుక్తస్య విదాహః శుక్తామ్లగన్ధరస ఉద్దారశ్చరేరభీక్షాగ
మనం ఛర్దితస్య బీభత్సతా స్వరభేదో గాత్రాణాం సదనం పరి
దాహో ముఖాద్ధూమాగమ ఇవ లోహలోహితమత్స్యమగన్ధిత్వ
మపి చాస్యస్య రక్తహరితహారిద్రత్వమజావయవశక్పస్మాత్ప్రస్వేద
లాలాశిక్ష్ణం కాస్యకర్ణమలపిడకోలికాపిడనామజ్గవేదనా లోహితనీల
పీతశ్యావానామర్చిష్మతాం చ రూపాణాం స్వప్నే దర్శనమభీక్షమితి
లోహితపిత్తపూర్వరూపాణి భవన్తి ॥5॥

అ॥ ఆహారమునందిచ్చలేకుండుట, భుజించినఆహారము విదాహమునొందుట,
పులికడుగుయొక్క వాసనయు రుచియు కల త్రేణుపులు వచ్చుట, వాంతి తరుచుగ
వచ్చుట, వాంతిచేసికొనగ నే భయపడుట, స్వరభేదము, అవయవములు కృశించుట,
తాపము, నోటినుండి పొగవెడలుచున్నట్లుండుట, నోటియందు లోహము రక్తము
చేపలు ఆనుము వీనియొక్క వాసన కలుగుట, శరీరము అవయవములు మలము
మూత్రము చెమటజొల్లు చీమిడి నోటిపాచి చెవియందలి గులిమి కండ్లయందలి పుసి

పిటికలు ఇవి ఎర్రగను పచ్చగను పసుపుపచ్చగను నుండుట, శరీరమునందు బాధ, స్వప్నమునందు ఎర్రగను నీలవర్ణముగను పచ్చగను శ్యామవర్ణముగను ప్రకాశించు చున్నవిగను నుండు స్వరూపములను తరుచు చూచుట ఇవి రక్తపిత్తమునకు పూర్వ రూపములుగ నుండును.

రక్తపిత్తోపద్రవములు.

మూ॥ ఉపద్రవాస్తుఖిలు - దౌర్బల్యారోచకావిపాకశ్వాసకాస జ్వరాతీసారశోఫశోషపాణ్డురోగాః సర్వభేదశ్చ ॥6॥

అ॥ దౌర్బల్యము, అరోచకము, అహారముజీర్ణము కాకపోవుట, ఆయాసము, దగ్గు జ్వరము, అతిసారము, శోఫ, శోష, పాండురోగము, సర్వభేదము ఇవి రక్తపిత్తము నందు ఉపద్రవములుగ నుండును.

రక్తపిత్తమార్గవివరణము.

మూ॥ మార్గైపునరస్య ద్వౌ-ఊర్ధ్వం చాధశ్చ; తద్బహు శ్లేష్మణి శరీరే శ్లేష్మసంసర్గాదూర్ధ్వప్రపద్యమానం కర్ణనాసికా నేత్రాస్యేభ్యః ప్రచ్యవతే, బహువాతే తు శరీరే వాతసంసర్గాదధః ప్రపద్యమానం మూత్రపురీషమార్గాభ్యాం ప్రచ్యవతే, బహుశ్లేష్మ వాతే తు శరీరే శ్లేష్మవాతసంసర్గాద్ద్వవపి మార్గా ప్రపద్యతే, ద్వౌ మార్గా ప్రపద్యమానం సర్వేభ్య ఏవ యథోక్తేభ్యః భేభ్యః ప్రచ్య వతే శరీరస్య ॥7॥

అ॥ రక్తపిత్తము ఊర్ధ్వమార్గమునుండియు అధోమార్గమునుండియు బయలు వెడలును. ఈ రక్తపిత్తము శ్లేష్మాధిక్యముకలవానికి శ్లేష్మసంబంధమువలన ఊర్ధ్వమార్గమును పొంది చెవులు ముక్కు నేత్రములు ముఖము వీనినుండి బయలు వెడలును. వాతాధిక్యముకలవానికి వాతసంబంధమువలన అధోమార్గమును పొంది మూత్రపురీషమార్గముల నుండి బయలు వెడలును. శ్లేష్మవాతము లధికముగ కలవానికి శ్లేష్మవాతసంబంధమువలన ఊర్ధ్వాధోమార్గములను పొంది పైన జెప్పిన సమస్తరంధ్రములనుండియు బయలు వెడలును.

రక్తపిత్తముయొక్క సాధ్యాసాధ్యయాప్యవిచారణ.

మూ॥ తత్త్ర యదూర్ధ్వభాగం తత్సాధ్యం, విరేచనోపక్రమణీయత్వాద్బహ్వాషధత్వాచ్చ; యదధోభాగం తద్యాప్యం, వమనోపక్రమణీయత్వాదల్పాషధత్వాచ్చ; యదుభయభాగం తదసాధ్యం, వమనవిరేచనాయోగిత్వాదనౌషధత్వాచ్చేతి ॥8॥

అ॥ విరేచనములచే చికిత్సింపదగినదగుటవలనను అనేకౌషధములు కలదగుట వలనను ఊర్ధ్వగర క్తపిత్తము సాధ్యముగ నుండును. వమనములచే చికిత్సింపదగినదగుట వలనను ఔషధములుతక్కువగకలదగుటవలనను అధోగర క్తపిత్తము యాప్యముగ నుండును. వమనములను విరేచనములను ప్రయోగింపకూడనిదగుటవలనను ఔషధములు లేనిదగుట వలనను ఉభయమార్గగర క్తపిత్తము అసాధ్యముగ నుండును.

ర క్తపిత్తముయొక్క ఉత్పత్తి.

మూ॥ ర క్తపిత్తప్రకోపస్తు ఖలు పురా దక్షయజ్ఞధ్వంసే రుద్ర
కోప్రభవాగ్నినా ప్రాణినాం పరిగతశరీరప్రాణానామనుజ్వరమభవత్ ॥
తస్యాశుకారిణో దావాగ్నేరివాపతితస్యాత్యయికస్యాశు ప్రశాంతా
యతితప్యమ్ ॥

అ॥ పూర్వకాలమునంగు దక్షయజ్ఞధ్వంససమయమున జనించినట్టి రుద్రకోపా
గ్నిచే పీడింపబడిన ప్రాణులకు జ్వరానంతరమునందు ఈ ర క్తపిత్తము పుట్టెను.
దావాగ్నివలె హఠాత్తుగ జనించునట్టియు వెంటనే మరణమును కలిగించునట్టియు ఈ
ర క్తపిత్తమును త్వరలో శాంతినిొందించుటకు ప్రయత్నింపవలయును.

ర క్తపిత్తచికిత్సాక్రమము.

మూ॥ మాత్రాం దేశం కాలం చాభిసమీక్ష్య సంతర్పణేనా
పతర్పణేన వా మృదుమధురశిశిరతి క్తకషాయైరభ్యవహారైః ప్రదే
హపరిషే కావగాహసంస్పర్శనైర్వమనాద్యైర్వా తత్రావహితేనేతి॥10॥

అ॥ ఈర క్తపిత్తమునందు - పరిమాణము దేశము కాలము వీనిని తెలిసికొని
బృహణచికిత్సనుగాని అపతర్పణచికిత్సనుగాని మృదుగుణము మధురరసము శీత
వీర్యము తిక్తరసము కషాయరసము కల ద్రవ్యములతోడను, లేపనము పరిషేకము
అవగాహనస్నానము రత్నాదులను స్పృశించుట వమనములు మొదలగువానితోడను,
తగువిధమున చికిత్స చేయవలయును.

మూ॥ సాధ్యం లోహితపిత్తం తద్యదూర్ధ్వం ప్రతిపద్యతే ।
విరేచనస్య యోగిత్వాద్బహుత్వాద్భేషజస్య చ ॥ విరేచనం తు
పిత్తస్య జయార్థే పరమౌషధమ్ । యశ్చ తత్రాన్వయశ్లేష్మా తస్య
చానధమం స్మృతమ్ ॥ భవేద్యోగావహం తత్ర మధురం చైవ భేష
జమ్ । తస్మాత్సాధ్యం మతం రక్తం యదూర్ధ్వం ప్రతిపద్యతే॥రక్తం
తు యదధోభాగం తద్యాప్యమితి నిశ్చయః । వమనస్యాల్పయోగిత్వా
దల్పత్వాద్భేషజస్య చ॥ వమనం హి న పిత్తస్య హరణే శ్రేష్ఠము

చ్యతే । యశ్చ తతోనుగో వాయుస్తచ్చాంతా చావరం మతమ్ ॥
 తచ్చాయోగావహం తత్ర కషాయం తిక్తకాని చ । తస్మాద్వాప్యం
 సమాఖ్యాతం యద్రక్తమనులోమగన్ ॥ రక్తపిత్తం తు యన్మార్గై
 ద్వావపి ప్రతిపద్యతే । అసాత్మ్యమితి తజ్జేయం పూర్వోక్తాదపి కార
 ణాత్ ॥ న హి సంశోధనం కించిదస్యస్య ప్రతిమార్గగమ్ । ప్రతిమార్గం
 చ హరణం రక్తపిత్తే విధీయతే ॥ ఏవమేవోపశమనం సర్వశో నాస్య
 విద్యతే । సంస్పృష్టేషు చ దోషేషు సర్వజిచ్ఛమనం మతమ్ ॥
 ఇత్యుక్తం త్రివిధోదర్కం రక్తం మార్గవిశేషతః । ఏభ్యస్తు ఖలు హే
 తుభ్యః కించిత్సాధ్యం న సిద్ధ్యతి ॥ ప్రేష్యోపకరణాభావాద్దౌరాత్మ్య
 ద్వైద్యదోషతః । అకర్మతశ్చ సాధ్యత్వం కశ్చిద్యోగోఽతివర్తతే ।
 తత్రాసాధ్యత్వమేకం స్యాత్సాధ్యయాప్యపరిక్రమాత్ ॥ 22 ॥

అ॥ విరేచనములను చేయింపదగినదగుటవలనను అనేకాషధములు కలదగుట
 వలనను ఊర్ధ్వగరక్తపిత్తము సాధ్యముగ నుండును. విరేచనము పిత్తమును హరించు
 టలో శ్రేష్ఠమైనదిగను అనుబంధమైన కఫమును హరించుటలో మధ్యమమైనదిగను
 నుండును. మధురౌషధముకూడ పిత్తకఫములను హరించును. కావున ఊర్ధ్వగరక్త
 పిత్తము సాధ్యముగ నుండును. వమనములవలన స్వల్పప్రయోజనము కలదగుటవలనను
 ఔషధములు తక్కువగ కలదగుటవలనను అధోగరక్తపిత్తము యాప్యముగ నుండును.
 వమనము పిత్తమును హరించుటలో శ్రేష్ఠమైనదికాదు. మరియు అనుబంధముగ
 నున్న వాతమును హరించుటలో అధమముగ నుండును. పిత్తనాశకములగు కషాయ
 తిక్తరసములు వాతమును హరింపనేరవు. కావున అధోగరక్తపిత్తము యాప్యముగ
 నుండును. పూర్వమునందుచెప్పబడినట్లు వమనములను విరేచనములను చేయింప
 కూడనిదగుటవలనను ఔషధములు లేనిదగుటవలనను ఉభయమార్గరక్తపిత్తము
 అసాధ్యముగ నుండును. రక్తపిత్తమును హరించుటలో ప్రతిమార్గగశోధనము ముఖ్య
 చికిత్సగ నుండును. అట్టి శోధనము దీనియందు చేయుటకు వీలులేదు. దోషములు
 కలిసియున్నపుడు అన్నిదోషములను శమింపజేయునదియే శమనచికిత్స యనబడును.
 దీనికి అట్టిశమనచికిత్స లేదు. అందువలన ఉభయమార్గరక్తపిత్తము అసాధ్యముగ
 నుండును. ఈ రీతిని మార్గవిశేషములననుసరించి మూడువిధములైన రక్తపిత్తము
 చెప్పబడినది. పరిచారకుడను ఉపకరణములును లేకపోవుటవలనను, రోగి దుష్టస్వభా
 వము కలవాడగుట వలనను, వైద్యునియొక్క దోషమువలనను, చికిత్సలేకపోవుట
 వలనను, సాధ్యత్వయాప్యత్వములను అతిక్రమించుటవలనను సమస్తమైన వ్యాధులను
 (సాధ్యములైనవికూడ) అసాధ్యములగును.

ర క్తపితృసాధ్యలక్షణములు.

మూ॥ రక్తపితృస్య విజ్ఞానమిదం తస్యోపదేశ్యతే । యత్కృష్ణ
మథవా నీలం యద్వా శక్రిధనుష్ప్రిభమ్॥ రక్తపితృమసాధ్యం తద్వా
ససో రఙ్గానం చ యత్ భృశం పూత్యతిమాత్రం చ సర్వోపద్రవ
వచ్చ యత్ ॥ బలమాంసక్షయే యచ్చ తచ్చ రక్తమసిద్ధిమత్ ।
యేన చోపహతో రక్తం రక్తపితృన మానవః । పశ్యేద్దృశ్యం వియ
చ్ఛాపి తచ్ఛాసాధ్యమసంశయమ్ ॥25॥

అ॥ అసాధ్యరక్తపితృలక్షణములను చెప్పుచున్నాము. రక్తపితృమునందు -
రక్తము నల్లగగాని నీలవర్ణముగగాని ఇంద్రధనుస్సుయొక్క వర్ణములుకలదిగగాని
యున్నను, వస్త్రమునకంటినచో వదలకున్నను, మిక్కిలి దుర్గంధముగ నున్నను, అధిక
ముగ వెడలుచున్నను, ఈవ్యాధి సర్వోపద్రవములతో కూడియున్నను, రోగియొక్క
బలమాంసములు క్షీణించియున్నను, రోగికి సమస్తవస్తువులును ఆకాశమును ఎర్రగ
కనబడుచున్నను అసాధ్యముగ నుండును.

మూ॥ తత్రాసాధ్యం పరిత్యాజ్యం యాప్యం యత్నేన యాప
యేత్ । సాధ్యం చావహితస్సిద్ధిరేభృషజైస్సాధయేద్భిషక్ ॥26॥

అ॥ రక్తపితృము అసాధ్యముగనున్నచో విడిచిపెట్టవలయును. యాప్యముగ
నున్నచో ప్రయత్నముచే చికిత్సించుచుండవలయును. సాధ్యముగనున్నచో సిద్ధౌషధ
ములచే చికిత్సింపవలయును.

అధ్యాయసంగ్రహము.

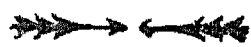
మూ॥ కారణం నామనిర్వృత్తిం పూర్వరూపాణ్యుపద్రవాన్ ।
మార్గా దోషానుబంధం చ సాధ్యత్వం న చ హేతుమత్ ॥ నిదానే
రక్తపితృస్య వ్యాజహార పునర్వసుః । వీతమోహరజోదోషలోభమాన
మదస్పృహః ॥28॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తస్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే నిదానస్థానే
రక్తపితృనిదానం నామ ద్వితీయోఽధ్యాయః ॥

అ॥ ఈ అధ్యాయమునందు రక్తపిత్తముయొక్క కారణములు నామనిర్వచనము పూర్వరూపములు ఉపద్రవములు మార్గములు దోషసంబంధము సాధ్యత్వాసాధ్యత్వములు వాని హేతువులు వీనిని మోహాదిరహితుడైన ఆత్రేయుడు చెప్పెను.

ఇవిధమున, శ్రీపాదోపనామకకృష్ణమూర్తి శాస్త్రి ప్రణీతంబైన చరకదీపిక
యనెడి చరకసంహితా వ్యాఖ్యానమునందు రక్తపిత్తనిదానమనెడు
ద్వితీయాధ్యాయము సమాప్తము.

తృతీయాధ్యాయము.

మూ॥ అథాతో గుల్మనిదానం వ్యాఖ్యాన్యాయామః ॥1॥

అ॥ పిమ్మట గుల్మనిదానమును చెప్పబోవుచున్నాము.

మూ॥ ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః ॥2॥

అ॥ అని భగవంతుడగు ఆత్రేయుడు చెప్పెను.

గుల్మభేదములు.

మూ॥ ఇహ ఖలు పంచ గుల్మాభవంతి; తద్యథా - వాత
గుల్మః, పిత్తగుల్మః, శ్లేష్మగుల్మో, నిచయగుల్మః శోణితగుల్మశ్చేతి॥3॥

అ॥ వాతగుల్మము పిత్తగుల్మము కఫగుల్మము సన్నిపాతగుల్మము రక్తగుల్మము
అని గుల్మము అయిదు విధములుగ నుండును.

మూ॥ ఏవంవాదినం భగవంతమాత్రేయమగ్నివేశ ఉవాచ -
కథమిహ భగవన్ ! పంచానాం గుల్మానాం విశేషమభిజానీయాం,
న హ్యవిశేషవిద్రోగాణా మాషధవిదపి భిషక్ ప్రశమనసమర్థో భవ
తీతి॥ తమువాచ భగవానాత్రేయః - సముత్థానపూర్వరూపలిజ్జవేద
నోపశయవిశేషేభ్యో విశేషవిజ్ఞానం గుల్మానాం భవత్యన్యేషాం చ
రోగాణామగ్నివేశ ! । తత్తు ఖలు గుల్మేషూచ్యమానం నిబోధ ॥4॥

అ॥ వైద్యుడు ఔషధజ్ఞానమును కలిగియున్నను రోగముయొక్క విశేషములు
తెలియనిచో రోగమును శమింపజేయజాలడు. కావున ఈ అయిదువిధములగు గుల్మ

ములయొక్క విశేషములను ఎట్లు తెలిసికొనవలయునో చెప్పుము. అని అగ్నివేషుడు ఆత్రేయుని అడిగెను. నిదానము పూర్వదూపము కూపము బాధలు ఉపశయము వీని విశేషములవలన గుల్మముయొక్క విశేషములను తెలిసికొనవచ్చును. ఇటులనే ఇతర వ్యాధులనుకూడ తెలిసికొనవచ్చును. ఇప్పుడు గుల్మమువిషయమై విశేషవిజ్ఞానమును చెప్పెదను. తెలిసికొనుము. అని ఆత్రేయుడు చెప్పెను.

వాతగుల్మనిదానము

మూ॥ యదా పురుషో వాతలో విశేషేణ జ్వరవమనవిరేచ నాతీసారాణామన్యతమేన కర్మనేన కర్మితో వాతలమాహారహారతిమా శీతం వా విశేషేణాతిమాత్రమన్నేహపూర్వే వా వమనవిరేచనే పిబత్యనుదీర్ణాం వా ఛర్దిముదీరయతి వాతమూత్రపురీషవేగాన్నిరుణ ద్యత్యశీతో వా పిబతి నవోదకమతిమాత్రమతిమాత్రసంక్షోభిణా వా యానేన యాత్యతివ్యవాయవ్యాయానుమద్యరుచిర్వాఽభిఘాతమృత చ్ఛతి వా విషమాశనశయనాసనస్థానచక్రమణసేవీ భవత్యన్యద్వా కించిదేవంవిధం విషమమతిమాత్రం వ్యాయామజాతమారభతే, తస్యాపచారాద్వాతః ప్రకోపమాపద్యతే ॥6॥

అ॥ వాతప్రకృతికలమనుజుడు - జ్వరము వమనములు విరేచనములు అతి సారము వీనిలో దేనిచేనైనను కృశించి వాతవర్ధకమగు ఆహారమునుగాని అధికమగు శీతవీర్యముకల ఆహారమునుగాని భుజించితనున్నేహకర్మను చేయకుండగనే వమనాషధ ములనుగాని విరేచనాషధములనుగాని సేవించినను వాంతిని బలవంతముగ వెడలించి నను వాతమూత్రపురీషములయొక్క వేగములను అరికట్టినను అధికముగ భుజించి క్రొత్త నీటిని అధికముగ త్రాగినను శరీరక్షోభనుకలిగించు వాహనముమీద శ్రయాణము చేసినను మైథునమును వ్యాయామమును మద్యమును అధికముగ సేవించినను అభిఘాత మునుపొందినను విషమాహారము విషమశయనము విషమముగకూర్చుండుట విషమ స్థానములయందు సంచరించుట వీనిని సేవించినను ఇతరములగు ఇట్టి కృత్యములనాచ రించినను వాతము ప్రకోపించును.

వాతగుల్మసంప్రాప్తి.

మూ॥ స ప్రకుషితో మహాస్రోతోఽప్రవిశ్య కాఘ్నాత్కఠినీ భూతమాప్లుత్యపిణ్డితోఽవస్థానం కరోతి హృది వస్తా పార్శ్వయోర్నా భ్యాం వా, స శూలముపజనయతి గ్రన్థింశ్చానేకవిధాన్, పిణ్డితశ్చాపతి షతే, స పిణ్డితత్వాద్గుల్మ ఇత్యుచ్యతే ॥7॥

అ॥ అట్లుప్రకోపించినవాతము మహాస్రోతస్సును పొంది తనయందలి రాక్ష్యముచే కాఠిన్యమును కలిగించి గుండ్రముగనై హృదయము వస్త్రీ పార్శ్వములు నాభివీనిలో దేనియందైనను స్థానమును ఏర్పరచుకొనును. పిదపశూలను అనేకవిధములైన గ్రంథులను కలిగించును. పిండాకారముగ నుండును. పొదవలె గుండ్రముగ నుండును. కనుక గుల్మమని చెప్పబడును.

వాతగుల్మలక్షణములు.

మూ॥ స ముహూరాధమతి, ముహూరల్పత్వమాపద్యతే, అనియతవిపులాణునేదనశ్చ భవతి చలత్వాద్వాయోః, పిపీలికాసంప్రచార ఇవాజ్ఞేషు, తోదస్ఫురణాయామసంకోచసుప్తిహర్షప్రళయోదయబహులః, తదాతురశ్చ సూచ్యేవ శక్కునేవ చాతివిద్ధమాత్మానం మన్యతే, అపిచ దివసాస్తే జీర్యతి శుష్యతి చాస్యాస్యం ఉచ్ఛ్వాసశోచపరుద్యతే, హృష్యన్తి చాస్యరోమాణి వేదనాయాః ప్రాదుర్భావే, స్తీహోటోపాన్త్రకూజనావిపాకో దా వర్తజమర్దమన్యాశిరఃశ్శజశూలబ్రధ్నరోగాశ్చైచనముపద్రవన్తి, కృష్ణారుణపరుషత్వజ్ఞఖనయనవదనమూత్రపురీషశ్చ భవన్తి, నిదానోక్తాని చాస్య నోపశేరతే, విపరీతాని చోపశేరత ఇతి వాతగుల్మః ॥౮॥

అ॥ వాతగుల్మము ఒకమారు పెద్దదిగను ఒకమారు చిన్నదిగను నుండును. వాతము చంచలస్వభావముకలదగుటవలన అధికమగు బాధలుగాని స్వల్పమగు బాధలుగాని నియమము లేకుండగ కలుగుచుండును. అవయవములయందు చీమలు ప్రాకుచున్నట్లుండును. పొడిచినట్లుబాధ అదురుట విస్తరించుట ముడుచుకొనుట మొదలుబారుట గగుర్పాటు ఇవి చాలమారులు పుట్టుచు నశించుచుండును. నూదిచేతను మేకుచేతను పొడువబడుచున్నట్లు తలచుచుండును. సాయంకాలమునందును ఆహారము జీర్ణమైనపిమ్మటను నోరు ఎండును. శ్వాస అడ్డగించబడినట్లుండును. బాధజనించునపుడు వెంట్రుకలు గగుర్పొడుచును. స్తీహవాధి ఆటోపము ప్రేగులరచుట ఆహారము జీర్ణముకాకపోవుట ఉదావర్తము ఒడలినొప్పలు మన్యాప్రదేశమునందును శిరస్సునందును శంఖప్రదేశములయందును శూల బ్రధ్నము ఇవి ఉపద్రవములుగ నుండును. చర్మము గోళ్ళు నేత్రములు ముఖము మూత్రము పురీషము ఇవి నల్లగను ఎర్రగను పరుషముగను నుండును. హేతువులుగ చెప్పబడినవానిచే అభివృద్ధియు వానికివిపరీతములైనవానిచే శాంతియు కలుగును. ఇవి వాతగుల్మలక్షణముగ నుండును.

పి త్తగుల్మముయొక్క నిదానము-లక్షణములు.

మూ॥ తైరేవ తు కర్శనైః కర్మితాస్యామలవణకటుకతౌరోష్ణతీక్షణక్తవ్యాపన్నమద్యహరితకఫలామ్లానాం విదాహీనాం చ

శాకమాంసానాముపయోగాదజ్జీర్ణాధ్యశనాద్రాక్ష్యానుగతే చామా
 శయే వమనవిరేచనమతివేలం సంధారణం వాతాతపౌ చాతిసేవమా
 నస్యపిత్తం సహ మారుతేన ప్రకోపమాద్యతే॥ తత్ప్రకృపితం మారుత
 ఆమాశయైకదేశే సంమూర్ఛ్య తానేవ వేదనాప్రకారానుపజయతి
 య ఉక్తా వాతగుల్మే, పిత్తం త్వేనం విదహతి కుక్షౌ హృద్యురసి
 కణ్ఠే చ, స విదహ్యామానః సధూమమింద్రారముద్గిరత్యమ్లాన్వితం,
 గుల్మావకాశశ్చాస్య దహ్యాతే దూయతే ధూప్యతే ఊష్మాయతే
 స్మిద్యతి క్లిద్యతి శిథిల ఇవ చ స్పర్శాసహోల్పరోమాఞ్ఞో భవన్తి
 జ్వరభ్రమదవధుపిపాసాగలవదనతాలుశోషప్రమేహవిడ్భేదా శ్చైచనము
 పద్రవన్తి, హరతహారిద్రత్యజ్నఖనయనవదనమూత్రపురీషశ్చ భవతి,
 నిదానోక్తాని చాస్య నోపశేరతే, విపరీతాని చోపశేరత ఇతి
 పిత్తగుల్మః ॥10॥

అ॥ పూర్వమునందు చెప్పబడిన జ్వరము మొదలగువానినే కృశించినమనుజుడు
 అమృతము లవణరసము కటురసము తొరము ఉష్ణవీర్యము తీక్ష్ణగుణము ఇవికల పదార్థ
 ములను, కాంజికమును, చెడినమద్యమును, ఆకుకూరలను, పుల్లనిపండ్లను, తాపము
 నొందించు కూరలు జాంగలమాంసము వీనిని ఉపయోగించినను అజీర్ణపదార్థములను
 భుజించినను భుజించినవెంటనే భుజించినను ఆమాశయము రూక్షముగ నున్నప్పుడు
 వమనవిరేచనములను అధికముగ సేవించినను మలమూత్రాదివేగములను అడ్డగించినను
 గాలిని ఎండను అధికముగ సేవించినను పిత్తము వాతముతోకూడ ప్రకోపించును.
 అట్టిపిత్తమును వాతము ఆమాశయమునం దొకభాగమున మూర్ఛింపజేసి వాతగుల్మము
 నందు జేప్పబడినబాధలను కలిగించును. మరియు పిత్తము గుల్మమును విదాహము
 నొందించును. కుక్షీప్రదేశము హృదయము రొమ్మ కంఠము వీనియందు విదాహమును
 కలిగించును. విదాహమునొందిన యా గుల్మము పొగ వెడలుచున్నట్లున్న పుల్లనిత్రేణుపు
 లను వెడలించును. గుల్మప్రదేశము తాపయుక్తముగను బాధకలదిగను పొగ వెడలు
 చున్నట్లుగను వేడిమికలదిగను చెమటగలదిగను క్షేదయుక్తముగనువిడిపోవుచున్నట్లును
 స్పర్శనుసహించలేనిదిగను స్వల్పముగు రోమాంచముకలదిగను నుండును. జ్వరము భ్రాంతి
 తాపము దప్పిక కంఠమును నోరును తాలుప్రదేశమును ఎండుట మోహము మలము
 చాలసార్లు వెడలుట ఇవి ఉపద్రవములుగ నుండును. చర్మము గోళ్ళు వేత్రములు
 ముఖము మూత్రము పురీషము ఇవి పచ్చగను పసుపుపచ్చగను నుండును. హేతువు
 చెప్పబడినవానిచే అభివృద్ధియు వానికి విపరీతములైనవానిచే శాంతియు కలుగును.
 ఇవి పిత్తగుల్మలక్షణములుగ నుండును.

కఫగుల్మముయొక్క నిదానము - అక్షణములు.

మూ॥ తై రేవ తు కర్మనైః కర్మితస్యాత్మశనాదతిస్నిగ్ధగురు
మధురశీతాశనాత్ప్వేక్షుక్షీరమాషతిలగుడ వికృతిసేవనాన్మస్తకమఢ్యా
తిపానాద్ధరిత కాతిప్రణయనాదానూపాదకగ్రామ్యమాం సాతీభక్షణా
త్సంధారణాదతిసుహితస్య చాతిప్రగాఢముదకపానాత్సంక్షోభణా
ద్వా శరీరస్య శ్లేష్మా సహ మారుతేన ప్రకోపమాపద్యతే । తం
ప్రకుపితం మారుత ఆమాశయైకదేశే సంమూర్ఛ్య తానేవ గాఢ
వేదనాప్రకారానుపజనయతి, య ఉక్తావాతగుల్మైః శ్లేష్మా త్వస్య
శీతజ్వరారోచకావిపాకాజ్జమర్దహర్షహృద్రోగచ్ఛర్దినిద్రాఅస్యస్యైమి
త్యగౌరవశిరోభితాపానుపజనయతి, అపిచ గుల్మస్య స్థైర్యగౌరవ
కాతిన్యావగాఢసుప్తతాః, తథా కానశ్వాసప్రతిశ్యాయాన్ రాజ
యక్షౌణం చాతిప్రవృద్ధః, శ్వేత్యం చ త్వన్నఖినయనవదనమూ
త్రపురీషేషూపజనయతి, నిదానోక్తాని చాస్య నోపశేరతే, తద్విపరీ
తాని చోపశేరత ఇతి శ్లేష్మగుల్మః ॥12॥

అ॥ పూర్వమునందు చెప్పబడిన జ్వరము మొదలగువానిచే కృశించిన మను
జుడు - అధికముగ భుజించినను స్నిగ్ధగుణము గురుగుణము మధురరసము శీతవీర్యము
ఇవి అధికముగగల పదార్థములను భుజించినను పిండి చెఱుకు పాలు మినుములు
నువ్వులు బెల్లము వీనితోతయారుకాబడిన పదార్థములను భుజించినను చెడినమద్యమును
ఆకుకూరలను అనూపదేశము ఉదకము గ్రామము వీనియందు సంచరించు జంతువుల
యొక్క మాంసమును అధికముగ భుజించినను మలమూత్రాదివేగముల నడ్డగించినను
తృప్తిగభుజించి జలమును అధికముగ త్రాగినను శరీరమును క్షోభింపచేసినను కఫము
వాతముతోకూడ ప్రకోపించును. అట్టికఫమును వాతము ఆహారముజీర్ణముకాకపోవుట ఒడలు
మున మూర్ఛింపచేసి వాతగుల్మమునందు చెప్పబడిన బాధలను అధికముగ కలిగించును.
మరియు కఫము - శీతజ్వరము అరోచకము ఆహారముజీర్ణముకాకపోవుట ఒడలు
నొప్పులు గగుర్పాటు హృద్రోగము వాంతి అధికమగునిద్ర మాంద్యము మొద్దు
బారూడ శరీరముబరువుగనుండుట శిరస్సునందుబాధ వీనిని కలిగించును. గుల్మము
స్థిరముగను బరువుగను కఠినముగను లోతుగను మొద్దుబారియు నుండును. కఫము
మిక్కిలి వృద్ధమై దగ్గు ఆయాసము నంజు రాజయత్న వీనిని కలిగించును. మరియు
చర్మము గోళ్ళు నేత్రములు ముఖము మాత్రము పురీషము ఇవి తెల్లగ నుండును.
హేతువులుగ చెప్పబడినవానిచే అభివృద్ధియు వానికి విపరీతములైనవానిచే శాంతియు
కలుగును. ఇవి కఫగుల్మలక్షణములుగ నుండును.

సన్నిపాత గుల్మము.

మూ॥ త్రిదోష హేతులిజ్జసన్నిపాతాత్తు సాన్నిపాతికం గుల్మముపదిశన్తి కుశలాః । సవిప్రతిషిద్ధోపక్రమత్వాదసాధ్యో నిచయగుల్మః ॥13॥

అ॥ మూడుదోషములయొక్కయు హేతువులును లక్షణములును, కలిసియున్నచో సాన్నిపాతికగుల్మమునుగ తెలిసికొనవలయును. ఇది పరస్పరవిరుద్ధమైన చికిత్స కలదగుటచే అసాధ్యముగ నుండును.

రక్త గుల్మము.

మూ॥ శోణితగుల్మస్తుఖలు స్త్రియా భవతి న పురుషస్య, గర్భకోష్ఠార్తవాగమనవై శేష్యాత్ । పారతన్త్ర్యాదవై శారద్యాత్సతతముపచారానురోధాద్వేగానుదీర్ణానుపరున్ధన్త్ర్యా ఆమగ ర్భేవాఽప్యచిరాత్పతితేఽథవాఽప్యచిరప్రజాతాయా ఋతౌ వా వాతప్రకోపణాన్యాసేవమానాయాః క్షిపం వాతః । ప్రకోపమాపద్యతే । న ప్రకుపితో యోనిముఖమనుప్రవిశ్యాత్తనముపరుణద్ధి మాసి మాసి, తదార్తవముపరుఢ్మమానం కుక్షిమభివర్ధయతి ॥

అ॥ రక్తగుల్మము గర్భాశయముయొక్కయు ఆర్తవముయొక్కయు సంబంధము వలన జనించును. కావున స్త్రీలకే కలుగును. పురుషులకు కలుగదు. స్వాతంత్ర్యము లేకపోవుట అజ్ఞానము ఎల్లప్పుడును పనులనుచేయుచుండుట వీనిచే మలమూత్రాది వేగములను అడ్డగించుటవలనను గర్భస్రావమైన పిమ్మటగాని ప్రసవించిన వెంటనే గాని ఋతుకాలమునందుగాని వాతవర్ధకపదార్థములను సేవించుటవలనను వాతము వెంటనే ప్రకోపించును. అట్టివాతము గర్భాశయద్వారమును పొంది ప్రతిమాసము నందును వెడలు ఆర్తవమును అడ్డగించును. అట్లడ్డగింపబడిన ఆర్తవము గర్భకోశమును వృద్ధి నొందించును.

రక్తగుల్మ లక్షణములు.

మూ॥ తస్యాః శూలకాసాతీసారచ్ఛర్ద్యరోచకావిపాకాజ్గమర్దనిద్రాలస్యస్తైమిత్యకఫప్రసేకాః సముపజాయంతే, స్తనయోశ్చస్తన్యం, ఓష్ఠయోః స్తనమణ్ణలయోశ్చ కార్ణ్యం, గ్లానిశ్చక్షుషోః, మూర్ఛా హృల్లాసో దోహదః, శ్వయధుః పాదయోః, ఈషచ్ఛ్చద్గమో రోమరాజ్యాః, యోన్యాశ్చటాలత్వం, అపిచ యోన్యా

దౌర్ధన్యమాస్రాపశ్చోపజాయతే, కేవలశ్చాస్యా గుల్మః పిణ్ణిత ఏవ
స్పృశతే, తామగర్భాం గర్భిణీమిత్యాహుర్మూడాః ||15||

అ॥ రక్తగుల్మముకల స్త్రీకి శూల దగ్ధ అతిసారము వాంతి అరోచకము జీర్ణము
కాకుండుట ఒడలునొప్పులు అధికమగునిద్ర మాంద్యము మొద్దుబారుట కఫము
నుమియుట ఇవి కలుగును. స్తవములయందు స్తన్యము జనించును. పెదవులును
స్తనమండలములును నల్లగ నగును. నేత్రములు వాడును. మూర్ఛ నోట నీరూరుట
కోరికలు పాదములయందు కొద్దివాపు రోమపంక్తి ఏర్పడుట యోని విస్తరించుట
యోని దుర్గంధము కలదిగను స్రావముకలదిగను నుండుట ఇవి కలుగును. ఈ గుల్మము
సంపూర్ణముగను పిండాకారముగను కదలుచుండును. తెలియనివారు దీనిని గర్భము
నుగ అనుకొనెదరు.

గుల్మపూర్వరూపములు

మూ॥ ఏషాంత్రుఖిలుపఞ్చనాం గుల్మానాం ప్రాగభినిర్వృత్తే
రిమాని పూర్వరూపాణిభవంతి; తద్యథా-అనన్నాభిలషణం. అరోచకా
విపాకౌ, అగ్ని వైషమ్యం, విదాహోభుక్తస్య పాకకాలే. చాయక్త్యా
ఛర్ద్యద్దారౌ, వాతమూత్రపురీషవేగాణామప్రాదుర్భావః ప్రాను
ర్భూతానాం చాపవృత్తిః ఈషదాగమనం వా, వాతశూలాటో
పాస్త్రీకూజనపరిహర్షణాతివృతపురీష తాఽబుభుక్షౌ, దౌర్బల్యం.
సౌహిత్యస్య చాసహత్వమితి గుల్మపూర్వరూపాణి భవంతి ||16||

అ॥ అహారమునందిచ్చలేకపోవుట, అరోచకము, జీర్ణముకాకుండుట, జాతరాగ్ని
విషమముగనుండుట, అహారము జీర్ణమగునప్పుడు విదాహమునొందుట, కారణములేకుం
డగనే వాంతియు త్రేణువులును కలుగుట, అపానవాతము మూత్రము పురీషము
వీనియొక్క వేగము కలుగకుండుటగాని వేగము కలిగినను బయలు వెడలకుండుటగాని
కొద్దిగ వెడలుటగాని కలుగుట, వాతశూల, అటోపము. ప్రేగులరచుట, గగుర్పాటు,
మలము ఉదావర్తమునొందుట, ఆకలిలేకుండుట, దౌర్బల్యము, తృప్తిగ భుజింపలేకుం
డుట ఇవి అయిదువిధములగు గుల్మములకును పూర్వరూపములుగ నుండును.

గుల్మసామాన్యచికిత్స

మూ॥ సర్వేష్వపిచ ఖల్వేతేషు గుల్మేషున కశ్చిద్వాతా
దృతే నమ్భవతి గుల్మః । తేషాం నన్నిపాతజమసాధ్యం జ్ఞాత్వా నోప
క్రమేత, ఏకదోషజేతు యథస్వమారమ్భం ప్రణయేత, సంస్మ
ప్తాంస్తుసాధారణేన కర్మణోపచరేత్ ; యచ్ఛాన్యదప్యవిరుద్ధం మన్యేత
తదవచారయేద్విభజ్య గురులాఘవముపద్రవాణాం సమీక్ష్య, గురూ

నుపద్రవాం స్త్వరమాణశ్చికి త్సేజ్జఘన్యమితరాన్, త్వరమాణస్తు విశే
షమనుపలభ్య గుల్మేష్వాత్యయికే కర్మణి వాతచికిత్సితం ప్రణయేత్,
స్నేహస్వేదౌ వాతహరౌ, స్నేహోపసంహితం చమృదువిరేచనం,
వస్తీంశ్చ, అమ్లలవణమధురాంశ్చ రసాన్ యుక్తితోఽవచారయేత్,
మారుతే హ్యుపశాంతే స్వల్పేనాపి ప్రయత్నేన శక్యోఽన్యోఽపి
దోషో నియంతం గుల్మేష్వితి॥ శ్లో॥ గుల్మినామనిలశాన్తిరూపాయైః
సర్వశో విధివదాచరితవ్యామారుతే హ్యవజితేఽన్యముదీర్ణం దోష
మల్పమపి కర్మ నిహన్యాత్ ॥19॥

అ॥ ఏగుల్మముకూడ వాతసంబంధము లేనిదే జనింపదు. వానిలో సన్నిపాత
గుల్మమును అసాధ్యమైనదానినిగ తెలిసికొని విడిచిపెట్టవలయును. ఏకదోషజగుల్మము
నందు ఆదోషము ననుసరించియు ద్వంద్వజగుల్మమునందు రెండుదోషముల ననుసరిం
చియు చికిత్స చేయవలయును. ద్వంద్వజగుల్మమునందు విరుద్ధముకాని ఏకదోషచికి
త్సనుకూడ చేయవచ్చును. ఉపద్రవములయొక్క గురులాఘవములను తెలిసికొని
గొప్పవియగు ఉపద్రవములను తొలుతను, స్వల్పములగు ఉపద్రవములను పిమ్మటను
చికిత్సించవలయును. గుల్మమునందు విశేషవిభాగమును చేయక త్వరగ చికిత్సచేయు
నపుడు వాతచికిత్సను చేయవలయును. వాతహరములగు స్నేహస్వేదములను స్నేహ
ముతో కూడిన మృదువిరేచనములను వస్తులను అమ్లలవణమధురరసములను తగువిధమున
ప్రయోగింపవలయును. వాతము శాంతించినపిదప ఇతరదోషమును స్వల్పప్రయత్నము
చేతనే శాంతింపచేయవచ్చును. గుల్మమునం దెల్లప్పుడును వాతశాంతికరములగు ఉపా
యములనే తగువిధమున చేయవలయును. వాతము శాంతి నొందినపిదప ఇతరదోషము
స్వల్పచికిత్సచేతనే శాంతించును.

అధ్యాయసంగ్రహము

మూ॥ సంఖ్యా నిమృతంరూపాణి పూర్వరూపమథాపిచ।
దృష్టం నిదానే గుల్మానామేకదేశశ్చ కర్మణామ్ ॥20॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే నిదానాస్తానే
గుల్మనిదానం నామ తృతీయోఽధ్యాయః సమాప్తః॥

అ॥ ఈ అధ్యాయమునందు గుల్మములయొక్క సంఖ్యాసంప్రాప్తి హేతువులు
లక్షణములు పూర్వరూపములు చికిత్సవిధి చెప్పబడినవి.

ఇవిధంబున, శ్రీపాదోపనామకకృష్ణమూర్తి శాస్త్రీప్రణీతంబైన చరకదీపిక

యనెడి చరకసంహితావ్యాఖ్యానమునందు గుల్మనిదానమనెడు

తృతీయాధ్యాయము సమాప్తము.

చతుర్థాధ్యాయము.

మూ॥ అథా తః ప్రమేహనిదానం వ్యాఖ్యాన్యాయః ॥1॥

అ॥ పిమ్మట ప్రమేహనిదానమును చెప్పబోవుచున్నాము.

మూ॥ ఇతి హ స్మాహ భగవ నా త్రేయః ॥2॥

అ॥ అని భగవంతుడగు ఆత్రేయుడు చెప్పెను.

మూ॥ త్రిదోషకోపనిమిత్తా వింశతిః ప్రమేహభవంతి, వికారాశ్చాపరేఽపరిసంఖ్యేయాః । తత్రయథా త్రిదోషప్రకోపః ప్రమేహానభినిర్వృత్తయతి తథాఽనువ్యాఖ్యాన్యాయః॥ ఇహ ఖలు నిదానదోషదూష్యవిశేషేభ్యో వికారవిఘాతభావాభావప్రతివిశేషా భవంతి॥ యదా హ్యేతత్త్రయోనిదానాదివిశేషాః పరస్పరం నానుబద్ధంతి, అథవా కాలప్రకర్షాత్, అబలీయాంసో వాఽనుబద్ధంతి, న తదా వికారాభినిర్వృత్తిః, చిరాద్వాఽప్యభినిర్వృత్తే, తనవో వా భవంతథవాఽప్యయధోక్తసర్వలిజ్ఞాః; విపర్యయే విపరీతాః; ఇతి సర్వవికారవిఘాతభావాభావప్రతివిశేషాభినిర్వృత్తి హేతుర్భవత్యుక్తః ॥5॥

అ॥ మూడుదోషములును ప్రకోపించి ఇరువదిప్రమేహములను కలిగించును. పరికల్పనావిశేషముచే ఇంకను అనేకవిధములుగ నుండును. మూడుదోషములును ప్రకోపించి ఇరువదిప్రమేహములను కలిగించు విధమును చెప్పెదము. నిదానము దోషము దూష్యములు వీనియొక్క విశేషముల ననుసరించి వ్యాధులయొక్క లక్షణములు కనబడుటయు కనబడకపోవుటయు కలుగును. వ్యాధిలక్షణములు — హేతువులును దోషములును దూష్యములును పరస్పరము కలియకున్నచో కనబడకపోవుటయు, కాలసంబంధముచే చిరకాలమునకు కనబడుటయు, నిదానాదులు స్వల్పబలముకలవై పరస్పరము కలిసినచో సూక్ష్మముగ లేక అసంపూర్ణముగ కనబడుటయు జరుగును. నిదానాదు లన్నియు అనుకూలముగ నున్నచో వ్యాధిలక్షణములు సంపూర్ణముగ నుండును. ఈవిధమున సర్వవికారములయొక్క విఘాతభావమునకును (కనబడకపోవుటకును) విఘాతాభావమునకును (కనబడుటకును) కారణము చెప్పబడినది.

కఫప్రమేహముయొక్క నిదానాదివివరణము.

మూ॥ తత్రేమే త్రయో నిదానాదివిశేషాః శ్లేష్మనిమిత్తానాం ప్రమేహాణామాశ్వభినిర్వృత్తికరాభవంతి; తద్యథా - హాయ నశయవకచీనకోద్దాలకనైషధేత్కటముకున్దకమహాప్రీహివ్రమోదకసు

గన్ధకానాం నవానామతివేమతిప్రమాణేనోపయోగః, తథా నర్సిష్క
తాం నవహరేణుమాషసూప్యానాం గ్రామ్యానూపౌచికానాం త
మాంసానాం శాకతిలపలలపిష్టాన్న పాయసకృశరవిలేనీక్షువికారాణాం
క్షీరమద్దకదధిద్రవమధురతరుణప్రాయాణామపయోగో, మృజావ్యా
యామవర్జః, స్వప్నశయనాసనప్రసజ్జో యశ్చ కశ్చిద్విధిరన్యోఽపి
శ్లేష్మమేదోమూత్రసంజననః. స సర్వో నిదానవిశేషః॥ బహుద్రవః
శ్లేష్మా దోష విశేషః॥ బహ్వబద్ధం మేదో మాంసం శరీరక్లేదః శుక్రం
శోణితం వసా మజ్జా లసీకా రసశ్చౌజః సఖ్యాత ఇతి దూష్య
విశేషాః ॥8॥

అ॥ శ్లేష్మప్రమేహములను కలిగించు నిదానాదివిశేషములను మూడింటిని చెప్పు
చున్నాము. చిన్నసంబాధాన్యము యవధాన్యము నల్లకొరలు ఉద్దాలకమనెడిధాన్యము
నిషధదేశమునందలిధాన్యము ఇత్కటధాన్యము ముకుందమనెడితృణధాన్యము మహా
వీరిహిధాన్యము షష్టికధాన్యము సుగంధకమనెడిశాలిధాన్యము కొత్తవియగు వీనిని
కాలమునతిక్రమించి అధికముగ సేవించుట, సెనగలు మినుములు కందులు క్రొత్తవి
యగు వీనిని అధికముగ నేతితో ఉపయోగించుట, గ్రామమునందును అనూపదేశము
నందును ఉదకమునందును సంసరించు జంతువులయొక్క మాంసములను అధికముగ
నేతితో ఉపయోగించుట, ఆకుకూరలు నువ్వులు మాంసము పిండివంటలు పాయసము
పులగము జావలు బెల్లము వాలు బాగుగతయారుకాని పెరుగు ద్రవపదార్థములు
తియ్యనిపదార్థములు క్రొత్తవస్తువులు వీనిని ఉపయోగించుట, ఉద్వర్తనమును వ్యాయా
మమును విడిచిపెట్టుట, నిద్ర శయనము ఆసనము వీనిని ఎల్లప్పుడు సేవించుట, కఫము
మేదస్సు మూత్రము వీనిని వృద్ధినిొందించు ఇతరవిధుల నాచరించుట ఇవి కఫప్రమేహ
ములయందు హేతువులుగ నుండును. మరియు మిక్కిలి ద్రవరూపముగ నుండు కఫము
దోషముగ నుండును. మేదస్సు మాంసము, శరీరక్లేదము, శుక్రము, రక్తము; వస; మజ్జ;
లసీక; రసము; ఓజస్సు అధికముగను పలుచగను నున్న ఇవి దూష్యములుగ నుండును.

శ్లేష్మప్రమేహసంప్రాప్తి.

మూ॥ త్రయాణామేహం నిదానాదివిశేషాణాం నన్నిపాతే
క్షిప్రం శ్లేష్మా ప్రకోపమాపద్యతే ప్రాగతిభూయస్త్వాత్, స ప్రకు
పితః క్షిప్రమేవ శరీరే విస్ఫుప్తిం లభతే, శరీరశైథిల్యాత్స విసర్పిచ్ఛ
రీరే మేదస్సైవాదితో మిశ్రీభావం గచ్ఛతి, మేదస్సైచ్ఛవ బహ్వబద్ధ
త్వాన్మేదసశ్చ గుణైః సమానగుణభూయిష్ఠత్వాత్స మేదసా మిశ్రీ

భావం గచ్ఛన్ దూషయత్యేనద్వికృతత్వాత్, స వికృతో దుష్టేన
మేదసోవహితః శరీరక్లేదమాంసాభ్యాం సంసర్గం గచ్ఛతి, క్లేదమాం
సయోరతిప్రమాణాభివృద్ధిత్వాతే; మాంసే మాంసప్రదోషాత్పూతి
మాంసపిడకాః శరావికాకచ్ఛపికాద్యాః సంజనయతి, అప్రకృతిభూత
త్వాత్; శరీరక్లేదం పునర్దూషయన్మాత్రత్యేన పరిణమయతి;
మూత్రవహనాం చ సోతసాం వజ్రణవస్త్రప్రభవాణాం మేదఃక్లేదో
వహితాని గురూణి ముఖాన్యాసాద్య ప్రతిరుధ్యతే; తత స్తేహం స్థైర్య

మసాధ్యతాం వా జనయతి, ప్రకృతివికృతిభూతత్వాత్ || శరీరక్లేదస్తు
శ్లేష్మమేదోమిశ్రః ప్రవిశన్మాత్రాశయం మూత్రతత్త్వమాపద్యమానః
శ్లేష్మికై రేభిర్ధశభిర్గుణైరుపసృజ్య తేవైషమ్యమైక్యైః; తద్యథా - శ్వేత
శీతమూర్తపిచ్ఛిలాచ్ఛస్నిగ్ధగురుమధురసాంద్రప్రసాదమనైః; తత్రయేన
గునైః కేకేనానేకేన వాభూయస్తరముపసృజ్యతే, తత్సమాఖ్యం గౌణం
నామవిశేషం ప్రాప్నోతి || తే తు ఖల్విమేదశ ప్రమేహా నామవిశే
షేణ భవన్తి | తద్యథా - ఉదకమేహశ్చ, ఇక్షుసలికారసమేహశ్చ,
సాంద్రమేహశ్చ, సాంద్రప్రసాదమేహశ్చ, శుక్లమేహశ్చ, శుక్రమేహశ్చ,
శీతమేహశ్చ, సికతామేహశ్చ, శనై ర్మేహశ్చ, ఆలాలమేహశ్చేతి || 11 ||

అ|| హేతువులును దోషములును దూష్యములును కలిసినప్పుడు కఫము అధిక
ముగ నుండుటవలన ముందుగ ప్రకోపించును. అట్లు ప్రకోపించిన కఫము శరీరము
శైథిల్యమునొందుటవలన వెంటనే శరీరమునందు వ్యాపించి మేదస్సు అధికముగను
పలుచగను నుండుటవలనను, మేదస్సుతో సమానమైన గుణములు కలదగుటవలనను
ముందుగ మేదస్సుతోకలిసి ఆమేదస్సును చెరచి అట్టిమేదస్సుతో కూడినదై శరీర
క్లేదమును మాంసమును అధికముగ వృద్ధి నొందియుండుటవలన వానితోకూడ కలియును.
అట్టికఫము - మాంసము చెడియుండుటవలన మాంసమునందు శరావిక కచ్ఛపిక మొద
లగు మాంసపిడికలను కలిగించును. శరీరక్లేదమును దూషింపచేసి మూత్రమునుగ పరిణ
మింపచేయును. మేదస్సుతోడను క్లేదముతోడను కూడినట్టియు గురువులైనట్టియు
గజ్జలయందును వస్త్రీయందును పుట్టిన మూత్రవహసోతస్సులయొక్క ముఖములను
పొంది అరికట్టును. వికృతినొందియుండుటవలన స్థిరత్వమును, అసాధ్యత్వమును కలి
కలిగించును. శరీరక్లేదము శ్లేష్మముతోడను మేదస్సుతోడను కలిసి మూత్రాశయము
నందు ప్రవేశించి మూత్రస్వరూపము నొందును. అప్పుడు శ్లేష్మసంబంధమైనట్టియు
వృద్ధములైనట్టియు శ్వేత శీత మూర్తపిచ్ఛిల అచ్ఛస్నిగ్ధ గురు మధుర సాంద్రప్రసాద
మంద అనెడి పదిగుణములలోను ఒకగుణముతోగాని అనేకగుణములతోగాని కలిసి

ఆ గుణములకు తగు పేరుగల ఉదకమేహము, ఇక్షువాలికారసమేహము, సాంద్రమేహము, సాంద్రప్రసాదమేహము, శుక్లమేహము, శుక్రమేహము, శీతమేహము, సికతామేహము; శనైర్మేహము; ఆలాలమేహము అను పదిప్రమేహములను కలిగించును.

మూ॥ తే దశ ప్రమేహా సాధ్యాః, సమానగుణమేదఃస్థాన
త్వాత్కఫస్య ప్రాధాన్యాత్సామక్రియత్వాచ్చ ॥12॥

అ॥ సమానగుణముకల మేదస్సుకలవగుటవలనను; కఫప్రదానములగుటవలనను; దోషదూష్యములకు సమానమగు చికిత్సకలవగుటవలనను ఈ పది ప్రమేహములును సాధ్యములుగ నుండును.

శ్లేష్మప్రమేహవివరణము.

మూ॥ అచ్చం బహు సితం శీతం నిర్గన్ధముదకోపమమ్ శ్లేష్మ
కోపాన్నరో మూత్రముదమేహీ ప్రమేహతి॥ అత్యర్ధమధురం శీత
మీషత్విచ్ఛిలమావిలమ్ । కాణ్డేక్షురసనంకాశం శ్లేష్మకోపాత్ప్రమే
హతి॥ యస్య పర్యుషితం మూత్రం సాన్ద్రిభవతి భాజనే పురుషంకఫ
కోపేన తమాహుసాన్ద్రిమేహినమ్ । యస్య సంహన్యతే మూత్రం
కించిత్, కించిత్రప్రసీదతి సాన్ద్రిప్రసాదమేహీతి తమాహు శ్లేష్మకోపతః॥
శుక్లం పిష్టనిభం మూత్రమభిక్షం యః ప్రమేహతి పురుషం కఫకో
పేన తమాహుశుక్లమేహినమ్॥ శుక్రాభం శుక్రమిశ్రం వాముహు
ర్మేహతి యో నరః । శుక్రమేహినమాహుస్తం పురుషం శ్లేష్మకో
పతః॥ అత్యర్ధశీతమధురం మూత్రం మేహతి యో భృశమ్ । శీతమే
హినమాహుస్తం పురుషం శ్లేష్మకోపతః॥ మూర్తాచూత్రిగతన్దో
షానణాన్మేహతి యో నరః । సికతామేహినం విద్యాన్నరం తం
శ్లేష్మకోపతః । మన్దం మన్దమవేగం తుకృచ్ఛం యో మూత్రయే
చ్ఛనైః । శనై రేహినమాహుస్తం పురుషం శ్లేష్మకోపతః॥ తన్తుబద్ధ
మివాలాలం విచ్ఛిలం యః ప్రమేహతి ఆలాలమేహినః విద్యాత్తం
నరం శ్లేష్మకోపతః॥ 22॥ ఇత్యేతే దశ ప్రమేహాః శ్లేష్మప్రమోపనిమిత్రా
వ్యాఖ్యాతా భవన్తి॥

అ॥ ఉదకప్రమేహమునందు స్వచ్ఛముగను అధికముగను తెల్లగను వాసన
లేనిదిగను ఉదకముతో సమానముగను నుండు మూత్రమును వెడలించును, ఇక్షుప్రమే
హమునందు మిక్కిలి తియ్యగను చల్లగను కొద్దిజగురుగలదిగను కలుషముగను తెల్ల
చెరుకురసముతో సమానముగను నుండు మూత్రమును వెడలించును. మూత్రమును పాత్ర

యందు నిలవయుంచినచో చిక్కబడినయెడల నయ్యది సాంద్రప్రమేహ మనబడును. మూత్రము నిలవయుంచినచో కొంతచిక్కగను కొంతతేటగను నున్నయెడల నయ్యది సాంద్రప్రసాదప్రమేహ మనబడును. తెల్లగను పిండితో సమానముగను నున్న మూత్రము తరుచు వెడలినచో నయ్యది శుక్లప్రమేహ మనబడును. శుక్రమువలె నున్నట్టికాని శుక్రముతో కూడినట్టికాని మూత్రము తరుచువెడలినచో నయ్యది శుక్ర ప్రమేహ మనబడును. మిక్కిలి చల్లగను తియ్యగను నున్న మూత్రము వెడలినచో నయ్యది శీతప్రమేహ మనబడును, కఠినమైనట్టియు మూత్రగతమైనట్టియు దోషము ఇసుకకణములవలె బయలువెడలినచో నయ్యది సికతామేహమని చెప్పబడును. మూత్రము కొద్దికొద్దిగను వేగములేనిదిగను కష్టముగను మెల్లగను వెడలినచో నయ్యది శనైర్మేహ మనబడును. తీగెలుకలదిగను జొల్లుకలదిగను జిగురునుగను నున్న మూత్రము వెడలినచో నయ్యది ఆలాలప్రమేహ మనబడును. క్షేష్ణప్రకోపమువలన జనించు పది ప్రమేహములును ఈవిధముగ చెప్పబడినవి.

పిత్తప్రమేహముయొక్క నిదానము — సంప్రాప్తి

మూ॥ ఉష్ణామ్లవణతౌరకటుకాజీర్ణభోజనోపసేవినస్తథాఽ
తితీక్ష్ణతపాగ్ని సంతాపశ్రమక్రోధవిషమాహారోపసేవినశ్చ తథాత్మక
శరీరస్థైర్యక్షీణం పిత్తప్రకోపమాపద్యతే ॥ తత్ప్రకుపితం తయై
వానుపూర్వార్వా ప్రమేహానిమాన్ షట్ క్షీప్రమభినిర్వర్తయతి ॥
తేషామపిచపిత్తగుణవిశేషేణ నామవిశేషాభవన్తి; తద్యథా - తౌర
మేహశ్చ, కాలమేహశ్చ, నీలమేహశ్చ, లోహితమేహశ్చ, మంజిష్ఠా
మేహశ్చ, హరిద్రామేహశ్చేతి । తేషడ్భిరేతైః తౌరామ్లవణకటుక
విస్రోణైః పిత్తగుణైః పూర్వవత్సమన్నితా భవన్తి ॥

అ॥ పిత్తప్రకృతికలమనుజుడు - ఉష్ణవీర్యము అమృరసము లవణరసము తౌరము కటురసము ఇవికల పదార్థములను, అజీర్ణపదార్థములను, ఎండ అగ్నివేడిమి శ్రమ కోపము తీవ్రములగు వీనిని, విషమాహారమును నేవించినచో పిత్తము వెంటనో ప్రకోపించును. అట్టిపిత్తము కఫప్రమేహములయందు చెప్పబడినవిధముననే తౌర అమ్ల లవణ కటుక విస్రోణ ఉష్ణ అనెడి ఆరువిధములగు పిత్తగుణములతో కలిసి ఆ గుణములకు తన తగురూపముల తౌరమేహము, కాలమేహము, నీలమేహము, లోహితమేహము, మంజిష్ఠామేహము, హరిద్రామేహము అనెడి ఆరుమేహములను వెంటనే కలిగించును.

మూ॥ సర్వ ఏవ చ తే యాప్యాః, సంస్పృష్టదోమేదఃస్థాన
త్వాద్విరుద్ధోపక్రమత్వాచ్చేతి ॥25॥

అ॥ దోషస్థానమును మేదఃస్థానమును సమీపమునం దుండుటవలనను, దోష దూష్యములు పరస్పరవిరుద్ధమగు చికిత్సకలవగుటవలనను ఈ పితృప్రమేహములు యాష్యములుగ నుండును.

పి తృప్రమేహవివరణము

మూ॥ గన్ధవర్ణరసస్వరైశ్చర్యథా త్కారస్తథాత్మకమ్ । పి త్తకో పాన్నరో మూత్రం త్కారమేహీ ప్రమేహతి॥ మషీవర్ణమజస్రం యో మూత్రముష్ణం ప్రమేహతి । పి త్తస్య పరికోశేణ తం విద్యాత్కాల మేహినమ్ ॥ చాషపక్షీనిభం మూత్రమల్లం మేహతి యో నరః । పి త్తస్య పరికోశేణ తం విద్యాన్నీలమేహినమ్ ॥ పిన్ద్రం లవణముష్ణంచ రక్తం మేహతి యో నరః । పి త్తస్య పరికోశేణ తం విద్యాద్రక్షమే హినమ్ ॥ మజ్జిష్ఠారూపియోఽజ్జనంభశంవిస్రవః ప్రమేహతి ! పి త్తస్య పరికోపాత్తం విద్యాన్మజ్జిష్ఠమేహినమ్ ॥ హరిద్రోదకసంకాశం కటుకం యః ప్రమేహతి । పి త్తస్య పరికోపాత్తువిద్యాద్ధారిద్రమేహినమ్ ॥ ౩1 ॥ ఇత్యేతే షట్ ప్రమేహః పి తృప్రకోపనిమిత్తా వ్యాఖ్యాతా భవన్తి॥

అ॥ త్కారముయొక్క గంధమును రంగును రుచియు స్పర్శయు కల మూత్రము వెడలుచున్నచో నయ్యది త్కారప్రమేహ మనబడును. మసియొక్క రంగుకలదిగను వెచ్చగను నున్న మూత్రము తరుచు వెడలుచున్నచో నయ్యది కాలప్రమేహ మన బడును. చాషపక్షీయొక్క రెక్కలయొక్క రంగుకలదిగను పుల్లగను నున్న మూత్రము వెడలుచున్నచో నయ్యది నీలప్రమేహ మనబడును. దుర్గంధముగను ఉప్పుగను వెచ్చ గను ఎర్రగను నున్న మూత్రము వెడలుచున్నచో నయ్యది రక్తప్రమేహ మనబడును. మంజిష్ఠితో సమానమైన రంగుకలదిగను మిక్కిలి దుర్గంధముగలదిగను నున్న మూత్రము తరుచు వెడలుచున్నచో నయ్యది మంజిష్ఠప్రమేహ మనబడును. పసుపునీటితో సమానముగను కారముగను నున్న మూత్రము వెడలుచున్నచో నయ్యది హరిద్ర ప్రమేహ మనబడును. పి తృప్రకోపమువలన జనించు ఆరుప్రమేహములును ఈవిధముగ చెప్పబడినవి.

వాతప్రమేహముయొక్క నిదానము - సంప్రాప్తి

మూ॥ రూక్షకటుకకషాయతి క్తలఘుశీతవ్యవాయవ్యాయామ వమనవిరేచనాతిస్థాపనశిరోవిరేచనాతియోగసంధారణానశనాభిఘా తాతపోద్వేగశోకశోణితాతిసేకజాగరణవిషమశరీరన్యూసానుపసేవమా నస్య తథాత్మకశరీరస్త్వేవ క్షీణం వాయుః ప్రకోపమాద్యతేప ।

సప్రకుపితస్తథాత్మకేశరీరే విసర్పన్ యదా వసామేహమభినిర్వర్తయతి;
 యదా పునర్మజ్జానం మూత్రవస్తావాక్సరతి, తదా మజ్జమేహమభి
 నిర్వర్తయతి, యదా లసీకాం మూత్రాశయేఽభివహన్మూత్రమను
 బద్ధం చోతయతి లసీకాతిబహుత్వాద్విక్షేపణాచ్చ వాయోః ఖుల్వ
 న్యాతిమూత్రప్రవృత్తిసజ్గం కరోతి, తదా నమత్త ఇవగజః క్షురత్య
 జస్యం మూత్రమవేగం, తం హస్తీమేహినమాచక్షతే; ఓజః పునర్మ
 ధురస్వభావం, తస్యదా రాక్ష్యాద్వాయుః కషాతాత్వేనాభిసంస్పృజ్య
 మూత్రాశయేఽభివహతి, తదా మధుమేహినం కరోతి॥ తానిమాం
 శ్చతురః ప్రమేహాన్ వాతజానసాధ్యానాచక్షతే భిజషః; మహాత్యయి
 కత్వాద్విరుద్ధోపక్రమత్వాచ్చ । తెషామపిన పూర్వవద్గుణవిశేషణ
 నామవిశేషా భవంతి; తద్వధా - వసామేహశ్చ, మజ్జమేహశ్చ,
 హస్తీమేహశ్చ, మధుమేహశ్చేతి ॥34॥

అ॥ వాతప్రకృతికలమనుజుడు - రూక్షగుణము కటురసము కషాయరసము
 తిక్తరసము లఘుగుణము శీతవీర్యము ఇవికల పదార్థములను సేవించినను, మైథునము
 వ్యాయామము వమనములు విరేచనములు ఆస్థాపనవస్తి నస్యము వీనిని అధికముగ
 సేవించినను, వేగసంధారణము భుజింపకుండుట అభిఘాతము ఎండ ఉద్వేగము
 దుఃఖము రక్తమోక్షము రాత్రిమేలుకొనుట శరీరమును హెచ్చుతగ్గులుగ నుంచుట వీని
 నాచరించినను వాతము వెంటనే ప్రకోపించును. అట్టివాతము శరీరమునందువ్యాపిం
 చినదై వసతోకలిసి మూత్రవహస్రోతసులను పొంది వసామేహమును కలిగించును.
 మజ్జను మూత్రవస్తి లోనికి తీసికొనివెళ్ళి మజ్జమేహమును కలిగించును. లసీకను మూత్రా
 శయములోనికి తీసికొనివెళ్ళి, లసీక అధికముగ నుండుట వలనను వాతముయొక్క పక్షే
 పణస్వభావమువలనను మూత్రప్రవృత్తికి అడ్డమును కలిగించి మదించినవీనుగువలె ఎల్ల
 ప్పుడును కొద్దికొద్దిమూత్రమును మెల్లగ వెడలించినట్లు చేయును. ఇది హస్తీమేహమని
 చెప్పబడును. మధురస్వభావముకలఓజస్సును వాతము రాక్ష్యమువలన కషాయత్వ
 మును పొందించి మూత్రాశయములోనికి తీసికొనివెళ్ళి మధుమేహమును కలిగించును.
 గంభీరములగుమజ్జాదిధాతువులను చెరుచుటవలనను, దోషదూష్యములు పరస్పరవిరుద్ధ
 మగు చికిత్సకలవగుటవలనను ఈ వాతప్రమేహములు నాలుగును అసాధ్యములుగ
 నుండును. ఈనాలుగుప్రమేహములకును కఫప్రమేహమునందువలెనే గుణవిశేషముల
 ననుసరించి వసామేహము, మజ్జమేహము, హస్తీమేహము, మధుమేహము అనెడి
 పేరులు కలుగును.

వాతప్రమేహ నివారణము.

మూ॥ వసామిసాగ్రం వసాభం చ ముహుర్మేహాతి యో నరః।
వసామేహిసమాహుస్తమసాధ్యం వాతకోపాతః॥ మజ్జానం సహ మూ
త్రేణ ముహుర్మేహాతి యో నరః । మజ్జామేహిసమాహుస్త
మసాధ్యం వాతకోపతః॥ హస్తీమత్తఇవాజస్రంమూత్రంక్షరతి యో
భృశమ్ ॥ హస్తీమేహిసమాహుస్తమసాధ్యం వాతకోపతః॥ కషాయ
మధురం పాణ్డురూక్షం మేహాతి యో నరః । వాతకోపాదసాధ్యం
తం ప్రతీయాన్మధుమేహిసమ్ ॥38॥ ఇత్యేతే చత్వారః ప్రమేహా
వాతప్రకోపనిమిత్తాః ॥39॥

అ॥ వసతోకూడినట్టిగాని వసవలెనున్నట్టిగాని మూత్రము తరుచు వెడలుచు
న్నతో నయ్యది వసామేహ మనబడును. మజ్జతోకూడిన మూత్రము తరుచు వెడలు
చున్నచో నయ్యది మజ్జమేహ మనబడును. మదించినవీనుగువలె మూత్రమును ఎల్ల
ప్పుడు వెడలించినచో వయ్యది హస్తీమేహ మనబడును. ఒగరుగను తియ్యగను తెల్లగను
రూక్షముగను నుండు మూత్రము వెడలుచున్నచో నయ్యది మధుమేహ మనబడును.
ఈవాతప్రమేహములు అసాధ్యములుగ నుండును. వాతప్రకోపమువలనజనించు నాలు
గుప్రమేహములును ఈవిధముగ చెప్పబడినవి.

మూ॥ త ఏవం త్రిదోషప్రకోపనిమిత్తా వింశతిః ప్రమేహా
వ్యాఖ్యాతా భవన్తి ॥40॥

అ॥ ఈ విధముగ, మూడుదోషములవలనను జనించు ఇరువదిప్రమేహములును
చెప్పబడినవి.

ప్రమేహపూర్వరూపములు

మూ॥ త్రయాస్తు దోషా ప్రకుపితాః ప్రమేహానభినిర్వర్త
యిష్యంతామాని పూర్వరూపాణి దర్శయన్తి; తద్యథా - జటిలీ
భావః కేశేషు, మాధుర్యమాన్యే, కరపాదయోసునిపత్తాం దాహం
ముఖతాలుకణ్ఠశోషం, పిపాసాం, ఆలస్యం, మలం చ కాయే,
కాయుచ్ఛిద్రేషూపదేహం, పరిదాహంసుప్తతాం చాజ్లేషు, పట్నద
పిపిలికాభీశ్చ శరీరమూత్రాభిసరణం, మూత్రే చ మూత్రదోషాన్,
విస్రిం శరీరగర్భం, నిద్రాం తన్ద్రాం చ సర్వకాలమితి ॥41॥

అ॥ వెంట్రుకలు జటలల్లుకొనియుండుట, నోగు తియ్యగనుండుట, చేతులును కాళ్ళును మొద్దుబారియు తాపయు క్తముగను నుండుట, నోరును తాలుప్రదేశములును కంఠమును ఎండుచున్నట్లుండుట, దప్పిక, మాంద్యము, శరీరము మలయు క్తముగ (మురికిగ) నుండుట, శరీరమునందలి రంధ్రములు ఆయామలములతో కూడికొని యుండుట, శరీరము తాపయు క్తముగను మొద్దుబారియు నుండుట, తుమ్మెదలు చీమలు ఇవి శరీరమునందును మూత్రమునందును వాలుట, మూత్రదోషము లేర్పడుట ఎల్లప్పుడును నిద్రయు జోగును కలుగుట ఇవి మూడుదోషములవలనను కలుగు ఇరువది ప్రమేహములయందును పూర్వరూపములుగ నుండును.

ప్రమేహముయొక్క యుప్రదవములు

మూ॥ ఉపద్రవాస్త్రు ఖలు ప్రమేహిణాం - తృష్ణాతీసారజ్వర దాహదౌర్బల్యరోచకావియకాః పూతిమాంసపిడకాలజీవిద్రాధ్యాద సాశ్చ తత్ప్రసంగాద్భవన్తి ॥42॥

అ॥ దప్పిక, అతిసారము, జ్వరము, తాపము, దౌర్బల్యము, జీర్ణముకాకుండుట, మాంసము దుర్దంధముగ నుండుట, పిటికలు అలజి విద్రధి మొదలగునవి జనించుట ఇవి ప్రమేహములయందు ఉపద్రవములుగ కలుగును.

ప్రమేహచికిత్సాసంగ్రహము

మూ॥ తత్ర సాధ్యాన్ ప్రమేహాన్ సంశోధనోపశమనైర్య శ్చార్త్వముపపాదయంశ్చికిత్సేదితి ॥43॥

అ॥ సాధ్యములగు ప్రమేహములను శోధనశమనచికిత్సలచేతగువిధమునచికిత్సంప వలయును.

మూ॥ గురుమభ్యవహరేషు స్నానచక్రమణద్విషమ్ । ప్రమేహః క్షిప్రమభ్యేతి నీడదుమిమివాణ్డజః॥ మన్దోత్సాహమతి స్థూలమతిస్నిగ్ధం మహాశ్లష్మ్ । మృత్యుః ప్రమేహరూపేణ క్షిప్ర మాదాయ గచ్ఛతి॥ యస్త్వాహారాం శరీరశ్చ ధాతుసామ్యాకరం నరః । సేవతే వివిధాశ్చ శ్చేష్టాస్స సుఖమశ్నుతే ॥46॥

అ॥ ఆహారపదార్థములయందు అధికమగు వాంఛ, స్నానముచేయకుండట, ఇటు నటు తిరుగకుండుట వీనివలన ప్రమేహము మనుజుని “నివాసవృక్షమును పక్షివలె” పొందును. ఉత్సాహములేక మందుడుగనుండుట, మిక్కిలి లావుగనుండుట, శరీరము అతిస్నిగ్ధముగ నుండుట, అధికముగ భుజించుట వీనివలన మృత్యురూపమగు ప్రమే హము వెంటనే కలుగును. ఎవడు శరీరమునకును, ధాతువులకును అనుకూలమగు ఆహార విహారములను సేవించునో వాడు ప్రమేహముకలుగనివాడై సుఖముగ జీవించును.

అధ్యాయసంగ్రహము

మూ॥ హేతుర్వాధివిశేషాణాం ప్రమేహాణాం చకారణమ్।
దోషధాతుసమాయోగో యవం వివిధమేవ చ॥ దశ శ్లేష్మకృతా
యస్మాత్ప్రమేహః షట్ చపిత్తజాః । యథా కరోతి వాయుశ్చ
ప్రమేహంశ్చతురో బలీ॥ సాధ్యాసాధ్యవిశేషాశ్చ పూర్వరూపాణ్యు
పద్రవాః । ప్రమేహాణాం నిదానేఽస్మిన్ క్రియాసూత్రం చ భాషి
తమ్ ॥49॥

ఇత్యస్మి వేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే నిదానస్థానే
ప్రమేహనిదానం నామ చతుర్థోఽధ్యాయః॥

అ॥ వ్యాధిలక్షణములయందు మార్పుకలుగుటకు కారణము, ప్రమేహహేతు
వులు, దోషములయొక్కయు ధాతువులయొక్కయు సంబంధము, లక్షణములు, శ్లేష్మ
ప్రమేహములు పదిగను పిత్తప్రమేహములు ఆరుగను వాతప్రమేహములు నాలుగుగను
కలుగుటకు కారణములు, సాధ్యాసాధ్యవిశేషములు, పూర్వరూపములు, ఉపద్రవ
ములు, చికిత్సాసంగ్రహము ఇవి ఈ ప్రమేహనిదానమునందు చెప్పబడినవి.

ఇవిధంబున, శ్రీపాదోపనామకకృష్ణమూర్తిశాస్త్రిప్రణీతంబైన చరకదీపిక
యనెడి చరకసంహితావ్యాఖ్యానమునందు ప్రమేహనిదానమనెడు
చతుర్థాధ్యాయము సమాప్తము.

—0—

పంచమాధ్యాయము

మూ॥ అథ తః కుష్ఠనిదానం వ్యాఖ్యాన్యాయః ॥1॥

అ॥ పిమ్మట కుష్ఠనిదానమును చెప్పబోవుచున్నాము.

మూ॥ ఇతి హస్మాహ భగవానా త్రేయః ॥2॥

అ॥ అని భగవంతుడగు ఆత్రేయుడు చెప్పెను.

మూ॥ న ప్రద్రివ్యాణికుష్ఠానాం ప్రకృతిమావన్నాని భవంతి।
తద్యథా - త్రయో దోషా వాతపిత్తశ్లేష్మాణః ప్రకోపాణవికృతాః,
దూష్యాశ్చ శరీరధాతవస్త్వజ్ఞాంసశోతలసీకాశ్చతుర్థా దోషాణిపఘాత
వికృతాః; ఇత్యేతత్సప్తానాంనప్తధాతుకమేవంగతమాజననం కుష్మానా

మతః ప్రభవాణ్యభినిర్వర్తమానాని కేవలం శరీరముపతపన్తి ॥ న చ
కించిదస్తి కుష్ఠమేకదోషప్రకోపనిమిత్తం. అస్తి తు ఖలు సమాన
ప్రకృతీనామపి సప్తానాం కుష్ఠానాం దోషాంశాంశవికల్పస్థానవిభాగేన
వేదనావర్ణసంస్థానప్రభావనామచిత్సతవిశేషః ॥ ససప్తవిధోఽష్టాదశ
విధోఽపరిసంఖ్యేయవిధో వా భవతి; దోషా హి వికల్పనైర్వికల్ప్య
మానా వికల్పయన్తి వికాశాన్, అన్యత్రాసాధ్యభావాత్; తేషాం
వికల్పవికారసంఖ్యానేఽతిప్రసంగభిమానమీత్యు సప్తవిధమేవ కుష్ఠ
విశేషమువదేత్యుమః ॥ ఇహ వాతాదిషు త్రిషు ప్రకుపితేషు త్వగా
దీంశ్చతురః ప్రదూషయత్సు వాతేఽధికతరే కపాలకుష్ఠమభినిర్వ
ర్తతే, పిత్తే త్వోదుమ్బరం, శ్లేష్మణి మణ్డలకుష్ఠం, వాతపిత్తయోః
ఋష్యజిహ్వాం పిత్తశ్లేష్మణోః పుండ్రరీకం, శ్లేష్మమారుతయోః సిద్ధి,
సర్వదోషాతివృద్ధౌ కాకణకమభినిర్వర్తతే; ఇత్యేవమేష సప్తవిధః
కుష్ఠవిశేషో భవతి ॥ స చైష భూయస్తరతమతః ప్రకృతౌ వికల్ప్య
మానాయాం భూయసీం వికారవికల్పసంఖ్యామాపద్యతే ॥7॥

అ॥ ఆయాకారణములచే ప్రకోపించిన వాతమును పిత్తమును శ్లేష్మమును దోష
ములచే వికృతినొందించబడిన చర్మమును మాంసమును రక్తమును లసీకయు ఈ
యేడును కుష్ఠములకు కారణములుగ నుండును. ఇవి కుష్ఠమును కలిగించి సమస్తశరీర
మును తపింపజేయును. కుష్ఠము ఒకేదోషమువలన జనింపదు. ఏడుకుష్ఠములును సమాన
హేతువులవలన జనించినను దోషములయొక్క అంశాంశవికల్పముచేతను, స్థానభేదము
చేతను బాధ, వర్ణము, స్థితి, ప్రభావము, పేరు, చికిత్స వీనియందు భేదము కలుగును.
దోషములయొక్క వికల్పనావిశేషములచే వ్యాధులనుకూడ అనేకవిధములుగ పరిక
ల్పింపవచ్చును. అసాధ్యభావముచే కల్పనావిశేషములింకను నుండును. కావున ఈ
కుష్ఠము ఏడువిధములుగ గాని పదునెనిమిది విధములుగాగాని అనేకవిధములగా గాని
యుండవచ్చును. దోషవికల్పములన్నిటిని అనుసరించి చెప్పినచో అల్పప్రసంగమగునని
తలచి ఏడువిధములగు కుష్ఠములనే చెప్పుచున్నాము. ప్రకోపించిన మూడుదోషము
లును చర్మము మాంసము రక్తము లసీక అను ఈ నాలుగింటిని చేరచి కుష్ఠమును
కలిగించును. అందు వాత మధికముగనున్నచో కపాలకుష్ఠమును, పిత్తమధికముగ
నున్నచో ఔదుంబరకుష్ఠమును, శ్లేష్మ మధికముగనున్నచో మండలకుష్ఠమును, వాత
పిత్తము లధికముగనున్నచో ఋష్యజిహ్వాకుష్ఠమును, పిత్తశ్లేష్మము లధికముగనున్నచో
పుండరీకకుష్ఠమును, కఫవాతము లధికముగ నున్నచో సిద్ధకుష్ఠమును, మూడుదోష
ములధికముగనున్నచో కాకణకకుష్ఠమును జనించును. ఇట్లు కుష్ఠము ఏడువిధములుగ
నుండును. దోషములయొక్క తరతమాదిభేదములచే ఇంకను అనేకవిధములుగ
నుండును.

కుష్మముయొక్క నిదానము - సంప్రాప్తి.

మూ॥ తత్రేదం సర్వకుష్మ నిదానం సమాసేనోపదేక్ష్యామః -
 శీతోష్ణవ్యత్యాసమనానుపూర్వోవ్యపసేవమానస్య తథా సంతర్పణాప
 తర్పణాభ్యవహార్యవ్యత్యాసం చ మధుఘాణితమతస్యిమూలకకాక
 మాచీః సతతమతిమాత్రమజ్జీరే సమశ్చ తశ్చిలిమం చ పయసా,
 హాయశక్యవకచీనః క్షిద్దాలకకోరదూపాయాణి చాన్నాని క్షీర
 దధితక్రకోలకులుత్థమాపాతసీకుసుమ్భవరూపస్నేహావని, నీతై రేవాతి
 మాత్రం సుహితస్య చ వ్యవాయివ్యాయామనసంతా పానత్యుపసేవ
 మానస్య, భయశ్రమనంతాపాపహతస్య చ సహసా శీతోదకమవ
 తరతో, విదగ్ధం చాహారమనుల్లిఖ్య విదాహీన్యభ్యవహతః, ఛర్దిం
 చ ప్రతిఘ్నతః, స్నేహంశ్చాతిచరతో యుగపత్తయో దోషాః
 ప్రకోపమాపద్యంతే, త్వగాదయశ్చత్వారః శైథిల్యమాపద్యంతే,
 తేషు శిథిలేషు త్రయో దోషాః ప్రకుపితాః స్థానమధిగమ్య సంతిష్ఠ
 మానాస్తానేవ త్వగాదీన్దూషయంతః కుష్మాన్యభివిర్వరయన్తి ॥8॥

అ॥ శీతోష్ణద్రవ్యములను నియమము లేకుండగ ఉపయోగించుట, సంతర్పణద్రవ్య
 ములను అపతర్పణద్రవ్యములను నియమములేకుండగ భుజించుట, తేనె బెల్లపుపాకము
 చేపలు ముల్లంగి కాచికూర వీనిని ఎల్లప్పుడు అధికముగ భుజించుట, ఆహారము జీర్ణము
 కానవ్వడు భుజించుట, చిలిచిమముల నెడిచేపలను పాలతోకూడ భుజించుట, చిన్న
 సంబాధాన్యము నల్లకొర్రలు ఉద్దాలకమనెడిధాన్యము కొర్రలు వీనియొక్క అన్నము
 లను భుజించుట, పాలు పెరుగు మజ్జిగ రేగుపండ్లు ఉలవలు మినుములు అవిసి కుసుంభ
 వృక్షము చిట్టిత చమురు వీనిసంబంధము ఎక్కువగకలపదార్థములను భుజించుట,
 పూర్వము నందు చెప్పబడిన పదార్థములను తృప్తిగ భుజించుట, మైగునమును వ్యాయామ
 మును వేడిమిని అధికముగ సేవించుట, భయము శ్రమ వేడిమి వీనితోకూడుకొనిన మను
 జుడు వెంటనే శీతోదకమునందు స్నానము చేయుట, విదగ్ధమైన ఆహారమును వెడలింప
 చేయకుండగనే విగ్రాహకరములగు పదార్థములను భుజించుట, వాంఛిని అరికట్టుట,
 స్నేహములను అధికముగ ఉపయోగించుట వీనివలన మూడుదోషములును ఒకేసారి
 ప్రకోపించును. వీరియు చర్మము మాంసము రక్తము లసిక ఈనాలుగును శైథిల్యమును
 పొందును. శైథిల్యమునొందిన వీనియందు ఆమూడుదోషములను స్థానః సనేర్పరచుకొని
 ఆ చర్మాదులనే దూషింపచేసి కుష్మములను కలిగించును.

కుష్మపూర్వరూపములు.

మూ॥ తేషామిమాని ఖలు పూర్వరూపాణి; తద్యథా —
 అస్వేదనమతిస్వేదనం పారుష్యమతిశ్శుష్కతా వైవర్ణ్య కణ్ఠారి

స్తోదః సుప్తతా పరిదాహః పరిహర్షో లోమహర్షో ఖరత్వమూష్మా
యణం గౌరవం శ్వయధుర్విసర్వాగమనమభీక్ష్యం కాయచ్ఛిద్రదేషూ
వదేహః పక్వద్గదప్తక్షతోపస్థలి తేష్వతిమాత్రం వేదనా స్వల్పా
నామపిచ వ్రణానాం దుష్టిరసంరోహణం చేతి కుష్టపూర్వరూపాణి
భవన్తి ||9||

అ॥ చెమట జనింపకుండుట లేక అధికముగ జనించుట, పరుషముగ నుండుట
మిక్కిలినునుపుగ నుండుట, రంగుమారుట, దురద, సూదులతో పొడిచినట్లు బాధ, మొద్దు
బారుట, తాపయుక్తముగ నుండుట, చిమచిమలాడుట, గగుర్పాటు, గరగరలాడుట,
ఆవిరివెడలుచున్నట్లుండుట, బరువుగ నుండుట, వాచుట, విసర్పముజనించుట, శరీర
రంధ్రములయందు ఆయామలములతో ఎల్లప్పుడును పూయబడియుండుట, పాకము
నొందినను కాల్యబడినను కరవబడినను కోయబడినను కొట్టబడినను అధికమగుబాధ
కలుగుట, స్వల్పమయినవ్రణములుకూడ దుష్టి నొందుట, మరియు మానకుండుట ఇవి
కుష్టములకు పూర్వరూపములుగ నుండును.

మూ॥ తేభ్యోఽనంతరం కుష్టాని జాయంతే; తేషామిదం వేదనా
వర్ణసంస్థాన ప్రభావనామనిశేషవిజ్ఞానం భవతి, తద్యథా ||

అ॥ పైనచెప్పబడిన పూర్వరూపములు కలిగినపిదప కుష్టములు ఏర్పడును. వాని,
యొక్క బాధలు, వర్ణము, స్థితి, ప్రభావము, పేరు వీనిని వివరించిచెప్పుచున్నాము.

కపాలకుష్టము.

మూ॥ రూక్షౌరుణపరుషాణి విషమవిస్మృతాని ఖరవత్సంతాని
తనూన్యద్వృత్తబహిస్తనూని సుప్తసుప్తాని హృషితలోమాచితాని
నిస్తోదబహులాన్యల్ప కణ్డూదాహపూయలసీకాన్యాశుగతి సముత్థానా
న్యాశుభేదీని జన్తుమన్తి కృష్ణారుణకపాలవర్ణాని చ కపాలకుష్టానీతి
విద్యాత్ ||10||

అ॥ రూక్షముగను, ఎఱ్ఱగను, పరుషముగను, విషమముగ వ్యాపించినవిగను,
అంచుల మందు గరుకుకలవిగను, సూక్ష్మముగను, ఉబ్బినపైచర్మము కలవిగను, మిక్కిలి
మొద్దుకొరిగినవిగను, గరుహింపబడిన రోమములు కలవిగను, అధికమగు బాధలు కలవి
గను, దురద మంటలు చీములసీక ఇవి స్వల్పముగ కలవిగను, తొందరగ పుట్టి వ్యాపిం
చునవిగను, తొందరగ పగులునవిగను, క్రిములు కలవిగను, కుండపెంకులవలె నలుపు
లేక ఎరుపువర్ణము కలవిగను నుండు కుష్టములు కాపాలకుష్టములనబడును.

ఔదుంబరకుష్ఠము.

మూ॥ తామ్రాణితామ్రఖిరరోమరాజీభిరవనద్ధాని బహులాలాని
బహులబహులరక్తపూయలసీకానికణ్డాక్లేదకోధదాహపాకవన్త్యాశుగతి
సముత్థానభేదీని ససంతాకృమిణి పక్వోదుచ్ఛతఫలవర్ణాన్యుదుమ్బ
రకుష్ఠానీతి విద్యాత్ ॥11॥

అ॥ తామ్రవర్ణము కలవిగను, తామ్రవర్ణమును గరుకుతనమును కల రోమములతో
కూడినవిగను, అధికముగను, మిక్కిలి అధికమైన రక్తము చీము లసీక ఇవి కలవిగను,
దురద క్లేదము కుళ్లుట మంటలు పాకము ఇవికలవిగను, తొందరగ పుట్టి వ్యాపించి
పగులునవిగను, తాపమును క్రిములును కలవిగను, మేడిపండువంటి రంగు కలవిగను
నుండు కుష్ఠములు ఔదుంబరకుష్ఠము లనబడును.

మండలకుష్ఠము.

మూ॥ స్నిగ్ధాని గురూణ్యతేధవన్తిగ్ధానిశ్శిరపీనవర్ణాని శుక్ల
రక్తావభాసాని శుక్లరోమరాజీసంత తాని బహులబహులశుక్లపిచ్చిల
స్రావీణి బహుక్లేదకణ్డాకృమిణి సక్తగతినముత్థానభేదీని పరిమణ
లాని మణ్డలకుష్ఠానీతి విద్యాత్ ॥12॥

అ॥ దట్టముగను, బరువుగను, ఉబ్బినవిగను, నునుపు కాతిన్యము ఉబ్బు పీనితో
కూడిన అంచులు కలవిగను, తెలుపులేక ఎరుపురంగుకలవిగను, ఎర్రనిరోమములు కలవి
గను, మిక్కిలి అధికమైనట్టియు తెల్లగనున్నట్టియు జిగురుగనున్నట్టియు స్రావము
కలవిగను, క్లేదము దురద క్రిములు ఇవి అధికముగ కలవిగను, మెల్లగ పుట్టి వ్యాపించి
పగులునవిగను, గుండ్రముగ వ్యాపించునవిగను నుండు కుష్ఠములు మండలకుష్ఠము
లనబడును.

ఋష్యజిహ్వకుష్ఠము.

మూ॥ పరుషాణ్యరుణవర్ణాని బహిరంతః శ్యావాని నీలవీతతా
మ్రావభాసాన్యాశుగతినముత్థానాన్యల్పకణ్డాక్లేదకృమిణి దాహభే
దనిస్తోదకబహులాని శూకోపహతోఽమవేదనాన్యతస్సన్నమధ్యాని
తనుపర్ణాని కర్కశపిడకాచితాని దీర్ఘపరిమణలాని ఋష్యజిహ్వకృ
తీని ఋష్యహ్వనీతి విద్యాత్ ॥ 13 ॥

అ॥ పరుషముగను, ఎర్రగను, లోపలను వెలుపలను శ్యావవర్ణము కలవిగను,
నీలవర్ణము పీతవర్ణము తామ్రవర్ణము ఇవికలవిగను, తొందరగ పుట్టి వ్యాపించునవిగను,
దురద, క్లేదము, క్రిములు ఇవి స్వల్పముగ కలవిగను, మంటలు, నొప్పులు, పోట్లు,

పాకము ఇవి అధికముగ కలవిగను, ముల్లుతోపొడిచినట్లు బాధ కలవిగను, మధ్యప్రదేశమునందు ఉబ్బినవిగను, సూక్ష్మమైన అంచులు కలవిగను, కఠినమైనపిటికలచే వ్యాపించబడినవిగను, పెద్దవియగుమండలములు కలవిగను, లేడినాలుకవంటి ఆకారముకలవిగను, నుండు కుష్మములు ఋష్యజిహ్వకుష్మము లనబడును.

పుండరీక కుష్మము.

మూ॥ శుక్లతక్తావభాసానిరక్తపర్యంతాని రక్తరాజీసంత తాన్యతేదవన్తి బహుబహులరక్తపూయలసీకాని కణ్డాకృమిదాహపాకవన్త్యాశుగతిశమ్ముతానభేదీని పుండరీకసలాశనంకాశాని పుండరీకాణీతి విద్యాత్ ॥14॥

అ॥ తెలుపును ఎరుపును కలవిగను, ఎర్రనిఅంచులు కలవిగను, ఎర్రనిరేఖలు కలవిగను, ఉబ్బినవిగను, రక్తము చీము లసీక ఇవి మిక్కిలి అధికముగ కలవిగను, దురద క్రిములు మంటలు పాకము ఇవి కలవిగను, తొందరగపుట్టి వ్యాపించి పగులునవిగను, పద్మపురేఖలతో సమానముగనునుండు కుష్మములు పుండరీక కుష్మము లనబడును.

సిద్ధకుష్మము.

మూ॥ పరుషారుణవిశీర్ణబహిస్తనూన్యన్తస్నిగ్ధాని శుక్లతక్తావభాసాని జిహ్వాన్యల్పవేదనాన్యల్పకణ్డాదాహపూయలసీకాని లఘుసమ్ముతానాన్యల్పభేదకృమిణ్యలాబూపుష్పనంకాశాని సిద్ధకుష్మాణీతి విద్యాత్ ॥15॥

అ॥ కాఠిన్యము ఎరుపు విడిపోవుచున్నట్లుండుట వీనితోకూడిన వెలుపలిచర్మము కలవిగను, లోపలదట్టముగను, తెలుపులేక ఎరుపుకలవిగను, అనేకముగను, బాధ దురద మంటలు చీము లసీకఇవి స్వల్పముగ కలవిగను, సూక్ష్మముగ వ్యాపించునవిగను, పగులుటయు క్రిములును అల్పముగ కలవిగను, సార (ఆనప) పువ్వులతో సమానముగను నుండు కుష్మములు సిద్ధకుష్మము లనబడును.

కాకణకకుష్మము.

మూ॥ కాకణన్తికావర్ణాన్యాదౌ పశ్చాత్సర్వకుష్మలిజ్జసమన్వితాని పాపీయసాం సర్వకుష్మలిజ్జనంభవేనానేకవర్ణాని కాకణకానీతి విద్యాత్ ; తాన్యసాధ్యాని సాధ్యాని పునరితరాణి ॥16॥

అ॥ తొలుత గురువిందగింజయొక్క రంగుకలవిగనుండి పిదప సమస్తకుష్మములయొక్క లక్షణములుకలవిగను, అందువలన అనేక వర్ణములు కలవిగను నుండు కుష్మము

కాకణకకుష్ఠము లనబడును. ఇవి మహాపాపాత్ములకే జనించును. అసాధ్యములుగ నుండును. ఇతరకుష్ఠములు సాధ్యములుగ నుండును.

కుష్ఠములయొక్క సాధ్యాసాధ్యవిచారణ - ఉపద్రవములు.

మూ॥ తత్రయదసాధ్యం, తదసాధ్యతాం నాతివర్తతే; సాధ్యం పునః కిందిదధ్యతామతివర్తతే కదాచిదపచారాత్; సాధ్యానీహ షట్ కాకణకవర్జ్యాన్యచికిత్సమానాన్యపచారతో వాదోఽైరభిష్య స్తమానాన్యసాధ్యతామపయాన్తి ॥ సాధ్యానామపి హ్యుపేత్యమాణానామేషాం త్వజ్ఞాంసశోణితలసీ కాకోధక్లేదసంస్వేదజాః కృమ యోఽభిమూర్ఛన్తి; తే భక్షయన్తస్తగాదీన్ దోషాః పునర్నూష యన్త ఇమానుషద్రవాన్ పృథక్పృథగుత్పాదయన్తి । తత్రవాతః శ్యావారుణవర్ణం పరుషతామపిచ రాక్ష్యశూలశోషతోదవేపధుహర సంకోచామాసస్తమ్భ సుప్తి భేదభజ్జాన్, పిత్తిపునర్దాహస్వేదక్లేదకోధ కణ్డూసావపాకరాగాన్, శ్లేష్మ త్వస్య శ్వేత్వశ్చైత్వస్థైర్యకణ్డూ గారవోత్సేధోపస్నేహోపలేపాన్, కృమయన్త్యగాదీంశ్చతుః సిరాః స్నాయూన్మాంసాన్యస్థీన్యపిచ తరుణాని ఖాదన్తి ॥ అస్యామవస్థాయా ముపద్రవాఃకుష్ఠినం స్పృశన్తి తద్యథా-ప్రసవణమజ్జభేదఃపతనాన్యజ్జ వయవానాం తృణ్ణాజ్వరాతీసారదాహదౌర్బల్యరోచకావిపాకాశ్చ, తద్విధమసాధ్యం విద్యాదితి ॥19॥

అ॥ అసాధ్యమైనవ్యాధి అసాధ్యముగ నే ఉండును. సాధ్యమైనవ్యాధి అపథ్యము వలన ఒకానొకప్పుడు అసాధ్యత్వమునొందును. కాకణకకుష్ఠముకాక సాధ్యములగు మిగిలిన ఆరుకుష్ఠములుకూడ చికిత్సింపకుండుటవలనగాని అపథ్యమువలనగాని దోషము లచే పూరింపబడి అసాధ్యములుగ నగును. సాధ్యములైనను వీనిని ఉపేక్షించినచో చర్మము మాంసము రక్తము లసీక వీనియొక్క కుళ్ళుట చెడుట చెమట వీనివలన క్రిములు అభివృద్ధినొంది ఆ చర్మము మొదలైనవానిని తినును. దోషములు వానిని ఇంకను దూషింపచేసి చెప్పబోవుబాధలను వేరువేరుగ కలిగించును. వాతము - శ్యామవర్ణము అరుణవర్ణము కాతిన్యము రాక్ష్యము శూల కృశించుట పోట్లు ఒణుకు గగుర్పాటు ముణుచుకొనియుండుట ఆయాసము బిగపట్టుట మొదలుబారుట పగులు చున్నట్లుండుట విడిపోవుచున్నట్లుండుట ఈబాధలను కలిగించును. పిత్తము-మంటలు చెమట చెడుట కుళ్ళుట దురద స్రావము పాకమునొందుట ఎరుపు ఈబాధలను కలిగిం చును. కఫము - తెలుపు చల్లదనము కాతిన్యము దురద బరువుగ నుండుట ఉబ్బుట నిగారింపు పూయబడినట్లుండుట. ఈబాధలను కలిగించునుక్రిములు-చర్మము మొదలగు నాలు

గింటిని సిరలను స్నాయువులను మాంసములను చిన్న ఎముకలను తినును. అట్టి సమయమున, స్రవించుట శరీరము బ్రద్దలగుచున్నట్లుండుట అవయవములు జారిపోవుచున్నట్లుండుట దప్పిక జ్వరము అతిసారము తాపము దౌర్బల్యము అరోచకము జీర్ణముకాక పోవుట ఇవి ఉపద్రవములుగ కలుగును. అట్టిదానిని అసాధ్యమైనదానినిగ తెలిసికొనవలయును.

మూ॥ సాద్యోయమితి యః పూర్వం సరో రోగము పేక్ష తే |
నకించిత్కాలదూసాద్య మృత ఏవావబుధ్యతే॥ యస్తుప్రాగేవ
రోగేభ్యో రోగేషు తరుణేషు చ | భేషజం కురుతే సమ్యక్ స చిరం
సుఖమశ్నుతే ॥ యథా స్వల్పేన యత్నేన ఛిద్యతే తరుణస్తరుః | స
ఏవాశీప్రవృద్ధస్తు ఛిద్యతేతిప్రయత్నతః ॥ ఏవమేవ వికాశోఽపి
తరుణసానిధ్యతే సుఖమ్ | వివృద్ధసానిధ్యతే కృచ్ఛాచ్ఛిదసాధ్యో వాఽపి
జాయతే ॥ 23 ॥

అ॥ “ఈ వ్యాధి ఏమియుచేయదు” అని ఉపేక్షించినచో నది కొంతకాలమునకు చంపును. రోగములు రాకుండ జాగ్రతపడినను రోగములు కలిగినవెంటనే తగుచికిత్సను పొందినను చిరకాలము సుఖముగ జీవించును. లేత మొక్కను స్వల్పప్రయత్నముచే ఛేదింపవచ్చును. అదే పెద్దదైనచో అధికప్రయత్నముచే ఛేదింపవలసియుండును. అటులనే వ్యాధిజనించినవెంటనే సుఖసాధ్యముగ నుండును. కాలాతిక్రమణమై వృద్ధి నొందినచో కష్టసాధ్యముగ గాని అసాధ్యముగ గాని అగును.

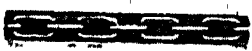
అధ్యాయసంగ్రహము.

మూ॥ సంఖ్యా ద్రవ్యాణి దోషాశ్చ హేతవః పూర్వలక్షణమ్ |
రూపాణ్యపద్రవాశ్చక్తాః కుష్ఠానాం కాష్ఠికే పృథ ॥ 24 ॥

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్త్రే చంకప్రణినంస్కృతే నిదానస్థానే
కుష్ఠనిదానం నామ పశ్చమోఽధ్యాయః॥

అ॥ ఈ అధ్యాయమునందు కుష్ఠములయొక్క సంఖ్యాసంప్రాప్తి దూష్యములు దోషములు హేతువులు పూర్వరూపములు లక్షణములు ఉపద్రవములు ఇవి చెప్పబడినవి.

ఇవిధంబున, శ్రీపాదోపనామకకృష్ణమూర్తి శాస్త్రి ప్రణీతంబైన చరకదీపిక
యనెడి చరకసంహితావ్యాఖ్యానమునందు కుష్ఠనిదానమనెడు
పంచమాధ్యాయము సమాప్తము.

షష్ఠాధ్యాయము

మూ॥ అఘోరశోషనిదానం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥19॥

అ॥ పిమ్మట శోషనిదానమును చెప్పబోవుచున్నాము.

మూ॥ ఇత హ స్మాహ భగవానాశ్రేయః ॥2॥

అ॥ అని భగవంతుడగు ఆశ్రేయుడు చెప్పెను.

రాజయత్కు కారణములు.

మూ॥ ఇహ ఖలు చత్వారి శోషస్యాయతనాని । తద్యథా-సా
హసం, సంధారణం, క్షయో, విషమాశనమితి ॥3॥

అ॥ సాహసము వేగధారణము ధాతుక్షయ విషమాశనము అనునీనాలుగును
రాజయత్కు కారణములుగ నుండును.

సాహసికయత్కు వివరణము.

మూ॥ తత్ర యదుక్తం సాహసం శోషస్యాయతనమితి తదను
వ్యాఖ్యాస్యామః - యదా పురుషోదుర్బలో హి సన్ బలవతా సహ
విగ్మహ్లాతి, అతిమహతా వా ధనుషా వ్యయచ్ఛతి, జల్పతి వాఽస్య
తిమాత్రం, అతిమాత్రం వా భారమద్వహతి, అపున వా స్తవతే
చాతిదూరం, ఉత్సాదనపదాఘాతనే వాఽతిప్రగాఢమాసేపతే, అతి
ప్రకృష్టం వాఽధ్వానం ద్రుతమభివతతి, అభిహన్యతే వాఽన్యద్వా
కించిదేవవిధం విషమమతిమాత్రం వా వ్యాయామజాతమారభతే
తస్యాతిమాత్రేణ కర్మణా ఉరః క్షణ్యతే; తస్యోరః క్షతముపస్థవతే
వాయుః, స తత్రావస్థితః శ్లేష్మాణమురః స్థమఃపసంసృజ్య శోషయన్
విహరత్యుర్ధ్వమధ స్తిర్యక్చ; యోఽశస్త్రస్య శరీరసంధీనావిశతి, తేనా
స్య జృంభాఽజ్జమర్దో జ్వరశ్చోపజాయతే; యస్తామాశయముపైతి,
తేనాస్య వరోచ భిద్యతే; యస్తు హృదయమావిశతి, తేన రోగా భవ
న్తురష్యాః; యో రసనాం, తేనాఽస్య రోచకశ్చ; యః కణ్ఠం ప్రవ
ద్యతే, కణ్ఠస్తేనోద్ధ్వంస్వతే స్వరశ్చావసీదతి; యః ప్రాణవహాని
స్సోతాన్స్యన్తి, తేనశ్వానప్రతిశ్వాయశ్చోపజాయతే; శిరస్య

వతిష్ఠతే, శిరస్తేనోవహన్యతే; తతః క్షణాన్త్యైవోరసో విషమ
గతిత్వాచ్చ వాయోఃకణ్ఠస్య చోద్ధ్వంసనాత్కానః సతతమస్యసంజా
యతే; స కాసప్రసంగాదురసి క్షతే శోణితం స్థీవతి, శోణితాగమా
చ్చాస్య దౌర్ధస్యముపజాయతే; ఏవమేతే సాహసప్రభవాః సాహసిక
ముపద్రవాః స్మృతాంతి; తతః సోఽప్యపశోషణై రేతైరుపద్రవైరుప
ద్రుతః శనైః శనై రుపశుష్యతి తస్మాత్పురుషో మతిమాన్ బలమా
త్మనః సమీక్ష్య తదరురూపాణి కర్మాన్యారభేత కర్తుం, బలసమా
ధానం హి శరీరం, శరీరమూలశ్చ పురుష ఇతి ||శ్లో|| సాహసం వర్జ
యేత్కర్మ రక్షిజ్జీవితమాత్మనః|| జీవన్తి పురుష స్త్విష్టం కర్మణః ఫల
మశ్నుతే ||5||

అ|| సాహసమువలన రాజయక్ష్మకలుగు విధమును చెప్పుచున్నాము. దుర్బలు
డుగనుండి బలవంతునితో మల్లయుద్ధము చేయుట, అతిభారమగుధనుస్సును ఉపయో
గించుట, అధికముగ మాట్లాడుట, మిక్కిలిబరువును మోయుట, నీటియందు చాల
దూరము ఈడుట, గాఢమైన నలుగుడును పాదాఘాతమును చేయించుకొనుట,
మిక్కిలి దూరమగు మార్గమును తొందరగ పరుగెత్తుట, దెబ్బలు తగులుట, ఇంకను
ఇట్టి విషమమైనట్టియు అతిమాత్రమైనట్టియు పనులనుచేయుట వీనిచే వక్షఃస్థలమునందు
క్షతము కలుగును. అట్టివక్షఃస్థలమును వాతము పొంది అచ్చట నున్నశ్లేష్మముతోకలిసి
దానిని ఎండింపచేసి ఊర్ధ్వాధస్తీర్యగ్భాగములయందు సంచరించును. అట్టివాతము
యొక్క - శరీరసంధులనుపొందిన అంశముచే ఆవలింతలు ఒడలునొప్పులు జ్వరము
ఇవియు, ఆమాశయమునుపొందిన అంశముచే మలము అధికముగ వెడలుటయు, హృద
యమును పొందిన అంశముచే ఉరోవ్యాధులును, నాలుకను పొందిన అంశముచే అరు
చియు, కంఠమునుపొందిన అంశముచే కంఠముచెడుట స్వరభంగము ఇవియు, ప్రాణ
వహస్రోతస్సులనుపొందిన అంశముచే శ్వాస ప్రతిశ్వాసయు ఇవియు, శిరస్సును
పొందిన అంశముచే శిరోబాధయు కలుగును. వక్షఃస్థలము క్షతము నొందియుండుట
వలనను, వాతము విషమగమనము కలిగియుండుటవలనను, కంఠము చెడియుండుట
వలనను ఎల్లప్పుడును దగ్గు వచ్చుచుండును. దగ్గుచుండుటవలనను, వక్షఃస్థలము క్షతము
నొందియుండుటవలనను రక్తము సుమియుచుండును. రక్తము సుమియుచుండుటవలన
నోటియందు చుగ్గంధము కలుగును. సాహసకృత్యముల నాచరించుటవలన కలిగిన
ఈ ఉపద్రవములచే మనుజుడు క్రమక్రమముగ క్షీణించును. పురుషునకు శరీరమును,
శరీరమునకు బలమును ఆధారముగ నుండును. అందువలన బుద్ధిమంతుడగువాడు తన
యొక్క బలముననుసరించియే పనులను చేయుచుండవలయును. తనయొక్క జీవిత
మును కోరిన మనుజుడు సాహసకార్యములను చేయరాదు. జీవిం దియున్నచో అనుకూల
మైన కర్మఫలమును పొందవచ్చును.

వేగధారణజయక్షువివరణము.

మూ॥ అథ సంధారణంశోషస్యాయతనమితియదుక్తం తదను
వ్యాఖ్యాస్యామః—యదాపురుషో రాజసమీపే భర్తృసమీపే వా
గురోర్వాపాదమూలేమ్యాతసభమన్యంసతాం సమాజం స్త్రీమధ్యం
వాఽనుప్రవిశ్య యానైర్వాఽప్యుచ్చావచైర్గచ్ఛన్ భయాత్
ప్రసంగత్ హీమత్త్వాద్వృణిత్యాద్వా నిరుణద్ధ్యాగతాని వాత
మూత్రపురీషాణి, తదా తస్య సంధారణాద్వాయుః ప్రకోపమాప
ద్యతే; స ప్రకుపితః పిత్తశ్లేష్మాణౌ సముదీర్యోర్ధ్వమధస్తిర్యక్ చ
విహరతి; తతశ్చాంశవిశేషేణపూర్వవచ్ఛరీరావయవవిశేషం ప్రవిశ్య
శూలా జనయతి, భినత్తి పురీషముచ్ఛేషయతి వా, పార్శ్వే చాతి
రుజతి, అసౌ చావమృద్నాతి, కణ్ఠమురశ్చావధమతి, శిరశ్చోప
హన్తి. కాసం శ్వాసం జ్వరం స్వరభేదం ప్రతిశ్ఛాయం చోపజనయతి;
తతః సోఽప్యపశోషణై రేతైరుపద్రవైరుపమృతః శనైః శనైరుప
శుష్యతి। తస్మాత్పురుషో మతిమానాత్మనః శరీరేష్వేవ యోగక్షేమ
కరేషు ప్రయతేత; శరీరం హ్యస్య మూలా, శరీరమూలశ్చ పురుషో
భవతీతి॥శ్లో॥ సర్వమన్యత్పరిత్యజ్య శరీరమునుపాలయేత్ । తదభావే
హి భావానాం సర్వాభావః శరీరిణామ్ ॥7॥

అ॥ వేగధారణమువలన రాజయక్షు కలుగువిధమును చెప్పుచున్నాము. రాజ
సమీపము యజమానసమీపము గురుసమీపము జూదగాండ్రమధ్య సత్పురుషులమధ్య
స్త్రీలమధ్యయానములు వీనియందుండుటవలనగాని భయమువలనగాని మాట్లాడుచుండుట
వలనగాని సిగ్గువలనగాని రోతవలనగాని వాతమూత్రపురీషములయొక్క వేగములను
అరికట్టినచో వాతము ప్రకోపించును. అట్టివాతము పిత్తశ్లేష్మములను ఉద్రేకము
నొందించి ఉర్ధ్వాధస్తిర్యగ్భాగములయందు సంచరించుచు పూర్వమునందువలెనే
అంశాంశవిశేషముచే ఆయా అవయవములను పొందును. శూలను కలిగించును. మలమును
అధికముగ వెడలించును. లేక ఎండింపచేయును. పార్శ్వములయందు విక్లిలిబాధను
కలిగించును. అంశులకమును పీడించును. కంఠమును వక్షఃస్థలమును పూరించును.
శిరస్సునందు బాధను కలిగించును. కాస శ్వాస జ్వరము స్వరభేదము విడిసెము వీనిని
కలిగించును. ఈ ఉపద్రవములచే మనుజుడు క్రమముగ కృశించును. కావున బుద్ధి
మంతుడగు మనుజుడు తనయొక్క శరీరయోగక్షేమకరములగు విషయములయందు
విశేషించి ప్రయత్నము చేయుచుండవలయును. దీనికి శరీరము ఆధారముగ నుండును.
శరీరమునకు ఆత్మ ఆధారముగ నుండును. శరీరము లేకున్నచో ఏమియు లేకుండును.
కావున ఇతరములన్నిటిని విడిచిపెట్టి శరీరమును రక్షించుకొనవలయును.

ధాతుక్షయజయక్షయవివరణము.

మూ॥ క్షయః శోషస్యాయతనమితి యదుక్తం తదనువ్యాఖ్యాస్యామః—యదా పురుషోఽతిమాత్రం శోకచింతాపరీతహృదయో భవతి, ఈర్ష్యోత్కణ్ఠాభయకోధాదిభిర్వాసమావిశ్యతే, కృశో వాసన్ రూక్షాన్నపానసేవీ భవతి, దుర్బలప్రకృతిరనాహారోఽల్పాహారోపాఽఽస్తే, తదా తస్య హృదయస్థాయీ రసః క్షయముపైతి, స తస్యోపక్షయాత్సంశోషం ప్రాప్నోతి, అప్రతికారాచ్ఛానుబధ్యతే యత్క్షయథోపదేక్ష్యమాణరూపేణ॥ యదా వా పురుషోఽతిప్రహర్షాత్సంక్తభావః స్త్రీష్వతిప్రసజ్గమారభతే, తస్యాతిప్రసజ్గాద్రేతః క్షయముపైతి; క్షయమపిచోపగచ్ఛతి రేతసి యది మనః స్త్రీభ్యోనైవాస్య నివర్తతే, అతిప్రవర్తత ఏవతస్య, చాతిప్రణీతసంకల్పస్య మైథునమాపద్యమానస్య శుక్రం న ప్రవర్తతే అతిమాత్రోపక్షీణత్వాత్; అథాస్య వాయుర్వాాయచ్ఛమానస్యైవ ధమనీరనుప్రవిశ్య శోణితవాహినీభిస్తాభ్యః శోణితంప్రచ్యావయతి, తచ్ఛుక్రక్షయాచ్ఛుక్రమాగ్నేణ శోణితం ప్రవర్తతే వాతానుసృతలిజ్జిః; అథాస్య శుక్రక్షయాచ్ఛోణితప్రవర్తనాచ్ఛ సంధయః శిథిలీభవంతి, రాక్ష్యముపజాయతే, భూయః శరీరం దౌర్బల్యమావిశతి, వాయుః ప్రకోపమాపద్యతే; స ప్రకుపితోఽవశికం శరీరమనుశర్పన్ పరిశోషయతి మాంసశోణితే, ప్రచ్యావయతి శ్లేష్మపితే, సంరుజతి పార్శ్వే, చావగృహ్లాత్ప్రసౌ, కణ్ఠముద్ధ్వంసయతి, శిరః శ్లేష్మాణముల్లిశ్య పరిపూరయతి శ్లేష్మణా, సంధీంశ్చ ప్రసీడయన్ కఠోత్పజ్జనుర్దమరోచకానిపాకౌచ, పిత్తశ్లేష్మోత్కేశాత్ప్రతిలోమగత్వాచ్ఛ వాయుర్జ్వరం కాసంస్వరభేదం ప్రతిశ్యాయం చోపజనయతి; తతః సోఽపుష్పవశోః శైరేతైరుపదుతః శనైః శనైరుపశుష్యతి । తస్మాత్పురుషో మతిమానాత్మనః శరీరమనురక్షన్ శుక్రమనురక్షేత్; పరా హ్యేషా ఫలనిర్వృత్తిరాహారస్యేతి ॥శ్లో॥ ఆహారస్య పరం ధామ శుక్రం తద్రక్ష్యమాత్మనః। క్షయే హ్యస్యబహూన్ రోగాన్మరణం వానియచ్ఛతి॥

అ॥ ధాతుక్షయవలన రాజయక్షు కలుగువిధమును చెప్పుచున్నాము. దుఃఖము, చింత, ఈర్ష్య, వేడుక, భయము, కోపము, కృశించినవాడై రూక్షమైన అన్నపా

నములను సేవించుట, దుర్బలప్రకృతికలవాడై ఆహారమును సేవింపకుండుట లేక స్వల్పముగ సేవించుట వీనివలన హృదయమునందుండురసము క్షీణించును. రసము క్షీణించుటవలన మనుజుడు కృశించును. అట్టిసమయమున చికిత్సింపకున్నచో చెప్పబోవుయత్కము కలుగును. పురుషుడు అధికసంతోషముచే స్త్రీలయందు ఆసక్తిగలవాడై అధికమైథునమును చేయుటవలన శుక్రము క్షీణించును. శుక్రముక్షీణించినను వాని యొక్క మనస్సు స్త్రీలనుండి మరలక అధికముగ నే ప్రవర్తించుచుండును. అధికేచ్ఛ కలవాడై మైథునముచేయుచున్నవానికి శుక్రము మిక్కిలి క్షీణించియుండుటవలన ప్రవర్తింపదు. అట్లు మైథునముచేయుచున్నవానికి వాతము రక్తవాహకములగు ధమనులను పొంది ఆ ధమనులనుండి రక్తమును వెడలించును. శుక్రముక్షీణించియుండుట వలన ఆరక్తము వాతలక్షణములతోగూడి శుక్రమార్గముద్వారా బయలు వెడలును. శుక్రము క్షీణించుటవలనను రక్తము ప్రవర్తించుటవలనను వీనియొక్క సంధులు శైథిల్యమును పొందును. రౌక్ష్యముకలుగును. శరీరమునందు ఇంకను దౌర్బల్యము కలుగును. వాతము ప్రకోపించి స్వాధీనమైన శరీరమునందు వ్యాపించి మాంసమును రక్తమును ఎండింపచేయును. కఫపిత్తములను స్రవింపచేయును. పార్శ్వములయందు బాధను కలిగించును. అంశులకమును పీడించును. కంఠమును చెరచును. కఫమునుద్రేకము నొందించి ఆకఫముచే శిరస్సును పూరించును. సంధులను పీడించును. ఒడలునొప్పలు అరోచకము జీర్ణము కాకుండుట వీనిని కలిగించును. పిత్తశ్లేష్మములు ఉద్రేకము నొందుటవలనను, వాతము విలోమగతి నొందుటవలనను జ్వరము కాస స్వరభేదము పడిసెము ఇవి కలుగును. అట్టి మనుజుడు ఈ ఉపద్రవములచే క్రమక్రమముగ కృశించును. కావున బుద్ధిమంతుడగు మనుజుడు తనశరీరమును రక్షించుకొనుచు శుక్రమును రక్షించుకొనవలయును. శుక్రము ఆహారమునకు శ్రేష్ఠ మైనఫలముగ నుండును. శుక్రము ఆహారముయొక్క శ్రేష్ఠ మైనఫలము. కావున దానిని రక్షించుకొనవలయును. శుక్రము క్షీణించినచో అనేకములైన రోగములుగాని మరణముగాని కలుగును.

విషమాశనజయక్మ వివరణము

మూ॥ విషమాశనం శోషస్యాయతనమితి యదుక్తం, తదను వ్యాఖ్యాస్యామః-యదా పురుషఃపానాశనభక్త్యలేహ్యోప యోగాన్ ప్రకృతికరణసంయోగరాశి దేశకాలోపయోగసంస్థాపశ్యయవిషమానా సేవతే, తదా తస్య వాతపిత్తశ్లేష్మాణో వైషమ్యమాపద్యంతే, తే విషమాః శరీరమనుపసృత్య యదా స్రోతసామయనముఖాని ప్రతి వార్యావతింష్ఠంతే తదా జన్తుర్యద్యదాహరజాతమాహరతి తత్తదస్య మూత్రపురీషమేవోపజాయతే భూయిష్ఠం నాన్యస్తథా శరీరధాతుః, న పురీషోపష్ఠమ్భాద్వర్తయతి, తస్మాచ్ఛ్చష్టతో విశేషేణ పురీష మనుతక్యం, తథా సర్వేషామత్యర్థకృశదుర్బలానాం; తస్యానాస్యా

య్యమానస్య విషమాశనోపచితా దోషాః పృథక్పృథగుపద్రవై ర్య
 జ్ఞాన్తో భూయః శరీరముపశోషయన్తి; తత్రవాతః శూలమజ్జమర్దం
 కణ్ఠోద్ధ్వంసనం పార్శ్వసంరుజనమసావమర్దనం స్వతభేదం ప్రతిశ్శా
 యం చోపజనయతి, పిత్తం పునర్జ్వరమతీసారమస్తరాహం చ,స కాస
 ప్రసజ్గాదురసి క్షతే శోణితం పీవతి, శోణితగమనాచ్ఛాస్య దౌర్బ
 ల్యముపజాయతే; ఏషమేతే విషమాశనోపచితా దోషా రాజయ
 త్మౌణమభినిర్వర్తయన్తి;సతైరుపశోషణై రుపద్రవై రుపదుితఃశనైః
 శనైరుపశుష్యతి; తస్మాత్పుగుషో మతిమాన్ ప్రకృతికరణసంయోగ
 రాశిదేశకాలోపయోగసంస్థాపశయాదవిషమమాహారమాహరేదితి ||
 శ్లో|| హితాశీ స్యాన్నితాశీస్యాత్కాలభోజీ జితేంద్రియః| పశ్యన్
 రోగాన్బహూన్కష్టాన్బుద్ధిమాన్విషమాశనాత్ ||12||

అ|| విషమాశనజయత్క కలుగువిధమును చెప్పుచున్నాము. ప్రకృతి సంస్కారము సంయోగము ప్రమాణము దేశము కాలము ఉపయోగనియమము ఉపయోక్త వీనిచే విషమములైన పానము ఆశనము భక్ష్యము లేహ్యము అనెడి ఆహారములను సేవించినచో వాతపిత్తశ్లేష్మములు వైషమ్యమునుపొందినవై శరీరమునందు వ్యాపింపక స్తోతోమార్గములయొక్క ముఖములను అడ్డగించియుండును. అప్పుడు భుజింపబడిన ఆహారమంతయు తరుచు మూత్రపురీషములుగ నే పరిణమించును. ఇతరశరీర ధాతువులుగ పరిణమింపదు. అట్టిపురుషుడు పురీషముయొక్క బలమునే ఆధారముగ చేసికొని యుండును. కావున కృశించినవాడు విశేషించి పురీషమును రక్షించుకొనవలయును. మిక్కిలి కృశించి దుర్బలులుగనున్న అందరును ఈవిధముగ నే మలమును రక్షించుకొన వలయును. విషమాశనముచే వృద్ధి నొందిన దోషములు సరియైనఆహారపరిణామములేని వానికి తమతమఉపద్రవములతోకూడి శరీరము నింకను శోషింపచేయును. వానిలో వాతము—శూల ఒడలునొప్పులు కంఠము చెడుట పార్శ్వములయందుబాధ అంసఫల కముఎండింపబడుట సర్వభేదము పడిసెము వీనిని కలిగించును. పిత్తము — జ్వరము అతి సారము అంతస్తాపము వీనిని కలిగించును. కఫము—పడిసెము శిరస్సుబరువుగనుండుట దగ్గు ఆరోచకము వీనిని కలిగించును. దగ్గు అధికముగ వచ్చుటవలన వక్షఃస్థలము క్షతము నొందును. అందువలన రక్తమును ఉమియును. రక్తమువెడలుటవలన దౌర్బల్యము కలుగును. విషమాహారముచే వృద్ధి నొందిన దోషములు రాజయత్కను ఈవిధముగ కలిగించును. ఈఉపద్రవములతోకూడిన మనుజుడు క్రమక్రమముగ కృశించును. కావున బుద్ధిమంతుడగుమనుజుడు — ప్రకృతి సంస్కారము సంయోగము ప్రమాణము దేశము కాలము ఉపయోగనియమము ఉపయోక్త వీనిచే విషమముకాని ఆహారమును సేవింపవలయును. విషమాహారమువలన కష్టములైన అనేకవ్యాధులు జనించును. కావున జితేంద్రియుడై హితాహారమును మితముగ సకాలమునందు సేవింపవలయును.

మూ॥ ఏవమే తైశ్చతుర్భిః శోషస్యాయతనైరభ్యుపసేవితై ర్వాత
పిత్తశ్లేష్మాణః ప్రకోపమాసద్యన్తే, తే ప్రకుపితా నానావిదైరుప
ద్రవైః శరీరమపశోషయన్తి; తం సర్వరోగాణాం కష్టతమత్వాద్రాజ
యత్కౌణనూచక్షతే భిషజః యస్మాద్వా పూర్వమాసీద్భగవతః
సోమస్యోడురాజస్య తస్మాద్రాజయత్కేతి ||13||

అ॥ యత్కృతకారణములగు ఈ నాలిగింటిని అధికముగ సేవించుటచే వాతపిత్త
శ్లేష్మములు ప్రకోపించి అనేకవిధములగు ఉపద్రవములను కలిగించి శరీరమును కృశింప
చేయును. ఈవ్యాధి అన్నివ్యాధులకంటె కష్టసాధ్యమైనదగుటవలనను, పూర్వకాల
మున నక్షత్రరాజగు చంద్రునికి కలుగుటవలనను దీనికి రాజయత్కృత అను పేరువచ్చినది.

యత్కృతపూర్వరూపములు

మూ॥ తస్యేమాని పూర్వరూపాణి భవన్తి; తద్యథా—ప్రతి
శ్వాయః క్షవధురభీక్ష్యం శ్లేష్మప్రసేకో ముఖమాధుర్యమనన్నాభి
లాసోఽన్నకాలేచాయాసో దోషదర్శనమదోషేష్వల్పదోషేషు వా
పాతోదకాన్నపానసూపోపదంశపరివేశకేషు భుక్తవతో హృల్లాస
స్తథోల్లేఖన మాహారస్యాన్తరాన్త రాముఖ్య పాదయోశ్చశోషః
పాణ్యోశ్చావేక్షణమత్యర్థమక్షోః శ్వేతావభాసతా చాతిమాత్రం
బాహ్యోః ప్రమాణజిజ్ఞాసాస్త్రీకామతాఽతిఘృణిత్వంబీభత్సదర్శనతా
చాస్య కాయేస్వపేచాభీక్ష్యం దర్శనమచుదకానాముదకస్థానాం
శూన్యానాంచ గ్రామనగరనిగమజనపదానాం శుష్కదగ్ధావభగ్నానాం
చవనానాం కృకలాసమయూర వానతశుకసర్ప కాకోలూకాదిభిః
సంస్పర్శనమధిరోహణం వాయానాంచాశ్వోష్ట్రఖిరవతాహైః కేశాస్థి
భస్మతుషారాణ్గరరాశీనాం చాధిరోహణమితి శోషపూర్వరూపాణి
భవన్తి ||14||

అ॥ పడిసెము, ఎల్లప్పుడును తుమ్ములువచ్చుట, కఫమును ఉమియుట, నోరు
తియ్యగనుండుట, అన్నమునందిష్టములేకపోవుట, భుజించునప్పుడు ఆయాసముకలుగుట,
దోషరహితమైనట్టిగాని స్వల్పదోషముకలిగినట్టిగాని పాత్రలు ఉదకము అన్నము
పప్పు పిండివంటలు పచ్చళ్ళు వీనియందు మలినమున్నట్లుకనిపించుట, భుజించినవెంటనే
నోటనీరుకారుట, భుజించిన ఆహారము వమనరూపమున బయలువెడలుట, అప్పుడ
ప్పుడు నోరును పాదములును ఎండుచుండుట, ఎల్లప్పుడును చేతులను చూచుకొను
చుండుట, నేత్రములు తెల్లగనుండుట, బాహువులను కొలుచుకొనుచుండుట, స్త్రీల
యందు అధికమగుకామము కలుగుట, తిరస్కారభావము కలుగుట, శరీరమునందు
బీభత్సభావము, ఉదకరహితమైన తటాకములను చూచినట్లును శూన్యములైన గ్రామ

ములు నగరములు పట్టణములు పల్లెలు వీనిని చూచినట్లును ఎండినట్టియు మండుచున్నట్టియు విరిగిపోయినట్టియు వనములను చూచినట్లును తొండ నెమలి కోతి చిలుక పాము కాకి గుడ్లగూబ వీనిని తాకినట్లును గుఱ్ఱము ఒంటె గాడిద పంది వీని నెక్కి ప్రయాణము చేయుచున్నట్లును వెంట్రుకలు ఎముకలు బూడిద ఊక నిప్పు వీనియొక్క రాశి నెక్కినట్లును స్వప్నముకలుగుట ఇవి రాజయత్ముకు పూర్వరూపములుగ నుండును.

యత్కముయొక్క ఏకాదశలక్షణములు

మూ॥ అత ఊర్ధ్వమేకాదశ రూపాణి తస్య భవన్తి; తన్మధా-
శిరశః ప్రతిపూతణం కాసః శ్వాసః స్వరభేదః శ్లేష్మణశ్చర్దనశోణితప్టీవ
నం పార్శ్వసంరజనమంసావమర్దో జ్వరోఽతీసారస్తథాఽరోచక ఇతి॥

అ॥ పిదప శిరస్సుపూరింపబడినట్లుండుట, కాస, శ్వాస, స్వరభేదము, శ్లేష్మము నుమియుట, రక్తమునుమియుట, పార్శ్వములయందు బాధ, అంసఫలకము పీడింప బడుట, జ్వరము, అతిసారము, అరుచి, అనెడి పదునొకండులక్షణములును కలుగును.

సాధ్యాసాధ్యవిచారణ

మూ॥ తత్త్రాంపరిక్షీణమాక సశోణితో బలవానజాతారిష్టః
సర్వైరపిశోషల్లిజైరుపద్రుతః సాధ్యో జ్ఞేయః బలవర్ణోపచితో హి
సహిష్ణుత్వాద్వ్యాధ్యౌషధబలస్య కామం బహులిజ్ఞోఽప్యల్పలిజ్ఞ ఏవ
మస్తవ్యః. దుర్బలం త్వతిక్షీణమాంసశోణితమల్పలిజ్ఞమప్యజాతారిష్ట
మపి బహులిజ్ఞమేన జాతారిష్టమేవ విద్యాత్, అసహతా ద్వ్యాధ్యౌష
షధబలస్య, తం పరివర్జయేత్; క్షణేన హి ప్రాగుర్భవన్త్యరిష్టాని.
అనిమిత్త శ్చార్చిష్టప్రాదుర్భావ ఇతి॥ 16॥

అ॥ యత్క సమస్తలక్షణములతో కూడియున్నను. రోగి క్షీణింపనిరక్తమాంస ములుకలవాడుగను బలనంతుడుగను అరిష్టలక్షణములు లేనివాడుగను నున్నచో, సాధ్యముగ నుండును. బలవర్ణయుక్తుడగురోగి వ్యాధియొక్కయు ఔషధముయొక్కయు బలమును సహింపగలడు. అందువలన సమస్తలక్షణములున్నను సుఖసాధ్యముగ నుండును. దుర్బలుడుగను క్షీణించినరక్తమాంసములుకలవాడుగను నున్నరోగి వ్యాధియొక్కయు ఔషధముయొక్కయు బలమును సహింపలేడు. అందువలన స్వల్పలక్షణములుండి అరిష్టలక్షణములు లేకున్నను వ్యాధి అసాధ్యముగ నే యుండును. అరిష్టములు కారణములేకుండగనే క్షణకాలములో జనించును.

అధ్యాయసంగ్రహము

మూ॥ సముత్థానం చ లిజ్గం తయః శోషస్యావబుధ్యతే ।
పూర్వరూపం చ తత్త్వేన సతాజ్ఞః కర్తుమర్హతి ॥ 17॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే నిదానస్థానే
శోషనిదానం నామ షష్ఠాఽధ్యాయః॥

అ॥ ఈ ఆధ్యాయమునందు యక్షయొక్క హేతువులును, లక్షణములును,
పూర్వరూపములును చెప్పబడినవి.

ఇవిధంబున, శ్రీపాదోపనామకకృష్ణమూర్తి శాస్త్రిప్రణీతంబైన చరకదీపిక
యనెడి చరకసంహితావ్యాఖ్యానమునందు శోషనిదానమనెడు
షష్ఠాధ్యాయము సమాప్తము.

—0—

సప్తమాధ్యాయము

మూ॥ అథాత ఉన్మాదనిదానం వ్యాఖ్యాన్యమః ॥1॥

అ॥ పిమ్మట ఉన్మాదనిదానమును చెప్పబోవుచున్నాము.

మూ॥ ఇతి హ గ్మాహ భగవానాత్త్రేయః ॥2॥

అ॥ అని భగవంతుడగు అత్త్రేయుడు చెప్పెను.

ఉన్మాదభేదములు

మూ॥ ఇహ ఖలు పఞ్చోన్మాదా భవన్తి; తద్యథా- వాత

పిత్తకఫసన్న పాతాగన్తునిమిత్తాః॥

అ॥ వాతోన్మాదము పిత్తోన్మాదము కఫోన్మాదము సన్నిపాతోన్మాదము
ఆగంతుజోన్మాదము అని ఉన్మాదము అయిదువిధములుగ నుండును.

దోషజోన్మాదకారణములు - సంస్కృప్తి

మూ॥ తత్ర దోషనిమిత్తాశ్చత్వారః పురుషాణామేవంవిధా
నాం క్షిప్రనిభినిర్వర్తన్తే, తద్యథా-భీరూణామపక్లిప్తసత్వానాము
తస్మిన్నదోషాణాం చ సమలవ్యిత్ పహతాన్యనుచితాన్యాహారజా
తాని వైషమ్యోపయుక్తేనోపయోగవిధిన్ పయుజ్జానానాం తన్త్రే
ప్రయోగం వా విషమమచరతామాన్యాం వా చెష్టాం విషమాం
సమాచరతామత్యుపక్షీణదేహానాం చ వ్యాధివేగసముద్భ్రమితా
నాముపహతమనసాం వా కామకోధలోభహర్షభయమోహాహాస
శోకచిన్తోద్వేగాదిభిః పునతభిః తాభ్యాహతానాం వామన్యుపహతే

బుద్ధౌ చ ప్రచలితాయామభ్యుదీర్ఘా నోషాః ప్రకుపితా హృదయ
ముపస్మత్య మనోవహాని సోతాంస్యాన్మత్య జనయన్త్యన్మాదమ్ ||3||

అ॥ దోషములవలన కలుగు నాలుగువిధములగు ఉన్మాదములు చెప్పబడుచున్నవి. భయపడినవారలకును సత్వగుణముక్లీణించినవారలకును వృద్ధిపొందినదోషములుకలవారలకును అపరిశుద్ధమైనట్టియు చెడినట్టియు అనుచితమైనట్టియు ఆహారమును విషమముగ సేవించువారలకును శరీరవర్తనమును గమనాది శరీరచేష్టలను విషమముగ నాచరించువారలకును అధికముగకృశించిన శరీరముకలవారలకును బలమైనవ్యాధిచే వ్యాకులత చెందినవారలకును కామము కోపము లోభము సంతోషము భయము దుఃఖము చింత ఉద్రేకము వీనిచే చెడిన మనస్సుకలవారలకును అభిఘాతమునొందినవారలకును మనస్సు చెడి బుద్ధి చంచలమగును. ప్రకోపించినదోషములు అట్టిసమయమున హృదయమును పొంది మనోవహములగు సోతస్సులయందు వ్యాపించి ఉన్మాదమును కలుగజేయును.

ఉన్మాదనిరూపణము

మూ॥ ఉన్మాదం పునర్మనోబుద్ధిసంజ్ఞాజ్ఞానస్మృతిభక్తిశీలచేష్టా
చారవిభ్రమం విద్యాత్ ||4||

అ॥ మనస్సు బుద్ధి సంజ్ఞా జ్ఞానము జ్ఞాపకశక్తి కోరిక స్వభావము చేయుపనులు ఆచారము వీనియందు వ్యత్యాసముకలుగుటయే ఉన్మాద మనబడును.

ఉన్మాదపూర్వరూపములు

మూ॥ తస్యేమాని పూర్వరూపాణి; తద్యథా-శిరసః శూన్య
భావః చక్షుషోరాసులతా స్వనః కర్ణయోరుచ్ఛ్వాసస్యాధిక్యమాస్య
సంసవణమనన్నాభిలాషోఽరోచకావిపాకౌ హృదయగ్రహో ధ్యానా
యాససంమోహోద్వేగాశ్చస్థానే సతతం లోమహర్షో జ్వరశ్చభీష్ణ
మున్నతచిత్తత్వముద్గర్భితత్వమర్ధితాకృతికరణం చవ్యాధేఃస్వప్నే చ
దర్శనమభీష్ణంభ్రాంతచలితానవస్థితానాం చ రూపాణామపశస్తానాం
తిలపీడకచక్రాధిరోహణంవాతకుణ్డలికాభిశోచన్మథనంనిమజ్జనంకలుషా
ణామమ్భసామావర్తేషు చక్షుషోశ్చావసర్పణమితి దోషనిమిత్తానా
మున్మాదానాం పూర్వరూపాణి భవన్తి || తతోఽనన్తరమున్మాదాభి
నిర్వృత్తిః||

అ॥ శిరస్సు శూన్యముగనుండుట, నేత్రములు కలకబారుట, చెవులయందు ధ్వని కలుగుట, ఉచ్ఛ్వాసమధికమగుట, నోటినుండి నీరుకారుట, ఆహారమునం దిష్టము లేకపోవుట, అరుచి, ఆహారము జీర్ణముకాకుండుట, హృదయము బిగపట్టుట, ధ్యానము ఆయాసము మోహము ఉద్రేకము ఇవి అకస్మాత్తుగ కలుగుచుండుట, ఎల్ల

ప్పుడును-రోమములు గగుర్పొడుచుట, జ్వరము, మనస్సు చలించుట, ఊర్ధ్వభాగము నందు బాధ, అర్దితవాతము కలవానివలె వికారములను చేయుట, భ్రమించుచున్న ట్టియు చలించుచున్నట్టియు అస్థిరములైనట్టియు అప్రశస్తములైనట్టియు రూపము లను చూచినట్లును నూనెగానుగను ఎక్కినట్లును స్వప్నముగాంచుట, వాతకుండలిక అను మూత్రవ్యాధిచే పీడింపబడుట, మురికినీటియందు మునిగినట్లు స్వప్నముగాంచుట, నేత్రములు తిరుగుచుండుట ఇవి దోషజోన్మాదములకు పూర్వరూపములుగనుండును. పిమ్మట ఉన్మాదము లేర్పడును.

వాతోన్మాదలక్షణములు

మూ॥ తత్రేదమున్మాదవిజ్ఞానం భవతి; తద్యథా-పరిసర్పణమక్షీభృవామోష్ఠాంసహనుహస్తపాదవిక్షేపణమకస్మాత్, అనియు తానాం చ సతతం గిరామ తస్వర్గః, ఫేనాగమనచూస్యాత్, స్మితహస్తితన్మృత్యగీతవాదిత్రాదిప్రయోగాశ్చస్థానే, వీణావంశశ్శబ్దశమ్యాతాలశబ్దానుకరుణమసామ్నా, యానమయానైః, అలంకరణమనలజ్కారికైర్ద్రవ్యైః, లోభోఽభ్యవహర్యేష్వలభేషు, లభేషు చావమానస్తీవ్రం మాతస్త్రియం, కాగ్భ్య పారుష్యం, ఉత్పిణ్డతా అరుణాక్షతా, వాతోపశయవిపర్యాసాదనుపశయతా చేతి వాతోన్మాదలిజ్ఞాని భవన్తి ॥6॥

అ॥ నేత్రములు కనుబొమలు వీనిని త్రిప్పుట, పెదవులు భుజశిరస్సులు హనువులు హస్తములు పాదములు వీనిని అకస్మాత్తుగ ఎగురవేయుట, అసందర్భముగ మాట్లాడుట, నోటినుండి నురుగువచ్చుట, చిరునవ్వు నవ్వు నృత్యము గానము వాద్యము వీనిని అనవసరముగ చేయుట, వీణ పిల్లనగ్రోవి శంఖము శమ్యఅనువాద్య విశేషము తాళము వీనియొక్క శబ్దములవంటి శబ్దమును బిగ్గరగచేయుట, ఎక్కగూడని జంతువుల నెక్కి స్వారిచేయుట. అలంకారమునకుపయోగింపనిద్రవ్యములచే అలంకరించుకొనుట, పాండశక్యముకాని కోరికలను కోరుట, తనకున్న పదార్థములయందు ఇష్టములేకుండుట, మాత్స్ర్యము కృశత్వము పరుషత్వము ఇవి అధికముగ కలుగుట, నేత్రములు కలక గారి ఎర్రగనుండుట, వాతమును శమింపచేయువాగ్నే చే శమించుట, వాతమును వృద్ధినిొందించువానిచే వృద్ధినిొందుట ఇవి వాతోన్మాదలక్షణములుగ నుండును.

పిత్తోన్మాదలక్షణములు

మూ॥ అమర్షక్రోధసంరమ్భాశ్చస్థానే, శస్త్రలోష్టకాష్టముష్టిభిరభిహననం స్వేషాంపరేషాం వా అభిద్రవణం, ప్రచ్ఛాయశీతోదకాన్నాభిలాషా, సంతాపోఽతివేలం తామ్రహరితహరద్రసం బాక్షతా, పిత్తోపశయవిపర్యాసాదనుపశయతా చేతి పిత్తోన్మాదలిజ్ఞాని భవన్తి॥

అ॥ అసహనము కోపము ఆర్భాటము ఇవి అనవసరముగ కలుగుట, శస్త్రములు రాళ్ళు కర్రలు పిడికిళ్ళు వీనిచే తననుగాని ఇతరులనుగాని కొట్టుట, ఇతరులను తరుముట, చల్లనివియగు నీడ ఉదకము అన్నము వీనియందు ఇష్టముకలిగియుండుట, మిక్కిలి సంతాపము కలుగుట, నేత్రములు తామ్రవర్ణముగగాని పచ్చగగాని పసుపు పచ్చగగాని క్రోధయుక్తములుగగాని యుండుట, పిత్తమును శమింపజేయువానిచే శమించుట, పిత్తమును వృద్ధినిందించువానిచే వృద్ధినిందుట ఇవి పితౄన్మాదలక్షణములుగ నుండును.

శ్లేష్మోన్మాదలక్షణములు.

మూ॥ స్థానమేకదేశే, తూష్ణీంభావో, అల్పశ్చఙ్క్రమణం, లాలాశిఙ్ఖణకప్రసృవణం, అనన్నాభిలాషో, రహస్కామతా, బీభత్సత్వం, శౌచద్వేషః, స్వప్ననిత్యతా, శ్వయాధురాననే, శుక్లస్తిమితమలోపదిగ్ధాక్షతా, శ్లేష్మోపశయవిషయాసాదనువశయతా చేతి శ్లేష్మోన్మాదలిక్షాని భవన్తి॥8॥

అ॥ ఒకప్రదేశమునందే కూర్చొనుట, మాట్లాడకుండుట, కొంచెముగతిరుగుట, చొల్లు చీమిడి ఇవి కారుచుండుట, ఆహారమునం దిష్టము లేకపోవుట, ఏకాంత ప్రదేశమునం దిష్టముకలుగుట, ఆకారము భయంకరముగ నుండుట, నిద్ర అధికముగ నుండుట, ముఖము ఉబ్బుట, నేత్రములు తెల్లగను మొద్దుగను మలయుక్తముగను నుండుట, శ్లేష్మమును శమింపజేయువానిచే శమించుట, శ్లేష్మమును వృద్ధినిందించువానిచే వృద్ధినిందుట ఇవి శ్లేష్మోన్మాదలక్షణములుగ నుండును.

సన్నిపాతోన్మాదలక్షణములు.

మూ॥ త్రిదోషలిజ్జసన్నిపాతే తు సాన్నిపాతికం విద్యాత్, తమసాధ్యమిత్యాచక్షతే కుశలాః॥9॥

అ॥ మూడుదోషములయొక్కయు లక్షణములున్నచో సన్నిపాతోన్మాదము నుగ తెలిసికొనవలయును. ఇది అసాధ్యముగ నుండును.

దోషజోన్మాదచికిత్స.

మూ॥ సాధ్యానాం తు త్రయాణాం సాధనాని భవన్తి; తద్యథా - - స్నేహస్వేదవమనవిరేచనాస్థాపనానువాసనోపశమననస్యకర్మ ధూపఘామపానాఞ్జనావపీడ ప్రథమనాభ్యజ్ఞప్రదేహపరిషేకానులేపన వధబద్ధనావరోధనవిత్రాసనవిస్మృపనవిస్మారణాపతర్పణసిరావ్యధనాని భోజనవిధానం చ యథాస్వం యుక్త్యా,యచ్చాన్యదపికించిన్నిదానవిపరీతమాషధం కార్యం తత్స్యాదితి॥శ్లో॥ ఉన్మాదాన్ దోషజాన్

సాధ్యాన్ సాధయేద్భిషగుత్తమః । అనేన విధియైక్తేన కర్మణా
యత్ప్రకీర్తితమ్ ॥11॥

అ॥ స్నేహకర్మ, స్వేదకర్మ వమనము, విరేచనము, నిరూహవస్తి, అనువాసన
వస్తి, ఉపశమనము, నస్యకర్మ, ధూపము, ధూమపానము, అంజనము, అవపీడననస్యము,
ప్రథమననస్యము, అభ్యంగము, ప్రదేహము, పరిషేకము, వేపనము, కొట్టుట, కట్టి
వేయుట, నిర్బంధమునందుంచుట, భయపెట్టుట, విస్మయమును కలుగజేయుట, మరచి
పోవునట్లుచేయుట, లంఘనము, రక్తమోక్షము, తగు ఆహారమునిచ్చుట, ఉన్మాద
కారణములకు వ్యతిరేకములగు ఔషధముల నిచ్చుట అనునివి సాధ్యములగు మూడు
విధములైన ఉన్మాదములకు చికిత్సలుగ నుండును. ఇట్టివిధానముచే సాధ్యములగు
ఉన్మాదములను చికిత్సింపవలయును.

ఆగంతుకోన్మాదముయొక్క ఉత్పత్తి.

మూ॥ యస్తు దోషవిమితైభ్య ఉన్మాదేభ్యః సముత్థాన
పూర్వరూపలింగవేదనోపశయవిశేషసమన్వితో భవత్యున్మాదస్తమా
గన్తుమాచక్షతే, కేచిత్పునః పూర్వకృతం కర్మాప్రశస్తమిచ్ఛన్తి
తస్య నిమిత్తం, ప్రజ్ఞాపరాధ ఏవేతి భగవాన్పునర్వసురాత్రేయ
ఉవాచ, ప్రజ్ఞాపరాధాద్యయం దేవర్షిపితృగన్ధర్వయక్షరాక్షస
పిశాచగురువృద్ధసిద్ధాచార్యపూజ్యానవమ త్యాహితాన్యాచరతి అన్య
ద్వాకించిత్కర్మాప్రశస్తమారభతే, తమాత్మనా హతముపఘ్నన్తో
దేవా కుర్వన్త్యన్మత్ ॥12॥

అ॥ దోషజోన్మాదములకంటె భిన్నములగు హేతువులును పూర్వరూపములును
లక్షణములును బాధలును ఉపశయమును కలది ఆగంతుకోన్మాదముగ చెప్పబడును.
ఈ ఆగంతుకోన్మాదమునకు పూర్వకృతపాపకర్మ కారణమని కొందరును, ప్రజ్ఞాప
రాధము కారణమని ఆత్రేయుడును చెప్పిరి. ప్రజ్ఞాపరాధమువలన దేవతలు ఋషులు
పితృదేవతలు గంధర్వులు యక్షులు రాక్షసులు పిశాచములు గురువులు వృద్ధులు సిద్ధులు,
ఆచార్యులు పూజ్యులు వీరలను అవమానపరచి అహితములగు పనులను చేయుటవలన
లేక ఇట్టిప్రశస్తములగు ఇతరపనులను చేయుటవలన దేవతలు ఋషులు మొదలగు
వారు వానిని ఆవేశించి ఉన్మాదమును కలిగించెదరు.

ఆగంతుకోన్మాదపూర్వరూపములు.

మూ॥ తత్ర దేవాదిప్రకోపనిమిత్రేనాగన్తుకోన్మాదేన పుర
స్కృతస్యేమాని పూర్వరూపాణి భవన్తి; తద్యథా = దేవగోబ్రా
హ్మణతపస్వినాం హింసారుచిత్వం కోపనత్వం నృశంసాభిప్రాయతా
అరతిరోజోవర్ణచ్ఛాయాబలవపుషాముపతప్తిః స్వప్న చ దేవాదిభి

రభిభర్తనం ప్రవర్తనం చేత్యాగస్తునిమిత్తస్యోన్మాదస్య పూర్వ
రూపాణి భవంతి; తతోఽనంతరమున్మాదాభినిర్వృత్తిః ||13||

అ॥ దేవతలను గోవులను బ్రాహ్మణులను తపశ్శాలురను హింసించుటయందు
కోరిక, కోపస్వభావము, పరులను హింసించుటయందు కోరిక, దేనియందును ఇష్టములేక
పోవుట, ఓజస్సు వర్ణము కాంతి బలము శరీరము ఇవి కృశించుట, స్వప్నమునందు
దేవాదులచే భయపెట్టుబడుట ప్రేరణచేయబడుట అనునవి ఆగంతుకోన్మాదమునకు
పూర్వరూపములుగ నుండును. పిమ్మట ఉన్మాదము ఏర్పడును.

దేవతాదులు ఉన్మాదమును కలిగించు విధము

మూ॥ తత్రాయమున్మాదకరాణాం భూతానామున్మాదయి
ష్యతా మారమ్భవిశేషః; తద్యథా-అవలోకయంతో దేవా జనయన్త్యు
న్మాదం, గురువృద్ధసిద్ధరమోఽభిశపంతః, పితరో ధర్షయంతః, స్పృశ
న్తోగన్ధర్వాః, సమావిశన్తో యక్షాః, రాక్షసాస్త్యామగన్ధమాఘ్రాప
యంతః, పిశాచాః పునరధిరుహ్యా వాహయంతః ||14||

అ॥ చూచుటవలన దేవతలును, శపించుటవలన గురువులు వృద్ధులు సిద్ధులు
ఋషులును, భయపెట్టుటవలన పితృదేవతలును, స్పృశించుటవలన గంధర్వులును,
ఆవేశించుటవలన యక్షులును, చెడువాసనను ఆఘ్రాణింప చేయుటవలన రాక్షసులును,
అధిష్టించియుండుటవలన పిశాచములును ఉన్మాదమును కలిగించును.

ఆగంతుకోన్మాదలక్షణములు

మూ॥ తస్యేమాని రూపాణి భవంతి; తద్యథా-అమర్త్యబల
వీర్యపౌరుషపరాక్రమగ్రహణధారణస్మరణజ్ఞానవచనవిజ్ఞానాని, అని
యతశోఽన్మాదకాలః ||15||

అ॥ బలము వీర్యము పౌరుషము పరాక్రమము గ్రహణశక్తి ధారణశక్తి స్మరణ
శక్తి జ్ఞానము మాటలాడుట విజ్ఞానము ఇవి మనుష్యశక్తిని అతిక్రమించియుండుట,
ఉన్మాదకాలము నియమముగ లేకుండుట ఇవి ఆగంతుకోన్మాదలక్షణములుగ నుండును.

దేవాద్యావేశకాలము

మూ॥ ఉన్మాదయిష్యతామపి ఖలు దేవర్షిపితృగన్ధర్వయక్ష
రాక్షసపిశాచానాం గురువృద్ధసిద్ధానాం వా ఏష్యంతరేష్వభిగమనీ
యాః పురుషా భవంతి; తద్యథా-పాపస్య కర్మణః సమారమ్భే,
పూర్వకృతస్య వా కర్మణః పరిణామకాలే, ఏకస్య వా శూన్యగృహ
వాసే, చతుష్పాథాధిష్ఠానేవా, సన్ధ్యావేలాయాం, అప్రయతభావేనా,

పర్వసన్నిధి వా, మిథునీభావే, రజస్వలాభిగమనే వా, విగుణే వా
 ధ్యయనబలిమజ్జలహోమప్రయోగే, నియమవ్రతబ్రహ్మచర్యభజ్జే
 వా, మహాహవే వా, దేశకులపురవినాశే వా, మహాగ్రహోపగమనే
 వా స్త్రీయా వా ప్రజననకాలే, వివిధభూతాశుభాశుచిస్పర్శనే వా,
 వమనవిరేచనరుధిరస్రావాశుచ్యే, అప్రయతస్య వా చైత్యదేవా
 యతనాభిగమనే వా, మాంసమధుతిలగుడమద్యోచ్ఛిష్టే వా, దిగ్వా
 ససివా, నిశి నగరనిగమచతుష్పథోపవనశ్మశానాఘాతనాభిగమనేవా,
 ద్విజగురుసురపూజ్యాభిధర్షణే వా, ధర్మాఖ్యానవృత్తి కమే వా, అన్యస్య
 కర్మణోఽప్రశస్తస్యారమ్భే వేత్యాఘాతాకాలావ్యాఖ్యాతాభవంతి॥

అ॥ పాపకర్మచేయనపుడును, పూర్వకృతకర్మయొక్క పరిణామకాలమం
 దును, శూన్యగృహమునందు ఒక్కడే ఉండునపుడును, నాలుగుత్రోవలుకలియు
 చోటనుండునపుడును, సంధ్యవేళలయందును, పనిలేనిసమయమునందును, పర్వదినముల
 యందు మైథునము చేసినపుడును, రజస్వలయైన స్త్రీతోరమించునపుడును, అధ్యయనము
 బలిదానము మంగళకృత్యములు హోమము వీనియందు వ్యత్యాసము కలిగినపుడును, నియ
 మములు వ్రతములు బ్రహ్మచర్యము వీనికి భంగముకలిగినప్పుడు, యుద్ధసమయము
 నందును, దేశము కులము పట్టణము ఇవి నశించుసమయమునందును, గొప్పగృహములు
 పుట్టినప్పుడును, స్త్రీలు ప్రసవించుకాలమునందును, అమంగళములైనట్టియు మలినము
 లైనట్టియు అనేకవిధములగువానిని స్పృశించినప్పుడును, వమనము విరేచనమురక్త మోక్ష
 ణము వీనిని ఆచరించుకాలమునందును, అపవిత్రుడుగనుండి సమయముకానిసమయము
 నందు చైత్యవృక్షము దేవాలయము వీనికిసమీపమునకు వెళ్ళినపుడును, మాంసము
 తేనె నూనె బెల్లము మద్యము ఉచ్ఛిష్టపదార్థములు వీనిని సేవించినపుడును, దిగంబరు
 డుగనున్నపుడును, పట్టణములు పల్లెలు నాలుగుత్రోవలుకలియుప్రదేశములు ఉద్యాన
 వనములు శ్మశానములు వధ్యస్థానము వీనియందు రాత్రిసమయమున ఏకాంతముగ సంచ
 రించునపుడును, బ్రాహ్మణులుగురువులు దేవతలు పూజ్యులు వీరిని తిరస్కరించినపుడును
 అధర్మముగ ప్రవర్తించునపుడును, ఇట్టిఅప్రశస్తములగు ఇతరకర్మలను ఆచరించినపు
 డును దేవతలు ఋషులు మొదలగు వారుఆవేశించి ఉన్మాదమును కలుగ జేయుదురు.
 ఉన్మాదమునుకలిగించుటవలన భూతముఅకుకలుగు ప్రయోజనము.

మూ॥ త్రివిధం తు ఖిలూన్మాదకరాణాం భూతానామున్మా
 దనేప్రయోజనం భవతి। తథ్యథా-హింసా, రతిః, అభ్యర్చనం చేతి।
 తేషాం తత్ప్రయోజనమున్న త్తాచారవిశేషలక్షణైర్విద్వాత్ । తత్ప్ర
 హింసార్థమున్నాద్యమనోఽగ్నిం ప్రవిశత్యపునీ వా నిమజ్జతి, స్థలా
 చ్ఛ్చభే వా నిపతతి, శస్త్రకశాకావ్యలోష్ణముష్టిభిర్హస్త్యాత్మాన

మన్యచ్చ ప్రాణవధార్థమారభతే కించిత్, తమసాధ్యం విద్యాత్,
సాధ్యా పునర్ద్వావితరౌ ||17||

అ॥ ఉన్మాదము కలిగించుటవలన భూతములకు, హింసించుట క్రిడించుట పూజించుట అను మూడువిధములగు ప్రయోజనము కలుగును. ఉన్మాదముకలవాని యొక్క ఆచారమునుబట్టియు విశేషలక్షణములనుబట్టియు భూతప్రయోజనమును తెలిసికొనవచ్చును. అగ్నియందు ప్రవేశించుట, నీటియందు మునుగుట, ఎత్తునుండి పడుట, శస్త్రములు కొరడాకర్రలు కర్రలు రాళ్ళు పిడికిళ్ళు వీనిచే తననుకొట్టుకొనుట, ప్రాణములనుతీసికొనుటకు ప్రయత్నించుట ఇట్టిలక్షణములు హింసించునుద్దేశముతో కలుగ చేయుబడిన ఉన్మాదమునందు ఉండును. ఇది ఆసాధ్యముగ నుండును. ఇతరము లగురెండును సాధ్యములుగ నుండును.

ఆగంతుకోన్మాదచికిత్స

మూ॥ తయోః సాధనాని—మన్తైషధిమణిమజ్జలబల్కుపహార
హోమనియమవ్రతప్రాయశ్చిత్తోపవాసస్వస్త్వయన ప్రణిపాతగమనా
దీనీతి! ఏవమేతే పశ్చోన్మాదా వ్యాఖ్యాతా భవన్తి ||18||

అ॥ మంత్రములు, ఓషధులు, మణులు, మంగళకర్మ, బలిదానము, భోజనములు పెట్టుట, హోమము, నియమములు, వ్రతములు, ప్రాయశ్చిత్తము, ఉపవాసములు, శాంతికర్మ, నమస్కారములు, తీర్థయాత్రలు ఇవి సాధ్యములగు ఆగంతుకోన్మాదము లకు చికిత్సలుగ నుండును. ఇట్లు అయిదువిధములగు ఉన్మాదములు చెప్పబడినవి.

మూ॥ తే తు ఖలు నిజాగన్తువిశేషేణ సాధ్యాసాధ్యవిశేషేణ
చ ప్రవిభజ్యమానాః పశ్చసన్తోద్వావేవ భవతః; తౌ పరస్పరమును
బద్ధీతః కదాచిద్యథోక్త హేతుసంస్కరాదుభయోః సంస్పృష్టమేవ
పూర్వరూపం భవతి, సంస్పృష్టమేవ లిజ్గం చ తత్రాసాధ్యసంయో
గం సాధ్యాసాధ్యసంయోగం, వాఽసాధ్యం విద్యాత్; సాధ్యం తు
సాధ్యసంయోగం, తస్యసాధనం సాధనసంయోగమేవవిద్యాదితి ||19||

అ॥ ఉన్మాదములు అయిదువిధములుగ నున్నను నిజాగంతుభేదముచేతను సాధ్యా సాధ్యభేదముచేతను విభజింపబడి రెండేసివిధములుగ నగును. ఆ రెండువిధములును పరస్పరము ఒక్కొక్కప్పుడు కలియుచుండును. రెండింటియొక్క హేతువులు కలియుటవలన రెండింటియొక్క పూర్వరూపములును లక్షణములును కలుగును. అసాధ్యములురెండు కలిసినను సాధ్యాసాధ్యములు కలిసినను అసాధ్యముగ నుండును. సాధ్యములు కలిసినచో సాధ్యముగ నే యుండును. అట్టిదానికి రెండింటియొక్క చికిత్సలు చేయవలయును,

మూ॥ దేవ దేవా న గన్ధర్వా న పిశాచా న రాక్షసాః వ
 చాన్యే స్వయమక్లిష్టముపక్లిష్ట నిమానవమ్॥ యే త్వేనమనువర్తన్తే
 క్లిష్టమానం స్వకర్మణా । న తన్నిమిత్తః క్లేశోఽసౌ న హ్యస్తికృత
 కృత్యతా॥ ప్రజ్ఞాపరాధాతంప్రాప్తే వ్యాధౌ కర్మజ ఆత్మనః । నాభి
 శంసేద్బుధో దేవాన్న పితౄన్నాపిరాక్షసాన్॥ ఆత్మానమేవ మన్యేత
 కర్తారం సుఖదుఃఖయోః । తస్మాచ్ఛ్రేయస్కరం మార్గం ప్రతిపద్యేత
 నో త్ర సేత్॥ దేవాదీనామపచిత్స్త్రితానాం చోపసేవనమ్ । తే చ
 తేభ్యో సిరోధశ్చ సర్వమాయ త్తమాత్మని॥24॥

అ॥ దేవతలు గంధర్వులు పిశాచములు రాక్షసులు మొదలగువారు పాపరహితు
 డగు మానవుని పీడింపరు. చేయబడినది మరల చేయబడదు. కావున తనకర్మచే పీడింప
 బడుచున్న మనుజుని దేవతాదులు ఆవేశించినను అట్టిపీడకు వారిని కారణముగ నెంచ
 గూడదు. స్వకర్మఫలముగు వ్యాధి ప్రజ్ఞాపరాధమువలన కలిగియుండగా దేవతలు
 మొదలగువారిని బుద్ధిమంతుడగు మనుజుడు నిందింపకూడదు. తనసుఖదుఃఖములకు తననే
 కర్తనుగ తలపవలయును. కావున శ్రేయస్కరమగు మార్గమునే అవలంబింపవలయును.
 భయపడనవసరములేదు. దేవతలు మొదలగువారినిపూజించుట, హితములగువానిని
 సేవించుట, దేవతలు మొదలగువారితో విరోధించుట మొదలగునవన్నియు తనయందే
 అధీనమై యుండును.

అధ్యాయసంగ్రహము

మూ॥ సంఖ్యా నిమిత్తం ప్రాగ్రూపం లక్షణం సాధ్యతా న
 చ॥ ఉన్మాదానాం నిదానేఽస్మిన్ క్రియాసూత్రం చ భాషితమ్ ॥25॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చలకప్రతిసంస్కృతే నిదానస్థానే
 ఉన్మాదనిదానం నామసప్తమోఽధ్యాయః॥

అ॥ ఈఅధ్యాయమునందు ఉన్మాదములయొక్క సంఖ్య కారణములు పూర్వ
 రూపములు లక్షణములు సాధ్యసాధ్యములు చికిత్సాసంగ్రహము ఇవి చెప్పబడినవి.

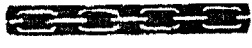
ఇవిధంబున, శ్రీపాదోపనామక కృష్ణమూర్తి శాస్త్రిప్రణీతంబైన చరకదీపిక

యనెడి చరకసంహితావ్యాఖ్యానమునందు ఉన్మాదనిదానమునెడు

సప్తమాధ్యాయము సమాప్తము.

అష్టమాధ్యాయము.

మూ॥ అథాతోఽపస్మారనిదానం వ్యాఖ్యాస్యమః ॥1॥

అ॥ పిమ్మట అపస్మారనిదానమును చెప్పబోవుచున్నాము.

మూ॥ ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥2॥

అ॥ అని భగవంతుడగు ఆత్రేయుడు చెప్పెను.

అపస్మారభేదములు

మూ॥ ఇహ ఖలు చత్వారోఽపస్మారా భవన్తి వాతసిత్తికఫ
సన్నిపాతనిమిత్తాః ॥3॥

అ॥ వాతాపస్మారము పిత్తాపస్మారము కఫాపస్మారము సన్నిపాతాపస్మారము అని అపస్మారము నాలుగువిధములుగ నుండును.

అపస్మారముయొక్క నిదానము-సంపాత్తి

మూ॥ త ఏవంవిధానాం ప్రాణభృతాం క్షిప్రమభినిర్వర్తంతే,
తద్యథా - రజస్తమోభ్యాముపహతచేతసాముద్భాన్తవిషమబహుదో
షాణాం సమలవికృతోవహితాన్యశుచీన్యభ్యవహారజాతాని వైషమ్య
యక్తేనోపయోగవిధినోపయుజ్జానానాం తన్తప్రయోగమపిచవిషమ
మాచరతామన్యాశ్చ శరీరచేష్టావిషమాః సమాచరతామత్యుపక్షీణ
దేహానాం వా దోషాః ప్రకుపితా రజస్తమోభ్యాముపహతచేతసా
మస్తరాత్పనః శ్రేష్టతమమాయతనం హృదయముపస్పృత్య పర్యవ
త్తిష్ఠంతే తథేంద్రియాయతనాని; తత్రచావస్థితాః సన్తోయదాహృదయ
మింద్రియాయతనాని చేరితాః కామకోపభయలోభమోహహర్షశోక
చిన్తోద్వేగాదిభిర్భూయఃసహసాఽభిపూరయన్తి, తదా జన్తురవస్మరతి॥

అ॥ రజస్తమోగుణములచే మనస్సు చెడుట, ఇతరమార్గములను పొందినవియు విషమములైనవియు నగు అధికదోషములను కలిగియుండుట, మలినముగ నున్నట్టియు చెడిపోయినట్టియు అశుచిగ నున్నట్టియు ఆహారమును విషమముగ నుపయోగించుట, శరీరవర్తనమును విషమముగ నాచరించుట, శరీరకృత్యములను విషమముగ నాచరించుట, శరీరము మిక్కిలి క్షీణించియుండుట వీనివలన ప్రకోపించిన దోషములు ఆత్మకు ముఖ్య స్థానముగ హృదయమును ఇంద్రియస్థానములను పొంది కామము, కోపము, భయము, లోభము, మోహము, సంతోషము, దుఃఖము, చింత, ఉద్రేకము మొదలగువానిచే

హృదయమును ఇంద్రియస్థానములను వెంటనే చెరచును. అప్పుడు మనుజుడు అపస్మారముకలవాడగును.

అపస్మారనిరూపణము

మూ॥ అపస్మారం పునః స్మృతిబుద్ధిన త్వసంస్థ వాద్భిభతస్
చేష్టమావస్థికం తమస్సుప్రవేశమాచక్షతే ॥5॥

॥అ జ్ఞాపకశక్తి, బుద్ధి, సత్త్వగుణము ఇవి చెడుటవలన భయంకరమగు చేష్టలు కలిగి నిలుకడలేకుండ తమస్సుప్రవేశించుచుండుటయే అపస్మార మనబడును.

అపస్మారపూర్వరూపములు

మూ॥ తస్యేమాని పూర్వరూపాణి భవంతి; తద్యథా -
భూవృద్ధాసః సతతమక్షోర్వైకృతమశబ్దశ్రవణం లాలాశిఙ్ఖాణక
ప్రసప్రవణమనన్నాభిలషణమోచకావిపాకౌ హృదయగ్రహః కుక్షీ
రాటోపో దౌర్బల్యమజ్ఞమర్దో మోహస్తమసో దర్శనం మూర్ఛా
భ్రమశ్చాభీక్ష్యం చ స్వప్న మదన ర్తనపీడనవేపథువ్యథనవ్యథన
పతనాదీన్యపస్మారపూర్వరూపాణి భవంతి; తతోఽనంతరమపస్మారా
భినిర్వృత్తి రేవ ॥6॥

అ॥ కనుబొమ్మలు ముడిచికొనియుండుట, ఎల్లప్పుడును నేత్రములు వికారములుగ నుండుట, శబ్దము వినపడకపోవుట, చొల్లుకారుట, చీమిడికారుచుండుట, ఆహారమునందు ఇష్టములేకపోవుట, అరుచి, ఆహారముజీర్ణముకాకుండుట, హృదయము బిగపట్టుట, కుక్షియందు ఆటోపము, దుర్బలత్వము, ఒడలునొప్పులు, మోహము, చీకట్లు క్రమ్ముట, మూర్ఛ, భ్రమ, మత్తును నృత్యమును పీడయు వణకును దుఃఖమును బాధపడుటయు మొదలగునవి నిద్రయందు కలుగుట ఇవి అపస్మారమునకు పూర్వరూపములుగ నుండును. అటుపిమ్మట అపస్మారము ఏర్పడును.

వాతాపస్మారలక్షణములు

మూ॥ తతేదమపస్మారవిశేషవిజ్ఞానం భవతి; తద్యథా -
అభీక్ష్యమపస్మరంతం క్షణే క్షణే సంజ్ఞాం ప్రతిలభమానముత్పిణ్డతాక్ష
మసామ్నా విలపంతమద్వమంతం ఘేనమతీవాధ్మాతగ్గీవమావిద్ధ
శిరస్కంవిషమవినతాఙ్గులికమనవస్థితసక్తి పాణిపాదమగుణపరుషశ్యావ
నఖినయనవదనత్వచమనవస్థితపలపరుషరూక్షరూపకర్చినం వాత
లానుపశయం విపరీతోపశయం వాతేనాపస్మరంతం విద్యాత్ ॥7॥

అ॥ తఱచు స్మృతితప్పుట, తుణతుణమున స్పృహవచ్చుట, నేత్రములు పిండా
కారముగ నుండుట, బిగ్గరగ నేడ్చుట, నోటినుండి నురుగువచ్చుట, కంఠము ఉబ్బుట,
శిరస్సు వంకరగ నుండుట, విషమములుగ వంచబడిన వేళ్ళు కలిగియుండుట, కాళ్ళు చేతులు
పాదములు వీనిని వంకరగ నుంచుట, గోళ్ళు నేత్రములు ముఖము చర్మము ఇవి ఎఱ్ఱగను
పరుషముగను శ్యామవర్ణముగను నుండుట, రూపములను నిలకడలేనివిగను చంచలములు
గను పరుషములుగను రూక్షములుగను చూచుట, వాతవర్ధకములచే వృద్ధి నొందుట,
వానికి విపరీతములైనవానిచే శమించుట ఇవి వాతాపస్మారలక్షణములుగ నుండును.

పితృపస్మారలక్షణములు.

మూ॥ అభీక్ష్యమపస్మరంతం తుణే తుణే సంజ్ఞాం ప్రతిలభ
మానమవకూజస్తమాస్ఫలయంతం చ భూమిం హతితహారిద్రతామ్ర
నఖనయనవదనత్వచం రుధిరోక్షితోగ్రభైరవప్రదీప్తరుషితరూపదర్శి
నం పితృలానుపశయం విపరీతోపశయం పితృతేనాపస్మరంతం విద్యాత్ ॥

అ॥ తఱచు స్మృతితప్పుట, తుణతుణమునకు స్పృహవచ్చుట, ధ్వనిచేయుచుం
డుట, భూమిని కొట్టుచుండుట, గోళ్ళు నేత్రములు ముఖము చర్మము ఇవి పచ్చగను
పసుపుపచ్చగను తామ్రవర్ణముగను నుండుట, రూపములను రక్తముతో పూయబడినవి
గను ఉగ్రములుగను భయంకరములుగను మండుచున్నవిగను కోపయుక్తములుగను
చూచుట, పితృవర్ధకములచే వృద్ధి నొందుట, వానికి విపరీతములైనవానిచే శమించుట
ఇవి పితృపస్మారలక్షణములుగ నుండును.

శ్లేష్మపస్మారలక్షణములు.

మూ॥ చిరాదపస్మరంతం చిరాచ్ఛ సంజ్ఞాం ప్రతిలభమానం
పతంతమనతివికృతచేష్టం లాలాముద్వమంతం శుక్లనఖనయనవదన
త్వచం శుక్లగురుస్నిగ్ధరూపదశిశునం శ్లేష్మలానుపశయం విపరీతోపశ
యం శ్లేష్మణాఽపస్మారితం విద్యాత్ ॥9॥

అ॥ చిరకాలమునకు స్మృతితప్పుట, చిరకాలమునకు స్పృహవచ్చుట, పడి
పోవుట, వికారచేష్టలు ఎక్కువగ లేకుండుట, చొల్లుకారుచుండుట, గోళ్ళు నేత్రములు
ముఖము చర్మము ఇవి తెల్లగనుండుట, రూపములను తెల్లవిగను బరువుగను స్నిగ్ధ
ములుగను చూచుట, శ్లేష్మవర్ధకములగువానిచే వృద్ధి నొందుట, వానికి విపరీతములైన
వానిచే శమించుట ఇవి శ్లేష్మపస్మారలక్షణములుగ నుండును.

సన్నిపాతాపస్మారలక్షణములు.

మూ॥ సమవేతసర్వలిజ్జమపస్మాగం సన్నిపాతికం విద్యాత్ ;
తమసాధ్యమాచక్షతే । ఇతి చత్వారోఽపస్మారా వ్యాఖ్యాతాః ॥10॥

అ॥ మూడుదోషములయొక్క లక్షణములును ఉన్నచో సన్నిపాతాపస్మారము నుగ తెలిసికొనవలయును. ఇది అసాధ్యముగ నుండును, ఇట్లు, నాలుగువిధములగు అపస్మారములు చెప్పబడినవి.

అపస్మారమునందు ఆగంతుసంబంధము.

మూ॥ తేషామాగన్తురనుబద్ధో భవత్యేవకదాచిత్, స ఉత్తర
కాలముపదేక్ష్యతే । తస్య విశేషవిజ్ఞానం యధోక్తైర్విజ్ఞైర్విజ్ఞాధిక్య
మదోషవిజ్ఞానరూపం కించిత్ ॥11॥

అ॥ దోషజ్ఞాపస్మారములకు ఒక్కొక్కప్పుడు ఆగంతుసంబంధము కలుగు చుండును. అది ముందు వివరింపబడును. ఇదివఱకు చెప్పబడిన లక్షణములు అధికముగ కనబడుట, ఇతరలక్షణములు కొన్నికనబడుట వీవనిలన ఆగంతుసంబంధమును తెలిసి కొనవలయును.

అపస్మారచికిత్సాసంగ్రహము.

మూ॥ హితాన్యపస్మారిభ్యస్తీక్షాని చైవ సంశోధనాన్యపశ
మనాని యథాన్వం, మన్తాదీని చాగన్తుసంయోగే ॥12॥

అ॥ అపస్మారరోగులకు తీక్షణములైన శోధనములును అనుకూలములైన ఉపశమన ములును హితకరములుగ నుండును. అగంతుసంబంధముకల అపస్మారమునందు మంత్రాదులను ప్రయోగింపవలయును.

మూ॥ తస్మిన్ హి దక్షాధ్వరధ్వంసే దేహినాం నానాదిక్షు
విద్రవతామతితరణస్థవనభావనలఘ్నాద్యైర్దేహవిక్షోభణైః పురా
గుల్మోత్పత్తిరిభూత్, హవిష్ప్రాశాన్మేహకుష్మానాం, భయోత్త్రాస
శోకైరున్మాదానాం, వివిధభూతాశుచిసంస్పర్శాదపస్మారాణాం,
జ్వరస్తుఖిలు మహేశ్వరలలాటప్రభవః, తత్సంతాపాద్రక్తపిత్తం,
అతివ్యవాయాత్పునర్నక్షత్రరాజస్య రాజయత్కేతి ॥13॥

అ॥ పూర్వకాలమునందు దక్షయజ్ఞము ధ్వంసమైనప్పుడు నలుదిక్కులకును పారి పోయిన ప్రాణులకు-ఈదుట ఎగురుట పరుగెత్తుట చాటుట మొదలగు దేహవిక్షోభకర ములచే గుల్మములును, హవిస్సును భుజించుటచే మేహములును కుష్మములును, భయము ఉద్వేగము దుఃఖము వీనిచే ఉన్మాదములును, అనేకవిధములైన అశుచిపదార్థములను స్పృశించుటచే అపస్మారములును, ఈశ్వరలలాటాగ్నిచే జ్వరమును, ఆజ్వరముయొక్క సంతాపముచే రక్తపిత్తమును, అధిక మైథునముచే చంద్రునకు రాజయత్కయు జనించెను.

మూ॥ అపస్మరతి వాతేనపిత్తేన చ కఫేన చ । చతుర్థః సన్ని
పాతేన ప్రత్యాఖ్యేయస్తథావిధః॥ సాధ్యాంస్తు భిషజః ప్రాజ్ఞాః

సాధయన్తి సమాహితాః । తీక్షణైః సంశోధనైశ్చైవ యథాస్వం
శమనైరపి ॥ యదా దోషనిమిత్తస్య భవత్యాగన్తురన్వయః । తదా
సాధారణం కర్మప్రవదన్తి భిషగ్వారాః ॥16॥

అ॥ వాతమువలనను పిత్తమువలనను కఫమువలనను సన్నిపాతమువలనను అప
స్మారము జనించును. సన్నిపాతాపస్మారము అసాధ్యముగ నుండును. సాధ్యములగు
ఇతరాపస్మారములను తీక్షణములగు శోధనములచేతను అనుకూలములైన ఉపశమనముల
చేతను చికిత్సింపవలయును. దోషజాపస్మారమునందు ఆగంతుసంబంధ మున్నచో
దోషనాశకచికిత్సను మంత్రాదులను ప్రయోగింపవలయును.

మూ॥ సర్వరోగవిశేషజ్ఞః సర్వాషధవిశేషవిత్ । భిషక్
సర్వామయాన్ హన్తి న చ మోహం సమృచ్ఛతి ॥17॥

అ॥ సమస్తవ్యాధులయొక్కయు సమస్తాషధములయొక్కయు విశేషములను
తెలిసిన వైద్యుడు భ్రాంతినొందక సమస్తవ్యాధులను నశింపజేయగలడు.

మూ॥ ఇత్యేతదఖిలేనోక్తం నిదానస్థానము త్తమమ్ ॥

అ॥ ఈవిధముగ ఉత్తమమైననిదానస్థానము చెప్పబడినది.

మూ॥ నిదానార్థకరోరోగో రోగస్యాప్యుపలక్ష్యతే తద్యథా-
జ్వరసంతాపాద్రక్తపిత్తముదీర్యతే ॥ రక్తపిత్తజ్వరస్తాభ్యాం శోషశ్చ
ప్యుపజాయతే । స్లిహాభివృద్ధ్యా జఠరం జఠరాచ్ఛోష ఏవ చ ॥
అశోఽభ్యో జఠరం దుఃఖం గుల్మశ్చప్యుపజాయతే । ప్రతిశ్యాయా
దథో కాసః కాసాత్సంజాయతే క్షయః ॥ క్షయో రోగస్య హేతుత్వే
శోషస్యాప్యుపజాయతే । తే పూర్వం కేవలా రోగాః పశ్చాద్దేత్వర్థ
కారిణః ॥ ఉభయార్థకరా దృష్టాస్తథైవై కార్థకారిణః । కశ్చిద్ధి రోగో
రోగస్య హేతుర్భూత్వా ప్రశామ్యతి ॥ న ప్రశామ్యతి చాప్యనోఽ
హేత్వర్థం కురు తేఽపిచ ఏవం కృచ్ఛతమా న్మాణాం దృశ్యన్తే వ్యాధి
సకంఠాః । ప్రయోగాపరిశుద్ధత్వాత్తథా చాన్యోన్యసమ్భవాత్ ॥

అ॥ రోగముకూడ మఱియొకరోగమునకు హేతువుగ నుండవచ్చును. ఎటుల
ననగా - జ్వరసంతాపమువలన రక్తపిత్తమును, రక్తపిత్తమువలన జ్వరమును, ఆరెండింటి
వలన శోషయు, స్లిహాభివృద్ధివలన ఉదరవ్యాధియు, ఉదరవ్యాధివలన శోషయు,
అశకస్సులవలన ఉదరవ్యాధియు గుల్మమును ప్రతిశ్యాయమువలన కాసయు, కాసవలన
క్షయయు, క్షయవలన శోషయు జనించును. అవి మొదట కేవలరోగములుగ నే
యుండి పిదప ఇతరవ్యాధులను కలిగించును. కొన్ని వ్యాధులు వ్యాధులుగ నుండి ఇతర

వ్యాధులకు హేతువులుగకూడ నుండును. కొన్ని వ్యాధులు ఇతరవ్యాధులకు హేతువులుగ నే యుండును. కొన్ని వ్యాధులు ఇతరవ్యాధులను కలిగించి పిదప శాంతించును. కొన్ని కలిగించినపిదప శాంతింపనేరవు. అపరిశుద్ధప్రయోగమువలనను ఒకదానివలన మరియొకటిపుట్టు స్వభావము కలవగుటవలనను కష్టసాధ్యములగు వ్యాధిసంకరములు ఏర్పడును.

ప్రయోగద్వైవిధ్యము.

మూ॥ ప్రయోగః శమయేద్వ్యాధిం యోఽన్యమన్యముదీరయేత్ | నాసౌ విశుద్ధః శుద్ధస్తు శమయేద్వ్యో న కోపయేత్ ||25||

అ॥ ఏప్రయోగము వ్యాధిని శమింపజేయుచు ఇతరమును ప్రకోపింపజేయునో అది అపరిశుద్ధప్రయోగ మనబడును. ఏది వ్యాధిని శమింపజేయుచు ఇతరమును ప్రకోపింపజేయదో అది పరిశుద్ధప్రయోగ మనబడును.

మూ॥ ఏకో హేతురనేకస్య తథైకస్యైక ఏవ హి | వ్యాధే రేకస్య చానేకో బహూనాం బహవోఽపి చ॥ జ్వరభ్రమప్రలాపాద్యా దృశ్యస్తే రూక్షహేతుజాః | రూక్షైశ్చైకేన చాక్ష్మికో జ్వర ఏవోపజాయతే || హేతుభిర్భహుభిశ్చైకో జ్వరో రూక్షాదిభిర్భవేత్ | రూక్షాదిభిర్జ్వరాద్యాశ్చ వ్యాధయః సమ్భవన్తి హి॥ లిజ్గం చైక మనేకస్య తద్వైకస్య లక్ష్యతే | బహూన్యేకస్య చ వ్యాధేర్భహూనాం స్యుర్భహూని చ॥ విషమారమ్భమూలానాం లిజ్గమేకం జ్వరో మతః | జ్వరస్యైకస్య చాప్యేకః సంతాపో లిజ్గముచ్యతే || విషమారమ్భమూలైశ్చ జ్వర ఏకో నిరుచ్యతే | లిజ్గరేతైర్జ్వరశ్వాసహిక్కాద్యాః సన్తి చామయాః॥ ఏకా శాన్తిరనేకస్య తద్వైకస్య లక్ష్యతే వ్యాధేరేకస్య చానేకో బహూనాం బహ్వో ఏన చ || శాన్తిరామా శయోత్థానాం వ్యాధీనాం లజ్ఘనక్రియా | జ్వరస్యైకస్య చాప్యేకా శాన్తిర్లజ్ఘనముచ్యతే॥ తథా లఘుశనాద్యాశ్చ జ్వరస్యైకస్యము శాన్తయః | ఏతాశ్చైవ జ్వరశ్వాసహిక్కాదీనాం | పశాన్తయః॥ 26॥

అ॥ అనేకవ్యాధులకు ఒకతేకారణముగ నుండవచ్చును. ఒకవ్యాధికి ఒక కారణ ముండవచ్చును. ఒకవ్యాధికి అనేక కారణము లుండవచ్చును. అనేకవ్యాధులకు అనేక కారణము లుండవచ్చును. రూక్షమువలన జ్వరము భ్రమ ప్రలాపము మొదలగు అనేకవ్యాధులు కలుగవచ్చును. ఒకరూక్షమువలననే జ్వరమొకటియే కలుగవచ్చును. రూక్షాద్యనేక హేతువులచే జ్వరమొకటి కలుగవచ్చును. రూక్షాద్యనేక హేతువులచే జ్వరము మొదలగు అనేకవ్యాధులుకూడ కలుగవచ్చును. అనేకవ్యాధులకు ఒకతేలక్షణ

ముండవచ్చును. ఒకవ్యాధికి ఒకలక్షణముండవచ్చును. ఒకవ్యాధికి అనేకలక్షణములుండవచ్చును. అనేకవ్యాధులకు అనేకలక్షణములుండవచ్చును. విషమముగ నారంభించు వ్యాధులకన్నిటికిని జ్వరమొక్కటియే లక్షణముగనుండును. జ్వరమునకు సంతాప మొక్కటియే లక్షణముగనుండవచ్చును. జ్వరమునకు విషమముగ నారంభించు అనేక లక్షణములుండవచ్చును. జ్వరము శ్వాస హిక్కు మొదలగు అనేక వ్యాధులకు విషమముగ నారంభించు అనేకలక్షణములుండవచ్చును. అనేక వ్యాధులకు ఒకటేచికిత్స ఉండవచ్చును. ఒకవ్యాధికి ఒకటే చికిత్స ఉండవచ్చును. ఒక వ్యాధికి అనేకచికిత్సలుండవచ్చును. అనేక వ్యాధులకు అనేకచికిత్సలుండవచ్చును. ఆమాశయమునందుపుట్టిన అనేకవిధములగు వ్యాధులకు లంఘనమొక్కటియే చికిత్సగనుండవచ్చును. జ్వరమున కొక్కదానికి కూడ లంఘనమొక్కటియే చికిత్సగనుండవచ్చును, జ్వరమునకొక్కదానికి లఘుశనము మొదలగు అనేకచికిత్సలుండవచ్చును. ఇవియే జ్వరము శ్వాస హిక్కు మొదలగు అనేకవ్యాధులకు చికిత్సగనుండవచ్చును.

సాధ్యాసాధ్యయాప్యవిచారణ.

మూ॥ సుఖసాధ్యః సుఖోపాయః కాలేనాలేన సాధ్యతే ।
సాధ్యతే కృచ్ఛసాధ్యస్తు యత్నేన మహతా చిరాత్ ॥ యాతి
నాశేషతాం వ్యాధిరసాధ్యో యాప్యసంజ్ఞితః । పరోఽసాధ్యః
క్రియాః సర్వాః ప్రత్యాఖ్యేయోఽతివర్తతే ॥ నాసాధ్యః సాధ్యతాం
యాతి, సాధ్యో యాతి త్వసాధ్యతామ్ । పాదాపచారాద్దైవాద్వా

యాన్తి భావాన్తరం గదాః ॥37॥

అ॥ సుఖసాధ్యమగువ్యాధి స్వల్పచికిత్సచే స్వల్పకాలముననే శాంతించును. కష్టసాధ్యమగువ్యాధి గొప్పప్రయత్నముచే చాలకాలమునకు శాంతించును. యాప్య వ్యాధి నిశ్శేషముగ శాంతింపదు. సమస్తక్రియలును నిరుపయోగములగును. కావున అసాధ్యవ్యాధిని చికిత్సింపనవసరములేదు. అసాధ్యవ్యాధి సాధ్యవ్యాధికానేరదు. సాధ్యవ్యాధి అసాధ్యవ్యాధిగ కావచ్చును. పాదచతుష్టయముయొక్క లోపమువలన గాని దైవవశమువలనగాని వ్యాధులు ఇతరభావములను పొందుచుండును.

మూ॥ వృద్ధిస్థానక్షయావస్థాం దోషాణాముపలక్షయేత్ । సు
సూక్ష్మామపిచ ప్రాజ్ఞో దేహగ్నిబలచేతసామ్ ॥ వ్యాధ్యవస్థావిశేషా
న్విజ్ఞాత్వా జ్ఞాత్వా విచక్షణః । తస్యాం తస్యమవస్థాయాం తత్త
ప్రచ్ఛేయః ప్రపద్యతే ॥39॥

అ॥ దోషములయొక్కయు దేహము జాతరాగ్ని బలము మనస్సు వీనియొక్కయు అతిసూక్ష్మములగు వృద్ధి స్థానము క్షయము అను అవస్థలను, వ్యాధులయొక్క అవస్థావిశేషములను తెలిసికొనిన వైద్యుడు అధికమగుశ్రేయస్సును పొందును.

తిర్యగ్గతదోషచికిత్స.

మూ॥ ప్రాయస్త్రిగ్గతా దోషాః క్లేశయన్త్యారాంశ్చిరమ్ ।
తేషు న త్వరయా కుర్యాద్దేహగ్నిబలవిత్క్రియామ్ ॥ ప్రయోగైః
క్షపయేద్వా తాన్ సుఖం వా కోష్ఠమానయేత్ । జ్ఞాత్వా కోష్ఠ
ప్రసన్నాస్తాన్ యథాస్వం తం హరేద్బుధః ॥41॥

అ॥ తిర్యగ్గతములగు దోషములు రోగిని తరచుగ చాలకాలము పీడించును. అట్టి దోషములయందు శరీరము జాతరాగ్ని బలము వీనిని గుర్తెరిగిన వైద్యుడు తొందరపడి చికిత్సలు చేయకూడదు. అట్టివానిని శమనచికిత్సలచే శమింపచేయవలయును. లేక కోష్ఠమును పొందింపవలయును. కోష్ఠమును పొందినపిమ్మట తగువిధమున బయలు వెడలింపవలయును.

మూ॥ జ్ఞానార్థం యాని చోక్తాని వ్యాధిలిప్తాని సంగ్రహే ।
వ్యాధయ స్తే తదా త్వే తు లిప్తానీష్టాని నామయాః॥ వికారాః ప్రకృ
తిశ్చై చ వ ద్వయం సర్వం నమాసతః । తద్దేతువశగం హేతోరభా
వాన్న ప్రవర్తతే ॥43॥

అ॥ ఈనిదానస్థానమునందు వ్యాధిజ్ఞానముకొఱకు లక్షణములుగ చెప్పబడిన వ్యాధులు లక్షణములుగ నే యుండునుగాని ప్రత్యేకవ్యాధులుగ నుండవు. వైషమ్యము సమత్వము ఈ రెండును హేతువులననుసరించి యుండును. హేతువులు లేనిచో అవి ఉండనేరవు.

అధ్యాయసంగ్రహము.

మూ॥ హేతవఃపూర్వరూపాణి రూపాణ్యుపశయస్తథా । సం
ప్రాప్తిః పూర్వముత్పత్తిః సూత్రమాత్రం చికిత్సితమ్ ॥44॥

అ॥ ఈ అధ్యాయమునందు అపస్మారముయొక్క హేతువులు, పూర్వరూపములు, లక్షణములు, ఉపశయము, సంప్రాప్తి, ప్రారంభోత్పత్తి, చికిత్సాసంగ్రహము ఇవి చెప్పబడినవి.

నిదానస్థానసంగ్రహము.

మూ॥ జ్వరాదీనాం వికారాణామష్టానాం సాధ్యతా న చ ।
పుథగేకై కశశ్చోక్తా హేతుర్నిర్ణోపశాన్తయః॥ హేతువర్యాయనామాని
వ్యాధీనాం లక్షణస్య చ । నిదానస్థానమేతావత్సంగ్రహేణోప
దిశ్యతే ॥46॥

ఇత్యగ్ని వేశకృతే త స్త్రే చరకప్రతి సంస్కృతే నిదానస్థానేఽప
స్మారనిదానం నామాష్టమోఽధ్యాయః ॥

అ॥ ఈనిదానస్థానమునందు జ్వరము మొదలగు ఎనిమిదివిధములగు వ్యాధులకును ప్రత్యేకప్రత్యేకముగ సాధ్యత్వము, అసాధ్యత్వము, హేతువులు, లక్షణములు, ఉపశయము ఇవి చెప్పబడినవి. మరియు హేతువుయొక్కయు వ్యాధియొక్కయు లక్షణముయొక్కయు పర్యాయపదములు చెప్పబడినవి. ఈవిధమున నిదానస్థానము సంగ్రహముగ చెప్పబడినది.

ఇవ్విధంబున, శ్రీపాదోపనామకకృష్ణమూర్తి శాస్త్రిప్రణీతంబైన చరకదీపిక
యనెడి చరకసంహితావ్యాఖ్యానమునందు అపస్మారనిదానమనెడు
అష్టమాధ్యాయము నమాప్తము.

—○—

నిదానస్థానము నమాప్తము.

—○—

విమానస్థానము

ప్రథమాధ్యాయము

మూ॥ అథాత్ రసవిమానం వ్యాఖ్యాస్యామః॥ 1 ॥

అ॥ పిమ్మట రసవిమానమును చెప్పబోవుచున్నాము.

మూ॥ ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥ 2 ॥

అ॥ అని భగవంతుడగు ఆత్రేయుడు చెప్పెను.

మూ॥ ఇహ ఖలు వ్యాధీనాం నిమిత్తపూర్వరూపోపశయసంఖ్యా
ప్రాధాన్యవిధివికల్పబలకాలవిశేషాననుప్రవిశ్యాన న్తరం రసద్రవ్యదోష
వికారభేషజదేశకాలబలశరీరాహారసారసాత్మ్యసత్వ ప్రకృతివయసాం
మానమవహితమనసా యథావజ్జేయం భవతి భిషజా, రసాదిమాన
జ్ఞానాయత్తత్వాత్ క్రియాయాః; న హ్యమానజ్ఞోరసదోషాదీనాం
భిషక్ వ్యాధినిగ్రహసమర్థో భవతి; తస్మాత్ రసాదిమానజ్ఞానార్థం
విమానస్థానముపదేక్ష్యామోఽగ్నివేశ! ॥ తత్రాదౌ రసద్రవ్యదోష
వికారప్రభావాన్ వక్ష్యామః॥ 4 ॥

అ॥ వ్యాధులయొక్క - హేతువులు, పూర్వరూపములు, లక్షణములు, ఉప
శయము, సంఖ్య, ప్రాధాన్యము, విధి, వికల్పము, బలకాలము వీనివిశేషములు ఇది
వరలో చెప్పబడినవి. పిమ్మట రసము, ద్రవ్యము, దోషములు, వ్యాధులు, ఔషధ
ములు, దేశము, కాలము, బలము, శరీరము, ఆహారసారము, సాత్మ్యము, మనస్సు,
ప్రకృతి, వయస్సు వీనియొక్క విశేషములను చెప్పబోవుచున్నాము. వైద్యుడు సావ
ధానమనస్సుకలవాడై వీనిని తెలిసికొనవలయును. చికిత్స రసాదివిశేషజ్ఞానము ననుస
రించియుండును. రసాదివిశేషములను తెలిసికొననివైద్యుడు వ్యాధులను నశింపజేయుట
యును సమర్థుడుకాడు. కావున రసాదివిశేషములు తెలియునిమిత్తము విమానస్థానమును
చెప్పుచున్నాము. అందు మొదట రసములు, ద్రవ్యములు, దోషములు, వ్యాధులు
వీనియొక్క విశేషములను చెప్పుచున్నాము.

రసవివరము.

మూ॥ రసాస్తావత్ పట్ - మధురాష్లులవణకటుతి క్తకషా
యాః; తే సమ్యగుపయుజ్యమానాః శరీరం యాపయన్తి. మిథోఽప
యుజ్యమానాస్తు ఖిలు దోషప్రకోపణాయోపకల్పయన్తి ॥5॥

అ॥ మధురము, అమ్లము, లవణము, కటువు, తిక్తము, కషాయము అని రసములు
ఆరువిధములుగ నుండును. అవి సరిగ నుపయోగింపబడి శరీరము సమానస్థితిలో
నుండును సరిగ నుపయోగింపబడనిచో దోషములను ప్రకోపము నొందించును.

దోషవివరము.

మూ॥ దోషాః పునస్త్రయో - వాతపిత్తశ్లేష్మాణః; తే
ప్రకృతిభూతాః శరీరోపకారకా భవన్తి, వికృతమాపన్నాః ఖిలు
నానావిధైర్వికారైః శరీరముపతాపయన్తి ॥6॥

అ॥ వాతము, పిత్తము, శ్లేష్మము అని దోషములు మూడువిధములుగ నుండును.
అవి సమానస్థితియందున్నచో శరీరమున కుపకారమును చేయును. వికృతినొందినచో
అనేకవిధములైన వ్యాధులను కలిగించి శరీరమునకు బాధను కలిగించును.

మూ॥ తత్ర దోషమేకైకం త్రయస్త్రయో రసా జనయన్తి,
త్రయస్త్రయశ్చోపశమయన్తి; తద్యథా—కటుతిక్తకషాయా వాతం
జనియన్తి, మధురాష్లులవణా స్త్వేదనం శమయన్తి; కకాటుష్లులవణాః
పిత్తం జనయన్తి. మధురతిక్తకషాయా స్త్వేదనచ్ఛమయన్తి; మధురాష్లు
లవణాః శ్లేష్మాణం జనయన్తి, కటుతిక్తకషాయా స్త్వేదనం శమయన్తి ॥7॥

అ॥ ఒక్కొక్కదోషమును మూడేసిరసములు వృద్ధి నొందించును. మూడేసిరస
ములు శమింపజేయును. ఎట్లనగా—కటుతిక్తకషాయరసములు వాతమును వృద్ధి నొంది
చును. మధురాష్లులవణరసములు వాతమును శమింపజేయును. కటుకాష్లులవణరసములు
పిత్తమును వృద్ధి నొందించును. మధురతిక్తకషాయరసములు పిత్తమును శమింపజేయును.
మధురాష్లులవణరసములు శ్లేష్మమును వృద్ధి నొందించును. కటుతిక్తకషాయరసములు
శ్లేష్మమును శమింపజేయును.

మూ॥ రపదోషసన్ని పాతే తు యే రసా యైర్దోషైః సమాన
గుణా సమానగుణభూయిషా వా భవన్తి తే తానభివర్దయన్తి, విప
రీతగుణాస్తు విపరీతగుణభూయిషా వా శమయన్త్యభ్యస్యమానాః;
ఇత్యేతద్వ్యవస్థా హేతోః పట్టముపదిశ్యతే రసానాం పరస్పరేణానం

సృష్టానాం, త్రిత్వం చ దోషాణాం; సంసర్గ వికల్పవిస్తారో హ్యే
మామపరిసంభ్యేయో భవతి, వికల్పభేదాపరిసంభ్యేయత్వాత్ ॥ 8 ॥

అ॥ ఉ పయోగింపబడిన రసములు ఏ దోషములతో సమానగుణములను గాని, సమానగుణములను అధికముగ గాని కలిగియుండునో ఆ దోషములను వృద్ధి నొందించును. ఏ దోషములతో విపరీతగుణములను గాని, విపరీతగుణములను అధికముగ గాని కలిగి యుండునో ఆ దోషములను శమింపజేయును. పరస్పరముకలియనిరసములు ఆరువిధము లనియు పరస్పరముకలియని దోషములు మూడువిధములనియు సంక్షేపముగ చెప్పబడి నవి. వికల్పముచే భేదములు అసంఖ్యాకములుగ నగును గావున రసములయొక్కయు దోషములయొక్కయు సంయోగవికల్పములు అసంఖ్యాకములుగ నుండును.

మూ॥ తత్ర ఖల్వనేకరసేషు ద్రవ్యేష్వనేకదోషాత్మకేషు చ
వికారేషు రసదోషప్రభావమేకై క త్వేనాభినమిష్యే తతో ద్రవ్య
వికారప్రభావతత్త్వం వ్యవస్యేత్; న త్వేవం ఖలు సర్వత్ర, న హి
వికృతివిషమసమవేతానాం నానాత్మకానాం ద్రవ్యాణాం పరస్పరేణ
చోపహతానామన్వైశ్చ వికల్పనైర్వికల్పితానామవయప్రభావాను
మానేన సముదాయప్రభావతత్త్వమధ్యవసాతుం శక్యం, తథాయుక్తై
హి సముదాయే సముదాయప్రభావతత్త్వమేవోపలభ్య తతో రస
ద్రవ్యవికారప్రభావతత్త్వం వ్యవస్యేత్ తస్మాద్రసప్రభావతశ్చ
ద్రవ్య ప్రభావతశ్చ దోష ప్రభావతశ్చ వికారప్రభావతశ్చ తత్త్వ
ముపదేశ్యమః — తత్రైవ రసద్రవ్యదోషవికారప్రభావ ఉద్దిష్టో
భవతి ॥ 10 ॥

అ॥ ద్రవ్యములు అనేకరసములు కలవిగను వ్యాధులు అనేక దోషములుకలవి గను నుండును. రసములయొక్కయు దోషములయొక్కయు విశేషములను వివరముగ తెలిసికొని ద్రవ్యములయొక్కయు వ్యాధులయొక్కయు విశేషములను తెలిసికొన వలయును. అన్నిచోట్లను ఈవిధముగ తెలిసికొనుటకు వీలులేదు. వికృతిప్రత్యయార బ్ధములైనట్టియు విషమప్రత్యయారబ్ధములైనట్టియు అనేకవిధములైన హేతువులచే జనియించినట్టియు పరస్పరవ్యతిరేకములగు రసములు కలిగినట్టియు కల్పనలచే మార్పు నొందింపబడినట్టియు ద్రవ్యములయొక్క సాముదాయకవిశేషమును రసాదివిశేష జ్ఞానముచేత తెలిసికొనుటకు శక్యముకాదు. అట్టిసమయమున రసములయొక్కయు, ద్రవ్యములయొక్కయు వ్యాధులయొక్కయు సాముదాయకవిశేషములనే మొదట తెలిసికొని పిమ్మట అవయవవిశేషములను తెలిసికొనవలయును. కావున రసములు ద్రవ్యములు దోషములు వ్యాధులు వీనియొక్క విశేషములను చెప్పబోవుచున్నాము. ఇట్లు రసములు ద్రవ్యములు దోషములు వ్యాధులు వీనియొక్క విశేషములు సామాన్య ముగ చెప్పబడినవి.

ద్రవ్యవిశేషవివరణము.

మూ॥ ద్రవ్యప్రభావం పునరుపదేత్యోమః — తైలసర్పిర్మ
ధూని వాతపిత్తశ్లేష్మప్రళమనాని ద్రవ్యాణి భవంతి । తత్త్ర, తైలం
స్నేహాష్ట్యగౌరవోపపన్న త్యాద్వాతం జయతీసతతమభ్యస్యమానం,
వాతో హి రాక్ష్యశైత్యలాఘవోపపన్నో విరుద్ధగుణో భవతి, విరుద్ధ
గుణసన్నిపాతే హి భూయసాల్పమవజీయతే, తస్మాత్తైలంవాతం
జయతి సతతమభ్యస్యమానం; శర్పిః ఖల్వేవమేవ పిత్తం జయతి,
మాధుర్యాచైచ త్యాన్మందవీర్యత్వాచ్చ, పిత్తం హ్యమధురముష్ణం
తీక్ష్ణం చ; మధుచ శ్లేష్మాణం జయతి, రాక్ష్యాత్తైక్ష్యాత్ కషాయ
త్వాచ్చ, శ్లేష్మా హి స్నిగ్ధో మన్దో మధురశ్చ ॥ యచ్ఛాన్యదపి
కించిద్ద్రవ్య మేవం వాతపిత్తకఫేభ్యో గుణతో విపరీతం విరుద్ధం
తచ్చైతా ఇయత్యభ్యస్యమానమ్ ॥12॥

అ॥ ద్రవ్యములయొక్క విశేషములను వివరించి చెప్పుచున్నాము. తైలము వాత
మును, ఘృతము పిత్తమును, తేనె కఫమును శమింపజేయును. తైలము ఎల్లప్పుడు
సేవింపబడినదై స్నిగ్ధఉష్ణగురుగుణములు కలదగుటవలన విరుద్ధములగు రూక్షశీతలఘు
గుణములుకల వాతమును శమింపజేయును. విరుద్ధగుణములు కలిసినప్పుడు అధికబలము
కలవానిచే స్వల్పబలముకలవి జయింపబడును. కావున ఎల్లప్పుడు సేవింపబడిన తైలము
వాతమును శమింపజేయును. ఇటులనే, మధురరసమును శీతగుణమును మందగుణమును
పల ఘృతము మధురరసములేనట్టియు ఉష్ణగుణమును తీక్ష్ణగుణమును కల పిత్తమును
శమింపజేయును. ఇటులనే, రూక్షగుణమును తీక్ష్ణగుణమును కషాయరసమును కల
తేనె స్నిగ్ధగుణమును మందగుణమును మధురరసమును కల కఫమును శమింపజేయును.
వాతపిత్తకఫములకు విరుద్ధములైన గుణములుకల ఇతరద్రవ్యములుకూడ ఈవిధముననే
వాతపిత్తశ్లేష్మములను శమింపజేయును.

అధికముగ సేవింపకూడని ద్రవ్యములు.

మూ॥ అథ ఖలు త్రీణి ద్రవ్యాణి నాత్యుపయుజ్జీతాధిక
మన్యేభ్యో ద్రవ్యేభ్యః; తద్యథా - పిప్పలీః, ఝారం. లవణమితి ॥13॥

అ॥ పిప్పళ్ళు ఝారము లవణము వీనిని ఇతరద్రవ్యములకంటె అధికముగ
సేవింపకూడదు.

పిప్పళ్ళను అధికముగ సేవింపకుండుటకు కారణము.

మూ॥ పిప్పల్యో హి కటుకాః సత్యో మధురవిపాకా గుర్వ్యో
నాత్యర్థం స్నిగ్ధోష్ణాః ప్రకేదిన్యో భేషజాభిమతాశ్చ. తాః సద్యః శుభా

శుభకారిణ్యో భవంతి, ఆపాతభద్రాః ప్రయోగసమసాధుణ్యాత్,
దోషసంచయానుబంధాః సతతముపయుజ్యమానా హి, గురుప్రకేది
త్వాచ్చేచ్ఛామౌణముత్క్లేశయంతి, బౌష్ఠ్యాత్పితృం, న చ వాతప్రశమ
నాయోపకల్పంతేఽల్పస్నేహోష్ణభావాత్, యోగవాహిన్యస్తు ఖలు
భవంతి; తస్మాత్పిప్పలీర్నాత్మ్యపయుజ్జీత ||14||

అ॥ పిప్పళ్ళు, కటురసముకలవై మధురవిపాకముకలవిగ నుండును. గురుగుణ
మును స్వల్పములగు స్నిగ్ధోష్ణగుణములును క్లేదగుణమును కలవిగ నుండును. బౌష్ఠ
ముల నిమిత్తము ఉపయోగించును. వెంటనే శుభాశుభకార్యములను చేయును. సరిగ
నుపయోగించినచో సద్గుణములను కలుగజేయును. తఱచుగ నుపయోగించినచో దోష
ములను వృద్ధి నొందించుట. గురుగుణమును క్లేదగుణమును కలిగియుండుటవలన శ్లేష్మ
మును, ఉష్ణగుణము కలిగియుండుటవలన పిత్తమును ఉద్రేకము నొందించును. స్నిగ్ధ
ఉష్ణగుణములు స్వల్పముగ నుండుటవలన వాతమును శమింపచేయజాలవు. యోగవాహి
యనెడి శక్తి కలవిగ నుండును. చెడుగుణములు అధికముగ నుండుటవలన పిప్పళ్ళను
అధికముగ నుపయోగింపకూడదు.

తొరమును అధికముగ సేవింపకుండుటకు కారణము

మూ॥ తొరః పునరౌష్ణ్యతైత్త్వలాఘవోపపన్నః క్లేదయ
త్యాదౌ పశ్చాద్విశోషయతి, స పచనదహనభేదనార్థముపయుజ్యతే;
సోఽతిప్రయుజ్యమానః కేశాక్షిహృదయపుంస్త్రోపఘాతకరః సంవ
ద్యతే, యే హ్యేనం గ్రామనగరనిగమజనపదాః సతతముపయుజ్జీతే
తే హ్యన్ధ్యషాణ్డ్యఖాలిత్యపాలిత్యభాజో హృదయాపకర్తినశ్చ భవంతి
తద్యథా- ప్రాచ్యాశ్చీనాశ్చ; తస్మాత్ తొరః నాత్మ్యపయుజ్జీత ||15||

అ॥ తొరము, ఉష్ణతీక్ష్ణలఘుగుణములు కలదై మొదట క్లేదమునొందించి పిమ్మట
ఎండింపచేయును. పక్వముచేయుటకును దహింప చేయుటకును భేదించుటకును ఉప
యోగించును. అధికముగ నుపయోగించినచో కేశములు నేత్రములు హృదయము
పుంస్త్రము వీనిని చెరచును. గ్రామములు పురమును పట్టణములు పల్లెలు వీనియందు
నివసించునట్టి ఎవరు ఎల్లప్పుడు సేవించెదరో వారు గ్రుడ్డితనము నపుంసకత్వము
వెంట్రుకలూడుట వెంట్రుకలు నెరయుట హృదయమునందు పరికర్తనమనెడి బాధ
వీనితోకూడినవా రగుదురు. ప్రాచ్యదేశస్థులును చీనాదేశస్థులుట తరుచు ఉపయో
గించెదరు. చెడుగుణములు అధికముగ నుండుటవలన తొరమును అధికముగ నుపయో
గింపకూడదు.

లవణమును అధికముగ సేవింపకుండుటకు కారణము.

మూ॥ లవణం పునరౌష్ణ్యతైత్త్వోపపన్నమనతిగుర్వనతిస్నిగ్ధ
ముపకేది విసృంశసమర్థనమన్నద్రన్యరుచికరం, ఆపాతభద్రం పృ

యోగసమసాధుణ్యాత్, దోషసంచయానబంధం, తదోచనపాచనో
పక్లేదనవిన్సననార్థముపయుజ్యతే; తదత్యర్థముపయుజ్యమానంగ్లాని
శైధిల్యదౌర్బల్యాభినిర్వృత్తికరం శరీతస్య భవతి; యే హ్యేషాద్ద్రామ
నగతనిగమజనపదాః సతతముపయుజ్యతే తే భూయిష్ఠం గ్లాన్నవః
శిధిలమాంసశోణితా అపరిక్లేశసహశ్చ భవంతి, తద్యథా - బాహ్లిక
సౌరాష్ట్రీకస్తైన్ధవసౌవీరకాః, తే హి పయసాఽపి సదా అవణ
మశ్నంతి, యేఽపీహ భూమేరత్యూషరా దేశాస్తేష్వౌషధివీరుద్వన
స్పతివానన్పత్యా న జాయంతేఽల్పతేజసో వా భవంతి లివణోపహత
త్వాత్; తస్మాల్లవణనాత్యుపయజ్యతే; యే హ్యతిలవణసాత్మ్యాః
పురుషాస్తేషామపి ఖాలిత్యేన్ద్రుప్తపాలిత్యాని తథా వలయశ్చ
కాలే భవంతి || 16 ||

అ॥ అవణము, ఉష్ణతీక్షణగుణములుకలదై స్వల్పమగుగురుగుణమును స్వల్పమగు
స్నిగ్ధగుణమును క్లేదగుణమును కలిగియుండును. మలాదులను స్రవింపజేయును. ఆహార
పదార్థములయందు రుచిని కలిగించును. సరిగనుపయోగించినచో సద్గుణములను కలుగజే
యును. తరుచుగ నుపయోగించినచో దోషములను వృద్ధినిొందించును. రుచిని కలిగిం
చుటకును పక్వమునొందించుటకును క్లేదమునొందించుటకును మలాదులను స్రవింప
జేయుటకును ఉపయోగించును. అధికముగ నుపయోగించినచో బడలిక శైధిల్యము
దౌర్బల్యము వీనిని కలిగించును. గ్రామములు పురములు పట్టణములు పల్లెలు వీనియందు
నివసించునట్టి ఎవరు ఎల్లప్పుడు నేవించెదరో వారు బడలికయు మాంసశైధిల్యమును
రక్తశైధిల్యమును కలవా రగుదురు. కష్టమును సహింపజాలరు. బాహ్లికదేశస్థులును
సౌరాష్ట్రదేశస్థులును సింధుదేశస్థులును సౌవీరకదేశస్థులును తరుచు ఉపయోగించెదరు.
మఱియు పాలయందుకూడ ఉపయోగించెదరు. ఉషరప్రదేశమునందు అవణసంబంధ
ముండుటవలన అరటి మొదలగుచెట్లు పొదలు పనస మొదలగువృక్షములు మామిడి
మొదలగువృక్షములు మొలవ నేరవు, మొలచినను స్వల్పశక్తికలవిగ నుండును. చెడు
గుణములు అధికముగ నుండుటవలన అవణమును అధికముగ నుపయోగింపకూడదు.
అవణము అధికముగ అలవాటుకలవారలకు ఖాలిత్యము (పేనుకొరుకుట) వెంట్రుక
లూడుట వెంట్రుకలునెరయుట శరీరము ముడతలుపడుట ఇవి తరుణవయస్సునందే
కలుగును.

మూ॥ తస్మాత్ తేషాం తత్సాత్మ్యతః క్రమేణాపగమసం
శ్రేయః; సాత్మ్యమపి హి క్రమేణోపనివర్త్యమానమదోషమల్ప
దోషం వా భవతి || 17 ||

అ॥ ఔరలవణములను అధికముగ అభ్యాసముకలవాడు వానిని క్రమముగ తగ్గింపవలయును. సాత్త్వికమైనను క్రమముగ తగ్గించినచో చెరువును కలిగింపదు. కలిగించినను స్వల్పముగ నే కలిగించును.

సాత్త్వికవివరణము.

మూ॥ సాత్త్వికం నామ తత్ యదాత్మన్యపశేతే; సాత్త్విక
ర్థో హ్యుపశయార్థః। తత్త్రివిధం-ప్రవరావరమధ్యవిభాగేన; సప్తవిధం
చ-రసైకై కత్వేన, సర్వరసోపయోగాచ్చ॥ తత్ర సర్వరసం ప్రవతం,
అవరమేకరసం, మధ్యమం తు ప్రవరావరమధ్యస్థమ్। తత్రావరమధ్యా
భ్యాం సాత్త్వికభ్యాం క్రమేణ ప్రసరముపపాదయేత్సాత్త్వికమ్। సర్వ
సర్వాణ్యాహారవిధివిశేషాయతనాన్యభిసమీక్ష్య హితమేవానరు
ధ్యేత ॥ 19 ॥

అ॥ తనకు అనుకూలమైనది సాత్త్వికమని చెప్పబడును. అది ప్రవరమనియు అవర
మనియు మణ్యమనియు మూడువిధములుగ నుండును. మరియు రసములను ప్రత్యేక
ముగ నుపయోగించుటనుబట్టియు రసములనన్నిటిని ఉపయోగించుటనుబట్టియు ఏడు
విధములుగ నుండును. అందు రసములనన్నిటిని ఉపయోగించుట ప్రవరమనియు ఒక
రసమును ఉపయోగించుట అవరమనియు కొన్నిరసముల నుపయోగించుట మధ్యమ
మనియు చెప్పబడును. ఒకరసముగాని కొన్నిరసములుగాని అభ్యాసముగ నున్నప్పుడు
క్రమముగ అన్నిరసములను అభ్యాసము చేయవలయును. సమస్తరసములును అభ్యాస
మైనను ప్రకృతిమొదలైన ఎనిమిదివిధములగు ఆహారవిధివిశేష హేతువులను అనుసరించి
హితకరమైన ఆహారమునే భుజింపవలయును.

ఆహారవిధివిశేష హేతువులు.

మూ॥ తత్రఖల్విమాన్యష్టావాహారవిధివిశేషాయతనాన్నిభవన్తి।
తద్యథా- ప్రకృతికరణసంయోగరాశిదేశకాలోపయోగసంస్థోపయో
క్తిష్టమాస భవన్తి ॥ 20 ॥

అ॥ ప్రకృతి, కరణము, సంయోగము, రాశి, దేశము, కాలము, ఉపయోగసంస్థ,
ఉపయోక్త అనునీ యెనిమిదియు ఆహారవిధివిశేష హేతువులుగ నుండును. అనగా
భుజింపబడిన ఆహారముయొక్క హితాహితత్వములకు కారణములుగ నుండును.

ప్రకృతివివరణము.

మూ॥ తత్ర ప్రకృతిరుచ్యతే-స్వభావోయః, స పునరాహ
రాషధద్రవ్యాణాం స్వాభావో గుర్వాదిగుణయోగః; తద్యథా -
మాషముద్గయోః, సూక్తై ర్ణయోశ్చ ॥ 21 ॥

అ॥ స్వభావము ప్రకృతియనబడును. అనగా ఆహారద్రవ్యములయందును ఔషధ ద్రవ్యములయందును గుర్వాదిగుణములు స్వతస్సిద్ధముగ నుండుట ప్రకృతియనబడును. ఎటులననగా - మినుములయందు గురుగుణమును, పెసలయందు లఘుగుణమును, పందినూంసమునందు గురుగుణమును, లేడిమాంసమునందు లఘుగుణమును స్వభావముగ నే యుండును.

కరణవివరణము.

మూ॥ కరణం పునః - స్వాభావికానాం ద్రవ్యాణామభి సంస్కారః, సంస్కారో హి గుణాంతరాధానముచ్యతే । తే గుణాశ్చ తోయాగ్నిసంనికర్ష శౌచమన్ధనదేశకాలవశేన భావనాదిభిః కాలప్రకర్ష భాజనాదిభిశ్చాభిధీయంతే ॥22॥

అ॥ స్వభావగుణయుక్తములగు ద్రవ్యములకు సంస్కారముచే ఇతరగుణములను కలిగించుట కరణమని చెప్పబడును. ఉదకము, అగ్ని, కడుగుట, మధించుట, ప్రదేశము, కాలము, భావన మొదలగునవి, సమయము, పాత్రలు మొదలగువానివలన ఇతరగుణములు కలుగును.

సంయోగవివరణము.

మూ॥ సంయోగస్తు-ద్వయోర్భూతానాం వా ద్రవ్యాణాం సంహతీభావః । విశేషమారభతే యన్నైకశో ద్రవ్యాణ్యారమ్భంతే; తద్వధా - మధుసర్పిణీః, మధుమత్స్యవయసాం చ సంయోగః॥23॥

అ॥ ద్రవ్యములు రెండుగాని అనేకములుగాని కలియుట సంయోగ మనబడును. అట్లు కలిసినప్పుడు ఆద్రవ్యములయందులేని విశేషగుణములు కలుగవచ్చును. ఎటులననగా - తేనెయు ఘృతమును కలిసినప్పుడును, తేనెయు చేపలును పాలును కలిసినప్పుడును వానియందు ప్రత్యేకముగ లేని చెడుగుణములు కలుగును.

రాశివివరణము.

మూ॥ రాశిస్తు-సర్వగ్రహపరిగ్రహామాత్రామాత్రఫలవినిశ్చయార్థః ప్రకృతః; తత్ర సర్వస్యాహారస్య ప్రమాణగ్రహణమేకపిణ్డేన సర్వగ్రహః, సర్వగ్రహశ్చ పునఃప్రమాణగ్రహణమేకై కత్వేనాహారద్రవ్యాణాం; సర్వస్య హి గ్రహః సర్వగ్రహః, సర్వతశ్చ గ్రహః పరిగ్రహ ఉచ్యతే ॥24॥

అ॥ పరిమాణము రాశియనబడును. ఆహారముయొక్క మాత్రామాత్రాఫల వినిశ్చయము పరిమాణముననుసరించి యుండును. పరిమాణము సర్వగ్రహమనియు పరిగ్రహమనియు రెండువిధములుగ నుండును. ఆహారమునంతను ఒకముద్దగ నేచేసి

తినుట సర్వగ్రహమనియు, ప్రత్యేకముగతినుట పరిగ్రహమనియు చెప్పబడును. అనగా అన్నివస్తువులను ఏకముగా కలిపి తినుట సర్వగ్రహమనియు, ప్రత్యేకముగా కలిపి తినుట పరిగ్రహమనియు చెప్పబడును.

దేశవివరణము.

మూ॥ దేశః పునః - స్థానం, ద్రవ్యాణాముత్పత్తిప్రచారా దేశసాత్మ్యం చాచక్షే ॥25॥

అ॥ దేశమనగా స్థానము. ఇది ద్రవ్యోత్పత్తిస్థానము సంచరించుస్థానము అభ్యాసమైనస్థానము అని మూడువిధములుగ నుండును.

కాలవివరణము.

మూ॥ కాలో హి-నిత్యగచ్ఛావస్థికశ్చ; తత్రావస్థికో వికార మపేక్షతే, నిత్యగస్తు ఖిత్వతుసాత్మ్యాపేక్షః ॥26॥

అ॥ నిత్యగమనియు ఆవస్థికమనియు కాలము రెండువిధములుగ నుండును. అందు రోగావస్థల ననుసరించినది ఆవస్థికకాలమనియు ఋతువులననుసరించినది నిత్యగ కాలమనియు చెప్పబడును.

ఉపయోగసంస్థావివరణము.

మూ॥ ఉపయోగసంస్థా తు - ఉపయోగనియమః, స జీర్ణ లక్షణాపేక్షః ॥27॥

అ॥ జీర్ణలక్షణములు కలిగినపిదప భుజించుట మొదలగు ఉపయోగనియమములు ఉపయోగసంస్థ యనబడును.

ఉపయోక్త్యవివరణము.

మూ॥ ఉపయోక్తా పునః - యస్యమాహారమువయుంక్తే, యదాయ త్తమోకసాత్మ్యమ్ ॥28॥

అ॥ ఆహారమునుపయోగించువాడు ఉపయోక్త యనబడును. దేశసాత్మ్యము అతనియందు అధీనమై యుండును.

మూ॥ ఇత్యష్టావాహారవిధివిశేషాయతనాని భవంతి, ఏషాం విశేషాః శుభాశుభఫలప్రదాః పరస్పరోపకారకా భవంతి; తాన్ బుభుతేనైత, బుద్ధ్యా చ హితేషునరేవ స్యాత్, న చ మోహాత్ప్ర మాదోఽపి ప్రియమహితమనుభోదర్కముపసేవ్యం కిచ్చిదాహార జాతమన ద్వా ॥29॥

అ॥ ఈవిధమున ఎనిమిదివిధములగు ఆహారవిధివిశేష హేతువులు చెప్పబడినవి. శుభాశుభఫలములను కలిగించునట్టియు పరస్పరము ఉపకారమును చేసికొనునట్టియు వీనియొక్క విశేషములను తెలిసికొని హితమునే ఆచరింపవలయును. ప్రియమైనట్టియు అహితమైనట్టియు ఉత్తరకాలమునందు దుఃఖమును కలిగించునట్టియు ఆహారము ఔషధము మొదలగువానిని మోహమువలనగాని ప్రమాదమువలనగాని సేవింపగూడదు.

ఆహారనియమము.

మూ॥ తత్రేదమాహారవిధివిధానమరోగాణామాతురాణాం చ కేషాంచితా లేప్రకృత్యైవ హితతమం భుజ్జానానాం భవతి — ఉష్ణం స్నిగ్ధం మాత్రావజ్జీరే వీర్యావిరుద్ధమిష్టే దేశే ఇష్టసర్వోప కరణం నాతిద్రుతం నాతివిలम्బితం న జల్పన్నహసంస్తన్నా భుజ్జీ తాత్మాననుభిసమీక్ష్య సమ్యక్॥ తస్య సాధుణ్యముపదేశ్యమః॥

అ॥ సకాలమునందు భుజించు ఆరోగ్యవంతులకును కొంతమంది రోగులకును స్వభావముగ నే హితకరమైన ఆహారనియమమును చెప్పబోవుచున్నాము. ఉష్ణముగను స్నిగ్ధముగను పరిమాణయుక్తముగను వీర్యావిరుద్ధముగను నున్న ఆహారమును, పూర్వాహారము జీర్ణమైనపిదప ఇష్టమైనప్రదేశమునందు ఇష్టములైన ఉపకరణములతో తొందర లేకుండగను ఆలస్యముకాకుండగను మాట్లాడుకుండగను నవ్వుకుండగను ఇతరధ్యానము లేనివాడై తన కనుకూలముగనుండునట్లు భుజింపవలయును. దానియొక్క ప్రశస్త గుణములను చెప్పబోవుచున్నాము.

ఉష్ణభోజనగుణము.

మూ॥ ఉష్ణమశ్నీయాత్ — ఉష్ణం హి భుజ్యమానం స్వదతే, భుక్తం చాగ్నిమాదర్యముదీరయతి, క్షిప్రం చ జరాం గచ్ఛతి, వాతం చానులోమయతి, శ్లేష్మాణం చ పరిశోషయతి, తస్మాదుష్ణ మశ్నీయాత్ ॥31॥

అ॥ వేడిగనున్న ఆహారమును భుజించినచో రుచిగ నుండును. జాతరాగ్నిని వృద్ధిపొందించును. త్వరలో జీర్ణమగును. వాతమునకు అనులోమమును కలిగించును. శ్లేష్మమును నశింపచేయును. అందువలన వెచ్చగనున్న ఆహారమును భుజింపవలయును.

స్నిగ్ధభోజనగుణము.

మూ॥ స్నిగ్ధమశ్నీయాత్ — స్నిగ్ధం హి భుజ్యమానం స్వదతే, భుక్తం హేదర్యమగ్నిముదీరయతి, క్షిప్రం జరాం గచ్ఛతి, వాతమును లోమయతి, దృఢీకరోతి శరీరోపచయం, బలాభివృద్ధిం చాభిజనయతి, వర్ణప్రసాదమపి చాభినిర్వర్తయతి, తస్మాత్స్నిగ్ధమశ్నీయాత్ ॥32॥

అ॥ చమురుతోకూడిన ఆహారమును భుజించినచో రుచిగ నుండును. జాతరాగ్నిని వృద్ధినిొందించును. త్వరలో జీర్ణమగును. వాతమునకు అనులోమమును కలిగించును. శరీరపుష్టిని దృఢపరచును. బలమును వృద్ధినిొందించును. శరీరకాంతిని వృద్ధిపరచును. అందువలన చమురుతోకూడిన ఆహారమును భుజింపవలయును.

పరిమాణభోజనగుణము.

మూ॥ మాత్రావదశ్శీయాత్ — మాత్రావద్ధి భుక్తం వాతపిత్తకఫానవీడయదాయురేవ వివర్ధయతి కేవలం, సుఖం గుదమనుపర్యేతి, న చోష్మాణముపహస్తే, అవ్యధం చ పరిపాకమేతి, తస్మాన్నాత్రావదశ్శీయాత్ ॥33॥

అ॥ పరిమాణయుక్తముగ భుజింపబడిన ఆహారము వాతపిత్తకఫములకు చెరువును కలిగింపదు. ఆయువును సంపూర్ణముగ వృద్ధినిొందించును. గుదమార్గమును సుఖముగ పొందును. జాతరాగ్నిని నశింపజేయదు. బాధలేకుండ జీర్ణమగును. కావున పరిమితిగ భుజింపవలయును.

జీర్ణానంతరభోజనగుణము.

మూ॥ జీర్ణైశ్శీయాత్ — అజీర్ణేహి భుజ్జ్వానస్యాభ్యవహృతమాహారజాతం పూర్వస్యాహారస్య రసమపాణతముత్తరేణాహారసేనోపసృజనస్యైవాన్దోషాన్ ప్రకోపయత్యాశు, జీర్ణే తుభుజ్జ్వానస్య స్వస్థానస్థేషు దోషేష్వగ్నా చోద్ధీర్ణే జాతాయాం చ బుభుక్షాయాం వివృతేషు చ స్రోతసాం ముఖేషూద్ధారే విశుద్ధే విశుద్ధే చహృదయే వాతానులోమ్యేవిస్ఫుప్తేషు చ వాతమూత్రపురీషవేగేష్వభ్యవహృతమాహారజాతం సర్వశరీరధాతునవద్రూషయదాయురేవాభివర్ధయతి కేవలం, తస్మాజ్జీర్ణైశ్శీయాత్ ॥34॥

అ॥ జీర్ణముకానప్పుడు భుజించినచో పూర్వమునందు భుజింపబడిన ఆహారము యొక్క సరిగ తయారుకానిరసము తరువాతభుజింపబడిన ఆహారముయొక్క రసముతో కలిసి సమస్తదోషములను వెంటనే ప్రకోపింపజేయును. పూర్వమునందు భుజింపబడిన ఆహారము జీర్ణమై దోషములు స్వస్థానమునందుండుట, జాతరదీప్తియు ఆకలియు కలుగుట, స్రోతోముఖములు తెరుచుకొనియుండుట, పరిశుద్ధమైన త్రేణువులు వచ్చుట, హృదయము పరిశుద్ధముగ నుండుట, వాతము అనులోమముగ నుండుట, వాతమూత్రపురీషములు వెడలియుండుట ఈలక్షణములున్నప్పుడు భుజింపబడిన ఆహారము శరీరధాతువులను దూషింపజేయక ఆయువును సంపూర్ణముగ కలిగించును. కావున జీర్ణమైనపిమ్మట భుజింపవలయును.

వీర్యావిరుద్ధభోజనగుణము.

మూ॥ వీర్యావిరుద్ధమశ్నీయాత్ — అవిరుద్ధవీర్యమశ్నన్ హి
న విరుద్ధవీర్యాహారజైర్వికారైరయముపస్పృజ్యతే, తస్మాద్వీర్యా
విరుద్ధమశ్నీయాత్ ॥35॥

అ॥ విరుద్ధముకానిశక్తిగల ఆహారమును భుజించినచో విరుద్ధశక్తికల ఆహార
మును భుజించుటవలనజనించు వ్యాధులు కలుగనేరవు. కావున విరుద్ధముకానిశక్తికల
ఆహారమును భుజింపవలయును.

ఇష్టదేశభోజనగుణము.

మూ॥ ఇష్టే దేశేశ్నీయాత్ — ఇష్టే హి దేశే భుజ్జానో
నానిష్టదేశజైర్మనోవిఘాతకైర్భావైర్మనోవిఘాతం ప్రాప్నోతి,
తద్దైవైష్టేః సర్వోపకరణైః, తస్మాద్దిష్టే దేశే తథేష్టసర్వోపకరణం
చాశ్నీయాత్ ॥36॥

అ॥ ఇష్టమైనప్రదేశమునందు ఇష్టములైన ఉపకరణములతో భుజించినయెడల
మనోవిఘాతకరములగు భావములవలనకలుగు మనోవిఘాతము కలుగదు. కావున ఇష్ట
మైనప్రదేశమునందు ఇష్టములైన ఉపకరణములతో భుజింపవలయును.

శీఘ్రభోజనగుణము.

మూ॥ నాతిదుత్రమశ్నీయాత్ — అతిదుత్రం హి భుజ్జాన
స్యోత్సేన్నహనం అవసదనం, భోజనస్యాప్రతిష్ఠానం, భోజ్యదోష
సాధుణ్యోపలబ్ధిశ్చ ననియతా, తస్మాన్నాతిదుత్రమశ్నీయాత్ ॥37॥

అ॥ మిక్కిలితొందరగ భుజించినచో ఆహారము ఇతరమార్గములనుపొందుట, శరీ
రము కృశించుట, కోష్ఠమును సరిగపొందకుండుట, పదార్థములయందలి దోషమును
రుచియు సరిగ తెలియకుండుట ఇవి కలుగును. కావున మిక్కిలితొందరగ భుజింపకూడదు.

ఆలస్యభోజనగుణము.

మూ॥ నాతివిలम्బితమశ్నీయాత్ - అతివిలम्బితం హి భుజ్జా
నో న తృప్తిమధిగచ్ఛతి, బహు భుంక్తే, శీతీభవతి చాహారజాతం
విషమపాకం చ భవతి, తస్మాన్నాతివిలమ్బితమశ్నీయాత్ ॥38॥

అ॥ మిక్కిలి ఆలస్యముగ భుజించినచో తృప్తి కలుగదు. అధికముగ భుజిం
చును. ఆహారపదార్థములు చల్లబడును. ఆహారము విషమపాకము నొందును. కావున
మిక్కిలి ఆలస్యముగ భుజింపకూడదు.

మానభోజన గుణము.

మూ॥ అజల్పన్నహసం స్తన్ననాభుజ్జీత — జల్పతోహసతోఽన్యమనసో వా భుజ్జానస్య త ఏవ హి దోషా భవన్తి య ఏవాతి ద్రుతమశ్నతః, తస్మాదజల్పన్నహసం స్తన్ననా భుజ్జీత ॥39॥

అ॥ మాట్లాడుచుగాని నవ్వుచుగాని ఇతరధ్యానముకలవాడైకాని భుజించినచో మిక్కిలితొందరగభుజించునప్పుడు కలుగునట్టియు ఆహారము ఇతరమార్గముల నొందుట మొదలగునట్టియు దోషములు కలుగును. కావున మాట్లాడకుండగను నవ్వకుండగను ఇతరధ్యానములేకుండగను భుజింపవలయును.

ఆత్మాభివీక్షణ భోజనగుణము.

మూ॥ ఆత్మానమభినమీక్ష్య భుజ్జీత సమ్యక్-ఇదం మమోప శేతే, ఇదం నోపశేత ఇతి, విదితం హ్యస్య ఆత్మన ఆత్మసాత్త్వ్యం భవతి, తస్మాదాత్మానమభినమీక్ష్య భుజ్జీత సమ్యగితి ॥40॥

అ॥ “నాకు ఇది అనుకూలించును. ఇది అనుకూలంపదు.” అని తనకు తెలియును. కావున తనకు అనుకూలమైనదానినే భుజింపవలయును.

మూ॥ రసాన్ద్రవ్యాణి దోషాంశ్చ వికారాంశ్చ ప్రభావతః । వేద యో దేశకాలౌ చ శరీరం చ స నో భిషక్ ॥41॥

అ॥ రసములు ద్రవ్యములు దోషములు వ్యాఘ్రము దేశము కాలము శరీరము వీనియొక్క విశేషములను తెలిసినవాడే వైద్యుడనబడును.

అధ్యాయసంగ్రహము.

మూ॥ విమానార్థో రసద్రవ్యదోషరోగాః ప్రభావతః । ద్రవ్యాణి నాతిసేవ్యాని త్రివిధం సాత్త్వమేవ చ॥ ఆహారాయతనాన్యప్రోభోజ్య సాద్గుణ్యమేవ చ । విమానే రససంఖ్యాతే సర్వమేతత్ప్రకాశితమ్ ॥42॥

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే విమానస్థానే రసవిమానం నామ ప్రథమోఽధ్యాయః ॥

అ॥ ఈ రసవిమానాధ్యాయమునందు విమానస్థానముయొక్క ప్రయోజనము, రసవిశేషములు, ద్రవ్యవిశేషములు, దోషవిశేషములు, వ్యాధివిశేషములు, అధికముగ సేవింపకూడని ద్రవ్యములు, మూడువిధములగు సాత్త్వ్యము, ఎనిమిదివిధములగు ఆహార విధివిశేష హేతువులు, ఆహారనియమము ఇవిఅన్నియు చెప్పబడినవి.

ఇద్విధంబున, శ్రీపాదోపనామకకృష్ణమూర్తి శాస్త్రిప్రణీతంబైన చరకదీపిక యనెడి చరకసంహితావ్యాఖ్యానమునందు రసవిమానమనెడు ప్రథమాధ్యాయము సమాప్తము.

ద్వితీయాధ్యాయము.

మూ॥ అథాతత్త్రివిధకుక్షీయం విమానం వ్యాఖ్యాస్యామః॥1॥

అ॥ పిమ్మట త్రివిధకుక్షీయవిమానమును చెప్పబోవుచున్నాము.

మూ॥ ఇతి హ స్మాహ భగవాన్| తేయః ॥2॥

అ॥ అని భగవంతుడగు ఆత్రేయుడు చెప్పెను.

మూ॥ త్రివిధం కుక్షౌ స్థాపయేదవకాశాంశమాహారస్యాహార
ముపయుజ్జానః ; తద్యథా - ఏకమవకాశాంశం మూర్తానామాహార
వికారాణాం, ఏకం ద్రవ్యాణాం, ఏకం పునర్వాతపి త్తశ్చేష్మణామ్ ।
ఏతావతీం హ్యహారమాత్రాముపయుజ్జానో నామాత్రాహారజం
కించిదశుభం ప్రాప్నోతి॥ న చ కేవలం మాత్రావత్త్వాదేవాహారస్య
కృత్స్నమాహారఫలసౌష్ఠవమవాప్తుం శక్యం, ప్రకృత్యాదీనామష్టా
నామాహారవిధివిశేషాయతనానాం ప్రవిభక్తఫలత్వాత్ । తత్ర తావ
దాహారరాశిమధికృత్య మాత్రామాత్ర ఫలవినిశ్చయార్థః ప్రకృతః;
ఏతావానేవ హ్యహారరాశివిధివికల్పోయావంతా॥ తావత్త్వ మమాత్రా
వత్త్వం చ ॥5॥

అ॥ ఆహారమును భుజించునప్పుడు కుక్షిప్రదేశమునందలి అవకాశమును మూడు
విధములుగ విభజించుకొనవలయును. వానిలో ఒకభాగమును ఘనపదార్థములకును,
ఒకభాగమును ద్రవపదార్థములకును, ఒకభాగమును వాతపిత్తశ్లేష్మములకును కల్పించు
కొనవలయును. ఆహారమును ఇట్టిపరిమాణముగ నుపయోగించినచో పరిమితిలేకుండ
భుజింపబడినఆహారమువలన కలుగు చెడుగుణములు కలుగ నేరవు. ప్రకృతి మొదలైన
ఎనిమిదివిధములగు ఆహారవిధివిశేష హేతువులవలన ఆహారముయొక్క ఫలము భిన్న
ముగ నుండును. కావున ఆహారమును పరిమాణముగ భుజించుటవలననే ఆహారఫలము
నంతను పొందుటకు వీలులేదు. ఆహారపరిమాణముననుసరించి మాత్రామాత్రఫలవినిశ్చ
యము కలుగును. కావున మాత్రామాత్రత్వములు ఆహారపరిమాణముయొక్క విధి
వికల్పము ననుసరించియుండును.

పరిమితాహారలక్షణములు.

మూ॥ తత్ర మాత్రావత్త్వం పూర్వముపదిష్టం కుక్ష్యంశ
విభాగేన, తద్భూయో విస్తరేణానువ్యాఖ్యాస్యామః; తద్యథా —

కుక్షేరపీడనమాహారేణ, హృదయస్యానవరోధః, పార్శ్వయోరవి
పాటనం, అనతిగౌరవముదరస్య, ప్రీణనమిద్రియాణాం, క్షుత్పిపాసో
పరమః, స్థానాసనశయనగమనప్రశ్వాసోచ్ఛ్వాసహస్యసంకథాసు చ
సుఖానువృత్తిః, సాయం ప్రాతశ్చ సుఖేన పరిణమనం, బలవర్ణోప
చయకరత్నం చేతి మాత్రావతో లక్షణమాహారస్య భవతి ||6||

అ॥ కుక్షీప్రదేశముయొక్క అవకాశము ననుసరించి ఆహారముయొక్క పరి
మాణము ఇతివరకు చెప్పబడినది. దానిని తిరిగి విస్తరించి చెప్పుచున్నాము. ఆహార
మును పరిమితిగ భుజించినయెడల కుక్షీప్రదేశమునందు బాధ కలుగ నేరదు. హృదయ
మునకు అవరోధము కలుగదు. పార్శ్వములు పీడింపబడవు. ఉదరము మిక్కిలి
బరువుగ నుండదు. ఇంద్రియములు తృప్తినొందును. ఆకలియు దప్పికయు తగ్గును.
కూర్చుండుట, పరుండుట, నడుచుట, నిశ్వాస, ఉచ్ఛ్వాస, నవ్వుట, మాట్లాడుట,
వీనియందు సుఖము కలుగును. సాయంకాలమునందును ఉదయమునందును భుజించిన
ఆహారము సుఖముగ జీర్ణమగును. బలమును కాంతియు వృద్ధినొందును. ఆహారము
పరిమితిగ భుజించినప్పుడు ఈ లక్షణములు కలుగును.

హీనాధికాహారలక్షణములు.

మూ॥ అమాత్రావత్త్వం పునర్ద్వివిధమాచక్షతే - హీన
మధికం చేతి; తత్ర హీనమాత్రమాహారరాశిం బలవర్ణోపచయక్షయ
కరమత్పి కరముదాన ర్తకరమవృష్యమనాయుష్యమనౌజస్యం శరీర
మనోబుద్ధిన్ద్రియోపఘాతకరం సారవిధమనమలక్ష్యావహమశీతేశ్చ
వాతవికారాణామాయతనమాచక్షతే || అతిమాత్రం పునః సర్వ
దోషప్రకోపణమిచ్ఛన్తి సర్పకుశలాః ||8||

అ॥ అపరిమితత్వము హీనమనియు అధికమనియు రెండువిధములుగ నుండును.
ఆహారమును తక్కువగ తినినచో బలమును కాంతియు తగ్గును. తృప్తి కలుగ నేరదు.
ఉదావర్తము కలుగును. వీర్యవృద్ధియు ఆయువును ఒజస్సును కలుగవు. శరీరము
మనస్సు బుద్ధి ఇంద్రియములు వీనికి విఘాతము కలుగును. ధాతుసారము కలుగదు.
అలక్ష్మి కలుగును. ఎనుబదివిధములగు వాతవ్యాధులును కలుగును. అధికముగ భుజిం
చినయెడల సమస్తదోషములును ప్రకోపించును.

మూ॥ యో హి మూర్తానామాహారవికారాణాం సౌహృత్వం
గత్వా పశ్యాద్ద్రవై స్తృప్తిమాచద్యతే భూయః, తస్యామాశయగతా
వాతపిత్తశ్లేష్మాణోఽభ్యవహారేణాతిమాత్రేణాతిపవీడ్యమానాః స
ర్వే యుగపత్ప్రకోపమాచద్యంతే॥ తే ప్రకుపితా స్తమేవాహారరాశి

మపరిణతమావిశ్య కుక్ష్యేకదేశమన్నాశితా విష్టమ్భయంతః సహసా
వాఽప్యత్తరాధరాభ్యాం మార్గాభ్యాం ప్రచ్యావయంతః పృథక్
పృథగిమాన్ వికారానభినిర్వర్తయంత్యతిమాత్రభోక్తుః ॥ తత్ర, వాతః
శూలానాహాజ్గమర్దముఖశోషమూర్చాభ్రమాగ్ని వైషమ్యసింహసంకో
చసంస్తమ్భనాని కరోతి; పిత్తం పునర్జ్వరాతీసారాన్తర్దాహత్వష్టా
మదభ్రమప్రలాపాని; శ్లేష్మా తు ఛర్ద్యరోచకావిపాకశీతజ్వరాలస్య
గాత్రగౌరవాభినిర్వృత్తికరః సంపద్యతే ॥ 11 ॥

అ॥ ఘనపదార్థములను తృప్తిగభుజించి పిమ్మట ద్రవపదార్థములను అధికముగ
భుజించినచో అమాశయగతములైన వాతపిత్తశ్లేష్మములు అతిమాత్రముగ భుజింప
బడిన ఆయాహారముచే మిక్కిలి పీడింపబడినవై ఒక్కమారుగనే ప్రకోపమునొందును.
అట్లు ప్రకోపించినవై పక్వమునొందని ఆహారమును పొంది కుక్షియొక్క ఒకప్రదేశ
మును పొందినవై అన్నముతోకలిసి అన్నమును స్తంభింపచేసి ఊర్ధ్వాఘోమార్గముల
నుండి వెడలింపచేసి చెప్పబోవు ప్రత్యేకలక్షణములను కలిగించును. వానిలో వాతము—
శూల, ఆనాహము, ఒడలునొప్పలు, నోరుఎండుట, మూర్ఛ, భ్రమ, అగ్నివైషమ్యము,
సిరలు సంకోచమునొందుట, శరీరము స్తంభించుట ఈ లక్షణములను కలిగించును.
పిత్తము—జ్వరము, అతిసారము, లోన తాపము, దప్పిక, మదము, భ్రమ, ప్రలాపము,
పీనిని కలిగించును. కఫము—వాంతి, అరోచకము, జీర్ణముకాకపోవుట, శీతజ్వరము,
మందత్వము, శరీరము బరువుగనుండుట పీనిని కలిగించును.

మూ॥ న ఖలు కేవలమతిమాత్రమేనాహారరాశిమామప్రదోష
కరమిచ్ఛంతి, అపి తు ఖలు గురురూక్షశీతశుష్కద్విష్టవిష్టమ్భవిదా
హ్యశుచివిరుద్ధానామకాలే చాన్న పానానాముపసేవనం, కామక్రోధ
లోభమోహేర్హ్యాప్రీతిశోకమానోద్వేగభయోపతప్తేన మనసా వా
యదన్న పానముపయుజ్యతే తదప్యామమేవ ప్రదూషయతి ॥ శ్లో॥ మా
త్రయాఽప్యభ్యవహృతం పథ్యం చాన్నం న జీర్యతి । చింతాశోక
భయక్రోధదుఃఖశయ్యాప్రజాగర్భైః ॥ 1 ॥ తం ద్వివిధమామప్రదోష
మాచక్షుతే భిషజః — విసూచికామలసకం ॥ చ॥

అ॥ ఆమదోషము కేవలము అధికాహారమువలననే కలుగదు. గురుగుణమును
రూక్షగుణమును శీతవీర్యమును కలిగినట్టియు ఎంధినట్టియు ఇష్టముకానట్టియు విష్టంభ
మును కలిగించునట్టియు విదాహమునొందించునట్టియు అపరిశుభ్రమైనట్టియు విరుద్ధ
మైనట్టియు అన్నపానములను సేవించుట, అకాలమునందు అన్నపానములను సేవిం
చుట, కామము, కోపము, లోభము మోహము, అసూయ, సిగ్గు, దుఃఖము అభిమానము
ఉద్వేగము భయము పీనితోకూడిన మనస్సుకలవాడై అన్నపానములను సేవించుట

వీనివలనకూడ ఆమదోషము కలుగును. ఆలోచన శోకము భయము కోపము దుఃఖము ఎల్లప్పుడు పరుండుట రాత్రి మేలుకొనుట వీనితోకూడి హితకర్తమైన ఆహారమును పరిమితిగ భుజించినను జీర్ణముకానేరదు. ఆ ఆమదోషము విసూచికయనియు అలసక మనియు రెండువిధములుగ నుండును.

విసూచికాక్షణము

మూ॥ తత్ర విసూచికామూర్ధ్వం చాధశ్చ పృవృత్తామామ దోషాం యథోక్తరూపాం విద్యాత్ ॥14॥

అ॥ ఆమదోషము ఆయాలక్షణములతోకూడి ఊర్ధ్వాధోమార్గములనుండి బయలు వెడలినయెడల విసూచికయనబడును.

అలసకలక్షణము.

మూ॥ అలసకముపదేక్ష్యామః — దుర్బలస్యల్పగ్నేర్బహు శ్లేష్మణో వాతమూత్రపురీష వేగధారిణః స్థిరగురుబహురూక్షశీత శుష్కాన్న సేవినస్తదన్నపానమనిలప్రపీడితం శ్లేష్మణా చ విబద్ధమార్గ మతిమాత్రప్రలీనమలసత్వాన్న బహిర్ముఖభవతి, తతశ్చర్ద్యతీసార వర్జ్యాన్యామప్రదోషలిజ్గాని యథోక్తాన్యభిదర్శయత్యతిమాత్రాణి; అతిమాత్రప్రదుష్టాశ్చ దోషాః ప్రదుష్టామబద్ధమార్గాస్థిర్యగ్గచ్ఛంతః కోదాచిత్కేవలమేవాస్య శరీరం దణ్డవత్ స్తన్భూయన్తి, తతస్తమలసక మసాధ్యం బ్రువతే ॥15॥

అ॥ దుర్బలుడైనట్టియు అగ్నిమాంద్యము కలిగినట్టియు అధికశ్లేష్మము కలిగినట్టియు వాతమూత్రపురీషములయొక్క వేగములను అరికట్టునట్టియు స్థిరగుణమును గురుగుణమును అధికప్రమాణమును రూక్షగుణమును శీతవీర్యమును కలదియు ఎండినదియు నగు ఆహారమును భుజించునట్టియు మనుజునియొక్క అన్నపానములు వాతముచే పీడింపబడి కఠముచే అరికట్టబడినమార్గముకలవై మిక్కిలిఅణగియుండి మందముగ నుండుటవలన బయలు వెడలనేరవు. అప్పుడు ఆమదోషమునకు చెప్పబడిన వాంతియు అతిసారమును గాక మిగిలినలక్షణములు అధికముగ కలుగును. మిక్కిలి ప్రకోపించిన దోషములు దుష్టమైరఆమముచే అరికట్టబడినమార్గముకలవై అడ్డముగ సంచరించుచు ఒకానొకప్పుడు శరీరమునంతను దండమునువలె స్తంభింపచేయును ఇది అలసక మనబడును. అసాధ్యముగ నుండును.

ఆమనిషలక్షణము.

మూ॥ విరుద్ధాధ్యశనాజీర్ణాశనశీలినః పునరామదోషమామ విషమిత్యచక్షతే భిషజః, విషసద్వశలిజ్గత్వాత్; తత్పరమసాధ్యం, ఆశుకార్యోన్వయిర్వద్ధోపక్రమత్వాదితి ॥16॥

అ॥ విరుద్ధాహారమును భుజించునట్టియు భుజించినవెంటనే మరల భుజించు నట్టియు పక్వముగాకుండ భుజించునట్టియు మనుజునియొక్క ఆమదోషము విషముతో సమానమైన లక్షణములు కలదగుటచే ఆమవిషమని చెప్పబడును. ఇది వెంటనే చంపున దగుటవలనను పరస్పరవిరుద్ధమైన చికిత్సకలదగుటవలనను అసాధ్యముగ నుండును.

ఆమదోషచికిత్స.

మూ॥ తత్ర సాధ్యమామం ప్రదుష్టమలసీభూతముల్లేఖయే
డాదౌ పాయయిత్యా లవణముష్ణం చ వారి; తతః స్వేదనవర్తిప్రణిధా
నాభ్యాముపాచరేదుపవాసయే చ్ఛేనమ్ ॥17॥

అ॥ సాధ్యమైనట్టియు అణిగియున్నట్టియు ఆమదోషమును, మొదట ఉప్పును వేడినీటిని త్రాగించి వెడలింపచేయవలయును. పిదప స్వేదనమును ఫలవర్తులను ప్రయోగింపవలయును. మరియు ఉపవాసమును చేయింపవలయును.

విసూచికాచికిత్స.

మూ॥ విసూచికాయాం తు లఙ్ఘనమేవాగ్రే విరిక్తవచ్చాను
పూర్వీ ॥18॥

అ॥ విసూచివ్యాధియందు తొలుత లంఘనమును చేయింపవలయును. మరియు విరేచనములు చేయింపబడినవానికివలె సంస్కర్జనక్రమమును చేయింపవలయును.

ఆమదోషచికిత్స.

మూ॥ ఆమప్రదోషేషు త్వన్నకాలే జీర్ణాహారం పునర్దోషా
వలిప్తామాశయం స్తిమితగురుకోష్ఠమచన్నాభిలాషిణమభిసమీక్ష్య
పాయయేద్దోషశేషపాచనార్థమాషధమగ్నిసంధుక్షణార్థం చ, న త్వే
వాజీర్ణాశనం; ఆమప్రదోషదుర్బలో హ్యగ్నిర్యుగపద్దోషమాషధ
మాహారజాతం చాశక్తః పక్తుం, అపి చామప్రదోషాహారాషధ
విభ్రామోతిబలత్వాదుపరతకాయాగ్నిం నహస్సై వాతురమబలమతి
పాతయేత్ ॥19॥

అ॥ ఆమదోషమునందు-అన్నకాలమున ఆహారము జీర్ణమైనపిదప ఆమాశయము దోషముచే పూయబడి కోష్ఠము స్తిమితముగను బరువుగను నుండుట ఆహారమునుకోరక పోవుట ఈలక్షణములున్నప్పుడు మిగిలినదోషము పక్వమగుటకును జారరాగ్నివృద్ధి పొందటకును ఔషధము నియ్యవలయును. ఆహారము జీర్ణముకాకుండనున్నప్పుడు ఔషధము నియ్యకూడదు. ఆమదోషముచే దుర్బలముగనున్న జారరాగ్ని ఆమదోషమును ఔషధమును ఆహారమును ఒకేసారి పక్వముచేయజాలదు. మరియు ఆమదోషము

ఆహారము ఔషధము పీనియొక్క కలయిక మిక్కిలిబలముకలదగుటవలన జాతరాగ్ని నశించినట్టియు దుర్బలుడుగ నున్నట్టియు రోగిని వెంటనే చంపును.

ఆమదోషజవ్యాధి చికిత్స.

మూ॥ ఆమప్రదోషజానాం పునత్వికారాణామపతర్పణేనై
వోపరమోభవతి, సతి త్వనుబద్ధే కృతాపతర్పణానాం వ్యాధీనాం
నిగ్రహే నిమిత్తవిపరీతమపాస్యోషధమాతజ్జవిపరీతమేవావచారయే
ద్యథాస్వం; సర్వవికారాణామపిచ నిగ్రహే హేతువ్యాధివిపరీతమా
షధమిచ్ఛన్తి కుశలాః, తదర్థకారీ వా ॥20॥

అ॥ ఆమదోషమువలనకలిగిన వ్యాధులు లంఘనముచేతనే శమించును. అట్లు
లంఘనమును చేయించినను శమింపక నిలిచియున్నచో హేతువిపరీతమగు లంఘన
చికిత్సను విడిచిపెట్టి ఆయావ్యాధులకు చెప్పబడిన వ్యాధివిపరీతచికిత్సనే చేయింపవల
యును. హేతువిపరీతమైనట్టిగాని వ్యాధివిపరీతమైనట్టిగాని హేతుసమానాకారకమై
నట్టిగాని వ్యాధిసమానాకారకమైనట్టిగాని చికిత్స సమస్తవ్యాధులను నశింపజేయును.

ఆమదోషమునశించినవిదప చేయదగిన చికిత్స.

మూ॥ విముక్తామప్రదోషస్య పునః పరిపక్వదోషస్య దీప్తే
చాగ్నావభ్యస్తావనానువాసనం విధివత్సేహపానం చ యుక్త్యా
ప్రయోజ్యం ప్రసమీక్ష్య దోషభేషజదేశ కాలబలశరీరాహారసామ్యై
సత్త్వప్రకృతివయసామవస్థాంతరాణి వికారాంశ్చ సహ్యగితి ॥21॥

అ॥ ఆమదోషము పక్వమైనశించి జాతరదీప్తి కలిగినవిదప, దోషము ఔషధము
దేశము కాలము బలము శరీరము ఆహారము అభ్యాసము సత్త్వము ప్రకృతి వయస్సు
వ్యాధి పీనియొక్క అవస్థాభేదములను తెలిసికొనిన వైద్యుడు అభ్యంగమును ఆస్థాపన
వస్తిని అనువాసనవస్తిని సేహపానమును తగువిధమున చేయింపవలయును.

మూ॥ అశితం ఖాదితం పీతం లీఢం చ క్వ విపచ్యతే । ఏత
త్త్వాం ధీర! పృచ్ఛామస్తన్న ఆచక్షు బుద్ధిమన్ ! ఇత్యగ్ని వేశప్ర
ముఖైః శిష్యైః పుష్టః పునర్వసుః । ఆచచక్షే తత స్తేభ్యోయత్రా
హరో విపచ్యతే॥ నాభిస్తనాస్తరం జన్తోరామాశయ ఇతి స్మృతః।
అశితం ఖాదితం పీతం లీఢం చాత్ర విపచ్యతే ॥ ఆమాశయగతిః
పాకమాహారః ప్రాప్య కేవలమ్ । పక్వః సర్వాశ్రయం పశ్చాద్ధమనీభిః
ప్రవద్యతే ॥25॥

అ॥ “మ్రొంగబడినట్టియు నమలబడినట్టియు త్రాగబడినట్టియు నాకబడినట్టియు ఆహారము ఎచ్చట పక్వమగునో మాకు చెప్పుము” అని అగ్ని వేశుడు మొదలగు శిష్యులచే అడుగబడిన ఆత్రేయుడు ఆహార మెచ్చట పక్వమగునో ఆవిషయమును చెప్పెను. నాభిప్రదేశమునకును స్తనప్రదేశమునకును మధ్యయందు మనుష్యునకు ఆమాశయ ముండును. అందు, మ్రొంగబడినట్టియు నమలబడినట్టియు త్రాగబడినట్టియు నాకబడినట్టియు ఆహారము పక్వమగును. ఆహారము ఆమాశయమును పొంది పూర్తిగ పాకమును పొందినదై పిదప ధమనులద్వారా సమస్తశరీరమును వ్యాపించును.

అధ్యాయసంగ్రహము.

మూ॥ తస్య మాత్రావతో లిङ్గం ఫలం చోక్తం యథాయథమ్ । అమాత్రస్య తథా లిङ్గం ఫలం చోక్తం విభాగశః॥ ఆహారవిధ్యాయతనాని చాష్టా సమ్యక్పరీక్ష్యాత్మహితం విదధ్యాత్ । అన్యశ్చయః కశ్చిదిహస్తి మార్గో హితోపయోగేషు భజేత తం చ ॥27॥

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే విమానస్థానే త్రివిధకుక్షీయం విమానం నామ ద్వితీయాధ్యాయః॥

అ॥ పరిమాణయుక్తమగు ఆహారమునకు లక్షణమును, ఫలమును, హీనాధిక పరిమాణయుక్తములగు ఆహారములకు లక్షణములును, ఫలములును చెప్పబడినవి. ఎనిమిదివిధములగు ఆహారవిధివిశేష హేతువులను బాగుగ తెలిసికొని తనకు హితకరమైన దానిని సేవింపవలయును. మరియు నిట్టి హితకరములగు ఇతరమార్గములనుకూడ అనుసరింపవలయును.

ఇవ్విధంబున, శ్రీపాదోపనామకకృష్ణమూర్తి శాస్త్రిప్రణీతంబైన చరకదీపికయనెడి చరకసంహితావ్యాఖ్యానమునందు త్రివిధకుక్షీయవిమానమనెడు ద్వితీయాధ్యాయము సమాప్తము.

—o—

తృతీయాధ్యాయము.

మూ॥ అథాతో జనపదోద్ధ్వంసనీయం విమానం వ్యాఖ్యాస్యమః॥

అ॥ పిమ్మట జనపదోద్ధ్వంసనీయవిమానమును చెప్పబోవుచున్నాము.

మూ॥ ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః ॥2॥

అ॥ అని భగవంతుడగు ఆత్రేయుడు చెప్పెను.

మూ॥ జనపదమణ్డలేపశ్చాత్తే త్రేద్విజాతివరాధ్యుషితాయాం
కామిల్యరాజధాన్యాం భగవాన్పునర్వసురాత్రేయోఽస్తేవాసిగణ
పరివృతః పశ్చిమే ఘర్మమాసే గజ్జా తీరే వనవిచారమానుః చరశ్చిష్య
మగ్నివేశమబ్రవీత్ ॥ దృశ్యస్తేహి ఖలు సౌమ్య! నక్షత్రగ్రహచంద్ర
సూర్యానిలానలానాః దిశాం చ ప్రకృతిభూతానామృతువైకారికా
భావాః, అచరాదితో భూరపిచ న యథావద్రసవీర్యవిపాకప్రభావ
మోషధీనాం ప్రతివిధాన్యతి, తద్వియోగాచ్ఛాతజ్కప్రాయతా
నియతా; తస్మాత్ప్రాగుద్ధ్యంసాత్ప్రాక్ చ భూమేర్విరసీభావాదుద్ధర
ద్వం సౌమ్య! భైషజ్యాని యావన్నోపహతరసవీర్యవిపాకప్రభావాని
భవంతి; వయం చైషాం రసవీర్యవిపాకప్రభావానుపయోగ్యామహే,
యే చాస్మాననుకాజ్ఞంతి, యాంశ్చ వయమనుకాజ్ఞమః, నహి సన్య
గుద్ధృతేషు భైషజ్యేషు సమ్యగ్విహితేషు సమ్యగ్విచారచారితేషు జన
పదోద్ధ్వంసకరాణాం వికారాణాం కించిత్ప్రతీకారగౌతవం భవతి ॥4॥

అ॥ అనేకగ్రామములతోకూడిన పాంచాలదేశమునందున్నట్టియు ద్విజాతులతో
కూడినట్టియు కాంపిల్యరాజధానియందు శిష్యులతోకూడిన ఆత్రేయుడు గ్రీష్మఋతువు
యొక్క అంతమునందు గంగాతీరమున వనవిహారమునుచేయుచు అగ్నివేశునితో ఇట్లు
చెప్పెను. నక్షత్రములు గ్రహములు చంద్రుడు సూర్యుడు వాయువు అగ్ని దిక్కులు
ఇవి స్వభావముగనే కనబడుచున్నను ఋతుధర్మములయందు మార్పులు కనబడు
చున్నవి. శీఘ్రకాలములోనేభూమికూడ ఓషధులకు సగయైన రసము వీర్యము విపా
కము ప్రభావము వీనిని కలిగింపచేయజాలనిదియగును. అందువలన వ్యాధులు అధిక
ముగ కలుగును. ఋతుధర్మములు చెడుటకును భూమియందువిరసత్యమేర్పడుటకును
ముందుగనే, రసము వీర్యము విపాకము ప్రభావము చెడని ఇవికల ఓషధులను సమ
కూర్పవలయును. అట్లు చేసినచో సరియైన రసవీర్యవిపాకప్రభావములను మనము అను
భవింపగలము. మఱియు మనలను ఆశ్రయించియుండువారును మనయొక్క ఇష్టులును
అనుభవింపవచ్చును. సరియైనకాలమునందు గ్రహింపబడినట్టియు బాగుగతయారుచేయ
బడినట్టియు ఔషధములను ఆలోచించి ప్రయోగించినచో జనపదోద్ధ్వంసకరములగు
వ్యాధులు బాధింపనేరవు.

జనపదోద్ధ్వంసకారణములు.

మూ॥ ఏవంవాదినం భగవన్తమాత్రేయామగ్నివేశఉవాచ—
ఉద్ధృతాని ఖలు భగవన్! భైషజ్యాని విహితాని చసమ్యక్
సమ్యగ్విచారచారితాని ; అపి తు ఖలు జనపదోద్ధ్వంసనమే

కేనైవ వ్యాధినా యుగపదసమానప్రకృత్యాహారదేహబలసాత్త్వ
సత్త్వవయసాం మనుష్యాణాం కస్మాద్భవతీతి || తమవాచ భగవా
నాత్రేయః—ఏవమసామాన్యానామేభిష్యగ్నివేశ ! ప్రకృత్యాదిభిర్భా
వైర్మనుష్యాణామేనైవ భావాసామాన్యస్తద్వైగుణ్యాత్సమాన
కాలాఃసమానలిక్ష్ణశ్చ వ్యాసయోఽభినిర్వర్తమానాజనపదమద్ధ్వంస
యన్తి, తే తు ఖల్విమే భావాః సామాన్యా జనపదేషు భవన్తి ;
తద్యథా - వాయురుదకం దేశః కాల ఇతి ||6||

అ|| ఓషధులను సకాలమునందే గ్రహించి సరియైన ఔషధములనుగ తయారు
చేసి ఆలోచించి ప్రయోగింపవచ్చును. కాని ప్రకృతి ఆహారము దేహము బలము
అభ్యాసము సత్త్వము వయస్సు ఇవి భిన్నముగగల చాలమంది మనుష్యులకు ఒకేవిధ
మైన వ్యాధి ఒకసమయముననే కలిగి గ్రామములను ఎట్లు నశింపజేయును ? అని ఆగ్ని
వేశుడు అడుగగా ఆత్రేయుడు ఇట్లు చెప్పెను. ప్రకృతిమొదలగు భావములు భిన్నము
లుగ నున్నను ఇతరములగు సామాన్యభావములు వైగుణ్యము నొందుటవలన సమాన
లక్షణములుకల వ్యాధి ఒకేసమయమునందు కలిగి గ్రామములను నశింపజేయును.
వాయువు, ఉదకము, దేశము, కాలము అనునవి సామాన్యభావములుగ నుండును.

దుష్టవాయులక్షణములు.

మూ|| తత్ర వాతమేవవిధమనారోగ్యకరం విద్యాత్ ; తద్య
థా- యథ ర్తువిషమవ తిస్తి మితమతిచలమతిపరుషమతిశీతమత్యుష్ణమ
తిరూక్షమత్యభిష్కన్దినమతిభై రవారావమతిప్రతిహతపరస్పరగతి మతి
కుణ్డలినమసాత్త్వగన్ధ బాష్పసిక తా పాంశుధూమోపహతమితి||7||

అ|| ఋతువిపరీతధర్మకలదియు, వీచకుండుట వీచుట పారుష్యము చల్లదనము
వెచ్చదనము రొక్కము తేమ భయంకరమైన ధ్వని కొట్టబడిన పరస్పరగమనము సుడి
తిరుగుడు ఇవి అధికముగ కలదియు, అనిష్టగంధము ఆవిరి ఇసుక చూళి పొగ వీనితో
కూడినదియు నగు వాయువు అనారోగ్యకారణముగ నుండును.

దుష్టోదకలక్షణములు.

మూ|| ఉదకం తు ఖలు - అత్యర్ధవికృతగన్ధవర్ణరసస్పర్శవ
త్క్లేదబహులమప్రకాన్తజలచరవిహజ్జముపక్షీణజలాశయమప్రీతికరమ
పగతగుణం విద్యాత్ ||8||

అ|| అధికముగ చెడిన గంధము వర్ణము రసము స్పర్శము ఇవి కలదియు అధిక
ముగ క్లేదమునొందినదియు జలమునందు సంచరించు జంతువులచేతను పక్షులచేతను విడిచి

పెట్టబడినదియు శుష్కించిన జలాశయమునం దున్నదియు అసహ్యముగ నున్నదియు మంచిగుణములు నశించినదియు నగు ఉదకము అనారోగ్యకారణముగ నుండును.

దుష్టదేశలక్షణములు.

మూ॥ దేశం పునః—వికృతవర్ణ గన్ధరసస్పర్శం క్లేదబహులము పసృష్టంసరీసృషవ్యాలమశకశలభమక్షి కా మూషకోలూకశ్మాశానిక శకుని జుమ్బుకాదిభిస్తృణోలూపచనవస్తం లతాప్రతానాదిబహులము పూర్వవదవపతితం శుష్కనష్టసస్యం ధూమ్రపవనం ప్రధ్మాతపతత్రి గణముత్కృష్టశ్వగణముద్రాభిస్తవ్యధితవివిధమృగపక్షిసంజ్ఞముతస్పృష్ట నష్టధర్మసత్యలజ్జాచారశీలగుణజనపదం శశ్వత్తుభితోదీర్ణసలిలాశయం ప్రతతోల్కపాతనిర్ఘాతభూమికమ్పవతి భయారావరూపం రూక్ష తామ్రారుణసితాభ్రజాలసంవృతార్కచంద్రితారకమభీక్ష్యం ససంభ్ర మోద్వేగమివ సత్రాసరుదితమివ సతమస్కమివ గుహ్యకాచరితమి వాకృన్ధితశబ్దబహులం చాహితం విద్యాత్ ॥౧॥

అ॥ చెడిన వర్ణము గంధము రసము స్పర్శము ఇవికలదియు, అధికమగు క్లేద ముతో కూడినదియు, పాములు త్రాచుపాములు దోమలు మిడతలు ఈగలు ఎలుకలు గుడ్డగూబలు గ్రద్దలు నక్కలు మొదలగువానితో కూడినదియు, గడ్డిచేతను దర్భల చేతను ఆవరింపబడిన ఉద్యానవనములు కలదియు, పొదలు మొదలగువానిచే ఆవరింప బడినదియు, కొత్తదానివలె కనబడుచున్నదియు, ఎండినట్టియు నశించినట్టియు సస్యము కలదియు, పొగతోకూడిన గాలికలదియు, అధికముగ ఎగురుచున్న పక్షుల యొక్క గుంపులు కలదియు, రోదనమును చేయుచున్న కుక్కలు కలదియు, ఇటునటు తిరుగుచున్నట్టియు వ్యాకులత నొందినట్టియు అనేకములైన మృగములయొక్కయు పక్షులయొక్కయు గుంపులుకలదియు, విడిచిపెట్టబడినట్టియు నశించినట్టియు ధర్మము సత్యము లజ్జ ఆచారము నడవడిక గుణములు ఇవికల జనసమూహముతో కూడినదియు, ఎల్లప్పుడును ఊభనొందుచున్నట్టియు పొంగుచున్నట్టియు జలాశయములు కలదియు, తోకచుక్కలు పిడుగులు భూకంపములు ఇవి ఎల్లప్పుడును కలదియు, మిక్కిలి భయం కరమైన ధ్వనులతోకూడినదియు, రూక్షముగను తామ్రవర్ణముగను ఎర్రగను తెల్లగను మేఘములచే ఆవరింపబడినవిగను నుండు సూర్యుడును చంద్రుడును నక్షత్రములును కలదియు, సంభ్రమము ఉద్వేగము భయము రోదనము చీకటి వీనితో కూడినదానివలె నున్నదియు, పిశాచములు తిరుగుచున్నట్లు రోదనధ్వనులతో కూడినదియునగు దేశము అనారోగ్యకారణముగ నుండును.

దుష్టకాలలక్షణములు.

మూ॥ కాలం తు ఖలు-యథ ర్తులిజ్ఞౌ డ్విపరీతలిజ్జమతిలిజ్జం హీన
లిజ్జం చాహితం వ్యవస్యేతే ॥10॥

అ॥ ఆయాఋతువులకు ఉండవలసిన ధర్మములు వ్యత్యాసముగ గాని అధికముగ
గాని తక్కువగ గాని యున్న కాలము అనారోగ్యకారణముగ నుండును.

మూ॥ ఇమా నేనందోషయుక్తాంశ్చతురో భావాన్ జనపదో
ద్వంసకరాన్ పదన్తి కుశలాః; అతోఽన్యభాభూతాంస్తు హితాన్యా
చక్షతే ॥11॥

అ॥ ఇట్టి దుష్టలక్షణములతో కూడిన ఈ గాలుగును జనపదోద్వంసమునకు
కారణములుగ నుండును. మంచిలక్షణములతో కూడియున్నయెడల ఆరోగ్యకారణము
లుగ నుండును.

మూ॥ విగుణేష్వపి తు ఖల్వేతేషు జనపదోద్వంసనకరేషు
భావేషు భేషజేనోపపాద్యమానానామభయం భవతి రోగేభ్య ఇతి 12॥

అ॥ జనపదోద్వంస కారణములగు వాయువు ఉదకము దేశము కాలము ఇవి
దుష్టములైనను సరియగు బౌషధములను సేవించినచో రోగములవలన భయముకలుగదు.

మూ॥ వైగుణ్యమి పపన్నానాం దేశకాలానిలామ్భసామ్|గరీ
యస్త్వం విశేషేణ హేతుమశ్నింప్రవక్ష్యతే॥ వాతాజ్జలం, జలాద్దేశం,
దేశాత్కాలం , స్వభావతిః|విద్యాద్దుష్పరిహార్యత్వాద్గరీయస్త్రమర్థ
విత్ ॥ వాయ్వాదిషు యథోక్తానాం దోషాణాం తు విశేషవిత్ | ప్రతీ
కారస్య సౌకర్యే విద్యాల్లాఘవలక్షణమ్॥ చతుర్వపి తు దుష్టేషు
కాలాస్తేషు యదా సరాః| భేషజేనోపపాద్యస్తే న భవన్త్యాతురా
స్తదా ॥16॥

అ॥ చెడిన దేశము కాలము వాయువు ఉదకము వీనిలో అధికమును సకారణ
ముగ చెప్పుచున్నాము. స్వభావముగనే విడిచిపెట్టుటకు వీలులేనివగుటవలన వాయువు
కంటె ఉదకమును ఉదకముకంటె దేశమును దేశముకంటె కాలమును బలవత్తరమైన
హేతువుగ నుండును. ఒకదానికంటెనొకటి విడిచిపెట్టుటకు వీలైనవగుటవలన కాలము
కంటె దేశమును దేశముకంటె ఉదకమును ఉదకముకంటె వాయువును స్వల్పహేతు
వుగ నుండును. ఇట్లు ఈ నాలుగింటియొక్క విశేషములను తెలిసికొనవలయును.
వాయువు మొదలగు నాలుగును దుష్టములైనప్పుడు సరియైన బౌషధములను సేవించి
నచో రోగములు కలుగనేరవు.

మూ॥ యేషాం న మృత్యుసామాన్యం సామాన్యం న చ
కర్మణామ్ । కర్మ పశ్చాద్విధం తేషాం భేషజం షరముచ్యతే ॥ రసాయ
నానాం విధివచ్ఛోపయోగః । ప్రశస్యతే । శస్యతే దేహవృత్తిశ్చ భేష
జైః పూర్వముద్భుతైః॥ సత్యం భూతే దయా దానం బలయో దేవ
తార్చనమ్ । సద్వృత్తస్యానువృత్తిశ్చ ప్రశమోగుప్తిరాత్మనః॥ హితం
జనపదానాం చ శివానాముపసేవనమ్ । సేవనం బ్రహ్మచర్యస్య తదైవ
బ్రహ్మచారిణామ్॥ సంకథా ధర్మశాస్త్రాణాం మహారీణాం జితాత్మ
నామ్ । ధార్మికైః సాత్త్వికైర్నిత్యంసహస్యా వృద్ధసన్నతైః॥ ఇత్యే
తద్భేషజం ప్రోక్తమాయుషః పరిపాలనమ్ । యేషామనియతో
మృత్యుస్తస్మిన్కాలే సుదారుణే ॥22॥

అ॥ ఎవరికి సంభవింపబోవు మృత్యువు సామాన్యముగ సంభవించునదికాదో
ఎవరికి సంభవింపబోవు మృత్యువుయొక్క కారణములు సామాన్యముగ సంభవింపనివి
కావో అట్టివారలకు పంచకర్మలు శ్రేష్ఠమైన చికిత్సగ నుండును. రసాయనాషధము
లను విధిప్రకారముగ సేవించుట ఋతువులును భూమియు వికృతినొందుటకు పూర్వము
నందు గ్రహింపబడిన ఔషధములను సేవించుట, సత్యము, భూతదయ, దానము, బలి
కర్మ, దేవతలను పూజించుట, మంచినడవడిక, శాంతము, ఆత్మరక్షణము, ప్రశస్తము
లగు గ్రామములయందు నివసించుట, బ్రహ్మచర్యమును అవలంబించుట, బ్రహ్మచారు
లను సేవించుట, ధర్మశాస్త్రసంబంధ మైనట్టియు ఇంద్రియనిగ్రహణకల మహారుల
సంబంధములైనట్టియు కథలను వినుట, ధార్మికులును సాత్త్వికులును వృద్ధులకు ఇష్టులును
నగు వారలతో కలిసియుండుట ఇవి ఆయువును రక్షించుకొనుటకు సాధనములుగ
నుండును. మరియు అకాలమృత్యువునుండి రక్షించుకొనుటకు కూడ సాధనములుగ
నుండును.

వాయ్యాదులుచెడుటకు కారణములు.

మూ॥ ఇతి శ్రుత్వా జనపదోద్ధ్వంసనే కారణాన్యాత్రేయస్య
భగవతఃపునరపి భగవత్తమాత్రేయమగ్నివేశఉవాచ-అథఖిలుభగవన్!
కుతో మూలమేషాం వాయ్వాదీనాం వైగుణ్యముత్పద్యతే, యేనో
పపన్నా జనపదముద్ధ్వంసయస్తి॥ తమువాచ భగవాన్ త్రేయః—
సర్వేషామగ్నివేశ! వాయ్వాదీనాం యద్వైగుణ్యముత్పద్యతే తస్య
మూలమధర్మః, తస్మాల్లం వాసత్కర్మపూర్వకృతం; యోగ్యోనిః
ప్రక్షాపరాశ ఏవ । తస్యైవా-యదా దేశనగరనిగమజన దప్రధానా
ధర్మముత్కమ్యాధర్మేణప్రజాన్తయన్తి, తదాశ్రితోపాశ్రితాః
పౌరజనపదావ్యవహారోపజీవినశ్చతమధర్మమభివర్ధయన్తి

తతః సోఽధర్మః ప్రసభం ధర్మమన్తరతే, తతస్తేఽన్తర్హితధర్మా
ణో దేవతాభిరసి త్యజ్యస్తే, తేషాంతథాఽన్తర్హిత ధర్మాణామధర్మ
ప్రధానానామప్రకాన్త దేవతానామృతవో వ్యాపద్యస్తే; తేన నాపో
యథాకాలం దేవోవర్షతి న వా వర్షతి వికృతా వా వర్షతి, వాతాన
సమ్యగభివాన్తి, క్షీతిర్వ్యాపద్యతే, నలిలాన్యపశుష్యన్తి, ఓషధయః
స్వభావం పరిహాయాపద్యస్తే వికృతిం, తత ఉద్ధ్వంసస్తే జనపదాః
స్పర్శాభ్యవహర్యదోషాత్ ||24||

అ॥ ఆత్రేయునిచేచెప్పబడిన జనపదోద్ధ్వంసనకారణములను విని అగ్ని వేకుడు
మరల ఇట్లు అడిగెను. వాయువు దేశము మొదలగునవి చెడుటకు కారణమేమి? అవి
ఏవిధముగ జనపదోద్ధ్వంసమును చేయును? అని అడగబడిన ఆత్రేయుడు ఇట్లు
చెప్పెను. వాయువు మొదలగునవి చెడుటకు అధర్మముగాని పూర్వజన్మకృత పాపకర్మ
గాని కారణముగ నుండును. ఈ రెండింటికిని ప్రజ్ఞాపరాధము కారణముగ నుండును.
ఎటులననగా-దేశము పురములు పట్టణములు పల్లెలు వీనియందలి అధికారులు ధర్మమును
విడనాడి ప్రజలను అధర్మపరులనుగ చేయుదురు. అప్పుడు ఆశ్రితులును ఉపాశ్రితు
లును నగు ప్రజలును వ్యవహారములచేజీవించుప్రజలును అట్టి అధర్మమును వృద్ధి నొం
దించెదరు. పిమ్మట ఆ అధర్మము ధర్మమును వెంటనే నశింపచేయును. అట్లునశించిన
ధర్మముకల ప్రజలను దేవతలు విడిచిపెట్టుదురు. ప్రజలు ధర్మమును విడిచిపెట్టి అధర్మ
పరులై దేవతలచే విడిచిపెట్టబడుటవలన ఋతుధర్మములు వైపరీత్యము నొందును.
అందువలన సకాలమునందు వర్షింపకుండుటగాని ఎప్పుడును వర్షింపకుండుటగాని
వికృతముగ వర్షించుటగాని కలుగును. వాయువు సరిగ వీచదు. భూమి చెడిపోవును.
ఉదకము తగ్గిపోవును. ఓషధులు స్వాభావికగుణములను విడిచిపెట్టి వికృతగుణములను
పొందును. ఇట్టివానిని స్పృశించుటవలనను సేవించుటవలనను జనపదోద్ధ్వంసము
కలుగును.

జనపదోద్ధ్వంసమునకు ఇతర కారణములు.

మూ॥ తథా శస్త్రప్రభవస్యాపి జనపదోద్ధ్వంసస్యాధర్మ ఏవ హేతుర్భవతి । యేఽతిప్రవృద్ధలోభరోషమోహమానాస్తే దుర్బలా
నవమత్యాత్మస్వజనపరోపఘాతాయ శస్త్రేణ పరస్పరముభిక్రామన్తి,
పరాగ్వాఽభిక్రామన్తి, పరైర్వాఽభిక్రామ్యస్తే । రక్షోగణాదిభిర్వా
వివిధైర్భూతనజైస్తమధర్మమన్యద్వాఽప్యపచారాన్తరముపలభ్యభి
హన్యస్తే॥ తథాఽభిశాపప్రభవస్యాప్యధర్మ ఏవ హేతుర్భవతి; యే
లుప్తధర్మాణో ధర్మాదకేతాస్తే గురువృద్ధసిద్ధిర్నిపూజ్యానవమత్యా
హితాన్యాచరన్తి, తతస్తాః ప్రజాగుర్వాదిభిరభిశప్తా భస్మతాముప

యాన్తి ప్రిగే నేకపురుషకులవినాశాయ; నియతఫత్యయోపల
మాన్తియతాః, అనియతప్రత్యయోపలమాన్తినియతాశ్చాపరే ||27||

అ|| కొందఱు, అధికమైన లోభము రోషము మోహము అభిమానము ఇవికల
వారై దుర్బలులను అవమానపరచి పరస్పరము కత్తులతో పోరాడి తనకును తనపరి
వారమునకును ఇతరులకును నాశనముకలుగునట్లు చేయుదురు. లేక కొందఱు పరులను
నశింపజేయుదురు. కొందఱు పరులచే నశింపజేయబడుదురు. ఈవిధమునకలుగు జన
పదోద్ధ్వంసమునకుకూడ అధర్మమే కారణముగ నుండును. రాక్షసులు పిశాచములు
మొదలగు అనేకవిధములైన భూతసముదాయమువలనకలుగు జనపదోద్ధ్వంసమునకుకూడ
అధర్మముగాని ఇట్టి ఇతరాపచారముగాని కారణముగ నుండును. శాపమువలనకలుగు
జనపదోద్ధ్వంసమునకుకూడ అధర్మమే కారణముగ నుండును. ఎవరు ధర్మమును విడిచి
పెట్టి అధర్మపరులై గురువులను వృద్ధులను సిద్ధులను ఋషులను పూజ్యులను అవమాన
పరచి అహితముల నాచరించెదరో వారు అట్టిగురువులు మొదలగువారిచే శపింపబడి
నశించెదరు. వెంటనే అనేకకులములు నశించును. నియమముగ శపించినచో అట్లు
శపింపబడినవారును నియమములేకుండగ శపించినచో చాలమందియు నశించెదరు.

యుగక్రియముననుసరించి ఆయువుక్షీణించిన క్రియము.

మూ|| ప్రిగపి చాధర్మాదృతే నాశుభోత్పత్తిరన్యతోఽ
భూత్ | ఆదికాలేహ్యదితిసుతసమాజసోఽతిబలనిపులప్రిభావాఃప్రత్య
క్షదేవదేవిధర్మయజ్ఞధివిధినాః శైలేన్ద్రసారసంహితస్థిరశరీరాః
ప్రినన్నవర్ణేన్తియూః పవనసమబలజపసరావప్రిమాశ్చరుస్పిచోఽ
భిరూప్రపమాణాకృతిప్రసాదోపచయవస్తఃసత్యా ర్జవాన్మశంస్యదాన
దమనియమశిషిపవాస బహ్మచర్యప్రతపరా వ్యపగతభయరాగద్వే
షమోహలోభక్రోధశోకమానరోగనిదాతన్ద్రాశ్రిమక్లమాలస్యపరి
గ్రహశ్చ పురుషాబభూవురమితాయుషః, తేషాముదారసత్వగుణకర్మ
ణామచిన్త్యరసవీర్యవిపాప్రిభావగుణసముదితాని ప్రాదుర్భభూవుః
సస్యాని సర్వగుణసముదితత్వాత్ప్రథివ్యాదీనాం కృతయుగస్యాదా
భిశ్యతి తు కృతయుగే కేషాంచిదత్వాదానాత్సంపన్నికానాంశరీర
గౌరవమానీత్, శరీరగౌరవాత్ శ్రిమః శ్రమాదాఅన్యం, ఆలస్యాత్
పంచయః, సంచయాత్ పరిగ్రహః, పరిగ్రహాత్లోభః ప్రిదుర్భూతః||
తతస్త్రీతాయాం లోభాదభిద్రోహః, అభిద్రోహాదన్మతవచనం, అన్మ
తవచనాత్కామకోధమానద్వేష పారుష్యాభిఘాతభయతాపశోకచి
తోద్వేగాదయః ప్రవృత్తాః; తతస్త్రీతాయాం ధర్మపాదోఽన్తర్ధాన

మగమత్, తస్యాన్తర్ధానాత్ పృథివ్యాదీనాం గుణపాదప్రణాశోఽ
భూత్, తత్ప్రణాశకృతశ్చ సస్యానాం స్నేహనైమల్యరసవీర్యవిపాక
ప్రభావగుణపాదభ్రంశః; తతస్తాని ప్రజాశరీరాణిసీనగుణపాదైశ్చ
హారవిహారై రయథాపూర్వముపప్లభ్యమా నాన్యగ్నిమా రుతపరీతాని
ప్రాగ్వాప్యధిభిర్జ్వరాదిభిశ్చాన్తాని, అతః ప్రాణినో హ్రీసమవాపు
రాయుషః క్రమశ్చ ఇతి ||29||

అ॥ పూర్వమునందుకూడ అధర్మములేకుండగ ఇతరకారణములవలన అశుభము
కలుగలేదు. ఆదికాలమునందు పురుషులు—దేవతలతో సమానమైన పరాక్రమముకల
వారుగను, అధికమైన బలమును శక్తియు కలవారుగను, ప్రత్యక్షముగనున్న దేవత
లును దేవర్షులును ధర్మమును యజ్ఞదేవతయు యజ్ఞవిధాయకవేదమును యజ్ఞకర్మయు
కలవారుగను. పర్వతమువలె సారవంతముగను కలిసినదిగను స్థిరముగను నున్న శరీరము
కలవారుగను, నిర్మలమైన శరీరకాంతియు ఇంద్రియములును కలవారుగను, జాయు
వుతో సమానమైన బలమును వేగమును పరాక్రమమును కలవారుగను, సుందరమైన
పిరుదులుకలవారుగను, సరియైన ప్రమాణమును ఆకారమును తేజస్సును పుష్టియు కల
వారుగను, సత్యము ఋజుప్రవర్తనము అహింస దానము ఇంద్రియనిగ్రహము నియ
మము తపస్సు ఉపవాసము బ్రహ్మచర్యము వ్రతములు వీనియందు ఆసక్తికలవారు
గను, భయము రాగము ద్వేషము మోహము లోభము క్రోధము దుఃఖము అభిమానము
రోగము నిద్ర బడతిక శ్రమ క్లమము సోమరితనము మమత్వము ఇవి లేనివారుగను నై
అమితమైన ఆయువును కలిగియుండిరి. ఉదాత్తమైన సత్యగుణమును కర్మయు కలవార
లకు కృతయుగముయొక్క ఆదియందు భూమి మొదలగునవి సమస్తగుణములతో కూడి
యుండుటవలన ఊహింపనలవికాని రసము వీర్యము విపాకము ప్రభావము గుణములు
ఇవికల ఓషధులు లభించినవి. కృతయుగము గడచినకొలదియు భాగ్యవంతులు
కొందరు ఆహారమును అధికముగ సేవించుటవలన వారికి శరీరగౌరవము ఏర్పడెను.
శరీరగౌరవము వలన శ్రమయు, శ్రమవలన సోమరితనమును, సోమరితనము వలన ధన
మును సమకూర్చుటయందు ఇచ్ఛయు, ధనాపేక్షవలన మమత్వమును, మమత్వమువలన
లోభమును కలిగెను. పిమ్మట త్రేతాయుగమునందు లోభమువలన దోహచింతయు,
దోహచింతవలన అసత్యములాడుటయు, అసత్యమువలన కామము క్రోధము అభి
మానము ద్వేషము పరుషత్వము అభిఘాతము భయము తాపము శోకము ఉద్రేకము
మొదలగునవియు కలిగినవి. అందువలన త్రేతాయుగమునందు ధర్మములో నాల్గవవంతు
క్షీణించెను. అట్లు క్షీణించుటవలన భూమి మొదలగువానియొక్క గుణములలో నాల్గవ
వంతు నశించెను. అందువలన సస్యములయందలి స్నేహగుణము విశదగుణము రసము
వీర్యము విపాకము ప్రభావము గుణములు వీనిలో నాల్గవవంతు నశించెను. అప్పుడు
క్షీణించిన నాల్గవవంతుగుణములుకలిగిన ఆహారవిహారములచే పూర్వముకంటె భిన్నముగ
పోషింపబడుచున్నట్టియు విషమములైన అగ్ని వాయువులతోకూడినట్టియు మనుజులు

యొక్క శరీరములు ముందుగ జ్వరము మొదలగువ్యాధులచే ఆక్రమింపబడినవి. అందు వలన ప్రాణులయొక్క ఆయువు క్రమముగ క్షీణించెను.

మూ॥ యుగే యుగే ధర్మపాదః క్రమేణానన హీయతే | గుణ పాదశ్చ భూతానామేవం లోకః ప్రళీయతే || సంవత్సరశతే పూర్ణ యాతి సంవత్సరః క్షయమ్ | దేహినామాయుషః కాలేయత్రయన్మాన మిష్యతే ||31||

అ॥ ఈప్రకారముగ నే ప్రతియుగమునందును ధర్మములో ఒక్కొక్కపాదము క్షీణించెను. భూతములయొక్క గుణములుకూడ ఇట్లే నశించెను. లోకము ఇట్లు క్షీణించెను. యుగమునకు చెప్పబడిన పరిమాణములో నూరవంతు గడచునప్పటికి ప్రాణులయొక్క ఆయుఃపరిమాణములో ఒక్కొక్కసంవత్సరము తగ్గుచుండును.

మూ॥ ఇతి వికారాణాం ప్రాగుత్పత్తి హేతురుక్తో భవతి || ఏవంవాదినం భగవంతమాత్రేయమగ్నివేశ ఉవాచ—కిం ను ఖలు భగవన్ ! నియతకాలప్రమాణమాయుః సర్వం న వేతి ||32||

అ॥ ఈవిధమున వ్యాధులు ప్రారంభమునందుపుట్టినవిధము చెప్పబడినది. అని చెప్పిన ఆత్రేయునిగూర్చి అగ్ని వేశుడు “ఆయువుయొక్క పరిమాణము నియతమా ? అనియతమా ?” అని అడిగెను.

మూ॥ ఇహాగ్ని వేశ ! భూతానామాయుర్యుక్తి మపేక్షతే | దై వే పురుషకారే చ స్థితం హ్యస్యబలాబలమ్ || దై వమాత్మకృతం విద్యా త్కర్మయత్వైర్వదై హికమ్ | స్మృతః పురుష కార స్తుక్రియతేయదిహ పతమ్ || బలాబలవిశేషోఽస్తి తయోరపి చ కర్మణోః | దృష్టం హి త్రివిధం కర్మ హీనం మధ్యమము త్తమమ్ || తయోరుదారయోర్యుక్తి ర్దీర్ఘస్య చ సుఖస్య చ | నియతస్యాయుషో హేతుర్విపరీతస్య చోత్తరా || మధ్యమా మధ్యమస్యేష్టా, కారణం శృణు చాపరమ్ | దై వం పురుషకారేణ దుర్బలం హ్యుపహన్యతే || దృష్ట్వా యదేకే మన్యస్తేనియతంమానమాయుషః | కర్మకించిత్క్వచిత్కాలే విపాకే నియతం మహత్ | కించిత్వకాలనియతం ప్రత్యయైఃప్రతిబోధ్యతే ||40||

అ॥ ప్రాణులయొక్క ఆయువు యుక్తిననుసరించియుండును. ఆయువు యొక్క బలాబలములు దైవమును పురుషకారమును ఆశ్రయించియుండును. తనచే పూర్వజన్మయందుచేయబడిన కర్మ దైవమనియు ఈజన్మయందు చేయబడినకర్మ పురుష కారమనియు చెప్పబడును. అట్టి రెండుకర్మలయొక్కయు బలాబలములయందు విశే

షము కలదు. హీనము మధ్యము ఉత్తమము అని కర్మ మూడువిధములుగ నుండును. అందు ఉత్తమకర్మలు పరిపూర్ణమైనట్టియు సుఖయుక్తమైనట్టియు నియమితమైనట్టియు ఆయువునకును, హీనకర్మలు అల్పమైనట్టియు కష్టయుక్తమైనట్టియు అనియతమైనట్టియు ఆయువునకును, మధ్యమకర్మలు మధ్యమవిధమైన ఆయువునకును కారణముగ నుండును. దైవము దుర్బలముగనున్నచో పురుషకారముచే తిరస్కరింపబడును. పురుషకారము దుర్బలముగనున్నచో దైవముచే తిరస్కరింపబడును. దీనినిబట్టి కొందరు ఆయువుయొక్క పరిమాణమును నియతమైనదానినిగ తలచెదరు. మహత్తరమగుకర్మ నియతకాలమునందు పరిపాకమునొందును. హీనబలముకల కర్మయొక్క పరిపాకకాలము అనియతముగ నుండును. ఇతరకారణములు కలిసినచో నియతకాలమునందు పరిపాకమునొందును.

మూ॥ తస్మాదుభయత్వాదేకాంతగ్రహణమసాధు; నిదర్శనమపి చాత్మోదాహరిష్యామః— యది హి నియతకాలప్రమాణమాయఃసర్వం స్యాత్, తదాయుష్కామాణాం న మన్త్రైషధిమణిమజ్జలబల్యుపహారహోమనియమప్రాయశ్చిత్తోపవాసస్వస్త్వయనప్రణిపాతగమనాద్యాః క్రియా ఇష్టయశ్చ | పయుజ్యేరన్, నోద్భాంతచణ్డచపలగోగజోష్ట్రతురగమహిషాదయః పవనాదయశ్చ దుష్టాః పరిహార్యాః స్యుః, న ప్రపాతగిరివిషమదుర్గామ్భవేగాః, తథా న ప్రమత్తోన్మత్తోద్భాంతచణ్డచపలమోహలోభాకులమతయః, నారయన ప్రవృద్ధోఽగ్నిః, న చ వివిధవిషాశ్రయః సరీసృపోరగాదయః, న సాహసం. నాదేశకాలచర్యా, న నరేంద్రకోపః; ఇత్యేవమాదయో భావా న భావకరా, స్యుః, ఆయుషః సర్వస్య నియతకాలప్రమాణత్వాత్; న చానభ్యస్తాకాలమరణభయనివారకాణామకాలమరణభయమాగచ్ఛేత్ప్రాణినాం, నృన్ధాన్తాశ్చరమ్భకథాప్రయోగబుద్ధయః స్యుర్మహర్షీణాం రసాయనాధికారే, నాపీన్ద్రో నియతాయుష్యం శత్రుం వజ్రేణాభిహన్యాత్, నాశ్వినావార్తం భేషజేనోపపాదయేతాం, న మహర్షయో యథేష్టమాయుస్తప్తపసాప్రాపుయః, న చవిదితవేదితవ్యామహర్షయః ససురేశారసాయనాదీని సమ్మక్ పశ్యేయరుపదిశేయరాచరేయర్వా; అపిచ సర్వచక్షుషామేతత్పరం—యదైన్ద్రం చక్షుః, ఇదం చాస్మాకం ప్రత్యక్షం, యథా—పురుషసహస్రాణాముత్థాయోత్థాయాహవంకుర్వతామకుర్వతా చాతుల్యాయుష్వం, తథా జాతమాత్రాణామప్రతీకా

రాత్ ప్రతీకారాచ్చ, అఃషవిషప్రాశినాః చాతుల్యాయుష్ట్యం, న
 చ తుల్యో యోగక్షేపః ఉదపానఘటానాం చిత్రఘటానాం చోత్స
 దతాం, తస్మాద్ధితోపచారమూలం జీవితమతో విపర్యయాస్మృత్యుః;
 అపిచ దేశకాలాత్మగుణావిపరీతానాం కర్మణామాహారవిహారాణాంచ
 క్రియోపయోగం సమ్యక్ సర్వాతియోగసంధారణమసంధారణ
 ముదీర్ణానాం చ గతిమతాంసాహసానాం చ వర్జనమారోగ్యానువృత్తౌ
 హేతుముపలభామహే ఉపదిశామః సమ్యక్ పశ్యామశ్చేతి ||41||

అ॥ అందుచే రెండువిధములుగను నుండుటవలన, ఆయువు నియతమైనదని
 చెప్పుట యుక్తముకాదు ఇందులకు నిదశకానమును చెప్పుచున్నాము. ఆయుఃప్రమా
 ణము నియతమైనకాలముకలదైనచో ఆయువుకొఱకు మంత్రములు ఓషధులు మణులు
 మంగళాచరణము బలీకర్మ పూజ హోమము నియమము ప్రాయశ్చిత్తయ ఉపవాసము
 స్వస్తివాచనములు నమస్కారములు యాత్రలు కృతువులు మొదలగువానిని ప్రయో
 గింపనవసరముండదు. మరియు ఉద్వేగమునొందినట్టియు కోపస్వభావముకలిగినట్టియు
 పరుగిడుచున్నట్టియు ఎద్దులు ఏనుగులు ఒంటెలు గాడిదలు గుఱ్ఱములు దున్నపోతులు
 మొదలగువానినుండియు గుప్తమైనవాయువు మొదలగువానినుండియు రక్షించుకొనవల
 సిన అవసరముండదు. కొండచరియలు కొండలు మిట్టపల్లములు దుర్గమప్రదేశములు నీటి
 వేగము వీనివలన అపాయము కలుగదు. ప్రమత్తులైనట్టియు ఉన్మత్తులైనట్టియు ఉద్వే
 గము నొందినట్టియు కోపస్వభావముకలిగినట్టియు చపలులైనట్టియు మోహముచేతను
 లోభముచేతను వ్యాకులమైన మనస్సుకలిగినట్టియు మనుజులు ఏమియు చేయజాలరు.
 శత్రువులు, అగ్ని, అనేకవిధములైన విషముకలపాములు త్రాచుపాములు మొదలగు
 నవి, సాహసకర్మ, దేశవైపరీత్యము, కాలవైపరీత్యము, ప్రభువుయొక్క కోపము
 వీనివలన భయము కలుగనేరదు. పూర్ణమైన ఆయువు నియతమైన కాలప్రమాణము
 కలదైనచో పూర్వమునందు చెప్పబడినవానియొక్క కృత్యములు నిష్ప్రయోజనము
 లగును. అకాలమరణమును నశింపచేయు విధానములను ఆచరింపనివారలు అకాలమర
 ణమువలన భయము నొందనవసరములేదు. మహర్షులచే ఆచరింపబడినట్టియు రసాయన
 ప్రకరణమునందు చెప్పబడినట్టియు ప్రయోగింపబడినట్టియు విషయము వ్యర్థములగును.
 దేవేంద్రుడుగూడ శత్రువును వజ్రాయుధముచే చంపజాలడు. అశ్వినీదేవతలు రోగికి
 ఔషధము నియ్యనవసరములేదు. మహర్షులు తపస్సుచే ఆయురభివృద్ధిని పొందజాలరు.
 సమస్తమును తెలిసిన మహర్షులును దేవేంద్రుడును రసాయనము మొదలగువానిని తెలిసి
 కొనుటగాని ఉపదేశించుటగాని ఆచరించుటగాని చేయవసరములేదు. సమస్తప్రమా
 ణములలోను ప్రత్యక్షప్రమాణము శ్రేష్ఠమైనది. కావున ప్రత్యక్షప్రమాణముచే నిరూ
 పించుచున్నాము. యుద్ధమును చేయుచున్నవారలకును చేయనివారలకును, చికిత్సను
 పొందనివారలకును పొందినవారలకును, విషమును తిననివారలకును తినినవారలకును
 ఆయువు భిన్నముగ కనబడుచునేయున్నది. ఉపయోగింపబడుచున్న కుండకును ఉప
 యోగింపబడని కుండకును నశించుటయందు భేదము కనబడుచున్నది. అందువలన

ఆయువునకు హితకరమైన ఉపచారమే కారణముగ నుండును. అహితమైన ఉపచారము మృత్యువునకు కారణముగ నుండును. దేశము కాలము ప్రకృతి వీనికి విపరీతములు కాని కృత్యములను ఆహారవిహారములను సరిగ నాచరించుట, అతియోగముగ నాచరింపకుండుట, వేగధారణమును చేయకుండుట, సాహసకృత్యములను చేయకుండుట వీనిని ఆరోగ్యము చెడకుండగ నుండుటకు కారణములనుగ పొందుచున్నాము. మరియు అట్లు చెప్పించున్నాము. చూచుచున్నాము.

కాలాకాలమృత్యువులయొక్క సీమాపణము.

మూ॥ అతః పరమగ్నివేళ ఉవాచ — ఏవం సత్యనియతకాలం ప్రమాణాయుషాం భగవన్! కథల కాలమృత్యురకాలమృత్యుర్వా భవతీతి॥ తమువాచ భగవానాత్రేయః -- శ్రూయతామగ్నివేళ! యథా — యానసమాయుక్తోఽక్షః ప్రకృత్యైవౌక్షగుణైరుపేతః సర్వగుణోపపన్నో వాహ్యామానో యథాకాలం స్వప్రమాణక్షయాదేవావసానం గచ్ఛేత్, తథాఽఽయుః శరీరోపగతం బలవత్ప్రకృత్యా యథావదుపచర్యమాణం స్వప్రమాణక్షయాదేవావసానం గచ్ఛతి, స మృత్యుః కాలే; యథా చ స ఏవాక్షోఽతిభారాధిష్ఠితత్వాద్విషమపథాదపథాదక్ష చక్రభక్తౌ ద్వాహ్యవాహకదోషాదణిమోక్షోత్పర్యసనాదనుపాజ్ఞాచ్ఛాంతరా వ్యసనమాపద్యతే, తథాఽఽయరప్యయథాబలమారమ్భాదయథాగ్న్యభ్యవహరణాద్విషమశరీరన్యాసాదతిమైథునాదసత్సంశ్రియాదుదీర్ఘవేగవినిగ్రహాద్విధార్యవేగావిధారణామ్భూతవిషవాయ్వగ్న్యపతాపాదభిఘాతాదాహారప్రతీకారవివజ్జనాచ్చయావదంతరా వ్యసనమాపద్యతే, స మృత్యురకాలే; తథాజ్వారాదీనప్యాతజ్కాన్నిధోపచరితాసకాలమృత్యునోపశ్యామ ఇతి ॥43॥

ఆ॥ ఆయుః పరిమాణకాలము నియతము కానిచో కాలమృత్యువును అకాలమృత్యువును ఎట్లు కలుగును? అని అగ్నివేశుడు అడుగగా ఆత్రేయుడు ఇట్లు చెప్పెను. యానమునకు (బండ్లు మొదలగువానికి) కూర్పబడిన ఇరుసు తనకుండవలసిన లక్షణములతోడను ఇతరలక్షణములతోడను కూడుకొని లాగబడుచున్నదై తనపరిమాణము క్రమముగ తగ్గుటవలననే సకాలమునకు నాశనమునొందును. ఈవిధముగనే శరీరగతమైన ఆయువు ప్రకృతికి అనుకూలముగ ఉపచరింపబడినదై తనపరిమాణము క్రమముగ క్షీణించుటవలననే సమాప్తము నొందును. ఇది కాలమృత్యువనబడును. అట్టి ఇరుసే అధికమైన బరువును వేయుటవలనను, హెచ్చుతగ్గులుగ నున్నమార్గమునందును మార్గముకానిపశమునందును వెళ్ళుటవలనను, చక్రములు విరుగుటవలనను, నడిపించువానియొక్కయు లాగువానియొక్కయు దోషమువలనను, కీలము (మేకు)

ఊడిపోవుటవలనను, ఇటునటు కొట్టుకొనుటవలనను, చమురు వేయకపోవుటవలనను మధ్యకాలములోనే నశించును. ఈవిధముగ నే ఆయువుకూడ తన శక్తికిమించిన పనులను చేయుటవలనను, జాతరాగ్నిబలమును మించి భుజించుటవలనను, విషమాహారము వలనను, శరీరమును హెచ్చుతగ్గులుగ నుంచుటవలనను, అధిక మైథునమువలనను, దుష్టసహవాసమువలనను, వేగధారణమువలనను, కామక్రోధాదులను అరికట్టకపోవుటవలనను, భూతములు విషము వాయువు అగ్ని వీనిచే తపింపజేయబడుటవలనను, అభిఘాతమువలనను, ఆహారనియమమును విడిచిపెట్టుటవలనను మధ్యకాలమునందే సమాప్తము నొందును. ఇది అకాలమృత్యువనబడును. సరిగ చికిత్సింపబడని జ్వరాదులవలన కూడ అకాలమృత్యువు సంభవించును.

జ్వరితునకు ఉష్ణజలవిచారణ.

మూ॥ అథాగ్నివేశః పప్రిచ్ఛ-కిం ను ఖలు భగవన్! జ్వరితేభ్యః పానీయముష్ణంభూయిష్ణం ప్రియచ్ఛన్తిభిషజో న తథా శీతం, అస్తి చ శీతసాధ్యో ధాతుర్జ్వరకర ఇతి॥ తను వాచక్ష్య భగవానాత్రేయః-జ్వరితస్య కాయసముత్థానదేశకాలానభినమిత్వ పాచనార్థం పానీయముష్ణం ప్రియచ్ఛన్తిభిషః; జ్వరో హ్యమాశయసముత్థః; ప్రాయో భేషజాసి చామాశయసముత్థానాం వికారాణాం పాచనవమనాపతర్పణసమర్థాని భవన్తి పాచనార్థం చ పానీయముష్ణం, తస్మాదేతజ్వరితేభ్యః ప్రియచ్ఛన్తిభిషజో భూయిష్ణం; తద్ద్యేషాం పీతం వాతమనులోమయతీ, అగ్నిముదర్యముదీరయతి, క్షిప్రిజరాగచ్ఛతి. శ్లేష్మాణం చ పరిశోషయతి, స్వల్పమపి చ పీతం తృష్ణాప్రశమనాయోపపద్యతే; తథాయుక్తమపి చైతన్నాత్యర్థోత్సన్నపితే జ్వరే సదాహాభిమప్రిలాపాతినారే వా ప్రదేయం, ఉష్ణేన హి దాహాభిమప్రిలాపాతినారా భూయోఽభివర్ధన్తే, శీతేనోపశామ్యన్తితి ॥ 15 ॥

అ॥ జ్వరముకలవారలకు ఉష్ణోదకమునే తరుచుగ ఇచ్చెదరు. అట్లు శీతలోదకమును ఎందుకు ఇచ్చుదు ? శీతక్రియచే సాధ్యమగు దోషము(పిత్తము) కూడ జ్వరమును కలిగించుచున్నదికదా! అని అగ్నివేశుడు అడుగగా ఆత్రేయుడు ఇట్లు చెప్పెను. జ్వరితునకు, ప్రకృతి హేతువు దేశము కాలము వీనిని ఆలోచించి ఉష్ణోదకమును పాచననిమిత్తము ఇచ్చుచున్నారు. జ్వరము ఆమాశయము ననుసరించి పుట్టును. ఆమాశయము ననుసరించి జనించిన వ్యాధులకు పాచనములును, వమనకరములును అపతర్పణములును నగు ఔషధములను తరుచుగ ఉపయోగించెదరు. ఉష్ణోదకము పాచనమున చేయును. కావుననే జ్వరితులకు ఉష్ణోదకమును తరుచుగనిచ్చెదరు. అట్లు

అమాశయముననుసరించిజనించిన వ్యాధులకు పాచనములును వమనకరములును అప
తర్పణములును నగు ఔషధములను తరుచుగ ఉపయోగించెదరు. ఉష్ణోదకము పాచన
మును చేయును. కావుననే జ్వరితులకు ఉష్ణోదకమును తరుచుగ నిచ్చెదరు. అట్లు
త్రాగబడిన ఉష్ణోదకము వాతమును అనులోమము నొందించును. మరియుజాతరాగ్నిని
వృద్ధిపరచును. త్వరలో జీర్ణమునొందించును. శ్లేష్మమును నశింపచేయును. కొద్దిగ
త్రాగినను దప్పికను పోగొట్టును. అట్టిదైనను మిక్కిలి ఉద్రేకమునొందిన పిత్తముకల
జ్వరమునందుగాని తాపము మోహము ప్రలాపము అతిసారము ఇవికల జ్వరమునందు
గాని ఇయ్యకూడదు. ఉష్ణక్రియచే తాపము మోహము ప్రలాపము అతిసారము ఇవి
అభివృద్ధి నొందును. శీతలక్రియచే ఇవి శాంతించును. **OM - 18200**

మూ॥ శీతేనోష్ణకృతాన్ రోగాన్ శమయన్తిభిషగ్విదః॥ యేతు
శీతకృతా రోగాస్తేషాంచోష్ణం భిషగ్విత్తమ్ ॥46॥ **4932**

అ॥ ఉష్ణవ్యాధులను శీతలక్రియలచేతను, శీతవ్యాధులను ఉష్ణక్రియలచేతను
శాంతింపచేయుచున్నారు. **615.534**

మూ॥ ఏవమిత రేషామపి వ్యాధీనాం నిదానవిపరీతమాషధం
భవతి కార్యం; యథా—అపతర్పణనిమిత్తానామపి వ్యాధీనాంనాస్త
రేణ పూరణమస్తిశాన్తిః; తథా పూరణనిమిత్తానాం నాస్తరేణాప
తర్పణమితి॥ అపతర్పణమపి చ త్రివిధం—లఙ్ఘనం, లఙ్ఘనపాచనం,
దోషావసేచనం చేతి ॥ తత్ర లఙ్ఘనమల్పబలదోషాణాం, లఙ్ఘనేన
హ్యాగ్నిమారుతవృద్ధ్యా వాతాతపపరీతమివాత్పముదకమల్పదోషః
ప్రశోషమాపద్యతే॥ లఙ్ఘనపాచనే తు మధ్యబలదోషాణాం, లఙ్ఘన
పాచనాభ్యాం హి మధ్యబలో దోషఃసూర్య సంతాపమారుతాభ్యాం
పాంశుభస్మావకిరణై రివ చానతిబహూదకం ప్రశోషమాపద్యతే॥
జహుదోషాణాం పునర్దోషావసేచనమేవ కార్యం, న హ్యాభిన్నే
కేదారసేతో పల్వలాప్రసేతోఽస్తి, తద్వద్దోషావసేచనమ్॥ దోషావ
సేచనంతు ఖల్వన్యద్వా భేషజం ప్రాప్తకాలమప్యాతురస్య నైవంవి
ధస్యకుర్యాత్, తద్యథా—అనపవాదప్రతీకారస్యాథనస్యాపరిచార
కస్య వైద్యమానినశ్చుష్ణస్యాసూయకస్య తీవ్రాధర్మరుచేరతిక్షీణబల
మాంసశోణితస్యాసాధ్యరోగోపకృతస్య ముమూక్షుర్ని నితస్య చేతి॥
ఏవంవిధం హ్యేతుతముపచరన్ భిషక్వాపీయసాఽయశసా యోగమ్మ
చ్ఛతీతి ॥52॥

అ॥ ఈవిధముననే ఇతరవ్యాధులయందుకూడ నిదానవిపరీతమగు ఔషధము నియ్యవచ్చును. ఎటులననగా - అపతర్పణమువలనజనించిన వ్యాధులు బృంహణచికిత్స చేతను, బృంహణమువలనజనించిన వ్యాధులు అపతర్పణచికిత్సచేతను శాంతించును. లంఘనము, లంఘనపాచనము, శోధనము అని అపతర్పణచికిత్స మూడువిధములుగ నుండును. స్వల్పబలముకలిగినదోషముకలవారలకు లంఘనమును చేయింపవలయును. స్వల్పముగనున్న ఉదకము గాలితోడను ఎండతోడను వ్యాఘ్రమైనదై ఎండిపోవురీతిని లంఘనముచే జాతరాగ్నియు వాతమును వృద్ధినిొందుటవలన స్వల్పమగుదోషము శాంతించును. మధ్యమబలముకలిగినదోషముకలవారలకు లంఘనపాచనములను చేయింపవలయును. మిక్కిలి అధికముగ లేనిఉదకము సూర్యుని వేడిమిచేతను వాయువుచేతను దుమ్మును బూడిదను చల్లుటచేతను నశించురీతిని మధ్యమబలముకలిగినదోషము లంఘన పాచనములచే శాంతించును. అధికదోషముకలవారలకు శోధనచికిత్సనే చేయింపవలయును. నీరు అధికముగ నున్నచో మడియొక్కగట్టును తెగగొట్టుకుండగ మడియందలి నీరంతయు పోజాలనిరీతిని శోధనచికిత్సనుచేయకుండగ దోషమంతయు నశింపజాలదు. అపవాదములను నివారింపచేసికొననట్టియు ధనములేనట్టియు పరిచారకులులేనట్టియు వైద్యుడననితలచుకొనునట్టియు కోపస్వభావమును అసూయయు కలిగినట్టియు తీవ్రమైన అధర్మములయందు అభిరుచికలిగినట్టియు బలమును మాంసమును రక్తమును మిక్కిలిక్షీణించినట్టియు అసాధ్యమైనవ్యాధికలిగినట్టియు మరణలక్షణములతో కూడినట్టియు రోగికి సమయమువచ్చినను శోధనౌషధమునుగాని ఇతరవిధమగుఔషధమును గాని ఇయ్యకూడదు. ఇచ్చినచో పాపముతోకూడిన అపకీర్తిని పొందును.

మూ॥ అల్పోదకద్రుమో యస్తు ప్రవాతః ప్రచురతపః।
జేయః సజ్జల్ దేశః స్వల్పరోగతమోఽపిచ ॥ప్రచురోదకవృక్షో
యో నివాతోదుర్భాతపః। అనూపోఽబహుదోషశ్చ, సమః సాధా
రణోమతః ॥54॥

అ॥ ఉదకమును వృక్షములును స్వల్పముగ కలదియు అధికములైన గాలియు ఎండయు కలదియు రోగములు స్వల్పముగ కలదియు నగు ప్రదేశము జాతరాగ్నిదేశమనబడును. ఉదకమును వృక్షములును అధికముగ కలదియు గాలియు ఎండయు స్వల్పముగ కలదియు రోగములు మిక్కిలి అధికముగ లేనిదియు నగు ప్రదేశము అనూపదేశమనబడును. పైనచెప్పబడిన రెండుదేశములయొక్కయు లక్షణములు మధ్యమముగకల ప్రదేశము సాధారణదేశమనబడును.

మూ॥ తదాత్వే చానుబద్ధే వా యస్య స్యాదశుభం ఫలమ్।
అకర్మణస్తన్న కర్తవ్యమేతద్బుద్ధిమతాం మతమ్ ॥55॥

అ॥ ఏకర్మవలన తత్కాలమునందుగాని ఉత్తరకాలమునందుగాని అశుభ ఫలము కలుగునో అట్టికర్మను చేయకూడదు.

అధ్యాయసంగ్రహము.

మూ॥ పూర్వరూపాణి సామాన్యా హేతవః స్వస్వలక్షణాః ।
దేశోద్ధ్వంసస్య భైషజ్యం హేతునాం మూలమేవ చ॥ ప్రాగ్వికార
సముత్పత్తిరాయుషశ్చ క్షయక్రమః । మరణం ప్రతి భూతానాం కాలా
కావినిశ్చయః॥ యథా చాకాలమరణం యథాయుక్తం చ భేషజమ్ ।
స్థితిం యాత్యేషధం యేషాం న కుర్యాద్యేన హేతునా ॥ తదాత్రే
యోఽగ్నివేశాయ నిఖిలం సర్వముక్తవాన్ । దేశోద్ధ్వంసనిమిత్తీయే
విమానే మునిసత్తమః ॥౧౧॥

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తస్మై చరకప్రతిసంస్కృతే విమానస్థానే
జనపదోద్ధ్వంసనీయం విమానం నామ తృతీయోఽధ్యాయః ॥

అ॥ ఈజనపదోద్ధ్వంసనీయాధ్యాయమునందు, జనపదోద్ధ్వంసమునకు మొదట
కనబడులక్షణములు, సామాన్యకారణములు, చెడిన ఆకారణములకు కలుగులక్షణములు,
ఆకారణములుచెడుటకు హేతువు, ఔషధములు, ప్రారంభమున వ్యాధులు పుట్టిన
క్రమము, ఆయువుక్షీణించు క్రమము, కాలమృత్యువుయొక్కయు ఆకాలమృత్యువు
యొక్కయు నిరూపణము, ఆకాలమృత్యువుకలుగు విధము, చికిత్స ఏవిధముగ చేయబడి
సరిగనుపకరించునో అట్టివిధము, ఎవరలకు ఏకారణముచే చికిత్సచేయకూడదో ఆవిష
యము ఇవన్నియు చెప్పబడినవి.

ఇవిధంబున, శ్రీపాదోపనామకకృష్ణమూర్తిశాస్త్రిప్రణీతంబైన చరకదీపికయనెడి
చరకసంహితావ్యాఖ్యానమునందు జనపదోద్ధ్వంసనీయవిమానము నెడు
తృతీయాధ్యాయము సమాప్తము.

—o—

చతుర్థాధ్యాయము.

➡➡➡○➡➡➡

మూ॥ అథాతస్త్రివిధరోగవిశేషవిజ్ఞానీయం విమానం వ్యా
ఖ్యాత్యమః ॥1॥

అ॥ పిమ్మట త్రివిధరోగవిశేషజ్ఞానీయవిమానమును చెప్పబోవుచున్నాము.

మూ॥ ఇతి హ స్మాహ భగవాన్మాత్రేయః ॥2॥

అ॥ అని భగవంతుడగు ఆత్రేయుడు చెప్పెను.

రోగవిశేషజ్ఞానోపాయములు.

మూ॥ త్రివిధం ఖలు రోగవిశేషవిజ్ఞానం భవతి । తద్వ్యాఖ్యానం—
ఆప్తోపదేశః ప్రత్యక్షమనుమానం చేతి ॥ ౩ ॥

అ॥ ఆప్తోపదేశము ప్రత్యక్షము అనుమానము అను నీమూడును రోగవిశేషములను తెలిసికొనుటకు సాధనములుగ నుండును.

ఆప్తోపదేశాదుల వివరణము.

మూ॥ తత్ప్రాప్తోపదేశో నామ - ఆప్తవచనం; ఆప్తాహ్యవితర్కస్మృతివిభాగవిదో నిష్ప్రిక్యపతాపదర్శినశ్చ; తేషామేవంగుణయోగాద్యద్వచనం తత్ప్రమాణం, అప్రమాణం పునర్మత్తోన్మత్తమూర్ఖవక్తృదృష్టాదృష్టవచనమితి ॥ ప్రత్యక్షం తు ఖలు తత్ - యత్స్వయమింద్రియైర్మనసా చోపలభ్యతే॥ అనుమానం ఖలు - తర్కోయుక్త్యపేక్షః ॥ 6 ॥

అ॥ ఆప్తలయొక్క వచనము ఆప్తోపదేశ మనబడును. నిశ్చయమైనట్టియు అనుభవపూర్వకమైనట్టియు సంపూర్ణమైనట్టియు జ్ఞానముతోకూడినవారును ప్రీతియు ద్వేషమును లేనివారును నగు పురుషులు ఆప్త లనబడుదురు. ఇట్టిగుణములతోకూడియుండువారగుటవలన వీరలయొక్క వచనము ప్రమాణముగ నుండును. మత్తులు ఉన్మత్తులు మూర్ఖులు వాచాలురు వీరియొక్క వచనములు దృష్టాదృష్టములైనవిగావున అప్రమాణములుగ నుండును. ఇంద్రియములచేతను మనస్సుచేతను స్వయముగ పొందబడిన జ్ఞానము ప్రత్యక్షప్రమాణముగ నుండును. యుక్తి ననుసరించి ఊహించుటయే అనుమాన ప్రమాణ మనబడును.

మూ॥ త్రివిధేన ఖల్వనేన జ్ఞానసముదాయేన పూర్వం పరీక్ష్య రోగం నర్వథా సర్వమేవోత్తరకాలమధ్యవసానమదోషం భవతి; నహి జ్ఞానావయవేన కృత్సేన జ్ఞేయే జ్ఞానముత్పద్యతే ॥ త్రివిధే త్వస్మిన్ జ్ఞానసముదాయే పూర్వమాప్తోపదేశాత్ జ్ఞానం, తతః ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం పరీక్షోపపద్యతే; కిం హ్యనుపదిష్టే పూర్వం ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం పరీక్షమాణో విద్యాత్; తస్మాత్ ద్వివిధా పరీక్షా జ్ఞానవతాం ప్రత్యక్షమనుమానం చేతి, త్రివిధా వా సహా పదేశేన ॥ 8 ॥

అ॥ ఈ మూడువిధములగు ప్రమాణములచేతను రోగమును పూర్తిగ పరీక్షించి తెలిసికొనినచో పిమ్మటచేయబడు ప్రయత్నము నిర్దుష్టముగ నుండును. ఒకప్రమాణము

చేత సంపూర్ణముగ తెలిసికొనుటకు శక్యముగ నుండదు. ఈ మూడువిధములగు ప్రమాణములలోను ఆప్తోపదేశమువలన మొదట తెలిసికొని పిమ్మట ప్రత్యక్షానుమాన ప్రమాణములచే పరీక్షింపవలయును. మొదట ఆప్తోపదేశజ్ఞానము లేనిచో ప్రత్యక్షానుమాన ప్రమాణములచే పరీక్షించి తెలిసికొనజాలదు. ఆప్తోపదేశజ్ఞానము కలిగినపిమ్మట పరీక్ష, ప్రత్యక్షము అనుమానము అని రెండువిధములుగ నుండును. ఆప్తోపదేశముతో కూడి మూడువిధములుగ నగును.

ఆప్తోపదేశమువలన కలుగు జ్ఞానము.

మూ॥ తత్రేదముపదిశ ని బుద్ధిమన్త - రోగమేకై కమేవంప్రకో
పణమేవం యోనిమేవమాత్మానమేవమధిష్ఠానమేవంవేదనమేవంసం
స్థానమేవంవృద్ధిస్థానక్షయసగున్వితమేవముదర్కమేవంనామానమేవం
యోగం విద్యాత్; తస్మిన్నియం ప్రతీకారార్థా ప్రవృత్తిరథవా నివృ
త్తి రిత్యుపదేశాద్ జ్ఞాయతే ॥9॥

అ॥ ప్రకోపించువిధము, కారణములు, స్వభావము, అధిష్ఠానము, బాధలు, స్వరూపము, వృద్ధి, సమత్వము, క్షీణించుట, ముందుజరుగుబోవువిధము, పేరు, యోగము, శమించుటకొరకు ఆచరింపతగినవిధము, విడిచిపెట్టతగిన విషయములు రోగ సంబంధమగు వీనిని ఆప్తోపదేశమువలన తెలిసికొనగలము.

ప్రత్యక్షపరీక్ష

మూ॥ ప్రత్యక్షతస్తు ఖలు రోగతత్త్వం బుభుతునిఃసర్వురిన్ద్రి
యైః సర్వానిన్ద్రియార్థానాతురశరీరగతాన్పరీక్షే తాన్యత్ర రసజ్ఞానాత్;
తద్యథా — అన్త్రీకూజనం సన్ధిస్థోటనమజ్జులీవర్వణాం చ స్వరవి
శేషాయే చాన్యేఽపి కేచిచ్ఛరీరోవగతాః శబ్దాఃస్పృష్టాఞ్చోక్తేణ
పరీక్షేత; వర్ణసంస్థానప్రమాణచ్ఛాయాః శరీరప్రకృతివికారా చక్షు
ర్వైషయికాణి యాని చాన్యాని తాని చక్షుషా పరీక్షేత; రసంతు ఖ
ల్వాతురశరీరగతమిన్ద్రియవైషయికమప్యనమానాదవగచ్ఛేత్. న
హ్యస్య ప్రత్యక్షేణ గ్రహణముపపద్యతే, తస్మాదాతురపరిప్రశ్నేనై
వాతురముఖరసం విద్యాత్, యూకాపసర్పణేన త్వస్య శరీరవై
రస్యం, మాక్షికోపసర్పణేన శరీరమాధుర్యం లోహితపిత్తసందేహే
తు కిం ధారిలోహితం లోహితపిత్తం వేతి శ్వకాకభక్షణాద్ధారిలోహి
తమభక్షణాల్లోహితపిత్తమిత్యనుమాతవ్యం, ఏవమన్యానప్యాతుర
శరీరగతాన్ తసాదనుమిమీత; గన్ధాంస్తు ఖలు సర్వశరీరగతానాతు

రస్య ప్రకృతివై కారికాన్ ఘాణేన పరీక్షేత; స్పర్శః చ సానినా
ప్రకృతిః కృతియుక్తం; ఇతి ప్రత్యక్షతోఽనుమానైకదేశతశ్చ పరీ
క్షణముక్తమ్ || 10 ||

అ॥ రోగస్వభావమును ప్రత్యక్షప్రమాణమువలన తెలిసికొనదలచినవాడు తన
యొక్క ఇంద్రియములచే రోగియొక్క శరీరమునందలి ఇంద్రియార్థములను (శబ్దస్పర్శ
రూపరసగంధములను) పరీక్షింపవలయును. రసమునుమాత్రము వేరువిధమున పరీక్షింప
వలయును. పేగులరచుట, సంఘలయందును వేర్వేర్వకనుపులయందును కలుగు ధ్వని,
స్వరభేదములు, శరీరగతమైన యిట్టి ఇతరధ్వనులు వీనిని శ్రవణేంద్రియముచే పరీక్షింప
వలయును. వర్ణము (మలమూత్రనఖజిహ్వదుల సంబంధమైనది), స్వరూపము, ప్రమా
ణము, కాంతి, శరీరప్రకృతివర్ణము, శరీరవికృతివర్ణము, నేత్రములతో చూడదగిన ఇతర
విషయములు వీనిని చక్షురింద్రియముచే పరీక్షింపవలయును. రోగియొక్క శరీరసంబంధ
మైనరసము రసనేంద్రియముచే తెలిసికొనతగినదైనను దానిని అనుమానప్రమాణముచే
తెలిసికొనవలయును. ప్రత్యక్షప్రమాణములచే తెలిసికొనుటకు తగియుండదు. అందు
వలన రోగియొక్క ముఖరసమును వానినడిగియే తెలిసికొనవలయును. పేలు ప్రాకు
చుండుటచే శరీరము విరసముగనున్నదనియు ఈగలు వాలుచుండుటచే శరీరము మధు
రముగనున్నదనియు తెలిసికొనవలయును. రక్తపిత్తమునందు శుద్ధరక్తము వెడలు
చున్నదా దుష్టరక్తమువెడలుచున్నదా యని సందేహముకలిగినప్పుడు ఆరక్తమును
కుక్కలు కాకులు మొదలగువానికి వేసి అవి భక్షించినచో శుద్ధమైనదానినిగను
భక్షింపకున్నచో దుష్టమైనదానినిగను తెలిసికొనవలయును. ఇట్లే రోగియొక్క
శరీరగతమైన ఇతరరసములనుకూడ తెలిసికొనవలయును. రోగియొక్క శరీరగతము
లైన ప్రకృతిభిన్నములగు గంధములను ఘాణేంద్రియముచే పరీక్షింపవలయును. ప్రకృ
తిగగాని వికృతిగగాని యున్న స్పర్శమును హస్తముచే పరీక్షింపవలయును. ఇట్లు
ప్రత్యక్షప్రమాణమువలనను అనుమానప్రమాణములతోని కొంతభాగమువలనను పరీ
క్షించువిధము చెప్పబడినది.

అనుమానపరీక్ష.

మూ॥ ఇమే తు ఖల్వన్యేఽవ్యవమేవ భూయోఽనుమాన
జ్ఞేయా భవన్తి భావాః; తద్యథా-అగ్నిం జరణశక్త్యా పరీక్షేత, బలం
వ్యాయామశక్త్యా, శ్రోత్రాదీన్యబ్దాదిగ్రాణేన, మనోఽర్థావ్యభిచా
రేణ, విజ్ఞానం వ్యవసాయేన, రసః సజ్జేజ, మోహమవిజ్ఞానేన, క్రోధమ
భిద్రోహేణ, శౌకం దైన్యేన, హర్షమామోదేన, ప్రీతితోషేణ,
భయం విషాదేన, ధైర్యమవిషాదేన, వీర్యముత్సాహేన, అపస్తాన
మవిభ్రమేణ, శ్రద్ధామభిప్రాయేణ. మేధాం గ్రహణేన, సంజ్ఞాం
నామగ్రహణేన, స్మృతింస్మరణేన, హియమపత్రవేణ, శీలనానుశీల
నేన, ద్వేషం ప్రతిషేధేన, ఉవధిమనుబద్ధేన, ధృతిమతాత్యేన, వశ్య

తాం విధేయతయా, వయోభక్తిసాత్మ్యవ్యాధిసముత్థానానికాలదే
శోపశమవేదనావిశేషేణ గూడలిజ్గం వ్యాధిముపశయానుపశయా
భ్యాం, దోషప్రమాణవిశేషమపచారవిశేషేణ, ఆయుషః క్షయ
మరిష్టైః, ఉపస్థితశ్రేయస్త్వం కల్యాణాభినివేశేన, అమలం సత్త్వము
వికారేణేతి, గ్రహణ్యాస్తు మృదుదారుణత్వం స్వప్నదర్శనమభి
ప్రాయంద్విష్టేష్టసుఖదుఃఖాని చాతురవరిప్రశ్నేనైవ విద్యావతి || 11 ||

అ॥ ఇట్లే కొన్నియితరభావములనుకూడ అనుమానప్రమాణముచే తెలిసికొనవల
యును. ఎట్లనగా-జీర్ణశక్తిచే జారరాగ్నిని, వ్యాయామశక్తిచే బలమును, శబ్దాదివిషయ
ములను గ్రహించుటనుబట్టి శ్రోత్రాదీంద్రియపటుత్వమును, ఇంద్రియార్థములను తెలిసి
కొనుటనుబట్టి మనశ్శక్తిని, ప్రయత్నమునుబట్టి జ్ఞానమును, ఆసక్తిచే రజోగుణమును,
జ్ఞానము లేకపోవుటనుబట్టి మోహమును, ద్రోహచింతచే కోపమును, దీనత్వముచే శోక
మును, ఆమోదించుటచే హర్షమును, సంతోషముచే ప్రీతిని, విషాదముచే భయమును,
విషాదము లేకుండుటనుబట్టి ధైర్యమును, ఉత్సాహముచే పరాక్రమమును, మోహము
లేకుండుటనుబట్టి స్థిరబుద్ధిని, కోరుటనుబట్టి యిచ్ఛను, గ్రహించుటనుబట్టి మేధాశక్తిని,
పేరునుగ్రహించుటచే సంజ్ఞాజ్ఞానమును, స్మరించుటనుబట్టి జ్ఞాపకశక్తిని, సిగ్గుపడుటను
బట్టి సిగ్గును, ఆచరణనుబట్టి శీలమును, నిషేధించుటనుబట్టి ద్వేషమును, ఉత్తరకాల
ఫలమునుబట్టి మోసమును, ఆసక్తి లేకుండుటనుబట్టి యింద్రియనిగ్రహమును విధేయతను
బట్టి వశుడుగనుండుటను, కాలముననుసరించి వయస్సును, దేశమునుబట్టి ఆహారాదుల
యందలి యిచ్ఛను, అనుకూలతనుబట్టి సాత్మ్యమును, బాధలనుబట్టి వ్యాధిని, ఉప
శయానుపశయములచే గూఢలక్షణములుకలవ్యాధిని, అపచారమునుబట్టి దోషప్రమా
ణమును, అరిష్టలక్షణములనుబట్టి ఆయుఃక్షయమును, శ్రేయస్కరకార్యముల నాచరిం
చుటనుబట్టి శ్రేయస్సును, చెడుగుణములులేకుండుటనుబట్టి సత్వగుణమును పరీక్షించి
తెలిసికొనవలయును. గ్రహణీస్థానముయొక్క మందత్వతీవ్రత్వములను, స్వప్నములను,
ఆహారాదులయం దిచ్ఛను, ద్వేషమును, ఇష్టమును, సుఖమును, దుఃఖమును ప్రశ్నించు
టచే (రోగిని అడుగుటచే) తెలిసికొనవలయును.

మూ॥ ఆప్తతశ్చోపదేశేన ప్రత్యక్షకరణేన చ | అనుమానేన
చ వ్యాధీన్ సమ్యగ్విద్యాద్విచక్షణః || సర్వభా సర్వమాలోచ్య
యథాసమ్భవమర్థవిత్ | అథాధ్యవస్వేత్తత్త్వే చ కార్యే చ తదనన్త
రమ్ || కార్యతత్త్వవిశేషజ్ఞః ప్రతిపత్తౌ న ముహ్యతి | అమూఢః ఫల
మాప్నోతి యదమోహానిమిత్తజమ్ || జ్ఞానబుద్ధిప్రదీపేన యో నావిశతి
తత్త్వవిత్ | ఆతురస్యాన్తరాత్మానం న సరోగాంశ్చకితస్తితి || 15 ||

అ॥ ఆప్తోపదేశమువలనను, ప్రత్యక్షప్రమాణమువలనను, అనుమానప్రమాణమువలనను సర్వమును ఆలోచించి వ్యాధులను సరిగ తెలిసికొనవలయును. పిమ్మట వ్యాధితత్వమును ఉపచారమును తెలిసికొనవలయును. అట్లు తెలిసికొనినచో ప్రతిక్రియలయందు మోహమునొందడు. సరియైనఫలమును పొందును. ఏవైద్యుడు జ్ఞానమును బుద్ధియు అనెడి దీపములతో రోగియొక్క అంతశ్శరీరమునందు ప్రవేశింపడో అట్టివైద్యుడు రోగములను చికిత్సింపజాలడు.

అధ్యాయసంగ్రహము.

మూ॥ సర్వరోగవిశేషాణాం త్రివిధం జ్ఞానసంగ్రహమ్ । యథాచోషదిశన్త్యాస్తాః ప్రత్యక్షం గృహ్యతే యథా॥యే యథాచానుమానేన జ్ఞేయాస్తాంశ్చాప్యదారధీః । భావాన్త్రివిధవిజ్ఞానేవిమానేమునిరుక్తవాన్ ॥17॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తస్మై చరకప్రతిసంస్కృతే విమానస్థానే త్రివిధరోగవిశేషవిజ్ఞానీయవిమానం నామ చతుర్థోఽధ్యాయః॥

అ॥ ఈత్రివిధరోగవిశేషవిజ్ఞానీయాధ్యాయమునందు సర్వరోగములయొక్క విశేషములను తెలిసికొనుటకు సాధనములైన ఆప్తోపదేశము ప్రత్యక్షప్రమాణము అనుమానప్రమాణము ఇవియు, ఆపులు ఉపదేశించువిషయములును, ప్రత్యక్షప్రమాణముచే తెలియబడు విషయములును, అనుమానప్రమాణముచే తెలిసికొనదగినవిషయములును చెప్పబడినవి.

ఇవిధంబున, శ్రీపాదోపనామకకృష్ణమూర్తి శాస్త్రిప్రణీతంబైన చరకదీపికయ నెడి చరకసంహితావ్యాఖ్యానమునందు త్రివిధరోగవిశేషవిజ్ఞానీయవిమానమునెడు చతుర్థాధ్యాయము సమాప్తము.

—౦—

పంచమాధ్యాయము.

—౦౦—

వ ౧॥ అథాతఃసోమోవిమానం వ్యాఖ్యాస్యమః ॥1॥

అ॥ పిమ్మట సోమోవిమానమును చెప్పబోవుచున్నాము.

వ ౨॥ ఇతి హ స్మహ భగవానాత్రేయః ॥2॥

అ॥ అని భగవంతుడగు ఆత్రేయుడు చెప్పెను.

స్తోత్రోవర్ణనము.

మూ॥ యావన్తః పురుషే మూర్తిమంతో భావవిశేషస్తావన్త
ఏవాస్మిన్ స్తోతసాం ప్రకారవిశేషాః; సర్వభావా హి పురుషేనాంత
రేణ స్తోతాన్యభినిర్వర్తంతే క్షయం వాఽప్యధిగచ్ఛంతి; స్తోతాన్సి
ఖిలు పరిణామనూపద్యమానానాం ధాతునామభివాహీని భవన్త్య
యనార్ధేన। అపిచై కేమహర్షయః స్తోతసామేవ సముదయం పురుష
మిచ్ఛంతి, సర్వగతత్వాత్ సర్వసరత్వాచ్చ దోషప్రకోపణప్రశమా
నాం; నత్వేతదేవం, యస్య చ హిస్తోతాన్సియచ్ఛ వహన్తి
యచ్ఛానహన్తియత్ర చాపస్థితాని, సర్వం తదన్యత్తేభ్యః। అతి
బహుత్వాత్ ఖిలు కేచిదపరిసంఖ్యే యాన్యాచక్షతే స్తోతాన్సి, పరి
సంఖ్యేయాని పునరన్యే ॥5॥

అ॥ పురుషశరీరమునందు మూర్తిమంతములగు భావములు ఎన్ని కలవో అన్ని
స్తోతస్సులు కలవు. సమస్తభావముల యొక్కయు ఉత్పత్తిగాని క్షయముగాని
స్తోతస్సులద్వారానే కలుగును. పరిణామము నొందుచున్న ధాతువులను స్తోతస్సులు
తమమార్గములద్వారా వ్యాపింపజేయును. స్తోతస్సులు సర్వశరీరము నందును
వ్యాపించియుండుటవలనను, దోషములను ప్రకోపింపజేయునట్టియు శమింపజేయు
నట్టియు ఆహారాదులను సర్వశరీరమునందును వ్యాపింపజేయుచుండుటవలనను స్తోత
స్సుముదాయమే పురుషుడని కొంతమంది మహర్షులు తలచుచున్నారు. స్తోతస్సులు
వేనిని వహించుచున్నవో వేనిని వ్యాపింపజేయుచున్నవో వేనినాధారముగ చేసికొని
యున్నవో అన్నియు (రసరక్తాదులు) స్తోతస్సులకంటె భిన్నమైనవగుటచే, స్తోత
స్సుముదాయమే పురుషుడు అనిచెప్పుటకు వీలులేదు. స్తోతస్సులు అత్యధికములుగ
నుండుటవలన లెక్కపెట్టుటకు వీలులేనివిగ నుండునని కొందరు చెప్పుచున్నారు.
లెక్కపెట్టుటకు వీలుగనున్నవని కొందరు చెప్పుచున్నారు.

మూ॥ తేషాం తు ఖిలు స్తోతసాం యథాస్థూలం కతిచిత్ప్ర
కారాన్మూలతశ్చ ప్రకోపవిజ్ఞానతశ్చానువ్యాఖ్యాన్యాయః, యే భవి
ష్యన్త్యలమనుక్తార్థజ్ఞానాయజ్ఞానవతాం విజ్ఞానాయచాజ్ఞానవతాం,
తద్యః - ప్రాణోదకాన్నరసరుధిరమాంసమేదోఽస్థిమజ్జశుక్రమూత్ర
పురీషస్వేదవహాని, వాతపిత్తశ్లేష్మణాం పునఃసర్వశరీరచరాణాం సర్వ
స్తోతాన్యయనభూతానీతి, తద్వదతీంద్రియాణాం పునఃసత్త్వాదీనాం
కేవలం చేతనావచ్ఛరీరమయనభూతమధిష్ఠానభూతం చ; తదేతత్తో
తసాం ప్రకృతభూతత్వాన్న వికారైరుపసృజ్యతే శరీరమ్ ॥6॥

అ॥ కొన్ని ప్రోతస్సులయొక్క మూలస్థానములను, చెడినప్పుడు కలుగు లక్షణములను చెప్పుచున్నాము. దీనివలన జ్ఞానవంతులకు తెలియనివిషయములు తెలియుటయు తెలియనివారలకు తెలియుటయు కలుగును. ప్రాణవాతము, ఉదకము, ఆహారము, రసము, రక్తము, మాంసము, మేదస్సు, ఎముకలు, మజ్జ, శుక్రము, మూత్రము, పురీషము, స్వేదము వీనిని ప్రోతస్సులు వహించి వ్యాపింపజేయుచుండును. సర్వశరీరమునందును వ్యాపించు వాతపిత్తశ్లేష్మములను ఈ ప్రోతస్సులన్నియు మార్గములుగ నుండును. చైతన్యముతోకూడిన శరీరము ఇంద్రియములకంటె భిన్నములైన మనస్సు మొదలగువానికి మార్గముగను అధిష్ఠానముగను నుండును. ప్రోతస్సులు చెడకుండ నున్నచో శరీరమునందు రోగములు కలుగ నేరవు.

ప్రాణవహప్రోతస్సులయొక్క మూలస్థానము - దుష్టలక్షణములు.

మూ॥ తత్ర, ప్రాణవహానాం ప్రోతసాం హృదయం మూలం మహాప్రోతశ్చ, ప్రదుష్టానాం ఖల్వేషామిదం విశేషజ్ఞానం భవతి— అతిస్పష్టమతిబద్ధం కుపితమల్పాల్పమభీష్టం వా సశబ్దశూలముచ్చ్య శస్త్రం దృష్ట్వా ప్రాణవహాన్యస్య ప్రోతాంసి ప్రదుష్టానీతివిద్యాత్ ॥

అ॥ ప్రాణవహప్రోతస్సులకు హృదయమును మహాప్రోతస్సును మూలస్థానములుగ నుండును. శ్వాస విడిపోయినట్లుగాని బిగపట్టినట్లుగాని తొందరగగాని కొద్ది కొద్దిగగాని అధికముగగాని ధ్వనితోకూడిగాని బాధతోకూడిగాని వెడలుచున్నచో ఈ ప్రోతస్సులు చెడినట్లు తెలిసికొనవలయును.

ఉదకవహప్రోతస్సులయొక్క మూలస్థానము-దుష్టలక్షణములు.

మూ॥ ఉదకవహానాం ప్రోతసాం తాలు మూలం క్లోమ చ; ప్రదుష్టానాం ఖల్వేషామిదం విశేషవిజ్ఞానం భవతి. తద్యథా-జిహ్వ తాల్వోష్ణకణ్ఠక్లోమశోషం విపాసాం చాతిప్రపృద్ధాం దృష్ట్వాదక వహాన్యస్య ప్రోతాంసి ప్రదుష్టానీతి విద్యాత్ ॥8॥

అ॥ ఉదకవహప్రోతస్సులకు తాలుప్రదేశమును క్లోమమును మూలస్థానములుగ నుండును. నాలుకయు తాలుప్రదేశమును పెదవులును కంఠమును క్లోమమును ఎండు చున్నట్లుండుట, దప్పిక అధికముగ కలుగుట ఈ లక్షణములవలన ఉదకవహప్రోతస్సులు చెడినట్లు తెలిసికొనవలయును.

అన్నవహప్రోతస్సులయొక్క మూలస్థానము - దుష్టలక్షణములు.

మూ॥ అన్నవహానాం ప్రోతసామామాశయో మూలం వామం గ పార్శ్వం; ప్రదుష్టానాం తుఖల్వేషామిదం విశేషవిజ్ఞానం భవతి,

తద్యథా— అనన్నాభిలషణమరోచకాః పాకౌ ఛర్దించదృష్ట్వాన్న
వహాని సోత్రాంసి ప్రదుష్టానీతి విద్యాత్ ||9||

అ॥ అన్నవహస్రోతస్సులకు ఆమాశయమును వామపార్శ్వమును మూలస్థాన
ములుగ నుండును. ఆహారమునం దిచ్చలేకుండుట, అరోచకము, జీర్ణముకాకుండుట,
వాంతి ఇవి యున్నచో అన్నవహస్రోతస్సులు చెడినట్లు తెలిసికొనవలయును.

ధాతువ హస్రోతస్సులయొక్క మూలస్థానము - దుష్టలక్షణములు.

మూ॥ రసవహానాం సోతసాం హృదయం మూలం దశ చ
ధమన్యః, శోణితవహానాం సోతసాం యకృన్మూలం స్తీహాచ, మాం
సవహానాం చ, సోతసాం స్నాయు మూలం త్వక్చ, మేదోవహానాం
సోతసాం వృక్కౌ మూలం వపావహానాం చ, అస్థివహానాం సోత
సాం మేదో మూలం జఘనం చ, మజ్జా వహానాం సోతసామస్థీని
మూలం సంధయశ్చ, శుక్రవహానాం సోతసాం వృషణౌ మూలం
శేఫశ్చ, ప్రదుష్టానాం తు ఖల్వేషాం రసాదిస్రోతసాం విజ్ఞానాన్యక్తాని
వివిధాశితపీతీయేధ్యాయే యాన్యేవ హి ధాతూనాం ప్రదోషవిజ్ఞా
నాని తాన్యేవ యథాస్వం ధాతుసోతసామ్ ||10||

అ॥ రసవహస్రోతస్సులకు హృదయమును పదివిధములగు ధమనులును, రక్త
వహస్రోతస్సులకు యకృత్తును స్తీహమును, మాంసవహస్రోతస్సులకు స్నాయువును
చర్మమును, మేదోవహస్రోతస్సులకు వృక్కలును వపడిండుస్థానమును, అస్థివహస్రోత
స్సులకు మేదస్సును జఘనప్రదేశమును, మజ్జవహస్రోతస్సులకు ఎముకలును సంధులును,
శుక్రవహస్రోతస్సులకు వృషణములును మేధ్రమును మూలస్థానములుగ నుండును.
ఈ ధాతువహస్రోతస్సులు చెడినప్పుడు కలుగు లక్షణములు వివిధాశితపీతీయాధ్యా
యమునందు వివరింపబడినవి. ఆయాధాతువులు చెడినప్పుడు కలుగు లక్షణములే వాని
వానిస్రోతస్సులు చెడినప్పుడుకూడ కలుగును.

మూత్రవహస్రోతస్సులయొక్క మూలస్థానము—దుష్టలక్షణములు.

మూ॥ మూత్రవహానాం సోతసాం వస్తిర్మూలం వజ్జణౌ చ.
ప్రదుష్టానాం ఖల్వేషామిదం విశేషవిజ్ఞానం భవతి; తద్యథా—అతి
సృష్టమతిబద్ధం కుశితమల్పాల్పమభీక్ష్యం వా బహులంసశూంమూత్ర
యంతం దృష్ట్వా మూత్రవహన్యస్యస్రోతాంసిప్రదుష్టానీతివిద్యాత్ ||

అ॥ మూత్రవహస్రోతస్సులకు వస్తిప్రదేశమును వంక్షణప్రదేశములును మూల
స్థానములుగ నుండును. మూత్రము విడిపోయినట్లుగాని బిగపట్టినట్లుగాని తొందరగ

గాని కొద్దికొద్దిగ గాని తరుచుగ గాని అధికముగ గాని బాధతోకూడిగాని వెడలుచున్నచో మూత్రవహస్రోతస్సులు చెడినట్లు తెలిసికొనవలయును.

పురీషవహస్రోతస్సులయొక్క మూలస్థానము — దుష్టలక్షణములు.

మూ॥ పురీషవహానాం సోతసాం పక్వాశయో మూలంస్థూలగుదశ్చ, ప్రాగ్మస్థానాం ఖల్వేషామిదం విశేషవిజ్ఞానం భవతి; తద్యథా—కృచ్ఛేణాలాల్పం సశూలమతిద్రవం కుఠితమతిగ్రధితమతిబహు చోపవిశంతం దృష్ట్వా పురీషవహాన్యన్య సోతాంసి ప్రదుష్టానీతి విద్యాత్ ॥12॥

అ॥ పురీషవహస్రోతస్సులకు పక్వాశయమును గుదప్రదేశమును మూలస్థానములుగ నుండును పురీషము కష్టముగ గాని కొద్దికొద్దిగ గాని బాధతోకూడికాని మిక్కిలి పలుచగ గాని దుర్గంధముగ గాని ఉండలుగ గాని అధికముగ గాని వెడలుచున్నచో పురీషవహస్రోతస్సులు చెడినట్లు తెలిసికొనవలయును.

స్వేదవహస్రోతస్సులయొక్క మూలస్థానము — దుష్టలక్షణములు.

మూ॥ స్వేదవహానాం సోతసాం మేదో మూలం రోమకూపాశ్చ, ప్రదుష్టానాం ఖల్వేషామిదం విశేషవిజ్ఞానం భవతి; తద్యథా—అస్వేదనమతిస్వేదనం పారుష్యమతిశ్లక్ష్యతామజ్జస్యపరిదాహం లోమహర్షం చదృష్ట్వా స్వేదవహాన్యన్య సోతాంసి ప్రదుష్టానీతివిద్యాత్ ॥

అ॥ స్వేదవహస్రోతస్సులకు మేదస్సును రోమకూపములును మూలస్థానములుగ నుండును. చెమట పట్టుకుండుట లేక అధికముగ పట్టుట, శరీరము గరుకుగ గాని మిక్కిలి నునుపుగ గాని యుండుట, తాపముకలుగుట, రోమహర్షము ఈలక్షణములనుబట్టి స్వేదవహస్రోతస్సులు చెడినవని తెలిసికొనవలయును.

మూ॥ సోతాంసి సిరా ధమన్యో రసవాహిన్యో నాడ్యః పథ్థానో మార్గాః శరీరచ్ఛిద్రాణి సంవృతాసంవృతాని స్థానాన్యాశయా నిలయా నికేతాశ్చేతి శరీరభాత్వవకాశానాం లక్ష్యాలక్ష్యణాం నామాని తేషాం ప్రకోపాత్థానినస్థా మార్గగాశ్చైవ శరీరదాతవః ప్రకోపమావద్యంతే; ఇతరేషాం చ ప్రకోపాదితరాణి; సోతాంసి సోతాంస్యేవ ధాతవశ్చ ధాతూనేవ ప్రదూషయన్తి ప్రదుష్టాః; త్యేషాం సర్వేషామేవ వాతపిత్తశ్లేష్మాణో దూషయితారో భవన్తి, దోషస్వభావాదితి ॥15॥

అ॥ కనపడునట్టియు కనబడనట్టియు ధాత్వాదులను వహించువానికి ప్రోతస్సులు, సిరలు, ధమనులు, రసవాహినులు, నాడులు, పథములు, మార్గములు, శరీరచ్ఛిద్రములు, సంవృతాసంవృతములు, స్థానములు, ఆశయములు, నిలయములు, నికేతములు ఇవి పేరులుగ నుండును. ఇవి చెడినచో స్వస్థానమునందున్నట్టికాని మార్గములయందున్నట్టికాని ధాతువులు మొదలగునవి చెడును. చెడినప్రోతస్సులు సమీపమునందున్న ప్రోతస్సులను, చెడినధాతువులు సమీపమునందున్న ధాతువులను చెరచును. చెడినవాతపి త్తశ్లేష్మములు తమయొక్క దోషస్వభావముచే వీనినన్నిటిని చెరచును.

ప్రోతస్సులుచెడుటకు కారణములు.

మూ॥ క్షయాత్సంధారణాద్రాక్ష్యాద్వ్యాధ్యామాత్ క్షుధితస్య చ॥ ప్రాణవాహీని దుష్యన్తి ప్రోంతాంస్యవైశ్చ దారుణైః ॥ ఔష్ణ్యాదామాద్భయాత్పానాదతిశుష్కాన్న సేవనాత్ । అబువాహీని దుష్యన్తి తృష్ణాయాశ్చాతిపీడనాత్ ॥ అతిమాత్రస్యచాకాలే చాహితస్య చభోజనాత్ । అన్నవాహీని దుష్యన్తివైగుణ్యాత్పావకస్య చ॥ గురుశీతమశ్నిగ్ధమతిమాత్రం సమశ్నతామ్ । రసవాహీని దుష్యన్తి చిన్త్యానాం చాతిచిన్తనాత్ ॥ విదాహీన్యన్నపానాని స్నిగ్ధాని ద్రవాణి చ॥ రక్తవాహీని దుష్యన్తిభజతాం చాతపానలా॥ అభిష్యంద్విభోజ్యాని స్థూలాని చ గురూణి చ । మాంసవాహీని దుష్యన్తి భుక్త్వా చ స్వపతాం దివా॥ అన్యాయామాద్దివాస్వప్నాన్మేధ్యానాం చాతిభక్షణాత్ । మేదోవాహీని దుష్యన్తి వారుణ్యాశ్చాతిసేవనాత్ ॥ వ్యాయామాదతిసంక్షోభాదస్థామతివిఘట్టనాత్ । అస్థివాహీని దుష్యన్తివాతలానాం చ సేవనాత్ ॥ ఉత్పేషాదత్యభిష్యన్తాదభిఘాతాత్ప్రపీడనాత్ । మజ్జావాహీని దుష్యన్తివిరుద్ధానాం చ సేవనాత్ ॥ అకారాయోనిగమనాన్నగ్రహదతిమైధునాత్ । శుక్రవాహీని దుష్యన్తి శస్త్రక్షౌరాగ్నిభిస్తథా ॥ మూత్రితోదకభక్ష్యస్త్రీసేవనాన్మూత్రినిగ్రహాత్ । మూత్రవాహీనిదుష్యన్తిక్షీణస్యాథకృశస్య చ॥ విధారణాదత్యశనాధ్యజ్జీర్ణాధ్యశనాత్తథా॥ వర్షోవాహీని దుష్యన్తిదుర్భలాగ్నేః కృశస్య చ॥ వ్యాయామాదతిసంతాపాచ్ఛ్చతోష్ణాకమసేవనాత్ । స్వేదవాహీని దుష్యన్తిరోధశోకభయైస్తథా॥

అ॥ ధాతువులు క్షీణించుట, వేగధారణము, రాక్ష్యము, వ్యాయామము, అధికముగు ఆకలిని పొందుట, ఇట్టి ఇతరములగు దారుణకృత్యములు వీనివలన ప్రాణవహ

సోతస్సులు చెడును. వేడిమి, ఆమాభివృద్ధి, భయము, మద్యాదులను అధికముగ త్రాగుట, అధిక మైనట్టియు ఆరినట్టియు అన్నమును భుజించుట, దప్పికను మిక్కిలి అరికట్టుట వీనివలన ఉదకవహస్రోతస్సులు చెడును. అధికపరిమితిగ గాని అకాలము నందుగాని అహితమైనదానినిగాని భుజించుటవలనను జాతరాగ్ని వికృతినొందుట వలనను అన్నవహస్రోతస్సులు చెడును. గురుగుణమును శీతవీర్యమును అధికమగుస్నిగ్ధగుణమును అధికపరిమితియు కల ఆహారమును భుజించుటవలనను అధికముగ ఆలోచించుటవలనను రసవహస్రోతస్సులు చెడును. తాపజనకములును స్నిగ్ధగుణమును ఉష్ణవీర్యమును కలవియు మిక్కిలి పలుచగనున్నవియు నగు అన్నపానములను సేవించుట వలనను ఎండను ఆగ్నిని అధికముగ సేవించుటవలనను రక్తవహస్రోతస్సులు చెడును. ఆభిష్యందగుణము కలవియు కఠినములును గురుగుణముకలవియు నగు పదార్థములను భుజించుటవలనను భుజించి పగలు నిద్రించుటవలనను మాంసవహస్రోతస్సులు చెడును. వ్యాయామమును చేయకుండుట, పగలునిద్రించుట, బుద్ధివర్ధకములగు పదార్థములను అధికముగ భుజించుట, వారుణీయనెడు మద్యమును అధికముగ సేవించుట వీనివలన మేదోవహస్రోతస్సులు చెడును. వ్యాయామము, అధికమగు సంక్షోభము, ఎముకలకు అధికమగు రాపిడికలుగుట, వాతవర్ధకములగు వానిని సేవించుట వీనివలన అస్థివహస్రోతస్సులు చెడును. అధికముగ పిసుకబడుట, అధికమగు క్షేదము, అభిఘాతము, అధికముగ పీడింపబడుట, విరుద్ధములగువానిని సేవించుట వీనివలన మజ్జవహస్రోతస్సులు చెడును. అకాలమునందు రమించుట, అనుచితమైన యోనియందు రమించుట, శుక్రము నరికట్టుట, మైథునమును అధికముగ నాచరించుట, శస్త్రకర్మ, తొరకర్మ, దాహకర్మ, వీనివలన శుక్రవహస్రోతస్సులు చెడును. మూత్రవేగముకలవాడై ఉదకమునుగాని పదార్థములనుగాని స్త్రీనిగాని సేవించుట, మూత్రవేగమునరికట్టుట, క్షీణించుట, కృశించుట వీనివలన మూత్రవహస్రోతస్సులు చెడును. మలవేగమునరికట్టుట, అధికముగ భుజించుట, జీర్ణముకాకుండుట, భుజించినవెంటనే భుజించుట, జాతరాగ్నిమందముగనుండుట, కృశించుట వీనివలన పురీషవహస్రోతస్సులు చెడును. వ్యాయామము అధికమగుసంతాపము, శీతోష్ణములను క్రమములేకుండ సేవించుట, కోపము, దుఃఖము, భయము వీనివలన స్వేదవహస్రోతస్సులు చెడును.

మూ॥ ఆహారశ్చ విహారశ్చ యః స్యాద్దోషగుణైస్సమః ।
ధాతుభిర్విగుణశ్చాపి సోత్రసాం స ప్రదూషకః॥ అతిప్రవృత్తిః సజ్జో
వా సిరాణాం గృన్ధయోఽపి వా । విమార్గగమనం వాపి సోత్రసాం
దుష్టిలక్షణమ్ । స్వధాతుసమవర్ణాని వృత్తస్థూలాన్యణాని చ । సోత్ర
తాంసి దీర్ఘాన్యాకృత్యా ప్రతానసదృశాని చ ॥31॥

అ॥ దోషములకు సమానములైన గుణములకలిగినట్టియు ధాతువులకువిపరీతములైన గుణములు కలిగినట్టియు ఆహారవిహారములను సేవించుటవలన సోత్రస్సులు చెడును. ఆయాసోత్రస్సులచే వహింపబడు రసాదులు అధికముగ ప్రవర్తించుటగాని సరిగ ప్రవర్తించుటగాని ఇతరమార్గములనుపొందుటగాని కలుగుట, నిరలయందు

గ్రంథులేర్పడుట వీనిచే ప్రోతస్సులుచెడినట్లు తెలిసికొనవలయును. ప్రోతస్సులు, తమచే వహింపబడుధాతువులతో సమానమైనవర్ణముకలవిగను గుండ్రముగను లావుగను సన్నముగను పొడవుగను పొడవలెను నుండును.

ప్రోతస్సులు చెడినప్పుడు సామాన్యచికిత్స.

మూ॥ ప్రాణోదకాన్న వాహానాం దుష్టానాం శ్వాసికీ క్రియా |
కార్యా తృష్ణోపశమని తథైవామప్రనోషి కీ || వివిధాశితపీతీయే రసా
దీనాం యదౌషధమ్ | రసాదిస్రోతసాం కుర్యాత్తద్యథాస్వముపక
మమ్ || మూత్రవిఘ్నే దవాహానాం చికిత్సా మాత్రకృచ్ఛికీ-తథాఽ
తిసారికీ కార్యా తథా జ్వరచికిత్సికీ || 34 ||

అ॥ పాణివహప్రోతస్సులు చెడినప్పుడు శ్వాసయందుచెప్పబడిన చికిత్సను, ఉదకవహప్రోతస్సులు చెడినప్పుడు తృష్ణయందుచెప్పబడినచికిత్సను, అన్నవహప్రోతస్సులు చెడినప్పుడు ఆమదోషమునకుచెప్పబడినచికిత్సను, రసాదిధాతువహప్రోతస్సులు చెడినప్పుడు వివిధాశితపీతీయాధ్యాయమునందు చెప్పబడినచికిత్సను, మూత్రవహప్రోతస్సులు చెడినప్పుడు మూత్రకృచ్ఛచికిత్సను, పురీషవహప్రోతస్సులు చెడినప్పుడు అతిసారచికిత్సను, స్వేదవహప్రోతస్సులు చెడినప్పుడు జ్వరచికిత్సను చేయవలయును.

అధ్యాయసంగ్రహము.

మూ॥ త్రయోదశానాం మూలాని స్రోతసాందుష్టిలక్షణమ్ |
సామాన్యం నామ పర్యాయాః కోపనాని పరస్పరమ్ || నోష హేతుః
వృథ క్లేన ధేషజోద్దేశ ఏవ చ | స్రోతోవిమానే నిర్దిష్టస్తథా చాదౌ
వినిశ్చయః || కేవలం విదితం యస్య శరీరం సర్వభావతః | శారీరాః సర్వ
రోగాశ్చ న స కర్మసు న ముహ్యతి || 37 ||

ఇత్యగ్ని వేళకృతే తస్మై చరకప్రతిసంస్కృతే విమానస్థానే
స్రోతోవిమానం నామ పంచమోఽధ్యాయః ||

అ॥ ఈ స్రోతోవిమానాధ్యాయమునందు పదుమూడువిధములగు ప్రోతస్సుల యొక్క—మూలస్థానములు, దుష్టలక్షణములు, సామాన్యనామములు, పర్యాయవాచకములు, పరస్పరము దూషింపజేసికొనువిధము, చెడుటకుకారణములు, సామాన్యచికిత్స ఇవియు స్రోతోవినిశ్చయమును చెప్పబడినవి. శరీరగతములైన సమస్తభావములను సమస్తవ్యాధులను పూర్తిగ తెలిసికొనినవాడు చికిత్సలయందు మోహము నొందడు.

ఇవిధంబున, శ్రీపాదోపనామకకృష్ణమూర్తిశాస్త్రిప్రణీతంబైన చరకదీపిక
యనెడి చరకసంహితావ్యాఖ్యానమునందు స్రోతోవిమానమనెడు
పంచమాధ్యాయము సమాప్తము.

షష్ఠాధ్యాయము

మూ॥ అభ్యాసో రోగానీకం విమానం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥1॥

అ॥ పిమ్మట రోగానీకవిమానమును చెప్పబోవుచున్నాము.

మూ॥ ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః ॥2॥

అ॥ అని భగవంతుడగు ఆత్రేయుడు చెప్పెను.

మూ॥ ద్వే రోగానీకే భవతః ప్రభావభేదేన - సాధ్యం
చాసాధ్యం చ, ద్వే రోగానీకే బలభేదేన - మృదు చ దారుణం
చ, ద్వే రోగానీకేఽధిష్ఠానభేదేన - మనోఽధిష్ఠానం శరీరాధిష్ఠానం
చ, రోగానీకే ద్వే నిమిత్తభేదేన - స్వధాతునైషమ్యనిమిత్తం చాగ
న్తునిమిత్తం చ, ద్వే రోగానీకే ఆశయభేదేన - ఆమాశయసముత్థం
చ పక్వాశయసముత్థం చ; ఏవమేతత్ప్రభావబలాధిష్ఠాననిమిత్తాశయ
భేదాద్వైధం సద్భేదప్రకృత్యంతరేణ భిద్యమానమథవా సంధీయ
మానం స్యాదేకత్వం వా బహుత్వం వా । ఏకత్వం తావదేకమేవ
రోగానీకం దుఃఖసామాన్యాత్, బహుత్వం తు దశరోగానీ కాని
ప్రభావభేదాదీనా భవంతి; బహుత్వమపి సంఖ్యేయం సాద్యసంఖ్యే
యం వా స్యాత్; తత్ర సంఖ్యేయం తావద్వర్ణోక్తమష్టోదరీయే,
అపరిసంఖ్యేయం పునర్యథా—మహారోగాధ్యాయే, రుగ్వర్ణసముత్థా
నాదీనామసంఖ్యేయత్వాత్ ॥3॥

అ॥ రోగము—ప్రభావభేదముచే సాధ్యము అసాధ్యము అనియు, బలభేద
ముచే మృదువు దారుణము అనియు, అధిష్ఠానభేదముచే మనోనికము శరీరకము
అనియు, కారణభేదముచే దోషజము ఆగంతకము అనియు, ఆశయభేదముచే ఆమా
శయసముత్థము పక్వాశయసముత్థము అనియు రెండేసివిధములుగ నుండును. ఇట్లు
ప్రభావము బలము అధిష్ఠానము కారణము ఆశయము వీనిననుసరించి రెండేసివిధము
లైన రోగము ఇతరకారణములచే భేదింపబడినచో అనేకవిధములుగను, సామాన్యవివ
క్షుచే కలుపబడినచో ఒకేవిధముగ నుండును. దుఃఖమునుకలిగించుట నెడి సామాన్య
భావముచే ఒకేవిధముగను, ప్రభావాదిభేదములచే పదివిధములుగనుండి బహువిధములు
గను నగున ఇట్టిబహుత్వము లెక్కించుటకు వీలుగగాని అపరిసంఖ్యేయముగగాని
యుండును రోగములయొక్క సంఖ్య అష్టోదరీయ్యాధాయమునందు చెప్పబడినది.
బాధలు వల్లము హేతువులు మొదలగువాని ననుసరించి అపరిసంఖ్యేయములుగనుండు
నని మహారోగాధ్యాయమునందు చెప్పబడినది.

మూ॥ న చ సంఖ్యేయాగ్రేషు భేదప్రకృత్యస్తరీయేషు దోషవతీ స్యాదత్ర కాచిత్ప్రతిజ్ఞా, న చావిగీతిరీత్యతః స్యాదదోషవతీ; భేత్తా హి భేద్యమన్యథా భిన్నత్తి, అన్యథా పురస్తాద్భిన్నం భేదప్రకృత్యస్తరేణ భిన్నన్ భేదసంఖ్యావిశేషమాపాదయత్యనేకథా, న చ పూర్వం భేదాగ్రముపహంతి, సమానాయామపి ఖలు భేదప్రకృతౌ ప్రకృతానుప్రయోగా న్తరమపేక్ష్యం; సన్తి హ్యర్థాన్తరాణి సమానశబ్దాభిహితాని, సన్తి చాన్తరాన్తరాణి పర్యాయశబ్దాభిహితాని; సమానో హి రోగశబ్దో దోషేషు చ వ్యాధిషు చ దోషా వ్యాపి రోగశబ్దమాతఃకృశబ్దం యక్షుశబ్దం దోషప్రకృతిశబ్దం వికారశబ్దం చ లభన్తేవ్యాధయశ్చ రోగశబ్దమాతఃకృశబ్దం యక్షుశబ్దం దోషప్రకృతిశబ్దం వికారశబ్దం చ లభన్తే; తత్రదోషేషు చైవ వ్యాధిషు చ రోగశబ్దః సమానః శేషేషు తు విశేషవాన్ ॥4॥

అ॥ సంఖ్యాప్రమాణములయందును ఇతరకారణములవలనకలుగు మార్పులయందును, భేదములను కల్పించుటలో విరోధము కనబడుచున్నను అయ్యది దోషముకానేరదు. ఎందుచేననగా - భేదములను కల్పించువాడు భేదములను కల్పింపదగినదానిని కొన్ని విధములుగ విభజించును. అట్లు విభజింపబడినదానిని ఇతరకారణములచే విభజించుచు అనేక భేదములను సంఖ్యావిశేషములను కల్పించును. కాని మొదటచెప్పబడిన భేదమునకుమాత్రము విరోధము కలుగదు. భేదప్రకృతి సమానముగనున్నను ఆయాప్రయోగములనుబట్టి భేదింపబడును. ఒకశబ్దమునకు అనేకార్థములును అనేకశబ్దములకు ఒకేఅర్థమును ఉండవచ్చును. ఒక్కరోగశబ్దముచేతనే దోషములును వ్యాధులును చెప్పబడును. రోగ, ఆతంక యక్షు, దోషప్రకృతి, వికారము అను నీ అన్నిశబ్దములచేతను దోషముల నెడి యొకయర్థముగాని వ్యాధుల నెడి యొకయర్థముగాని చెప్పబడును. రోగశబ్దము సామాన్యార్థముచే దోషములయందును వ్యాధులయందును వర్తించును. విశేషార్థముచే ఇతరములయందుకూడ వర్తింపవచ్చును.

మూ॥ తత్ర వ్యాధయోఽపరిసంఖ్యేయ్య భవన్తి, అతిబహుత్వాత్; దోషాస్తు ఖలు పరిసంఖ్యేయః, అనతిబహుత్వాత్; తస్మాదన్యథాచిత్రం వికారా ఉదాహరణార్థమనవశేషేణ చ దోషా వ్యాఖ్యాస్యన్తే. రజస్తమశ్చ మానసాదోషా, తయ్యోకారాః - కామరోధలోభమోహేర్ష్యామానమదశోకచిత్తోద్వేగభయహర్షాదయః. వాతపిత్తశ్లేష్మాగ్నిస్తా ఖలు శారీరా దోషాః, తేషామపిచ వికారాః - జ్వరాతీసారశోధశోషస్వాసమేహకుష్మాదయ ఇతి దోషాః.

కేవలా వ్యాఖ్యాతాః, వికారైకదేశశ్చ ॥6॥

అ॥ వ్యాధులు అనేకవిధములుగ నుండుటవలన అపరిసంఖ్యేయములుగ నుండును. దోషములు అధికముగ లేకపోవుటవలన లెక్కించుటకు వీలైనవిగ నుండును. అందువలన వ్యాధులను ఉదాహరణమాత్రముగను, దోషములను సంపూర్ణముగను చెప్పుచున్నాము. రజస్సును తమస్సును మానసికదోషములుగ నుండును. వీనివలన కామము క్రోధము లోభము మోహము ఈర్ష్య అభిమానము మదము దుఃఖము చిత్తోద్రేకము భయము హర్షము మొదలగు వికారములు కలుగును. వాతమును, పిత్తమును, క్లేష్మమును శారీరకదోషములుగ నుండును. వీనివలన జ్వరము అతిసారము శోఫ శోష శ్వాస ప్రమేహము కుష్ఠము మొదలగు వ్యాధులు కలుగును. ఇట్లు దోషములు పూర్తిగను, వ్యాధులు ఉదాహరణమాత్రముగను చెప్పబడినవి.

మూ॥ తత్ర తు ఖల్వేషాం ద్వయానామపి దోషాణాం త్రివిధం ప్రకోపణం; తద్యదా - అసాత్మేన్ద్రియార్థసంయోగః, ప్రజ్ఞాపరాధః, పరిణామశ్చేతి॥ ప్రకుపితాస్తు ఖలు ప్రకోపణవిశేషాద్ధాన్యవిశేషాచ్చ వికారవిశేషానభినిర్వర్తయన్యపరిసంఖ్యేయాన్॥ తే వికారాః పరస్పరమనువర్తమానాః కవాచిదనుబద్ధన్తి కామాదయోజ్వరాదయశ్చ, నియతస్త్వనాబన్తో రజస్ససోః పరస్పరం న హ్యరజస్కం తమః ప్రవర్తతే॥ ప్రియం శాంతిదోషాణామేకాధిష్ఠానియానాం సంనిపాతః సంసర్గో వా సమానగుణత్వాత్; దోషా హి దూషణైః సమానాః ॥7॥

అ॥ మానసికములును శారీరకములును నగు రెండువిధములైన దోషములు ప్రకోపించుటకు అసాత్మేన్ద్రియార్థసంయోగము ప్రజ్ఞాపరాధము పరిణామము అను నీ మూడును కారణములుగ నుండును. దోషములు ప్రకోపించినవై యేతువిశేషములనుబట్టియు దూష్యవిశేషములనుబట్టియు అపరిసంఖ్యేయములగు వ్యాధులను కలిగించును. మానసికవికారములగు కామాదులును, శారీరకవికారములగు జ్వరాదులును ఒక్కొక్కప్పుడు పరస్పరము కలిసినవై చిరకాలము అనుసరించియుండును. రజస్సునకును తమస్సునకును పరస్పరసంబంధము నియతముగ నుండును. రజోగుణములేనిదే తమోగుణము ఉండదు. ఒకేఅధిష్ఠానముకల వాతపిత్తక్లేష్మములు గుణసమానత్వమును బట్టి సన్నిపాతముగగాని సంసర్గముగగాని ఏర్పడుచుండును. దూషింపచేయు యేతువులు దోషములకు సమానములుగ నుండవచ్చును.

మూ॥ తత్రానుబద్ధ్యానుబద్ధవిశేషః - స్వతన్త్రోవ్యక్తలిజ్జో యథోక్తసముత్థానప్రళయో భవత్యనుబద్ధః, తద్విపరీతలక్షణస్త్వనుబద్ధః॥ అనుబద్ధ్యానుబద్ధలక్షణసమన్వితాస్తత్ర యది దోషా భవన్తి,

తత్త్రికం సంనిపాతమాచక్షతే, ద్వయం వా సంసర్గమ్ | అనుబన్ధ్యాను
బన్ధవిశేషకృతస్తు బహువిధో దోషభేదః | ఏవమేష సంజ్ఞాప్రకృతో
భిషజాం దోషేషు చైవ వ్యాధిషు చ నానాప్రకృతివిశేషవ్యూహాః || 8 ||

అ|| అనుబన్ధ్యానుబన్ధవిశేషములను చెప్పుచున్నాము. స్వతంత్రమైనట్టియు
స్పష్టములైనలక్షణములు కలిగినట్టియు తనకుచెప్పబడిన హేతువులచే వృద్ధి నొందినట్టియు
తనకుచెప్పబడినచికిత్సలచే శమించునట్టియు దోషము అనుబంధ్య (ప్రధాన) మైనదని
చెప్పబడును. ఈలక్షణములకు విపరీతములైన లక్షణములుకలది అనుబంధ (అప్ర
ధాన) మైనదని చెప్పబడును. ప్రధానాప్రధానలక్షణములుకల దోషములు మూడు
కలిసియున్నచో సన్నిపాతమనియు రెండు కలిసియున్నచో సంసర్గమనియు చెప్ప
బడును. ప్రాధాన్యాప్రాధాన్యవిశేషములనుబట్టి దోష భేదములు అనేకవిధములుగ
నుండును. ఇట్లు దోషములకును వ్యాధులకును కారణవిశేషములనుబట్టి సంజ్ఞావిశేష
ములు చెప్పబడినవి.

జాతరాగ్ని భేదములు

మూ|| అగ్నిషు తు శారీరేషు చతుర్విధోవిశేషో బలభేదేన
భవతి, తద్యథా - తీక్ష్ణో మందః సమోవిషమ ఇతి | తత్రతీక్ష్ణోఽగ్నిః
సర్వాపచారసహః, తద్విపరీతలక్షణో మందః సమస్తుఖిల్వపచారతో
వికృతినూపద్యతేఽనపచారతస్తు ప్రకృతావవత్తిష్ఠతే, సచలక్షణ
విపరీతలక్షణస్తు విషమః; ఇత్యేతే చతుర్విధా భవన్త్యగ్నయశ్చతుర్వి
ధానామేవ పురుషాణామ్ | తత్ర, సమవాతపిత్తశ్లేష్మణాం ప్రకృతి
స్థానాం సమా భవన్త్యగ్నయః, వాతలానాం తు వాతాభిభూతేఽ
గ్న్యధిష్ఠానే విషమాభవన్త్యగ్నయః, పిత్తలానాం తు పిత్తాభిభూతేఽ
గ్న్యధిష్ఠానే తీక్ష్ణా భవన్త్యగ్నయః, శ్లేష్మలానాం తు శ్లేష్మాభిభూతే
హ్యగ్న్యధిష్ఠానే మందా భవన్త్యగ్నయః || 10 ||

అ|| జాతరాగ్ని — బలభేదముననుసరించి తీక్షణము, మందము, సమము,
విషమము అని నాలుగువిధములుగ నుండును. వానిలో తీక్షణాగ్ని సమస్తములైన
ఆపచారములను సహించును. మందాగ్ని ఆపచారములను సహింపనేరదు. సమాగ్ని
ఆపచారములవలన వికృతినొందును. ఆపచారములు లేనిచో సమానస్థితియందుండును.
విషమాగ్ని ఒక్కొక్కప్పుడు సమలక్షణములుకలదిగను ఒక్కొక్కప్పుడు విపరీత
లక్షణములుకలదిగను నుండును. ఈ నాలుగువిధములగు అగ్నులు నాలుగువిధములగు
పురుషులకు ఉండును. ఎట్లనగా - వాతపిత్తశ్లేష్మములు సమముగను ప్రకృతి ననుస
రించియు నున్నవారికి జాతరాగ్ని సమముగ నుండును. వాతప్రధానులయొక్క జాత
రాగ్ని వాతముచే చెడకొట్టబడినప్పుడు విషమముగ నుండును. పిత్తప్రధానుల

యొక్క జాతరాన్ని పితృముచే చెడగొట్టబడినప్పుడు తీక్షణముగ నుండును. శ్లేష్మ ప్రధానులయొక్క జాతరాన్ని శ్లేష్మముచే చెడగొట్టబడినప్పుడు మందముగ నుండును.

మూ॥ తత్ర కేచి దాహః—న సమవాతపి త్తశ్లేష్మాణో జస్త
వః సన్ని, విషమాహారోపయోగివాన్మనుష్యాణాం; తస్మాచ్ఛ వాత
ప్రకృతయః కేచిత్ కేచిత్పిత్తప్రకృతయః కేచిత్పునః శ్లేష్మప్రకృ
తయో భవన్తీతి । తచ్ఛానుపపన్నం; కస్మాత్కారణాత్; సమవాత
పి త్తశ్లేష్మాణం హ్యారోగమిచ్ఛన్తి భిషజః; యతః ప్రకృతిశ్చారోగ్యం,
ఆరోగ్యార్థా చ భేషజప్రవృత్తిః, సా చేష్టరూపా, తస్మాత్సన్ని సమ
వాతపి త్తశ్లేష్మాణః । న తు ఖలు సన్ని వాతప్రకృతయః పిత్తప్రకృ
తయః శ్లేష్మప్రకృతయో వా; తస్య తస్య కిల దోషస్యాధికభా
వాత్సా సా దోషప్రకృతిరుచ్యతే మనుష్యాణాం; న చ వికృతేషు
దోషేషు ప్రకృతిస్థత్వముపపద్యతే, తస్మాన్నేతాః ప్రకృతయః
సన్ని; సన్ని తు ఖలు వాతలాః పిత్తలాః శ్లేష్మలాశ్చ, అప్రకృతిస్థాస్తు
తే జేయాః ॥11॥

అ॥ మనుజులు విషమములైన ఆహారములను ఉపయోగించువారలగుటవలన
సమానములైన వాతపిత్తశ్లేష్మములు కలవారుగ నుండరు. అందువలన వాతప్రకృతికల
వారుగగాని పిత్తప్రకృతికలవారుగగాని శ్లేష్మప్రకృతికలవారుగగాని యుందురని
కొందరు చెప్పుచున్నారు. అది యుక్తమైనదికాదు. ఎందువలననగా - వాతపిత్త
శ్లేష్మములు సమముగనున్నచో ఆరోగ్యవంతు డనబడును. ప్రకృతి యనగా ఆరోగ్య
మనబడును. ఆరోగ్యముకొఱకే చికిత్స చేయబడును. ఆ చికిత్స అనుకూలతననుసరించి
యుండును. కావున సమానములైన వాతపిత్తశ్లేష్మములు కలవారుగ నుందురు. కాని
వాతప్రకృతి కలవారును పిత్తప్రకృతికలవారును శ్లేష్మప్రకృతికలవారును నుండరు.
మనుష్యులు జన్మాదియందు ఏదోషముయొక్క సంబంధము ఎక్కువకలవారుగనుందురో
ఆదోషప్రకృతికలవారుగ చెప్పబడుదురు. వికృతినొందినదోషములనుబట్టి ప్రకృతిని
నిర్ణయింపకూడదు. అందువలన ఇట్టిప్రకృతికలవారు ఉండరు. వారు వాతవృద్ధికల
వారనికాని పిత్తవృద్ధికలవారనికాని శ్లేష్మవృద్ధికలవారనికాని చెప్పబడుదురు. ఆయా
ప్రకృతికలవారుగ చెప్పబడరు.

మూ॥ తేషాం తు ఖలు చతుర్విధానాం పురుషాణాం చత్వార్య
న్మప్రణిధానాని శ్రేయస్కరాణి; తత్ర సమసర్వధాతూనాం
సత్త్వాకారసమం, అధికదోషాణాం తు త్రయాణాం యథాస్యం దో

షాధిక్యమభిసమీక్ష్య దోషప్రతికూలయోగీని త్రీణ్యనుప్రణిధానాని
శ్రేయస్కరాణి భవంతి యావదగ్నేః సమిభావాత్, సమే తు
సమమేవ తు కార్యం, ఏవం చేష్టా భేషజప్రయోగాశ్చాపరే, తాన్
విస్త రేణానువ్యాఖ్యాస్యామః || 12 ||

అ॥ నాలుగువిధములగు పురుషులకును నాలుగువిధములగు కృత్యములు శ్రేయ
స్కరములుగ నుండును. ధాతువులన్నియు సమముగనున్నప్పుడు సమమైన కృత్య
ముల నాచరింపవలయును. మూడుదోషములలో ఏదోషము వృద్ధినిొందునో ఆదోషము
నకు విపరీతమైన కృత్యమును జాతరాగ్ని సమత్వము నొందువఱకు నాచరింపవలయును.
సమముగ నున్నప్పుడు సమమైన కృత్యముల నాచరింపవలయును. ఇట్లే అనుకూలము
లగు ఔషధములను ప్రయోగింపవలయును. వానిని వివరించి చెప్పబోవు చున్నాము.

మూ॥ త్రయస్తు పురుషా భవన్త్యాతురా, త్వనాతురాస్తన్తాన్
న్తరీయాణాం భిషజాం; తద్యథా - వాతలః పిత్తలః శ్లేష్మలశ్చేతి ।
తేషాం విశేషవిజ్ఞానం - వాతలస్య వాతనిమిత్తాః, పిత్తలస్య పిత్తని
మిత్తాః, శ్లేష్మలస్య శ్లేష్మనిమిత్తా వ్యాధయః ప్రాయేణ బలవన్తశ్చ
భవన్తి || 13 ||

అ॥ వాతప్రధానుడు పిత్తప్రధానుడు శ్లేష్మప్రధానుడు అను మూడు విధము
లైన పురుషులు రోగులుగ నుందురు. శాస్త్రజ్ఞులగు కొంతమంది వైద్యులు వీరిని రోగు
లనుగ తలంపరు. వాతప్రధానునకు వాతమువలన జనించు వ్యాధులును, పిత్తప్రధాను
నకు పిత్తమువలన జనించు వ్యాధులును, కఫప్రధానునకు కఫమువలన జనించు వ్యాధు
లును తరుచు సంభవించును. అవి బలవత్తరములుగ గూడ నుండును.

వాతప్రకోపకారణములు - సామాన్యచికిత్స.

మూ॥ తత్ర వాతలస్య వాతప్రకోపణోక్తాన్యాసేవమాసస్య
క్షిప్రం వాతః ప్రకోపమాద్యతే, న తథేతరా దోషాః; స తస్య
ప్రకోపమాపన్నో యథోక్తైర్విక్తారైః శరీరముపతపతి ॥ లవణసుఖా
యుషాముపఘాతాయ; తస్యావజయనం - స్నేహస్వేదౌ విధియక్తౌ
మృదూని చ సంశోధనాని స్నేహోష్ణమధురామ్లవణయుక్తాని, తద్వ
దభ్యవహార్యాణ్యుపనాహనోపవేష్టనోన్మర్దనపరిషే కావగాహనసంవా
హనావపీడనవిత్తాసనవిస్మృపనవిస్మరణాని, సురాసవవిధానం, స్నే
హోశ్చానేక యోనయో దీపనీయపాచనీయవాతహరవిరేచనీయోపహి

తాః, తథా శతపాకాః సహస్రపాకాః సర్వశశ్చప్రయోగార్థా వస్త
యో, వస్త్రనియమః, సుఖశీలతా చేతి ||14||

అ॥ వాతప్రధానుడు వాతవర్ధకములగు పదార్థములను సేవించినయెడల వాతము వెంటనే ప్రకోపించును. పిత్తశ్లేష్మములు ఈవిధముగ వృద్ధినిొందవు. అట్లు ప్రకోపించిన వాతము అట్టివానికి ఆయావ్యాధులను కలిగించి శరీరమును బాధించి బలమును, వర్ణమును, సుఖమును, ఆయువును నశింపజేయును. అట్టివానికి — విధిప్రకారముగ చేయబడిన స్నేహస్వేదములను, స్నిగ్ధగుణము ఉష్ణవీర్యము మధురరసము అమలరసము లవణరసము ఇవికల పదార్థములచే మృదుశోధనములను, స్నిగ్ధగుణము మొదలగునవి కల పదార్థములను భుజించుటయు, కాచుట చుట్టుట మర్దించుట తడుపుట ముంచుట పిసుకుట నొక్కుట భయపెట్టుట ఆశ్చర్యమును కలిగించుట మరుపును కలిగించుట ఇవియు, మద్యములను ఆసవములను సేవించుటయు, అనేకవిధములైన స్నేహములను దీపనీయములు పాచినీయములు వాతహరములు విరేచనీయములు నగు ద్రవ్యములతో నూరుసారులుగాని వెయ్యిసారులుగాని తయారుచేసి వానిచే పానము అభ్యంగము వస్త్ర మొదలగువానిని చేయించుటయు, వస్త్రక్రియలును, వస్త్రయందలి నియమమును, సుఖము ననుభవించుటయు సామాన్యచికిత్సలుగ నుండును.

పిత్తప్రకోపకారణములు - సామాన్యచికిత్స.

మూ॥ పిత్తలస్యాపి పిత్తప్రకోపణోక్తాన్యాసేవమానస్య క్షీ
ప్రం పిత్తం ప్రకోపమాపశ్యతే, తథా నేతరా దోషాః; తదస్య
ప్రకోపమాపన్న యథోక్తైర్వికారైః శరీరమపతపతి బలవర్ణ సుఖా
యషాముపఘాతాయః త్యాజయనం — సర్పిష్ఠానం, సర్పిషా చ
స్నేహం, అధశ్చ దోషహాణం, మధురతిక్తకషాయాశీతానాం చౌష
ధాభ్యవహార్యాణాముపయోగో, మృదుమధురసురభి శీతహృద్యా
వాం గన్ధానాం చోవసేవా, ముక్తావణిహారావలీనాం చ పరమశిశిర
వారిసంస్థితానాం ధారణమురషా, క్షణే క్షణే నృకృన్దన కాలీయ
మృణాలశీత వాత వాఙ్భిరుత్పలకుమువ కోకనదసాగన్ధికపద్మానుగతైశ్చ
వారిభిరభిప్రక్షణం, శుక్తిసుఖమృదుమధుః మనోనుగానాం చ గీత
వాదిత్రాణాం శ్రవణం. శ్రవణం చాభ్యవయానాం, సుహృద్భిశ్చ
సంయోగః, సంయోగశ్చేష్టాభిః స్త్రీభిః శీతోపహితాంశుకస్నగ్దామ
హరధారిణీభిః, నిశాకరా శుశీతప్రవాతహర్మ్యవాసకైలాంతాపులిన
శిశిరసదనవననవ్యజనపవనానాం సేవా, రమ్యాణాం చోషణానాం సుఖ

శిశిరసురభిమారుతో న వాతానాముపసేవనం, సేవపం చ నలినోతల్ప
పద్మకుముతసౌగంధికపుణ్డరీకి శతపత్రహస్తానాం, చ సౌమ్యానాం సర్వ
భావానామితి || 15 ||

అ॥ పిత్తప్రధానుడు పిత్తవర్ధకములగు పదార్థములను సేవించినచో పిత్తము
వెంటనే ప్రకోపించును. వాతశ్లేష్మములు ఈవిధముగ వృద్ధినిొందవు. అట్లు ప్రకో
పించినపిత్తము అట్టివానికి ఆయావ్యాధులను కలిగించి శరీరమును బాధించి బలమును,
వర్ణమును, సుఖమును, ఆయువును నశింపజేయును. అట్టివానికి - ఘృతమును పానము
చేయుట, ఘృతముచే స్నేహకర్మను చేయుట, విరేచనములను చేయించుట, మధుర
రసము తిక్తరసము కషాయరసము శీతవీర్యము ఇవికల ఔషధములను పదార్థములను
సేవించుట, మృదువుగను మధురముగను పరిమళయుక్తముగను చల్లగను హృద్యము
గను నున్న సుగంధద్రవ్యములను సేవించుట, ముత్యములయొక్కయు మణుల
యొక్కయు హారములను మిక్కిలి చల్లగనున్న నీటియందుంచి వానిని వక్షస్థలమునందు
ధరించుట, పుష్పమాలికలు మంచిగంధము ప్రేంఖణము కృష్ణచందనము తామర
తూండ్లు చల్లనిగాలి చల్లనిఉదకము వీనిని తరుచు సేవించుట, నల్లకలువ తెల్లకలువ
ఎర్రకలువ ఎర్రపద్మము పద్మము వీనితో నీటిని తరుచుచల్లుట, చెవులకు ఇంపైనట్టియు
మృదువైనట్టియు మధురములైనట్టియు మనస్సును ఆకర్షించునట్టియు సంగీతములను
వాద్యములను వినుట, మంచివార్తలను వినుట, స్నేహితులతో కలిసియుండుట, ఇష్ట
రాండ్రైనట్టియు చల్లనివియగు వస్త్రములు శిరస్సునందును వక్షస్థలమందును ధరించు
పుష్పమాలికలు హారములు వీనిని ధరించినట్టియు స్త్రీలతో కలిసియుండుట, చంద్ర
కిరణములచే చల్లగనున్నట్టియు గాలితో గూడినట్టియు మేడలయందు నివసించుట,
పర్వతప్రదేశములయందున్న ఇసుకతిన్నెలను చల్లనివియగు గృహములు వస్త్రములు
విసనకర్రలు గాలి వీనిని మనోహరములైన ఉద్యానవనములను సుఖముగను చల్లగను
పరిమళయుక్తముగను నున్న వాయువులను పిల్లవాయువులను సేవించుట, ఎర్రకలువ
నల్లకలువ తామరపువ్వు తెల్లకలువ ఎర్రపద్మము తెల్లపద్మము కమలము వీనియొక్క
సముదాయములను సేవించుట, చల్లనివియగు ఇట్టిఇతరములను సేవించుట ఇవి సామాన్య
చికిత్సలుగ నుండును.

కఫప్రకోపకారములు - సామాన్యచికిత్స.

మూ॥ శ్లేష్మలస్యాపి శ్లేష్మ పకోపణోక్తాన్య సేవమానస్య క్షి
ప్రం శ్లేష్మా ప్రకోపమాపద్యతే, నతథేతరా దోషాః; సతస్య ప్ర
కోపమాపన్నో యథోక్తైర్వికారైః శరీరముపతపతి బలవర్ణసుఖాయు
షాముపఘాతాయ; తస్యావజయనం-విధియుక్తాని తీక్ష్ణోష్ణాని సంశో
ధనాను, రూక్షప్రాయాణి చాభ్యవహార్యాణి కటుతిక్తకషాయోప
హితాని, తథైవ ధావనలజ్ఘనప్లవనపరిసరణజాగరణనియద్ధవ్యవాయ

వ్యాయామోన్మర్దనస్నానోత్సాదనాను, విశేషత స్తీక్షానాందీర్ఘ కాల
స్థితానాం మద్యానాముపయోగః, సధూమపానః సర్వశశ్చోపవాసః
సుఖప్రతిషేధశ్చ సుఖార్థమేవేతి ||16||

అ॥ శ్లేష్మప్రధానుడు శ్లేష్మవర్ధకములగు పదార్థములను నేవించినచో శ్లేష్మము
వెంటనే ప్రకోపించును. వాతపిత్తములు ఈవిధముగ వృద్ధి నొందవు. అట్లు ప్రకో
పించిన శ్లేష్మము అట్టివానికి ఆయావ్యాధులను కలిగించి శరీరమును బాధించి బలమును,
వర్ణమును, సుఖమును, ఆయువును నశింపజేయును. అట్టివానికి — తీక్షణగుణమును
ఉష్ణవీర్యమును కల శోధనకర్మలను యథావిధిగ చేయించుట, అధికమగు రూక్షగుణ
మును కటుతిక్తకషాయరసములును కల పదార్థములను భుజించుట, పరుగెత్తుట,
దాటుట, ఈడుట, గుండ్రముగ తిరుగుట, రాత్రి మేల్కొనుట, బాహుయుద్ధము,
మైధునము, వ్యాయామము, బాగుగ మర్దించుట, అభ్యంగస్నానము, నలుగుడు
పెట్టుట, తీక్షణములైనట్టియు ప్రాతవైనట్టియు మద్యముల నధికముగ నుపయోగించుట,
ఘామపానము, అన్నివిధములగు నుపవాసము, వెచ్చని గృహములయందు నివసించుట,
సుఖము ననుభవింపకుండుట ఇవి సామాన్యచికిత్సలుగ నుండును.

మూ॥ సర్వరోగవిశేషజ్ఞః సర్వకార్యవిశేషవిత్ । సర్వభేషజ
తత్తజ్ఞోరాజః ప్రాణపతిర్భవేత్ ||17||

అ॥ సమస్తరోగములయొక్కయు సమస్తక్రియలయొక్కయు సమస్తౌషధముల
యొక్కయు విశేషములను తెలిసికొనినవాడు రాజుయొక్క ప్రాణములను కాపాడు
టకు సమర్థుడుగ నుండును.

అధ్యాయసంగ్రహము.

మూ॥ పకృత్యంతరభేదేన రోగానీకవికల్పనమ్ । పరస్పరావి
రోధశ్చ సామాన్యం రోగదోషయోః॥ దోషసంఖ్యావికారాణా
మేకదోషప్రకోవణమ్ । జరణం ప్రతిచింతా చ కాయాగ్నేర్ధృక్షణాని
చ॥ నరాణాం వాతలాదీనాం ప్రకృతిస్థాపనానిచ । రోగానీకేవిమా
నేఽస్మిన్ వ్యాసృతాని మహర్షిణా॥20||

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తస్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే విమానస్థానే
రోగానీకవిమానం నామషష్ఠోఽధ్యాయః॥

అ॥ ఈరోగానీకాధ్యాయమునందు కారణభేదములచే రోగభేదములను పరి
కల్పించుట అట్లపరికల్పనలయందు పరస్పరము విరోధము లేకపోవుట, రోగముల
యందును దోషములయందును సమానమైన శబ్దము వర్తించుట, దోషసంఖ్య, రోగ
సంఖ్య, దోషములు ప్రకోపించుటకు కారణములు, జాతరాగ్నివిచారణ, జాతరాగ్నిని

సమత్వమునొందించువిధము, వాతప్రధానుడు మొదలగువారికి సామాన్యచికిత్స ఇవి చెప్పబడినవి.

ఇవిధంబున, శ్రీపాదోపనామకకృష్ణమూర్తిశాస్త్రిప్రణీతంబైన చరకదీపిక
యనెడి చరకసంహితావ్యాఖ్యానమునందు రోగానీకవిమానమనెడు
షష్ఠాధ్యాయము సమాప్తము.

— 0 —

సప్తమాధ్యాయము

మూ॥ అథాత్ వ్యాధితరూపీయం విమానం వ్యాఖ్యాన్యాయః ॥1॥

అ॥ పిమ్మట వ్యాధితరూపీయవిమానమును చెప్పబోవుచున్నాము.

మూ॥ ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ ఆత్రేయః ॥2॥

అ॥ అని భగవంతుడగు ఆత్రేయుడు చెప్పెను.

వ్యాధితపురుషభేదము.

మూ॥ ఇహ ఖలు ద్వా పురుషౌ వ్యాధితరూపౌ భవతః తద్యథా-
గురువ్యాధిత ఏకః బలః సత్త్వశరీర సంపదు పేత త్వాల్లఘు వ్యాధిత ఇవ దృ-
శ్యతే, లఘువ్యాధితోఽపరః సత్త్వాదీనామధమత్వాద్గురువ్యాధిత
ఇవ దృశ్యతే, తయోరకుశలాః కేవలం చక్షుషైవ మావం దృష్ట్వా వ్యవ-
స్యంతో వ్యాధిగురులాఘవే విప్రతిపద్యంతే॥ స హ జ్ఞానావయవేన
కృత్స్న జ్ఞేయే జ్ఞానముత్పద్యతే; విప్రతిపన్నాస్తు ఖలు రోగజ్ఞానే,
ఉపక్రమయుక్తిజ్ఞానే చాపి విప్రతిపద్యంతే। తే యదా గురువ్యాధితం
లఘువ్యాధితరూపమాసాదయంతి, తదా తమల్పదోషం మత్వా
సంశోధనకాలేఽస్మై మృదుసంశోధనంప్రయచ్ఛంతో భూయ ఏవాస్య
దోషానుదీరయంతి; యదా తు లఘువ్యాధితం గురువ్యాధితరూప-
మాసాదయంతి, తం మహాదోషం మత్వా సంశోధనకాలేఽస్మై తీక్షణం
సంశోధనంప్రయచ్ఛంతో దోషానతినిహృత్యైవ శరీరమస్యక్షీణ్యంతి;
ఏవమవయవేన జ్ఞానస్య కృత్స్న జ్ఞేయే జ్ఞానమితి మన్యమానాః పరిస్థి-
తి, విదితవేదితవ్యాస్తు భిషజః సర్వం సర్వథా యథాసంభవం పరీ-

క్ష్యం పరీక్ష్యాధ్యనస్యన్తో న క్వచిదపి విప్రతిపద్యతే, య భేష్టమథ
మభినిర్వర్తయన్తి చేతి || 4 ||

అ॥ వ్యాధికలపురుషులు రెండువిధములుగ కనబడెదరు. ఎట్లనగా - అధికమైన వ్యాధికలవాడు మనోబలమును శరీరసంపత్తును కలిగియున్నచో అల్పవ్యాధికలవానివలె కనబడును. అల్పవ్యాధికలవాడు మనోబలము మొదలగువానిని స్వల్పముగ కలిగియున్నచో అధికవ్యాధికలవానివలె కనబడును. అట్టివారలయొక్క రూపమును కేవలచక్షుస్సుచేతనే చూచి వ్యాధియొక్క గురులఘవములను నిర్ణయించినచో పొరపాటు నొందెదరు. తెలియదగిన విషయమంతయు జ్ఞానసాధనములలో నొక్కదాని చేతనే తెలియబడదు. రోగనిర్ణయమునందు పొరపాటుపడినచో చికిత్సయందుకూడ పొరపాటుపడెదరు. గురువ్యాధికలవానిని లఘువ్యాధికలవానినిగ తలచిన వైద్యులు, దోషము అల్పముగనున్నదనుకొని శోధనకాలమునందు మృదుశోధనమునే యిచ్చి దోషము నింకను ఉద్రేకము నొందించెదరు. లఘువ్యాధికలవానిని గురువ్యాధికలవానినిగ తలచిన వైద్యులు, దోషము అధికముగనున్నదనుకొని శోధనకాలమునందు తీక్షణమైన శోధనమునిచ్చి దోషములను అధికముగ బయలువెడలింపచేసి శరీరమును కృశింప చేయుదురు. తెలియదగినవిషయమంతయు జ్ఞానసాధనములలో నొక్కదానిచేతనే తెలిసినదని తలచినవారు పొరపాటునొందెదరు. సమస్తమును తెలిసినవైద్యులు సమస్త విషయములను అన్నివిధముల తగునట్లు పరీక్షించి నిర్ణయించినచో ఒకప్పుడును పొరపాటునొందక అనుకూలమైన క్రియాసిద్ధి నొందెదరు.

మూ॥ సత్త్వాదీనాం వికల్పేన వ్యాధీనాం రూపమాతురే ।
దృష్ట్వా విప్రతిపద్యతే బాలా వ్యాధిబలాబలే॥ తే భేషజమయోగేన
కుర్వన్త్యజ్ఞానమోహితాః । వ్యాధితానాం వినాశయ క్లేశాయ మహా
తేఽపి వా॥ ప్రాజ్ఞాస్తు సర్వమాజ్ఞాయ పరీక్ష్యమిహసర్వథా । న స్థలన్తి
ప్రయోగేషు భేషజానాం కదాచన ॥ 7 ॥

అ॥ అల్పజ్ఞులగు వైద్యులు వ్యాధిరూపమునుమాత్రమే చూచి మనోబలము మొదలగువానిని తెలిసికొనకుండ వ్యాధియొక్క బలాబలములను నిర్ణయించినచో పొరపాటునొందెదరు. అట్టివారు ఔషధమును సరిగ నుపయోగింపక రోగికి మరణమునుగాని అధికమగుబాధనుగాని కలిగించెదరు. ప్రాజ్ఞులగువైద్యులు సమస్తవిషయములను బాగుగ పరీక్షించి ఔషధములను ప్రయోగించుటయందు ఒకప్పుడును పొరపాటు నొందరు.

క్రిమిభేదములు.

మూ॥ ఇతి వ్యాధితరూపాధికారే శ్చుత్వా వ్యాధితరూపాగ్ర
సంభవం వ్యాధితరూపహేతుం విప్రతిపత్తై చ కారణం సాపవాదం
సంప్రతిపత్తికారణం చానపవాదం భగవన్తమా త్రేయముగ్నివే

శోఽతః పరం సర్వకృమికాణాం పురుషసంశ్రయాణాం సముత్థానస్థానసం
స్థానవర్ణనామప్రభావచికిత్సితవిశేషాన్ ప్రపచ్ఛోపసంగమ్యా పాదౌ॥
అథాస్మై ప్రోవాచ భగవానాత్రేయః—ఇహ ఖల్వగ్ని వేశ! వింశతి
విధాః కృమయః పూర్వముద్దిష్టా నానావిధేన ప్రవిభాగేనాన్యత్ర
సహజేభ్యః, తే పునః ప్రకృతిభిర్భిద్యమానాశ్చతుర్విధా భవన్తి;
తద్యథా—పురీషజా, శ్లేష్మజాః శోణితజా మలజాశ్చేతి॥

అ॥ ఈ వ్యాధితరూపాధికారమునందు చెప్పబడినవియగు వ్యాధితరూపము
యొక్క సంఖ్యాప్రమాణము, వ్యాధితరూపమునకు హేతువు, నిర్ణయించుటయందు
పొరపాటుపడుటకు కారణము, చికిత్సయందు పొరపాటుపడుటకు కారణము, పొర
పాటుపడకుండుటకు కారణము వీనిని విని అగ్ని వేశుడు ఆత్రేయునియొక్క పాదము
లను పట్టుకొని పురుషులను ఆశ్రయించియుండు సమస్తకృమయొక్క పుట్టుకస్థానము
స్వరూపము వర్ణము పేరు కృత్యములు చికిత్స వీనివిశేషములను అడిగెను. అగ్ని వేశుని
గురించి ఆత్రేయు డిట్లు చెప్పెను. సహజకృమములుకాక ఇతరకృమములు అనేకవిధము
లైన విభాగములచే ఇరువదివిధములుగ పూర్వమునందు (అష్టోదరీయాధ్యాయమునందు)
చెప్పబడినవి. అవి కారణభేదములననుసరించి పురీషజములు శ్లేష్మజములు శోణితజములు
మలజములు అని నాలుగువిధములుగ నుండును.

మలజకృమివివరణము

మూ॥ తత్ర మలో బాహ్యాశ్చభ్యంతరశ్చ । తత్ర బాహ్యే
మలే జాతాన్మృజానన్చక్షుహే; తేషాం సముత్థానం—మృజావర్జ
నం, స్థానం—కేశశ్మశ్శులోమపక్షువాసాంసి, సంస్థానం—అణవస్తి
లాకృతయో బహుపాదాః, పర్ణః—కృష్ణః శుక్లశ్చ, నామాని—
యూకాః పిపీలికాశ్చ. ప్రభావః—ణ్డాజననం కోఠపిడకాభినిర్వర్తనం
చ, చికిత్సితం త్వేషాం—అపకర్షణం మలోపఘాతో మలకరాణాం
చ భావానామనుపసేవనమితి ॥10॥

అ॥ మలము బాహ్యమలమనియు ఆభ్యంతరమలమనియు రెండువిధములుగ
నుండును. బాహ్యమలమునందు జనించిన కృమములు మలజము లనబడును. వానిపుట్టు
కకు అపరిశుభ్రత కారణముగ నుండును. వెంట్రుకలు మీసములు రోమములు కను
రెప్పలు వస్త్రములు ఇవి స్థానములుగ నుండును. చిన్నవిగను నువ్వులవంటి ఆకారము
కలిగినవి అనేకపాదములుకలిగినవి నుండును. నల్లగగాని తెల్లగగాని యుండును.
యూకములు (పేలు) పిపీలికములు (ఈళ్ళు) అనేడి పేరులను గలిగియుండును. దుర
దను దద్దురను బొబ్బలను కలిగించును. వానిని తీసివేయుట, మలమును తొలగించుట,
మలమునుకలిగించు కృత్యములను విడిచిపెట్టుట ఇవి చికిత్సలుగ నుండును.

శోణితజకృమివివరణము.

మూ॥ శోణితజానాం తు ఖలు కుష్టైః సమానం సముత్థానం, స్థానం—రక్తవాహిన్యో ధమన్యః, సంస్థానం—అణవో వృత్తపాదాశ్చ పాదాశ్చ సూక్ష్మత్వాచైకే భవన్త్యదృశ్యాః, వర్ణః—తామ్రః, నామాని—కేశాదా లోమాదా లోమద్వీపాః సౌతసా బేదుమ్భరా జన్తుమాతరశ్చేతి, ప్రభావః—కేశశ్మశ్శునఖలోమపక్షాపధ్వంసా వ్రణగతానాం చ హర్షకణ్డూతోదసంసర్పణాన్యతివృద్ధానాం చ త్వక్సిరాస్నాయుమాంసతరుణాస్థిభక్షణమితి, చికిత్సితమప్యేషాం కుష్టైః సమానం తదుత్తరకాలముపదేక్ష్యామః ॥11॥

అ॥ కుష్టములయొక్క కారణములే రక్తజకృములుపుట్టుటకు కారణములుగ నుండును. రక్తమునువహించు నాడులు వీనికి స్థానములుగ నుండును. చిన్నవిగను గుండ్రముగను పాదములులేనివిగను నుండును. సూక్ష్మముగనుండుటవలన కొన్ని అదృశ్యములుగ నుండును. తామ్రవర్ణముకలవిగ నుండును. కేశాదములు లోమాదములు లోమద్వీపములు సౌతసములు బేదుంబరములు జంతుమాతరములు అనెడి పేరులను కలిగియుండును. వెంట్రుకలు మీసములు గోళ్ళు రోమములు కనురెప్పలు వీనిని ఊడిపోవునట్లు చేయును. ఇవి వ్రణములయందున్నప్పుడు పులకరింపు దురద బాధ ప్రాకినట్లుండుట వీనిని కలిగించును. ఈక్రిములు మిక్కిలి వృద్ధిసొందినప్పుడు చర్మము శిరలు స్నాయువులు మాంసము తరుణాస్థులు వీనిని తినివేయును. కుష్టవ్యాధికిచెప్పబడిన చికిత్సనే వీనికికూడ చేయింపవలయును. ఆచికిత్స చికిత్సాస్థానమునందు చెప్పబడగలదు.

శ్లేష్మజకృమివివరణము.

మూ॥ శ్లేష్మజాః క్షీరగుడతిలమత్స్యనూపమాంసపిష్టాన్న పరమాన్నకుషుమ్భస్నేహజీర్ణ పూతిక్లిన్న సంకీర్ణవిరుద్ధాసాత్స్యభోజన సముత్థానాః, తేషామామాశయః స్థానం, తే ప్రవర్ధమానాస్తూర్ధ్వ మథో వా విసర్పన్త్యభయతో వా, సంస్థానవర్ణవిశేషాస్తు—శ్వేతాః పృథుబ్రధ్నసంస్థానాః కేచిత్, కేచిద్వృత్తపరిణాహ గణ్ణాపదాకృతయశ్చ శ్వేతాస్తామావభాసాః, కేచిదణవో దీర్ఘాస్తన్వాకృతయః శ్వేతాః, తేషాం త్రివిధానాం శ్లేష్మనిమిత్తానాం కృమీణాం నామాని—అన్త్రాదాః, ఉదరాదాః, హృదయాదాః, చురవో, దర్భ తప్పాః, సోగన్ధికాః, మహాగుదాశ్చేతి, ప్రభావో—హృల్లాసాస్య

సంస్కృతవణమరోచకాపాకౌ జ్వరో మూర్ఛా జృమ్భా శ్వయధురా
నాహోఽజ్జమర్దశ్చర్దిః కార్మ్యం పారుష్యమితి ||12||

అ॥ పాలు, బెల్లము, నువ్వులు, చేపలు, ఆనూపమాంసము, పిండితో తయారు చేయబడిన పదార్థములు, పాయసము, కుసుంభతైలము, అజీర్ణభోజనము, దుర్గంధము కలిగినట్టియు చెడిపోయినట్టియు సంకీర్ణమైనట్టియు విరుద్ధమైనట్టియు ఆభ్యాసము లేనట్టియు భోజనము వీనిని నేవించుటవలన కఫజక్రములు పుట్టును. వీనికి ఆమాశయము స్థానముగ నుండును. ఇవి వృద్ధి నొంది ఊర్ధ్వప్రదేశమునకుగాని అధఃప్రదేశమునకుగాని ఉభయప్రదేశములకుగాని వ్యాపించును. కొన్ని తెల్లగను మాంసపేళివలెను నుండును. కొన్ని గుండ్రముగను పొడుగుగను వానపాములయొక్క ఆకారముకలవిగను నుండి తెల్లగగాని తామ్రవర్ణము కలవిగగాని యుండును. కొన్ని సన్నముగను పొడుగుగను దారములయొక్క ఆకారము కలవిగను తెల్లగను నుండును. అంత్రాదములు ఉదరాదములు హృదయాదములు చురవములు దర్భపుష్పములు సౌగంధికములు మహాగుదములు అనెడి పేరులను కలిగియుండును. గుండెదడ, నోట నీరూరుట, అరుచి జీర్ణముకాకుండుట, జ్వరము, మూర్ఛ, ఆవలింతలు, తుమ్ములు, కడుపుబ్బుట, ఒడలు నొప్పులు, వాంతి, కృశించుట, పరుషత్వము వీనిని కలిగించును.

పురీషజక్రమివివరిణము.

మూ॥ పురీషజాస్తుల్యసముత్థానాః శ్లేష్మజైః, తేషాం స్థానం-
పక్వాశయః, ప్రవర్ధమానాస్త్యథోవివర్ధంతి, యస్య పునరామా-
శయాభిముఖాః స్యుస్తదనంతరం తస్యోద్ధారనిశ్వాసాః పురీషగర్ధినః
స్యుః; సంస్థానవర్ణవిశేషాస్తు సూక్ష్మవృత్తపరీణాహః శ్వేతా దీర్ఘా
ఊర్ణాంశుకసంకాశాః కేచిత్, కేచిత్పునః స్థూలవృత్తపరీణాహః శ్వా-
వనీలహరితపీతాః; తేషాం నామాని—కకేరుకా మకేరుకా లేలిహః
శశూలకాః సౌసురాదాశ్చేతి; ప్రభావః—పురీషభేదః కార్మ్యం పా-
రుష్యం లోమహర్షాభినిర్వర్తనం చ, త ఏవాఽన్య గుదముఖం పరితు-
దంతః కణ్ఠాం చోపజనయంతో గుదముఖం పర్యాసతే, త ఏవ జాత-
హర్షా గుదనిష్కమణమతివేతం కుర్వంతి; ఇత్యేష శ్లేష్మజానాం
పురీషజానాం చ కృమీణాం సముత్థానాదివిశేషః ||13||

అ॥ శ్లేష్మజక్రములయొక్క కారణములే, పురీషజక్రములు పుట్టుటకు కారణములుగ నుండును. వీనికి పక్వాశయము స్థానముగ నుండును. ఇవి వృద్ధి నొందినచో క్రిందిభాగమునకు వ్యాపించును. ఆమాశయాభిముఖములైనచో త్రేణుపులును నిశ్శ్వాసును పురీషగంధముకలవిగ నుండును. కొన్ని సన్నముగను గుండ్రముగను పలుచ

గను తెల్లగను పొడుగుగను ఉన్నిదారమువంటి ఆకారముకలవిగను నుండును. కొన్ని లావుగను గుండ్రముగను పలుచగను శ్యావవర్ణముకలవిగను నల్లగను పసుపుపచ్చవిగను పచ్చగను నుండును. క కేరుకములు మ కేరుకములు లేలిహములు సశూలకములు సౌసు రాదములు అనెడి పేరులను కలిగియుండును. విరేచనములు కృశించుట పరుషత్వము గగుర్పాటు వీనిని కలిగించును. గుదముఖమును పొందినప్పుడు బాధను దురదను కలిగించును. ఉద్రేకమునొంది తరుచు గుదప్రదేశమును పొందుచుండును. శ్లేష్మజకృముల యొక్కయు పురీషజకృములయొక్కయు పుట్టుక మొదలగునవి చెప్పబడినవి.

శ్లేష్మజపురీషజకృమిసామాన్యచికిత్స.

మూ॥ చికిత్సితం తు ఖల్వేషాం సమాసేనోపదిశ్య పశ్చాద్విస్తరేణోపదేశ్యమః। తత్రసర్వకృమిణామపకర్షణమేవాదితః కార్యం; తతః ప్రకృతివిఘాతః, అనస్తరం నిదానోక్తానాం భావానామనుపసేవనమితి॥ తత్ప్రాపకర్షణం—హస్తేనాభిగృహ్య విమృశ్యోపకరణవత్తాపనయనమపకరణేన వా, స్థానగతానాం తు కృమిణాం భేషజేనాపకర్షణం; న్యాయతస్తు తచ్ఛుద్విధం; తద్యథా—శిరోవిరేచనం వమనం విరేచనమాస్థాపనమిత్యపకర్షణవిధిః॥ ప్రకృతివిఘాతస్త్వేషాం - కటుతిక్తకషాయక్షారోష్ణానాం ద్రవ్యాణాముపయోగో యచ్ఛాన్యదపి కించిచ్ఛ్చేష్మపురీషప్రత్యసీకభూతం తత్సాన్యదితిప్రకృతివిఘాతః॥ అనస్తరం నిదానోక్తానాం భావానామనుపసేవనమితి, యదుక్తం నిదానవిధౌ తస్య వర్జనం తథాప్రాయాణాం చాపరేషాం ద్రవ్యాణామితి, లక్షణతత్త్వకీర్తితమనువ్యాఖ్యాతం; పితదేవ పునర్విస్తరేణోపదేశ్యతే ॥17॥

అ॥ ఈక్రిములకు సామాన్యచికిత్సను మొదటచెప్పి పిదప విశేషచికిత్సను చెప్పెదము. సమస్తక్రిములకును మొదట అపకర్షణమును, పిదప ప్రకృతివిఘాతమును చేయవలయును. పుట్టుటకు కారణములగువానిని విడిచిపెట్టవలయును. ఉపకరణములు కలిగినట్టికాని ఉపకరణములులేనట్టికాని హస్తముతో విమర్శించి పట్టుకొని తీసివేయుట, ఆభ్యంతరస్థానములయందున్నవానిని నస్యము వమనము విరేచనము ఆస్థాపన వస్త్రీ అను నాలుగువిధములగు చికిత్సలచే తీసివేయుట ఇవి అపకరణవిధానముగ నుండును. కటురసమును తిక్తరసమును కషాయరసమును క్షౌరమును ఉష్ణవీర్యమును కల ద్రవ్యములను నుపయోగించుట, శ్లేష్మమును పురీషమును శుద్ధిచేయు నిట్టియితర ద్రవ్యముల నుపయోగించుట, ఇవి ప్రకృతివిఘాతముగ నుండును. హేతుభూతములుగ చెప్పబడినట్టికాని వానితో సమానమైనట్టికాని ద్రవ్యములను విడిచిపెట్టవలయును. కృమిచికిత్స సంగ్రహముగ చెప్పబడినది. విస్తరించి చెప్పబడగలదు.

కృమివిశేషచికిత్స.

మూ॥ అద్ధై నం కృమికోష్ఠమాతురమగ్రేషద్రాత్రంసప్తరాత్రం
వా స్వేహస్వేదాభ్యాముపపాద్య శ్శోభూతే ఏనం సంశోధనం
పాయయితాఽస్మితి క్షీరదధిగుడతిలమతాన్యనూపమాంసపిష్టాన్నపర
మాన్నకుసుమ్భస్నేహసంప్రయుక్తైర్భజ్యైః సాయం ప్రాతశ్చోప
పాదయేత్సముదీరణార్థం చైవ కృమిణాం కోష్ఠాభిసరణార్థం చ భిషక్,
అథ వ్యుష్టాయాం రాత్రౌ సుఖోషితం సుప్రజీర్ణ భుక్తం చ విజ్ఞాయాన్థా
పనవమనవిరేచనైస్తదహరేవోపపాదయేదుపపాదనీయశ్చే తాన్యత్స
ర్యాన్ పరీక్ష్యవిశేషాన్ పరీక్ష్య సమ్యక్॥

అ॥ కృములుకల మనుజునకు మొదట ఆరురోజులుగాని ఏడురోజులుగాని స్నేహ
స్వేదములను చేయింపవలయును. క్రిములు ప్రేరేపింపబడి కోష్ఠమునుచేరుటకై పాలు
పెరుగు బెల్లము నువ్వులు చేపలు ఆనూపమాంసము పిండితో తయారుచేయబడినపదార్థ
ములు పాయసము కుసుంభతైలము వీరితోకూడిన ఆహారమును ఉదయమునందును
సాయంకాలమునందును ఇచ్చి ఆరాత్రి గడచినపిదప మరునాడుదయమున సుఖివంతు
డుగ నున్నట్టియు భుజించినఆహారము బాగుగ జీర్ణమైనట్టివానికి ఆస్థాపనవస్తి పమనము
విరేచనము అనెడి శోధనకర్మలను ఆరోజుననే చేయింపవలెను. అట్లు చేయించు
నప్పుడు పరీక్షింపదగిన సమస్తవిషయములను బాగుగ పరీక్షింపవలయును.

క్రిమిరోగికి ఆస్థాపనవస్తి.

మూ॥ అథాహరేతి బ్రూయాత్ — మూలకసర్వ్యపలశునకరజ్జ
శిగ్రుమధుశిగ్రుకమరఖరఖుష్పాభూస్తృణ సుముఖసురసకురేరకగణ్డీరక
కాలమామకపర్ణాసక్షవకఫణిజ్జకాని సర్వాణ్యథవా యథాలాభం,
తాన్యాహృతాన్యభిసమీక్ష్య ఖణ్డశశ్చేదయిత్వాప్రత్యాశ్యపానీయేన
సుప్రత్యాభితాయాం స్థాల్యా సమావాప్య గోమూత్రేణార్థోదకే
నాభ్యాసిచ్య సాధయేత్ సతతమవఘట్టయన్ దర్వ్యా, తస్మిన్ శీతీ
భూతే తూపయుక్తభూయిష్ఠేఽమ్భసి గతరసేష్వాషధేషు స్థాలీమవ
తార్య, సుపరిపూతం కషాయం సుఖోష్ణం మదనఫలపిప్పలీవిడజ్జకల్క
తైలోపహితం, సర్జికాలవణితమభ్యాసిచ్య వస్తా విధివదాస్థాపయే
దేనం; తథాఽర్కాలర్కకుటజాఢకీకుష్మకైడర్యకషాయేణ వా, తథా
శిగ్రుపీలుకుస్తుమ్బురుకటుకాసర్వపకషాయేణ, తథాఽఽమలకశృజ్గవేర
దారుహారిద్రాపిచుమర్దకషాయేణ మదనఫలసంఘోగసంయోజితేన
త్రిరాత్రం సప్తరాత్రం వాఽఽస్థాపయేత్ ॥18॥

అ॥ ముల్లంగి ఆవాలు వెల్లులి క్రానుగ మునగ ఎర్రమునగ అందుగ అడవి
తులసి కామంచిపూరి ఎర్రఆవాలు తులసి గగ్గెర గురిజ నల్లగగ్గెర తెల్లగగ్గెర నల్ల
ఆవాలు మరువము వీనినన్నిటినిగాని దొరికినన్నిగాని తీసికొనివచ్చి ముక్కలుగనరికి
కడిగి బాగుగ కడగబడిన పాత్రయందుంచి సగముఉదకము కలిసిన గోమూత్రమును
పోసి గరిటెతో త్రిప్పుచు కాచవలయును. ద్రవ్యములయందలి సారము సంక్రమించి
నట్టియు ఉపయోగించుటకు అనుకూలముగ నున్నట్టియు చల్లారినట్టియు ఆకషాయమును
వడపోసి గోరువెచ్చగనున్న దానియందు మ్రంగకాయ పిప్పళ్ళు వాయువిడంగములు
జ్వనికల్కమును తైలమును సర్జిత్రమును సైంధవలవణమును చేర్చి విధిప్రకారముగ
ఆస్థాపన వస్తిని చేయింపవలయును. జిల్లేడు తెల్లజిల్లేడు కొడిసెపాల కందులు చెంగల్వ
కోట్టు పెద్దవేప వీని కషాయమునందుగాని మునగ వరగోగు ధనియాలు కటుకరోహిణి
ఆవాలు వీని కషాయమునందుగాని ఉసిరిక శుంఠి మ్రానిపసుపు వేప కనిక షాయమునందు
గాని పూర్వమునందువలెనే మ్రంగకాయ మొదలైనవానియొక్క కల్కము మొదలగు
వానిని చేర్చి మూడురోజులుగాని ఏడురోజులుగాని ఆస్థాపనవస్తిని చేయింపవలయును.

క్రిమిరోగికి వమనవిరేచనవిధి.

మూ॥ ప్రత్యాగతే చ పశ్చిమే వస్తా ప్రత్యాశ్వస్తం తదహ
రేవోభయతోభాగహరణం సంశోధనం పాయయేద్యుక్త్యా, తస్య విధి
రుపదేక్ష్యతే — మదనఫలపిప్పలీకషాయస్యార్థాజ్ఞలిమాత్రేణ త్రివృ
త్కల్కాక్షమాత్రమాలోద్య పాతుమస్మై ప్రయచ్ఛేత్, తదస్య
దోషముభయతో నిర్వర్తతి సాధు; ఏవమేవ కల్పోక్తాని వమనవిరేచ
నాని సంస్పృజ్య పాయయేదేనం బుద్ధ్యా సర్వవిశేషానవేక్షనూణో
భిషక్ ॥19॥

అ॥ తుదివస్తిపూరియైనపిదప ఆరోజుననే వమనవిరేచనములను తగువిధమున
చేయింపవలయును. వానియొక్క విధిని చెప్పుచున్నాము. రెండుపలముల మ్రంగ
గింజల కషాయమునందు క రపరిమితకల తెగడచూరమును కలిపి త్రాగింపవలయును.
ఇట్లుచేసినచో దోషమును రెండుమార్దములనుండియు వెడలింపచేయును. బుద్ధిమంతు
డగు వైద్యుడు సుస్థివిషయములను బాగుగ నాలోచించి కల్పస్థానమునందు చెప్ప
బడిన వమనవిరేచ యోగములను ఇట్లే కలిపి యుపయోగింపవలయును.

శోధనానంతరవిధి.

మూ॥ అధై నం సమ్యగ్విరిక్తం విజ్ఞాయాపరాహ్ణే శై ఖరికకషా
యేణ సుఖోష్ణేన పరిషేచయేత్, తేనైవ చ కషాయే బాహ్యభ్య
స్తగాన్ స్రోద్ధకార్థాన్ కారయేచ్ఛ్వేత్; తదభావే వా కటుతిక్త
కషాయా గమాషధానాం క్వాథైర్ముతతైర్వా పరిషేచయేత్ ।

పరిషి క్తం చైనం నివాతమాగారమచప్రవేశ్య పిప్పలీపిప్పలీమూల
చవ్యచిత్రకశృజ్వేరసిద్ధేన యవాగ్వాదినా క్రమేణోపకామయేత్ |
విలేప్యాః క్రమాగతం చైనమచవాసయేద్విడజ్జతేలేనై కాంతరం
ద్విస్త్రైర్వా || 20 ||

అ॥ శోధనము బాగుగ అయినట్లు తెలిసికొని అపరాహ్ణకాలమునందు వాయు
విడంగములయొక్క గోరువెచ్చనికషాయముతో స్నానమును చేయింపవలయును.
బాహ్యముగగాని ఆభ్యంతరముగగాని ఉదకమును ఉపయోగింపవలసివచ్చినప్పుడు
వాయువిడంగకషాయమునే ఉపయోగింపవలయును. ఈకషాయములేనిచో కటు
రసము తిక్తరసము కల ద్రవ్యములచే సిద్ధముచేయబడిన కషాయములతోగాని తూరముతో
గూడిన మూత్రములతోగాని స్నానమును చేయింపవలయును. పిమ్మట వానిని గాలి
చూరని యింటియందు ప్రవేశపెట్టి పిప్పళ్ళు మోడి చవ్యము చిత్రమూలము శుంథి
వీనితో తయారుచేయబడిన జావలు మొదలగువానిని క్రమప్రకారముగనియ్యవలయును.
అట్లు జావలు మొదలగువానినిచ్చుచు వాయువిడంగములయొక్క తైలముతో రెండు
గాని మూడుగాని అనువాసనవస్తులను ఒకరోజు విడిచిపెట్టుచు చేయింపవలయును.

మూ॥ యదిపునరస్యాతిప్రవృద్ధాఞ్శ్చిర్వాదీన్కృమీన్మన్యేతశిరస్యే
వాభిసర్పతఃకాంశ్చిత్, తతఃస్నేహస్వేదాభ్యామన్యశిర ఉపపాద్య
విరేచయేదపామార్గతణ్డలాదినా శిరోవిరేచనేన | 21 ||

ఆ॥ శిరోగతములగుక్రిములు మిక్కిలివృద్ధినొంది శిరస్సునందే సంచరించు
చున్నచో శిరస్సునకు స్నేహస్వేదములనాచరించి ఉత్తరేణిగింజలు మొదలగు శిరోవిరే
చన ద్రవ్యములతో నన్యకర్మను చేయింపవలయును.

కృమిరోగికి ఆహారవిధి.

మూ॥ యస్త్వభ్యాహార్యవిధిః ప్రకృతివిహితాయోక్తఃకృమీ
ణాం, సోఽనువ్యాఖ్యాస్యతే—మూషికపర్ణం సమూలాగ్రప్రతానా
మాహృత్యఖణ్డశశ్చేదయిత్వా, ఉలూఖలే టోదయిత్వా పాణిభ్యాం
వీడియిత్వా రసం గృహ్ణీయాత్, తేనరసేన లోహితశాలితణ్డలపిష్టం
సమూహోద్య పూపలికాః కృత్వా విఘామేష్వజ్జారేషు విపాచ్య
విడగ్నతైలలవణోపహితాః కృమికౌష్ఠాయ భక్షయితు ప్రయచ్ఛేత్;
అనంతరం చామలకాఞ్జీకముదశ్విద్వా పిప్పల్యాదివశ్చవర్గసంస్పృష్టంసల
వణమునుపాయయేత్ || అనేన కల్పేన మార్కవార్కసహచరనీప
నిర్గుణీసుముఖసురసకు తేరకగణ్డరకాలమాలక పద్మాసక్షవక ఫణిజ్జక
వసులకుటజసువర్ణక్షీరీ స్వరసానామన్యతను స్మిన్కారయేత్పూపలికాః,

తథా కిణిహీకిరాతతి క్త కసువహామలకహారీతకీవిభీతకస్వరసేషు కార
యేత్వాపలికాః । స్వరసాంతైశ్చ తేషామేకై కళోద్వద్వశః సర్వశోవా
మధువిలులితాన్ పాతరసన్నాయ పాతుం ప్రయచ్ఛేత్ ॥23॥

అ॥ క్రిములయొక్క ప్రకృతివిఘాతముకొరకు చెప్పబడిన ఆహారవిధిని వివరించు
చున్నాము. వేళ్ళు తీగలు మొదలైనవానితో కూడిన ఎలుక చెవిచెట్టును తీసికొనివచ్చి
ముక్కలుగనరికి గోటియందు నలియకొట్టి చేతులతోపిసికి రసమునుతీసి ఆరసముతో
ఎర్రవరిబియ్యపుపిండినికలిపి అప్పడములవలెచేసి పొగలేని నిప్పులమీదకాల్చి వాయు
విడంగములతైలమును సైంధవలవణమును చేర్చి క్రిమిరోగికి భక్షించుట కీయవలయును.
పిమ్మట పులికడుగునందుగాని మజ్జిగయందుగాని పిప్పళ్ళు మొదలగు అయిదింటియొక్క
చూర్ణమును సైంధవలవణమును చేర్చి పానమును చేయింపవలయును. ఈ కల్పము
ననుసరించియే గుంటగలగర జిల్లేడు ములుగోరింట కడిమి వావిలి ఎర్రావాల చెట్టు
తులసి గడ్గెర గురిజ నల్లగడ్గెర తెల్లగడ్గెర నల్లఆవాలచెట్టు మరువము పొగడ కొడిసె
పాల స్వర్ణక్షీరి ఉత్తరేణి నేలవేము అందుగ ఉసిరిక కరకచెట్టు తానిచెట్టు వీనిలో
దేనియొక్క స్వరసముతోనైనను అప్పడములను తయారుచేసి యీయవలయును. పైన
చెప్పబడినవానియొక్క స్వరసములలో ఒకటినిగాని రెండింటినిగాని అన్నిటినిగాని
గ్రహించి యందు తేనెనుకలిపి భుజింపకుండచున్నవానికి ప్రాతఃకాలమునందు పానము
నిమిత్త మీయవలయును.

కృమిరోగికిఁబడయోగములు.

మూ॥ అథాశ్వశ్చదాహృత్య మహతి కిలిజ్జకే ప్రస్తీర్యా
తపి శోషయిత్వోదూఖితే షోదయిత్వాదృషది పునః సూక్ష్మాణి
చూర్ణాని కారయిత్వా విడజ్జకషాయేణ త్రిఫలాకషాయేణ వాఽష్ట
కృత్వోద్వద్వశకృత్వోవాఽఽతపేసుపరిభావితాని భావయిత్వా దృషది
పునః సూక్ష్మాణి చూర్ణాని కారయిత్వా నవేకలశే సమావాప్యాను
గుప్తంనిధాపయేత్ ; తేషాంతుఖలు చూర్ణానాం పాణితలం చూర్ణం
యావద్వా సాధు మన్యేత, తత్ షోదేణ సంసృజ్య కృమికోష్ఠాయ
లేధుం యచ్ఛేత్ ॥24॥

అ॥ గుర్రపుపెంటికలను పెద్దబల్లమీదపరచి ఎండయందెండించి రోటియందు
దంచి రాతిమీద మెత్తగనూరి వాయువిడంగకషాయమునందుగాని త్రిఫలాకషాయము
నందుగాని ఎనిమిదిలేకపదిమారులు బాగుగ భావనచేసి మరల రాతిమీద మెత్తగచూర్ణించి
క్రొత్తపాత్రయందుంచి జాగ్రతచేయవలయును. ఆచూర్ణమును కర్ష ప్రమాణముగ గాని
తగునట్లుగ గాని గ్రహించి తేనెతోకలిపి క్రిమిరోగి కీయవలయును.

మూ॥ తథా భల్లాతకాస్థీన్యాహృత్య కలశప్రమాణేన సంపో
 థ్య స్నేహభావితే దృఢే కలశే సూక్ష్మానేకచ్ఛిద్రబ్రధ్నే శరీరముప
 వేష్ట్య మృదావలిప్తే సమావాప్యోడూపేన విధాయ భూమావాకణ్ఠం
 నిఖాతస్య స్నేహభావితస్యైవ న్యస్య దృఢస్య కుమ్భస్యోపరి సమా
 రోప్య సమనాద్గోమయైరుపచిత్య దాహయేత్ ; స యదా జానీయాత్
 సాధు దగ్ధాని గోమయాని గలితస్నేహాని భల్లాతకాస్థీనీతి. అతస్తం
 కుమ్భముద్ధారయేత్ ; అథ తస్మాద్ద్వితీయాంకుచ్ఛాత్తం స్నేహమా
 దాయ విడజ్జతణ్డలచూర్ణైః స్నేహార్థమాత్మైః ప్రతిసంస్పృశ్యాత పేసర్వ
 మహః స్థాపయిత్వా తతోఽపై మూత్రాంపయచ్ఛేత్పానాయ,
 తేన సాధు విరిచ్యతే, విరిక్తస్య చానుపూర్వీ యథోక్తా॥ ఏవమేవ భద్ర
 దారుసరళకాష్ఠస్నేహానుపకల్ప్య పాతుం ప్రయచ్ఛేత్, అనువాస
 యేచ్ఛేత్సమనువాసనకాలే ॥26॥

అ॥ జీడిగింజలను కలశపరిమితిగ గ్రహించి నలియకొట్టి చమురుతో మాగినట్టియు
 దృఢమైనట్టియు అడుగుభాగమున సన్ననిరంధ్రములు వేయబడినట్టియు పాత్రయందు
 పోసి మూకుడుతోమూసి అంతటనుచుట్టి మట్టిచే పూయవలయును. ఈపాత్రను,
 చమురుతో మాగినట్టియు దృఢమైనట్టియు భూమియందు కంఠపర్యంతము పాతబడి
 నట్టియు పాత్రమీద నుంచి అంతటను పిడకలను పేర్చి పుటముపెట్టవలయును. పిడక
 లన్నియు బాగుగ కాలిపోయి జీడిగింజలనుండి చమరంతయు దిగినపిదప పైనున్న
 కుండను తీసివేసి క్రిందికుండయందున్న చమురును గ్రహించి దానిలో సగముపరిమితి
 కల వాయువిడంగచూర్ణమును కలిపి ఎండయం దొకరోజు పూర్తిగ నుంచి తగుపరిమితిగ
 పానమును చేయించినచో బాగుగ విరేచనములు అగును. విరేచనములైనపిదప జావలు
 మొదలగువానియొక్క క్రమమును పూర్వమునందువలెనే చేయింపవలయును. దేవ
 దారు సరలదేవదారు వీనియొక్క పుడకలనుండికూడ పూర్వమునందువలెనే చమురును
 తీసి పానమును చేయింపవలయును. అనువాసనవ స్తికి అనుకూలమైన కాలమునందు
 దీనిచే అనువాసనవ స్తినికూడ చేయింపవచ్చును.

మూ॥ అథ 'అహర' ఇతి బ్రూయాత్ — శారదాన్న వాంస్తిలా
 న్నమ్పదుపేతాన్ తానాహృత్య సునిష్ఠూయ శోధయిత్వావిడజ్జకషా
 యే సుఖోష్ణే నిర్వాపయేదాదోషగమనాత్, గతదోషానభిసమీక్ష్య
 సుప్రలూనాన్ప్రలూచ్య పునరేవ సునిష్ఠూయ శోధయిత్వావిడజ్జకషా
 యేణ త్రిస్సప్త కృత్వః సుపరిభాషతాన్భావయిత్వాఽతపే శోషయి
 త్వోదూఖలే సంక్షుద్య దృషది పునః శ్లక్షణపిష్టాన్కారయిత్వా ద్రోణ్యా
 మభ్యవధాయ విడజ్జకషాయేణ ముహుర్ముహురవసిచ్ఛిన్ పాణిమర్ద

మేవ మర్దయేత్ ; తస్మిన్ము ప్రపీడ్యమానే య తైలముదియా త్తత్వా
 నిభ్యాం పర్యాదాయ శుచౌ దృఢే కలశేనమాసిచ్యానుగుప్తం నిధా
 పయేత్ । అథ 'ఆహార' ఇతి బ్రూయాత్ — తిల్వకోద్దాలకయోర్ద్వా
 బిల్వమాత్రౌ పిష్టౌ శ్లక్షణిష్టౌ విడజ్జకషాయేణ, తతోఽర్థమాత్రౌ
 శ్యామాతివృతయోర్థమాత్రౌ దన్తిద్రవన్త్యోరతోఽర్థమాత్రౌ
 చవ్యచిత్రకయోరిత్యేతం సమ్భారం విడజ్జకషాయస్యాథకమాత్రేణ
 ప్రతిసంస్పృజ్య తత సైలప్రస్థమావాస్య సర్వమాలోడ్య మహతి ప
 ర్యోగే సమాసిచ్యాగ్నావధిశిత్య మహత్యాసనే సుఖోపవిష్టః సర్వతః
 స్నేహమవలోకయన్న జ్వలన్తమృద్వగ్నినా సాధయేద్దర్వ్యా సతతమవ
 ఘట్టయన్ ; స యదా జానీయూద్విరమతి శబ్దః, ప్రశామ్యతి చ ఘేనః,
 ప్రసాదమాపద్యతే స్నేహో, యథాస్వం గన్ధవర్ణరసోత్పత్తిః, సం
 వర్తతే చ భేషజమ్మలీభ్యాంమృద్యమానమనతిమృద్వనతిదారుణమన
 గ్నిలిగ్రాహి చేతి, సకాల స్తస్యావతారణాయ, తత స్తమచతీర్ణంశీతీభూత
 మహతేన వాససా పరిపూయ శుచౌ దృఢే కలశే సమాసిచ్య పిధా
 నేన పిధాయ శుక్లేన వస్త్రపట్టేనావచ్ఛాద్య సూత్రేణ సుబద్ధం సుని
 గుప్తం నిధాపయేత్ । తతోఽస్మై మాత్రాం ప్రయచ్ఛేత్పానాయ,
 తేన సాధు విరిచ్యతే, నమ్యగపహృతదోషస్య చాస్యానుపూర్వీయ
 ధోక్తా; తతశ్చైచ్చనమనువాసయేదనువాసనకాలే; ఏ తేనైవ చ పాక
 విధినా స్వర్పాతనీకరజ్జకోషాతకీ స్నేహానుపకల్ప్యపాయయేత్సర్వ
 విశేషాన వేక్ష్యమాణః; తేనాగదో భవతీతి ॥27॥

అ॥ శరదృతువునందు ఫలించినట్టియు వీర్యవంతములైనట్టియు నువ్వులను తీసి
 కొనివచ్చి శుభ్రపరచి కడిగి వానియందలిదోషముపోవువఱకు గోరువెచ్చని వాయు
 విడంగకషాయమునం దుంచవలయును. దోషముపోయినపిమ్మట పొట్టునుతీసివేసి
 మరల శుభ్రపరచి కడిగి వాయువిడంగకషాయమునందు ఇరువదియొకమారులు భావన
 చేసి ఎండయందెండించి రోటియందుదంచి రాతిమీదమెత్తగనూరి పాత్రయందుంచి
 వాయువిడంగకషాయముతో మాటిమాటికితడుపుచు చేతులతో పిండవలయును. అట్లు
 పిండునపుడువచ్చినతైలమును పరిశుభ్రమైనట్టియు దృఢమైనట్టియు పాత్రయందుంచి
 జాగ్రతగనుంచవలయును. వాయువిడంగకషాయముతో మెత్తగనూరబడిన లొద్దుగ
 విరిగి వీనియొక్కకల్కమును రెండుపలములుగను, నల్లతెగడ తెల్లతెగడ వీనియొక్క
 కల్కమును ఒకపలముగను, దంతి పెద్దదంతి వీనియొక్క కల్కమును అర్ధపలముగను,
 చవ్యము చిత్రమూలము వీనియొక్క కల్కమును పావుపలముగను గ్రహించి ఆధకపరి

మితికల వాయువిడంగక షాయమునందు కలిపి అందు పూర్వోక్తతైలమును ప్రస్థపరి మితిగ చేర్చి వీనినన్నిటిని కలిపి పెద్దపాత్రలో పోసి ఎత్తైన అసనముమీద కూర్చుండి గరిటెతో మాటిమాటికి త్రిప్పుచు తరుచు చూచుచు మృద్వగ్ని చే ఈతైలమును కాచ వలయును. తైలమునందలిధ్వని నశించి నురుగుతగ్గి నైర్మల్యముకలిగి సరియగు గంధము వర్ణము రసము ఏర్పడి కల్కమును వేళ్ళతో నలిపినయెడల మిక్కిలిమెత్తగగాని మిక్కిలి గట్టిగగాని యుండక ప్రవేశకుఅంటుకొనకుండనున్నప్పుడు తయారైనట్లు తెలిసికొని దింపవలయును. చల్లారినపిదప మంచివస్త్రముతో ఒడియకట్టి పరిశుభ్రమైనట్టియు దృఢమైనట్టియు పాత్రయందు పోసి మూతపెట్టి తెల్లనిబట్టనుకప్పి త్రాడుతో బాగుగకట్టి జాగ్రత్తగ నుంచవలయును. పిమ్మట దీనిని తగుపరిమితిగ నిచ్చినచో బాగుగ విరేచనము లగును. దోషములు బాగుగ హరింపబడినపిదప పూర్వమునందువలెనే షేయాక్రమము నాచరింపవలయును. అనువాసనమున కర్హమైన కాలమునందు అను వాసనవస్త్రాని చేయింపవలయును. ఆవాలు అవిసెగింజలు కానుగవిత్తులు చేదుబీరగింజలు వీనియొక్క తైలమునుగూడ పూర్వోక్తవిధిప్రకారముగ తయారుచేసి సమస్తవిషయము లను ఆలోచించి పానమును చేయింపవలయును. ఇట్లు చేసినచో రోగరహితుడగును.

మూ॥ ఇశ్యేతద్ద్యయానాం శ్లేష్మపురీషసంభవానాం కృమీణాం సముత్థానస్థానసంస్థానవర్ణనామ ప్రభావచికిత్సితవిశేషా వ్యాఖ్యాతాః సామాన్యతః ॥ విశేషతస్త్వల్పమాత్రమాస్థాపనానువాసనానులోమహారణభూయిష్ఠం తేష్వోషధేషు పురీషజానాం కృమీణాంచికిత్సితం కార్యం, మాతాధికం పునశ్చిరోవిరేచనవమనోపశమనభూయిష్ఠం తేష్వోషధేషు శ్లేష్మజానాం కృమీణాంచికిత్సితం కార్యమితి; ఏష కృమి ఘోష భేషజవిధిరనువ్యాఖ్యాతో భవతి తమనుతిష్ఠతాయథాస్వహేతువర్జనే ప్రయతితవ్యమ్ ॥౩౦॥

అ॥ ఇట్లు శ్లేష్మజక్రిములయొక్కయు పురీషక్రిములయొక్కయు పుట్టుక స్థానము స్వరూపము వర్ణము నామము కృత్యములు చికిత్స వీనివిశేషములు సామాన్యముగ చెప్పబడినవి. పైనచెప్పబడిన చికిత్సలలో పురీషజక్రిములకు ఆస్థాపనవస్త్రాని అనువాసనవస్త్రాని అనులోమనచికిత్స వీనిని ప్రధానముగను ఇతరచికిత్సలను స్వల్పముగను చేయింపవలయును. శ్లేష్మజక్రిములకు నస్యకర్మ వమనము శమనచికిత్స వీనిని ప్రధానముగను ఇతరచికిత్సలను స్వల్పముగను చేయింపవలయును. ఇట్లు క్రిమిచికిత్స చెప్పబడినది. ఈచికిత్సను ఆచరించుచు అవిపుట్టుటకు కలహేతువులను విడిచిపెట్టవలయును.

మూ॥ యథోద్దేశ మేవమిదం క్రిమికోష్ఠచికిత్సితం యథావదను వ్యాఖ్యాతం భవతీతి ॥౩౧॥

అ॥ ఇట్లు క్రిమిరోగచికిత్స తగువిధమున చెప్పబడినది.

మూ॥ అపకర్షణమేవాదా కృమీణాం భేషజం స్మృతమ్।
తతో విఘాతః ప్రకృతేర్నిదానస్య చ వర్జనమ్॥ అయమేవ వికా
రాణాం సర్వేషామపి నిగ్రహే । విధిర్ద్వైత్వస్త్రిధా యోఽయం
కృమీనుద్దిశ్యకీర్తితః॥ సంశోధనం సంశమనం నిదానస్య చ వర్జనమ్।
ఏతావద్భిషజా కార్యంరోగే రోగే యథావిధి ॥34॥

అ॥ క్రిములకు ప్రథమమున అపకర్షణమును పిమ్మట ప్రకృతివిఘాతమును
నిదానపరివర్జనమును చికిత్సలుగ నుండును. క్రిములకు చెప్పబడిన శోధనము శమనము
నిదానపరివర్జనము అను నీమూడువిధములగు చికిత్సలు సమస్తవ్యాధులకును సామాన్య
చికిత్సలుగ నుండును. వీనిని ఆయావ్యాధులయందు తగువిధమున చేయింపవలయును.

అధ్యాయసంగ్రహము.

మూ॥ వ్యా. తౌ పురుషౌ జ్ఞాజ్ఞౌ భిషజౌ సప్రయోజనౌ।వింశ
తిః కృమయస్తేషాం హేత్వాదిః సప్తకో గణః ॥ ఉక్తో వ్యాధిత
రూపీయే విమానే పరమర్సిణా । శిష్యసంబోధనార్థం చ వ్యాధిప్రశమ
నాయ చ ॥36॥

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తస్తే చరకప్రతిసంస్కృతే విమానస్థానే
వ్యాధితరూపీయం విమానం నామసప్తమోఽధ్యాయః॥

అ॥ ఈవ్యాధితరూపీయాధ్యాయమునందు రెండువిధములగు వ్యాధితరూపము
కల పురుషులు, తెలిసికొనినట్టియు తెలిసికొననట్టియు వైద్యులు, తెలిసికొనుటవలనను
తెలిసికొనకపోవుటవలనను కలుగు ప్రయోజనములు, ఇరువదివిధములగు క్రిములు,
ఆక్రిములయొక్క పుట్టుక మొదలగు ఏడువిషయములు వీనినిగురించి శిష్యులకు తెలియుట
కును వ్యాధులుశమించుటకును చెప్పబడినది.

ఇవ్విధంబున, శ్రీపాదోపనామకకృష్ణమూర్తిశాస్త్రిప్రణీతంబైన చరకదీపిక
యనెడి చరకసంహితావ్యాఖ్యానమునందు వ్యాధితరూపీయవిమానమనెడు
సప్తమాధ్యాయము సమాప్తము.

అష్టమాధ్యాయము.

మూ॥ అథాత్తో రోగభిషగ్జితీయం విమానం వ్యాఖ్యాస్యామః॥

అ॥ పిమ్మట రోగభిషగ్జితీయవిమానమును చెప్పబోవుచున్నాము.

మూ॥ ఇతి హ స్మాహ భగవానా త్రేయః ॥2॥

అ॥ అని భగవంతుడగు ఆత్రేయుడు చెప్పెను.

శాస్త్రలక్షణము

మూ॥ బుద్ధిమానాత్మనః కార్యగురులాఘవే కర్మఫలమును బద్ధం దేశకాలౌ చ విదిత్వా యుక్తిదర్శనాద్భిషగ్బభూషుః శాస్త్ర మేవాదితః పరీక్షేత॥ వివిధాని హి శాస్త్రాణి భిషజాం ప్రచరన్తి లోకే; తత్రయస్మన్యేత సుమహద్వ్యశస్విధీరపురుషా సేవితమర్థబహుల మాప్తజనపూజితంత్రినిధశిష్య బుద్ధిహితమపగతపునరుక్తదోషమ్నాం సుప్రణీతసూత్రభాష్యసంగ్రహక్షమం స్వాధారమనవపతీతశబ్దమకష్ట శబ్దం పుష్కలాభిధానం క్రమాగతార్థమర్థతత్త్వవినిశ్చయప్రధానం సంగతార్థమసంకులప్రకరణమౌషధకం లక్షణవచ్ఛేదాహరణ వచ్ఛ, తమభిప్రద్యేత శాస్త్రమ్ । శాస్త్రం హ్యేవంవిధముల ఇవాదిత్యస్తమో విధూయ ప్రకాశయతి సర్వమ్॥౩॥

అ॥ వైద్యుడుకాదలచిన బుద్ధిమంతుడగు పురుషుడు తానుచేయబోవు కార్యము యొక్క ప్రయాసాప్రయాసములను, ఫలమును, ఉత్తరకాలఫలమును, తాను నివసించుదేశమును, తనవయస్సు మున్నగుకాలమును బాగుగ తెలిసికొని సరియగు ఉపపత్తి యున్నచో మొదట శాస్త్రమునుగూర్చి తెలిసికొనవలయును. వైద్యులకు లోకము నందు అనేకశాస్త్రములు కలవు. వానిలో ఏశాస్త్రము - గొప్పదిగను, కీర్తికలదిగను, యోగ్యులగుపురుషులచే సేవింపబడినదిగను, అనేకార్థములు కలదిగను, పూజ్యులచే గౌరవింపబడినదిగను, ఉత్కృష్టమధ్యమ అల్పబుద్ధులుకల శిష్యులకు అనుకూలమైనది గను, పునరుక్తిదోషములు లేనిదిగను, ఋషులచే చెప్పబడినదిగను, బాగుగ చెప్పబడిన సూత్రములును వివరములును సంగ్రహములును కలదిగను, ఇతరగ్రంథములయొక్క సహాయము నపేక్షింపనిదిగను, అపశబ్దములు లేనిదిగను, ఉచ్చరించుటకు కష్టములేని శబ్దములుకలదిగను, సంపూర్ణముగ వివరింపబడినదిగను, పరిపాటిగస్ఫురించు అర్థము కలదిగను, అర్థతత్త్వమును నిశ్చయించుటయే ప్రధానముకలదిగను, సరియైన అర్థము

కలదిగను, సంకరములేని ప్రకరణములు కలదిగను, వెంటనే తెలియునదిగను, మంచి లక్షణములు కలదిగను, ఉదాహరణములతో కూడినదిగను నుండునో అట్టి శాస్త్రమును గ్రహింపవలయును. నిర్మలమైన సూర్యుడు చీకటిని పోగొట్టి ప్రకాశమును కలుగ చేయునట్లు ఇట్టిశాస్త్రము సమస్తవిషయములను ప్రకాశింపచేయును.

ఆచార్యలక్షణము.

ము॥ తతోఽనంతరమాచార్యం పరీక్షేత । తద్యథా—పర్యవ
దాతశ్చుతం పరిదృష్టకర్మాణం దక్షం దక్షిణంశుచింజితహస్తం ప
కరణవస్తం సర్వేంద్రియోపపన్నం ప్రకృతిజ్ఞం ప్రతిపత్తిజ్ఞముపస్కృత
విద్యమసహజ్కృతమనసూయకమకోపనం క్లేశక్షమం శిష్యవత్సల
మధ్యాపకం జ్ఞాపనసమర్థంచేతి; ఏవంగుణో హ్యచార్యః సుక్షేత్ర
మార్తవోమేఘ ఇవ నన్యగుణైః సుశిష్యమాశు వైద్యగుణైః సంపా
దయతి ॥4॥

అ॥ పిమ్మట ఆచార్యునిగూర్చి తెలిసికొనవలయును. శాస్త్రమును పూర్తిగ
అభ్యసించునట్టియు సమస్తకర్మలను చూచినట్టియు సమర్థుడైనట్టియు దయాస్వభావము
కలిగినట్టియు శుచికలిగినట్టియు హస్తకౌశల్యముకలిగినట్టియు సమస్తవైద్యోపకరణము
లతో కూడినట్టియు ఇంద్రియము లన్నియు కలిగినట్టియు ప్రకృతిని ప్రతిపత్తిని ఎరిగి
నట్టియు ఇతరవిద్యలు తెలిసినట్టియు అహంకారము అసూయ కోపము ఇవిలేనట్టియు
కష్టములను సహించునట్టియు శిష్యులయందు ప్రేమకలిగినట్టియు సరిగ చెప్పనట్టియు
బోధకతాశక్తికలిగినట్టియు గురువు, సకాలమునందలి మేఘము. యోగ్యమైనక్షేత్రము
నందలిసస్యమును ఫలవంతముగ చేయునీతిని యోగ్యుడైన శిష్యుని వైద్యగుణములతో
కూడినవానినిగ చేయును.

మూ॥ తముపసృత్యా రాధయిషురుపచరేదగ్నివచ్చ దేవ
వచ్చ రాజవచ్చ పితృవచ్చ భర్తృవచ్చాప్రమత్తః; తతస్తత్పసాదా
తక్మత్నిం శాస్త్రమధిగమ్య శాస్త్రస్యదృఢతాయాఃసభిధానసౌష్ఠ
వేఽర్ఘ్యవిజ్ఞాన వచనశక్తౌచక్షూయో భూయః ప్రయతేత సమ్యక్॥
తతోపాయా వ్యాఖ్యాస్యన్తే—అధ్యయనమధ్యాపన తద్విద్యసం
భాషా చేత్యుపాయా ॥6॥

అ॥ అట్టిగురువునుపొంది శుశూష చేయదలచి అప్రమత్తుడై ఆగురువును అగ్నిని
వలెన దేనివలెను రాజునువలెను తండ్రినివలెను యజమానునివలెను సేవింపవల
యును. పిమ్మట వానియొక్క అనుగ్రహమువలన శాస్త్రమునంతను అభ్యసించి అట్టి
శాస్త్రమున దృఢపరచుకొనుటయు, ఇతరులకుచెప్పు సామర్థ్యముకలుగుటయు, విశేష

జ్ఞానము కలుగుటకును, విషయములను విస్తరించి చెప్పి శక్తి కలుగుటకును మిక్కిలి ప్రయత్నింపవలయును. అవికలుగుటకు అధ్యయనము అధ్యాపనము తద్విద్యసంభాష అనునివి సాధనములుగ నుండును.

అధ్యయనవిధి.

మూ॥ తత్త్రాయమశ్యయనవిధిః—కల్యఃకృతక్షణః పాతరు త్థాయోపవ్యూషం వాక్పత్వాఽఽవశ్యకముపస్పృశ్యోదకం దేవ గోత్రాహ్మణగురువృద్ధసిద్ధాచార్యేభ్యో నమస్కృత్య నమే శుచౌ జేశే సుఖోపవిష్టో మనఃపురస్సరాభిర్వాగ్భిః సూత్రమనుక్రామనః పునరావర్తయేద్బుద్ధ్యా సమ్యగనుప్రవిశ్యాత్తత్త్వం స్వదోషపరి హారపరదోషప్రమాణార్థం; ఏవంమధ్యందినేపరాక్షా రాత్రౌచ శశ్వదపరిహోపయన్యధ్యయనమభ్యసేదిత్యధ్యయనవిధిః ॥7॥

అ॥ ఆరోగ్యవంతుడుగ నుండి తదేక ధ్యానముకలవాడై పాతకకాలమునగాని తెల్లవారుజామునగాని నిద్రనుండిలేచి ఆవశ్యకకృత్యముల నాచరించి స్నానముచేసి దేవతలు గోవులు బ్రాహ్మణులు గురువులు వృద్ధులు సిద్ధులు ఆచార్యులు వీరలకు నమ స్కరించి సమముగను పరిశుభ్రముగను నున్న ప్రదేశమునందు సుఖముగ కూర్చుండి పరిపూర్ణమనస్సుతోకూడిన వాక్కులతో సూత్రములను ఉచ్చరించుచు బుద్ధిచే అర్థ మును సరిగ అవగాహనచేసికొనుచు తన అధ్యయనమునందలి దోషములను పోగొట్టు కొనుటకును ఇతరులదోషములను తెలిసికొనుటకును తరుచు ఆవర్తనమును చేయవల యును. ఇట్లు మధ్యాహ్నమునందును అపరాహ్ణమునందును రాత్రియందును ఎల్లప్పుడు విడువకుండ అధ్యయనమును చేయవలయును.

అధ్యాపనవిధి.

మూ॥ అథాధ్యాపనవిధిః- అధ్యాపనే కృతబుద్ధిరాచార్యః శిష్యమేవాదితః పరీక్షేత తద్యథా-ప్రశాంతమార్యప్రకృతిమక్షుద్ర కర్తాణమృజుచక్షుర్ముఖనాసావంశం తనురక్తవిశదజిహ్వామవికృతదంతా ష్మమమిణ్మణం ధృతమస్తమనహజ్కృతం మేధావినం వితర్కస్మృతి సంపన్నముదారసత్త్వం తద్విద్యకులజమథవాతద్విద్యవృత్తం తత్త్వాభి నివేశి కమన్యజ్గమవ్యాపన్నేంద్రియం నిభృదమనుద్ధతవేప మవ్యసనిన మర్థతత్త్వభావకమకోపనం శీలశౌచాచారానురాగదాక్ష్యప్రదక్షి ణ్యోపపన్నమధ్యయనాభికామమర్థవిజ్ఞానే కర్మదర్శనే చానన్యకార్య మలుబ్ధమనలసాసర్వభూతహితైషిణమాచార్య సర్వానుశిష్టిప్రతిపత్తి కరమచురక్తమేవంగుణసమ దితమధ్యాప్యమేవాహుః ॥

అ॥ అధ్యాపనమునందు (విద్య చెప్పబడుచుండు) అభిప్రాయముకల గురువు తొలుత శిష్యుని పరీక్షింపవలయును. శాంతస్వభావము కలిగినట్టియు శ్రేష్ఠమైన ప్రకృతి కలిగినట్టియు నీచకృత్యముల నాచరింపనట్టియు సరిగనున్న నేత్రములును ముఖమును నాసికయు కలిగినట్టియు పలుచగను ఎర్రగను స్వచ్ఛముగను నున్న నాలుక కలిగినట్టియు వికృతినొందని దంతములును పెదవులును కలిగినట్టియు నత్తిలేకుండగ మాట్లాడునట్టియు ధారణశక్తి కలిగినట్టియు అహంకారము లేనట్టియు మేధావంతుడైనట్టియు విమర్శనజ్ఞానమును జ్ఞాపకశక్తియు కలిగినట్టియు ఉదారమైన బుద్ధికలిగినట్టియు వైద్యవిద్యకల వంశమునందు పుట్టినవాడుగ గాని వైద్యవృత్తిని చేయుచున్న వాడుగ గాని యున్నట్టియు తత్త్వమును తెలిసికొనుటయందు పట్టుదల కలిగినట్టియు సుసంక్రియములతో కూడినట్టియు వికృతివొందని యింద్రియములు కలిగినట్టియు వినయముకలిగినట్టియు అనవసరమగు వేషములు లేనట్టియు వ్యసనములు లేనట్టియు అర్థములు తెలిసికొనుటయందు అభిప్రాయముకలిగినట్టియు కోపము లేనట్టియు మంచినడవడి కుచిత్వము ఆచారము అనురాగము సామర్థ్యము దయాస్వభావము వీనితో కూడినట్టియు అధ్యయనముచేయుటయందు కోరికగలిగినట్టియు విషయములను తెలిసికొనునప్పుడును సమస్తకర్మలను చూచునప్పుడును ఇతరధ్యానము లేనట్టియు లుబ్ధుడుకానట్టియు సోమరి లేనయు లేనట్టియు సర్వభూతములయొక్క మేలునుకోరునట్టియు గురువుచే చెప్పబడిన వాని నన్నిటిని ఆచరించునట్టియు గురుప్రేమ కలిగినట్టియు శిష్యుడు అధ్యాపనమునకు అర్హుడుగ నుండును.

మూ॥ ఏవంశధమధ్యయనార్థమువస్థి మారిరాధయిషుమా
 యశ్చానుభాషేత్-అథోషగ మనేశుక్ల పక్షే పృశస్తే హని తిష్య
 హ సశ్రవణాశ్చయజామస్యోమేన నక్షత్రేణ యోగముపగతే భగ
 వతిశశిని కాల్యాణే కల్యాణేచ కరణే మైత్రేయుహుర్తేముణ్డఃస్నాతః
 కృతోపవాసః కషాయవస్త్రసంవీతః సమిధోఽగ్నిమాజ్యముపలేపన
 ముదకుమ్భాంశ్చ గన్ధహస్తో మాల్యదామప్రదీపహిరణ్య హేమరజత
 మణిముక్తావిద్రుమక్షౌమపరిధికుశలాజస్వర్ణ పాక్షతాంశ్చ శుక్లాంశ్చ
 సుమనసో గ్రధితాగ్రధితాంశ్చ మేధ్యాంశ్చ భక్ష్యాన్ గన్ధాంశ్చ
 ఘృష్టానాదామోపతిష్ఠస్వేతి; అథ సోఽపి తథా కుర్యాత్ ॥8॥

అ॥ పూర్వమునందుచెప్పబడిన గుణములతోకూడినట్టియు శుశ్రూషచేయుచు అధ్యయనముచేయునిమిత్తము వచ్చినట్టియు శిష్యునిగూర్చి గురువు ఈక్రిందివిధమున చెప్పవలయును. ఉత్తరాయణమునందు శుక్లపక్షమునందు ప్రశస్తమైన తిథియందు పుష్యమి హస్త శ్రవణము అశ్విని వీనిలో దేనితోనైనను కలిసి చంద్రుడు శుభప్రదుడుగనున్న సమయమునందు శుభకరణమునందు మిత్రదేవతాకమైనముహూర్తమునందు ఊరకర్మను చేయించుకొని స్నానమునుజేసి ఉపవాసముచేసి కాషాయవస్త్రములను

ధరించి సమిధలు అగ్నిహోత్రము ఘృతము లేపనద్రవ్యములు జలపాత్రలు సుగంధ ద్రవ్యములు పుష్పమాలలు హారములు దీపము బంగారము బంగారుప్రతిమ వెండి మణులు ముత్యములు పగడములు పట్టువస్త్రము దండము దర్భలు పేలాలు ఆవాలు అక్షతలు కూర్చబడినట్టిగాని కూర్చబడనట్టిగాని తెల్లనిపుష్పములు మేధ్యములగుభక్ష్యములు అరుగతీయబడిన గంధములు వీనిని తీసికొనిరమ్మ అని చెప్పవలయును. శిష్యుడు అట్లు చేయవలయును.

మూ॥ తముపస్థితమాజ్ఞాయ సమే శుచౌ దేశే ప్రాకృవశే ఉదక్రవశే వా చశుష్కిష్కుసూత్రం చశుశ్శం స్థణ్ణం గోమ యోదకేనోపలిప్తం కుశాస్తీర్ణం సుపరిహితం పరిధిభిశ్చక్షుశ్చక్షం యథోక్త చంద్రనోదక కుమ్భక్షౌమ హేమహిరణ్య రజతమణిముక్తావిద్రుమాల జ్జుతం మేధ్యభక్ష్యగన్ధశుక్లపుష్పలాజస్వర్ష పాక్షతోపశోభితం కృత్వా, తత్ర పాలాశీబిర్లైడ్లదీభిరౌదుమ్బరీభిర్మాధుకీభిర్వా సమిద్భిరగ్నిమాపనసూధాయ ప్రాజ్ఞుభిః శుచిరధ్యయసవిధిమనువిధాయ మధుసర్పిర్భ్యాం త్రిస్త్రైర్జ్వహుయాదగ్ని మాశీఃసంప్రయ కైర్మనైర్భహ్మణమగ్నిం ధన్వంతరిం ప్రజాపతిమశ్వినావిన్ద్ర మృషీంశ్చ సూత్రకారానభిమన్త్రయమాణః పూర్వం స్వాహేతి॥ శిష్యశ్చైవనమన్వా బభేత, హుత్వా చ ప్రదక్షిణమగ్నిమనుపరిక్రామేత్; తతోఽనుపరిక్రమ్య బ్రాహ్మణాన్ స్వస్తి వాచయేత్, భిషజశ్చాభిపుజయేత్ ॥10॥

అ॥ అట్టిపరికరములతో శిష్యుడువచ్చినపిదప, సమానమైనట్టియు శుభ్రమైనట్టియు ప్రదేశమునందు తూర్పుభాగమునగాని ఉత్తరభాగమునగాని నాలుగుమూరలు పరిమాణముకలిగినట్టియు నాలుగుకోణములు కలిగినట్టియు వేదికను నిర్మించి దానిమీద గోమయముకలిసిననీటితో అలికి దర్భలనుపరచి పలాశాదిదండములను నాలుగువైపుల యందును ఉంచి పూర్వమునందుచెప్పబడిన మంచిగంధము జలపాత్ర పట్టువస్త్రము బంగారుప్రతిమ బంగారము వెండి మణులు ముత్యములు పగడములు మేధ్యములగు భక్ష్యములు సుగంధద్రవ్యములు తెల్లనిపుష్పములు పేలాలు ఆవాలు అక్షతలు వీనితో అలంకరించి మోదుగ గార మేడి ఇప్ప వీనిలో దేనియొక్కసమిధలచేనైనను అగ్నిని ప్రతిష్ఠించి శుచియై తూర్పుముఖముగనుండి గురువు అధ్యయనవిధిననుసరించి, ఆశీర్వాద యుక్తములగు మంత్రములతో బ్రహ్మను అగ్నిని ధన్వంతరిని దక్షప్రజాపతిని అశ్వినీ దేవతలను దేవేంద్రుని సూత్రకారులగుఋషులను “స్వాహా” అని ఆహ్వానించుచు తేనె నెయ్యి వీనితో మూడేసిసారులు అగ్నియందు హోమమును చేయవలయును. గురువుననుసరించి శిష్యుడుకూడ హోమమును చేయవలయును. హోమముచేసినపిదప అగ్నికి ప్రద

క్షీణమును చేయవలయును. పిదప బ్రాహ్మణులచే ఆశీర్వాదములనొంది వైద్యులను పూజింపవలయును.

మూ॥ అదైవమగ్నిసకాశే బ్రాహ్మణసకాశే భిషక్సకాశే
 చానుశిష్యాత్ - బ్రహ్మచారిణాశ్చ శ్రీధారిణాః సత్యవాదినాః మాం
 సాదేన మేష్యసేవినా నిర్మత్సరేణాశ్చ స్త్రీధారిణాః చ భవితవ్యం, న చ
 తే మద్యచనాత్కించిదకార్యం సాద్యన్యత్ర రాజద్విష్టాత్పాణహరా
 ద్విపులాదధర్మ్యాదనర్థసంప్రయక్తాద్వాఽప్యర్థాత్, మదర్పణేన
 మత్సధానేన మదధీనేన మత్ప్రియహితానువర్తినా చ శశ్వద్భ
 వితవ్యం పుత్రవద్దాసవదర్థివచ్ఛోప చరతాఽనువస్తవ్యోఽహమను
 త్సు కేనాపహితేనానన్యమనసా వినీతేనావేక్ష్యకారిణాఽనసూయకేన
 న చానభ్యనుజ్ఞాతేన ప్రవిచరితవ్యం, అనుజ్ఞాతేన ప్రపచరితా
 పూర్వం గుర్వర్థోపాన్వాహరణే యథాశక్తి ప్రయతితవ్యం, కర్మ
 సిద్ధిమర్థసిద్ధిం యశోలాభం ప్రేత్య చ స్వర్గమిచ్ఛతా త్వయా
 గోబ్రాహ్మణమాదౌ కృత్వా సర్వప్రాణభృతాం శర్మాశాసితవ్య
 మహరహుత్తిష్ఠతా చోపవిశతా చ, సర్వాత్మనా చాతురాణామా
 రోగ్యే ప్రయతితవ్యం, జీవితహేతోరపి చాతురేభ్యో నాభిద్యోగ
 వ్యం, మనసాఽపిచ పరస్త్రియో నాభిగమనీయాస్తథా సర్వమేవ
 పరస్వం, నిభృతవేషపరిచ్ఛదేన భవితవ్యమశౌణ్డేనాపాపేనాపాప
 సహాయేన చ శ్లేష్ఠశుక్లధర్మ్యధన్యసత్యశర్మ్యహితమితవచసా దేశ
 కాలవిచారిణా స్మృతిమతా జ్ఞానోద్ధానోపకరణసంపత్సు నిత్యం
 యత్నవతా, నచ కదాచిద్రాజద్విష్టానాం రాజద్యేషిణాం హ
 మహాజనద్విష్టానాం మహాజనద్యేషిణాం వాఽప్యేషధమచవిధాత
 వ్యం తథా సర్వేషామత్యర్థవికృతదుష్టదుఃఖిఃశీలాచారోపచారాణా
 మనపవాదప్రతీకారాణాం ముమూర్షూణాం చ తథైవాసంనిహితేశ్వ
 రాణాం స్త్రీణామనధ్యక్షాణాం వా, నచకదాచిత్ స్త్రీదత్తమామిష
 మాదాతవ్యమననుజ్ఞాతం భర్తాఽథవాఽధ్యక్షేణ. ఆతురకులం
 చానుప్రవిశతాత్వయా విదితేనానుమతప్రవేసినా సార్థం పురుషేణ
 సుసంవీతేనా వాక్పితసా స్మృతిమతా స్తిమితేనావేక్ష్యావేక్ష్యమనసా
 సర్వమాచరతా బుద్ధ్యా సమ్యగనుప్రవేష్టంవ్యం, అనుప్రవిశ్య చ

వాఙ్మనోబుద్ధీన్ద్రియాణిన క్వచిత్ప్రణిధాతవాన్యన్యత్రాతురాదాతు
రోపకారార్థాద్వాఽఽతురగతేష్వన్యేషు వాభావేషు, నచాతురకు
ప్రవృత్తయో బహిర్నిశ్చరయితవ్యాః, హ్రాసితం చాయుషః
ప్రమాణమాతురస్య నవర్ణయితవ్యంజానతాఽపి తత్రయతోఽచ్య
మానమానతురస్యాన్యస్య వాఽప్యవఘాతాయ సంపద్యతే, జ్ఞానవ
తాఽపిచ నాత్యర్థమాత్మనో జ్ఞానే వికత్తితవ్యం, ఆప్తాదపిహివికత్తమా
నాదత్యర్థమాద్విజన్త్యనేకే॥ 1॥

అ॥ పిమ్మట అగ్ని బ్రాహ్మణులు వైద్యులు వీరిసమక్షమున గురువు శిష్యుని
ఈక్రిందివిధమున అనుశాసింపవలయును. బ్రహ్మచారివిగను మీసములు మొదలగువానిని
ధరింపనివాడవుగను నిజమును పలుకువాడవుగను మాంసమును తిననివాడవుగను శుభ్ర
మైన పదార్థములను భుజించువాడవుగను మాత్సర్యము లేనివాడవుగను శస్త్రములను
ధరింపనివాడవుగను నుండవలయును. రాజద్వేషమును ప్రాణహానియు అధర్మమును
అనర్థకమును కలుగు సమయములయందుగాక ఇతరసమయములయందు కృత్యముల
నన్నిటిని నాఆజ్ఞ ననుసరించి ఆచరింపవలయును. నాకు నమ్రుడవుగను నేనే ప్రధాన
ముగ కలవాడవుగను నాకు ఆధీనుడవుగను నాకు ప్రియములును హితములును నగు
వానిని ఆచరించువాడవుగను నుండవలయును. పుత్రుడువలెను దాసుడువలెను యాచ
కుడువలెను నన్ను సేవించుచుండవలయును. ఉద్రేకములేనివాడవుగను అప్రమత్తుడవు
గను తదేకధ్యానము కలవాడవుగను నమ్రుడవుగను ఆలోచించి చేయువాడవుగను
అనూయలేనివాడవుగను నుండవలయును. నాఆజ్ఞ లేనిదే (చికిత్సయందు) ప్రవర్తింప
కూడదు. నాయొక్క ఆజ్ఞ ను అనుసరించి ప్రవర్తించునపుడు ముందుగ గురువక్షీణను
సంపాదించుటకు శక్త్యనుసారముగ ప్రయత్నింపవలయును. కర్మలయొక్క సిద్ధిని
ధనమును కీర్తిని ఇహసౌఖ్యమును స్వర్గసౌఖ్యమును జొందదలచిన నీవు గోవులను
బ్రాహ్మణులను ప్రధానముగ నెంచి సమస్తప్రాణులయొక్కయు సుఖమును, కూర్చొని
యున్నపుడును నిలబడియున్నపుడును ఎల్లపుడును కోరవలయును. రోగులయొక్క
ఆరోగ్యముకొరకు సర్వవిధముల ప్రయత్నింపవలయును. తన జీవనము నిమిత్తముకూడ
రోగులకు ద్రోహమును చేయకూడదు. పరస్మీలను పరధనమును మనస్సునందుకూడ
ఆపేక్షింపకూడదు. ఆడంబరములేని వేషమును కలిగియుండవలయును. మద్యమును
ప్రచారము చేయనివాడువుగను పాపరహితుడవుగను పాపాత్ములతో సహవాసము
చేయనివాడవుగను మృదువులును స్వచ్ఛములును ధర్మయుక్తములును శ్రేష్ఠములును
సత్యములును సుఖికరములును హితములును మితములును నగు వాక్యములను పలుకు
వాడవుగను దేశకాలములను ఆలోచించువాడవుగను జ్ఞాపకముంచుకొనువాడవుగను
జ్ఞానమును కలుగజేయు విషయములకొరకు ప్రయత్నించువాడవుగను నుండవలయును.
రాజుచే ద్వేషింపబడినవారలకును రాజును ద్వేషించు వారలకును గొప్ప
వారిచే ద్వేషింపబడినవారలకును గొప్పవారిని ద్వేషించువారలకును చెడునడవడియు

దుష్టాచారములును దుఃఖకరకృత్యములును కలవారలకును అపవాదములను మరలించు
కొనినవారలకును చచ్చుటకు సిద్ధముగనున్నవారలకును భర్తగాని యజమానిగాని
సమీపమునలేని స్త్రీలకును బౌషధమును ఇయ్యకూడదు. భర్తయొక్కగాని యజమా
నునియొక్కగాని ఆజ్ఞ లేనిదే స్త్రీ చేనియ్యబడిన మాంసమును పుచ్చుకొనకూడదు. నీవు
రోగియొక్క గృహములోనికి మంచివస్త్రములను ధరించి నముడవై జ్ఞాపకముకల
వాడవై సావధానముగనుండి మనస్సుతోడను బుద్ధితోడను సమస్తమును ఆలోచిం
చుచు, తెలిసినట్టియు అంగీకరికపబడిన ప్రవేశము కలిగినట్టియు పురుషునితోగూడ
ప్రవేశింపవలయును. ప్రవేశించినపిదప రోగియందును రోగికిచేయు ఉపకారమునందును
గాక రోగిసంబంధమగు ఇతరవిషయములయందుగాని మరియొక విషయములయందు
గాని నీయొక్క వాక్కు మనస్సు బుద్ధి ఇంద్రియములు వీనిని పోనియ్యకూడదు. రోగి
యొక్క గృహసంబంధమగు విషయములను ఇతరులకు వెల్లడిచేయకూడదు. రోగి
యొక్క ఆయుష్షమాణము తక్కువగ మన్నదని తెలిసినను చెప్పకూడదు. చెప్పినచో
రోగికిగాని ఇతరులకుగాని హాని కలుగవచ్చును. గర్వముకలవానిని ఆ పులుకూడ
నిందించెదరు గావున జ్ఞానవంతుడవైనను నీజ్ఞానమువిషయమై గర్వింపకూడదు.

మూ॥ న చైన హ్యసిసుతరామాయ రేణ్య పారం, తస్మా
దప్రిమతః శశ్వవభియోగమస్మిన్ గచ్ఛేత్ ఏతచ్చ కార్యం, ఏవం
భూయశ్చ వృత్త సౌష్ఠవమనుసూయతా పరేభ్యోఽప్యగమయిత
వ్యం, కృతోన్న హిలోకో బుద్ధిమతామాచార్యః శత్రుశ్చాబుద్ధిమ
తాం అతశ్చాభినమిత్వ బుద్ధిమతాఽమిత్రస్యాపి ధన్యం యశస్య
మాయుష్యం పౌష్టికం తాక్యమభ్యుపదిశతో వచః శ్రోతవ్యమచ
విధాతవ్యంచేతి॥ అతః పరమివం బ్రూయాత్ - దేవతాగ్నిద్విజాతిగురు
వృద్ధసిద్ధాచార్యేషు తే నిత్యం సమ్యగ్వర్తితవ్యం. తేషు తేసమ్యగ్వ
ర్తమానస్యాయమగ్నిః సర్వగర్భరసరత్నబీజాని యథేరితాశ్చ దేవతాః
శివాయ స్థాః, అతోఽన్యథావర్తమానస్యాశివాయేతి, ఏవం బ్రవతి
చాచార్యే శిష్యస్తథేతిబ్రూయాత్; తథ్యనోపదేశం చ కుర్వన్న
ధ్యాప్యోజ్ఞేయః, అతోఽన్యథా త్వనధ్యాప్యః; అధ్యాప్యమధ్యాప
యన్ హ్యచార్యో యథోక్తేశ్చాధ్యాపనఫలై ర్యోగమాపోత్య నై
శ్చానుకైః శ్రేయస్కరైర్గుణైః శిష్యమాత్మానం చ యనక్తి;
ఇశ్యుక్తావధ్యయనాధ్యాపనవిధి యథావత్ ॥13॥

అ॥ ఆయుర్వేదశాస్త్రమునకు అంతము లేదు. కావున అప్రమత్తుడవై దీనివిష
యమై యెల్లపుడును ప్రయత్నము చేయవలయును. పూర్వమునందు చెప్పబడిన ప్రకా
రముగ ఆచరించుచు అమాయలేనివాడవై ఇతరులనుండికూడ శాస్త్రవిషయములను
తెలిసికొనవలయును. సమస్తమైనలోకమును బుద్ధిచుంతులకు గురువుగ (ఉపదేశించున

దిగ) నుండును. బుద్ధిహీనులకు శత్రువుగ నుండును. బుద్ధిమంతుడగు మనుజుడు శ్రేయస్కరమైనట్టియు యశస్కరమైనట్టియు ఆయుర్వర్ధకమైనట్టియు హితకరమైనట్టియు లోకసంమతమైనట్టియు వాక్యములను శత్రువునుండికూడ విని ఆలోచించి ఆచరింపవలయును. దేవతలు అగ్ని బ్రాహ్మణులు గురువులు వృద్ధులు సిద్ధులు ఆచార్యులు పీఠలకు అనుకూలముగ ప్రవర్తింపవలయును. అట్లు ప్రవర్తించినచో అగ్నియు సమస్తగంధములును రసములును రత్నములును బీజములును పైన చెప్పబడినదేవతలు మొదలగువారును నీకు శుభమును కలిగించెదరు. సరిగ ప్రవర్తింపకున్నచో చెడుగును కలిగించెదరు. గురువు ఇట్లు చెప్పగానే శిష్యుడు అట్లేయని ఆంగీకరింపవలయును. గురువు చెప్పినప్రకారముగ నాచరించు శిష్యునికే విద్యను చెప్పవలయును. అట్లు ఆచరింపని శిష్యునకు చెప్పకూడదు. అధ్యాపనార్హుడైన శిష్యునికి విద్యను చెప్పినగురువు, అధ్యాపనమువలనకలుగు ఫలితములను పొందును. మరియు శిష్యుడును తానును ఇతర విధములైనట్టియు శ్రేయస్కరములైనట్టియు గుణములను పొందుదురు. ఇట్లు అధ్యయనాధ్యాపన విధులు చెప్పబడినవి.

తద్విద్యసంభాషావిధి.

మూ॥ అధ్యయనాధ్యాపనవిధివత్సంభాషావిధిమత ఊర్ధ్వం శ్యాఖ్యాస్యామః — భిషక్ భిషజాసహసంభాషేత, తద్విద్యసంభాషా జ్ఞానాభియోగసంహర్షకరీ భవతి, వైశారద్యమపి చాభినిర్వర్తయతి, వచనశక్తిమపివాధత్తే, యశశ్చాభిదీపయతి, పూర్వశ్రుతే చ సందేహవత్, పునః శ్రవణాత్ సందేహమపకర్షయతి, శ్రుతేచా సందేహవతోభూయోఽధ్యవసాయమభినిర్వర్తయతి, అశ్రుతమపి చ కంచిదర్థం శ్రోత్రవిషయమాపాదయతి, యచ్ఛాచార్యః శిష్యాయద్దీశుశ్రూషవే ప్రసన్నః క్రమేణోపదిశతి గుహ్యభిమతమృజాతం తత్ప్రసరణేణ సహజల్పన్ పిణ్డేవ విజిగీషురాహ సంహర్షాత్, తస్మాత్తద్విద్యసంభాషామభిప్రశంసన్తి కుశలాః॥ ద్వివిధా తుఖిలు తద్విద్యసంభాషా భవతి — సంభాషాసంభాషాః, విగ్రహ్యాసంభాషాచేతి ॥15॥

అ॥ అధ్యయనాధ్యాపన విధులనువలె తద్విద్యసంభాషావిధిని చెప్పబోవుచున్నాము. వైద్యుడు వైద్యునితో సంభాషణమును చేయవలయును. అట్లు సంభాషించుటవలన జ్ఞానమువిషయమై పట్టుదలయు స్పర్థము కలుగును. పాండిత్యము వృద్ధి నొందును. వాక్పటుత్వము కలుగును. యశస్సు ప్రకాశించును. పూర్వమునందు చదివిన విద్యలోని సందేహములు పోవును. సందేహములు లేనిచో నిశ్చయజ్ఞానము అభివృద్ధి నొందును. విననివిషయములనుగూడ కొన్నింటిని తెలిసికొనవచ్చును. శిష్యునియొక్క శుశ్రూషచే ప్రసన్నుడైన గురువు క్రమముగ ఉపదేశించిన రహస్యములగు విషయములను, పరస్పరము వాదించునపుడు పాండిత్యముచే జయింపదలచినవాడు స్పర్థవలన

బయలుపరచును. అందువలన పండితులు తద్విద్యసంభాషను ప్రశస్తమైనదానినిగ
తలంచుచున్నారు. ఆ తద్విద్యసంభాషసంధాయ సంభాష యనియు విగ్రహ్యా
సంభాష యనియు గెండువిధములుగ నుండును.

సంధాయసంభాష.

మూ॥ తత్ర జ్ఞానవిజ్ఞానవచనప్రతివచనశక్తి సంపన్నేనాకోప
నేనానుపస్కృతవిద్యేనానసూయకేనానునయకోవిదే క్షేత్రమేణ
ప్రియసంభాషణేన చ సహ సంధాయ సంభాషా విధీయతే । తథావి
ధేన సహ కథయన్విశ్రీభ్యః కథయేత్. పృచ్ఛేదపిచవిశ్రీభ్యః, పృచ్ఛతే
చాస్మై విశ్రీభాయ విశదమర్థం బ్రూయాత్, నచ నిగ్రహభయాదు
ద్వజేత, నిగ్రహ్యా చైవం న హృష్యేన్నచ పరేషు వికత్థేత, నచ
మోహదేకాంతగ్రాహీ స్యాత్, న చావిదితమర్థమచవర్ణయేత్;
సమ్యక్చానునయేనానునయేచ్ఛ. అనునయే తత్ర చావహితః స్యాది
త్యనులోమసంభాషావిధిః ॥16॥

అ॥ జ్ఞానము విజ్ఞానము వాక్పటుత్వము సమాధానశక్తి ఇవికలిగినట్టియు కోపము
లేనట్టియు విద్యలనుమరచిపోనట్టియు అసూయలేనట్టియు నమ్రతకలిగినట్టియు కష్టము
లను సహించునట్టియు ప్రియముగ మాట్లాడునట్టియు పురుషునితో కలిసి సంభాషణ
చేయవలయును. అట్టివానితో విశ్వాసముగ సంభాషణ చేయవలయును. మరియు
విశ్వాసముతో నడుగవలయును. విశ్వాసముతో నడిగినప్పుడు విషయమును విశదముగ
జెప్పవలయును. జయించునని భయపడవలదు, జయించితిని సంతోషింపవలదు. ఇత
రులయొద్ద చెప్పకూడదు. వాదించుసమయమున మోహమునుపొంది స్వల్పవిషయమును
మాత్రమే గ్రహింపకూడదు. ప్రతివాదికి తెలియని విషయమును వాదించకూడదు.
నమ్రతగను సావధానముగను సంభాషణ చేయవలయును. ఇట్లు అనులోమసంభాషా
(సంధాయసంభాష) విధి చెప్పబడినది.

విగ్రహ్యసంభాష.

మూ॥ తత్ర ఊర్ధ్వమితరేణ సహ విగ్రహ్య సంభాషాయాం
జల్పేత్ శ్రేయసా యోగమాత్మనః పశ్యన్; ప్రాగేవ చ జల్పజ్జ
ల్పాంతరం పరావరాంతరం పరిషద్వశేషాంశ్చ సమ్యక్పరీక్షిత, సమ్యక్
పరీక్షా హి బుద్ధిమతాం కార్యప్రవృత్తి నివృత్తి కాలా శంకతి, తస్మాత్ప
రీక్షామభి సత్తంసన్తి కుశలాః; పరీక్షమాణస్తు ఖలు పరావరాంతర
మిమాంషా కగుణాన్ శ్రేయస్కరాన్ దోషవతశ్చ పరీక్షేతసమ్యక్
తద్యథా-శ్రుతం విజ్ఞానం ధారణా ప్రతిభావం వచనశక్తిరీత్యేన్ । తా

గుణాన్ శ్రేయస్కరానావలుః; ఇమాన్పునర్దోషవతః. తద్యథా—
కోపనత్వమవైశారద్యం భీరుత్వమధారణత్వమనవహితత్వమితి ఏతా
న్ద్వయానపి గుణాన్ గురులాఘవతః పరశ్య చైవాత్మనశ్చ తోల
యేత్ || 17 ||

అ॥ ఇతరునితోగూడ విగృహ్యసంభాషణమును చేయదలచినపుడు తనయొక్క
శ్రేయస్సును కోరినవాడై వాదించుటకుముందుగ వాదవిశేషములను, తనయొక్కయు
ఇతరునియొక్కయు సామర్థ్యమును, పరిషద్విశేషములను బాగుగ తెలిసికొనవలయును.
అట్లు తెలిసికొనినచో వాదనయందు ప్రవర్తించుటకుగాని ప్రవర్తింపకుండుటకుగాని
సమయమును తెలిసికొనవచ్చును. కావున ముందుగ తెలిసికొనుట మంచిదని పండితులు
చెప్పెదరు. తనయొక్కయు ఇతరునియొక్కయు సామర్థ్యమును తెలిసికొనునపుడు
ఇతరునియొక్క శ్రేష్ఠగుణములను దుష్టగుణములను బాగుగ పరీక్షించి తెలిసికొనవల
యును. శాస్త్రజ్ఞానము విశేషజ్ఞానము ధారణాశక్తి ప్రతిభ వాక్పటుత్వము ఇవి శ్రేష్ఠ
గుణము లనబడును. కోపస్వభావము పాండిత్యము లేకపోవుట భయస్వభావము
ధారణాశక్తి లేకపోవుట సావధానచిత్తము లేకుండుట ఇవి దుష్టలక్షణము లనబడును.
తనయందలియు ఇతరునియందలియు ఈ రెండువిధములైన గుణములయొక్క హెచ్చు
తగ్గులను సరిచూచుకొనవలయును.

మూ॥ తత్రత్రివిధః పరః సంపద్యతే — ప్రవరః ప్రత్యవరః
సమో వా గుణవినిత్యేపతః, న త్వేవ కార్తేన్నియన ॥ పరిషత్తు ఖలు
ద్వివిధా — జ్ఞానవతీ, మూఢపరిషచ్చ; సైవ ద్వివిధా సతీ త్రివిధా
పునరనేన కారణవిభాగేన — సుహృత్పరిషత్, ఉదాసీనరిపరిషత్,
ప్రతినివిష్టపరిషచ్ఛేతి ॥ తత్ర ప్రతినివిష్టాయాం పరిషది జ్ఞానవిజ్ఞాన
వచనశక్తి సంపన్నాయామపి మూఢాయాం తు న కథంచితే నచిత్సహ
జ్ఞోప్తివిధీయతే, మూఢాయాం తు సుహృత్పరిషది ఉదాసీనాయాం
వా జ్ఞానవిజ్ఞానవచనశక్తి మంత్రరేణాప్యదీప్తయశసా మహాజనద్విషేష
సహజ్ఞోప్తి విధీయతే, తద్విధేన చ సహ కథయతా ఆవిదదీ ర
సూత్రసంకులైర్వాక్యదణ్డకైః కథయితవ్యం, అతిహృష్టం ముహూ
ర్ఘ్నం పరుపహసతాపరం రూపయతా చపరిషదమాకారైర్బుద్ధివతా
శాస్త్ర వాక్యావకాశో న దేయః, కష్టశబ్దం బ్రువతా వక్తవ్యో
'నోచ్యతే' ఇతి, అథవా పునః 'హీనాతే ప్రతిజ్ఞా' ఇతి, పునశ్చ
హూయమానః ప్రతివక్తవ్యః — పరిసంపత్సరో భవాపి శిక్షస్వ
తావత్ పర్యాప్త మేతావత్తే, నకృదపి హివాక్షేషికం నిహతం నిహ

తనూహురితి నాస్య యోగః కర్తవ్యః కథంచిదప్యేవం శ్రేయసా
సహ విగ్రహ్యా వక్తవ్యమిత్యాహురేకే; న త్వేవం జ్యాయసా సహ
విగ్రహం ప్రశంసంతి కుశలాః॥20॥

అ॥ గుణములనుబట్టి ప్రవరుడు (అధికుడు) అనియు ప్రత్యవరుడు (తక్కువ
వాడు) అనియు సమానమైనవాడు అనియు ప్రతివాది మూడువిధములుగ నుండును.
జ్ఞానపరిషత్తు అనియు మూఢపరిషత్తు అనియు పరిషత్తు రెండువిధములుగ నుండును.
మరియు కారణభేదము ననుసరించి సుహృత్పరిషత్తు అనియు ఉదాసీనపరిషత్తు అనియు
ప్రతినివిష్ట (శత్రు) పరిషత్తు అనియు మూడువిధములుగ నుండును. జ్ఞానము విజ్ఞానము
వాక్పటుత్వము సమాధానశక్తి వీనితో కూడికొనియున్నదైనను ప్రతినివిష్టపరిషత్తు
నందు మూఢపరీక్షకవర్గమున్నపుడు ఎవ్వరితోడను ఏవిధముగను సంభాషణమును
చేయగూడదు. మూఢపరీక్షకవర్గముతో కూడియున్నదైనను సుహృత్పరిషత్తునందుగాని
ఉదాసీనపరిషత్తునందుగాని జ్ఞానము విజ్ఞానము వాక్పటుత్వము ఇవి లేకపోయినను
కీర్తిలేనివాడును గొప్పవారిచే ద్వేషింపబడినవాడును నగు వానితోకూడ వాదింప
వచ్చును. అట్టివానితో వాదించునపుడు ఆపులేనట్టియు దీర్ఘములైనట్టియు సూత్రము
లచే వ్యాకులములైనట్టియు దండకరూపములుగనున్న వాక్యములను ప్రయోగించవల
యును. ప్రతివాదిని పరిషత్తును ఆకారములను తెలిసికొనుచు తరుచు నవ్వుచు అధిక
మగు సంతోషముతోకూడి మాట్లాడుచు ప్రతివాదికి మాట్లాడ నవకాశ మీయకూడదు.
ప్రసిద్ధములుగానివాక్యములను ప్రయోగించుచు “ఇక మాట్లాడ నవసరములేదు” అని
గాని “నీయొక్క ప్రతిజ్ఞ తగ్గినది” అనిగాని అనవలయును. మరల పిలిచి “ఇంకొక
సంవత్సరము శిక్షణము నొందుము. ఇంతటితో చాలును.” అని చెప్పవలయును.
జయించబడితివని ఆక్షేపకవాక్యములను ఎప్పుడును పలుకకూడదు. గొప్పవానితో
గూడ విరోధించి వాదమును చేయవచ్చునని కొందరు అనిరి. గొప్పవానితో విరోధిం
చుట మంచిదికాదని పండితులు చెప్పెదరు.

మూ॥ ప్రత్యవరేణ తు సహ సమానాభిమతేన వా విగ్రహ్యా
జల్పతా సుహృత్పరిషది కథయితవ్యం, అథవాఽవ్యుదాసీనపర్షదిఅవ
ధానశ్రవణజ్ఞానవిజ్ఞానోపధారణవచనశక్తి సంపన్నాయాం కథయతా
చావహితేన పరస్య సాద్గుణ్యదోషబలమవేక్షితవ్యం; సమవేక్ష్యచ
యత్రైవం శ్రేష్ఠంమన్యేత, నాస్యతత్రైజల్పం యోజయేదనావిష్కృత
మయోగంకుర్వన్; యత్ర త్వేనమవరంమన్యేత, తత్రైవై నమాశునిగ్రహ్ణీ
యాత్ । తత్రఖల్విమే పశ్యవరాణామాశు నిగ్రహేభవన్న్యపాయాః;
తద్యథా-శ్రుతహీనంమహతా సూత్రపాఠేనాభిభవేత్, విజ్ఞానహీనం
పునఃకష్టశబ్దేనవాక్యేన, వాక్యధారణాహీనమావిద్ధదీర్ఘ సూత్రసంకు
లైర్వాక్యదణ్డకైః, ప్రతిభాహీనం పునర్వచనేనై కవిధేనానేకార్థవాచ

నా, వచనశక్తి హీనమర్థోక్తస్య వాక్స్యస్యాత్మే పేణ, అవిశారదమపహే
పణేన, కోపనమాయాసనేన, భీనుం విత్రాసనేన, అనవహితం నియ
మనేన. ఇత్యేవమేతైరుపాయై : పరమవరమభిభవేత్ || 21 ||

అ॥ తక్కువవానితోగాని సమానునితోగాని సుహృత్పరిషత్తునందు విగృహ్య
సంభాషణమును చేయవలయును. సావధానము గ్రహణశక్తి విశేషజ్ఞానము ధారణ
శక్తి వాక్పటుత్వము ఇవిగల ఉదాసీనపరిషత్తునందు సంభాషణమును చేయునపుడు
సావధానముగలవాడై ఇతరునియందలి శ్రేష్ఠగుణములయొక్కయు దుష్టగుణముల
యొక్కయు బలమును తెలిసికొనవలయును. శ్రేష్ఠగుణములు బలముగనున్నచో తన
యొక్క హీనబలము తెలియకుండ సంభాషణచేయుటను మానవలయును. తనకంటె
తక్కువవానినిగ తలచినచో ఈక్రింది ఉపాయములచే ఓడింపవలయును. శాస్త్ర
హీనుని గొప్పసూత్రములయొక్క ప్రయోగముచేతను, విశేషజ్ఞానములేనివానిని కష్ట
శబ్దములుగలవాక్యములచేతను, ధారణాశక్తి లేనివానిని అపులేనట్టియు దీర్ఘములైన
ట్టియు సూత్రములచే వ్యాకులములైనట్టియు దండకరూపములైన వాక్యములచేతను,
ప్రతిభ లేనివానిని ఒకేవిధమైనట్టియు అనేకార్థములు కలిగినట్టియు వాక్యములచేతను,
వాక్పటుత్వములేని వానిని సగముచెప్పుచుండగనే ఆక్షేపించుటచేతను, పాండిత్యము
లేనివానిని సిగ్గునుగలిగించుటచేతను, కోపముగలవానిని శ్రమనుకలిగించుటచేతను,
భయస్వభావముగలవానిని భయపెట్టుటచేతను, సావధానములేనివానిని నియమముల
చేతను ఓడింపవలెను.

మూ॥ విగృహ్య కథయేద్యుక్త్యా యుక్తం చ ననివారయేత్ |
విగృహ్యభాషా తీవ్రం హి కేషాంచిద్రోషమావహేత్ || నాకార్య
మస్తి కుర్ధస్య నావాచ్యమపి విద్యతే | కుశలా నాభినన్దన్తి కలహం
నమితౌ సతాత్ || 23 || ఏవం ప్రవృత్తే వాదే కుర్యాత్ || 24 ||

అ॥ విగృహ్యసంభాషణమును యుక్తిచే చేయవలయును. యుక్తముగనున్న
విషయమును అడ్డగింపకూడదు. విగృహ్యసంభాషణము కొందరికి తీవ్రమగుకోపమును
కలిగించును. కోపముగలవానికి చేయతగనికార్యములుగాని ఉచ్చరింపకూడనిమాటలు
గాని ఉండవు. పండితులు పెద్దలయొక్క సభయందు కలహమును అంగీకరింపరు.
వాదము ప్రవర్తించినచో పూర్వమునందు చెప్పబడినవిధమున చేయవలయును.

మూ॥ ప్రాగేవ తావదిదం కర్తుం యతేత — సంధాయ పరి
షదాఽయనభూతమాత్మనః ప్రకరణమాదేశయితవ్యం యద్వా
పరస్య భృశదుర్గం స్యాత్, పక్షమథ వాపరస్య భృశంవిమూఢిమాన
యేత్, పరిషది చోపసంహితాయామశక్యమస్మాభిర్వక్తుమేషైవతే
పరిషద్యధేష్టం యథాయోగ్యం యథాభిప్రాయం వాదం వాదమ
ర్యాదాః చ స్థాపయిష్యతీత్యుక్త్యాత్మాప్లీమాసీత || 25 ||

అ॥ వాదముకలుగుటకుముందుగ ఈక్రిందివిధమున చేయవలయును. తనకు బాగుగ తెలిసిన విషయమునుగాని ప్రతివాదికి దుర్గాహ్యముగు విషయమునుగాని పరిషత్తుయొక్క అనుమతితో ప్రారంభింపవలయును. లేక పరునకు విముఖత్వమును కలిగించు వాదమును ప్రారంభింపవలయును. పరిషత్తు తనకు అనుకూలముగనున్నచో విషయమును నిర్ణయించుటయందు మనము అశక్తులమని చెప్పుచు ఈపరిషత్తే నీకు అనుకూలముగను యోగ్యముగను ఇష్టానుసారముగను వాదమును వాదమర్యాదను నిర్ణయింపగలదని చెప్పి ఊరుకొనవలయును.

మూ॥ తత్రేదం వాదమర్యాదాలక్షణం భవతి—ఇదం భవతి వాచ్యమిదమవాచ్యమేవం సతి పరాజితో భవతీతి॥ 26॥

అ॥ ఇది వాదింపతగినదనియు ఇది వాదింపతగనిదనియు ఇట్లయినచో పరాజితుడనియు నిర్ణయించుట వాదమర్యాద యనబడును.

వాదమునిమిత్తముతెలియదగినవిషయములు.

మూ॥ ఇమాని ఖలు పదాని వాదమార్గజ్ఞానార్థమధిగమ్యాని భవన్తి ; తద్యథా—వాదో, ద్రవ్యం, గుణాః, కర్మ, సామాన్యం, విశేషః, సమవాయః, ప్రతిజ్ఞా, స్థాపనా, ప్రతిష్ఠాపనా, హేతుః, ఉపనయః, నిగమనం, ఉత్తరం, దృష్టాంతః, సిద్ధాంతః, శబ్దః, ప్రత్యక్షం, అనుమానం, ఐతిహ్యం, ఔపమ్యం, సంశయః, ప్రయోజనం, సవ్యభిచారః, జిజ్ఞాసా, వ్యవసాయః, అర్థప్రాప్తిః, సంభవః, అనుయోజ్యం, అననుయోజ్యం, అనుయోగః, ప్రత్యనుయోగః, వాక్యదోషః, వాక్యప్రశంసా, ఛలం, అహేతుః, అతీతకాలం, ఉపాలంబ్యః, పరిహారః, ప్రతిజ్ఞాహానిః, అభ్యనుజ్ఞా, హేత్వంతరం, అర్థాంత, నిగ్రహస్థానమితి ॥ 27॥

అ॥ వాదము, ద్రవ్యము, గుణములు, కర్మ, సామాన్యము, విశేషము, సమవాయము, ప్రతిజ్ఞ, స్థాపన, ప్రతిష్ఠాపన, హేతువు, ఉపనయము, నిగమనము, ఉత్తరము, దృష్టాంతము, సిద్ధాంతము, శబ్దము, ప్రత్యక్షము, అనుమానము, ఐతిహ్యము, ఔపమ్యము, సంశయము, ప్రయోజనము, సవ్యభిచారము, జిజ్ఞాస, వ్యవసాయము, అర్థప్రాప్తి, సంభవము, అనుయోజ్యము, అననుయోజ్యము, అనుయోగము, ప్రత్యనుయోగము, వాక్యదోషము, వాక్యప్రశంస, ఛలము, అహేతువు, అతీతకాలము, ఉపాలంబము, పరిహారము, ప్రతిజ్ఞాహాని, అభ్యనుజ్ఞ, హేత్వంతరము, అర్థాంతరము, నిగ్రహస్థానము ఇవి వాదమునిమిత్తము తెలియతగిన విషయములుగ నుండును.

వాదవివరణము.

మూ॥ తత్ర వాదో నామ—యత్ పరః పరేణ సహ శాస్త్ర పూర్వకం విగ్రహ్య కథయతి॥ వాదో దివిధః సంగ్రహేణ—

జల్ప వితణ్ణా । తత్ర పక్షాశ్రితయోర్వచనం, జల్పః, జల్పవిపర్య
యో వితణ్ణా । యథా — ఏకస్య పక్షః — పునర్భవోఽస్తీతి, నాస్తీత్య
పరస్య; తౌ చ హేతుభిః స్వస్వపక్షం స్థాపయతః పరపక్షముద్భావ
యతంః, ఏష జల్పః; జల్పవిపర్యయో వితణ్ణా, వితణ్ణా నామ — వరపక్షే
దోషవచనమాత్రమేవ ॥28॥

అ॥ శాస్త్రముననుసరించి అన్యోన్యము విరోధించి సంభాషించుట వాద మన
బడును. అది సామాన్యముగ జల్పమనియు వితండమనియు రెండువిధములుగ నుండును.
అందు స్వపక్షము ననుసరించి వాదించుట జల్పవాద మనియు దానికి వ్యతిరేకమైనది
వితండవాద మనియు చెప్పబడును. ఎట్లనగా పునర్జన్మ యున్నదని యొకరును లేదని
మరియొకరును వాదించునపుడు కారణములచే తమతమ పక్షమును నిరూపించుకొన
కుండగ కేవలము పరపక్షమునందు దోషమును ఎంచుట వితండ మనబడును.

ద్రవ్యాదులవివరణము.

మూ॥ ద్రవ్యగుణకర్మసామాన్యవివేషసమవాయాః స్వలక్ష
ణైః శ్లోకస్థానే పూర్వముక్తాః॥ అథ ప్రతిజ్ఞా — ప్రతిజ్ఞా నామ స్యాధ
వచనం, యథా — నిత్యః పురుష ఇతి ॥30॥

అ॥ ద్రవ్యము గుణములు కర్మ సామాన్యము వివేషము సమవాయము ఇవి వాని
వాని లక్షణములతో సూత్రస్థానమునందు వివరించి చెప్పబడినవి. “పురుషుడు
నిత్యుడు” అను సాధింపదగిన విషయము ప్రతిజ్ఞ యనబడును.

స్థాపనాప్రతిష్ఠాపనములయొక్క వివరణము.

మూ॥ అథ స్థాపనా — స్థాపనా నామ తస్యా ఏవ ప్రతిజ్ఞాయా
హేతుద్వైపర్యంతోపనయనిగమైః స్థాపనా; పూర్వం హి ప్రతిజ్ఞా, పశ్చా
త్స్థాపనా, కిం హ్యప్రతిజ్ఞాతం స్థాపయిష్యతి; యథా — నిత్యః పురుష
ఇతి ప్రతిజ్ఞా, హేతుః — అకృతకత్యాదితి, ద్వైపర్యంతః — అకృతకమా
కాశం తచ్చ నిత్యం, ఉపనయో — యథా చాకృతమాకాశం తథా
పురుషః, నిగమనం — తస్మాన్నిత్య ఇతి॥ అథ ప్రతిష్ఠాపనా — ప్రతి
ష్ఠాపనా నామ యాపరప్రతిజ్ఞాయా విపరీతార్థస్థాపనా యథా —
అనిత్యః పురుష ఇతి ప్రతిజ్ఞా, హేతుః — ఐంద్రియకత్వాత్, ద్వైపర్యంతః
ఘట ఐంద్రియకః స చానిత్యః, ఉపనయో — యథా ఘటస్తథా
పురుషః, నిగమనం — తస్మాదనిత్య ఇతి ॥32॥

అ॥ ఆ ప్రతిజ్ఞను హేతువులు దృష్టాంతము ఉపనయము నిగమము వీనిచే నిర్ధారణచేయుట స్థాపన యనబడును. ప్రతిజ్ఞ లేనిచో స్థాపింపదగిన విషయము ఉండదు గావున మొదట ప్రతిజ్ఞయు పిమ్మట స్థాపనయు చేయవలయును. ఎట్లనగా— పురుషుడు నిత్యుడు అనునది ప్రతిజ్ఞగ నుండును. పురుషుడు అకల్పితుడగుటవలన నిత్యుడు. అకల్పితమైన ఆకాశము నిత్యమైనది. అకల్పితమైన ఆకాశమువలె పురుషుడు నిత్యుడు. ఇట్లు హేతువు దృష్టాంతము ఉపనయము నిగమము వీనిచే ప్రతిజ్ఞ స్థాపింపబడినది. పరునియొక్క— ప్రతిజ్ఞకు వ్యతిరేకభావమును స్థాపించుట ప్రతిష్టాపన యనబడును. ఎట్లనగా—“పురుషుడు అనిత్యుడు” అనునది ఇందు ప్రతిజ్ఞగ నుండును. పురుషుడు ఇంద్రియగోచరు డగుటవలన అనిత్యుడు. ఇంద్రియగోచరమైన ఘటము అనిత్యమైనది. ఇంద్రియగోచరమైన ఘటమువలె పురుషుడు అనిత్యుడు. అందువలన పురుషుడు అనిత్యుడు. ఇది ప్రతిష్టాపన యనబడును.

హేత్వాదివివరణము.

మూ॥ అథ హేతు — హేతుర్నా మోపలబ్ధికారణం, తత్ప్రత్యక్ష మనునూసమైతిహ్యమాపచ్యుమితి; ఏభిర్హేతుభిర్యదుపలభ్యతే, తత్ప్రత్యక్షమ్ ॥ ఉపన మో నిగమనం చోక్తం స్థాపనాప్రతిష్టాపనావ్యాఖ్యానమ్ ॥ 34 ॥

అ॥ సాధించుటకు కారణమైనది హేతు వనబడును. అది ప్రత్యక్షము అనుమానము ఐతిహ్యము బోధమ్యము అని నాలుగువిధములుగ నుండును. ఈ హేతువులచే పొందబడినవిషయము నిర్ధారితమైనదిగ నుండును. ఉపనయము నిగమము ఇవి స్థాపనా ప్రతిష్టాపనలయొక్క వివరణయునందు వివరింపబడినవి.

ఉత్తరవివరణము.

మూ॥ అథోత్తరం—ఉత్తరం నామ సాధర్మ్యోపదిష్టే వా హేతో వైధర్మ్యవచనం, వైధర్మ్యోపదిష్టే వాసాధర్మ్యవచనం యథా — హేతుసధర్మాణో వికారాః, శీతకస్య హి వ్యాధేర్హేతు, సాధర్మ్యవచనం—హిమశిశిరవాతసంస్పర్శా ఇతి బ్రువతః పరో బ్రూమూత్ — హేతువిధర్మాణో వికారాః యథా శరీరవయవా నాం దాహాన్యకోధప్రపచనే హేతువైధర్మ్యం హిమశిశిరవాత సంస్పర్శా ఇతి, ఏతత్ప్రవిపర్యయము త్తరమ్ ॥ 35 ॥

అ॥ కార్యము కారణములతో సమానమై ధర్మములను కలిగియుండునని చెప్పినచో వ్యతిరేకధర్మములను కలిగియుండుననియు, వ్యతిరేకధర్మములను కలిగియుండునని చెప్పినచో సమానధర్మములను కలిగియుండుననియు చెప్పటం ఉత్తర మనబడును. ఎట్లనగా—“వ్యాధులు హేతువులతో సమానమైన ధర్మములను కలిగియుండును.

మంచును చలిగాలియు తగులుట శీతవ్యాధికి సమానమైన ధర్మములుగల హేతువుగ నుండు"నని హేతుసాధర్మ్యమును చెప్పినప్పుడు "వ్యాధులు హేతువులకు వ్యతిరేక ధర్మములను కలిగియుండును. శరీరావయములయందు కలుగు తాపము వేడిమి కుళ్ళుట పక్షమునొందుట పీనికి వ్యతిరేకధర్మములు కల మంచును చలిగాలియు తగులుట హేతువుగ నుండు"నని ఇతరుడు హేతువైధర్మ్యమును చెప్పవలయును. ఈవిధముగ నే హేతువైధర్మ్యమును చెప్పినప్పుడు ఇతరుడు హేతుసాధర్మ్యమును చెప్పవలయును.

దృష్టాంతవివరణము.

మూ॥ అథ దృష్టాంతః—దృష్టాంతో నామ యత్ర మూర్ఖవిదు
సాం బుద్ధిసామ్యం, యో వర్ణ్యం వర్ణయతి, యథా-అగ్ని రుష్ణో ద్రవ
ముదకం స్థిరా పృథివీ ఆదిత్యః ప్రకాశక ఇతి, యథా వా ౨౨దిత్యః
ప్రకాశకస్తథా సాంఖ్యవచనం ప్రకాశకమితి ॥ ౩౬॥

అ॥ పామరులకును పండితులకును తెలిసియున్నదై సాధింపదగిన విషయమును స్పష్టపరచునది దృష్టాంత మనబడును. ఎట్లనగా — అగ్ని ఉష్ణముగ నుండుననియు ఉదకము ద్రవముగ నుండుననియు భూమి స్థిరముగ నుండుననియు సూర్యుడు ప్రకాశింపజేయువాడనియు ఎట్లు సూర్యుడు ప్రకాశింపజేయునో అట్లే సాంఖ్యవచనము ప్రకాశింపజేయుననియు చెప్పట దృష్టాంతముగ నుండును.

సిద్ధాంత వివరణము.

మూ॥ అథ సిద్ధాంతః -- సిద్ధాంతో నామ యః పరీక్షకై ర్భవం
విధం పరీక్ష్య హేతుభిః సాధయిత్వా స్థాప్యతే నిర్ణయః స సిద్ధాంతః,
స చోక్తశ్చతుర్విధః -- సర్వత స్త్రసిద్ధాంతః, ప్రతితస్త్రసిద్ధాంతః, అధి
కరణసిద్ధాంతః, అభ్యుపగమసిద్ధాంతః, ఇతితత్ర సర్వత స్త్రసిద్ధాంతో నామ-
సర్వత స్త్రేషు యత్రసిద్ధం-స న్నినిదానాని సన్తి వ్యాధయఃసన్తిసిద్ధ్య
పాయాః సాధ్యానామితి; ప్రతిత స్త్రసిద్ధాంతోనామతస్మింస్త స్మింస్తస్త్రే
తత్తత్రసిద్ధం, యథా - అన్యత్రాప్తౌ రసాఃషడత్ర, పశ్చేన్ద్రియాణి
యథా౨త్రాన్యత్ర పడిన్ద్రియాణి, వాతాదికృతాః సర్వవికారా
యథా౨త్రాన్యత్ర వాతాదికృతా భూతకృతాశ్చ ప్రసిద్ధాః; అధి
కరణసిద్ధాంతో నామ యస్మిన్నధికరణే సంస్తాయమానే సిద్ధాన్యన్యా
న్యవ్యధికరణాని భవన్తి, యథా -- న ముక్తః కర్మానుబంధికం కురుతే
నిస్ప్రహత్వాదితి ప్రస్తుతే సిద్ధాః కర్మఫలమోక్షపురుషపేత్యభావా
భవన్తి; అభ్యుపగమసిద్ధాంతోనామ -- యమ్యం సిద్ధమపరీక్షితమచ

దిష్టమహేతుకం వా వాదకాలే భ్యుపగచ్ఛన్తిభిషజః, తద్యథా-ద్ర
వ్యం న ప్రధానమితి కృత్వా వత్సామః, గుణాః ప్రధానా ఇతి
కృత్వా వత్సామః; ఇత్యేవమాదిశ్చతుర్విధః సిద్ధాంతః ॥37॥

అ॥ పరీక్షకులచే అనేకవిధములుగ పరీక్షింపబడి హేతువులచే సాధింపబడినదై
స్థాపింపబడిన నిర్ణయము సిద్ధాంతమనబడును. అది సర్వతంత్రసిద్ధాంతమనియు ప్రతితంత్ర
సిద్ధాంతమనియు అధికరణ సిద్ధాంతమనియు అభ్యుపగమ సిద్ధాంతమనియు నాలుగు
విధములుగ నుండును. వ్యాధిహేతువులును న్యాధులును సాధ్యవ్యాధులకు చికిత్సలును
కలవనెడి, సర్వతంత్రములయందును ప్రసిద్ధమైన సిద్ధాంతము సర్వతంత్రసిద్ధాంతముగ
నుండును. ఆయాతంత్రమునందు ప్రసిద్ధమైనసిద్ధాంతము ప్రతితంత్రసిద్ధాంత మన
బడును. ఎట్లనగా—ఇతర తంత్రములయందు రసములు ఎనిమిదనియు ఈ తంత్రము
నందు ఆరనియు, ఈ తంత్రమునందు ఇంద్రియములు అయిదనియు ఇతర తంత్రముల
యందు ఆరనియు చెప్పబడినది. మరియు సమస్తవ్యాధులును వాతాదులవలననే
కలుగునని ఈ తంత్రమునందును, వాతాదులవలనను భూతములవలనను కలుగునని
ఇతర తంత్రముల యందును చెప్పబడినది. ఇట్టి సిద్ధాంతము ప్రతితంత్రసిద్ధాంతముగ
నుండును. ఒక విషయమును నిర్ణయించునపుడు ఇతరవిషయములయొక్క నిర్ణయము
కూడ సిద్ధించుట అధికరణసిద్ధాంత మనబడును. ఎట్లనగా — మోక్షార్హుడు కోరికలు
లేనివాడగుటవలన ఉత్తరజన్మయం దనుభవించదగిన కర్మలను చేయడని నిర్ణయించు
నపుడు కర్మ కర్మఫలము మోక్షము పురుషుడు పునర్జన్మ ఇవి కలవని సిద్ధించును. ఇది
అధికరణసిద్ధాంతముగ నుండును. వాదించుకాలమునందు, పరీక్షింపబడకుండగను ఉప
దేశింపబడకుండగను అహేతుకముగను సిద్ధించునట్టి “ద్రవ్యము ప్రధానమైనదికాదు”
“గుణములు ప్రధానమైనవి” అను సిద్ధాంతము అభ్యుపగమసిద్ధాంత మనబడును. ఇట్లు
నాలుగువిధములుగ నుండు సిద్ధాంతము చెప్పబడినది.

శబ్ద వివరణము.

మూ॥ అథ శబ్దః -- శబ్దో నామ వర్ణసమామ్నాయః; స చతు
ర్విధః-దృష్టార్థశాచ్యదృష్టార్థశ్చ సత్యశాచ్యతశ్చేతి; తత్ర దృష్టార్థః--
త్రిహర్షేషుభిర్దోషాః ప్రకుప్యన్తి. షడ్భిరుపక్రమైశ్చ ప్రశామ్యన్తి,
శ్రోతాదినద్యావే శబ్దాదిగ్రహణమితి, అదృష్టార్థః పునః-అస్తి పేత్య
భావో-స్తి ఘోష ఇతి; సత్యో నామ యథార్థభూతః--సన్త్యాయు
ర్వేదోపదేశాః, సన్తుపాయాః సాధ్యానాం, సన్త్యాః మృగఫలానీతి;
సత్యవివర్ణయా చాచ్యతః ॥38॥

అ॥ శబ్దములయొక్క కూడిక శబ్ద మనబడును. అది చూడబడిన అర్థము కల
దనియు చూడబడని అర్థము కలదనియు సత్యమైనదనియు అసత్యమైనదనియు
నాలుగువిధములుగ నుండును, ప్రజ్ఞాపరాధము మొదలగు మూడుకారణములచే దోష
ములు ప్రకృతమును. లంఘనము మొదలగు ఆహుతిత్వములచే శాంతించును. శ్రోతా

దీంద్రియములు సరిగనున్నచో శబ్దాదివిషయములు గ్రహింపబడును. ఇవి దృష్టార్థములుగ నుండును. పునర్జన్మ కలదు. మోక్షము కలదు. ఇవి అదృష్టార్థములుగ నుండును. ఆయుర్వేదోపదేశములు కలవు. సాధ్యవ్యాధులకు చికిత్సలు కలవు. ఆరంభించిన దానికి ఫలితముండును. ఇట్టి యథార్థములైన శబ్దములు సత్యము లనబడును. సత్యము నకు వ్యతిరేకములైనవి అసత్యము లనబడును.

ప్రత్యక్షాదివివరణము.

మూ॥ అథ ప్రత్యక్షం—ప్రత్యక్షం నామ తద్యదాత్మనా వశ్చోన్మియైశ్చ స్వయముపలభ్యతే; తత్రాత్మప్రత్యక్షాః సుఖదుఃఖే చ్చాద్వేషాదయః, శబ్దాదయ స్త్విన్ద్రియప్రత్యక్షాః॥ అథా నుమానం—అనుమానం నామ తగ్కోయుక్త్యపేక్షః। యథోక్తం—అగ్నిం జరణ శక్త్యా, బలం వ్యాయామశక్త్యా, శ్రోత్రాదీని శబ్దాదిగ్రహణేనేత్యే వమాది॥ అథైతిహ్యం—ఐతిహ్యం నామప్రోపదేశోవేదాదిః॥ అథౌపమ్యం—ఔపమ్యం నామ యదన్యేనాన్యస్య సౌజ్వశ్యమధికృత్య ప్రకాశనం. యథా—దణ్డేన దణ్డకస్య, ధనుషా ధనుష్టమ్భస్య, ఇష్యా సినా అరోగ్యదస్యేతి॥ 42॥

అ॥ మనస్సు చేతను పంచేంద్రియములచేతను స్వయముగ గ్రహింపబడువిషయము ప్రత్యక్ష మనబడును. సుఖము దుఃఖము ఇచ్చ ద్వేషము మొదలగునవి మనస్సునకును, శబ్దాదివిషయములు ఇంద్రియములకును ప్రత్యక్షములుగ నుండును. యుక్తి ననుచరించి ఊహించుట అనుమాన మనబడును. ఎట్లనగా—జీర్ణశక్తినిబట్టి జాతరాగ్ని శక్తిని, వ్యాయామశక్తినిబట్టి బలమును. శబ్దాదులనుగ్రహించుశక్తినిబట్టి శ్రోత్రాదీంద్రియముల యొక్క శక్తిని ఊహింపవచ్చును. ఆపులచేచెప్పబడిన వేదము మొదలగు ఉపదేశము ఐతిహ్య మనబడును. ఒకదానిని మరియొకదానితోపోల్చి వివరించుట ఔపమ్య మనబడును. ఎట్లనగా—దండక వాతముకలరోగిని దండములతోడను, ధనుస్సంభవాతముకలరోగిని ధనుస్సుతోడను, వైద్యుని ధనుర్ధరునితోడను పోల్చి చెప్పుట ఔపమ్యముగ నుండును.

సంశయవివరణము.

మూ॥ అథ సంశయః—సంశయో నామ సందేహాలక్షణానుసంధి గేష్వర్థేష్వనిశ్చయః। యథా—దృష్టా హ్యాయుష్యలక్షహేపేతాశ్చానుపేతాశ్చ తథా సక్రియాశ్చాక్రియాశ్చ పురుషాః శీఘ్రభిక్షాశ్చిరజీవినశ్చ, ఏతదుభయదృష్టత్వాత్సంశయః—కిన్న ఖల్వకాలమృత్యురస్మత్తనాస్తీతి॥ 43॥

అ॥ సందేహలక్షణములతోకూడిన విషయములయందు నిశ్చయజ్ఞానము లేకపోవుట సంశయ మనబడును. ఎట్లనగా—ఆయుష్యలక్షణములతో కూడినట్టియు సరిగ చికిత్సింప బడినట్టియు మనుజులు శీఘ్రకాలమునందు మృతి నొందుచున్నారు. ఆయుష్యలక్షణములులేనట్టియు చికిత్సింపబడినట్టియు మనుజులు చిరకాలము జీవించుచున్నారు. ఇట్లు రెండువిధములుగ కనబడుచుండుటవలన అకాలమృత్యువు కలదా లేదా యని సంశయము కలుగుచున్నది.

ప్రయోజనాదివివరణము.

మూ॥ అథ ప్రయోజనం--ప్రయోజనం నామ యదర్థమారభ్యంత ఆరమ్భాః। యథా--యద్యకామమృత్యురస్తితతోఽహమాత్మానమాయుష్యైరుపచప్యాయుష్యాణి చ పహరిష్యామి, కథంనామకాలమృత్యుః ప్రసహేతేతి। అథసవ్యభిచారం--సవ్యభిచారంనామ యద్యభిచరణం; యథా--భవేదిదమాషధం తస్మిన్ వ్యాధౌ యశాగికమథవానేతి। యజ్ఞానా--జిజ్ఞాసా నామ పరీక్షా; య--భేషజపరీక్షోత్తరకాల సద్యేతే॥ అథ వ్యవసాయః--వ్యవసాయో నామనిశ్చయ, య--వాతిక, ఏవాయం వ్యాధిః ఇదమేవాస్య భేషజమితి 47.

అ॥ కృత్యములు దేనినుద్దేశించి చేయబడునో అది ప్రయోజన మనబడును. ఎట్లనగా—అకాలమృత్యువు ఉన్నయెడల నేను ఆయువును వృద్ధిచేయునట్టి కృత్యములను ఆచరించెదను. ఆయువును క్షీణింపజేయు కృత్యములను విడిచిపెట్టెదను. అట్లు చేసినచో అకాలమృత్యువు నాకు ఎట్లు సంభవింపగలదు? ఇట్టి ప్రయత్నము దేనినుద్దేశించి బడినదో అట్టి అకాలమృత్యునివారణము ప్రయోజనముగ నుండును. నిలకడ లేకుండుట సవ్యభిచార మనబడును. ఈ ఔషధము ఈవ్యాధిని నశింపజేయనచ్చును. నశింపజేయక పోవచ్చును. ఇట్లు నిలకడ లేకపోవుట సవ్యభిచారముగ నుండును. పరీక్షించుట జిజ్ఞాసయనబడును. ఎట్లనగా—భేషజపరీక్ష ముందు చెప్పబడగలదు. నిశ్చయించుట వ్యవసాయ మనబడును. ఎట్లనగా—ఈ వ్యాధి వాతమువలననే పుట్టినది. ఈ వ్యాధికి ఈ ఔషధమే అనుకూలమైనది. అని నిశ్చయించుట వ్యవసాయ మనబడును.

అర్థప్రాప్తివివరణము.

మూ॥ అథార్థప్రాప్తిః--అర్థప్రాప్తిర్నామ యతై కేనార్థో నోక్తేనాపరస్యానుక్తస్యసిద్ధిః; యథా--నాయం స తర్పణసాధ్యో వ్యాధిరిత్యుక్తేభవత్యర్థప్రాప్తిః-అపతర్పణసాధ్యోఽయమితి, నానేన దివా భోక్తవ్యమిత్యుక్తేభవత్యర్థప్రాప్తిః--నిశిభోక్తవ్యమితి ॥ 48॥

అ॥ ఒక విషయమును చెప్పటచే చెప్పబడని మరియొక విషయము ప్రాప్తించుట అర్థప్రాప్తి యనబడును. ఎట్లనగా—ఈవ్యాధి బృంహణమువలన సాధ్యముకాదని చెప్పినప్పుడు లంఘనమువలన సాధ్యమగుననియు, పగలు భోజనముచేయకూడదని చెప్పినప్పుడు రాత్రి భోజనముచేయవచ్చుననియు ప్రాప్తించుట అర్థప్రాప్తి గనుండును. సంభవోదివివరణము.

మూ॥ అథ సంభవః--సంభవో నామ యో యతః సంభవతి స తస్య సంభవః; యథా--షన్ ధాతవో గర్భస్య. వ్యాధే రహితం, హితమారోగ్యస్యేతి ॥49॥

అ॥ ఏది దేనివలన కలుగునో అది దానికి సంభవ మనబడును. గర్భమునకు షడా తువులును (పంచభూతములు ఆత్మ), వ్యాధికి అహిత సేవనమును, ఆరోగ్యమునకు హిత సేవనమును సంభవములుగ నుండును.

అనుయోజ్యప్రత్యనుయోజ్యముల వివరణము.

మూ॥ అథానుయోజ్యం -- అనుయోజ్యం నామయద్యాక్యం వాక్యదోషయుక్తం తదనుయోజ్యముశ్చ తే, సామాన్యోదాహృతే శ్వరేషు వా విశేషగ్రహణార్థం యద్యాక్యం తదనుయోజ్యం; యథా--సంశోధనసాధ్యోఽయం వ్యాధిః క్షేపకేతి వమనసాధ్యః? కిం వా విరేచనసాధ్యః? ఇత్యనుయజ్యతే॥ అథానుయోజ్యం-- అననుయోజ్యం నామాతోవిషర్యయేణ; యథా-అయమసాధ్యః ॥51॥

అ॥ వాక్యదోషముతోకూడిన వాక్యముగాని విషయము సామాన్యముగ చెప్పబడినప్పుడు విశేషజ్ఞానముకొనుట ప్రయోగింపతగిన వాక్యముగాని అనుయోజ్య మనబడును; ఎట్లనగా—ఈవ్యాధి శోధనసాధ్యమైనదని చెప్పినప్పుడు వమనసాధ్యమైనదా? విరేచనసాధ్యమైనదా? అని అడుగదగిన వాక్యము అనుయోజ్యముగ నుండును. అనుయోజ్యమునకు వ్యతిరేకమైనది. అననుయోజ్య మనబడును. ఎట్లనగా—“ఈవ్యాధి అసాధ్యమైనది.” అనునది అననుయోజ్యముగ నుండును.

అనుయోగప్రత్యనుయోగముల వివరణము.

మూ॥ అథానుయోగః--అనుయోగో నామ యత్తద్విధ్యానాం తద్విద్యైరేవ సార్థం తత్రేతన్త్రైకదేశే వాప్రశ్నః ॥పశ్యేత్కదేశో వాజ్ఞానవిజ్ఞానవచనపత్రివచనపరీక్షార్థమాదిశ్యతే; యథా-- నిత్యః పురుష ఇతి ప్రతిజ్ఞాతే, యత్పరః కోహేతుః? త్యాహ సోఽనుయోగః ॥ అథ ప్రత్యనుయోగః--ప్రత్యనుయోగో నామాను

యోగస్యానుయోగః; యథా--అన్యాయోగస్య పునః కోహేతు
రితి || ౪౩ ||

అ॥ ఆయావిద్యలుకలవారు ఆయావిద్యలుకలవారితో జ్ఞానమువిజ్ఞానమువాక్పటు
త్వము సమాధానము వీనిని తెలిసికొనుటకు పూర్తిశాస్త్రమునందుగాని శాస్త్రైక
దేశమునందుగాని ప్రశ్నచేయుట అనుయోగ మనబడును. ఎట్లనగా--“పురుషుడు
నిత్యుడు” అని చెప్పినప్పుడు ఏ కారణమువలన? అని ఇతరుడు ప్రశ్నించుట అనుయోగ
ముగ నుండును. అనుయోగమునుగూర్చి ప్రశ్నించుట ప్రత్యనుయోగ మనబడును.
ఎట్లనగా -- నీవు అట్లుప్రశ్నించుటకు ఏమికారణము? అని తిరిగిప్రశ్నించుట ప్రత్యను
యోగముగ నుండును.

వాక్యదోష వివరణము.

మూ॥ అథ వాక్యదోషః--వాక్యదోషో నామ యథా ---
ఖిత్వాస్మిన్నర్థే న్యూనమధికమనర్థకమపార్థకం విరుద్ధం చేతి । ప్రతిజ్ఞా
హేతూదాహరణోపనయనిగమనానామన్యతమేనాపిన్యూనం న్యూనం
భవతి, యద్వా బహుపదిష్ట హేతుః మేకేన సాధ్యతే హేతునా తచ్చ
న్యూనం, ఏతాని హ్యన్తరేణ ప్రకృతోఽవ్యర్థః క్షణశ్యేత్ ; అథా
ధికం---అధికం నామ యదాయుర్వేదే భాష్యమాణే భార్తృస్వత్య
మాశనసమన్యద్వా యత్కించదప్రతినంబద్ధారముచ్యతే, యద్వా
పునః ప్రతినంబద్ధార్థమపి ద్వీరభిధీయతే తత్పునరుక్తత్వాదధికం,
తచ్చ పునరుక్తం ద్వీవిధం అర్థపునరుక్తం, శబ్దపునరుక్తం చ,
తత్కార్థపునరుక్తం నామ యథా--భేషజమౌషధం సాధసమితి,
శబ్దపునరుక్తం నామ పునః భేషజం భేషజమితి; అనర్థకం---అనర్థకం
నామ యద్వచనమక్షరగ్రామమాత్రమేవస్యాత్పశ్చవర్గవన్న చార్థతో
గృహ్యతే; అథాపార్థకం--అపార్థకంనామయదర్థవచ్చ పరస్పరేణ
చాయుజ్యమానార్థకం, యథా--చక్రనక్రవంశవజ్రనిశాకరా ఇతి;
అథ విరుద్ధం --విరుద్ధంనామయద్విష్టాన్తసిద్ధాన్తసమయ్యైర్విరుద్ధం, తత్ర
త్వష్టాన్తసిద్ధాన్తాన్తౌ, సమయః పునస్త్రీధా భవతి, యథా--ఆయు
ర్వైదికసమయో యాజ్ఞికసమయో మోక్షశాస్త్రీకసమయ ఇతి,
తత్రాయుర్వైదికసమయశ్చతుష్పాదం భేషజమితి, అలభ్యాఃపశవత్తతి
యాజ్ఞికసమయః, సర్వభూతేష్వహింసేతిమోక్షశాస్త్రీకసమయః, తత్ర
స్వసమయవివరీతముచ్యమానం విరుద్ధం భవతీతి వాక్యదోషః || ౪౪ ||

అ॥ న్యూనముగ గాని అధికముగ గాని అర్థరహితముగ గాని అపార్థకముగ గాని విరుద్ధముగ గాని చెప్పుట వాక్యదోష మనబడును. ప్రతిజ్ఞ హేతువు ఉదాహరణము ఉపనయము నిగమనము వీనిలో వీధైనను లేకుండగ చెప్పుటగాని అనేక హేతువులు కలదానిని ఒక హేతువుచే చెప్పుటగాని న్యూనమనబడును. ఇట్లు చెప్పినచో సంపూర్ణ మైనఅర్థము కలుగ నేరదు. ఆయుర్వేదవిషయమును సంభాషించునప్పుడు జ్యోతి శాస్త్రము నీతిశాస్త్రము మొదలగు సంబంధములేని ఇతరశాస్త్రవిషయములను చెప్పుట అధిక్య మనబడును. సంబంధముకలవిషయమునైనను మరల చెప్పుట పునరుక్త మైనదగుటవలన అధిక్య మనబడును. పునరుక్తము అర్థపునరుక్తమనియు శబ్దపునరుక్త మనియు రెండువిధములుగ నుండును. ఒకేఅర్థముగల భేషజము ఔషధము సాధనము అను వేరువేరుశబ్దములచే ఔషధము అనుఅర్థము మరలమరల వచ్చునట్లు చెప్పుట అర్థపునరుక్త మనబడును. భేషజమును ఒకేశబ్దమును భేషజము భేషజము అని మరల మరల ప్రయోగించుట శబ్దపునరుక్త మనబడును. పంచవర్గలు (కవర్గ మొదలైనవి) వలె అర్థములేని అక్షరసముదాయమును ప్రయోగించుట అనర్థక మనబడును. అర్థముగల శబ్దములను పరస్పరము సంబంధము లేకుండగ ప్రయోగించుట అపార్థక మనబడును. ఎట్లనగా — “చక్రనక్రవంశవజ్రనిశాకరాః” అని ప్రయోగించుట అపార్థకముగ నుండును. దృష్టాంతము సిద్ధాంతము ఆచారము వీనికి విరుద్ధముగ చెప్పుట విరుద్ధ మనబడును. వానిలో దృష్టాంతమును సిద్ధాంతమును ఇదివరలో వివరింపబడినవి. ఆచారము ఆయుర్వేదాచారమనియు యజ్ఞాచారమనియు మోక్షమనియు మూడువిధములుగ నుండును. పాదచతుష్టయము భేషజ (రోగహర) మను నిది ఆయుర్వేదాచారముగ నుండును. పశువులను చంపవలయునను నిది యజ్ఞాచారముగ నుండును. భూతములను (ప్రాణులను) హింసింపకూడదను నిది మోక్షశాస్త్రాచారముగ నుండును. ఆయాశాస్త్రాచారములకు వ్యతిరేకముగ చెప్పుట సమయవిరుద్ధముగ నుండును. ఇట్లు వాక్యదోషములు చెప్పబడినవి.

వాక్యప్రశంసావివరణము.

మూ॥ అథవాక్యప్రశంసా — వాక్యప్రశంసా నామ యథా ఖిల్వస్మిన్నర్థే త్వన్యూనమనధికమర్థవసనపార్థకమవిరుద్ధమధిగతపదార్థం చేతియత్తద్వాక్యమనుయోజ్యమితి ప్రశస్యతే॥ 55॥

అ॥ వాక్యము న్యూనాధికములులేనిదిగను అర్థవంతముగను అపార్థకములు లేనిదిగను విరుద్ధము కానిదిగను పదములయొక్క అర్థమంతయు పొందబడినదిగను అననుయోజ్యముగను నుండి ప్రశంసింపబడుట వాక్యప్రశంస యనబడును.

ఫలవినరణము.

మూ॥ అథ ఫలం — ఫలం నామ పరిశతమర్థాభాసమపార్థకం వాగ్యస్తునూత్రమేవ తద్ద్వివిధం వాక్చలం, పామాన్యచ్ఛలం చ తత్ర

వాక్చలం నామయథా—కశ్చిద్బ్రూయాన్న వతన్తోఽయంభిషగితి,
 భిషగ్బ్రూయాత్—నాహం నవతన్త్రీ ఏకతన్తోఽహమితి, పరో
 బ్రూయాత్--నాహం బ్రహ్మి నవతన్త్రాణి తవేతి, అపితు నవాభ్య
 స్తం హి తేతన్తమితి, భిషగ్బ్రూయాత్--న మయానవాభ్యస్తం,
 తన్త్రీమనేకథాభ్యస్తం నమయా తన్త్రీమితి ఏతద్వాక్చలం;
 సామాన్యచ్ఛలంనామ యథా—వ్యాధిప్రశమనాయశాషధమిత్యక్తే
 పరో బ్రూయాత్—సత్ సత్ప్ర-శమనాయేతి భవానాహ, సన్ హి
 రోగః, సదౌషధం, యది చ సత్ సత్ప్రశమనాయ భవతి, తత్ర
 సన్ హి కాశః, సత్ క్షయః. సత్సామాన్యత్కాసస్తే క్షయప్రశ
 మనాయ భవిష్కీతి; ఏతత్సామాన్యచ్ఛలం॥౪౬॥

అ॥ వంచింప నుద్దేశింపబడినట్టియు అర్థాభాసకలిగినట్టియు అపార్థముకలిగి
 నట్టియు వాక్యములను ప్రయోగించుట ఛల మనబడును. అది వాక్చలమనియు సామా
 న్యచ్ఛలమనియు రెండువిధములుగ నుండును. వానిలో వాక్చలమెట్లనగా—“ఈ
 వైద్యుడు నవతన్త్రుడు” అని ఒకడు చెప్పినప్పుడు “నేను తొమ్మిదిశాస్త్రములు కల
 వాడను కాను. ఒకేశాస్త్రము కలవాడను” అని వైద్యుడు చెప్పవలయును. అప్పుడు
 పరుడు “నీవు తొమ్మిదిశాస్త్రములుకలవాడవని నేను చెప్పలేదు. నవాభ్యస్తతన్త్రుడ
 వని చెప్పితిని” అని మరల అనవలయును. వైద్యుడు మరల “నేను శాస్త్రమును
 తొమ్మిదిసారులే చదువుకొనలేదు. చాలసారులు చదువుకొంటిని” అని అనవలయును.
 ఇట్లు చెప్పుట వాక్చలముగ నుండును. సామాన్యచ్ఛలమెట్లనగా—ఒకడు “ఔష
 ధము వ్యాధిని శమింపజేయును” అని చెప్పినప్పుడు పరుడు “సత్ప్రదార్థమును శమింప
 జేయునని నీవు చెప్పితివి కదా! రోగము సత్ప్రదార్థము ఔషధము సత్ప్రదార్థము.
 సత్ప్రదార్థము సత్ప్రదార్థమును నశింపజేయునని నీ అభిప్రాయమైన యెడల సత్ప్రదార్థ
 మైన కాస సత్ప్రదార్థమైన క్షయను సత్ప్రదార్థసామాన్యమునుబట్టి శమింపజేయవలసి
 యుండును” అని అనవలయును. ఇట్లు అనుట సామాన్యచ్ఛలముగ నుండును.

అ హేతువివరణము.

మూ॥ అథా హేతుః — అ హేతుర్నామ ప్రకరణసమః సంశయ
 సమో వర్ణ్యసమ ఇతి తత్ర ప్రకరణసమో నామ హేతుర్యథా—
 అన్యః శరీరాదాత్మా నిత్య ఇతి పక్షే బ్రూయాత్—యస్మాదన్య
 చ్చరీరాదాత్మాతస్మాన్నిత్యః; శరీరం హ్యనిత్యమతో విధర్మిణా చా
 త్మనా భవివ్యమిత్యేష చాహేతుః, న హి య ఏవ పక్షః స ఏవ
 హేతుః; సంశయసమో నామ హేతుర్య ఏవ సంశయహేతుః స ఏవ

సంశయచ్చేదహేతుః, యథా-అయమాయుర్వేదై కదేశమాహ,కింస్వ
యం చికిత్సకః స్యాన్నవేతి సంశయే పరో బ్రూయాత్ —యస్మా
దయామాయుర్వేదై కదేశమాహ తస్మాచ్ఛికిత్సకోఽయమితి,న చ స
శయహేతుం విశేషయత్యేష చాహేతుః, న హి యఏవసంశయహే
తుః స ఏవ సంశయచ్చేదహేతుర్భవతి;వర్ణ్యసమో నామా హేతుర్వో
హేతుర్వర్ణ్యావిశిష్టః, యథా--పరోబ్రూయాత్-అస్మిన్నర్హత్వాద్బుద్ధి
రనిత్యాశబ్దవదితి,అత్రవర్ణ్యః శబ్దో బుద్ధిరపి వర్ణ్యా, తదుభయవర్ణ్యా
విశిష్టత్వాద్వర్ణ్యసమోఽప్యహేతుః॥ 57॥

అ॥ ఆహేతువు ప్రకరణసమమనియు సంశయసమమనియు వర్ణ్యసమమనియు
మూడువిధములుగ నుండును. వానిలో ప్రకరణసమాహేతువు ఎట్లనగా — “ఆత్మ
శరీరముకంటె భిన్నమైనది. నిత్యమైనది” అని ఒకడు చెప్పినప్పుడుపరుడు“శరీరము అని
త్యయైనది. శరీరముకంటె ఆత్మ భిన్నధర్మమును కలిగియుండవలయును. అందువలన,
శరీరముకంటె ఆత్మభిన్నమైన ఆత్మనిత్యమైనది” అనిచెప్పట ప్రకరణ సమాహేతువుగ
నుండును. ఎందువలనననగా—ఏది పక్షమో అదియే హేతువుగ నుండజాలదు. ఏది
సంశయహేతువో అదియే సంశయచ్చేదహేతువుగ నుండుట సంశయసమాహేతు
వనబడును. ఎట్లనగా—ఇతడు ఆయుర్వేదమునందలి ఒకభాగమునే చెప్పుచున్నాడు
గావున చికిత్సకుడవునా కాదా యని సందేహము కలిగినపుడు “ఆయుర్వేదమునందలి
ఏకభాగమును చెప్పుచుండుటవలననే ఇతడు చికిత్సకుడు” అని పరుడుచెప్పట సంశయ
సమాహేతువుగ నుండును. దీనివలన సంశయచ్చేదము విశేషించి కలుగదు. ఏది
సంశయహేతువో అదియే సంశయచ్చేదహేతువుగ నుండజాలదు. వర్ణింపఁగినదాని
కంటె విశేషముగనుండని హేతువు వర్ణ్యసమాహేతు వనబడును. ఎట్లనగా—బుద్ధి
స్పర్శలేనిదగుటవలన శబ్దమువలె అనిత్యమైనది. అనిచెప్పట వర్ణ్యసమాహేతువుగ
నుండును. ఇచ్చట శబ్దమును బుద్ధియు వర్ణింపదగినవిగ నున్నవి రెండిటియొక్క
సాధించుటయందు విశేష హేతువులేకపోవుటవలన వర్ణ్యసమాహేతువుగ నుండును.

అతీతకాలాదివివరణము.

మూ॥ అథాతీతకాలం—అతీతకాలం నామ యత్పూర్వం వా
చ్యం తత్పశ్చాదుచ్యతే, తత్కాలాతీతత్వాదగ్రాహ్యం భవతి; పూ
ర్వం వా నిగ్రహపాప్తమనిగ్రహ్యా పక్షాన్తరితం పశ్చాన్ని గ్రహీతే
తత్తస్యాతీతకాలత్వాన్నిగ్రహవచనగుసమర్థం భవతీతి॥ అథోపాలమ్భ
ఉపాలమ్భో నామ హేతోర్దోషవచనం; యథా—పూర్వమహేతవో
హేత్వాభాసావ్యాఖ్యాతా. అథ పరిహారః-పరిహారో నామతస్యైవ
దోషవచనస్య పరిహరణం, యథా-నిత్యమాత్మని శరీరస్థే జీవల్క్ష్మాన్య

పలభ్యంతే, తస్య చాపగమాన్నోపలభ్యంతే, తస్మాదస్యః శరీరాదా
త్మానిత్యశ్చేతి॥అథ ప్రతిజ్ఞాహానిః—ప్రతిజ్ఞాహానిర్నామ సా పూర్వ
ప్రతిగ్రహీతాం ప్రతిజ్ఞాం పర్వనుయుక్తః పరిత్యజతి॥యథా—ప్రప్రక్
ప్రజ్ఞాతిం కృత్వా నిత్యః పుగుష ఇతి పర్వనుయుక్తస్త్వాహ—అనిత్య
ఇతి॥61॥

అ॥ పూర్వమునందుచెప్పవలసినవిషయమును తరువాతచెప్పట అతీతకాలమన
బడును. అతీతకాలమైనదగుటవలన దానిని గ్రహింపకూడదు. మరియు జయింపదగిన
కాలమునందు జయింపక ఇతరపక్షమునవలంబించి తానుజయింపబడినవాడై అప్పుడు
పరునిజయించుటకు చెప్పువాక్యములు అతీతకాలమైనవగుటవలన అసమర్థములుగ నుం
డును. చెప్పబడిన హేతువునకు దోషమునుకల్పించుటఉపాలంభ మనబడును. పూర్వము
నందుచెప్పబడినట్టియు హేతువులవలెకనబడునట్టి అహేతువులు దీనికి ఉదాహరణ
ములుగ నుండును. దోషయుక్తవిషయమునుపరిహరించుట పరిహార మనబడును. ఎట్ల
నగా—ఎల్లప్పుడును శరీరమునందు ఆత్మయుండుటవలన జీవలక్షణములు కలుగుచున్నవి.
ఆత్మలేక పోయినచో జీవలక్షణములుండవు. కావున ఆత్మశరీరముకంటె అన్యమైనది
గనునిత్యమైనదిగను ఉండును. ఇట్లు చెప్పట పరిహార మనబడును. పరునియొక్క
యుక్తికిలోబడి పూర్వమునందుచెప్పబడిన తనయొక్కప్రతిజ్ఞను విడచిపెట్టుట ప్రతి
జ్ఞాహాని యనబడును. ఎట్లంగా—“పురుషుడు నిత్యుడు” అని ముందుగ చెప్పి పిమ్మట
పరునియుక్తికిలోబడి “అనిత్యుడు” అనిచెప్పట ప్రజ్ఞాహానిగ నుండును.

అభ్యనుజ్ఞాదివివరణము.

మూ॥ అథాభ్యనుజ్ఞా—అభ్యనుజ్ఞా నామ య ఇష్టానిష్టాభ్యు
పగమః॥అథ హేత్వంతరం—హేత్వంతరం నామ ప్రకృతిహేతౌ వా
చ్యే యద్వికృతిహేతుమాహ॥ అథార్థాంతరం—అర్థాంతరం నామ ఏక
స్మిన్వక్తవ్యే పరం యదాహ;యథా—జ్వరక్షణే వాచ్యే ప్రమే
హలక్షణమాహ॥అథ నిగ్రహస్థానం—నిగ్రహస్థానం నామ పరాజ
యప్రాప్తిః, తిరభిహతస్య వాక్యస్యావిజ్ఞానం పరిషది విజ్ఞానవత్త్వాం;
యద్వా అననుయోజ్యస్యానుయోగోనుయోజ్యస్యచాననుయోగః;
ప్రతిజ్ఞాపానిరభ్యనుజ్ఞా కాలతీతవచనను హేతుర్నాన్యననుతిరిక్తం వ్య
ర్థమనర్థకం పునరుక్తం విరుద్ధం హేత్వంతరమర్థాంతరం నిగ్రహస్థానమ్
ఇతి వాద్యూర్లదానియథోద్దేశమభినిర్దిష్టాని భవన్తి॥66॥

అ॥ షు మైనట్టియు అనిష్టమైనట్టియు విషయమును పొందుట అభ్యనుజ్ఞ యన
బడును. సః మైన హేతువును చెప్పవలసియుండగ వికృతి హేతువును చెప్పట హేత్వంతర
మనబడును. చెప్పవలసినవిషయమునుగాక మరియొకవిషయమును చెప్పట అర్థాంతర

మనబడును. ఎట్లనగా - జ్వరలక్షణములను చెప్పవలసియుండగ ప్రమేహలక్షణములను చెప్పుట అర్థాంతరముగ నుండును. పరాజయమునుపొందుట నిగ్రహస్థాన మనబడును. పరిషత్తునకు తెలిసినను ముమ్మారుచెప్పిననుకూడ తెలియకుండుట, ప్రశ్నింపతగనివిషయమును ప్రశ్నించుట, ప్రశ్నింపతగినవిషయమును ప్రశ్నింపకుండుట ఇవి నిగ్రహస్థానములుగ నుండును. మరియు ప్రతిజ్ఞాహాని, అభ్యనుజ్ఞ, అతీతకాలము, ఆహేతువు, న్యూనము, అధికము, అపార్థకము, అనర్థకము, పునరుక్తము, విరుద్ధము, హేత్వంతరము, అర్థాంతరము ఇవికూడ నిగ్రహస్థానములుగ నుండును.

మూ॥ ఇతి వాదమార్గపదాని యథోద్దేశమభినిర్దిష్టాని భవన్తి॥

అ॥ వాదమునిమిత్తము తెలియతగిన విషయములు ఇట్లు తగువిధమున వివరింపబడినవి.

మూ॥ వాదస్తు ఖిలు భిషజాం వర్తమానో వర్తేతాయుర్వేద ఏవ, నాన్యత్ ॥ అత్ర హి వాక్యప్రతివాక్యములయొక్క వివరణము ఈస్థానమునందు చెప్పబడినది. ఇతరస్థానములయందు అనేకవిధములగువిషయములు వివరింపబడినవి. వానినన్నిటిని బాగుగ ఆలోచించియే మాట్లాడవలయును. సందర్భము లేనట్టియు, శాస్త్రీయముకానట్టియు, పరీక్షింపబడినట్టియు, ప్రమాణము, కానట్టియు, వ్యాకులమైనట్టియు, విషయమును తెలియజేయనట్టియు వాక్యములను ప్రయోగింపకూడదు. ప్రతివాక్యమును సకారణముగ మాట్లాడవలయును. సకారణములేనట్టియు నిష్కల్మషములేనట్టియు వాదములుప్రశస్తమైన బుద్ధిని కలిగించునవగుటవలన చికిత్సకు ఉపయోగకరములుగ నుండును. ప్రశస్తమైనబుద్ధి సమస్తప్రయత్నములకును సరియగు ఫలమును కలిగించును.

అ॥ వైద్యులకుజరుగువాదము ఆయుర్వేదమునుగూర్చియే జరుగవలయును. కాని ఇతరవిషయములనుగూర్చి జరుగకూడదు. వాక్యప్రతివాక్యములయొక్క వివరణము ఈస్థానమునందు చెప్పబడినది. ఇతరస్థానములయందు అనేకవిధములగువిషయములు వివరింపబడినవి. వానినన్నిటిని బాగుగ ఆలోచించియే మాట్లాడవలయును. సందర్భము లేనట్టియు, శాస్త్రీయముకానట్టియు, పరీక్షింపబడినట్టియు, ప్రమాణము, కానట్టియు, వ్యాకులమైనట్టియు, విషయమును తెలియజేయనట్టియు వాక్యములను ప్రయోగింపకూడదు. ప్రతివాక్యమును సకారణముగ మాట్లాడవలయును. సకారణములేనట్టియు నిష్కల్మషములేనట్టియు వాదములుప్రశస్తమైన బుద్ధిని కలిగించునవగుటవలన చికిత్సకు ఉపయోగకరములుగ నుండును. ప్రశస్తమైనబుద్ధి సమస్తప్రయత్నములకును సరియగు ఫలమును కలిగించును.

జ్ఞానాభివృద్ధికొరకు తెలిసికొనతగిన విషయములు.

మూ॥ ఇమాసి ఖిలు తావదిహ కానిచిత్ప్రకరణాని బ్రూమో భిషజాం జ్ఞానార్థం, జ్ఞానపూర్వకం కర్మాణాం సమారమ్భం ప్రశ్నం సన్తి కుశలాః॥ జ్ఞాత్వా హి కారణకారణకార్యయోనికార్య కార్యఫలా

నుబద్ధదేశకాలప్రకృత్యుపాయాన్విమ్యగభినిర్వర్తమానః కార్యాభినిర్వృత్తావిష్టఫలానుబద్ధం కార్యమభినిర్వర్తయత్యనతిమహతా ప్రయత్నేన కర్తా ||70||

అ॥ కార్యములను జ్ఞానపూర్వకముగ చేసినచో బుద్ధిమంతులు ప్రశంసించెను. కావున జ్ఞానాభివృద్ధికొరకు వైద్యుడు తెలిసికొనతగిన కొన్నివిషయములను చెప్పుచున్నాము. కారణము, కరణము, కార్యయోని, కార్యము, కార్యఫలము, అనుబంధము, దేశము, కాలము, ప్రవృత్తి, ఉపాయము వీనిని బాగుగ తెలిసికొని కార్యముల నాచరించినచో ఇష్టఫలము నొందును. మరియు అధికప్రయత్నములేకుండగ నేకార్యము నిర్వర్తించును.

కారణాదివివరణము.

మూ॥ తత్ర కారణం నామ తత్, యత్కరోతి, స ఏవ హేతుః, స కర్తా॥ కారణం పున స త్, యదు కరణాయోపకల్పతే కర్తుః కార్యాభినిర్వృత్తై ప్రయతమానస్య కార్యయోనిస్తు సా, యా విక్రీ మాణా కార్యత్వమాపద తే కార్యం తు తత్, యత్ర యోజనా కార్యాభినిర్వృత్తిర్యతే॥ అ బ నస్తు ఖలు సః, య కర్తార మవశ్యమనుబద్ధాతి కార్యాని తరకాలం కార్యనిమిత్తశుభో వాప్యశుభో వా భావః॥ దేశస్త్వధిష్ఠానమ్ ॥ కాలః పునః పరిణామః ॥ ప్రవృత్తిస్తు ఖలు చేష్టా కార్యార్థా. సైవ క్రియా కర్మ యత్నః కార్యనమూరమ్భశ్చ॥ ఉపాయః పునస్త్రయాణాం కారణాదీనాం సౌష్ఠవమభివిధానం చ సమ్యక్ కార్యకార్యఫలానుబద్ధపర్యాయానాం, కార్యాణామభినిర్వర్తక ఇత్యతస్తూపాయః; కృతే నోపాయార్థోఽస్తి, స చ విద్యతే తదాత్వే, కృతాచోత్తరకాలం ఫలం ఫలాచ్ఛానుబద్ధ ఇతి॥

అ॥ కార్యమును ఎవడుచేయునో వాడు కారణ మనబడును. మరియు హేతు పనియు కర్తయనియుకూడ చెప్పబడును. కార్యమునుచేయువానికి కార్యమునునిర్వర్తించుటయందు సాధనమైనది ఉపకర మనబడును. ఏది మార్పునొందుటవలన కార్యముగవగునో యది కార్యయోని యనబడును. దేనిని చేయుటకు కర్తప్రవర్తించునో అది కార్య మనబడును. ఏప్రయోజనము నుద్దేశించి కార్యమును చేయునో అది కార్యఫల మనబడును. కార్యమువలన కలుగు శుభరూపమైనట్టిగాని అశుభపరమైనట్టిగాని ఏఫలము కర్తను ఉత్తరకాలమునందు అనుసరించియుండునో అది అనుబంధ మనబడును. కార్యమునకు అధిష్ఠానమైనది దేశ మనబడును. ఋత్వాదిరూపమైనపరిణామము కాలమనబడును. కార్యముకొరకుప్రవర్తించుట ప్రవృత్తి యనబడును. అదియే క్రియయనియు కర్మయనియు యత్నమనియు. కార్యసమారంభ

మనియు చెప్పబడును. కార్యము కార్యఫలము అనుబంధము ఇవిగాక మిగిలిన కారణము మొదలగునూడును కార్యమునిమిత్తము సరిగనుపయోగింబడుట ఉపాయ మనబడును. కార్యముచేయబడిన పిదప ఉపాయమునకు అవసర ముండదు. కార్యోత్పత్తికి పూర్వము కార్యము ఉండదు. కార్యముచేయబడినపిమ్మట ఫలమును ఫలమువలన అనుబంధమును కలుగును.

మూ॥ ఏతద్దశవిధమక్రే పరీక్ష్యం, తతోఽనంతతః కార్యార్థాప్రవృత్తిరిష్టా; తస్మాద్భిషక్ కార్యం చిక్షేద్దుః ప్రాక్కార్యసమాతమ్భాత్పరీక్షయా కేవలం పరీక్ష్యం పరీత్యథ కర్మసమారభేత్ కర్తుమ్ ॥81॥

అ॥ పైన చెప్పబడిన పదివిధములగు విషయములను ముందుగ పరీక్షించి పిమ్మట కార్యమునుచేయుటకు ప్రయత్నించుట అనుకూలమైనదిగ నుండును. కావున వైద్యుడు బాగుగ పరీక్షించి కార్యమును చేయవలయును.

మూ॥ తత్రచేద్భిషగభిగ్వా భిషజం కశ్చిదేవం పృచ్ఛేత్—
వమనవిరేచనాస్థాపనానువాసనశిరోవిరేచనాని ప్రయోక్తుకామేన
భిషజా కతివిధయా పరీక్షయా కతివిధమేవ పరీక్ష్యం, కశ్చాత్ర
పరీక్ష్యవిశేషః, కథం చ పరీక్షితవ్యః, కింప్రయోజనా చ పరీతా,
క్వ చ వమనాదీనాం ప్రవృత్తిః క్వ చ నివృత్తిః ప్రవృత్తిని వృత్తి
లక్షణసంయోగే చ కిం నైష్ఠికం, కాని చ వమనాదీనాం భేషజద్ర
వ్యాణ్యుపయోగం గచ్ఛన్తీతి ॥82॥

అ॥ వమనము విరేచనము ఆస్థాపనవస్తి అనువాసనవస్తి నస్యకర్మ వీనిని చేయుంపదలచినవైద్యుడు ఎన్ని విధములగు పరీక్షలచే ఎన్నివిధములుగ పరీక్షింపవలయును? ఇందు పరీక్షింపతగినవిశేష మేది? ఎట్లు పరీక్షింపవలయును? పరీక్షించుటవలన ప్రయోజన మేమి? వమనాదులు ఎట్టిసమయమున సరిగ ప్రవర్తించును? ఎట్టి సమయమున సరిగ ప్రవర్తించకుండును? సరిగ ప్రవర్తించుటయొక్కయు సరిగప్రవర్తించకుండుటయొక్కయు లక్షణములు కలిసియున్నపుడు ఏమిచేయుటకు నిశ్చయింపవలయును? వమనాదికర్మలకు ఏద్రవ్యములు ఉపయోగించును? అని వైద్యుడుగాని వైద్యేతరుడుగాని వైద్యునిఅడుగవచ్చును.

మూ॥ స ఏవం పృష్టోయది మోహయితుమిచ్ఛేత్, బ్రూయాదేనం—బహువిధా హి పరీతౌ తథా పరీక్ష్యవిధిభేదః, కతమేన విధిభేదప్రకృత్యంతరేణ భిన్నయా పరీక్షయా కేన వా విధిభేదప్రకృత్యంతరేణ పరీక్ష్యస్య భిన్నస్య భేదాగ్రిం భవాన్పృచ్ఛత్యాఖ్యాయమానం, నేదానీం భవతోఽన్యేన విధిభేదప్రకృత్యంతరేణ భిన్నయా పరీ

క్షయాన్యేన వా విధిభేదప్రకృత్యంత రేణ పరీక్ష్యస్య భిన్నస్యాభిలషి
తమర్థం శ్రోతునుహమన్యేన పరీక్షావిధిభేదప్రకృత్యంత రేణాన్యేన
వా విధిభేదప్రకృత్యంత రేణ పరీక్ష్యం భిత్త్వాన్యథాచక్షాణ ఇచ్ఛాం
ప్రపూరయేయమితి || 83 ||

అ॥ పైవిధముగ అడుగబడిన వైద్యుడు వానిని మోహమునొందింపదలచినచో
ఈక్రిందివిధముగ అనవలయును. పరీక్ష అనేకవిధములుగ నుండును. పరీక్షింపతగినవిష
యములుకూడ అనేకవిధములుగ నుండును. ఏవిధమైనకారణభేదముచేభిన్నమైన పరీక్ష
చేత ఏవిధమైన కారణభేదముచేభిన్నమైన పరీక్షింపతగిన విషయముయొక్క భేదములను
నీవు అడిగితివి? నీవు ఒకవిధమైనకారణభేదముచే భిన్నమైన పరీక్షచేత ఒకవిధమైన
కారణభేదముచేభిన్నమైన పరీక్షింపతగినవిషయముయొక్క భేదమును వినదలచినప్పుడు
నేను మరియుకవిధమైనకారణభేదముచేభిన్నమైన పరీక్షచేత మరియుకవిధమైనకారణ
భేదముచేభిన్నమైన పరీక్షింపతగినవిషయముయొక్క భేదమును చెప్పినయెడల నీయొక్క
ఇచ్ఛను పూరింపజాలను. అని అనవలయును.

మూ॥ స యదు త్తరం బ్రూయాత్తత్పరీక్ష్యోత్తరం వాక్యం
స్వాద్యథోక్తం ప్రతివచనవిధిమవేక్ష్య; సమ్యగ్యది తు బ్రూయాత్,
న చైనం మోహయితుమిచ్ఛేత్; ప్రాప్తం తు వచనకాలం మన్యత
కామనుస్మై బ్రూయాదాప్తమేవ నిఖిలేన || 84 ||

అ॥ అప్పుడు పరుడుచెప్పిన సమాధానమును పరీక్షించి తగినసమాధానమును
సమాధానవిధిననుసరించి చెప్పవలయును. పరుడు సరియగుసమాధానమును చెప్పినచో
వానికి మోహముకలిగింప నుద్దేశింపకూడదు. చెప్పటకు అనుకూలమైన కాలమని
తలచి సమస్తమైన విషయమును యథార్థముగ చెప్పవలయును.

మూ॥ ద్వివిధా ఖిలు పరీక్షా జ్ఞానవతాం ప్రత్యక్షమనుమానం
చ, ఏతద్ధి ద్వయముపదేశశ్చ పరీక్షాస్యాత్; ఏవమేషాద్వివిధా పరీక్షా,
త్రివిధా వా సహోపదేశేన || 85 ||

అ॥ జ్ఞానవంతులకు పరీక్ష ప్రత్యక్షమనియు అనుమానమనియు రెండువిధము
లుగ నుండును, ఆప్తోపదేశముకూడ పరీక్షగ నుండును. అందువలన పరీక్ష రెండువిధము
లుగ గాని ఆప్తోపదేశముతోకలిసి మూడువిధములుగ గాని యుండును.

కారణము మొదలగువానికి ఉదాహరణములు.

మూ॥ దశవిధం తు పరీక్ష్యం కారణాది యదు క్తమగ్రే,
తదిహ భిషగాదిషు సంసార్య సందర్భయిష్యామః-ఇహ కార్యప్రాప్తేః
కారణం భిషక్, కరణం పునశ్భిషజం, కార్యయోనిర్ధాతువైషమ్యం,

కార్యం ధాతుసామ్యం, కార్యఫలం సుఖావాప్తిః, అనుబంధస్తుఖిల్వా
యుః, దేశో భూమిరాతురశ్చ, కాలః పునః సంవత్సరశ్చాతురావస్థా
చ, ప్రవృత్తిః ప్రతికర్మసమారంభః, ఉపాయస్తు భిషగాదీనాం
సాష్టవమభివిధానం చ సమ్యక్; ఇహాప్యస్యాపాయస్య విషయః
పూర్వేణైవోపాయవిశేషేణ వ్యాఖ్యాత ఇతి కారణాదీని దశ దశను
భిషగాదిషు సంసార్య సంసర్పితాని, తథైవానుపూర్వ్యా ఏతద్దశవిధం
పరీక్ష్యముక్తమ్ || తస్య యో యో విశేషో యథా యథా చ పరీక్షీ
తవ్యః. స తథా తథా వ్యాఖ్యాస్యతే || 87 ||

అ॥ పూర్వమునందు చెప్పబడినట్టియు పరీక్షింపదగినట్టియు పదివిధములగుకార
ణాదులకు వైద్యుడు మొదలగువారిని ఉదాహరణములుగ చెప్పుచున్నాము. కార్యమును
సాధించుటకు వైద్యుడు కారణముగ నుండును. ఔషధము సాధనముగ నుండును.
ధాతువైషమ్యము కార్యయోనిగ నుండును. ధాతుసామ్యముకలుగుట కార్యముగ
నుండును. సుఖముపొందుట కార్యఫలముగ నుండును. ఆయురభివృద్ధి అనుబంధముగ
నుండును. భూమియు రోగియు దేశమనబడును. సంవత్సరమును రోగిస్థితియు కాల
మనబడును. కార్యమునుగూర్చి ప్రవర్తించుట ప్రవృత్తి యనబడును. వైద్యుడు మొద
లగు విషయములు సరిగప్రవర్తించుట ఉపాయ మనబడును. ఉపాయముయొక్క విశే
షమును పూర్వమునందు చెప్పబడినవిధముననే ఇచ్చటకూడ తెలిపికొనవలయును. కార
ణము మొదలగు పరీక్షింపదగినపదివిషయములును వైద్యుడు మొదలగుపదింటియందును
ఉదాహరణములుగ క్రమముననుసరించి చెప్పబడినవి. వానియొక్క విశేషములను
ఏవిధముగ పరీక్షింపవలయునో ఆవిధమును చెప్పుచున్నాము.

కారణ వివరణము.

మూ॥ కారణం భిషగిత్యుక్తమగ్రే, తస్య పరీక్షా-భిషజ్జ్ఞామ
స యో భిషజ్యతి, యః సూత్రార్థప్రయోగకుశలః, యస్య చాయః
సర్వథా విదితం; యథావత్సర్వధాతుసామ్యం చిక్వీర్నన్నాత్మానమేవా
దితః పరీక్షేత గుణిషు గుణతః కార్యాభినిర్వృత్తిం పశ్యన్-కచ్ఛిదహ
మస్య కార్యస్యాభినిర్వృత్తనే సమర్థో న వేతి; తత్రేమే భిషగ్గుణా
యైరుపపన్నో భిషగ్ధాతుసామ్యాభినిర్వృత్తనే సమర్థో భవతి; తద్యథా-
పర్యవదాతశ్చుతతా పరిదృష్టకర్మతా దాక్ష్యం శౌచం జితహస్తతా
ఉపకరణవత్తా సర్వేన్ద్రియోపపన్నతా ప్రకృతిజ్ఞతా ప్రతిపత్తిజ్ఞ
తా చేతి || 88 ||

అ॥ వైద్యుడు కారణమని యిదివరలో చెప్పబడినది. వానియొక్క శరీక్షను చెప్పు చున్నాము. శాస్త్రవిషయములను ప్రయోగించుటయందు నేర్పరియు ఆయువును బాగుగ తెలిసికొనినవాడుచు బాగుగ చికిత్సించువాడును వైద్యుడనబడును. సర్వ ధాతువులకును సామ్యమును తగినవిధమున కలుగ చేయదలచిన వైద్యుడు తొలుత “నా యొక్క గుణములనుబట్టి నేను ఈకార్యమును నెరవేర్చుటకు సమర్థుడనా ! కాదా!” అని తనగుణములను పరీక్షించుకొనవలయును. వైద్యుడు ఏగుణములనుకలిగి యున్న యెడల ధాతుసామ్యమును కలిగించుటకు సమర్థుడుగనుండునో అట్టిగుణములను చెప్పు చున్నాము. శాస్త్రమును బాగుగ నభ్యసించుట, కర్మాభ్యాసమును కలిగియుండుట, సమర్థుడుగనుండుట, శుచిగనుండుట, హస్తకౌశలమును కలిగియుండుట, ఉపకరణములను కలిగియుండుట, సమస్తేంద్రియములను కలిగియుండుట, ప్రకృతిని తెలిసికొని యుండుట, ప్రతిక్రియలను తెలిసికొనియుండుట ఇవి వైద్య గుణములుగ నుండును.

కరణవివరణము.

మూ॥ కరణం పునర్భేషజం; భేషజం నామ తద్యదుపకరణా యోపకల్ప్యతే భిషజో ధాతుసామ్యాభినిర్వృత్తౌ ప్రయతమానస్య విశేషతశ్చోపాయాంతరేభ్యః । తద్ద్వివిధం వ్యపాశ్రయభేదాత్ - దైవ వ్యపాశ్రయం, యుక్తి వ్యపాశ్రయం చేతి । తత్ర దైవవ్యపాశ్రయం - మన్తౌషధిమణిమజ్జలబల్యుపహారహోమనియమ ప్రాయశ్చిత్తోపవాస స్య స్త్యయనవ్రణిపాతగమనాది, యుక్తి వ్యపాశ్రయం - సంశోధనోషణ మనే చేష్టాశ్చ దృష్టఫలాః । ఏతచ్చైవ భేషజమజ్జభేదాదపి ద్వివిధం ద్రవ్యభూతమద్రవ్యభూతం చ । తత్ర యదద్రవ్యభూతం తదుపాయా భిప్లుతం, ఉపాయో నామ యదర్శనవిప్లాపనవిస్మరణతో భణహర్షణ భర్తనవధబద్ధస్వప్నసంవాహనాదితమూర్తో భావవిశేషో యథోక్తా సిద్ధ్యుపాయాశ్చోపాయాభిప్లుతా ఇతి । యత్తు ద్రవ్యభూతం తద్వమ నాదిషు యోగముపైతి; తస్మాప్రీయం పరీక్షా-ఇదమేవంప్రకృత్యా ఏవంగుణమేవంప్రభావమస్మిదేశే జాతమస్మిన్నతావేనంగృహీతమే వనిహితమేవముపస్కృతమనయా మాత్రయా . యుక్తమస్మిన్నోగే ఏవంవిధన్య పురుషస్యైతావంతం దోషమపకర్షయత్యుపశమయతి వా, యదస్యదపి చైవంవిధం భేషజం భవేత్తచ్చానేన చానేన విశేషణేన యుక్తమితి ॥ 89 ॥

అ॥ ఔషధము కరణమని చెప్పబడినది. ధాతుసామ్యమును కలిగించుటకు ప్రయత్నించుచున్న వైద్యునకు ఇతర ఉపాయములకంటె విశేషించి సాధనముగనుండు

నది భేషజ మనబడును. అది ఆశ్రయభేదమునుబట్టి దైవవ్యపాశ్రయమనియు యుక్తి వ్యపాశ్రయమనియు రెండువిధములుగ నుండును. వానిలో మంత్రములు, ఓషధులను ధరించుట, మణులనుధరించుట, మంగళవాచకములు, బలిదానము, కానుకలిచ్చుట, హోమములు, నియమములు, ప్రాయశ్చిత్తము, ఉపవాసము, ఆశీర్వాచనములు, నమ స్కారములు, తీర్థయాత్రలు మొదలగునవి దైవవ్యపాశ్రయములుగ నుండును. సంశా ధనము, సంశమనము, దృష్టఫలముగలమనశ్చేష్టలు ఇవి యుక్తివ్యపాశ్రయములుగ నుండును. యుక్తివ్యపాశ్రయమైన ఔషధము అంగభేదముననుసరించి ద్రవ్యభూత మనియు అద్రవ్యభూతమనియు రెండువిధములుగ నుండును. అందు ద్రవ్యభూతము ఉపాయముననుసరించియుండును. భయపెట్టుట, విస్మయమును కలించుట, మరు పును కలిగించుట, తోభనుకలిగించుట, సంతోషమును కలిగించుట, అపకారవాక్యము లను పలుకుట, కొట్టుట, కట్టివేయుట, నిద్ర, పిసుకుట మొదలగు అమూర్తిమంతములగు కృత్యములును ఇతరములగు సాధనక్రియలును ఉపాయము లనబడును. వమనాదికర్మ లయందుపయోగించునది ద్రవ్యభూతముగ నుండును. దానియొక్క పరీక్ష చెప్పబడు చున్నది. ఈద్రవ్యము ఈప్రకృతికలది. ఈగుణములుకలది. ఈప్రభావముకలది. ఇట్టి దేశమునందు పుట్టినది. ఈఋతువునందు ఈవిధముగ గ్రహింపబడినది. ఈవిధముగ నుంచబడినది. ఇట్లు సంస్కారముచేయబడినది. ఇట్టిపరిమాణముతో నుపయోగింపబడి ఈవ్యాధియందు ఇట్టిపురుషునకు ఇంతదోషమును శోధించుటకాని శమింపజేయుటకాని చేయును. అని తెలిసికొనుట పరీక్షగ నుండును. ఇతరౌషధముకూడ ఇట్టివిశేషము లతో కూడియుండును.

కార్యయోనివివరణము.

మూ॥ కార్యయోనిర్ధాతువైషమ్యం, తస్య లక్షణం వికారాగ మః, పరీక్షాత్వస్య వికారప్రకృతే శ్చైవోనాతిరిక్తలిజ్జవిశేషావేక్షణం వికారస్య చ సాధ్యాసాధ్యమృదుదారుణలిజ్జవిశేషావేక్షణమితి ॥౪౦॥

అ॥ ధాతువైషమ్యము కార్యయోనియని చెప్పబడినది. రోగములేర్పడుట దానికి లక్షణములుగ నుండును. దానియొక్క పరీక్ష చెప్పబడుచున్నది. రోగము లేర్పడుటకుకారణములగు దోషములయొక్క న్యూనాధిలక్షణములను తెలిసికొనుట, వ్యాధియొక్క సాధ్యాసాధ్యమృదుదారుణలక్షణములను తెలిసికొనుట ఇవి పరీక్షలుగ నుండును.

కార్యవివరణము.

మూ॥ కార్యంధాత సామ్యం, తస్య లక్షణం వికారోః శమః పక్షాత్వస్య రుగపగమనం స్వరష్ణయోగః శరీరోపచయః బల వృద్ధిగభ్యపహార్యాభిలాషో రుచిరాహారకాలేభ్యవహృతస్యచాహార స్య కాలే సమ్యగరణం నిద్రాలాభో యథాకాలం వైకారికాణాః

చ స్న ప్నానామదర్శనం సుఖేన చ ప్రతిబోధనం వాతమూత్రపురీష
రేతసాంవిముక్తిశ్చసర్వాకారైర్మనోబుద్ధీన్ద్రియాణాంచావ్యాపత్తిరితి॥

అ॥ ధాతుసామ్యము కార్యమని చెప్పబడినది. రోగముశమించుట ధాతుసామ్యమునకు లక్షణముగ నుండును. దానియొక్క పరీక్ష చెప్పబడుచున్నది. బాధశమించుట స్వరమును వర్ణమును సరిగనుండుట, శరీరమునకు పుష్టికలుగుట బలమువృద్ధియగుట, ఆహారమునందిష్టముకలుగుట, రుచికలుగుట, భుజింపబడిన ఆహారము సరిగజీర్ణమగుట, సరియైనకాలమునందు నిద్రకలుగుట, దుష్టస్వప్నములు కలుగకుండుట, సుఖముగ మేల్కొనుట, వాతము మూత్రముపురీషము శుక్రము ఇవి సరిగప్రవర్తించుట, మనస్సు బుద్ధి ఇంద్రియములు ఇవి అన్నివిధముల సరిగనుండుట శమించినరోగమునకు ఇవి లక్షణములుగ నుండును.

కార్యఫలము యొక్కయు అనుబంధముయొక్కయు వివరణము.

మూ॥ కార్యఫలం సుఖావాప్తిః, తస్య లక్షణం మనోబుద్ధీ
న్ద్రియశరీరత్వస్థిః॥ అనుబంధస్తు ఖల్వాయుః తస్య లక్షణం ప్రాణైః
సహ సంయోగః ॥93॥

అ॥ సుఖమును పొందుట కార్యఫలమని చెప్పబడినది. మనస్సు బుద్ధి ఇంద్రియములు శరీరము ఇవి తృప్తిగనుండుట సుఖమునకు లక్షణముగ నుండును. ఆయువు అనుబంధముగ చెప్పబడినది. శరీరము ప్రాణములతో కూడియుండుట ఆయు వనబడును.
దేశవివరణము.

మూ॥ దేశస్తు భూమిరాతురశ్చ తత్రభూమిపరీక్షా—ఆతుర
పరిజ్ఞానహేతోర్వాస్యాదౌషధపరిజ్ఞానహేతోర్వా । తత్ర తావదియ
మాతురపరిజ్ఞానహేతోః; తద్యథా—కస్మిన్నయం భూమిదేశే జాతః
సంవృద్ధో వ్యాధితో వేతి; తస్మింశ్చ భూమిదేశే మనుష్యాణామిద
మాహారజాతమిదం విహారజాతమేతద్బలమేవంవిధంన త్వమేవంవిధం
సాత్త్వమేవంః; ధో దోషో భక్తిరియమిమే వ్యాధయో హితమిదమ
హితమిదమితి, ఔషధపరిజ్ఞానహేతోస్తుకల్పేషు భూమిపరీక్షా వక్ష్య
తే॥ ఆతురస్తు యిలు కార్యదేశః, తస్యపరీక్షా ఆయువః ప్రమాణజ్ఞాన
హేతోర్వా స్వాదృష్టదోషప్రమాణజ్ఞానహేతోర్వా; తత్రతావది
యం బలప్రమాణజ్ఞానహేతోః— దోషప్రమాణానురూపోహ
భేదప్రమాణవికల్పో బలప్రమాణవిశేషాపేక్షోభవతి; సహసాహ్య
తి బలమౌషధ మపరీక్షకప్రయుక్తమల్పబలసూతురమభిఘాతయేత్,

స హ్యతిబలాన్యాగ్నేయసౌమ్యవాయవీయాన్యౌషధాన్యగ్ని తూర
శస్త్రకర్మాణి వా శక్యస్తేల్పబలైః సోధుం, అష్టహ్యతితీక్షణవేగ
త్వాద్ధి సద్యఃప్రాణహారాణిస్యః; ఏతచ్ఛైచ్చ కారణమపేక్షమాణా
హీనబలమాతురమవిషాదకరైర్మృదుసుకుమార ప్రాయైరు త రో త్తర
గురుభిః విభ్రమైరనాత్యయికై శ్చోపచరన్త్యాషధైః, విశేషతశ్చ నారీః,
తా హ్యనవస్థితమృదువృత్తివిక్లవహృదయాః ప్రాయః సుకుమార్యోఽ
బలాః పరసంస్తభ్యాశ్చ; తథా బలవతి బలపద్వ్యాధిపరిగతే స్వల్ప
బలమాషధమపరీక్షకప్రయుక్తమసాధకం భవతి || 95 ||

అ॥ భూమియు రోగియు దేశమని చెప్పబడినది. అందు భూమిపరీక్ష చెప్ప
బడుచున్నది. ఈపరీక్ష రోగిస్వభావమును తెలిసికొనుటకును, ఔషధస్వభావమును తెలిసి
కొనుటకును ఉపయోగించును. భూమినిబట్టి రోగిస్వభావమును తెలిసికొనుట యెట్లనగా—
ఇతను పుట్టినట్టియు పెరిగినట్టియు వ్యాధిగ్రస్తుడైనట్టియు దేశమునందునివసించు మనుష్యు
లకు ఇట్టి ఆహారముండును. ఇట్టివిహారముండును. ఇట్టిబలముండును. ఇట్టిసత్త్వముండును.
ఇట్టి అభ్యాసముండును. ఇట్టిదోషముండును. ఇట్టికోరికయుండును. ఇట్టివ్యాధులు
కలుగును. ఇట్టిది హితముగ నుండును. ఇట్టిది అహితముగ నుండును. ఈవిషయములను
తెలిసికొనవచ్చును. భూమినిబట్టి ఔషధస్వభావమును తెలిసికొనువిధము కల్పస్థానము
నందు చెప్పబడగలదు. రోగి కార్యమునకు అధిష్ఠానముగ నుండును. రోగియొక్క
పరీక్ష చెప్పబడుచున్నది. ఈపరీక్ష రోగియొక్క ఆయుఃపరిమాణమును తెలిసికొను
టకును బలప్రమాణమును దోషప్రమాణమును తెలిసికొనుటకును ఉపయోగించును.
ఈపరీక్ష ననుసరించి బలప్రమాణమును దోషప్రమాణమును తెలిసికొనుటకు హేతు
వేమనగా—దోషప్రమాణమునకు అనుకూలమైన ఔషధపరిమాణమును రోగియొక్క
బలప్రమాణము ననుసరించి ఈయవలసియుండును. అధికబలముకల ఔషధము
పరీక్షింపకుండ ప్రయోగింపబడినదై స్వల్పబలముగల రోగిని వెంటనే చంపును. ఆగ్నే
యశాషధములు సౌమ్యాషధములు వాయవీయశాషధములు అధికబలముకల వీనినిగాని
అగ్నికర్మ తూరకర్మ శస్త్రకర్మ వీనినిగాని అల్పబలముకలవారు సహింపజాలరు. ఇట్టి
ఔషధములు సహింపశక్యముకానివిగను తీక్షణమైనవేగముకలవిగను నుండుటవలన వెం
టనే ప్రాణములను హరించును. ఈకారణమును తెలిసికొని అల్పబలముకల రోగులకు
బాధను కలిగింపనట్టియు మృదువుగనుండునట్టియు సుకుమారములైనట్టియు వికారమును
కలిగింపనట్టియు విపత్తును కలిగింపనట్టియు ఔషధములచే చికిత్సింపవలయును.
మఱియు అధికబలముకల ఔషధమునుక్రమముగ నీయవలయును. స్త్రీలకు విశేషించి
ఇట్లుచేయవలయును. వారు స్థిరములేనట్టియు గాంభీర్యములేనట్టియు బాధలను
సహింపలేనట్టియు మనస్సుతో కూడినవారుగను సుకుమారులగను బలములేనివారు
ను పరులచే నోదార్పితగినవారుగను నుందురు. బలవంతుడగు పురుషునకు అధికబలము

కల వ్యాధియందు స్వల్పబలముకల బౌషధమును పరీక్షింపకుండ నుపయోగించినచో నిష్ప్రయోజకమగును.

రోగియొక్క బలమును తెలిసికొనుటకు పరీక్షింపతగినవి.

మూ॥ తస్మాద్దాతురం పరీక్షేత - ప్రకృతితశ్చ వికృతితశ్చ సారతశ్చ సంహననతశ్చ ప్రమాణతశ్చ సాత్త్వికతశ్చ సత్త్వతశ్చాహార శక్తితశ్చ వ్యాయామశక్తితశ్చ వయస్తశ్చేతి బలప్రమాణవిశేష గ్రహణహేతోః ॥96॥

అ॥ బలప్రమాణముయొక్క విశేషమును తెలిసికొనునిమిత్తము రోగిని ప్రకృతి, వికృతి, సారము, సంహననము, ప్రమాణము, సాత్త్వికము, సత్త్వము, ఆహారశక్తి, వ్యాయామశక్తి, వయస్సు వీనివలన పరీక్షింపవలయును.

ప్రకృతివివరణము.

మూ॥ తత్రామీ ప్రకృత్యావయో భావాః | తద్యథా— శుక్రశోణితప్రకృతిం కాలగర్భశయప్రకృతిం మాతురాహార విహారప్రకృతిం మహాభూతవికారప్రకృతిం చ గర్భశరీరమపేక్షతే | ఏతా హి యేన యేన దోషేణాధికతమేనై కేనానేకేన వా సమమ బధ్యంతే తేన తేన దోషేణ గర్భోఽనుబధ్యతే, తతః సా సా దోష ప్రకృతిరుచ్యతే మనుష్యాణాం గర్భాదిప్రవృత్తా | తస్మాద్వాత లాః ప్రకృత్యా కేచిత్, పిత్తలాః కేచిత్, శ్లేష్మలాః కేచిత్, సంస్క ష్టాః కేచిత్, సమధాతవః ప్రకృత్యా కేచిద్భవన్తి || తేషాం హి లక్షణాని వ్యాఖ్యాస్యామః ||

అ॥ ప్రకృతి మొదలగు భావములను వివరించెదము. శుక్రశోణితస్వభావమును బట్టియు కాలస్వభావమునుబట్టియు గర్భశయస్వభావమునుబట్టియు తల్లియొక్క ఆహారవిహారస్వభావమునుబట్టియు పంచమహాభూతస్వభావమునుబట్టియు గర్భస్థశిశువు నకు ప్రకృతి ఏర్పడును. పూర్వమునందు చెప్పబడిన భావములు వృద్ధిపొందినట్టి ఎట్టి ఒకదోషములతోగాని అనేక దోషములతోగాని కూడియుండునో అట్టిదోషముతో గర్భస్థశిశువునకు సంబంధ మేర్పడును. గర్భమునందు ఏదోషమునకు సంబంధ మధిక ముగ నుండునో మనుజులు అట్టిదోషప్రకృతికలవారుగ చెప్పబడుదురు. అందువలన కొందరు వాతప్రకృతికలవారుగను, కొందరు పిత్తప్రకృతికలవారుగను, కొందరు శ్లేష్మప్రకృతికలవారుగను, కొందరు ద్వంద్వప్రకృతికలవారుగను, కొందరు సమా ధాతుప్రకృతికలవారుగను నుందురు. వానియొక్కలక్షణములను చెప్పుచున్నాము.

శ్లేష్మప్రకృతి లక్షణములు.

మూ॥ శ్లేష్మ హి స్నిగ్ధశ్లేష్మమృదుమధురసారసాన్ద్రమన్దస్తి
మితగురుశీతపిచ్చిలాచ్ఛః; తస్య స్నేహాత్ శ్లేష్మలాః స్నిగ్ధాః,
శ్లేష్మత్వాచ్ఛ్మజ్ఞాః, మృదుత్వాద్దృష్టిసుఖసుకుమారావదాతగాత్రాః,
మాధుర్యాత్ప్రభూతశుక్రవ్యవాయాపత్యాః. సారత్వాత్ సారసంహత
స్థిరశరీరాః, సాన్ద్రత్వాదుపచితపరిపూర్ణసర్వగాత్రాః, మన్దత్వాన్మన్ద
చేష్టాహతవిహారాః, స్తైమిత్వాదశీఘ్రమార్భల్పత్వో భవికారాః, గురు
త్వాత్సారాధిష్ఠితావస్థితగతయః, శైత్యాదల్పక్షుత్తృప్తాసంతాపస్వేద
దోషాః, పిచ్చితత్వాత్సుశీష్టసారసన్నిబద్ధనాః, తథాఽచ్ఛత్వాత్ప్ర
సన్నదర్శనాననాః, ప్రసన్నవర్జస్వరాశ్చ; తపమాగుణయోగాశ్లేష్మలా
బలవన్తో వసుమన్తో విద్యావన్త ఓజస్వినః శాంతా ఆయుష్మన్తశ్చ
భవన్తి ॥98॥

అ॥ శ్లేష్మము స్నిగ్ధ, శ్లేష్మ, మృదు, సార, సాంద్ర, మంద, స్తిమిత, గురు, శీత, పిచ్చిల, విశద అనెడి గుణములను మధురరసమును కలిగియుండును. శ్లేష్మప్రకృతికల వారు శ్లేష్మముయొక్క స్నిగ్ధగుణమువలన స్నిగ్ధమైన అంగము కలవారుగను, శ్లేష్మ గుణమువలన నున్నపైన అవయవములు కలవారుగను, మృదుగుణమువలన సుందరమైన ట్టియు సుకుమారమైనట్టియు స్వచ్ఛమైనట్టియు శరీరము కలవారుగను, మధురరసము వలన అధికములైన శుక్రమును మైథునశక్తియు సంతానమును కలవారుగను, సార గుణమువలన దృఢమైనట్టియు కలిసియున్నట్టియు స్థిరమైనట్టియు శరీరము కలవారుగను, సాంద్రగుణమువలన పుష్టిగను పరిపూర్ణముగను నున్న సమస్తశరీరము కలవారుగను, మందగుణమువలన మందమైన కృత్యములును ఆహారమును విహారమును కలవారుగను, స్తిమితగుణమువలన కార్యములను శీఘ్రముగ ప్రారంభింపకుండుట అల్పమైనతోభ వ్యాధులు తరుచు సంభవింపకుండుట ఇవి కలవారుగను, గురుగుణమువలన తొట్రు బాటు లేనట్టియు దృఢమైనట్టియు నిలుకడకలిగినట్టియు గమనము కలవారుగను, శీత గుణమువలన ఆకలి దప్పిక తాపము స్వేదదోషము ఇవి స్వల్పముగ కలవారుగను, పిచ్చిల గుణమువలన బాగుగ కలిసియున్నట్టియు దృఢమైనట్టియు సంధిబంధనములు కలవారుగను, విశదగుణమువలన నిర్మలములైన దృష్టి ముఖము వర్ణము స్వరము ఇవి కల వారుగను ఉండురు. శ్లేష్మప్రకృతికలవారు ఇట్టిగుణములు కలవారగుటవలన బలవంతు లుగను ధనవంతులుగను విద్యావంతులుగను ఓజోవంతులుగను శాంతముకలవారుగను ఆయుష్మంతులుగను ఉండురు.

పి తృప్రకృతి లక్షణములు.

మూ॥ పి తృనుష్ఠం తీక్షణం ద్రవం విసృమమ్లం కటుకం చ
తస్యోష్ణాత్పిలా భవన్తి ఉష్ణానహః. ఉష్ణముఖాః, సుకుమారా
వదాతగాత్రాః, ప్రభూతపిప్లవ్యజ్జతిలకపిడకాః, క్షుత్పిపాసావంతః,
క్షిప్రవలీపలిఖాదలిత్సదోషాః, ప్రాయో మృద్వల్పకపిలశ్మశ్మిలో
మకేశాః; తై థ్వాతీక్షణ పరాక్రమాః, తీక్ష్ణాగ్నయః, పభూతాశన
పానాః, క్లేశాసహిష్ణవో, దన్దశూకాః; ద్రవత్వాచ్ఛిథిలమృదుసన్ని
బద్ధమాంసాః, ప్రభూతసృష్టస్వేదమూత్రపురీషాశ్చ; విసృత్వాత్ప్ర
భూతపూతికత్వోస్యశిరఃశరీరగన్ధాః; కట్వమ్లత్వాదల్పశుక్రవ్యవా
యాపత్వాః; త ఏవంగుణయోగాత్పి త్తలామధ్యబలా మధ్యాయుజా
మధ్యజ్ఞానవిజ్ఞానవిత్తోపకరణవన్తశ్చభవన్తి॥౧౨॥

అ॥ పి తృము ఉష్ణ, తీక్షణ, ద్రవ, విసృ అనెడి గుణములను అమలకటురసములను
కలిగియుండును. పి తృప్రకృతికలవారు పి తృముయొక్క ఉష్ణగుణమువలన ఉష్ణమును
సహింపలేనివారుగను ఉష్ణమైన ముఖముకలవారుగను సుకుమారమైనట్టియు నిర్మల
మైనట్టియు శరీరము కలవారుగను బొబ్బలు వ్యంగము తిలకాలకము పిటికలు ఇవి
అధికముగ కలవారుగను ఆకలియు దప్పికయు అధికముగ కలవారుగను శరీరము
ముడుతలుపడుట వెంట్రుకలు నెరయుట బట్టతల ఇవి శీఘ్రముగ కలుగువారుగను
తరుచుగ మృదువుగను అల్పముగను కపిలవర్ణముగను నుండు మీసములు రోమములు
వెంట్రుకలు ఇవి కలవారుగను నుందురు. తీక్షణగుణమువలన తీవ్రమైన పరాక్రమము
కలవారుగను తీక్షణమైన జాతరాగ్ని కలవారుగను అన్నపానముల నధికముగ సేవించు
వారుగను కష్టములను సహింపలేనివారుగను ఆహారమును మాటిమాటికిని సేవించువారు
గను నుందురు. ద్రవగుణమువలన శిథిలముగను మృదువుగను నుండు సంధిబంధనములు
మాంసము ఇవి కలవారుగను స్వేదము మూత్రము పురీషము ఇవి అధికముగ ప్రవర్తించు
వారుగను నుందురు. విసృగుణమువలన చంకలు నోరు కిరస్సు శరీరము వీనియందు
అధికముగ దుర్వాసన కలవారుగను నుందురు. కట్వమ్లరసములవలన అల్పములైన
శుక్రమును మైథునశక్తియు సంతానమును కలవారుగను నుందురు. పి తృప్రకృతికల
వారు ఇట్టిగుణములు కలవారగుటవలన బలము ఆయువు జ్ఞానము విజ్ఞానము ధనసాధన
ములు ఇవి మధ్యమముగ కలవారుగ నుందురు.

వాతప్రకృతి లక్షణములు,

మూ॥ వాతస్తు రూక్షలఘుచలబహుశీఘ్రశీతపరుషవిశదః;
తస్య రాక్షోద్వాతలా రూక్షాపచితాల్పశరీరాః, ప్రతతరూక్ష
క్షౌమభిన్నమస్థనక్తజర్జరస్వరాః, జగరూకాశ్చ; లఘుత్వాచ్ఛ

లఘుచపలగతిచేష్టాహారాః; చలత్వాదనవస్థితశన్యస్థిభ్రాహ్మన్వోష్ఠ
జిహ్వశిరఃస్కన్ధపాణిపాదాః; బహుత్వాద్బహుప్రలాపకణ్డరా
సిరాప్రతానాః; శీఘ్రత్వాచ్చీఘ్రసమారమ్భతోభవికారాః, శీఘ్రో
త్త్రానరాగవిరాగాః, శ్రుతగ్రాహణోల్పస్మృతయశ్చ; శైత్యాచ్చీ
తాసహిష్ణవః, ప్రతతశీతకోద్వేవకస్తమాభిః; పారుష్యాత్పరుషకేశ
శ్మశ్రురోమనఖదశనవదనపాణిదాక్షాః; వైశద్యాత్స్ఫుటితాక్షా
వయవాః, సతతసన్ధిశబ్దగామినశ్చ భవన్తి; త ఏవంగుణయోగాద్వా
తలాః ప్రాయేణాల్పబలాశ్చల్పాయుషశ్చల్పాపత్యాశ్చల్పసాధ
నాశ్చాధన్యాశ్చ భవన్తి ||100||

అ॥ వాతము, రూక్ష, లఘు, చల, బహు, శీఘ్ర, శీత, పరుష, విశద, అనెడి
గుణములను కలిగియుండును. వాతప్రకృతికలవారు వాతముయొక్క రూక్షగుణమువలన
రూక్షమైనట్టియు కృశించినట్టియు అల్పమైనట్టియు శరీరము కలవారుగను ఎల్లప్పుడు
రూక్షమైనట్టియు, క్షీణించినట్టియు. భిన్నమైనట్టియు, మందమైనట్టియు; అడ్డుగలిగి
నట్టియు, శిథిలమైనట్టియు స్వరము కలవారుగను జాగరణస్వభావము కలవారుగను
నుందురు. లఘుగుణమువలన లఘువైనట్టియు చంచలమైనట్టియు గమనమును కృత్యము
లును ఆహారమును కలవారుగ నుందురు. చలగుణమువలన సంధులు ఎముకలు కను
బొమలు అంకిళ్ళు పెదవులు నాలుక శిరస్సు భుజశిరస్సులు హస్తములు పాదములు
ఇవి స్థిమితముగ లేనివారుగ నుందురు. బహుగుణమువలన ప్రలాపము కండరములు సిరా
సమూహము ఇవి అధికముగ కలవారుగ నుందురు. శీఘ్రగుణమువలన కార్యములయందు
ప్రయత్నించుట తోభ వ్యాధి ఇవి శీఘ్రముగ కలుగువారుగను భయము అనురాగము
విరాగము ఇవి శీఘ్రముగ కలుగువారుగను వినినవెంటనే గ్రహించువారుగను జాపక
శక్తి స్వల్పముగ కలవారుగను నుందురు. శీతగుణమువలన శీతమును సహింపలేనివారు
గను చలి వణుకు బిగదీయుట ఇవి అధికముగ కలవారుగను నుందురు. పరుషగుణము
వలన వెంట్రుకలు మీసములు రోమములు గోళ్ళు దంతములు ముఖము హస్తములు
పాదములు అవయవములు ఇవి పరుషములుగ నుండువారుగ నుందురు. విశదగుణము
వలన పగిలియున్న అంగప్రత్యంగములు కలవారుగను ఎల్లప్పుడును సంధులయందు
శబ్దముకలవారుగను నుందురు. వాతప్రకృతికలవారు ఇట్టిగుణములను కలిగియుండుట
వలన తరుచుగ బలము ఆయువు సంతానము ఉపకరణములు ఇవి అల్పముగ కలవారు
గను ధనములేనివారుగను నుందురు.

మూ॥ సంవర్గాత్సంస్పృష్టలక్షణాః; సర్వగుణసముదితాస్తు సమ
ధాతవః; ఇత్యేకం ప్రకృతితః పరీక్షేత ||101||

అ॥ పైనచెప్పబడిన ప్రకృతులలో రెండేసి ప్రకృతులయొక్క లక్షణములు
కలిసియున్నచో ద్వంద్వప్రకృతులనబడును. సమస్తగుణములతో కూడియున్నచో
సమధాతుప్రకృతి యనబడును. ఈవిధముగ ప్రకృతిననుసరించి పరీక్షింపవలయును.

వికృతివివరణము.

మూ॥ వికృతిత శ్చేతి—వికృతినుచ్యతే వికారః। తత్ర వికారం హేతుదోషదూష్యప్రకృతి దేశకాలబలవిశేషైర్విజ్ఞతశ్చ పరీక్షేత, న హ్యస్తరేణ హేత్వాదీనాం బలవిశేషం వ్యాధిబలవిశేషోపలబ్ధిః; యస్య హి వ్యాధేర్దోషదూష్యప్రకృతిదేశకాలబలసామ్యం భవతి మహచ్చ హేతులిజ్జబలం స వ్యాధిర్బలవాన్ భవతి, తద్విపర్యయా చ్ఛాల్పబలః, మధ్యబలస్తు దోషాదీనామన్యతమసామాన్యాద్ధేతులిజ్జ మధ్యబలత్వాచ్ఛోపలభ్యతే ॥102॥

అ॥ వికృతినుసరించి పరీక్షించు విధము చెప్పబడుచున్నది. వికృతి వ్యాధి యన బడును. హేతువులు, దోషములు, దూష్యములు, ప్రకృతి, దేశము, కాలము వీని యొక్క బలవిశేషములనుబట్టియు లక్షణములనుబట్టియు వ్యాధిని పరీక్షింపవలయును. హేతువులు మొదలగువానియొక్క బలవిశేషమును తెలిసికొనినచో వ్యాధియొక్క బలవిశేషమును తెలిసికొనుటకు వీలుకలుగదు. దోషములు దూష్యములు ప్రకృతి దేశము కాలము వీనియొక్క బలమునకు సామ్యమున్నట్టియు హేతువులును లక్షణము లును అధికముగనున్నట్టియు వ్యాధి బలవత్తరముగ నుండును. దానికి వ్యతిరేకలక్షణ ములు కలది అల్పబలముకలదిగ నుండును. దోషములు మొదలగువానిలో కొన్ని మాత్రము సామ్యముగనున్నట్టియు హేతువులును లక్షణములును మధ్యమబలముగ నున్నట్టియు వ్యాధి మధ్యమబలము కలదిగ నుండును.

సారవివరణము.

మూ॥ సారతశ్చేతి—సారాణ్యష్టే పురుషాణాం బలమాన విశేషజ్ఞానార్థముపదిశ్యంతే । తద్యథా—త్వగ్రక్తమాంసమేదోస్థి మజ్జశుక్రసత్త్వాని ॥103॥

అ॥ సారముననుసరించి పరీక్షించు విధము చెప్పబడుచున్నది. త్వక్కు, రక్తము మాంసము, మేదస్సు, అస్థి, మజ్జ, శుక్రము, సత్త్విము ఎనిమిదివిధములగు వీనియొక్క సారములనుబట్టి పురుషులయొక్క బలవిశేషమును తెలిసికొనవలయును.

త్వక్సార లక్షణము.

మూ॥ తత్ర స్నిగ్ధశ్లక్షమృదుప్రసన్నసూక్ష్మల్పగమ్భీర సుకుమారలోమా సప్రభేద చ త్వక్ త్వక్సారాణాం; నా సారతా సుఖసౌభాగైశ్వర్యోపభోగబుద్ధివిద్యారోగ్యప్రహర్షణశ్చాయుశ్చ నిత్యరమాచప్తే ॥104॥

అ॥ త్వక్సారముకలవారలయొక్క చర్మము స్నిగ్ధముగను నునుపుగను మృదువుగను నిర్మలముగను సూక్ష్మముగను కొంచెము గంభీరముగను సుకుమారముగను రోమయుక్తముగను కాంతికలదిగను నుండును. ఇట్టి త్వక్సారమును కలిగియుండుటవలన సుఖము, శుభములు, ఐశ్వర్యము, భోగములు, బుద్ధి, విద్య, ఆరోగ్యము, సంతోషము, దీర్ఘాయువు, వీనిని కలిగియుండును.

రక్తసారలక్షణములు.

మూ॥ కర్ణాక్షిముఖజిహ్వనాసాష్ట పాణిపాదతలనఖలలాటమే హనం స్నిగ్ధరక్తం శ్రీమత్ భ్రాజిష్ణు రక్తసారాణాం, సా సారతా నుఖముదగ్రతాం మేధాం మనస్విత్యం సౌకుమార్యమవతిబలక్లేశ సహిష్ణుత్వముష్ణాసహిత్యం చాచప్తే ॥105॥

అ॥ రక్తసారముకలవారలయొక్క చెవులు, నేత్రములు, ముఖము, నాలుక, ముక్కు, పెదవులు, చేతులు, కాళ్ళు, గోళ్ళు, నుదురు, మేడ్రము ఇవి స్నిగ్ధముగను రక్తవర్ణముగను శోభాయుక్తములుగను కాంతియుక్తములుగను నుండును. రక్తసారమును కలిగియుండుటవలన సుఖము, అధికమగు మేధాశక్తి, అభిమానము, సౌకుమార్యము, అల్పబలము, కష్టములను సహింపలేకుండుట, ఉష్ణమును సహింపలేకుండుట వీనిని కలిగి యుందురు.

మాంససారలక్షణము.

మూ॥ శబ్దలలాటకృకాటికాక్షిగణ్డహనుగ్రీవాన్క-న్ధోదంకక్ష వక్షఃపాణిపాదసన్ధయః గురుస్థిరమాంసోపచితా మాంససారాణాం సా సారతా క్షమాం ధృతిమలౌల్యం విత్తం విద్యాం సుఖమార్జవ మారోగ్యం బలమాయుశ్చ దీర్ఘమాచప్తే ॥ 106॥

అ॥ మాంససారము కలవారియొక్క కణతలు, నుదురు, కృకాటికాప్రదేశము, నేత్రములు, చెక్కిళ్ళు, అంకిళ్ళు, మెడ, భుజశిరస్సులు, ఉదరము, చంకలు, వక్షఃస్థలము, చేతులు, కాళ్ళు, సంధులు ఇవి గురువుగను స్థిరముగను మాంసపుష్టికలవిగను నుండును. మాంససారమును కలిగియుండుట వలన ఓర్పు, ధైర్యము, లోభములేకుండుట, ధనము, విద్య, సుఖము, ఋజుస్వభావము, ఆరోగ్యము, బలము, దీర్ఘాయువు వీని కలిగి యుందురు.

మేషసారలక్షణము.

మూ॥ వర్ణస్వరనేత్రకేశలోమనఖన్తౌష్ణ్యమూత్రపురీషేషు విశేషతః స్నేహో మేదఃసారాణాం; సా సారతా విత్తైశ్వర్యసుఖోప భోగప్రదాన్యార్జవం సుకుమారోపచారతాం చాచప్తే ॥ 107 ॥

అ॥ మేదస్సారముకలవారియొక్క వర్ణము, స్వరము, నేత్రములు, వెంట్రుకలు, రోమములు, గోళ్ళు, దంతములు, పెదవులు, మూత్రము, పురీషము ఇవి విశేషించి స్నిగ్ధముగ నుండును. మేదస్సారమును కలిగియుండుటవలన ధనము, ఐశ్వర్యము, సుఖము, భోగములు, దానముచేయుట, ఋజుస్వభావము, సుకుమారత్వము, ఉపచారస్వభావము వీనిని కలిగియుందురు.

అస్థిసారలక్షణము.

మూ॥ పార్షిగుల్ఫజాన్వరత్నిజతుచిబుకశిరఃపర్వస్థూలాః స్థూతాస్థినఖదంతాశ్చాస్థిసారాః, తేమహాత్సాహః క్రియావంతః క్లేశసహః సారస్థిశరీరాః భవన్త్యాయుష్మన్తశ్చ ॥108॥

అ॥ అస్థిసారముకలవారియొక్క మడిమలు, చీలమండలు, మోకాళ్ళు, అరత్ని ప్రదేశము, మెడకొంకులు, గడ్డము, శిరస్సు, కణుపులు, ఎముకలు, గోళ్ళు, దంతములు ఇవి స్థూలముగ నుండును. అస్థిసారమును కలిగియుండుటవలన అధికమగు ఉత్సాహము, క్రియాసామర్థ్యము, కష్టములను సహించుశక్తి, సారవంతమైనట్టియు దృఢమైనట్టియు శరీరము, దీర్ఘాయువు వీనిని కలిగియుందురు.

మజ్జసారలక్షణము.

మూ॥ తన్వజ్ఞా బలవంతః స్నిగ్ధవర్ణస్వరాః స్థూలదీర్ఘవృత్త సంధయశ్చ మజ్జసారాః; తే దీర్ఘాయుషో బలవంతః శుత్రవిజ్ఞానవిత్రా పత్యసంమానభావశ్చ భవన్తి ॥ 109॥

అ॥ మజ్జసారముకలవారు సూక్ష్మమైన శరీరముకలవారుగను, బలవంతులుగను, స్నిగ్ధమైనవర్ణమును స్వరమును కలవారుగను, స్థూలముగను దీర్ఘముగను శుండ్రముగను నుండు సంధులుకలవారుగను నుందురు. మరియు దీర్ఘాయువుకలవారుగను, బలవంతులుగను, శాస్త్రము విజ్ఞానము ధనము సంతానము గౌరవము ఇవి కలవారును నుందురు.

శుక్రసారలక్షణము.

మూ॥ సోమ్యాః సామ్యప్రేక్షణశ్చ క్షీరపూర్ణలోచనా ఇవ ప్రవర్షబలః స్నిగ్ధవృత్త సారసమసంహతశిఖరిదశనాః ప్రసన్న స్నిగ్ధవర్ణస్థా భ్రాజిష్ణసహో హామస్థిచశ్చ శుక్రసారాః తే స్త్రీప్రియా । ప్రియోపభోగాబలవంతః సుఖైశ్వర్యారోగ్యవిత్ర సంమానాపత్య భావశ్చ భవన్తి ॥110॥

అ॥ శుక్రసారముకలవారు సౌమ్యులుగను, సుందరమైనరూపముకలవారుగను, క్షీరపూర్ణమైనట్లున్న నేత్రములుకలవారుగను, అధికమైన సంతోషముకలవారుగను, స్నిగ్ధములుగను గుండ్రములుగను దృఢములుగను సమములుగను కలిసినవిగను కోణములుకలవిగను నుండు దంతములుకలవారుగను, నిర్మలముగను స్నిగ్ధముగను నుండు వర్ణమును స్వరమును కలవారుగను, కాంతికలవారుగను, గొప్పనితంబప్రదేశము కలవారుగను నుందురు. మరియు స్త్రీలకు ప్రియమైనవారుగను, అనుకూలమైన భోగములు కలవారుగను, బలవంతులుగను, సుఖము విశ్వర్యము ఆరోగ్యము ధనము సన్మానము సంతానము ఇవి కలవారుగను నుందురు.

సత్త్వసారలక్షణము.

మూ॥ స్మృతిమన్తో భక్తిమన్తః కృతజ్ఞాః ప్రాజ్ఞాః శుచయో మహాత్సాహా దక్షా ధీరాః సమరవిక్రాంతయోధినస్త్యక్తవిషాదాః స్వవస్థితగతిగమ్భీరబుద్ధిచేష్టాః కల్యాణాభినివేశినశ్చ సత్త్వసారాః; తేషాం స్వలక్షణై రేవ గుణా వ్యాఖ్యాతాః ॥111॥

అ॥ సత్త్వసారముకలవారు జ్ఞాపకశక్తికలవారుగను, భక్తికలవారుగను, కృతజ్ఞులుగను, బుద్ధిమంతులుగను, శుచివంతులుగను, అధికమైన ఉత్సాహముకలవారుగను, సమర్థులుగను, ధీరులుగను, యుద్ధమునంగు పరాక్రమముతో పోరాడువారుగను, దుఃఖములేనివారుగను, సరియైనగమనముకలిగినట్టియు గంభీరమైనట్టియు బుద్ధియు చేష్టలును కలవారుగను, శుభములయందు ఇచ్చకలవారుగను నుందురు. ఈలక్షణము లనుబట్టియే గుణములనుకూడ తెలిసికొనవలయును.

సర్వసారలక్షణము.

మూ॥ తత్ర సర్వైస్సాన్తరై రుపేతాః పురుషాః భవన్త్యతిబలాః పరమగౌరవయుక్తాః క్లేశసహాః సర్వారఘ్నేష్వాత్మని జాతప్రత్యయా కల్యాణాభినివేశినః స్థిరసమాహితశరీరాః సుసమాహితగతయః సానునాదస్నిగ్ధగమ్భీరమహాస్వగాః సుఖై శ్వర్యవిత్తోపభోగసంమానభాజో మన్దజరసో మన్దవికారాః ప్రాయస్తల్యగుణవిస్తీర్ణాపత్యాశ్చిరజీవినశ్చ భవన్తి ॥112॥

అ॥ సమస్తసారములతోకూడియుండు పురుషులు అధికమైనబలముకలవారుగను, అధికమైన గౌరవముకలవారుగను, కష్టములనుసహించువారుగను, సమస్తకృత్యములను తామేచేయవలయునను కోరికకలవారుగను, శుభములయందు ఇచ్చకలవారుగను, స్థిరమైనట్టియు బాగుగకలిసియున్నట్టియు శరీరముకలవారుగను, సరియైనగమనముకలవారుగను, ప్రతిధ్వనించునట్టియు స్నిగ్ధమైనట్టియు గంభీరమైనట్టియు గొప్పస్వరము కలవారుగను, సుఖము విశ్వర్యము ధనము భోగములు సన్మానము ఇవి కలవారుగను,

ముసలితనమును వ్యాధులును శీఘ్రముగ కలుగనివారుగను, తరుచుగ తమతో సమానమైన గుణములుకల అధికసంతానముకలవారుగను, దీర్ఘాయువుకలవారుగను నుందురు.

మూ॥ అతో విపరీతా స్త్వసారాః ॥ మధ్యానాం మధ్యైః సారవిశేషైర్గుణవిశేషా వ్యాఖ్యాతా భవన్తి । ఇతి సారాణ్యప్తే పురుషాణాం బలప్రమాణవిశేషజ్ఞానార్థాన్యపదిష్టానిభవన్తి ॥114॥

అ॥ పూర్వమునందు చెప్పబడిన సారలక్షణములు లేనివారు సారహీను లనబడుదురు. సారలక్షణములు మధ్యమముగనున్నవారు మధ్యసారముకలవారని చెప్పబడుదురు. పురుషులయొక్క బలప్రమాణవిశేషములను తెలిసికొనుటకు ఇట్లు ఎనిమిదివిధములగు సారములు చెప్పబడినవి.

మూ॥ కథం ను శరీరమాత్రదర్శనాదేన భిషజ్ముహ్యేదయముపచితత్వాద్బలవాన్, అయమల్పజలః కృశత్వాత్, మహాబలవానయం మహాశరీరత్వాత్, అయమల్పశరీరత్వాదల్పబల ఇతి; దృశ్యస్తే హ్యల్పశరీరాః కృశాశ్చైచ్చకే బలవన్తః, తత్ర పిపీలికాభారహరణవత్స్థిద్ధిః । అతశ్చ సారతః పరీక్షే తేన్యక్తమ్ ॥115॥

అ॥ శరీరమునుమాత్రముమాచి లావుగనుండుటవలన బలవంతుడనియు, సన్నముగనుండుటవలన బలములేనివాడనియు, గొప్పశరీరమునుకలిగియుండుటవలన మహాబలవంతుడనియు, అల్పశరీరమునుకలిగియుండుటవలన తక్కువబలముకలవాడనియు వైద్యుడు మోహమునుపొందకూడదు. అల్పశరీరముకలిగినట్టియు సన్నముగనున్నట్టియు కొంతమంది బలవంతులుగ నుందురు. వారు 'చీమలుభారమునుమోయునట్లు'చాలాకార్యములను చేయుదురు. ఇందువలన సారముబట్టి పరీక్షింపవలయునని చెప్పబడినది.

సంహననవివరణము.

మూ॥ సంహననతశ్చేతి—సంహననం సంఘాతః సంయోజనమిత్యేకోఽర్థః తత్ర) సమసువిభక్తాస్థిసుబద్ధసస్థిసునివిష్టమాంసశోణితం సుసంహతం శరీరమిత్యుచ్యతే । తత్ర) సుసంహతశరీరాః పురుషా బలవన్తః, విపర్యయేణాల్పబలాః, ప్రవరావరమధ్యత్వాత్సంహననస్య మధ్యబలా భవన్తి ॥116॥

అ॥ సంహననముననుసరించి పరీక్షించువిధము చెప్పబడుచున్నది. సంహననము సంఘాతము సంయోజనము అను మాడుశబ్దములును 'కూడియుండుట' అను ఒకే అర్థమును కలిగియుండును. సమానములుగనున్నట్టియు సువిభక్తములైనట్టియు ఎముకలను, బాగుగబంధింపబడియున్న సంధులను, బాగుగకూడియున్న మాంసరక్తములను కలిగియున్న శరీరము సుసంహతశరీర మనబడును. సుసంహతమైన బలశరీరముకలపురుషులు

వంతులుగ నుందురు. సుసంహత మైనశరీరములేనివారు అల్పబలముకలవారుగ నుందురు. శరీరముయొక్క సంహననము (కూడిక) మధ్యమముగ నున్నయెడల మధ్యమబలము కలవారుగ నుందురు.

ప్రమాణవివరణము.

మూ॥ ప్రమాణతశ్చేతి—శరీరప్రమాణం పునర్యథాస్వేనాజ్ఞులి ప్రమాణేనోపదేక్ష్యతే ఉత్సేధవిస్తారాయామైర్యథాక్రమమ్ । తత్త్ర పాదా చత్వారి షట్ చతుర్దశ చాజ్ఞులాని, జ్ఞజ్ఞే త్వష్టాదశాజ్ఞులే షోడశాజ్ఞులిపరిక్షేపే జానునీ చతురజ్ఞులీషోడశాజ్ఞులిపరిక్షేపే, తింశ ద్జలపరిక్షేపావష్టాదశాజ్ఞులాపూరూ, షడజ్ఞులదీర్ఘా వృషణావష్టాజ్ఞులి పరిణాహా, శేఫః షడజ్ఞులదీర్ఘం పశ్చాజ్ఞులపరిణాహం, ద్వాదశా జ్ఞులపరిమితో భగః, షోడశాజ్ఞులవిస్తారాకటీ, దశాజ్ఞులం వస్తీశిరః, దశాజ్ఞులవిస్తారం ద్వాదశాజ్ఞులముదరం, దశాజ్ఞులవిస్తీర్ణే ద్వాదశాజ్ఞు లాయామే పార్శ్వే, ద్వాదశాజ్ఞులవిస్తారం స్తనాంతరం, ద్వ్యజ్ఞులం స్తనపర్యంతం, చతుర్ద్వింశత్యజ్ఞులవిశాలం ద్వాదశాజ్ఞులోత్సేధమురః, ద్వ్యజ్ఞులం హృదయం, అష్టాజ్ఞుతా స్కన్ధౌ, షడజ్ఞులావంసా, షోడ శాజ్ఞుతా ప్రబాహూ, పశ్చాదశాజ్ఞుతా ప్రపాణీ, హస్తాదశాజ్ఞుతా, కక్షావష్టాజ్ఞుతా, త్రికం ద్వాదశాజ్ఞులోత్సేధం, అష్టాదశాజ్ఞులో త్సేధం పృష్ఠం, చతురజ్ఞులోత్సేధా ద్వావింశత్యజ్ఞులపరిణాహా శిరో ధరా, ద్వాదశాజ్ఞులోత్సేధం చతుర్ద్వింశత్యజ్ఞుల పరిణాహమాననం, పశ్చాజ్ఞులమాస్యం, చిబుకౌష్ఠకర్ణాక్షిమధ్యనాసికాలలాటం చతు ర్దశం, షోడశాజ్ఞులోత్సేధం ద్వాత్రింశపజ్ఞులపరిణాహం శిరః, ఇతి పృథక్త్వేనాజ్ఞావయవానాం మానముక్తః కేవలం పునఃశరీర మజ్ఞులిపర్వాణి చతురశీతి స్తదాయామవిస్తారసమం సమచ్యచతే, తత్రాయుర్బలమోజః సుఖమైశ్వర్యం విత్తమిష్టాశ్చాపరే భావా భవన్త్యాయతాః ప్రమాణసేతి శరీ వివర్యయ స్త్వతో హీనేఽధికే వా॥117॥

అ॥ ప్రమాణముననుసరించి పరీక్షించువిధము చెప్పబడుచున్నది. శరీరపరిమాణము వానివానియొక్క అంగుళిపరిమాణముతో ఎత్తు వెడల్పు పొడుగు వీనిననుసరించి యథాక్రమముగ చెప్పబడుచున్నది. పాదములు నాలుగంగుళముల ఎత్తుగను అరంగుళముల వెడల్పుగను పదునాలుగంగుళముల పొడుగుగను నుండును, పిక్కలు

పదునెనిమిదంగుళములపొడవుగను పదునారంగుళముల చుట్టుకొలతకలవిగను నుండును. మోకాళ్ళు నాలుగంగుళముల పొడుగుగను పదునారంగుళముల చుట్టుకొలతకలవిగను నుండును. తొడలు ముప్పదంగుళముల చుట్టుకొలతకలవిగను పదునెనిమిదంగుళముల పొడుగుగను నుండును. వృషణములు ఆరంగుళముల పొడుగుగను ఎనిమిదంగుళముల చుట్టుకొలతకలవిగను నుండును. మేఘము ఆరంగుళముల పొడవుగను అయిదంగుళముల చుట్టుకొలతకలదిగను నుండును. యోని పండ్రెండంగుళముల పరిమితిగను, కటి ప్రదేశము పదునారంగుళముల వైశాల్యముకలదిగను, వస్త్రప్రదేశము పదియంగుళముల పరిమితిగను నుండును. ఉదరము పదియంగుళముల వెడల్పుగను పండ్రెండంగుళముల పొడుగుగను, పార్శ్వములు పదియంగుళముల వెడల్పుగను పండ్రెండంగుళముల పొడుగుగను నుండును. స్తనములయొక్క మధ్యప్రదేశము పండ్రెండంగుళముల పరిమితిగను నుండును. స్తనప్రదేశము రెండంగుళముల పరిమితిగను నుండును. వక్షస్థలము ఇరువది నాలుగంగుళముల వైశాల్యముగను పండ్రెండంగుళముల ఎత్తుగను నుండును. హృదయము రెండంగుళముల పరిమితిగను, భుజశిరస్సులు ఎనిమిదంగుళముల పరిమితిగను, అంశ ఫలకములు ఆరంగుళముల పరిమితిగను, ప్రగండములు (మోచేతి పైభాగము) పదునారంగుళముల పొడుగుగను, ప్రకోష్ఠములు (మోచేతి క్రిందిభాగము) పదునెనిమిదంగుళముల పొడుగుగను, అరచేతులు పదియంగుళముల పొడుగుగను, చంకలు ఎనిమిదంగుళముల పరిమితిగను, త్రికప్రదేశము పండ్రెండంగుళముల ఎత్తుగను, పృష్ఠప్రదేశము పదునెనిమిదంగుళముల పరిమితిగను నుండును. మెడ నాలుగంగుళముల పొడవుగను ఇరువదిరెండంగుళముల చుట్టుకొలతకలదిగను నుండును. ముఖము పండ్రెండంగుళముల పొడుగుగను ఇరువదినాలుగంగుళముల వైశాల్యముకలదిగను నుండును. నోరు అయిదంగుళముల పరిమితిగను నుండును. గడ్డము పెదవులు చెవులు నేత్రముల మధ్యభాగము ముక్కు నుదురు ఇవి నాలుగేసి అంగుళముల పరిమితిగను నుండును. శిరస్సు పదునారంగుళముల ఎత్తుగను ముప్పదిరెండంగుళముల చుట్టుకొలతకలదిగను నుండును. ఇట్లు శరీరావయవములయొక్క పరిమాణము వేరువేరుగ చెప్పబడినది. సమస్తశరీరమును ఎనుబడినాలుగంగుళముల పొడుగుకలదిగను నుండును. పొడుగును వెడల్పును పైనచెప్పబడినవిధమున నున్నచో సమశరీర మనబడును. పరిమాణయు క్తమగు శరీరముగలవారు ఆయువు బలము ఓజస్సు సుఖము విశ్వర్యము ధనము ఇష్టములగు ఇతరభావములు వీనిని కలిగియుందురు. పరిమాణము హీనముగగాని అధికముగగాని యున్నచో పైనచెప్పబడిన భావములు సరిగనుండవు.

సాత్త్వికవివరణము.

మూ॥ సాత్త్వికశ్చేతి—సాత్త్వికనామతద్యతాసితత్యేనోప
యుజ్యమానముపశేతే । తత్రయే ఘృతక్షీరతైలమాంసరససాత్త్వికః
సర్వరససాత్త్విశ్చ, తేబలవంతః క్లేశసహాశ్చిరజీవినశ్చభవన్తి; దూక్ష
సాత్త్వికః పునరేకరససాత్త్విశ్చ యే, తే ప్రాయేణాల్పబలాశ్చ

క్షేత్రనహా అల్పాయుషోఽల్పసాధనాశ్చ; చ్యామిశ్రసాత్కార్యస్తుయే, తే
మధ్యబలాః సాత్కార్యనిమిత్తతోభవన్తి || 118 ||

అ॥ సాత్కార్యముననుసరించి పరీక్ష చేప్పబడుచున్నది. ఏది ఎల్లపుడు ఉపయో
గింపబడుచు శరీరమునకు అనుకూలముగ నుండునో అది సాత్కార్య మనబడును. నెయ్యి
పాలు నూనె మాంసరసము ఇవి అలవాటుకలవారును సమ సరసములును అలవాటుకల
వారును బలవంతులుగను కష్టములను సహించువారుగను దీర్ఘయువు కలవారుగను
నుందురు. రూక్షద్రవ్యము అలవాటుకలవారును ఒకేరస మలవాటుకలవారును తరుచు
అల్పబలము కలవారుగను కష్టములను సహింపలేనివారుగను అల్పాయువు కలవారు
గను అల్పోపకరణములు కలవారుగను నుందురు. పూర్వమునందు చెప్పబడిన రెండు
విధములగు అలవాటును కలవారు మధ్యమబలము కలవారుగ నుందురు.

సత్త్వవివరణము.

మూ॥ సత్త్వతత్త్వేతి—సత్త్వముచ్యతే మనః, తచ్ఛరీరస్య
తన్మౌక్తికమాత్మసంయోగాత్ । తత్త్రివిధం బలభేదేన-ప్రవరం మధ్య
మవరం చేతి । అతశ్చ ప్రవరమధ్యావరసత్త్వాశ్చ భవన్తి పురుషాః ।
తత్ర ప్రవరసత్త్వాః సత్త్వసారాః తే సారేషూపదిష్టాః, స్వల్పశరీరా
హ్యపి తే నిజాగన్తునిమిత్తాసు మహతీష్వపి పీడాస్వవ్యగ్రాదృశ్యస్తే.
సత్త్వగుణవైశేష్యాత్ ; మధ్యసత్త్వాస్త్యపరానాత్మచ్యుపనిధాయ
సంస్తమ్భయన్త్యాత్మనాఽఽత్మానం పరైర్వాపి సంస్తభ్యస్తే; హీన
సత్త్వాస్తు నాత్మనా, న చ పరైః సత్త్వబలం ప్రతిశక్యస్తే ఉపస్తమ్భ
యితుం, మహాశరీరా హ్యపి తే స్వల్పనామపి వేదనానామసహా
దృశ్యస్తే, సంనిహితభయశోకలోభమోహమానా కాద్రభైరవద్విష్ట
బీభత్సవికృతసంకళాస్వపి చ పశుపురుషమాంసశోణితాని చావేక్ష్య
విషాదవైవర్ణ్యమూర్ఛోన్మాదభ్రమప్రపతనానామన్యతమమాపున
న్త్యధవా మరణమితి || 119 ||

అ॥ సత్త్వముననుసరించి పరీక్ష చేప్పబడుచున్నది. మనస్సు సత్త్వమని చెప్ప
బడును. మనస్సు శరీరమునకు ఆత్మసంయోగమువలన ప్రేరణను కలిగించుచుండును.
అది బలభేదముననుసరించి ప్రవరము మధ్యమము అవరము అని మూడువిధములుగ
నుండును. ఇందువలన పురుషులు ప్రవరసత్త్వముకలవారనియు మధ్యమసత్త్వము
కలవారనియు అవరసత్త్వముకలవారనియు మూడువిధములుగ నుందురు. సత్త్వసారము
కలవారు ప్రవరసత్త్వముకలవారుగ నుందురు. వారినిగురించి సారవివరణమునందు చెప్ప
బడినది. వారు అల్పశరీరము కలవారుగ నున్నను సత్త్వగుణవిశేషమునుబట్టి నిజాగన్తు
కారణములవలన పుట్టిన గొప్పవైన బాధలయందుకూడ వ్యాకులత నొందరు. మధ్యమ

సత్త్వముకలవారు ఇతరులను చూచిగాని ఇతరులచే ఓదార్పబడిగాని బాధలను సహించెదరు. అల్పసత్త్వము కలవారు స్వయముగ నైనను ఇతరులచే ఓదార్పబడియైనను కష్టములను సహింపజాలరు. వారు గొప్పశరీరము కలవారైనను స్వల్పబాధలనుకూడ సహింపలేరు. భయము దుఃఖము లోభము మోహము ఇవి కలవారై రాద్రములై నట్టియు భయంకరములైనట్టియు ద్వేషమును కలిగించునట్టియు అసహ్యకరములైనట్టియు వికృతములైనట్టియు కథలను వినుటవలనను జంతువులయొక్కయు మనుజులయొక్కయు మాంసమును రక్తమును చూచుటవలనను దుఃఖము, వివర్ణత్వము, మూర్ఛ, ఉన్మాదము, భ్రమ, పడిపోవుట వీనిలో దేనినైననుగాని మరణమునుగాని పొందును.

ఆహారశక్తి యొక్కయు వ్యాయామశక్తి యొక్కయు వివరణము.

మూ॥ ఆహారశక్తి తశ్చేతి--ఆహారశక్తి రభ్యవహరణశక్త్యాజత
ణశక్త్యా చ పరీక్ష్యా, బలాయుషీ హ్యహారాయ తే॥ వ్యాయామశక్తి
తశ్చేతి -- వ్యాయామశక్తి రపి కర్మశక్త్యా పరీక్ష్యా, కర్మశక్త్యా
హ్యనుమీయతే బలతై విధ్యమ్ ॥121॥

అ॥ ఆహారశక్తి ననుసరించి పరీక్షించువిధము చెప్పబడుచున్నది. ఆహారము భుజించుశక్తి నిబట్టియు జీర్ణశక్తి నిబట్టియు ఆహారశక్తిని తెలిసికొనవలయును. బలమును ఆయువును ఆహారమునకు అధీనములైయుండును. వ్యాయామశక్తి ననుసరించి పరీక్షించు విధము చెప్పబడుచున్నది. కర్మలనాచరించు శక్తి నిబట్టి వ్యాయామశక్తిని తెలిసికొన వలయును. కర్మశక్తి నిబట్టి మూడువిధములగు బలమును ఊహింపవచ్చును.

వయస్సుయొక్క వివరణము.

మూ॥ వయస్తశ్చేతి -- కాలప్రమాణవిశేషాపేక్షిణీ హి శరీ
రావస్థా వయోఽభిధీయతే॥ శద్వయో యథాస్థూలభేదేన త్రివిధం---
బాలం మధ్యం జీర్ణమితి; తత్ర బాలమపరిపక్వధాతుమజాతవ్యజ్జనం
సుకుమారమక్లేశసహమసంపూర్ణబలం శ్లేష్మధాతుప్రాయమాషోడశ
వర్షం, వివర్ధమానధాతుగుణం పునః ప్రాయేణానవస్థితసత్త్వమాత్రిం
శద్వర్షముదిప్తం, మధ్యం పునః సహత్వాగతబలవీర్యపౌరుషపరాక
మగ్రహణధారణస్మరణవచనవిజ్ఞానసర్వధాతుగుణం బలస్థితమవస్థిత
సత్త్వమవిశీర్యమాణధాతుగుణం పిత్తధాతుప్రాయమాషష్టివర్షముప
దిప్తం, అతః పరం పరిహీయమానధాత్విన్ద్రియ బలవీర్యపౌరుషపరా
క్రమగ్రహణధారణస్మరణవచనవిజ్ఞానం భ్రశ్యమానధాతుగుణం వాత
ధాతుప్రాయంక్రమేణ జీర్ణముచ్యతే ఆవర్షతః, వర్షతఃఖల్వాయుషః
ప్రమాణమస్మిన్నాతే; సన్తి పునరధికోనవర్ష శతజీవినోమనుష్యాః ।

తేషాం వికృతివర్జైః ప్రకృత్యాదిబలవిశేషైరాయుషో లక్షణతశ్చ
ప్రమాణమపలభ్య వయసస్త్రిత్వం విభజేత || 122 ||

అ॥ వయస్సుననుసరించి పరీక్షించువిధము చెప్పబడుచున్నది. కాలప్రమాణము ననుసరించియుండు శరీరస్థితి వయస్సు అనబడును. అట్టివయస్సు స్థూలదృష్టి ననుసరించి బాల్యము మధ్యమము వార్ధక్యము అని మూడువిధములుగ నుండును. ధాతువులు పూర్తిగ వృద్ధినొందకపోవుట మీసములు మొదలగునవి పుట్టుకుండుట సుకుమారముగ నుండుట కష్టములను సహింపలేకుండుట బలము సంపూర్ణముగ కలుగుకుండుట శ్లేష్మము వృద్ధిగనుండుట ఈ లక్షణములతోకూడిన పదునారుసంవత్సరములవరకును నుండు వయస్సును, వృద్ధినొందుచున్న ధాతువులును గుణములును కలిగి తరుచు స్తిమితముగనుండని సత్త్వమును కలిగి ముప్పదిసంవత్సరముల వరకును నుండు వయస్సును బాల్యముగ నుండును. బలము వీర్యము పౌరుషము పరాక్రమము గ్రహణశక్తి ధారణశక్తి జ్ఞాపక శక్తి సంభాషణశక్తి విజ్ఞానము సమస్తధాతుగుణములు ఇవి సంపూర్ణముగ నున్నట్టియు అధికమగు బలముకలిగినట్టియు స్తిమితమైనసత్త్వము కలిగినట్టియు క్షీణింపని ధాతు గుణములు కలిగినట్టియు పితృము ప్రధానముగ నుండునట్టియు అరువదిసంవత్సరముల వరకు నుండునట్టి వయస్సు మధ్యమముగ నుండును. ధాతువులు ఇంద్రియపటుత్వము బలము వీర్యము పౌరుషము పరాక్రమము గ్రహణశక్తి ధారణశక్తి జ్ఞాపకశక్తి సంభాషణశక్తి విజ్ఞానము ఇవి క్రమముగ క్షీణించుచున్నట్టియు ధాతుగుణములు నశించునట్టియు వాతము ప్రధానముగ నుండునట్టియు నూరుసంవత్సరములవరకు నుండునట్టి వయస్సు వార్ధక్య మనబడును. ఈ కలికాలమునందు ఆయుఃపరిమాణము నూరుసంవత్సరములుగ నుండును. కొంతమంది నూరుసంవత్సరములకంటె అధికముగగాని తక్కువగగాని జీవించుచున్నారు. వికృతిగాక ఇతరములైన ప్రకృతి మొదలగువానియొక్క బలవిశేషముల ననుసరించియు ఆయువుయొక్క లక్షణముల ననుసరించియు ప్రమాణమును తెలిసికొని వయస్సును మూడువిధములుగ విభజింపవలయును.

మూ॥ ఏవం ప్రకృత్యాదీనాం వికృతివర్జ్యానాం భావానాం
ప్రవరమధ్యావరవిభాగేన బలవిశేషం విభజేత । వికృతిబలత్రైవిధ్యేన
తు దోషబలం త్రివిధమనుమీయతే । తతో భైషజ్యస్య తీక్ష్ణమృదు
మధ్యవిభాగేన త్రిత్వ విభజ్యయథాదోషం భైషజ్యమవచారయేదితి ॥
ఆయుషః ప్రమాణజ్ఞానహేతోః పునర్ద్వియేషు జాతిసూత్రీయే చ
లక్షణాన్యుపరేక్ష్యంతే || 124 ||

అ॥ వికృతికంటె ఇతరములైన ప్రకృతి మొదలగు భావములయొక్క ప్రవరమధ్యమ అవర విభాగముచే బల విశేషమునుకూడ విభజింపవలయును. వికృతి యొక్క మూడువిధములగు బలముచే దోషములయొక్క మూడువిధములగు బలమును ఊహింపవచ్చును. దోషధమును తీక్ష్ణ మృదు మధ్యమ విభాగముచే మూడువిధములుగ విభజించి దోషబలానుసారముగ సుపయోగింపవలయును. ఆయువుయొక్క ప్రమాణమును

తెలిసికొనుటకు నుపకరించు లక్షణము లింకను ఇంద్రియస్థానమునందును శారీరస్థానము నందలి జాతిసూత్రీయాధ్యాయమునందును చెప్పబడగలవు.

కాలవివరణము.

మూ॥ కాలః పునః సంవత్సరశ్చాతురావస్థా చ; తత్ర సంవత్సరో ద్విధా త్రిధా షోఢా ద్వాదశధా ధూయశ్చాప్యతః ప్రవిభజ్యతే తత్తత్కార్యమభిసమీక్ష్య; తం తు ఖలు తావత్తోఢా ప్రవిభజ్య కార్యముపదేక్ష్యతే—హేమంతో గ్రీష్మో వర్షాశ్చేతి శీతోష్ణవర్షలక్షణాస్త్రయ ఋతవో భవంతి; తేషామన్త రేష్వితరే సాధారణలక్షణాస్త్రయ ఋతవః ప్రావృత్ శరద్వసంతా ఇతి; ప్రావృడిత ప్రథమః ప్రవృష్టేః కాలః, తస్మానుబన్ధో హి వర్షా; ఏవమేతే సంశోధనమధికృత్య షడ్విభజ్యంతే ఋతవః ॥125॥

అ॥ సంవత్సరమును రోగిస్థితియు కాలమనబడునని చెప్పబడినది. అందు సంవత్సరము ఆయాప్రయోజనముల ననుసరించి రెండువిధములుగను మూడువిధములుగను ఆరువిధములుగను పండ్రెండువిధములుగను అంతకంటె అధికముగను విభజింపబడినది. సంవత్సరముయొక్క ఆరువిధములగు విభాగము ననుసరించి ప్రయోజనమును చెప్పుచున్నాము. శీతము ఉష్ణము వర్షము అను లక్షణములు యథాక్రమముగ ప్రధానముగ గల హేమంతఋతువు గ్రీష్మఋతువు వర్షఋతువు అను మూడుఋతువు లుండును. వానియొక్క మధ్యయందు పైనచెప్పబడిన లక్షణములు సాధారణముగగల ప్రావృద్భృతువు శరద్భృతువు వసంతఋతువు అను మూడుఋతువు లుండును. వర్షములు అధికముగ కురియుటకు ప్రధానముననుండు కాలము ప్రావృద్భృతువు అనబడును. దానికి పిమ్మట నుండు కాలము వర్షఋతు వనబడును. శోధనకర్మనుద్దేశించి ఈప్రకారముగ ఆరుఋతువులు విభజింపబడినవి.

మూ॥ తత్ర సాధారణలక్షణేష్వృతుషు వమనాదీనాం ప్రవృత్తిర్విధీయతే, నైవ్యక్తిరిత రేషు । సాధారణలక్షణా హి మన్దశీతోష్ణవర్షత్వానునిఖతమాశ్చ భవన్త్యవికల్పకాశ్చ శరీరాషధానాం ఇత రేషున రత్యర్థశీతోష్ణవర్షత్వాద్భుఃఖతమాశ్చ భవన్తి వికల్పకాశ్చ శరీరాషధానామ్ ॥126॥

అ॥ ఇ నిలో సాధారణ లక్షణములుగల ప్రావృద్భృతువు మొదలగు మూడు ఋతువులయ గను వమనాదికర్మలను చేయింపవలయును. ఇతర ఋతువులయందు చేయింపకూడదు. సాధారణలక్షణములుగల ఆ ఋతువులు శీతమును ఉష్ణమును వర్షమును తక్కువగకలవగుటవలన సుఖకరములుగను శరీరమునకును ఔషధమునకును

వికృతిని కలిగింపనివిగను నుండును. హేమంతఋతువు మొదలగు ఇతరఋతువులు శీతమును ఉష్ణమును వర్షమును అధికముగ కలవగుటవలన దుఃఖకరములుగను శరీరమునకును ఔషధమునకును వికృతిని కలిగించునవిగను నుండును.

మూ॥ తత్ర హేమంతే హ్యతిమాత్రశీతోపహతత్వాచ్ఛరీర మసుఖోపవన్నం భవత్యతిశీతవాతాద్ధాతమతిదారుణీభూతమాబద్ధ దోషం చ, భేషజం పునః సంశోధనార్థముష్ణస్వభావం శీతోపహత త్వాన్మద్దవీర్యత్వమాపద్యతే, తస్మాత్తయోః సంయోగే సంశోధన మయోగాయోపపద్యతే, శరీరమపి చ వాతోపద్రవాయ; గ్రీష్మే పునర్భృశోష్ణోపహతత్వాచ్ఛరీరమసుఖోపవన్నం భవత్యుష్ణవాతాత పాద్ధాతమతిశిథిలమత్యంతప్రవిలీనదోషం, భేషజం పునః సంశోధనార్థ ముష్ణస్వభావముష్ణానుగమనా త్తీక్షణతగత్వమాపద్యతే, తస్మాత్తయోః సంయోగే సంశోధనమతియోగాయోపపద్యతే, శరీరమపి పిపా సోపద్రవాయ; వర్షాసు తు మేఘజాలావతతే గూఢార్కచంద్రితారే ధారాకులే వియతి భూమాప జ్జలపటలసంవృతాయామత్యర్థోపక్లి న్నశరీరేషు భూతేషు విహతస్వభావేషు చ కేవలేష్వాషధగ్రామేషు తోయతోయదానుగతమారుతసంస్కర్షాద్గురుప్రవృత్తీని వమనాదీని భ వంతి, గురుసముత్థానాని చ శరీరాణి; తస్మాద్వమనాదీనాం నివృత్తిర్విధీ యతే వర్షాన్తేష్వృతుషు న చేదాత్యయికం కర్మ, ఆత్యయికే పునః కర్మణి, కాని మృతుం వికల్ప్య కృత్రిమగుణోప ధానేనయథర్తుగుణవిప రీతేన భైషజ్యం సంయోగసంస్కారప్రమాణవికల్పేనోపపాద్య ప్రమా ణవీర్యసమం కృత్వా తతః ప్రయోజయేదుత్తమేన యత్నే నావ హితః ॥127॥

అ॥ హేమంతఋతువునందు శరీరము అధికమగుశీతముచే బాధింపబడినదగుట వలన సుఖములేనిదిగను, అతిశీతలమగువాయువుచే పూరింపబడినదిగను, అతిదారుణ మైనదిగను, స్తంభించినదోషములకలదిగను నుండును. అప్పుడు శోధనమునిమిత్త ముపయోగింపబడినట్టియు ఉష్ణస్వభావము కలిగినట్టియు ఔషధము శీతముచే వికృతి నొందింపబడినదగుటవలన అల్పశక్తికలదిగ నగును. అట్టిశరీరమును అట్టియౌషధమును కలియుటవలన శోధనము సరిగ కానేరదు. మరియు శరీరమునకు వాతసంబంధమగు ఉపద్రవములు కలుగును. గ్రీష్మఋతువునందు శరీరము అధికమగుఉష్ణముచే బాధింప బడినదగుటవలన సుఖములేనిదిగను, అత్యుష్ణములగు గాలి ఎండ వీనిచే బాధింపబడినది గను, మిక్కిలి శిథిలమైనదిగను, మిక్కిలి అణగియున్న దోషములుకలదిగను నుండును.

అప్పుడు శోధనమునిమిత్త ముపయోగింపబడినట్టియు ఉష్ణస్వభావము కలిగినట్టియు ఔషధము ఉష్ణముతో కలియుటవలన అధికమగు తీక్షణత్వము నొందును. అందువలన అట్టిశరీరమును అట్టి యౌషధమును కలిసినప్పుడు శోధనము అతియోగముగ నగును. మరియు శరీరమునకు దప్పిక మున్నగు ఉపద్రవములు కలుగును. వర్ష ఋతువునందు ఆకాశము జలయుక్తమగు మేఘములతో కూడినదిగను, కనబడని సూర్యుడు చంద్రుడు నక్షత్రములు ఇవి కలదిగను, వర్ష ధారలచే వ్యాకులమైనదిగను నుండును. భూమి బురదతోడను జలముతోడను కూడినదిగ నుండును. ప్రాణులు మిక్కిలి క్లిన్నమైన శరీరముకలవారుగ నుందురు. సమస్తౌషధములు చెడినగుణములుకలవిగ నుండును. అట్టి సమయమునందు ప్రయోగింపబడిన వమనాదికర్మలు జలముయొక్కయు మేఘములతో కూడినగాలియొక్కయు సంబంధమువలన సుఖములేని ప్రవృత్తికలవి యగును. శరీరములు శోధనముచే బాధింపబడినవి యగును. కావున హేమంతఋతువు మొదలగు ఋతువుల యందు అత్యవసరములేనిచో వమనాదికర్మలను చేయింపకూడదు. అత్యవసరము కలిగినచో ఔషధమునందు ఆయాఋతువులకు విపరీతమైన గుణములను కృత్రిమవిధానముచే కలుగజేసి సంయోగము సంస్కారము ప్రమాణము పీనియొక్క వికల్పములచే ప్రమాణమును శక్తిని సమానముగ నుండునట్లు చేసి పిమ్మట అప్రమత్తుడై సరియగు ప్రయత్నముతో ప్రయోగింపవలయును.

మూ॥ ఆత్మరావస్థాస్వపి తు కార్యాకార్యం ప్రతి కాలాకాల సంజ్ఞా । తద్యథా—అస్యామవస్థాయామప్య భేషజస్య కాలోఽకాలః పునరస్యేతి, ఏతదపి హి భవత్యవస్థావిశేషేణ, తస్మాదాతురావస్థాస్వపి హి కాలాకాలసంజ్ఞా । తస్య పరీక్షా—ముహూర్ముహూరాతురస్య సర్వావస్థావిశేషావేక్షణం యథావద్భేషజప్రయోగార్థం, న హ్యతి పతితకాలమప్రాప్తకాలం వా భేషజముపయుజ్యమానం యాగికం భవతి; కాలో హి భైషజ్యప్రయోగపర్యాప్తిమభినిర్వరయతి॥128॥

అ॥ రోగియొక్క ఆయావస్థలయందు చికిత్స చేయతగినసమయము కాలమనియు చికిత్సచేయతగినసమయము అకాలమనియు చెప్పబడును. ఎట్లనగా - ఈవస్థయందు ఈ ఔషధమునకు తగినకాలమనియు ఈ ఔషధమునకు తగనికాలమనియు తెలిసికొనుట అవస్థావిశేషమునుబట్టి కలుగును. అందువలన రోగియొక్క స్థితులయందుకూడ కాలాకాలసంజ్ఞ కలుగును. దానియొక్క పరీక్ష చెప్పబడుచున్నది. ఔషధమును ప్రయోగించు నిమిత్తము రోగియొక్క సర్వావస్థలయొక్క విశేషములను తరుచు చూచుచుండవలయును. సమయమునుమించిగాని సమయమురాకుండగగాని ఉపయోగింపబడిన యౌషధము సరిగ నుపకరింపజాలదు. ప్రయోగింపబడిన ఔషధముయొక్క సిద్ధికాలము ననుసరించియే యుండును.

ప్రవృత్తియొక్కయు ఉపాయముయొక్కయు వివరణము.

మూ॥ ప్రవృత్తిస్తుప్రతికర్మసమారమ్భః; తస్య లక్షణం—
భిషగాతురౌషధపరిచారకాణాం క్రియాసమాయోగః॥ ఉపాయఃపున
ర్భిషగాదీనాం సౌష్ఠవమభివిధానం చ సమ్యక్ । తస్య లక్షణం--భిష
గాదీనాంయథోక్తగుణ సంపద్భిర్దేశకాలప్రమాణసాత్మ్యక్రియాదిభిశ్చ
సిద్ధికారణైః సమ్యగుపపాదితస్యౌషధస్యావచారణమితి ॥130॥

అ॥ చికిత్సనుగూర్చి ప్రవర్తించుట ప్రవృత్తియని చెప్పబడినది. వైద్యుడు, రోగి,
ఔషధము, పరిచారకుడు వీరు చికిత్సనిమిత్తము కలిసి ప్రవర్తించుట ప్రవృత్తిగ
నుండును. వైద్యుడు మొదలగువిషయములు సరిగ్ ప్రవర్తించుట ఉపాయమని చెప్ప
బడినది. వైద్యుడు మొదలగువారికి చెప్పబడిన గుణములతో కూడినట్టియు దేశము
కాలము ప్రమాణము సాత్మ్యము క్రియలు మొదలగునట్టి సిద్ధికారణముల ననుసరించి
సరిగ్ తయారుచేయబడిన ఔషధమును ప్రయోగించుట ఉపాయమునకు లక్షణముగ
నుండును.

మూ॥ ఏవమేతే దశ పరీక్ష్యవిశేషాః పృథక్పృథక్ పరీక్షి
తవ్యా భవాన్తి ॥

అ॥ ఇట్లు పైనచెప్పబడిన పదివిధములగు పరీక్షింపదగినవిషయములను వేరు
వేరుగ పరీక్షింపవలయును.

మూ॥ పరీక్షాయాస్తు ఖలు ప్రయోజనం ప్రతిపత్తిజ్ఞానం;
ప్రతిపత్తిర్నామ -- యో వికారో యథా ప్రతిపత్తవ్యస్తస్య తథాఽ
నుష్ఠానజ్ఞానమ్ ॥131॥

అ॥ పరీక్షవలన ప్రతిపత్తిజ్ఞానము కలుగును. ఏవ్యాధియందు ఎట్లు చికిత్సింప
వలయునో దాని నట్లు చికిత్సింపుట ప్రతిపత్తి యనబడును.

మూ॥ యత్ర తు ఖలు వమనాదీనాం ప్రవృత్తిర్యత చ నివృ
త్తిస్తద్వ్యాసతః సిద్ధిషూత్తరకాలయవదేక్ష్యతే సర్వమ్ । ప్రవృత్తి
నివృత్తిలక్షణసంయోగే తు ఖలు గురులాఘవం సంప్రకార్య సమ్య
గధ్యవస్యేదన్యతరనిష్ఠాయామ్ । సన్తిహివ్యాధయః శాస్త్రీషూత్స
ర్గాపవాదై రుపక్రమం ప్రతినిర్దిష్టాః । తస్మాద్గురులాఘవం సంప్రధార్య
సమ్యగధ్యవస్యేదిత్యుక్తమ్ ॥132॥

అ॥ వమనాదులను ఎప్పుడు చేయింపవచ్చునో ఎప్పుడు చేయింపకూడదో ఆవిష
యము ముందు సిద్ధిస్థానమునందు వివరించి చెప్పబడగలదు. ప్రవృత్తినివృత్తిలక్షణములు
కలిసియున్నప్పుడు వానియొక్క గురులఘుత్వములను తెలిసికొని ఏదియేని ఒకయవ

సను బాగుగ నిర్ధారణ చేయవలయును. శాస్త్రములయందు వ్యాధులకు చికిత్స సామాన్యముగను విశేషముగను చెప్పబడినది. అందువలన గురులఘుత్వములను తెలిసికొని బాగుగ నిర్ధారణచేయవలయునని చెప్పబడినది.

వమనద్రవ్యములు - తత్కల్పనావిషయము.

మూ॥ యాని తు ఖలు వమనాదిషు భేషజద్రవ్యాణ్యుప
యోగం గచ్ఛన్తి తాన్యనువ్యాఖ్యాస్యన్తే; తద్యథా—ఫలజీమూత
కేత్వాకుధామార్గవకుటజకృతవేధనఫలాని, ఫలజీమూతకేత్వాకుధా
మార్గవపత్రపుష్పాణి; ఆరగ్వధవృక్షక మదనస్వాదుకణ్ఠకపాఠాపాట
లాశాజ్జేష్టామూర్వాసప్తపర్ణనక్తమాలపిచుమర్దపటోలసుషవీగుడూ
చీసోమవల్కచిత్రకద్వీపిశిగు మూలకషాయైశ్చ, మధుమధూకకోవి
దారకర్బుదారసీపనిచులబిమ్బిశణపుష్పీసదాపుష్పీప్రత్యకుష్పాకషా
యైశ్చ, ఏలాహరేణుప్రియజ్ఞుపృథ్వీకాకుస్తుమ్బురుతగరనలదప్రీబేర
తాలీసగోపీకషాయైశ్చ, ఇక్షు కాణ్డేక్షీక్షువాలికాదర్భపోటగలకాలం
కృతకషాయైశ్చ, సుమనాసోమనస్యాయనీహరిద్రాదారుహారిద్రావృశ్చీర
పునర్న వామహాసహాక్షుద్రసహాకషాయైశ్చ, శాల్మలిశాల్మకభద్రపర్ణ్య
లాపర్ణ్యపోదికోద్దాలకధన్వనరాజాదనోపచితాగోపీశృజ్గాటికాకషాయై
శ్చ, పిప్పలీపిప్పలీమూలచవ్యచిత్రకశృజ్జవేరనర్సపఘాణితక్షీరక్షారలవ
ణోదకైశ్చ, యథాలాభం యథేష్టం వాఽప్యృపసంస్కృత్య వర్తికి
యాచూర్ణావలేహస్నేహకషాయమాంసరసయవాగూయాషకామ్బులి
కక్షీరోపధేయాన్మోదకానన్యాంశ్చ యోగా వివిధాననువిధాయ
యథార్థం వమనార్థాయ దద్యాద్విధివద్వమనమితి కల్పసంగ్రహో
వమనద్రవ్యాణాం; కల్పస్తేష్వపాం విస్తరేణోత్తర కాలముపదేక్ష్య తే॥

అ॥ వమనమునిమిత్తము ఉపయోగించు ద్రవ్యములనుగూర్చి వివరించి చెప్పుచు
న్నాము. మృంగకాయ, దేవదాళి, చేదుసొర, పెద్దచేదుబీర, కొడిసెపాల, చిన
చేదుబీర వీనియొక్క విత్తులను; మృంగకాయ, దేవదాళి, చేదుసొర, పెద్దచేదుబీర
వీనియొక్క ఆకులను పువ్వులను; రేల కొడిసెపాల మృంగకాయ పల్లెరు చిరు
బొద్ది కలిగొట్టు గురివింద చాగ ఏడాకులఅరటి కానుగ వేప చేదుపొట్ల కాకర
తిప్పతీగ తెల్లచండ్ర చిత్రమూలము వాకుడు మునగవేళ్ళు వీనియొక్క కషాయ
ములతోడను, యష్టిమధుకము ఇప్ప ఎర్రదేవకాంచనము తెల్లదేవకాంచనము
కడిమి ప్రబ్బలి దొండ తేలుమణిచెట్టు ప్రత్తి ఉత్తరేణు వీనియొక్క కషాయముల
తోడను, ఏలకులు కేణుకలు ప్రేంఖణము పెద్దజీలకర్ర ధనియాలు గ్రంధితగరము

వట్టివేళ్ళు కరువేరు తాలీసపత్రి సుగంధిపాల వీనియొక్క కషాయములతోడను, చెరుకు తెల్లచెరుకు రెల్లు దర్భలు కిక్కసగడ్డి కసివింద వీనియొక్క కషాయములతోడను, జాపత్రి మాలతి పసుపు మ్రానిపసుపు గలిజేరు తెల్లగలిజేరు కారుమినుము కారు పెసర వీనియొక్క కషాయములతోడను, బూరుగు దాసెనచెక్క పెద్దగుమ్మడు సన్న రాన్నము బచ్చలి విరిగి తడచెట్టు పాలచెట్టు దంతి సుగంధిపాల మనుబాల వీనియొక్క కషాయములతోడను, పిప్పళ్ళు మోడి చవ్యము చిత్రమూలము శొంథి ఆవాలు వీనియొక్క కషాయములతోడను, చెరుకుపాకము పాలు తూరోదకము లవణోదకము వీనితోడను సంస్కరించి వర్తులు చూర్ణములు లేహములు స్నేహములు కషాయములు మాంసరసములు యవాగులు యూషములు కాంబలికములు పాలు మోదకములు మొదలగు ననేకవిధములైనవానిని తయారుచేసి వమనమును చేయింపతగినవానికి తగు విధముగ నీయవలయును. పూర్వమునందు చెప్పబడిన ద్రవ్యములను లభించునట్లుగగాని యిష్టానుసారముగగాని గ్రహింపవలయును. వమనద్రవ్యములయొక్క కల్పనాసంగ్రహ మీవిధముగ చెప్పబడినది. వీనియొక్క కల్పనలను విస్తరించి ముందు చెప్పగలము.

విరేచనద్రవ్యములు-తత్కల్పనావిషయము.

మూ॥ విరేచనద్రవ్యాణి త-శ్యామాత్రివృచ్ఛతురజ్జలతిల్వక మహావృక్షసప్తలాశజ్ఞినీదస్తీద్రవస్తీనాం క్షీర మాలత్వకృతపుష్ప ఫలాని యథాయోగం తైస్తైః క్షీరమూలత్వకృతపుష్పఫలైర్విక్లిప్తా విక్లిప్తైరజగన్ధాశ్వగన్ధాజశృజ్జీక్షీరిణీనీలిసీక్లితకకషాయైశ్చ, ప్రకీర్వోద కీర్యామసూరవిదలాకమ్పిల్లక విడబ్దగవాక్షికషాయైశ్చ, పీలుపియాల మృద్వీకాకశ్మర్యపరూషకబదరదాడిమామలకహరీతకీ విభీతకవృశ్చీర పునర్నవావిదారిగన్ధాదికషాయైశ్చ, శీధుసురాసావీరకతుషోదకమైరే యమే దకమదిరామధుమధూలకధాన్యామ్లకువలబదరఖర్జూరకర్మశీధు భిశ్చ, దధిదధిమణ్ణోదశ్విద్భిశ్చ, గోమహిష్యజావీనాం చక్షీరమూతై ర్గర్భాలాభం యథేష్టంవాఽప్యుపసంస్కృత్య వర్తిక్రియాచూర్ణాసవ లేహ స్నేహకషాయమాంసరసయూష కామ్బలికయనాగూక్షీరోపధే యానోదకానన్యాంశ్చ భక్ష్యప్రకారాన్వివిధాంశ్చ యోగానను విధాయయథార్థం విరేచనార్హాయ దద్యాద్విరేచనమితీకల్పసంగ్రహో విరేచనద్రవ్యాణాం; కల్పస్త్యేషాం విస్తరేణ యథావదుత్తరకాలము పదేక్ష్యతే॥134॥

అ॥ విరేచనద్రవ్యములను చెప్పుచున్నాము. నల్లతెగడ తెల్లతెగడ రేల లాద్దుగ జెముడు సంబరేణు ఈశ్వరి దంతి పెద్దదంతి వీనియొక్క పాలు వేళ్ళు పట్టలు ఆకులు

పువ్వులు కాయలు వీనిని ఆయా పాలు వేళ్ళు పట్టులు ఆకులు పువ్వులు కాయలు వీనితో తగువిధమున సంయోగము చేసిగాని సంయోగము చేయకగాని గ్రహించి అజా మోదము పెన్నేరు దుష్టుపు పాలగుమ్మడి నీలి యష్టిమధుకము వీనియొక్క కషాయము లతోడను, ములుకానుగ కానుగ నల్లతెగడ కంపిల్లకము వాయువిడంగములు భరణిక వీనియొక్క కషాయములతోడను, కొండగోగు సార ద్రాక్ష పెగుమ్మడు చిట్టిత రేగు దానిమ్మ ఉసిరిక కరక్కాయ తానిక్కాయ గలిజేరు తెల్లగలిజేరు విదారి గంధాదిగ ణము వీనియొక్క కషాయములతోడను శీధువు సుర సోపీరకము తుషోదకము మైరే యము మేదకము మదిర తేనె మద్యము ధాన్యామ్లము వీనితోడను పెదరేగు చినరేగు ఖర్జూరపుకాయలు పులరేగు వీనితో తయారుకాబడిన శీధువులతోడను పెరుగు పెరుగు మీదితేట మజ్జిగ వీనితోడను ఆవు గేదె మేక గొట్టె వీనియొక్క పాలు మూత్రము వీనితోడను సంస్కరించి వర్తులు చూర్ణములు ఆసవములు లేహములు స్నేహములు కషాయములు మాంసరసములు యూషములు కాంబలికములు యవాగువులు పాలు మోదకములు మొదలగు అనేకవిధములైన భక్ష్యవిశేషములను తయారుచేసి విరేచ నము చేయింపతగినవానికి తగువిధమున ఈయవలయును. పూర్వమునందు చెప్పబడిన ద్రవ్యములను లభించునట్లుగాని ఇష్టానుసారముగాని గ్రహింపవలయును. విరేచన ద్రవ్యములయొక్క కల్పనాసంగ్రహ మీవిధముగ చెప్పబడినది. వీనియొక్క కల్పన లను విస్తరించి ముందు చెప్పగలము.

ఆస్థాపనవస్త్రీకల్పనావిషయము.

మూ॥ ఆస్థాపనేషు తు భూయిష్ఠకల్పాని ద్రవ్యాణి యాని యోగముపయ్యంతి తేషు తేష్వవస్థాస్తరేష్వాతురాణాం తానిద్రవ్యా ణి నామతో విస్తరేణోపదిశ్యమానాన్యపరిసంఖ్యేయాని స్యురతిబహు త్వాత్, ఇష్టశ్చానతిసంక్షేపవిస్త్రోపదేశస్తస్తే, ఇష్టం చ కేవలం జ్ఞానం, తస్మాద్ద్రవ్యాణాం ఏవ తాన్యనువ్యాఖ్యాస్యస్తే॥ రససంసర్గవికల్పవిస్త్ర రోహ్యేషామ పరిసంఖ్యేయః, సమవేతా నాంర సానామంశాంశబలవికల్పాతిబహుత్వాత్ । తస్మాద్ద్రవ్యాణాం చైకదేశముదాహరణార్థం రసేష్వనువిభజ్య రస్తైకై కత్వేన రస్తకై వత్వేన చ నామలక్షణార్థంషడాస్థాపనస్కన్ధానమూహరసతోఽనువిభజ్యవ్యాఖ్యాస్యస్తే॥ యత్ పద్విధమాస్థాపనమేకరసమిత్యాచక్ష తేభిషజస్తద్గురభతరం, సంస్పృష్టర భూయిష్ఠత్వాద్ద్రవ్యాణామ్ । తస్మాన్మధురాణి చ మధురప్రాయాణి చ మధురవిపాకాని చ మధురప్రభావాణి చ మధురస్కన్ధేమధురాణ్యేవ కృత్వోపదేశ్యస్తే ధేతతరాణి ద్రవ్యాణ్యపి॥

అ॥ రోగియొక్క ఆయా అవస్థలనుబట్టి ఆస్థాపనవస్త్రులయందు ఉపయోగింపబడునట్టియు అనేకవిధములగు కల్పములు కలిగినట్టియు ఏద్రవ్యములు కలవో అభి

అత్యధికములుగ నుండుటవలన పేరునుబట్టి విభజించినచో అసంఖ్యేయములుగ నగును. శాస్త్రమునందు చెప్పబడు విషయములు అతిసంగ్రహముగ గాని అతివిపులముగ గాని యుండక సంపూర్ణజ్ఞానమును కలిగించునవిగ నుండవలయును. అందువలన అట్టిద్రవ్యములు రసమునుబట్టి చెప్పబడుచున్నవి. కలసియుండి రసములయొక్క అంశాంశబల సంబంధమగు వికల్పములు అత్యధికముగ నుండును. అట్టి సంసర్గరసములయొక్క వికల్పములనుబట్టి రసములు అసంఖ్యేయములుగ నుండును. అందువలన కొన్నిద్రవ్యములను మాత్రము రసములనుబట్టి విభజించి ప్రత్యేకరసములచే నామములను కల్పించి ఆరు విధములగు ఆస్థాపనస్కంధములు చెప్పబడుచున్నవి. వీనినిబట్టి సంసర్గములనుకూడ కల్పించుకొనవచ్చును. ఆస్థాపనవస్తువులు ఒక్కొక్కరసము ననుసరించి ఆరువిధములుగ నుండునని వైద్యులు చెప్పుచున్నారు. కాని సంసర్గరసములుగల ద్రవ్యములు అనేకములుండుటవలన అట్లుచెప్పుట సరియైనదికాదు. మధురరసము కలిగినట్టియు మధురరసప్రధానమైనట్టియు మధురవిపాకము కలిగినట్టియు మధురరసముయొక్క శక్తికలిగినట్టియు ద్రవ్యములను మధురరస ద్రవ్యములనుగ నెంచి మధురస్కంధము నందు చెప్పుచున్నాము. ఇటులనే ఇతరద్రవ్యములకూడ వివరింపబడును.

మధురస్కంధము-దానినుపయోగించువిధము.

మూ॥ తద్యథా—జీవక రభకౌ జీవ స్తీవీరాతామలకీకాకోలీక్షీర కాకోల్యభీరుముద్గ పర్ణిమాషపర్ణిశాలపర్ణి పృశ్నిపర్ణ్యసనపర్ణి మేదామ హామేదాకర్కటశృజ్జీశృజ్జాటికాచిన్నరు హాచత్రాతిచ్ఛత్రాత్రావణీమహా శ్రావణ్యలబ్బపాసహాదేవావిశ్వదేవాశుక్లాక్షీరశుక్లాబలాతిబలావిదారీ షీరవిదారీక్షుద్ర) సహామహా సహర్ష్యగన్ధాశ్వగన్ధాపయస్యావృశ్చీరపున ర్నవాబృహతీకణ్డకారికై రణ్డమోరటశ్వదంష్ట్రసంహర్షాశతాపరీశతపుష్పామధూకపుష్పీయష్టి మధుమధూలికా మృద్వీకాఖర్జురపరూషకా త్మగుప్తాపుష్కరబీజకశేరుకారాజకశేరుకారాజాదనకతకనకాశ్మర్యశీత పాశ్యోదనపాకీతాలఖర్జురమస్తకేక్షీక్షువాలికాదర్భకుశకాశశాలిగు న్దేత్తటకశరమూలరాజక్షవకర్ష్యప్రోక్తాద్వారదాభారద్వాజీవనత్రపుష్పభీరుపత్రీహంసపదీకాకనాసాకులిక్షీరవల్లీకపోతవల్లీగోపవల్లీ మధువల్యః సోమవల్లీ చేతి; ఏషామేవంవిధానామన్యేషాం చ మధురవర్గపరి సంఖ్యాతానామాషధద్రవ్యాణాం ఛేద్యాని ఖణ్డశశ్చేదయి త్వా భేద్యాని చాణుళో భేదయిత్వా ప్రతౌల్య పానీయేన సుప్రతౌలితా యాంస్థాల్యాంసమవాప్య పయసాఽర్థోదకేనాభ్యసిచ్యసిచ్య సాధయేద్ద ర్వాసతతముపఘట్టయన్, తదుపయు క్తభూయిష్టేఽమృసిగతర సేష్వోషధేషు పయసి చానుపదగేస్తాలీమపహృత్య సుపరిపూతంపయః సుఖో

ష్టం ఘృతతైలవసామజలవణఫణితోపహితం వ స్తి వాతవికారిణే విధి
జ్ఞో విధివద్దద్యాత్ , శీతం తు మధుసన్నిర్భ్యాముపసంస్పృజ్య పి త్తవికా
రిణే విధివద్దద్యాదితి మధురస్కన్ధః || 136 ||

అ॥ జీవకము ఋషభకము పాలకూర నేలతాడి నేలఉసిరిక కాకోలి క్షీరకా
కోలి పిల్లిపీచర కారుపెసర కారుమినుము ముయ్యాకుపొన్న కోలపొన్న సోమెండ
మేద మహామేద కర్కాటకశృంగి మనుబాల తిప్పతీగ గొలిమిడి ఎర్రగొలిమిడి బోడ
తరము పెద్దబోడతరము మంజిష్ఠ సహదేవి ఎర్రసహదేవి గుమ్మడు పాలగుమ్మడు
ముత్తవపులగము పెద్దపుత్తవపులగము నేలగుమ్మడు పాలనేలగుమ్మడు కలుబంద
గోరింట వృద్ధదారు పెన్నేరు పిన్నపాల గలజేరు తెల్లగలిజేరు పెద్దవాకుడు వాకుడు
ఆముదపుచెట్టు చాగ పల్లెరు బదనిక పెద్దపిల్లిపీచర సదాప నీటియప్పిమధుకము యప్పి
మధుకము నల్లద్రాక్ష తెల్లద్రాక్ష ఖర్జూరము చిట్టిత దూలగొండి మెట్టతామర నమ్మ
దుంప పెద్దనమ్మదుంప పాలచెట్టు చిల్లగింజ పెద్దగుమ్మడు గురివింద నల్లపువ్వులగోరింట
తాడి పెద్దఖర్జూరము చెరుకు రెల్లు దర్భలు కుశదర్భలు తిప్పరిల్లు కిక్కిసగడ్డి పెద్ద
రెల్లు ఇత్కటమనెడి రెల్లు కాకిరెల్లు చిలకకూర తెల్లముత్తవపులగము టేకు అడవి
ప్రత్తి అడవిదోస పిల్లిపీచర భేదము హంసపాది కాకిదోండ నీరుల్లి క్షీరకాకోలి భేదము
సన్నఏలకులు సుగంధిపాల అతిమధురభేదము సోమలత వీనిని, మధురవర్గములో చేరు
ఇట్టి ఇతరద్రవ్యములను గ్రహించి నరకతగినవానిని ముక్కలుగ నరికి బ్రద్దలుకొట్టతగిన
వానిని చిన్నచిన్నముక్కలుగ బ్రద్దలుకొట్టి నీటితో కడిగి బాగుగ కడగబడిన పాత్ర
యందుంచి సగము నీళ్ళుకలిపిన పాలనుపోసి గరిటెతో బాగుగ కలియత్రిప్పుచు కాచ
వలయును. నీళ్ళు అనుకూలముగ ఇగిరి ద్రవ్యములయొక్క రసము బాగుగ సంక్రమించి
పాలు ఇగరకుండగ నున్నప్పుడు ఆ పాత్రను దింపి బాగుగ వడియగట్టి గోరువెచ్చగ
నున్న ఆ పాలయందు ఘృతము తైలము వస మజ్జ సైంధవలవణము చెరుకుపాకము
వీనిని కలిపి దానితో వాతవ్యాధికలవానికి వ స్తిని విధిప్రకారముగ చేయింపవలయును.
చల్లారిన ఆ పాలయందు తేనెను నేతిని కలిపి దానితో పి త్తవ్యాధికలవానికి విధిప్రకా
రముగ వ స్తిని చేయింపవలయును. మధురస్కంధము ఇట్లు చెప్పబడినది.

అమృతస్కంధము:-దానినుపయోగించువిధము.

మూ॥ ఆచార్యమౌతకలకుచకరమర్దవృ ష్టామృతము వేతసకువల
బహిరదాడిమమాతులుగ్గణ్డీ రామలకననీతకతి న్తిడికద న్తశరై రావతక
కోషామృతస్వనానాం ఫలాని, పత్రాణిచామౌతకాశ్మన్తకచాజ్ఞేరీణాం
చకుర్విధానాం చామృతానాం ద్వయోః కోలయోశ్చామశుష్కయో
ర్ద్వయోశ్చ శుష్కామృతయోర్గ్రామ్యారణ్యయోః, ఆసవద్రవ్యాణి చ
నురాసావీర తుషోవ మైశ్చేయ మేదకమచి రామధుశీ ధుశు క్తదధి ధిమ
ణ్డోదశ్విద్ధాన్యామూదీని చ; ఏషామేషంవిధానాం చాన్యేషాం చామృ

వర్గపరిసంఖ్యాతానామాషధద్రవ్యాణాంభేద్యాని ఖణ్ణశశ్చేదయిత్వా
భేద్యాని చాణుశో భేదయిత్వా ద్రవైః స్థిరాణ్యవసించ్య సాధయి
త్వోపసంస్కృత్య యథానతైలవసామధుమజ్జలవణఫణితోపహితం
సుఖోష్ణ వస్తిం వాతవికారిణేవిధిజ్ఞో విధివద్దద్యాదిత్యమ్మస్కన్ధః ||137||

అ॥ మామిడి రాచమామిడి నిమ్మ ఓక పుల్లపావిలి పుల్లప్రబ్బలి చిన్నరేగు పెద్ద
రేగు దానిమ్మ మాదీఫలము గురిజకూర ఉసిరిక నందీతకము చింత వెలగ నారింజ పుల్ల
మామిడి తడచెట్టు వీనియొక్క కాయలను, రాచమామిడి అమ్మవాస్తుకము పులిచింత
నాలుగువిధములగు అమ్మకాకములు వీనియొక్క ఆకులను, రెండువిధములగు రేగుల
యొక్క పచ్చియాకులను ఎండాకులను, చింత అడవిచింత వీనియొక్క ఎండాకులను,
సుర సోపిరకము తుషోదకము మైరేయము మేదకము మదిర మధుశుక్తము శీధువు
పెరుగు పెరుగుమిదితేట మజ్జిగ ధాన్యామ్మము మొదలగు ఆసవద్రవ్యములను, అమ్మవర్గ
ములోచేరు ఇట్టి ఇతరద్రవ్యములను గ్రహించి వానిలో నరకతగినవానిని ముక్కలుగ
నరికియు బ్రద్దలుకొట్టతగినవానిని చిన్నచిన్నముక్కలుగ బ్రద్దలుకొట్టియు గట్టిగనుండు
వానిని ద్రవ్యములతో తడిపియు కాచి తయారుచేసి అందు తైలము వస తేనె మజ్జలవ
ణము చెరుకుపాకము వీనిని తగినట్లు చేర్చి గోరువెచ్చగనున్నప్పుడు వాతవ్యాధికల
వానికి వస్తికర్మనిమిత్తము విధిప్రకారముగ నుపయోగింపవలయును. అమ్మస్కంధము
ఇట్లు చెప్పబడినది.

లవణస్కంధము-దానినుపయోగించువిధము.

మూ॥ సైన్ధవసౌవర్చలకాలబిడపా క్యానూపకూప్యబాలకై ల
మాలకసాముద్రో రోమకోద్భిదౌషరపాటేయకపాంశుజానీత్యేంప్రకా
రాణి చాన్యాని లవణవర్గపరిసంఖ్యాతాని, ఏతాన్యన్లూపహీతాన్య
ష్టోదకోపహితాని వా స్నేహవస్తి సుఖోష్ణం వస్తిం వాతవికారిణే
విధిజ్ఞో విధివద్దద్యాదితి లవణస్కన్ధః ||138||

అ॥ సైన్ధవము సౌవర్చలము కృష్ణము బిడము పాక్యము ఆనూపము కూప్యము
బాలకను, విలము మాలకము సాముద్రము రోమకము ఔద్భిదము ఔషరము పాటే
యకము పాంశుజము అనెడి లవణములను లవణవర్గములోచేరు ఇట్టి ఇతరలవణములను
గ్రహించి అమ్మద్రవమునందుగాని ఉష్ణోదకమునందుగాని కలిపి యందు చమురునుకలిపి
గోరువెచ్చగనున్నప్పుడు దానితో వాతవ్యాధికలవారికి తగువిధమున వస్తిని చేయింప
వలయును. లవణస్కంధము ఇట్లు చెప్పబడినది.

కటుకస్కంధము-దానినుపయోగించువిధము.

మూ॥ పిప్పలీపిపలీమూలహ స్తిపిప్పలీచవ్యచిత్రకశృజ్గవేరమరి
చాజమోదార్ద్రకవిడజ్గకుస్తుమ్బురుపీలు తేజోవ త్యేలాకుశ్మభల్లాతకాస్థి

హింసాకిలిమమూలకసర్వ పలశుపకరణ శ్రీగుకమధురశ్రీగుకఖరపుష్పాభూ
స్త్రాణసుముఖసురసకు తేర కార్జకగణ్డరకాల మాలకపర్ణాసక్షవకఫణిజ్జక
తూరమూత్రపిత్రానామేవంవిధానాం చాన్యేషాం కటుకవర్గపరిసంఖ్యా
తానామాషధద్రవ్యాణాం ఛేద్యాని ఖణ్డశశ్చేదయిత్యా భేద్యాని
చాణుశో దయిత్యా గోమూత్రేణ సహ సాధయిత్వోపసంస్కృత్య
యథావన్మధుతైలలవణోపహితం సుఖోష్ణం వస్తిం శ్లేష్మవికారిణే
విధిజ్ఞోవిధివద్దద్యాదితి కటుకస్కంధః ||139||

అ॥ పిప్పళ్య మోడి గజపిప్పళ్య చవ్యము చిత్రమూలము శొంఠి మిరియాలు
అజామోదము ఆలము వాయువిడంగములు ధనియాలు కొండగోగు వెక్కుడు ఏలకులు
చెంగల్వకోష్ఠ జీడిగింజలు ఇంగువ దేవదారు ముల్లంగి ఆవాలు వెల్లులి కానుగు మునగ
తెల్లమునగ కారుతులసి బోదకసవు ఎర్రావాలు తులసి తెల్లగగైర కారుతులసిభేదము
కాకర నల్లగగైర గగైర నల్లావాలు మరువము తూరములు మూత్రములు పిత్తద్రవములు
వీనిని, కటుకవర్గములోచేరు ఇట్టి ఇతరద్రవ్యములను గ్రహించి నరకతగినవానిని ముక్క
లుగనరికి బ్రద్దలుకొట్టతగినవానిని చిన్నచిన్నముక్కలుగ బ్రద్దలుకొట్టి గోమూత్రముతో
కాచి తయారుచేసి అందు తేనె తైలము ధౌంధనలవణము వీనిని తగురీతిగ కలిపి గోరు
వెచ్చగనున్నపుడు శ్లేష్మవ్యాధికలవానికి వస్తికర్మనిమిత్తము విధిప్రకారముగ నుప
యోగింపవలయును.

తి క్తస్కంధము—దానినుపయోగించువిధము.

మూ॥ చందననలదకృతమాలనక్తమాలనిమ్మతుమ్మరుకుటజహ
ద్రాదాహుహరిద్రాముస్తమూర్వాకి రాతతిక్తకటురోహిణీత్రాయమా
ణా కాంచేర్చికాకరవీరకేబుకకరిల్లకవృషమణ్డూకపర్ణికర్కోటకవార్తాకు
కర్కశ కాకమాచీకాకో దుమ్మరికాసుషవ్యతి షషావటోలకులకపాఠా
గుమాచీవేత్రాగ్రవేతసవికజ్జతవకులసోమవల్కసప్తపర్ణసునునార్కా
వల్లుజవచాతగరాగురు హలకోశీరాణామేవం విధానాంచాన్యేషాంతిక్త
వర్గపరిసంఖ్యాతానామాషధద్రవ్యాణాం ఛేద్యాని ఖణ్డశశ్చేదయిత్యా
భేద్యాని చాణుశో భేదయిత్యా మృతౌశ్య పానీయేనాభ్యాసిచ్య సాధ
యిత్వోపసంస్కృత్య యథావన్మధుతైలలవణోపహితం సుఖోష్ణం
వస్తిం శ్లేష్మవికారిణే విధిజ్ఞోవిధివద్దద్యాత్ శీతం తు మధుసర్పిర్యాభి
ముపసంస్పృశ్యపిత్తవికారిణే విధిజ్ఞోవిధివద్దద్యాదితి తిక్తస్కంధః ||140||

అ॥ చందనము వట్టివేళ్ళు రేల పెద్దకానుగు వేపతుంబుర్లు కొడిసెపాల పసుపు
మ్రానిపసుపు తుంగగడ్డలు చాగ నేలవేము కటుకరోహిణి కలుకానుగు కాకర

గన్నేరు కోబిదుంప పెద్దకాకర అడ్డరసము మందూకబ్రహ్మి చేదుదోస వంగ పొట్ల కామంచి మేడి పొట్టికాకర అతివస చేడ పొట్లభేదము చిరుబొద్ది తిప్పతిగ పేము ప్రబ్బలి కాండ్రేగు పొగడ వెలిచండ్ర ఏడాకుల అరటి మాలతి జిల్లేడు బావంచి వస గ్రంధితగరము కృష్ణాగరు కురువేరు నల్లవట్టి నేళ్ళు వీనిని, తి క్తవర్గములోచేరు ఇట్టి ఇతర ద్రవ్యములను గ్రహించి నరకతగినవానిని ముక్కలుగనరికి బ్రద్దలుకొట్టతగిన వానిని చిన్నచిన్న ముక్కలుగ బ్రద్దలుకొట్టి నీటితో కడిగి నీళ్ళుపోసి కాచి తయారుచేసి గోరువెచ్చగనున్నపుడు అందు తేనె తెలము సైంధవలణము వీనిని తగురీతిని చేర్చి దానితో శ్లేష్మవ్యాధికలవానికి వ స్తిని విధిప్రకారముగ చేయింపవలయును. చల్లారిన పిదప తేనెను నేతిని కలిపి దానితో పి త్తవ్యాధికలవానికి విధిప్రకారముగ వ స్తిని చేయింపవలయును. తి క్తస్కంధము ఇట్లు చెప్పబడినది.

కషాయస్కంధము = దానినుపయోగించువిధము.

మూ॥ ప్రియజ్వనంతా మాస్థ్యమృషకీకట్వజ్జలోద్రమోచరసస మజ్జాధాతకీపుష్పపద్మాపద్మ కేశరజమ్బూమిస్త్రక్షపటకపీతనోదుమ్బ రాశ్వత్థభల్లాతకాశ్మన్తకశిరీష శింశుపాసోమల్కతిన్దుకపియాలబదరఖ దిరస ప్రపణాశ్వక రస్యననాజ్జనాసనారిమేదై లవాలుక పరి పేలవకదమ్బశ ల్లకీజిజ్గినీకాశక శేరుకాకట్ఫలవంశపద్మకాశోకశాల ధవనర్థభూర్జశణపు ప్షీ శమీమాచీకత్తుజ్జక ణాశ్వక రస్మాంజ్జ కవిభీతక పుష్కరబీజబిస మృణాలతాలఖర్జూరతరూణామేఘంవిధానాం చాన్యేషాం కషాయవర్గ పరిసంఖ్యాతానామాషధద్రవ్యాణాం ఛేద్యాని ఖణ్డశశ్చేదయిత్వా భేద్యాని చాణుశో భేదయిత్వా ప్రక్షాళ్య పానీయేన సహ సాధయి త్వోపసంస్కృత్య యథావస్థధుశ్శైలలవణౌపహితం సుఖోష్ణం వ స్తిం శ్లేష్మవికారిణే విధిజ్ఞో విధివద్ధద్యాత్ ; శీతం తు మధుసర్పిర్భ్యముప సంసృజ్య పి త్తవికారిణే తద్యాదితి కషాయస్కంధః ॥141॥

ఆ॥ ప్రేంఖణము సుగంధిపాల మామిడిపప్పు చిరుబొద్ది తుమికి లొద్దుగ బూరుగ బంక మంజిష్టి ఆరెపువ్వు పద్మము పద్మకింజల్కములు నేరేడు మామిడి జువ్వి మట్టి పోక మేడి రావి జీడి విరిగి దిరిసెన ఇరుగుడు వెలిచండ్ర ఈడ సార రేగుచండ్ర ఏపి తెల్లమద్ది నెమ్మి మద్ది వేగిన తుమ్మ కూతురుబుడమ తుంగము స్తలు కడిమిఅందుగు గిలిగి రింత రెల్లు నాగరము స్తలు పెద్దనాగరము స్తలు పెగ్గుమ్మడు వెదురు పద్మకాష్టము అశోకము చిరుపనస ధవవృక్షము సర్జవృక్షము భుజపత్రవృక్షము జనుము జమ్మి దేవదారు వరగలు చిన్నజమ్మి పెద్దవీపి పెడమాను తానిచెట్టు పొన్న పుష్కరమూ లము తామరదుంప తామరతూండ్లు తాడిచెట్టు ఖర్జూరము వీనిని, క షాయవర్గములోచేరు ఇట్టి ఇతరద్రవ్యములను గ్రహించి నరకతగినవానిని ముక్కలుగనరికి బ్రద్దలుకొట్టతగిన

వానిని చిన్నచిన్నముక్కలుగ బ్రద్దలుకొట్టి నీటితో కడిగి నీళ్ళుపోసి కాచి తయారు చేసి గోరువెచ్చగనున్నపుడు అందు తేనె తెలము సైంధవలవణము వీనిని తగురీతిని చేర్చి దానితో శేష్మవ్యాధికలవానికి వస్త్రీని విధిప్రకారముగ చేయింపవలయును. చల్లారినపిదప తేనెను నేతిని కలిపి దానితో పిత్తవ్యాధికలవానికి విధిప్రకారముగ వస్త్రీని చేయింపవలయును. కషాయస్కంధము ఇట్లు చెప్పబడినది.

మూ॥ షడ్వర్గాః పరిసంఖ్యాతా యవతేరసభేదతః! ఆస్థాపన మభిప్రేత్యతాన్విద్యాతాన్వయయాగికాన్॥ సర్వతోహి ప్రణిహితాః సర్వరోగేషు జానతాః సర్వాన్ రోగాన్నియచ్ఛన్తియేభ్య ఆస్థాపనం హితమ్॥ యేషాం యేషాం ప్రశాన్త్యర్థం యే యే న పరికీర్తితాః । ద్రవ్యవర్గా వికారాణాం తేషాం తే పరికోషనాః ॥144॥

అ॥ ఆస్థాపనవస్త్రీనుద్దేశించి రసభేదములనుబట్టి చెప్పబడిన ఆరువిధములగు స్కంధములు సమస్తరోగములయందును ఉపయోగించునని తెలిసికొనవలయును. ఆస్థాపనవస్త్రీ కర్మను చేయింపతగినవారికి బుద్ధిమంతుడగువానిచే సరిగప్రయోగింపబడి సమస్త రోగములను పోగొట్టును. ఏద్రవ్యస్కంధములలో ఏదోషములను శమింపజేయునని చెప్పబడలేదో ఆ ద్రవ్యస్కంధములను వృద్ధినిొందించును.

మూ॥ ఇత్యేతేషడాస్థాపనస్కన్ధా రసతోఽనువిభజ్య వ్యాఖ్యాతాః। తేభ్యో భిషగ్బుద్ధిమాన్పరిసంఖ్యాతమపి యద్యద్ద్రవ్యమయాగికం మన్యేత తత్తదపక్షర్షయేత్, యద్యచ్ఛాన్తమపి యాగికం వా మన్యేత తత్తద్ద్రవ్యైత్, వర్గమపి నర్గేణోపసంస్కృజేదేకమేనా నేకేన వాయుక్తిం ప్రమాణీకృత్య। ప్రచరణమివ భిక్షుశస్య బీజమివ కర్షకస్య సూత్రం బుద్ధిమతామల్పమప్యనల్పజానాయతం భవతి; తస్మాద్బుద్ధిమతామూపోహవితర్కా॥, మన్దబుద్ధిస్తు యథోక్తాను గమనమేన శ్రేయః; యథోక్తాం హి మార్గమనుగచ్ఛన్ భిషక్ సంసాధయతి వా కాత్యమనతిమహత్వాద్వా నిపాతయత్యనతిహ్రస్వత్వాదు దాహరణస్యేతి॥ 145॥

అ॥ ఇట్లు ఆరువిధములగు ఆస్థాపనస్కంధములు రసమునుబట్టి విభజించి చెప్పబడినవి. బుద్ధిమంతుడగు వైద్యుడు ఈ స్కంధములయందు చెప్పబడినదైనను ఏద్రవ్యమును తగనిదనితలచునో దానిని విడిచిపెట్టవలయును. చెప్పబడకున్నను ఏద్రవ్యమును తగినదనితలచునో నానిని గ్రహింపవచ్చును. యుక్తిననుసరించి ఒకవర్గమును మరియొకవర్గముతోగాని అనేకవర్గములతోగాని కలుపవచ్చును. బిచ్చగానికి పిడికిలిపరిమాణ మగుభాగ్యమును, కర్షకునకు స్వల్పమదు విత్తనమును ఎట్లు అధికఫలమును కలిగించునో

అట్లే బుద్ధిమంతులకు అల్పమైననూత్రముకూడ జ్ఞానాభివృద్ధిని కలిగించును. అందువలన బుద్ధిమంతులకు ఊహాపోహలును, విమగ్ధనాశక్తియు కలుగును. మందబుద్ధికలవారు, చెప్పబడిన విషయమును అనుసరించుటయే శ్రేయస్కరముగ నుండును. వైద్యుడు శాస్త్రమునందు చెప్పబడిన పద్ధతిని అనుసరించినప్పుడు అట్టిపద్ధతులు శాస్త్రమునందు విపులముగ చెప్పబడియున్నచో కార్యమును సాధింపకలుగును. విపులముగ చెప్పబడ కున్నచో సాధింపలేడు.

అనువాసనవ స్తికల్పనాశయము.

మూ॥ అతః కరమనువాసనద్రవ్యాణ్యనువ్యాఖ్యాస్య స్తే-అను వాసనం తు స్నేహ ఏవ! స్నేహస్తు ద్వివిధః—స్థావరో జగ్గమాత్మ కశ్చ! తత్రస్థావరాత్మకః స్నేహస్తైలమతైలం చ! తద్ద్యయం తైలమేవ కృత్వోపదిశ్యతే, సర్వతస్తైలప్రాధాన్యాత్! జగ్గమాత్మకస్తు-వసా, మజ్జా, నర్పిరితి॥ తేషాం తుతైలవసామజ్జసర్పిషాం తు యథోపూర్వం శ్రేష్ఠం వాతశ్లేష్మవికారేష్వనువాసనీయేషు, యథోత్తరం పిత్తవికారేషు. సర్వఏవవా సర్వవికారేష్వపి చ యోగమాయా నిసంస్కార విశేషాదితి॥147॥

అ॥ పిమ్మట అనువాసనవ స్తికి ఉపయోగించు ద్రవ్యములు చెప్పబడుచున్నవి. అనువాసనవ స్తి స్నేహప్రధానముగ నుండును. స్నేహము స్థావరాత్మకమనియు జంగ మాత్మకమనియు రెండువిధములుగ నుండును. అందు స్థావరాత్మకమైనస్నేహము తిల సంబంధ మైనదనియు ఇతరసంబంధ మైనదనియు రెండువిధములుగ నుండును. తిలసం బంధమైనది తరుచు ప్రధానముగ నుండునుగావున స్థావరాత్మక తైలములకన్నిటికిని తైలశబ్దమును ప్రధానముగ జేసి చెప్పెదము. వస మజ్జ ఘృతము అని జంగమాత్మక స్నేహము మూడువిధములుగ నుండును. తైలము వస మజ్జ ఘృతము ఇవి అనువాసనము నిమిత్తము వాతశ్లేష్మవ్యాధులయందు యథాపూర్వముగను, పిత్తవ్యాధులయందు యథోత్తరముగను ఒకదానికంటె నొకటి శ్రేష్ఠములుగ నుండును. సమస్తస్నేహము లను సంస్కారవిశేషములవలన సమస్తవ్యాధులయందును అనువాసనమునిమిత్త ముప యోగింపవచ్చును.

శిరోవిరేచనద్రవ్యములు.

మూ॥ శిరోవిరేచనద్రవ్యాణిపునరసామార్గపిష్పలీమరిచవిడగ్గశి గ్రుశిరీషకుస్తుమ్బురుపిల్వజాజ్యమో దావార్తాకీప్రథ్వీకై లాహ రేణుకా ఫలాని చ; సుముఖసురసః సేరకగణ్డిరకకాలమాలకపర్ణాసత్త వకఫణిజ్జ కహరిద్రాశృజ్జవేరమూలకలశునతర్కారీసర్వ పపత్రాణి చ. అర్కాల త్కకుష్ఠనాగద స్తీవచాభార్గి శ్వేతాజ్యోతిష్మతీగనాక్షీ గణ్డితావాక్కుష్పీ

వృశ్చికాలీవయస్థాతివిషామూలాని చ, హరిద్రాశ్శబ్దవేరమూలకలశున
కన్దాశ్చ, లోధ్రమదనసప్తపర్ణవిమ్బార్కపుష్పాణిచ, దేవదార్వగురు
సరలశల్లకీజ్జీన్యసనహిజ్జ నిర్యాసాశ్చ, తేజోవతీవరాజ్జేజ్జదీశోభాజ్జన
బృహతీకణ్ణకారికాత్వచః; ఇతిశిరోవిరేచనంసప్తవిధం ఫలపత్రమూల
కన్దపుష్పసిర్వాసత్వగాశ్రయభేదాత్ ; లవణకటుతిక్తకషాయాణి
చేన్ద్రియోపశయాని తథాఽపరాణ్యనుక్తాన్యపి ద్రవ్యాణి యథా
యోగవిహితాని శిరోవిరేచనార్థముః॥దిశ్యంత ఇతి॥148॥

అ॥ శిరోవిరేచనద్రవ్యములను చెప్పుచున్నాము. ఉత్తరేణు పిప్పళ్ళు మిరి
యాలు వాయువిడంగములు మునగ దిరిసెన తుంబుర్లు వరగోగు జీలకర్ర వాము వంగ
పెద్దజీలకర్ర ఏలకులు రేణుకలు వీనియొక్క గింజలును, ఎర్రావాలు తులసి తెల్లగ్గెర
కాకర నల్లగ్గెర గ్గెర నల్లవాలు వరువము పసుపు అల్లము ముల్లంగి వెల్లులి సోమింద
ఆవాలు వీనియొక్క ఆకులును, జిల్లేడు తెల్లజిల్లేడు చెంగల్యకోష్టు వస తెల్లగురివింద
జ్యోతిష్మతి భరిణిక కాకర బ్రహ్మదండి తేలుమణిచెట్టు సరస్వతి అతివస వీనియొక్క
వేళ్ళును, పసుపు అల్లము ముల్లంగి వెల్లులి వీనియొక్క దుంపలును, లొద్దుగ మ్రంగ
ఏడాకులఅరటి వేప జిల్లేడు వీనియొక్క పుష్పములును, దేవదారు అగరు సరళదేవ
దారు అందుగు నల్లబూరుగ వేగిస ఇంగువచెట్టు వీనియొక్క జిగురులును, వెక్కుడు
తీగె లవంగపుతీగె గారచెట్టు మునగ పెద్దవాకుడు వాకుడు వీనియొక్క పట్టలును
శిరోవిరేచనద్రవ్యములుగ నుండును. ఇట్లు ఇవి, గింజలు ఆకులు వేళ్ళు దుంపలు పుష్ప
ములు జిగురు పట్టలు వీనియొక్క ఆశ్రయభేదముననుసరించి ఏడువిధములుగ నుండును.
లవణరసము కటురసము తిక్తరసము కషాయరసము ఇవి కలిగినట్టియు ఇంద్రియములకు
విఘాతమును కలిగింపనట్టియు ద్రవ్యములను, ఇట్టి ఇతరద్రవ్యములను తగువిధమున
నన్యకర్మనిమిత్త ముపయోగింపవచ్చును

అధ్యాయసంగ్రహము.

మూ॥లక్షణాచార్యశిష్యాణాం పరీక్షాకారణం చ యత్॥అధ్యే
యధ్యాపనవిధిః సమ్భాషావిధి రేవ చ॥పద్భిర్భూషణాని పఞ్చాశద్వా
దమర్గసదాని చ॥ పదాని దశచాన్యాని కారణాదీని తత్త్వతః॥సం
ప్రశ్నశ్చ పరీక్షాదేర్నవకో వమనాదిషు॥ భిషగ్జితీయే రోగాణాంవి
మానే సంప్రదర్శితః॥151॥

అ॥ ఈ రోగభిషగ్జితీయాధ్యాయమునందు శాస్త్రమును గురువును శిష్యుని పరీ
క్షించుటకుకల కారణము, అధ్యయనవిధి, అధ్యాపనవిధి, సంభాషావిధి, నలుబదినాలుగు

విధములగు వాదమార్గములు, కారణము మొదలగు పదివిషయములు, వమనాదుల విషయమై తొమ్మిదివిధములగు ప్రశ్నలు ఇవి చెప్పబడినవి.

మూ॥ బహువిధముదమి క్త మర్థజాతం బహుంధవాక్యవిచిత్రమ
ర్థకాన్తమ్ | బహువిధశుభశబ్దనన్ధియు క్తంబహువిధవాదనిషూదనంపరే
షామ్ | ఇమాం మతిం బహువిధహేతుసంశయాం విజ్ఞజ్ఞవాన్పరమత
వాదసూడనీమ్ | న సజ్జతే పరవచనావమర్దనైర్న శక్యతే పరవచనైశ్చ
మర్దితుమ్ || 153 ||

అ॥ అనేకవిధములగు అర్థములతోకూడినట్టియు అనేకవిధములగు వాక్యములతో చిత్రముగనున్నట్టియు మనోహరమైన అర్థముకలిగినట్టియు అనేకవిధములైన శుభశబ్దములతోడను సంధులతోడను కూడినట్టియు ఇతరులయొక్క అనేకవిధములగు వాదనలను ఓడించుట కనుకూలమైనట్టియు విషయము చెప్పబడినది. అనేకవిధములగు హేతువులతో కూడినట్టియు ఇతరులయొక్క వాదమును ఓడించుట కనుకూలమైనట్టియు ఈవిషయమును బాగుగ తెలిసికొనినవాడు ఇతరులయొక్క వాక్యములను ఖండించుటయందు సమర్థుడుగ నుండును. ఇతరులయొక్క వాక్యములచే ఓడింపబడడు.

విమానస్థానసంగ్రహము.

మూ॥ దోషాదీనాం తు భావానాం సర్వేషామేవ హేతుమత్ |
మానాత్సమ్యగ్విమానాని నిరుకాని విభాగశః || 154 ||

ఇత్యగ్నివేశక్యతే తస్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే విమానస్థానే
రోగభిషగ్జితీయవిమానం నామాప్తమోఽధ్యాయః ||

అ॥ ఈవిమానస్థానమునందు దోషములు మొదలగు సమస్తభావములయొక్కయు మానముననుసరించి సకారణముగ విశేషవిషయములు వివరించి చెప్పబడినవి.

ఇహిధంబున, శ్రీసాదోపనామకకృష్ణమూర్తిశాస్త్రిప్రణీతంబైన చరకదీపికయనెడి

చరకసంగ్రహితావ్యాఖ్యానమునందు రోగభిషగ్జితీయవిమానమునెడు

అప్తమధ్యాయము మోప్తము.

— 0 —

విమానస్థానము సమాప్తము.

— 0 —

శారీరసానము

ప్రథమాధ్యాయము

.....

మూ॥ అథాతః కతిధాపురుషీయం శారీరం వ్యాఖ్యాస్యమః॥1॥

అ॥ పిమ్మట కతిధాపురుషీయశారీరమును చెప్పబోవుచున్నాము.

మూ॥ ఇతిహ స్మాహ భగవానాత్రేయః ॥2॥

అ॥ అని భగవంతుడగు ఆత్రేయుడు చెప్పెను.

మూ॥ కతిధా పురుషో ధీమన్! ధాతుభేదేన భిద్యతే। పురుషః
కాశణం కస్మాత్, ప్రభవః పురుషస్య కః॥ కిమజ్ఞో జ్ఞః పనిత్యః కిం
కిమనిత్యో నిదర్శితః ప్రకృతిః కావికారాః కే కిం లిజ్గం పురుషస్య
చ॥ నిష్క్రియం చ స్వతంత్రం చ వశినం సర్వగం విభుమ్। వదన్త్యా
త్మానమాత్మజ్ఞాః క్షేత్రజ్ఞం పాక్షిణం తథా॥ నిష్క్రియస్య క్రియా
తస్య భగవన్! విద్యతే కథమ్। స్వతంత్రశ్చేదనిష్టాను కథం నీనిషు
జాయతే॥ వశీ యద్యసుఖైః కస్మాద్భావైరా కమ్యతే బలాత్। సర్వాః
సర్వగః త్వాచ్ఛ వేదనాః కిం న వేత్తి న న పశ్యతి విభుః కస్మా
చ్ఛైలకుడ్యతిరస్కృతమ్। క్షేత్రజ్ఞః క్షేత్రనుధవా కిం పూర్వమితి సం
శయః॥ జ్ఞేయం క్షేత్రం వినా పూర్వం క్షేత్రజ్ఞో హి న యుజ్యతే।
క్షేత్రం చ యి పూర్వం స్వాత్మేత్రజ్ఞః స్యాదశాశ్వతః। సాక్షిభూ
తశ్చ కస్యాయం కర్తా హ్యనో న విద్యతే। స్యాత్కథం కావి రస్య
విశేషో వేదనాకృతః॥ అథ చార్తస్య భగవం స్తినృణాం కాచికిత్సతి।
ఆతీతాం వేదనాం వైద్యో వర్తమానాం భవిష్యతీమ్। భవిష్యన్త్యా
అసంప్రాప్తీ రతీతాయా అనాగమః। సాంప్రతిక్యా అపిష్ఠానం నాస్త్య
ర్తేః సంశయో హ్యుచ్యతః॥ కారణం వేదనానాం కిం తిమస్థిషానముచ్యతే।
క్వ చైతా వేదనాః సర్వా నివృత్తిం యాస్త్యశేషతః॥ సర్వవిత్సర్వ

సంన్యాసీ సర్వసంయోగనిఃస్మృతః । ఏకః ప్రశాంతో భూతాత్మా కైర్ని
జ్ఞైరుపలభ్యతే ॥ ఇత్యగ్ని వేశస్య వచః శ్రుత్వా మతిమతాం వరః ।
సర్వం యథావత్ప్రోవాచ ప్రశాంతాత్మా పునర్వసుః ॥15॥

అ॥ ధాతుభేదము ననుసరించి పురుషుడు ఎన్నివిధములుగ నుండును ? ఎందు
వలన పురుషుడు కారణముగ నుండును ? పురుషునకు కారణ మేది ? పురుషుడు తెలి
సినవాడా తెలియనివాడా ? నిత్యుడా అనిత్యుడా ? ప్రకృతి ఏది ? వికారము లేవి?
పురుషునియొక్క లక్షణము లేవి ? ఆత్మవిషయమును తెలిసినవారు ఆత్మను క్రియలులేని
దానినిగను స్వతంత్రమైనదానినిగను స్వేచ్ఛాప్రవృత్తి కలదానినిగను సర్వమును
పొందినదానినిగను సమర్థమైనదానినిగను తేత్రమును తెలిసినదానినిగను సాక్షీభూత
మైనదానినిగను చెప్పుచున్నారు. క్రియలులేని ఆత్మకు క్రియలు ఎట్లుండును ? ఆత్మ
స్వతంత్రమైనదైనచో అనిష్టయోనులయందు ఎట్లుపుట్టును ? స్వేచ్ఛాప్రవృత్తికలదై
నచో అనుభవకరములయిన భావములచే ఎందువలన ఆక్రమింపబడును ? సర్వమును
పొందినదైనచో సమస్తమైన వేదనలను ఎందుకు తెలిసికొనలేదు ? సమర్థమైనదైనచో
పర్వతములయొక్కయు గోడలయొక్కయు చాటుననున్నవానిని ఎందుకు చూడలేదు?
తెలిసికొనదగిన తేత్రము లేనిదే తేత్రజ్ఞుడుండుటకు వీలులేదు. తేత్ర మేపూర్వమునం
దున్నచో తేత్రజ్ఞుడు అనిత్యుడగును. అందువలన “తేత్రజ్ఞుడుపూర్వమా తేత్రము
పూర్వమా” అను సంశయము కలుగుచున్నది. మరియు కర్త లేనప్పుడు ఆత్మ దేనికి
సాక్షీభూతముగ నుండును ? నిర్వికారమైన ఆత్మకు వేదనాసంబంధమగు విశేషములు
ఎట్లుకలుగును ? గతించినవి జరుగుచున్నవి రాబోవునవి అని మూడువిధములగు వ్యాధు
లలో దేనిని చికిత్సించును ? అను సంశయము, రాబోవువ్యాధులు ఇంకను సంభవింపక
పోవుటచేతను గతించిన వ్యాధులు తిరిగి రాకపోవుటవలనను జరుగుచున్న వ్యాధులకు
స్థిమితము లేకపోవుటవలనను కలుగుచున్నది. వేదనలకు ఏది కారణముగ నుండును ?
ఏది అధిష్టానముగ నుండును ? సమస్తమైన వేదనలను ఎప్పుడు నిశ్చేషముగ పోవును?
సర్వజ్ఞుడైనట్టియు సర్వభావములను విడిచిపెట్టినట్టియు బంధరహితుడైనట్టియు ఒకటే
రూపముగ నుండునట్టియు శాంతస్వభావుడైన జీవాత్మ ఎట్టిలక్షణములతో కూడుకొని
యుండును ? అని అగ్ని వేశుడు అడుగగా బుద్ధిమంతులలో శ్రేష్ఠుడైనట్టియు నిర్మల
మైన ఆత్మ కలిగినట్టియు అత్రేయుడు ఈ క్రిందివిధముగ చెప్పెను.

మూ॥ ఖాదయశ్చేతనాషష్ఠా ధాతవః పురుషఃస్మృతః । చేతనా
ధాతురప్యేకః స్మృతః పురుషసంజ్ఞకః ॥16॥

అ॥ పంచమహాభూతములు ఆత్మ అనెడి ఆరుధాతువులును కలిసి పురుషుడన
బడును. ఆత్మ ఒక్కటియనుకూడ పురుషుడనబడును.

మూ॥ పునశ్చ ధాతుభేదేన చతుర్వింశతికః స్మృతః । మనో
దశేన్ద్రియాణ్యర్థాః ప్రకృతిశ్చాప్తధాతుకీ ॥17॥

అ॥ పురుషుడు -- మనస్సు పది ఇంద్రియములు ఐదు ఇంద్రియార్థములు ఆకాశము మొదలగు ఎనిమిది ధాతువులు అనెడి ఇరువదినాలుగు ధాతువుల ననుసరించి మరల ఇరువదినాలుగు విధములుగ నుండును.

మనోవివరణము.

మూ॥ లక్షణం మనసో జ్ఞానస్యాభావో భావ ఏవ చ । సతి హ్యేత్స్యేన్ద్రియాధానాం సంనికర్షేణ వర్తతే ॥ వైవృత్యాన్మనసో జ్ఞానం, సాంనిధ్యాత్తచ్చ వర్తతే । అణుత్వమథ చైకత్వం ద్వా గుణౌ మనసః స్మృతౌ ॥ చిన్త్యం విచారమూహ్యం చ ధ్యేయం సంకల్ప్యమేవ చ । యత్కించిన్మనసో జ్ఞేయం తత్సర్వం హ్యర్థసంజకమ్ ॥ ఇన్ద్రియాభిగ్రహః కర్మ మనసః స్వస్య నిగ్రహః । ఊహో విచారశ్చ, తతః పరం బుద్ధిః ప్రవర్తతే ॥ ఇన్ద్రియేజేన్ద్రియాన్తో హి సమనస్కేన గృహ్యతే కల్ప్యతే చ సామ్యార్థ్యం గుణతో దోషతో యథా ॥ జాయతే విషయే తత్ర యా బుద్ధిర్నిశ్చయాత్మికా । వ్యవస్యతి తయా వత్తుం కర్తుం వా బుద్ధిపూర్వకమ్ ॥ 23 ॥

అ॥ జ్ఞానము కలుగకుండుటయు కలుగుటయు మనస్సునకు లక్షణముగ నుండును. ఆత్మ ఇంద్రియములు ఇంద్రియార్థములు వీనియొక్క సంబంధ మున్నను మనస్సు యొక్క సంబంధములేనిచో జ్ఞానముకలుగ నేరదు. మనస్సుయొక్క సంబంధమున్నచో జ్ఞానము కలుగును. అణుత్వమును ఏకత్వమును మనస్సుయొక్క గుణములుగ నుండును. ఆలోచింపలేనివియు విమర్శింపలేనివియు ఊహింపలేనివియు ధ్యానింపలేనివియు సంకల్పింపలేనివియు నగు మనస్సుచే తెలిసికొనలేని విషయములు మనస్సునకు విషయములుగ నుండును. ఇంద్రియములను నియమించుట తననునియమించుకొనుట ఊహించుట విమర్శించుట ఇవి మనస్సుయొక్క కర్మలుగ నుండును. ఊహయు విమర్శయు కలిగినపిమ్మట బుద్ధిప్రవర్తించును. మనస్సుతోకూడిన ఇంద్రియముచేతనే ఇంద్రియార్థము గ్రహింపబడును. పిమ్మట మనస్సుచేత గుణదోషములు కల్పింపబడును. అట్లు కల్పింపబడిన విషయమునందు నిశ్చయాత్మకమగు ఏబుద్ధి కలుగునో అట్టిబుద్ధి ననుసరించి చెప్పుటకుగాని చేయుటకుగాని బుద్ధిపూర్వకముగ ప్రవర్తించును.

ఇంద్రియ వివరణము.

మూ॥ ఏకై కాధికయుక్తాని ఖాదీనామిన్ద్రియాణి తు । పశ్చ కర్మానుమేయాని యేభ్యో బుద్ధిః ప్రవర్తతే ॥ హస్తా పాదౌ గుదో పథే జిహ్వేన్ద్రియమథాపి చ । కర్మేన్ద్రియాణి వశ్యైవ, పాదౌ

గమనకర్మణి॥ పాయూపస్థా విసర్గార్థేహస్తా గ్రహణధారణేజిహ్వ
వాగ్నిద్రియం, వాక్చ సత్యా జ్యోతి స్తమోఽన్యతా ॥26॥

అ॥ ఆకాశము మొదలగు పంచమహాభూతములలో క్రమముగ ఒక్కొక్క దానియొక్క గుణము అధికముగ కలిగినట్టియు వానివానియొక్క కర్మలచే ఊహింప దగినట్టియు అయిదుఇంద్రియములు కలవు. ఈ ఇంద్రియములవలన బుద్ధి ప్రవర్తించును. ఇవి జ్ఞానేంద్రియము లనబడును. హస్తములు పాదములు గుదము ఉపస్థజిహ్వ అను నీ అయిదును కర్మేంద్రియము లనబడును. పాదములకు గమనమును, గుదము ఉపస్థ పీనికి విసర్గమును (మలమూత్రాది విసర్జనమును), హస్తములకు గ్రహణధారణములును, జిహ్వకు వాక్కును కర్మలుగ నుండును. వాక్కు జ్యోతిస్స్వరూపమగు సత్యమనియు తమస్స్వరూపమగు అసత్యమనియు రెండువిధములుగ నుండును.

పంచమహాభూతవివరణము.

మూ॥ మహాభూతాని ఖం వాయురగ్నిరాపః క్షితిస్తథా।
శబ్దః స్పర్శశ్చ రూపం చ రసో గన్ధాశ్చ తద్గుణాః॥ తేషామేకగుణాః
పూర్వో, గుణవృద్ధిః పరే పరే। పూర్వః పూర్వగుణశ్చైవ క్రమశో
గుణిషు స్మృతః॥ ఖరద్రవచలోష్ణత్వం భూజలానిలతేజసామ్। ఆకా
శస్యాప్రతీఘాతో దృష్టం లింగం యథాక్రియమ్॥ అక్షణం సర్వమేవై
తత్స్పర్శనేంద్రియగోచరమ్। స్పర్శనేంద్రియవిజ్ఞేయః స్పర్శో హి సవి
పర్యయః ॥30॥

అ॥ ఆకాశము వాయువు అగ్ని జలము పృథివి అను నివి పంచమహాభూతము లనబడును. శబ్దము స్పర్శము రూపము రసము గంధము అను నీ అయిదును క్రమముగ వానియొక్క గుణములుగ నుండును. మొదటిదగు ఆకాశము ఒకగుణమును ఉత్తరోత్తర భూతములు క్రమముగ గుణవృద్ధిని కలిగియుండును. అనగా - ఆకాశము పూర్వగుణ మగు శబ్దమును కలిగియుండును. ఉత్తరోత్తరభూతములు క్రమముననుసరించి వాని కుండవలసిన గుణమును పూర్వభూతములయొక్క గుణములను కలిగియుండును. పృథివి జలము వాయువు అగ్ని ఆకాశము ఇవి ఖరత్వము ద్రవత్వము చలత్వము ఉష్ణత్వము అస్పర్శత్వము అను గుణములను యథాక్రమముగ కలిగియుండును. ఖరత్వము మొదలగు గుణములు స్పర్శనేంద్రియముచే గ్రహింపబడును. అస్పర్శత్వమునుగూడ స్పర్శనేంద్రి యముచేతనే గ్రహింపవచ్చును.

మూ॥ గుణాః శరీరే గుణిణాం నిర్దిష్టాశ్చిహ్నా మేవ చ। అర్థాః
శబ్దాయో జ్ఞేయో గోచరా విషయా గుణాః॥ యా యదిన్ద్రియ

మాశ్రిశ్య జన్తోర్బుద్ధిః ప్రవర్తతే। యాతి సా తేన నిర్దేశం మనసా
చ మనోభవా॥ భేదాత్కార్యేన్ద్రియార్థానాం బహోవ్యవై బుద్ధయః
స్మృతాః। ఆత్మేన్ద్రియమనోర్థానామేకై కా సంనికర్షజా॥ అన్యుల్యజ్ఞుష్ఠ
తలజ స్తన్ద్రివీణానభోద్భవః। దృష్టః శబ్దోయథాబుద్ధిర్దృష్టా సంయో
గజా తథా॥ బుద్ధీన్ద్రియమనోర్థానాం విద్యాద్యోగధరం పరమ్। చతు
ర్వింశక ఇత్యేష రాశిః పురుషసంజకః ॥ 35 ॥

అ॥ శబ్దాదులు శరీరమునందలి సూక్ష్మరూపములగు పంచమహాభూతముల
యొక్క చిహ్నములుగ నుండును. శబ్దాదులు అర్థములనియు గోచరములనియు విష
యములనియు గుణములనియు చెప్పబడును. ఏ బుద్ధి ఏ ఇంద్రియము నాశ్రయించి ప్రవ
ర్తించునో ఆ బుద్ధి ఆ ఇంద్రియముయొక్క పేరుచే చెప్పబడును. మనస్సు నాశ్ర
యించి ప్రవర్తించు బుద్ధి మనోబుద్ధి యనబడును. ఆత్మ ఇంద్రియములు మనస్సు ఇంద్రి
యార్థములు వీనియొక్క ప్రత్యేక సన్నికర్ష మువలన కలుగు బుద్ధులు కార్యముల ఇంద్రి
యార్థములు వీనియొక్క భేదముననుసరించి అనేకవిధములుగ నుండును. నడిమిప్రేలు
బొటనప్రేలు అరచెయ్యి వీనియొక్క సంయోగమువలన కలుగు శబ్దమును తంత్రులు
వీణ గోళ్ళు వీనియొక్క సంయోగమువలన కలుగు శబ్దమును వేరువేరుగ నుండునటుల
సంయోగమువలనకలుగు బుద్ధులకూడ వేరువేరుగ నుండును. అవ్యక్తము మొదలగు
ఇతరతత్త్వములు, బుద్ధి ఇంద్రియములు మనస్సు ఇంద్రియార్థములు వీనియొక్క యోగ
మును ధరించియుండును. పూర్వమునందు చెప్పబడిన ఇరువదినాలుగు తత్త్వముల
యొక్క రాశి పురుషుడనబడును.

మూ॥ రజస్తమోభ్యాం యుక్తస్య సంయోగోఽయమనస్త
వాన్ । తాభ్యాం నిరాకృతాభ్యాం తు సత్త్వబుద్ధ్యా నివర్తతే॥
అత్రకర్మఫలం చాత్రజ్ఞానం చాత్రప్రతిష్ఠితమ్। అత్ర మోహః సుఖం
దుఃఖం జీవితం మరణంస్వతా॥ ఏవం యో వేదతత్త్వేనస వేదప్రలయో
దయా॥ పారంపర్యం చికిత్సాం చ జ్ఞాతవ్యం యచ్ఛ కింఞన ॥ 36 ॥

అ॥ రజస్తమోగుణములతోకూడిన పురుషునకు చతుర్వింశతీత త్వసంయోగము
అనంతముగ నుండును. రజస్తమోగుణములను విడిచిపెట్టినచో సత్త్వగుణము కలుగుట
చేత ఆ సంయోగము నివర్తించును (మోక్షము కలుగును). కర్మఫలము జ్ఞానము
మోహము సుఖము దుఃఖము జీవితము మరణము మమత్వము అనునివి పురుషునియం
దధీనమై యుండును. ఇట్టివిషయమును పూర్తిగ తెలిసికొనినవాడు జీవితమరణములను
శరీరపరంపరను చికిత్సను తెలిసికొనదగిన ఇతరవిషయములను తెలిసికొనగలుగును.

మూ॥ భాస్తమః సత్యమన్యతం వేదాః కర్మ శుభాశుభమ్।
న స్యాత్కర్తా వేదితా చ పురుషో న భవేద్భది॥ నాశ్రయో న

సుఖం నార్తిర్న గతిర్నాగతిర్న వాక్ । న విజ్ఞానం న శాస్త్రాణి న
జన్మ మరణం న చ॥న బన్ధో న చ మోక్షః స్యాత్పురుషో న భవే
ద్యది । కారణం పురుషస్తస్మాత్కారణజైరుదాహృతః॥ నచేత్కారణ
మాత్మాస్యాద్భాదయః స్యురహేతుకాః । న చైషు సమ్భవేత్ జ్ఞానం
న చ తైః స్యాత్ప్రియోజనమ్ ॥42॥

అ॥ పురుషుడు లేనిచో వెలుగు చీకటి సత్యము అసత్యము వేదములు శుభాశుభ
కర్మలు చేయువాడు తెలిసికొనువాడు ఆశ్రయము సుఖము దుఃఖము గతి ఆగతి
వాక్కు విజ్ఞానము శాస్త్రములు జననము మరణము బంధము మోక్షము అనునివి ఉండ
నేరవు. అందువలన పురుషుడు కారణమని కారణజులచే చెప్పబడినది. ఆత్మ(పురుషుడు)
కారణము కానిచో వెలుగుమొదలగునవి అహేతుకము లగును. వానియందు జ్ఞానము
కలుగదు. వానివలన ప్రయోజనము ఉండదు.

మూ॥ కృతం మృద్దణ్డచక్రైశ్చ కుమ్భకారాద్వతే ఘటమ్॥
కృతం మృత్తృణకాపైశ్చ గృహకారాద్వినా గృహమ్॥ యోవదేతస్స
వదేద్దేహం సంభూయ కర్తృణైః కృతమ్ । వినా కర్తారమజ్ఞానాద్యుక్తాన్
గమబహిష్కృతః॥ కారణం పురుషః సర్వైః ప్రమాణైరుపలభ్యతే ।
యేభ్యః ప్రమేయం సర్వేభ్య ఆగమేభ్యః ప్రమీయతే ॥45॥

అ॥ కుండలనుచేయువాడులేకుండగ నే మన్ను దండము చక్రము వీనిచే కుండలు
చేయబడుననియు గృహమును నిర్మించువాడు లేకుండగ నే మన్ను గడ్డి కర్రలు వీనిచే
గృహము నిర్మింపబడుననియు ఎవడు చెప్పినో యుక్తిని శాస్త్రమును తెలియని అట్టి
వాడు కర్తలేకుండగ నే భూతములు మొదలగు సాధనములచే దేహము నిర్మింపబడునని
అజ్ఞానమువలన చెప్పును. తెలిసికొనతగిన విషయము ఏ ప్రమాణములచే తెలియబడు
చున్నదో అట్టి సమస్తప్రమాణములచేతను పురుషుడు కారణమని చెప్పబడుచున్నది.

మూ॥ న తే తత్సదృశాస్త్యన్యే పారంపర్యసముత్థితాః ।
సారూప్యాద్యే త ఏవేతి నిర్దిశ్యంతే నవా నవాః॥ భావాస్తేషాం సము
దయో నిరీశః సత్త్వసంజ్ఞకః॥ కర్తా భోక్తా న స పుమానితి కేచి
ద్వ్యవస్థితాః॥ తేషామన్యైః కృతస్యాన్యే భావాభావైర్నవాః
ఫలమ్ । భుజ్జతే సదృశాః ప్రాప్తం యైరాత్మా నోపదిశ్యతే॥ కరణా
న్యాన్యతా దృష్టా కర్తుః కర్తా స ఏవ తు । కర్తా హి కర్తృణైర్వ్యక్తః
కారణం సత్వకర్మణామ్॥ నిమేషకాలాద్భావానాం కాలః శీఘ్రతరోఽ
త్యయే । భగ్నానాం న పునరాభవః కృతం నాన్యమునైతి చ॥

మతం తత్త్వవిద్యామేతద్యస్మాత్తస్మాత్ స కారణమ్ | క్రియోప
భోగే భూతానాం నిత్యః పురుషసంజకః || అహజ్కరః ఫలం కర్మ
దేహాంతరగతిః స్మృతిః | విద్యతే సతి భూతానాం కారణే దేహమ
న్తరా || 52 ||

అ|| “పరంపరగ పుట్టినట్టియు వెనుకటివానితో సమానమైనట్టియు ఇతరములైన
ఏభావములుకలవో అవి సారూప్యమునుబట్టి వెనుకటిభావములేయని చెప్పబడుచున్నవి
కాని అవి వెనుకటిభావములు కావు. నూతనములుగనే యుండును. అట్టిభావముల
యొక్క ఆత్మరహితమగు సముదాయమే ప్రాణి యనబడును. పురుషుడు కర్తయు
భోక్తయు కానేరడు” అని కొందరు చెప్పుచున్నారు. ఆత్మను అంగీకరింపకున్నచో
ఇతరభావములచే చేయబడిన కర్మవలన ప్రాప్తమగు ఫలమును అట్టిభావములతో సమా
నములైనట్టియు నూతనములైనట్టియు ఇతరభావములు అనుభవింపవలసి యుండును.
కర్తకు (ఆత్మకు)ను శరీరమునకును ఆన్యోన్యత్వము ఉండును. కర్త నశింపడు. కర్త
సాధనములతోకూడినవాడై సమస్తకర్మలకును కారణముగ నుండును. సమస్త భావము
లును నిమేషకాలములో నశించిపోవును. నశించిపోయిన భావములు మరల పుట్టవు.
కర్మఫలమును మరియొకడు అనుభవింపడు. ఇదితత్త్వవేత్తలయొక్క మతమైయున్నది.
అందువలన భూతములయొక్క క్రియలను అనుభవించుటకు నిత్యుడగు పురుషుడు కార
ణముగ నుండును. దేహములేకున్నను భూతములకు కారణముగు ఆత్మయున్నచో అహం
కారమును కర్మఫలమును కర్మయు పునర్జన్మయు స్మృతియు నుండును.

మూ|| ప్రభవో న హ్యనాదిత్వాద్విద్యతే పరమాత్మనః |
పురుషో రాశిసంజ్ఞస్య మోహేచ్ఛాద్వేషకర్మజః || 53 ||

అ|| పరమాత్మ ఆదిలేనిదగుటవలన దీనికి పుట్టుకకారణము లేదు. చతుర్వింశతి
తత్త్వసముదాయరూపమగు పురుషుడుమాత్రము మోహము ఇచ్ఛ ద్వేషము కర్మ వీని
వలన జనించును.

మూ|| ఆత్మాజ్ఞః, కగణైర్వ్యోగాత్ జ్ఞానం త్వస్య ప్రవర్తతే |
కరణానామవైవల్యాదయోగాద్వా స వర్తతే || పశ్యతోఽపియథా
ఽఽదర్శే సంక్లుప్తేనాస్తి దర్శనమ్ | తత్త్వం జలే వా కలుషే చేత
స్యపహతే తథా || కరణాని మనో బుద్ధిబుద్ధిః శ్చేన్ద్రియాణి చ | కర్తుః
సంయోగజం కర్మ వేదనా బుద్ధిరేవ చ | నైకః ప్రవర్తతే కర్తుః భూ
తాత్మానాశ్చుతే ఫలమ్ | సంయోగాద్వర్తతే సర్వం మృత్వతేనాస్తి
కించన | న హ్యేకో వర్తతే భావో వర్తతేనాప్యహేతుకః | శీఘ్రగత్వా
త్స్విభావత్వభావో న వ్యతివర్తతే || 54 ||

అ॥ ఆత్మజ్ఞానముకలదిగ నుండును. దీనికి సాధనములతో సంబంధము కలిగినప్పుడు జ్ఞానము ప్రవర్తించును. సాధనములు నిర్మలములుగ లేకపోవుటవలనగాని సాధనములతో సంబంధము కలుగకపోవుటవలనగాని జ్ఞానము ప్రవర్తించదు. మలినముతో కూడిన అద్వమునందుగాని కలుషమైన నీటియందుగాని చూచెడివానికి రూపము కనుబడనివిధమున మనస్సు నిర్మలముగ లేనప్పుడు జ్ఞానము కలుగదు. మనస్సు, బుద్ధి, జ్ఞానేంద్రియములు, కర్మేంద్రియములు ఇవి సాధనములుగ నుండును. ఆత్మకు సాధనములతో సంబంధము కలిగినప్పుడు కర్మ, గుణము, జ్ఞానము ఇవి కలుగును. భూతాత్మయొక్కటియే కార్యములను చేయుటకు ప్రవర్తించదు. మరియు కార్యఫలమును పొందదు. సాధనములయొక్క సంయోగమువలననే సర్వమును ప్రవర్తించును. సంయోగములేనిచో ఏమియు కలుగ నేరదు. కారణరూపముగు భావమొక్కటియే కార్యమునందు ప్రవర్తించదు మరియు ఏభావమును అహేతుకముగ ప్రవర్తించదు. స్వభావమువలన శీఘ్రమనముకల ఆభావము తనస్వభావమును విడిచిపెట్టక అహేతుకముగ నేయుండును.

మూ॥ అనాదిః పురుషో నిత్యో విపరీతస్తు హేతుజః | సదకారణపన్నిత్యం దృష్టం హేతుజమన్యథా || తదేవ భావాదగ్రాహ్యం నిత్యత్వం న మతశ్చన | భావాత్ జేయం తదవ్యక్తమచిన్త్యవ్యక్తమన్యథా || అవ్యక్తమాత్మా తేత్రజః శాశ్వతో విభురవ్యయః | తస్మాద్వదన్యత్వద్వ్యక్తం వక్ష్యతే చాపరం ద్వయమ్ || వ్యక్తం చైన్ద్రియకం చైవ గ్రహ్యతే తద్వదిన్ద్రియైః | అతోఽన్యత్పునరవ్యక్తం లిజ్జగ్రాహ్యమతీన్ద్రియమ్ ||62||

అ॥ ఆదిరహితుడైన పురుషుడు నిత్యుడుగ నుండును. భావములయొక్క సముదాయరూపముగు పురుషుడు అనిత్యుడుగ నుండును. కారణరహితమైనది నిత్యముగను కారణసహితమైనది అనిత్యముగను నుండును. రాశిరూపముగు పురుషుడు ఇతరభావముల ననుసరించికాక ఉత్పత్తిరూపహేతువు ననుసరించియే నిత్యుడు కాదని గ్రహింపవలయును. నిత్యమైనదానిని అచింత్యమైన అవ్యక్తమునుగ తెలిసికొనవలయును. అనిత్యమైనదానిని వ్యక్తమునుగ తెలిసికొనవలయును. తేత్రజుడైనట్టియు శాశ్వతుడైనట్టియు సమర్థుడైనట్టియు అవ్యయుడైనట్టియు తత్త్వ అవ్యక్తముగ నుండును, సేవకం భిక్షమైనది వ్యక్తముగ నుండును. వ్యక్తవ ఇంద్రియములచే గ్రహింప డినదగుటవలన వింద్రియికమనబడును. అవ్యక్తము ఇంద్రియములచే గ్రహింపబడనిదిగను ఊహచే గ్రహింపబడునదిగను నుండుటవలన అతీంద్రియ మనబడును.

మూ॥ ఖాదీని బుద్ధిరవ్యక్తమహజ్కారస్తథాఽష్టమః | భూతప్రకృతిరుద్దిష్టా వికారాశ్చైవ పోడశ || బుద్ధీన్ద్రియాణి పంచైవపంచకర్మేన్ద్రియాణి చ || సమనస్కాశ్చ పంచార్థావికారా ఇతి సంజ్ఞితాః ||

ఇతి తేత్రం సముద్దిష్టం సర్వమవ్యక్తవృత్తమ్॥ అవ్యక్తమవ్యక్త తేత్రస్య
తేత్రజ్జమృషయో విదుః॥ జాయతే బుద్ధిరవ్యక్తాద్బుద్ధ్యాఽహమితి
మన్యతే॥ పరం ఖాదీన్యహజ్కారాదుత్పద్యంతే యథాక్రమమ్॥ తతః
సంపూర్ణసర్వాజో జాతోఽభ్యుదిత ఉచ్యతే॥ పురుషః ప్రలయే చేష్టేః
పునర్భవైర్వియుజ్యతే ॥ అవ్యక్తద్వ్యక్తాతాం యాతి వ్యక్తాదవ్యక్త
తాం పునః॥ రజస్తమోభ్యామావిష్టశ్చక్రవత్పరితర్జతే॥ యేహంద్వన్వే
పరాఽసక్తిరహజ్కారపరాశ్చ యే । ఉదయప్రలయా తేహం, న
తేహం యే త్వతోఽన్యథా ॥69॥

అ॥ పంచమహాభూతములు బుద్ధి అవ్యక్తము అహంకారము అనునీ ఎనిమిదియు
భూతప్రకృతి యనబడును. పంచజ్ఞానేంద్రియములు పంచకర్మేంద్రియములు మనస్సు
పంచేంద్రియార్థములు అనునీ పదునారును వికారము లనబడును. అవ్యక్త వృత్తమైన
భూతప్రకృతియు వికారములును కలిసి తేత్ర మనబడును. అవ్యక్తము తేత్రజ్ఞుడన
బడును. అవ్యక్తమునుండి బుద్ధియు బుద్ధినుండి అహంకారమును, అహంకారమునుండి
భూతనూత్మోపస్థలగు పంచతన్మాత్రమును ఏకాదశేంద్రియములును క్రమముగ
పుట్టును. పిమ్మట సంపూర్ణములైన సర్వావయవములతోడను కూడినట్టి పురుషుడు
పుట్టును. అట్టిపురుషుడు ప్రళయసమయమున సమస్తభావములను విడిచిపెట్టును. పురు
షుడు రజస్తమోగుణములతో కూడినవాడై అవ్యక్తమునుండి వ్యక్తత్వమును వ్యక్తము
నుండి అవ్యక్తత్వమును పొందుచు చక్రమువలె పరివర్తనము నొందుచుండును. రజ
స్తమోగుణములును అహంకారమును ఎవరికి ఉండునో వారికి జన్మమరణము లుండును.
అట్టిగుణము లేవరికి ఉండవో వారికి జన్మమరణము లుండవు.

మూ॥ ప్రాణాపానౌ నిమేషాద్యా జీవనం మనసో గతిః॥ ఇన్ద్రి
యాన్తరసంచారః ప్రేరణం ధారణం చ యత్ ॥ దేశాన్తరగతిః స్వప్న
పశ్చత్వగ్రహణం తథా । దృష్టస్య దక్షిణేనాత్మా సవ్యేనావగమ
స్తథా॥ ఇచ్ఛా ద్వేషః సుఖం దుఃఖం ప్రయత్నశ్చేతనాధృతిః॥ బుద్ధిః
స్మృతిరహజ్కారో లిక్తాని పరమాత్మనః ॥ యస్మాత్సముపలభ్యంతే
లిక్తాన్యేతాని జీవతః॥ న మృతస్యాత్మలిక్తాని తస్మాదాహుర్మహర్షయః॥
శరీరం హి గతే తస్మిగ్భూన్యాయాగారమచేతనమ్॥ పశ్చభూతావశేష
త్వాత్పశ్చత్వం గతముచ్యతే ॥74॥

అ॥ ఉచ్ఛ్వాసనిశ్వాసములు, కండ్లుమూయుట తెరచుట, జీవించుట, మనస్సు
యొక్కగమనము, ఇంద్రియాంతరములందు సంచరించుట, ప్రేరేపించుట, ధారణా
శక్తి, స్వప్నమునందు దేశాంతరగమనము, మరణజ్ఞానము, కుడికంటితో చూడబడిన

దానిని ఎడమకంటితోకూడ తెలిసికొనుట, ఇచ్చ, ద్వేషము, సుఖము, దుఃఖము, ప్రయత్నము, జ్ఞానము, ధైర్యము, బుద్ధి, స్మరణము, అహంకారము ఇవి ఆత్మయొక్క లక్షణములుగ నుండును. ఇవి జీవించిఉన్నవానియందు కనబడుచుండుటవలనను మరణించినవానియందు కనబడకపోవుటవలనను పరమాత్మయొక్క లక్షణములని మహర్షులు చెప్పుచున్నారు. ఆత్మ వెడలిపోయియుండగా శూన్యగారమువలెనుండు నట్టియు చేతనారహితమైనట్టియు శరీరము పంచభూతములు మిగులుగా కలదగుటవలన పంచత్వమును (మరణమును) పొందినదని చెప్పబడుచున్నది.

మూ॥ అచేతనం క్రియావచ్చ మనశ్చేతయితా పరః యుక్త
స్య మనసా తస్య నిర్దిశ్యంతే విభోః క్రియాః ॥ చేతవావాన్ యత
శ్చాత్మాతతః కర్తానిరుచ్యతే॥ అచేతనత్వాచ్చ మనః క్రియావ
దపి నోచ్యతే॥ యథాస్వేనాత్మనాఽఽత్మానం నయతే సర్వయో
నిషు॥ పాణైస్తన్త్రముతే పాణీ న హ్యన్యోఽస్త్యస్య తన్త్రకః॥
వశీ తత్కురుతే కర్మయత్కృత్వా ఫలమశ్నుతే॥ వశీ చేతః నమా
ధత్తేవశీ సర్వం నిరస్యతి ॥ దేహీ సర్వగతో హ్యత్మా స్వే స్వే
సంస్పర్శనేంద్రియే॥ సర్వాః సర్వాశ్చ్రయస్థాస్తు వాత్మాఽతో వేత్తి
వేదనాః ॥79॥

అ॥ మనస్సు అచేతనముగను క్రియలుకలదిగను నుండును. అట్టిమనస్సును ఆత్మ ప్రేరేపించునదిగ నుండును. అందువలన మనస్సుతోకూడిన ఆత్మకు క్రియలుకలవని చెప్పబడుచున్నది. ఆత్మ చేతనముకలదగుటవలన కర్తయని చెప్పబడుచున్నది. మనస్సు క్రియలుకలదైనను అచేతనమగుటవలన కర్తగ చెప్పబడుటలేదు. ఆత్మ స్వయముగనే సమస్తయోనులయందును ప్రవేశించి ప్రాణములను కలిగించును. ఆత్మను ప్రేరేపించు వాడు మరియొకడు లేడు. ఆత్మ స్వేచ్ఛాప్రవృత్తికలదగుటవలన ఏకర్మవలన శుభా శుభఫలము కలుగునో అట్టికర్మలను చేయగలుగును. మనస్సును నిగ్రహింపగలుగును. సమస్తమును విడిచిపెట్టకలుగును. ఆత్మ సమస్తదేహమును వ్యాపించియున్నను తన సంబంధమైన స్పర్శజ్ఞానముకల అవయవములయందలి బాధలను తెలిసికొనకలుగును. కాని ఇతరబాధలను తెలిసికొనజాలదు.

మూ॥ విభుత్వమత ఏవాస్య యస్మాత్సర్వగతో మహాన్ ।
మనసశ్చ సమాధానాత్పశ్యత్యాత్మా తిరస్కృతమ్ ॥ నిత్యానుబంధం
మనసా దేహకర్మాచపాతినా । సర్వయోనితం విద్యాదేకయోనా
వపి స్థితమ్ ॥ ఆదిర్నాస్త్యాత్మనః క్షేత్రపారమృత్యుమనాదికమ్ । అతస్త
యోరనాదిత్వాత్కిం పూర్వమితి నోచ్యతే॥ జ్ఞః సాక్షీత్యుచ్యతేనా
జ్ఞః సాక్షీ హ్యత్మా హ్యతః స్మృతః॥ సర్వే భావా హి సర్వేషాం

భూతానామాత్మసాక్షీకాః॥ నైకః కదాచిద్భూతాత్మా లక్ష్మణైరుప
లభ్యతే॥ విశేషోఽసుపలభ్యస్య తస్యనైకస్య విద్యతే॥ సంయోగపురు
షస్యేష్టో విశేషో వేదనాకృతః । వేదనా యత్ర నియతా విశేష
స్తత్ర తత్కృతః ॥85॥

అ॥ ఆత్మ సర్వగతమైనదగుటవలనను గొప్పదైనదగుటవలనను విభువుగ (సమర్థ
మైనదిగ) నుండును. ఇట్టి ఆత్మ-పర్వతములు గోడలు మొదలగువానియొక్క చాటున
నున్నవానిని మనస్సమాధివలన తెలిసికొనగలుగును. దేహసంబంధమగు కర్మను అనుస
రించియుండు మనస్సుతో నిత్యసంబంధముకల ఆత్మను సర్వయోనులయందు వ్యాపించి
యున్నదెనను ఒకయోనియందున్నదానినిగ నే తెలిసికొనవలయును. ఆత్మ ఆదిరహిత
మైనది. క్షేత్రపారంపర్యముకూడ ఆదిరహితమైనది. అందువలన ఈ రెండింటిలో ఏది
మొదటిదియో చెప్పుటకు వీలులేదు. తెలిసినవాడు సాక్షీయనబడును. తెలియనివాడు
సాక్షీయనబడడు. అందువలన ఆత్మ సాక్షీగ నుండును. సమస్తభూతములయొక్క
సమస్తభావములును ఆత్మసాక్షీకములుగ నుండును. భూతాత్మ ఒక్కటియే ప్రత్యేక
ముగ ఒకానొకప్పుడును లక్షణములచే పొందబడదు. అట్లు పొందబడని భూతాత్మకు
వేదానావిశేషము కలుగదు. వేదనాసంబంధమగు విశేషము సంయోగపురుషునకే
కలుగును. వేదనలు ఎచ్చట నియమితములుగ నుండునో అచ్చటనే వేదనావిశేషములు
ఉండును.

మూ॥ చికిత్సతి భిషకస్త్రిక్వాస్త్రీకాలావేదనా ఇతి । యయా
యుక్త్యా వదన్త్యేకే సా యుక్తిరుపధాన్యతామ్ ॥ పునస్తచ్చిరనః
శూలం జ్వరః స పునరాగతః । పునః స కాసో బలవాంశ్చర్దిః సా పున
రాగతా ॥ ఏభిః ప్రసిద్ధవచనై రతీతాగమనం మతమ్ । కాలశ్చాయ
మతీతానామార్తీనాం పునరాగతః॥ తమర్తికాలముద్దిశ్య భేషజం య
త్ప్రియుజ్యతే । అతీతానాం ప్రశమనం వేదనానాం తదచ్యతే॥ ఆప
స్తాః పునరాయాతా యాభిః శస్యం పురా హతమ్ । యథా ప్రకి
యతే సేతుః ప్రతికర్మ తథాఽఽశ్రయే॥ పూర్వరూపం వికారాణాం
దృష్ట్వా ప్రాదుర్భవిష్యతామ్ । యా క్రియా క్రియతే సా చ వేద
నాం హస్త్యనాగతమ్॥ పారమ్పర్యానుబంధస్థు దుఃఖానాం వినివర్తతే ।
సుఖహేతుపచారేణ సుఖం చాపి ప్రవర్తతే ॥ న సమాయాన్తి వై
షమ్యం విషమాః సమతాం న చ । హేతుభిః సదృశా నిత్యం జాయ
న్తే దేహధాతవః॥ యుక్తిమేతాం పురస్కృత్య త్రికాలాం వేదనాం
భిషక్ । హస్తీత్యుక్తా చికిత్సా తు నైషికి యా వినోపధామ్ ॥94॥

అ॥ వైద్యుడు భూతభవిష్యద్వర్తమానకాలములయందలి బాధలను నశింపజేయు నని ఏయుక్తి ననుసరించి చెప్పబడుచున్నదో అట్టియుక్తిని వివరించుచున్నాము. ఆశిర శ్శూల మరల వచ్చినది. ఆజ్వరము మరలవచ్చినది. బలవంతమగు ఆకాస మరల వచ్చినది. ఆఛర్మి మరల వచ్చినది. ఇట్టి ప్రసిద్ధవాక్యములచే, గతించిన బాధలు మరల వచ్చునని చెప్పబడుచున్నది. గతించిన బాధలయొక్క కాలము మరల వచ్చినది. బాధలసంబంధ మగు అట్టి కాలము నుద్దేశించి ప్రయోగింపబడు ఔషధము గతించినబాధలను శమింప జేయునదిగ నుండును. పూర్వము ఏఉదకముచే సస్యము చెడగొట్టబడినదో అట్టిఉద కము మరల వచ్చినప్పుడు సేతువు (కట్ట) ఏవిధముగ నిర్మింపబడునో ఆవిధముగనే శరీరమునందు గతించినవ్యాధులు మరల వచ్చినప్పుడు చికిత్స చేయబడును. రాబోవు వ్యాధులయొక్క పూర్వరూపములను చూచి ఏచికిత్స చేయబడునో అది రాబోవువ్యాధు లను శమింపజేయునదిగ నుండును. బాధలయొక్క పరంపరారూపమగు అనుబంధము సుఖనిమిత్తములగు ఉపచారములచే నివర్తించును. మరియు సుఖము కలుగును. సమ ముగనున్న దేహధాతువులు వైషమ్యమును, విషమముగనున్న దేహధాతువులు సమత్వ మును స్వయముగ పొందవు. అవి హేతువులననుసరించి యుండును. వైద్యుడు ఈయుక్తి ననుసరించి మూడుకాలములయందలి బాధలను నశింపజేయును. కోరికలు లేకుండగ చేయబడు చికిత్స మోక్షఫలమును కలిగించునదిగ నుండును.

మూ॥ ఉపధా హి పరో హేతుర్దుఃఖదుఃఖాశ్రియప్రదః ।
త్యాగః సర్వోపధానాం చ సర్వదుఃఖవ్యపోహకః ॥ కోషకారో
యథా హ్యంశూనుఃపాదతే వధప్రదాన్ । ఉపాదతే తథాఽర్థేభ్య
స్తప్తామజ్జః సదాతురః॥ యస్త్విగ్నికల్పానర్థాన్ జ్ఞోజ్ఞాత్వా తేభ్యో
నివర్తతే । అనారమ్భాదసంయోగాత్తం దుఃఖం నోపతిష్ఠతే ॥97॥

అ॥ కోరికలు దుఃఖములకును దుఃఖాశ్రయములకును ప్రధానకారణములుగ నుండును. అట్టికోరికలను విడిచిపెట్టినచో ఏవిధమగు దుఃఖములును కలుగనేరవు. పట్టుపురుగు తనను చంపునట్టి దారములను సమకూర్చుకొనువిధమున అజ్ఞానుడు విషయ ములయందు కోరికలను పొంది ఎల్లపుడును దుఃఖించుచుండును. జ్ఞానవంతుఁడు విషయ ములను అగ్నితో సమాన్వమైనవానినిగ తలచి వానిని విడిచిపెట్టును. అట్టివాడు ఆవిష యములను ఆరంభింపకపోవుటవలనను వానితో సంబంధములేనివాడగుటవలనను ఆ దుఃఖములను పొందడు.

మూ॥ ధీధృతిస్మృతివిభ్రంశః సంప్రాప్తిః కాలకర్మణామ్ ।
అసాత్మ్యార్థాగమశ్చేతి జ్ఞాతవ్యా దుఃఖహేతవః । విషమాభినివేశో
యో నిత్యానిత్యే హితాహితే । జ్ఞేయఃసబుద్ధివిభ్రంశః, సమం బుద్ధిర్ని
పశ్యతి॥ విషయప్రవణం చిత్తం ధృతిభ్రంశాన్న శక్యతే । నియన్తు
మహితాదర్థాద్ధృతిర్హి నియమాత్మికా॥ తత్త్వజ్ఞనేస్మృతిర్యస్య రజో

మోహవృతాత్మనః ॥ భృశ్యతే స స్మృతిభిః, స్మర్తవ్యం హి
స్మృతౌ స్థితమ్ ॥10॥

అ॥ బుద్ధియు ధృతియు స్మృతియు చెడిపోవుట, కాలము కర్మ వీనియొక్క
అయోగములు, అసాత్మ్యేంద్రియార్థ సంయోగము ఇవి వ్యాధులకు హేతువులుగ
నుండును. నిత్యములు అనిత్యములు హితములు అహితములు వీనిని విషమములుగ నిర
యించుట బుద్ధివిభింశ మనబడును. వీనిని సరిగ నిరయించుట సమబుద్ధి యనబడును.
ధృతికి విభింశము కలిగినచో విషయములందు లగ్నమైయుండు మనస్సును అహిత
మైన కృత్యములనుండి మరల్చుటకు శక్యముకాదు. ధృతి మనస్సును నియమించువదిగ
నుండును. రజోగుణము మోహము వీనితోకూడినవానియొక్క స్మృతి తత్త్వజ్ఞానము
లేనిదిగ నుండుట స్మృతివిభింశ మనబడును. స్మరింపవగినదంతయు స్మృతి ననుసరించి
యుండును.

మూ॥ ధీధృతిస్మృతివిభిష్టః కర్మ యత్కురుతే శుభమ్ ।
ప్రజ్ఞాపరాధం తం విద్యాత్సర్వదోషప్రకోపణమ్ ॥ ఉదీరణం గతి
మతాముదీర్ణానాం చ నిగ్రహః । నేవనం సాహసానాం చ నారీణాం
చాతీసేవనమ్ ॥ కర్మకాలాతిపాతశ్చ మిశ్రమభిశ్చ కర్మణామ్ ।
వినయాచారలోపశ్చ పూజ్యానాం చాభిధర్షణమ్ ॥ జ్ఞాతానాం స్వయ
మర్థానామహితానాం నిషేవణమ్ । పరమాన్మాదికానాం చ ప్రత్య
యానాం నిషేవణమ్ ॥ అకాలాదేశసంచారౌ మైత్రి సంక్లిష్టకర్మభిః !
ఇన్ద్రియోపక్రమోక్తస్య సద్వృత్తస్య చ వర్జనమ్ ॥ ఈర్ష్యామాన
భయక్రోధలోభమోహమదభిమానాః । తజ్జిం వా కర్మ యత్క్లిష్టం
యద్వా తద్దేహకర్మ చ ॥ యచ్ఛాన్యదీదృశం కర్మ రజోమోహసము
త్థితమ్ । ప్రజ్ఞాపరాధం తం శిష్టా బ్రువతే వ్యాధికారణమ్ ॥ బుద్ధ్యా
విషమవిజ్ఞానం విషమం చ ప్రవర్తనమ్ । ప్రజ్ఞాపరాధం జానీయాన్మ
నసో గోచరం హి తత్ ॥ 109॥

అ॥ బుద్ధి ధృతి స్మృతి వీనియొక్క విభింశముకలవాడై అశుభములైనట్టియు
సమస్తదోషములను ప్రకోపింపచేయునట్టియు కార్యములను చేయుట ప్రజ్ఞాపరాధమన
బడును. మలమూత్రాదివేగములను ప్రేరేపించుట, వేగములను అడ్డగించుట, సాహస
కృత్యములను చేయుట, స్త్రీలను అధికముగ రమించుట, సకాలమునందు చికిత్సను
చేయకుండుట, కర్మలయొక్క మిథ్యాయోగము, వినయమును ఆచారమును లేకుండుట,
పూజ్యులను తిరస్కరించుట, తెలిసియుండియు అహితములైన కృత్యములను ఆచ
రించుట, మనస్తిమితములేనికార్యములను ఆచరించుట, అకాలమునందును చెడుదేశము
నందును సంచరించుట, పాపాత్ములతో స్నేహమును చేయుట, ఇంద్రియోపక్రమణి

యాధ్యాయమునందు జెప్పబడిన సద్వర్తనమును ఆచరింపఁకుండుట, ఈర్ష్య అభిమానము భయము కోపము లోభము మోహము మదము భ్రమ వీనిని కలిగియుండుట, వీనిని కలిగియుండి దుష్టకార్యములను చేయుట, రజోగుణము మోహము వీనితోకూడి దేహసంబంధమైనట్టియు మనస్సంబంధమైనట్టియు చెడుకార్యములను చేయుట ఇవి ప్రజ్ఞాపరాధములుగ నుండును. ఇవి వ్యాధులకు కారణములుగ నుండును. మరియు బుద్ధిచేత విషమముగ నాలోచించుట, విషమముగ ప్రవర్తించుట ఇవి ప్రజ్ఞాపరాధ మనబడును. ఇది మనస్సునకు అధీనముగ నుండును.

మూ॥ నిర్దిష్ట కాలసంప్రాప్తిర్వ్యాధీనాం హేతుసంగ్రహే।
చయప్రకోపప్రశమా : పితృదీనాం యథా పురా ॥ మిథ్యాతిహీన
లిజ్జ శ్చ వర్ణాంతా రోగ హేతవః। జీర్ణభుక్తప్రజీర్ణాన్నకాలఃకాలస్థితిశ్చ
యా ॥ పూర్వమధ్యాపరాహ్నశ్చ రాత్ర్యా యామాస్త్రయశ్చ యే।
తేషు కాలేషు నియతా యే రోగాస్తే చ కాలజాః॥ అన్యేద్యుష్క
ద్యహగ్రాహి తృతీయక చతుర్థకా । స్వే స్వే కాలే ప్రవర్తంతేకాలే
హ్యేష్యాం బలాగమః॥ ఏతే చాన్యే చ యే కేచిత్కాలజా వివిధా
గదాః। అనాగతే చికిత్సాన్యస్తే బలకాలా విజానతా ॥ కాలస్య పరిణా
మేన జరామృత్యునిమిత్తజాః। రోగాః స్వాభావికాదృష్టాః, స్వభావో
నిష్ప్రీతిక్రియః॥ నిర్దిష్టం దైవశబ్దేన కర్మ యత్సౌర్వదేహికమ్। హేతు
స్తదపి కాలేన రోగాణాముపలభ్యతే॥ న హి కర్మ మహత్కించిత్ఫలం
యస్య న భుజ్యతే । క్రియాఘ్నః కర్మజా రోగాః, ప్రశమం యాన్తి
తత్త యాత్ ॥17॥

అ॥ పితృదిదోషములకు ఋతువులనుబట్టి చయప్రకోపప్రశమములు కలుగుననెడి వాక్యముచే కియంతశ్శిరసీయాధ్యాయమునందు కాలసంప్రాప్తి చెప్పబడినది. హీనమిథ్యాతిలక్షణములతోకూడిన వరాంతమగు ఋతువులు. ఆహారము జీర్ణించిన కాలము భుజించినకాలము జీర్ణమగుచున్నకాలము, బాల్యము యౌవనము వార్ధక్యము పూర్వాహ్నము మధ్యాహ్నము అపరాహ్నము, రాత్రియొక్క పూర్వకాలము మధ్యకాలము అంత్యకాలము వీనిననుసరించి కలిగిన వ్యాధులు కాలజవ్యాధు లనబడును. అన్యేద్యుష్కజ్వరము చతుర్థకవిపర్యయజ్వరము తృతీయకజ్వరము చాతుర్థికజ్వరము ఇవి తమయొక్క కాలమునందు బలమునుపొంది ప్రవర్తించుచుండును. బలకాలములను తెలిసినవైద్యునిచే ఈవ్యాధులను కాలసంబంధమువలన జనించు ఇట్టి ఇతరవ్యాధులను జనించుటకుపూర్వమునందే చికిత్సింపఁతగినవిగ నుండును. కాలముయొక్క పరిణామము ననుసరించి జరామృత్యు రూపములగు స్వాభావికవ్యాధులు కలుగును. ఇవి చికిత్స లేనివిగ నుండును. దైవమనిచెప్పబడు పూర్వజన్మకృతకర్మకూడ కాలపరిణామముచే

రోగములకు కారణమగును. పూర్వజన్మకృతకర్మ గొప్పదైనను స్వల్పమైనదైనను దాని యొక్క ఫలమును అనుభవింపవలసియుండును. కర్మవలనకలిగిన వ్యాధులకు చికిత్స లేదు. ఆ వ్యాధులు కర్మపరిపక్వమునొందగానే నశించును.

మూ॥ అత్యుగ్రశబ్దశ్రవణాచ్ఛ్రవణాత్సర్వశో న చ । శబ్దా
నాం చాతిహినానాం భవంతి శ్రవణాజ్జడాః॥ పరుషోద్భిష్టణాశస్తాపి
యవ్యసనసూచకైః । శబ్దైః శ్రవణసంయోగో మిథ్యాయోగః స
ఉచ్యతే॥ అసంస్పర్శోఽతిసంస్పర్శో హీనసంస్పర్శ ఏవ చ । స్పృశ్యా
నాం సంగ్రహేణోక్తః స్పర్శనేంద్రియబాధకః॥ యోధాతవిషవాతానా
మకాలేనాగతిశ్చ యః । స్నేహశీతోష్ణసంస్పర్శో మిథ్యాయోగః
స ఉచ్యతే॥ రూపాణాం భాస్వతాం దృష్టిర్విద్యతీ హి దర్శనాత్ ।
దర్శనాచ్ఛాతీసూక్ష్మాణాం సర్వశశ్చాప్యనగ్ననాత్ ॥ ద్విష్టభైరవబీభత్స
దూరాతిశ్లిష్టదగ్గనాత్ । తామసానాం చ రూపాణాం మిథ్యా
సంయోగ ఉచ్యతే॥ అత్యాదానమనాదానమోకసాత్త్వాదిభిశ్చ యత్ ।
రసానాం విషమాదానమల్పాదానం చ మాషణమ్॥ అతిమృద్వతితీ
క్షానాం గన్ధానామపసేవసమ్ । అసేవనంసర్వశశ్చ ఘ్రాణేంద్రియవినాశ
సమ్॥ పూతిభూతవిషః స్వప్న గన్ధా యే చాప్యనార్తవాః । తైర్గన్ధఘ్రాణ
సంయోగో మిథ్యాయోగః స ఉచ్యతే । ఇత్యసాత్త్వేంద్రియసంయోగ
స్త్రివిధో దోషకోపనః॥ అసాత్మ్యమితి తద్విద్యాద్యన్న యాతి
సహాత్మతామ్ ॥ 27॥

అ॥ మిక్కిలి ఉగ్రమైనశబ్దములను వినుట, శబ్దములను వివక్షించుట, మిక్కిలి హీనములైన శబ్దములను వినుటయు, కఠినములైనట్టియు భయంకరములైనట్టియు అమంగళములైనట్టియు ఇష్టముకానట్టియు దుఃఖసూచకములైనట్టియు శబ్దములను వినుట ఇవి శ్రోత్రేంద్రియమునకు అసమ్యక్గోగములుగ నుండును. వీనివలన దీనికి జడత్వము కలుగును. స్పర్శ లేకుండుట, అధికమగు స్పర్శకలుగుట, స్వల్పమగు స్పర్శకలుగుట, భూతములయొక్కయు విషవాయువులయొక్కయు స్పర్శ కలుగుట, స్నేహముయొక్కయు శీతముయొక్కయు ఉష్ణముయొక్కయు స్పర్శ అకాలమున కలుగుట ఇవి స్పర్శనేంద్రియమునకు అసమ్యక్గోగములుగ నుండును. వీనివలన దీనికి బాధ కలుగును. మిక్కిలి ప్రకాశించుచున్న రూపములను చూచుట, అతినూత్నములైన రూపములను చూచుట రూపములను చూడకుండుట, ద్వేషింపబడినట్టియు భయంకరములైనట్టియు బీభత్సములైనట్టియు దూరమునం దున్నట్టియు మిక్కిలి దగ్గరగ నున్నట్టియు తామసములైనట్టియు రూపములను చూచుట ఇవి చక్షురింద్రియమునకు అసమ్యక్గోగములుగ

నుండును. వీనివలన దీనికి నాశనము కలుగును. అధికముగ సేవించుట, సేవింపకుండుట, అభ్యాసములకు విపరీతములైనవానిని సేవించుట, అల్పముగ సేవించుట ఇవి రససేంద్రియమునకు అసమ్యక్గోగములుగ నుండును. వీనివలన ఇది చెడును. మిక్కిలి మృదువైనట్టియు మిక్కిలితీక్షణమైనట్టియు గంధములను సేవించుట, సేవింపకుండుట, దుర్గంధము కలిగినట్టియు విషయుక్తమైనట్టియు ద్వేషింపబడినట్టియు ఋతువిపరీతమైనట్టియు గంధములను ఆఘ్రాణించుట ఇవి ఘ్రాణేంద్రియమునకు అసమ్యక్గోగములుగ నుండును. ఇవి దీనియొక్క శక్తిని తగ్గించును. ఇట్లు హీనమిథ్యాతియోగములచే మాడువిధములగు అసాత్మ్యేంద్రియార్థసంయోగము చెప్పబడినది. దీనివలన దోషములు ప్రకోపించును. అనుకూలముకానిది అసాత్మ్య మనబడును.

మూ॥ మిథ్యాతిహీనయోగేభ్యో యో వ్యాధిరూపజాయతే ।
శబ్దాదీనాం స విజ్ఞేయో వ్యాధిరైంద్రియకో బుధైః ॥ వేదనానామ
సాత్త్వానామిత్యేతే హేతవః స్మృతాః । సుఖహేతుర్మతస్త్యేకః సఖు
యోగః సుదుర్లభః ॥ నేంద్రియాణి న చైవార్థాః సుఖదుఃఖస్య హేత
వః । హేతుస్తు సుఖదుఃఖస్య యోగో ద్వప్తశ్చతుర్విధః ॥ న స్తేంద్రియాణి
సన్త్యక్తా యోగో న చ న చాస్తిరుక్ । న సుఖం, కారణం తస్మా
ద్యోగ ఏవ చతుర్విధః ॥ నాత్మేంద్రియమనోబుద్ధిగోచరం కర్మ వా
వినా । సుఖదుఃఖం యథా యచ్ఛ బోధ్యవ్యం తత్తథోచ్యతే ॥ స్పర్శ
నేంద్రియసంస్పర్శః స్పర్శో మానస ఏవ చ । ద్వివిధః సుఖదుఃఖానాం
వేదనానాం ప్రవర్తకః ॥ ఇచ్ఛాద్వేషాత్మికా తృష్ణా సుఖదుఃఖాత్ప్ర
వర్తతే । తృష్ణా చ సుఖదుఃఖానాం కారణం పునరుచ్యతే । ఉపాదత్తే
హి సా భావాన్ వేదనాశ్చయసంజ్ఞకాన్ । స్పృశ్యతే నానుపాదానే
నాస్పృష్టో వేత్తి వేదనాః ॥ 135 ॥

అ॥ శబ్దాదివిషయములయొక్క హీనమిథ్యాతియోగముల వలన ఏవ్యాధి జనించును అది వింద్రియకవ్యాధి యనబడును. అసాత్మ్యములగు బాధలకు హేతువులు పై విధమున చెప్పబడినవి. విబ్ధాదివిషయములయొక్క సమ్యక్గోమము సుఖమునకు హేతువుగ నుండును. ఇది దుర్లభమైనది. కేవలము ఇంద్రియములుగాని ఇంద్రియార్థములగాని సుఖదుఃఖములకు హేతువులుగ నుండవు. వీనియొక్క హీనమిథ్యాతిసమ్యక్గోగ రూపముగు నాలుగువిధములైన సంయోగములే సుఖదుఃఖములకు హేతువులుగ నుండును. ఇంద్రియములున్నను ఇంద్రియార్థములున్నను వీనికి సంయోగము లేనియెడల దుఃఖముగాని సుఖముగాని కలుగ నేరదు. కావున నాలుగువిధములగు సంయోగమే కారణమని చెప్పబడినది. ఆత్మ ఇంద్రియములు మనస్సు బుద్ధి వీనికి గోచరములైన సుఖదుఃఖములు కర్మలేకుండగ ప్రవర్తింపవు. దానిని తెలిసికొనువిధముచు చెప్పెదము. స్పర్శసేంద్రియ

సంబంధముగు స్పర్శ మనస్సంబంధముగు స్పర్శ ఈరెండును సుఖదుఃఖములు బాధలు పీనిని ప్రవర్తింపజేయునవిగ నుండును. సుఖదుఃఖములవలన ఇచ్చాద్వేష రూపముగు అభిలాష కలుగును. అభిలాషయే సుఖదుఃఖములకు కారణముగ నుండును. అభిలాషయే వేదనలకు కారణములగు హీనమిథ్యాతియోగరూపముగు భావములను గ్రహించునదిగ నుండును. గ్రహింపఁగిన విషయము లేనప్పుడు స్పర్శ కలుగ నేరదు. స్పర్శలేనిచో బాధలు తెలియనేరవు.

మూ॥ వేదనానామధిష్ఠానం మనో దేహశ్చ నేన్ద్రియః॥ కేశ
లోమఃఖాగ్రాన్న మలద్రవగుణైర్విना॥ యోగే మోక్షే చ సర్వాసాం
వేదనానామవర్తనమ్॥ మోక్షే నివృత్తిర్నిఃశేషా యోగో మోక్షప్ర
వర్తకః॥ ఆత్మేన్ద్రియమనోర్థానాం సన్నికర్షాత్ప్రవర్తతే॥ సుఖదుఃఖమనా
రమ్భాదాత్మస్థే మనస్థితిరే॥ నివర్తతే తదుభయం వశిత్వం చోపజా
యతే॥ సశరీరస్య యోగజ్ఞానం యోగమృషయో విదుః॥ ఆవేశశ్చే
తసో జ్ఞానమర్థానాం ఛందతః క్రియా దృష్టిః శ్రోత్రం స్మృతిః కాన్తి
రిష్టతశ్చాప్యదర్శనమ్॥ ఇత్యుష్టవిధమాఖ్యాతం యోగినాం బలమైశ్వ
రమ్॥ శుద్ధసత్త్వసమాధానాత్తత్సర్వముపజాయతే॥ మోక్షో రజస్త
మోఽభావాద్బలవత్కర్మసంక్షయమాత్॥ వియోగః కర్మసంయోగై
రపునర్భావ ఉచ్యతే ॥142॥

అ॥ కేశములు రోమములు గోశ్మయొక్క చిరవభాగములు ఆహారము మలములు ద్రవపదార్థములు ఇదిగాక మిగిలిన ఇంద్రియములతోకూడిన దేహమును మనస్సును బాధలకు అధిష్ఠానములుగ నుండును. యోగమునందును మోక్షమునందును సమస్తముగు బాధలును నివర్తించును. యోగము మోక్షమునకు సాధనముగ నుండును. మోక్షము నందు సమస్తముగు బాధలును నిశ్శేషముగ నివర్తించును. ఆత్మ ఇంద్రియములు మనస్సు విషయములు పీనియొక్క సంబంధమువలన సుఖదుఃఖములు కలుగును. మనస్సు విషయములనుండి మరలి స్థిరమైనదై ఆత్మజ్ఞానమునందున్నప్పుడు సుఖదుఃఖములు నివర్తించును. అప్పుడు శరీరముతోకూడిన మనస్సునకు వశిత్వము కలుగును. దీనిని ఋషులు యోగమని చెప్పుచున్నారు. పరికాయప్రవేశము, ఇతరులయొక్క మనస్సును తెలిసికొనుట, క్రియలను ఇష్టప్రకారముచేయుట, అతీంద్రియదృష్టి, అతీంద్రియశ్రవణము, సర్వతత్త్వజ్ఞానము, దివ్యకాంక్షి, ఇష్టముననుసరించి అదృశ్యుడగుట ఈ ఎనిమిదివిధములగు శ్రేష్ఠమైన బలము. యోగీశ్వరులకు కలుగును. ఈ బలమంతయు శుద్ధమైన మనస్సమాధి వలననే కలుగును. రజస్తమోగుణములు నశించుటవలనను బలవత్తరమైన కర్మ క్షీణించుటవలనను సమస్తకర్మలయొక్క సంయోగమునకు వియోగముకలిగి పునర్జన్మ కలుగ నేరదు. దీనినే మోక్షమని చెప్పుదురు.

మూ॥ సతాముపాసనం సమ్యగసతాం పరివర్జనమ్ | వ్రతచర్యో
పవాసశ్చ నియమాశ్చ పృథగ్విధాః ॥ ధారణం ధర్మశాస్త్రాణాం
విజ్ఞానం విజనేరతిః | విషయేష్వరతిర్మోక్షే వ్యవసాయః పరా ధృతిః ॥
కర్మణామసమారమ్భః కృతానాం చ పరిక్షయః | నైష్కామ్యమన
హజ్ఞాః సంయోగే భయదర్శనమ్ ॥ మనోబుద్ధిసమాధానమర్థతత్త్వ
పరీక్షణమ్ | తత్త్వస్మృతేరుపస్థానాత్పర్వమేతత్ప్రవర్తతే ॥146॥

అ॥ సత్పురుషులను సేవించుట, దుష్టులను విడిచిపెట్టుట, వ్రతములను ఉప
వాసములను ఆచరించుట, అనేకవిధములగు నియమములను కలిగియుండుట, ధర్మ
శాస్త్రములను పఠించుట, విశేషజ్ఞానము, నిర్జనప్రదేశమునందుకొరిక, విషయములయం
దిచ్ఛలేకుండుట, మోక్షముకొరకు ప్రయత్నించుట, మనోనియమనము, కర్మల నాచ
రింపకుండుట, పూర్వకర్మలు క్షీణించుట, సంసారమును విడిచిపెట్టుటయందు కొరిక,
అహంకారములేకుండుట, పునర్జన్మయందు భయము, మనస్సునకును బుద్ధికిని నియమము
కలుగుట, విషయములయందలి తత్త్వమును పరీక్షించుట ఇవి స్థిరమైన ఆత్మజ్ఞానము
వలన కలుగును.

మూ॥ స్మృతిః సత్సేవనాద్యైశ్చ ధృత్యనైరుపలభ్యతే |
స్మృత్యాస్వభావం భావానాం స్మరన్ దుఃఖాత్ప్రముచ్యతే ॥147॥

అ॥ సత్పురుషులను సేవించుట మొదలుకలిగినట్టియు మనోనియమనము అంత
మందుకలిగినట్టియు నియమములచే స్మృతి కలుగును. స్మృతివలన భావములయొక్క
స్వభావమును తెలిసికొని దుఃఖములేనివాడగును.

మూ॥ వక్ష్యంతే కారణాన్యష్టే స్మృతిరైరుపజాయతే | నిమి
త్తరూపగ్రహణాత్సాదృశ్యాత్సవిపర్యయాత్ ॥ సత్త్వానుబంధాదభ్యా
సాజ్జ్ఞానయోగాత్పునఃశ్చితాత్ | దృష్టశ్చితానుభూతానాం స్మర
ణాత్స్మృతిరుచ్యతే ॥148॥

అ॥ స్మృతికలుగుటకుగల ఎనిమిదికారణములు చెప్పబడుచున్నవి. కారణములను
చూచుట, సమానరూపమును చూచుట, సదృశమైనవానిని చూచుట, విపరీతరూప
మును చూచుట, మనస్సునకు స్థిమితము, అభ్యాసము, తత్త్వజ్ఞానము, మరల వినుట
వీనివలన స్మృతి కలుగును. చూచుటచేగాని వినుటచేగాని అనుభూతమైనవిషయమును
స్మరించుట స్మృతియనబడును.

మూ॥ ఏతత్తదేకమయనం ముక్తైర్మోక్షస్య దర్శితమ్ | తత్త్వ
స్మృతిబలం, యేన గతా ద్పునరాగతాః ॥ అయనం పునరాభ్యాస

మేతద్యోగస్య యోగిభిః సంఖ్యాతధర్మైః సాంఖ్యైశ్చ ముక్తైర్లో
క్షస్య చాయనమ్ || 151 ||

అ॥ తత్త్వజ్ఞానబలమే మోక్షమునకు శ్రేష్ఠమైన మార్గమని జీవన్ముక్తులు చెప్పా
చున్నారు. తత్త్వజ్ఞానముచే మోక్షమును పొందినవారికి పునర్జన్మ కలుగ నేరదు. తత్త్వ
జ్ఞానము యోగమునకు సాధనమని యోగులచే చెప్పబడినది. మరియు విఖ్యాతధర్మము
కలిగినట్టియు జీవన్ముక్తులైనట్టియు సాంఖ్యులచే మోక్షమునకు సాధనమని చెప్పబడినది.

మూ॥ సర్వం కారణవద్దుఃఖమస్యం చానిత్యమేవ చ | నచాత్మ
కృతకం తద్ధి తత్ర చోత్పద్యతే స్వతా॥ యావన్నోత్పద్యతే సత్యా
బుద్ధిర్నైతదహం యయా | నైతన్మమ చ విజ్ఞాయ జ్ఞః సర్వమతివ
ర్తతే॥ తస్మింశ్చరమసంన్యాసే సమూలాః సర్వవేదనాః | అసంజ్ఞాజ్ఞాన
విజ్ఞానా నివృత్తిం యాన్త్య శేషతః || 54 ||

అ॥ ఉత్పత్తిహేతువుకలిగినట్టియు ఆత్మకంటె వ్యతిరేకమైనట్టియు సమస్త
భావములను దుఃఖహేతువులుగను అనిశ్చయములుగను నుండును. అన్నియు ఆత్మచే
చేయబడెన. “ఇదంతయు నేనుకాదు” అనెడి సత్యమైన బుద్ధి కలుగువరకు బుద్ధ్యా
దులయందు మమత్వము కలుగను. “ఇదంతయు నాదికాదు” అని తెలిసికొనినవాడు
సమస్తమును అతిక్రమించును. కర్మసంన్యాసము కలిగినవానికి కారణముతోకూడిన
సమస్తమైన భాధలను మోక్షమును జ్ఞానమును విజ్ఞానమును నిశ్శేషముగ నశించును.

మూ॥ అతః పరం బ్రహ్మభూతో భూతాత్మా నోపలభ్యతే |
నిఃస్పృతః సర్వభావేభ్యశ్చిహ్నం యస్య న విద్యతే॥ గతిర్బ్రహ్మవిదాం
బ్రహ్మ తచ్చాక్షరమలక్షణమ్ | జ్ఞానం బ్రహ్మవిదాం చాత్ర నాజ్ఞ
స్తత్ జ్ఞాతుమర్హతి || 55 ||

అ॥ పిమ్మట సమస్తభావములనుండియు విముక్తుడైనట్టియు లక్షణరహితుడై
నట్టియు బ్రహ్మస్వరూపమును పొందినట్టియు భూతాత్మ కలుగ నేరదు. నశింపనట్టియు
లక్షణరహితమైనట్టియు బ్రహ్మను బ్రహ్మజ్ఞానముకలవారు తెలిసికొనగలరు. అట్టి
జ్ఞానములేనివారు తెలిసికొనజాలరు.

అధ్యాయసంగ్రహము.

మూ॥ ప్రశ్నాః పురుషమాశ్రిత్య త్రయోవింశతిరు త్తమాః |
కతిభాపురుషేయేన్మిన్నిరీతాస్తత్త్వదర్శినా || 57 ||

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తస్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే శారీరస్థానే
కతిధాపురుషీయం శారీరం నామ ప్రథమాధ్యాయః ॥

అ॥ ఈకతిధాపురుషీయాధ్యాయమునందు పురుషసంబంధమైన ఉత్తమములగు
ఇరువదిమూడుప్రశ్నలు వివరింపబడినవి.

ఇవిధంబున, శ్రీపాదోపనామకకృష్ణమూర్తిశాస్త్రిప్రణీతంబైన చరకదీపికయనెడి
చరకసంహితావ్యాఖ్యానమునందు కతిధాపురుషీయశారీరమనెడు
ప్రథమాధ్యాయము సమాప్తము.

— 0 —

ద్వితీయాధ్యాయము

.....

మూ॥ అథాత్మోఽతుల్యగోత్రీయం శారీరం వ్యాఖ్యాన్యాయః ॥1॥

అ॥ పిమ్మట ఆతుల్యగోత్రీయశారీరమును చెప్పబోవుచున్నాము.

మూ॥ ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః ॥2॥

అ॥ అని భగవంతుడగు ఆత్రేయుడు చెప్పెను.

మూ॥ అతుల్యగోత్రస్య రజఃక్షయాన్తే రహోవిస్సృష్టం మిథు
నీకృతస్య కిం స్యాచ్ఛతుష్పాత్ప్రభవం చ షడ్భ్యోయస్త్రీషు గర్భత్వ
ముపైతి వుంసః ॥3॥

అ॥ స్త్రీగోత్రముతో సమానముకాని గోత్రముకలిగినట్టియు రజఃప్రవృత్త్యనంత
రమున మైథునమునుచేసినట్టియు పురుషుని చే రహస్యముగ విడిచిపెట్టబడినదియు
నాలుగు భూతములయొక్క గుణములకలదియు ఆరురసములవలన జనించునదియు
స్త్రీలయందు గర్భమును కలిగించునదియు నగు ఏది కలదో అది యేమిటి ?

మూ॥ శుక్రం తదస్య వ్రవదన్తి ధీరా యద్ధీయతే గర్భసము
ద్భవాయ వాయ్వగ్నిభూమ్యుబ్బణపాదవత్ తత్ షడ్భ్యో రసేభ్యః
ప్రభవశ్చ తస్య ॥4॥

అ॥ ఏది గర్భమును కలిగించునో వాయువు అగ్ని భూమి ఉదకము అను ఈ
నాల్గింటియొక్క గుణములను కలిగియుండునో ఆరురసములనుండియు జనించునో అట్టి
దీనిని పెద్దలు శుక్రమని చెప్పెదరు.

మూ॥ సంపూర్ణదేహః సమయే సుఖం చ గర్భః కథం కేన చ జాయతే స్త్రీ। గర్భం చిరాద్విస్తతి సప్రజాఽపి భూత్వాఽథవా నశ్యతి కేన గర్భః ॥5॥

అ॥ గర్భము సంపూర్ణదేహముకలదిగ ఎట్లుగును? సమయమునందు ఎట్లు ప్రాదుర్భవించును? సుఖముగ ఎట్లు ప్రాదుర్భవించును? వంధ్యకాకపోయినను ఎందువలన చిరకాలమునకు గర్భమునుపొందును? గర్భము కలిగి ఎందువలన నశించును?

మూ॥ శుక్రకాస్యగాత్యాశయకాలసంపద్యస్యోషచారాశ్చ హితైస్తథాఽర్థైః। గర్భశ్చ కాలే చ సుఖే సుఖం చ సంజాయతే సంపరిపూర్ణదేహః॥ యోనిప్రదోషార్మనసోఽభితా పాచ్ఛక్రాస్యగాహారవిహారదోషాత్। అకాలయోగాద్బలసంక్షయాచ్ఛ గర్భం చిరాద్విస్తతి సప్రజాఽపి॥ అన్యజ్ఞనిరుద్ధం పవనేన నార్యా గర్భం వ్యవస్యస్త్వబుధాః కదాచిత్। గర్భస్య రూపం హి కరోతి తస్యాస్తదస్రమస్యావివివర్ధమానమ్॥ తదగ్నిసూర్యశ్రమశోకరోగైరుష్ణాన్న పానై రథవాప్రవృత్తే॥ దృష్ట్వాఽస్యగేకే న చ గర్భమజ్ఞాః కేచిన్న రా భూతహృతం వదంతి॥ ఓజోశనానాం రజనీచరాణామాహారహేతోర్న శరీరమిష్టమ్। గర్భం హరేయ్యర్యచ తే న మాతుర్బావకాశా న హరేయ్యరోజః ॥10॥

అ॥ శుక్రము ఆర్తవము ఆత్మ గర్భాశయము కాలము వీనియొక్క సంపత్తుకలిగినట్టియు హితములైన ఉపచారములుకలిగినట్టియు గర్భము పరిపూర్ణదేహముకలదియై సకాలమునందు సుఖముగ ప్రాదుర్భవించును. స్త్రీ వంధ్యకానిదైనను యోనిదోషము వలనను మనోదోషమువలనను శుక్రము ఆర్తవము ఆహారము విహారము వీనియొక్క దోషమువలనను అకాలమునందలి సంయోగమువలనను బలముక్షీణించుటవలనను చిరకాలమునకు గర్భమును ధరించును. స్త్రీయొక్క ఆర్తవము వాయువుచే అడ్డగింపబడి గర్భరూపముగ ఏర్పడును. అప్పుడు ఆర్తవము స్రవింపక గర్భాశయమునందు వృద్ధి పొందును. దీనిని మూఢులు గర్భమని నిర్ణయించెదరు. అగ్ని వేడిమి ఎండవేడిమి శ్రమ దుఃఖము వ్యాధులు వీనిచేగాని ఉష్ణకరములైన అన్నపానములచేగాని బయలు వెడలిన అట్టి ఆర్తవమును చూచి తెలియనివారు “గర్భము భూతములచే హరింపబడిన” దని తలచెదరు. ఓజస్సునుభుజించు పిశాచములు మొదలగువానికి ఆహారమునిమి తము శరీరము అనుకూలముగ నుండదు. అవకాశముగల ఆ పిశాచాదులు గర్భమును హరించినప్పుడు తల్లియొక్క ఓజస్సును హరింపకుండ నుండవు.

మూ॥ కన్యాం సుతం వా నహితౌ పృథగ్వా సుతౌ సుతే వా తనయాన్బహూన్వా। కస్మాత్ప్రసూతే సుచిరేణ గర్భమేకోఽభివృద్ధిం చ యమేఽభ్యువైతిః ॥11॥

అ॥ కన్యక ఎందువలన జనించును ? పుత్రుడు ఎందువలన జనించును ? ఇద్దరును ఒకేసారి ఎందువలన జనించెదరు ? ఇద్దరు పుత్రులు ఒకేసారి ఎందువలన జనించెదరు ? ఇద్దరు కన్యకలు ఒకేసారి ఎందువలన జనించెదరు ? చాలమంది ఒకేసారి ఎందువలన జనించెదరు ? గర్భమును ఎందువలన చిరకాలమునకు ప్రసవించును ? యమలగర్భము నందు ఒకశిశువుమాత్రమే వృద్ధిపొందుటకు కారణమేమి ?

మూ॥ రక్తేన కన్యామధికేన పుత్రిం శుక్రేణ, తేన ద్వివిధీ కృతేన। బీజేన కన్యాం చ సుతం చ మాతే యథాస్వబీజాన్యతరాధి కేన॥ శుక్రాధికం ద్వైధముపైతి బీజం యస్యాః సుతౌ సా సహితౌ ప్రసూతే। రక్తాధికం వా యది భేదమేతి ద్విధా సుతే సా సహితే ప్రసూతే॥ భిన్నత్రియావద్భూతాధా ప్రపన్నః శుక్రాగ్రవం వాయురతి ప్రవృద్ధః। తావన్త్యపత్యాని యథావిభాగం కర్మాత్మకాన్యస్వవశా త్ప్రసూతే॥ ఆహారమాప్నోతి యదా న గర్భః శోషం సమాప్నోతి పరిసృతిం వా। తం స్త్రీ ప్రసూతే సుచిరేణ గర్భం పుష్టో యదా వర్ష గణైరపి స్యాత్ ॥ కర్మాత్మకత్వాద్విషమాంశభేదాచ్ఛక్రాస్పృజోర్వృద్ధి ముపైతి కుత్సా। ఏకోఽధికో న్యూనతరో ద్వితీయ ఏవం యమేఽప్య ధ్యధికో విశేషః ॥16॥

అ। శుక్రశోణితసంయోగమున ఆర్తవమధికముగ కలిసినచో కన్యక జనించును. శుక్రమధికముగ కలిసినచో పుత్రుడు జనించును. ఒకభాగమునందు ఆర్తవమును ఒక భాగమునందు శుక్రమును అధికముగ నుండునట్లు శుక్రశోణితసంయోగము రెండుభాగ ములుగ విభజింపబడినచో కన్యకయు పుత్రుడును ఒకేసారి జనించెదరు. శుక్రమధిక ముగకల శుక్రశోణితసంయోగము రెండుభాగములుగ విభజింపబడినచో ఇద్దరుపుత్రులు ఒకేసారి జనించెదరు. ఆర్తవమధికముగకల శుక్రశోణితసంయోగము రెండుభాగములుగ విభజింపబడినచో ఇద్దరుకన్యకలు ఒకేసారి జనించెదరు. వృద్ధిపొందినవాతము శుక్ర శోణితసంయోగమును అనేకభాగములుగ విభజించినచో ఆవిభాగముల ననుసరించి చాలమంది ఒకేసారి జనించెదరు. ఇట్టిసంతానము కర్మవశము ననుసరించి జనించును. గర్భము ఆహారమును పొందనిచో కృశించును. లేక స్రావముకలుగును. అట్టిగర్భము నకు పుష్టికలిగిన పిదప అనేక సంవత్సరములకుకూడ ప్రసవించును. యమలగర్భము నందు కర్మవశమువలన శుక్రశోణితములు విషమాంశములుగ చేరుటచే ఒకభాగము అధికముగను రెండవభాగము స్వల్పముగను వృద్ధిపొందును.

మూ॥ కస్మాద్ద్విరేతాః పవనేన్ద్రియౌ వా సంస్కారవాహీ నరసారిషణ్డౌ। వక్త్రీ తథేర్ష్యాభిరతిః కథం వా సంజాయతే వాతిక షణ్డకో వా ॥17॥

అ॥ ద్విరేతస్కుడు, పవనేంద్రియుడు, సంస్కారవాహి, నరపండుడు, నారి పండుడు, వక్రి, ఈర్ష్యాభిరతుడు, వాతికపండుడు అనెడి వీరలు ఏకారణములవలన జనించెదరు ?

మూ॥ బీజాత్సమాంశాదుఃపతప్తబీజాత్ప్రీతిపుంసలిజ్జీ భవతి ద్విరే తాః। శుక్రాశయం గర్భగతస్య హత్వా కరోతి వాయుః పవనేంద్రియ త్వమ్॥ శుక్రాశయద్వారవిఘట్టనేన సంస్కారవాహం హి కరోతి వాయుః। ముద్గాల్పబీజావబలావహార్నా క్షీణా చ హేతుర్వికృతిద్వ యస్య॥ మాతుర్వ్యవాయప్రతిఘేన వక్రి స్యాద్బీజదౌర్బల్యతయా పితుశ్చ। ఈర్ష్యాభిభూతావపి ముద్గాల్పావీర్వ్యారతేరేవ వదన్తి హేతుమ్॥ వాయుగ్నిదోషాద్వృషణౌ తు యస్య నాశం గతో వాతికషణ్డకః సః। ఇత్యేవమష్టై వికృతిప్రకారాః కర్మాత్మకానాముపలక్షణీయాః ॥21॥

అ॥ శుక్రశోణితములు రెండును సమానముగ కలియుటవలనను అవి తపింప చేయబడుటవలనను స్త్రీపురుషలక్షణములుకల ద్విరేతస్కుడు జనించును. గర్భాశయము నందలి శిశువుయొక్క శుక్రాశయమును వాతము చెడగొట్టుటవలన పవనేంద్రియుడు జనించును. గర్భస్థశిశువుయొక్క శుక్రాశయమార్గమును వాతము దూషింపచేయుట వలన సంస్కారవాహి జనించును. మందవేగముకలిగి స్వల్పముగనుండు బీజము కలిగి నట్టియు బలములేనట్టియు ఉత్సాహములేనట్టియు పురుషునివలన నరపండుడు జనించును. ఇట్టి లక్షణములుగల స్త్రీవలన నారిపండుడు జనించును. మైథునకాలమునందు తల్లి అవయవములను విషమముగ నుంచుటవలనను తండ్రియొక్క బీజదౌర్బల్యము వలనను వక్రి జనించును. ఈర్ష్యచే ప్రేరేపింపబడినట్టియు ఉత్సాహములేనట్టియు తల్లిదండ్రులవలన ఈర్ష్యారతుడు జనించును. గర్భస్థశిశువుయొక్క వృషణములను వాయువు అగ్ని ఇవి చెడగొట్టుటవలన వాతికపండుడు జనించును. ఈ యెనిమిది విధములగు నపుంసకులును పూర్వజన్మకృతకర్మవలన జనించెదరు.

మూ॥ గర్భస్య సద్యోఽనుగతస్య కుక్షౌ స్త్రీపుంసపుంసాము దరస్థితానామ్। కిం లక్షణం కారణమిష్యతే కిం సరూపతాం యేన చ యాత్యపత్యమ్ ॥22॥

అ॥ సద్యోగృహీతగర్భలక్షణము లెవ్వి ? గర్భస్థశిశువుయొక్క స్త్రీపురుష నపుంసకభేదములను ఏలక్షణములనుబట్టి తెలిసికొనవచ్చును ? ఆయారూపములుకల సంతానము జనించుటకు కారణమేమి ?

మూ॥ నిష్ఠిపికా శౌరవమజ్గసాదస్తన్ద్రాప్రహర్షాహృదయవ్యథా చ। తృప్తిశ్చ బీజగ్రహణం చ యోన్యాం గర్భస్య సద్యోఽనుగతస్య

లిజ్జమ్॥ సన్యాజ్జచేష్టా పురుషార్థినీ స్త్రీ స్త్రీస్వప్న పానాశనశీల చేష్టా॥
సన్యాత్తగర్భాన చ వృత్తగర్భా సవ్యప్రదుగ్ధా స్త్రీయమేవ సూతే॥
పుత్రం త్వతో లిజ్జవిపర్యయేణ, వ్యామిశ్రలిజ్జా ప్రకృతిం తృతీ
యామ్ । గర్భోపపత్తౌ తు మనః స్త్రీయా యం జన్తుం ప్రజేత్త
త్సదృశం ప్రసూతే । గర్భస్య చత్వారి చతుర్విధాని భూతాని
మాతా పితృసంభవాని । ఆహారజాన్యాత్మకృతాని చైవ సర్వస్య
సర్వాణి భవంతి దేహే॥ తేషాం విశేషాద్బలవంతి యాని భవంతి
మాతాపితృకర్మజాని॥ తాని వ్యవస్యేత్సదృశత్వహేతుం సత్త్వం
యథానూకమపి వ్యవస్యేత్ ॥27॥

అ॥ నోటసీరుకారుట, శరీరము బరువుగ నుండుట, శరీరము కృశించుట, బడలిక,
ఉత్సాహములేకుండుట, హృదయమునందుబాధ, తృప్తిగ నుండుట, యోని బీజమును
గ్రహించుట ఇవి సద్యోగృహీతగర్భలక్షణములుగ నుండును. ఎడమపార్శ్వమునందలి
అవయవములచే పనులను చేయుట, పురుషుని కోరుచుండుట, స్త్రీసంబంధములగు
స్వప్నములు పానము ఆహారము స్వభావము చేష్టలు వీనిని కలిగియుండుట, గర్భము
ఎడమ పార్శ్వమునందుండుట, గర్భము పొడవుగ నుండుట, ఎడమ స్తనమునందు పాలు
అధికముగ ఏర్పడుట ఇట్టిలక్షణములుగల స్త్రీకి కన్యక జనించును. ఈలక్షణములకు
వ్యతిరేకమైన లక్షణములుగల స్త్రీకి పుత్రుడు జనించును. ఈరెండువిధములగు లక్ష
ణములును మిశ్రమముగ నున్న స్త్రీకి నపుంసకుడు జనించును. గర్భముకలుగు సమయ
మున స్త్రీయొక్క మనస్సు ఎట్టిరూపమును తలచునో అట్టిరూపముగల సంతానము
జనించును. తల్లివలనను తండ్రివలనను తల్లియొక్క ఆహారమువలనను ఆత్మవలనను
నాలుగువిధములగు భూతములకు గర్భముతో సంబంధము కలుగును. అందు తల్లిదండ్రుల
వలనను ఆత్మకర్మవలనను ఏర్పడిన భూతములలో ఏవి బలవత్తరముగ నుండునో వాని
సంబంధముగు రూపము ఏర్పడును. పూర్వజన్మమునందలి సత్త్వముకూడ రూపమునకు
హేతువుగ నుండును.

మూ॥ కస్మాత్ప్రజాం స్త్రీ వికృతాం ప్రసూతే హీనాధికాక్షీం
వికల్పేంద్రియాం చ॥ దేహాత్కథం దేహముపైతి చాన్యమాత్మా సదా
కై సనుబధ్యతే చ ॥28॥

అ॥ హీనమైనట్టిగాని అధి మైనట్టిగాని వికలములైనట్టిగాని అవయవములు కలిగి
వికృతమైన సంతానము ఎందువలన కలుగును ? ఆత్మ ఒకదేహమునుండి మరొకదేహ
మును ఎట్లు పొందును ? ఆత్మ ఎల్లప్పుడును వేనితోకూడియుండును ?

మూ॥ బీజాత్మకర్మాశయకాలదోషైర్మాతృస్తథాఽఽ హార
విహారదోషైః॥ కుర్వంతి దోషా వివిధాని దుష్టాః సంస్థానవర్ణేంద్రియ

వైకృతాని ॥ వర్షాను కాష్ఠాశ్శఘనామ్బువేగా స్తరోః సరితోస్థిసంస్థితస్య | యథైవ కుర్వ్యర్వికృతిం తథైవ గర్భస్య కుక్షౌ నియతస్య దోషాః ॥30॥

అ॥ బీజము, ఆత్మకర్మ, గర్భాశయము, కాలము వీనియొక్క దోషములచేతను తల్లియొక్క ఆహారవిహారదోషములచేతను దుష్టములైన వాతపితృశ్లేష్మములు గర్భముయొక్క ఆకారము వర్ణము ఇంద్రియములు వీనియందు వైకల్యమును కలిగించును. నదియందున్న వృక్షమునకు వర్షాకాలమునందు కర్రలు రాళ్ళు ఉదకము వీనియొక్క వేగములు వికృతిని కలిగించువిధమున, కుక్షీయందున్న గర్భమునకు దోషములు వికృతిని కలిగించును.

మూ॥ భూతైశ్చతుర్భిః సహితః సుసూక్ష్మైర్మనోజవో దేహముపైతి దేహాత్ | కర్మాత్మకత్వాన్న తు తస్య దృశ్యం దివ్యం వినా దర్శనమస్తి రూపమ్ ॥ స సర్వగః సర్వశరీరభృచ్ఛ స విశ్వకర్మా స చ విశ్వరూపః | స చేతనాధాతురతీంద్రియశ్చ స నిత్యయుక్ సాను శయః స ఏవ ॥ రసాత్మమాతాపితృసంభవాని భూతాని విద్యాద్దశ షట్ చ దేహే | చత్వారి తత్రాత్మని సంశ్రితాని స్థితస్తథాఽఽత్తా చ చతుర్న తేషు ॥ భూతాని మాతాపితృసంభవాని రజశ్చ శుక్రం చ వదన్తి గర్భే | ఆప్యాయతే శుక్రమశృక్చ భూతైర్యస్తాని భూతాని రసోద్భవాని ॥ భూతాని చత్వారి తు కర్మజాని యాన్యాత్మలీనాని విశన్తి గర్భమ్ | స బీజధర్మా హ్యపరాపరాణి దేహాస్త రాణ్యాత్మని యాతి యాతి ॥ రూపాద్ధి రూపప్రభవః ప్రసిద్ధః కర్మాకానామనసో మన స్తః | భవన్తి యే త్వాకృతిబుద్ధిభేదా రజస్తమస్తత్ర చ కర్మ హేతుః ॥36॥

అ॥ ఆత్మసూక్ష్మములైన నాలుగువిధములగు భూతములతో కూడి కర్మవశమున ఒక దేహమునుండి మరియొక దేహమును పొందును. దృశ్యమగు రూపము ఆత్మకులేదు. దివ్యశృష్టి లేకున్నచో ఆత్మయొక్క రూపమును చూచుటకు వీలులేదు. ఆత్మ సర్వమును వ్యాపించినదినుకను సర్వశరీరములను భరించునదిగను సమస్తకర్మలను చేయుటయందు సమర్థమైనది ను సమస్తరూపములనుపొందునదిగను చేతనాధాతువుగను ఇంద్రియములకు గోచరః కానిదిగను ఎల్లప్పుడును బుద్ధ్యాదులతోకూడినదిగను రాగాదులతోకూడినదిగను నుండును. ఆహారరసము, ఆత్మ, తల్లి, తండ్రి వీరివలన గర్భమునందు పదునారు భూతములు ఏర్పడును. అందు నాలుగుభూతములు ఆత్మనాశ్రయించినవిగ నుండును. ఆత్మ ఆనాలిగింటిని ఆశ్రయించియుండును. ఆర్తవమును అనుసరించికలిగిన భూతములు

తల్లివలన కలిగినవిగను శుక్రము ననుసరించి కలిగిన భూతములు తండ్రివలన కలిగినవి గను నుండును. శుక్రమును ఆర్తవమును ఏ భూతములచే పోషింపబడునో ఆ భూతములు ఆహారసమువలన కలిగినవిగ నుండును. ఆత్మయందులీనమై గర్భమునప్రవేశించు నాలుగుభూతములును కర్మవలన కలిగినవిగ నుండును. ఈ భూతసముదాయము బీజధర్మమును కలిగియుండును. ఇది ఆత్మయందుండి ఆయాశరీరములను పొందించుచుండును. కర్మానుబంధము కలవారలకు భౌతికశరీరమునుండి భౌతికశరీరమును, మనస్సునుండి మనస్సును పుట్టును. ఆకారమునందును బుద్ధియందును భేదములు కలుగుటకు గజోగుణమును తమోగుణమును కర్మయు కారణములుగ నుండును.

మూ॥ అతీంద్రియైస్తైరతిసూక్ష్మరూపైరాత్మా కదాచిన్నవియుక్తరూపః। న కర్మణా నైవ మనోమతిభ్యాంన చాప్యహక్ష్మరవికారదోషైః॥ రజస్తమోభ్యాం తు మనోఽనుబద్ధం జ్ఞానం వినా తత్ర హి సర్వదోషాః। గతిప్రవృత్త్యోస్తు నిమిత్తముక్తం మనః సదోషం బలవచ్ఛ కర్మ ॥38॥

అ॥ అతీంద్రియములైనట్టియు అతిసూక్ష్మములైనట్టియు భూతములతోడను, కర్మ మనస్సు బుద్ధి వీనితోడను, అహంకారము వికారము అనెడి దోషములతోడను, ఆత్మ ఎల్లప్పుడును కూడియుండును. మనస్సు రజస్తమోగుణములతో కూడియుండును. అందువలన జ్ఞానములేనిచో మనస్సునందు సమస్తదోషములును కలుగును. అట్టిదోషములతోకూడిన మనస్సును బలవత్తరమైన కర్మయు దేహాంతరగమనమునకును ధర్మాధర్మకార్యముల నాచరించుటకును కారణములుగ నుండును.

మూ॥ రోగాః కుతః సంశమనం కిమేషాం హర్షస్య శోకస్య చ కిం నిమిత్తమ్। శరీరసత్త్వప్రభవా వికారాః కథం న శాంతాః పునరావతేయుః ॥39॥

అ॥ వ్యాధులు ఎందువలన కలుగును ? ఎట్లు శాంతించును ? సంతోషము ఎందువలన కలుగును ? దుఃఖము ఎందువలన కలుగును ? శారీరకములైనట్టియు మానసికములైనట్టియు వ్యాధులు శాంతించినవై మరల ఎట్లు కలుగకుండును ?

మూ॥ ప్రజ్ఞాపరాధో విషమాస్తథాఽర్థా హేతుస్తృతీయః పరిణామకాలః। సర్వామయానాం త్రివిధా చ శాన్తిర్జ్ఞానార్థకాలాః సమయోగయుక్తాః॥ ధర్మ్యాః క్రియా హర్ష నిమిత్తముక్తాస్తతోఽన్యథా శోకవశం నయన్తి। శరీరసత్త్వప్రభవాస్తు దోషాస్తయోరవృత్త్యానభవన్తి భూయః॥ రూపస్య సత్త్వస్య చ సంతతిర్యా నోక్తస్తదాదిర్న హి సోఽస్తి కశ్చిత్ । తయోరవృత్తిః క్రియతే పథాభ్యాం

ధృతిస్మృతిభ్యాః పరయా ధియా చ॥ సత్యాశ్రయే వా ద్వివిధే య
థోక్తే పూర్వం గదేభ్యః ప్రతికర్మ నిత్యమ్॥ జితేంద్రియం నానుపతన్తి
రోగాస్తత్కాలయుక్తం యది నాస్తి దైవమ్॥ దైవం పురా యత్కృత
ముచ్యతే తత్, తత్సౌరుషం యత్త్విహ కర్మ దృష్టమ్॥ ప్రవృత్తి
హేతుర్విషమః స దృష్టో నివృత్తి హేతుస్తు సమః స ఏవ ॥44॥

అ॥ ప్రజ్ఞాపరాధము, అసాత్మేంద్రియార్థసంయోగము, కాలపరిణామము వీని
వలన వ్యాధులు కలుగును. కర్మ, ఇంద్రియార్థములు, కాలము వీనియొక్క సమ్యగ్యోగ
ములవలన శాంతించును. ధర్మకార్యములవలన సంతోషము కలుగును. అధర్మకార్య
ములవలన దుఃఖము కలుగును. మోక్షముకలిగి శరీరమునకును మనస్సునకును సంబంధము
పోయినచో శరీరకములైనట్టి గాని మానసికములైనట్టి గాని వ్యాధులు మరల కలుగ
నేరవు. శరీరముయొక్కయు మనస్సుయొక్కయు ఏ పరంపరాసంబంధము కలదో
దానికి ఆది చెప్పబడలేదు. దానికి ఆది స్వభావముగనే లేదు. శ్రేష్ఠములైన ధృతి
స్మృతి యిద్ధి వీనివలన శరీరసత్త్వములయొక్క పరంపరాసంబంధము నివర్తించును.
పైన చెప్పబడిన శరీరమనోదూషములగు రెండువిధములైన ఆశ్రయములున్నను, వ్యాధులు
కలుగుటకు పూర్వమునందే ప్రతిక్రియను చేసికొనునట్టి జితేంద్రియునకు తత్కాలమునం
దనుభవింపతగిన పూర్వకృతకర్మ లేకున్నచో వ్యాధులు కలుగనేరవు. పూర్వజన్మ
యందు చేయబడిన కర్మ దైవమనబడును. ఈ జన్మయందు చేయబడిన కర్మ పౌరుష
మనబడును. అట్టికర్మ విషమమైనదైనచో రోగ హేతువుగను సమమైనదైనచో ఆరోగ్య
హేతువుగను నుండును.

మూ॥ హైమన్తికం దోషచయం నసన్తే ప్రవాహాయన్ ప్రాప్సిక
మభ్రకాలే॥ ఘనాత్యయే వార్షికమాశు సమ్యక్ప్రాప్నోతి రోగాన్మతు
జాన్న జాతు ॥45॥

అ॥ హేమంతఋతువునందు చయమునొందిన దోషమును వసంతఋతువునం
దును, గ్రీష్మఋతువునందు చయమునొందిన దోషమును వర్ష ఋతువునందును, వర్ష
ఋతువునందు చయమునొందిన దోషమును శరదృతువునందును శోధించుచున్నచో
ఋతువులననుసరించి కలుగు వ్యాధులు ఒకానొకప్పుడును కలుగనేరవు.

మూ॥ నరో హితాహారవిహారసేవీ సమీత్యకారీ విష్ణయేష్వ
నక్తః॥ దాతా సమః సత్యపరః క్షమావానాప్తోపసేవీ చ భవత్య
రోగః॥ మతిర్వచః కర్మ సుఖానుబద్ధి సత్త్వం విధేయం విశదా చ
బుద్ధిః॥ జ్ఞానం తపస్తత్పరతా చ యోగే యస్యాస్తి తం నానుపతన్తి
రోగాః ॥47॥

అ॥ హితములైన ఆహారవిహారములను సేవించునట్టియు ఆలోచించికార్యములను చేయునట్టియు విషయలోలుడు కానట్టియు దాతగను సమబుద్ధికలవాడుగను సత్యవంతుడుగను ఓర్పుకలవాడుగను ఆపులను సేవించువాడుగను నుండునట్టియు మనుజుడు వ్యాధిరహితుడుగ నుండును. యోగ్యములైన మతియు వాక్కును కర్మయు కలిగినట్టియు అధీనమైనమనస్సు కలిగినట్టియు నిర్మలమైన బుద్ధికలిగినట్టియు తత్త్వజ్ఞానమును తపస్సును యోగమునందు తత్పరతయు కలిగినట్టియు మనుజునకు వ్యాధులు కలుగ నేరవు.

అధ్యాయసంగ్రహము.

మూ॥ ఇహోగ్ని వేశస్య మహార్థయుక్తం షట్త్రింశకం ప్రశ్నగణం మహర్షిః । అతుల్యగోత్రే భగవాన్ యథావన్నిర్ణీతవాఙ్మనవివర్ధనార్థమ్॥

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే శారీరస్థానే అతుల్యగోత్రీయశారీరం నామ ద్వితీయోఽధ్యాయః॥

అ॥ ఈ అతుల్యగోత్రీయాధ్యాయమునందు, అగ్ని వేశునిచే అడుగబడినట్టియు గొప్ప అర్థముకలిగినట్టియు ముప్పదియారుప్రశ్నలకు సమాధానమును భగవంతుడగు ఆత్రేయుడు జ్ఞానాభివృద్ధికొరకు తగురీతిని చెప్పెను.

ఇవ్విధంబున, శ్రీపాదోపనామకకృష్ణమూర్తి శాస్త్రీప్రణీతంబైన చరకదీపికయనెడి చరకసంహితావ్యాఖ్యానమునందు అతుల్యగోత్రీయశారీరమనెడు ద్వితీయాధ్యాయము సమాప్తము.

— 0 —

తృ తీ యా ధ్యాయ ము

.....

మూ॥ అదాతః ఖుడ్డీకాం గర్భావకాన్తిం శారీరం వ్యాఖ్యాన్యమః ॥1॥

అ॥ పిమ్మట ఖుడ్డీకాగర్భావక్రాంతిశారీరమును చెప్పబోవుచున్నాము.

మూ॥ ఇతి హ స్నాహ భగవానాత్రేయః॥ 2॥

అ॥ అని భగవంతుడగు ఆత్రేయుడు చెప్పెను.

మూ॥ పురుషస్యానుపమాతరేతసః స్త్రియాశ్చాప్రదుష్టయోని శోణితగర్భాశయాయా యదా భవతिसంస్కర్గః ఋతుకాలే, యదా చానయోస్తదైవ యుక్తే చ సంస్కరే శుక్రశోణితసంస్కర్గమన్తర్గర్భా

శయగతం జీవోఽవకామతి సత్త్వసంప్రయోగాత్తదా గర్భోఽభి
నిర్వర్తతే, స సాత్త్వరసోఽయోగాదరోగోఽభిసంవర్ధతే సమ్యగుప
చారైశ్చోపచర్యమాణః, తతః ప్రాప్త కాలః సర్వేన్ద్రియోపపన్నః పరి
పూర్ణ సర్వశరీరో బలవర్ణ సత్త్వసంహననసంపదుపేతః సుఖేన జాయతే
సముదాయాదేషాం భావానామ్ || 3 ||

అ॥ పరిశుద్ధముగనున్న శుక్రముకల పురుషునకును పరిశుద్ధములుగనున్న యోని
ఆర్తవము గర్భాశయము ఇవికల స్త్రీకిని ప్రశస్తమైన ఋతుకాలమునందు సంయోగము
కలుగగా అట్టి స్త్రీపురుషులయొక్క ఆసంయోగమునందు గర్భాశయముయొక్క
లోపలిభాగమునుపొందిన శుక్రశోణితములయొక్క సంయోగమును ఎప్పుడు జీవుడు
మనోగమనమువలన పొందునో అప్పుడు గర్భము ఏర్పడును. హితకరములైన రసములను
తల్లి ఉపయోగించుటవలనను అనుకూలములైన ఉపచారములచే ఉపచరింపబడుటవల
నను అట్టిగర్భము రోగములులేనిదై వృద్ధినిొందుచు సమస్తేంద్రియములతోడను కూడు
కొని పరిపూర్ణమైన సమస్తదేహముకలదై బలము వర్ణము సత్త్వము నిర్మాణము వీని
యొక్క సంపత్తుతో కూడినదై శుక్రశోణితాదిభావములయొక్క సముదాయమువలన
సకాలమునందు సుఖముగ జనించును.

మూ॥ మాతృజశ్చాయం గర్భః పితృజశ్చాత్మజశ్చ సాత్త్వి
జశ్చ రసజశ్చాస్తి చ సత్త్వమాపపాదికమితి హోవాచ భగవా
నాత్రేయః॥ నేతి భరద్వాజః । కిం కారణం, హి న మాతా న పితా
నాత్మా న సాత్త్వం న పానాశనభక్ష్యలేహ్యోపయోగా గర్భం
జనయన్తి, న చ పరలోకాదేత్య గర్భం సత్త్వమవకామతి॥ 5 ||

అ॥ గర్భము మాతృజముగను పితృజముగను ఆత్మజముగను సాత్త్విజముగను
రసజముగను నుండుననియు సత్త్వము ఔపపాదికముగ నుండుననియు భగవంతుడగు
ఆత్రేయుడు చెప్పెను. అట్లుకాదని భరద్వాజుడు చెప్పెను. ఎందువలనననగా - తల్లి
గాని తండ్రిగాని ఆత్మగాని సాత్త్విముగాని పానము ఆహారము భక్ష్యము లేహ్యము
వీనియొక్క ఉపయోగములుగాని గర్భమును కలిగింపవు. మరియు మనస్సు పరలోకము
నుండివచ్చి గర్భమునందు ప్రవేశింపదు.

మూ॥ యది హి మాతాపితరా గర్భం జనయేతాం భూయస్యః
స్త్రీయః పుమాంసశ్చ భూయాంసః పుత్రకామాః, తే సర్వే పుత్ర
జన్మాభిసంధాయ మైథునధర్మమాపద్యమానాః పుత్రానేవ జనయేయ
ుహిత్యర్వా దుహితృకామాః, న చ కాశ్చిత్ స్త్రీయః కేచిద్వా
పురుషా నిరపత్యాః స్యుః అపత్యకామాశ్చ పరిదేవేరన్ || 6 ||

అ॥ తల్లిదండ్రులు గర్భమును కలిగించునెడల చాలమందిస్త్రీలును చాలమంది పురుషులును పుత్రులనుకోరినవారై మైశునము నాచరించి పుత్రులను కలిగించెదరు. పుత్రికలనుకోరినవారై పుత్రికలను కలిగించెదరు. ఏస్త్రీగాని ఏపురుషుడుగాని సంతానము లేనివారుగ నుండరు. మరియు సంతానమును కోరినవారై దుఃఖింపనవసరములేదు.

మూ॥ న చాత్మాఽఽత్మానం జనయతి; యది హ్యత్మాఽఽత్మానం జనయేజ్జాతో వా జనయేదాత్మానమజాతో వా? తచ్ఛోభయథాఽప్యయుక్తం, న హి జాతో జనయతి, సత్త్వాత్; న చాజాతో జనయతి, అసత్త్వాత్; తస్మాదుభయథాఽప్యనుపపత్తిః; తిష్ఠతు తావదేతత్; యద్యయమాత్మానం శక్తో జనయితుం స్యాత్. న త్వేవమిష్టా స్వేవ కథం యోనిషు జనయేద్వశినమప్రతిహతగతిం కామరూపిణం తేజోబలజవవర్ణ సత్త్వసంహసనముదితమజరమరుజమమగం; ఏవం విధం హ్యత్మాఽఽత్మానమిచ్ఛత్యతో వా భూయః॥7॥

అ॥ ఆత్మ తనను కలిగింపదు. ఆత్మ తనను కలిగించునెడల పుట్టిగాని పుట్టకగాని తనను కలిగింపవలసియుండును. అట్టి రెండువిధములును ఆయుక్తములుగ నుండును. ఎందువలనననగా — పుట్టినది ఉండుటవలన పుట్టింపనేరదు. పుట్టనిది, లేనిదగుటవలన పుట్టింపనేరదు. ఇందువలన పైరెండువిధములును ఆయుక్తములుగ నుండును. ఆవిషయమును అట్లుండనిమ్ము. ఆత్మ తనను పుట్టించుటకు సమర్థమైనదైనయెడల తనను ఇష్టమైన యోనులయందు పుట్టుదానినిగను వశిత్వము అడ్డులేనిగమనము కామరూపము తేజస్సు బలము వేగము వర్ణము సత్త్వము నిర్మాణము ఇవి కలదానినిగను ముసలితనము వ్యాధులు మరణము ఇవి లేనిదానినిగను ఎందుకుచేయదు? ఆత్మ తనకు ఇట్టిగుణములుగాని ఇంతకంటె అధికమైన గుణములుగాని ఉండునట్లు కోరుకొనునుగదా?

మూ॥ అసాత్మ్యజశ్చాయం గర్భః; యది హి సాత్మ్యజః స్యాత్, తర్హి సాత్మ్యసేవినామేకాస్తేన ప్రజా స్యాత్, అసాత్మ్యసేవినశ్చ నిఖిలేనానపత్యాఃస్యః. తచ్ఛోభయముభయత్యైవ దృశ్యతే॥

అ॥ గర్భము సాత్మ్యసేవనమువలన కలుగదు. సాత్మ్యసేవనమువలన గర్భము కలుగునెడల సాత్మ్యమును సేవించువారలకే తప్పక సంతానము కలుగవలసియుండును. అసాత్మ్యమును సేవించువారందరును సంతానములేనివారుగ నుండవలసియుండును. కాని సాత్మ్యమును సేవించువారుకూడ సంతానములేనివారుగను అసాత్మ్యమును సేవించువారుకూడ సంతానముకలవారుగను నున్నారు.

మూ॥ అరసజశ్చాయం గర్భః, యది హి రసజః స్యాత్, న కేచిత్ స్త్రీపురుషేష్వనపత్యాః స్యః. న హి కశ్చిదస్త్యేషాం యో

రసాన్నోపయుజ్జే శ్రేష్ఠరసోపయోగినాం చేద్దర్భా జాయంతే
 ఇత్యతోఽభిప్రేతం, ఇత్యేవం సత్యాజౌరభిమార్గమాయూరసగో
 క్షీరదధిఘృతమధుతైః సైన్ధవేక్షురసముద్గళాలిభృతానామేవై కాస్తేన
 ప్రజా స్యాత్, శ్యామాకవరకోద్దాలకకోరదూషకకన్దమూలభక్ష్యా
 శ్చ నిఖిహానపత్యాః స్యుః, తచ్ఛోభయముభయత్రైవ దృశ్యతే॥9॥

అ॥ గర్భము రసమువలన కలుగదు. రసమువలన గర్భము కలుగునెడల ఏస్త్రీ
 గాని ఏపురుషుడుగాని సంతానములేనివారుగ నుండరు. రసముల నుపయోగింపనివా
 రెవ్వరును ఉండరుగదా! శ్రేష్ఠములైన రసముల నుపయోగించువారలకు గర్భము కలు
 గునని తలచునెడల మేక గొత్త లేడి నెమలి వీనియొక్క మాంసరసములను ఆవు
 యొక్క పాలను పెరుగును ఘృతమును తేనెను తైలమును సైంధవలవణమును చెఱుకు
 రసమును పెసలను శాలిధాన్యమును ఉపయోగించువారలకే తప్పక సంతానము కలుగ
 వలసియుండును. చామలు వరగలు అడవిఆరిగెలు కొర్రలు దుంపలు వేళ్ళు వీనిని ఉప
 యోగించువార లందరును సంతానములేనివారుగ నుండవలసియుండును. కాని శ్రేష్ఠము
 లైన రసముల నుపయోగించువారుకూడ సంతానములేనివారుగను శ్రేష్ఠములుకాని రస
 ముల నుపయోగించువారుకూడ సంతానముకలవారుగను నున్నారు.

మూ॥ న ఖిల్వపి పరలోకాదేత్య సత్త్వం గర్భమవకామతి;
 యది హ్యేనమవకామేత్, నాస్య కించిదేవ పౌర్వదేహికం స్యా
 దవిదితమదృష్టం వా, న చ కించిదపి స్మరతి॥10॥

అ॥ సత్త్వము పరలోకమునుండివచ్చి గర్భమునందు ప్రవేశింపదు. అట్లు ప్రవే
 శించునెడల పూర్వదేహమునందలి విషయములు తెలియబడుచును చూడబడుచును
 నుండవలయును. ఏమియు స్మరింపబడుటలేదుకదా!

మూ॥ తస్మాదేతద్రూపమహే-అమాతృజశ్చాయం గర్భోఽ
 పితృజశ్చ నాత్మజశ్చ సాత్మ్యజశ్చ రసజశ్చ, న చాస్తి సత్త్వమా
 పపాదిక మితి హోవాచ భరద్వాజః॥ నేతి భగవానాత్రేయః, సర్వేభ్య
 ఏభ్యో భావేభ్యః సముదితేభ్యో గర్భోఽభినిర్వర్తతే॥12॥

అ॥ అందువలన ఇట్లు చెప్పుచున్నాము. గర్భము మాతృజముకాదనియు పితృ
 జముకాదనియు ఆత్మజముకాదనియు సాత్మ్యజముకాదనియు రసజముకాదనియు
 సత్త్వము బౌపపాదికముకాదనియు భరద్వాజుడు చెప్పెను. ఇట్లు చెప్పుట యుక్తము
 కాదనియు ఈ సమస్తభావములును కలియుటవలన గర్భము ఏర్పడుచున్నదనియు
 భగవంతుడగు ఆత్రేయుడు చెప్పెను.

మూ॥ మాతృజశ్చాయం గర్భః; న హి మాతుర్వినా గర్భోప
పత్తిః స్యాన్న చ జన్మ జరాయుజానాం; యాని ఖల్వస్య గర్భస్య
మాతృజాని, యాని చాస్య మాతృతః సంభవతః సంభవన్తి, తాన్య
నువ్యాఖ్యాస్యామః! తద్యథా—త్వక్ చ లోహితం చ మాంసం చ
మేదశ్చ నాభిశ్చ హృదయం చ క్లోమ చ యక్చ స్త్రీహా చ వృక్కా
చ వస్తిశ్చ పురీషాధానం చామాశయశ్చ పక్వాశయశ్చోత్తరగుదం
చాధంగుదం చ క్షుద్రాన్త్రం చ స్థూలాన్త్రం చ వపా చ వపావ
హాసంచేతి మాతృజాని ॥ 13 ॥

అ॥ గర్భము తల్లివలన ఏర్పడును. తల్లిలేనిచో గర్భోత్పత్తియు జరాయుజము
లకు (మనుష్యాదులకు) జన్మయు కలుగ నేరదు. ఈగర్భమునకును జనించినదానికిని తల్లి
వలన ఏవి కలుగునో వానిని చెప్పుచున్నాము. చర్మము, రక్తము, మాంసము, మేదస్సు,
నాభి, హృదయము, క్లోమము, యక్తు, స్త్రీహము, వృక్కములు, వస్తి, పురీషాశ
యము, ఆమాశయము, పక్వాశయము, గుదప్రదేశముయొక్క ఊర్ధ్వాధోభాగములు,
పీల్లప్రేగులు, పెద్దప్రేగులు, వప, వపావహానము అను నివి తల్లివలన కలుగును.

మూ॥ పితృజశ్చాయం గర్భః; న హి పితుర్పతే గర్భోత్పత్తిః
స్యాన్న చ జన్మ జరాయుజానాం, యాని ఖల్వస్య గర్భస్య పితృ
జాని, యాని చాస్య పితృతః సంభవతః సంభవన్తి, తాన్యనువ్యా
ఖ్యాస్యామః! తద్యథా — కేశశ్మశ్శునఖలోమదంతాస్థిసిరాస్నాయు
ధమన్యః శుక్రమితి పితృజాని ॥ 14 ॥

అ॥ గర్భము తండ్రివలన ఏర్పడును. తండ్రిలేనిచో గర్భోత్పత్తియు జరాయుజ
ములకు జన్మయు కలుగ నేరదు. ఈగర్భమునకును జనించినదానికిని తండ్రివలన ఏవి
కలుగునో వానిని చెప్పుచున్నాము. కేశములు, మీసములు, గోళ్ళు, రోమములు,
దంతములు, ఎముకలు, సిరలు, స్నాయువులు, ధమనులు, శుక్రము అను నివి తండ్రి
వలన కలుగును.

మూ॥ ౬ త్మజశ్చాయం గర్భః; ౭ రాభత్మా హస్తరాత్మాకుః,
తం నివ ఇత్యాచక్షుతే శాశ్వతమరుజమిరమమరమక్షయమభేద్యమ
చ్ఛేద్యమలోడ్యం విశ్వరూపం విశ్వకర్మాణమవ్యక్తమనాది మనిధన
మక్షరమపి; స గర్భాశయమసప్రవిశ్య శుక్రశోణితాభ్యాం సంయోగ
మేత్య గర్భ త్వేన జనయత్యాత్మానం, ఆత్మసంజ్ఞా హి గర్భే, తస్య
పునరాత్మకో జన్మానాదిత్వాన్నోపపద్యతే, తస్మాదజాత ఏనాయం

గర్భం జనయతి, అజాతో హ్యాయమజాతం గర్భం జనయతి; స చైవ
 గర్భః కాలాంతరేణ బాలయువస్థవిరభావనవాప్నోతి, స యస్యాం
 యస్యామవస్థాయాం వర్తతే తస్యాం తస్యాం జాతో భవతి, యా
 త్వస్యపురస్కృతా తస్యాం జనిష్యమాణశ్చ; తస్మాత్స ఏవ జాతశ్చాజా
 తశ్చ యుగపద్భవతి, యస్మిన్చైతదుభయం సంభవతి జాతత్వం జని
 ష్యమాణత్వం చ, స చ జాతో జస్యతే, స చైవానా గతేష్వవస్థా
 న్తరేష్వజాతో జనయత్యాత్మనాఽఽత్మానం; సతో హ్యవస్థాంతర
 గమనమాత్రమేవ హి జన్మ చోచ్యతే తత్ర తత్ర వయసి తస్యాం
 తస్యామవస్థాయాం, యథా సతామేవ శుక్రశోణితజీవానాం ప్రాకసిం
 యోగాద్గర్భత్వం న భవతి, తచ్చ సంయోగాద్భవతి, యథా సతస్త
 స్యైవ చ పురుషస్య ప్రాగపత్యాత్మితృత్వం న భవతి, తచ్ఛాపత్యా
 ద్భవతి, తథా సతస్తస్యైవ గర్భస్య తస్యాం తస్యామవస్థాయాం
 జాతత్వమజాతత్వం చోచ్యతే || 15 ||

అ॥ గర్భము ఆత్మవలన ఏర్పడును. అంతరాత్మయైన గర్భాత్మ జీవుడనబడును. అట్టి జీవుని శాశ్వతునిగను బాధలులేనివానినిగను ముసలితనములేనివానినిగను మరణము లేనివానినిగను నశింపనివానినిగను భేదింపబడనివానినిగను ఛేదింపబడనివానినిగను కలత లేనివానినిగను సమస్తరూపములు కలవానినిగను సమస్తకర్మలు కలవానినిగను వ్యక్తముకానివానినిగను ఆదిరహితునిగను అంతములేనివానినిగను మార్పుచెందనివానిని గను చెప్పుచున్నారు. అట్టి అంతరాత్మ గర్భాశయమునందు ప్రవేశించి శుక్రశోణితము లతో సంసర్గమును పొంది తనను గర్భరూపముగ కలిగించును. అప్పుడు గర్భమునందు ఆత్మయనుసంజ్ఞ కలుగును. ఆదిరహితమైనదగుటవలన అట్టిఆత్మకు జన్మ కలుగదు. అందు వలన ఈఆత్మ పుట్టకయే గర్భమును పుట్టించును. పుట్టని ఈ ఆత్మ పుట్టియుండని గర్భ మును పుట్టించును. అట్టిగర్భమే కాలక్రమమునుబట్టి బాల్యయావనవార్ధక్యములనెడి యవస్థలను పొందును. అది ఏయే అవస్థయందు ఉండునో ఆ యవస్థయందు పుట్టినదిగ నుండును. దీనికి ఏయే అవస్థ కలుగునున్ననో దానియందు పుట్టుబోవునది నుండును. అందువలన అదియే పుట్టినదిగను పుట్టినదిగనుకూడ ఒకమారుగనే అగుచున్నది. పుట్టి నదిగను పుట్టుబోవునది ను నుండు గర్భమునందు ఆత్మ పుట్టినదై తనను పుట్టించును. గర్భమునకు ఈ మాత్రావస్థలుకలుగుటకు పూర్వమునందు ఆత్మ పుట్టనిదై తనను పుట్టించును. ఉన్న వంటి ఆత్మకు ఆయావయస్సునందు ఆయాఅవస్థలను పొందుటయే జన్మ యనబడును. ఉన్నటువంటి శుక్రశోణితజీవులకు గర్భమునుసంజ్ఞ సంయోగముకలుగుట కంటె పూర్వమునందు కలుగక సంయోగము కలిగినపిమ్మట ఎట్లుకలుగునో ఉన్నటు వంటి పురుషునికి తండ్రియనుసంజ్ఞ సంతానముకలుగుటకంటె పూర్వమునందు కలుగక

సంతానముకలిగిపిచ్చుట ఎట్లుకలుగునో అట్లే ఉన్నటువంటి ఆగర్భమునకే ఆయా అవస్థలనుబట్టి పుట్టుటయు పుట్టుకుండుటయు చెప్పబడుచున్నది.

మూ॥ న తు ఖ లు గర్భస్య చూతుర్న పితృర్నాత్మనః సర్వ భావేషు యథేష్ట కారిత్వమస్తి; తే కించిత్స్వినశాత్కుర్వన్తి కించి త్కర్మినశాత్, క్వచిచ్చైషాం కరణశ క్తేర్భవతి క్వచిన్న భవతి. యత సత్త్వాదికరణసంపత్తత్ర యథాబలమేవ యథేష్ట కారిత్వమ తోఽన్యధావిపర్యయః; న చ కరణదోషాదకారణమాత్మా సంభవతి గర్భజననే, దృష్టం చేష్టయోనిరైశ్వర్యం మోక్షశాస్త్రవిద్భిరాత్మా యత్తం, న హ్యన్యః సుఖదుఃఖయోః కర్తా; న చాన్యతో గర్భో జాయతే జాయమానః న చాఙ్మరోత్పత్తిరవీజాత్ || 16||

అ॥ తల్లికిగాని తండ్రీకిగాని ఆత్మకుగాని గర్భముయొక్క సమస్తభావముల యందును యథేష్ట కారిత్వము లేదు. వారు తమవశమువలన కొంచెమును, కర్మవశము వలన కొంచెమును చేయుదురు సాధనసంపత్తి ననుసరించి వీరికి ఒక్కొక్కచోట యథేష్ట కారిత్వము కలుగును. ఒక్కొక్కచోట కలుగదు, ఎప్పుడు మనస్సు మొదలగుసాధనములయొక్క సంపత్తుఉండునో అప్పుడు వానియొక్క బలముననుసరించి వలన కొంచెమును చేయుదురు. సాధనసంపత్తి ననుసరించి వీరికి ఒక్కొక్కచోట యథేష్ట కారిత్వము కలుగుచుండును. లేనిచో కలుగదు. సాధనములయందు దోషము ఉన్నను ఆత్మగర్భమునుకలిగించుటకు కారణము కాకపోదు. ఇష్టయోనిగమనమును విశ్వర్యమును మోక్షమును ఆత్మకు అధీనములుగ నుండునని ఆత్మవేత్తలు చెప్పుచున్నారు. సుఖదుఃఖములకు ఆత్మకంటె ఇతరమైనకర్తలేదు. పుట్టునట్టిగర్భము ఆత్మకంటె ఇతరమైనదానివలన పుట్టదు. బీజముకానిదానివలన అంకురోత్పత్తి కానేరదు.

మూ॥ యాని తు ఖల్వస్య గర్భస్యాత్మజాని, యాని చాస్యాత్మతః సంభవతః సంభవన్తి, తాన్యనువ్యాఖ్యాస్యామః; తద్యథా— తాసు తాసు యోనిషూత్పత్తిరాయురాత్మజ్ఞానం మన ఇద్రియాణి ప్రాణాపానౌ ప్రేరణం ధారణమాకృతిస్వరవర్ణవిశేషాః సుఖదుఃఖే ఇచ్ఛాద్వేషా చేతనా భృతిర్బుద్ధిః స్మృతిరహజ్కారః ప్రయత్న శ్చేత్యాత్మజాని || 17||

అ॥ ఈగర్భమునకును జనించినదానికిని ఆత్మవలన ఏవి కలుగునో వానిని చెప్పుచున్నాము. ఆయాయోనులయందు పుట్టుక, ఆయువు, ఆత్మజ్ఞానము, మనస్సు, ఇంద్రియములు, ప్రాణవాయువు, అపానవాయువు, ప్రేరేపించుట, ధరించుట, ఆకారము, స్వరము, వర్ణము, సుఖము, దుఃఖము, ఇచ్ఛ, ద్వేషము, చేతన్యము, దారణశక్తి, బుద్ధి, స్మరణము, అహంకారము, ప్రయత్నము అనునివి ఆత్మవలన కలుగును.

మూ॥ సాత్త్వికశ్చాయం గర్భః; న హ్యసాత్త్వికసేవిత్యమస్త
 రేణ స్త్రీపురుషయోర్వ్యత్యమస్తిగ ర్భేషు వాఽప్యనిష్ఠో భావః;
 యావత్ఖల్వసాత్త్వికసేవినాం స్త్రీపురుషాణాం త్రయో దోషాః ప్రకు
 పితాః శలీరముపనర్పంతో న శుక్రశోణితగర్భాశయోపఘాతాయోప
 పద్యంతే, తావత్సమర్థా గర్భజననాయ భవంతి; సాత్త్వికసేవినాం
 పునఃస్త్రీపురుషాణామనుపహతశుక్రశోణితగర్భాశయానామృతుకాలే
 సంనిపతితానాం జీవస్యానవక్రమణాద్గర్భా న ప్రాదుర్భవంతి; న హి
 కేవలం సాత్త్విక ఏవాయం గర్భః, సముదాయోఽత్ర కారణ
 ముచ్యతే; యాని తు ఖల్వస్య గర్భస్య సాత్త్వికాని, యాని చాస్య
 సాత్త్వికతః సంభవతః సంభవంతి, తాన్యనువ్యాఖ్యాస్యామః॥ తద్వ
 థా— ఆరోగ్యమనాలస్యమలోలుపత్వమిద్రియప్రసాదః స్వరవర్ణబీజ
 సంపత్ప్రహర్షభూయస్త్యం చేతి సాత్త్వికాని ॥18॥

అ॥ గర్భము సాత్త్వికసేవనములను ఏర్పడును. అసాత్త్వికసేవన లేనిచో స్త్రీ
 పురుషులకు వంధ్యత్వముగాని గర్భములయందు అనిష్ట బావముగాని ఉండదు అసాత్త్వి
 కసేవనమును చేయు స్త్రీపురుషులకు ఎంతవరకు మూడుదోషములను ప్రకోపించిశరీరము
 నందుహ్యపించినవై శుక్రము శోణితము గర్భాశయము వీనికి విఘాతమును కలిగింపనో
 అంతవరకు గర్భములు కలుగును. సాత్త్వికమును సేవించునట్టియు పరిశుద్ధములుగనున్న
 శుక్రమును శోణితమును గర్భాశయమును కలిగినట్టియు ప్రశస్తమైనయుతుకాలమునందు
 సంయోగమునొందినట్టియు స్త్రీ పురుషులకు, జీవుడు, సంక్రమింపకపోయినచో గర్భ
 ములు కలుగ నేరవు. గర్భము కేవలసాత్త్వికసేవనమువలననే కలుగ నేరదు. శుక్రశోణితా
 దులయొక్క సముదాయమువలన కలుగును. ఈగర్భమునకును జనించినదానికినిసాత్త్వి
 కసేవనమువలన ఏవికలుగునో వానిని చెప్పుచున్నాము. ఆరోగ్యము, సోమరితనములేకుం
 డుట విషయాసక్తి లేకుండుట, ఇంద్రియనైర్మల్యము, స్వరము, వర్ణము, బీజసంపత్తు,
 సంతోషము, ఇవి సాత్త్వికసేవనమువలన కలుగును.

మూ॥ రసశ్చాయం గర్భః; స హి రసాదృతే మాతుః
 ప్రాణయాత్రాఽపి స్యాత్కింపునర్గర్భజన్మ, న చైవమసమ్యగుపయు
 జ్యమానా రసా గర్భమభినిర్వర్తయంతి, చ కేవలం సమ్యగుపయో
 గాదేవ రసానాం గర్భాభినిర్వృత్తిర్భవతి, సముదాయోఽప్యత్ర
 కారణముచ్యతే; యాని తు ఖల్వస్య గర్భస్య రసజాని, యానిచాస్య
 రసతః సంభవతః సంభవంతి, తాన్యనువ్యాఖ్యాస్యామః; తద్వథా—

శరీరస్థాభినిర్వృత్తిరభివృద్ధిః ప్రాణానుబంధస్తృప్తిః పుష్టిరుత్సాహశ్చేతి
రసజాని || ౨1 ||

అ॥ గర్భము రసమువలన ఏర్పడును. రసములను సేవింపనిచో తల్లియొక్క ప్రాణమే
ఉండనేరదు. అట్టితరి గర్భోత్పత్తి కలుగదని వేరుగ చెప్పవలయునా? రసములను
సరిగనుపయోగింపనిచో గర్భము కలుగనేరదు. కేవలము రసములను సరిగనుపయోగిం
చుటవలననే గర్భము కలుగదు. గర్భము కలుగుటకు సముదాయముకూడ కారణముగ
నుండును. ఈగర్భమునకును జనించినదానికిని రసమువలన ఏవి కలుగుచో వానిని చెప్పు
చున్నాము. అంగప్రత్యంగములయొక్క ఏర్పాటు, అభివృద్ధి, బలము, తృప్తి, పుష్టి
ఉత్సాహము ఇవి రసమువలన కలుగును.

మూ॥ అస్తి ఖల్వపి సత్త్వమాపవాదికం యజ్జీవస్మక్ శరీ
రేశాభిసంబధ్నాతి; యస్మిన్నపగమనపురస్కృతే శీలమస్య వ్యావర్త
తే, భక్తిర్విపర్యస్యతే. సర్వేద్వియామ్యుపతప్యంతే, బలం హీయతే,
వ్యాధయ ఆప్యాయంతే, యన్మాద్ధీనః ప్రాణాజ్ఞాహతి, యద్విద్వియాశా
మభిగ్రాహకం చ మన ఇత్యభిధీయతే; తత్త్రివిధమాఖ్యాయతే —
శుద్ధం రాజసం తామసం చేతి | యేనాస్య ఖలు ప్రయతో భూయిష్ఠః,
తేన ద్వితీయామామాజాతౌ సంప్రయోగో భవతి; యదా తు తే
నైవ శుద్ధేన సంయుజ్యతే తదా జాతేరతిక్రాంతాయా అపి స్మరతి;
స్మార్తంహజ్ఞానమాత్మనస్తస్యైవ మవసోఽనుబద్ధాదనువర్తతే, యస్యా
నువృత్తిః పురస్కృత్య పురుషో జాతిస్మర ఇత్యుచ్యతే ఇతి సత్త్వ
ముక్తమ్ | యాని ఖల్వస్య గర్భస్య సత్త్వజాని, యాని చాస్య సత్త్వైతః
సంభవతః సంభవంతి తాన్యనువ్యాఖ్యాస్యామః; శద్యథా — భక్తిః
శీలం శౌచం ద్వేషః స్మృతిర్మోహస్త్యాగో మాత్సర్యం శోర్యం భయం
క్రోధస్తన్ద్రోత్సాహస్తైశ్శ్యం మార్దవం గామ్భీర్యమనవస్థితత్వమిత్వేవ
మాదయశ్చాస్యే, తే సత్త్వజా వికారాః; తానుత్తరకాలం సత్త్వభేద
మధికృత్య ఉపదేక్ష్యామ ఇతి సత్త్వజాని | నానావిధాని ఖలు
సత్త్వాని తాని సర్వాణ్యేకపురుషే భవంతి, న చ భవన్త్యేకకాలం,
ఏకం తు ప్రాయోవృత్త్యాఽఽహం || 20 ||

అ॥ మనస్సు బౌపపాదికముగ నుండును. ఏది ఆత్మను స్ఫుర్చయి క్తమగు శరీర
ముతో కూర్చునో, ఏదిపోవుటకు ఉన్ముఖముగ నున్నప్పుడు శీలము మనసులో ఇచ్చు
మార్పు చెందునో సమస్తేంద్రియములు తపింపజేయబడునో బలము తీగ్గించునో వ్యాధులు

వృద్ధిపొందునో, ఏది పోయినయెడల ప్రాణములుపోవునో ఏది ఇంద్రియములను
 ధరించియుండునో అది మనస్సు అని చెప్పబడును. అట్టిమనస్సు సాత్త్వికమనియు
 రజస్వమనియు తామసమనియు మూడువిధములుగ నుండును. మనస్సునకు సత్త్వి
 రజస్వమోగుణములలో దేనితో ఎక్కువ సంబంధముండునో అట్టి గుణముయొక్క
 సంబంధము రెండవజన్మయందు ఉండును. ఎప్పుడు మనస్సు సత్త్విగుణముతో కూడి
 యుండునో అప్పుడు గడచిపోయినజన్మనుకూడ స్మరించును. స్మరింపబడినజ్ఞానము
 ఆత్మకు అట్టిమనస్సుయొక్క సంబంధమువలననే అనుసరించిఉండును. అట్లుఅనుసరించి
 యుండుటను అధారముగ చేసికొని పురుషుడు జాతిస్మరుడుఅని చెప్పబడుచున్నాడు.
 ఈవిధమున సత్త్వియు చెప్పబడినది. ఈగర్భమునకును జనించినదానికిని సత్త్వియువలన
 ఏవి కలుగునో వానిని చెప్పుచున్నాము. ఇచ్చ స్యభావము శౌచము ద్వేషము స్మృతి
 మోహము త్యాగము మాత్సర్యము శౌర్యము భయము కోపము పాలుమాలిక ఉత్సా
 హము తీక్షణత్వము మృదుత్వము గాంభీర్యము నిలుకడ లేకుండుట ఇనియు ఇట్టియితరము
 లును సత్త్వియువలన కలుగును. ఇతరభావములు సత్త్విభేదముల నాధారముగ చేసికొని
 ముందుచెప్పబడగలవు. అన్నివిధములగు సత్త్వియులును ఒకేపురుషునియందు ఉండును.
 కానిఒకేకాలమునందు ఉండవు. ఏసత్త్విచుధికముగనుండునో అట్టిసత్త్వియుకలవాడుగ
 చెప్పుదురు.

మూ॥ ఏనమయం నానావిధానామేషాం గర్భక రాణాం భావా
 నాం సముదాయాదభిర్వర్తతే గర్భః, యథా కూటాగారం నానా
 ద్రవ్యసముదాయాత్, యథా వారథో నానారథాజ్ఞసముదాయాత్;
 తస్మాదేతదవోచామ—మాతృజశ్చాయం గర్భః పితృజశ్చాత్మజశ్చ
 సాత్యజశ్చ రసజశ్చ, అస్తి చ సత్త్విమాపపాదుకమితి హోవాచ
 భగవాన్రాతేయః ॥ ౩1॥

అ॥ అనేకవిధములైన పరికరములయొక్క సముదాయమువలన గృహమును,
 అనేకవిధములైనరథపరికరములయొక్క సముదాయమువలన రథమును ఏర్పడువిధమున
 అనేకవిధములైనట్టియు గర్భకరములైనట్టియు భావములయొక్క సముదాయవలన
 గర్భము ఏర్పడును. అందువలన గర్భము మాతృజముగను పితృజముగనుఆత్మజముగను
 సాత్యజముగను రసజముగను ఉండుననియు సత్త్వియు బౌపపాదికమనియు చెప్పితి
 మని ఆత్రేయుడు చెప్పెను.

మూ॥ భరిద్వాజ ఉవాచ — యద్యయమేషాం నానావిధా
 నాం గర్భక రాణాం భావానాం సముదాయాదభినిర్వర్తతేగర్భః, కథ
 మయం సంధీయతే, యది చాపి సంధీయతే కస్మాత్సముదాయప్రభ
 వః సన్ గర్భో మనుష్యవిగ్రహేణ జాయతే, మనుష్యశ్చ మనుష్య
 ప్రభవ ఉచ్యతే ॥ తత్ర చేదిష్టమేతద్యస్మాన్ననుష్యో మనుష్యప్రభ

వస్త్రస్మాదేవ మనుష్యవిగ్రహేణ జాయతే, యథా—గౌర్వోప్రభవః,
యథా చాశ్వోఽశ్వప్రభవః ఇత్యేవంసతి యదుక్తమగ్రే సముదాయా
త్మక ఇతి తదయుక్తా; యది చ మనుష్యో మనుష్యప్రభవః, కన్యాజ్ఞ
డాన్ధకుబ్జమూక వామనమిన్ద్రిన వ్యజ్ఞోన్మత్త కుష్టికిలాసిభ్యో జాతాః
పితృశదృశరూపా న భవన్తి । అథాతాపి బుద్ధిరేవం స్యాత్ - స్వేనై
వాయమాత్మా చక్షుషా రూపాణి వేత్తి, శ్రోత్రేణ శబ్దాన్, ఘ్రా
ణేన గంధాన్, రసనేన రసాన్, స్పర్శనేన స్పర్శాన్, బుద్ధ్యా బోధన్య
మిత్యనేన హేతునా న జడాదిభ్యో జాతాః పితృసదృశా భవన్తి;
అతాపి ప్రతిజ్ఞాహానిదోషః స్యాత్, ఏవముక్తే హ్యత్మా సత్స్విద్విగ్రయే
షుజ్ఞః స్యాదసత్స్సజ్ఞః, యత్ర చైతదుభయం సంభవతి జ్ఞత్వమజ్ఞత్వం
చ. స వికారశ్చాత్మాత్మా । యది చ దర్శనాదిభిరాత్మా విషయా
న్వేత్తి, నిరిన్ద్రియో దర్శనాదివిరహాదజ్ఞః స్యాత్ అజ్ఞత్వాదకారణం,
అకారణత్వాచ్చ నాత్మేతి వాగ్వస్తుమాత్ర మేతద్వచన మనర్థకం
స్యాదితి హావాచ భవద్వాజః ॥ 22 ॥

అ॥ అనేనిధములైనట్టియు గర్భకరములైనట్టియు ఈభావములయొక్క సము
దాయమువలన గర్భము ఏర్పడునెడల ఇది ఎట్లు కలియును? అట్లుకలిసినను సముదాయ
మువలన ఏర్పడు గర్భము మనుష్యవిగ్రహముగ ఎట్లు పుట్టును? మనుష్యుడు మనుష్య
ప్రభవుడని చెప్పబడుచున్నాడు. మనుష్యుడు మనుష్యప్రభవుడని అంగీకరించినచో
గోవు గోవువలన పుట్టునట్లును గుఱ్ఱము గుఱ్ఱమువలన పుట్టునట్లును మనుష్యుడు మనుష్యుని
వలన పుట్టును. అట్లయినచో గర్భము సముదాయాత్మకమని పూర్వమునందు చెప్పబడిన
విషయము అయిక్తముగ నుండును. మనుష్యుడు మనుష్యప్రభవుడైనచో మందుడు
గుడ్డివాడు గూనివాడు మూగవాడు పొట్టివాడు నత్తివాడు మంగుకలవాడు ఉన్మా
దముకలవాడు కష్టముకలవాడు బొల్లికలవాడు వీరివలన పుట్టినవారు ఎందువలన అట్టి
తల్లిదండ్రులతో సమానమైన రూపముకలవారుగ నుండుటలేదు? ఈవిషయమెకూడ
ఇట్టి అభిప్రాయము కలుగవచ్చును. ఎట్లనగా - ఆత్మ తనసంబంధమైనచతుర్విద్య
ముచే రూపములను, శ్రోత్రేన్ద్రియముచే శబ్దములను, ఘ్రాణేన్ద్రియముచే గంధము
లను, రసనేన్ద్రియముచే రసములను, స్పర్శనేన్ద్రియముచే స్పర్శములను తెలిసికొనును.
బుద్ధిచే తెలిసికొనతగినదానిని తనబుద్ధిచే తెలిసికొనును. ఈకారణముచే మందుడు
మొదలగుపారివలన పుట్టినవారు తల్లిదండ్రులతో సమానమైనరూపముకలవారుగ నుం
డుటలేదు. ఇట్టి అభిప్రాయము ఉన్నచో ప్రతిజ్ఞాహాని అనెడిదోషము కలుగును ఎందు
వలననగా - ఇన్ద్రియములున్నచో ఆత్మ తెలిసినవాడుగను ఇన్ద్రియములులేనిచో
తెలియనివాడుగను నుండవలసియుండును. ఇటు తెలియుట తెలియకపోవుట అను

రెండును సంభవించినచో ఆత్మ సవికారముగ నుండవలయును. ఆత్మ చక్షురాదీంద్రియములచే విషయములను తెలిసికొనునెడల ఇంద్రియరహితుడగుఆత్మ చక్షురాదీంద్రియములు లేనివాడగుటవలన అజ్ఞాడగును. అజ్ఞాడగుటవలన కారణభూతుడుకాకపోవును. కారణభూతుడు కాకపోవుటవలన “ఆత్మ అర్థరహితమైన శబ్దముమాత్రమే” యనువాక్యము అర్థరహితముగ నుండును. ఇట్లు భరద్వాజుడు చెప్పెను.

మూ॥ ఆత్రేయ ఉవాచ-పురస్తాదేతత్ ప్రతిజ్ఞాతం - సత్త్వం జవస్పృక్ శరీరేణాభిసంబధ్నాతీతి; యస్మాత్తు సముదాయప్రభవఃసన్ గరోభి మనుష్యవిగ్రహేణ జాయతే, మనుష్యో మనుష్యప్రభవ ఇత్యుచ్యతే, తద్వత్త్వామః ॥23॥

ఆ॥ ఆత్రేయుడు ఇట్లు చెప్పెను. ఎట్లనగా—సత్త్వము ఆత్మను స్పృశ్యముక్త శరీరముతోకూర్చునని పూర్వమునందు చెప్పబడినది. గర్భము సముదాయమువలన ఏర్పడి మనుష్యవిగ్రహముగ ఎట్లుపుట్టునదియు మనుష్యుడు మనుష్యునివలన ఎట్లు జనించునదియు చెప్పబడుచున్నది.

మూ॥ భూతానాం చతుర్విధా యోనిరభవతి - జరాయుణ్డ్యస్వేదోద్భిదః। తాసాం ఖలు చతస్పృణామపి యోనీనామేకై కా యోని రపరిసంఖ్యేయభేదా భవతి, భూతానామాకృతి విశేషాపరిసంఖ్యేయత్వాత్। తత్ర జరాయుజానామణ్డ్యజానాం చ ప్రాణీనామేతే గర్భకరా భావా యాం యాం యోనిమాపద్యంతే తస్యా తస్యాం యోనౌ తథాతథాయాపా భవంతి; తద్వధా— కనకరజతతామ్రత్రపుసీసకాన్యా సిచ్యమానాని తేషు తేషు మధూచ్ఛిష్టవిగ్రహేషు, తే యదా మనుష్యబిమ్బమా పద్యంతే తదా మనుష్యవిగ్రహేణ జాయంతే, తస్మాత్సముదాయాత్మకః సన్ గరోభి మనుష్యవిగ్రహేణ జాయతే, మనుష్యో మనుష్యప్రభవ ఇత్యుచ్యతే, తద్వోనిత్వాత్ ॥24॥

ఆ॥ భూతములయొక్కజాతులు—జరాయుజములు, అండజములు, స్వేదజములు, బొడ్బిదములు అని నాలుగువిధములుగ నుండును. భూతములయొక్క ఆకృతి విశేషములు అపరిసంఖ్యేయములుగ నుండుటవలన ఈనాలుగువిధములైనజాతులలో ప్రతిజాతియు అపరిసంఖ్యేయముగ నుండును. గర్భకరములగుభావములు జరాయుజములయొక్కయు అండజములయొక్కయు ఏదేయోనిని పొందునో ఆయాయోనియందు ఆయాపములుకలవిగ నగును. ఎటులననగా—బంగారము వెండి రాగి తగరము సీసము వీనినికరిగించి ఆయామైనపుబొమ్మలయందు పోసినచో ఆయాపములుకలవిగ నగునట్లు గర్భకరములగుభావములు ఆయాపములుకలవిగ నగును. ఆభావములు

మనుష్యబింబమును పొందినప్పుడు మనుష్యవిగ్రహముగ పుట్టును. అందువలన గర్భము సముదాయాత్మకమై మనుష్యవిగ్రహముగ పుట్టును. మనుష్యునినుండి పుట్టుటవలన మనుష్యుడు మనుష్యప్రభవుడని చెప్పబడుచున్నాడు.

మూ॥ యచ్ఛోక్తం—యది చ మనుష్యో మనుష్య ప్రభవః కస్మాన్న జడాదిభ్యో జాతాః పితృసదృశరూపా భవన్తీతి, తత్రోచ్య తే—యస్య యస్య హ్యజ్ఞావయవస్య బీజే బీజభాగ ఉపతప్తో భవతి తస్య తస్యాజ్ఞానయవస్య వికృతిరుపజాయతే, నోపజాయతే చానుప తాపాత్, తస్మాదుభయోప పత్తిరప్యత్ర; సర్వస్య చాత్మజానీద్రియా ణి, తేషాం భావాభావ హేతుర్దైవం, తస్మాన్నైకాంత్యో జడాదిభ్యో జాతాః పితృసదృశరూపా భవన్తి ॥ 25 ॥

అ॥ మనుష్యుడు మనుష్యప్రభవుడైనచో మందుడు మొదలగువారివలన పుట్టువారు అట్టి తల్లిదండ్రులతో సమానమైనవారుగ ఎందుకు ఉండరో ఆవిషయమై చెప్పబడు చున్నది బీజమునందు ఏయే అవయవమునకు సంబంధించిన బీజభాగము దూషింపబడునో ఆయా అవయవమునకు వికృతి కలుగును. బీజభాగము దూషింపబడనిచో వికృతి కలు గదు. అందువలన గెండువిధములుగను సంభవింపవచ్చును. ఇంద్రియములు ఆత్మవలన పుట్టును. ఇంద్రియములు కలుగుటకు గాని కలుగకుండుటకు గాని తనయొక్క పూర్వ జన్మకృతకర్మ కారణముగ నుండును. అందువలన మందుడు మొదలగువారివలన పుట్టు వారు అట్టి తల్లిదండ్రులతో సమానమైనవారుగ నుండవలయుననెడి నియమములేదు.

మూ॥ న చాత్మా సత్త్విద్వియేష్వసత్సు వా భవత్యజ్ఞః; న హ్యసత్త్వః కదాచిదాత్మా; సత్త్వవిశేషాచ్ఛోపసభ్యతే జ్ఞానవిశేష ఇతి ॥ 26 ॥

అ॥ ఇంద్రియములు ఉన్నను లేకున్నను ఆత్మ తెలిసినవాడుగనే యుండును. ఆత్మ ఒకానొకప్పుడును సత్త్వరహితుడుగ నుండదు. కావున సత్త్వవిశేషమువలన జ్ఞానవిశేషము కలుగును.

మూ॥ న కర్తురిద్రియాభావావ్కార్యజ్ఞానం ప్రవర్తతే । యైః క్రియా వర్తతే యా తుసావినా తైర్నవర్తతే ॥ జానన్నపి మృదోఽ భావాత్కుమ్భకృన్న ప్రవర్తతే । శ్రూయతాం చేదమధ్యాత్మ మాత్మజ్ఞానబలం మహాత్ ॥ ఇద్రియాణి చ సంక్షిప్త మనః సం గృహ్య చక్షులమ్ । ప్రవిశ్యాధ్యాత్మ మాత్మజ్ఞః స్వే జ్ఞానే పర్యవ స్థితః॥ సర్వత్ర విహితజ్ఞానః సర్వభావాన్ పరీక్షతే । గృహ్స్థీష్వ చేద

మవరం భరద్వాజ! వినిర్ణయమ్॥ నిన్య తేన్ద్రియవాక్చేష్టః సుప్తఃస్వప్న
గతాన్ యదా । విషయాన్ సుఖదుఃఖే చ వేత్తి నాజ్ఞోఽప్యతః
స్మృతః॥ ఆత్మజ్ఞానాదృతే చైకం జ్ఞానం కించిన్న వర్తతే । స హ్యేకో
వర్తతే భావోవర్తతే నాప్యహేతుకః॥ తస్మాజ్జ్ఞః ప్రకృతిశ్చాత్మా
దృష్టా కారణమేవ చ । సర్వమేతద్భరద్వాజ! నిర్ణీతం జహి సంశ
యమ్ ॥౩౩॥

అ॥ ఇంద్రియములు లేకున్నచో కర్తృకు కార్యజ్ఞానము కలుగదు. ఏభావములచే
ఏక్రియ ప్రవర్తించునో ఆభావములు లేనియెడల ఆక్రియ ప్రవర్తింపదు. కుమ్మరివాడు
తెలిసియున్నను మట్టి లేనిచో కుండలను చేయజాలడు. ఆత్మసంబంధమైనట్టియు
గొప్పదైనట్టియు ఆత్మజ్ఞానబలమును వినుము. ఇంద్రియములను విషయములనుండి మర
లించి చంచలమైనమనస్సును అరికట్టి ఆత్మయందుప్రవేశించి ఆత్మజ్ఞానమునుపొంది
నట్టియు స్థిమితమైనజ్ఞానముకలిగినట్టియు ఆత్మజ్ఞుడు సమస్తభావములును తెలిసికొను
చున్నాడు. మరియొక నిర్ణయమును వినుము. ఇంద్రియములు వాకు, వీనియొక్క
వ్యాపారములేనివాడై నిద్రించుచున్నను స్వప్నగతములైనవిషయములను సుఖదుఃఖ
ములను తెలిసికొనుచున్నాడు. అందువలన ఆత్మతెలిసినవాడుగ నుండును. ఆత్మజ్ఞానము
లేనిదే ఎట్టిజ్ఞానమును కలుగనేరదు. ఏభావమైనను కారణములేకుండగగాని కర్త
లేకుండగగాని ప్రవర్తింపదు. అందువలన ఆత్మతెలిసినవాడనియు ప్రకృతియనియు
దృష్ట్యనియు కారణధూతుడనియు నిర్ణయింపబడినది. అందువలన ఓభరద్వాజాడా!
నీ సంశయమును విడిచిపెట్టుము.

అధ్యాయ సంగ్రహము.

మూ॥ హేతుర్గర్భస్య నిర్వృత్తౌ వృద్ధౌ జన్మని చైవయః । పున
ర్వసుమతిర్యా చ భకద్వాజమతిశ్చ యా ॥ ప్రతిజ్ఞాప్రతిషేధశ్చ విశద
శ్చాస్మినిర్ణయః॥ గర్భావక్రాంతిముద్విశ్య ఖుడ్డీకాం తత్ ప్రకాశితమ్ ॥
ఇత్యగ్ని వేశకృతే తస్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే సిద్ధిస్థానే ఖుడ్డీకా
గర్భావక్రాంతిశారీరం నామ తృతీయోఽధ్యాయః ॥

అ॥ ఈ ఖుడ్డీకా గర్భావక్రాంతి శారీరాధ్యాయమునందు గర్భము ఏర్పడుటకు
కారణము, వృద్ధి నొందుటకు కారణము, పుట్టుటకు కారణము, ఆత్రేయునియొక్క మతము,
భరద్వాజునియొక్క మతము, ప్రతిజ్ఞా ప్రతిషేధము, పరిపూర్ణమైన ఆత్మనిర్ణయము ఇవి
చెప్పబడినవి.

ఇవిధంబున, శ్రీపాగోపనామక కృష్ణమూర్తి శాస్త్రి ప్రణీతంబైన చరకదీపిక యనెడి
చరకసంహిత వ్యాఖ్యానమునందు ఖుడ్డీకాగర్భావక్రాంతిశారీరమునెడు
తృతీయాధ్యాయము సమాప్తము.

చతుర్థాధ్యాయము.

మూ॥ అథాత్తో మహతీం గర్భావక్రాంతిం శారీరం వ్యాఖ్యా
స్యామః ॥ 1 ॥

అ॥ పిమ్మట మహతీగర్భావక్రాంతిశారీరమును చెప్పబోవుచున్నాము.

మూ॥ ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః ॥ 2 ॥

అ॥ అని భగవంతుడగు ఆత్రేయుడు చెప్పెను.

మూ॥ యతశ్చ గర్భః సంభవతి, యస్మింశ్చ గర్భసంజ్ఞా, యద్వి
కారశ్చ గర్భో, యథాచానాపూర్వ్యాభినిర్వర్తతే కుక్షౌ, యశ్చాస్య
వృద్ధిహేతుః, యతశ్చాస్యాజన్మ భవతి, యతశ్చ జాయమానః
కుక్షౌ వినాశం ప్రాప్నోతి, యతశ్చ కార్యేన్యనావినశ్యన్వికృతిమా
పద్యతే, తదనువ్యాఖ్యాస్యామః ॥ 3 ॥

అ॥ గర్భము దేనివలన కలుగును? దేనికి గర్భము నెడినంజ్ఞ కలుగును? గర్భము
దేనియొక్క స్వరూపము? గర్భము కుక్షియందు ఏకమముగ ఏర్పడును? గర్భము
ఎట్లువృద్ధి నొందును? గర్భము ఏర్పడకుండుటకు కారణమేమి? కుక్షియందు గర్భము
ఎందువలన వినాశమునొందును? ఎందువలన గర్భము పూర్తిగ నశింపక వికృతి నొందును?
ఈవిషయములన్నిటిని చెప్పుచున్నాము.

మూ॥ మాతృతః పితృత ఆత్మతః సాత్త్వితో రసతః సత్త్విత
ఇత్యేతేభ్యో భావేభ్యః సముదితేభ్యో గర్భః సంభవతి । తస్య యే
యేనయవా యతో యతః సంభవతః సంభవంతి తాన్విభజ్య
మాతృజాదీనవయవాన్ పృథక్పథగుక్తమగ్రే ॥ 4 ॥

అ॥ తల్లి తండ్రి ఆత్మ సాత్త్వి సేవనరసము సత్త్వము అనునీ భావములయొక్క
సముదాయమువలన గర్భము ఏర్పడును. అట్టిగర్భమునకు తల్లిమొదలగువానివలన ఏయే
అవయవములు కలుగునో వానిని ప్రత్యేకముగ వివరించి ఇదివరలో చెప్పితిమి.

మూ॥ శుక్రశోణితజీవసంయోగే తు ఖలు కుక్షిగతే గర్భ
సంజ్ఞా భవతి ॥ 5 ॥

అ॥ కుక్షినిపొందిన శుక్రము శోణితము జీవము వీనియొక్క సంయోగము
గర్భమనబడును.

మూ॥ గర్భస్తు ఖల్వస్తరిక్ష వాయ్వగ్ని తోయభూమినిగార శ్చేత
నాధిష్ఠానభూతః; ఏవమనయైవ యుక్త్యా పశ్చిమహాభూతవికారసము
దాయాత్మకో గర్భ శ్చేతనాధ్యాధిష్ఠానభూతః, స హ్యస్య పశ్చా
ధాతురుక్తః ॥6॥

అ॥ గర్భము — ఆకాశము వాయువు అగ్ని జలము భూమి వీనియొక్క స్వరూ
పముగ నుండి చేతస్యమునకు అధిష్ఠానముగ నుండును. అందువలన పంచమహాభూతసము
దాయాత్మకముగను చేతనాధాతువునకు అధిష్ఠానభూతముగను నుండును. ఆ చేతనా
ధాతువు గర్భమునకు ఆరవ ధాతువుగ నుండును.

మూ॥ యథా త్వానుపూర్వ్యాభినిర్వర్తతే కుక్షౌ తదనువ్యా
ఖ్యాన్యమః—గతే పురాణే రిజసి న వే చావస్థితే, పునఃశుద్ధస్మా తా
స్త్రియమవ్యాపన్నయోనిశోణితగర్భశయామృతమతీమాచక్షుహే,
తయా సహ తథాభూతయా యదా పుమానవ్యాపన్న బీజో మిశ్రీ
భావం గచ్ఛతి, తదా తస్య హన్వోదీరితః పరః శరీరథాత్వాత్మా
శుక్రభూతోఽజ్ఞాదజ్ఞాత్సంభవతి । స తథా హన్వభూతేనాత్మనోదీరి
తశ్చాధిష్ఠితశ్చ బీజరూపో ధాతుః పురుషశరీరాదభినినిష్పత్యోచితేన
పథా గర్భాశయమనుప్రవిష్క్వా ర్తవేనాభిసంసర్గమేతి ॥7॥

అ॥ గర్భము పక్షియందు ఏకముముగ ఏర్పడునో దానిని చెప్పుచున్నాము.
ప్రాతఆర్తకము పోయి క్రొత్తఆర్తకము ఏర్పడినట్టియు శుద్ధస్మానము చేసినట్టియు పరి
శుద్ధములుగనున్న యోనియు శోణితమును గర్భాశయమును కలిగినట్టియు స్త్రీ ఋశు
మతీయనబడును. అట్టిస్త్రీతో పరిశుద్ధముగనున్న శుక్రముగల పురుషుడు ఎప్పుడు
సంయోగము నొందునో అప్పుడు అట్టిపురుషునియొక్క సంతోషముచే ప్రేరేపింపబడి
నట్టియు సాకభూతమైనట్టియు శరీర ధాతుస్వరూపమైనట్టియు శుక్రముప్రతి ఉపయన
మునుండియు సంభవించును. అట్లుసంభవించినట్టియు సంతోషముతోకూడిన ఆత్మ చే
ప్రేరేపింపబడినట్టియు అట్టిఆత్మచేతఆధిష్ఠింపబడినట్టియు బీజరూపమైనట్టియు శుక్రము
పురుషశరీరమునుండి బయలువెడలి ఉచితమైన మార్గముద్వారా గర్భాశయమునందు
ప్రవేశించి ఆర్తకముతో సంయోగమునొందును.

మూ॥ తత్ర పూర్వం చేతనాధాతుః సత్త్వకరణో గుణగ్రహ
ణాయ ప్రవర్తతే । సహి హేతుః కారణం నిమిత్తమక్షరం కర్తా
మన్తా వేదితా బోధా ధాతా బ్రహ్మ విశ్వకర్మా విశ్వరూపః
పుంషః ప్రిథవోఽవ్యయో నిత్యోగుణో గ్రహణం ప్రధానమవ్యక్తం
జీవోజ్ఞః పుష్కలశ్చేతనావాన్విభుర్భూతాత్మా చేద్విరూత్మా చాస్త

రాత్నా చేతి॥ స గుణోపాదానకాలేఽన్తరిక్షం పూర్వతరమన్వేభ్యో
గుణేభ్య ఉపాదత్తే; యథా ప్రళయాత్యయే సిస్సత్సుర్భూతాన్యక్షర
భూతః సత్త్వోపాదానః పూర్వతరమాకాశం సృజతి, తతః క్రమేణ
వ్యక్తతరగుణాన్ధాతూన్వాన్వాదీంశ్చతురః; తథా దేహగ్రహణేఽపి
ప్రవర్తమానః పూర్వతరమాకాశ మేవోపాదత్తే, తతః క్రమేణవ్యక్త
తరగుణాన్ధాతూన్వాన్వాదీంశ్చతురః, సర్వమపి తు ఖల్వేతద్గుణోపా
దానమనునా కాలేన భవతి ॥౯॥

అ॥ అట్టిశుక్లశోణితసంయోగమునందు సత్త్వముతోకూడిన చేతనాధాతువు
భూతములయొక్క గుణమును గ్రహించుటకొరకు ముందుగ ప్రవర్తించును. అట్టి చేతనా
ధాతువు - హేతువు, కారణము, నిమిత్తము, అక్షరము, కర్త, మన్త, వేదిత, బోధ్య,
ద్రష్ట, ధాత, బ్రహ్మ, విశ్వకర్మ, విశ్వరూపుడు, పురుషుడు, ప్రభవుడు, అవ్యయుడు,
నిత్యుడు, గుణి, గ్రహణము, ప్రధానము, అవ్యక్తము, జీవుడు, జ్ఞాడు, పుద్గలుడు,
చేతనావంతుడు, విభుడు, భూతాత్మ, ఇంద్రియాత్మ, అంతరాత్మ అని చెప్పబడును.
ఆచేతనాధాతువు భూతములను గ్రహించు కాలమునందు ఇతర భూతములకంటెముందుగ
ఆకాశమును గ్రహించును. ప్రళయాంతమునందు భూతములను సృష్టింపదలచినట్టియు
సత్త్వముతోకూడినట్టియు చేతనాధాతువు ముందుగ ఆకాశమును సృష్టించి పిమ్మట
క్రమముగ వ్యక్తతరములైన గుణములుకలిగినట్టి వాయువు మొదలగు నాలుగుభూతము
లను ఎల్లుప్పట్టించునో అటులనే దేహమును గ్రహించుటకు ప్రవర్తించినదై ముందుగ
ఆకాశమునే గ్రహించి పిమ్మట క్రమముగ వ్యక్తతరములైన గుణములుకల వాయువు
మొదలగు నాలుగుభూతములను గ్రహించును. ఈ గ్రహించుటంతయు చూక్షుకాలము
లోనే జరుగును.

మూ॥ స సర్వగుణవాన్ గర్భత్వమాపన్నః ప్రథమే మాసి
సంమూర్చ్ఛితః సర్వభాతుకలనీకృతః ఘటభూతో భవత్యవ్యక్తవిగ్రహః
సదసద్భూతాజ్ఞావయవః ॥ ద్వితీయే మాసి ఘనః సంపద్యతే—పిణ్డః
పేశ్యర్బుదం వా, తతః పిణ్డః పురుషః, స్త్రీ పేశీ, అర్బుదం నపుంస
కమ్ ॥11॥

అ॥ సమస్తగుణములతోకూడిన ఆచేతనాధాతువుగర్భత్వమునుపొందినదై మొదటి
మాసమునందు సంమూర్చ్ఛితముగను సర్వభాతువులచే కలుషముగ చేయబడినదిగను
శ్లేష్మ పుముద్దవలెనుండునదిగను అవ్యక్తమైన విగ్రహముకలదిగను ఉన్నట్టియులేఁటి
యులంగప్రత్యంగములుకలదిగను నుండును. రెండవమాసమునందు ముద్దవలెగాని పేశి
వలెనాని అర్బుదమువలెగాని ఘనీ భావమునొందును. ముద్దవలెనున్నచో పురుషుడును,
పేశివలెనున్నచో స్త్రీయును, అర్బుదమువలెనున్నచో నపుంసకుడును పుట్టును.

మూ॥ తృతీయే మాసి సర్వేద్రియాణి సర్వాజ్ఞానయవాశ్చ
యోగపద్యేనాభినిర్వర్తంతే ॥ తత్రాస్య కేచిజ్ఞానయవా మాతృజాదీ
నవయవాన్విభజ్య పూర్వముక్తా యథావత్, మహాభూతవికార
ప్రవిభాగేన త్విదాసీమస్య తాంశ్చైవాజ్ఞానయవాన్ కాంశ్చిత్పిర్యా
యాస్తరేణాపరాంశ్చానువాఖ్యాస్యామః; మాతృజాదయోఽప్యస్య
మహాభూతవికారా ఏవ, తత్రాస్యాకాశాత్మకం—శబ్దః శ్రోత్రం లా
ఘనం సౌక్ష్మ్యం వివేకశ్చ; వాయ్వాత్మకం—స్పర్శః స్పర్శనం
కౌక్ష్మ్యం ప్రేరణం ధాతువ్యూహనం చేష్టాశ్చ శరీర్యః; అగ్న్యాత్మ
కం—రూపం దర్శనం ప్రకాశః పక్తిరౌష్ణ్యం చ; అబాత్మకం—రసో
రసనం శైత్యం మార్దవం స్నేహః క్లేదశ్చ; పృథివ్యాత్మకం—గంధో
ఘ్రాణం గౌరవం స్థైర్యం మూర్తిశ్చ ॥13॥

అ॥ మూడవమాసమునందు సమస్తేంద్రియములును సమస్తములైన అంగప్రత్యంగ
ములును ఒక్కమారుగ ఏర్పడును. తల్లి మొదలగు వారివలనకలుగు అవయవములను విభ
జించిచెప్పినప్పుడు కొన్ని అంగప్రత్యంగములు చెప్పబడినవి. ఇప్పుడు మహాభూతవికార
విభాగముననుసరించి ఆ అంగప్రత్యంగములలో కొన్నిటిని పర్యాయపదములతోడను
ఇతరములైన అంగప్రత్యంగములను చెప్పుచున్నాము. తల్లి మొదలగు వారివలనకలుగు అంగ
ప్రత్యంగములకూడ మహాభూతములుగ నే యుండును. శబ్దము శ్రోత్రేంద్రియము
లఘుత్వము సూక్ష్మత్వము విభజించుట ఇవి అకాశాత్మకములుగ నుండును, స్పర్శము
త్వగింద్రియము దూక్షుత్వము ప్రేరణము ధాతువులనుసరిగనుంచుట శరీరసంబంధమగు
సర్వచేష్టలు ఇవి వాయ్వాత్మకములుగ నుండును. రూపము చక్షురింద్రియము కాంతి
పక్వమగుట ఉష్ణము ఇవి అగ్నియాత్మకములుగ నుండును. రసము రసనేంద్రియము శీతము
మృదుత్వము స్నేహము క్లేదము ఇవి అబాత్మకములుగ నుండును. గంధము ఘ్రాణేం
ద్రియము గురుత్వము స్థైర్యము కఠినత్వము ఇవి పృథివ్యాత్మకములుగ నుండును.

మూ॥ ఏవమయం లోకసంమతః పురుషః యావంతో హి లోకే
భానవిశేషాః, తావంతః పురుషే; యావంతః పురుషే, తావంతో
లోకే; ఇతి బుధాస్త్వేవం దృష్టుమిచ్ఛంతి ॥14॥

అ॥ ఇట్లు పురుషుడు లోకముతోతుల్యమైనవాడుగ నుండును. లోకమునం
దున్న భావవిశేషములన్నియు పురుషునియందును ఉండును. పురుషునియందున్న భావ
విశేషములన్నియు లోకమునం దుండును. అందువలన పండితులు పైవిధముగ చెప్పు
చున్నారు.

మూ॥ ఏవమస్యేద్వియాణ్యజ్ఞావయవాశ్చ యాగపద్యేనాభి
నిర్వర్తస్తే, అన్యత్ర తేభ్యో భావేభ్యో యేఽన్య జాతస్యోత్తర కాలం
జాయస్తే; తద్యథా-దంతా వ్యజ్ఞానాని వ్యక్తిభావః, తథాయుక్తాని చాప
రాణి, ఏషా ప్రకృతిః; వికృతిః పునరతోఽన్యథా । సన్తిఖిల్వస్మిన్
గర్భే కేచిచ్చ నిత్యా భావాః, సన్తి చానిత్యాః కేచిత్ । తస్య య
ఏవాజ్ఞావయవాః సంతిష్ఠస్తే, త ఏవస్త్రీలిజ్జం పురుషలిజ్జం నపుంసక
లిజ్జం వా బిభ్రతి; తతః స్త్రీపురుషయోర్యే వై శేషికా భావాః ప్ర
ధాన సంశ్రయా గుణసంశ్రయాశ్చ, తేషాం యతో భూయస్త్వం
తతోఽన్యతర భావః । తద్యథా-క్షైబ్యం భీరుత్వమవై శారద్యమనవస్థాన
మధోగురుత్వమచంహననం శైథిల్యం మార్దవం తథాయుక్తాని చాప
రాణి స్త్రీక రాణి, అతో విపరీతాని పురుషకరాణి, ఉభయభాగావ
యవా నపుంసక కరాణి ॥15॥

అ॥ జనించిన పిదప క్రమముగకలుగు భావములుగాక ఇంద్రియములును అంగ
ప్రత్యంగములును గర్భమునకు ఒకమారుగానే ఏర్పడును. దంతములు మీసములు
శుక్రము ఆర్తవము మొదలగు భావములు గర్భమునకు జనించినపిదప వ్యక్తములగును.
ఇట్లు కలుగుట ప్రకృతిగ నుండును. దీనికి భిన్నముగకలుగుట వికృతిగ నుండును.
గర్భమునందలి భావములలో కొన్ని నిత్యములుగను కొన్ని అనిత్యములుగనునుండును.
వానిలో నిత్యములైన ఏ అంగప్రత్యంగములు గలవో అవిగో స్త్రీలక్షణములను గాని
పురుషలక్షణములను గాని నపుంసకలక్షణములను గాని తెలియజేయును. స్త్రీపురుష
సంబంధమగు విశేష భావములు ఆత్మవలనను పంచధూతములవలనను కలుగును అట్లు
కలుగు భావములలో ఏభావము లధికముగ నుండునో వాని ననుసరించి స్త్రీ గాని పురు
షుడు గాని నపుంసకుడుగాని జనించును. ఎట్లనగా - ధీరత్వము లేకపోవుట, భీరు
త్వము, మోహము, స్తిమితములేకుండుట, అధోభాగమునందు గురుత్వము, దృఢత్వము
లేకుండుట, శిథిలత్వము, మృదుత్వము ఈ భావములవలనను ఇట్టి ఇతర భావములవలనను
స్త్రీ జనించును. స్త్రీని కలిగించు భావములకు వ్యతిరేకములైన భావములవలన పురు
షుడు జనించును. స్త్రీ జనించుటకును పురుషుడు జనించుటకును కారణములగు భావ
ములు కలియుటవలన నపుంసకుడు జనించును.

మూ॥ తస్య యత్కాలమేవేద్వియాణి సంతిష్ఠస్తే, తత్కాల
మేవాస్య చేతసి వేదనా నిబద్ధం ప్రాస్నోతి, తస్మాత్తదా ప్రభృతి
గర్భః స్పృష్టతే ప్రార్థయతే చ, తద్వైహృదయమాచక్ష తే వృద్ధాః ।
మాతృజం చాస్య హృదయం మాతృహృదయేనాభి సంబద్ధం భవతి

రసవాహినీభిః సంవాహినీభిః తస్మాత్తయోస్తాభిర్భక్తిః సంపద్యతే ।
తచ్చైవ కారణమవేక్షమాణా నద్వైహృదయస్య విమానితం గర్భ
మిచ్చన్తి కర్తుం, విమాననే హ్యస్య దృశ్యతే వినాశో వికృతిర్వా,
సమాన యోగక్షేమా హి మాతా తదా గర్భేణ కేషుచిదర్థేషు;
తస్మాత్ప్రియహితాభ్యాం గర్భిణీం విశేషేణోపచరన్తి కుశలాః ॥ 16 ॥

అ॥ ఆగర్భమునకు ఎప్పుడు ఇంద్రియములు ఏర్పడునో అప్పుడే మనస్సునందు
సుఖదుఃఖానుబంధము కలుగును. అందువలన అప్పటినుండి గర్భము కదలుచుండును,
మరియు ఆయావిషయములను కోరుచుండును. దానిని ద్వైహృదయమని చెప్పు
చున్నారు. తల్లివలన జనించిన గర్భముయొక్క హృదయము తల్లియొక్క హృదయ
మతో రసవాహకములగు నాడులచే కట్టబడియుండును. అందువలన తల్లికిని గర్భము
నకును నాడులద్వారా కోరికలు కలుగుచుండును అందువలననే గర్భిణీస్త్రీయొక్క
కోరికలను తీరస్కరించుటకు అంగీకరింపరు. తీరస్కరించినచో గర్భమునకు వినాశము
వికృతిగాని కలుగును. కొన్నివిషయములయందు తల్లి గర్భముతో సమానులై సయోగ
క్షేమములు కలదిగ నుండును. కావున గర్భిణీస్త్రీకి ఇష్టములైనట్టియు హితములైన
ట్టియు ఉపచారములను తప్పక చేయవలయును.

మూ॥ తస్యా గర్భాపత్తేర్ద్వైహృదయస్య చ విజ్ఞానార్థం లిజ్ఞాని
సమాసేనోపదేక్ష్యామః; ఉపచారసాధనం హ్యస్య జ్ఞానే, జ్ఞానం చ
లిజ్ఞతః; తస్మాద్దిష్టో లిజ్ఞోపదేశః । ఆర్తవాదర్శనమాస్య సంప్రసణమన
న్నాభిలాషశ్చర్చిరరోచకోఽస్తు కామతా చ విశేషేణ శ్రద్ధాప్రణయ
నం చోచ్ఛావచేషు భావేషు గురుగాత్రత్వం చక్షుషోర్గానిః స్తనయో
స్తస్య మోష్ఠయోః స్తనమణ్డలయోశ్చ కార్ణ్యమత్యర్థం శ్వయధుః
పాదయోరీషల్లోమ రాజ్యద్గమో యోన్యాశ్చటాలత్వమితి గర్భ
పర్యాగతే రూపాణి భవన్తి ॥ 17 ॥

అ॥ గర్భమునొందిన స్త్రీకిని ద్వైహృదయమునకునుకలుగు లక్షణములను తెలియు
నిమిత్తము సంక్షేపముగ చెప్పుచున్నాము. జ్ఞానమువలన ఉపచారములను చేయుటకు
వీలుగ నుండును. లక్షణములవలన జ్ఞానము కలుగును. అందువలన లక్షణములను చెప్ప
వలసియున్నది. ఆర్తవముకనబడకుండుట, నోటనీరుకారుట, అన్నమునం దిచ్చ లేకుం
డుట, వాంతి, ఆరోచకము, విశేషించి పులుపును కోరుట, ఉత్కృష్టములైనట్టియు
నింద్యములైనట్టియు భావములయందు ఇచ్చికలుగుట, శరీరము బరువుగనుండుట, నేత్ర
ములు వాడుట, స్తనములయందు స్తస్యముఏర్పడుట, పెదవులయందును స్తనమండలము
లయందును మిక్కిలి నలుపుఏర్పడుట, పాదములయందు కొద్దిగ వాపుజనించుట, రోమ
పంక్తి ఏర్పడుట, యోని విస్తరించుట, ఈలక్షణములు గర్భ మేర్పడనపిదప కలుగును.

మూ॥ సా యద్యదిచ్ఛేత్తత్తదన్వైదద్యాదన్యత్ర గర్భోపఘాత
కరేభ్యో భావేభ్యః । గర్భోపఘాతకరాస్త్విమే భావాః । తద్యథా -
సర్వమతిగురూష్ణతీక్షణం దారుణాశ్చ చేష్టాః, ఇమాంశ్చన్యానుపది
శన్తి నృధాః-దేవతాగర్భోఽనుచరపరిరక్షణార్థం న రక్తాని వాసాంసి
బిభృషూన్న మదకరాణి చాద్యాన్యభ్యవహరేన్న యానమధిగో
హేన్న మాంసమశ్మీయాత్సర్వేద్వియ ప్రతికూలా శ్చ భావాన్దూర
తః పరివర్జయేద్యచ్ఛాన్యదపి కించిత్స్త్రియో విద్యుః ॥ 18 ॥

అ॥ గర్భిణీస్త్రీ వేనినికోరుగో వానిని ఇయ్యవలయును. గర్భమునకు విఘాతమును కలిగించు భావము
కలిగించువానిని మాత్రము ఇయ్యకూడదు. గర్భమునకు విఘాతమును కలిగించు భావము
లను చెప్పుచున్నాము. అధికమగు గురుగుణమును ఉష్ణవీర్షమును తీక్షణగుణమును కల
పదార్థముల నన్నిటిని సేవింపకూడదు. దారుణమైన చేష్టలను చేయకూడదు. ఎర్రని
వస్త్రములను ధరింపకూడదు. అట్లు ధరించినచో దేవతలును రాక్షసులును వారి అను
చరులును పీడించెదరు. మత్తును కలిగించు పదార్థములను తినకూడదు. వాహనములను
ఎక్కరాదు. మాంసమును తినకూడదు. ఇంద్రియములకు ప్రతికూలమైన విషయముల
నన్నిటిని తప్పక వర్జింపవలయును. గర్భమునకు విఘాతమును కలిగించు ఇట్టి ఇతర
భావములు స్త్రీలకు తెలియును. వానినికూడ విడిచిపెట్టవలయును.

మూ॥ తీవ్రాయాం తు ఖలు ప్రార్థనాయాం కామమహితమ
ప్యన్వై హితోనోపహితం దద్యాత్ప్రార్థనా వినయనార్థం; ప్రార్థనా
సంధారణాద్ధి వాయుః కుపితోఽస్తః శరీర మనుచరన్ గర్భస్యాపద్య
మానస్య వినాశం వైరూప్యం వా కుర్యాత్ ॥ 19 ॥

అ॥ తీవ్రముగ కోరుచున్నచో అహితమైన దానినైనను హితమైనవానితోకూడ
కోరిక నెరవేరునిమిత్త మియ్యవలయును. కోరికను ఆడ్డగించినచో వాతము ప్రకో
పించి శరీరములోపల సంచరించి పొందబడిన గర్భమునకు నాశనమునుగాని వికృతిని
గాని కలిగించును.

మూ॥ చతుర్థే మాసి స్థిరత్వమాపద్యతే గర్భః, తస్మాత్తదా
గర్భిణీ గురుగాత్రత్వ మధికమాపద్యతే విశేషేణ ॥ పంచమే మాసి
గర్భస్య మాంసశోణితోపచయో భవత్యధిక మన్యేభ్యో మాసేభ్యః;
తస్మాత్తదా గర్భిణీ కార్యమాపద్యతే విశేషేణ ॥ షష్ఠే మాసి
గర్భస్య బలవన్తోపచయో భవత్యధిక మన్యేభ్యో మాసేభ్యః; తస్మా
త్తదా గర్భిణీ బలవర్ణహనిమాపద్యతే విశేషేణ ॥ సప్తమే మాసి

గర్భః సర్వభావై రాప్యాయతే, తస్మాత్తదా గర్భిణీ సర్వాకారైః
క్లాంతిమా భవతి || 23 ||

అ॥ నాలుగవమాసమునందు గర్భము దృఢత్వమును పొందును. అందువలన అప్పుడు గర్భిణీస్త్రీ అధికమగుశరీరగౌరవమును విశేషించి పొందును. అయిదవమాసమునందు గర్భమునకు మాంసశోణితముల యొక్కవృద్ధి ఇతరమాసములయందుకంటె అధికముగ కలుగును. అందువలన అప్పుడు గర్భిణీస్త్రీ కృశత్వమును విశేషించి పొందును. ఆరవమాసమునందు గర్భమునకు బలమును నల్లమును ఇతరమాసములయందు కంటె అధికముగ వృద్ధి నొందును. అందువలన అప్పుడు గర్భిణీస్త్రీకి బలమును నల్లమును విశేషించి క్షీణించును. ఏడవమాసమునందు గర్భము సర్వభావములతోడను వృద్ధి నొందును. అందువలన అప్పుడు గర్భిణీస్త్రీ అన్నివిధముల కృశించును.

మూ॥ అష్టమే మాసి గర్భశ్చ మాతృతో గర్భతశ్చ మాతా
రసవాహినీభిః సంవాహినీభిర్ముహుర్ముహురోజః పరస్పరత ఆదదాతే
గరస్యాసంపూర్ణత్వాత్, తస్మాత్తదా గర్భిణీ ముహుర్ముహుర్ముదా
యుక్తా భవతి ముహుర్ముహుశ్చ గ్లానా తథా గర్భః, తస్మాత్తదా
గర్భస్య జన్మ వ్యాపత్తిమద్భవతోజసోఽనపస్థితత్వాత్; తంచైవమభి
సమీక్ష్యాష్టమం మాసమగణ్యమిత్యాచక్షు తే కుశలాః॥ తస్మిన్నైకది
వసాతిక్రాంతేఽపి నవమం మాసముపాదాయ ప్రసవ కాలమిత్యాహు
రాదశమాన్మాసాత్, ఏతావాన్మాసః, వై కారికమతః పరంకుక్షౌ
వవస్థానం గరస్య || 25 ||

అ॥ ఎనిమిదవమాసమునందు గర్భము సంపూర్ణముగ నుండక పోవుటవలన తల్లి నుండి గర్భమును, గర్భమునుండితల్లియు రసవాహకములగు నాడుల వ్యారా ఓజస్సును పరస్పరము మాటిమాటికి గ్రహించుచుండురు. అందువలన అప్పుడు గర్భిణీస్త్రీ ఒక్కొక్కప్పుడు సంతోషముకలదిగ ఒక్కొక్కప్పుడు ఉత్సాహము లేనిదిగను నుండును. గర్భముకూడ అటుల నే యుండును. ఓజస్సుస్థిరముగ నుండక పోవుటవలన ఎనిమిదవమాసమునందు గర్భముయొక్క పుట్టుక ఆపత్తుతో కూడియుండును. ఎనిమిదవ మాసము ఇట్టిదగుటవలన ఈవిషయమును గర్భిణీస్త్రీకి చెప్పకూడదని బుద్ధిమంతులు చెప్పుచున్నారు. ఎనిమిదవమాసముగ డిచితొమ్మిదవమాసముయొక్క మొదటిరోజు మొదలు పదియవమాసముయొక్క తుదిరోజువరకునుగల కాలము ప్రశస్తమైన ప్రసవ కాలము నుండును. పిమ్మట కుక్షియందున్న గర్భము వికృతిగ నుండును.

మూ॥ ఏవమనయాఽఽపూర్వ్యాభినిర్వర్తతే కుక్షౌ || 26 ||

అ॥ పూర్వమునందు చెప్పబడిన క్రమమున గర్భము కుక్షియందు ఏర్పడును.

మూ॥ మాత్రాదీనాం తు ఖలు గర్భకరాణాం భావానాం సంపదస్తథా వృత్తస్య సౌష్ఠవాగ్మాశృతశ్చైవోపస్నేహోపస్వేదాభ్యాం కాలపరిణామాత్స్వభావసంస్థితేశ్చ కుక్షౌ వృద్ధిం ప్రాప్నోతి ॥ మాత్రాదీనాం తు ఖలు గర్భకరాణాం భావానాం వ్యాపత్తి నిమిత్త మస్యాజన్మ భవతి॥ యే త్వస్య కుక్షౌ వృద్ధి హేతుసమాఖ్యాతాభావాస్తేషాం విపర్యయాదుదరే వినాశమాపద్యతేఽథవాఽప్యచిరజాతః న్యాత్ ॥ 29 ॥

అ॥ గర్భమును కలిగించునట్టియు తల్లి మొదలుగా గలిగినట్టియు భావముల యొక్క సంపత్తువలనను, తల్లియొక్క ఆహారసౌష్ఠవమువలనను, తల్లివలనకలుగు ఉపస్నేహ ఉపస్వేదములవలనను, కాలక్రమమువలనను, స్వభావము వలనను గర్భము కుక్షీయందు వృద్ధి నొందును. తల్లి మొదలగునట్టియు గర్భమును కలిగించునట్టియు భావములు దుష్టములుగ నుండుటవలన గర్భము ఏర్పడదు. కుక్షీయందు గర్భము వృద్ధి నొందుటకు హేతువులుగ చెప్పబడిన భావములు విపరీతములుగ నున్నచో గర్భము కుక్షీయందు వినాశము నొందును. లేదా చిరకాలమునకు జనించును.

మూ॥ యతస్తు కాశ్చేన్నైనావినశ్యన్వికృతిమాపద్యతే తదను వ్యాఖ్యాస్యామః-యదా స్త్రియా దోషప్రకోపణోక్తాన్యాసేవ మూనా యా దోషాః ప్రగుపితాః శరీరముపసర్పంతః శోణితగర్భాశయావృష పద్యంతే న తు కాశ్చేన్నిన శోణితగర్భాశయా దూషయన్తి తదే యం గర్భం లభతే స్త్రీ; యదా గర్భస్య తస్య మాతృజానామవ యవానామన్యతమోఽవయవో వికృతిమాపద్యతే ఏకోఽథవానేకే, యస్య యస్య హ్యవయవస్య బీజే బీజభాగే వా దోషాః ప్రకోపమా పద్యంతే, తం తమవయవం వికృతిరావిశతి; యదా హ్యస్యాః శోణితే గర్భాశయబీజభాగః ప్రదోషమాపద్యతే, తదా వధ్ధ్యాం జనయతి; యదా పునరస్యాః శోణితే గర్భాశయబీజభాగావయవః ప్రదోషమా పద్యతే, తదా పూతిప్రజాం జనయతి; యదా త్వస్యాః శోణితే గర్భా శయ బీజభాగావయవః స్త్రీకరాణాం చ శరీరబీజభాగానామేక దేశః ప్రదోషమాపద్యతే, తదా స్త్రీకృతిభూయిష్టా మస్త్రీయం వార్తాం నామ జనయతి; తాం స్త్రీవ్యాపదమాచక్షతే ॥ 30 ॥

అ॥ గర్భము పూర్తిగ నశింపక వికృతినొందుటకు కారణమును చెప్పచున్నాము. దోషములను ప్రకోపింపచేయునవిగ చెప్పబడిన వానిని సేవించు స్త్రీకి దోషములుప్రకో

పించి శరీరమునందువ్యాపించినదై ఆర్తవమును గర్భాశయమునుపొంది వానినిపూర్తిగ దూషింపచేయనియెడల గర్భము కలుగవచ్చును. అట్టిగర్భముయొక్క మాతృజములగు అవయవములలో ఒకటిగాని చాలగాని వికృతినొందును. ఏయే అవయవముయొక్క బీజమునందుగాని బీజభాగమునందుగాని దోషములు ప్రకోపించునో అయాఅవయవము వికృతినొందును. ఆర్తవమునందలి గర్భాశయమునుకలిగించు బీజభాగమంతయు మిక్కిలిదూషింపబడినయెడల వంధ్యాస్త్రీయును, కొంతభాగముమిక్కిలిదూషింపబడినయెడల దుర్గంధముకలఅవయవములతోకూడిన స్త్రీయును, కొంతభాగమును స్త్రీలక్షణజనకములగుబీజభాగములలో కొంతభాగమును మిక్కిలిదూషింపబడినచో స్త్రీయొక్క ఆకారముకలిగినట్టియు స్త్రీలక్షణములేనట్టియు “వాగ్ద” యనబడునట్టి స్త్రీయును జనించును. పైనచెప్పబడినవికృతులు స్త్రీవ్యాపత్తులనబడును.

మూ॥ ఏవమేవ యదా పురుషస్య బీజే బీజభాగః ప్రకోపమాపద్యతే, తదా వన్ధ్యం జనయతి; యదా పునరస్య బీజే బీజభాగావయవః ప్రదోషమాపద్యతే, తదా పూతిప్రజాం జనయతి; యదా త్వస్య బీజే బీజభాగావయవః పురుషకరాణాం చ శరీరబీజభాగానామేకదేశః ప్రదోషమాపద్యతే, తదా పురుషాకృతిభూయిష్యమపురుషం తృణపూలికం నామ జనయతి, తాం పురుషవ్యాపదమాచక్షతే ॥31॥

అ॥ స్త్రీకిచెప్పినవిధముననే పురుషునియొక్క శుక్రమునందలి బీజభాగమంతయు మిక్కిలిదూషింపబడినయెడల వంధ్యపురుషుడును, కొంతభాగముమిక్కిలిదూషింపబడినయెడల దుర్గంధముకలఅవయవములతోకూడిన పురుషుడును, కొంతభాగమును పురుషలక్షణజనకములగుబీజభాగములలో కొంతభాగమును మిక్కిలిదూషింపబడినచో పురుషునియొక్క ఆకారముకలిగినట్టియు పురుషలక్షణములులేనట్టియు “తృణపూలిక” యనబడునట్టి పురుషుడును జనించును. పైనచెప్పబడినవికృతులు పురుషవ్యాపత్తులనబడును.

మూ॥ ఏతేన మాతృజానాం పితృజానాం చావయవానాం వికృతివ్యాఖ్యానేన సాత్వజానాం రసజానాం సత్త్వజానాం చావయవానాం వికృతిర్వాఖ్యాతా ॥32॥

అ॥ తల్లివలనను శండ్రివలనను కలుగు అవయవములకు చెప్పబడిన వికృతిననుసరించియే సాత్వికమువలనను రసమువలనను సత్త్వమువలనను కలుగు అవయవములయొక్క వికృతినికూడ తెలిసికొనవలయును.

మూ॥ నిర్వికారః పరస్త్యాత్సా సర్వభూతానాం నిర్విశేషః; సత్త్వశరీరయోస్తు విశేషాద్విశేషోపేద్ధిః ॥33॥

అ॥ ఆత్మ సమస్తధూతములలో సమానమైనదిగను ఉత్కృష్టమైనదిగనువికార రహితమైనదిగను నుండును. కాని మనస్సుయొక్కయు శరీరముయొక్కయు విశేషము ననుసరించి సుఖదుఃఖాదిరూపముగు విశేషము కలుగుచుండును.

మూ॥ తత్ర త్రయస్తు శరీరదోషాః—వాతపిత్తశ్లేష్మణః, తే శరీరం దూషయన్తి; ద్వౌ పునః సత్త్వదోషా—రజస్తమశ్చ, తౌ సత్త్వం దూషయతః; తాభ్యాం చ సత్త్వశరీరాభ్యాం దుష్టాభ్యాం వికృతిరుపజాయతే, నోపజాయతే చాప్రదుష్టాభ్యామ్॥ తత్ర శరీరం యోనివిశేషాచ్ఛతుర్విధము క్తమగే॥ ౩6॥

అ॥ వాతము పిత్తము శ్లేష్మము ఈమూడును శరీరదోషములుగ నుండును. ఇవి శరీరమును దూషింపచేయును. రజోగుణము తమోగుణము ఈ రెండును మనోదోషము లుగ నుండును. ఇవి మనస్సును దూషింపచేయును. మనస్సును శరీరమును దూషింప బడినదో వికారములు కలుగును. దూషింపబడనిదో వికారములు కలుగవు. శరీరము కారణవిశేషముననుసరించి నాలుగువిధములుగ నుండునని ఇదివరలో చెప్పబడినది.

మూ॥ త్రివిధం ఖలు సత్త్వం — శుద్ధం, రాజసం, తామస మితి । తత్ర శుద్ధదోషమాఖ్యాతం కల్యాణాంశత్వాత్, రాజ సం సదోషమాఖ్యాతం రోషాంశత్వాత్, తథా తామసమపి సదోష మాఖ్యాతం మోహాంశత్వాత్ ॥ తేషాం తు త్రయాణామపి సత్త్వానామేకైకస్య భేదాగ్రమపరిసంభ్యేయం తరతమయోగాచ్ఛరీర యోనివిశేషేభ్యశ్చాచ్యోన్యాయవిధానత్వాచ్చ। శరీరమపి సత్త్వమను విధీయతే, సత్త్వం చ శరీరం; తస్మాత్కృతిచిచ్చ సత్త్వభేదాననూక సాదృశ్యాభినిర్దేశేన నివర్తనార్థమనువ్యాఖ్యాన్యాయః ॥ ౩7॥

అ॥ సత్త్వము శుద్ధమనియు రాజసమనియు తామసమనియు మూడువిధము లుగ నుండును. వానిలో శుద్ధసత్త్వము కల్యాణాంశకలదగుటవలన దోషములు లేనిదిగ నుండును. రోషాంశకలదగుటవలన రాజససత్త్వమును, మోహాంశకలదగుట వలన తామససత్త్వమును దోషసహితములుగ నుండును. ఈమూడువిధములగు సత్త్వములును ప్రత్యేకముగ తరతమాదిభేదములవలనను, శరీరవిశేషములవలనను, యోని విశేషములవలనను, మనశ్శరీరములు పరస్పర మనుసరించుటవలనను అపరిసంభ్యేయము భేదములను పొందును. సత్త్వము శరీరముననుసరించును. శరీరముకూడ సత్త్వము ననుసరించును. కొన్ని సత్త్వభేదములను సామాన్యదృశ్యనిర్దేశముతో ఉదాహరణ నిమిత్తము చెప్పచున్నాము.

మూ॥ తద్యథా—శుచిం సత్యాభిసంధం జితాత్మానం సంవిభా
గినం జ్ఞానవిజ్ఞాన వచనప్రతివచనశక్తిసంపన్నం స్మృతిమంత్రం కామ
క్రోధలోభమానమోహేర్వాహ్నామహ్నోపేతం సమం సర్వభూతేషు
బ్రాహ్మం విద్యాత్ ॥ ఇజ్యాధ్యయనవ్రతహోమబ్రహ్మచర్య పరమతిథి
వ్రతముపశాంత మదమానగాగద్వేష మోహలోభరోషం ప్రతిభా
వచనవిజ్ఞానోపధారణశక్తిసంపన్నమార్షం విద్యాత్ ॥ ఐశ్వర్యవస్త్రమా
దేయవాక్యం యజ్ఞానం శూరమోజస్వినం తేజసోపేతమక్లిప్తకర్మా
ణం వీర్ష్వదర్శిణం ధర్మార్థకామాభిరతమైస్త్రం విద్యాత్ ॥ లేఖాస్థవృత్తిం
ప్రాప్తకారిణమసప్రహర్యముత్థానవస్త్రం స్మృతిమంత్రమైశ్వర్యాలంబి
నం వ్యపగతరాగద్వేషమోహం యామ్యం విద్యాత్ ॥ శూరం ధీరం
శుచిమశుచిద్వేషిణం యజ్ఞానమమ్భోవిహారతిమక్లిప్తకర్మాణం స్థాన
కోపప్రసాదం వారుణం విద్యాత్ ॥ స్థానమానోపభోగపరివారసంపన్నం
సుఖవిహారం ధర్మార్థకామనిత్యం శుచిం వ్యక్తకోపప్రసాదం కౌబేరం
విద్యాత్ ॥ ప్రియనృత్యగీతవాదిత్రోల్లాపకశ్లోకాఖ్యాం కేళిహాస పురా
ణేషు కుశలం గన్ధమాల్యానులేపనవసన స్త్రీవిహారనిత్యమనసూయకం
గాన్ధర్వం విద్యాత్ ॥ ఇత్యేవం శుద్ధస్య సత్త్వస్య సత్తవిధం భేదాంశం
విద్యాత్కల్యాణాంశత్వాత్, సంయోగాత్తు బ్రాహ్మమభ్యస్త శుద్ధం
వ్యవస్యేత్ ॥ 45 ॥

అ॥ శుచి, సత్యసంధత, ఇంద్రియనిగ్రహము. విభజనశక్తి, జ్ఞానము, విజ్ఞానము, సంభాషణశక్తి, సమాధానశక్తి, స్మరణజ్ఞానము, కామమును క్రోధమును లోభమును అభిమానమును మోహమును ఈర్ష్యయు అనురాగమును మాత్సర్యమును లేకుండుట, సమస్తభూతములయందును సమత్వము వీనితోకూడినవానిని బ్రాహ్మసత్త్వము కలవానినిగ తెలిసికొనవలయును. యాగము అధ్యయనము వ్రతములు హోమములు బ్రహ్మచర్యము అతిథిపూజ వీనిని ఆచరించునట్టియు మదము అభిమానము రాగము ద్వేషము మోహము లోభము కోపము ఇవిలేనట్టియు ప్రతిభవచనశక్తి విజ్ఞానము ధారణాశక్తి వీనితోకూడినట్టియు మనుజుని ఆర్ష సత్త్వముకలవానినిగ తెలిసికొనవలయును. ఐశ్వర్యము గ్రహింపదగిన వాక్యములు యాగములు శౌర్యము ఓజస్సు తేజస్సు యోగ్యమైనకర్మలు దూరదృష్టి ధర్మార్థకామములయందు కోరిక వీనితోకూడినవానిని ఇంద్రసత్త్వముకలవానినిగ తెలిసికొనవలయును. కర్తవ్యాకర్తవ్యములు తెలిసినట్టియు కార్యములను సకాలమునందుచేయునట్టియు వారింపశక్యముకానట్టియు బౌద్ధత్యము కలిగినట్టియు స్మరణశక్తి కలిగినట్టియు ఐశ్వర్యముకలిగినట్టియు రాగమును ద్వేషమును

మోహమును లేనట్టియు మనుజుని యామ్యసత్త్వము కలవానినిగ తెలిసికొనవలయును. శౌర్యము, ధైర్యము, శుచి, అపరిశుభ్రతను ద్వేషించుట, యాగములను చేయుట, జల విహారమునందుకోరిక, యోగ్యమైనకర్మలు, కోపమును దయయు సకాలమునందు కలుగుట వీనితో కూడినవానిని వారుణసత్త్వము కలవానినిగ తెలిసికొనవలయును. అభిమానము ఉపభోగములు పరివారము వీనితో సకాలమునందుకూడుకొనునట్టియు నుఖ విహారమును ధర్మార్థకామములను శుచిత్వమును కలిగినట్టియు వ్యక్తములైనకోపమును దయయుకలిగినట్టియు మనుజుని కౌటేరసత్త్వము కలవానినిగ తెలిసికొనవలయును. సృత్యముగానము వాద్యము స్తోత్రము శ్లోకములు చరిత్రలు ఇతిహాసము పురాణము ఇష్టములైనవీనియందు నేర్పరియైనట్టియు సుగంధములు పుష్పమాలికలు మైపుతలు వస్త్రములు స్త్రీలు విహారములు వీనియందు ఆసక్తి కలిగినట్టియు అనూయలేనట్టియు మనుజుని గాంధర్వసత్త్వము కలవానినిగ తెలిసికొనవలయును. ఈ ఏడువిధములును కళ్యాణాంశకలవగుటకలన శుద్ధసత్త్వముయొక్క భేదములనుగ తెలిసికొనవలయును. కళ్యాణాంశ అధికముగ కలదగుటవలన బ్రాహ్మసత్త్వమును మిక్కిలిశుద్ధమైనదానినిగ తెలిసికొనవలయును.

మూ॥ శూరం చణ్డమసూయక మైశ్వర్యవస్తమాపధికం రౌద్ర మననుక్రోశమాత్మపూజకమాసురం విద్యాత్ ॥ అమర్షణమనుబద్ధ కోపం ఛిద్రప్రహరణం క్రూరమాహారాతి మాత్రరుచిమామిషప్రియతమం స్వప్నాయాసబహులమీర్ష్యం రాక్షసం విద్యాత్ ॥ మహాలసం స్త్రీణం స్త్రీరహస్కామమశుచి శుచిద్వేషిణం భీరుం భీషయితారం వికృతవిహారాహారశీలం పైశాచం విద్యాత్ ॥ క్రుద్ధశూరమకృద్ధభీరుం తీక్ష్ణమాయాసబహులం సంత్రస్తగోచరమాహారవిహారపరం సార్పం విద్యాత్ ॥ ఆహార కామమతిదుఃఖశీలాచాకోపచారమసూయకమస విభాగినమతిహోలుఃపమకర్మశీలం ప్రైతం విద్యాత్ ॥ అనుషక్త కామమజస్రమాహారపహారపరమనవస్థితమమర్షణమ సంచయం శామినం విద్యాత్ ॥ ఇత్యేవం ఖలు రాజసస్య సత్త్వస్యషడ్విధం భేదాంశం విద్యాద్రోషాంశ త్యాత్ ॥ ౧౭ ॥

అ॥ శౌర్యము, అధికమగుకోపము, అనూయ, ఐశ్వర్యము, కపటము, రౌద్రస్వభావము, విచారింపదగకుండుట, తనను కొనియాడుకొనుట వీనితో కూడినవానిని ఆసురసత్త్వము కలవానినిగ తెలిసికొనవలయును అసహనము, కోపముచిరకాలముండుట, తరుచుతప్పులుకలుగుట, క్రౌర్యము, ఆహారమునంద ధిమగుఆభిలాష, మాంసమునందధికమగుఇచ్చ, అధికనిద్ర, అధికపరిశ్రమ, ఈర్ష్య వీనితో కూడినవానిని రాక్షససత్త్వము కలవానినిగ తెలిసికొనవలయును. అధికమగుమాంద్యము, స్త్రీలతోనుండుట స్త్రీలతోరహస్యముగ నుండుటయందుకోరిక, అపరిశుభ్రత, పరిశుభ్రతను, ద్వేషించుట,

భయస్వభావము, భయపెట్టుట, విహారాహారములను వికృతముగ సేవించు స్వభావము వీనితో కూడినవానిని పైశాచసత్త్వము కలవానినిగ తెలిసికొనవలయును. కోపము కలిగినప్పుడు శౌర్యము, కోపము లేనప్పుడు భయస్వభావము, తీవ్రత, అధికపరిశ్రమ, భయమునకు గోచరుడగుట, ఆహారమునందును విహారమునందును ఆసక్తి వీనితో కూడిన వానిని సార్పసత్త్వము కలవానినిగ తెలిసికొనవలయును. ఆహారమునందు కోరిక, ముఖకరములైన స్వభావమును ఆచారములను ఉపచారములను కలిగియుండుట, అసహనము, విభజనశక్తి లేకుండుట, విషయాసక్తి, కర్మలయం దిష్టములేకుండుట వీనితో కూడినవానిని ప్రేతసత్త్వము కలవానినిగ తెలిసికొనవలయును. ఎల్లప్పుడును కోరికలు, ఆహారవిహారములయందు ఎల్లప్పుడును కోరిక, స్తిమితము లేకుండుట, అసహనము, సంచయము లేకుండుట వీనితో కూడినవానిని శాకునసత్త్వము కలవానినిగ తెలిసికొనవలయును. ఈ ఆరువిధములను రోషాశకలుగుటవలన రాజససత్త్వముయొక్క భేదములనుగ తెలిసికొనవలయును.

మూ॥ నిరాకరిష్ణు మధను వేషం జుగుప్సితాచారాహారం మైథున పరం స్వప్నశీలం పాశవం విద్యాత్ ॥ భీరుమబుధమాహారలుబ్ధమనవస్థితమనుషక్త కామక్రోధం సరణశీలం తోయకామం మాత్స్ర్యం విద్యాత్ ॥ అలసం కేవలమభినివిష్టమాహారే సర్వబుద్ధ్యా హీనం వానస్పత్యం విద్యాత్ ॥ ఇత్యేవం ఖలు తామసస్య సత్త్వస్య త్రివిధం భేదాంశం విద్యాన్మోహం శత్వాత్ ॥ 56 ॥

అ॥ నిందించు స్వభావము, నీచమైన వేషము, నిందితములైన ఆచారములను ఆహారములను సేవించుట, ఎల్లప్పుడును మైథునమునందాసక్తి, ఎల్లప్పుడును నిద్రించు స్వభావము వీనితో కూడినవానిని పాశవసత్త్వము కలవానినిగ తెలిసికొనవలయును. భయస్వభావము, మూర్ఖత్వము, ఆహారమునం దధికమగు ఆసక్తి, స్తిమితత్వము లేకపోవుట, కామమును కోపమును ఎల్లప్పుడు నుండుట, గమనస్వభావము, వీటియందు కోరిక వీనితో కూడినవానిని మాత్స్ర్యసత్త్వము కలవానినిగ తెలిసికొనవలయును. మాంస్యము, ఆహారమునం దేకోరిక, ఏవిధమైన బుద్ధియు లేకుండుట వీనితో కూడినవానిని వానస్పత్యసత్త్వము కలవానినిగ తెలిసికొనవలయును. ఈ మూడు విధములను మోహంశకలవగుటవలన తామససత్త్వముయొక్క భేదములనుగ తెలిసికొనవలయును.

మూ॥ ఇత్య పరిసంభ్యేయ భేదానాం ఖలు త్రయాణామపి సత్త్వానాం భేదై కదేశో వ్యాఖ్యాతః, శుద్ధస్య సత్త్వస్య సప్తవిధో బ్రహ్మర్షి శక్రవరుణ యమకుబేరగన్ధర్వసత్త్వానుకారేణ, రాజసస్య షడ్విధో దైత్యరాక్షసపిశాచ సర్పప్రేతశకుని సత్త్వానుకారేణ, తామసస్య త్రివిధః పశుమత్స్య వనస్పతి సత్త్వానుకారేణ; కథంచ యథా

సత్త్వముపచారః స్యాదితి । కేవలశ్చాయముద్దేశో యథోద్దేశ మభి
నిర్దిష్టో భవతి గర్భావక్రాంతి సంప్రయుక్తః; తస్యార్థస్య విజ్ఞానే సామ
ర్థ్య—గర్భక రాణాం చ భావానామనుసమాధిర్విఘాతశ్చ విఘాత
క రాణాం భావానామితి ॥57॥

అ॥ అపరిసంఖ్యేయములైన భేదములుకల మూడువిధములగు సత్త్వములయొక్క
భేదములలో కొద్దిభాగముమాత్రము ఈవిధమున చెప్పబడినది. బ్రహ్మ, ఋషులు,
దేవేంద్రుడు, వరుణుడు, యముడు, కుబేరుడు, గంధర్వులు వీరిలయొక్క సత్త్వముల
ననుసరించి శుద్ధసత్త్వము ఏడువిధములుగ చెప్పబడినది. దైత్యులు, రాక్షసులు, పిశాచ
ములు, సర్పములు, ప్రేతములు, పక్షులు వీనియొక్క సత్త్వముల ననుసరించి రాజస
సత్త్వములననుసరించి తామససత్త్వము మూడువిధములుగ చెప్పబడినది. ఆయాసత్త్వ
ములననుసరించి ఉపచారముచేయవలయును. గర్భావక్రాంతిసందర్భమున ఈవిషయ
శాంతయు ఉద్దేశముననుసరించి చెప్పబడినది. దీనిని తెలిసికొనినచో గర్భమునకు
హితకరములైనభావములను ఆచరించుటయు విఘాతకరములైనభావములను విడిచి
పెట్టుటయు కలుగును.

అధ్యాయ సంగ్రహము.

మూ॥ నిమిత్తమాత్మా ప్రకృతిర్బుద్ధిః కుక్షౌ క్రమేణ చ ।
వృద్ధిహేతుశ్చ గర్భస్య పఞ్చభాః శుభసంజ్ఞితాః॥ అజన్మని చ యో
హేతుర్వినాశే వికృతావపి । ఇమాన్ప్రీనశుభాన్ భావానామర్గర్భ
విఘాతకాన్ ॥ శుభాశుభసమాఖ్యాతానష్టే భావానిమాన్ భిషక్ ।
సర్వథా వేదయః సర్వాన్ స రాజ్ఞః కర్తుమర్హతి ॥ అవాప్త్యపా
యాన్ గర్భస్య స ఏవం జ్ఞాతుమర్హతి । యే చ గర్భవిఘాతోక్తా
భావాస్తాంశ్చాప్యదారధీః ॥61॥

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతి సంస్కృతే శారీరస్థానే
మహాతీగర్భావక్రాంతి శారీరం నామ చతుర్థోఽధ్యాయః ॥

అ॥ గర్భముయొక్క కారణములు, అత్మ, ప్రకృతి, కుక్షియందువృద్ధి నొందు
క్రమము, వృద్ధి నొందుటకు హేతువులు శుభనిమిత్తములగు ఈఅయిదును; గర్భము ఏర్పడ
కుండుటకు కారణము, వినాశము నొందుటకు కారణము, వికృతినొందుటకు కారణము
అశుభనిమిత్తములగు ఈమూడును; ఈఅధ్యాయమునందు చెప్పబడినవి. శుభాశుభనిమి
త్తములగు ఈఎనిమిదిభావములను బాగుగ తెలిసికొనినవైద్యుడు రాజులకు వైద్యముచేయు

ఓకు తగియుండును. కావున గర్భకరములగు భావములను గర్భవిఘాతకరములగు భావములను తెలిసికొనవలయును.

ఇవిధంబున, శ్రీపాదోపనామక కృష్ణమూర్తిశాస్త్రీప్రణీతంబైన చరకదీపిక యనెడి చరకసంహితా వ్యాఖ్యానమునందు మహాతిగర్భావక్రాంతి శారీరమునెడు చతుర్థాధ్యాయము సమాప్తము.

పంచమాధ్యాయము.

మూ॥ అథాతః పురుషవిచయం శారీరం వ్యాఖ్యాన్యామః ॥1॥
అ॥ పిమ్మట పురుషవిచయశారీరమును చప్పబోవుచున్నాము.

మూ॥ ఇతి హం స్మహం భగవానాత్రేయః ॥2॥
అ॥ అని భగవంతుడగు ఆత్రేయుడు చెప్పెను.

మూ॥ పురుషోఽయం లోకసంమిత ఇత్యువాచ భగవాన్పున ర్వసురాత్రేయః; యావంతో హి లోకే మూర్తిమంతో భావవిశేషాస్తా వంతః పురుషే, యావంతః పురుషే తావంతో లోకే, ఇత్యేవంవాదినం భగవంతమాత్రేయమగ్నివేశ ఉవాచ—నై తావతా వాక్యేనోక్తం వాక్యార్థమవగాహోమహే, భగవతా బుద్ధ్యా భూయస్తరమనువ్యాఖ్యాయమానం శుశ్రూషామహం ఇతి; తమువాచ భగవానాత్రేయః—అపరిసంభ్యేయాః; లోకావయవవిశేషాః, పురుషావయవవిశేషా అప్యపరిసంభ్యేయాః; తేషాం యథాస్థూలం భావాన్ సామాన్యమభిప్రేతోదాహరిష్యామః; తానేకమనా నిబోధ సమ్యగుపవర్ణ్యమానానగ్నివేశ! షడ్ధాతవః సముదితా 'లోక' ఇతి శబ్దం లభంతే; తద్యథా—పృథివ్యాపస్తేజో వాయురాకాశం బ్రహ్మ చావ్యక్తమిత్యేత ఏవ చ షడ్ధాతవః సముదితాః 'పురుష' ఇతి శబ్దం లభంతే ॥3॥

అ॥ లోకమునందు మూర్తిమంతములగు భావవిశేషములు ఎన్నికలవో అన్నిభావ విశేషములును పురుషునియందు కలవు. ఎన్ని పురుషునియందు కలవో అన్నిలోకము నందుకలవు. కావున పురుషుడులోకముతో తుల్యమైనవాడుగ నుండునని చెప్పిన

ఆత్రేయుని అగ్ని వేసుడు క్రిందివిధముగ అడిగెను. ఇంతమాత్రముగ చెప్పుటచే ఈ విషయము మాకు తెలియుటలేదు. భగవంతులగు మీచే ఇంతకంటె అధికముగ వివరింప బడు దీనిని వినవలయునని కోరుచున్నాము. అని అడిగెను. వానినిగూర్చి ఆత్రేయుడు క్రిందివిధముగ చెప్పెను. లోకసంబంధమగు అవయవవిశేషములును పురుషసంబంధ మగు అవయవవిశేషములును ఆపరిసంఖ్యేయములుగ నుండును. వానిలో స్థూలములైన భావములను సామాన్యముగ ఉదాహరణనిమిత్తము చెప్పుచున్నాము. బాగుగ వర్ణింపబడుచున్న వానిని ఏకాగ్రచిత్తముగలవాడవై తెలిసికొనుము. భూమి, జలము, అగ్ని, వాయువు, ఆకాశము, అవ్యక్తమైన బ్రహ్మ అను నీ ఆరుధాతువులయొక్కయు సముదాయము లోకమని చెప్పబడును. ఈ ఆరుధాతువులయొక్క సముదాయమే పురుషుడనికూడ చెప్పబడును.

మూ॥ తస్య పురుషస్య పృథినీ మూర్తిః, ఆపః క్లేదః, తేజోఽభిసంతాపో, వాయుః ప్రాణో, వియచ్ఛుషిరాణి, బ్రహ్మోఽస్త్రాత్మా, యథా ఖలు బ్రాహ్మీ విభూతిర్లోకే తథా పురుషేఽప్యస్త్రాత్మికీ విభూతిః, బ్రహ్మణో విభూతిర్లోకే ప్రజాపతిరస్త్రాత్మనో విభూతిః పురుషే సత్త్వం, యస్త్విన్ద్రో లోకే స పురుషేఽహజ్జగరః, ఆదిత్యాస్తు ఆదానం, రుద్రో రోషః, సోమః ప్రసాదో, వసవః సుఖం, అశ్వినౌ కాంతిః, మరుదుత్సాహో, విశ్వేదేవాః సర్వేద్రియాణి సర్వేద్రియాథాశ్చ, తమో మోహో, జ్యోతిర్జ్ఞానం, యథా లోకస్య స్థాది స్తథాన, పురుషస్య గర్భాధానం, యథా కృతయుగమేవం బాల్యం, యథా త్రేతా తథా యౌవనం, యథా ద్వాపర స్తథా స్థావిర్యం, యథా కలిరేవమాతుర్యం, యథాయుగాస్తస్తథా మరణమితి; ఏవమనుమానేనానుక్తానామపి లోకపురుషయో రవయవశేషాణామగ్నివేశ ! సామాన్యం విద్యాత్ ॥4॥

అ॥ పురుషునియందు భూమి కాతన్యరూపముగను, జలము క్లేదరూపముగను, అగ్ని సంతాపరూపముగను, వాయువు ప్రాణరూపముగను, ఆకాశము రంధ్రరూపముగను, బ్రహ్మ అంతరాత్మరూపముగను నుండును. లోకమునందు బ్రహ్మసంబంధమగు విభూతి యుండునటుల పురుషునియందు అంతరాత్మసంబంధమగు విభూతి యుండును. లోకమునందు దక్షప్రజాప్రతి బ్రహ్మసంబంధమగు విభూతిగ నుండునటుల పురుషునియందు మనస్సు అంతరాత్మసంబంధమగు విభూతిగ నుండును. లోకమునందలి ఇంద్రుడు పురుషునియందు అహంకారముగను, సూర్యుడు గ్రహణశక్తిగను, ఈశ్వరుడు కోపరూపముగను, చంద్రుడు శాంతరూపముగను, కనువులు సుఖరూపముగను, అశ్వినీదేవతలు కాంతిరూపముగను, వాయుదేవుడు ఉత్సాహరూపముగను, విశ్వదేవతలు సమస్త

ఇంద్రియములుగను ఇంద్రియార్థములుగను, చీకటి మోహనరూపముగను, వెలుతురు జ్ఞానరూపముగను నుండును. లోకమునకు సృష్టియొక్క అదికాలమువలె పురుషునకు గర్భాధానకాల ముండును. లోకమునందు కృతయుగమువలె పురుషునియందు బాల్యమును త్రేతాయుగమువలె యౌవనమును, ద్వాపరయుగమువలె వార్ధక్యమును, కలియుగమువలె వ్యాధిగ్రస్తతీయు, యుగాంతమువలె మరణమును నుండును. లోకపురుషుల సంబంధమైన చెప్పబడని అవయవ విశేషములయొక్క సాదృశ్యమును ఊహించి ఇట్లు అనే తెలిసికొనవలయును.

మూ॥ ఇత్యేవంవాదినం భగవన్తచ్ఛ్రుతేయమగ్నివేశ ఉవాచ—ఏవమేత్పర్వమనపవాదం యథోక్తం భగవతా లోకపురుషయోః సామాన్యం; కింత్వస్య సామాన్యోపదేశస్య ప్రయోజనమితి॥ భగవానువాచ—కథమగ్నివేశ! సర్వలోకమాత్మన్యాత్మానం చ సర్వలోకే సమనుపశ్యతః సత్యా బుద్ధిరుత్పద్యత ఇతి, సర్వలోకం హ్యత్మని పశ్యతో భవత్వాత్మైవ సుఖదుఃఖయోః కర్తా నాస్య ఇతి, కర్మాత్మకత్వాచ్చ హేత్వాదిభిర్యుక్తః సర్వలోకోఽహమితి విదిత్వా జ్ఞానం పూర్వముత్థాప్య తేఽపపత్తాయేతి; తత్ర సంయోగాపేక్షీ లోకశబ్దః; షడ్ధాతుసముదాయో హి సామాన్యతః సర్వలోకః॥ తస్య హేతురుత్పత్తిర్బుద్ధిరుపప్లవో వియోగశ్చ । తత్ర హేతురుత్పత్తికారణం, విభాగో వియోగః, స జీవాపగమః, స ప్రాణనిరోధః, స భజ్జః, స లోకస్వభావః తస్య మూలం సర్వోపప్లవానాం చ ప్రవృత్తిః, నివృత్తిరుపరమః, ప్రవృత్తిర్దుఃఖః నివృత్తిః సుఖమితి యజ్జ్ఞానముత్పద్యతే తత్సత్యం, తస్య హేతుః సర్వలోకసామాన్య జ్ఞానం, తత్ప్రయోజనం సామాన్యోపదేశ స్వేతి ॥7॥

అ॥ పైవిధముగ చెప్పుచున్న ఆ త్రేయని అగ్ని వేశుడు క్రిందివిధముగ అడిగెను. మీచే లోకపురుషులకు చెప్పబడిన సాదృశ్యము నిర్వివాదముగ నున్నది. కాని ఇట్టి సాదృశ్యమును చెప్పుటవలన ప్రయోజన మేమి? అని అడుగగా ఆత్రేయుడు ఇట్లు చెప్పెను. సర్వలోకమును తననుగను, తనను సర్వలోకముగను చూచువానికి సత్యమైన బుద్ధి కలుగును. సర్వలోకమును తననుగ చూచువాడు సుఖదుఃఖములకు ఆత్మయే కర్తయనియు ఇతరుడు కాడనియు తెలిసికొనును. కర్మవశమువలన హేత్వాదులతో కూడిన సర్వలోకమును నేనే అని తెలిసికొనినవాడు జ్ఞానమును పొంది మోక్షము కొరకు ప్రయత్నించును. లోకశబ్దము పురుషుని అపేక్షించియుండును. సమస్త లోకమును సామాన్యముగ షడ్ధాతుసముదాయరూపముగ నుండును. అట్టి లోకము

నకు హేతువు, ఉత్పత్తి, వృద్ధి, ఉపప్లవము, వియోగము ఇవి యుండును. ఉత్పత్తి కారణము హేతు వనబడును. జన్మ ఉత్పత్తి యనబడును. ఆప్యాచునముపొందుట వృద్ధి యనబడును. దుఃఖములుకలుగుట ఉపప్లవ మనబడును. పథాతువులువిడిపోవుట వియోగమనియు జీవాపగమమనియు పాణనిరోధమనియు భంగమనియు చెప్ప బడును. ఇదిలోకస్వభావముగ నుండును. లోకము రాగద్వేషాదులతోకూడి ప్రవ ర్తించుట సమస్తదుఃఖములుకలుగుటకు కారణముగ నుండును. రాగద్వేషాదులు లేకుం డుట దుఃఖములు కలుగకుండుటకు కారణముగ నుండును. ప్రవృత్తి దుఃఖముగను నివృత్తి సుఖముగను ఉండునని కలుగుజ్ఞానము సత్యజ్ఞానముగ నుండును. పురుషుడును లోకమును తుల్యముగనుండున నెడి జ్ఞానము సత్యజ్ఞానమునకు హేతువుగ నుండును. ఇదియే లోక పురుష సామ్యమును చెప్పుటకు ప్రయోజనముగ నుండును.

మూ॥ అథాగ్ని వేశ ఉవాచ—కింమూలా భగవన్! ప్రవృత్తి నివృత్తౌ వా ఉపాయ ఇతి ॥ భగవానువాచ—మోహేచ్ఛాద్వేషకర్మ మూలా ప్రవృత్తిః, తజ్జా హ్యహజ్కారసజ్జసంశయాభిసంప్లవాభ్యవ పాతవిప్రత్యయావిశేషానుపాయాస్తరుణమివ ద్రుమమతివిఫులశాఖాస్త రవోఽభిభూయ పురుషమవతత్యైవోత్తిష్టంతే, యైరభిభూతో న సత్తా మతివర్తతే; తత్రైవంజాతిరూపవిత్తవృత్తిబుద్ధిశీలవిద్యాభిజనవయోవీర్య ప్రభావసంపన్నోఽహమిత్యహజ్కారః, యద్యన్మనోవాక్కాయకర్మ నాపపద్గాయ స సజ్జః, కర్మఫలమోక్షపురుష ప్రేత్య భావాదయఃసన్తి వా నేతి సంశయః, సర్వాస్వవస్థాస్వనన్యోఽహనుహం స్రష్టా స్వభావ సంసిద్ధోఽహమహం శరీరేంద్రియబుద్ధిస్త్పతివిశేషరాశిరితి గ్రహణ మభిసంప్లవః, మమ మాతృపితృభ్రాతృదారాసత్యబంధుమిత్రభృశ్య గణో గణస్య చాహమిత్యభ్యవపాతః, కార్యాకార్యహితాహిత శుభాశుభేషు విపరీతాభినివేశో విప్రశ్యయః, జ్ఞాజ్ఞయోః ప్రకృతివికారయోః ప్రవృత్తినివృత్త్యోశ్చ సామాన్యదర్శనమవిశేషః, ప్రోక్షణా నశనాగ్ని హోత్రత్రిషవణాభ్యుక్షణావాహనయజనయాజ నాయాచన సలిలహుతాశవప్రవేశాదయః సమారమ్భః ప్రోచ్యంతే హ్యనుపాయాః; ఏవమయమధీధృతిస్త్పతిరహజ్కారాభినివిష్టః సక్తః ససంశయోఽభిసంప్లుతబుద్ధిరభ్యవపతితోఽన్యథాదృష్టిరవిశేషగ్రాహీ విమార్గగతిర్నివాసవృక్షః సత్త్వశరీరదోషమూలానాం మూలంసర్వదుఃఖానాం భవతి; ఇత్యేవమహజ్కరాదిభిర్దోషైర్భ్రామ్యమాణో నాతి వర్తతే ప్రవృత్తిం, సా చ మూలమఘస్య ॥9॥

అ॥ ప్రవృత్తికిగాని నివృత్తికిగాని కారణముగ ఉపాయమేమి? అని అన్ని వేకుడు అడుగగా ఆత్రేయుడు ఈ క్రిందివిధముగ చెప్పెను. మోహము, ఇచ్ఛ, ద్వేషము, కర్మ వీనివలన ప్రవృత్తికలుగును. ప్రవృత్తివలనకలిగిన అహంకారము, సంగము, సంశయము, అభిసంస్థనము, అభ్యవపాతము, విప్రత్యయము, అవిశేషము, అనుపాయము ఇవి పురుషుని “అధికముగ వృద్ధిపొందిన కొమ్ములుగల వృక్షములు చిన్నవృక్షమునువలె” ఆవరించియుండును. వీనిచే ఆవరింపబడిన పురుషుడు ప్రవృత్తి హేతువును అతిక్రమింపజాలడు. జాతి, రూపము, ధనము, ఆచారము, బుద్ధి, నడవడిక, విద్య, కులము, వయస్సు. శక్తి, ప్రభావము వీనిచే నేను శ్రేష్ఠుడనని తలచుట అహంకార మనబడును. మనోవాక్కాయములచే చేయబడు కర్మలను మోక్షము కొరకు చేయకుండుట సంగ మనబడును. కర్మఫలము. మోక్షము, ఆత్మ, పునర్జన్మ ఇవి కలవా లేవా అని తలచుట సంశయ మనబడును. సమ స్తవిషయములయందును నాతో సమానుడులేడనియు నేను సృష్టించువాడననియు స్వభావసిద్ధుడననియుశరీరము ఇంద్రియములు బుద్ధి స్మృతి వీనివిశేషములయొక్క సమూహమే నేననియు తలచుట అభిసంస్థన మనబడును. తల్లి తండ్రి సోదరులు భార్యసంతానము బంధువులు మిత్రులు సేవకులు వీరు నాసంబంధమైనవారనియు నేను వారిసంబంధమైన వాడననియు తలచుట అభ్యవపాత మనబడును. కార్యములు అకార్యములు హితములు అహితములు శుభములు అశుభములు వీనిని వ్యతిరేకముగతలచుట విప్రత్యయ మనబడును. తెలిసిన వాడు తెలియనివాడు, ప్రకృతి వికృతి, ప్రవృత్తి నివృత్తి వీనియందు సామాన్యదృష్టి కలుగుట అవిశేష మనబడును. ప్రోక్షణము, ఉపవాసము, అగ్నిహోత్రము, మూడు కాలములయందు స్నానముచేయుట, అభ్యుక్షణము, ఆవాహనముచేయుట, యజ్ఞములనుచేయుట, యజ్ఞములనుచేయించుట, యాచింపకుండుట, సలిలప్రవేశము, అగ్ని ప్రవేశము మొదలగుకృత్యములు అనుపాయము లనబడును. బుద్ధి ధృతి స్మృతి ఇవి లేనివాడై అహంకారము, సంగము, సంశయము, అభిసంస్థనము, అభ్యవపాతము, విప్రత్యయము, అవిశేషము, అనుపాయము వీనితోకూడిన మనుజుడు మనస్సంబంధమైనట్టియు శరీరసంబంధమైనట్టియు దోషములవలన కలుగు సమస్తదుఃఖములకును నివాసస్థానముగ నుండును. అహంకారము మొదలగు దోషములతో కూడుకొనినవాడు పునర్జన్మనుపొందుచు ప్రవృత్తిని అతిక్రమింపజాలడు. అప్రవృత్తి పాపకర్మలకు కారణముగ నుండును.

మూ॥ నివృత్తిరపవర్గస్తత్పరం తత్ప్రశాంతం తదక్షరం తద్భ్రహ్మ స మోక్షః । తత్ర ముముక్షూణాముదయనాని వ్యాఖ్యాస్యామః—తత్ర లోకదోషదర్శినో ముముక్షోరాదిత ఏవాచార్యాభిగమనం, తస్యోపదేశానుష్ఠానం, అగ్నే రేవోపచర్యాధర్మశాస్త్రానుగమనం, తదర్థావబోధః, తేనావప్తమ్భుః, తత్ర యథోక్తాః క్రియాః, సతాముపాసనమసతాం వరివర్జనం, అసజ్జతిర్దుర్జనేన, సత్యం సర్వభూత

హితమపరుష మనతికాలే పరీక్ష్య వచనం, సర్వప్రాణిష్వాత్మసీవా
వేక్షా, సర్వాసామస్మరణ మసంకల్పనమప్రార్థనా నభిభాషణం చ
స్త్రీణాం, సర్వపరిగ్రహత్యాగః, కాపీనం ప్రచ్ఛాదనార్థంధాతురాగని
వసనం, కన్ధాసీవన హేతోః సూచీపిష్పలకం, శౌచాధాన హేతోర్జ్వలకు
ణ్ణికా, దణ్ణధారణం, ధైర్యక్షయచర్యార్థం పాత్రం, ప్రాణధారణార్థ మేక
కాలమగ్రామ్యో యథోపసన్న ఏవాభ్యవహారః, శ్రమాపనయనార్థం
శీర్ణశుష్కపర్ణతృణాస్తరణోపధానం, ధ్యాన హేతోః కాయనిబద్ధనం,
వనేష్వనికేతివాసః, తద్ద్రానిద్రాలస్యాది కర్మవర్జనం, ఇద్రియాధేష్వ
నురాగోపతాప నిగ్రహః, సుప్తస్థితగత ప్రేక్షితాహార ప్రత్యజ్ఞచేష్టాది
కేష్వార మ్భేషు స్మృతిపూర్వికా ప్రవృత్తిః. సత్కారస్తుతిగర్వావమాన
క్షమత్వం, క్షుత్పిపాసాయాసశ్రమశీతోష్ణ వాతవర్షాసుఖదుఃఖ సంస్పర్శ
సహత్వం, శోకదైన్యోద్వేగమదమానలోభ రాగేర్ష్యా భయక్రోధాదిభి
రసంచలనం, అహంజ్కారాదిమూపసర్గసంజ్ఞా, లోక పురుష యోఃసర్గరాది
సామాన్యావేక్షణం, కార్యకాలాత్యయభయం, యోగార మ్భే సతత
మనిర్వేదః, సత్త్వోత్సాహః, అపవర్గాయ ధీధృతి స్మృతిబలాధానం,
నియమన మిద్రియాణాం చేతసి చేతస ఆత్మని, ఆత్మనశ్చ ధాతుభేదేన
శరీరావయవ సంఖ్యానం, అభీక్ష్యం సర్వం కారణవద్దుఃఖమస్వమనిత్య
మిత్యభ్యుపగమః, సర్వప్రవృత్తిషు దుఃఖసంజ్ఞా, సర్వసంన్యాసే సుఖ
మిత్యభినివేశః ఏష మాన్గోఽనర్గాయ; అతోఽన్యథా బధ్యత ఇత్యు
దయనాని వ్యాఖ్యాతాని || 10 ||

ఆ॥ నివృత్తి, అపవర్గము, పరము, ప్రకాంతము, అక్షరము, బ్రహ్మ, మోక్షము
ఇవి సమాన్యార్థకములుగ నుండును. మోక్షమును కోరువారలకు ఉపాయములను
చెప్పుచున్నాము. లోకమును దోషయుక్తమైనదానినిగ తెలిసికొని మోక్షమునుకోరిన
వానికి—ప్రథమమున గురువునొద్దకు వెళ్ళుట, గురువుయొక్క ఉపదేశములను అను
ష్ఠించుట, అగ్నిని ఉపచరించుట, ధర్మశాస్త్రములను పఠించుట, వానియొక్క అర్థమును
తెలిసికొనుట, దానిచే ధైర్యమునుకలిగియుండుట, వానియందు చెప్పబడినప్రకారము
క్రియల నాచరించుట, సత్పురుషులను సేవించుట, దుర్మార్గులను సేవింపకుండుట, దుర్జను
లతో సాంగత్యమును చేయకుండుట, సత్యమైనట్టియు సర్వప్రాణులకును హితమైన
ట్టియు పరుషముగ లేనట్టియు అధికముగ లేనట్టియు వాక్యములను యోచించి అవసర
మైన కాలమునందుపలుకుట, సమస్తప్రాణులను తననువలెచూచుట, స్మరించుట సంక
ల్పించుట ప్రార్థించుట మాట్లాడుట వీనినివీ స్త్రీతోనైనను చేయకుండుట, సమస్తకోరిక

లను విడిచిపెట్టుట, గైరికాదిధాతువులతో రంగువేయబడిన కాపీనమును ధరించుట, బొంతలనుకట్టుకొనునిమిత్తము సూదులతోకూడిన పాత్రలను ఉంచుకొనుట, శౌచ కర్మనిమిత్తము జలపాత్రను ఉంచుకొనుట, దండమును ధరించుట, భిక్షాటనము నిమిత్తము భిక్షాపాత్రను ఉంచుకొనుట, ప్రాణధారణమునిమిత్తము గ్రామ్యముకానట్టి ఆహారమును లభ్యమైనంతమాత్రమే ఒకకాలమునందే భుజించుట, బడలికనుపోగొట్టుకొను నిమిత్తము రాలియెండిన అకులచేతను గడ్డిచేతను శయ్యను కల్పించుకొనుట, ధ్యానము నిమిత్తము యోగపట్టను ధరించుట, గృహములేకుండ వనమునందు నివసించుట, పాలుమాలిక నిద్ర సోమరితనము మొదలగువానినివిడిచిపెట్టుట, ఇంద్రియార్థమలయందు అనురాగము గాని ద్వేషము గాని లేకుండుట, నిద్ర స్థితి గమనముచూచుట ఆహారము అంగప్రత్యంగచేష్టలు మొదలగు కృత్యమలయందు ఆలోచించిప్రవర్తించుట, సత్కారము స్తోత్రము నింద అవమానము వీనియందు సమభావమును కలిగియుండుట, ఆకలి దప్పిక బడలిక శ్రమ శీతము వేడిమి గాలి వర్షము సుఖము దుఃఖము వీనిని సహించుట, దుఃఖము దీనత్వము ఉద్రేకము మదము అభిమానము లోభము అనురాగము ద్వేషము భయము కోపము మొదలగువానిచే చలంపకుండుట, అహంకారము మొదలగువానిని అవర్థకములైనవానినిగ తలచుట, లోకమునకు పురుషునకును ఉత్పత్తి మొదలగువానియందుకల సామ్యమును తెలిసికొనుట, కార్యములను ఆచరింపతగినకాలమును ఆతిక్రమింపకుండుట, యోగము నారంభించుటయందు ఎల్లప్పుడును ప్రేమనుకలిగియుండుట, మనస్సంబధమైన ఉత్సాహమును కలిగియుండుట, మోక్షముకొరకు బుద్ధి ధృతి స్మృతి వీనియొక్క బలమును కలిగియుండుట, ఇంద్రియములను మనస్సునందును మనస్సును అత్మయందును అరికట్టుట, ధాతుభేదములచే తనయొక్క శరీరమునందలిఆవయవములను తెలిసికొనుట, ఆత్మవ్యతిరిక్తమైనట్టియు కారణయుక్తమైనట్టియు సమస్తమును దుఃఖరూపమైనదానినిగ తెలిసికొనుట, సమస్తప్రవృత్తులను దుఃఖకరములైనవానినిగ తెలిసికొనుట, సమస్తమును విడిచిపెట్టుటను సుఖకరమైనదానినిగ తలచుట ఇవి మోక్షమునుకలిగించుటకు ఉపాయములుగ నుండును. వీనికి వ్యతిరేకములైనవి మోక్షమునకుప్రతిబంధకములుగ నుండును. ఇట్లు మోక్షోపాయములు వివరింపబడినవి.

మూ॥ ఏతైరవిమలం సత్త్వం శుద్ధ్యపాయైర్విశుద్ధ్యతి । మృజ్యమాన ఇవాదర్శస్తైలచేలక చాదిభిః॥ గృహమ్బుదరజోధూమనీహారైరసమావృతమ్ । యథాఽర్కమణ్డలం భాతి భాతి సత్త్వం తథాఽమలమ్॥ జ్వలత్యాత్మని సంరుద్ధం తత్సత్త్వం సంవృతాయనే । శుద్ధః స్థిరః ప్రసన్నార్చిర్దీపో దీపాశయే యథా ॥ 13॥

అ॥ కల్మషయుక్తమైనమనస్సు పైన చెప్పబడిన మోక్షోపాయములచే శుద్ధి నొందును. అట్లు శుద్ధి నొందిన సత్త్వము—తైలము వస్త్రము కుంచ మొదలగువానిచే తుడువబడిన అద్దమువలెను, గ్రహములు మేఘములు దుమ్ము పొగ మంచు వీనిచే

అవరి: పబడని సూర్యమండలమువలెను. ప్రకాశించును నియమింపబడిన ఇంద్రియములు గల ఆత్మయందు అరికట్టబడిన మనస్సు మూయబడినద్వారములుగల గృహమునందు శుద్ధమైనట్టియొసిర మైనట్టియొనిర్మలమైనజ్ఞానకలిగినట్టియు దీపమువలె ప్రకాశించును.

మూ॥ శుద్ధసత్త్వస్య యా శుద్ధా సత్యా బుద్ధిః ప్రవర్తతే ।
యయా భినత్త్యతిబలం మహామోహమయం తమః॥ సర్వభావస్వభా
వజ్ఞో యయా భనతి నిస్పృహః । యోగం యయా సాధయతేసాంఖ్యః
సంపద్యతే యయా॥ యయా నోపైత్యహజ్కారం నోపాస్తే కారణం
యయా ॥ యయా నాలన్బతే కించిత్సర్వం సంన్యస్యతే యయా॥
యాతి బ్రహ్మ యయా నిత్యమజరం శాంతమక్షరమ్ । విద్యా సిద్ధి
ర్మతిర్లేధా ప్రజ్ఞాజ్ఞానం చ సామతా ॥ 17॥

అ॥ శుద్ధసత్త్వముగలవానికి శుద్ధమైనట్టియు స్వచ్ఛమైనట్టియు ఏబుద్ధి కలుగునో అతిబలవంతమైనట్టియు మహామోహ స్వరూపమైనట్టియు అజ్ఞానము దేనిచే భేదింపబడునో దేనివలన సర్వభావములయొక్క స్వభావమును తెలిసికొనినవాడై నిస్పృహుడగునో దేనిచే యోగమును సాధించునో దేనిచే తత్త్వజ్ఞానము కలవాడగునో దేనివలన అహంకారమునుపొందడో దేనివలన సుఖదుఃఖములకు కారణములైనవానిని సేవింపడో దేనివలన దేనిని అవలంబింపడో దేనివలన సర్వమునువిడిచిపెట్టునో నిత్యమైనట్టియు నశింపనట్టియు శాంతమైనట్టియు క్షీణింపనట్టియు మోక్షమును దేనివలన పొందునో అదివిద్యాయనియు సిద్ధియనియు మతియనియు మేధయనియు ప్రజ్ఞయనియు జ్ఞానమనియు చెప్పబడును.

మూ॥ లోకే వితతమాత్మానం లోకం చాత్మని పశ్యతః ।
పరావరదృశః శాంతిః జ్ఞానమూలా న నశ్యతి॥ పశ్యతః సర్వభూతాని
సర్వావస్థాసు సర్వదా । బ్రహ్మభూతస్య సంయోగో న శుద్ధస్యోప
పద్యతే॥ నాత్మనః కరణాభావాల్లిజ్జమప్యుపలభ్యతే । స సర్వకరణ
త్యాగాన్ముక్త ఇత్యభిధీయతే ॥ 20॥

అ॥ తనను లోకమునందువ్యాపించినవానినిగను లోకమును తనయందువ్యాపించిన దానినిగను చూచుచు ఆత్మ ప్రకృతి మొదలగువానిని తెలిసికొనినవానికి జ్ఞానమూలమైన శాంతి నశింపదు. ఎల్లప్పుడును సర్వావస్థలయందు సమస్తభూతములను చూచుచున్నను జీవన్ముక్తుడైనట్టియు శుద్ధుడైనట్టియు పురుషునకు దేనితోడను సంబంధము కలుగదు. ముక్తిపొందిన ఆత్మకు మనస్సు మొదలగు కరణములులేక పోవుటవలన ఏవిధమగులక్షణమును ఉండనేరదు. అట్టిఆత్మ సర్వకరణములును లేని వాడగుటవలన ముక్తుడని చెప్పబడును.

మూ॥ విపాపం విరజః శాంతం పరమక్షరమవ్యయమ్ | అమృతం
బ్రహ్మ నిర్వాణం పర్యాయైః శాంతిరుచ్యతే॥ ఏతత్తత్సౌమ్యం | విజ్ఞా
నం యత్ జ్ఞాత్వా ముక్తసంశయాః | మునయః ప్రశమ జగ్ముర్వీత
మోహరజఃస్పృహః ॥22॥

అ॥ విపాపము, విరజస్సు శాంతము, పరము, అక్షరము, అవ్యయము, అమృ
తము, బ్రహ్మ, నిర్వాణము ఇవి శాంతికి పర్యాయపదములుగ నుండును. మునీశ్వ
రులు విజ్ఞానమునుపొంది సంశయమును మోహమును రజోగుణమును స్పృహయు లేని
వారై ఏమోక్షమును పొందుచున్నారో అదియే శాంతి యని చెప్పబడును.

అధ్యాయ సంగ్రహము.

మూ॥ సప్రయోజనముద్దిష్టం లోకస్య పురుషస్య చ | సామా
న్యం మూలముత్పత్తౌ నివృత్తౌ మార్గ ఏవ చ ॥ శుద్ధసత్త్వసమాధానం
సత్యాబుద్ధిశ్చ నైషిక్టీ విచయేపురుషస్యోక్తా నిష్ఠా చ పరమర్షిణా॥24॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతి సంస్కృతే శారీరస్థానే
పురుషవిచయ శారీరం నామ పఞ్చమోఽధ్యాయః ॥

అ॥ ఈపురుషవిచయశారీరాధ్యాయమునందు - లోక పురుషులకుగల సాదృశ్య
మును, అట్టిసాదృశ్యమును చెప్పుటవలనకలుగు ప్రయోజనమును, ప్రవృత్తి కలుగుటకు
కారణములును, నివృత్తి కలుగుటకు మార్గములును, శుద్ధసత్త్వముయొక్క స్థితియు,
మోక్షమును కలిగించునట్టి సత్యమైన బుద్ధియు, మోక్షవిషయమును చెప్పబడినవి.

ఇవిధంబున, శ్రీపాదోపనామకకృష్ణమూర్తి శాస్త్రిప్రణీతంబైన చరకదీపిక యనెడి
చరకసంహితా వ్యాఖ్యానమునందు పురుషవిచయశారీర మనెడు
పంచమాధ్యాయము సమాప్తము.

—0—

షష్ఠాధ్యాయము.

మూ॥ అథాతః శరీరవిచయం శారీరం వ్యాఖ్యాన్యాయః ॥1॥

అ॥ పిమ్మట శరీరవిచయ శారీరమును చెప్పబోవుచున్నాను.

మూ॥ ఇతి హ స్మాహ భగవాన్మాత్రేయః ॥2॥

అ॥ అని భగవంతుడగు ఆత్రేయుడు చెప్పెను.

మూ॥ శరీరవిచయః శరీరోపకారార్థమిష్యతే భిషగ్విద్యా
యాం, జ్ఞాత్వా హి శరీరతత్త్వం శరీరోపకారకరేషు భావేషు జ్ఞాన
మత్ప్రసక్తే; తస్మాచ్ఛరీరవిచయం ప్రశంసంతి కుశలాః ॥3॥

అ॥ వైద్యశాస్త్రమునందు శరీరమును తెలిసికొనినచో శరీరముయొక్క ఆరో
గ్యమునిమిత్తము ఉపయోగించును. శరీరతత్త్వమును తెలిసికొనినచో శరీరమునకు
ఉపకారమునుకలిగించు బావములయందు జ్ఞానము కలుగును. అందువలన శరీరభాగ
మును తెలిసికొనుట శ్రేష్ఠమైనదని బుద్ధిమంతులు చెప్పుచున్నారు.

మూ॥ తత్ర శరీరం నామ చేతనాధిష్ఠానభూతం పంచభూత
వికారసముదాయాత్మకం సమయోగవాహి; యదా హ్యస్మిన్ శరీరే
ధాతవో వైషమ్యమాపద్యంతే తదా క్లేశం వినాశం వా ప్రాప్నోతి;
వైషమ్యగమనం హి పునర్ధాతూనాం వృద్ధిహాసగమనమకాశ్చేన్నైన
ప్రకృత్యా చ ॥4॥

అ॥ ఆత్మకు ఆధారమైనదిగను పంచమహాభూతవికారసముదాయమాపమైనదిగను
ధాత్వదులనుసమముగ వహించునదిగనునుండునది శరీర మనబడును. ఇట్టి శరీరమునందు
ఎప్పుడు ధాతువులు వైషమ్యమును పొందునో అప్పుడు క్లేశమునుగాని వినాశమును
గాని పొందును. ధాతువులు ఏకదేశముగ గాని సంపూర్ణముగ గాని వృద్ధి నైనను తీయ
మునైనను పొందుటయే వైషమ్య మనబడును.

మూ॥ యాగపద్యేన తు విరోధినాం ధాతూనాం వృద్ధిహాసా
భవతః యద్ధి యస్య ధాతోర్వృద్ధికరం తత్తతో విపరీతగుణస్య
ధాతోః ప్రత్యేవాయకరం తు సంపద్యతే ॥ తదేవ తస్మాద్భేషజం
సమ్యగపచార్యచూణం యుగపన్నానాతిరిక్తానాం ధాతూనాం
సామ్యకరం భవతి; అధికమపకర్షతి, న్యూనమాప్యాయయతి ॥6॥

అ॥ పరస్పరవిరోధ స్వభావముకల ధాతువులకు వృద్ధిక్షయములు ఒకేసారిగ
కలుగును. ఏది ఏధాతువునకు వృద్ధినికలిగించునో అది ఆధాతుతోవిపరీతమైనగుణములు
కల ధాతువునకు తీయమును కలిగించును. అందువలన నౌషధము సరిగనుపయోగింప
బడినదై వృద్ధిపొందియు తీణించియు నున్న ధాతువులకు ఒకమారుగనే సమత్వ
మును కలిగించును. ఎట్లనగా-వృద్ధిపొందినదానిని తీణింప చేసియు తీణించినదానిని
వృద్ధిపొందించియు సమత్వమును కలిగించును.

మూ॥ ఏతావదేవ హి బైషజ్యప్రయోగే ఫలమిష్టం స్వస్థ
వృత్తానుష్ఠానే చ యావద్ధాతూనాం సామ్యం స్యాత్; స్వస్థా హ్యపి
ధాతూనాం సామ్యానుగ్రహార్థమేవ కుశలా రసగుణానాహారవికా

రాంశ్చ పర్యాయేణేచ్ఛన్న్యపయోక్తుం సాత్మసమాజ్ఞాతాన్, ఏక
ప్రకారభూయిషా శ్చోపయుజ్ఞానాన్స్తద్విపరీతకరసమాజ్ఞాతయా చేష్ట
యా సమ మిచ్ఛన్తి కర్తుమ్ ||7||

అ॥ ఔషధమునుపయోగించుటకును స్వస్థవృత్తము నాచరించుటకును ధాతు
సామ్యముకలుగుటయే బలముగ నుండును. ఆరోగ్యవంతులకూడ ధాతుసామ్యమును
కలిగియుండుటకొరకే, సాత్మ్యములగ చేప్పబడిన రసములను గుణములను ఆహారవికా
రములను ఉచితమైనక్రియముగ నుపయోగింపవలయును. ఒకేవిధమైనవానినిఉపయో
గించువారు వానికిపవీరితముగ చేప్పబడినకృత్యములచేసమత్వమును కలిగించుకొనెదరు.

మూ॥ దేశ కాలాత్మగుణవిపరీతానాం హి కర్మణామాహార
వికారాణాం చ క్రియోపయోగః సమ్యక్ సర్వాతియోగసంధారణ
మసంధారణ మదీగ్దానాం చ గతిమతాం సాహసానాం చ నర్జనం
స్వస్థవృత్తమేతావద్ధాతూనాం సామ్యానుగ్రహోర్థముపదిశ్యతే || ||

అ॥ ధాతుసామ్యమునుకలిగియుండుటకు ఆరోగ్యవంతుడు — దేశము కాలము
శరీరము వీనికివిపరీతములైనగుణములకల కర్మలను ఆహారవికారములను సరిగనుపయో
గించుట, అసమ్యగ్యోగముల నన్నిటిని విడిచి పెట్టుట, మలమూత్రాదివేగములను
అరికట్టుకుండుట, బలమునకు మించినవనులను చేయకుండుట వీని నాచరింపవలయును.

మూ॥ ధాతవః పునః శారీరాః సమానగుణైః సమానగుణ
భూయిష్టైర్వాఽప్యహరః హారై రభ్యస్యమానైర్వృద్ధిం ప్రాప్నువన్తి,
హాసంతువిపరీతగుణై ర్విపరీతగుణభూయిష్టైర్వాఽప్యభ్యస్యమానైః ||9||

అ॥ శరీరమునందలి ధాతువులు తమతోసమానమైన గుణములకలిగినట్టికాని
సమానగుణము లధికముగకలిగినట్టికాని ఆహారవిహారములను సేవించుటచే వృద్ధిని
పొందును. తమతోవిపరీతగుణములు కలవానినిగాని విపరీతగుణములధికముగ కలవానిని
గాని సేవించుటచే క్షయమును పొందును.

మూ॥ తత్రేమే శరీరధాతుగుణాః సంఖ్యాసామర్థ్యక గాః; తద్య
థా—గురులఘుశీతోష్ణస్నిగ్ధరూక్షమథ తీక్ష్ణస్థిరసరసమృదుకఠిన విశద
పిచ్ఛిలశ్లేష్ణఞ్చిరసూక్ష్మస్థూలసాంద్రద్రవాః; తేషు యే గురవస్తేగురుభి
రాహరగుణై రభ్యస్యమానై రాప్యాయుస్తే లఘువశ్చ హ్రీసన్తి;
లఘువస్తు లఘుభిరాప్యాయుస్తే గురవశ్చ హ్రీసన్తి; ఏవమేవ
సర్వధాతుగుణానాం సామాన్యయోగాద్వృద్ధిర్విపర్యయాద్ధ్రాసః; ఏ
తస్మాత్సాంసమాప్యాయుతే మాంసేన భూయస్తరమన్యేభ్యః శరీర

ధాతుభ్యః, తథా లోహితం లోహితేన, మేదో మేదసా, చసా నస
యా, అస్థి తరుణాస్థా. మజ్జా మజ్జయా, శుక్రం శుక్రేణ, గర్భస్త్వాయ
గర్భేణ || 0||

ఆ|| సంఖ్యాజ్ఞానముతోకూడిన శరీర ధాతుగుణములు చెప్పబడుచున్నవి. ఎటుల
ననగా - గురు లఘు శీత ఉష్ణ స్నిగ్ధ రూక్ష మంద తీక్ష్ణ స్థిర సర మృదు కఠిన విశద
పిచ్చిల శ్లేష్మ ఖర సూక్ష్మ స్థూల సాంద్ర ద్రవ అనునివి గుణములుగ నుండును.
గురుగుణముల ఆచారములను ఉపయోగించినచో గురుగుణముకల ధాతువులు వృద్ధిని
పొందును. మరియు లఘుగుణములుకల ధాతువులు త్షయమును పొందును లఘుగుణము
కలవానిని ఉపయోగించినచో లఘుగుణములవి వృద్ధినిపొందును. గురుగుణముకలవి
క్షయమును పొందును. ఇటులనే సమస్తధాతుగుణములకును సమానమైనవానిని
ఉపయోగించుటచే వృద్ధియు విపరీతములైనవానిని ఉపయోగించుటచే త్షయముకలు
గును. అందువలన మౌంసమును ఉపయోగించినచో శరీరమునందు ఇతర ధాతువులకంటె
మౌంసము వృద్ధిని పొందును. ఇటులనే రక్తము నుపయోగించుటవలన రక్తమును.
మేదస్సు నుపయోగించుటవలన మేదస్సును, వసకలన వసము, తరుణాస్థులనలన
ఎముకలను, మజ్జకలన మజ్జయు, శుక్రమువలన శుక్రమును, అమగర్భమువలన (గుర్భు)
మొదలగువానివలన) గర్భమును వృద్ధిపొందును.

మూ|| యతి) త్వేలంక్షణే సామాన్యేన సామాన్యవతా
మాహారవికారాణామసాంధ్యం స్యాత్ సంనిహితానాం వాఽప్య
యుక్తత్వాన్నోపయోగో ఘృతాద్వాదవ్యస్మాద్వా కారణాత్, స చ
ధాతురభినర్థయితవ్యః స్యాత్, తస్య యే సమాసగుణాః స్యురాహార
వికారా అసేవ్యాశ్చ, తత) సమాసగుణభూయిష్ఠానామన్యప్రకృతీనా
నుప్యాహారవికారాణాముపయోగః స్యాత్; తద్యథా—శుక్ర)
క్షయే క్షీరసన్నిభోరుపయోగో మధురస్నిగ్ధసమాఖ్యాతానాం చాప
రేషామేవ ద్రవ్యాణాం, మూత్రక్షయే పుంరిక్షురసవారుణీమణ్డద్రవ
మధురామ్లలవణోపక్లేదీనాం, పురీషక్షయే కల్మాషమాషకుష్మాణ్డాఙ
మధ్యయవశాకధాన్యామ్లానాం, వాతక్షయే కటుతిక్తకషాయరూక్ష
లఘుశీతానాం, పిత్తక్షయేఽమ్లలవణకటుక్షారోష్ణతీక్ష్ణానాం, శ్లేష్మ
క్షయే స్నిగ్ధగురుమధురసాంద్రపిచ్చిలానాం ద్రవ్యాణాం; కర్మాపి చ
యద్యద్యస్య ధాతోర్వృద్ధికరం తత్తదాసేవ్యంః ఏవమన్యేషామపి
శరీరధాతునాం సామాన్యవిపర్యయాభ్యా వృద్ధిహాసాయధాకాల
కార్యా; ఇతి సర్వధాతునామేకై కళోఽతిదేశతశ్చ వృద్ధిహాస
కరాణి వ్యాఖ్యాతాని భవన్తి || 1||

అ॥ పైన చెప్పబడినవిధమున తుల్యజాతిరూపముగు సామాన్యముచే సమానగర్భములుగల ఆహారవికారములు లభింపనప్పుడుగాని లభించినను అయ్యుక్తముగ నుండుటవలనను అసహ్యముగ నుండుటవలనను ఇతర కారణములవలనను ఉపయోగించుటకుపీలులేనప్పుడుగాని ధాతువునువృద్ధిపొందింపవలసియున్నయెడల సమానగుణములుగలవిగ చెప్పబడిన ఆహారవికారములు సేవింపతగనివిగ నుండుటవలన అప్పుడు, సమానగుణములధికముగకలిగినట్టియు ఇతరవిధములైనట్టియు ఆహారవికారములను ఉపయోగింపవలయును. ఎట్లనగా... శుక్రముక్షీణించినప్పుడు పాలను నేతెని మధురరసముకలిగినట్టియు స్నిగ్ధగుణముకలిగినట్టియు ఇతరద్రవ్యములను ఉపయోగింపవలయును. మూత్రముక్షీణించినప్పుడు చెరుకురసమును వారుణీమద్యముయొక్క తేటను ద్రవపదార్థములను మధుర అమలవణరసములు కలిగినట్టియు క్లేదగుణముకలిగినట్టియు ద్రవ్యములను ఉపయోగింపవలయును. పురీషముక్షీణించినప్పుడు ఉలకా మినుములు కుమ్మండ మనెడి ద్రవ్యవిశేషము మేకయొక్క అంతిరాధికుండుండెడి మాంసము యవలు ఆకుకూరలు ధాన్యాష్టము వీనిని ఉపయోగింపవలయును. వాతముక్షీణించినప్పుడు కటుతక్తకషాయరసములను రూక్షలఘుశీతగుణములను కలిగియున్న ద్రవ్యములనుపయోగింపవలయును. పిత్తముక్షీణించినప్పుడు అమలవణ కటురసములను తౌరమును ఉష్ణతీక్షణగుణములనుకలిగియున్న ద్రవ్యములనుపయోగింపవలయును శ్లేష్మముక్షీణించినప్పుడు మధురరసమును స్నిగ్ధగుణునాంద్రపిచ్ఛిలగుణములను కలిగియున్న ద్రవ్యములనుపయోగింపవలయును. ఆయాధాతువులనువృద్ధిపొందించు కర్మలనుకూడ ఆచరింపవలయును. ఇటులనే, ఇతరశరీర ధాతువులకుకూడ సమానములైనగుణములుకల ద్రవ్యములచే వృద్ధిని, విపరీతములైనగుణములుకల ద్రవ్యములచే తుల్యమును సకాలమునంగుకలిగింపవలయును. ఈవిధముగ సమస్తధాతువులకును వృద్ధిక్షయములకుకలిగించు ద్రవ్యములు ప్రశ్నేకముగను వివరముగను చెప్పబడినవి.

మూ॥ క్షారేన్న్యైశ శరీరపుష్టికరాస్త్విమే భావాః — కాలయోగః స్వభావసంసిద్ధిరాహారసౌష్ఠవమవిఘాతశ్చేతి । బలవృద్ధి కరాస్త్విమే భావా భవన్తి; తద్యథా—బలవత్పురుషే దేశే జన్మ బలవత్పురుషే కాలే చ సుఖశ్చ కాలయోగో బీజక్షేత్రగుణసంపచ్ఛాహార సంపచ్ఛ శరీరసంపచ్ఛ సాత్త్వికసంపచ్ఛ సత్త్వికసంపచ్ఛ స్వభావసంసిద్ధిశ్చ యావనం చ కర్మ చ సహజాన్వేతి॥ ఆహారపరిణామః రాస్త్విమే భావా భవన్తి; తద్యథా — ఊష్ణా వాయుః క్లేదః స్నేహాః కాలః సమయోగ శ్చేతి; తత్ర తు ఖ్యమామూష్మాదీనామాహార పరిణామకరాణాం భావానామిమే కర్మవిశేషా భవన్తి, తద్యథా— ఊష్ణాపచతి, వాయురపకర్షతి, క్లేదః శైథిల్యమాపదయతి, స్నేహో మార్దవం జనయతి, కాలః పర్యాప్తిమభినిర్వర్తయతి, సమయోగ స్త్వే

పాం పరిణామధాతునామ్యకరః స పద్యతే || పరిణామతస్త్వాహారస్య
గుణాః శరీరగుణభావచూపవ్యస్తే యథాస్వమవిరుద్ధాః, విరుద్ధాశ్చ
విహన్యర్విహతాశ్చ విరోధిభిః శరీరమ్ || 14||

అ|| యావనము మొదలగుకాలము, అదృష్టరూపమైనస్వభావము, ఆహారసౌష్ఠ్య
వము, విఘాతములు భేషండుట ఇవి సమస్తశరీరమునకును వృద్ధిని కలిగించునవిగ
నుండును. బలమును వృద్ధిచేయు భావములు చెప్పబడుచున్నవి ఎట్లనగా—బలవంతు
లైన పురుషులుకల దేశమునందు జనించుట, పురుషులు బలవంతులుగనుండు హేమం
తాదికాలములయందు జనించుట, కాలము సుఖకరముగ నుండుట, శుక్రశోణితములును
గర్భాశయమును శుద్ధములుగనున్నప్పుడు జన్మించుట, ఆహారసౌష్ఠ్యవము, శరీరసౌష్ఠ్య
వము, యోగ్యములైనవానిని అభ్యాసముగ నేవించుట, మనోవార్ధ్యము, ప్రకృతి
స్వభావము, యావనము, వ్యాయామము మొదలగుకర్మలు, సంతోషము ఇవి బలమును
వృద్ధిచేయు భావములుగ నుండును. వేడిమి, వాయువు, క్షేదము, స్నేహము, కాలము,
ఆహారవిధివిశేషములయొక్క సమ్యగ్యోగము ఇవి ఆహారపరిణామమును కలిగించునవిగ
నుండును. ఆహార పరిణామమునుకలిగించు వేడి మొదలగు భావములయొక్కకృత్యములు
చెప్పబడుచున్నవి. ఎట్లనగా—ఆహారమును వేడిమి పక్వముచేయును. వాయువు
ఆకర్షించును. క్షేదము శ్లేశిల్యమును కలిగించును. స్నేహము మృదుత్వమును కలిగిం
చును. కాలము పాకమునకు అవకాశము కలిగించును. ఆహారవిధివిశేషములయొక్క
సమ్యగ్యోగము పాకమునకు ధాతుసామ్యమును కలిగించును. పరిణామమునొందిన ఆహా
రములయొక్క అవిరుద్ధములైన గుణములు శరీరసంబంధమైన గుణములయొక్క భావము
లను పొందును. విరుద్ధములైనగుణములు వానిని నశింపజేయును. విరోధిగుణములచే
నశింపజేయబడిన శరీరగుణములు శరీరమునకు చెరువును కలిగించును.

మూ|| శరీరధాతవః పునర్ద్వివిధాః సంక్రమేణ—మలభూతాః,
ప్రసాదభూతాశ్చ; ఇతి మలభూతాస్తేయే శరీరస్య భాధకరాః
స్యూః; తద్యథా—శరీరచ్ఛిద్రేషూపదేహాః పృథగ్జన్మానో బహిర్ముఖాః
పరిపక్వాశ్చ ధాతవః ప్రసపితాశ్చ వాతపిత్తశ్లేష్మాణో యేచాన్యైఃపి
కేచిచ్ఛరీరే క్షిప్తన్తో భావాః శరీరస్యోపఘాతాయోపపద్యంతే సర్వాః
స్తాస్మలే సంప్రచక్షుహే, ఇతరాంస్తు వ్రసాదే, గుర్వాదీంశ్చ ద్రవా
న్తాన్ గుణభేదేన, రసాదీంశ్చ శుక్రాన్తాన్ ద్రవ్యభేదేన || 15||

అ|| శరీరధాతువులు మలస్వరూపములనియు ప్రసాదస్వరూపములనియు
సామాన్యముగ రెండువిధములుగ నుండును. ఏవి శరీరమునకు భాధనుకలించునవిగ
నుండునో అవి మలము లనబడును. ఏవి అనగా—శరీరరంధ్రములయందుండునట్టియు
అనేకవిధములైనట్టియు బయటికివెడలుస్వభావముకలిగినట్టి చీమిడిమొదలగు మలము
లును, పరిపక్వమునొంది మలరూపమునొందిన ధాతుభాగములును, ప్రకోపించిన వాత

పిత్తశేష్మములును, శరీరమునందుండి శరీరమునకు బాధనుకలిగించు ఇట్టి ఇతరములన్నియును మలములుగ నుండును వీనికిభిన్నములైనవి ప్రసాద స్వరూపములుగ నుండును. గురుగుణము అదియందుకలిగి ద్రవగుణము అంతమునందుకల గుణ భేదములును, రసము అదియందుకలిగి శుక్రము అంతమునందుకల ద్రవ్య భేదములును చెప్పబడినవి.

మూ॥ తేషాం సర్వేషామేవ వాతపిత్తశ్లేష్మణో గష్టా దూషయితాః భవంతి దోషత్వాత్, వాతాదీనాం పుర్యశ్శాస్త్రే కాలాస్తరే ప్రదుష్టానాం వివిధాశితపీతీయాధ్యాయే విక్షానాన్ముక్తాని, ఏతావత్యేవదుష్టదోషగతిర్భావత్సం స్పర్శనాచ్ఛరీరభాతూనాం; ప్రకృతిభూతానాం ఖలు వాతాదీనాం ఫలమారోగ్యం, తస్మాదేషాం ప్రకృతిభావే ప్రయోజితవ్యం బుద్ధిమన్భిః ॥శ్లో॥ సర్వదా సర్వథా సర్వశరీరం వేద యోభిషక్ ॥ ఆయుర్వేదం కాశ్చేన్నైవ తద లోకసుఖప్రదమ్ ॥17॥

అ॥ వాతపిత్తశ్లేష్మములు చెడినవైతమయందలి దోషస్వభావమువలన రసము పురీషము మొదలగువాని నన్నిటిని దూషింపచేయును. ఆయా ధాతువులయందును కాలాంతరమునందును వాతపిత్తశ్లేష్మములు ప్రకోపించినప్పుడుకలుగు లక్షణములు వివిధాశితపీతీయాధ్యాయమునందు చెప్పబడినవి. దుష్టమైన దోషములయొక్క గతు నము స్పర్శజ్ఞానముకల శరీర ధాతువులయ దే కలుగును. వాతపిత్తశ్లేష్మములు సమాన స్థితియందున్నచో ఆరోగ్యము కలుగును. అందుకలన వాతపిత్తశ్లేష్మములు సమాన స్థితియందుండునట్లు ప్రయత్నింపవలయును. ఏవైద్యుడు శరీరమును అన్నివిధముల చేతను సంపూర్ణముగ ఎల్లప్పుడును తెలిసికొనునో అట్టివాడు లోకమునకు సుఖమునుకలిగించు ఆయుర్వేదమును పూర్తిగ తెలిసికొనినవాడగును.

మూ॥ తమేవము క్తవంతం భగవంతమాత్రేయమగ్ని వేశ ఉవాచ — శ్రితమేతద్యదుక్తం భగవతా శరీరాధికా దేవచ, కింను ఖలు గర్భస్యాజ్ఞం పూర్వమభినిర్వర్తతే కుక్షౌ, కుతోముఖః కథం వా చాస్తర్గత స్థిష్ఠతి, కిమాహారశ్చ వర్తయతి, కథంభూతశ్చ నిష్క్రమతి, కై శ్చాయమాహగోపచారైర్జాతః సద్యోహస్యతే, జాతస్తుకై రవ్యాధి రభివర్ధతే, కిం చాస్య దేవాదిప్రకోపనిమిత్తావికారాస్స భవంతిహో ప్విన్న, కంచాస్య కాలాకాలమృత్యోర్భావాభావయోర్భగవానధ్య వస్యతి, కంచాస్య పరమాయుః, కాని చాస్య పరిమాయుజో నిమిత్తానీతి ॥18॥

అ॥ వైవిధముగ చెప్పిన ఆత్రేయనిగూర్చి అగ్ని వేశుడు ఈక్రిందివిధమున అడిగెను. శరీర విషయమైన మీరు చెప్పినవాక్యముల వింటిని. కుక్షి యందు గర్భమునకు ఏతరదావము తొలుత ఏర్పడును? గర్భము ఏవేపునకుముఖముకలదై ఎట్లు లోపల ఉండును? ఎట్టిఆహారముకలదిగనుగడి ఎట్టిదై బయలువెడలును? జనించినపిదప ఎట్టి ఆహారోపచారములచే పెంటనే నశించును? జనించినపిదప జేనిచే వ్యాధితేనిదెవృద్ధి నొందును? దేవతలు మొదలగువారివలనకలుగు వికారములు ఏనికి సూచించునా లేదా? కాలాకాలమృత్యువుఁ యొక్క- భావాభావములను మీరు దీనికి ఎట్లునిర్ణయించెదగు ? దీనికి పరమాయువెద్ది ? దీనియొక్క పరమాయువునకు కారణములేవ్వి ? అని అడిగెను.

మూ॥ త మేవముక్తవన్తయగ్ని వేశం భగవాన్ పునర్వసురా
త్రేయ ఉవాచ—పూర్వము క్రమేతద్గర్భావ కాగ్రన్తా యథాఽయమభి
స్పర్శిర్తతే కుక్షౌ, యచ్ఛాస్య యదా సంతిష్ఠ తేఽజ్జజాతం; విప్రీతి
పత్తివాదాస్త్యతః బహువిధాః సూత్రకారిణామ్మషీణాం సన్తి
సర్వేషాం. తానపి నిబోధోచ్యమామాన్—శిరః పూర్వమభినివర్తతే
కుక్షౌవితి కుమారశిరా భరద్వాజః పశ్యతి, సర్వేద్విగూణాః తద
ధిషానమితి కృత్వా; హృదయమితి కాజ్జాయనో బాష్ణీక భిషక్,
చేతనాధిషానత్వాత్; నాభిరితి భద్రకాప్యః ఆహారాగమ ఇతి
కృత్వా; పక్వాశయగుదమితి భద్రశౌనకః, మూరుతాధిషానత్వాత్;
హస్తవాదమితి బడీశః, తత్కరణత్వాత్పురుషస్య; ఇన్ద్రియాణీతిజననో
వై దేహః. తాస్యస్య బుద్ధ్యధిష్ఠానానీతి కృత్వా; పరోక్షత్వాదచిన్త్య
మితి మారీచిః కశ్యపః; సర్వాజ్ఞానవృత్తిర్యుగపదితి ధన్వన్తరిః, తదుప
పన్నం సిద్ధత్వాత్, సర్వాజ్ఞానాం తస్య హృదయం మూలమధిష్ఠానం,
చ కేషాంచిద్భావానాం, న చ తన్మాత్పుర్వాభినిర్వృత్తిరేషాం,
తస్మాద్భుదయపుంర్వాణాం సర్వాజ్ఞానాత్మల్యకాలాభినిర్వృత్తిః; సర్వ
భావాహ్యనోన్యప్రతిబద్ధాః; తన్మాద్యధాభూతం దర్శనం నాధు ॥ ౪॥

అ॥ వైవిధముగ అడిగిన అగ్ని వేశుని గూర్చి ఆత్రేయుడు ఈక్రిందివిధముగ చెప్పెను. కుక్షియందు గర్భము ఏర్పడువిధమును అంగ ప్రత్యంగములు ఎప్పుడుకలుగునది యుగర్భావక్రకాంత్యధ్యాయమునందు ఇతివరలో చెప్పబడినది. అంగ ప్రత్యంగములు ఏర్పడువిషయమై, సూత్రకారులైనఋషీశ్వరులయొక్క అనేకవిధములైన విరుద్ధవాదములకలవు. వానినన్నిటిని చెప్పెదను వినుము. సమస్తేంద్రియములకును శిరస్సధిష్ఠానము నుండును గావున కుక్షి యందు గర్భమునకు తొలుతశిరస్సు ఏర్పడునని కుమార శిరుడను భరద్వాజుడు చెప్పెను. చేతనాధాతువునకు అధిష్ఠానము గావున తొలుతహృద

యమువీర్పడునని బాహ్యీకదేశస్థుడగు కాంకాయనడు చెప్పెను. ఆహారమువచ్చుటకు స్థానముగావున తొలుత నాభివీర్పడునని భద్రకాపుడు చెప్పెను. వాతమునకుస్థానము లగుటవలన తొలుత పక్వాశయమును గుదస్థానమును వీర్పడునని భద్రశమనకుడు చెప్పెను. పురుషునకు హస్తనాడములు నాధనములుగ నుండునుగావున తొలుతహస్త పాదములువీర్పడునని బడిశుడు చెప్పెను. బుద్ధికి అభిష్టానములుగావున తొలుత ఇంద్రియములు వీర్పడునని విదేహదేశములకుప్రభువగు జఃకుడు చెప్పెను. పరోక్షముగ నుండునుగావున ఊహింపశక్యముకాదని కశ్యపుడుగూచీచిగుచాన్చి చెప్పెను. సమస్తములైన అంగప్రత్యంగములును ఒకేసారివీర్పడునని ధన్వాతరి చెప్పెను ఇదిసిద్ధమైనదగుటవలన తగియున్నది. సమస్తములైన అంగప్రత్యంగములకును ఓజస్సుమొదలగుబాహ్యభావములకును హృదయము మూలముగను అభిష్టానముగను ఉండునుగావున తొలుత అంగప్రత్యంగములు వీర్పడనేరవు. హృదయము మొదలగుసమస్తావయవములును ఏకకాలమునందే వీర్పడును. శరీరమునందలిసమస్తభావములును ఒకదానితో నింకొకటి సంబధమును కలిగియుండును. కావున మేలు చెప్పినది సమీచినముగ నుండును.

మూ॥ గర్భస్తు ఖలు మాతృః పృష్ఠాభిముఖ ఉర్ధ్వశిరాః సంకచ్యాన్ద్యాస్తే జరాయువృతః క్షే॥ న్యచగతపిపాసాబుభుక్షస్తు ఖలు గర్భః పరతన్త్రీవృత్తిః, మాతరమాశ్రిత్య వర్తయత్యుపస్నేహో పస్నేనాభ్యాం గర్భస్తు సదసద్భూతాన్దానయః, తదనంతరంహ్యస్య లోమకూపాయనైగుపస్నేహః కశ్చిన్నాభినాక్ష్యయనైః; నాభ్యాం హ్యస్య నాడీ ప్రసక్తా, నాడ్యాం చాపరా, అపరా చాగ్య మాతృః ప్రసక్తా హృదయే, మాతృహృదయం హ్యస్య తామపరామభిసంప్లవతే సిరాభిః న్యద్రచూనాభిః. స తస్య సంస్సర్వబలవర్ణకరః సంపద్యతే, స చ సర్వసవానాహరిః స్త్రినూ హ్యపన్నగ రాభయాస్త్రిధారిః ప్రతిపద్యతే శ్వశరీరపుష్టయే స్తన్యాయ గర్భవృద్ధయే చ, స తేనాహరణోపస్తబ్ధః పరతన్త్రీవృత్తి గ్మాతరమాశ్రిత్య వర్తయత్యంతతః ॥2॥

అ॥ కుక్షీయఃకు గర్భము తల్లియొక్కపృష్ఠమువైపునకు ముఖముకలదిగను ఉర్ధ్వభాగమునకుండు శిరస్సుకలదిగను ముడుమకొనియున్న అంగములకలదిగను మావిచే ఆవరింపబడినదిగను ఉండును. గర్భముదప్పికయు అకలియులేనిదై పరతంత్రవృత్తికలదై యుండును. వ్యక్తావ్యక్తములైన అంగప్రత్యంగములుగలగర్భముతల్లివలన కలుగుతపస్నేహ ఉపస్నేదమువలన పోషింపబడును. అంగప్రత్యంగములు వ్యక్తములైనపిదప ఈగర్భమునకు ఉపస్నేహము రోమకూపమార్గములనుండికొంతయునాభియందలినాడీమార్గముల నుండికొంతయు సంక్రమించును. గర్భముయొక్క నాభియందు

నాడి కూర్పబడి యుండును. ఆనాడియందు మావి కూర్పబడియుండును. ఆమావి తల్లియొక్క హృదయముతో సంబంధమును కలిగియుండును. ఆహృదయము రసాదులను ప్రసించుచున్న నాడులద్వారా మావితో సంబంధమును కలిగించును. అట్లు ప్రసించునపుడు గర్భమునకు సమస్తవిధములైన బలమును శక్తియును కలిగించును. గర్భమును పొందియున్న స్త్రీయొక్క సమస్త రసములతోకూడిన ఆహారసంబంధమైన రసము మూడువిధములుగ నుపయోగించును. ఎట్లనగా—తల్లియొక్క శరీరపోషణ కొరకును స్తన్యముకొరకును గర్భముయొక్కవృద్ధికొరకును ఉపయోగించును. అనన్యుగర్భము అట్టి ఆహారముచే పోషింపబడుచు పరతంత్రవృత్తికలదై తల్లిని ఆశ్రయించియుండును.

మూ॥ స చోపస్థితకాలే జన్మని ప్రసూతిమాకుతయోగాత్పరి
వృత్త్యాఽవాశిరానిప్రస్కామత్యపత్యపథేన; ఏషా ప్రకృతిః, వికృతిః
పునరోఽన్యథా; పరం త్వతః స్వతంత్రవృత్తిరభినః॥ తస్యాహోప
చారౌ జాతిసూత్రీయోపదిష్టావవికారకరౌచాభివృద్ధికరౌ భవతః ।
తాభ్యామేవ చ సేవితా భ్యాం విషమాభ్యాం జాతః సద్యోహన్యతే
తరురివాచిరన్యపరోపితౌ వాతాతపాభ్యామప్రతిష్ఠితమూలః॥ ఆప్తోప
దేశాదద్భుత రూపదర్శనాన్సిముత్థాన లిజ్జచికిత్సితవిశేషాచ్ఛానోషప్ర
కోపానురూపా దేవాదిప్రకోపనిమిత్తా వికారాః సముపలభ్యంతే ॥24॥

అ॥ ఆగర్భము ప్రసవకాలమునమీపించినప్పుడు ప్రసవకాలమునకలుగు వాతము యొక్క సంబంధమువలన త్రిప్పబడి క్రిందివైపునకుండుశిరస్సుకలదై అపత్యమార్గము ద్వారా బయలువెడలును. ఇట్లు బయలువెడలుట పరికృతిగ నుండును. దీనికిభిన్నముగజరుగుట వికృతిగ నుండును. గర్భము బయలు వెడలినపిమ్మట స్వతంత్రవృత్తికలదిగ నుండును. జాతిసూత్రీయాధ్యాయమునందు చెప్పబడబోవు ఆహారములును ఉపచారములును గర్భమునకు వికారమును కలిగించినవిగను అభివృద్ధినికలిగించునవిగను నుండును. అచిరకాలమునం దేపాతిపెట్టుబడినట్టియు వ్యాపించని వేళ్ళుకలిగినట్టియు వృక్షము గాలిచేతను ఎండచేతను నశించువిధమున, విషముముగనుపయోగింపబడిన అట్టిఆహారముల చేతను ఉపచారములచేతను శిశువు వెంటనే నశించును. దోషప్రకోపమునకు సంబంధము లేనట్టియు దేవతలు మొదలగు వారియొక్క ప్రకోపమువలన జనించునట్టి వ్యాధులు కలవని, ఆప్తోపదేశమువలనను అద్భుతమైనరూపములుకనబడుటవలనను కారణములును లక్షణములును చికిత్సలును ప్రత్యేకించియుండుటవలనను నిర్ధారణయగుచున్నది.

మూ॥ కాలాకాలమృత్యోన్వస్తు ఖిలు భావాభావయోరిదమధ్య
వసితం నః—యః కశ్చిన్నియతే స కాల ఏవ మ్రియతే, న హి కాల
చ్ఛిద్రమస్తీత్యే కే; తచ్ఛాసమ్యక్, స హ్యచ్ఛిద్రతా సచ్ఛిద్రతావా
కాలస్యోపపద్యతే, కాలస్వలక్షణస్వభావాత్; తథాఽఽహురపరే-

యో యదా మ్రియతే న తస్య నియతో మృత్యుకాలః; న సస్య
భూతానాం సత్యః, సమక్రియత్వాదితి, ఏతదపి చాన్యథాఽర్థగ్రహ
ణం. న హి కశ్చిన్న మ్రియత ఇతి సమక్రియః, కాలః పునరాయుషః
ప్రమాణమధిక్యతోచ్యతే, యస్య చేష్టం యో యదా మ్రియతే
తస్య స నియతో మృత్యుకాల ఇతి, తస్య స్వభావా యథాస్య
నియతకాలా భవిష్య ని, తస్య నోపపద్యతే, ప్రత్యక్షం హ్యకాలా
హారవచనకర్మణాం ఫలమనిష్ట, విపర్యయే చేష్టం; ప్రత్యక్షతశ్చోప
లభ్యతే ఖలు కాలాకాలయుక్తిస్తాసు తాస్యవస్థాసు తం తి మర్థనాభి
సమీక్ష్య; తద్యథా—కాలోఽయమస్య తు వ్యాధేరాహారస్యాష
ధస్య ప్రతీకగ్మణో విసర్గస్య చాకాలా వేతి, లోకేఽప్యేతద్భవతి
కాలే దేవో వర్షత్యకాలే దేవో వర్షతి, కాలే శీతమకాలే శీతం, కాలే
తపత్యకాలే తపతి, కాలే పుష్పఫలమకాలే చ పుష్పఫలమితి; తస్మాను
భయమస్తి కాలే మృత్యురకాలే చ, నైకాన్తికం, యది హ్యకాలే
మృత్యుర్న స్యాన్నియతకాలప్రమాణమాయుః సర్వం స్యాత్, ఏవం
గతే హితాహితజ్ఞానమకారణం స్యాత్ప్రత్యక్షానుమానోపదేశాశ్చ
ప్రమాణాని స్యుర్యే ప్రమాణభూతాః సర్వతప్తేషు, యోగయుష్యా
ణ్యనాయుష్యాణి చోపలభ్యంతే, వాగ్వస్తుమాత్రమేతద్వాదమృష
యో మన్యంతే యదుచ్యతే—నాకాలమృత్యురస్తీతి ॥ 5॥

ఆ॥ కాలాకాలమృత్యుసంబంధమగు భావాభావములను కూర్చి మో అభిపాయ
మును చెప్పుచున్నాము. “ఎవడు మరణించునో వాడు సకాలమునందే మరణించును.
కాలమునకు చిద్రముండదు” అని కొందరు చెప్పెదరు. అట్లు చెప్పుట సరికాదు. కాల
మునకు చిద్రములేకుండుటగాని చిద్రముండుటగాని కాలలక్షణస్వభావమునుబట్టి
కలుగ నేరదు. “ఎవడు ఏకాలమునందు మరణించునో వానికి అది నియతమైనమృత్యు
కాలముగ నుండును. కాలము సమస్తభూతములయందును సమక్రియలు కలదగుటవలన
సశ్యమైనదిగ నుండును” అని కొందరు చెప్పెదరు. ఇట్లు చెప్పుటకూడ సరికలేదు.
ప్రతిజీవియు మరణించు విషయమై కాలము సమక్రియలుకలదిగ నుండును. ఆయుప్రప్న
మాణముననుసరించి కాలము చెప్పబడును. “ఎవడు ఏకాలమునందు చనిపోవునో
వానికి అది నియతమైన మృత్యుకాలముగ నుండు” నని ఎవడు చెప్పినో వానిఅభిపా
యమునందు ఆహారాదిసమస్తభావములుకూడ నియతమైనకాలము కలవిగ నుండును.
కావున అట్లు చెప్పుట సరియైనదికాదు. అకాలమునందుచేయబడిన ఆహారము సంభా
షణము కృత్యము వీనియొక్క ఫలము అనిష్టముగ నుండుటయు సకాలమునందు
చేయబడిన వీనియొక్క ఫలము హితకరముగ నుండుటయు ప్రత్యక్షముగ చూచు
చున్నాము. ఆయా అవస్థలయందు ఆయాప్రయోజనములనుబట్టి కాలాకాలసంబంధ

మగుయుక్తి ప్రత్యక్షముగ కనబడుచున్నది. ఎటులననగా—వ్యాధి ఆహారము ఔషధము చికిత్స వ్యాధియొక్క మోక్షము వీనికి కాలాకాలములకనబడుచున్నవి. లోకము నందుకూడ ఈవిషయము సంభవించుచున్నది. ఎటులననగా—మేఘము కాలము నందును అకాలమునందునుకూడ వర్షించుచున్నది. కాలమునందును అకాలమునందునుకూడ శీతము కలుగుచున్నది. కాలమునందును అకాలమునందునుకూడ ఎండవలన తాపము కలుగుచున్నది. కాలమునందును అకాలమునందునుకూడ పుష్పములును ఫలములును కలుగుచున్నవి. ఆంధ్రవలన కాలమునందును అకాలమునందునుకూడ మృత్యువు కలుగును. కావున కాలమృత్యువే కలుగుననికాని అకాలమృత్యువే కలుగుననికాని చెప్పటకు వీలులేదు. అకాలమృత్యువు జేసిచో ఆయువు నియత కాలపరిమాణము కలదిగ నుండవలసియుండును. ఇట్లున్నచో హితాహితములనుగూర్చి తెలిసికొనుట అనవసరమే యగును. మరియు సర్వతంత్రములయందును ప్రమాణములుగ చెప్పబడినట్టియు ఆయుష్యమును అనాయుష్యమును అంగీకరించునట్టియు ప్రత్యక్షము అనుమానము ఉపదేశము అనుప్రమాణములు అప్రమాణములుగ కావలసియుండును. అకాలమృత్యువులేదని చెప్పవాదము పైకారణములవలన అర్థములేనిదిగ నుండునని ఋషులు తెలించుచున్నారు.

మూ॥ వర్షశతం ఖల్వాయుషః ప్రమాణమస్మిన్ కాలే । తస్య నిమిత్తం ప్రకృతిగుణాత్మ సంపత్సత్త్వోపసేవనం చేతి ॥37॥

అ॥ ఆయువుయొక్క పరిమాణము ఈకలికాలమునందు నూరుసంవత్సరములుగ నుండును. ప్రకృతి గుణములు ఆత్మ వీనియొక్క సంపత్తువలనను సాత్త్వికములను సేవించుటవలనను ఆయువు పరిపూర్ణముగ నుండగలదు.

అధ్యాయసంగ్రహము.

మూ॥ శరీరం యద్యథా తచ్చ వర్తతే క్లిష్టచూమయైః । యథా క్లేశం వినాశం చ యాతి యే చాస్య ధాతవః ॥ వృద్ధిహానాయథా తేషాం క్షీణానామకాషధం చ యత్ । దేహవృద్ధిక రాభావా బలవృద్ధిక రాశ్చ యే॥ పరిణామక రాభావా యా చ తేషాం పృథక్క్రియా । మలాఖ్యాః సంప్రసాదాఖ్యా ధాతవః ప్రశ్న ఏవ చ ॥ నవకో నిర్ణయశ్చాస్య విధివత్సప్రకాశితః । తథ్యః శరీరవిచయేశారీరే పరమర్షిణా ॥38॥

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే శారీరస్థానేశరీర విచయశారీరం నామ షష్ఠోఽధ్యాయః॥

అ॥ ఈశరీరవిచయధ్యాయమునందు శరీరము మొక్కస్వరూపము, వ్యాధులచే బాధనొంది క్లేశమునుగాని వినాశమునుగాని పొందువిధము, శరీరమునందలిధాతువులు

వీనియొక్క కృద్ధిక్షయములు, ఇవి క్షీణించినప్పుడు చేయవలసినవిధానము, శరీరమును
వృద్ధిపొందించు భావములు, బలమును వృద్ధిపొందించు భావములు, ఆహారమును పరిణామము
నొందించు భావములు, వీనియొక్క కృత్యములు, మలస్వరూపములు, పరిశాదస్వరూప
ములు, తొమ్మిదివిధములగు ప్రశ్నలు, వీనికి సమాధానములు ఇవి చెప్పబడినవి.

ఇవ్విధంబున, శ్రీపానోపనామక కృష్ణమూర్తి శాస్త్రి ప్రణీతంబైన చరక దీపికయ నెడి
చరక సంహితా వ్యాఖ్యానమునందు శరీరవిచయ శారీరమ నెడు
షష్ఠాధ్యాయము సమాప్తము.

సప్తమాధ్యాయము.

మూ॥ అథాతః శరీరసంఖ్యా శారీరం వ్యాఖ్యాన్యాయః॥1॥

అ॥ పిమ్మట శరీరసంఖ్యా శారీరమును చెప్పబోవుచున్నాము.

మూ॥ ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్మేయః ॥2॥

అ॥ అని భగవంతుడగు ఆత్మేయుడు చెప్పెను.

మూ॥ శరీరసంఖ్యామనయనశః శరీరం ప్రవిభజ్య సర్వశరీర
సంఖ్యానప్రమాణజ్ఞాన హేతోర్భగవన్తమాత్మేయమగ్ని వేశః ప్రసచ్ఛ॥
తమువాచ భగవానాత్మేయః—శృణు మత్తోఽగ్ని వేశ ! సర్వశరీర
మభిచక్షాణాద్యథాప్రశ్న మేకమనా యథావత్ ॥4॥

అ॥ సర్వశరీరముయొక్క సంఖ్యాప్రమాణమును తెలిసికొను నిమిత్తము శరీరమును
ఆవయవరూపముగ విభజించి శరీరసంఖ్యను చెప్పవలయునని అగ్ని వేశుడు ఆత్మేయుని
అడుగగా ఆత్మేయుడు ఇట్లు చెప్పెను. సర్వశరీరమునుగూర్చి ప్రశ్న కనుకూలముగ
తగురీతిని చెప్పుచున్నాను. తదేక ధ్యానముకలవాడవై సరిగవియుము

త్వగ్విపరణము.

మూ॥ శరీరేషత్ త్వచః; తద్యథా—ఉదకధరా త్వగ్బాహ్యః,
ద్వితీయా త్వగస్పర్శరా, తృతీయా సిద్ధకిలాససంభవాధిష్ఠానా, చతుర్థీ
దదుక్రుష్టసంభవాధిష్ఠానా, పంచమ్యులజీవిద్రధీసంభవాధిష్ఠానా, షష్ఠీ
తు యస్యాం చిన్నాయాం తామ్యుత్యన్త ఇవ చ తమః ప్రవిశతి యాం
చాప్యధిష్ఠాయామాంషి జాయంతే సర్వసు కృష్ణరక్తాని స్థూలమూలాని

దుశ్చికిత్స్వతమాని చేతి షట్ త్వచః; ఏతాః భద్రజం శరీర మవతత్య త్సిన్ధి ॥౩॥

అ॥ శరీరమునందు ఆరుత్వస్కలు ఉండును. ఎటుల ననగా — వెలుపలనుండు త్వక్కు ఉదకధరగ నుండును. రెండవత్వస్క అపృగ్ధరగ నుండును. మూడవది సిద్ధమృతమును శ్విత్త్రమును సంభవించుటకు అభిష్టానముగ నుండును. నాల్గవది దదుక్తమృతముసంభవించుటకు అభిష్టానముగ నుండును. అయిదవది అలజరు గద్ర ధియు సంభవించుటకు అభిష్టానముగ నుండును. ఆరవదియగుత్వస్క నరకబడినచో మరుజుడు గుడ్డివానివలెనై చీకటియందుప్రవేశించినవానివలె మోహము నొందును. ఈత్వస్కనుఆధారముగ చేసికొని, నలుపునుఎరుపునుకలిగినట్టియు స్థూలములై నమూల ములుకలిగినట్టియు చికిత్సంపకలవికానట్టియు వ్రణములు అవయవసంఘలయందు జరించును. ఈవిధముగ ఆరుత్వస్కలు చెప్పబడినవి. ఇవి షడంగములతోకూడినశరీరమును ఆవరించియుండును.

అంగవిభాగము.

మూ॥ తత్రాయం శరీరస్యాజ్జవిభాగః । తద్యథా—ద్వౌ బా హూ, ద్వౌ సెక్ఠినీ, శిరోగ్రీవం, అంతరాధిరితి షడజ్జమజ్జమ్ ॥6॥

అ॥ రెండుచేతులు, రెండుకాళ్లు, కంఠముతోకూడినశిరస్సు, అంతరాధి (శరీరము యొక్కసూర్యభాగము) ఈఆరును శరీరముయొక్క అంగములుగ నుండును. ఇట్లు శరీరముయొక్క అంగవిభాగము చెప్పబడినది.

అస్థివివరణము.

మూ॥ త్రీణి షష్ట్యధికాని రత్యాస్థాం సహ దంతోలూఖల నఖైః; తద్యథా—ద్వాత్రింశద్దంతాః, ద్వాత్రింశద్దంతోలూఖలాని, విం శతిర్నఖాః, వింశతిః పాణిపాదశలాకాః, చత్వార్యధిష్ఠానాన్యాసాం, చత్వారి పాణిపాదపుష్టాని, షష్టిరజ్జుల్యస్థీని, ద్వౌ ప్లాస్ట్రోః, ద్వౌ కూర్చాః, చత్వారః ప్లాస్ట్రోగ్గణికాః, చత్వారః పాదయోర్గుల్ఫాః, చత్వార్యంత్యోరస్థీని, చత్వారిజ్జ్యయోః, ద్వౌ జానునోః, ద్వౌ కూర్పరయోః, ద్వౌ ఊర్వోః, బాహ్వోః సాంసయోద్వౌ, ద్వావక్షకౌ, ద్వౌ తాలునీ, ద్వౌ శ్రోణిఫలకే, ఏకం భగాస్థి, పుంసాం మేధాస్థి ఏకం, త్రికసంశ్రితమేకం గుదాస్థి, పృష్ఠగతాని పంచత్రింశత్, పంచ దశాస్థీని గ్రీవాయాం, ద్వౌ జత్రుణి, ఏకం హన్వస్థి, ద్వౌ హనుమూల బద్ధనే, ద్వౌ లలాటే, ద్వౌ అఙ్ఘ్రోః, గణ్డయోద్వౌ, నాసికాయాం త్రీణి

ఘోణాఖ్యాని, ద్యయోః పార్శ్వయోశ్చతుర్వింశతిశ్చతుర్వింశతిః
పక్షరాస్తీని చ పార్శ్వకాని, తావన్తి చైషాం స్థాలికాన్యర్బదాకా
రాణి తాని ద్విసప్తతిః. ద్వా శబ్దకౌ, చ త్వారి శిరఃకపాలాని, వక్షసి
సప్తదశ, ఇతి త్రీణి షష్ట్యధికాని శతాన్యస్థామితి ||7||

ఆ॥ ఎముకలు—దంతమూలములు గోళ్ళు వీనితోకూడ మూడువందలఅరువదిగ
నుండును. ఎటులననగా—దంతములు 32, దంతమూలములు 32, గోళ్ళు 20, అర
చేతులు అరకాళ్ళు వీనియందలి శలాకాస్థులు 20, అంసఫలకములకు అధిష్ఠానములు 4,
హస్తపాదములయొక్క పృష్ఠములయందు 4, వేళ్ళయందు 60. మడమలయందు 2,
మణికట్టలయందు 2, హస్తములయందు మణికాస్థులు, 4. పాదములయందు
గుల్ఫాస్థులు 4, ముంజేతులయందు 4, పిక్కలయందు 4, మోకాళ్ళయందు 2, మోచే
తులయందు 2, తొడలయందు 2, బొహువులయందు 2, ఆక్షుఫలకములు 2, తాలు
ప్రదేశములయందు 2, శ్రోణిఫలకములు 2. భగాస్థి 1, పురుషులకు మేధాస్థి 1,
త్రైకప్రదేశమునందలిగుదాస్థి 1, వెన్నెముకయందు 35, మెడయందు 15, జత్రు
ప్రదేశములయందు 2, హస్తస్థి 1, హనుమూలములయందు 2, లలాటమునందు 2,
నేత్రములయందు 2. గండప్రదేశములయందు 2, నాసికయందు ఘోణములను పేరు
కలివిరి. రెండుపార్శ్వములయందును 24 వీనియందు పంజరాస్థులు 24 మరియు అర్బుదా
కారముగ నుండుస్థాలికాస్థులు 24. కణ్ఠిలయందు 2, శిరస్సునందుండుకపాలాస్థులు 4, వక్షః
స్థలమునందు 17, ఇట్లు అస్థులు మూడువందలఅరువదిగ నుండును. (ఈఅస్థిసంఖ్య
యందు, లలాటము నేత్రములు గండప్రదేశములు నాసిక వీనియందుండుతొమ్మిది
అస్థులును ఒకేప్రదేశమునందు కలిసియుండుటచే ఒకేఅస్థిగ నే పరిగణింపబడును)

ఇంద్రియాధిష్ఠానాదివివరణము.

మూ॥ పశ్చేంద్రియాధిష్ఠానాని; తద్యథా—త్వగ్, జిహ్వ,
నాసికా, అక్షిణీ, కణ్ఠౌ చ ॥ పశ్చ బుద్ధీంద్రియాణి; తద్యథా—
స్పర్శనం, రసనం, ఘ్రాణం, దర్శనం, శ్రోత్రమితి ॥ పశ్చ కర్మేంద్రి
యాణి; తద్యథా—హస్తా, పాదౌ, పాయుః, ఉపస్థా, జిహ్వచేతి॥
హృదయం చేతనాధిష్ఠానమేకమ్ ॥ 1॥

ఆ॥ చర్మము, నాలుక, ముక్కు, నేత్రములు, చెవులు ఈఅయిదును ఇంద్రి
యాధిష్ఠానములుగ నుండును. స్పృశకౌనము, రసనము, ఘ్రాణము, దశకౌనము, శ్రో
త్రము ఈఅయిదును బుద్ధీంద్రియములుగ నుండును. హస్తములు, పాదములు, గుద
స్థానము, గుహ్యస్థానము, వాక్కు ఈఅయిదును కర్మేంద్రియములుగ నుండును.
హృదయమొక్కటియు చేతనాధాతువునకు అధిష్ఠానముగ నుండును.

ప్రాణాయతనవివరణము.

మూ॥ దశ ప్రాణాయతనాని; తద్యథా—మూర్ధా, కణ్ఠో, హృదయం, నాభిః, గుదం, వస్తిః, ఓజః, శుక్రం, శోణితం, మాంసపిత్తము. తేషు షట్ పూర్వాణి మర్మసంఖ్యాతాని ॥12॥

అ॥ శిరస్సు, కంఠము, హృదయము, నాభి, గుదప్రదేశము, వస్తి, ఓజస్సు, శుక్రము, రక్తము, మాంసము ఈపదియు ప్రాణాయతనములుగ నుండును. వీరిలో మొదటిఆరును మర్మములుగ కూడ నుండును.

కోష్ఠాంగవివరణము.

మూ॥ పంచదశ కోష్ఠాజ్ఞాని. తద్యథా—నాభిశ్చ, హృదయం చ, క్లోమ చ, యకృచ్ఛ, స్తీహ చ, వృక్కా చ, వస్తిశ్చ, పురీషా ధారశ్చ, ఆమాశయశ్చ, పక్వాశయశ్చ, ఉత్తరగుదం చ, అధర గుదం చ, తుదాంత్రం చ, స్థూలాంత్రం చ, వపావహనం చేతి॥ 13॥

ఆ॥ నాభి, హృదయము, క్లోమ, యకృత్తు, స్తీహ, వృక్కలు, వస్తి, మలాశయము. ఆమాశయము, పక్వాశయము, ఉత్తరగుదము, అధరగుదము, తుదాంత్రము స్థూలాంత్రము, వపావహనము ఈపదునైదును కోష్ఠాంగములుగ నుండును.

ప్రత్యంగాదివివరణము.

మూ॥ షట్పంచశతప్రత్యజ్ఞాని షట్స్వజ్ఞేషూపనిబద్ధాని యాని యాన్యపరిసంఖ్యాతాని పూర్వమజ్ఞేషు పరిసంఖ్యాయమానేషు తాని తాన్యన్యైః పర్యాయైరిహ ప్రకాశ్య వ్యాఖ్యాతాని భవన్తి; తద్యథా—ద్వేజజ్ఞాపిణ్డీకే, ద్వే ఉడుణ్డీకే, ద్వా సిఛౌ, ద్వా వృషణౌ, ఏకం శేఫః, ద్వే ఉభే, ద్వా వజ్ఞణౌ, ద్వా కుకుద్దరౌ, ఏకం వస్తిశీర్షం, ఏకముదరం, ద్వాస్తనౌ, ద్వా భుజౌ, ద్వే బాహుపిణ్డీకే, చిబుకమేకం, ద్వావోష్ఠౌ, ద్వే సృక్కణ్యౌ, ద్వా దంతవేష్టకౌ, ఏకం తాలు, ఏకా గలశుణ్డీకా, ద్వే ఉపజిహ్వాకే, ఏకా గోజిహ్వాకా, ద్వా గణ్ఠౌ, ద్వే కర్ణశమ్ములికే, ద్వా కర్ణపుత్రకౌ, ద్వే అక్షి కూటే, చత్వారి అక్షివర్తమాని, ద్వే అక్షికసేనికే, ద్వే భ్రువౌ, ఏకోఽవటుః, చత్వారి పాణిపాదహృదయాని॥ సవ మహాన్తి చివ్రాణి—సప్త శిరసి, ద్వేచాధః॥ ఏతావద్దృశ్యం శక్య మభినర్దేష్టుమ్॥

అ|| ప్రత్యంగములు ఏబదియరుగ నుండును. ఇవి హస్తములు మొదలగు ఆరు అంగములయందును కూర్పబడియుండును. పూర్వమునందు అంగములు చెప్పబడినప్పుడు చెప్పబడని ఈ ప్రత్యంగములు ఆయా పర్యాయపదములచే చెప్పబడుచున్నవి. ఎటులననగా—జంఘాపిండికలు 2, ఊరువులయందలి పిండికలు 2, పిరుగులయందలి ఉన్నతమైన ప్రదేశమునందు 2, వృషణములు 2, మేధ్రము 1, చంకయందలిపల్లపు ప్రదేశములు 2, గజ్జలు 2, స్థిచములకుపైననుండు ఉన్నతప్రదేశములు 2, వస్త్రయొక్క పైభాగము 1, ఉదరము 1, స్తనములు 2, భుజములు 2. బాహువులందలి పిండికలు 2. గడ్డము 1, పెడవులు 2, నోటియొక్క నెలవులు 2, దంత కేంద్రములు 2, తాలుప్రదేశము 1, గళనాళిక 1, ఉపజిహ్వాకలు 2, నాలుక 1, గండప్రదేశములు 2, కర్ణశక్కులు 2, చెవులు 2, అక్షి కూటములు 2, కనురెప్పలు 4, కంటి కొలిమెలు 2, కనుబొమ్మలు 2, పెడతల 1, అరచేతులును అరకాళ్ళును 4, ఇట్లు ప్రత్యంగములు ఏబదియరుగ నుండును. శిరస్సునందు ఏడును, అంగప్రదేశమునందు రెండును ఇట్లు తొమ్మిదిమహాభిద్రము లుండును. ప్రత్యక్షముగ చూడదగిన విషయములు చెప్పబడినవి.

మూ|| అనిర్దేశ్యమతః పరం తర్క్యమేవ | తద్వ్యాధా—చన స్నాయుశతాని, సప్త సిరాశతాని, ద్వే ధమనీశతే, చత్వారి పేళీ శతాని, సప్తోత్తరం మర్మశతం, ద్వే పునః సుధిశతే, త్రింశత్సహస్రాణి నవ చ శతాని షట్పంచాశతాని సిరాధమనీనామణుశః ప్రవిభజ్యమానానాం ముఖాగ్రపరిమాణం, తావన్తి చైవ కేశశ్మశ్మలోమానీత్యేతద్వ్యాధావద్యత్సంఖ్యాతం, త్వక్ప్రభృతి దృశ్య అతః పరం తర్క్యమ్, ఏతదుభయమపి న వికల్ప్యతే ప్రకృతిభావాచ్ఛరీ రస్య || 16 ||

అ|| చెప్పబడని విషయములను ఊహించుకొనవలయును. ఎటులననగా—స్నాయువులు 900, సిరలు 700, ధమనులు 200, పేళులు 400, మర్మలు 107, సుధులు 200, అని తెలిసికొనవలయును. సిరాధమనులయొక్క నూత్నమునకు నుండు అగ్రభాగములను విభజించి లెక్కించినచో ముప్పదివేల తొమ్మిదివందల ఏబదియరుగ నుండును. కేశములు శ్మశ్మవులు (గడ్డము మీసము వీనియందలి వెంటుకలు) రోమములు ఇవికూడ లెక్కించినచో అన్నియే యుండును. త్వక్కులు మొదలగునవి దృశ్యములుగ నుండును. మిగిలినవి ఊహింపతగినవిగ నుండును. శరీరము ప్రకృతిగనున్నచో ఇవన్నియు వికల్పమును జెందక సరిగనుండును.

శరీరమునందలి ఉపకాదులయొక్క పరిమాణము.

మూ|| యత్త్వజ్జాలిసంఖ్యేయం తదుపదేక్ష్యామః, తత్త్వరం ప్రమాణమభిజ్ఞేయం, తచ్చ వృద్ధిహాసయోగి తర్క్యమేవ, తద్వ

థా—దశోదకస్యాష్టలయః శరీరే స్వేనాష్టలిప్రమాణేన యత్తత్ ప్రచ్యవమానం పురీషమనుబధ్నాత్యతియోగేన తథా మూత్రిం రుధిరమన్యాంశ్చ శరీరధాతున్, యత్తత్ సర్వశరీరచరం బాహ్యత్వస్త్విభర్తి, యత్తు త్వగస్త్రే వ్రణగతం లసీకాశబ్దం లభతే, యచ్ఛ్చోష్ణణఽనుబద్ధం లోమకూపేభ్యోనిష్పత్యేద్దశబ్ద మవాప్నోతి, తదాదశిం దశాష్టలిప్రమాణం; సవాష్టలయః పూర్వస్యాహారపరిణామధాతోర్యం తం రస ఇత్యాచక్షతే, అష్టాశోణేతస్య, సప్త పురీషస్య, షట్ శ్లేష్మణః, పంచ పిత్తస్య, చత్వారో మూత్రస్య, త్రయోవసాయాః, ద్వామేదసః, ఏకో మజ్జః, మస్తిష్కస్యాష్టాల్లిః, శుక్రస్య తావదేవ ప్రమాణం; తావదేవ శ్లేష్మణశ్చౌజస ఇత్యేత చ్చరీరతత్త్వముక్తమ్ ||17||

అ॥ అంటలిచే కొలువతగినవానిని చెప్పుచున్నాము. ఈపరిమాణము శ్రేష్ఠమైన సహజపరిమాణముగ నుండును. ఈపరిమాణమునకు వృద్ధిగానిక్షయముగానియున్నచో ఊహించి తెలిసికొనవలయును. తనశరీరమునందలిఉదకము తనయొక్కదోసిలితో పదిదోసిలులపరిమాణముగ నుండును. ఏది అతియోగముగ స్రవించుపురీషమును, మూత్రమును, రక్తమును, ఇట్టిఇతిరధాతువులను ఆశ్రయించియుండునో, ఏది సర్వశరీరమునందును వ్యాపించుచున్నదై బాహ్యత్వమును పోషించుచుండునో, ఏది త్వక్కులయొక్కమధ్యయందుండి వ్రణమునుపొంది లసీకయని చెప్పబడునో ఏది ఊష్మతో కూడుకొని రోమకూపములనుండిబయలువెడలి స్వేద మని చెప్పబడునో అట్టిఉదకము పదిదోసిళులపరిమాణముగ ఉండును. ఆహారముయొక్క మొదటిపరిమాణామధాతువు రసమని చెప్పబడును. ఇదితొమ్మిదిదోసిలుల పరిమాణముగ నుండును. రక్తము ఎనిమిదిదోసిలులపరిమాణముగను, పురీషము ఏడుదోసిలులపరిమాణముగను. శ్లేష్మముఆరుదోసిలులపరిమాణముగను, పిత్తము అయిదుదోసిలులపరిమాణముగను. మూత్రిము నాలుగుదోసిలులపరిమాణముగను, వస మూడుదోసిలులపరిమాణముగను, మేదస్సు రెండుదోసిలులపరిమాణముగను, మజ్జ ఒకదోసిలిపరిమాణముగను, మొదడు అరదోసిలిపరిమాణముగను నుండును. శుక్రమును ఓజస్సును ప్రత్యేకముగ అరదోసిలిపరిమాణముగ నుండును. ఇట్లు శరీరతత్త్వము చెప్పబడినది.

పార్థివాదివివరణము.

మూ॥ తత్ర యద్విశేషతః స్థూలం స్థిరం మూర్తిమద్గురుఖరకతినమద్గం నఖాస్థిదస్తమాంసచర్మవర్చః కేశశ్మశ్శునఖలోమకణ్డరాలతత్పార్థివం గన్ధో ఘ్రాణం చ, యద్ద్రివసరమద్వస్నిద్ధమృదుపిచ్ఛింది

రసగుధిగవసాకఫపిత్తమూత్రస్వేదాది తదాప్యం రసో రసనం చ,
యత్పిత్తమూష్మా యో యా చ భాః శరీరే తత్సర్వమాగ్నేయం
రూపం దర్శనం చ, యదుచ్ఛ్వాసప్రశ్వాసోన్మేషానిమేషఞ్చన
ప్రసారణగమనప్రేరణధారణాది తద్వాయవీయం స్పర్శః స్పర్శనం
చ, యద్వివిక్తముచ్యతే మహాన్తి చాణూని ప్రోతాంశి తదాంతరిక్షం
శబ్దః శ్రోత్రిం చ; యత్ప్రయోక్తు తత్ప్రధానం, బుద్ధిర్మనశ్చేతి
శరీరావయవసంఖ్యా యథాస్థూలభేదేనావయవానాం నిర్దిష్టా || 18 ||

అ॥ ఏవి విశేషించి స్థూలముగను స్థిరముగను మూర్తిమంతముగను గురుత్వము
ఖరత్వము కాతన్యము ఇవి కలవిగను నుండునో అట్టిగోళ్ళు ఎముకలు దంతములు
మాంసము చర్మము మలము కేశములు శ్మశ్రువులు రోమములు కండరములు మొదలగు
నవి పార్థివములుగ నుండును. మరియు గంధమును ఘ్రాణేంద్రియమునుకూడ పార్థివ
ములుగ నుండును. ద్రవముగను ప్రసరించునదిగను మందముగను స్నిగ్ధముగను
వృదువుగను పిచ్ఛిలముగను నుండు రసము రక్తము వస కఫము పిత్తము మూత్రము
చేమట మొదలగునవి ఆప్యములుగ నుండును. మరియు రసమును రసనేంద్రియమును
కూడ ఆప్యములుగ నుండును. పిత్తము ఊష్ణ శరీరకాంతి ఇవన్నియు ఆగ్నేయము
లుగ నుండును. మరియు రూపమును దర్శనేంద్రియమునుకూడ ఆగ్నేయములుగ
నుండును. ఉచ్ఛ్వాసము నిశ్వాసము ఉన్మేషము నిమేషము ముడుచుట చాచుట
గమనము ప్రేరణము ధారణము మొదలగునవి వాయవ్యములుగ నుండును. మరియు
స్పర్శమును స్పర్శనేంద్రియమునుకూడ వాయవ్యములుగ నుండును. శరీరమునందలి
రింధ్రములును గొప్పవైనట్టియు ప్రోతస్సులును అంతరిక్షములుగ నుండును. మరియు
శబ్దమును శ్రోత్రేంద్రియమునుకూడ అంతరిక్షములుగ నుండును. ఏది నియమించునో
అది ప్రధానముగ నుండును. అట్టి ఆత్మయు బుద్ధియు మనస్సును కలవు. ఇట్లు
శరీరావయవములయొక్క సంఖ్యయు స్థూలభేదముచే అవయవములును చెప్పబడినవి.

మూ॥ శరీరావయవాస్తు పరమాణుభేదేనా పరిసంభ్యేయా భవ
న్యతీబహుత్వాదతిసాక్ష్యాదతీంద్రియత్వాచ్చ, తేషాం సంయోగ
విభాగే పరమాణూనాం కారణం వాయుః కర్మ స్వభాశ్చ || 19 ||

అ॥ శరీరావయవములు పరమాణు భేదముననుసరించి మిక్కిలి అధికముగనుండుట
వలనను మిక్కిలి సూక్ష్మములుగ నుండుటవలనను ఇంద్రియగోచరములుకానివగుట
వలనను అపరిసంభ్యేయములుగ నుండును. అట్టిపరమాణువులు కలియుటకు గాని
విడిపోవుటకు గాని వాయువును కర్మయు స్వభావమును కారణములుగ నుండును.

మూ॥ తదేతచ్ఛరీరం సుఖ్యాతమనేకావయవం దృష్టు మేక త్వేన
సజ్జః, పృథక్త్వేనాపవర్గః, తత్ర ప్రధానమసక్తం సర్వసంతాపనివృత్తౌ
సైవ ర్తత ఇతి || 20 ||

అ॥ అనేకావయవములు కలదిగ చెప్పబడిన ఈశరీరమును ఏకత్వముగ చూచినచో రాగద్వేషాదులతో కూడికొనినవాడగును. భిన్నముగ చూచినచో మోక్షమును పొందును. రాగద్వేషాదులతో కూడికొనిన ఆత్మ సమస్తభావములతోను సంబంధము లేనిదగుట వలన మోక్షము నొందును.

అధ్యాయసంగ్రహము.

మూ॥ శరీరసంఖ్యాం యో వేద సర్వావయవశో భిషక్ ॥
తదజ్ఞానసిమిత్రేన స మోహేన న యుజ్యతే॥ అమూఢో మోహమూ
లైశ్చ న దోషై రభిభూయతే । నిర్దోషో నిస్పృహః శాంతః ప్రశా
న్యత్యపున్భవః ॥ ౩౨॥

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తప్తే చరకప్రతిసంస్కృతే శారీరస్థానే శరీర
సంఖ్యాశారీరం నామ సప్తమోఽధ్యాయః॥

అ॥ ఎవడు శరీరసంఖ్యను సమస్తములైన అంగ ప్రత్యంగములతోకూడ తెలిసి
కొనునో అట్టివాడు వానిని తెలిసికొనకపోవుటవలన కలుగు మోహమును పొందడు.
అట్టివాడు మోహమూలములైన దోషములు లేనివాడై నిస్పృహుడును శాంతుడును నై
సంసారమునుండి విరమించి పునర్జన్మ లేనివాడుగ నగును.

ఇవిధంబున, శ్రీపాదోపనామక కృష్ణమూర్తి శాస్త్రీప్రణీతంబైన చరకదీపిక యనెడి
చరకసంహితా వ్యాఖ్యానమునందు శరీరసంఖ్యా శారీరమనెడు
సప్తమాధ్యాయము సమాప్తము.

—:0:—

అష్టమాధ్యాయము.

~~~~~

మూ॥ అథాతో జాతిసూత్రీయం శారీరం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥ 1॥

అ॥ పిమ్మట మహతీగర్భావక్రాంతిశారీరమును చెప్పబోవుచున్నాము.

మూ॥ ఇతి హా న్మాహ భగవాన్మాత్రేయః ॥ 2॥

అ॥ అని భగవంతుడగు ఆత్మేయుడు చెప్పెను.

మూ॥ స్త్రీపురుషయోరవ్యాపన్నశుక్రశోణితగర్భాశయయోః
శ్రేయసీం ప్రజామిచ్ఛతోస్తదర్థాభివృత్తికరం కర్మోపదేశ్యామః ॥ 3॥

అ॥ పరిశుద్ధమలుగనున్న శుక్రమును ఆర్తనమును గర్భశయమును కలిగినట్టియు శ్రేష్ఠమైన సంతానమును కోరుచున్నట్టియు స్త్రీ పురుషులకు శ్రేష్ఠమైన సంతానము కలుగుటకు ఉపయోగించు కర్మను చెప్పుచున్నాము.

మూ॥ అథాప్యేతౌ స్త్రీపురుషౌ స్నేహస్వేదాభ్యాముపచాద్య వమనవిరేచనాచ్య సంశోష్య క్రమేణ ప్రకృతిమాపాదయేత్, సంశుద్ధాచాస్థాపనానువాసనాభ్యాముపచరేత్. ఉపచరేచ్ఛ మధు రాషధసంస్కృతాభ్యాః ఘృతక్షీరాభ్యాః పురుషం, స్త్రీయః తు తైలమాంసాభ్యామ్ ॥ 4 ॥

అ॥ స్త్రీ పురుషులకు స్నేహస్వేదములను చేయించి వమన విరేచనములమైన శోధనకర్మలను చేయించి పేయూక్తిక్రమముచే ప్రకృతిని పెంపొందింపవలయును. శుద్ధి నొందినపిదప ఆస్థాపనవస్తిని అనువాసనవస్తిని చేయింపవలయును. పిదప మధురరసము కలద్రవ్యములతోతయారుకాచడిన ఘృతము క్షీరము వీనిని పురుషునకును, తైలము మాంసము వీనిని స్త్రీకిని ఇయ్యవలయును.

మూ॥ తతః పుష్పాశ్చృధృశీ ధౌరాత్రమాసీశ బ్రహ్మచారిణ్యధఃశాయినీ పాణిభ్యామన్నమజర్జరపాతే భుజ్జానా న చ కాంచి న్నృజామాపద్యేత, తతశ్చతుర్థేఽహస్వేనాముత్సాద్య సశిరిస్కంస్నా పయిత్వా శుక్లాని వానాంస్యాచ్ఛాదయేత్పురుషం చ, తతః శుక్లవా ససౌ స్రగ్వితౌ సుమనసావన్యోన్యమభికామకా సంపనేతామితి బ్రూయాత్ ॥ స్నానాత్పభృతి యుగ్మేష్వహస్సు సంపనేతాం పుత్ర కామకా, అయుగ్మేషు దుహితృ కామకా ॥ ॥

అ॥ ఆర్తనర్మనముకలిగినది మొదలు మూడురోజులవరకును బ్రహ్మచారిణిగను క్రిందపరుండునదిగను నుండవలయును. మరియు అన్నమును క్రొత్తదియగుపాత్ర యందు చేతులతో తినవలయును. వేనినికూడ స్పృశింపకూడదు. పిమ్మట నాలుగవరో జునకు స్త్రీకి తైలమును పూసి శిరఃస్నానమును చేయింపవలయును. పిమ్మట స్త్రీయును పురుషుడును తెల్లనివస్త్రములను ధరింపవలయును. అట్లు తెల్లనివస్త్రముల ధరించి నట్టియు పుష్పమాలికలతోకూడినట్టియు నిర్మలమైనమనస్సుకలిగినట్టియు పరస్పరము ప్రేమకలిగినట్టియు స్త్రీ పురుషులు మైథునమును ఆచరింపవలయును. పుత్రసంతాన మును కోరినచో ఋతుస్నానము చేసినది మొదలు యుగ్మదినములయందును, పుత్రికా సంతానమును కోరినచో అయుగ్మదినములయందును మైథునము ఆచరింపవలయును.

మూ॥ స చ న్యుజ్ఞాం పార్శ్వగతాం వా సంపనేతేత; న్యుజ్ఞా యా వాతో బలవాన్ స యోసిం వీడయతి, పార్శ్వగతాయా దక్షిణే పాల్వే శ్లేష్మా స చ్యుతోఽపిదధాతి గర్భాశయం, వామే

పితృ పార్శ్వే తస్యాః వీడితం విదహతి రక్తశుక్రం, తస్మాదుత్తానా
సః బీజం గృహ్ణీయత్, తస్యా హి యథాస్థానమవతిష్ఠన్తే దోషాః ।
పర్యాప్తే చైనాం శీతోదకేన పరిషింశేత్ । తత్రాత్యశితా తుధితా
పిపాసితా భీతా విమనాః శోకార్తా క్రిధాఽన్యం చ పుమాన్స
మిచ్ఛన్తి మైథునే చాతికామా వా నారీ గర్భా న ధత్తే విగుణాన్
వా ప్రజాం జనయతి । అతిబాలామతివృద్ధా, దీర్ఘరోగిణీమన్యేన వా
వికారేణోపస్పృష్టాం వర్జయేత్, పురుషేఽప్యేత ఏవ దోషాః । అతః
సర్వదోషవర్జితో స్త్రీ పురుషౌ సంసృజ్యేయూతాం, స జాతహర్షౌ
మైథునే చానుకూలావిష్టగర్భా స్వాస్తీర్ణం సుఖం శయనముపకల్ప్య
మనోజ్ఞం హిత మశన మశత్వా నాత్యశితౌ దక్షిణపాదేన పుమాన్
వామపాదేన స్త్రీ చాలోహేత్; తత్ర మన్త్రం ప్రయజ్ఞేత— అహి
రసి ఆయరసి సర్వతః ప్రతిష్ఠాఽసి ధాతా త్వా దధాతు విధాతా
త్వా దధాతు బ్రహ్మచర్చసా భవేదితి “బ్రహ్మ బృహస్పతిర్విష్ణుః
సోమః సూర్యస్తథాఽశ్వినౌ । భగోఽథమిత్రావరుణౌ పుత్రం వీరం
దధాతు మే”॥ ఇత్యుక్త్వా సంవసేతామ్ ॥7॥

అ॥ వక్రముగ పరుండినట్టియు పార్శ్వములచే పరుండినట్టియు స్త్రీతోసంభోగ
మును చేయకూడదు. వక్రముగ పరుండిన స్త్రీకి వాతము బలవంతముగనుండి యోనిని
పిడించును పార్శ్వములచే పరుండిన స్త్రీ కుడిపార్శ్వముగ పరున్నచో శ్లేష్మము
ప్రవించి గర్భాశయమును ఆవరించును. ఎడమపార్శ్వముగ పరుండినచో పిత్తముప్రకృ
పించి ఆర్తవమును శుక్రమును దహింపచేయును. అందువలన స్త్రీ వెల్లకిలపరుండియే
శుక్రమును గ్రహింపవలయును. వెల్లకిలపరుండియున్న స్త్రీకి దోషములు స్వస్థానముల
యందు సరిగనుండును. మైథునము నాచరించినపిదప చన్నిటితో స్నానమును ఆచరింప
వలయును. అధికముగ భుజించినట్టికాని ఆకలితోకూడినట్టికాని దప్పికకలిగినట్టికాని
భయముకలిగినట్టికాని ఇతరధ్యానము కలిగినట్టికాని దుఃఖముకలిగినట్టికాని కోపముకలిగి
నట్టికాని ఇతరపురుషుని కోరుచున్నట్టికాని మైథునమునందు అధికమైనకోరిక కలిగి
నట్టికాని స్త్రీ గర్భమును ధరింప నేరను. గర్భమును ధరించినను వికృతసంతానమును
కనును. మిక్కిలి బాల్యమునంగున్నట్టికాని మిక్కిలి వార్ధక్యమునందున్నట్టికాని
దీర్ఘవ్యాధులతో కూడినట్టికాని ఇతరకారణములతో కూడినట్టికాని స్త్రీతోమైథున
మును ఆచరింపకూడదు. ఇట్టిదోషములుకల పురుషుడుకూడ మైథునమును ఆచరింప
కూడదు. ఏనిధమగు దోషమునులేనట్టి స్త్రీ పురుషులు సంభోగమును ఆచరింపవల
యును. మైథునమునందు కోరికకలిగినట్టియు చక్కగపరువబడినట్టియు సుఖం
మైనట్టియు మనోహరమైనట్టియు శయ్యను కల్పించి, హితకరమైన ఆహారమును

శయ్యను కల్పించి, హితకర్మమైన ఆహారమును మితముగ భుజించి అట్టిశయ్యను పురుషుడు కుడిపాదముచేతను స్త్రీ ఎడమపాదముచేతను అధిష్ఠింపవలయును. పిదప “అహిరసి ఆయురసి” అనువాక్యము మొదటియందు కలిగినట్టియు “పుత్రం వీరం దధాతుమే” అనువాక్యము అంత మందు కలిగినట్టియు మంత్రమును పఠించి మైథునమును ఆచరింపవలయును.

మూ॥ నా చేదేవమాశాసీత బృహన్తమవదాతం హక్యక్షమోదస్వినంశుచిం సత్త్వసంపన్నం పుత్రమిచ్ఛేయమితి శుద్ధన్నాసాత్ప్రభృత్యైవై మథమవదాతయవానాం మధుసర్పిర్భ్యాం సంసృజ్య శ్వేతాయా గోః సరూపవత్సాయాః పయసః౭౭లోడ్య రాజతే కాస్యే వా పాత్రే కాలే కాలే సప్తాహం సతతం ప్రియచ్ఛేత్పానాయ, పాత్రశ్చ శాలియవాన్నవికారాన్ దధిమధుసర్పిర్భిః పయోభిర్వా సంసృజ్య భుజ్జీత, తథా సాయమవదాతశరణశయనాసనయానవసన భూషణా చ స్యాత్, సాయంపాత్రశ్చ శశ్వచ్ఛేత్పతం మహాన్తమృషభ మాజానేయం హరిచన్దనాన్దవం పశ్యేత్, సామ్యాభిశ్చైనాం కథాభిర్మనో౭నుకూలాభిరుపాసీత, సామ్యాకృతివచనోపచారచేష్టాంశ్చ స్త్రీ పురుషానిపరానపి చేన్ద్రియాగ్ధానవదాతాన్ పశ్యేత్, సహచర్య శ్చైనాం ప్రియహితాభ్యాం సతతముపచరేయుః, తథా భర్తా | న చ మిశ్రీభావమాపద్యేయూతాం, ఇత్యనేన విధినా సప్తరాత్రం ధిత్వా౭ష్టమేహన్యాపుత్యాభిః సశిరస్కం భర్తా సహ చాహతాని వస్త్రాణ్యాచ్ఛాదయేదవదాతాన్యవదాతాశ్చ స్రజో భూషణాని విభృయాత్ ॥

అ॥ గొప్పవాడగు నట్టియు శుభ్రమైనవర్ణము కలిగినట్టియు సింహముతోసమానమైన పరాక్రమము కలిగినట్టియు అధికమైన ఓజస్సుకలిగినట్టియు శుచికలిగినట్టియు మనశక్తికలిగినట్టియు పుత్రుని కోరిన స్త్రీ ఈక్రిందివిధము నాచరింపవలయును. ఋతుస్నానమును చేసినది మొదలు స్త్రీకి తెల్లనియవలయుక్క మంథమునందు తేనె నెయ్యి వీనినికలిపి దానియందు, తెల్లనివర్ణము కలిగినట్టియు తనతోసమానమైనవర్ణము కల దూడకలిగినట్టియు అవుయొక్కపాలను కలిపి అట్టిమంథమును వెండిపాత్రయందుగాని కంచుపాత్రయందుగాని ఉంచి ప్రతికాలమునందును పానమునుచేయింపవలయును. ఇట్లు ఏడుదినములు చేయింపవలయును. మరియు శాశిధాన్యము యవలు వీనితో తయారుచేయబడిన అన్నమును ఫదార్థములను పెరుగు తేనె నెయ్యి వీనితోగాని పాలతోగాని కలిపి ఇయ్యవలయును. సాయంకాలమునందు, పరిశుభ్రములైన ఇట్లు శయ్య ఆసనములు వాహనములు వస్త్రములు ఆభరణములు ఇవికలదిగనుండవల

యను. తెల్లగనున్నట్టియు గొప్పదైనట్టియు వృషభమును, మారిచందనముతోఁపూయబడిన గుఱ్ఱమును ప్రతిదినమున సాయుధపాతకకాలములయందు చూడవలయును. సౌమ్యములైనట్టియు మనస్సునకి నుకూలములైనట్టియు కథలనువినవలయును. సౌమ్యములైన ఆకృతియు వాక్కులును ఉపచారములును చేష్టలును కల స్త్రీపురుషులను, ఇట్టి ఇతరములైనట్టియు స్వచ్ఛములైనట్టియు ఇంద్రియార్థములను చూడవలయును. ఆమెను చెలికత్తెలు ప్రియములైనట్టియు హితములైనట్టియు కృత్యములచే ఎల్లప్పుడును ఉపచరింపవలయును. భార్యవలె భర్తకూడ ఆచరింపవలయును. కాని ఇరువురును సంయోగమునొందకూడదు. ఇట్లు ఏడురోజులు ఆచరించి ఎనిమిదవరోజున భర్తయు తానును శిరస్సానమునుచేసి నూతనములైనట్టియు స్వచ్ఛములైనట్టియు వస్త్రములను, స్వచ్ఛములైన పుష్పమాలికలను, ఆభరణములను ధరింపవలయును.

మూ॥ తత ఋత్విక్వాగుత్తరస్యాం దిశ్యగారచ్య పాక్ప్రవణముదక్ప్రవణం వా ప్రదేశమభిసమీక్ష్య, గోమయోదకాభ్యాం స్థణ్ణిల ముపస లిప్య, పోక్ష్య చోదకేన, వేదిమస్మిన్ స్థాపయేత్, తాం పశ్చిమేనానాహతవస్త్రసంచయే శ్వేతార్షభే వాఽప్యజిన ఉపని శేద్బ్రాహ్మణప్రయుక్తః, రాజస్యప్రయుక్తువై యాఘ్రే చర్మణ్యానడుహే వా, వైశ్యప్రయుక్తుస్తు రౌరవే బాస్తే వా, తత్రోపవిష్టః పాలాశీభిరైశ్లుదీభిరౌదువృరీర్తాధూకీభిర్వా సమిద్భిరగ్ని ముపసమాధాయ, కుశైః పరిస్తీర్య పరిధిభిశ్చ పరిధాయ, లాజైః శుక్లాభిశ్చ గన్ధనతీభిఃసుమనోరుభిపాకిరేత్, తత్ర తత్ర ప్రణేయోదపాత్రం పవిత్రం, పూతముపసంస్కృత్య సర్పిరాజ్యార్థం యథోక్తవల్లనానాజానే యాదీన్ సమస్తతః స్థాపయేత్, తతః పుతకామా పశ్చిమోఽగ్నిం దక్షిణతో బ్రాహ్మణ ముపవిశ్యానులభేత సహభద్రా యథేష్టం పుత్రమాశాసానా, తతస్తస్యా ఆశాసానాయా ఋత్విక్ ప్రజాపతి మభినిర్దిశ్య యోనౌ తన్యాః కామపరిపూరణార్థం కామ్యామిష్టిం నిర్వపేత్ 'విష్ణుర్యోనిం కల్పయతు' ఇత్యుచయా ఋచా, తతశ్చైవాశ్వేన స్థాలీపాకమభిఘ్న్య త్రిద్రుహుయాత్, యథామ్నాయం చొపమన్వితముదకపాత్రం తస్యై దద్యాత్సర్వోదకార్థాన్ కురుష్వేత్వి తతః సమాప్తే కర్మణి పూర్వం దక్షిణపాద మభిహరన్తి పరిదక్షిణ మగ్నిమనుపరిక్రామేత్, తతో బ్రాహ్మణాన్ స్వస్తి వాచయితా, సహభద్రాఽఽద్య శేషం ప్రాశ్నీయాత్, పూర్వం పుమాన్ పశ్చాత్ స్త్రీ, న చోచ్ఛిష్ట మనశేషయేత్, తతస్తా సహ సంవసేతా మప్తరా

త్రం తథావిధపరిచ్ఛదావేనచ న్యాతాం, తథేష్టపుత్రంజనయేతామ్॥ 8॥

అ॥ ఋత్విక్కు ఇంటియొక్క ఈశాన్యభాగమున తూర్పువైపునకు గాని ఉత్తరమువైపునకు గాని ఉండు ప్రదేశమునందు గోమయముతో కూడిన ఉదకముతో పూజాస్థానమును అలికి ఉదకమును చల్లి అక్కడ వేదికను నిర్మింపవలయును. ఋత్విక్కు ఆవేదికకు పశ్చిమదిక్కున కూర్చొనవలయును. చేయబోవువిధానమును - బ్రాహ్మణులకు చేయింపవలసినచో నూతనమైన వస్త్రములపైనగాని శ్వేతవృషభముయొక్క చర్మముపైనగాని కూర్చొనవలయును. ఉత్తియులకు చేయింపవలసినచో వ్యాఘ్రముయొక్క చర్మమునందుగాని వృషభముయొక్క చర్మమునందుగాని కూర్చొనవలయును. వైశ్యులకు చేయింపవలసినచో లేడియొక్క చర్మముపైనగాని మేకయొక్క చర్మముపైనగాని కూర్చొనవలయును. అట్లు కూర్చొన్నవాడై మోడుగ, గార, మేడ, ఇప్ప వీనిలో దేనియొక్క సమిధల చేతనైనను అగ్నిని పరికిల్పించి దగ్ధులను పరచి మోడుగదండములను చుట్టును ఉంచి పేలాలను తెల్లనైనట్టియు పరిసుశముతో కూడినట్టియు పుష్పములను చల్లవలయును. పరిశుభ్రమైనట్టియు పవిత్రమైనట్టియు మంత్రములచే సంస్కరింప బడినట్టియు ఉదకపాత్రను, హోమము నిమిత్తము మృతమును అచ్చటఉంచి యథోక్తవర్ణముకల గుఱ్ఱము మొదలగువానిని అంతటను ఉంచవలయును. పుత్రునికోరు స్త్రీ అగ్నికి పశ్చిమదిక్కునకును బ్రాహ్మణునకు దక్షిణదిక్కునకును ఉండునట్లు కూర్చొని ఋత్విక్కు చెప్పిన విధానమును భర్తతోకూడ ఆచరింపవలయును. ఋత్విక్కుబ్రహ్మను పూజించి కుమారుని కోరుచున్న ఈస్త్రీయొక్క యోనియందు కోరిక ఫలించు నిమిత్తము “విష్ణుశ్లోనిం కల్పయతు” అనెడి ఋక్కుచే పుత్రేష్టిని చేయింపవలయును. పిదప ఆజ్యముతో స్థాలీపాకమును అఙ్గిరించి మూడుసార్లు హోమమును చేయవలయును. వేదవిధినను సరించి మంత్రంపబడిన ఉదకపాత్రను ఆస్త్రీకిఇచ్చి “దీనితో సమస్తమైన ఉదకకార్యములను చేసికొనవలయును” అని చెప్పవలయును. ఈకర్మపూర్తియైనపిదప తొలత కుడికాలును ఉంచి అగ్నికిచుట్టును ప్రదక్షిణమును చేయవలయును పిదప బ్రాహ్మణులయొక్క ఆశీర్వాదమును పొంది ఆజ్యశేషమును భర్తతోకూడ తినవలయును. తొలత పురుషుడును పిమ్మట స్త్రీయును తినవలయును. ఆ ఆజ్యమును మిగల్చకూడదు. పిదప ఆస్త్రీ పురుషునిరువురును పూర్వమునందు చెప్పబడిన విధానములను ఆచరించుచు ఎనిమిదిరోజులు సంభోగింపవలయును. ఇట్లు చేసినచో కోరిన పుత్రుడు జనించును.

మూ॥ యా తు స్త్రీ శ్యామం లోహితాక్షం వ్యూఢోరస్కం
మహాబాహుం చ పుత్రమాశాసీత, యా వా కృష్ణం కృష్ణమృదుదీర్ఘ
కేశం శుక్లాక్షం శుక్లదంతం తేజస్వినమాత్మవంతం, ఏష ఏ వాశయో
రపి హోమవిధిః, కింతు పరిబర్హవర్జ్యం స్యాత్, పుత్రవర్ణానురూపస్తు
యథాశీః పరిబర్హోఽన్యః కార్యః స్యాత్ ॥ 9॥

అ॥ నలుపువర్ణము కలిగినట్టియు ఎఱ్ఱనిశేత్రములు కలిగినట్టియు విశాలమైన
వశ్యము కలిగినట్టియు దీర్ఘమైనబాహువులు కలిగినట్టియు పుత్రుని కోరిన స్త్రీ
చేసిన, నలుపువర్ణము కలిగినట్టియు నలుపును మృదుత్వమును పొడవునుకల కేశములు
కలిగినట్టియు తెల్లనిశేత్రములు కలిగినట్టియు తెల్లనిదంతములు కలిగినట్టియు తేజో
వంశుడైనట్టియు ఆత్మశక్తి కలిగినట్టియు పుత్రుని కోరిన స్త్రీచేతను పూర్వమునందలి
హోమవిధి నే చేయించవలయును. కాని పూర్వమునందలి శయనము ఆసనము మొద
లగు పరిబర్హమును విడిచిపెట్టి, ఎట్టి వర్ణములుకల పుత్రుని కోరునో అట్టివర్ణములుకల
శయనము మొదలగు పరిబర్హమును నేవించవలయును.

మూ॥ శూద్రా తు నమస్కారమేన కుర్యాద్దేవాగ్నిద్విజగురు
తపస్విసిద్ధేభ్యః ॥ 10 ॥

అ॥ శూద్ర స్త్రీయైనచో హోమాదులను చేయకదేవతలు అగ్నిహోత్రము
బ్రాహ్మణులు గురువులు తపశ్శాతులు సిద్ధులు వీరలకు నమస్కారములనుమాత్రమే
చేయవలయును.

మూ॥ యా యా చ యథావిధం పుత్రమాశాసీత తస్య
స్తస్యాస్తాం తాం పుత్రాశిషమనునిశమ్య తాంస్తాన్ జనపదాన్ మన
సాఽనుపరిక్రమయేత్, తాననుపరిక్రమ్య యా యా యేషాం జన
పదానాం మనుష్యాణా మనురూపం పుత్రమాశాసీత నా నా తేషాం
తేషాం జనపదానా మాహారవిహారోపచారపరిచ్ఛదాననువిధ త్వేతి
వాచ్యా స్యాత్; ఇత్యేత త్సర్వం పుత్రాశిషాం సమృద్ధికరం కర్మ
వ్యాఖ్యాతం భవతి ॥ 11 ॥

అ॥ ఏస్త్రీ ఎట్టిపుత్రుని కోరునో ఆస్త్రీయొక్క అట్టికోరికను తెలిసికొని
ఆమెచే ఆయాదేశములను మనస్సుతో తలచుకొనునట్లు చేయవలయును. పిమ్మట
ఆమె ఏదేశమునందలి మనుష్యులతో సమానమైన పుత్రుని కోరునో అట్టిదేశమునందలి
ఆహారము విహారము ఉపచారము శయనము మొదలగువానిని నేవించునట్లు చేయ
వలయును. కోరినపుత్రుడు కలుగుటకు అనుకూలమైన సమస్తకర్మయు ఇట్లు చెప్ప
బడినది.

మూ॥ న తు ఖిలు కేవల మేతదేవ కర్మ వర్ణవైశేష్యకరం
భవతి, అపి ఖిలు తేజోధాతురప్యదకాంతరిక్షధాతుప్రాయోఽవదాత
వర్ణకరో భవతి, పృథివీవాయుధాతుప్రియః కృష్ణవర్ణకరః, సమ
సర్వధాతుప్రియః శ్యామవర్ణకరః ॥ 12 ॥

అ॥ కేవలము పైనచెప్పబడిన విధిననుసరించియే వర్ణవిశేషము కలుగదు. తేజో
ధాతము జలము వాయువు అనుభూతములతో ప్రధానముగ కలిసినచో గౌరవర్ణమును,

ప్రథమే వాయుపు అను భూతములతో ప్రధానముగ కలిసినచో నలుపువర్ణమును, సమస్త భూతములతోడను సమముగఁ కలిపినచో శ్యామవర్ణమును కలిగించును.

మూ॥ సత్త్వైశ్చేష్యకరాణి పునస్తేషాం తేషాం ప్రాణీనాం మాతాప్యసత్త్వాన్యస్త్యత్నాః శుత్రయశ్చభీష్ణా స్వోచితం చ కర్మ సత్త్వః శేషాభ్యాసశ్చేతి ॥ ౩॥

అ॥ తల్లిదండ్రులయొక్క సత్త్వములు, గర్భిణీస్త్రీచే అధికముగ వినబడు కథలు మొదలగునవి, తనచే పూర్వజన్మయందు చేయబడిన కర్మ, అభ్యసించబడిన సత్త్వ విశేషము వీని ననుసరించి జీవులకు ఆయా సత్త్వవిశేషములు కలుగును.

మూ॥ యథోక్తేన విధినోపసంస్కృతశరీరయోః స్త్రీపురుష యోర్మిశ్చభావమాపన్నయోః శుక్రం శోణితేన సహ సమేత్యా వ్యాపన్నమవ్యాపన్నేన యోనావనుపతాయానుప్రమథ్నే గర్భాశయే గర్భమభినిర్వర్తయత్యేకాన్తేన, యథా నిర్మల వాససి సుపరి కల్పితే రజ్జనం సముదితిగుణముపనిపాతాదేన రాగ మభినిర్వర్తయతి, తద్వత్, యథా వా క్షీరం దధ్నాఽభిషుతమభిషనణాన్వహాయ స్వభావమాపద్యతే దధిభావ, శుక్రం తద్వత్ ॥ ఏనమభినిర్వర్త వానన్య గర్భస్య స్త్రీపురుష త్వే హేతుః పూర్వముక్తః॥ యథా హి బీజమనుపతిష్ఠముష్టం న్వాం న్వాం ప్రకృతిమనువిధీయతే వీరీహిర్వా వ్రీహీర్వాం యవో వా యవైర్వా తథా స్త్రీపురుషావపి యథోక్తం హేతు భాగమచః ధీయే తే ॥ 1 ॥

అ॥ పూర్వమునందు చెప్పబడిన విధిచే సంస్కరి పబడిన శరీరముకల స్త్రీపురుషుల సంసర్గము నొందినప్పుడు—శుద్ధమైనశుక్రము శుద్ధమైన ఆర్తకముతో కలిసి యోని శుద్ధముగ నున్నప్పుడు శుద్ధమైన గర్భాశయమునందు గర్భమును తప్పక కలిగించును. ఎటులననగా—శుభ్రమైనరంగు నిర్మలమైనట్టియు బాగుగకల్పించబడినట్టియు వస్త్రమునందు పడిన వెంటనే రంగును కలిగించు విధమునను, పాలు పెరుగుతోకలిసి తిమయొక్క స్వభావమును విడిచిపెట్టి పెరుగుగ మారువిధమునను శుక్రమువలన గర్భముకలుగును. ఇట్లు కలిగినగర్భము స్త్రీగగాని పురుషుడుగగాని ఏర్పడుటకు హేతువు పూర్వమునందు చెప్పబడినది. చెవనివితనము పాలిపెట్టబడినదై తనయొక్క ప్రకృతిని పొందు విధమున అనగా—వీరీహిధాన్యమువలన వీరీహిధాన్యమును యవధాన్యమువలన యవధాన్యమును జనించు విధమున పూర్వమునందు చెప్పబడిన హేయవిభాగముననుసరించి స్త్రీపురుషులు జనించెదరు.

మూ॥ తయోః కర్మణా వేదోక్తేన వివర్తనమపదిశ్యతే ప్రాగ్వ్యక్తీభావాత్ ప్రముక్తేన సమ్యక్, కర్మణాం హి దేశకాల

సంపదుపేతానాం నియతమిష్టఫలత్వం, తథేత రేమామితరత్వమ్ | తస్మా
దాపన్నగర్భాం స్త్రియమభిసమీక్ష్య ప్రావ్యక్తిభావాద్దభిస్య పుం
సవనమస్యై దద్యాత్ — గోష్ఠే జాతస్య న్యగ్రోధస్య ప్రాగుత్తరా
భ్యాం శాఖాభ్యాం శుజ్జేఽనుపహతే ఆనాదా ద్వాభ్యాం ధాన్యనూ
షాభ్యాం సంపదుపేతాభ్యాం గౌరసర్వపాభ్యాం వా సహ దధ్ని
ప్రక్షిప్య పుష్పే పిబేత్, తద్దై వాపరాజ్ఞో కర్షభ కాపాన్మార్గసహచర
కల్కాంశ యుగపదేకై కశో యథేష్టం పాఽప్యప సాస్కృత్య పయ
నా, కుడ్యకీటకం మత్స్యకోద్రం చోద కాజ్ఞతా ప్రక్షిప్య పుష్పే
పిబేత్, తథా కనకమయాన్ రాజతానాయసాంశ్చ పురుషకానగ్ని
వర్ణానఘప్రమాణాన్ దధ్ని పయస్యదకాజ్ఞతా వా ప్రక్షిప్య పిబే
దనన శేషతః పుష్పేణ, పుష్పేణైవ చ పిష్టస్య పచ్యమానస్యోష్ణాణ
ముపాఘ్రాయ తస్యైవ చ పిష్టస్యోదకసంస్పృష్టస్య రసం దేహలీ ము
పనిధాయ దక్షిణే నాసాపుటే స్వయమాసిఞ్చేత్పిచురా, ఇతి పుంస
వనాని, యచ్ఛాన్యరపి బ్రాహ్మణో బ్రూయు రాస్తా వా పుంసవనమిష్టం
తచ్ఛానుష్ఠేయమ్ || 7 ||

అ॥ గర్భమువ్యక్తమగుటకు పూర్వమున ము బాగుగ ప్రయోగింపబడ తగినట్టియు
ఆయుర్వేదమునందు చెప్పబడినట్టియు కర్మచే గర్భమును స్త్రీగారి పురుషుడుగ
గాని మార్పు చెందించువిధానము చెప్పబడుచున్నది. దేశమునకును కాలమునకును
అనుకూలమైన కర్మలను చేసినచో ఇష్టఫలము తప్పక కలుగును. వ్యతిరేకములైన కర్మ
లను చేసినచో ఇష్టఫలము కలుగదు. అందువలన, స్త్రీని గర్భవతియైనదానినగ
తెలిసికొని గర్భము వ్యక్తమగుటకు పూర్వమునందే ఈ స్త్రీక పుంసవనమును చేయుంప
వలయును. ఎటులననగా — గోసముదాయము నిలుచుస్థలమునందున్నట్టి వట్టిచెట్టు
యొక్క తూర్పు కొమ్మయందుగాని ఉత్తరపు కొమ్మయందుగాని ఉన్నట్టియు చెడి
పోనట్టియు మొగ్గలవలెనుండునట్టియు రెండుచిగుళ్ళను గ్రహించి శ్రేష్ఠములైన
రెండు మినపగింజలతోగాని రెండు తెల్లఆవగింజలతోగాని కలిపి పెరుగు నందుంచి
పుష్కమి నక్షత్రముతో కూడిన దినమునందు గర్భిణీ స్త్రీ పానముచేయవలయును.
ఈవిధముగనే, ఇతరములైన జీవకము ఋషభకము ఉత్తరేణి ములుగోరింట వీని
అన్నిటియొక్కగాని ఒక్కొక్కదానియొక్కగాని ఇష్టానుసారముగ కొన్నిటి
యొక్కగాని కల్కములను గ్రహించి పాలతోకలిపి పానము చేయవలయును. కీట
కముచే గోడయందు నిర్మింపబడిన గూడునుగాని మత్స్యకోద్రమునుగాని దోసిలి
పరిమాణముకల ఉదకమునందు ఉంచి పుష్కమినక్షత్రముతోకూడిన దినమునందు
పానముచేయవలయును. ఈవిధముగనే బంగారముతోగాని వెండితోగాని ఇనుముతో
గాని చిన్నవిగను అగ్నివర్ణము కలిగినవిగను నుండు పురుషవిగ్రహములను చేయించి
పెరుగునందుగాని దోసిలిప్రమాణముకల ఉదకమునందుగాని ఉంచి పుష్కమి నక్షత్ర

మనందు నిశ్శేషముగ పానము చేయవలయును. పూర్వమునందు చెప్పబడిన వస్తువులను పుష్యమి నక్షత్రమునందు మద్యగనూరి దానిని ఉడక బెట్టుచు దానియొక్క ఆరిం ఆఘ్రాణింపవలయును. ఆమద్యనే నీటితో కలిపి రసమును తీయవలయును. గర్భిణీస్త్రీ తనయొక్క శిరస్సు గడపమీదనుండునట్లు పరుండి దూదితో ఆరసమును గ్రహించి తనమక్కుయొక్క కడిరంధ్రమునందు విడువవలయును. ఇట్లు పుంసవనవిధులు చెప్పబడినవి. బ్రాహ్మణులుగాని ఆవులుగాని చెప్పినట్టియు అనుకూలములైనట్టియు ఇతరములైన పుంసవనములనుకూడ ఆచరించవచ్చును.

గర్భస్థాపనములు.

మూ॥ అతః ఊర్ధ్వం గర్భస్థాపనాని వ్యాఖ్యాస్యామః—విద్యో బ్రాహ్మీ శతవీర్యా సహస్రవీర్యాఽమోఘాఽవ్యథా శివా బలాఽరిష్టా వాత్స్యపుష్పీ విష్వక్సేనకాంతా చ, ఆసామోషధీనాం శిరసా దక్షిణేన పాణినా ధారణం, ఏతాభిశ్చైవ సిద్ధస్య పయసః స్పృహో వా పానం, ఏతాభిశ్చైవ పుష్పే పుష్పే స్నానం, సదా సమాలభేత చ తాః, తథా సర్వాసాం జీవనీయోక్తానా మోషధీనాం సవోపయోగస్తైస్తైరుపయోగవిధిభిః; ఇతి గర్భస్థాపనాని వ్యాఖ్యాతాని భవన్తి || 18 ||

అ॥ పిమ్మట గర్భస్థాపనములను చెప్పుచున్నాము. చేదు పుచ్చ, సరస్వతియాకు గరిక, గరిక భేదము, కలిగొట్టు, తిప్పతీగ, కరక్కాము, మత్తవపులగము, కటుకగోహిణి, పచ్చము త్తవపులగము, ప్రేంఖణము ఈఓషధులను శిరస్సునందును కుడిచేతి యందును ధరించుట, ఈఓషధులతోడనే తయారుచేయుబడిన పాలనుగాని ఘృతమునుగాని పానముచేయుట, వీనితోడనే కాచబడిన జలముచే ప్రతి పుష్యమి నక్షత్రమునందును స్నానముచేయుట, ఈఓషధులను ఎల్లప్పుడు పొందియుండుట, జీవనీయ గణమునందు చెప్పబడిన సమస్తద్రవ్యములను ఆయాప్రయోగవిధులను ఎల్లప్పుడు నుపయోగించుట ఇవి గర్భస్థాపనములుగ నుండును.

గర్భమునకు విఘాతమునుకలిగించు భావములు.

మూ॥ గర్భోపఘాతక రాస్త్విమే భావా భవన్తి; తద్యథా—ఉత్త టుకవిషమకఠినాసన సేవిన్యా వాతమూత్ర పురీష వేగానుపరున్ధత్యా దారుణానుచితవ్యాయామ సేవిన్యాస్తీక్ష్ణోష్ణాతిమాత్ర సేవిన్యాశ్చ గర్భోమిరియతేఽన్తఃకుక్షేర కాలే వా సగ్రింసతే శోషి వా భవతి, తథాఽభిఘాతప్రసీదనైః శ్వభకూపప్రసాతోద్దేశావలోకనై ర్వాఽభీక్షా మాతుః ప్రపతత్యకాలే, తథాఽతిమాత్రసంక్షోభిభిర్యానై రప్రియాతి మాత్రశ్రవణై ర్వాః ప్రతతోత్తానశాయిన్యాః పునర్గర్భస్య నాభ్యా

శ్రీయా నాడీ కణ్ఠమును వేష్టయతి, విన్యసశాయిని సక్తంచారిణీ
 చోన్మత్తః జనయతి, అపస్మారిణం పునః కలికలహశీలా, వ్యవాయ
 శీలా దుర్వపుషమహీకం స్త్రైణం వా, శోకనిత్యా భీతమపచితమ
 ల్పాయుషం వా; అభిధ్యాతీ పరోపతాపినమీర్ష్యుః స్త్రైణం వా,
 స్తేనా త్వాయాసబహులమతిద్రోహిణమకర్మశీలం వా, అమర్షిణీ
 చణ్డమౌషధికమసూయకం వా, స్వప్ననిత్యా తన్ద్రాగ్రిలు మబుధ మ
 ల్పగ్నిం వా, మద్యనిత్యాపిపాసాఽమల్పస్మృతిమనవస్థితచిత్తం వా,
 గోధామాంసప్రియా శార్కరిణమశ్మరణం శనై ర్మేహినం వా, వరాహ
 మాంసప్రియా రక్తాక్షం క్రధన మనతిపరుషరోమాణం వా, మత్స్య
 మాంసనిత్యా చిరనిమేషం స్తబ్ధాక్షం వా, మధురనిత్యా ప్రమేహినం
 మూకమతిస్థూలం వా, అన్లుసిత్యా రక్తపిత్తినం త్వగక్షిరోగిణం
 వా, లవణనిత్యా శీఘ్రవలీపలితం ఖాలిత్యరోగిణం వా, కటుకనిత్యా
 దుర్బలమల్పశుక్రిమనపత్యం వా, తిక్తనిత్యా శోషిణమబలమపచితం
 వా, కషాయనిత్యా శ్యావమానాహినముదావర్తినం వా, య్యచ్చ
 యస్య యస్య వ్యాధేషు దానముక్తం తత్తదాసే మానాఽన్వత్వత్నీ
 తద్వికారబహులమప్యం జనయతి, ప్రిజాస్తు శుక్రదోషా మాతృ
 జైరపచారై ర్వాఘ్నితాః, ఇతి గర్భోపఘాతకరా భావా వ్యా
 ఘ్నితాః ॥ 19 ॥

అ॥ క్రింద చెప్పబోవు భావములు గర్భమునకు విఘాతమును కలిగించునవిగ నుం
 డును. ఎటులననగా—పృష్ఠ రాగమాననట్లును హెచ్చుతగ్గులుగనున్న ప్రదేశములయం
 దును కఠినప్రదేశములయందును కూర్చుండునట్టియు, వాతము మాత్రము పురీషము
 వీనియొక్క వేగములను అడ్డగించునట్టియు, దారుణమును అనుచితమునైనవ్యాధియు
 మును ఆచరించునట్టియు, తీక్ష్ణోష్ణగుణములుకల పదార్థములను అధికముగ సేవించు
 నట్టియు, అధికముగ భుజించునట్టియు స్త్రీయొక్క గర్భము కుక్షీయందు మరణము
 నొందును. లేక అకాలమునందు ప్రసవించును. లేక కృశించును. దెబ్బతగులుట
 నొక్కబడుట వీనివలనగాని అకాలమునందు గర్భపాతము కలుగును. మిక్కిలితీక్షోభను
 యానములచే ప్రయాణముచేయుట ఆహితములైన విషయములను అధికముగ వినుట
 వీనివలన కూడ అకాలమునందు గర్భపాతము కలుగును. గర్భిణీస్త్రీ ఎల్లప్పుడు
 వెల్లకిల పరుండినయెడల గర్భముయొక్క నాభి నాశ్రయించుకొనియుండు నాడి
 అట్టి గర్భముయొక్క కంఠమును చుట్టి వేయును. గర్భిణీస్త్రీ ఆచ్ఛాదనములేని ప్రదేశ
 శమునందు శయనించినను రాత్రియందు సంపరించినను ఉన్మాదముకలవానిని కనును.

తరుచు వాక్కులహమును శరీరకలహమును చేసినచో అపస్మారముకలవానిని కనును. అధిక మైథునము నాచరించినచో దుష్టశరీరముకలవానిని గాని సిగ్గులేనివానిని గాని స్త్రీస్వభావముకలవానిని గాని కనును. ఎల్లప్పుడును దుఃఖించినచో భయస్వభావము కలవానినిగాని కృశించినవానినిగాని అల్పాయువుకలవానినిగాని కనును. దోహచితను కలిగియున్నచో పరులకు బాధకలిగించువానినిగాని అసూయకలవానినిగాని స్త్రీస్వభావముకలవానినిగాని కనును. చోరస్వభావముకలదైనచో అధిక మైన ఆయాసముకలవానినిగాని దోహస్వభావముకలవానినిగాని కృత్యములనాచరింపని వానినిగాని కనును. క్రోధముకలదైనచో కోపముకలవానినిగాని మోసగించువానినిగాని అసూయకలవానినిగాని కనును. అధిక నిద్రకలదైనచో నిద్రాస్వభావముకలవానినిగాని మూర్ఖునిగాని అగ్నిమాంద్యముకలవానినిగాని కనును. ఎల్లప్పుడు మద్యపానము కలదైనచో దప్పికకలవానినిగాని స్వల్పమైనజ్ఞాపకశక్తికలవానినిగాని స్తిమితము లేనిమనస్సుకలవానినిగాని కనును. ఉడుముమాంసము ఎల్లప్పుడును తినునదైనచో శర్కరామేహముకలవానినిగాని ఆశ్మరీవ్యాధికలవానినిగాని శనైర్మేహముకలవానినిగాని కనును. ఎల్లప్పుడును పందిమాంసమును తినుదైనచో ఎఱ్ఱని నేత్రములుకలవానినిగాని హత్యచేయువానినిగాని మిక్కిలిపరుషములైన రోమములుకలవానినిగానికనును. చేపలమాంసమునుతినునదైనచో చిరనిమేషముకలవానినిగాని స్తబ్ధములైన నేత్రములుకలవానినిగానికనును. మధురరసమును సేవించునదైనచో ప్రమేహముకలవానినిగానిమూగవానినిగానిమిక్కిలిస్థూలముగ నుండువానినిగానికనును. అమలరసమును సేవించునదైనచో రక్తపిత్తముకలవానినిగాని చర్మవ్యాధులుకలవానినిగాని నేత్రవ్యాధులుకలవానినిగాని కనును. అవణరసమును సేవించునదైనచో శీఘ్రముగముడుతిలుపడుశరీరముకలవానిగాని శీఘ్రముగ నెరయు వెంట్రుకలుకలవానినిగాని బట్టతలకలవానినిగాని కనును. కటురసమును సేవించునదైనచో దుర్బలునిగాని స్వల్పశుక్రముకలవానినిగాని వంధ్యునిగాని కనును. తిక్తరక్తమును సేవించునదైనచో తీయకలవానినిగాని బలములేనివానినిగాని కృశించినవానినిగాని కనును. కషాయరసమును సేవించునదైనచో శ్యావవర్ణముకలవానినిగాని ఆనాహముకలవానినిగాని ఉదావర్తముకలవానినిగాని కనును. ఆయావ్యాధులకు నిదానములుగ చెప్పబడినవానిని సేవించునదైనచో ఆయావ్యాధులుఅధికముగ కలవానిని కనును. ఈఅపచారములచే గర్భమునకు తల్లివలన విఘాతముకలుగువిధముననే ఈఅపచారములుకల తండ్రియొక్క శుక్రదోషమువలనకూడ గర్భమునకు విఘాతము కలుగును. ఇట్లు, గర్భముకునవిఘాతమునుకలిగించు భావములు చెప్పబడినవి.

మూ॥ తస్మాదహితానాహారవిహారాన్ ప్రజాన పదమిచ్ఛన్తి
స్త్రీ విశేషేణ వర్జయేత్ ; సాధ్యాచారా చాత్మానముపచరేద్ధితా
భ్యామాహారవిహారాభ్యామ్ ॥ 30॥

అ॥ అందువలన, శ్రేష్ఠమైనసంతానమునుకోరు స్త్రీ అహితములైన ఆహార విహారములను తస్పక విస్మరింపవలయును. యోగ్యములైన ఆచారములుకలదై హితకరములైన ఆహారవిహారములచే తనను ఉపచరించుకొనవలయును.

గర్భిణీస్త్రీకి చికిత్సావిధానము.

మూ॥ వ్యాధీంశ్చాస్యా మృదుమధురశిశిరసుఖసుకుమారస్త్రాయై
రాషధాహరోపచార్తైరుపచరేత్, న చాస్యా వనువివిరేచనశిశో
విరేచనాని ప్రయోజయేత్, నరక్త మవసేచయేత్, సర్వకాలం చనా
స్థాపనమనువారణం వా కుర్యాదన్యత్రాత్యయికాద్వ్యాధేః, అష్టమం
మాసముపాదాయ వమనాదిసాధ్యేషు పునర్వికారేష్వాత్యయి కేషు
మృదుభిర్వమనాదిభిస్తదర్థ కారిభిర్వోపచారః స్యాత్, పూర్ణమివతైల
పాత్రమసంక్షోభతాస్తర్వత్నీ భవత్యుపచార్యా ॥2॥

అ॥ గర్భిణీస్త్రీయొక్క వ్యాధులను, సామ్యములుగను మధురములుగను శీత
లములుగను సుఖకరములుగను సుకుమారములుగను నుండు ఔషధములు ఆహారములు
ఉపచారములు వీనిచే ఉపచరింపవలయును. గర్భిణీస్త్రీకి వమనము విరేచనము
నస్యము రక్తమోక్షము వీనిని చేయింపకూడదు. ఆస్థాపనవస్తినిగాని అనువాసనవస్తిని
గాని ఎల్లప్పుడూను చేయింపకూడదు. అనవసరమైన వ్యాధిలిగినచోచేయింపవచ్చును.
ఎనిమిదవమాసము మొదలుకొని వమనము మొదలగువానిచేతనే సాధింపతగిన వ్యాధులు
కలిగియెడల మృదుద్రవ్యములతో చేయబడిన వమనాది కర్మలచేగాని అట్టిప్రయో
జనమునుచేయు ఇతరక్రియలచేగాని చికిత్సింపవలయును. గర్భిణీస్త్రీని తైలముతో
నిండియున్న పాత్రనువలె క్షోభనుకలిగింపని క్రియలచే నుపచరింపవలయును.

మూ॥ సా చేదపచారాద్వయోస్త్రీషు వా మాసేషు పుష్పం
పశ్యేన్నాశ్చ గర్భః స్థాస్యతీతి విద్యాత్, అజాతసారా హి తస్మిన్
కాలే భవన్తి గర్భాః ॥3॥

అ॥ గర్భిణీస్త్రీకి రెండవమాసమునందుగాని మూడవమాసమునందుగాని అపచార
ములవలన రజస్సు కనుపించినయెడల గర్భము నిలువదని తెలిసికొనవలయును. ఈ
మాసముల నుండు గర్భము దృఢత్వమును పొందియుండదు.

గర్భస్థాపనవిధానములు.

మూ॥ సా చేచ్ఛతుష్ప్రభృతిషు మాసేషు క్రోధశోకాసూ
యేర్వాభయత్రాసవ్యవాయవ్యామూమసంక్షోభ సంధారణమమాశన
శయనస్థాన యుత్పిపాసాద్యతియోగాత్కదాహారాద్వా పుష్పం పశ్యే
త్తస్యా గర్భస్థాపనవిధిముపదేత్యాచుః, పుష్పదర్శనాదేవైనా బ్రూ
యాత్ — శయనం తావన్మృదుసుఖశిశిరాస్తరణం స్తీర్ణమీషదవనతి
శిరస్కం పత్రిపద్యస్వేతి; తతో యష్టిమధుకసర్పిర్భ్యాం పరమశిశిర

వారిణి సంస్థితాభ్యాం పిచుమాప్లావ్యోపస్థసమీపే స్థాపయేత్తస్యః,
 తథా శతధౌతసహస్రధౌతాభ్యాం స్పృశ్యమానో నాభేః సర్వతః
 ప్రదివ్యత్, గవ్యేః చై నాం పయగా సుశీతేన మధుకామ్బునా వా
 న్యగ్రోధానకమాయేణ వా పరిషేచయేదధో నాభేః, ఉదకం వా
 సుశీత మనగాహయేత్, క్షీరిణాం కషాయదుగ్రమాణాం చ స్వరసః
 పీతాని కేలాని గ్రాహయేత్, న్యగ్రోధాదిసిద్ధయోర్వా క్షీరఃస్పృశ్యః
 పిచుం గ్రాహయేత్, అతశ్చైవాక్షమాత్రం ప్రాశయేత్ప్రాశయేద్వా
 కేవలం చ క్షీరసర్పిః, పద్మోత్పలకుముదకీజ్జల్యాంశౌచస్యై సమధు
 శర్కరాన్ లేహర్థం దద్యాత్, శృణ్గాటకపుష్కరబీజకశేరుకాన్
 భక్షణార్థం, గన్ధప్రియజ్వసితోత్పలశాలూకోదుమ్బరశలాటున్యగ్రోధ
 శుణ్గాని వా పాయయేదేనామాజేన పయసా, పయసా చై నాం బలా
 తిబలాశాలిషష్టి కేషుమూకాకోలీశ్యతేన సమధుశర్కరం రక్తశాలీ
 నానూదనం మృదుసురభిశీతం భోజయేత్, లావకపిష్టలకురజ్జశమ్బు
 శశహఃశైణకాలపుచ్చకరసేన వా ఘృతసలిలసిద్ధేన సుఖశిశికోపవాత
 దేశస్థాం భోజయేత్, తథా కోధకోకాయాసవ్యవాయవ్యానూ
 మతశ్చాభిరక్షేత్, సామ్యాభిశ్చై నాం కథాభిర్మనోఽనుకూలాభిరుపా
 సీతి, తథాఽన్యా గర్భస్థితి || 23 ||

అ॥ గర్భిణీస్త్రీ నాలుగవమాసము మొదలు కోపము శోకము అనూయ ఈర్ష్య
 భయము ఉద్వేగము మైథునము వ్యాయామము సంక్షోభము వేగధారణము విషమాహారము
 విషమశయనము విషమాసనము అకలి దప్పిక వీనిని అధికముగ పొందుటవలన గాని
 దుష్టమైన ఆహారమును సేవించుటవలన గాని రజస్సుకనబడినయెడల అట్టి స్త్రీకి గర్భస్థా
 పవిధానములను చెప్పదున్నాము. రజస్సుకనపడగ నే ఆమెకు, మెత్తగనుచు ఖరము
 గను చల్లగనుండువస్త్రాదులచే పరువబడినదిగను నున్న శయ్యయందు శిరస్సుపల్లముగ
 నుండునట్లు పరుండవలయునని చెప్పవలయును. పిమ్మట అతిమధురముతో కూడిన ఘృత
 మును మిక్కిలి చల్లగనున్న నీటియందుంచి అనేతియందు దూసని తడిపి యొనిపైన
 నుంచవలయును. శతధౌతఘృతమును గాని సహస్రధౌతఘృతమును గాని నాభియొక్క
 క్రిందిభాగమునందంతటను పూయవలయును. అవుపాలతో గాని యష్టిమధుకము చేర్చ
 బడిన చల్లని ఉదకముచే గాని న్యగ్రోధానకణద్రవ్యములయొక్క కషాయముతో గాని
 నాభియొక్క క్రిందిభాగమును తడుపవలయును. లేక చల్లని ఉదకమునందు స్నాన
 మును చేయింపవలయును. కషాయరసము కలమట్టి మొదలగు క్షీరవృక్షములయొక్క
 స్వరసమునందు తడుపబడిన గుడ్డలను యొనిపైన నుంచవలయును. న్యగ్రోధానకణ
 ద్రవ్యములతో తయారుచేయబడిన పాలయందు గాని నేతియందు గాని తడుపబడిన

దూడని యోగి పైన నుంచవలయును. ఇట్టి పాలను గాని, నేతిని గాని కర పరిమాణముగ పానమును కూడ చేయించవలయును లేక కేవలక్షీరము వలన జనించిన మృతమును పానము చేయింపవలయును. తామర నల్లకలువ తెల్లకలువ వీనియొక్క కింజల్కము లను తేనె పంచదార వీనితో కలిపి ఈయవలయును పరికగడ్డ మెట్టతామర గింజలు నమ్మదుంపలు వీనిని తినిపి పవలయును. గంధక చోరములు ప్రేంఖణము నల్లకలువ గుంప లేతివైన మేడికాయలు మట్టిచిగుళ్లు వీనిని మే పాలయఁదు కలిపి పానము చేయి పవలయును. రక్తకాలి సంబంధ మైనట్టియు తేనె నెయ్యి వీనితో కూడిన ట్టియు మృదువుగను సుగంధయు క్తముగను చల్లగను నున్నట్టియు అన్నమును, బల అతిబల వరివేళ్లు ఆరువది దినములకు ఫలించు వరియొక్క వేళ్ళు చెరుకు వేళ్ళు కాకోలి వీనితో కాచబడిన పాలతో భుజింప చేయవలయును. లావుకపిట్ట కపింజలపక్షి లేడి ఎర్రనిజిరక కుండలు ఇట్టి నల్లనియిట్టి కాలపుచ్చము వీనియొక్క మాంసరసమును నెయ్యి ఉదకము వీనితో తయారుచేసి దీనితో గాని సుఖముగను చల్లగను గాలిఁబది గను నున్న ప్రదేశమునందు కూర్చునియున్న స్త్రీని భుజింపజేయవలయును. కోపము దుఃఖము ఆయాసము మైథునము వ్యాయామము వీనిని విడిచిపెట్టింప వలయును. సౌమ్యములైనట్టియు నానస్సునకు అనుకూలము లయినట్టియు కథలను చెప్పవలయును. ఇట్లు చేసిచో ఈ స్త్రీయొక్క గర్భము నిలుచును.

ఉపవిష్టకోదర నాగోదర ములవిచరణము.

మూ॥ యన్యః పున గామన్య మాత్పుష్పగర్భనం స్వాత్, ప్రియస్తత్తస్యా గర్భబాధకః భవతి, విరుద్ధోపక్రమత్వాత్తయోః, యన్యః పునరుష్ణతీక్ష్ణోపయోగాద్గర్భిణ్యా మహతి సంజాతనారే గర్భే పుష్పగర్భనం స్యావన్యో నా యోనిప్రసావః, తస్యా గర్భో వృద్ధి న ప్రాప్నోతి నిచ్ఛతత్వాత్. స కాలమవతివష్ట తేఽతిమాత్రం, తము పపిష్టకమిత్యాచక్షుతే కేచిత్, ఉపవాసనతకర్మపరాయాః పునః కదాహారామూః స్నేహద్వేషిణ్యా వాతప్రకోపణోక్తాన్యసేవమానా యా గర్భో న వృద్ధిం ప్రాప్నోతి పరిశుష్కత్వాత్, స చాపి కాల మవతిష్ట తేఽతిమాత్రం, అతిమాత్రస్పదనశ్చ భవతి, తం నాగోదర మిత్యాచక్షుతే ॥ 4॥

అ॥ గర్భిణీ స్త్రీకి ఆమసంబంధము వలన రజోదర్శన మైనయెడల, గర్భస్రావ మును ఆమమును పరస్పర విరుద్ధములగు చికిత్సలు కలవగుటవలన అట్టి రజోదర్శనము గర్భమునకు బాధను కలిగించునదిగనుండును. గర్భము గొప్పదిగను దృఢత్వము కలది గను నున్నను ఏగర్భిణీస్త్రీకి ఉష్ణవీర్యమును తీక్ష్ణగుణమును కల పదార్థములను సేం చుటవలన రజోదర్శనముగాని ఇతిర విధమగుయోనిస్రావముగాని కలుగునో అట్టి స్త్రీ యొక్క గర్భము స్రావము కలదగుటలన వృద్ధి నొంద నేరదు. అట్టి గర్భము గర్భా శయమునందు చాలకాలము వరకు నుండును. దీనిని కొందరు ఉపవిష్టకోదరమని

చెప్పెదరు. ఉపవాసములను వ్రతములను కర్మలను ఆచరించునట్టియు దుష్టాహారమును సేవించునట్టియు స్నేహమును ద్వేషించునట్టియు వాప్రకోపమును కలిగించునవిగ చెప్పబడిన వానిని సేవించునట్టియు గర్భిణీస్త్రీయొక్క గర్భము క్షీణించుట వలన వృద్ధి నొంద నేరదు. అట్టి గర్భముకూడ గర్భశయమునందు చాలకాలమువరకు నుండును. మరియు నిది అధికముగ కదలుచునుండును. దీనిని నాగోదరముని చెప్పెదరు.

ఉపవిష్టకోదర నాగోదరములయొక్క చికిత్స.

మూ॥ నాగోస్తయోరుభయోరపి చికిత్సితవిశేషముపదేత్యౌ
మః—భౌతికజీవనీయబృంహణీయమధుర వాతహార సిద్ధానాం సర్విషా
ముపయోగః, నాగోదరే తు యోనివ్యాపన్నిద్దిప్తపయసామామగర్భా
ణాం గర్భవృద్ధిక రాణాం చ, సంభోజనమేతై రేవ సిద్ధైశ్చ ఘృతాదిభిః
సుభిక్షాయాః, అభీక్ష్యం యానవాహనావమార్జనావజృమ్భణై రుపపాదన
మితి ॥ 25 ॥

అ॥ ఉపవిష్టకోదరమును నాగోదరమును కల గర్భిణీస్త్రీలకు చికిత్సావిశేషమును చెప్పుచున్నాము. వీరికి— పిశాచాదిభూతములను నశింపచేయునట్టియు జీవనీయ గణమునందు చెప్పబడినట్టియు బృంహణకరములైనట్టియు మధురగణమునందు చెప్పబడినట్టియు వాతమును హరించునట్టియు ద్రవ్యములతో తయారుకాబడిన ఘృతములను ఈయవలయును. నాగోదరమునందు—యోనివ్యాపత్తులకు చెప్పబడిన పాలను ఆమగర్భములను (గ్రుడ్లను) గర్భమునకు వృద్ధినికలిగించు ద్రవ్యములను ఉపయోగింపవలయును. మరియు ఈ ద్రవ్యములతో తయారుచేయబడిన ఘృతము మొదలగు వానితో భోజనమును ఆకలిగ నున్నప్పుడు భుజింపచేయవలయును. యానములయందును వాహనములయందును ప్రయాణముచేయుట, స్నానముచేయుట, ఆవలింతలు కలుగుట వీనిని అధికముగ ఆచరించునట్లు చేయవలయును.

గర్భముకదలకుండునప్పుడు చేయవలసినవిధానము.

మూ॥ యస్యాః పునర్గర్భః ప్రసుప్తో న స్పృష్టతే తాం శ్యేన
మత్స్యగవయతిత్తిరితామ్ర చూడశిఖినామన్యతమన్య సర్విష్మతా రసే
న మాషయాషేణ వా ప్రభూతసర్విషా మూలకయాషేణ వా
రక్తశాలీనామోదనం మృదుమధురశీతం భోజయేత్, తైలాభ్య
జ్జేన చాస్యా అభీక్ష్య ముదరవజ్ఞుణోరుకటీపార్శ్వప్రప్తపదేశాసేషదు
ష్టేనోపాచరేత్ ॥ 26 ॥

అ॥ ఏస్త్రీయొక్క గర్భము అణగియుండి కదలకుండునో అట్టి స్త్రీకి— దేగచేపలు గవయ్యుగము తిత్తిరిపక్షి కొడి నెలలి వీనితో దేనియొక్క మాంసరసము

నైనను నేతితో సంస్కరించి దానితోగాని మిఁపకట్టుతోగాని అధికముగ నేతితో కూడిన ముల్లంగికట్టుతోగాని రక్తశాలిసంబంధమైనట్టియు మృదువుగను మధురముగను శీతలముగను నున్నట్టియు అన్నమును భుజింపచేయువలయును. ఇట్టి స్త్రీయొక్క ఉదకము గజ్జలు తొడలు కటివ్రజేశము పార్శ్వములు పృష్ఠప్రదేశము వీనియందు కొంచె ముష్ణముగనున్న తైలమును అధికముగ పూయవలయును.

గర్భిణీస్త్రీకికలుగు ఉదావర్తమునకు చికిత్స.

మూ॥ యస్యాః పునరుదావర్తవిబద్ధః స్యాదప్తమే మాసే న చానువాసనసాధ్యం మన్యేత, తతోఽస్యాస్తద్వికారప్రశమనముప కల్పయేన్నరూహం, ఉదావర్తో హ్యుపేక్షితః సహసా సగర్భాం గర్భిణీం గర్భమథవాఽతిపాతయేత్, తత్ర వీరణశాలిషష్టికకుశ కాశే యువాలికావేతసపరివ్యాధములాలానాంభూతీ కానంతాకాశ్మర్యపరూషక మధుకమృద్వీకానాం చ పయసాఽర్థోదకేనోద్గమయ్య రసం పిరూల విభీతికమజ్జతిలకల్క సంప్రయుక్త మీషల్లనణనునత్కుష్ణం నిరూహం దద్యాత్, వ్యవగతబద్ధాం చై నాం సుఖశలిలపరిషిక్తాజ్ఞాం స్థైర్యకర మవిదాహినమాహారిం భుక్తవతీం సాయ మధుకసిద్ధేనతై లేనానువాస యేత్, న్యుజ్ఞాం త్వేనామాస్థాపనానువాసనాభ్యాముపచరేత్ ॥27॥

ఆ॥ గర్భిణీస్త్రీకి ఎనిమిదవ మాసమునందు ఉదావర్తమువలన విబంధము కలిగి, అనువాసనవస్తిని చేయుటకు వీలులేనిచో ఆ బాధతగ్గుటకై నిరూహవస్తిని చేయింపవలయును. ఉదావర్తమును చికిత్సింపక ఉపేక్షించినచో అది వెంటనే గర్భముతోకూడిన గర్భిణీస్త్రీనిగాని లేక కేవలగర్భమునుగాని నశింపచేయును. అట్టి ఉదావర్తమునందు అవుకుకలవు పరిషష్టికధాన్యము దర్భ రెల్లు ఇత్తోలిక యనెడి చెరను ప్రబ్బలి నీటి పేము వీనియొక్క వేళ్ళను, కామంచిగడ్డి సుగంధిపాల పెగు మ్మడు చిట్టిత అతిమధురము ద్రాక్ష వీనిని కలిపి సగము నీళ్ళుకలిసిన పాలతో కషాయము కాచి ఆకషాయమునందు చారపప్పు తానికాయపప్పు నువ్వులు వీని కల్కమును కొద్ది సైంధవలవణమును కలిపి కొంచెము వెచ్చగనున్న దానితో నిరూహవస్తిని చేయవలయును. విబంధము పోయిన ఈ స్త్రీకి సుఖోష్ణముగనున్న ఉదకముతో స్నానమునుచేయించి పిమ్మట స్థైర్యమును కలిగించునట్టియు విదాహమును కలిగింపనట్టియు ఆహారమును భుజింపచేసి అతిమధురముతో తయారుచేయబడిన తైలముచే సాయంకాలమునందు అనువాసనవస్తిని చేయింపవలయును. ఇట్టి స్త్రీకి ఆస్థాపనవస్తినిగాని అనువాసనవస్తినిగాని అధోముఖము కలదిగనున్నప్పుడు చేయింపవలయును.

గర్భము మృతినొందినప్పుడు కలుగులక్షణములు.

మూ॥ యన్యః పునరతిమాత్రదోషోపచయాద్వా తీక్ష్ణోష్ణాతి
మాత్రసేవనాద్వా వాతమూత్రపురీషవేగధారణైర్వా విశమాశన
శయనస్థానసంపీడనాభిఘాతైర్వా, క్రోధశోకేర్వాసూయాభయత్రా
సాదిభిర్వా సాహసైర్వాఽపరైః కరభిరస్తఃకుక్షేర్గర్భో మ్రియతే,
తస్యాః స్తిమితం స్తబ్ధముదర మాతతం శీతమశ్మస్తగ్గతమిన భవత్య
స్పష్టో గర్భః శూలమధికముపజాయతే న చాన్యః ప్రాదుర్భవన్తి
యోనిర్న ప్రసవత్యక్షిణీ చాన్యః స్రస్తే భవతస్తామృతి వ్యథతే
భ్రమతే శ్వసిత్యరతిబహులా చ భవతి న చాన్య వేగప్రాదుర్భావో
యథానదుపలభ్యత ఇత్యేవంలక్షణాం స్త్రియం మృతగర్భేయమితి
విద్యాత్ ॥ 28॥

ఆ॥ దోషములధికముగ కూడుకొనుటవలనగాని తీక్ష్ణగుణమును ఉష్ణవీర్యమును
కల పదార్థములను అధికముగ సేవించుటవలనగాని వాతము మూత్రము పురీషము వీని
యొక్క వేగులను ఆరికట్టటవలనగాని విషమాహారము విషనుశయనము విషమ
ముగ కూర్చొనుట పిడింపబడుట కొట్టబడుట వీనిలలనగాని కోపము శోకము ఈర్ష్య
అనూయ భయము ఉద్వేగము మొదలగువానివలనగాని ఇతరములైన సాహసకృత్య
ములవలనగాని కుక్షిలోపల గర్భము మృతినొందును. అట్టి స్త్రీయొక్క ఉదరము స్తిమి
తముగను స్తబ్ధముగను విస్తరింపబడినదిగను చల్లగను లోనరాయి కలదానివలెను నుండు
ను. గర్భము కదలకుండ నుండును. అధికముగు శూల కలుగును. ప్రసవవేదనలు
కలుగ నేరవు. యోనియందు స్రావము కలుగదు. నేత్రములు జారినట్లుండును. మరియు
నీ స్త్రీ మోహమునొందును. బాధనొందును. భ్రమనొందును. శ్వాసకలగెయగును.
నుఖము లేనిదిగనుండును. వేగములు సక్రమముగ ప్రవర్తింప నేరవు. ఇట్టి లక్షణములు
కల స్త్రీని మృతినొందిన గర్భము కలవానినిగ తెలిసికొనవలయును.

గర్భము మృతినొందినప్పుడు చేయవలసినచికిత్స.

మూ॥ శస్య గర్భశల్యస్య జరాయుప్రసాతనం కర్మ సుశ
మనమిత్యాహురేకో, మంత్రాదికమథర్కవేదవిహితమిత్యేకే, పరి
దృష్టకర్మణా శల్యహస్తాఽఽహరణమిత్యేకే॥ వ్యపగతగర్భశల్యాం
తు స్త్రియమామగర్భాం సురాశీధ్వరిష్ట మధుమదిమది రాసవానామన్య
తమమగ్రే సామర్థ్యతః పాయయేద్గర్భకోష్ఠవిశుద్ధ్యర్థమార్తివిస్మరణార్థం
ప్రహర్షణార్థం చ, అతఃపరం బృంహణైర్బలానురక్షిభిః స్నేహసంప్ర

యుక్తైర్వవాగ్యాదిభిర్వా తత్కాలయోగిభిరాహారై రుపచరేద్దోష
ధాతుక్లేదివిశోషణమాత్రం కాలం, అహారం స్నేహపానై ర్నస్తిభి
రాహారవిధిభిశ్చ దీపనీయజీవనీయబృంహణీయమధుర వాతహరసమా
ఖ్యాతైరుపచరేత్, పరిపక్వగర్భశల్యానూః పుంర్విముక్తగర్భశల్యా
యాస్తదహరేన స్నేహోపచారః స్యాత్ || 310 ||

ఆ॥ శల్యరూపముగనున్న మృతగర్భమునందు జరాయువు (మావి) పడునట్లు
చేయుట అనుకూలముగనుండునని కొందరు చెప్పుచున్నారు. అథర్వణవేదమునను
చెప్పబడిన మంత్రాదికర్మలు ఉపయోగములుగనుండునని కొందరు చెప్పుచున్నారు.
కర్మలయందు అనుభవముగల శస్త్రచికిత్సకునిచే తీసివేయబడకలయునని కొందరు
చెప్పుచున్నారు. శల్యభూతమైన మృతగర్భమును తీసివేసిన పిదప పచ్చిగనున్న
గర్భశయముకల ఆస్త్రీకి గర్భకోష్ఠము శుద్ధిచేయుటకును బాధ మరచిపోవుటకును
ఉత్సాహము కలుగుటకును సుర శీఘ్రపు అర్జిష్టము మునుపు మనిర ఆసవము అను మద్య
మలలో దేనినైనను సామర్థ్యము ననుసరించి తొలగి నీయవలయును. అటుపిమ్మట
బృహణము లైనట్టియు బలమును కలిగించినట్టియు స్నేహముతో కూడి ట్టియు యవా
గువు మొదలగు వానినిగాని అట్టికాలమునందుపయోగించు అహారములనుగాని దోష
ముల యందలియు ధాతువులయందలియు క్లేదము ఆరిపోవువరకు ఈయవలయును.
దీపనములును జీవనీయములును బృంహణములును మధురములును వాతహరములును
సగుద్రవ్యములతో తయారుచేయబడిన స్నేహపానములచేతను పస్తులచేతను ఉపచ
రి పవలయును. మృతగర్భము తీసివేయబడి గర్భశయము ఆరినపిదప వెంటనే స్నేహ
ద్రవ్యములతో ఉపచారిమును చేయవలయును.

మాసక్రమముననుసరించి చేయవలసినవిధానము.

మూ॥ పరమతో నిర్వికారమాప్యాయమానస్య గర్భస్య మా
సే మాసే కర్మోపదేక్ష్యామః—ప్రథమే మాసే శక్లితా చేద్గర్భమా
పన్నా క్షీరమనుపస్కృతం మాత్రాచ్ఛేదం కాలే కాలే పిబేద న
ర్నతీ, సాత్స్యమేవ చ భోజనం సాయ, పాశ్చి భుజ్జీత, ద్వితీ
యే మాసే క్షీరమేవ చ మధురౌషధసిద్ధం, తృతీయే మాసే క్షీరం
మధుసర్పిర్యామపసంస్మజ్య, చతుర్థే మాసే తు క్షీరనననీతమక్ష
మాత్రమశ్నీయాత్, పంచమే మాసే క్షీరసర్పిః; షష్ఠే మాసే క్షీర
సర్పిర్మధురౌషధసిద్ధం, శబేద సస్తమే మాసే, తస్మి గర్భస్య కేశా
జాయమానా మాతుర్వివాహం జనయన్తితి స్త్రీయో భాషస్తే,
తన్నేతి భగవానాత్రేయః, కింతు గర్భోత్పిడనాద్ధి వాతపిత్తశ్లేష్మాణ

ఉరః ప్రాప్య విదహన్తి, తతః కణ్ఠూరుపజాయతే, కణ్ఠూమూలా చ
 కిక్కిశావాప్తిర్భవతి, తతః కోలోదకేన నవతస్య మధురౌషధ
 సిద్ధస్య పాణిశలమాత్రం కాలే కాలేఽప్యై దద్యాత్, చంద్రనమృణాల
 కలైశ్చాస్యాః స్తనోదరం విమృద్నీయాత్ శరీషధాతకీసర్వపమధుక
 చూర్ణైః కటజార్జకబీజముస్తహరిద్రాకలైశ్చార్వా నిమ్మకోలసురసమ
 జ్జీషాకలైశ్చార్వా పృషతహరిణశశరుధిరయతయా క్రిఫలమీవా, కర
 వీరపత్రసిద్ధేన వా తైలేనాభ్యజ్ఞః, పరిషేకః పునర్కాలతీమధుక
 సిద్ధేనామ్భసా, జాతకణ్ఠూశ్చ కణ్ఠూయనం వర్జయేత్త్వగ్భేదవై యాప్య
 పరిహారార్థం, అశక్యాయాం తు కణ్ఠ్యామున్నద్దనోద్ధ్వనాభ్యాం పరిహా
 రః స్యాత్, మధురమాహారజాతం వాతహరమల్పమల్ప స్నేహాలసణ
 మల్పోదకానుపానం చ భుజ్జీత, అష్టమే తు మాసే క్షీరయవాగూ
 సర్పిష్మతీం కాలే కాలే పిబేత్, తన్నేతి భద్రకాప్యః, పైశ్చల్యా
 బాధో హ్యాస్యా గర్భమాగచ్ఛేదితి. అస్త్యత్ర పైశ్చల్యాబాధ ఇత్యా
 హ భగవాన్ పునర్వసుగ్రాతేయః, సహ్యేతదకార్యం, ఏనం కుర్వతీ
 హ్యగోగఽఽగోగబలవర్ణస్వరస హరః సంపదుపేత, జ్ఞాతీనాం శ్లేష్మ
 మపత్యం జనయతి, సవమే తు ఖల్వేనాం మాసే మధురౌషధసిద్ధేన
 తైలేనానువాసయేత్, అతశ్చైచ్చవాస్యాస్తైలపిచుం యోనౌ ప్రణయే
 ద్దర్భస్థానమార్గస్నేహనార్థం; యదిదం కర్మ ప్రథమం మాసముపా
 దాయోపదిష్టమానవమాన్మాసాత్, తేన గర్భిణ్యా గర్భసమయే
 గర్భధారణే కుక్షికటీపార్శ్వపృష్ఠం మృదు భవతి, వాతశ్చానులోమః
 సంపద్యతే, మూత్రపురీషే చ ప్రకృతిభూతే సుభేన మార్గావాప
 ద్యేతే, చర్మఃఖాని చ మార్దవముపయాన్తి, బలవర్ణౌ చోపచీ
 యేతే, పుత్రం చేష్టం సంపదుపేతం సుఖినం సుభేనైషా కాలే ప్రజా
 యత ఇతి || 31 ||

అ॥ వికారములు లేకుండ వృద్ధిపొందుచున్న గర్భమునకు ప్రతిమాసమునందును
 చేయవలసిన విధానమును చెప్పచున్నాము. గర్భమును పొందినట్లు ఊహించినచో
 అట్టి స్త్రీ ప్రథమమాసమునందు, సంస్కరింపబడనట్టియు చల్లగనున్నట్టియు పాలను
 ఆయాకాలములయందు తగుపరిమాణముగ పానముచేయవలయును. మరియు సాత్మ్య
 మైన ఆహారమును ప్రాతఃసాయంకాలములయందు భుజింపవలయును. రెండవమాసము
 నందు, మధురద్రవ్యములతోకాచబడిన పాలనే త్రాగవలయును. మూడవమాసము

నందు, తేనె నెయ్యి వీనినికలిపిన పాలను త్రాగవలయును. నాలుగవమాసమునందు, క్షీరమునుండిశీయబడిన వెన్నను కర్ణ పరిమితిగ తినవలయును. అయిదవమాసమునందు, పాలనుండిజనించిన మృతమును పుచ్చుకొనవలయును. ఆరవమాసమునందు, క్షీరము నుండిజనించిన మృతమును మధురద్రవ్యములతో తయారుచేసి పుచ్చుకొనవలయును. ఏడవమాసమునందు, ఆరవమాసమునందువలె నేచేయవలయును. ఈఏడవమాసమునందు గర్భమునకు కేశములుజనించుటవలన తల్లికివిదాహముకలుగునని స్త్రీలుచెప్పెదరు. అట్లు కాదని ఆత్రేయుడు చెప్పెను. గర్భముచే వీడింపబడుటవలన వాతపిత్తశ్లేష్మములు తల్లిముక్క వక్షస్థలమును పొంది విదాహమును కలిగించును. అందువలన దురదకులు గును. దురదవలనకిక్కిసమనెడివ్యాధికలుగును అప్పుడు, మధురద్రవ్యములతోతయారు కాబడిన వెన్నను రేగుపండ్లరసముతో కర్ణ పరిమితిగ ఆయాకాలములయందు ఈయవల యును. చందనము తామరతూండ్లు వీనియొక్క కల్కముతోగాని దిరిసెన ఆరెపువ్వు ఆవాలు యష్టిమధుకము వీనియొక్క చూర్ణముతోగాని కొడిసెపాల భూతులనిగింజలు తుంగగడ్డలు పసుపు వీనియొక్క కల్కముతోగాని వేప రేగు తులసి మంజిష్ఠి వీని యొక్కకల్కముతోగాని జింక లేడి కుండేలు వీనిగత్తముతోకూడిన త్రిఫలాకల్క ముతోగాని ఈస్త్రీయొక్క స్తనములయందును శిరదరమునందును పూయవలయును. లేక గన్నేరుఆకులతోతయారుచేయబడిన తైలమును పూయవలయును. మాలతి అతి మధుమ వీనితో కాచబడిన జలముచే తడుపవలయును. దురదకలిగినచర్మముచిట్లు టయు వికృతియు కలుగకుండుటకై గోకుటును మానివేయవలయును. దురదను సహింపలేనిచో వత్తుట రాచుకు వీనిచే దురదను శమింపజేయవలయును మధుర రసపథానమైనట్టియు, వాతహరమైనట్టియు. స్నేహమును లవణమును కొద్దిగకలిపి నట్టియు ఆహారమును భుజింపవలయును. అట్లు భుజించినప్పుడు శిరదకమును స్వల్ప ముగ త్రాగవలయును. ఎనిమిదవ మాసమునందు, పాలతో తయారుచేయబడిన యవాగువునందు నేలిన కలిపి ఆయాకాలములయందు త్రాగవలయును. గర్భము నకు పింగలవర్ణముగల నేత్రములు జనించును గావున అట్లు త్రాగకూడదని భద్రకా ప్యుడుచెప్పెను. పింగలవర్ణముగల నేత్రములుజనించుగాక. అయిననుత్రాగవచ్చును. అని ఆత్రేయుడు చెప్పెను. అట్లుత్రాగినచో రోగములులేనిదై ఆరోగ్యము బలము వర్ణము స్వరము నిర్మాణము వీనియొక్క సంపత్తితోకూడినట్టియు వంశములో శ్రేష్ఠ మైనట్టియు సంతానమునుకనును. తొమ్మిదవమాసమునందు, మధుర ద్రవ్యములతో తయారుచేయబడిన తైలముచే అనువాసనన స్థిరచేయుంపవలయును. గర్భాశయమునకును మార్గమునకును నైర్మల్యముకలుగునిమిత్తము ఈతైలమునందు దూదినిముంచియోనియం దుంచవలయును. మొదటిమాసము మొదలుకొని తొమ్మిదవమాసమువరకు చెప్పబడిన ఈ కర్మను ఆదరించినచో గర్భిణీ స్త్రీకి గర్భధారణసమయమునందు కుష్టిప్రదేశము కటిప్రదేశము పార్శ్వములు పృష్ఠభాగము ఇవి మృదువుగనుండును. వాతము అను లోమముగనుండును. మూత్రపురీషములు ప్రకృతిగనుండి వానిమార్గములనుండి సుఖ ముగ బయలు వెడలును చర్మమును గోళును మృదువులుగ నుండును. బలమును వర్ణ

మును వృద్ధి నొందును. సంపత్తితో కూడినట్టియు సుఖవంతుడైనట్టియు ఇష్టుడైనట్టియు పుత్రుని సకాలమునందు సుఖముగ కనును.

సూతికాగారనిర్మాణవిధి.

మూ॥ పాక్రైచ్చవాస్యానవమాన్తాసాత్సూతికారాగారంకారయే
దపహృతాస్థిసర్కరాకపాలే దేశే ప్రశస్త్యూపరసగన్ధాయాం భూమా
పాద్మావరముదద్వారం వాబైల్వానాంకాష్ఠానాంతైన్దుకైశ్శువకానాం
భల్లాతకానాం వారుణానాం ఖాదిరాణాం వా, యాని చాన్యాయసి
బ్రాహ్మణాః శంసేయురథర్వవేదవిదః, తద్వసనాపనాచ్ఛానాపి
ధానసంపదుపేతంవాస్తువిద్యాహృదయయోగాగ్ని సలిలోలూఖః వస్త్వ
స్థానన్నానభూమిమహానమృతసుఖం చ ॥౩౨॥

అ॥ గర్భిణీస్త్రీకి తొమ్మిదవ మాసము రాకుండగ నే సూతికాగారమును ఈ
క్రింద చెప్పబోవు విధమున నిర్మింపవలయును. ఎముకలును బాళ్ళును పెముకలును తీసి
వేయబడిన ప్రదేశమునందు ప్రశస్తములైన రూపము రసము గంధము ఇవికల భూమి
యందు, మారేడు చూర్మగ గార నల్లజీడి ఇరుగుడు చండ్ర వీనితో దేయొక్క కర్రల
చేనైననుగాని అథర్వవేదము తెలిసిన బ్రాహ్మణులచే ప్రశస్తములైనచని చెప్పబడిన
ఇట్టి ఇతరములైన కర్రలచేగాని సూతికాగృహమును తూర్పుముఖముగగాని ఉత్తర
ముఖముగగాని నిర్మింపవలయును. ఆగృహము — వస్త్రములు పూతలు కష్టతలుపులు
వీనియొక్క సంపత్తుతో కూడినదిగను వాస్తువిద్యాతత్త్వియు తెలిసినవారిచే చెప్పబడిన
విధముగనున్న అగ్నిస్థానము ఉదకస్థానము రోలు మలవిసర్జన ప్రదేశము స్నాన ప్రదే
శము వంటయిల్లుఇవికలదిగను ఆ గృహముతువులప అనుకూలమైనదిగనునుండవలయును.

సూతికాగారసంభారములు.

మూ॥ తత్ర సర్పిస్తైలమధుపైన్ధవ సౌవర్చలకాలలవణవిడగ్గశుష
కిలిమనాగరపిప్పలీపిప్పలీమూలహస్తిపిప్పలీ మణ్డూకపర్ణ్యేలాలాజ్జలీనచా
చవ్యచిత్రకచిరిబిల్వహిణ్డుసర్వపలశునకతక కణకణికానీపాతసీ బల్బజభూ
ర్జకులత్థమైరేయసురాసవాః సన్నిహితాః స్యుః; తథాశ్శానౌ ద్వౌ
ద్వౌ చణ్ణముసలే, ద్వౌ ఉదూఖలే, ఖనౌ వృషభశ్చ, ద్వౌ చ తీక్ష్ణౌ
సూచీసిప్పలకౌ సౌవర్ణరాజతౌ, శస్త్రాణి చ తీక్ష్ణాయసాని, ద్వౌ చ
బిల్వమయా పర్యజౌ, తైన్దుకైశ్శుదాని చ కాష్ఠాన్యగ్ని సధుక్ష
ణాని, శ్రీయశ్చ బహోవ్య బహుశః ప్రజాతాః సౌహార్దయుక్తాః
సతతమనురక్తాః ప్రదక్షిణాచారాః ప్రతిపత్తికుశలాః ప్రకృతివత్సలా

స్వ. క్తవిషాదాః క్లేశసహిన్యోఽభిమతాః, బ్రాహ్మణాశ్చాథర్వ
వేదవిదో యచ్చాన్యదపి తత్ర సమర్థం మన్యేతి, యచ్చాన్యచ్చ
బ్రాహ్మణా బ్రూయిః యశ్చ స్త్రిస్పద్యాస్తత్కార్యమ్ || 33 ||

అ॥ అనుతికాగృహమునందు-ఘృతము తైలము తేనె సైంధవలవణముసౌవర్చ
లవణము కృష్ణలవణము వాయువిడంగములు చెంగల్వకోస్తు దేవదారు శుంఠి పిప్పళ్ళు
మోడి గజపిప్పళ్ళు మందూకబ్రహ్మి వీలకులు పొత్తిగుంప వస చక్రము చిత్ర
మాలము నెమలడుగు చెట్టు ఇంగువ ఆవాలు వెల్లులి చిల్లగింజ జీలకర్ర గోధుమగవ్వ
కడిమి అవిసి బల్బజమ నెడిగడ్డి ధూర్జపత్ర శలవలు మైరేయమ నెడిమద్యము సుర
య నెడిమద్యము ఆసవములు వీనిని సిద్ధముగ నుంచవలయును. మరియు రెండురాళ్ళు,
రెండుబరు పైనరోకళ్ళు, రెండురోళ్ళు, ఒక గాడిద, ఒక యెద్దు, బంగారముతో గాని వెం
డితో గాని చేయబడినట్టియు తీక్షణములైనట్టియు పెద్దకైనట్టియు రెండునూదులు, తీక్షణ
లోహముతో చేయబడిన శస్త్రములు, మారేడుకర్రతో చేయబడిన రెండు మంచములు,
అగ్నిని ప్రజ్వలింపచేయుటకు తుమికి గార వీని సంబంధముగు కట్టెలు వీనిని ఉంచ
వలయును. మరియు అనేకమందిని కనినట్టియు మంచిమనస్సుతో కూడినట్టియు అను
రాగముతో కూడినట్టియు శ్రేష్ఠమైన ఆచారములు కలిగినట్టియు ప్రతిపత్తియందు
నేర్పరులైనట్టియు ప్రేమగల ప్రకృతి కలిగినట్టియు విచారములేనట్టియు కష్టములను
సహించునట్టియు అనేకమది స్త్రీలు ఉండవలయును. అథర్వవేదమును తెలిసిన
బ్రాహ్మణులు ఉండవలయును. అవసరమైన ఇట్టి ఇతరములను కూడ నుంచవలయును.
మరియు బ్రాహ్మణులును వృద్ధ స్త్రీలును చెప్పనట్టి ఇతరులను కూడ నుంచవలయును.

సూతికాగారప్రవేశవిధి.

మూ॥ తితిః ప్రవృత్తే నవమే మాసే పుణ్యేఽహని ప్రశస్త
నక్షత్రయోగముపగతే ప్రశస్తే భగవతి శశిని కల్యాణే కరణే మేత్రే
ముహూర్తే శాన్తి కృత్వా గోబ్రాహ్మణమగ్నిముదకం చాదౌ
ప్రవేశ్య గోభ్యస్తృణోదకం మధులాజాశ్చ ప్రదాయ బ్రాహ్మణే
భ్యోఽక్షతాన్సుమనసో నాస్తిముఖాని చ ఫలానీష్టాని దత్త్వా, ఉదక
పూర్వమాసనస్థేభ్యోభిఽవాద్య పునరాచమ్య స్వస్తి వాచయేత్. తితిః
పుణ్యహాశ బ్దేన గోబ్రాహ్మణమనువర్తమానా ప్రదక్షిణం ప్రవిశే
త్సూతికాగారం, తత్త్రిన్ద్రా చ ప్రసవ కాలం ప్రతీక్షేతి || 34 ||

అ॥ తొమ్మిదవ మాసమువచ్చినపిదప, శుభదినమునందు ప్రశస్తమైన నక్షత్ర
ముతో కూడినట్టియు అనుకూలమైనచంద్రుడు కలిగినట్టియు శుభకరములైనకరణములు
కలిగినట్టియు మిత్రదేవతాకమైనట్టియు ముహూర్తమునందు శాంతిహోమమును చేసి
గోవులను బ్రాహ్మణులను అగ్నిని ఉదకపాత్రను ముందుగ ప్రవేశపెట్టి గోవు

అకు గడ్డిని ఉదకమును తేనెను నేలాలను ఇచ్చి బ్రాహ్మణులకు అక్షతలను పుష్పములను నాందీముఖమునకు ఉపయోగించు ఫలములను ఇచ్చి ఆసనములయందు కూర్చుండ బెట్టి నీటితో కాళ్ళు కడిగి నమస్కరించి తిరిగి ఆచమనమును చేసి ఆశీర్వాచనములను పొందవలయును. పిమ్మట మంగళవాక్యములతో గోవులను బ్రాహ్మణులను ప్రదక్షిణ పూర్వకముగ అనుసరించుచు సూతికాగృహమును ప్రవేశింపవలయును. అచ్చట నున్నదై ప్రసవకాలమును నిరీక్షించుచుండవలయును.

ఆసన్నప్రసవలక్షణములు.

మూ॥ తస్యాస్తు ఖల్విమాని లిజ్ఞాని ప్రజనన కాలమభివో భవన్తి. తద్యథా—క్షమో గాత్రాణాం, ద్లానిరాననస్య; అక్ష్యోః శైథిల్యో, విముక్తబద్ధనత్వమివ వక్షసః. కుక్షేరవస్త్రిసనం, అథో గురుత్వం, నజ్జణవస్త్రికటీకుక్షి పార్శ్వప్రస్థనిస్తోదౌ, యోనేః ప్రచ్రవణం, అనన్నాభిలాష శ్చేతి, తతోఽనస్తరమావీనాం ప్రాదుర్భావః ప్రనేకశ్చ గర్భోదకస్య ॥35॥

అ॥ గర్భిణీ స్త్రీకి ప్రసవకాలము సమీపించినప్పుడు—శరీరము బడలిక నొందుట ముఖము వాడుట, నేత్రములు జారినట్లుండుట, వక్షఃస్థలము పట్టు విడిపోయినట్లుండుట, కుక్షి ప్రదేశము జారుట, క్రింది భాగము బరువుగ నుండుట, గజ్జలు వస్త్రి ప్రదేశము కటి ప్రదేశము కుక్షి పార్శ్వములు నడుము వీచియుండు పొడిచినటుల బాధః లగుట, యోని యందు ప్రసావము కలుగుట, ఆహారము నందిష్టము లేకపోవుట ఈ లక్షణములు కలుగును. పిమ్మట ప్రసవ వేదనలు ప్రారంభమగుటయు గర్భోదకము ప్రసవించుటయు కలుగును.

ప్రసవ వేదనలు కలిగినవిదప చేయవలసినవిధానము.

మూ॥ ఆవీప్రాదుర్భావే తు భూమా శయనం విదధ్యాన్మృద్వాస్తరణోపపన్నం, తదధ్యాసీత సా, తాం తాః సమస్తతః పరివార్య యథోక్తగుణాః స్త్రియః పర్యుపాసీరన్నాశ్వాసయన్త్యో వాగ్భిర్గ్రాహణీయాభిః సాన్త్యనీయాభిః ॥36॥

అ॥ ప్రసవ వేదనలు ప్రారంభింపఁగ నే, మృదువైన ఆస్తరణముతో కూడినట్టియు భూమిమీద పరువబడినట్టియు శయనమును అధష్టింపవలయును. పూర్వమునందు చెప్పబడిన గుణములతో కూడిన స్త్రీలు ఆగర్భిణీస్త్రీని పరిష్ఠించియుండి అనుకూలములైనట్టియు ఓదార్చునట్టియు వాక్యములచే ఓదార్చుచు ఉపచరింపవలయును.

ప్రసవవేదనలుకలిగియు ప్రసవింపనప్పుడు చేయవలసినవిధి.

మూ॥ సా చేదావీభిః సంక్లిశ్యమానా న ప్రజాయేతా ధై నాం
బూరియాత్ — ఉత్తిష్ఠ ముసలమన్యతరత్ గృహ్ణీష్వానేనై తదుదూఖ
లం ధాన్యపూర్ణం ముహుర్ముహురభిజహి ముహుర్ముహురనజ్యౌభస్వ
చక్రమిస్వ చాస్తరాస్తరా, ఇత్యేనముపదిశన్త్యేకే॥ తన్నేత్వాహ
భగవానాత్తేయః—దారుణవ్యాధ్యామనన్జనం హి గర్భిణ్యాః సతత
ముపదిశ్యతే, విశేషతశ్చ ప్రజననకాలే ప్రచలితసర్వధాతుదోషా
యాః సుమార్యా నార్యా ముసలవ్యాధ్యామసమీరితో వాయు
రస్తరం లబ్ధ్వా పాణాన్ హింస్యాత్, దుష్ప్రతీకారా హి తసిజ్జన్
కాలే విశేషేణ భవతి గర్భిణీ, తస్మాన్ముసలగ్రహణం పరిహార్యమృష
యో మన్యన్తే, జృమ్భణం చక్రమణం చ పునరనుష్ఠేయమితి॥
అథాప్యై దద్యాత్కుష్ఠైలాలాజ్జలికీనచాచిత్రకచిరిబిల్వచూర్ణముపా
ఘాతుం, సా తన్ముహుర్ముహురుపజిఘ్రిత్, తథా భూర్జపత్రధూ
షం శింశపాధూషం వా, తస్యాశ్చ నగాస్తరా కటిపార్శ్వపృష్ఠసక్తి
దేశానీషదుష్టేన తే లేనాభ్యజ్యౌ సుఖమునమృద్నీయాత్, ఇత్యసేన
తు కర్మణా గర్భోఽవాక్ప్రసవ్యతే॥ ౩9॥

అ॥ ప్రసవవేదనలచే బాధపడుచు ప్రసవింపకుండనున్న స్త్రీకి — “లెమ్ము.
రోకలిని తీసికొనుము. ధాన్యముతో నింపబడిన రోలును మాటిమాటికి దంపుము.
తరుచు ఆవలింపుము, అటునిటుతిరుగుము” అని చెప్పవలయునని కొందరు చెప్పెదరు.
అది మంచిదికాదని ఆత్రేయుడు చెప్పెను. గర్భిణీస్త్రీ దారుణమైన వ్యాధిగామచును
ఎల్లప్పుడును విసర్జింపవలయునని చెప్పబడినది. ప్రసవకాలమునందు విశేషించి చలింపు
చున్న సమస్తధాతువులును దోషములును కలిగినట్టియు సుకుమారముననుండు ట్లియు
గర్భిణీస్త్రీ రోకలిచే పరిశ్రమచేసినచో వాతము ప్రకోపించి అవకాశమునుపొంది
ప్రాణములను హింసించును. అందువలన రోకలిచే పరిశ్రమచేయకూడదని ఋషులు
చెప్పిరి. ఆవలింతలను ఇటునటుతిరుగుటనుమాత్రము చేయవచ్చును. ఈ స్త్రీకిచెంగల్వ
కోష్ఠ ఏలకును పొత్తిమంప వస చిత్రమాలము నెమలడుగుచెట్టు చక్రమువలనయొక్క
చూర్ణమును ఆఘ్రాణించు నిమిత్తము ఈయవలయును. ఆమె ఆమార్గమును తరుచు
ఆఘ్రాణింపవలయును. మరియు భుజపత్ర ధూమమునుగాని ఇరుగుడుఘామమునుగాని
ఆఘ్రాణింపవలయును. ఈస్త్రీయొక్క కటిప్రదేశము పార్శ్వములు నడుము
తొడలు వీనిని కొద్దిగ వెచ్చగనున్న తైలముతో అప్పుడప్పుడు పూసి సుఖముగ
నుండునట్లు పిసుకవలయును. ఈ విధానములచే గర్భము క్రిందకు దిగును.

మూ॥ స యదా జానీయాద్విముచ్య హృదయముదరనుస్య
స్తావిశతి, వ స్తిశిరోఽవగృహ్లాతి, త్వయ స్త్యేనామావ్యః, పరివర్తతే
ఽథో గర్భ ఇతి, అస్యామవస్థాయాం పర్వజ్జమేనామారోప్య
ప్రవాహితుముపకామయేత్, కణ్ఠే చాస్యా మస్త్రమిమమనకూలా
స్త్రీజపేత్ ॥ 'క్షీతిర్జల వియతేజో వాయుర్విష్టుః ప్రజాపతిః। సగర్భాం
త్వాం సదా పాన్తు వైశేన్యం చ దిశన్తు తే ॥ ప్రసువ త్వమవిక్లిష్ట
మవిక్లిష్టాశుభాసనే। కార్తి కేయద్భూతిం పుత్రం కార్తి కేయాభిరక్షితమ్'
ఇతి ॥ తాశ్చైనాం యథోక్తగుణాః స్త్రీయోఽనుశిష్యుః—నాగ
తావీర్మాప్రవాహిష్టాః, యా హ్యనాగతావీః ప్రవాహాయతేన్యర్థమే
వాస్యాస్తత్కర్మభవతి, ప్రజా చాస్యా వికృతీమాపన్నా శ్వాసకాస
శోషస్తీహాసక్తా వా భవతి, యథా హి క్షనధూద్ధార వాతమూత్ర
పురీష వేగాన్ ప్రయతేమానోఽప్యప్రాప్తకాలాన్న లభ తే కృచ్ఛేణ
వాప్యవాహ్నినతి తథాఽనాగతకాలం గర్భమసి ప్రవాహమాణా,
తథా చైషామేవ క్షనధూదీనాం సంధారణముపఘాతాయోపప
ద్యతే తథా ప్రాప్తకాలస్య గర్భస్యాప్రవాహణం, నా యథానిర్దేశం
కురుష్వేతి వ క్తవ్యా, తథాచ క్వుతీ శనైః శనైః పూర్వం ప్రవా
హేత తతోఽనన్తరిం బలవత్తరం, తస్యా చ ప్రవాహమాణాయాం
స్త్రీయః శిబ్దం కుర్యుః 'ప్రజాతా ప్రజాతా ధన్యం ధన్యం పుత్రం'
ఇతి, తథాఽస్యా హర్షణోపాయ నే పాత్రాః ॥43॥

ఆ॥ గర్భము ఎప్పుడు ఈ స్త్రీయొక్క హృదయమును విడిచి ఉదరమును పొంది
వ స్తిశిరస్సును పొందునో అప్పుడు ప్రసవ వేదనలు అధికమగును. అప్పుడు గర్భము క్రిందకు
తిరిగి నట్లు తలచి ఈ మెను శయ్యయందు అధిష్టింప జేసి ముక్కునట్టు చేయవలయును. మరియు
అనుకూలమైన స్త్రీ ఈ మెయొక్క చెవియందు 'క్షీతిర్జలం ..... కార్తి కేయాభిరక్షితమ్'
అనెడి మంత్రమును శతంపవలయును. పూర్వమునందు చెప్పబడిన గుణములుగల ఆ
స్త్రీలు ఈ మెతో "ప్రసవ వేదనలు లేనప్పుడు ముక్కకుము, ప్రసవ వేదనలు లేనప్పుడు
ముక్కినయెడల ఈ ముక్కుటవలన ప్రయోజనముండదు. అప్పుడు శిశువు జనించినను వికృతి
నొంది శ్వాసకాస శోషస్తీహా వ్యాధి వీనితో కూడుకొనినది యగును పొంద యడనికాలమునందు
ప్రయత్నించినను తుమ్ముత్రేణుపు అపానవాతము మాత్రము పురీషము వీనియొక్క వేగ
ములను పొంద నేరదు. లేదా కష్టము చేపొందును. అటులనే అకాలమునందు ముక్కి
నను గర్భము బయలుపడెడల నేరదు లేదా కష్టము చేబయలుపడెడును. తుమ్ము మొదలగు
వానిని ఆరికట్టినచో విఘాతము కలుగు విధముననే సకాలమునందు గర్భమును ముక్కక

పోయినచో విఘాతము కలుగును. అందువలన మేము చెప్పినవిధమున చేయుము" అని శాస్త్రవలయును. గర్భిణీస్త్రీ అట్లుచేయవలచినదై తొలుత మెల్లగ ముక్కి పిమ్మట అధికముగ ముక్కవలయును. ఆస్త్రీ అట్లు ముక్కనప్పుడు స్త్రీలు మిక్కిలి శ్రేష్ఠుడైన పుత్రుని కనుచున్నది" అని శబ్దమును చేయవలయును. అట్లు చేసినచో ఈ స్త్రీ యొక్క ప్రాణములు సంతోషముతో పూరింపబడును.

ప్రసవానంతరకర్మ.

మూ॥ యదా చ ప్రజాతా స్యాత్తదేనామవేక్షేత కాచిదస్యా అపరా ప్రసన్నా అప్రసన్నా వేతి తస్యా శ్చేదపరా న ప్రసన్నా స్యాదధై నామన్యతమా స్త్రీ దక్షిణేన పాణినా నాభేః పరిష్టాద్బల వస్నిపీడ్య సవ్యేన పృష్ఠత ఉపసంగృహ్య సునిర్ధూతం నిర్ధనుయాత్, అథాస్యాః పాదపాస్థ్యా శ్రోణీచూకోటయేత్, తస్యాః స్థిచావుషసం గృహ్య సుపీడితం పీడయేత్, అథాస్యా బాలవేణ్య కణ్ఠతాలు పరి మృశేత్, భూర్జపత్రకాచమణిచర్పనిగ్నోక్తై శ్చన్యా యోనిం ధూప యేత్, కృష్ణతాలీసం ల్కం బల్వజయూషే మైరేయసురామణ్డే తీక్ష్ణే కాలత్థే వా మణ్డూకపిప్పలీసంపాకే వా సంస్థావ్య పాచయేదేనాం, తథా సూక్ష్మేలాకిలిమకృష్ణనాగరవిడజ్జ కాలాగురు చవ్యపిప్పలీచిత్రకో పకశ్చి కాకి ల్కం ఖరవృషభస్య వాజివతో దక్షిణం కర్ణముతతక్రృత్య దృషది జర్జరీకృత్య బల్వజయూషాదీనామాస్థావనానామన్యతామ స్మిన్ ప్రక్షిప్త్యాస్థావ్య ముహూర్తస్థితముద్భ్రష్ట తతాస్థావనం పాయ యేదేనాం, శలపుష్పాకృష్ణమదనహింజుసిద్ధస్య చైనాం తైలస్య పిచు గ్రాహయేత్, అతః శైచ్చవానువాసయేత్, ఏతై రేవ చాస్థావనైః ఫల జీమూత కేత్వాకుధామార్గవకుటజకృత వేధనహస్తీ పిప్పల్యుపహితై రా స్థావయేత్, తదాస్థావనమస్యా హి సహ వాతమూత్రపురీషైర్నిర్హ రత్యసరామాసక్తాం వాయోనులోమగమనాత్ । అన్యాన్యపి హి వాతమూత్రపురీషాణి బహిర్గమనశీలాని సజ్జన్తి ॥44॥

అ॥ ప్రసవమైనపిదప మౌవి బయలు వెడలినదియు లేనిదియు తెలిసికొనవల యును. బయలు వెడలనియెడల వారిలోనొక స్త్రీ కుడిచేతితో ఈ మెయొక్క నాభికి పైభాగమున గట్టిగనొక్కిఎడమచేతితో నడుమునుపట్టుకొని బాగుగపిసుకవలయును. కాళ్ళయొక్క మెడిమలతో శ్రోణిప్రదేశమును పీడింపవలయును. పిరుదులను పట్టు కొని బాగుగపిసుకవలయును. వెంట్రుకలతో అల్లబడిన జడచే ఈ మెయొక్క కంఠ

ప్రదేశమును తాలుప్రదేశమును దుడువవలయును. భుజపత్రి గాజుమణి పాముయొక్క కబుసము వీనితో యోనికి ధూపమును వేయవలయును. చెంగల్యకోష్ఠ తానీసపత్రి వీయొక్క కల్కమును, బల్వజమనుగడ్డియొక్క కషాయమునందుగాని తీక్షణములైన మైరేయము సురయనెడి మద్యములయొక్క తేటయందుగాని ఉలవల కషాయము నందుగాని మందూకబ్రహ్మ పిప్పళ్ళు వీనియొక్క కషాయమునందుగాని కశీపిత్రాగింప వలయును. లేక సన్నవీలకులు దేవదారు చెంగల్యకోష్ఠ శుతి నాయునిడంగములు కృష్ణాగరు చ్యము పిప్పళ్ళు చిత్రమూలము జీలకర్ర వీనియొక్క కల్కమునుగాని జీవించియున్న గాడిదయొక్క లేక ఎద్దుయొక్క కుడిచేవినితోని రాతియందు మెత్తగ నూరి వానినిగాని పైన చెప్పబడిన బల్వజమనుగడ్డియొక్క కషాయము మొదలగువానిలో దేనియందైనను కలిపి క్షుణ్ణకాలముంచి వడకట్టి త్రాగింపవలయును. సదాప చెంగల్య కోష్ఠ మ్రంగకాయ ఇంగువ వీనితో తయాగుచేయబడిన తైలమునందు తడుపబడిన దూని యోనియందుంచవలయును. ఈ తైలముతోడనే అనువాసనవస్తిని చేయింప వలయును పైన చెప్పబడిన బల్వజమనెడి గడ్డియొక్క కషాయము మొదలగు వానిలో మ్రంగకాయ దేవదాలి చేదుసార పెద్దచేదుబీర కొడిసెపాలవిత్తులు చిన్న చేదుబీర గజపిప్పళ్ళు వీనిని కలిపి ఆస్థాపనవస్తిని చేయింపవలయును. ఈ ఆస్థాపన వస్తి వాతమునకు అనులోమగతిని కలిగించి అంటిపట్టియున్న మావిని, వాతము మూత్రము పురీషము వీనితో కూడ బయలు వెడలించును. బహిర్గమనస్వభావముగలిగి అంటిపట్టియున్న ఇతరములనుకూడ వాతమూత్ర పురీషములుబయటకు తీసికొనివచ్చును.

జనించినశిశువునకు వెంటనేచేయవలసిన కృత్యములు.

మూ॥ తస్యాస్తు ఖల్వపరామూః ప్రపతనార్థే కర్మణి క్రియ మాణే జాతమాత్రేఽప్యైవ కుమారస్య కార్యాణ్యేతాని కర్మాణి భవన్తి తద్యథా-అశ్మనోః సంఘట్టనం కర్ణయోర్మూలే, శీతోదకేనోష్ణోదకేన వా సుభేన పరిషేకః, తథా సంక్లేశవిహతాన్ ప్రాణాన్ పునర్లభేత, కృష్ణకపాలికాశూర్భేణ చై నమభినిష్పుణీయ్యుర్యద్యచ్ఛేష్టః స్యాద్వా వత్ప్రాణానాం ప్రత్యాగమనం, తతః ప్రత్యాగతప్రాణం ప్రకృతి భూతమభిసమీక్ష్య స్నానోదకగ్రహణాభ్యాముపపాదయేత్, అథాస్య తాల్క్వాష్టకణ్ణజిహ్వప్రమార్జనమారభేతాజ్ఞుల్యా సుపరిలిఖితసఖియా సుప్రకౌలితోపధానకార్పాసపిచుమత్యా, ప్రథమం ప్రమార్జితస్య చాస్య శిరస్తాలు కార్పాసపిచునా స్నేహగర్భేణ ప్రతిచ్ఛాదయేత్, తతోఽస్యానన్తరం కార్యం పైన్ధవోపహితేన సర్పిషా ప్రచ్ఛదనమ్ ॥45॥

అ॥ మౌన పడుటకు చేయవలసిన విధానమును చేయుచున్నను శిశువునకు జనించిన కంటనే చేయవలసిన విధానములను చెప్పుచున్నాము. శిశువుయొక్క చెవుల దగ్గర గెండు రాళ్ళతో ధ్వనిని చేయవలయును. చన్నిటితోగాని సుఖకరమైన వేడినీటితోగాని న్నానమును చేయింపవలయును. అట్లు చేసినచో, క్లేశముచే బడలిక నొందిన ప్రాణములకు తిరిగి ఆప్యాయనము కలుగును. జనించిన శిశువు చేష్టలు లేనిదిగనున్నచో నల్లనిబద్దలతో అల్లబడిన చేటచే చేష్టలు కలుగువరకు విసరవలయును. చేష్టనుకలిగి ప్రకృతిభూతుడైన పిదప న్నానము, జలముచే మలమార్గమును శుభ్రపరచుట వీనిని చేయింపవలయును. పిమ్మట, గోరు తీసివేయబడినట్టియు బాగుగ తడుపబడిన దూదిచే చుట్టబడినట్టియు ప్రవేలిచే ఈ శిశువుయొక్క తాలు ప్రదేశమును పెదవులను కంఠమును నాలుకను తుడువవలయును. అట్లు తుడిచి పిమ్మట చమురునందు తడుపబడిన దూదిని శిరస్సునందును తాలు ప్రదేశమునందును ఉంచవలయును. అటుపిమ్మట సైంధవలవణముతో కూడిన నేతితో వాంతిని చేయింపవలయును.

నాభినాడిఛేదనవిధి.

మూ॥ అథనాడ్యాస్త్య కల్పనవిధిముపదేత్యౌమః—నాభిబద్ధ నాత్పృ భృత్యష్టాజ్జులని భిజ్జా సంస్కర్త్యా ఛేదనానకాన కాశఃస్వయో రస్తరయోః శినైర్గృహీత్వా క్షేత్తేః రాక్మరాజకాయనానాం ఛేదనానామన్యతమేనార్థధారేణ ఛేదయేత్తా, అగ్రే సూత్రేణోపని బధ్య కణ్ఠేఽన్య శిథిలమావస్య కేత్, తన్య చేన్నాభిః పచ్యేత్, తాం లోద్ధమధుకప్రియజ్ఞు దేవదారుహారిద్రాకల్కసిద్ధేః తైలేనాభ్యజ్యాత్ ఏషామేన తైలాషధానాం మార్జ్జనావమార్జ్జయేత్. ఏషనాడీకల్పన విధిరుక్తః సమ్యక్ ॥ అసమ్యక్కల్పనే హి నాడ్యా ఆయామన్యాయా మోహుణ్ణికాపిణ్డలి కావినామికావిప్రవిభకాబాధేభ్యో భయం;తత్రా విదాహిభిర్వాతపిత్తప్రశమనై రభ్యజ్జోత్సాదనపరిషేకైః సంబద్ధిశోచ్యత క్రమేతి గురులాఘవమభిసమీక్ష్య ॥4॥

అ॥ పిమ్మట శిశువుయొక్క నాభినాడిఛేదన విధిని చెప్పుచున్నాము. బొడ్డు దగ్గరనుండి ఎనిమిదిఅంగుళములుగకొలిచి గుర్తునుంచి ఛేదింపతగిన ఆప్రదేశమునకుఇటు నటు మెల్లగపట్టుకొని పదునుకలిగినట్టియు బంగారముతోగాని వెండితోగాని ఇనుముతోగాని చేయబడినట్టియు చాకుతో ఛేదింపవలయును. నాడియొక్క చివర భాగము నందుదారమునుకట్టి ఆదారమును శిశువుయొక్క కంఠమునందు వగులుగ కట్టవలయును. శిశువుయొక్క నాభియందు పుండు ఏర్పడినచో లొద్దుగ అతిమధురము ప్రేక్షణము దేవదారు పసుపు వీనియొక్క కల్కముతో తయారుచేయబడిన తైలమును భూయవలయును. మరియు ఈ ద్రవ్యములయొక్క చూర్ణమును చల్లవలయును. ఇట్లు నాడిఛేదన

విధి బాగుగ చెప్పబడినది. నాభిదాడిని సరిగఁజేదింపనియెడల పొడుగుగ నుండుట విస్తరించుట మండలములతో కూడుకొనుట మధ్యను పల్లముగ నుండుట తరుచు ఉబ్బుచుండుట అనెడి వికృతులు కలుగును. అట్లు కలగినయెడల దోషములయొక్క గురు లాఘవములను తెలిసికొని తాపమును కలిగింపనట్టియు నాతపిత్తములను శమింపజేయునట్టియు అభ్యంగములు నలుగుడు పెట్టుట స్నానములు వీనిచేతను ఘృతములచేతను చికిత్సింపవలయును.

జాతకర్మవిధి, రక్షావిధి.

మూ॥ తతోఽనస్తరం జాతకర్మ కుమారస్య కార్యం, తద్యథా—మధుసర్పిషీ మన్త్రోమన్త్రితే యథామ్నాయం ప్రథమం పాశితమస్తై దిద్యాత్, స్తనమత ఊర్ధ్వమేతేనై వ విధినా దక్షిణం పాతుం పురస్తాత్ప్రియచ్ఛేత్, అథాతః శీర్షతః స్థాపయేదుదకుమ్భం మన్త్రోపమన్త్రితం, అథాస్య రక్షాం విదధ్యాత్—ఆదనీఖదికర్కన్దు పీలుపరూషకశాఖాభిరస్య గృహం భిషక్సమస్తాః పరివారయేత్, సర్వతశ్చ సూతికాగారస్య సర్వ పాతేసీతణ్డులకణకణికాః ప్రకిరేత్, తథా తణ్డులబలిహోమః సతతముభయతః కాలం క్రియేతానామ కర్మణః, ద్వారే చ ముసలం దేహలీమనుతిరశ్చీనం వ్యస్తం కుర్యాత్, వచాకుష్ఠక్షౌమకహిజ్ఞుసర్వ పాతసీలశునకణకణికానాం రక్షోఘ్నసమాఖ్యాతానాం చౌషధీనాం పోట్టలికాం బద్ధ్వా సూతికాగారస్యోత్తర దేహాల్యామవస్సజేత్తథా సూతికాయాః క్షణే సపుత్రాగ్రూః స్థాల్కు దితకుమ్భపర్యక్షేష్వపి తథైవ చ, ద్వయోద్వారపక్షయోః కణకా మ్లేచ్ఛనవానగ్ని సిన్ధుకకాష్ఠేన్ధనశ్చాగ్నిః సూతికాగారస్యాభ్యస్తరతో నిత్యం స్యాత్ స్త్రియశ్చైనా, యథోక్తగుణాః సుహృదశ్చాను జాగ్రీయుః దశాహం ద్వావశాహం వాఽనుపరతప్రవానమజ్జలాశీః స్తుతిగీతవాదిత్రీమన్న పానవిశదమనురక్తప్రహృష్టజనసంపూర్ణం చ తద్వేష్మ కార్యం, బ్రాహ్మణశ్చాథర్వ వేదవిత్సతతముభయతః కాలం శాన్తిం జహుయాత్స్వస్త్వయనార్థం కుమారస్య తథా సూతికాయాః, ఇత్యేద్రక్షావిధానముక్తమ్ ॥48॥

అ॥ పిదప శిశువునకు వేదోక్తకర్మను చేయింపవలయును. ఎటులననగా — నిఃప్రకారముగ మంత్రములచేమంత్రంపబడిన తేనె నెయ్యి వీనిని శిశువుచే తొలుత వాకింపవలయును పిమ్మట, మంత్రములచేమంత్రంపబడిన దక్షిణ స్తనమును తొలుత

పానము చేయింపవలయును, అటుపిమ్మట మంత్రముల చేమంత్రంపబడిన ఉదకపాత్రను శిరస్సువైపున ఉంచవలయును. పిమ్మట రత్నవిధి నాచరింపవలయును. శిశువుఉన్న గృహముచుట్టును బీర చండ్ర రేగు కొండగోగు చిట్టిత వీనియొక్క కొమ్మల నుంచవలయును. సూతికాగృహమునందంతటను ఆవాలు అవిసిగింజలు బియ్యపునూక గోధుమనూక వీనిని చల్లవలయును. నామకరణమును చేయువరకు ఉదయమునందు సాయంకాలమునందు బలిహోమమును చేయింపవలయును. ద్వారమునందు మండిగమును (గడపను) అనుసరించి అడ్డముగ రోడ్లిని ఉంచవలయును. వసు చెంగల్వకొప్పు కచోరము ఇంగువ, ఆవాలు, అవిసెగింజలు, వెల్లుల్లి, బియ్యపునూక, గోధుమనూక వీనిని రత్నసులను పోగొట్టు ఇట్టిఇతరదీపధులను మూటకట్టి సూతికాగృహముయొక్క ద్వారమునకు పైభాగమునందున్న కమ్మెడ ప్రవేశింపకట్టవలయును. మరియు సూతికాస్త్రీయొక్కయు శిశువుయొక్కయు కంఠమందును, భోజనపాత్రలు ఉదకపాత్రలు మంచములు పీనియందును కట్టవలయును. ద్వారమునకు రెండువైపులయందును నందివృక్షము చింత వీనికట్టెలసంబంధమగు అగ్నిని, సూతికాగృహముయొక్క లోపలి భాగమునందుతుమికి కట్టెలసంబంధమగు అగ్నిని ఎల్లప్పుడును ఉంచవలయును. పూర్వమునందు చెప్పబడిన గుణములుకలిగినట్టియు స్నేహితురాండ్రైనట్టియు స్త్రీలుఈసూతికాస్త్రీని జాగరూక తతో కాపాడవలయును. ఆసూతికాగృహము—పడినములవరకుగాని పండ్రెండొది నములవరకుగాని, మంగళప్రదములైన ఆశీర్వాచనములుస్తోత్రములుగానములు వాద్యములు వీనితోకూడినదిగను స్వచ్ఛములైన అన్నపానములతోకూడినదిగను ఆ పురాగముతోడను ఉత్సాహముతోడను కూడిన జనముతోనిండినదిగను నుండవలయును. శిశువునకు సూతికాస్త్రీకిని శుభముకలుగునిమిత్తము అథర్వవేదమును తెలిసినబ్రాహ్మణులుఉదయమునందును సాయంకాలమునందును శాంతిమంత్రములను పఠించుచు హోమమును చేయవలయును. ఇట్లు రత్నవిధానము చెప్పబడినది.

సూతికోపచారములు.

మూ॥ సూతికాం తు ఖలు బుభుక్షితాం విదిత్వా స్నేహం పాయయేత ప్రథమం పరమయా శక్త్యా సర్విస్తైలం వనాం మజ్జానం చాసాత్మ్యభావమభిసమీక్ష్య పిప్పలీపిప్పలీమూలచవ్యచిత్రకశృజ్గవేర చూర్ణసహితం; స్నేహం వీతవత్యాశ్చ సర్విస్తైనాభ్యామభ్యజ్య వేష్టయే దుదం మహతా వాససా, తథాతస్యా న వాయురుదరేవికృతిముత్పాదయత్యనవకాశత్వాత్; జ్జీర్ణే తు స్నేహే పిప్పల్యాభిరేవ సిద్ధాం యవాగూం సున్నిధాం ద్రవాం మాత్రిశః పాయయేత, ఉభయతః కాలమచ్ఛేన చోష్ణోదకేన పరిషేచయేత్ప్రాక్స్నేహయవాగూపానాభ్యాం; ఏవం పశ్చ రాత్రం సప్తరాత్రంవానుపాల్య తతః క్రమేణాచ్యాయయేత్; స్వస్థవృత్తమేతావత్సూతికాయాః॥ తస్యాస్తుఖలుయో

వ్యాధిరుత్పద్య తే స కృచ్ఛ్రసాధ్యో భవత్యపాధ్యో వా శరభవృద్ధి
క్షయితశిథిలసర్వశరీరధాతు త్వత్ప్రవాహణవేదనాక్లేదనరక్తనిస్సృతి
విశేషశూన్యశరీరత్వాచ్చ, తస్మాత్తాం యథోక్తేన విధినోపచరేత్;
భౌతికజీవనీయబృంహణీయమధుర వాతహరసిద్ధైరభ్యజ్ఞోత్సాదనపరిషే
కావగాహనాన్న పానవిధిభిర్విశేషతశ్చోపచరేత్; విశేషతో హి శూ
న్యశరీరాః స్త్రియః ప్రజాతా భవన్తి ||50||

అ॥ సూతికాస్త్రీకి ఆకలికలుగగనే, ఆమెకు ఘృతము తైలము వసమజ్జ వీని
ఏన్నేహము అభ్యాసముగనుండునో ఆన్నేహమునందు పిప్పళ్లు మోడి చవ్యము చిత్ర
మూలమున శుంఠి వీనియొక్క చూర్ణమును కలిపి శక్తి ననుసరించి ఉత్తమపరిమితిగ
ఈయవలయును. స్నేహపానమును చేయించినపిమ్మట ఉదరమునకు ఘృతమును తైల
మును పూసి పెద్దవస్త్రముచే ఆఉదరమును చుట్టవలయును. అట్లు చేసినచో అవకాశము
లేకపోవుటవలన వాతము ఉదరమునందు వికృతినికలిగింపనేరదు. ఆన్నేహముజీర్ణమైన
పిదప, పిప్పళ్ళు మోడి మొదలగువానితో తయారుచేయబడినట్టియు చమురుతో కూడి
నట్టియు పలుచగనున్నట్టియు యవాగువును పానము చేయింపవలయును. స్నేహపాన
మును యవాగూపానమును చేయించుటకు ముందుగ రెండుకాలములయందును శుభ్రమైన
ఉష్ణోదకముతో పరిషేకమును (కడుగుటను) చేయవలయును. ఇట్లు అయిదుదినములు
గాని ఏడుదినములుగాని చేసి పిమ్మట క్రమముగ పుష్టిని కలిగింపవలయును. ఇట్లు
సూతికాస్త్రీకి ఆరోగ్యవిధానము చెప్పబడినది. సూతికాస్త్రీ—గర్భవృద్ధివలనక్షీణిం
చినట్టియు శిథిలమైనట్టియు సమస్త ధాతువులును కలదిగను ముక్కుట
ప్రసవవేదనలు క్లేదము రక్తపోవుటచే పీడింపబడి శూన్యముగనున్న శరీరముకలదిగను
నుండును. కావున సూతికాస్త్రీకి జనించిన వ్యాధికష్ట సాధ్యమైనదిగ గాని అసాధ్యమైనది
గ గాని ఉండును. అందువలన సూతికాస్త్రీని పూర్వమునందు చెప్పబడిన విధానములచే
ఉపచరింపవలయును. మరియు, ప్రపవించిన స్త్రీలు విశేషించి శూన్యమైన శరీరముకల
వారుగనుండురు గావున వీరలకు రక్తస్ఫులనునశింపఁజేయునట్టియు జీవనీయములైనట్టియు
బృంహణములైనట్టియు మధురములైనట్టియు వాతహరములైనట్టియు ద్రవ్యములతో
తయారుచేయబడిన అభ్యంగనములు ఉద్వర్తనము స్నానములు అవగాహస్నానములు
అన్న పానములు వీనిచే విశేషించి ఉపచరింపవలయును.

నామకరణవిధి.

మూ॥ దశమ్యాం నిశ్యతీతాయాం సపుత్రా స్త్రీ సర్వగర్భావ
ధైర్గౌరవస్థైశ్చ స్నాతా లఘుహతశుచివస్త్రం పరిధాయ పవిత్రే
ప్థలఘువిచిత్రభూభణవతీ చ సంస్పృశ్య మజ్జలాన్యచితామర్చయిత్వా
చ దేవతాం శిఖనః శుక్లవాససోఽవ్వజ్ఞాంశ్చ బ్రాహ్మణాన్ స్వస్తి

వాచయిత్వా, కుమారమహతేన శుచివాససాఽఽచ్ఛాదయేత్
ప్రాక్ శిరస ముదక్ష్ఠిరసం వా సంవేశ్య, దేవతాపూర్వం ద్విజాతిభ్యః
ప్రణమతీత్యుక్త్వా, కుమారస్య పితా ద్వే నామనీ కాంయేన్నా
క్షత్రికం నామాభిప్రాయికం చ; తత్రాభిప్రాయికం నామ ఘోష
వదాద్యస్తస్థాస్తమూష్మాస్తం వా నృద్ధత్రిపురుషానూకమనవప్రతి
ష్ఠితం, నాక్షత్రికం తు నక్షత్రదేవతాసమానాఖ్యం ద్వ్యక్షరం చతు
రక్షరం వా || 51 ||

అ॥ పదియవదినముగడువగ నే నూతికా స్త్రీ సమస్తములగు గంధద్రవ్యముల
తోడను తెల్లవాలతోడనుకూడిన స్నానమును శిశువుతోకూడచేసి తేలికగను కొత్త
దిగను పరిభ్రమింపగను నున్న వస్త్రమును కట్టుకొని పవిత్రములైనట్టియు ఇష్టములై
నట్టియు చులుకనైనట్టియు విచిత్రములైనట్టియు అలంకారములను ధరించి శుభప్రదము
లైన వానిని స్పృశించి అనుకూలమైనదేవతను పూజించి శిఖకశిగిసట్టియు తెల్లనివస్త్ర
ములను ధరించినట్టియు వికలాంగులుకానట్టియు బ్రాహ్మణులచే ఆశీర్వాచనములనొంద
వలయును. మరియు శిశువును తూర్పువైపునకు గాని ఉత్తరమువైపునకు గాని శిరస్సం
డునట్లు పరుండబెట్టి కొత్తదైనట్టియు పరిశుభ్రమైనట్టియు వస్త్రముతోకప్పవల
యును. తండ్రి దేవతలకు బ్రాహ్మణులకును నమస్కరించి శిశువునకు నక్షత్రసంబంధ
మైనపేరును ఇష్టమైనపేరును ఉంచవలయును. ఇష్టమైనపేరునకు ఘర్షణధధలలో
వీదైనను ఆదియందును యరలవశషసహలలో వీదైనను అంతిమునందును ఉండవల
యును. మరియు ముగ్గురువృద్ధపురుషులలో ఎవరియొక్క పేరునైనను అనుసరించినది
గను కొత్తదికానిదిగను నుండవలయును. నక్షత్రసంబంధమైనపేరు నక్షత్రదేవత
యొక్క పేరుతో సమానమైనదిగను రెండుగాని నాలుగుగాని అక్షరములుకలదిగను
నుండ వలయును.

ఆయుష్మంతుడై నశిశువుయొక్క లక్షణములు.

మూ॥ కృతే చ నామకర్మణి కుమారం పరీక్షితు ముపకామే
దాయుషః ప్రమాణజ్ఞానహేతోః; తత్రేమాన్యాయుష్మతాం కుమా
రాణాం లక్షణాని భవన్తి; తద్యదా—ఏకైకజా మృదవోఽల్పాః
స్నిగ్ధాః సుబద్ధమూలాః కృష్ణాః కేశాః ప్రశస్యంతే, స్థిరా బహులా
త్వక్ ప్రకృత్యా, ప్రకృతిసుసంపన్న మీషత్ప్రమాణాతివృత్తిమను
యాపమాతపత్రోపమం శిరః, పూర్ణం ధృఢం సమం సుశిష్టశబ్దసన్ధ్య
ర్ధ్వవృష్టానముపచితం బలినమర్థచంద్రాకృతి లలాటం, బహులా విపుల
సమపీతా నీచైర్వృద్ధౌ పృష్ఠతోఽవనతౌ సుశిష్టకర్ణ పుత్రీకౌ మహా

చిద్రా కణ్ఠా, ఈషత్ప్రలమ్పిన్యావసజ్ఞతే సమే సంహతే మహత్యై
 భ్రువౌ, సమే సమాహితదర్శనే వ్యక్తభాగవిభాగే బలవతీ తేజసోప
 పన్నే స్వజ్ఞోపాదౌ చక్షుషీ, ఋజ్వీ మహోచ్ఛ్వాసా సంశసంపన్నే
 షదవనతాగ్రా నాసికా, మహదృజుసుని విష్టదన్తమాన్యం, ఆయామ
 విస్తాగోపపన్నా శ్లక్షణా తస్యే ప్రకృతివర్ణయక్తా జిహ్వో శ్లక్షణం యక్తో
 పచయమూఞ్మోపపన్నం రక్తం తాలు, మహానదీనః స్నిగ్ధోఽనునాదీ
 గమ్భీరసముత్థో ధీరః స్వరః, నాతిస్థూలా నాతికృశావాస్య ప్రచ్ఛా
 డనౌ రక్తావోష్ఠౌ, మహత్యౌ హనూ, వృత్తా నాతిమహతీ గ్రీవా,
 పూర్ణముపచితమురః, గూఢం జత్రు పృష్ఠనంశశ్చ, విప్రకృష్టాన్తరా
 స్తనౌ, అంసపాణినీ స్థిరే పార్శ్వే, వృత్తపరిపూర్ణాయతౌ, బాహూ
 సక్థినీ అఙ్గులయశ్చ, మహదుపచితం పాణిపాదం, స్థిరా వృత్తాః స్నిగ్ధా
 స్తామ్రాస్తుజ్ఞాః కూర్మాకారా; కరజాః, ప్రదక్షిణానర్తా సోతజ్ఞా చ
 నాభిః, ఉరస్త్రీభాగహీనా సమా సముపచితమాంసకటీ, వృత్తై స్థిగో
 పచితమాంసౌ నాత్యున్నతౌ నాత్యవనతౌ స్థీచౌ, అనుపూర్వవృత్తాపు
 చయ యుక్తాపూరూ, నాత్యుపచితే నాత్యోపచితే, ఏణీపదే ప్రగూఢ
 సిరాస్థిసన్ధి జఙ్ఘే, నాత్యుపచితౌ నాత్యవచితౌ గుల్ఫౌ, పూర్వోపదిష్ట
 గుణౌ పాదౌ కూర్మాకారౌ, ప్రకృతియుక్తాని వాతీమూత్ర పురీషాణి
 తథా స్వప్నజాగరణాయాసస్మిత రుదితి స్త నగ్రహణాని; యచ్ఛ కించి
 దన్యదప్యనుక్తమస్తి తదపి సర్వం ప్రకృతియుక్త మిష్టం, విపరీతం
 పునరనిష్టం; ఇతి దీర్ఘాయర్లక్షణాని ॥ 52 ॥

అ॥ నామకరణమును చేసినపిదప ఆయుష్షురిమాణమును తెలిసికొనుటకు శిశు
 వును పరీక్షింపవలయును. ఈక్రిందచెప్పబడునవి ఆయుష్మంతులైన శిశువులయొక్క
 లక్షణములుగ నుండును. ఎటులననగా—వెంట్రుకలు ప్రత్యేకప్రత్యేకముగ జనించినవి
 గనుమృదువుగను సన్నముగనునున్న గను దృఢమైన మొదట్లకలవిగనునల్లగనునుండును.
 చర్మము స్వభావముగనే స్థైర్యము కలదిగను పుష్టికలదిగనునుండును. శిరస్సు ప్రకృతి
 సంపత్తుతో కూడినదిగను కొంచెమధికమైనపరిమాణముకలదిగను శరీరమునకు తగినదిగను
 గొడుగుతో సమానమైనదిగను నుండును. నుదురు విశాలముగను దృఢముగను సమాన
 గను బాగుగ కలిసికొనినకణతలయొక్కసంధులుకలదిగను ఊర్ధ్వరేఖలు మొదలగువానితో
 కూడినదిగను పుష్టిగను బలముకలదిగను అర్థచంద్రాకారముకలదిగను నుండును. చెవులు
 పుష్టిగను విశాలములైనట్టియు సమానములైనట్టియుపీఠభాగములుకలవిగను క్రిందిభాగ
 మునవృద్ధికలవిగను వెనుకకువంగినవిగను బాగుగ కలిసికర్ణపుటములుకలవిగను విశాలమై

నరంద్రములకలవిగను నుండును. కనుబొమ్మలు కొంచెము జారినవిగను కలియనివిగను సమానముగను దట్టముగను పెద్దవిగను నుండును, నేత్రములు సమానముగను సమ మైనమాపుకలవిగను వ్యక్తమైనవర్ణవిభాగముకలవిగను బలిష్ఠమైనవిగను తేజస్సుతో కూడినవిగను ప్రశస్తమైన అంగములును ఉపాంగములునుకలవిగను నుండును. ముక్కు వంకరలేనిదిగను గొప్పఉచ్చాస్వసముకలదిగను సరియైనవంశము (ముక్కుదూలము) కలది గను కొంచెము వంగినచివరభాగము కలదిగను నుండును. నోరు పెద్దదిగను వంకర లేనిదిగను బాగుగకూర్చబడిన దంతములుకలదిగను నుండును. నాలుక పొడవును వెడ ల్పునుకలదిగను నునుపుగను పలుచగను స్వభావముగనుండవలసిన వర్ణముకలదిగను నుండును. తాలుప్రదేశము నునుపుగను పుష్టి కలదిగను ఊష్ణముకలదిగను ఎర్రగను నుండును. స్వరము గొప్పదిగను దైన్యము లేనిదిగను స్నిగ్ధముగను ప్రతిధ్వనికలదిగను గంభీరముగబయలు వెడలినదిగను ధీరత్వముకలదిగను నుండును. పెదవులు మిక్కిలి లావులేనివిగను మిక్కిలి సన్నములు కానివిగను నోరును సరిగ కప్పునవిగను ఎర్రగను నుండును. అంకిళ్ళు పెద్దవిగను నుండును. మెడ గుండ్రముగను మిక్కిలి పెద్దదికానిది గను నుండును. వక్షఃస్థలము విశాలముగను పుష్టిగను నుండును. జత్రప్రదేశమును పృష్ఠవంశమును నిగూఢములుగ నుండును. స్తనములు విశాలమైన మధ్యప్రదేశముకల విగను నుండును. పార్శ్వములు అంసఫలకమువరకు వ్యాపించినవిగను దృఢములుగను నుండును. బాహువులును తొడలును వ్రేళ్ళును గుండ్రములైనవిగను పుష్టికలవిగను పొడవుగను నుండును. చేతులును కాళ్ళును గొప్పవిగను పుష్టికలవిగను నుండును. గోళ్ళు దృఢముగను గుండ్రముగను నునుపుగను తామ్రవర్ణముకలవిగను ఎత్తుగను తాబేలు యొక్క ఆకారముకలవిగను నుండును. నాభి గుండ్రమైన ఆవర్తనముకలదిగను ఎత్తుగ నున్నచుట్టుప్రదేశముకలదిగను నుండును. కటిప్రదేశము వక్షఃస్థలముయొక్క పరి మాణములో నాలుగవవంతుకలదిగను సమానముగను అధికముగ వృద్ధి నొందియున్న మాంసముకలదిగను నుండును. పిరుదులు గుండ్రముగను బలిష్ఠమైనట్టియు వృద్ధిపొంది నట్టియు మాంసముకలవిగను మిక్కిలిఎత్తులేనివిగను మిక్కిలిసన్నముకానివిగను నుం డును. తొడలు క్రమముగగుండ్రమైనవిగను పుష్టికలవిగను నుండును. పిక్కలు మిక్కిలిలావులేనివిగను మిక్కిలిసన్నములుకానివిగను లేడియొక్కపిక్కలవలెనుండు నవిగను నీరలు ఎముకలు సంధులు ఇవి నిగూఢములుగ నున్నవిగను నుండును. గుల్ఫ ప్రదేశములు మిక్కిలిలావులేనివిగను మిక్కిలిసన్నములు కానివిగను నుండును. పాద ములు పూర్వమునందుచెప్పబడిన లక్షణములుకలవిగను తాబేలుయొక్క ఆకారముకలవి గను నుండును. అపానవాతమును మూత్రమును పురీషమును ప్రకృతి యుక్తములుగ నుండును. మరియు నిద్రించుట మేల్కొనుట శ్వాస నవ్వు ఏడుపు స్తన్యపానము ఇవి ప్రకృతియుక్తములుగ నుండును. చెప్పబడిన ఇట్టి ఇతరవిషయములన్నియుకూడ ప్రకృతియుక్తములుగ నుండును. ఈలక్షణములు దీర్ఘాయుష్మంతునకు ఉండును. ఈలక్షణములకు విపరీతములైన లక్షణములు అనిష్టలక్షణములుగ నుండును.

దాదికి ఉండవలసిన లక్షణములు.

మూ॥ అతో ధాత్రీపరీక్షా ముపదేక్ష్యానుః — అథ బూయాత్ — ధాత్రిమానయతేతి, సమానవర్ణాం యశావనస్థాం నిభృతామనాతురామవ్యజ్ఞౌ మవ్యసనామవిరూపామజుగుప్సితాం దేశజాతీయామక్షుద్రామక్షుద్రకర్మణీం కులేజాతాం వత్సలాం జీవద్వత్సాం పువత్సాం దోర్ధ్రీమప్రమత్తామశాయినీమనుచ్ఛారశాయినీమనన్త్యావశాయినీం కుశలోపచారాం శుచిమశుచిద్వేషిణీం స్తనస్తన్యసంపదుపేతా మితి ॥53॥

అ॥ పిమ్మట దాదియొక్క పరీక్షను చెప్పుచున్నాము. సమానమైనజాతికలిగినట్టియు యశావనముతో కూడినట్టియు సమత్రకలిగినట్టియు వ్యాధుల లేనట్టియు సమస్తమైన అవయవములతో కూడినట్టియు వ్యసనము లేనట్టియు అవయవవికృతి లేనట్టియు అనూయ లేనట్టియు సమానమైనదేశమునందు జనించినట్టియు నీచురాలుకా ట్టియు నీచకర్మలను చేయనట్టియు శ్రేష్ఠమైన కులమునందు జనించినట్టియు ప్రేమకలిగినట్టియు జీవించియున్న శిశువుకలిగినట్టియు పురుషశిశువుకలిగినట్టియు పాలుకలిగినట్టియు ప్రమత్తురాలుకానట్టియు ఎల్లప్పుడును నిద్రించు స్వభావము లేనట్టియు నిద్రయందుగురకమొదలగు ధ్వనుల లేనట్టియు జాతిభ్రష్టురాలుకానట్టియు ఉపచారములయందు నేర్పరియైనట్టియు శుచికలిగినట్టియు అపరిశుభ్రతను ద్వేషించునట్టియు స్తనసంపత్తుతోడను స్తన్యసంపత్తుతోడను కూడినట్టియు దాది శ్రేష్ఠమైనదిగ నుండును. ఇట్టిదాదిని స్వీకరింపవలయును.

యోగ్యస్తనలక్షణములు.

మూ॥ తత్రేయం స్తనసంపత్ — నాత్యుధ్వో నాతిలమ్బావనతికృశావనతిపీనో యుక్తవిప్పిలకౌ సుఖప్రపానోచేతి స్తనసంపత్ ॥

అ॥ స్తనసంపత్తును చెప్పుచున్నాము. దాదియొక్క స్తనములు మిక్కిలి ఉధ్వముఖములుకానివిగను మిక్కిలి ప్రేలాడనవిగను మిక్కిలి కృశింపనవిగను మిక్కిలి లావులేనివిగను పెద్దవియగు చూచుకములతో కూడినవిగను సుఖముగ పానముచేయతగినవిగను నుండవలయును.

శుద్ధస్తన్యలక్షణములు.

మూ॥ స్తన్యసమ్పత్తు — ప్రకృతవర్ణగర్భరసచ్ఛర్మముదపాతే దుహ్వమానముదకం వ్యేతి ప్రకృతిభూతత్వాత్, తత్పుష్టికరమాగోగ్యకరం చేతి స్తన్యసంపత్ ॥55॥

అ॥ శుద్ధమైన స్తన్యముయొక్క లక్షణములను చెప్పుచున్నాము. స్వభావముగ నుండవలసిన వర్ణము గంధము రసము స్పర్శ ఇవి కలిగినట్టియు ఉదకపాత్రయందు పిండినచో ప్రకృతిగనుండి ఉదకముతో కలియునట్టియు పుష్టినికలిగించునట్టియు ఆరోగ్యమునుకలిగించునట్టియు స్తన్యము శ్రేష్ఠమైనదిగ నుండును.

వాతాదులచే దుష్టమైన స్తన్యముయొక్క లక్షణములు.

మూ॥ అతోన్యభా వ్యాపన్నం జ్ఞేయం; తస్య విశేషాః—

శ్యావారుణవర్ణం కషాయానురసం విశదమనతిలక్ష్మ్యగర్భం రూక్షం ద్రవం ఫేనిలం లఘుత్వప్తికరం కర్షణం వాతవికారాణాం కర్తృ వాతోపసృష్టం క్షీర మభిజ్ఞేయం; కృష్ణనీలపీతతామ్రావభాసం తిక్తాక్షు కటుకానురసం కుణపరుధిరగద్ధి భృశోష్ణం పిత్తవికారాణాం కర్తృ పిత్తోపసృష్టం క్షీర మభిజ్ఞేయం; అత్యర్థశుక్లమతిమాధుర్యోపపన్నం లవణానురసం ఘృతతైలవసామజ్జగద్ధి పిచ్ఛిలం తన్తు మదుదపా తేవ నీదతి శ్లేష్మవి కారాణాం కర్తృ శ్లేష్మోపసృష్టం క్షీర మభిజ్ఞేయమ్ ॥ ౨౬ ॥

అ॥ పూర్వమునందు చెప్పబడిన లక్షణములకు భిన్నములైన లక్షణములుకల స్తన్యమును దుష్టమైనదానినిగ తెలిసికొనవలయును. శ్యావవర్ణమును అరుణవర్ణమును కలిగినట్టియు కషాయరసము అనురసముకలిగినట్టియు విశదగుణముకలిగినట్టియు బాగుగవ్యక్తముకానిగంధముకలిగినట్టియు రూక్షముగను మిక్కిలిపలుచగను నురుగు కలదిగను మిక్కిలిచులకనగను నున్నట్టియు తృప్తినికలిగింపనట్టియు కృశింపచేయు నట్టియు వాతవ్యాధులనుకలిగించునట్టియు స్తన్యమును వాతముచేచెడినదానినిగ తెలిసి కొనవలయును. నలుపు నీలము పచ్చన తామ్రవర్ణము ఇవి కలిగినట్టియు చేదు పులుపు కారము ఇవి అనురసములుగకలిగినట్టియు శవముయొక్కయు రక్తముయొక్కయు వాసనకలిగినట్టియు మిక్కిలివెచ్చగనున్నట్టియు పిత్తవ్యాధులను కలిగించునట్టియు స్తన్యమును పిత్తముచేదూషింపబడినదానినిగ తెలిసికొనవలయును. మిక్కిలితెల్లగనున్న ట్టియు మిక్కిలితియ్యగానున్నట్టియు లవణరసముఅనురసము కలిగినట్టియు నెయ్యి నూనె వస మజ్జ వీనియొక్క వాసనకలిగినట్టియు జిగురుగనున్నట్టియు తీగెలుకలిగి నట్టియు ఉదకపాత్రయందు పిండినచో మునుగునట్టియు శ్లేష్మవ్యాధులను కలిగించు నట్టియు స్తన్యమును శ్లేష్మముచే దుష్టమైనదానినిగ తెలిసికొనవలయును.

స్తన్యదోషచికిత్స.

మూ॥ తేషాం త్రియాణామపి క్షీరదోషాణాం ప్రతిప్రతి విశేషమభినమిష్య యథాస్వం యథాదోషం చ వసున విరేచనాస్థా చనానువాసనాని విభజ్య కృతాని ప్రశమనాయ; వానాశనవిధిస్తు

దుష్టక్షీరాయా యవగోధూమశాలిషష్టికముద్గహరేణుక కలత్థసురా
సౌవీరకతుషోదకమైరేయమేదకలశునకరజ్జప్రాయః స్యాత్, క్షీరదోష
విశేషాం శ్చ వేష్యావేష్య తత్తద్విధానం కార్యం స్యాత్, పాఠామ
హాషధసురదారుముస్త మూర్వాగుడూచీ వత్సిక ఫలకిరాతతి క్తకటుక
రోహిణీసారివాకషాయాణాం చ పానం ప్రశస్యతే; తథాఽన్యేషాం
తిక్తకషాయకటుక మధురాణాం ద్రవ్యాణాం ప్రయోగః క్షీరవికార
విశేషానభినమిష్య మాత్రాం కాలం చేతి క్షీరశిశోధనాని || 57 ||

అ॥ అట్టిమూడువిధములగు స్తన్యదోషములయొక్క సూక్ష్మసూక్ష్మములైన విశే
షములను తెలిసికొని తగువిధమున దోషములనుసరించి వమనము విరేచనము ఆస్థాప
నము అనువాసనము వీనిని చేయింపవలయును. దుష్టమైన స్తన్యముకలస్త్రీకిఅన్నపాన
ములనిమిత్తము యకలు గోధుమలు శాలిధాన్యము షష్టిక ధాన్యము పెసలు పెద్దనెనగలు
ఉలవలు సురామద్యము సౌవీరకము తుషోదకము మైరేయము మేదకము వెల్లులి
క్రాసుగ వీనినిఅధికముగనుపయోగింపవలయును. క్షీరదోషములయొక్కవిశేషములను
బాగుగ తెలిసికొని ఆయావిరానములను ఆచరింపవలయును. చిరుబొద్ది శుంతి దేవదారు
తుంగము స్తలు చాగ తిప్పతీగ కొడి నెపాలగింజలు నేలవేము కటుక రోహిణి సుగంధి
పాల వీనియొక్క కషాయములను పానముచేయవలయును. మరియు క్షీరదోషవిశేష
ముల ననుసరించి, తిక్తరసము కషాయరసము కటుకరసము మధురరసము ఇవికల ద్రవ్య
ములను కాలమున కనుకూలముగనుండునట్లుగను తగుపరిమితిగను ఉపయోగింపవల
యును. ఇట్లుచేసినచో స్తన్యము శుద్ధియొందును.

స్తన్యవర్ధకములు.

మూ॥ క్షీరజననాని తు మద్యాని శీధువర్జ్యాని గ్రామ్యానూ
పౌదకాని చ శాకధాన్యమాంసాని ద్రవమధురామ్లభూయిష్టాశ్చ
హారాః క్షీరిణ్యశ్చౌషధయః క్షీరపానం చానాయాసశ్చేతి, వీరణ
శాలిషష్టికేక్షువాలికా దర్భకుశకాశ గుద్దేత్కటమూలకషాయాణాం
చ పానమితి క్షీరజననాన్యుక్తాని || 58 ||

అ॥ శీధువుకంటే ఇతరములైన మద్యములు, గ్రామమునందు అనూపదేశము
నందును ఉదకమునందును జనించు కూరలు ధాన్యములు మాంసములు, ద్రవమును
మధురరసమును ఆమ్లరసమును అధికముగకల ఆహారములు, పాలుకల ఓషధులు, క్షీర
పానము, శ్రమపడకుండుట వీనివలన స్తన్యము జనించును. మరియు అవురుసవు నరి
షష్టిక ధాన్యము ఇత్వేలికయ నెడిచెరకుదర్భ కుశదర్భ రెల్లు పెద్దరెల్లు ఇత్కట మనెడి
ధాన్యము వీని వేళ్ళయొక్క కషాయములను పానము చేయుటవలనకూడ స్తన్యము
జనించును.

స్తన్యమును త్రాగించునప్పుడు చేయవలసినవిధి.

మూ॥ ధాత్రీ తు యదా స్వాదు బహుల శుద్ధ దుద్ధా స్వాత్తదా
స్నాతానులిప్తా శుక్ల వస్త్రం పరిధా యైస్త్రిం బ్రాహ్మీం శతవీర్యాం
సహస్రవీర్యామమోఘామవ్యథాం శివామరిష్టాం వాట్యపుష్పీం విష్వ
క్సేనకాంతాం వా బిభ్రతోషధిం కుమారం ప్రాజ్ఞుఖం ప్రథమం దక్షి
ణం స్తనం పాయయేదితి ధాత్రీకర్మ ॥59॥

అ॥ తియ్యగను అధికముగను శుద్ధముగను నున్న స్తన్యముకల స్త్రీస్నానమును
చేసిచందనాదిద్రవ్యములను పూసికొని తెల్లనివస్త్రమును కట్టుకొని చేమపుచ్చసరస్వతి
యాకు గరిక భేదము కలిగొట్టు తిప్పతీగ కరక్కాయ కటుకరోహిణి ముత్తవపుల
గము ప్రింఖణము వీనిలోదేనినైనను ధరించి శిశువును తూర్పువైపునకు ముఖముండు
నట్లు ఉంచుకొని తొలుత దక్షిణ స్తనమును పానముచేయింపవలయును.

కుమారాగారవిధి

మూ॥ అతోఽనస్తరం కుమారాగారవిధిమనువ్యాఖ్యాస్యా
మః—వాస్తువిద్యాకుశలః ప్రశస్తం రమ్య మతమస్కం నివాతంప్రవా
తైకదేశం దృఢమపగతశ్వాపదపశుదంష్టిమూషికపతజ్గం సుసంవి
భక్తసలిలోదూఖలమూత్రవర్చస్థానస్నానభూమిమహానసమృతుసుఖం
యథర్తుశయనాసనాస్తరణసంపన్నం కుర్యాత్తథా సువిహితరత్నా
విధాన బలిమజ్జలహోమప్రాయశ్చిత్తం శుచివృద్ధవైద్యానురక్తజన
సంపూర్ణమితి కుమారాగారవిధిః ॥60॥

అ॥ పిమ్మట కుమారాగారవిధిని చెప్పుచున్నాము. వాస్తువిద్యయందు నేర్పరి
యైనవాడు, ప్రశస్తమైనట్టియు మనోహరమైనట్టియు చీకటిగనుండనట్టియు అధిక
మైనగాలి చొరనట్టియు అనుకూలమైనగాలి చొరునట్టియు దృఢముగ నుండునట్టియు
కుక్కలు పశువులు పందులు ఎలుకలు మిడతలు ఇవి ప్రవేశించుటకు వీలులేనట్టియు
ఉదకస్థానమును రోలుండుస్థానమును మూత్రవిసర్జనస్థానమును మలవిసర్జనస్థానమును
స్నానప్రదేశమును వంటయిల్లును ప్రత్యేకముగ నుండునట్టియు ఆయాబుతువులకు అను
కూలముగ నుండునట్టియు ఆయాబుతువులకుతగిన శయనములును ఆసనములును ఆస్తరణ
ములును కలిగినట్టియు గృహమును నిర్మింపవలయును. ఈగృహము రత్నావిధి బలికర్మ
శుభములు హోమములు ప్రాయశ్చిత్తములు వీనితో కూడినదిగను పవిత్రమైనవారు
వృద్ధులు వైద్యులు బ్రహ్మకలవాకు వీరితో నిండినదిగను నుండవలయును.

కుమారసామాన్యవిధులు.

మూ॥ శయనాసనాస్తరణప్రావరణాని కుమారస్య మృదులఘ్న శుచిసుగంధిని స్యుః; స్వేదమలజన్తుమన్తి మూత్రపురీషోపస్పృష్టాని చ వజ్జ్యాని స్యుః॥ అసతి సంభవేన్వేషాంతాన్వేషచ సుప్రత్యక్షితోష్ఠ ధూపితాని సుశుద్ధశుష్కాణ్యుపయోగం గచ్ఛేయుః ॥ ధూపనాని పునర్వాసనాం శయనాస్తరణప్రావరణానాం చ యవసర్వపాతసీహిజ్జగుగ్గులువచాచోరక వయస్థాగోలోఘ్నజటిలాపలజ్జషాశోకరోహిణీ సర్పనిర్మోకాణి ఘృతసక్తాని స్యుః ॥ మణయశ్చ ధారణీయాః కుమారస్య ఖడ్గరుగుగవయ ఋషభాణాం జీవతామేవ దక్షిణేభ్యో విషాణేభ్యోఽగ్రాణి గృహీతాని స్యుః; మన్త్రాద్యాశ్చైషధయో జీవకర్షభకౌయాని చాన్యాయపి బ్రాహ్మణాః ప్రశంసేయురథర్వవేదవిదః॥ క్రీడనకాని ఖల్వస్య విచిత్రాణి ఘోషవన్త్యభిరామాణ్యగురూణ్య తీక్ష్ణాగ్రాణ్యనాన్యప్రవేశీన్యప్రాణహారాణ్యవిత్రాసనాని చ స్యుః ॥ న హ్యస్య విత్రాసనం సాధు, తస్మాత్తస్మిన్ రుదత్యభుజ్ఞోనే వాన్యత్ర విధేయతామగచ్ఛతి రాక్షసపిశాచపూతనాద్యానాం నామాని చాహ్వాయతా కుమారస్య విత్రాసనార్థం నామగ్రహణం స కార్యం స్యాత్ ॥60॥

ఆ॥ శిశువునకు శయనములు ఆసనములు పక్కలు కప్పుగుడ్డలు ఇవి మేత్తగను తేలికగను పరిశుభ్రములుగను పరిమళయుక్తముగను నుండవలయును. చెమట మాలిన్యము క్రిములు మూత్రము పురీషము వీనితోకూడినవానిని తీసివేయవలయును. వీని కంటెవేరుగ లేనిచో వీనినే బాగుగాకడిగి ధూపమును వేసిశుద్ధి నొందించి ఎండబెట్టిఉపయోగింపవచ్చును. యవలు ఆవాలు అవిసివిత్తులు ఇంగువ మహిషాక్షిగుగ్గులు వస గండకచోరములు సరస్వతియాకు గరిక జటామాంసి గుగ్గిలము కటుకరోహిణి పాముకుబుసము వీనిని నేతితో కలిపి వానియొక్క పొగను వస్త్రములు శయనములు పక్కలు కప్పుగుడ్డలు వీనియందు వేయవలయును. మణులను ధరింపచేయవలయును. జీవించి యున్న ఖడ్గమృగము నల్లిచారలదుప్పి గవయమృగము పద్మ వీనియొక్క కుడికొమ్మయొక్క అగ్రభాగములను ధరింపచేయవలయును. మంత్రాదులను ఓషధులనుజీవకమును ఋషభకమును అథర్వవేదవేత్తలగు బ్రాహ్మణులచేచెప్పబడు ఇట్టిఇతరములను ధరింపచేయవలయును. వీనియొక్క ఆటవస్తువులు విచిత్రములుగను ధ్వనినికలిగించునవిగను మనోహరములుగను బరువు లేనివిగను వాడికలకొనలులేనివిగను నోటియందు ప్రవేశింపనివిగను ప్రాణహరములుకానివిగను భయమునుకలిగింపనివిగను నుండవల

యను. వీనిని భయపెట్టుట మంచిదికాదు. బాలుడు ఏడ్చుచున్నను భుజింపకున్నను విధేయుడుగ నుండకపోయినను రాక్షసులు పిశాచములు పూతన మొదలగువానిని పేరులతో పిలుచుచు బాలునియొక్క పేరును గ్రహించి భయపెట్టరాదు.

బాలరోగ చికిత్సా విధానము.

మూ॥ యది త్వత్తుర్యం కించిత్కుమారమాగచ్ఛే త్తత్ప్రకృతి నిమిత్త పూర్వరూప లిङ్గోపశయ విశేషైస్తత్త్వతోఽనుబుధ్య సర్వ విశేషానాతురౌషధ దేశ కాలాశ్రయాన వేక్షమాణశ్చికిత్సితుమారభేతై నం మధుర మృదులఘు సురభిశీతశజ్జరం కర్మ ప్రవర్తయన్, ఏనం సాత్త్వ్య హి కుమారా భవన్తి, తథా తే శర్మ లభన్తేఽచిరాయ; ఆరోగ్యేష్యరోగవృత్తిమాత్మిషే ద్వేశ కాలాత్మగుణవిపర్యయేణ వర్తమా నః ॥ క్రమేణాసాత్త్వ్యాని పరివర్త్యోపయుజ్ఞానః సర్వాన్యా హితాని వర్జ్య మేత్తథా బలవర్ణశరీరాయుషాం సంపదమవాప్నోతీతి ॥68॥

అ॥ బాలునకు వ్యాధిజనించినచో వానియొక్క ప్రకృతిని హేతువులనుపూర్వ రూపములను లక్షణములను ఉపశయములను పూర్తిగ తెలిసికొని రోగి ఔషధము దేశము కాలము వీనిసంబంధమైన సమస్తవిశేషములను గుర్తెరిగి మధురముగను మృదువుగను లఘువుగను పరిమాణయుక్తముగను శీతలముగను సుఖకరముగనునుండు చికిత్స లచే చికిత్సింపవలయును. అట్లు చేసినచో బాలుడు సాత్త్వ్యస్థితిని పొందును. మరియు వెంటనే సుఖమును పొందును. వ్యాధులులేని బాలునకు దేశము కాలము శరీరము వీనియొక్క గుణములకు విపరీతములైన గుణములుకల ఉపచారములచే ఉపకరించుచు ఆరోగ్యమును కాపాడవలయును. అభ్యాసములేని పదార్థములను మార్పుచేసి క్రమముగ నుపయోగించుచు అహితములైనవాని నన్నిటిని విడిచిపెట్టవలయును. ఇట్లు చేసినచో బలము వర్ణము శరీరనిర్మాణము ఆయువు వీనియొక్క సంపత్తును పొందును.

మూ॥ ఏవమేనం కుమారమాయశావనప్రాప్తేర్ధర్మార్థ కౌశలాగ మనాచ్ఛానుపాలయేత్ ॥68॥

అ॥ ఇట్లు బాలుని యశావనము వచ్చువరకును ధర్మార్థముల విషయమై నేర్పు కలుగువరకును ఉపచరింపవలయును.

మూ॥ ఇతి పుత్రాశిషాం సమృద్ధికరం కర్మ వ్యాఖ్యాతమ్ । తదాచరన్ యథోక్తైర్విధిభిః పూజాం యథేష్టం లభతేఽనసూయక ఇతి ॥69॥

అ॥ పుత్రుని కోరువారలకు అనుకూలమైనకర్మ ఈప్రకారముగ చెప్పబడినది. అనూయలేనివాడై దీనిని విధిప్రకారముగ ఆచరించినచో పరిపూర్ణమైన గౌరవమును పొందును.

అధ్యాయ సంగ్రహము.

మూ॥ పుత్రతాశిషాం కర్మ సమృద్ధికారకం యదుక్తమే తన్మ హదర్థ సంహితమ్ | తదాచరన్ జ్ఞో విధిభిర్యథాతథం పూజాం యథేష్టం లభ తేనసూయకః ||70||

అ॥ ఈఅధ్యాయమునందు పుత్రుని కోరువారలకు అనుకూలమైన కర్మ చెప్పబడినది. అధికమగు ప్రయోజనముతోకూడిన దీనిని తెలిసిన మనుజుడు అనూయ లేనివాడై విధిప్రకారముగ తగురీతిని ఆచరించినచో పరిపూర్ణమైన గౌరవమును పొందును.

శారీరస్థాన సంగ్రహము.

మూ॥ శరీరం చిన్త్యతే సర్వం దైవమానుష సంపదా | సర్వ భావైర్యతస్త స్మాచ్ఛారీరం స్థానముచ్యతే ||71||

ఇత్యగ్ని వేశక్యతే తన్త్రే చరకప్రతి సంస్కృతే శారీరస్థానే జాతి సూత్రీయ శారీరం నామాఽష్టమోఽధ్యాయః ||

అ॥ ఈ స్థానమునందు దైవసంపత్తుచేతను నునుష్యసంపత్తుచేతను సమస్త భావములచేతను శరీరమునుగురించి చెప్పబడినది గావున శారీరస్థానమని చెప్పబడుచున్నది.

ఇవిధంబున, శ్రీపావోపనామక కృష్ణమూర్తి ప్రణీతంబైన చరకదీపిక యనెడి చరకసంహితా వ్యాఖ్యానమునందు జాతిసూత్రీయ శారీర మనెడు అష్టమాధ్యాయము సమాప్తము.

— * —

శారీరస్థానము సమాప్తము.

ఇంద్రియస్థానము.

ప్రథమాధ్యాయము.

మూ॥ అథాతో వర్ణస్వరీయమిద్రియం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥1॥

అ॥ పిమ్మట వర్ణస్వరీయేంద్రియమును చెప్పబోవుచున్నాము.

మూ॥ ఇతి హ స్మాహ భగవాన్మాత్రేయః ॥2॥

అ॥ అని భగవంతుడగు ఆత్మేయుడు చెప్పెను.

ఆయుష్ప్రమాణమును తెలిసికొనుటకు పరీక్షింపదగిన
భావములు.

మూ॥ ఇహ ఖలు వర్ణశ్చ స్వరశ్చ గంధశ్చ రసశ్చ స్పర్శశ్చ
చక్షుశ్చ శ్రోత్రం చ ఘ్రాణం చ రసనం చ స్పర్శనం చ సత్త్వం చ
భక్తిశ్చ శౌచం చ శీలం చాచారశ్చస్మృతిశ్చాకృతిశ్చబలం చ గ్లానిశ్చ
తద్దా) చారమృశ్చ గౌరవం చ లాఘవం చాహారగుణాశ్చ హార పరి
ణామ శ్చోపాయశ్చాపాయశ్చ వ్యాధిశ్చవ్యాధి పూర్వరూపం చ వేద
నాశ్చోపద్రవాశ్చ ఛాయా చ ప్రతిచ్ఛాయా చ స్వప్నదర్శనం చ
దూతాధికారశ్చ పథి చౌత్పాతికం చాతురకులే భావావస్థాంతరాణి చ
భేషజ సంవృతిశ్చ భేషజ వికారయుక్తి శ్చేతి పరీక్ష్యాణి ప్రత్యక్షాను
మానోపదేశై రాయుషః ప్రమాణవిశేషం జిజ్ఞాసమానేన భిషజా ॥3॥

అ॥ ఆయుష్ప్రమాణ విశేషమును తెలిసికొనదలచిన వైద్యుడు—వర్ణము, స్వ
రము, గంధము, రసము, స్పర్శము, చక్షుస్సు, శ్రోత్రము, ఘ్రాణము, రసనము,
స్పర్శనము, మనస్సు, కోరిక, శుచిత్వము, స్వభావము, ఆచారము, స్మరణశక్తి,
ఆకృతి, బలము, బడలిక, నిద్ర, ప్రారంభము, గురుత్వము, లఘుత్వము, ఆహారగుణ
ములు, ఆహారపరిణామము, ఉపాయము, అపాయము, వ్యాధి, వ్యాధి పూర్వరూపము,
భాధలు, ఉపద్రవములు, ఛాయ, ప్రతిచ్ఛాయ, స్వప్నము కలుగుట, దూతాధి

కారము, మార్గమునందలి ఉత్పాతములు, రోగి గృహమునందలి అవస్థావిశేషములు, ఔషధమును సమకూర్చుట, ఔషధము వికృతినొందుట వీనిని ప్రత్యక్షప్రమాణము చేతను అనుమాన ప్రమాణముచేతను ఆప్తోపదేశముచేతను పరీక్షింపవలయును.

పరీక్ష్యభావ ద్వైవిధ్యము.

మూ॥ తత్ర ఖల్వేహం పరీక్ష్యాణాం కాని చిత్పురుషమనా శ్రితాని కానిచిచ్ఛ పురుష సంశ్రయాణి; తత్ర యాని పురుషమనా శ్రితాని తాన్యుపదేశతో యుక్తితశ్చ పరీక్షేత, పురుష సంశ్రయాణి పునః ప్రకృతితశ్చ వికృతితశ్చ ॥ 1 ॥

అ॥ పరీక్షింపదగిన ఈ భావములలో కొన్ని రోగిని ఆశ్రయింపనివిగను కొన్ని ఆశ్రయించినవిగను నుండును. రోగిని ఆశ్రయింపని భావములను ఆప్తోపదేశము వలనను అనుమాన ప్రమాణమువలనను పరీక్షింపవలయును. రోగిని ఆశ్రయించిన భావములను ప్రకృతివలనను వికృతివలనను పరీక్షింపవలయును.

ప్రకృతి వికృతి వివరణము.

మూ॥ తత్ర ప్రకృతిర్జాతి ప్రసక్తా చ కులప్రసక్తా చ దేశాను పాతినీ చ కులానుపాతినీ చ వయోఽనుపాతినీ చ ప్రత్యాత్మనియతా చ; జాతికులదేశకాలవయః ప్రత్యాత్మనియతా హి తేషాం తేషాం పురుషాణాం తే తే భావవిశేషా భవన్తి॥ వికృతిః పునర్లక్షణ నిమిత్తా చ లక్ష్యనిమిత్తా చ నిమిత్తానురూపా చ। తత్ర లక్షణనిమిత్తా నామ సా, యస్యాః శరీరే లక్షణాన్యేవ హేతుభూతాని భవన్తి దైవాత్, లక్షణాని హి కానిచిచ్ఛరీరోపనిబద్ధాని భవన్తి, యాని హి తస్మిన్ స్తస్మిన్ కాలే తత్రాధిష్ఠాన మాసాద్య తాం తాం వికృతి ముత్పాదయన్తి; లక్ష్యనిమిత్తా తు సా, యస్యా ఉపలభ్యతే నిమిత్తం, యథోక్తం నిదానేషు; నిమిత్తానురూపా తు నిమిత్తార్థకారిణీ యా, తామనిమిత్తాం నిమిత్త మాయుషః ప్రమాణజ్ఞానస్యేచ్ఛన్తి భిషజో భూయశ్చాయుషః క్షయనిమిత్తాం ప్రేతలిజ్ఞాను రూపాం, యామా యుషోఽన్తర్గతస్య జ్ఞానార్థముపదిశన్తి ధీరాః, యామధిక్యత్య పురుష సంశ్రయాణి ముమూర్ష తాం లక్షణాన్యుపదేశ్యోమ ఇత్యుద్దేశః । తద్విస్తరేణాను వ్యాఖ్యాస్యామః ॥ 6 ॥

అ॥ ప్రికృతి—జాతివలనను కులమువలనను దేశమువలనను కాలమువలనను వయస్సువలనను ప్రత్యాత్మవలనను కలుగును. జాతి, కులము, దేశము, కాలము, వయస్సు, ప్రత్యాత్మ వీనివలన ఆయాపురుషులకు ఆయాభావవిశేషములు కలుగును. వికృతి—లక్షణనిమిత్తముగను లక్ష్యనిమిత్తముగను నిమిత్తానురూపముగను నుండును. ఏవికృతికి శరీరమందలి లక్షణములే దైవవశమువలన కారణములగునో అది లక్షణ నిమిత్తవికృతి యనబడును. కొన్నిలక్షణములు శరీరమునందు అధిష్ఠానమునుపొంది యుండి ఆయాకాలములయందు ఆయావికృతులను దైవవశమువలన కలిగించును. ఏవికృతి నిదానములయందు చెప్పబడిన కారణములచే కలుగునో అది లక్ష్యనిమిత్త వికృతి యనబడును. ఏవికృతి కారణముయొక్క ప్రయోజనమును జేయునో అది నిమిత్తానురూపవికృతి యనబడును. అవ్యక్తమైననిమిత్తములు కల ఈ వికృతి ఆయుష్షమాణమును తెలిసికొనుటకు కారణముగను ఆయువుయొక్క క్షీణతతో కారణము గను ప్రేతతుల్యలక్షణములుగలదిగను నుండును. గుప్తమైన ఆయువుయొక్క జ్ఞానము కొరకు పండితులు దీనిని చెప్పుచున్నారు. చచ్చుటకు సిద్ధముగనున్న వానియొక్క పురుషాశ్రితలక్షణములను దీనియొక్క ఆధారమువలన చెప్పెదము. ఇట్లు ఇందియస్థాన మునందలి విషయము సంతేపముగ చెప్పబడగలదు.

వర్ణవివరణము.

మూ॥ శత్రాదిత ఏవ వర్ణాధికారః । తద్యథా—కృష్ణః కృష్ణ శ్యామః శ్యామావదాతోఽవదాతశ్చేతి ప్రకృతివర్ణాః శరీరస్య భవంతి, యాంశ్చాపరానువేక్షమాణో విద్యాదనూకతోఽస్యథా చాపి నిర్దిశ్యమానాంస్తద్భజైః ; నీలశ్యామతామృహరితశుక్లాశ్చ వర్ణాః శరీరస్య వై కారికా భవంతి, యాంశ్చాపరానువేక్షమాణోవిద్యాత్, ప్రాగ్వికృతానభూత్వోత్పన్నాన్; ఇతి ప్రకృతివికృతివర్ణా భవన్త్యుక్తాః శరీరస్య॥ తతః ప్రకృతివర్ణమర్థశరీరే వికృతివర్ణ మర్థశరీరే ద్వావపి వర్ణౌ మర్యాదావిక్తౌ దృష్ట్వా యదేవ సవ్యదక్షిణవిభాగేన యదేవ పూర్వపశ్చిమవిభాగేన యదుత్తరాధరవిభాగేన యదస్తర్భ హిర్విభాగేనాతురస్య రిష్టమితి విద్యాత్॥ ఏవమేవ వర్ణభేదో ముఖేఽప్యస్యతో వర్తమానో మరణాయ భవతి॥ వర్ణభేదేన గ్లానిహ్నారాక్ష్య స్నేహో వ్యాఖ్యాతాః ॥ తథా పిష్టువ్యజ్జలిలకాలకపిడకానామాసనే జన్మాతురన్యైవమేవాప్రశస్తం విద్యాత్ ॥ నఖనయనవదనమూత్ర పురీషహస్తపాదౌష్ఠాదిష్వపి చ వై కారికోక్తానాం వర్ణానామస్యత మస్య ప్రాదుర్భావో హీనబలవర్ణేద్వియేషా లక్షణమాయుషః క్షయ

స్వ భవతి॥ యచ్చాన్యదపి కించిద్వర్ణవై కృతమభూతపూర్వం సహ
సోత్ప ద్యే తానిమిత్తమేవ హియామానస్యాతురస్య శశ్వత్, తచ్చా
ర్జిష్టం; ఇతి వర్ణాధికారః ॥13॥

ఆ॥ హానిలో వర్ణాధికారము మొదట చెప్పబడుచున్నది. ఎటులనగా—
నలుపు, నలుపుతోకూడినశ్యామవర్ణము, శ్యామవర్ణముతోకూడినగౌరవర్ణము, గౌర
వర్ణము ఇవి శరీరమునకు ప్రకృతివర్ణములుగ నుండును. ఇట్టిఇతరవర్ణములను సాదృశ్య
మువలనగాని ఇతరవిధమునగాని చూచి తెలిసికొనవలయును. వర్ణమును తెలిసినవారు
హానినిచెప్పెదరు. నీలవర్ణము, శ్యామవర్ణము, తామ్రవర్ణము, ఆకుపచ్చనివర్ణము, తెల్లని
వర్ణము ఇవి శరీరముయొక్క వికృతివర్ణములుగ నుండును. పూర్వపువర్ణముకంటె
భిన్నముగమారినట్టియు అదివరలోనుండక క్రొత్తగ పుట్టినట్టియుఇట్టిఇతరవికృతివర్ణము
లను ఆలోచించి తెలిసికొనవలయును. ఇట్లు శరీరముయొక్క ప్రకృతివర్ణములునువికృతి
వర్ణములును చెప్పబడినవి. కుడిఎడమలభేదముచేగాని ముందుబెనుకలభేదముచేగాని
క్రిందుమీదులభేదముచేగాని లోపల బెలుపలభేదముచేగాని సగముశరీరమునందు ప్రకృతి
వర్ణమును సగముశరీరమునందు వికృతివర్ణమును సమానములుగనుండుట రోగియొక్క
రిష్టలక్షణములుగ నుండును. ఈవిధముగనే వర్ణభేదము ముఖమునందుగాని ఇతరభాగ
ములయందుగాని కలిగినచో రోగికి మరణము సంభవించును. వర్ణభేదముచేరిష్టముకలుగు
విధముననే గ్లాసి, వృద్ధి, రాత్ర్యము, స్నేహము వీనియొక్క భేదములచేకూడ రిష్టము
కలుగును. రోగికి ముఖమునందు పిల్లుపు (పుట్టుమచ్చభేదము), మంగు, పుట్టుమచ్చ,
పొక్కు ఇవి వర్ణభేదమువలె జనించినచో రిష్టలక్షణముగ నుండును. తీణించినబలము
వర్ణము ఇంద్రియపాటవము ఇవి కలవారలకు గోళ్ళు నేత్రములు ముఖము మూత్రము
పురీషము చేతులు కాళ్ళు పెదవులు మొదలగుహానియందు వికృతివర్ణములలో ఏదియో
యొకటి జనించుట ఆయుఃక్షీణలక్షణముగ నుండును. తీణించుచున్న రోగికి, వికృతి
వర్ణములలో చెప్పబడకపోయినను రోగికి పూర్వమునందులే నట్టివర్ణవికృతి కారణము
లేకుండగ దేహతాత్తుగ తరుచు జనించుటకూడ రిష్టలక్షణముగ నుండును. ఇట్లువర్ణాధి
కారము చెప్పబడినది.

స్వరవివరణము.

మూ॥ స్వరాధికారస్తు—హంసక్రొత్తనేమిదున్దుభికలవిజ్ఞకాక
కపోతర్పుర్ణ రానుకారాః ప్రకృతిస్వరాభవన్తి, యాంశ్చాపరానుపేక్ష
మాణోఽపి విద్యాదనూకతోఽన్యథావాఽపినిర్దిశ్యమానాం స్తద్జ్ఞైః ॥

ఏడకకలగస్తావ్యక్తగద్గదతామదీనానుకీర్ణాస్త్యాతురాణాం స్వరావై కా
రికా భవన్తి, యాంశ్చాపరాను పేక్షమాణోఽపి విద్యాత్ప్రగ్వికృ
తానభూతోత్పన్నాన్; ఇతి ప్రకృతి వికృతిస్వరా వ్యాఖ్యాతాః ॥

తతః ప్రకృతివై కారికాణాం స్వరాణామాశ్వభినిర్వృత్తిః సర్వానేక
త్వమేకస్య చానేకత్వమప్రశస్తం; ఇతి స్వరాధికారః ॥ 6॥

అ॥ హంస, క్రౌంచపక్షి, చక్రముయొక్క నేమి, మందుభివనెడి వాద్యవిశేషము, పిచ్చుక, కాకి, పావురము, జిగ్గరము అనెడి వాద్యవిశేషము వీనియొక్క ధ్వనులను అనుకరించిన స్వరముల ప్రకృతి స్వరములుగ నుండును. ఇట్టియితరస్వరములను కూడ సాదృశ్యమువలన గాని ఇతరవిధముగ గాని చూచితెలిసికొనవలయును. స్వరమును తెలిసినవారు వానిని చెప్పెదరు. గొర్రెయొక్క స్వరమును అనుకరించిన స్వరమును, కూడ్మముగను పట్టుకొనబడినట్లును అవ్యక్తముగను గద్గదముగను రూక్షముగను దీనముగను తేలిపోయినదిగను నుండు స్వరములును వికృతి స్వరములుగ నుండును. పూర్వపు స్వరముకంటె భిన్నముగ మారినట్టియు అదివరలోనుండక కొత్తగ పుట్టినట్టియు ఇట్టి ఇతరస్వరములను ఆలోచించి తెలిసికొనవలయును. ఇట్లు ప్రకృతి స్వరములను వికృతి స్వరములను చెప్పబడినవి. వికృతి స్వరములు హఠాత్తుగ కలుగుట, ఒకే కాలమునందు అనేక స్వరముల కలుగుట, ఒకే స్వరము అనేక విధములుగ మారుట ఇవి రిష్టలక్షణములుగ నుండును. ఇట్లు స్వరాధికారము చెప్పబడినది.

మూ॥ ఇతి వర్ణస్వరాధికారౌ యథావదుక్తౌ ముమూర్షతాం
జ్ఞానార్థమితి ॥ 17॥

అ॥ ఇట్లు, ఆసన్నమరణమును తెలిసికొనుటకు వర్ణాధికారమును స్వరాధికారమును చెప్పబడినవి.

మూ॥ యస్య వై కారికో వర్ణః శరీర ఉపజాయతే అర్ధే
వా యది వా కృతేన్న నిమిత్తం న చ నాస్తి సః ॥ నీలం వా యది
వా శ్యావం తామ్రం వా యది వాఽరుణమ్ ముఖార్ధమన్యథా వర్ణో
ముఖార్ధేఽరిష్టముచ్యతే ॥ స్నేహో ముఖార్ధే సువ్యక్తో రాత్యుమర్ధ
ముఖే భృశమ్ గ్రానిరర్ధే తథా హన్వో ముఖార్ధే ప్రేతలక్షణమ్ ॥
తీలకాః పిష్టవోవ్యజ్ఞౌ రాజయశ్చ పృథగ్విధాః ఆతురస్యాశుజాయంతే
ముఖే ప్రాణాన్ముముక్షతః ॥ పుష్పాణి నఖదంతే వా పజ్జో వా
దంతసంశ్రితః చూర్ణకో వాఽపిదంతేషు లక్షణం మరణస్య తత్ ॥
ఓష్ఠయోః పాదయోః ప్యాణోరక్షోర్మూత్రపురీషయోః ॥ నభేష్వపి
చ వై వర్ణ్యమేతత్క్షణబలేఽన్తకృత్ ॥ యస్య నీలాపు భావోష్ఠౌ పక్వజా
మ్భవసన్నిభౌ ॥ ముమూర్షురితి తం విద్యాన్నరోధీరో గతాయుషమ్ ॥
వీకో వా యది వాఽనేకో యస్య వై కారికః స్వరః ॥ సహసోత్పర్యతే

జన్తోర్థీయమానస్య నాస్తి సః॥ యచ్ఛాన్యదపి కించిత్స్యా ద్వైక్యతేం
స్వరవర్ణయోః । బలమాంసవిహీనస్య తత్సర్వం మరణోదయమ్ ॥ 36॥

అ॥ ఎవనియొక్క సర్వశరీరమునందుగాని అర్థశరీరమునందుగాని వికృతివర్ణము జనించునోవాడు మరణమునొందును. ముఖముయొక్క అర్థభాగమునందు నీలవర్ణముగాని శ్యావవర్ణముగాని తామ్రవర్ణముగాని అరుణవర్ణముగాని యుండి మిగిలినయర్థభాగము ములో న్నేహమును మిగిలినఅర్థభాగములో రౌక్ష్యమును ఉండుట అర్థభాగములో గ్లానియు మిగిలినఅర్థభాగములో వృద్ధియుఉండుటగాని మరణలక్షణముగ నుండును. గోగియొక్క ముఖమునందు పుట్టుమచ్చ, పుట్టుమచ్చ భేదము, అనేకవిధములయిన రేఖలు ఇవి జనించినచో మరణము కలుగును. గోశ్చయందును దంతములయందును తెల్లనిమచ్చలు గాని దంతములయందు పాచితేక శర్కరగాని సంభవించుటమరణలక్షణముగ నుండును. క్షీణించినబలముకలవానికి పెదవులు, పాదములు, హస్తములు, నేత్రములు, మూత్రము, పురీషము, గోశ్చ వీనియందు వికృతివర్ణముకలిగినచో మరణము కలుగును. ఎవనియొక్క రెండుపెదవులును నీలవర్ణముగ నుండి పండిననేరేడు పండువలెనుండునో అట్టివాడు మరణమునొందును. క్షీణించుచున్న వానికివైకారిక స్వరములలో ఒకటిగాని అనేకములుగాని హఠాత్తుగ కలిగినచో మరణము కలుగును. బలమును మాంసమును క్షీణించినవానికి ఇట్టిఇతరములయిన స్వరవికృతిగాని వర్ణవికృతిగాలి కలిగినచో అవికూడ మరణలక్షణములుగ నుండును.

అధ్యాయసంగ్రహము.

మూ॥ ఇతి వర్ణస్వరాపుక్తౌ లక్షణార్థం ముమూర్షతామ్ ।
యస్తు సమ్యగ్విజానాతి నాయుర్జ్ఞానే స ముధ్యాతి ॥ 36॥

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తస్మై చరకప్రతి సంస్కృతే ఇద్వియస్థానే
వర్ణస్వరీయమిద్వియం నామ ప్రథమోఽహ్యాయః॥

అ॥ ఆసన్నమృత్యువుయొక్క లక్షణములు తెలియునిమిత్తమును వర్ణమును స్వరమును ఇట్లు చెప్పబడినవి. వీనిని సరిగ్గా తెలిసికొనినచో ఆయుర్జ్ఞానవిషయమై మోహము నొందడు.

ఇవిధంబున, శ్రీపాదోపనామక కృష్ణమూర్తి శాస్త్రీప్రణీతంబైన చరకదీపిక యనెడి
చరకసంహితావ్యాఖ్యానమునందు వర్ణస్వరీయేంద్రియమునెడు
ప్రథమాధ్యాయము సమాప్తము.

ద్వి తీ యా ధ్యా య ము.

—

మూ॥ అథాతో పుష్పితక మిద్రియం వ్యాఖ్యాన్యమః ॥1॥

అ॥ పిమ్మట పుష్పిత కేంద్రియమును చెప్పబోవుచున్నాము.

మూ॥ ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః ॥2॥

అ॥ అని భగవంతుడగు ఆత్రేయుడు చెప్పెను.

మూ॥ పుష్పం యథా పూర్వరూపం ఫలస్యేహ భవిష్యతః ।
 తథా ల్గిమరిష్టాఖ్యం పూర్వరూపం మరిష్యతః ॥ అప్యేవం తు భవే
 త్పుష్పం ఫలేనాననుబద్ధి యత్ । ఫలం చాపి భవేత్కంచిద్యస్య
 పుష్పం న పూర్వజమ్ ॥ న త్వరిష్టస్య జాతస్య నాశోఽస్తిమరణా
 దృతే । మరణంచాపి తన్నాస్తి యన్నారిష్టపురః సరమ్ ॥ మిథ్యాదృష్ట
 మరిష్టాభమనరిష్టమజానతా । అరిష్టం వాఽప్యసంబుద్ధ మేతత్ప్రజ్ఞాప
 రాధజమ్ ॥ జ్ఞానసంబోధవార్థం తు ల్లిజైర్మణపూర్వజైః । పుష్పితాను
 పదేక్ష్యామో నరాన్ బహువిధైర్బహూన్ ॥7॥

అ॥ ఏర్పడబోవు ఫలమునకు పుష్పము పూర్వరూపముగ నుండునట్లుకలుగబోవు
 మరణమునకు అరిష్టమును అక్షణము పూర్వరూపముగ నుండును. ఫలమేర్పడని పుష్పము
 ఉండవచ్చును. పుష్పములేకుండగనే ఫలము ఉండవచ్చును. కాని కలిగిన అరిష్టము
 మరణమును కలిగింపకుండగనే నశింపదు. అరిష్టముకలుగనిదే మరణము కలుగదు.
 అజ్ఞానుడు అరిష్టము కానిదానిని అరిష్టమునుగగాని అరిష్టతుల్యమునుగగానితలచుటకును,
 అరిష్టమును తెలిసికొనలేకపోవుటకును వానియొక్క ప్రజ్ఞాపరాధము కారణముగ
 నుండును. అరిష్టలక్షణములను తెలిసికొనుటకొరకు మరణమునకు పూర్వమునందుకలుగు
 నట్టియు అనేకవిధములైనట్టియు అక్షణములచే పుష్పితులుగ నుండు అనేకవిధములైన
 మనుజులను చెప్పబోవుచున్నాము.

పుష్పితమనుజునియొక్క లక్షణములు.

మూ॥ నానాపుష్పౌపమో గన్ధో యస్య వాతి దివానిశమ్
 పుష్పితస్య వనస్యేవ నానాద్రుమలతావతః ॥ తమాహుః పుష్పితం
 ధీరా నరం మరణలక్షణైః । స నా సంవత్సరాద్దేహం జహోతీతి

వినిశ్చయః ॥ ఏవమేకైకశః పుష్పైర్యస్య గంధః సయో భవేత్ ।
 ఇష్టైర్వాయది వాఽనిష్టైః స చ పుష్పిత ఉచ్యతే ॥ సమాసేనాశు
 భాన్ గంధానేక త్వేనాథ వా పుమాన్ । ఆజిఘ్రిద్యస్య గాత్రేషు తం
 విద్యాత్పుష్పితం భిషక్ ॥ ఆప్లుతానాప్లుతే కాయే యస్య గంధాః శుభా
 శుభాః । వ్యత్యాసేనానిమిత్తాః స్యుః స చ పుష్పిత ఉచ్యతే ॥ 12 ॥

అ॥ అనేకవిధములైన వృక్షములతోడనులతలతోడను కూడినట్టియు పుష్పించి
 నట్టియు వనమునుండివలె ఎవనియొక్క శరీరమునుండి అనేకవిధములైన పుష్పముల
 యొక్క గంధముతో సమానమైన గంధము రాత్రింబళ్ళు వచ్చుచుండునో అట్టివానిని
 మరణలక్షణములతో పుష్పితునిగ తెలిసికొనవలయును. అట్టిమనుజుడు ఒక సంవత్సర
 ములో నిశ్చయముగ మరణించును. ఇట్లే ఎవనియొక్క శరీరమునుండి ఇష్టమైనట్టికాని
 అనిష్టమైనట్టికాని గంధముకల పుష్పములలో దేనియొక్క గంధమువంటి గంధమైనను
 వెడలుచుండునో అట్టిమనుజుడుగూడ పుష్పితుడని చెప్పబడును. ఎవనియొక్క శరీ
 రమునుండి దుర్గంధములు అనేకములుగ గాని ఒకటిగాని వెడలుచు డునో అట్టివాడు
 కూడ పుష్పితుడని చెప్పబడును. స్నానములుచేసినను చేయకపోయినను ఎవనియొక్క
 శరీరమునుండి శుభాశుభగంధములు కారణములేకండగనే వ్యత్యాసముగ వెడలు
 చుండునో అట్టివాడుగూడ పుష్పితుడుగ చెప్పబడును.

శుభాంగశుభగంధములు

మూ॥ తద్వధా చందనం కుష్ఠం తగ రాగురుణీ మధు । మాల్యం
 మూత్రిపురీషే చ మృతాని కుణపానిచ ॥ యే చాన్యే వివిధా
 త్పానో గంధా వివిధయోనయః । తేఽప్యనేనానుమానేవ విజ్ఞేయా
 వికృతిం గతాః ఇదం చాప్యతిదేశార్థం లక్షణం గంధసంశ్రయమ్ ॥
 వత్సోమో యదభిజ్ఞాయ భిషజ్మరణమాదిశేత్ ॥ వియోనిర్విదురో
 యస్య గంధో గాత్రేషు దృశ్యతే । ఇష్టో వా యది వాఽనిష్టో న స
 జీవతి తాం సమామ్ ॥ ఏతావద్గంధవిజ్ఞానం, రసజ్ఞానమతః పరమ్ ।
 ఆతురాణాం శరీరేషు వత్సోమో విధిపూర్వకమ్ ॥ 17 ॥

అ॥ చందనము చెంగల్వకోష్ఠు గ్రంథితగరము కృష్ణాగరు తేనె పుష్పమా
 లికలు మూత్రిము పురీషము గోవులు మెదలగువానిశవములు మనుష్యశవములు వీని
 యొక్క గంధములు, అనేకవిధములగు ద్రవ్యములచేసిద్ధము చేయబడిన అనేకవిధములైన
 గంధములు వీనిని పూర్వమునందుచెప్పబడిన యుక్తి ననుసరించి ఊహచే వికృతినిబొం
 దినవానినిగ తెలిసికొనవలయును. ఇదివరలో చెప్పబడనట్టియు గంధమునాశ్రయించిన

ట్టియు మరణము తెలియజేయునట్టియు లక్షణమును చెప్పబోవుచున్నాము. ఇష్టగంధముగాని ఆనిష్టగంధముగాని కారణములేకుండగనే ఎవని శరీరమునందు స్థిరముగ నుండునో అట్టివాడు ఆ సంవత్సరముకూడ జీవింపడు. ఇట్లు గంధమునుబట్టి మరణమును తెలిసికొను విధము చెప్పబడినది. పిమ్మట రోగులయొక్క శరీరమునందలి రసమునుబట్టి మరణమును తెలిసికొను విధమును చెప్పబోవుచున్నాము.

రసజ్ఞానము.

మూ॥ యో రసః ప్రకృతిస్థానాం నరాణాం దేహసంభవః | స ఏషాం చరమే కాలే వికారాన్ భజతే ద్వయమ్ || కశ్చిదేవాస్య వైరస్య మత్యర్థ ముపపద్యతే | స్వాదుత్వమపరశ్చాపి విపులం భజతే రసః || తమనేనానుమానేన విద్యాద్యిక్పతితాం గతమ్ | మనుష్యో హి మనుష్యస్య కథం రసమవాప్నుయాత్ || మక్షికాశ్చైవ యాకాశ్చ దంశాశ్చ మశకైః సహ | విరసాదపసర్పన్తి జన్తోః కాయాన్ముమూర్షతః || అత్యర్థరసికం కాయం కాలపక్వస్య మక్షికాః | అపి స్నాతాను లిప్తస్య భృశమాయాన్తి సర్వశః || 22 ||

అ॥ ప్రకృతియందున్న మనుజులయొక్క శరీరమునందలి రసము అంత్యకాలమునందు రెండువిధములైన వికారములను పొందును. ఆరసము అధికమగు వైరస్యమును గాని అధికమగు మాధుర్యమును గాని పొందును. మనుష్యునియొక్క శరీరమునందలి రసమును మనుష్యుడు స్వయముగ తెలిసికొనుటకు పీలులేదు. కావున క్రింద చెప్పబోవు యుక్తిచే వికృతినొందిన రసమును తెలిసికొనవలయును. చచ్చుటకు సిద్ధముగనున్న మనుజునియొక్క శరీరము విరసముగ నున్నచో ఈగలు పేలు చీమలు దోమలు ఇవి అట్టిశరీరమునుండి వెంటనే తొలగిపోవును. అధికమైన మధురరసము కలదిగనున్నచో అట్టి మనుజుడు స్నానముచేసి లేపనములను చేసికొనినను వాని శరీరమునందు అంతటను ఈగలు అధికముగ వ్రాలుచుండును.

అధ్యాయ సంగ్రహము.

మూ॥ యాన్యేతాని మయోక్తాని లిజ్ఞాని రసగన్ధయోః | పుష్పితస్య నరవైతత్ఫలం మరణమాదిశేత్ || 23 ||

ఇత్యగ్నివేశకృతే తస్త్రే చరకప్రతి సంస్కృతే ఇంద్రియస్థానే పుష్పిత కేంద్రియం నామ ద్వితీయోఽధ్యాయః ||

అ॥ రససంబధమైనట్టియు గంధసంబంధమైనట్టియు నాచేచెప్పబడిన ఈలక్షణములచే పుష్పితమనుజునియొక్క మరణమును తెలిసికొనవలయును.

ఇవిధంబున, శ్రీపాదోపనామకకృష్ణమూర్తిశాస్త్రిప్రతిణీంబైన చరకవీపికయనెడి చరక సంహితావ్యాఖ్యానమునందు పుష్పిత కేంద్రియమనెడు ద్వితీయాధ్యాయము సమాప్తము.

—0—

తృతీయాధ్యాయము.

మూ॥ అధాతః పరిమర్శనీయ మిద్రియం వ్యాఖ్యాసామః ॥1॥

అ॥ పిమ్మట పరిమర్శనీయేంద్రియమును చెప్పబోవుచున్నాము.

మూ॥ ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః ॥2॥

అ॥ అని భగవంతుడగు ఆత్రేయుడు చెప్పెను.

మూ॥ వర్ణే స్వరే చ గంధే చ రసే చోక్తం పృథక్ పృథక్ ।
లింగం ముమూర్ష తాం సమ్యక్ స్పర్శేష్వపి నిబోధత ॥3॥

అ॥ చచ్చుటకు సిద్ధముగనున్న వానియొక్క వర్ణమునందును స్వరమునందును గంధమునందును రసమునందును కలుగు లక్షణములు వేరువేరుగ చెప్పబడినవి. స్పర్శయందుకలుగు లక్షణములు చెప్పబడగలవు.

స్పర్శలక్షణములు.

మూ॥ స్పర్శప్రాధాన్యేనై వాతురస్యాయుషః ప్రమాణ విశేషం జిజ్ఞాసుః ప్రకృతిస్థేన పాణినా కేవలమస్య శరీరం స్పృశేత్ విమర్శయేద్వాఽన్యేన ॥ పరిమృశతా తు ఖల్వాతుర శరీర మిమే భావాస్తత తత్రావబోధవ్యా భవన్తి; తద్యథా — సతతం స్పృష్టనానాం శరీర దేశానాం స్తమ్భః, నిత్యోష్మణాం శీతీభావః, మృదూనాం దారుణత్వం, శ్లక్షణానాం ఖరత్వం, స్థూలానాం వృషణాదీనాం సతా మ సద్భావః, సస్థీనాం సంసభ్రంశచ్యవనాని, మాంసశోణితయోర్వీరీ భావో దారుణత్వం, స్వేదానుబంధః స్తమ్భో వా, యచ్ఛాన్యదపి కించిదీదృశం స్పర్శానాం లక్షణమ నిమిత్తం స్యాత్; ఇతి లక్షణానాం సంగ్రహః స్పర్శానామ్ ॥5॥

అ॥ రోగియొక్క ఆయుష్ష్యమాణమును స్మర్మచే తెలిసికొనదలచినవాడు బ్రకృతిగనున్న తనయొక్క చేతితోగాని ఇతరునియొక్క చేతితోగాని రోగియొక్క సమస్తశరీరమును స్పృశింపవలయును. స్పృశించునపుడు రోగియొక్క శరీరమునందలి ఈక్రిందిబాహములను తెలిసికొనవలయును. ఎటులనగా—ఎల్లప్పుడును కదలుచుండు శరీరావయవములు స్తంభించుట, ఎల్లప్పుడును వేడిగనుండు శరీరావయవములు చల్ల పడుట, మృదువులుగనున్నవి కాఠిన్యమునొందుట, నునుపుగనున్నవి గరువబారుట, నూలరూపముగనుండు వృషణాదులు ఉన్నను లేనట్లుకనబడుట, సంధులు జారిపోయి కాని పట్టుతప్పి కాని ప్రక్కకుజారి కానియుండుట, మాంసమును రక్తమును క్షీణించి కాని కాఠిన్యమునొందికాని యుండుట, చెమట అధికముగజనించుట లేక జనింప కుండుట వీనిని తెలిసికొనవలయును. మరియు కారణములేకుండగనే స్మర్మయందు కలుగు ఇట్టి ఇతర లక్షణములయకూడ తెలిసికొనవలయును. ఇట్లు స్మర్మలక్షణములు సంగ్రహముగ చెప్పబడినవి.

స్మర్మలక్షణ వివరణము.

మూ॥ తద్వ్యాసతోఽనువ్యాఖ్యాస్యామః — తస్య చేత్పరిమృ శ్యమానం పృథక్త్వేన పాదజఙ్ఘోరుస్థిగుదరపార్శ్వ పృష్ఠేషికాపాణి గ్రీవాతాల్వోష్ఠ లలాటం స్విన్నం శీతం స్తబ్ధం దారుణం వీతమాంస శోణితం వా స్యాత్, పరాసురయం పురుషో న చిరాత్కాలం కరిష్య తీతి విద్యాత్ ॥6॥

అ॥ స్మర్మలక్షణములను విస్తరించి చెప్పుచున్నాము. రోగియొక్క పాదములు పిక్కలు తొడలు పిరుదులు ఉదరము పార్శ్వములు పృష్ఠవంశము హస్తములు మెడ తాలుప్రదేశములు పెదవులు లలాటప్రదేశము వీనిని వేరువేరుగస్పృశించినపుడు చెమటబట్టినను చల్లబడినను స్తంభించినను కఠినముగనున్నను క్షీణించిన మాంసశోణిత ములు కలవిగనున్నను అట్టి పురుషుడు చాలకాలము జీవింపడనియువెంటనే మరణించు ననియు తెలిసికొనవలయును.

మూ॥ తస్య చేత్ పరిమృశ్యమానాని పృథక్త్వేన గుల్ఫజాను వజ్జణగుదవృషణమేథ్రనా భ్యంసస్తనమణిక హనుపర్శుకా నాసికా కర్ణాక్షి భ్రూశఙ్ఖాదీని స్రస్తాని వ్యస్తాని చ్యుతాని వా స్థానేభ్యః స్యుః, పరాసురయం పురుషో న చిరాత్కాలం కరిష్యతీతి విద్యాత్ ॥7॥

అ॥ రోగియొక్క చీలమండలు మోకాళ్ళు గజ్జలు గుదప్రదేశము వృషణములు మేథ్రము నాభి భుజశిరస్సులు స్తనప్రదేశములు మణికట్టులు అంకిళ్ళు పర్శుకాస్థులు ముక్కు చెవులు నేత్రములు కనుబొమ్మలు కణతలు మొదలైనవానిని స్పృశించినపుడు అవి స్వస్థానమునుండి జారినవిగ గాని విడిపోయినవిగ గాని ప్రక్కకుతొలగి

నవిగగాని ఉన్నచో అట్టి మనుజుడు చాలకాలము జీవింపడనియు వెంటనే చనిపోవు ననియు తెలిసికొనవలయును.

మూ॥ తథాఽస్యోచ్ఛ్వాసమన్యాయదంత పక్షుచక్షుః కేశలో మోదరనఖాఙ్గులిగణం చ లక్ష్యేత్ । తస్య చేదుచ్ఛ్వాసోఽతిదీర్ఘోఽ తిహ్రాస్వో వా స్యాత్, పరాసురితి విద్యాత్; తస్య చేన్నస్యే పరి మృశ్యమానే న స్పద్యేయాతాం, పరాసురితి విద్యాత్; తస్యచేద్దంతాః పరికీర్ణాః శ్వేతా జాతశర్కరాః స్యుః, పరాసురితి విద్యాత్; తస్య చేత్పక్ష్యాణి జటాబద్ధాని స్యుః, పరాసురితి విద్యాత్; తస్య చేచ్ఛ త్సుషీ ప్రకృతిహీనే వికృతియుక్తేఽత్యుత్పిణ్ణితేఽతిప్రవిష్టేఽతిజిహ్వేఽ తివిషమేఽతిప్రస్థేఽతివిముక్తబద్ధనే సతతోన్మేషితే సతతనిమేషితే నిమేషోన్మేషాతిప్రవృత్తే విభ్రాంత దృష్టికే విపరీతదృష్టికే హీనదృష్టికే వ్యస్తదృష్టికే నకులాధే కపోతాధేఽలాతవణ్ణే కృష్ణనీలపీతశ్యావతామ్ర హరితహారిద్ర శుక్లవైకారికాణాం వర్ణానామన్యత మేనాతిసంపుతే వా స్యాతాం, పరాసురితి విద్యాత్; అథాస్య కేశలోమాన్యాయ చ్ఛేత్—తస్య చేత్కేశలోమాన్యాయమ్యమానాని ప్రలుచ్ఛ్యేరన్న చ వేదయేయః, పరాసురితి విద్యాత్; తస్య చేదుదరేసిరాః ప్రదృ శ్యేరన్ శ్యావతామ్రనీలహారిద్రశుక్లా వా స్యుః, పరాసురితి విద్యాత్; తస్య చేన్నఖా పీతమాంసశోణితాః పక్వజామ్బవవర్ణాః స్యుః, పరా సురితి విద్యాత్; అథాస్యాఙ్గులీరాయచ్ఛేత్తస్య చేదఙ్గులయ ఆయమ్య మానా న చేత్స్ఫుటేయః, పరాసురితి విద్యాత్ ॥ 8॥

అ॥ రోగియొక్క ఉచ్ఛ్వాసము మెడకొంకులు దంతములు కనురెప్పలు నేత్ర ములు వెంట్రుకలు రోమములు ఉదరము గోళ్ళు వ్రేళ్ళు వీనినిగూడ పరిక్షింపవల యును. రోగియొక్క ఉచ్ఛ్వాసము అతిదీర్ఘముగగాని అతిహ్రాస్వముగగాని ఉన్నను, మెడకొంకులను సృశించినచో అవికదలకుండగనున్నను, దంతములు మలముతోకూడి కాని తెల్లగగాని శర్కరకలవిగగాని ఉన్నను, కనురెప్పలు జడలుకట్టి యున్నను, అట్టిరోగిని వెంటనే మృతినొందువానినిగ తెలిసికొనవలయును. రోగియొక్క నేత్ర ములు—ప్రకృతిహీనములుగ నుండుట, వికృతియుక్తములుగ నుండుట, మిక్కిలి పైకి ఉబ్బుట, మిక్కిలిలోనికిపోవుట, మిక్కిలి వంకరగనుండుట, మిక్కిలి విషమములుగ నుండుట, మిక్కిలినీరుకారుచుండుట, మిక్కిలిపట్టుతప్పినట్లుండుట, ఎల్లప్పుడును తెరచు కొనియుండుట, ఎల్లప్పుడును మూయబడియుండుట, నిమేషోన్మేషము లధికముగ జరు

గుట, దృష్టి భ్రాంతి నొందుట, దృష్టి విపరీతముగ నుండుట, దృష్టి హీనముగ నుండుట, దృష్టి వ్యస్తముగ నుండుట, సమస్తద్రవ్యములను పగటియందు తెల్లనివిగ కనుపించుట, సమస్తద్రవ్యములను పగటియందు నల్లనివిగ కనుపించుట, బాగువలెనల్లనిరంగును కలిగి యుండుట, వైకారికములగు నలుపు నీలము పచ్చదనము శ్యావవర్ణము తామ్రవర్ణము హరితవర్ణము పసుపువర్ణము తెలుపు ఈవర్ణములలో దేనినైనను అధికముగ కలిగియుండుట ఈలక్షణములను కలిగియున్నచో అట్టిరోగి వెంటనే మృతినొందును. రోగియొక్క కేశములను రోమములను లాగినప్పుడు అవి బాధలేకుండగ ఊడిపోయినను, ఉదరము నందు సిరలు కనబడినను లేక శ్యావవర్ణము తామ్రవర్ణము నీలవర్ణము హరిద్రవర్ణము శుక్లవర్ణము వీనిలో ఏవర్ణమునైనను కలిగియున్నను, గోళు మౌంసమును కోణితమును లేనిదై పండిన నేరేడుపండువంటి వర్ణముకలవిగ నున్నను, ప్రవేశ్యను లాగినప్పుడు వాని యందు ధ్వని కలుగకున్నను అట్టిరోగి వెంటనే మృతినొందునని తెలిసికొనవలయును.

అధ్యాయ సంగ్రహము.

మూ॥ ఏతాన్ స్పృశ్యాన్ బహూన్ భావాన్ యఃస్పృశన్న
వబుధ్యతే । అతురే న స సంమోహ మాయుజ్ఞాన్ నస్య గచ్ఛతి ॥9॥

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తస్త్రే చరకప్రతి సంస్కృతే ఇద్విరియస్థానే
పరిమర్శనీయేద్విరియం నామ తృతీయాధ్యాయః ॥

అ॥ స్పృశింపతగిన అనేకవిధములగు ఈభావములను స్పృశించి తెలిసికొనిన
వాడు రోగియొక్క ఆయుర్జ్ఞానము విషయమై మోహమునొందడు.

ఇద్విధంబున శ్రీపాదోపనామక కృష్ణమూర్తి శాస్త్రి ప్రణీతంబైన చరక దీపిక
యనెడిచరకసంహితా వ్యాఖ్యానమునందు పరిమర్శనీయేంద్రియమనెడు
తృతీయాధ్యాయము సమాప్తము.

చతుర్థాధ్యాయము.

మూ॥ అథాత ఇద్విరియానీకమిద్విరియం వ్యాఖ్యాన్యాయః ॥1॥

అ॥ పిమ్మట ఇంద్రియానీ కేంద్రియమును చెప్పబోవుచున్నాము.

మూ॥ ఇతి హ స్నాహ భగవానాత్రేయః ॥2॥

అ॥ అని భగవంతుడగు ఆత్రేయుడు చెప్పెను.

మూ॥ ఇద్రియాణి యథా జన్తోః పరీక్షేత విశేషవిత్ । జ్ఞాతౌ
మిచ్ఛన్ భిషజ్ఞానమాయుషస్తన్నిబోధ మే ॥౩॥

అ॥ రోగియొక్క ఆయుష్షప్రమాణమును తెలిసికొనదలచిన వైద్యుడు ఇంద్రి
యములను ఎట్లుపరీక్షింపవలయునో అట్టివిధము చెప్పబడుచున్నది.

ఇంద్రియపరీక్షావిధానము.

మూ॥ అనుమానాత్పరీక్షేత దర్శనాదీని తత్త్వతః । అద్ధా హి
విదితం జ్ఞానమిద్రియాణామతీంద్రియమ్॥ స్వస్థభ్యో వికృతం యస్య
జ్ఞానమిద్రియః సంభవమ్ । ఆలక్ష్యేతానిమిత్రేన లక్షణం మరణస్యతత్ ॥
ఇత్యుక్తం లక్షణం సమ్యగింద్రియేష్వశుభోదయమ్ । త దేవ తు పున
రూభయో విస్తరేణ నిబోధత ॥౪॥

అ॥ చక్షురాదీంద్రియములయొక్క యాథార్థ్యమును అనుమానప్రమాణముచే
పరీక్షింపవలయును. ఇంద్రియసంబంధమైనజ్ఞానము అతీంద్రియముమైనదగుటచేఅయ్యది
అనుమానప్రమాణముచే గ్రహింపబడినదైనను యథార్థముగ నే యుండును. ప్రకృతి
యందున్న ఇంద్రియములపలన ఎవనియొక్క ఇంద్రియజ్ఞానము కారణములేకుండగ నే
వికృతిగ్రహింపబడునో అట్టివానికి అది మరణలక్షణముగ నుండును ఇట్లు ఆశుభ
సూచకమగు ఇంద్రియలక్షణములన్నియు చెప్పబడినవి, వానినే విస్తరించి చెప్ప
చున్నాము.

చక్షురింద్రియసంబంధమగుఅరిష్టము.

మూ॥ ఘనీభూతమివాకాశ మాకాశమివ మేదినిమ్ । విగీతం
హ్యుభయం హ్యేతత్పశ్యస్మరణమృచ్ఛతి । యస్య దర్శనమాయాతి
మారుతోఽమృరగోచరః । అగ్నిర్నాయాతి చాదీప్తస్తస్యాయుఃక్షయ
మాదిశేత్ । జలే సువిమలే జాలమజాలావతతే తథా । స్థితే గచ్ఛతి
వా దృష్ట్వా జీవితాత్పరిమృచ్యతే॥ జాగ్రత్ పశ్యతి యః ప్రేతాన్
రక్షాంసి వివిధానిచ । అన్యద్వాఽప్యద్భుతం కించిన్న సజీవితమర్హతి॥
యోఽగ్నిప్రకృతివర్ణస్థం నీలం పశ్యతి నిష్ప్రభమ్ । కృష్ణం వాయదివా
శుక్లం నిశాం వ్రజతి సప్తమిమ్॥ మరీచీనసతో మేఘాన్మేఘాన్వా
ప్యసతోఽమృరే । విద్యుతో వా వినా మేఘాత్ పశ్యస్మరణమృచ్ఛతి॥
మృణ్మయీమివ యః పాత్రీం కృష్ణామృరసమావృతామ్ । ఆదిత్య
మిక్షతే శుద్ధం చంద్రం వా న స జీవతి॥ అపర్వణి యదాపశ్యేత్సా

ర్యాచన్ద్రమసోర్గ్రహమ్! అవ్యాధితో వ్యాధితో వాతదన్తం తస్యజీవి
తమ్|| న క్తం సూర్యమహశ్చన్ద్రమనగ్నా ధూమముత్థితమ్! అగ్నిం వా
నిష్ప్రిభం రాత్రౌ దప్త్వా మరణమృచ్ఛతి|| ప్రభావతః ప్రభాహీ
నాన్నిష్ప్రిభాన్ వా ప్రభావతః నరా విలిజ్గాన్ పశ్యన్తి భావాన్
ప్రాణాజ్ఞహాసవః | వ్యాకృతాని వివర్ణాని విసంఖ్యోపగతాని చ | విని
మిత్రాని పశ్యన్తి రూపాణ్యాయుఃక్షయే సరాః || యశ్చ పశ్యత్యదృ
శ్యాన్ వై దృశ్యాన్ యశ్చ న పశ్యతి | తావుభౌ పశ్యతః క్షీప్రం
యమాలయ మసంశయమ్ || 18||

అ|| ఆకాశమును ఘనీభూతమైన దానివలెచూచుట భూమిని ఆకాశమువలె
చూచుట ఈ రెండువిధములైన విరుద్ధజ్ఞానములుకలవాడు మరణమును బొందును. ఎవనికి
ఆకాశమందుసంచరించుచున్న వాయువు రూపముకలదిగకనపడునోమిక్కిలి ప్రజ్వ
లించుచున్న అగ్ని కనుపడకుండునో వానికి మరణముకలుగునని తెలిసికొనవలయును.
స్థిరముగగాని ప్రవహించుచుగాని యున్నట్టియు నిర్మలమైనట్టియు వలలులేనట్టియు
జలమునందు వలలున్నట్లు ఎవడు చూచునో అట్టివాడు మరణమును బొందును. ఎవడు
జాగ్రదవస్థకుండుండియు ప్రేతలను అనేకవిధములైన రక్షుస్సులను లేక అద్భుతము
లైన ఇట్టి ఇతరములను చూచునో వాడు జీవింపనేరడు. ప్రకృతివర్ణముగనున్న అగ్నిని
నీలవర్ణముగ గాని కాంతిహీనముగగాని నల్లగగాని తెల్లగగాని యున్నదానిగ ఎవడు
చూచునో వాడు ఏడురోజులుమాత్రము జీవించును, లేనట్టిమేఘములయొక్క కాంతి
లను గాని ఆకాశమందులేనట్టి మేఘములను గాని మేఘములులేకుండ మెరపులనుగాని
ఎవడు చూచునో వాడు మరణమును బొందును. నిర్మలమైన సూర్యబింబమునుగాని
చంద్రబింబమునుగాని నల్లనివస్త్రముచేకప్పబడిన మట్టిపాతనువలె ఎవడు చూచునో
అట్టివాడు జీవింపడు. వ్యాధిలేనట్టికాని వ్యాధికలిగినట్టికాని ఏమనుజుడు పర్వదినము
గాకున్నను సూర్యగ్రహణమునుగాని చంద్రగ్రహణమునుగాని చూచునో అట్టివాడు
జీవింపడు. రాత్రియందు సూర్యునిగాని పగటియందు చంద్రునిగాని అగ్ని లేకుండగనే
ధూమమునుగాని రాత్రియందు అగ్నిని కాంతిలేనిదానినిగగాని ఎవడు చూచునో
వాడు మరణమును బొందును. కాంతిగలవానిని కాంతిలేనివానినిగగాని కాంతిలేని
వానిని కాంతిగలవానినిగగాని సమస్తప్రభావములను తమలక్షణములులేనివానినిగగాని
చూచువాడు ప్రాణములను విడుచును. ఆయువుక్షీణించిన మనుజుడు రూపములను
కారణము లేకుండగనే అనేకవిధములైన ఆకృతులుకలవానినిగను విపరీతవర్ణములుకల
వానినిగనుసంఖ్యలేనివానినిగను చూచుచుండును. కనుపించుచున్న పదార్థములనుఎవడు
చూడలేకుండునో లేనిద్రవ్యములను ఎవడు చూచునో అట్టివారిరువురును శీఘ్రముగ
యమసాన్నిధ్యమును బొందెదరు.

శ్రోత్రేంద్రియసంబంధమగు అరిష్టము.

మూ॥ అశబ్దస్య చ యః శ్రోతా శబ్దాన్ యశ్చ న బుద్ధ్యతే ।
ద్వావప్యేతౌ యథా ప్రేతౌ తథా జ్ఞేయా విజానతా ॥ సంవృత్యాఙ్మ
లిభిః కర్ణౌ జ్వాలాశబ్దం య ఆతురః । న శృణోతి గతాసుం తం బుద్ధి
మాన్ పరివర్జయేత్ ॥20॥

అ॥ లేనిశబ్దములను ఎవడు వినునో ఉన్నశబ్దములను ఎవడు గ్రహింపలేకుండునో
అట్టివారి నిరువురిని ప్రేతతుల్యులనుగ తెలిసికొనవలయును. ఏరోగి తన ప్రశ్నచే
రెండు చెవులను మూసుకొనినప్పుడు అందుకలుగు జ్వాలాశబ్దమును వినలేకుండునో
అట్టివాడు జీవింపడని తెలిసికొనవలెను.

ఘ్రాణేంద్రియ సంబంధమగు అరిష్టము.

మూ॥ విపర్యయేణ యో విద్యాగ్ధానాం సాధ్వసాధుతామ్ ।
న వా తాన్ సర్వశో విద్యాత్తం విద్యాద్విగతాయుషమ్ ॥21॥

అ॥ ఏరోగి సుగంధమును దుర్గంధముగగాని దుర్గంధమును సుగంధముగగాని
గ్రహించునో లేక ఎట్టి గంధమునుకూడ గ్రహింపలేకుండునో అట్టివాడు జీవింప
జాలడు.

రసనేంద్రియ సంబంధమగు అరిష్టము.

మూ॥ యో రసా న్న విజానాతి న వా జానాతి తత్త్వతః ।
ముఖపాకాదృతే పక్వం త మాహుఃకుశలా నరమ్ ॥22॥

అ॥ నోటిపూత మొదలగు వ్యాధులు లేకున్నను ఎవడు రసములను గ్రహింప
లేకుండునో గ్రహించినను సరిగ గ్రహింపలేకుండునో అట్టివానియొక్క ఆయువును
పక్వమైన దానినిగ తెలిసికొనవలయును.

మూ॥ ఉష్ణాన్ శీతాన్ ఖరాన్ శ్లేష్మాన్మదూ నపి చ దారు
ణాన్ । స్పృశ్యాన్ స్పృష్ట్యా తతోఽన్యత్వం ముమూర్షస్తేషు మన్యతే
:23॥

అ॥ ఉష్ణముగను శీతముగను గరుకుగను నునుపుగను మృదువుగను కఠినముగను
నుండు ద్రవ్యములను వానికి విపరీతమైన స్పర్శగలవానినిగ గ్రహించువాడు మరణ
మును బొందును.

మూ॥ అన్తరేణ తపస్తీవం యోగం వా విధి పూర్వకమ్ ।
ఇన్ద్రియై రధికం పశ్యన్ పశ్యత్వమధిగచ్ఛతి ॥ ఇన్ద్రియాణామృతే
దృష్టేరిన్ద్రియాథాన్న పశ్యతి । విపర్యయేణ యో విద్యాత్తం విద్యా
ద్విగతాయుషమ్ ॥ స్వస్థాః ప్రజ్ఞావిపర్యాసై రిన్ద్రియాథార్షేషు వై కృతమ్ ।
పశ్యన్తి యే సుబహుశ స్తేషాం మరణ మాదిశేత్ ॥23॥

అ॥ తపస్సుగాని విధిపూర్వకమగు యోగముగాని లేకుండగనే ఎవడు కేవల
ఇంద్రియములచే అధికములైన విషయములను గ్రహించునో అట్టివాడు మరణమును
బొందును. ఇంద్రియోపలబ్ధి లేకుండగ ఇంద్రియార్థములను గ్రహింపజాలడు. కావున
అట్లు గ్రహించువాడు మరణమును బొందును. స్వస్థులుగనుండు ఏమనుజులు ప్రజ్ఞా
విపర్యాసముచే ఇంద్రియార్థములను చాలసారులు విపరీతముగ గ్రహించెదరో అట్టి
వారు మరణమును బొందెదరు.

అధ్యాయ సంగ్రహము.

మూ॥ ఏతదిన్ద్రియవిజ్ఞానం యః పశ్యతి యథాతథమ్ । మరణం
జీవితం చైవ స భిషక్ జ్ఞాతుమర్హతి ॥27॥

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతి సంస్కృతే ఇన్ద్రియస్థానే
ఇన్ద్రియానీక మిన్ద్రియం నామ చతుర్థోఽధ్యాయః ॥

అ॥ ఇంద్రియసంబంధమగు ఈ విజ్ఞానమును ఏవైద్యుడు బాగుగ తెలిసికొనునో
అట్టివాడు మరణమును జీవితమును తెలిసికొనుటకు సమర్థుడుగ నుండును.

ఇవ్విధంబున, శ్రీపాదోపనామక కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి ప్రణీతంబైన చరకదీపిక
యనెడి చరకసంహితా వ్యాఖ్యానమునందు ఇంద్రియానీకేంద్రియ మనెడు
చతుర్థాధ్యాయము సమాప్తము.

—:0:—

పంచమాధ్యాయము.

మూ॥ అథాతఃపూర్వరూపీయ మిన్ద్రియం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥1॥

అ॥ పిమ్మట పూర్వరూపీయేంద్రియమును చెప్పబోవుచున్నాము.

మూ॥ ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః ॥2॥

అ॥ అని భగవంతుడగు ఆత్రేయుడు చెప్పెను.

మూ॥ పూర్వరూపాణ్య సాధ్యానాం వికారాణాం పృథక్
పృథక్ । భిన్నాభిన్నాని వత్సోమో భిషజాం జ్ఞానవృద్ధయే ॥3॥

ఆ॥ వైద్యులయొక్క జ్ఞానాభివృద్ధికొరకు అసాధ్యములైన వ్యాధులయొక్క సాధారణము లైనట్టియు అసాధారణము లైనట్టియు పూర్వరూపములను వేరువేరుగ చెప్పబోవుచున్నాము.

మూ॥ పూర్వరూపాణి సర్వాణి జ్వరోక్తాన్యతి మాత్రయా ।
యం విశన్తి విశత్యేనం మృత్యుర్జ్వపురఃసరః ॥ అన్యస్యాపి చ రోగస్య
పూర్వరూపాణి యం నరమ్ । విశన్త్యేతేన కల్పేన తస్యాపి మరణం
ధ్రువమ్ ॥4॥

ఆ॥ జ్వరమునకు చెప్పబడిన పూర్వరూపము లన్నియు అధికము కలిగిన యెడల అట్టివానికి జ్వరపూర్వకమగు మృత్యువు కలుగును. ఇటులనే ఇతర వ్యాధులయొక్క పూర్వరూపములుకూడ అన్నియు అధికముగకలిగినయెడల అట్టివానికిగూడ మృత్యువు కలుగును.

మూ॥ పూర్వరూపైకదేశాంస్తు వత్సోమోఽన్యాన్ సుదా
రుణాన్ । యే రోగాననుబద్ధన్తి మృత్యుర్యైరనుబధ్యతే ॥6॥

ఆ॥ ఏ వ్యాధులవలన మృత్యువు కలుగునో ఆ వ్యాధులు ఏపూర్వరూపములతో కూడుకొనియుండునో అట్టి పూర్వరూపములయొక్క ఏకదేశములను, దారుణములైనట్టి ఇట్టి యితరవిషయములను చెప్పబోవుచున్నాము.

మూ॥ బలం చ హీయతే యస్యప్రతిశ్చాయశ్చ వర్ధతే । తస్య
నారీప్రసక్తస్య శోషోఽంతాయోపజాయతే ॥ శ్వభిరుష్టైః ఖరైర్వాఽపి
యాతి యో దక్షిణాం దిశమ్ । స్వప్నే యత్కౌణమాసాద్య జీవితం న
విముఞ్చతి ॥ ప్రేతైః స హపిబేన్మద్యం స్వప్నే యః కృష్యతే శునా ।
సుఘోరం జ్వరమాసాద్య స జీవ మవస్మజ్యతే ॥ లాఘోరక్రామ్భరాధం
యః పశ్యత్యమ్భరమన్తికాత్ । స రక్తపిత్తమాసాద్య తేనైవాంతాయ
నీయతే ॥ రక్తస్రగ్రక్తసర్వాజ్ఞో రక్తవాసాముహుర్హసన్ । యః స్వప్నే
హీయతే నార్యా స రక్తం ప్రాప్య నీదతి ॥11॥

ఆ॥ ఎవనికి బలము క్షీణించుచు పడిసెము వృద్ధి నొందుచుండునో స్త్రీలొంటైన అట్టి మనుజునకు శోషరోగము మృత్యువును కలిగించును. ఎవనికి కుక్కలమీదగాని ఒంటెలమీదగాని గాడిదలమీదగాని ఎక్కి దక్షిణదిక్కునకు వెళ్ళినట్లు స్వప్నము

కలుగునో వానికి క్షయరోగము కలిగి మరణమును కలిగించును. ఎవడు ప్రేతలతో మద్యపానమును చేసినట్లును కుక్కలచే లాగబడినట్లును స్వప్నము నొందునో వాడు దారుణమైన జ్వరమును పొంది మరణము నొందును. ఎవడు సమీపమునందున్న ఆకాశమును లక్కరంగు వేయబడిన వస్త్రమునువలె చూచునో వాడు రక్తపిత్తవ్యాధిని పొంది మరణమును పొందును. ఎవడు ఎర్రని పుష్పమాలికలను ఎర్రని వస్త్రములను ధరించి ఎర్రగనున్న సమస్తావయవములను కలిగి తరుచునప్పుడు స్త్రీచే ఆకర్షింపబడి కట్టు స్వప్నమునొందునో వాడు రక్తపిత్తవ్యాధిని పొంది మరణమును పొందును.

మూ॥ శూలాటోపాంత్రకూజాశ్చ ధౌర్బల్యం చాతిమాత్రయా । నఖాదిషు చ వైవర్ణ్యం గుల్మేనాంతకరో గ్రహః ॥ లతా కణ్టికినీ యస్య దారుణా హృది జాయతే । స్వప్నే గుల్మస్తమంతాయక్రూరో విశతి మానవమ్ ॥ డాయేఽల్పమపి సంసృష్టం సుభృశంయస్య దీర్యతే । క్షతాని చ న రోహంతి క్షుష్ణైర్మృత్యుర్హి నస్తి తమ్ ॥ నగ్నస్యాజ్యావసిక్తస్య జహ్వతోఽగ్నిమనర్చిషమ్ । పద్మాన్యరసిజాయతే స్వప్నే క్షుష్ణైర్మరిష్యతః ॥ స్నాతానులిప్తగాత్రేఽపి యస్మిన్ గృధ్నన్తి మక్షికాః । స ప్రమేహేణ సంస్పర్శప్రాప్య తేనైవ హన్యతే ॥ స్నేహం బహువిధం స్వప్నే చక్షాతైః సహ యః పిబేత్ । బధ్యతే స ప్రమేహేణ స్పృశ్యతేఽంతాయ మానవః ॥ 17॥

అ॥ ఎవనికి శూల ఆటోపము ప్రేగులరచుట ధౌర్బల్యము గోళ్లు మొదలగువాని యందు వైవర్ణ్యము ఇవి అధికముగ కలుగునో వాడు గుల్మమును పొంది మరణము నొందును. ఎవనికి హృదయమునందు ముళ్ళతో కూడినట్టి దారుణమైన లత జనించునట్లు స్వప్నము కలుగునో వానికి క్రూరమైన గుల్మము కలిగి మరణమును కలిగించును. ఎవని యొక్క శరీరము స్వల్పముగ చీల్చబడినను అధికమగు గాయము నొందునో ఎవనియొక్క శరీరము నందలి గాయములు శాంతి నొందవో వానికి క్షుష్ణముకలిగి మరణమును కలిగించును. ఎవడు దిగంబరుడై నేతితో శూయబడి జ్వాలలులేని అగ్నియందు హోమము చేయుచున్నట్లును తన వక్షఃస్థలమునందు పద్మములు మొలచినట్లును స్వప్నము నొందునో వాడు క్షుష్ణమునొంది మరణమునొందును. స్నానమును చేసి లేపనములను పూసి కొనినను ఎవనియొక్క శరీరమునందు ఈగలు వ్రాలుచుండునో వాడు ప్రమేహవ్యాధి నొంది మరణము నొందును. ఎవడు అనేకవిధములైన స్నేహములను చండాలురతో కూడ పానము చేసినట్లు స్వప్నమునొందునో వాడు ప్రమేహవ్యాధి నొంది మరణమును పొందును.

మూ॥ ధ్యానాయాసా తథోద్వేగో మోహశ్చాస్థానసంభవః ।
 అరతిర్బలహానిశ్చ మృత్యురున్మాదపూర్వకః॥ ఆహార ద్వేషిణం పశ్యన్
 లుప్తచిత్తముదర్దితమ్ । విద్యాద్ధీరో ముమూర్షుం తమున్మాదేనాతి
 పాతినా॥ క్రోధనం త్రాసబహులం సకృత్ప్రహసితాననమ్ । మూర్ఛా
 పిపాసాబహులం హన్త్యున్మాదః శరీరిణామ్॥ నృత్యన్ రత్నోగణైః
 సార్థం యః స్వప్నేఽమృశి సీదతి । స ప్రాప్య భృశమున్మాదం యాతి
 లోకమతః పరమ్॥ అసత్తమః పశ్యతి యః శృణోత్యస్యసతః స్వరాన్ ।
 బహూన్ బహువిధాన్జాగ్రత్సౌఽపస్మారేణ బధ్యతే॥ మత్తం నృత్య
 స్తమావిధ్య ప్రేతో హరతి యం నరమ్ । స్వప్నే హరతి తం మృత్యు
 రపస్మారపురస్సరః॥ స్తభ్యే తే ప్రతిబుద్ధస్య హనూ మన్యే తథాఽక్షిణీ
 యస్యతం బహిరాయామో గృహీత్వాహన్త్యసంశయమ్ । శమ్కులీ
 రస్యపూపాన్ వా స్వప్నే ఖాదతి యో నరః । స చేత్తాదృశ్చర్దయతి
 ప్రతిబుద్ధో న జీవతి ॥25॥

అ॥ ధ్యానము ఆయాసము ఉద్వేగము అహేతుక మైనమోహము దేనియందును
 ఇష్టములేకుండుట బలహీనత ఈలక్షణములున్నను, అన్న ద్వేషము చేతన్యము లేకుండుట
 ఉదర్దితవ్యాధి ఈలక్షణములున్నను, అధికమగుకోపము అధికమగుభయము అప్పుడప్పుడు
 నవ్వుచుండుట అధికమగుమూర్ఛ అధికమగుదప్పిక ఈలక్షణములున్నను, రత్నోగణముల
 తోకూడ నాట్యముచేయుచు నీటియందుమునిగినట్లు స్వప్నమును పొందినను అట్టివానికి
 ఉన్మాదపూర్వకమగు మరణము కలుగును. ఎవడు జాగ్రదవస్థలోనుండి అమంగళకర
 మైనచీకటిని చూచునో అమంగళకరములైనట్టియు అనేకములైనట్టియు అనేకవిధము
 లైనట్టియు ధ్వనులను వినునో మదించినట్టియు నాట్యముచేయుచున్నట్టియు తనను
 ప్రేత అడ్డముగతీసికొనిపోవుచున్నట్లు స్వప్నము నొందునో అట్టివానికి అపస్మార
 పూర్వకమగు మరణము కలుగును. నిద్రనుండి లేచిన ఎవని అంకిళ్లను మెడకొంకు
 లును నేత్రములును స్తంభించునో వాడు బహిరాయామమనెడు వాతవ్యాధిని పొంది
 మరణమును పొందును. ఎవడు చక్కిలములనుగాని అపూపములనుగాని తినినట్లు
 స్వప్నమును పొంది నిద్రనుండిలేచినపిమ్మట, వానినితనినవానివలె వాంతినిచేయునో
 వాడు మరణము నొందును.

మూ॥ ఏతాని పూర్వరూపాణి యః సమ్యగవబుధ్యతే । స
 ఏషామనుబద్ధం చ ఫలం చ జ్ఞాతుమర్హతి॥ య ఇమాంశ్చాపరాన్
 స్వప్నాన్ దారుణానుపలక్షయేత్ । వ్యాధితానాంవిनाశాయక్లేశాయ
 మహాతేఽపి వా ॥27॥

అ॥ పూర్వమునందు చెప్పబడిన పూర్వరూపములను బాగుగ తెలిసికొనినవాడు ఆపూర్వరూపములవలన కలుగు వ్యాధులను పతిముతయ తెలిసికొనగలడు. ఇదివరలో చెప్పబడిన స్వప్నములును దారుణములైన ఇట్టి ఇతరస్వప్నములును రోగులకు మరణమును, ఆరోగ్యవంతులకు గొప్ప కష్టములను కలిగించును.

మూ॥ యస్యో త్తమాగ్నే జాయంతే వంశగుల్మలతావయః ।
వయాంసి చ విలీయంతే స్వప్నే మాణ్డ్యమియాచ్ఛయః॥ గృధ్రోల్పాక
శ్వకాకాద్యైః స్వప్నే యః పరివాన్యతే । రక్షఃప్రేతపిశాచస్త్రీ
చణ్డాలద్రవితాన్ధకైః ॥ వంశవేత్రలతాపాశత్యూకణ్డక సంకటే । ప్రము
హ్యతి హి యః స్వప్నే యోగచ్ఛన్ ప్రపతత్యపి ॥ భూమకా పాంశూ
పథానాయాం వల్మీకే వాఽథ భస్మని శ్మశానాయతనే శ్వభే స్వప్నే
యః ప్రవిశత్యపి ॥ కలుషేఽమృశి పజ్జే చ కూపే వా తమసాఽఽ
వృతే । స్వప్నే మజ్జతి శీఘ్రేణ స్రోతసాహియతే చ యః ॥ స్నేహ
పానం తథాఽభ్యజ్ఞః స్వప్నే బన్ధపరాజయశా । హిరణ్యలాభః కలహః
ప్రచ్ఛర్దన విరేచనే ॥ ఉపాసమ్యగ్నాశశ్చ ప్రపాతః పాంశుచర్మణోః ।
హర్షః స్వప్నే ప్రకుపితైః పితృభిశ్చావ భర్తృనమ్ ॥ దన్తచన్ద్రాగ్న
నక్షత్ర దేవతాదీపచక్షుషామ్ । పతనం వా వినాశో వా స్వప్నే భవో
నగస్య వా ॥ రక్తపుష్పం వనం భూమిం పాపకర్మాలయాశ్చితామ్ ।
గుహాన్ధకార సంబాధం స్వప్నే యః ప్రవిశత్యపి ॥ రక్తమాలీ హసన్ను
చ్చైర్దిగ్వాసా దక్షిణాం దిశమ్ । దారుణా మటవీ స్వప్నే కపియుక్తః
ప్రయాతి వా ॥ కాషాయీణామసౌమ్యానం నగ్నానాం దణ్డధారిణామ్ ।
కృష్ణానాం రక్తనేత్రాణాం స్వప్నే నేచ్ఛన్తి దర్శనమ్ ॥ కృష్ణా పాపా
నిరాచారా దీర్ఘ కేశనఖస్తనీ । విరాగమాల్యవసనా స్వప్నే కాలనిశా
మతా ॥ ఇత్యేతే దారుణాః స్వప్నా రోగీ యైర్యాతి పశ్చితామ్ ।
అరోగః సంశయం గత్వా కశ్చిదేవ విముచ్యతే ॥40॥

అ॥ ఎవడు తన శిరస్సునందు వెదుళ్ళు పొదలు తలు మొదలగునవి పుట్టినట్లును పక్షులు వ్రాలినట్లును స్వప్నము నొందునో శిరస్సు ముండిత మైనట్లు స్వప్నము నొందునో గ్రద్దలు గుడ్లగుబలు కుక్కలు కాకులు మొదలైనవానిచేతను రక్షస్సులు ప్రేతములు పిశాచస్త్రీలుచండాలురు ద్రవితాంధకుల నెడి మేచ్చజాతివారు వీరిచేతను ఆవరింపబడినట్లు స్వప్నము నొందునో వెదుళ్ళు పేముతీగలు త్రాళ్ళు గడ్డి ముళ్ళు వీనితో సంకటముగనున్న ప్రదేశమునందు వెళ్ళుచు మోహమునొందినట్లును పడినట్లును స్వప్నమునొందునో బూడిదతోకూడిన భూమియందుగాని పుట్టయందుగాని భస్మరాశి

యందుగాని శ్మశానమునందుగాని గోతియందుగాని పడినట్లు స్వప్నము నొందునో కలుషమైన నీటియందుగాని బురదయందుగాని చీకటితోకూడిన నూతియందుగాని మునిగినట్లును ప్రవాహముచే వెంటనే తీసికొనిపోబడినట్లును స్వప్నము నొందునో స్నేహపానము అభ్యంగము ఖైదు పరాజయము బంగారము కలహము వమనములు విరేచనములు వీనినిపొందినట్లు స్వప్నమునొందునో చెప్పులజోడుప్రోయినట్లును ధూళియు చర్మములును ఆకాశమునుండి అధికముగ పడినట్లును అధికముగ సంతోషించినట్లును తోపగించిన పితృదేవతలచే భయపెట్టబడినట్లును స్వప్నము నొందునో దంతములు చంద్రుడు సూర్యుడు నక్షత్రములు దేవతలు దీపములు నేత్రములు ఇవి పడినట్లుగాని నశించినట్లుగాని లేక పర్వతము బ్రద్దలైనట్లుగాని స్వప్నము నొందునో ఎర్రని పుష్పములతోకూడిన వనమునందును పాపకర్మలకు స్థానభూతమైన భూమియందును చీకటి కూడిన గుహయందును ప్రవేశించినట్లు స్వప్నమునొందునో ఎర్రని పుష్పమాలిక గల వాడై బిగ్గరగనవ్వుచు దిగంబరుడై కోతిమీద నెక్కి దక్షిణదిక్కునకుగాని భయంకరమైన అడవిని గురించిగాని వెళ్ళినట్లు స్వప్నము నొందునో కావిరంగుగలవస్త్రములను ధరించినవారు కూరాకృతిగలవారు దిగంబరులు దండధారులు నల్లనిశరీరముకలవారు ఎర్రని నేత్రములు కలవారు వీరలను చూచినట్లు స్వప్నము నొందునో నల్లని శరీరము కలిగినట్టియు ఆచారము లేనట్టియు పొడవుగనున్న తలవెంట్రుకలును గోళ్ళును స్తనములును కలిగినట్టియు వికృతిగనున్న పుష్పమాలికలును వస్త్రములును కలిగినట్టియు స్త్రీని చూచినట్లు స్వప్నము నొందునో వారలు మృతినొందెదరు. దారుణమైన ఈ స్వప్నములు రోగులకు కలిగినయెడల మృత్యువు తప్పక కలుగును. ఆరోగ్యవంతులకు కలిగినయెడల మృత్యువును కలిగించు వ్యాధి కలుగును. వీరిలో ఒకానొకడు మాత్రమే జీవించును.

స్వప్నముకలుగు విధము.

మూ॥ మనోవహానాం పూర్ణత్వాద్దోషైరతిబలై స్త్రీభిః । స్రోతసాం దారుణాన్ స్వప్నాన్ కాలే పశ్యతి దారుణే ॥ నాతిప్రసూప్తః పురుషః సఫలానఫలానపి । ఇద్రియే శేన మనసా స్వప్నాన్ పశ్యత్య నేకథా ॥42॥

అ॥ అతిబలిష్ఠములైన మూడుదోషములచేతను మనోవహ స్రోతస్సులు పూరింపబడుటచే దారుణమైన స్వప్నములు ఆయా కాలములయందు కలుగును. పురుషుడు గాఢమగు నిద్రలేనివాడై ఇంద్రియములకు ప్రేరకమైన మనస్సుచే ఫలముతోకూడినట్టియు ఫలములేనట్టియు అనేకములైన స్వప్నములను పొందుచున్నాడు.

స్వప్న భేదములు.

మూ॥ దృష్టం శ్రుతానుభూతం చ ప్రార్థితం కల్పితం తథా । భావికం దోషజం చైవ స్వప్నం సప్తవిధం విదుః ॥43॥

ఆ॥ జాగ్రదవస్థలో చూడబడినది వినబడినది అనుభవించబడినది కోరబడినది ఊహించబడినది భావిఫలమును నూచించునది వాతాదిదోషములచే జనించినది అని స్వప్నము ఏడువిధములగు నుండును.

సఫల నిష్ఫలస్వప్న వివరణము.

మూ॥ తత్ర పఞ్చవిధం పూర్వసుఫలం భిషగాదిశేత్ । దివా స్వప్నమతిత్రాస్వమతిదీర్ఘం తద్భైవ చ ॥ దృష్టః ప్రథమరాత్రే యః స్వప్నః సోఽల్పఫలో భవేత్ । న స్వపేద్యః పునర్దృష్ట్యా స సద్యః స్యాన్మహాఫలః ॥ అకల్యాణమపి స్వప్నం దృష్ట్యాతత్రైవ యః పునః । పశ్యేత్సమ్యం శుభాకారం తస్య విద్యాచ్ఛభం ఫలమ్ ॥ 46॥

అ॥ ఏడువిధములగు ఆ స్వప్నములలో మొదటివియగు విదూను ఫలము లేనివిగ నుండును. పగలు పొందబడినట్టియు మిక్కిలి స్వల్పమైనట్టియు మిక్కిలి దీర్ఘములైనట్టియు స్వప్నములుకూడ ఫలము లేనివిగ నుండును. రాత్రియొక్క ప్రథమయామము నందు పొందబడిన స్వప్నము అల్పఫలముకలదిగ నుండును. ఎవడు కలనుగని మరల నిద్రింపడో అట్టివానియొక్క ఆస్వప్నము వెంటనే అధికమగు ఫలమును కలిగించును. శుభప్రదము కాని స్వప్నమును పొందినను ఆరాత్రియందే మరల శుభప్రదమైన స్వప్నమును పొందినయెడల శుభమైన ఫలమే కలుగును.

అధ్యాయ సంగ్రహము.

మూ॥ పూర్వరూపాణ్యథ స్వప్నాన్ య ఇమాన్వేత్తి దారుణాన్ । న సమోహదసాధ్యేషు కర్మాణ్యారభతే భిషక్ ॥ 47॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే ఇద్వియస్థానే పూర్వరూపీయ మిద్వియం నామ పఞ్చమోఽధ్యాయః ॥

అ॥ ఈ అధ్యాయమునందు చెప్పబడిన పూర్వరూపములను దారుణమైన స్వప్నములను ఎవడు తెలిసికొనునో అట్టివాడు అసాధ్య వ్యాధులయందు మోహమువలన క్రియలను ఆరంభింపడు.

ఇవ్విధంబున, శ్రీపాదోపనామక కృష్ణమూర్తి శాస్త్రి ప్రణీతంబైన చరకదీపిక యనెడి చరకసంహితా వ్యాఖ్యానమునందు పూర్వరూపీయేంద్రియ మనెడు పంచమాధ్యాయము సమాప్తము.

షష్ఠాధ్యాయము.

మూ॥ అథాతఃకతమానిశరీరీయమిన్ద్రియం వ్యాఖ్యాస్యామః॥1॥

అ॥ పిమ్మట కతమానిశరీరేంద్రియమును చెప్పబోవుచున్నాము.

మూ॥ ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥2॥

అ॥ అని భగవంతుడగు ఆత్రేయుడు చెప్పెను.

మూ॥ కతమాని శరీరాణి వ్యాధిమన్తి మహామునే । యాని
వైద్యః పరిహరేద్యేషు కర్మ న సిద్ధ్యతి॥ ఇత్వాత్రేయోఽగ్ని వేశేన
ప్రశ్నం పృష్టః సుదుర్వచమ్ । ఆచచక్షే యథా తస్మై భగవాన్స్తన్ని
బోధత ॥4॥

అ॥ వ్యాధిమంతములైన ఎట్టిశరీరములను వైద్యుడు విడచిపెట్టవలయును? ఎట్టి
శరీరములయందు చికిత్స సిద్ధింపదు? అని అగ్ని వేశు డడుగగా ఆత్రేయుడు క్రింది
విధముగ చెప్పెను.

మూ॥ యస్యనై భాషమాణస్య రుజ త్యూర్ధ్వమురోభృశమ్ ।
అన్నం చ చ్యవ తే భుక్తం స్థితం చాపి న జీర్యతి॥ బలం చ హీయతే
యస్య తృష్ణా చాభిప్రవర్ధ తే । జాయతే హృది శూలం చ తం భిషక్
పరివర్జయేత్ ॥ హిక్మా గమ్భీరజా యస్య శోణితం చాతిసార్యతే ।
న తస్మై భేషజం దద్యాత్మరన్నా త్రేయశాసనమ్॥ ఆనాహశ్చాతి
సారశ్చ యమేతౌ దుర్బలం నరమ్ । వ్యాధితం విశతో రోగా దుర్బలం
తస్య జీవితమ్ ॥ ఆనాహశ్చైవ తృష్ణా చ యమేతౌ దుర్బలం నరమ్ ।
విశతో విజహత్యేనం ప్రాణా నాతిచిరాన్నరమ్॥ జ్వరః పౌర్వాష్ణికో
యస్య శుష్కకాసశ్చ దారుణః । జ్వరో యస్యాపరాష్ణిహే తు శ్లేష్మ
కాసశ్చ దారుణః । బలమాంసవిహీనస్య యథాప్రేత స్తదైవ సః॥10॥

అ॥ మాట్లాడునప్పుడు వక్షస్థలముయొక్క పైభాగమునందు అధికమైనబాధ
కలుగుట, భుజించినఆహారము వెంటనేవెడలిపోవుట, నిలచియున్నను జీర్ణముకాకుం
డుట, బలముక్షీణించుట, దప్పికఅధికముగకలుగుట, హృదయమునందు శూలకలు
గుట ఈలక్షణములు కలవానిని చికిత్సింపక విడిచిపెట్టవలయును. ఎవనికి గంభీరజ
హిక్మ కలిగి రక్తాతిసారముకూడ కలుగునో అట్టివానికి బౌషధమును ఆత్రేయశాస

నానుసారముగ నీయకూడదు. వ్యాధికలిగిన దుర్బలుడుగ నుండు ఏమనుజునికి ఆనాహము అతిసారము అనెడి వ్యాధులు కలుగునో అట్టివానియొక్క జీవితము దుర్లభముగ నుండును. దుర్బలుడుగ నుండుమనుజునకు ఆనాహము తృష్ణ ఈరెండును కలిగినచో వానిని ప్రాణములు శీఘ్రముగా పిడిచిపెట్టును. ఎవనికి పూర్వాహ్లామునందు జ్వరము వచ్చుచు భయంకరమగుశుష్క కాసకలుగుచుండునో ఎవనికి అపరాహ్లామునందుజ్వరము వచ్చుచు భయంకరమగుశ్లేష్మజకాస కలుగుచుండునో అట్టివారికి బలమాంసములు క్షీణించినచో వారు మరణించెదరు.

మూ॥ యస్య మూత్రం పురీషం చ గ్రథితం సంప్రవర్తతే ।
 సూక్ష్మణో జతరిణః శ్వసనో న స జీవతి॥ శ్వయధుర్యస్య కుక్షిష్ఠో
 హస్తపాదంశ్చ సర్పతి । జ్ఞాతిసంఘం స సంక్షేశ్య తేన రోగేణ హన్యతే॥
 శ్వయధుర్యస్య పాదస్థస్తథా స్రస్తే చ పిణ్డికే । నీదతశ్చాప్యభే జ్ఞప్తే
 తం భిషక్పరివర్జయేత్ ॥ శూనహస్త శూనపాదం శూనగుహ్యోదరం
 నరమ్ । హీనవర్ణ బలాహరమాషధైర్వోపపాదయేత్ । ఉరోయుక్తో
 బహుశ్లేష్మానీలః పీతఃసలోహితః । సతతం చ్యవ తే యస్య దూరాత్తం
 పరివర్జయేత్ ॥ హృష్టరోమా సాన్ద్రమూత్రః శూనః కాసజ్వరార్దితః ।
 క్షీణమాంసో నరో దూరాద్వజ్జ్యోవై ద్యేన జానతా॥ త్రియః ప్రకు
 పితా యస్య దోషాః కోష్ఠేఽభిలక్షితాః । కృశస్య బలహీనస్య
 నాస్తి తస్య చికిత్సతమ్ ॥ జ్వరాతిసారౌ శోఘాస్తే శ్వయధుర్వా
 తయోః క్షయే దుర్బలస్య విశేషేణ నర స్యాన్తాయ జాయతే॥ పాణ్డు
 రశ్చ కృశోఽత్యర్థం తృష్ణయాఽభిపరిప్లుతః । డమ్బరీ కుపితోచ్ఛ్వాసః
 ప్రత్యాభ్యేయౌ విజానతా ॥ 9॥

ఆ॥ మూత్రముచిక్కగ వెడలుట పురీషముగడ్డలుకట్టివెడలుట వేడిమితగ్గుట శ్వాస
 కలుగుట ఈలక్షణములు ఉదరరోగికి కలిగినచో మరణము కలుగును. ఎవనికి శోఘ
 కుక్షియందుఏర్పడి హస్తములకును పాదములకును వ్యాపించునో వాడు జ్ఞాతులకుకష్ట
 మునుకలిగించి మరణమునుబొందును. పాదములయందువాపుకలిగి పిక్కలయందలి
 మాంసకండరములుజారి పిక్కలుకృశించియున్నవానిని వైద్యుడు చికిత్సింపక విడిచి
 పెట్టవలయును. హస్తములు పాదములు గుహ్యప్రదేశము ఉదరము వీనియందు వాపు
 కలిగినట్టియు వర్ణము బలము ఆహారము ఇవి తగ్గినట్టియు మనుజునకు ఔషధముల
 నీయకూడదు. వక్షస్థలమునందు శ్లేష్మము అధికముగజేరి నీలవర్ణముగగాని పచ్చగ
 గాని రక్తవర్ణముగగాని ఎప్పుడును బయలువెడలుచుండినచో అట్టివానిని విడిచిపెట్ట
 వలయును. రోమములుగగుర్పొడుచుట, మూత్రముచిక్కగ వెడలుట, శోఘ, కాస,

జ్వరము, మాంసముక్షీణించుట ఈలక్షణములు కలమనుజునివిడిచిపెట్టవలయును. కృశించి బలహీనముగ నున్నవానికి వాతాదిదోషములు మూడును ప్రకోపించి కోష్ఠమునందు బాధను కలిగించుచున్నచో అట్టివానికి చికిత్స లేదు. దుర్బలుడుగ నుండుమనుజునికి శోఫకలిగి పిమ్మట జ్వరము అతిసారము కలిగినయెడలగాని జ్వరము అతిసారము కలిగిన పిమ్మట శోఫకలిగినయెడలగాని అట్టిమనుజుడు మరణించును. పాలిపోవుట, మిక్కిలి కృశించుట, అధికమగుదప్పికకలుగును, నేత్రములువిరియుట, అధికమగుఉచ్ఛ్వాసము కలుగుట ఈలక్షణములు కలవాడు చికిత్సకు అనర్హుడుగ నుండును.

మూ॥ హనుమన్యాగ్రహ స్తృష్టా బలహాసోఽతిమాత్రయా |
ప్రాణాశ్చోరసి వర్ధస్తే యస్య తం పరివర్జయేత్ || తామ్యత్యాయ
చ్ఛతే శర్మ న కించిదపి విస్తతి | క్షీణమాంసబలాహారో ము మ్హూర్షర
చిరాన్నరః || విరుద్ధయోనయో యస్య విరుద్ధోపక్రమా భృశమ్ |
వర్ధస్తే దారుణా రోగాః శీఘ్రం శీఘ్రం స హన్యతే || బలం విజ్ఞాన
మారోగ్యం గ్రహణీ మాంసకోణితమ్ | ఏతాని యస్య క్షీయస్తే
క్షీప్రం క్షీప్రం స హన్యతే || వికారా యస్య వర్ధస్తే ప్రకృతిః పరి
హీయతే | సహసా సహసా తస్య మృత్యుర్వర్తరతి జీవితమ్ || 24||

అ॥ అంకిశ్శుబ్దిగియుట మెడనరములు బిగియుట దప్పిక బలము మిక్కిలి క్షీణించుట ప్రాణములువక్షస్థలమునుపొందుట ఈలక్షణములు కలవానిని విడిచిపెట్టవలయును. మోహమునొందుట అవయవములను విసరుట సుఖమునుస్వల్పముగ గూడపొందకుండుట మాంసమును బలమును ఆహారమును క్షీణించుట ఈలక్షణములు కలవాడు శీఘ్రముగ మరణమును జెందును. విరుద్ధములైన కారణములు కలిగినట్టియు విరుద్ధములైన చికిత్సలుకలిగినట్టియు దారుణములైనట్టియు వ్యాధులు ఎవనికి వెంటనేవృద్ధి నొందునో వాడు శీఘ్రముననే మరణించును. బలము, విజ్ఞానము, ఆరోగ్యము, గ్రహణీకల యొక్క శక్తి, మాంసము, రక్తము ఇవి ఎవనికి వెంటనే క్షీణించునో వాడు వెంటనే మరణించును. ఎవనికి వ్యాధులు హఠాత్తుగవృద్ధి నొందుచు ఆరోగ్యము వెంటనే క్షీణించునో అట్టివానియొక్క జీవితమును మృత్యువు వెంటనే హరించును.

అధ్యాయ సంగ్రహము.

మూ॥ ఇత్యేతాని శరీరాణి వ్యాధిమన్తి వివర్జయేత్ | న
హ్యేషు ధీరాః పశ్యన్తి సిద్ధిం కాంచి దుపక్రమాత్ || 25||

ఇత్యగ్నివేశకృతే తస్త్రే చరకప్రతి సంస్కృతే ఇద్వియస్థానే
కతమానిశరీరీయ మిద్వియం నామ షష్ఠోయోఽధ్యాయః ||

అ॥ పైన చెప్పబడిన అక్షణములుకల వ్యాధివంతమగు శరీరములను చికిత్సంపక విడిచిపెట్టవలయును. ఇట్టి శరీరములయందు చికిత్సనుచేసినను స్వల్పమైన సిద్ధినికూడ పొందజాలరు.

ఇవిధంబున శ్రీపాదోపనామక కృష్ణమూర్తిశాస్త్రిప్రణీతంబైన చరకదీపిక యనెడి చరకసంహితా వ్యాఖ్యానమునందు కతమానిశరీరేంద్రియ మనెడు షష్టాధ్యాయము సమాప్తము.

నష్టమాధ్యాయము.

మూ॥ అథాతః పన్నరూపీయ మిన్ద్రియం వ్యాఖ్యాన్యాయః ॥1॥

అ॥ పిమ్మట పన్నరూపీయేంద్రియమును చెప్పబోవుచున్నాము.

మూ॥ ఇతి హం స్మహా భగవానాత్త్రేయః ॥2॥

అ॥ అని భగవంతుడగు ఆత్మేయుడు చెప్పెను.

మూ॥ దృష్ట్వా యస్య విజానీయాత్పన్నరూపాం కుమారికామ్ ।

ప్రతిచ్ఛాయామయీమత్క్లోరై న్నమిచ్ఛేచ్ఛికిత్సితుమ్ ॥3॥

అ॥ ప్రతిచ్ఛాయారూపముగనుండు కనుపాప ఎవనియొక్క సేత్రములయందు కనుపింపకుండునో అట్టివానికి చికిత్సను చేయకూడదు.

మూ॥ జ్యోత్స్నాయామాతపే డీపే సలిలాదర్శయోరపి ।

అగ్నేషు వికృతాయస్య ఛాయా ప్రేతస్తదైవ సః ॥ ఛిన్నా భిన్నాఽఽ

కులా ఛాయా హీనా వాఽప్యధికాఽపి వా! నష్టా తస్మి ద్విధా

ఛిన్నా విశిరా వికృతా చ యా॥ ఏతాశ్చాన్యాశ్చ యాః కాశ్చిత్ప్ర

తిచ్ఛాయా విగర్హితాః । సర్వా ముమూర్ష తాం జ్ఞేయా నచేల్లక్ష్య

నిమిత్తజాః॥ సంస్థానేన ప్రమాణేన వర్ణేన వ్రభయా తథా! ఛాయా

వివర్తతే యస్య స్వస్థోఽపి ప్రేత ఏవ సః ॥7॥

అ॥ వెన్నెల ఎండ దీపపుకాంతి ఉదకము అద్దము వీనియందు ఎవనియొక్క అవయవసంబంధమైననీడ వికృతిగకనుపించునో వానిని ప్రేతతులన్యిగ తెలిసికొనవల యును. ప్రత్యేక కారణములు లేకుండగనే ఎవరియొక్క నీడ తెగినట్లుగగాని బ్రద్దలై నట్లుగగాని వ్యాకులముగగాని అల్పముగగాని అధికముగగాని నష్టమైనదిగగాని సన్న

ముగగాని రెండుగ తెగిపోయినదానివలెగాని శిరస్సులేనిదిగగానివికృతముగగాని నిండి
తమలైనట్టి ఇతరవిధములుగగాని కనబడునో అట్టివారు మరణమును పొందెదరు. ఎవని
యొక్కసీడఆకృతిచేతనుపరిమాణముచేతను వర్ణముచేతను కాంతిచేతనుమార్పునొంది
నదిగనుండునో అట్టివాడు స్వస్థుడుగనున్నను వానిని ప్రేతతుల్యునిగ తేలిసికొన
వలయును.

మూ॥ సంస్థానమాకృతిర్జ్వరేయా సుషమా విషమా చయా ।

మధ్యమల్పం మహాచోక్తిక్తం ప్రమాణం త్రివిధం నృణామ్॥ ప్రతి
ప్రమాణసంస్థానా జలాదర్శాతపాదిషు । ఛాయా యా సా ప్రతి
చ్ఛాయా ఛాయా వర్ణప్రభాశ్చయా ॥౧౧॥

అ॥ సంస్థాన మనగా ఆకృతిఅని తేలిసికొనవలయును. అది సుషమైనదియు
విషమమైనదియు రెండువిధములుగ నుండును. మనుజులయొక్క ప్రమాణము
మధ్యమమనియు అల్పమనియు అధికమనియు మూడువిధములుగ నుండును. ఉదకము
ఆద్దము ఎండ మొదలగువానియందు ప్రమాణముతోడను సంస్థానముతోడను తుల్య
ముగ కనుపించు ఛాయ ప్రతిచ్ఛాయ యనబడును. ఛాయ వర్ణమును కాంతిని ఆశ్ర
యించియుండును.

పంచభూత సంబంధమైన ఛాయానిరూపణము.

మూ॥ ఖాదీనాం పఞ్చ పఞ్చానాం ఛాయా వివిధలక్షణాః ।
నాభసీ నిర్మలా నీలా సన్నేహా సప్రభేద చ ॥ రూక్షా శ్యావాఽరుణా
యా తు వాయవీ సా హతప్రభా । విశుద్ధరక్తా త్వాగ్నేయీ దీప్తాభా
దర్శనప్రియా॥ శుద్ధవైడూర్యవిమలాసున్నిధా చామృతీ మతా । స్థిరా
స్నిగ్ధా ఘనా శ్లక్షణా శ్యామా శ్వేతా చ పార్థివీ ॥ వాయవీ గర్జితా
త్వాసాం చతస్రః స్యుః శుభోదయాః । వాయవీ తు వినాశాయ
క్లేశాయ మహాతేఽపివా ॥౧౨॥

అ॥ ఆకాశము మొదలగు పంచభూతములయొక్క వివిధలక్షణములతోకూడిన
విదువిధములగుఛాయలు చెప్పబడుచున్నవి. ఆకాశభూతసంబంధమగుఛాయ నిర్మలము
గను నీలముగను సన్నేహయుక్తముగను కాంతితోకూడినదానివలెను నుండును. వాయు
భూతసంబంధమగుఛాయ రూక్షముగను శ్యావవర్ణముగను అరుణవర్ణముగను కాంతి
లేనిదిగను ఉండును. అగ్నిభూతసంబంధమగుఛాయ శుద్ధమైనరక్తవర్ణముకలదిగను
ప్రకాశించుచున్న కాంతికలదిగను చూచుటకుఇంపైనదిగను ఉండును. ఉదకభూత
సంబంధమైనఛాయనిర్మలమైనవైడూర్యమణితో సమానమైనదిగను స్నిగ్ధముగను ఉం
డును. పృథ్వీభూతసంబంధమైనఛాయస్థైర్యము స్నిగ్ధ్యముచిక్కదనము నునుటదనము

ఈలక్షణములు కలదిగను నల్లగను తెల్లగను ఉండును. భూతసంబంధమగు ఈఛాయ లలో వాయుభూతసంబంధమైన ఛాయగర్హితమైనదిగను మిగిలిన నాలుగుభూతముల యొక్క ఛాయలును శుభప్రదములుగను ఉండును. వాయుభూతసంబంధమగు ఛాయ నాశనమునుగాని అధికమగు కష్టమునుగాని కలిగించును.

ప్రభాభేదములు.

మూ॥ స్యాత్తైజసీ ప్రభా సర్వా సా తు సప్తవిధా స్మృతా ।
రక్తా పీతా సితా శ్యావా హరితా పాణ్డురాఽసితా ॥ తాసాం యాః
స్వర్వికాసిన్యః స్నిగ్ధాశ్చ విపులాశ్చ యాః । తాః శుభారూక్షమలినా
సంక్షిప్తా శ్చ శుభోదయాః ॥15॥

అ॥ సమస్తమైనకాంతియు అగ్నిభూతసంబంధమైనదిగ నుండును. అది ఎరుపు పసుపు తెలుపు శ్యావవర్ణము ఆకుపచ్చరంగు పాండువర్ణము నలుపు అని ఏడువిధములుగ ఉండును. ఆకాంతులలో వికాసము వైర్గ్యము విపులత్వము ఈలక్షణములతో కూడినవి శుభప్రదములుగ నుండును. దూక్షత్వము మాలిన్యము సంకోచము ఈలక్షణములతో కూడినవి అశుభప్రదములుగ నుండును.

మూ॥ వర్ణమాక్రమామతి ఛాయా భాస్తు వర్ణప్రకాశినీ । ఆసన్నా
లక్ష్మ్యతే ఛాయా భాః ప్రకృష్టా ప్రకాశతే ॥ నాచ్ఛాయో నాప్రభః
కశ్చిద్విశేషాచ్ఛిహ్నాయన్తితు । శృణాం శుభాశుభోత్పత్తిం కాలే
ఛాయాః ప్రభాశ్రయాః ॥17॥

అ॥ ఛాయ వర్ణమును ఆక్రమించును. ప్రభ వర్ణమును ప్రకాశింపజేయును. సమీపమునందున్న ఛాయ తెలియబడును. ప్రభ దూరమందున్నను ప్రకాశించును. ఛాయలేనివాడుగాని ప్రభలేనివాడుగాని ఒకానొకడునునుండడు. ప్రభనాశ్రయించు కొనియున్న ఛాయలు ఆమకాలములయందు మనుజులయొక్క శుభాశుభములను తెలియజేయుచుండును.

మూ॥ కామలాఽక్షోర్ముఖం పూర్ణం గణ్డయోర్యుక్తమాం
సతా । సంత్రాసశ్చోష్ణగాత్రం చ యస్య తం పరివర్జయేత్ ॥ ఉత్థాప్య
మానః శయనాత్ప్రమోహం యాతి యో నరః । ముహుర్ముహుర్న
సప్తాహం స జీవతి వికత్థనః ॥ సంస్పృష్టా వ్యాధయో యస్య ప్రతిలో
మానులోమగాః । వ్యాపన్నా గ్రహణీ ప్రియః సోఽర్థమాసం న
జీవతి ॥20॥

అ॥ కామలావ్యాధియందువలె సేత్రములు పచ్చగనుండుట, ముఖమునిండియుండుట, గండప్రదేశములు మాంసముతో ఉబ్బియుండుట, భయమును కలిగియుండుట, శరీరము వేడిగనుండుట ఈలక్షణములతో కూడినవానిని విడిచిపెట్టవలయును. ఏమనుజుడు శయనమునుండి లేవదీయబడునప్పుడు తరుచు మోహమునందుచు ప్రలాపయుక్తుడుగ నుండునో అట్టివాడు ఏడురోజులుకూడ జీవింపడు. ప్రతిలోమ స్వభావము కలిగినట్టియు అనులోమస్వభావము కలిగినట్టియు వ్యాధులు కలిసియుండి గ్రహణీకల చెడియున్నచో అట్టి మనుజుడు పదునైదుదినములలో మరణించును.

మూ॥ ఉపరుద్ధస్య రోగేణ కర్మితస్యాల్పమశ్నతః | బహుమూత్ర పురీషం స్యాద్యస్య తం పరివర్జయేత్ || దుష్టలో బహు భుజ్జేయః ప్రాగ్భుక్తాదన్న మాతురః | అల్పమూత్ర పురీషశ్చ యథా ప్రేతస్తదైవ సః || వర్ధిష్ఠ గుణసంపన్న మన్నమశ్నాతి యో నరః | శశ్వచ్చ బలవర్ణాభ్యాం హీయతే న స జీవతి || ప్రకూజతి ప్రశ్వసితి శిథిలం చాతి సార్యతే | బలహీనః పిపాసార్తః శుష్కాస్యో న స జీవతి || హ్రస్వం చ యః ప్రశ్వసితి వ్యావిధ్ధం స్పందతే చ యః | మృతమేవ తమాత్రే యో వ్యాచచక్షే పునర్వసుః || 25 ||

అ॥ రోగగ్రస్తుడుగ నుండుట, కృశించియుండుట, ఆహారమును స్వల్పముగ భుజించుట, మూత్రపురీషము లధికముగ బయలుపెడలుట ఈలక్షణములతో కూడినవానిని విడిచిపెట్టవలయును. దుర్బలుడుగ నుండుట, పూర్వమునందు భుజించు ఆహారముకంటె అధికముగ భుజించుట, మూత్రపురీషములు అల్పముగ బయలుపెడలుట ఈలక్షణములుకల రోగి ప్రేతతుల్యుడుగ నుండును. బృంహణమును కలిగించుగుణములతో కూడిన ఆహారమును భుజించుచున్నను ఏమనుజునియొక్క బలమును వర్ణమును ఎల్లప్పుడు తీజించుచుండునో అట్టిమనుజుడు జీవింపడు. అధికముగ శబ్దమునుచేయుట, శిథిలమగు శ్వాసకలుగుట, అతిసారము కలుగుట, బలహీనత కలుగుట, దప్పిక కలుగుట, నోరుఎండుట ఈలక్షణములతో కూడినవాడు జీవింపడు. శ్వాసతీజించుట, కుటీలముగ కదలుట ఈలక్షణములు కలవాడు మృతతుల్యుడని ఆత్రేయుడు చెప్పెను.

మూ॥ ఊర్ధ్వం చ యః ప్రశ్వసితి శ్లేష్మణా చాభిభూయతే | హీనవర్ణబలాహీనో యో నరో న స జీవతి || ఊర్ధ్వాగ్రే నయనేయస్య మన్యే చానతకమ్పనే | బలహీనః పిపాసార్తః శుష్కాస్యో న స జీవతి || యస్య గణ్డావుపచితౌ జ్వరకాసౌ చ దారుణౌ | శూలీ ప్రద్వేష్టి చాప్యన్నం తస్మిన్ కర్మ న సిద్ధతి || వ్యావృత్త మూర్ధ జిహ్వస్య భ్రువౌ యస్య చ విచ్యుతే | కణ్ఠకై శ్చాచితా జిహ్వ యథా ప్రేతస్తదైవ సః || శేఫశ్చాత్యర్థ ముత్సిక్తం నిఃసృతో వృషణౌ భృశమ్ ||

అతశ్చైవ విపర్యాసో వికృత్యా ప్రేతలక్షణమ్ || నిచితం యస్య మాం
సం స్యాత్త్వగన్ధ్యపిచ దృశ్యతే | క్షీణస్యానశ్చ తస్త్వ మాసమాయః
పరం భవేత్ || 31 ||

అ॥ ఊర్ధ్వశ్వాసకలుగుట, శ్లేష్మము నిండియుండుట, వర్ణము బలము ఆహారము
ఇవి క్షీణించుట ఈలక్షణములు కల మనుజుడు జీవింపడు. ఊర్ధ్వదృష్టి కలుగుట, మెడ
నరములు వంగి కదులుచుండుట, బలము క్షీణించుట, దప్పిక కలుగుట, నోరు ఎండుట
ఈలక్షణములు కలవాడు జీవింపడు. గండస్థలములు ఉబ్బుట, భయంకరములైన జ్వరము
కాస ఇవి కలుగుట, శూలకలుగుట, అన్న ద్వేషము కలుగుట ఈలక్షణములు కలవానికి
చికిత్స యొపయోగింపదు, శిరస్సు నాలుక ముఖము ఇవి వంకరతిరుగుట, కనుబొమలు
జారిపోవుట, నాలుక ముల్లుబారుట ఈలక్షణములు కలిగిన మనుజుడు ప్రేతశుల్కుడుగ
నుండును. మేధ్రము లోనికిముడుచుకొనిపోవుట, వృషణము లధికముగ జారుట, లేక
మేధ్రము జారియుండి వృషణములు లోనికి ముడుచుకొనిపోవుట ఈలక్షణములు కల
మనుజుడు ప్రేతశుల్కుడుగ నుండును. ఆహారము లేనట్టియు క్షీణించి యున్నట్టియు
మనుజునికి మాంసము క్షీణించి చర్మమును అస్థులును మాత్రము కనుపించుచున్నచో
అట్టివాడు ఒక మాసముకంటె జీవింపడు.

అధ్యాయ సంగ్రహము.

మూ॥ ఇదం లిజ్గమరిష్టాఖ్య మనేక మభిజజ్ఞివాన్ | ఆయుర్వేద
విదిత్యాఖ్యాం లభ తే కుశలో జనః || 32 ||

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతి సంస్కృతే ఇద్రియస్థానే
పన్నరూపీయ మిద్రియం నామ సప్తమోఽధ్యాయః ||

అ॥ అరిష్టము లను పేరుకల అనేకవిధములగు ఈపైలక్షణములను ఎవడు తెలిసి
కొనునో సేర్పరియగు అట్టివైద్యుడు ఆయుర్వేదమును తెలిసినవాడుగ చెప్పబడును.

ఇవిధంబున, శ్రీపాదోపనామక కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి ప్రణీతంబైన చరకదీపిక
యనెడి చరకసంహితా వ్యాఖ్యానమునందు పన్నరూపీయేంద్రియ మనెడు
సప్తమాధ్యాయము సమాప్తము.

అష్ట మాధ్యాయము.

మూ॥ అథాతోఽవాక్కిరసీయ మిద్రియం వ్యాఖ్యాస్యామః || 1 ||

అ॥ పిమ్మట అవాక్కిరసీయేంద్రియమును చెప్పబోవుచున్నాము.

మూ॥ ఇతి హ స్సాహ భగవానాత్రేయః ॥2॥

అ॥ అని భగవంతుడగు ఆత్రేయుడు చెప్పెను.

మూ॥ అవాక్ష్విరా వా జిహ్వ వా యస్య వా విశిరా భవేత్ ।
జన్తోరూపప్రతిచ్ఛాయా నై నమిచ్ఛేచ్ఛికిత్సితుమ్॥ జటీభూతానిపక్ష్యాణి
దృష్టిశ్చాపి నిగృహ్యతే । యస్య జన్తోర్న తం ధీరోభేషజేనోప పాద
యేత్ ॥ యస్య శూనాని వర్తమాని న సమాయాన్తి శుష్యతః । చక్షు
షీ చోపదహ్యేతే యథా ప్రేతస్తథేవ సః ॥ భ్రువోర్వా యది వా
మూర్ధ్ని సీమంతావర్తకాన్ బహూన్ । అపూర్వానకృతాన్ వ్యక్తాన్
దృష్ట్వా మరణమాదిశేత్ ॥ త్ర్యహమేతేన జీవన్తి లక్షణే నాతురా
నరాః । అరోగాణాం పున స్త్వేతిత్వద్రాత్రం పరముచ్యతే ॥7॥

అ॥ ఎవనియొక్క ప్రతిబింబము తలక్రిందుగ గాని వంకరగ గాని శిరస్సులేనిదిగ
గాని కనుపించునో అట్టివానికి చికిత్స చేయకూడదు. కను రెప్పలు జడలుకట్టుట, దృష్టి
అడ్డగింపబడుట ఈలక్షణములుకల మనుజునికి ఔషధము నీయకూడదు. కను రెప్పలు
రెండును ఉబ్బియుండి కలియకుండుట, శరీరముకృశించుట, నేత్రములు తాపయుక్త
ముగ నుండుట ఈలక్షణములు కలవాడు ప్రేతతుల్యుడుగ నుండును. అవివరము లేన
ట్టియు చేయబడనట్టియు స్పృష్టములైనట్టియు అనేకవిధములైనట్టియు పాపటలును
సుఖును ఎవనియొక్క కనుబొమ్మలయందును శిరస్సునందును ఏర్పడునో అట్టివాడు
రోగిగ నున్నచో మూడుదినములకును ఆరోగ్యవంతుడుగ నున్నచో ఆరుదినములకును
మరణమును పొందును.

మూ॥ అయస్యోత్పాటితాన్ కేశాన్ యో నరో నావ బుధ్య
తే । అనాతురో వా రోగీ వా షడ్రాత్రం నాతివర్తతే ॥ యస్య కేశా
నిరభ్యజ్ఞౌ దృశ్యస్తేభ్యక్తసంనిభాః ॥ ఉపరుద్ధాయుషం జ్ఞాత్వా తం
ధీరః పరివర్జయేత్ ॥ గ్లాయతో నాసికావంశః పృథుత్వం యస్య
గచ్ఛతి । అశూనః శూనసంకాశః ప్రత్యాభ్యేయః స జానతా॥ అత్యర్థ
వివృతా యస్య యస్య చాత్యర్థ సంవృతా । జిహ్వ వా పరిశుష్కా
వా నాసికా న స జీవతి ॥ ముఖం శబ్దశ్రవావోష్ఠా శుక్లశ్చా వాతి
లోహితౌ । వికృతౌ యస్య వా నీలా న స రోగాద్విముచ్యతే ॥12॥

అ॥ తలవెంట్రుకలను బలాత్కారముగ నూడబెరికినను ఎవడు తెలిసికొనలేడో
అట్టివాడు ఆరోగ్యవంతుడైనను రోగియైనను ఆరుదినములకంటె అధిక కాలము బ్రతు
కదు. ఎవనియొక్క వెంట్రుకలు అభ్యంగము లేకుండగనే అభ్యంగము చేయబడి
నట్లుఉండునో అట్టివానిని ఆయువుక్షీణించినవానినిగ తెలిసికొని విడిచిపెట్టవలయును.

శృంగియిండు ఎవనియొక్క ముక్కుదూలము పెద్దదై, వాపునొందకున్నను వాపు నొందినట్లుండనో వాడు చికిత్సంపబడుటకు అనర్హుడుగనుండును. ఎవనియొక్క ముక్కుమిక్కిలితెరుచుకొనికాని మిక్కిలిమూసికొనికాని వంకరగగాని ఎండిపోయి కాని యుండునో వాడు జీవింపడు. ఎవనియొక్క ముఖమును చెవులును పెదవులును తెల్లగగాని శ్యావర్ణముకలవిగగాని మిక్కిలి ఎఱ్ఱగగాని వికృతములుగగాని నీలవర్ణము కలవిగగాని ఉండునో వాడు రోగముచే విడిచిపెట్టబడడు.

మూ॥ అస్థిశ్వేతా ద్విజా యస్యా పుష్పితాః పఙ్కసంవృ
తాః | వికృత్యా న స రోగం తం విహాయోగ్యమశ్నుతే || స్తభా
నిశ్చేతనా గుర్వీ కణ్ఠకోపచితా భృశమ్ | శ్యావా శుష్కాఽథవా
శూనా ప్రేతజిహ్వ విసర్పిణీ || దీర్ఘముచ్ఛ్వస్య యో హ్రస్వం నరో
నిఃశ్వస్య తామ్యతి | ఉపరుద్ధాయుషం జ్ఞాత్వాతం ధీరః పరివర్జయేత్ ||
హస్తా పాదా చ మన్యే చ తాలు చైవాతిశీతలమ్ | భవత్యాయుః
క్షయే క్రూరమథవాతిభ వేన్మృదు || ఘృటయ శ్చానునా జాను పాదా
పుద్యమ్య పాతయన్ | యోఽపాస్యతి ముహుర్వక్త్రమాతురో న స
జీవతి | దన్తైశ్చిద్ర్దన్న ఖాగ్రాణి నవైశ్చిద్ర్దశ్చిరోరుహాన్ | కాష్ఠేన
భూమిం విలిఖన్న రోగాత్పరిముచ్యతే || దంతాన్ ఖాదతి యో జాగ్రద
సామ్నా విరుదన్ హసన్ | విజానాతి నచేద్దుఃఖం న స రోగాద్వి
ముచ్యతే || ముహుర్హసన్మహుః క్షేడశ్చాయ్యాం పాదేన హస్తే
యః | ఉచైశ్చిద్రాణి విమృశన్నాతురో న స జీవతి || 20 ||

అ॥ ఎవనియొక్క దంతములు వికృతిచే ఎముకలవలె తెల్లగను పుష్పితములుగను పాచితోకూడినవిగను నుండునో అట్టివాడు రోగమునువిడచి ఆరోగ్యమును పొందడు. మొద్దుబారుట చైతన్యములేకుండుట బరువుగనుండుట ముళ్ళుబారియుండుట శ్యావ వర్ణముకలదిగనుండుట శుష్కించికాని లావుబారికాని యుండుట జారియుండుట యీలక్షణములుగల జిహ్వ ప్రేతజిహ్వయనబడును. ఎవడు దీర్ఘమగు ఉచ్ఛ్వాస మును పీల్చి హ్రస్వమగు నిశ్వాసమును వదలుచు మోహమునొందునో అట్టివానిని ఆయువుక్షీణించినవానినిగ తెలిసికొని విడిచిపెట్టవలయును. ఎవనియొక్క హస్తము లును పాదములును మెడనరములును తాలువులును మిక్కిలిశీతలములుగనై మిక్కిలి కఠినములుగగాని మిక్కిలిమృదువులుగగాని అగునో అట్టివానియొక్క ఆయువు క్షీణించినదని తెలిసికొనవలయును. ఎవడు మోకాలితో తనయొక్క రెండవమోకా లిని కొట్టుకొనుచు పాదములను ఎత్తి క్రిందపడవేయుచు ముఖమునిటునటు మాటి మాటికి త్రిప్పకొనుచుండునో అట్టిరోగి జీవింపడు. దంతములచే గోశ్మను కొరుకు కొనుట, గోశ్మచే వెంట్రుకలను త్రుంపుకొనుట, కర్రతో భూమిని గీయుచుండుట,

ఈలక్షణములుగలవాడు రోగములచే విడిచిపెట్టబడడు. ఎవడు జాగ్రదవస్థయందే దంతములను కొరుకుకొనుచు అకారణముగ ఏడ్చుచు నవ్వుచునుండునో ముఖమును తెలిసికొనజాలడో అట్టివాడు రోగముచే విడిచిపెట్టబడడు. మాటిమాటికినవ్వుట, మాటిమాటికిఅరచుట, శయ్యను పొదములతో తన్నుట, నాసిక మొదలగురంధ్రములను గట్టిగ నులుముకొనుట ఈలక్షణములుగలరోగి జీవింపడు.

మూ॥ యైర్విందతి పురా భావైః సమేతైః పరమాం రతిమ్ ।
తైరేవారమమాణస్య గ్లాహ్నిర్మరణమాదిశేత్ ॥ న బిభర్తి శిరో
గ్రీవం న పృష్ఠం భారమాత్మనః న హనూ పిణ్డమాస్యస్థమాతురస్య
ముమూర్షతః॥ సహసా జ్వరసంతాప స్తృష్ణా మూర్ఛా బలక్షయః ।
విశ్లేషణాచ సంధీనాం ముమూర్షో రుపజాయతే॥ గోస్గరే వదనాద్యస్య
స్వేదఃప్రచ్యవతే భృశమ్ । లేపజ్వరోపత ప్రస్య దుర్లభం తస్య జీవి
తమ్॥ నోపైతి కణ్ఠమాహరో జిహ్వో కణ్ఠముపైతి చ । ఆయుష్యంతం
గతే జన్తోర్బలం చ పరిహీయతే ॥ శిరో విక్షిపతే కృచ్ఛాన్మృశ్చ
యిత్వా ప్రపాణికౌ । లలాటప్రసృతస్వేదో ముమూర్షశుశ్చృత
బద్ధనః ॥ 26 ॥

అ॥ ఏభావములచే పూర్వమునందు పరమప్రీతిని పొందెనో ఆభావములచేతనే ప్రీతిని పొందనట్టియు క్షీణించుచున్నట్టియు మనుజునకు మరణమును చెప్పవలయును. చచ్చుటకు సిద్ధముగనున్న రోగి శిరస్సును మెడను నడుమును అంకిళ్ళ నోటియందలి ఆహారపుముద్దను నిలుపజాలడు. చావసిద్ధముగనున్నవానికి హఠాత్తుగ జ్వరసంతాపము దప్పిక మూర్ఛ బలక్షయము సంధులువీడినట్లుండుట ఈలక్షణములు కలుగును. ప్రలేపజ్వరముకలిగిన ఏరోగికి ప్రాతఃకాలమునందు ముఖమునుండి అధికమగు చెమట స్రవించునో వానియొక్కజీవితము దుర్లభముగనుండును. ఆహారము కంఠమును పొందకుండుట, నాలుక కంఠములోనికి ఈడ్చుకొనిపోవుట, బలము క్షీణించుట ఈలక్షణములుకలవానిని ఆయుష్యముయొక్క అంతమునుపొందినవానినిగ తెలిసికొనవలయును. శిరస్సును అతికష్టముగ కదల్చుట, ముంజేతులను కదల్చుకుండుట, లలాటప్రదేశము నుండి చెమట స్రవించుచుండుట సంధిబంధనములు విడిపోయినట్లుండుట ఈలక్షణములుకలవాడు మరణమును పొందును.

అధ్యాయ సంగ్రహము.

మూ॥ ఇమాని లిక్ష్ణాని నరేషు బుద్ధిమాన్విభావయేతావహితో
ముహర్ముహః । క్షణేన భూత్వా హ్యపమాన్తి కాని చిన్న చాఫలం
లిజ్జ మిహస్తి కించన ॥ 27 ॥

అత్యగ్ని వేశకృతే తస్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే ఇంద్రియస్థానే
అవాక్కిరసీయ మింద్రియం నామాప్టమోఽధ్యాయః ॥

అ॥ పైన చెప్పబడిన ఈలక్షణములలో కొన్ని లక్షణకాలములోనే పుట్టి రోగిని
పొందుచుండును. వీనిలో ఫలములేని లక్షణము ఒకటియును లేదు. కావున బుద్ధిమం
డగు వైద్యుడు ఈలక్షణములను అప్రమత్తుడై మాటిమాటికి తెలిసికొనవలయును.

ఇవిధంబున, శ్రీపాదోపనామకకృష్ణమూర్తిశాస్త్రిప్రతిజ్ఞించిన చరకదీపికయనెడి

చరక సంహితావ్యాఖ్యానమునందు అవాక్కిరసీయేంద్రియ మనెడు
అప్టమాధ్యాయము సమాప్తము.

నవమాధ్యాయము.

మూ॥ అథాతోయస్యశ్యావని త్రీయమింద్రియంవ్యాఖ్యాన్యాయః॥

అ॥ పిమ్మట యస్యశ్యావని త్రీయేంద్రియమును చెప్పబోవుచున్నాము.

మూ॥ ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః ॥2॥

అ॥ అని భగవంతుడగు ఆత్రేయుడు చెప్పెను.

మూ॥ యస్య శ్యావే పరిధ్వస్తే హరితే చాపిదర్శనే । ఆపన్నో
వ్యాధిరంతాయ జ్ఞేయస్తస్య విజానతా ॥3॥

అ॥ ఎవనియొక్క నేత్రములు శ్యావవర్ణముకలవిగను బయటికిజారినవిగను ఆకు
పచ్చనిరంగు కలవిగను నుండినో వాడు మరణము నొందును.

మూ॥ నిస్సంజ్ఞః పరిశుష్కాస్యః సంవిద్ధో వ్యాధిభిశ్చ యః ।
ఉపరుద్ధాయుషం జ్ఞాత్వా తం ధీరః పరివర్జయేత్ ॥ హరితాశ్చ సిరా
యస్య రోమకూపాశ్చ సంవృతాః । సోఽమూఢిలాషీ పురుషః పితౄ
న్మరణమశ్ను తే ॥ శరీరాంతాశ్చ శోభస్తేశరీరం చోపశుష్యతి । బలం చ
హీయతే యస్య రాజయత్కూహినస్తితమ్ ॥ అంసాభితాపోహిక్కాచ
ఛర్దనం శోణితస్య చ । ఆనాహః పార్శ్వశూలం చ భవత్యంతాయ
శోషిణః ॥ వాతవ్యాధిరపస్మారీ కుక్షి శోభీ తథోదరీ । గుల్మీచ మధు
మేహీ చ రాజయత్కీచయో నరః ॥ అచికిత్సాభవస్త్యేతే బలమాం
సక్షయే సతి । అన్యేష్వపి వికారేషు తాన్నిష క్షరివర్జయేత్ ॥ విరేచన

హృతానాహో యస్తష్టానుగతో నరః । విరిక్తః పునరాధ్యాతి
 యథా ప్రేతిస్తథైవ సః ॥ పేయం పాతుం న శక్నోతి కణ్ఠస్య చ
 ముఖస్య చ । ఊరసశ్చ విశుష్కత్వాద్యో నరో న స జీవతి ॥ స్వరస్య
 దుర్బలీభావం హానిం చ బలవర్జయోః రోగావృద్ధిమయుక్త్యా చ
 దృష్ట్వా మరణమాదిశేత్ ॥ ఊర్ధ్వశ్వాసం గతోష్ణాణా శూలోప
 హతేవజ్ఞానమ్ । శర్మ చానధిగచ్ఛంత బుద్ధిమాన్ పరివర్జయేత్ ॥ అప
 స్వరం భాషమాణం ప్రాప్తం మరణమాత్మనః । శ్రోతారం చాప్య
 శబ్దస్య దూరతః పరివర్జయేత్ ॥ 14 ॥

అ॥ స్మృతితప్పుట నోరువెండుట వ్యాధులతోకూడియుండుట ఈలక్షణము
 లతోకూడినవానిని విడిచిపెట్టవలయును. ఎవనికి సిరలు పచ్చగనుండునో రోమకూప
 ములు కప్పబడియుండునో పుల్లనిపదార్థములయందు ఇచ్చయుండునో వాడుపిత్తము
 వలన మరణమునొందును. ఎవనియొక్క శరీరావయవములు శోభాయుక్తములుగ
 నుండునో శరీరము శుష్కించియుండునో బలము క్షీణించునో వానిని రాజయత్కృ
 చంపును. భుజశిరస్సులయందు తాపము ఎక్కి శుశ్చ రక్తవమనము ఆనాహము పార్శ్వ
 శూల ఈలక్షణములుకల పాండురోగికి మరణము కలుగును. వాతవ్యాధి అపస్మారము
 కృష్ణవ్యాధి శోఫ ఉదరవ్యాధి గుల్మము మధుమేహము రాజయత్కృ ఈవ్యాధులు కల
 వారు క్షీణించినబలమాంసములుకలవారుగనున్నచో చికిత్సింపతగనివారుగ నుందురు.
 ఇట్టి ఇతరవ్యాధులుకలవారినికూడ బలమాంసములుక్షీణించియున్నచో విడిచిపెట్టవల
 యును. విరేచనములచేహరింపజేయబడిన ఆనాహముకల ఎవడు దప్పికనొంది మరల
 ఆనాహముకలవాడగునో వాడు ప్రేతతుల్యుడుగ నుండు. కంఠమును ముఖమును
 వత్సస్థలమును ఎండుటవలన ఎవడు త్రాగతగినవానిని త్రాగుటకు అసమర్థుడుగ
 నుండునో వాడు జీవింపడు. స్వరము దుర్బలముగనుండుట బలమును వర్ణమును క్షీణిం
 చుట అయుక్తమార్గముచే రోగము వృద్ధి నొందుట ఈలక్షణములుకలవాడు మరణము
 నొందును. ఊర్ధ్వశ్వాస శరీరముచల్లబడుట గజ్జలయందు శూల ఎట్టిఉపచారములచే
 సైనను సుఖమునొందకుండుట ఈలక్షణములు కలవానిని విడిచిపెట్టవలయును. చని
 పోవుచున్నాను అని అపస్వరముగమాట్లాడుట ధ్వనిలేకుండగనే వినబడుట ఈలక్షణ
 ములు కలవానిని దూరముగ విడిచిపెట్టవలయును.

మూ॥ యం నరం సహసా రోగో దుర్బలం పరిముఞ్చతి । సంశ
 యప్రాప్తమాత్రేయో జీవితం తస్య మన్యతే ॥ అథ చేత్ జ్ఞాతయస్త
 స్య యాచేరన్ ప్రణిపాతతః । సేనాద్యా దితి బ్రాగ్నూ న్మనైశ్చ

దద్యాద్విశోధనమ్ || మా సేన చేన్న దృశ్యేత విశేషస్తస్య శోభనః |
రనై శ్చాన్యైర్బహువిధైర్దుర్లభం తస్య జీవితమ్ || 17 ||

అ|| దుర్బలుడగు ఏరోగిని రోగము హఠాత్తుగ పిడిచిపెట్టునో వాడు జీవిం
చునా జీవింపడా యని ఆత్రేయుడు తలచుచున్నాడు. అట్టిరోగియొక్క జ్ఞాతులు
నమస్కరించి బతిమాలినచో వానికి మాంసరసము నీయవలయునని చెప్పవలయును.
శోధనాపథముల నీయకూడదు. వానికి అనేకవిధములైన మాంసరసములచేఁకమాంస
ములో శుభప్రదమైన విశేషము కనుబడనియెడల వానియొక్క జీవితము దుర్లభముగ
నుండును.

మూ|| నిష్ఠూతం చ పురీషం చ రేతశ్చామ్భసి మజ్జతి |
యస్య తస్యాయుషః ప్రాప్త మస్త మాహుర్మనీషిణః || నిష్ఠూతే
యస్య దృశ్యస్తే వర్ణా బహువిధాః పృథక్ | తచ్చ నీదత్యపః ప్రాప్య
న స జీవితమర్హతి || 19 ||

అ|| ఎవనియొక్క ఉమ్మియు పురీషము రేతస్సును నీటియందు మునుగునో
వానియొక్క ఆయువు సమాప్తమనొందినదని తెలిసికొనవలయును. ఎవనియొక్క
ఉమ్మి అనేకవర్ణములుకలదిగనుండి నీటియందు మునుగునో వాడు జీవింపడు.

మూ|| పిత్త మూష్మాచుగం యస్య శ్శ్చా ప్రాప్య విమూర్చతి |
స రోగః శ్శ్చకో నామ్నా త్రరాత్రాద్ధన్తి జీవితమ్ || సఫేనం రుధిరం
యస్య ముహు రాస్యాత్ప్రముచ్యతే | శూలైశ్చ తుద్యతే కుక్షిః
ప్రత్యాభ్యేయః స తాదృశః || బలమాంస క్షయస్తీవో రోగవృద్ధి
రరోచకః | యస్యాతురస్య లక్ష్మస్తే త్రిన్ పక్షాన్న సజీవతి || 22 ||

అ|| పిత్తము ఊష్మతోకూడినదై శంఖప్రదేశములనుపొంది బాధను కలిగించిన
చో శంఖకమనెడు ఆవ్యాధి మూడురోజులలో మరణమును కలిగించును. ఎవని
యొక్క నోటినుండి నురుగుతోకూడిన తక్తము తరుచు బయలువెడలుచుండునో కుక్షి
ప్రదేశము శూలతోకూడుకొనియుండునో వానిని విడిచిపెట్టవలయును. బలమాంస
ములుక్షణించుట తీవ్రమైనరోగవృద్ధి అరోచకము ఈలక్షణములు ఏరోగికి కలుగునో
వాడు మూడుపక్షములలో మరణమునొందును.

అధ్యాయసంగ్రహము.

మూ|| విజ్ఞానాని మనుష్యాణాం మరణే ప్రత్యుపస్థితే | భవన్త్యే
తాని సంపశ్యే దన్యా న్యేవంవిధాని చ || తాని సర్వాణి లక్ష్మస్తే స
తు సర్వాణి మానవామ్ | విశన్తి వినశిష్యంతం తస్మాద్బోధ్యాని
శుర్వశః || 24 ||

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్నే చరకప్రతి సంస్కృతే ఇన్ద్రియస్థానే
యస్యశ్యావనిమిత్తీయమిన్ద్రియం నామ నవమోఽధ్యాయః ॥

అ॥ మనుష్యులకు మరణముకలుగబోవునపుడు ఇదివరలోచెప్పబడిన లక్షణములు కలుగును. మరియు ఇట్టిఇతరలక్షణములుకూడ తెలిసికొనవలయును. చావబోవు మనుజునకు ఇదివరలోచెప్పబడిన లక్షణములు అన్నియు కలుగకపోవచ్చును. అందువలన అన్నిటిని తెలిసికొనవలయును.

ఇన్ద్రియధంబున, శ్రీపాదోపనామక కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి ప్రణీతంబైన చరకనీపిక
యనెడి చరకసంహిత వ్యాఖ్యానమునందు యస్యశ్యావనిమిత్తీయేంద్రియమనెడు
నవమాధ్యాయము సమాప్తము.

దశమాధ్యాయము.

మూ॥ అథాత్మోసద్యోమరణీయమిన్ద్రియం వ్యాఖ్యాన్యాయః ॥.॥

అ॥ శీర్మట సద్యోమరణీయేంద్రియమును చెప్పబోవుచున్నాము.

మూ॥ ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః ॥2॥

అ॥ అని భగవంతుడగు ఆత్రేయుడు చెప్పెను.

మూ॥ సద్యస్తితిక్షతః ప్రాణాన్ లక్షణాని పృథక్పృథక్ ।

అగ్నివేశ ! ప్రవక్ష్యామి సంస్కృష్టో యైర్న జీవతి ॥3॥

అ॥ ఏలక్షణములతోకూడుకొని అప్పుడే ప్రాణములచువిడువలేక బాధనొందు
చుండునో అట్టిలక్షణములను వేరువేరుగ చెప్పుచున్నాము.

మూ॥ వాతాష్ఠీలా సుసంవృతా తృప్తస్థీ దారుణా హృది ।

తృప్తయాఽభిపరీతస్య సద్యో ముష్ణాతి జీవితమ్ ॥ పిణ్డికే శిథిలీకృత్య
జిహ్వాకృత్య చ నాసికామ్ । వాయుః శరీరే విచరన్ సద్యో ముష్ణాతి
జీవితమ్ ॥ భ్రువో యస్య చ్యుతే స్థానాదన్తర్దాహశ్చ దారుణః । తస్య
హిక్కాకరో రోగః సద్యో ముష్ణాతి జీవితమ్ ॥ క్షీణశోణితమాంసస్య
వాయురూర్ధ్వగతిశ్చరన్ ॥ ఉభే మన్యే సమాయస్య సద్యో ముష్ణాతి
జీవితమ్ ॥7॥

అ॥ ఎవనికి గుండనియాకృతికలిగి భయంకరముగనున్న వాతాష్ఠీలనునెడి
వ్యాధి హృదయమునందుజనించి దప్పికకలుగునో వాడు వెంటనే మరణమునొందును.

పిక్కలను శిథిలముగ చేయుచు ముక్కును వంకరగ చేయుచు శరీరమునందు సంచరించు వాతము ప్రాణమును వెంటనే వారింతును. కనుజొమ్మలు స్వస్థానమునుండి జారుట, దారుణమైన అంతస్తాపము, ఎక్కిళ్లు ఈలక్షణములుగలవాడు వెంటనే మరణము నొందును. రక్తమును మాంసమును తీజించిన వారికి వాతము ఊర్ధ్వగతి నొంది చెండు మెడకొంకులను ఆకర్షించినచో ప్రాణమును వెంటనే వారింపజేయును.

మూ॥ అస్తరేణ గుదం గచ్ఛన్నాభిం చ సహసానిలః ।
కృశస్య వజ్రణౌ గృహ్లాన్ సద్యో ముష్ణాతి జీవితమ్ ॥ వితత్య పర్శుకా
గ్రాణి గృహీత్వోరశ్చ మారుతః ॥ స్తిమితస్యాయతాక్షస్య సద్యో ము
ష్ణాతి జీవితమ్ ॥ హృదయం చ గుదం చోభే గృహీత్వా మారుతో
బలీ । దుర్బలస్య విశేషేణ సద్యో ముష్ణాతి జీవితమ్ ॥ పక్షణం చ గుదం
చోభే గృహీత్వా మారుతో బలీ । శ్వాసం సంజనయజ్ఞాంతోః సద్యో
ముష్ణాతి జీవితమ్ ॥ నాభిం మూత్రం వస్తీర్షం పురీషం చాపి
మారుతః । విబధ్య జనయజ్ఞులం సద్యో ముష్ణాతి జీవితమ్ ॥
భిద్యేతే వజ్రణౌ యస్య వాతశూలైః సమస్తతః । భిన్నం పురీషం
తృష్ణా చ సద్యః ప్రాణాజ్ఞాహతి సః ॥ 13 ॥

అ॥ తీజించినవానికి వాతము గుదమునకు నాభికిని మధ్యభాగమునందు సంచరించుచు గజ్జలను పొందినచో మరణమును కలిగించును. స్తబ్ధుడుగను రెప్పపాటులేని వాడుగను నున్న మనుజునకు వాతము పర్శుకాస్థులయొక్క ఆగ్రభాగములయందు వ్యాపించి వక్షఃస్థలమును పీడించినచో వెంటనే మరణమును కలిగించును. మిక్కిలి దుర్బలుడుగనున్న వానికి పటిష్ఠమైన వాతము హృదయమును, గుదప్రదేశమును పొందినచో వెంటనే మరణమును కలిగించును. బలిష్ఠమైన వాతము హృదయమును, గుదప్రదేశమును పొందినచో వెంటనే మరణమును కలిగించును. బలిష్ఠమైన వాతముగజ్జలను గుదప్రదేశమును పొంది శ్వాసను కలిగించినయెడల వెంటనే మరణము కలుగును. వాతము నాభిని, మూత్రమును, వస్తీరస్సును, పురీషమును ఆరికట్టి శూలను కలిగించినచో వెంటనే మరణము కలుగును. వాతశూలచే గజ్జలు అధికముగ బ్రద్ధలుకొట్టబడినట్లుండుట మలము కొద్దికొద్దిగ వెడలుచుండుట దప్పిక ఈలక్షణములుకలవాడు వెంటనే మృతికొందును.

మూ॥ ఆప్లుతం మారుతేనేహశరీరం యస్య కేవలమ్ ॥ భిన్నం పురీషం తృష్ణా చ సద్యో జహ్యాత్ జీవితమ్ ॥ శరీరం శోభితం యస్య వాతశోభేన దేహినః । భిన్నం పురీషం తృష్ణా చ సద్యో జహ్యాత్ జీవితమ్ ॥ ఆమాశయసముత్థానా యస్య స్యాత్పరికర్తికా । తృష్ణా గుద

గ్రహశోచగ్రాః సద్యో జహ్య తస్ జీవితమ్ || పక్వాశయమధిష్ఠాయ
హత్వా సంజ్ఞాం చ మారుతః | కణ్ఠే ఘ్నుర్మరకం కృత్యా సద్యో హరితి
జీవితమ్ || దంతాః కర్దమచూర్ణాభా ముఖం చూర్ణకసంనిభమ్ | శిష్యా
యస్తే చ గాత్రాణి లిజ్గం సద్యో మరిష్యతః || తృష్ణాశ్వాసశిరో
రోగ మోహదౌర్బల్యకూజనైః స్పృష్టః ప్రాణాజ్ఞాహత్యాశు శకృద్భే
దేన చాతురః || 19 ||

ఆ॥ సమస్తశరీరమును వాతముచే ఆవరింపబడుట మలము కొద్దికొద్దిగ వెడలు
చుండుట దప్పిక ఈలక్షణములు కలవాడు వెంటనే మరణమునొందును. శరీరమంతయు
వాతశోభచే ఆవరింపబడియుండుట మలము కొద్దికొద్దిగ వెడలుచుండుట దప్పిక ఈలక్ష
ణములు కలవాడు వెంటనే మృతినొందును. ఆమాశయమునందు పరికర్తికయనెడిబాధ
జనించుట దప్పిక గుదప్రదేశము అధికముగ నిరోధింపబడుట ఈలక్షణములు కలవాడు
వెంటనే ప్రాణములను విడిచిపెట్టును. వాతము పక్వాశయమును పొంది సంజాజ్ఞాన
మును హరించి కంఠమునందు ఘ్నుర్మరకమనెడి ధ్వనిని కలిగించినయెడల వెంటనే మరణ
మును కలిగించును. దంతములు బురదయొక్క కాని సున్నముయొక్క కాని కాంతిని
కలిగియుండుట, ముఖము సున్నమువలెనుండుట, అవయవములు చెమటనుగ్రక్కుచుం
డుట ఈలక్షణములు చావసిద్ధముగ సున్నవానికి కలుగును. దప్పిక శ్వాస శిరోవ్యాధి
మోహము దౌర్బల్యము మూలుగుట మలము కొద్దికొద్దిగ వెడలుచుండుట ఈలక్షణ
ములు కలవాడు ప్రాణములను వెంటనే విడిచిపెట్టును.

అధ్యాయ సంగ్రహము.

మూ॥ ఏతాని ఖలు లిజ్గాని యః సమ్యగవబుధ్యతే | స జీవి
తం చ మర్త్యానాం మరణం చావబుధ్యతే || 20 ||

ఇత్యగ్నివేశకృతే తస్త్రే చరకప్రతి సంస్కృతే ఇద్రియస్థానే
సద్యోమరణీయ మిద్రియం నామ దశ మోఽధ్యాయః ||

ఆ॥ పూర్వమునందు చెప్పబడిన ఈలక్షణములను బాగుగా తెలిసికొనినవాడు
మనుజులయొక్క ఆయువును మరణమును తెలిసికొనగలుగును.

ఇవిధంబున, శ్రీపాదోపనామక కృష్ణమూర్తి శాస్త్రి ప్రణీతంబైన చరకదీపిక యనెడి
చరకసంహితా వ్యాఖ్యానమునందు సద్యోమరణీయేంద్రియ మనెడు
దశమాధ్యాయము సమాప్తము.

ఏకాదశాధ్యాయము.

మూ॥ అథాత్మోఽనుజ్యోతీయ మిద్రియం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥1॥

అ॥ పిమ్మట అనుజ్యోతీయేంద్రియమును చెప్పబోవుచున్నాము.

మూ॥ ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్మేయః ॥2॥

అ॥ అని భగవంతుడగు ఆత్మేయుడు చెప్పెను.

మూ॥ అనుజ్యోతి రనేకాగ్రో దుశ్చాయో దుర్మనాః సదా ।
రతిం న లభ తే యాతి పరలోకం సమాంతరమ్ ॥ బలిం బలిభుజోయస్య
ప్రణీతం నోపభుజ్జాతే । లోకాంతరగతః పిణ్డం భుజ్జే సంవత్సరేణ
స॥ సప్తర్షీణాం సమీపస్థాం యో న పశ్యత్యరున్ధతీమ్ । సంవత్సరాస్తే
జన్తుః స సంపశ్యతి మహాత్తమః ॥ వికృత్యాం విసమిత్తం యః శోభా
ముపచయం ధనమ్ । ప్రాప్నోత్యతో వా విభ్రంశం సమాంతం న న
జీవతి ॥6॥

అ॥ అగ్ని మాంద్యము, మనోవ్యాకులత, శరీరకాంతి చెడుట, మనోదౌర్బల్యము
ఈలక్షణములకలవాడు సుఖమునుపొందక సంవత్సరమధ్యకాలములో పరలోకమును
పొందును. ఎవరిచే విధిపూర్వకముగ నియ్యబడిన బలిని కాకులు తినకుండునో అట్టి
వాడు ఒక సంవత్సరములో పరలోకమునుపొంది పిండము తినును. సప్తర్షి మండలము
నకు సమీపమునందున్న అరుంధతీనక్షత్రము ఎవనికి కనుపడదో వాడు ఒక సంవత్స
రములో మృత్యురూపమగు తమస్సును పొందును. ఎవడు వికృతిచేగాని కారణము
లేకుండగ గాని శరీరశోభ శరీరపుష్టి ధనము వీనియొక్క వృద్ధిని లేక నాశనమును
పొందునో అట్టివాడు సంవత్సరములోపల మృతినొందును.

మూ॥ భక్తిః శీలం స్మృతిస్త్యాగో బుద్ధిర్బల మహేతుకమ్ ।
షడేతాని నివ రన్తే షడ్భిగ్నానైర్మరిషత్యః ॥ ధమనీనామపూర్వాణాం
జాలమత్కర్థశోభనమ్ । లలాటే దృశ్యతే యస్య షణ్మాసాన్న స జీవతి ॥
లేఖాభిశ్చంద్రో వక్రాభిర్లలాట ముపచీయతే । యస్య తస్యాయువః షడ్భి
గ్నానై రన్తం సమాదిశేత్ ॥ శరీరకమ్పః సంమోహో గతిర్వచనమేవ
చ । మత్తస్యేవోపలక్ష్యన్తే యస్య మాసం న జీవతి ॥ రేతోమూత్ర
పురీషాణి యస్య మజ్జన్తి చామ్భసి ॥ స మాసాత్స్వజనద్వేష్టా మృత్యు
వారిణి మజ్జతి ॥11॥

అ॥ భక్తి, యోగ్యస్వభావము, జ్ఞాపకశక్తి, దాతృత్వము, సద్బుద్ధి, శరీరబలము
ఈఆరును ఎవనికి నిర్మిమిత్తముగ నశించునో వాడు ఆరుమాసములలోమృతినొందును.
ఎవనియొక్క లలాటప్రదేశమునందు అదివరలోలేనట్టి ధనుసులయొక్క అతిసుందర

మగువల వలెనుండు సమదానుము కనబడునో అట్టివాడు ఆరుమాసములలో మృతి నొందును. ఎవనియొక్క లలాటము బాలచంద్రునివలె వంకరగనున్న రేఖలచే వ్యాప్త మగునో అట్టివానియొక్క ఆయువు ఆరుమాసములలో అంతమగునని తెలిసికొనవలయును. శరీరము వణకుట, మోహము, గమనము, వాక్కు ఇవి ఎవనికి మత్తుడగువానికి వలెనే సంభవించునో వాడు ఒకమాసములో మృతినొందును. ఎవనియొక్క శుక్రమును మాత్రమును పురీషమును నీటియందు మునుగునో స్వజనముచే ద్వేషింపబడిన వాడు ఒకమాసములో మృత్యురూపమగు ఉదకమునందు మునుగును.

మూ॥ హస్తపాదం ముఖం చోభే విశేషాద్యుశ్శుష్యతః ।
శూయేతే వా వినా దేహాత్స చ మాసం న జీవతి॥ లలాటే మూర్ధ్ని
వస్త్రా చ నీలా యస్య ప్రకాశతే । రాజీ బాలేన్దుకటిలా న స జీవతు
మర్హతి ॥ ప్రవాలగుటికాభాసా యస్య గాత్రే మసూరికాః । ఉల్బి
ద్యాశు వినశ్యంతి న చిరాత్స వినశ్యతి ॥ గీవావమగ్ధో బలవాఙ్మహ్వో
శ్వయధురేవ చ । బ్రధ్నాస్యగలపాకశ్చ యస్య పక్వం తమాదిశేత్ ।
సంభ్రమోఽతి ప్రలాపోఽతి భేదోఽస్థ్నామశిదారుణః । కాలపాశపరీ
తస్య త్రయమేతత్ప్రవర్తతే ॥ ప్రముహ్య లుక్చయేత్కేశాన్ పరి
గృహ్ణాత్కత్వతీవ చ । నరః స్వస్థవదాహార మబలః కాలచోదితః ॥17॥

ఆ॥ ఎవనియొక్క హస్తపాదములును ముఖమును మిక్కిలి శుష్కించునో లేక శరీరముగాక ఇవి వాచునో అట్టివాడు ఒకమాసములో మృతినొందును. లలాటము శిరస్సు వస్తియైండు ప్రదేశము వీనియందు ఎవనికి నీలవర్ణముగ నున్నట్టియు బాలచంద్రునివలె వంకరగనున్నట్టియు రేఖ జనించునో వాడు జీవింపడు. ఎవనియొక్క శరీరమునందు పగడపు గుటికలవలెనుండు మసూచికపుపొక్కులు జనించి వెంటనే నశించునో అట్టివాడు శీఘ్రకాలములోనే మృతినొందును. కంఠమునందు అధికమగుబాధ, నాలుకయందు వాపు, గజ్జలయందు బిళ్ళజనించుట, నోరును కంఠమును పాకమునొందుట ఈలక్షణములు కలవాడు మృతినొందును. అధికమగు మోహము, అధికమగు ప్రలాపము, ఎముకలయందు విరిగినట్లు మిక్కిలి దారుణమగుబాధ ఈమాడు లక్షణములును చావసిద్ధముగనున్నవానికి జనించును. మోహమునొందుట, తలవెంట్రుకలను త్రెంపుకొనుట, స్వస్థునివలెనే ఆహారమును భుజించుట, బలహీనుడుగ నుండుట ఈలక్షణములు కలవాడు మృతినొందును.

మూ॥ సమీపే చక్షుషోః కృత్వా మృగయేతాఙ్గులీకరమ్ । స్మయతేఽపి చ కాలాన్ధ ఊర్ధ్వగానిమిషేక్షణః॥ శయనా దాసనాదఙ్గా
త్తాష్టాత్కుడ్యాదధాపి వా । అసన్మృగయతే కించిత్సముహ్యాన్ కాలచోదితః ॥ అహస్యహాసీ సంముహ్యాన్ ప్రలేథి దశనచ్ఛదా । శీతపాద
కరోచ్ఛ్వాసో యో నరో న స జీవతి॥ ఆహ్వయంతం ఔమీపస్థ స్వజనం

జనమేవ హా మహామోహవృతమనాః పశ్యన్నపి న పశ్యతి॥ అయోగ
మతియోగం వా శరీరే మతిమా నిభవత్ । ఖాదీనాం యుగపద్మప్త్వా
భేషజం నాపచారయేత్ ॥22॥

అ॥ ఎవడు తన చేతివేళ్ళను కళ్ళసమీపమునం దుంచుకొని వెదకుకొనుచు
ఆశ్చర్యము నొందుచు రెప్పపాటులేని ఊర్ధ్వదృష్టికలవాడగునో అట్టివాడు మరణము
నొందును. ఎవడు మోహమునొంది శయనమునందుగాని ఆసనమునందుగాని శరీరము
నందుగాని క్ర్రయందుగాని గోడయందుగాని తేనిపదార్థమును ఉన్నట్లుగ వెదకునో
వాడు మరణమునొందును. నవ్వుటకు కారణము లేకుండగనే నవ్వుట, మోహము నొం
డుట, పెదవులను నాకుచుండుట, పాదములును హస్తములును నిశ్వాసవాయువులును
చల్లగనుండుట ఈలక్షణములతో కూడినవాడు జీవింపనేరడు మరణమోహముచే ఆవ
రింపబడిన ఎవడు తనసమీపమునం దున్నట్టియు పిలుచుచున్నట్టియు స్వజనమునుగాని
ఇతరజనమునుగాని చూచుచున్నను గుర్తింపలేకుండునో అట్టివాడుమరణమునొందును.
ఎవనియొక్క శరీరమునందు ఒక్కమారుగనే ఇంద్రియాదులయొక్క అయోగముగాని
అతియోగముగాని కలుగునో అట్టివానికి బౌషధము నీయకూడదు.

మూ॥ అతిప్రవృద్ధ్యా రోగాణాం మనసశ్చ బలక్షయాత్ । వాస
ముత్స్రజతి క్షీప్రం శరీరే దేహసంజ్ఞకమ్ ॥ వర్ణస్వరావగ్నిబలం వాగ్ని
ద్రియ మనోబలమ్ । హీయతేఽసుక్షయే నిద్రా నిత్యాభవతి వా న
వా॥ భిషగ్భేషజపానాన్న గురువిప్రద్విషశ్చ యే! వశగాః సర్వ ఏవై తే
బోధవ్యాః సమవర్తినః ॥ ఏతేషు రోగః క్రమతే భేషజం ప్రతిహన్యతే!
నైషా మన్నాని భుజ్జీత న చోదక మపి స్మృతేత్ ॥26॥

అ॥ రోగము లధికముగ వృద్ధి నొందుటవలనను మనోబలము క్షీణించుటవలనను
జీవాత్మ వాసస్థానమగు శరీరమును వెంటనే విడిచిపెట్టును. ప్రాణములు నశించు సమ
యమున వర్ణము స్వరము జాతరాగ్ని వాక్కులు ఇంద్రియములు మనస్సు వీనియొక్క
బలము నశించును. మరియు నిద్ర అధికముగ జనించును. లేక జనింపకుండును.
వైద్యుడు బౌషధము పానద్రవ్యములు ఆహారపదార్థములు గురువులు స్నేహితులు
వీరిని ద్వేషించువారు యమసాన్నిధ్యము నొందెదరు. ఇట్టి వీరలకు రోగము వృద్ధి నొం
దును. బౌషధము నిష్ప్రయోజనమగును. వీరలయొక్క అన్నమును భుజింపకూడదు.
మరియు ఉదకమునుకూడ స్పృశింపకూడదు.

మూ॥ పాదాః సయేతాశ్చత్వారః సంపన్నాః సాధకైర్గుణైః ।
వ్యర్థా గతాయుషో ద్రవ్యం వినా నాస్తి గుణోదయః ॥ పరీక్ష్యమా
యర్భిషజా నీరుజస్యాతురస్య చ । ఆయుర్వేదఫలం కృత్స్నమాయుర్దే
హ్యానువర్తతే ॥28॥

అ॥ సాధకగుణములతో కూడిన యోగ్యమైన పాదచతుష్టయము ఆయువులేని వానికి నిష్ప్రయోజన మగును. ద్రవ్యము లేనిచో గుణోత్పత్తి కలుగ నేరను గదా! ఆరోగ్యవంతునియొక్కయు రోగియొక్కయు ఆయువును వైద్యుడు పరీక్షింపవలయును. అట్లు పరీక్షించినచో మనుజుడు ఆయుర్వేదముయొక్క ఫలమగు ఆయువును సంపూర్ణముగ పొందును.

అధ్యాయ సంగ్రహము.

మూ॥ క్రిమూపథమతిక్రాంతాః కేవలం దేహమాప్లుతాః | చిహ్నం కర్వంతి యద్దోషా స్తదఃస్త్వం నిరుచ్యతే || ౩౬ ||

ఇత్యగ్ని వేశకృతే త స్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే ఇద్విరియస్థానేఽణు జ్యోతీయ విద్విరియం నామైకాదశోఽధ్యాయః ||

అ॥ చికిత్సామార్గము నతిక్రమించినట్టియు సమస్త శరీరమును వ్యాపించినట్టియు రోషములు ఏలక్షణములను కలిగించునో అని అరిష్టములని చెప్పబడును.

ఇవిధంబున శ్రీపాదోపనామక కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి ప్రణీతంబైన చరకదీపిక యనెడి చరకసంహితా వ్యాఖ్యానమునందు అణుజ్యోతియేంద్రియ మనెడు ఏకదశాధ్యాయము సమాప్తము.

—0—

ద్వాదశాధ్యాయము.

మూ॥ అథాత్తో గోమయచూర్ణీయమిద్విరియం వ్యాఖ్యాసామః॥

అ॥ పిమ్మట గోమయ చూర్ణియేంద్రియమును చెప్పబోవుచున్నాము.

మూ॥ ఇతి హ స్నాహ భగవానాత్రేయః || ౩౭ ||

అ॥ అని భగవంతుడగు ఆత్రేయుడు చెప్పెను.

మూ॥ యస్య గోమయచూర్ణాభం చూర్ణం మూర్ధనిజాయతే | సన్నేహం భశ్యతే చైవ మాసాస్తం తస్య జీవితమ్ || నికషన్నివయః పాదౌచ్యుతాంసః పరిధావతి | వికృత్యా న సలోకేఽస్మిం శ్చిరం వసతి మానవః || యస్య స్నాతానులిప్తస్య పూర్వం శుష్యత్యురో భృశమ్ | ఆర్ద్రేషు సర్వగాత్రేషు సోఽర్ధమాసం న జీవతి || యముద్విశ్యాతురం వైద్యః సంవర్తయితుమాషధమ్ | యతమానో న శక్నోతి దుర్లభం తస్య జీవితమ్ || విజ్ఞాతం బహుశః సిద్ధం విధివచ్ఛావ

చారిత్రమ్ । న సిద్ధ్యత్యైషధం యస్యనాస్తి తస్య చికిత్సితమ్ ॥ ఆహార
ముపయుజ్ఞానో భిషజా సూపకల్పితమ్ । యః ఫలం తస్య నాప్నోతి
దుర్లభం తస్య జీవితమ్ ॥ 8 ॥

అ॥ ఎవనియొక్క శిరస్సునందు స్నేహయు క్రమైకత్వయు గోమయచూర్ణముతో
సమానమైనట్టియు చూర్ణము ఏర్పడి రాలుచుండునో వాడు మాసముగోపల చని
పోవును. ఎవడు జారిన భుజశిరస్సులుకలవాడై పాదములను ఒరిపిడిచేసికొనుచు వికృతిగ
పరుగిడునో వాడు ఈలోకమునందు చిరకాలము నివసింపడు. స్నానమును చేసి చంద
నాదులను పూసికొనిన ఎవనియొక్క ఇతర శరీరమంతయు తడిగనుండగనే ముందుగ
వక్షస్థలము ఎండిపోవుచుండునో వాడు పన్నునెడుదినముల కూడ జీవింపడు. వైద్యుడు
ఏరోగినుద్దేశించి ఔషధమును సంపాదించుటకు ప్రయత్నించియు విఫలప్రయత్ను
డగునో అట్టిరోగియొక్క జీవితము దుర్లభముగ నుండును. శాస్త్రముచేతెలిసికొనబడి
నట్టియు అనేక పర్యాయములు సిద్ధినిొందినట్టియు విధిప్రకారముగ ప్రయోగింపబడి
నట్టియు ఔషధము ఏరోగికి సిద్ధినికలిగింపదో వానికి చికిత్స లేదు. వైద్యునిచేచెప్ప
బడినవిధమున పథ్యయుక్తమైన ఆహారమును సేవించుచున్నను ఏరోగికి ఆరోగ్యము
కలుగకుండునో వానియొక్క జీవితము దుర్లభముగ నుండును.

దూతాధికారము.

మూ॥ దూతాధికారే వక్షాత్వమౌలక్షణాని ముమూర్షతామ్ ।
యాని దృష్ట్వా భిషక్ ప్రాజ్ఞః ప్రత్యాఖ్యాయాద సంశయమ్ ॥
ముక్త కేశేఽథవా నగ్నే రుదత్యప్రయతేఽథవా । భిషగభ్యాగతం
దృష్ట్వా దూతం మరణమాదిశేత్ ॥ సుప్తే భిషజి యే దూతాశ్చిద్దత్య
పిచ భిద్దతి । ఆగచ్ఛన్తి భిషక్తేషాం న భర్తారమనువ్రజేత్ ॥ జుహ్వా
త్యగ్నిం తథా పిణ్డం పితృభ్యో నిర్వపత్యపి । వైద్యే దూతా య
ఆయాన్తి తే ఘ్నన్తి ప్రజిఘాంసవః ॥ కథయత్యప్రశస్తాని చింతయ
త్యథవా పునః । వైద్యే దూతా మనుష్యాణామాగచ్ఛన్తి ముమూ
ర్షతామ్ ॥ మృతదగ్ధవినష్టాని భజతి వ్యాహరత్యపి । అప్రశస్తాని
చాన్యాని వైద్యే దూతా ముమూర్షతామ్ ॥ వికారసామాన్యగుణే
దేశే కాలేఽథవా భిషక్ । దూతమభ్యాగతం దృష్ట్వా నాతురం
తముపాచరేత్ ॥ 15 ॥

అ॥ ప్రాజ్ఞుడగు వైద్యుడు చావసిద్ధముగనున్న మనుజునియొక్క ఏలక్షణములను
బట్టి చికిత్సంపక నిస్సందేహముగ విడిచిపెట్టవచ్చునో అట్టిలక్షణములను ఈ దూతాధికార
మునందు చెప్పుచున్నాము. ఔట్లుకలనువిరియబోసుకొనియున్నప్పుడుగాని దిగంబరు
డుగనున్నప్పుడుగానిదుఃఖించుచున్నప్పుడుగాని అపవిత్రుడుగనున్నప్పుడుగానివచ్చిన

దూతను చూచివైద్యుడు రోగికిమరణముకలుగునని తెలిసికొనవలయును. వైద్యుడు నీక్ర
బోవుచున్నప్పుడుగాని దేనినైననునరుకుచున్నప్పుడుగాని పగులగొట్టుచున్నప్పుడుగాని
ఏదూతలు వచ్చెదరో ఆదూతలయొక్కయజమానునికడకు వైద్యుడుపోనక్కరలేదు.
వైద్యుడు హోమమునుచేయుచున్నప్పుడుగాని పితృదేవతలకు పిండములనిచ్చునప్పుడు
గాని ఏదూతలు వచ్చెదరో ఆదూతలయొక్కయజమానుడు మరణమునొందును. వైద్యు
డు అమంగళములైనవాక్యములను పలుకుచున్నప్పుడుగాని చింతించుచున్నప్పుడుగాని
ఏదూతలువచ్చెదరో అట్టిదూతలసంబంధమగురోగి మరణమునొందును. చచ్చిపోయెను
కాలిపోయెను నశించెను మొదలగు అమంగళవాక్యములను వైద్యుడు ఉచ్చరించుచున్న
ప్పుడుగాని అమంగళకృత్యములను చేయుచున్నప్పుడుగాని దూతలువచ్చినచో అట్టి
వారిసంబంధమగురోగి మరణించును. వైద్యుడు రోగియొక్క రోగముతోసమానమైన
గుణములుకల ప్రజేశమునందున్నప్పుడుగాని రోగముతోతుల్యమైనకాలమునందుగాని
ఏదూతలు వచ్చెదరో అట్టివారిసంబంధమగు రోగికి చికిత్సను చేయకూడదు.

మూ॥ దీనభీతద్రుతత్రస్తమలినా మసతీం స్త్రియమ్ ॥ త్రీన్
వ్యాకృతాంశ్చ షణ్ణాంశ్చ దూతాన్విద్యాన్ముమూర్షతామ్ ॥ అజ్ఞవ్యస
నినం దూతం లిజ్జినం వ్యాధితం తథా సంప్రేక్ష్య చోగ్రకర్మాణం న
వైవో గన్తుమర్హతి ॥ ఆతుర్థమనుప్రాప్తం ఖరోష్ట్రగ్రథవాహనమ్ ।
దూతం దృష్ట్వా భిషగ్విద్యాదాతురస్య పరావభవే ॥ పలాలబుష
మాంసాస్థి కేశేలోమనఖద్విజాన్ । మార్జసిం ముసలం శూర్పముపాన
చ్చర్మ విచ్యుతమ్ ॥ తృణకాష్ఠశుషాణ్ణాతం స్పృశన్తో లోష్టమశ్మచ ।
తత్పూర్వదర్శనే దూతా వ్యాహరన్తి ముమూర్షతామ్ ॥ 20 ॥

అ॥ వైద్యము భయము తొందర ఉద్వేగము మాలిన్యము వీనితో గూడినట్టియు
యోగ్యురాలుగానట్టియు స్త్రీగాని, ముగ్ధురకలిసికాని, వికృతరూపముకలిగినట్టివారు
గాని నపుంసకులుగాని దూతలుగ వచ్చినచో రోగిమరణించునని తెలిసికొనవలయును.
అంగ వైకల్యముకలిగినట్టివాడుగాని, సంన్యాసము మొదలగులక్షణములుకలవాడుగాని,
వ్యాధిగ్రస్తుడుగాని, చంపుట మొదలగుకూరకృత్యములను చేయువాడుగాని దూతగ
వచ్చినచో వైద్యుడు వెడలనవసరములేదు. గాడిద ఒంటె రథము వీని నెక్కివచ్చిన
దూతనుచూచి రోగిచనిపోవునని వైద్యుడు తెలిసికొనవలయును. దూతలువైద్యునితో
మాటలాడుటకుపూర్వమునందు పూరికర ఊక మాంసము ఎముకలు వెంట్రుకలు
రోమములు గోళ్ళు దంతములు చీపురుకట్ట రోకలి చేట చెప్పులజోడు చర్మము జారి
పడినద్రవ్యము గడ్డి కర్రలు పొట్టు బొగ్గులు చిల్ల పెంకులు రాళ్ళు వీనిని స్పృశించుచు
మాట్లాడినచో అట్టిదూతయొక్కయజమానుడు మరణించును.

మూ॥ యస్మింశ్చ దూతే బ్రువతి వాక్యమాతురసంశ్రయమ్ ।
పశ్యేన్నిమిత్తమశుభం తం చ నానువ్రజేద్భిషక్ ॥ తథా న్యసనినం
ప్రేతం ప్రేతాః జ్ఞూరమేవ వా । భిన్నం దగ్ధం వినష్టం వా తద్వా

దీని వచాంసి వా॥ రసో వా కటుక స్తీవో॥ గన్ధో వా కౌణపో మహాన్॥
స్పర్శో వా విపులః క్రూరో యద్వాఽన్యదశుభం భవేత్ ॥ తత్సూ
ర్యమభిజ్ఞో వాఙ్మయో వాక్యకాలేఽథవా పునః॥ దూతానాం వ్యాహృ
తం కృత్వా ధీరో మరణ మాదిశేత్ ॥ ఇతి దూతాధికారోఽయ
ముక్తః కృతోన్న ముమూర్ష తామ్॥ పథ్యాతురకులానాం చ వత్సృ
హ్యత్పాతికం పునః ॥ 25 ॥

అ॥ రోగియొక్క విషయమును దూత చెప్పుచుండగా దుశ్శకునము కనుబడిన
యెడల ఆరోగియొద్దకు వైద్యుడు వెళ్ళకూడదు. దుఃఖముకలవానిని గాని ప్రేతను గాని ప్రేతా
లంకారముగాని చూచుట, బ్రద్దలైనట్టికాని కాలినట్టికాని చెడిపోయినట్టికాని పదా
ర్థమును చూచుట, ఇట్టిపదార్థములను బోధించునట్టి వాక్యములను వినుట, కారముగ నున్న
ట్టియు ఉద్వేజకమైనట్టియు రసమును అస్వాదించుట, సహింపరాని శవగంధమును ఆఘ్రూ
ణించుట, అధికమైనట్టియు కఠినమైనట్టియు స్పర్శను అనుభవించుట ఇవి దుశ్శకునము
లుగ నుండును. ఇట్టి ఇతరములు కూడ దుశ్శకునములుగ నుండును. రోగివిషయమై దూత
చెప్పనప్పుడు పూర్వమునందు గాని మధ్యయందు గాని తుదనుగాని ఎల్లప్పుడును గాని
ఈ దుశ్శకునములు కలిగియెడల రోగికి మరణము కలుగునని తెలిసికొనవలయును. చావ
సిద్ధముగ నున్న వానియొక్క దూతలవిషయమై చెప్పతగినదంతయు ఇట్లు సంపూర్ణముగ
చెప్పబడినది. మార్గమునందును రోగియొక్క గృహమునందును కలుగుతూ తాతములను
చెప్పబోవుచున్నాము.

మూ॥ అవత్సుతమథోత్కుప్తం స్థలనం పతనం తథా॥ ఆక్రోశః
సంప్రహరో హ ప్రతిషేధో విగర్హణమ్॥ వస్త్రోష్ణిషోత్తరాసజ్జ
చ్ఛతోపానద్యుగాశ్రయమ్॥ వ్యసనం దర్శనం చాపి మృతవ్యస
నినాం తథా ॥ చైత్యధ్వజపతాకానాం పూర్ణానాం పతనాని చ॥
హతానిష్టప్రవాదాశ్చ దర్శనం భస్మపాంసుభిః ॥ పథచ్ఛేదో బిడా
లేన శువా సర్పేణ వాపునః॥ మృగద్విజానాం క్రూరాణాం గిరో
దీప్తాం దిశం ప్రతి ॥ శయనాసనయానానాముత్తానానాం ప్రదర్శనమ్॥
ఇత్యేతాన్యప్రశస్తాని సర్వాణ్యాహుర్మనీషిణః ॥ ఏతాని పథి వైద్యేన
పశ్యతాఽఽతుర వేశ్మని॥ శృణ్వతా చ న గన్తవ్యం తదాగారం విప
శ్చితా ॥ ఇత్యోత్పాతికమాఖ్యాతం పథి వైద్యవిగర్హితమ్॥ ఇమా
మపి చ బుద్ధ్యేత గృహోవస్థాం ముమూర్ష తామ్ ॥ 26 ॥

అ॥ తుమ్ము, భయమును జెందివచ్చుట, తొట్టుబాటు, వడుట, తిట్టుట, కొట్టు
కొనుట వెళ్ళనద్దు మొదలగు ప్రతిషేధవాక్యములు, నిందించుట, వస్త్రములు తలపాగ

ఉత్తరీయము గొడుగు చెప్పులజోడు వీని నాశ్రయించిన వ్యసనము, శవమును వికలాంగులను చూచుట, చైత్యవృక్షములు ధ్వజస్తంభములు జెండాలు పూర్ణకుంభములు ఇవి పడుట, మరణవార్తను అనిష్టవార్తను వినుట, దుమ్మును ధూళియు పడుట, పిల్లిగాని కుక్కగాని సర్పముగాని త్రోవకడ్డముగ నుండుట, క్రూరములైన మృగముల యొక్కయు పక్షులయొక్కయు ధ్వనులను వినుట, నూర్యుడున్నదిక్కువైపునకు పోవుట, శయనములు ఆసనములు యానములు ఇవి వెల్లకిలగ కనబడుట ఇవి ఉత్పాతములుగ నుండును. ఈ ఉత్పాతములను వైద్యుడు మార్గమునందుచూచినను రోగి యొక్క యింటియందు జరిగినట్లు విన్నను రోగియొద్దకు పోకూడదు. మార్గమునందు సంభవించునట్టియు వైద్యులచేనిందింపబడినట్టియు ఉత్పాతములు ఇట్లు చెప్పబడినవి. చాప సిద్ధముగ నున్న రోగియొక్క ఇంటియందు సంభవించు అవస్థను చెప్పుచున్నాను వినుము.

మూ॥ ప్రవేశే పూర్ణకుమ్భాగ్నిమృద్భీజఫలస్పృహమ్ । వృష బ్రాహ్మణరత్నాన్న దేవతానాం వినిర్గతిమ్ ॥ అగ్నిపూణాని పాత్రాణి భిన్నాని విశిఖాని చ । భిషజ్జుమూర్షతాం వేశ్మ ప్రవిశన్నే వ పశ్యతి ॥ చిన్నభిన్నవిదగ్ధాని భగ్నాని మృదితాని చ । దుర్బలాని చ సేవస్తే ముమూరోర్వైశ్చికా జనాః ॥ శయనం వసనం యాన మన్య ద్వాపి పరిచ్ఛదమ్ । ప్రేతపద్యస్య కర్వంతి సుహృదః ప్రేత ఏవ సః ॥ అన్నం వ్యాపద్య తేఽత్యర్థ జ్యోతిశ్చైవోపశామ్యతి । నివాతే సేద్యనం యస్య తస్య నాస్తి చికిత్సితమ్ ॥ ఆతురస్య గృహే యస్య భిద్యస్తే వా పతంతి వా । అతిమాత్ర మమత్రాణి దుర్లభం తస్య జీవితమ్ ॥ 39 ॥

అ॥ రోగియొక్క ఇంటియందు వైద్యుడు ప్రవేశించునప్పుడు పూర్ణకుంభములు అగ్ని మన్ను విత్తులు ఫలములు ఘృతము ఎద్దు బ్రాహ్మణులు రత్నములు అన్నము దేవతలు ఇవిరోగియొక్క ఇంటినుండి బయటికిపోవుచున్నను, ఇంటియందు ప్రవేశించినతోడనే అగ్నినింపబడిన పాత్రలును బ్రద్దలైనట్టికాని కంఠములేనట్టి కాని పాత్రలును కనబడినను, రోగియొక్క ఇంటియందున్న జనులు భిన్నములైనట్టియు బ్రద్దలైనట్టియు చెడిపోయినట్టియు విరిగిపోయినట్టియు నలిగినట్టియు సారము లేనట్టియు పదార్థములను సేవించుచున్నను, శయనము వస్త్రము యానము మొదలగు ఉపకరణములను స్నేహితులు ప్రేతకు చేసినట్లు చేయుచున్నను, రోగియొక్క ఇంటియందలి అన్నము చెడిపోయినను, గాలిలేని ప్రదేశమునందున్నట్టియు కట్టెలతో కూడినట్టియు అగ్ని చల్లారినను, రోగియొక్క ఇంటియందలి పాత్రలు మిక్కుటముగ బ్రద్దలైనను లేక పడిపోయినను అట్టిరోగియొక్క జీవితము దుర్లభముగ నుండును.

మూ॥ యద్ద్వాదబభిరధ్యామైర్వాసతః పరికీర్తితమ్ ॥ ముమూర్షతాం మనుష్యాణాం లక్షణం జీవితాంతకృత్ ॥ తత్సమాసేనవక్ష్యే

మః పర్యాయాంతరమాశ్రితమ్ | పర్యాయవచనం హ్యర్థవిజ్ఞానాయోప
పద్యతే || ఇత్యర్థం పునరేవేయం వివక్షా నో విధీయతే | తస్మిన్నేవాధి
కరణే యత్పూర్వ మభిదర్శితమ్ || 42 ||

అ|| చావసిద్ధముగనున్న మనుజులయొక్క ప్రాణములను నశింపజేయు ఏకక్షణ
ములు పండ్రెండు అధ్యాయములచేతను వివరించి చెప్పబడినవో వానిని మార్గాంతర
ముచే సంక్షేపముగ చెప్పుచున్నాము. మార్గాంతరముచే చెప్పినయెడల విశేషార్థ
జ్ఞానము కలుగును. అందువలన పూర్వమునందు చెప్పబడిన విషయమునే మరలచెప్పు
టకే మాకు ఇచ్చు కలిగినది.

మూ|| వసతాం చరమే కా లేశరీరేషు శరీరిణామ్ | అభ్యుగ్రా
ణాం వినాశాయ దేహేభ్యః ప్రవినత్సతామ్ || ఇష్టాం స్తితిక్షతాం
ప్రాణాన్ కాంతం వాసం జిహ్వసతామ్ | తన్త్రయస్త్రేషు భిన్నేషు
తమోఽన్యం ప్రవినత్సతామ్ | వినాశాయేహ రూపాణి రూ
ప్యవస్థాంతరాణి చ | భవన్తి తాని వత్సామి యథోద్దేశం యథా
గమమ్ || ప్రాణాః సముపతప్యన్తే విజ్ఞాన ముపరుధ్యతే | వమన్తి బల
మజ్ఞాని చేష్టా వ్యుపరమన్తి చ || ఇద్విరీయాణి వినశ్యన్తి ఖలీభవతి
చేతనా | ఔత్సుక్యం భజతే సత్త్వం చేతో భీరావిశత్యపి || స్మృతి
స్మృజతి మేధా చ హ్రీశ్రియా చాపసర్పతః | ఉపప్లవన్తే వాష్మాన
ఓడన్తేఽశ్చ నశ్యతి || శీలం వ్యావర్తతేఽత్యర్థం భక్తిశ్చ పరివర్తతే |
విక్రియన్తే ప్రతిచ్ఛాయాశ్చాయాశ్చ వికృతిం ప్రతి || శుక్రం ప్రచ్య
వతే స్థానాదున్మార్గం భజతేఽనిలః | క్షయం మాంసాని గచ్ఛన్తి
గచ్ఛత్యసృగుపక్షయమ్ || ఉష్మాణః ప్రలయం యాన్తి విశ్లేషం
యాన్తి సంధయః | గన్ధా వికృతతాం యాన్తి భేదం వర్ణస్వరౌ
తథా || వైవర్ణ్యం భజతే కాయః కాయచ్ఛిద్రం విశుష్యతి | ధూమ
స్సంజాయతే మూర్ధ్ని దారుణాఖ్యశ్చ చూర్ణకః || సతతస్పన్దనా దేశాః
శరీరే యేఽభిలక్షితాః | తే స్తమ్భానుగతాః సర్వే న చలన్తి
కథంచన || గుణాః శరీరదేశానాం శీతోష్ణమృదుదారుణాః | విపర్యాసేన
వర్తన్తే స్థానేష్వన్వేషు తద్విధాః || నభేషు జాయతే పుష్పం పక్షోః
దన్తేషు జాయతే | జటాః పక్షుసు జాయన్తే సీమంతాశ్చాపి మూర్ధని ||
భేషజాని న సంవృత్తిం ప్రాప్నువన్తి యథారుచిమ్ | యాని చాప్యప
పద్యన్తే తేషాం వీర్యం న సిద్ధ్యతి || నానాప్రకృతయః క్రూరా

వికారా వివిధౌషధాః । క్షిప్రం సమభివర్తనే ప్రతిహత్య బలౌజసీ ॥
 శబ్దః స్పర్శో రసో రూపం గంధశ్చేష్టా విచిన్తితమ్ । ఉద్బద్భ్యస్తేఽశుభా
 న్యేవ ప్రతికర్మ ప్రవృత్తిషు ॥ దృశ్యస్తే దారుణాః స్వప్నా దౌరాత్మ్య
 ముపజాయతే । ప్రేష్యాః ప్రతీపతాం యాన్తి ప్రేతాకృతి రుదీర్యతే ॥
 ప్రకృతిర్హియ తేఽశ్యర్థం వికృతిశ్చాభివర్ధతే । కృత్స్నమాత్పాతికం
 ఘోరమరిష్ట ముపలక్ష్యతే ॥ ఇత్యేతాని మనుష్యాణాం భవన్తి విన
 శిష్యతామ్ । లక్షణాని యథోద్దేశం యాన్యక్తాని యథాగమమ్ ॥

అ॥ చరమావస్థయందున్న శరీరము కలిగినట్టియు శరీర నాశనముకొరకు లేచి
 పోవుటకు సిద్ధముగ నున్నట్టియు శరీరమునుండి ప్రయాణప్రయత్నమును చేయుచున్న
 ట్టియు ప్రియమైన ప్రాణములు పోవుచుండగా అట్టి బాధను సహించుచున్నట్టియు
 ప్రియమైన శరీరమును విడిచిపెట్టుటకు సిద్ధముగ నున్నట్టియు శరీరమునందలి నీర స్నా
 య్వాదులు వైకల్యమును పొందినప్పుడు అంత్యతమస్సును పొందుటకు సిద్ధముగ నున్న
 ట్టియు జీవులయొక్క మరణలక్షణములను, అవస్థాంతరములను ఉద్దేశానుసారముగను
 శాస్త్రానుసారముగను చెప్పుచున్నారము. ప్రాణములు అధికముగ తపించుట, విజ్ఞా
 నము నశించుట, అవయవములయందలి బలముతగ్గుట, శరీరచేష్టలు నశించుట, ఇంద్రియ
 పాటవము నశించుట బుద్ధి కలుషయుక్తమగుట, మనస్సు బౌత్కంత్యము నొందుట,
 మనస్సునందు భయము ప్రవేశించుట, జ్ఞాపకశక్తి ధారణాశక్తి సిగ్గు కాంతి ఇవి
 పోవుట, పాపమువలనకలుగు కుష్టము మొదలగునవి సంభవించుట, ఓజస్సును తేజ
 స్సును నశించుట, స్వభావమును భక్తియు మిక్కిలి మార్పుచెందుట, ప్రతిబింబము
 లను ఛాయలును వికృతినొందుట, శుక్రము స్వస్థానమునుండి జారిపోవుట, వాతము
 ప్రకోపించుట, మాంసమును రక్తమును క్షీణించుట శరీరమునందలి అగ్నులు లయము
 నొందుట, సంధులు విడిపోవుట, శరీరమునందు వికృతిగంధములు జనించుట, వర్ణమును
 కంతధ్వనియు భేదమునొందుట, శరీరము వైవర్ణ్యమునొందుట, శరీరమునందలి రంధ్ర
 ములు ఎండుట, శిరస్సునందు అధికమగుపొగయు దారుణమైన చుండు అనువ్యాధియు
 ఏర్పడుట, ఎల్లప్పుడును కదలుచుండు శరీరభాగములు ఏవిధముగను కదలక స్తంభిం
 చుట, శరీరస్థానములయందలి శీతము ఉష్ణము మృదుత్వము కఠినత్వము మొదలగు గుణ
 ములు వ్యత్యాసమునొందుట, గోళ్యయందు పుప్పిపుట్టుట, దంతములయందు పాచి
 పుట్టుట, కను రెప్పలు జటలల్లుకొనియుండుట, శిరస్సునందు పాపటలు ఏర్పడుట, రోగి
 నిమిత్తము తయారుచేయు ఔషధము సరియైన రుచి నొందకుండుట, సరియైన రుచి
 నొందినను గుణమును కలిగింపకుండుట, అనేక ప్రకృతులు కలిగినట్టియు క్రూరము లైన
 ట్టియు అనేకౌషధములు కలిగినట్టియు వ్యాధులు బలమును ఓజస్సును నశింపజేసి
 శీఘ్రముగ వృద్ధి నొందుట, చికిత్సను చేయునప్పుడు శబ్దము స్పర్శము రసము రూపము
 గంధము చేష్టలు ఆలోచన ఇవి అశుభములుగ పుట్టుట, దారుణమైన స్వప్నములు
 కలుగుట, చెడుమనస్సు కలుగుట, పరిచారకులు వ్యతిరేకముగ ప్రవర్తించుట, ప్రేత
 కళ జనించుట, మంచి లక్షణములు మిక్కిలి క్షీణించుట, చెడులక్షణములు కలు
 గుట, భయంకరములైన అరిష్టము లన్నియు హఠాత్తుగ పుట్టుట ఈ లక్షణములు

మూ॥ మరణాయేహ రూపాణి పశ్యతాఽపి విషగ్విదా । అపృ
 ష్టేన న వక్తవ్యం మరణం ప్రత్యుపస్థితమ్ ॥ పృష్టేనాపి న వక్తవ్యం
 తత్ర యత్రోపఘాతకమ్ । ఆతురస్య భవేద్దుఃఖ మథవాఽన్యస్య కస్య
 చిత్ ॥ అబ్రువన్ మరణం తస్య నై నమిచ్ఛేచ్ఛికిత్సితుమ్ । యస్య
 పశ్యేద్విదాశాయ క్షణాని కుశలో భిషక్ ॥ లిజ్జేభ్యో మరణాభ్యేభ్యో
 విపరీతాని పశ్యతా । లిజ్జాన్యారోగ్యమాగన్తుం వక్తవ్యం భిషజా
 ధ్రువమ్ । దూతై రాత్పాతికై రాభవైః పథ్యాతుర కులాశ్రయైః ।
 ఆతురాచార శీలేష్ట ద్రవ్యసంపత్తివత్తనైః ॥౬౬॥

శుభదూత లక్షణములు.

మూ॥ స్వాచారం హృష్టమన్యజ్ఞం యశస్యం శుక్లవాసనమ్ ।
 అముణ్డ మజటం దూతం జాతివేషక్రియాసమమ్ ॥ అనుష్ఠాఖరయానన్ధ
 మసన్ధ్యాస్వగ్రహేషు చ । అదారుణేషు సక్షతేష్వనుగ్రేషు ధ్రువేషు
 చ ॥ వినా చతుర్థీం నవమీం వినా రిక్తాం చతుర్దశీమ్ । మధ్యాహ్నం
 చార్ధరాత్రం చ భూకమ్పం రాహుదర్శనమ్ ॥ వినా దేశ మశస్తం చ
 శస్తాత్పాతిక లక్షణమ్ । దూతం ప్రశస్త మవ్యగ్రం నిర్దిశేదా గతం
 భిషక్ ॥70॥

అ॥ మంచితచారము కలిగియుండుట, ప్రసన్నుడుగ నుండుట, సమస్తాంగము
లతో కూడియుండుట, కీర్తినికలిగియుండుట, తెల్లనివస్త్రములను ధరించియుండుట,
బోడితలగాని జడలుకట్టినతలగాని తేనివాడుగనుండుట, జాతికనుకూలమైన వేషమును
క్రియలను కలిగియుండుట, ఒంటెలను గాడిదలను గాక ఇతరయానములను కలిగి
యుండుట, సంఘ్యాకాలము గ్రహములు చెడునక్షత్రములు వీనియందుగాక సౌమ్యము
లగు నక్షత్రములయందు వచ్చుట, చవితినవమి చతుర్దశి ఈ తిథులయందుగాక ఇతర

తిథులయందువచ్చుట, మధ్యాహ్నమునందును అర్ధరాత్రమునందును గాక ఇతర సమయములయందు వచ్చుట, భూకంపమును గ్రహణమును లేనప్పుడు వచ్చుట, శుభమైన దేశమును శుభములైన ఉత్పాతలక్షణములను శుద్ధమైన మనస్సును కలిగియుండుట ఈలక్షణములతో కూడిన దూతను శుభలక్షణములు గలవానినిగ తెలిసికొనవలయును.

శుభశకునములు.

మూ॥ దధ్యక్షతే ద్విజాతీనాం వృషభాణాం నృపస్య చ | రత్నానాం పూర్ణకుమ్భానాం సితస్య తురగస్య చ || సురధ్వజ పతాకానాం ఫలానాం యావకస్య చ | కన్యాపుం వర్ణమానానాం బద్ధస్యైక పశోస్తథా || పృథివ్యా ఉద్భృతాయాశ్చ వహ్నేః ప్రజ్వలితస్య చ | మోదకానాం సుమనసాం శుక్లానాం చందనస్య చ || మనోజ్ఞస్యాన్న పానస్య పూర్ణస్య శకటస్య చ | నృభిర్ధేన్వాః సవత్సయా బడబాయాః స్త్రీయూస్తథా || జీవంజీవక సిద్ధార్థసార సప్రియవాదినామ్ | హంసానాం శత పత్రాణాం చాపాణాం శిఖినాం తథా || మత్స్యజద్విజశశ్ఘానాం ప్రియజ్ఞానాం ఘృతస్య చ | రోచిష్కాదర్శ సిద్ధానాం రోచనాయాశ్చ దర్శనమ్ || గర్భః సుగర్భో వర్ణశ్చ సుశుక్లో మధురో రసః | మృగపక్షి మనుష్యాణాం ప్రశస్తాశ్చ గిరః శుభాః | ఛత్రధ్వజ పతాకానాముత్తే పణ మభిష్టుతేః | భేరిమృదంగ శఙ్ఖానాం శబ్దాః పుణ్యాహనిష్ఠానాః || వేదాధ్యయన శబ్దాశ్చ శుభో వాయుః ప్రదక్షిణః || పథి వేశ్మప్రవేశే తు విద్యా దారోగ్య లక్షణమ్ || ౧౬ ||

ఆ॥ పెరుగు ఆకుతలు బ్రాహ్మణులు ఎద్దులు రాజు రత్నములు నీటితోనిండిన కుండ తెల్లనిగుట్టము ఇంద్రధనుస్సు పతాకము ఫలములు లత్తుక కన్యకలు పురుషులు ఆలంకరింపబడిన మూకుళ్ళు బంధింపబడిన శ్రేష్ఠమగుపశువు త్రవ్వబడినభూమి ప్రజ్వలించుచున్న అగ్ని మోదకములు తెల్లనిపుష్పములు చందనము మనోహరములైన అన్న పానములు మనుష్యులతోనిండియున్న శకటములువత్సతోకూడియున్న ఆవు ఆడగుట్టము స్త్రీ జీవంజీవకమనెడి పక్షి తెల్లవాలు సారసపక్షి చాతకపక్షి హంసలు పద్మములు పాలపిట్టలు నెమళ్ళు మత్స్యములు మేకలు శుభకరములగుపక్షులు శంఖములు కొర్రలు నెయ్యి తేజోవంతములగు ద్రవ్యములు అద్దము సిద్ధులు గోరోచనము వీనిని చూచుట, పరిమళముతోకూడిన గంధము మిక్కిలితెల్లగనున్న వర్ణము మధురరసము మృగముల యొక్కయు పక్షులయొక్కయు మనుజులయొక్కయు ప్రశస్తములైనట్టియు మంగళ ప్రదములైనట్టియు వాక్యములు ఇవి సంభవించుట, గొడుగు ధ్వజము పతాకము వీని నెత్తుట స్తోత్రవాక్యములను భేరి మృదంగము శంఖములు వీనియొక్క శబ్దములను పుణ్యాహవాచకములగు శబ్దములను వేదాధ్యయనముయొక్క శబ్దములను వినుట, సుఖ కరమైన దక్షిణవాయువు వీచుట ఈలక్షణములు మార్గమునందుగాని రోగియొక్క

గృహమునందు ప్రవేశించునప్పుడుగాని కలిగినచో అట్టి రోగికి ఆరోగ్యము కలుగు నని తెలిసికొనవలయును.

మూ॥ మజ్జలాచారసంపన్నః సాతురో వైశ్మికో జనః । శ్రద్ధ
ధానోఽనుకూలశ్చ ప్రభూతద్రవ్యసంగ్రహః ॥ ధనైశ్చైర్వ్య సుఖావాప్తి
రిష్టలాభః సుభేన చ । ద్రవ్యాణాం తత్ర యోగ్యానాం యోజనాసిద్ధి
రేవ చ ॥8॥

అ॥ రోగియు రోగియొక్క ఇంటియందుండు జనులును మంగళకరమగు ఆచార
ములను కలిగియుండుట, వైద్యునియందు శ్రద్ధను అనుకూలతను కలిగియుండుట,
ద్రవ్యములన్నియు సమృద్ధిగనుండుట, రోగి ధనమును విశ్వర్యమును సుఖమును కలిగి
యుండుట, కోరినపదార్థములు సమృద్ధిగనుండుట, రోగి ధనమును విశ్వర్యమును సుఖ
మును కలిగియుండుట, కోరినపదార్థములు సులభముగ లభించుట, యోగ్యములైన
ద్రవ్యము లుపయోగింపబడి కార్యసిద్ధి బొందుట ఈలక్షణములు రోగియొక్క ఆరో
గ్యమును సూచించును.

సుస్వప్నములు.

మూ॥ గృహప్రాసాద శైలానాం నాగానాం వృషభస్య చ ।
హయానాం పురుషాణాం చ స్వప్నే సమధిరోహణమ్ ॥ అర్ణవానాం
ప్రతరణం వృద్ధిః సంబాధనిఃసృతః । స్వప్నే దేవైః సపితృభిః ప్రసన్నై
శ్చాభిభాషణమ్ ॥ సోమార్కాగ్ని ద్విజాతీనాం గవాం నృణాం యశ
స్వినామ్ । దర్శనం శుక్లవస్త్రాణాం హ్రదస్య విమలస్య చ ॥ మాంస
మత్స్య విషామేధ్యచ్ఛత్రాదర్శ పరిగ్రహః । స్వప్నే సుమనసాం చైవ
కుక్షానాం దర్శనం శుభమ్ ॥ అశ్వగోరథయానం చ యానం పూర్వో
త్తరేణ చ । రోదనం పతితోత్థానం ద్విషతాం చావమర్దనమ్ ॥8॥

అ॥ గృహములు మేడలు పర్వతములు ఏనుగులు ఎద్దులు గుఱ్ఱములు పురుషులు
వీనిని ఎక్కినట్లును సముద్రమును దాటినట్లును తాను వృద్ధిపొందినట్లును తనయొక్క
బాధలు నశించినట్లును దేవతలు పితృదేవతలు యోగులు వీరితో మాట్లాడినట్లును
చంద్రుడు సూర్యుడు అగ్ని ద్విజులు గోవులు కీర్తిమంతులగుజనులు తెల్లనివస్త్రములు
నిర్మలమైన మడుగు వీనిని చూచినట్లును మాంసము మత్స్యములు విషము అమేధ్యము
గొడుగు అద్దము వీనిని గ్రహించినట్లును తెల్లనిపుష్పములను చూచినట్లును గుఱ్ఱములు
గోవులు రథములు వీనిని ఎక్కినట్లును తూర్పుగను ఉత్తరముగను ప్రయాణము చేసి
నట్లును ఏడ్చినట్లును పడిలేచినట్లును శత్రువులను సంహరించినట్లును జనించిన స్వప్న
ములు ఆరోగ్యసూచకములుగ నుండును.

ఆరోగ్య లక్షణములు.

మూ॥ సత్త్వలక్షణసంయోగో భక్తిర్వైద్య ద్విజాతిషు । సాధ్య
త్వం న చ నిర్వేద స్త దారోగ్యస్య లక్షణమ్ ॥87॥

అ॥ రోగి సత్త్వగుణముయొక్క లక్షణములతో కూడియుండుట, వైద్యులయందును బ్రాహ్మణులయందును భక్తిని కలిగియుండుట, రోగము సాధ్యదశ నొందుట, విచారములేకుండుట ఇవి ఆరోగ్యలక్షణములుగ నుండును.

ఆరోగ్య ఫలము.

మూ॥ ఆరోగ్యాశ్చల మాయుశ్చ సుఖం చ లభతే మహత్ ।
ఇష్టాంశ్చప్యపరాన్ భావాన్ పురుషః శుభలక్షణః ॥88॥

అ॥ ఆరోగ్యమువలన బలమును ఆయువును అధికమగు సుఖమును ఇష్టములైన ఇట్టి ఇతరభావములను శుభలక్షణములతో కూడినవాడై మనుజుడు పొందును.

అధ్యాయ సంగ్రహము.

మూ॥ ఉక్తం గోమయచూర్ణీయే మరణారోగ్య లక్షణమ్ ।
దూతస్వప్నాన్తరోత్పత యుక్తసిద్ధివ్యపాశ్రయమ్ ॥89॥

అ॥ ఈ గోమయచూర్ణియాధ్యాయమునందు దూత, స్వప్నములు, మార్గమునందును రోగియొక్క ఇంటియందును కలుగు ఉత్పతములు, యుక్తి, సిద్ధి వీని నాశ్రయించిన మరణలక్షణములును ఆరోగ్యలక్షణములును చెప్పబడినవి.

ఇంద్రియస్థాన సంగ్రహము.

మూ॥ ఇతీద ముక్తం ప్రకృతం యథా తథా తదన్వవేక్ష్యం
సతతం భిషగ్విదా । తథా హి సిద్ధిం చ యశశ్చ శాశ్వతం స సిద్ధ
కర్మా లభతే ధనాని చ ॥90॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తస్త్రే చరకప్రతి సంస్కృతే ఇంద్రియస్థానే
గోమయచూర్ణీయ మింద్రియం నామ ద్వాదశోఽధ్యాయః॥

అ॥ ఈ ఇంద్రియస్థానము అనుకూలముగ నుండునట్లు చెప్పబడినది. వైద్యుడు ఇందలి విషయమునంతను గమనింపవలయును. అట్లు చేసినచో సిద్ధకర్ముడై ఇష్టసిద్ధిని శాశ్వతమైన కీర్తిని ధనమును పొందును.

ఇవిధంబున, శ్రీపాదోపనామకకృష్ణమూర్తిశాస్త్రిప్రణీతంబైన చరకదీపిక యనెడి
చరకసంహితా వ్యాఖ్యానమునందు గోమయచూర్ణియేంద్రియ మనెడు
ద్వాదశాధ్యాయము సమాప్తము.

ఇంద్రియస్థానము సమాప్తము.

కల్పస్థానము.

ప్రథమాధ్యాయము.

మూ॥ అథాతో మదనకల్పం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥1॥

అ॥ పిమ్మట మదనకల్పమును చెప్పుచున్నాము.

మూ॥ ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః ॥2॥

ఆ॥ అని భగవంతుడగు ఆత్మేయుడు చెప్పెను.

మూ॥ అథ ఖలు వమనవిరేచనార్థం మదనఫలాది త్రివృతాదీ
నాం వమనవిరేచన ద్రవ్యాణాం సుఖోపభోగ్యతమైః సహాన్వైర్ద్రవ్యైః
వివిధైస్తద్యోగానాం క్రియావిధౌ సుఖోపాయస్య సమ్యగుపకల్పనార్థం
కల్పస్థాన ముపదేక్ష్యామోఽగ్ని వేశ ॥3॥

అ॥ పిదప వమనము అనిమిత్తమును విరేచనము అనిమిత్తమును వమనద్రవ్యములగు
మ్రంగకాయ మొదలగువానియొక్కయు విరేచనద్రవ్యములగు తెగడ మొదలగువాని
యొక్కయు యోగములను సుఖముగ నుపయోగింపఁగలనట్టియు అనేకవిధములైన
ట్టియు ఇతరద్రవ్యములతోకూడ సుఖముగ తయారుచేసుకొను నిమిత్తము కల్పస్థాన
మును చెప్పబోవుచున్నాము.

వమనవిరేచన నిరుక్తి.

మూ॥ తత్ర దోషహరణ మూర్ధ్వభాగం వమనసంజ్ఞకం, అధో
భాగం విరేచన సంజ్ఞకం, ఉభయం వా శరీర ములవిరేచన సంజ్ఞా
లభతే ॥4॥

అ॥ ఊర్ధ్వమూర్ధమువలన దోషమును హరింపజేయుట వమనమనియు అధోమూర్ధ
మువలన దోషమును హరింపజేయుట విరేచనమనియు చెప్పబడును. విరేచనశబ్దము
శరీరములమును పోగొట్టుట అను సామాన్యార్థము కలదగుటచే ఆరెండింటినికూడ విరే
చన శబ్దముచే వ్యవహరింపవచ్చును.

వమనవిరేచన ద్రవ్యములయొక్క కర్మ.

మూ॥ తత్తోష్ణతీక్షణశ్శత్రూసూక్ష్మవ్యవాయివికాశీన్యోషధాని స్వ
వీర్యేణ హృదయ ముపేత్య ధమనీ రనుసృత్య సమ్యక్ యుక్త్యా హా

లాణుస్రోతోభ్యః కేవలం శరీరగతం దోషసంఘాత మాగ్నేయత్వాత్
విష్యద్దయన్తి తైత్త్వామ్ విచ్ఛిన్నన్తి, స విచ్ఛిన్నః పరిష్టనః స్నేహభా
వితే కాయే స్నేహ క్తభాజనస్థమిత తేద్రమసజ్జన్నుప్రవణ భావాదా
మాశయ మాగత్యోదాన ప్రణున్నోఽగ్ని వాయ్వాత్మకత్వా దూర్ధ్వ
భాగ ప్రభావాదాపథ స్యోర్ధ్వముత్తి ప్యతే, సలిల పృథివ్యాత్మకత్వా
దధోభాగ ప్రభావాచ్చ బేషధన్యాధః ప్రవర్తతే. ఉభయతశ్చోభయ
గుణత్వాత్, ఇతి లక్షణోద్దేశః ॥5॥

అ॥ ఉష్ణవీర్యము తీక్ష్ణగుణము శ్లక్ష్ణగుణము సూక్ష్మగుణము వ్యవాయశక్తి వికాశ
శక్తి ఇవికల ద్రవ్యములు తమశక్తిచే హృదయమును పొంది ధమనులయందు వ్యాపించి
స్థూలసూక్ష్మస్రోతస్సులద్వారా సమస్తశరీరమును పొందిన దోషసముదాయమును
ఆగ్నేయగుణము కలవగుటవలన కరిగించి తీక్ష్ణగుణము కలవగుటవలన ఛేదించును.
ఛేదింపబడిన ఆదోషము చలించినదై చమరుతో పూయబడిన పాత్రయందున్న తేనె
వలె స్నేహకర్మ చేయబడిన శరీరమునందు అంటుకొనక అణుస్వభావమును బహిర్గమన
స్వభావమును కలదగుటవలన ఆమాశయమును పొంది ఉదానవాతముచే ప్రేరేపింపబడి
నదై ఉపయోగింపబడిన ద్రవ్యములయొక్క అగ్ని వాయ్వాత్మకత్వమువలనను ఊర్ధ్వ
మును పొందించు స్వభావమువలనను ఊర్ధ్వమార్గమున బయలు వెడలును. ద్రవ్యముల
యొక్క సలిలపృథివ్యాత్మకతమువలనను అధోమార్గమును పొందించు స్వభావము వల
నను అధోమార్గమున బయలు వెడలును. ద్రవ్యములయొక్క పైన చెప్పబడిన అన్ని
విధములగు స్వభావములవలన రెండుమార్గములనుండి బయలు వెడలును.

వమనవిరేచన ద్రవ్యములు - తద్యోగ సంఖ్యావివరము.

మూ॥ తత్ర ఫలజీమూత కేత్వానుధామార్గన కుటజకృత వేధ
నానాం శ్యామాత్రివృ చ్చతు రజ్జులఽల్పక మహావృక్ష సప్తలా శఙ్ఖినీ
దస్తీ ద్రవస్తీనాం చ నానావిధ దేశకాలం సంభవాన్వాద రసవీర్య
విపాకప్రభావ గ్రహణాద్దేహ దోషప్రకృతివయోబలాగ్ని భక్తిసాత్త్వ
రోగావస్థాది నానాప్రభావవత్వాచ్చ, విచిత్రగ్రంథ వర్ణరస స్పర్శానా
ముపభోగసుఖార్థ మపరిసభ్యేయ సంయోగానామపి చ సతాం ద్రవ్యా
ణాం వికల్పమాగ్లోప దర్శనార్థం షడ్విరేచన యోగశతాని వ్యాఖ్యా
న్యామః ॥ తాని తు ద్రవ్యాణి దేశకాలగుణభాజన సంపద్వీర్య బలా
ధానాత్ క్రియాసమర్థతమాని భవన్తి ॥7॥

అ॥ ముంగకాయ దేవదాళి చేదుసార పెద్దచేదుబీర కొడిసెపాల విత్తులు
చిస చేదుబీర వమనద్రవ్యములగు వీనియొక్కయు నల్లతెగడ తెల్లతెగడ రేల లాడ్డుగ

జేముడు సంబరేణు ఈశ్వరి దంతి పెద్దదంతి విరేచనద్రవ్యములగు వీనియొక్కయు
కల్పనలు (యోగములు) అనేకవిధములుగ నుండును. ఎందుచేతననగా ద్రవ్యములు
నానావిధములగు దేశములయందును కాలములయందును పుట్టుట, రుచులు రసములు
వీర్యము విపాకము ప్రభావము అనేకవిధములగు వీనిని కలిగియుండుట, దేహము
దోషము ప్రకృతి వయస్సు బలము జాతరాగ్ని ఇచ్ఛ సాత్త్వియ రోగము రోగావస్థ
మొదలగునవి యనేకవిధములుగ నుండుట, సుఖముగ నుపయోగించుకొనుటకు అను
కూలముగ గంధము వర్ణము రసము స్పర్శ ఇవి కలుగునట్లు తయారుచేసికొనుట వీని
ననుసరించి అపరిసంఖ్యేయములగు సంయోగములను పరికల్పించుకొనవచ్చును. అయి
నను కల్పనావిధానము తెలియునిమిత్తము ఆరువందల యోగములను చెప్పబోవు
చున్నాము. దేశము కాలము గుణము స్థానము వీనియొక్క ఉత్తమతనుబట్టి ద్రవ్య
ములు అధికశక్తికలవై అధికమగు పనిని చేయును.

దేశతైత్రివిధ్యము.

మూ॥ తత్ర త్రివిధః ఖలు దేశో జాజ్ఞలోఽనూపః సాధారణ
శ్చేతి ॥

అ॥ దేశము జాంగలమనియు అనూపమనియు సాధారణమనియు మాడువిధము
లుగ నుండును.

జాంగలదేశ వివరణము.

మూ॥ తత్ర జాజ్ఞలః పర్యాకాశభూయిష్టస్తరుభిరపి కదరఖది రా
సనాశ్వకర్ణ ధవతినిశశల్లకీశాల సోమవల్క బదరీతిన్దుకాశ్వత్థ వటామలక
వనగహనోఽనేక శమీకకుభశింశపాప్రాయః స్థిరశుష్క పవనబల
విధూయమాన ప్రనృత్యత్తరుణవిటపః ప్రతతమృగతృష్ణాకూపోపగూఢ
స్తనుఖర పరుషసికతాశర్కరాబహులో లావతి త్తిరి చకోరానుప్రచిత
భూమిభాగో వాతపి త్తబహులస్థిరక తినమనుష్యప్రాయో జ్ఞేయః ॥౮॥

అ॥ జాంగలప్రదేశము విశాలమైన ఆకాశముతో కూడుకొనియుండును. నల్ల
చంద్ర చంద్ర వేగిస తెల్లమద్ది ధవవృక్షము నెమ్మిచెట్టు అందుగు ఇరుగుడు కానుగ
రేగు లొద్దుగ రావి మర్రి ఉసిరిక ఈ వృక్షములయొక్క వనములతో దట్టముగా
నుండును. జమ్మి మద్ది బూరుగ ఈవృక్షములతో వ్యాప్తమై యుండును. స్థిరమైన
ట్టియు రూక్షమైనట్టియు గాలియొక్క బలమువలన కదల్చబడి ఆడుచున్న శేత
కొమ్మలుకల చెట్లతో కూడియుండును. ఎండమావులును బావులును కలిగియుండును.
సన్నముగను గరుకుగను క తినముగను నుండు ఇసుకతోడను గులక రాళ్ళతోడనుకూడి
యుండును. లావుకపక్షి తిత్తిరిపక్షి చకోరపక్షి వీనిని అధికముగ కలిగియుండును.
వాతపి త్తము లఢకముగ నుండునట్టియు స్థైర్యమును దార్ఢ్యమును కలిగినట్టియు మను
ష్యులతో కూడికొనియుండును. ఇట్టిది జాంగలప్రదేశ మనబడును.

అనూపదేశ వివరణము.

మూ॥ అథానూపో హింతాలతమాలనారి కేల కదలీవనగహనః,
సరిత్సముద్రపర్యస్తప్రాయః, శిశిరపవన బహులో, వజ్రులవనవాసీరోప
శోభితతీరాభిః సరిద్భిరుపగతభూమిభాగః, క్షీతిధరనిక్షణ్ణోప శోభితో,
మన్దపవనానువీజిత క్షీతిరుహగహనోఽనేకవన రాజీపుష్పిత వనగహన
భూమిభాగః, స్నిగ్ధతరుప్రతానోపగూఢో, హంసచక్ర వాకబలాకానన్దీ
ముఖపుణ్డరీక కాదమ్బ మద్గుకోయష్టి భృజరాజశతపత్ర మత్తకోకిలా
నునాదితతరుణవిటపః, సుకుమారపురుషః, పవనకఫ ప్రాయోజ్ఞేయః॥9॥

అ॥ గిరుకతాడి చీకటిచెట్లు కొబ్బరిచెట్లు ఆరటిచెట్లు వీని తోటలతో కూడి
యుండును. నదులతోడను సముద్రముతోడను వ్యాప్తమై యుండును. చల్లనిగాలి
అధికముగ వీచుచుండును. పొగడవృక్షములు నీటిప్రబ్బలి వీనిచే ప్రకాశించుచున్న
తీరములుకల నదులతో కూడియుండును. పర్వతములతోడను పొదరిళ్ళతోడను ప్రకా
శించుచుండును. మందవాయువుచే కదల్చబడుచున్న వృక్షములను కలిగియుండును.
వనపంక్తులతోడను పుష్పవనములతోడను దట్టమైన వృక్షములతోడను కూడియుం
డును. హంసలు చక్రవాకపక్షులు బెగ్గురుపక్షులు నందీముఖము పుండరీకము కలహంస
నీటికాకి కోయష్టి భృంగరాజము శతపత్రము మదించినకోకిల కూయుచున్న వీనితో
కూడిన చిగురుకొమ్మలు కల వృక్షములతో కూడియుండును. సౌకుమార్యముకల మను
జులు కలదిగ నుండును. వాతకఫప్రాబల్యము కలదిగ నుండును. అట్టిది అనూపప్రదేశ
మనబడును.

సాధారణదేశ వివరణము.

మూ॥ అనయోరేవ ద్వయోద్దేశయోర్వీరుద్వనస్పతి వానస్పత్య
శకుని మృగగణయుతః స్థిరసుకుమార వర్ణసంహననోపపన్న సాధారణ
గుణపురుషః సాధారణో జ్ఞేయః ॥10॥

అ॥ పైనచెప్పబడిన రెండుదేశములయందునుకల పొదలు మర్రి మొదలగు వృక్ష
ములు కానుగ మొదలగు వృక్షములు పక్షులు మృగములు వీనితో కూడినట్టియు
స్తైర్యము సౌకుమార్యము శరీరకాంతి సాధారణగుణములు ఇవికల మనుజులతో కూడి
నట్టియు దేశము సాధారణదేశ మనబడును.

ఓషధిగ్రహణ యోగ్యప్రదేశము.

మూ॥ తత్ర దేశే జాజ్ఞలే సాధారణే వాయుధాకాలం శిశిరాత
పపవన సలిలసేవితే సమే శుచౌ ప్రదక్షిణోదకే శ్మశానచైత్యదేవయజ
నాగారసభాశ్వభారామ వల్మీకోషరవిరహితై కుశరోహిషా స్తీర్ణే స్నిగ్ధ

కృష్ణమధురమృత్తికే సువర్ణవర్ణమధురమృత్తికే వా మృదావఫాలకృష్టేఽనుపహతేఽన్యైర్బలవత్తరైర్దృమైరౌషధానిజాతాని ప్రశస్యంతే॥

అ॥ ఆయా కాలములకు తగునట్లు మంచు ఎండగాలి ఉదకము వీనితో కూడినట్టియు సమానముగ నున్నట్టియు పరిశుభ్రమైనట్టియు యోగ్యమైన ఉదకము కలిగినట్టియు శ్మశానము చైత్యవృక్షము దేవాలయము యజ్ఞశాల సభాస్థలము రక్షధములు ఉద్యానవనములు పుట్టలు చవిటిమన్ను ఇవి లేనట్టియు దర్భలు రోహిషకత్పణము వీనితో వ్యాప్తమైనట్టియు స్నిగ్ధగుణము నలుపు తీపి ఇవిగాని బంగారమువంటిరంగు తీపి ఇవిగాని కలిగిన మన్నుతో కూడినట్టియు మృదుత్వము కలిగినట్టియు త్రవ్వబడనట్టియు పెద్దవియగు ఇతరవృక్షములతో ఆవరింపబడనట్టియు జాంగలప్రదేశమునందుగాని సాధారణప్రదేశమునందుగాని జనించిన ఓషధులు ప్రశస్తములుగ నుండును.

ఓషధిగ్రహణప్రకారము.

మూ॥ తత్ర యాని కాలజాతాన్యాగతసంపూర్ణప్రమాణరసవీర్యగంధాని కాలాతపాగ్నిసలిలపవనజన్తుభిరనుపహతగన్ధవర్ణరసస్పర్శసృభావాణి ప్రత్యగ్రాణ్యుదీచ్యాందిశిస్థితాని తేషాం శాఖాపలాశమచిప్రరూఢం వర్షావసంతయోర్గ్రాహ్యం, గ్రీష్మే మూలాని శిశిరే చ శీర్ణప్రరూఢపర్ణానాం, శరది త్వక్కన్దక్షీరాణి, హేమంతే సారాణి పర్ణపుష్పఫలమితి, మజ్జలాచారః కల్యాణవృత్తః శుచి శుక్లవాసాః సంపూజ్య దేవతా మగ్నిమశ్వినౌ గోబ్రాహ్మణాంశ్చ కృతోపవాసః ప్రాజ్ఞుఖ ఉదజ్ఞుభో వా గృక్ష్ణీయాత్ ॥12॥

అ॥ సకాలమునందు జనించినట్టియు ప్రమాణమును రసమును వీర్యమును గంధమును సంపూర్ణముగ కలిగినట్టియు కాలము ఎండ అగ్ని ఉదకము గాలి క్రిములు వీనిచే చెడగొట్టబడని గంధమును వర్ణమును రసమును స్పర్శయు ప్రభావమును కలిగినట్టియు సంపూర్ణగుణములు కలిగినట్టియు ఉత్తరదిక్కునందు పుట్టినట్టియు ఓషధులను గ్రహింపవలయును. ఇట్టి ఓషధులయొక్క లేతకొమ్మలను లేతఆకులను వర్షముతువునందును వసంతముతువునందును, రాలిపోయి మరల మొలిచిన ఆకులుగల వీనియొక్క వేళ్ళను గ్రీష్మముతువునందును శిశిరముతువునందును, పట్టలను గుంపలను పాలను శరదృతువునందును, చాపలను ఆకులను పుష్పములను ఫలములను హేమంతముతువునందును గ్రహింపవలయును. పరిశుద్ధుడై మంగళాచరణమును చేపిపవిత్తుడై తెల్లని వస్త్రమును ధరించి దేవతలను అగ్నిహోత్రుని అశ్వినీదేవతలను గోవులను బ్రాహ్మణులను పూజించి ఉపవాసమును చేసి తూర్పుముఖముకలవాడై గాని ఉత్తరముఖముకలవాడై గాని గ్రహింపవలయును.

ఓషధి రక్షణవిధి.

మూ॥ గృహీత్వాచానురూపగుణవద్భాజనే సంస్థాప్యగారేషు ప్రాగువద్భాజేషు నివాతప్రవాతైక దేశేషు నిత్యపుష్పోపహార బలికర్మ వత్సు అగ్నిశిలిలోపస్వేద ధూమరజోమూషిక చతుష్పదామనభిగమని యాని స్వవచ్చన్నాని నికేయస్వాసజ్య స్థాపయేత్ ॥ తాని చ యథా దోషం ప్రయుజ్యేత్ ॥ 13 ॥

అ॥ ఓషధులను గ్రహించి అనుకూలగుణములుకల పాత్రలయందుంచి తూర్పు దిక్కునకుగాని ఉత్తరదిక్కునకుగాని ద్వారము కలిగినట్టియు గాలియొక్క రాక పోకలకు అనుకూలముగ నున్నట్టియు పుష్పపూజలును బలికర్మయు ఎల్లప్పుడును జరుగు చుండునట్టియు గృహమునందు అగ్ని ఉదకము అవిరి పొగ ధూళి ఎలుకలు జంతువులు ఇవి పొందకుండునట్లు బాగుగ మూతపెట్టి ఉట్లలోపెట్టి జాగ్రతగ నుంచవలయును. వానిని దోషానుసారముగ ప్రయోగింపవలయును.

మూ॥ సురాసౌవీరక తుషోదక మైరేయమేదక ధాన్యామ్లఫలామ్ల దధ్యమ్లాదిభిర్వాతే, మృద్వీకామలక మధుమధుకపరూష కఫలఘాణిత క్షీరాదిభిశ్చ పిత్త, శ్లేష్మణి తు మధుమూత్ర కషాయాది భిర్భాషితాన్యాలోడితాని చ ఇత్కుద్దేశః, తం విస్తరేణ ద్రవ్యదేహ దోషసా త్మ్యాదీన్ వసంతాదీంశ్చ ప్రవిభజ్య వ్యాఖ్యాస్యామః ॥ 14 ॥

అ॥ వాతమునందు సురసౌవీరకము తుషోదకము మైరేయము మేదకము ధాన్యామ్లము అనెడి మద్యములతోడను దానిమ్మ మొదలగు పుల్లని రసములతోడను పుల్లని పెరుగుతోడను, పిత్తమునందు ద్రాక్షపండ్లు ఉసిరికపండ్లు యష్టిచుధుకము ఇప్పపువ్వు చిట్టితపండ్లు వీనియొక్క రసములతోడను చెరురుపాకము ఆవుపాలు మొదలగువాని తోడను, కఫమునందు తేనె గోమూత్రము ఆయాకషాయములు మొదలగువానితోడను భావనచేసి వానియందు కలిపి ఇయ్యవలయును. ఇట్లు సంగ్రహముగ చెప్పబడినది. ద్రవ్యములు దేహము దోషములు సాత్త్వియ మొదలగువానిని, వసంత ఋతువు మొదలగువానిని అనుసరించి విస్తరించి చెప్పబోవుచున్నాము.

మదనఫల గ్రహణప్రకారము.

మూ॥ వమనద్రవ్యాణాం మదనఫలాని శ్రేష్ఠత మాన్యాచక్షతే, అనపాయిత్యాత్; తాని వసంతగ్రీష్మయోరస్తరే పుష్కాశ్వయుగ్భ్యం మృగశిరసా వా గృష్ణీయాత్ మైత్రే ముహూర్తే కరణే చ । యాని పక్వాన్యహరితాని పాణ్డూన్య పృక్తిమీణ్యాకృశాన్యహస్వాని పూతాన్యజన్తుజగ్ధాని, తాని ప్రగృహ్య కుశపుటే బద్ధ్వా గోమయే నానులిప్య

యవతుషమాష శాలి వ్రహ్మకులుత్థముద్గ పలానామన్యతమే నిదధ్యాద
ష్టరాత్రం, అత ఊర్ధ్వం మృదుభూతాని తాని మధ్యష్టగన్ధా నుద్భృత్య
శోషయేత్, సుశుష్కాణాం ఫలపిప్పలీగుద్ధరేత్, తాసాం ఘృతవధి
మధుపలల విమృదితానాం పునః శుష్కాణాం పూర్ణం తాసాం వ
కలశం సుప్రమృష్టవాలుకమరజస్కమాకణ్ఠం పూరయిత్వా స్వవచ్ఛ
న్నం స్వనుగుత్తం శిశ్కే ఆసజ్య సమ్యక్ స్థాపయేత్ || 15 ||

అ|| వమనద్రవ్యములలో మ్రంగకాయలు అపామమనుచేయని వగుటవలన
మిక్కిలి శ్రేష్ఠములుగ నుండును. పండినట్టియు పచ్చతనముపోయి తెల్లగ నున్నట్టియు
క్రిములు లేనట్టియు లావుగను పెద్దవిగను నున్నట్టియు పరిశుభ్రముగ నున్నట్టియు
పక్షులు మొదలగువానిచే కొరక బడినట్టియు మ్రంగపండ్లను వసంత గ్రీష్మ ఋతువుల
యొక్క మధ్యకాలమునందు పుష్కనక్షత్రమునందుగాని మృగశిరనక్షత్రమునందు
గాని మిత్రదేవతాకమగు ముహూర్తమునందు శుభకరణమునందు గ్రహించి దర్భలతో
చుట్టి ఆవుపేడతో పూసి యవలఁడొక మినుములు కాలిధాన్యము వ్రహ్మధాన్యము ఉతి
వలు పెసలు వీనిలో దేనియొక్క రాశియందైనను ఎనిమిదికోజు లుంచవలయును.
పిమ్మట మెత్తగ నైనట్టియు తేనెయొక్క వాసనతో కూడినట్టియు వానినితీసి బాగుగ
ఎండించి అందలి గింజలను గ్రహింపవలయును. ఆగింజలను నెయ్యి పెరుగు తేనె
నువ్వులపిండి వీనితో కలిపి మరల ఎండబెట్టి క్రొత్తకుండలో నిండుగపోసి బాగుగ
జల్లింపబడినట్టియు దుమ్ములేనట్టియు ఇసుకను కంతముపర్యంతము నిండుగపోసి మూత
పెట్టి ఉట్టియందుంచి రహస్యప్రదేశమునందు జాగ్రత్త చేయవలయును.

వ మ న వి ధి.

మూ|| అథ ఛర్దనీయమాతురం ద్వ్యహం త్ర్యహం వా స్నేహ
స్వేదోపపన్నం శ్వశ్చర్దయితవ్య ఇతి గ్రామ్యానూపాదక మాంసరస
క్షీరదధిమాష తిలశాకాదిభిః సముత్క్లేశిత శ్లేష్మాణాం వ్యుషితం జీర్ణా
హారం పూర్వాహ్నే కృతబలిహోమమజ్జల ప్రాయశ్చిత్తం నిరన్నమన
తిస్నిగ్ధం యవాగ్వా ఘృతమాత్రాం చ పీతవస్తం, తాసాం ఫల పిప్ప
లీనామస్తర్నఖముష్టిం యావద్వా సాధు మన్యేత జర్జరీకృత్య యష్టి
మధుకషాయేణ కోవిదారకర్బుదారసీపవిమల బిఘ్నశణ పుష్పీరదాపు
ష్పీప్రత్యక్షుష్పీకషాయాణా మన్యతమేన వా రాత్రిముషితం విమృది
తం ఘృతమధు పైన్దవముక్తం సుఖోష్ణం కృత్వా పూర్ణం శరావం
మస్త్రేణానేనాభిమస్త్రయేత్ || “ఓం బ్రహ్మదక్షాశ్వరుద్రేంద్రభూచంద్రా
ర్కానిలానలాః | ఋషయః సాషధిగ్రామా భూతసంఘాశ్చ పాన్తుతే || రసా

యనమివర్షీణాం దేవానామమృతం యథా । సుధేవోత్తమ నాగానాం
 బైషజ్య మిదమస్తు తే” ॥ ఇత్యేవ మభిమన్వో దబ్బుఖం ప్రాబ్బుఖం
 వాఽఽతురం పాయయేతి శ్లేష్మజ్వరగుల్మశూలపతిశ్శ్యావవస్తంవిశే
 షేణ పునః పునరాపితా గమనాత్, తేన సాధు వమతి ॥ హీనవేగం
 తు పిష్పల్వామలకసర్వ పవచాకల్మల వణోష్ణోద్దకైః పునఃపునః ప్రవర్త
 యేదాపి త్త దర్శనాదిత్యయం సర్వచ్ఛర్దనయోగవిధిః ॥17॥

ఆ॥ వాంతిచేయింపదగిన రోగికి రెండు లేక మూడురోజులు స్నేహస్వేదము
 లను చేయించి మరుసటిరోజున వాంతినిచేయింపవలయును. గ్రామమునందును అనూప
 దేశమునందును ఉదకములందును సంచరించు జంతువులయొక్క మాంసము పాలు
 పెరుగు మినుములతో తయారుచేయబడిన పదార్థములు నువ్వులతో తయారుచేయబడిన
 పదార్థములు కూరలు మొదలగువానిచే కఫము నుత్క్లేశము నొందించి రాత్రి ఉపవా
 సమును చేయించి ఆహారము జీర్ణమైనపిదప ఉదయమున బలికర్మ హోమము మంగళ
 కార్యములు ప్రాయశ్చిత్తము ఇవి చేసినట్టియు భుజింపఁజేయు మనుజునకు వమనోష
 ధము నియ్యవలయును. సరిగ స్నిగుడు కానియెడల నేతితోకూడిన యవాగువును,
 సరిగ స్నిగుడైనయెడల కేవల యవాగువును ఉత్తమపరిమాణముగ నిచ్చి వమనోష
 ధము నియ్యవలయును. పూర్వమునందు చెప్పబడిన మ్రంగగింజలను పిడికిలికి వచ్చి
 నన్నిగాని కావలసినన్నిగాని గ్రహించి నలియగొట్టి అతిమధుర కషాయమునందుగాని
 ఎర్రదేవకాంచనము తెల్లదేవకాంచనము కడిమి ప్రబబ్బలి దొండ తేలుమణిచెట్టు ప్రత్తి
 ఉత్తరేణు వీనిలో దేనియొక్క కషాయమునందైననుగాని కలపి యొకరాత్రి యుంచి
 పిసికి వడియగట్టి నెయ్యి తేనె సైంధవలవణము వీనినికలిపి కొద్దిగవెచ్చచేసి మూకుడు
 నందు పోసి “ఓం బ్రహ్మ దక్షశ్వి” ఇత్యాది మంత్రముచే అభిమంత్రించి దానిని
 ఉత్తరముఖముగగాని తూర్పుముఖముగగాని యున్న రోగిచే త్రాగింపవలయును.
 శ్లేష్మజ్వరము గుల్మము పడిసెము ఇవికలవానిచే పిత్తము బయటపడునట్లు విశేషించి
 త్రాగింపవలయును. అట్లుచేసినచో వమనములు సరిగ నగును. సరిగ కానియెడల
 పిష్పళ్ళు ఉసిరికకాయలు ఆపాలు వీనియొక్క కల్మష, ఉష్ణ, వేడిసిళ్ళు వీనిని
 తరచు ఇచ్చి పిత్తము బయటపడువరకు వమనములను చేయింపవలయును. ఇట్లు వమన
 విధి సామాన్యముగ చెప్పబడినది.

మూ॥ సర్వేషు తు మధునైన్ధవం కఫవిలయనచ్ఛేదార్థం వమ
 నేషు విదధ్యాత్; న చోష్ణవిరోధో మధునశ్చర్దనయోగ యుక్తస్య
 అవిపక్వ ప్రత్యాగమనాద్దోష నిర్హరణాచ్ఛేతి ॥18॥

అ॥ కఫమును ఛేదించుటకును నశింపజేయుటకును తేనె సైంధవలవణము వీనిని
 సమస్త వమనోషధములయందును కలుపవలయును. వమనోషధములయందు కలుపబడిన
 తేనె పక్వము కాకుండగనే బయటికి వచ్చినదగుటవలనను దోషములను హరింప

చేయునదగుటవలనను ఉష్ణవిరుద్ధముకా నేరదు.

మూ॥ ఫలపిప్పలీనాం ద్వౌ భాగౌ కోవిదారాదికషాయేణ
త్రిసప్తకృత్వో స్రావయేత్, తేన రసేన తృతీయభాగం పిష్ట్యా మా
త్రాం హారీతకీభిర్ద్విభీతకై రామలకై ర్వా తుల్వాంవర్తయేత్ తాసామే
కా ద్వే వా పూర్వోక్తానాం కషాయాణామన్యోమన్యాజ్జలిమాత్రే
ణ విమృద్య బలవచ్ఛేష్టప్రసేకగ్రన్థిజ్వరోదరా రుచిషు పాయయేదితి
సమానం పూర్వేణ ॥19॥

ఆ॥ మ్రుంగగింజలను రెండుభాగములుగ గ్రహించి ఎఱ్ఱదేరకాంచనము మొద
లగువానిలో దేనియొక్క కషాయమునందైనను కలిపి ఇరుకదియొక్క సారులు
వడియకట్టవలయును. మరియొక భాగమును గ్రహించి వడియకట్టినఆరసముతో
నూరి కరక్కాయలతోగాని తానిక్కాయలతోగాని ఉసిరికకాయలతోగాని
సమానముగ నుండునట్లు ఉండలను చేయవలయును. వానిలో ఒకటినిగాని
రెండింటినిగాని, ఎఱ్ఱదేరకాంచనము మొదలగువానిలో దేనియొక్కకషాయ
మునైనను నాలుగుపలములపరిమితిగ గ్రహించి యందుకలిపి బలవత్తరమగు కఫ
ప్రసేకము గ్రంధులు జ్వరము ఉదరవ్యాధి ఆరుచి వీనియందు త్రాగింపవలయును.
స్నేహస్వేదములనుచేయించుట అభిమంత్రించుట మొదలగువానిని పూర్వమునందు
చెప్పినవిధమున నే చేయవలయును.

మూ॥ ఫలపిప్పలీక్షీరం, తేన వా క్షీరయవాగూ మధోభాగేర క్తపి
త్తే హృద్దాహే తజ్జస్య వాదధ్న ఉత్తరకం కఫచ్ఛర్దితమకముఖప్రసే
కేషు పూర్ణశరావం, తస్యై న్యవ పయసః శీతస్య సంతానికాజ్జలిం పిత్తేప్ర
కుపితే ఉదఃకణ్ఠహృదయేచ తనుకకోపదిగ్ధ ఇతి సమానం పూర్వేణ॥

ఆ॥ మ్రుంగగింజలలో తయారుచేయబడినపాలనుగాని అట్టిపాలతో తయారు
చేయబడిన యవాగునుగాని అధోగర క్తపిత్తమునందును హృదయతాపమునందును
ఇయ్యవలయును. అట్టి పాలవలనజనించిన పెరుగుమీదితేటను ఎనిమిదిపలములు పరి
మితిగ, కఫమును వాంతిచేయుట తమకశ్వాస నోటనీరూరుట వీనియందియ్యవల
యును. చల్లారిన అట్టిపాలయొక్క మీగడను నాలుగుపలములపరిమితిగ, ప్రకో
పించినపిత్తమునందును రొమ్ము కంఠము హృదయము ఇవి స్వల్పకఫముతో కూడి
యున్నప్పుడును ఇయ్యవలయును. ఇయ్యవలసినవిధానము పూర్వమునందువలెనే
యని గ్రహింపవలయును.

మూ॥ ఫలపిప్పలీశృతక్షీరాన్నవనీత ముత్పన్నం ఫలాదికల్క
కషాయసిద్ధం కషాభిభూతాగ్నిం విశుష్కదేహం చ మాత్రయా పాయ
యేదితి సమానం పూర్వేణ ॥21॥

ఆ॥ మ్రుంగగింజలలో కాచబడిన పాలనుండి జనించిన వెన్నను మ్రుంగకాయ

మొదలగువానియొక్క కల్మషుతోడను కషాయముతోడను తయారుచేసి కఫముచే ఆవరింపబడిన జాతరాగ్నికలవానికిని శుష్కించుచున్న శరీరముకలవానికిని తగినపరిమితిగ పూర్వమునందువలెనే ఇయ్యవలయును.

మూ॥ ఫలపిప్పలీనాం ఫలాదికషాయేణ త్రిసప్తకృత్వః పరిభావితేన పుష్పరజఃప్రకాశేన చూర్ణేన, బృహత్సరసి సంజాతం బృహత్సరోరుహం సాయాహ్నోఽవచూర్ణయేత్, తదాత్రిపర్శ్వపితం ప్రభాతే పునరవచూర్ణిత ముద్భృత్య హరిద్రాకృశరక్షీరయవాగూనామన్యతమం సైన్ధవగుడఘాణితయుక్తమాక్షణ్యం పీతవన్తమాఘాపయేత్ సుకుమారము త్రిప్లవపి త్రికఫమశాషధ ద్వేషిణ మితి సమానం పూర్వేణ॥

అ॥ మ్రుంగగింజల చూర్ణమును మ్రుంగకాయలకషాయముతో ఇరువదియొక్క సారులు భావనచేసి పిమ్మట పుష్పరాగముతో సమానముగ నుండునట్లు చూర్ణించి దానిని పెద్దసరస్సునందున్న పెద్దపద్మముమీద సాయంకాలమునందు చల్లి ఆరాత్రి అటులనే యుంచి మరునాడడయమున చూర్ణమును మరల చల్లి ఆపద్మమును తీయవలయును. సుకుమారులకును ఉల్లేశమునొందిన పిత్తకఫములకల వారలకును ఔషధమును ద్వేషించువారలకును పనుపుకలసిన పులగము పాలు జావ వీనిలోదేనియందైనను సైంధవతవణము బెల్లము చెరుకుపాకము వీనిని కలిపి కంతపర్యంతము త్రాగించి ఆపద్మమును వాసనచూపించవలయును. సమస్తవిధానమును పూర్వమందు వలెనే చేయింపవలయును.

మూ॥ ఫలపిప్పలీనాం భల్లాతకవిధిపరిస్రుతం స్వరసం పక్త్వా ఘాణతీభూతమాతన్తులీభావాల్లేహయేత్; తదాతప శుష్కం చ చూర్ణీకృతం జీమూతాదికషాయేణి పిత్రే కఫస్థానగతే పాయయేదితి సమానం పూర్వేణ ॥23॥

అ॥ రసాయనప్రకరణమునందు జీడిగింజలకు చెప్పబడినవిధమున మ్రుంగగింజలనుండి రసమును తీసి జిగురువచ్చునట్లు కాచి చెఱుకుపాకమువలె తయారుచేసి దానినిగాని మ్రుంగగింజలను ఎండయందెండించిచూర్ణమును చేసి దేవదాళి మొదలగు వానియొక్క కషాయమునందు కలిపి దానినిగాని పిత్తము కఫస్థానమును పొందినప్పుడు పూర్వవిధి ననుసరించి ఇయ్యవలయును.

మూ॥ ఫలపిప్పలీచూర్ణాని పూర్వవత్కోవిదారాదీనాంషణ్ణామన్యతమకషాయస్రుతాని వర్తిక్రియాః కోవిదారాదికషాయోపసర్జనాః పేయా ఇతి సమానం పూర్వేణ ॥24॥

అ॥ మ్రుంగగింజలచూర్ణమును ఎఱ్ఱకాంచనారము మొదలగునారింటిలో దేనియొక్కకషాయమునందైనను తడిపి పూర్వమునందువలెనే వర్తులను చేసి ఎర్రకాంచనారము మొదలగువానియొక్కకషాయముతో పూర్వవిధినను సరించిఇయ్యవలయును.

మూ॥ ఫలపిప్పలీనామార గ్వధకటస్వాదుకణ్డకపాతాపాటులి
శార్గప్తా మూర్వాస ప్తపర్ణన క్తమాలపిచమర్దపటోల సుషవీగుడూచీసో
మవల్కదీపికానాంపిప్పలీపిప్పలీమూలహ స్తిపిప్పలీ చిత్రకశృజ్వేరాణాం
చాన్యతమకషాయేణ సిద్ధో లేహ ఇతి సమానం పూర్వేణ ॥25॥

ఆ॥ రేల కొడిసెపాల పల్లెరు చిరుబొద్ది కలిగొట్టు గురివింద చాగ ఏడాకుల
ఆరటి కానుగ వేప చేదుపొట్ల కాకర తిప్పతీగ తెల్లచండ్ర వస పిప్పళ్ళు మోడిగజ
పిప్పళ్ళు చిత్రమూలము శొంతి వీనిలో దేనియొక్క కషాయముతోనైనను మ్రంగగింజల
చూర్ణమును లేహముగ తయారుచేసి పూర్వవిధిననుసరించి ఇయ్యవలయును.

మూ॥ ఫలపిప్పలీష్వేలాహరేణుకాశతపుష్పాకుస్తుమ్బురుతగర
కుష్ఠత్వక్-చోరకమరుబకాగరుగుగ్గు లేలవాలుక శ్రీవేష్టకపరిపేలవమాం
స్తీశైలేయక స్థాణేయకసరలపారానతపద్యశోకరోహిణీనాంవింశ తేరన్య
తమన్య కషాయేణ సాధయిత్వోత్కారికా ఉత్కారికాక లేన తథా
మోదకాన్ వా మోదకక లేన యథాదోష రోగ భక్తిప్రయోజ్యా
ఇతి సమానం పూర్వేణ ॥26॥

ఆ॥ ఏలకుల రేణుకలు సదాప ధనియాలు గ్రంధితగరము చెంగల్వకోష్ఠు బా
సెనచెక్క గంధకచోరము మరువము అగురు గుగ్గులు కూతురుబుడమ శ్రీవేష్టకము
నాగరముస్తలు జటామాంసి శైలేయకము స్థాణేయకము సరళదేవదారు శోఠిష్మతి
కటుకరోహిణి ఈఇరువదిద్రవ్యములలో దేనియొక్క కషాయముతోనైనను మ్రంగ
గింజలచూర్ణమును కలిపి భక్ష్యవిశేషములగు ఉత్కారికలనుగ గాని మోదకములనుగ
గాని తయారుచేసి దోషములను రోగములను అనుసరించి పూర్వమునందువలెనే
ఇయ్యవలయును.

మూ॥ ఫలపిప్పలీస్వరసకషాయపరిభావితాని తిలాశాలితణ్డులపిష్టాని
తత్కషాయోప సర్జనానిశఘ్నలీ క లేన వా పూపా ఇతి సమానం
పూర్వేణ॥ ఏత్తేనైవ చ క లేన సుముఖసురసకులేరకగణ్డేర కాలమాల
కపర్ణాసకక్షవక ఫణిజ్దకగృష్ణానానాంకాసమర్దభృజ్జరాజానామిక్షుబాలికే
క్షుకాణ్డేక్షుణాం చాన్యతమన్య కషాయేణ కారయేత్ సమానం
పూర్వేణ ॥28॥

ఆ॥ మ్రంగగింజలయొక్క స్వరసమునందుగాని కషాయమునందుగాని భావన
చేయబడిన సువ్వులు వరిబియ్యము వీనిపిండిని మ్రంగగింజలకషాయముతోగాని ఎర్రా
వాలు తులసి తెల్లగగ్గర కాకర నల్లగగ్గర గగ్గర నల్లవాలు మరువము బోదకను
పు కసివింద గుంటగలగర రెల్లు తెల్లచెరుకు చెరుకు వీనిలో దేనియొక్క కషాయ
ముతోగాని కలిపి చక్కెరములనుగ గాని అపూపములనుగ గాని తయారుచేసి పూర్వ

విధిననుసరించి ఇయ్యలయును.

మూ॥ తథా బదగషాడవరాగలేహమోదకోత్కారికాతర్పణ
పానక మాంసరస యూషమద్యానాం మదన ఫలాన్యన్యత మేనోపనం
సృజ్య యథాదోషరోగభక్తి దద్యాత్తైః సాధు వమతీతి ॥29॥

అ॥ రేగుపండ్లతో తయారుచేయబడిన ఖాండకము రాగము లేహము మోద
కము ఉత్కారికము తర్పణము పానకము మాంసరసము యూషము మద్యము వీనిలో
దేనితోనైనను మ్రంగగింజలచూర్ణమును కలిసి దోషములను రోగములను అనుసరించి
ఇచ్చినచో బాగుగ వమనములగును.

మ్రంగకాయయొక్క పర్యాయపదములు.

మూ॥ మదనః కరహటశ్చ రాతః పిండితకః ఫలమ్ | శ్వసనశ్చేతి
పర్యాయై రుచ్యతే తస్య కల్పనా ॥30॥

అ॥ మదన, కరహట, రాత, పిండితక, ఫల, శ్వసన ఇవి మ్రంగకాయ
యొక్క పర్యాయపదములుగ నుండును.

అధ్యాయసంగ్రహము.

మూ॥ సవ యోగాః కషాయేషు వర్తిష్యప్తౌ పయోముఖాః!
పఞ్చైకః ఫాణితే చూర్ణే ఘ్రేయే వర్తిక్రియాసు షట్ ॥ వింశతి
ద్వింశతిర్లేహమోదకోత్కారికాసుచ | శఘ్నలీపూపయోశ్చోక్తాయో
గాః షోడశ షోడశ ॥ దశాన్యే ఖాణ్ణవాద్యేషు త్రయస్త్రింశదిదంశతమ్ |
యోగానాం విధివద్దృష్టం ఫలక త్పే మహర్షిణా ॥31॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే కల్పస్థానే 2 మద
నఫలకల్పో నామ ప్రథమో 2ధ్యాయః ॥

అ॥ ఈమదనకల్పాధ్యాయమునందు కషాయములతో తొమ్మిదియు, ఉండల
రూపముగ ఎనిమిదియు, పాలతో ఐదును, పానకరూపముగ ఒకటియు, చూర్ణరూపము
గ ఒకటియు, ఆఘ్రేయరూపముగ ఒకటియు, వర్తులరూపముగ ఆరును, లేహరూప
ముగ ఇరువదియు, మోదకరూపముగ ఇరువదియు, ఉత్కారికరూపముగ ఇరువ
దియు, శఘ్నలీ (చక్కెలము) రూపముగ పదునారును, అపూపరూపముగ పదునా
రును, ఖాండవాదులతో పదియు ఇట్లు సూతముప్పదిమూడు యోగములు చెప్పబడినవి.

ఇవిధంబున, శ్రీపాదోపనామక కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి ప్రణీతంబైన చరకదీపిక

యనెడి చరకసంహితా వ్యాఖ్యానమునందు మదనఫలకల్పమనెడు

ప్రథమాధ్యాయము సమాప్తము.

—*—

ద్వి తీ యా ధ్యా య ము.

మూ॥ అథాత్తో జీమూతకకల్పం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥1॥

ఆ॥ పిమ్మట జీమూతకకల్పమును చెప్పబోవు మన్నాము.

మూ॥ ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః ॥2॥

ఆ॥ అని భగవంతుడగు ఆత్రేయుడు చెప్పెను.

జీమూతక కల్పములు.

మూ॥ కల్పం జీమూతక స్యేమం ఫలపుష్పాశ్రయం శృణు గరా
గరీ చ వేణీ చ తథా స్యాద్దేవతాడకః ॥ జీమూతకం త్రిదోషఘ్నం
యథాస్వాషధ కల్పితమ్ | ప్రయోక్తవ్యం జ్వరశ్వాసహిక్మా కోష్ఠామ
యేషు చ | యథోక్తగుణ యుక్తానాం దేశజానాం యథావిధి ॥4॥

ఆ॥ దేవదాళి సంబంధమగు ఫలములయొక్కయు పుష్పములయొక్కయు కల్ప
ములను చెప్పెదనువినుము. గరాగరి వేణీ దేవతాడకము అనునివి దేవదాళికి పర్యాయ
పదములుగ నుండును. ఆయా ఔషధములుగ తయారుచేయబడిన దేవదాళి మూడు
దోషములను నశింపజేయును. జ్వరము, శ్వాస, ఎక్కిళ్ళు, కోష్ఠ వ్యాధులు వీని యందు
ఇయ్యవలయును. పూర్వమునందు చెప్పబడిన గుణములతో కూడినట్టియు సరియైన
ప్రదేశమునందు పుట్టినట్టియు దేవదాళిని విధిపూర్వకము గ్రహింపవలయును.

క్షీరసంబంధ జీమూతకకల్పములు.

మూ॥ పయఃపుష్పైశ్చ నిర్వృత్తేఘలే పేయా పయస్కృతా॥
లోమశే క్షీరసంతానం దధ్యత్తర మలోమశే | శ్రుతే పయసి దధ్యక్షం
జాతం హరితపాణ్డుకే ॥ జీర్ణానాం చ సుశుష్కాణాం న్యస్తానాం భాజ
నే శుచౌ | చూర్ణస్య పయసా శుక్తిం వాతపిత్తార్ద్రితః పిబేత్ ॥5॥

ఆ॥ దేవదాళియొక్క పుష్పములతో తయారుకాబడిన పాలను, లేత కాయలతో
తయారుకాబడిన పాలతోకూడిన జావను, ముళ్ళుక కాయలతో తయారుకాబడిన
పాలయొక్క మీగడను, ముళ్ళుజనింపని కాయలతో తయారుకాబడిన పాలవలన
జనించిన పెరుగుమీది మీగడను, పచ్చగను తెల్లగనునున్న కాయలతో తయారుకా
బడిన పాలవలన జనించిన పుల్లని పెరుగును బాగుగపండి రాలినట్టియు బాగుగ ఎండి
నట్టియు పరిశుభ్రమైన పాత్రయం దుంచబడినట్టియు పండ్లయొక్క చూర్ణమును
ప్రయోగింపవలయును. అట్టి చూర్ణమును పాలతో అర్ధపలపరిమితిగ వాతపిత్తము లధి
కముగ కలవాడు పుచ్చుకొనవలయును.

సురామండ జీమూతకల్పము.

మూ॥ ఆసుత్య చ సురామణ్డే మృదిత్వా ప్రసుతం పిబేత్ ।
కఫజేఽరోచకే కాసే పాణ్డురోగే సయత్క్మణి ॥ ౮ ॥

అ॥ దేవదాళిపండ్లను సుర యనెడి పద్యముయొక్క తేటయందు కలిపి ఒక రాత్రి యుంచి వడకట్టి దానిని కఫమువలన జనించిన ఆరోచకము కాస పాండురోగము యత్క వీనియందు ఇయ్యవలయును.

మూ॥ ద్వే చాపోధ్యాధవా త్రీణి గుడూచ్యామలకస్య వా ।
కోవిదారాదికానాం వా నిమ్బస్య కుటజస్య వా । కషాయేష్వా సుతం
పూత్వా తేనైవ విధినా పిబేత్ ॥ ౯ ॥

అ॥ దేవదాళిపండ్లను రెండిటిని గాని మూడిటిని గాని నలియకొట్టి తిప్పతీగ ఉసి రికపండ్లు ఎఱ్ఱదేవకాంచనము తెల్లదేవకాంచనము కడిమి ప్రబ్బలి దొండ తేలుమణి చెట్లు ప్రత్తి ఉత్తరేణు వేప కొడిసెపాల వీనిలో దేనియొక్క కషాయమునం దైనను ఒక రాత్రి యుంచి కడియకట్టి మ్రంగపండ్లకు చెప్పినవిధముననే ఇయ్యవలయును.

మూ॥ అథవాఽఽరగ్వధాదీనాం సప్తానాం పూర్వవత్పిబేత్ ।
ఏకై కస్య కషాయేణ పిత్తశ్లేష్మజ్వర్దాతః ॥ 10 ॥

అ॥ రేల కొడిసెపాల పల్లెరు చిరుబొద్ది కలిగొట్టు గురివింద చాగ వీనిలో దేని యొక్క కషాయమునందైనను దేవదాళిపండ్లను పూర్వమునందువలెనే చేసి పిత్త జ్వరము కలవానికిని శ్లేష్మజ్వరము కలవానికిని ఇయ్యవలయును.

మూ॥ వర్తయః ఫలవచ్చాష్టై కోలమాత్రాస్తు తా మతాః ॥
జీమూతకస్య వా కల్కం చూర్ణం వాశిశిరామ్బునా । జ్వరే పిత్తే పిబే
ద్వాతే కఫే చోష్ణోదకేన తు ॥ 12 ॥

అ॥ దేవదాళిపండ్లను మ్రంగపండ్లకు చెప్పినవిధముననే ఎనిమిదివర్తులను చేసి ప్రయోగింపవలయును. ఈవర్తులను రేగుపండ్లంత చేయవలయును. దేవదాళిపండ్ల యొక్క కల్కమునుగాని చూర్ణమునుగాని చన్నీటితో పిత్తజ్వరమునందును వేడి నీటితో వాతకఫజ్వరములయందును ఇయ్యవలయును.

మూ॥ జీవకర్షభకేతునాణాం శతావర్యా రసేన వా పిత్తశ్లేష్మ
జ్వరే దద్యాద్వాత పిత్తజ్వరేఽథవా ॥ 13 ॥

అ॥ మరియు జీవకము ఋషభకము చెరుకు పిల్లిపీచర వీనిలో దేనియొక్క రస ముతోనైనను పిత్తశ్లేష్మజ్వరమునందుగాని వాతపిత్తమునందుగాని ఇయ్యవలయును.

మూ॥ తథా జీమూతక క్షీరాత్సముత్పన్నం పచేద్ధృతమ్ ।
ఫలాదీనాం కషాయేణ శ్లేష్మం తద్వమనం మతమ్ ॥ 14 ॥

అ॥ దేవదాళిపండ్లతో కాచబడిన పాలవలనజనించిన ఘృతమును మ్రంగకాయ

మొదలగువాని క పాపములతో తయారు చేయవలయును, ఇని శ్రేష్ఠమైన వమనాపదముగ నుండును.

అధ్యాయ సంగ్రహము.

మూ॥ షట్ క్షీరే మదిరామణ్డే ఏకో ద్వాదశ చాపరే । సప్త
చారగ్వధాదీనాం కషాయేఽష్టౌ చ వర్తిషుః ॥ జీవకాదిషు చత్వారో
ఘృతంచైకం ప్రకీర్తితమ్ । కల్పే జీమాతకానాం చ యోగాస్త్రిశ
న్నవాధికాః ॥ 14 ॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతి సంస్కృతే కల్పస్థానే
జీమాతకకల్పో నామ ద్వితీయోఽధ్యాయః ॥

అ॥ ఈ జీమాతకకల్పాధ్యాయమునందు పాలతో ఆరును, నురామండముతో
ఒకటియు, తిప్పతీగ మొదలగువాని క పాపములతో పండ్లెండును, రేల మొదలగు
వాని క పాపములతో ఏడును, వర్తులమాపముగ ఎనిమిదియు, జీవకము మొదలగు
వాని రసముతో నాలుగును, ఘృతమాపముగ ఒకటియు ఇట్లు ముప్పదియొమ్మిదియొగ
ములు చెప్పబడినవి.

ఇవిధంబున, శ్రీపాదోపనామకకృష్ణమూర్తిశాస్త్రిప్రణీతంబైన చరకదీపిక యనెడి
చరకసంహితా వ్యాఖ్యానమునందు జీమాతకకల్ప మనెడు
ద్వితీయాధ్యాయము సమాప్తము.

—0—

తృతీయాధ్యాయము.

మూ॥ అథాత ఇత్వోకుకల్పం వ్యాఖ్యాన్యాయః ॥ 1 ॥

అ॥ పిమ్మట ఇత్వోకుకల్పమును చెప్పుచున్నాము.

మూ॥ ఇతి హ స్మాహ భగవాన్మాత్రేయః ॥ 2 ॥

అ॥ అని భగవంతుడగు ఆత్రేయుడు చెప్పెను.

ఇత్వోకు కల్పములు.

మూ॥ సిద్ధం వత్సామ్యథేత్వోకుకల్పం తేషాం ప్రశస్యతేపశ్చ
చత్వారింశదుక్తాయోగా అస్మిన్మహర్షిణా॥ అమృతేఽథ కటుకాలాబూ
తుమ్బిపిష్టాఫలం తథా । ఇత్వోకుః ఫలినీ చైవ ప్రోచ్యతే తస్య
కల్పనా ॥ కాసశ్వాసవిషచ్ఛర్ది జ్వరాస్తే కఫకర్మితే ప్రతామ్యతి నరే
చైవ వమనార్థం తదిష్యతే ॥ 5 ॥

అ॥ చేదుసార సంబంధమైన నలుబదియైదు విధములగు కల్పనములను చెప్ప
చున్నాము. అంబ, కటుకాహబు, తుంబి, పిండఫల, ఇత్వోకు, ఫలిని అనునివి చేదు
సారకు పర్యాయపదములుగ నుండును. దగ్గు ఆయాసము విషవ్యాధులు వాంతి జ్వరము
కఫముచే కృశించుట ప్రతమకశ్వాస వీనియందు వమనము చేయించుటకు చేదుసార
యొక్క కల్పములు శ్రేష్ఠములుగ నుండును.

మూ॥ అపుష్పస్య ప్రవాలానాం ముష్టిం ప్రా దేశ సంమితామ్ ।
క్షీరప్రస్థే శ్శుతం దద్యాద్విత్తోద్రి క్తే కఫజ్వరే ॥6॥

అ॥ పుష్పములు జనింపని చేదుసారయొక్క చిగురుటాకులను తర్జ్వీకరణతో
కూడిన పిడికిలికి వచ్చినన్ని గ్రహించి ఒక పస్తము పాలయందు కాచి ఆపాలను పిత్తో
ద్రవకముతో కూడిన కఫజ్వరమునం దియ్యవలయును.

మూ॥ పుష్పాదిషు చ చత్వారః క్షీరే జీమాతకే యథా ।
యోగా హరితపాణ్డూనాం సురామణ్డేన పశ్చిమః ॥ ॥

అ॥ చేదుసారయొక్క పుష్పములను లేతకాయలను పచ్చగను తెల్లగను నున్న
కాయలను బాగుగ పండి ఎండిన పండ్లయొక్క చూర్ణమును దేవదాళికి చెప్పబడిన విధ
ముననే పాలయొక్క సంబంధముతో ఇయ్యవలయును. మరియు చేదుసార కాయలను
దేవదాళిపండ్లనువలె సురయనెడి మద్యముయొక్క తేటతో ఇయ్యవలయును.

మూ॥ ఫలస్వరసభాగం చ త్రిగుణక్షీరసాధితమ్ । ఉరఃస్థితే కఫే
దద్యాత్స్వరభేదే సపీనసే॥ హృతమధ్యే ఫలే జ్వరే స్థితం క్షీరం యదా
దధి । జాతం స్యాత్కఫజే కాసే శ్వాసే వమ్యాం చ శత్ పిబేత్ ॥
మస్తునా వా ఫలాన్మధ్యం పాణ్డుశ్శువిషార్దితః । తేన తత్రం విపక్వం
వా సత్క్షౌద్రలవణం పిబేత్ ॥ అజాక్షీరేణ బీజాని భావయేత్పాయయేత
చ । విషగుల్మోదరగ్రస్థి గణ్డేషు శ్లేష్మదేషు చ ॥1॥

అ॥ చేదుసారకాయలయొక్క రసమును మూడురెట్లపాలతో కాచి రొమ్మ
నందు కఫము అధికముగ నున్నప్పుడును స్వరభేదమునందును పీనసమునందును ఇయ్య
వలయును. ఎండినట్టియు లోపలనుండు గుజ్జ తీసి వేయబడినట్టియు చేదుసారకాయ
యందు పాలుపోసి ఆపాలవలన జనించిన పెరుగును కఫమువలన జనించిన కాసముం
దును శ్వాసయందును వాంతియందును ఇయ్యవలయును. చేదుసారకాయగుజ్జను మీగ
డతో కలిపి పాండురోగమునందును కుష్మమునందును విషవ్యాధియందును ఇయ్యవల
యును. లేక చేదుసారకాయగుజ్జతో కాచబడిన మజ్జిగయందు తేనెను సైంధవలవణ
మును కలిపి ఇయ్యవలయును. చేదుసారకాయ గింజల చూర్ణమును మేకపాలతో
భావనచేసి విషవ్యాధులు గుల్మము ఉదరవ్యాధి గ్రంథులు గండమాల శ్లేష్మపదము వీని
యందు మేకపాలతో ఇయ్యవలయును.

మూ॥ తుమ్బాః ఫరలనైః శుష్కైః సపుష్పైరవ చూర్ణితాః॥

శర్దయేన్మాల్యమాశ్రూయ గన్ధసంపత్సృజోచితః॥ భక్షయేత్కలమధ్యం
వా గుడేన పలలేన చ । ఇత్యౌక్తఫలతైః॥ వా సిద్ధం వా పూర్వ
వద్భుతమ్ ॥ 13॥

అ॥ చేదుసారయొక్క ఎండినపువ్వులను చూర్ణముచేసి చేదుసారకాయ
రసముతో భావనచేసి చూర్ణించవలయును. సుగంధము అభ్యాసముకలవాడు ఈ
చూర్ణమును పుష్పమాలికమీదచల్లి వాసనచూడవలయును. లేక చేదుసారకాయ
గజ్జను బెల్లముతోడను మాంసముతోడను పుచ్చుకొనవలయును. చేదుసారకాయ
కల్కముతో తయారైన తైలమునుగాని జీమూతక కల్పమునందువలెనే తయారు కాని
డిన చేదుసారకాయలయొక్క ఘృతమునుగాని పుచ్చుకొనవలయును.

మూ॥ పశ్చాశ్చద్దశవృద్ధాని ఫలిసీనాం యథోత్తరమ్ । పిబేద్వి
మృద్య బీజాని కషాయేష్వాసుతం పృథక్ ॥ 14॥

అ॥ చేదుసారకాయగింజలను చూర్ణించి మ్రంగకాయమొదలగుదేనియొక్క
కషాయమునందైనను కలిపి ఒకరాత్రి యుంచి ఒడియకట్టి ఆరసమును త్రాగవల
యును. మొదటిరోజున పదిగింజలను ప్రారంభించి రోజునకు పదిచొప్పు వృద్ధిచే
యుచు ఏబదిగువరకు (అయిదురోజులు) పుచ్చుకొనవలయును.

మూ॥ యష్ట్యాహ్వకోవిదారాద్వైర్ముష్టిమస్తర్నఖం పిబేత్ । క
షాయైఃకోవిదారాద్వైర్మాత్రాశ్చఫలవత్స్సృతాః॥ బిల్వమూలకషాయే
చ తుంబీబీజాశ్శలిం పచేత్ । పూతస్యాస్య త్రయో భాగాశ్చతుర్థఃశా
ణితస్యతు॥ సఘృతాబీజభాగాశ్చపిష్ట్యాఅర్ధాంశి కాంస్తథామహాజాలిని
జీమూతకృతవేధసవత్సకాన్ ॥ తం లేహం సాధయేద్దగ్వాఘట్టయన్స్త్రౌ
దునాఽగ్నినామూవత్స్యాత్తన్తుమత్తోయే పతితం చ న శీర్యతే॥ తం
లిహ్యన్మాత్రయా లేహం ప్రమథ్యాం చ పిబేదనుకల్ప ఏషోఽగ్నిమ
న్ధాదౌ చతుష్కే పృథగుచ్యతే ॥ 15॥

అ॥ చేదుసారకాయగింజల చూర్ణమును పిడికిలికివచ్చినంతగ్రహించి అతిసుధుర
ము మొదలగు తొమ్మిదివస్తువులలో దేనియొక్క కషాయముతోనైనను పుచ్చుకొన
వలయును. వీనియొక్క చూర్ణమును ఎర్రదేవకాంచనము మొదలగువానిలో దేని
యొక్క కషాయముతోనైనను మ్రంగపండ్లకు చెప్పినవిధముననే ఉండలనుచేసి సేవిం
పవలయును. చేదుసారకాయగింజలను నాలుగుపలములుగ గ్రహించి మారేడువేళ్ళ
కషాయమునందు కాచి వడకట్టవలయును. ఆరసమును మూడుభాగములుగను, చేయ
కుపాకమును ఒక భాగముగను, నేతిని ఒక భాగముగను, చేదుసారకాయ దేవదాళి
చేదుబీర కొడి సెపాలనిత్తులు వీనియొక్క చూర్ణములను ఒక్కొక్క అర్ధభాగముగను

గ్రహించి గరిటెతో కలియఁజేయుచు జిగురువచ్చువరకును, నీటియందు వేసినచో విడిపోకుండనుండువరకును సన్ననిమంటయందు వండితలేహమును తగుపరిమితముగ పుచ్చుకొని కరక్కాయను సేవింపవలయును. మహాపంచ మూలములయందు చెప్పబడిన కూర నెల్లమొదలగు మిగిలిన నాలిగింటియొక్క వేళ్ళకషాయములలో దేనితోనైనను ఈవిధముగ సే లేహమును తయారుచేసి పుచ్చుకొనవచ్చును.

మూ॥ శక్తుభిర్వాపి బేన్దన్తం తుమ్బిస్వరసభావితైః కఫజేఢ
థ జ్వరే కాసే కణ్ఠరోగేష్వరోచకే ॥ గుల్మే మేహే ప్రసేకే చ క
ల్మం మాంసరసైః పిబేత్ | సరః సాధు వమత్యేవం న చ దౌర్బ
ల్యమశ్నుతే ॥ 2 ॥

అ॥ చేదుసొరకాయరసముతో భావనచేయబడినట్టి సక్తుపిండితో తయారుకాబడిన మంథమును కఫమువలనజనించిన జ్వరము దగ్గు కంఠవ్యాధులు అరోచకము వీనియందియ్యవలయును. చేదుసొరకాయకల్మముతో కాచబడిన మాంసరసమును గుల్మము ప్రమేహము కఫమునుమియుట వీనియందిచ్చినచో వమనములు సరిగనగును. దౌర్బల్యము కలుగజేరదు.

అధ్యాయసంగ్రహము.

మూ॥ పయస్యష్టౌ సురామన్దమస్తుతక్రేఘ చత్రయః | ఘేయం
చ పలలం తైలం వర్ధమానాః ఫలేషు షట్ ॥ ఘృతమేకం కషాయేషు
నవాన్యే మధుకాదిషు | అష్టౌ వర్తిక్రియా లేహః పఞ్చ మన్థో రస
స్తథా ॥ యోగా ఇత్వౌకుక లేపైస్త్రింశ్చత్వారింశ్చ పఞ్చ చ ఉక్తా
మహర్షిణా సమ్యక్ ప్రశానాం హితకామ్యయా ॥ 2 ॥

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తస్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే కల్పస్థానే
ఇత్వౌకుకల్పో నామ తృతీయోఽధ్యాయః ॥

అ॥ ఈఇత్వౌకుకల్పాధ్యాయమునందు పాలతో ఎనిమిదియు, సురామండము మీగడ మజ్జగ వీనితో ఒక్కొక్కటిచొప్పున చూడును, ఆఘ్రియిరూపముగ ఒకటియు, మాంసముతో ఒకటియు, తైలరూపమున ఒకటియు, మ్రంగకాయ మొదలగు అరింటికషాయములతో వర్ధమానయోగములు ఆరును, ఘృతరూపమున ఒకటియు, అతిమధురము మొదలగువాని కషాయములతో తొమ్మిదియు, ఉండలుగ ఎనిమిదియు, లేహములుగ అయిదును, మంథముగ ఒకటియు, మాంసరసముతో ఒకటియు ఇట్లు నలుబదియైదుయోగములు చెప్పబడినవి.

ఇవ్విధంబున, శ్రీపాదోపనామక కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి ప్రణీతంబైన చరకదీపిక

యనెడి చరకసంహిత వ్యాఖ్యానమునందు ఇత్వౌకుకల్ప మనెడు

తృతీయాధ్యాయము సమాప్తము.

చతుర్థశాధ్యాయము.

మూ॥ అథాతో ధామార్గవకల్పం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥

ఆ॥ పిమ్మట ధామార్గవకల్పమును చెప్పబోవుచున్నాము.

మూ॥ ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః ॥ 2 ॥

ఆ॥ అని భగవంతుడగు ఆత్రేయుడు చెప్పెను.

ధామార్గవ కల్పములు.

మూ॥ కర్కోటకీ కటుఫలా మహాజాలినిరేవ చ । ధామార్గ
వస్య పర్యాయా రాజకోశాతకీ తథా ॥ గరే గుల్మోదరే కాసే వాత
శ్లేష్మమయే స్థితే । కఫే చ కణ్ఠవక్త్రస్థే కఫసంచయజేషు చ ॥ రోగే
ప్వేషు ప్రయోజ్యం న్యాత్ స్థిరాశ్చ గురవశ్చ యే । ఫలం పుష్పం
ప్రవాలం చ విధినా తస్య సంహరేత్ ॥ ప్రవాలస్వరసం శుష్కం
కృతాశ్చ గులికాః పృథక్ । కోవిదారాదిభిః పేయాః కషాయైర్మధు
కస్య చ ॥ పుష్పాదిషు పయో యోగా శ్చత్వారః పఞ్చమీ సురా ।
పూర్వవజ్జీర్ణ శుష్కాణా మతః కల్పః ప్రశస్యతే ॥ 7 ॥

ఆ॥ కర్కోటకీ, కటుఫల, మహాజాలిని, రాజకోశాతకీ అనునివి ధామార్గవము
నకు (పెద్దచేదుబీరకు) పర్యాయపదములుగ నుండును. గరదోషములు, గుల్మము,
ఉదరవ్యాధి, కాస, స్థిరముగనున్న వాతశ్లేష్మవ్యాధులు, కఫము కంఠమునందును
ముఖమునందును కూడియుండుట, కఫసంచయమువలన కలుగు వ్యాధులు, స్థిరమై
నట్టియు గొప్పవైనట్టియు ఇతరవ్యాధులు వీనియందు పెద్దచేదుబీరను వాంతులనిమిత్త
మిచ్చుట శ్రేష్ఠముగ నుండును. దీనియొక్క కాయలను, పువ్వులను, చిగుళ్ళను గ్రహిం
పవలయును. పెద్దచేదుబీర చిగుళ్ళయొక్క రసమును ఎండించి గుటికలనుచేసి అతి
మధురము ఎఱ్ఱ దేవకాంచనము మొదలగు తొమ్మిదింటిలో దేనియొక్క కషాయముతో
నైనను పుచ్చుకొనవలయును. దీనియొక్క పుష్పాదులను దేవదాళికి చెప్పబడినవిధము
ననే పాలయొక్క సంబంధముతో ఇయ్యవలయును. దీని కాయలను దేవదాళిపండ్లను
వలె సుర యనెడి మద్యముయొక్క తేటతో ఇయ్యవలయును. పండి ఎండిన పెద
చేదుబీర కాయలయొక్క కల్పములను చెప్పబోవుచున్నాము.

మూ॥ మధుకస్య కషాయేణ బీజకఞ్ఠోద్భృతం ఫలమ్ । సగుడం
వ్యుషితం రాత్రౌ కోవిదారాదిభిస్తథా ॥ దద్యాద్గుల్మోదరాత్తేభ్యో
యే చాప్యన్యే కఫామయాః । దద్యాదన్నేన వాయుక్తం ఛర్దిహృ
ద్రోగశాస్తయే ॥ చూర్ణైర్వాఽప్యత్పలాని భావితాని ప్రభూతశః ।

రసక్షీరయవాగ్వాదితృప్తో ఘ్రూత్వా వమేత్సుఖమ్॥ మార్ణీ కృతస్యనర్తిం
వా కృత్వా బదరసః మితామ్॥ వినీయాజ్జలిమాత్రే తు పిబేద్గోశ్వశక్య
ద్రవే॥ పృషతర్ష్యకురజ్జాశ్వతర గోకర్ణ రాసభే॥ హరిణాజశ్వదంష్ట్రావిస
మ్భవే చ శక్యవ్రేషే ॥12॥

అ॥ పండిఎండిన కాయలనుండి తీయబడినగింజలను నలియకొట్టి అతిమదురము ఎర్రదేవకాంచనము మొదలగువానిలో దేనియొక్క కషాయమునందైనను ఒక రాత్రి యుంచిమరునాడు ఒడియకట్టి యందు బెల్లము కలిపి గుల్మము ఉదరవ్యాధి ఇతరములైన కఫవ్యాధులు వీనియందియ్యవలయును. లేక వీని చూర్ణమును అన్నముతోకూడ వాంతి హృద్రోగము వీనియందియ్యవలయును. నల్లకలువ మొదలగువానిని ద వీనిచూర్ణమును తరుచుచల్లి, మాంసరసము పాలు యవాగువు మొదలగువానిని తృప్తిగ త్రాగి చూర్ణముచల్లబడిన వానిని వాసన మించినచో సుఖముగ వాంతియగును. వీనియొక్క చూర్ణమును రేగుపండ్లంత ఉండలను చేసి, అవు గుర్రము దుప్పి మనుబోతు జింక కంచరగాడిద కణజు గాడిద లేడి మేక శ్వదంష్ట్ర యనెడిమృగము గొట్టె వీనిలో దేనియొక్క పురీషరసమునైనను నాలుగుపలముల పరిమితిగ గ్రహించి అందు ఈ ఉండలను కలిపి పుచ్చుకొనవలయును.

మూ॥ జీవకర్షభకౌ వీరామాత్మగుప్తాం శతావరీమ్ । కాకోలీం శ్రావణీం మేదాం మహామేదాం మధూలికామ్ ॥ ఏకై కశోఽభిసం చూర్ణ్య సహ ధామార్గ వేన తు॥ శర్కరామధురంయుక్తా లేహాహృద్దాహాకా సినిమ్॥ సుఖోద కానుపానాఃస్యః పిత్తోష్మసహితేకఫే॥ ధాస్యతుమ్బురుయూషేణ కల్కస స్య విషాపహాః ॥15॥

అ॥ జీవకము ఋషభకము క్షీరకాకోలి దూలగొండి పిల్లిపీచర కాకోలి బోడత రము మేద మహామేద యష్టినుధుకము వీనిలో దేనితోనైనను పెద్దచేమబీ గింజలను కలిపి చూర్ణించి పంచదార తేనె వీనితో లేహముగ వండి హృదయతాపము దగ్గు వీనియందియ్యవలయును. పిత్తోష్మతోకోడిన కఫమునందు గోరువెచ్చని నీటియొక్క అనుపానముతో ఇయ్యవలయును. ధని గూలు తుంబుర్లువీనితో కూడిన కట్టుతో ఈ గింజలయొక్క కల్కమును ఇచ్చినయెడల విషవ్యాధులు నశించును.

మూ॥ జాత్యాః సౌమనసాయిన్యా రజన్యాశ్చోరకస్య వా । వృశ్చికస్య మహాత్సుద్రసహహైమవతస్య చ॥ బిమ్బ్యాః పునర్నవాయా వా కాసమర్దస్య వా పృథక్ । ఏకం ధామార్గవం ద్వే వా కషాయే పరిమృద్య తు॥ తచ్ఛృతక్షీరజం సర్పిః సాధితం వా ఫలాదిభిః॥ పూతిం మనోవికారేషు పిబేద్ద్వయనము త్రయమ్ ॥18॥

అ॥ జాజికాయ జాపత్రి పసుపు గంధక చూరములు తెల్లగలిజేరు ముద్గరివ

మాషపర్ణి వన దొండ గలిజేరు కసివింద వీనిలో దేనియొక్క కషాయమునందైనను పెద్దచేనుబీరకాయలను ఒకటినిగాని రెండింటినిగాని కలిపి ఇయ్యవలయును. వీనిగింజలతో కాచబడినట్టి పాలనుండి జనించిన ఘృతమును మ్రంగకాయ మొదలగువానితో తయారుచేసి యీ ఘృతమును మానసికవ్యాధులయందు ఇయ్యవలయును. వమనమును సుఖముగ చేయును.

అధ్యాయ సంగ్రహము.

మూ॥ పల్లవే నవ చత్వారః క్షీర ఏకః సురాసవే । కషాయే వింశతిః కల్కో దశ ద్వా చ శక్తృద్రవే ॥ అన్న ఏకస్తథా ధ్రువే దశ లేహస్తథా ఘృతమ్ । కల్పే ధామార్గవ సోక్తాః షష్టిర్యోగా మహర్షిణా ॥2॥

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తత్రై చరకప్రతి సంస్కృతే కల్పస్థానే ధామార్గవకల్పో నామ చతుర్థోఽధ్యాయః ॥

అ॥ ఈ ధామార్గవ కల్పాధ్యాయమునందు చిగుళ్ళతో తొమ్మిదియు, పాలతో నాలుగును, సురానుండముతో ఒకటియు, కషాయములతో ఇరువదియు, కల్కముతో నొకటియు, పురీషరసములతో పండ్రెండును, అన్నముతో నొకటియు, ధ్రువయరూపమున నొకటియు, లేహరూపమున పదియు, ఘృతరూపమున నొకటియు ఇట్లు ఆరువదియొగములు చెప్పబడినవి.

ఇవ్విధంబున, శ్రీపాదోపనామక కృష్ణమూర్తిశాస్త్రిప్రణీతంబైన చరకదీపిక

యనెడి చరకసంహితా వ్యాఖ్యానమునందు ధామార్గవకల్ప మనెడు

చతుర్థాధ్యాయము గమాప్తము.

—0—

పంచమాధ్యాయము.

మూ॥ అథాతో వత్సకకల్పం వ్యాఖ్యాన్యాయః ॥1॥

అ॥ పిమ్మట వత్సకకల్పమును చెప్పబోవుచున్నాము.

మూ॥ ఇతి హ స్నాహ భగవ్యానాత్రేయః ॥2॥

అ॥ అని భగవంతుడగు ఆత్రేయుడు చెప్పెను.

వత్సక కల్పములు.

మూ॥ అథ వత్సకనామాని భేదం స్త్రీపుంసయోస్తథా । కల్పం చాస్య ప్రవక్ష్యామి విస్తరేణ యథాతథమ్ ॥ వత్సకః కుటుజః శక్రో వృక్షకో గిరిమల్లికా । బీజానీన్ద్రీయవాస్తస్య తథోచ్యంతే కలిద్గకాః ॥ బృహత్ఫలః శ్వేతచుష్పః స్నిగ్ధపత్రః పుమాన్ భవేత్ । శ్యామా

చారుణపుష్పా స్త్రీ ఫలవృన్తైస్తథాఽణుభిః॥ రక్తపిత్తకఫఘ్నుస్తు సుకు
 మారేష్యనత్వయః । హృద్రోగజ్వరవాతాస్యగ్వీరర్పాదిషు శస్యతే ॥
 కాలే ఫలాని సంగృహ్య తయోః శుష్కాణి సంక్షిపేత్ । తేషామస్త
 ర్నఖం ముష్టిం జర్జరీకృత్య భావయేత్ ॥ మధుకస్య కషాయేణ కోవిదా
 రాదిభిస్తథా॥ నిశి స్థితం విమృద్యైతల్లవణక్షౌద్ర సంయుతమ్ । పిబేత్త
 ద్వమనం శ్రేష్ఠం పిత్తశ్లేష్మ నిబర్హణమ్ ॥8॥

ఆ॥ కొడిసెపాలయొక్క పర్యాయపదములను స్త్రీపురుష భేదమును కల్పము
 లను చెప్పుచున్నాము. వత్సక, కటజ, శత్ర, వృక్షక, గిరిమల్లిక అనునవి కొడిసె
 పాలకును ఇంద్రయవ, కళింగక అనునవి కొడిసెపాలవిత్తులకును పర్యాయపదములుగ
 నుండును. శెద్దకాయలను తెల్లని పుష్పములును నిగనిగలాడుచున్న ఆకులును కల
 దానిని పురుషవృక్షముగను, నల్లగను ఎర్రనిపుష్పములు కలదిగను చిన్నవియగు కాయ
 లును తొడిమలును కలదిగను నున్నదానిని స్త్రీవృక్షముగను తెలిసికొనవలయును.
 కొడిసెపాల సుకుమారులకుకూడ బాధను కలిగింపదు. రక్తపిత్తము కఫము హృద్రో
 గము జ్వరము వాతరక్తము విసర్పము మొదలగు వానియందు ప్రశస్తముగ నుండును.
 స్త్రీపురుష వృక్షములయొక్క పండి ఎండినకాయలను సకాలమునందు గ్రహింపవల
 యును. వానిని పిడికిలికి వచ్చినంతగ గ్రహించి నలియకొట్టి అతిమధురము ఎర్రదేశ
 కాంచనము మొదలగువానిలో దేనియొక్క కషాయముతోనైనను భావనచేసి కలిపి
 ఒకరాత్రియుంచి మరునాడు ఒడియకట్టి అందు సైంధవలకణమును తేనెను కలిపి
 త్రాగినచో వమనములు సరిగ నగుటచే పిత్తమును శ్లేష్మమును హరించును.

మూ॥ అష్టాహం పయసాఽఽర్కేణ తేషాం చూర్ణాని భావ
 యేత్ ॥ జీవకస్య కషాయేణ తతః పాణితలం పిబేత్ । ఫలజీమూతకే
 త్వోకుజీవస్తినాం పృథక్ తథా॥ సర్వపాణాం మధూకానాం లవణస్యా
 థవాఽమృచనా॥ కృశరేణాథవాయుక్తం విదధ్యాద్వమనం భిషక్ ॥ 1॥

ఆ॥ కొడిసెగింజలయొక్క, చూర్ణమును జిల్లేడుపాలతో ఎనిమిదిరోజులు భావన
 చేసి జీవకము మ్రంగకాయలు దేవదాళి చేదుసొర జీవంత వీనిలో దేనియొక్క కషా
 యముతోనైనను కర్ష పరిమితిగ సేవింపవలయును. లేక ఆవాలు అతిమధురము ఉప్పు
 వీనిలో దేనితోనైననుకూడిన జలముతో సేవింపవలయును. లేక పులగముతో కలిపి
 సేవింపవలయును. వమనములు శ్రేష్ఠముగ నగును.

అధ్యాయసంగ్రహము.

మూ॥ కషాయైర్నవ చూర్ణైశ్చ పఞ్చోక్తాః సలిలైస్త్రయః ।

ఏకశ్చ కృశరాయాం స్యాద్యోగ్యాస్తేఽష్టాదశ స్మృతాః ॥12॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తస్త్రే చరకప్రతి సంస్కృతే కల్పస్థానే వత్స

కకల్పో నామ పంచమోఽధ్యాయః ॥

అ॥ ఈవత్సక కల్పాధ్యాయమునందు కపాయములతో తొమ్మిదియు, చూర్ణములతో ఆయిదును, ఉదకముతో మూడును, పులగముతో ఒకటియు, ఇట్లు పదునెనిమిది యోగములు చెప్పబడినవి.

ఇవిధంబున శ్రీపాదోపనామక కృష్ణమూర్తిశాస్త్రిప్రణీతందైన చరకదీపికయనెడి చరకసంహితా వ్యాఖ్యానమునందు వత్సకకల్ప మనెడు పంచమాధ్యాయము సమాప్తము.

షష్ఠాధ్యాయము.

మూ॥ అథాతః కృతవేధకల్పం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥1॥

అ॥ పిమ్మట కృతవేధకల్పమును చెప్పబోవుచున్నాము.

మూ॥ ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ప్రతేయః ॥2॥

అ॥ అని భగవంతుడగు ఆత్రేయుడు చెప్పెను.

కృతవేధకల్పములు.

మూ॥ కృతవేధకల్పం నామాని కల్పం చాస్య నిబోధత । త్వేడః కోశాతకి చోక్తం మృదజ్గఫలమేవ చ ॥ అత్యంత కటుతీక్ష్ణోష్ణం గాఢోష్ణిష్ణం గదేషు చ । కుషపాణ్డ్యామయస్త్రీహశోఘగుల్మగరాదిషు ॥ క్షీరాది కసుమాదీనాం సురాచైతేషు పూర్వవత్ । సుశుష్కాణాం తు బీజానామేకం ద్వే వా యథాబలమ్ ॥ కషాయైర్మధుకాదీనాం నవభిః ఫలవత్పిబేత్ । క్వాథయిత్వా ఫలం తస్య పూత్వా లేహానిధాపయేత్ ॥ కృతవేధకల్పాంశం ఫలార్థార్థాంశ సంయతమ్ । పృథక్ చారగ్వాధాదీనాం త్రయోదశభిరాసుతమ్ ॥ శాల్మలీ మూలవృంతానాం పిచ్ఛాభిర్దశభిస్తథా । వర్తిక్రియాః షట్ ఫలవత్ ఫలాదీనాం ఘృతం తథా ॥8॥

అ॥ చినచేదుబీయొక్క పర్యాయపదములను కల్పములను చెప్పుచున్నాము. త్వేడ, కోశాతకి, మృదంగఫల అనునివి చినచేదుబీరకు పర్యాయపదములుగ నుండును. ఇది అధికములైన కటురసమును తీక్షణగుణమును ఉష్ణవీర్యమును కలదిగ నుండును. గంభీరములైన వ్యాధులయం దియ్యవలయును. మరియు కుష్మణు పాండువ్యాధి స్త్రీహవ్యాధి శోఘ గుల్మము గరవ్యాధులు మొదలగువానియం దియ్యవలయును. దీనియొక్క పుష్పాదులను దేవదాళికి చెప్పబడిన విధముననే పాలయొక్క సంబంధము తోడను సురయనెడి మద్యముయొక్క తేటతోడను ఇయ్యవలయును. బాగుగ నెండిన దీనిగింజలను ఒకటిగాని రెండింటినిగాని బలానుసారముగగాని గ్రహించి మ్రంగ

కాయలకు చెప్పబడిన విధమున అతిమధురము మొదలగు తొమ్మిదింటిలో దేనియొక్క కషాయముతోనైనను ఇయ్యవలయును. చినచేదుబీరకాయలను కషాయము కాచి ఒడ గట్టి యందు చినచేదుబీరకల్కమును ఒక భాగముగను మ్రంగకాయకల్కమును నాల్గవంతు భాగముగను కలిపి లేహమును తయారుచేయవలయును. రేల మొదలగు పద మూడు ద్రవ్యములలో వేనియొక్క కషాయముతోనైనను దీనిని కలిపి ఇయ్యవలయును. విమానస్థానమునందు చెప్పబడిన బూరుగ మొదలగు పదిద్రవ్యములలో దేనియొక్క తొడిమలనుండియైనను పుటపాకవిధి ననుసరించి రసముతీసి యందు చినచేదు బీర చూర్ణమును కలిపి ఇయ్యవలయును. మ్రంగకాయలకు చెప్పబడిన విధమున దీనిని కూడ ఆరువిధములగు వర్తులను చేసి ఉపయోగింపవలయును. చిన్నచేదుబీరతో కాచబడినట్టి పాలనుండి జనించిన ఘృతమును మ్రంగకాయ మొదలగువానితో తయారు చేసి ఇయ్యవలయును.

మూ॥ కోశాతకాని పఞ్చాశతోవిదారరసే పచేత్ । తం కషాయం ఫలాదీనాం కల్కైర్లేహం పునః పచేత్ ॥ త్వేడస్య తత్ర భాగః స్యాచ్ఛేషాణ్యర్థాంశికాని చ । కషాయైః కోవిదారాద్యైరేనా పక్త్వా పిబేత్పుథక్ ॥ కషాయేషు ఫలాదీనా మనూపం పిశిత పృథక్ । కోశాతక్యాః సమం పక్త్వా రసం సలనణం పిబేత్ ॥ ఫలాది విష్పలీ తుల్యం తద్వన్మా సరసం పిబేత్ । త్వేడక్వాథం పిబేత్సిద్ధం మిశ్రమి త్సురసేన చ ॥ 12 ॥

అ॥ ఏబది చిన్నచేదుబీరకాయలను ఎఱ్ఱదేవకాంచనరసమునందు కాచి ఆ కషాయమునందు చినచేదుబీరకల్కమును ఒక భాగముగను మ్రంగకాయ మొదలగువానియొక్క కల్కమును ఒక్కొక్క భాగముగను కలిపి లేహమును తయారుచేయవలయును. ఇట్లే ఎఱ్ఱదేవకాంచనము మొదలగు ఎనిమిదింటిలో దేనితోనైనను లేహమును తయారుచేసి ఉపయోగింపవలయును. మ్రంగకాయ మొదలగు ఆరింటిలో దేనియొక్క కషాయమునందైనను చినచేదుబీరను దానితో సమానముగు అనూపమాంశమును చేర్చి కాచి ఒడగట్టి యందు సైంధవతవణమును కలిపి ఇయ్యవలయును. మరియు మ్రంగకాయ మొదలగువానియొక్క గింజలను అనూపమాంశమును సమభాగములుగ గ్రహించి చినచేదుబీర రసమునందు కాచి పైవిధముననే ఇయ్యవలయును. చినచేదు బీరను కషాయముకాచి యందు చెరుకురసమును కలిపి ఇయ్యవలయును.

అధ్యాయ సంగ్రహము.

మూ॥ క్షీరే ద్వా ద్వా సురా చై కా క్వాథా ద్వావింశతిస్తథా । దశ పిచ్ఛా ఘృతం చైకం షట్ చ వర్తిక్రియాః శుభాః ॥ లేహేఽప్టే సప్త మాంసే చ యోగ ఇత్సురసేఽపరః । మృతివేధన కల్పేఽస్మిన్ షష్టిర్యోగాః ప్రకీర్తితాః ॥ 14 ॥

ఇత్యగ్ని వేశ్యతే తన్నే చరకప్రతి సంస్కృతే కల్పస్థానే
కృతవేధనకల్పో నాకమ షష్టోఽధ్యాయః ॥

అ॥ ఈ కృతవేధన కల్పాధ్యాయమునందు పాలతో నాలుగుడు, సురామండ
ముతో ఒకటియు, కషాయములతో ఇరువదిరెండును, పిచ్చా (పుటపాకరస) కూప
మున పదియు, పుత్రకూపమున ఒకటియు, వర్తులగ ఆరును, శేవకూపమున ఎనిమి
దియు, మాంసములతో ఏడును, చెరుకుర సముతో ఒకటియు ఇట్లు అనువది యోగ
ములు చెప్పబడినవి.

ఇవిధంబున, శ్రీపాదోపనామకకృష్ణమూర్తిశాస్త్రి పణిత్వంబైన చరకప్రతిక యనెడి
చరకసంహితా వ్యాఖ్యానమునందు కృతవేధనకల్ప మనెడు
షష్ఠాధ్యాయము సమాప్తము.

—0—

సప్తమాధ్యాయము.

మూ॥ అథాతః శ్యామాత్రివృత్కల్పం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥1॥

అ॥ పిమ్మట శ్యామాత్రివృత్కల్పమును చెప్పుచున్నాము.

మూ॥ ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః ॥2॥

అ॥ అని భగవంతుడగు ఆత్రేయుడు చెప్పెను.

తెగడయొక్క పర్యాయపదములు - గుణములు.

మూ॥ విరేచనే త్రివృన్మూలం శ్రేష్ఠమాహుర్మనీషిణః తస్యాః
సంజ్ఞా గుణాః కర్మ భేదః కల్పశ్చ వక్ష్యతే ॥ త్రిభణ్డే త్రివృతా చైవ
సురణ్డే కోటరా తథా । సర్వానుభూతిః సువహా శబ్దైః పర్యాయ వా
చకైః ॥ కషాయా మధురా రూక్షా విపాకే కటుకా చ సా । కఫ
పిత్తప్రళమనీ రాక్ష్యాచ్చానిల కోపనీ॥ సేదానీ మాషధైర్యక్తా వాత
పిత్తకఫాపహేః । కల్పే వై శ్రేష్ఠ్యమాసాద్య సర్వరోగహరా భవేత్ ॥
మూలం తు ద్వివిధం తస్యాః శ్యామం చారుణమేవ చ । తయోర్ము
ఖ్యతరం విద్ధి మూలం యదరుణప్రభమ్ ॥ సుకుమా రేశిశౌ వృద్ధే మృ
దుకోష్ఠే చ తచ్ఛుభమ్ । మోహయే దాశుకారిత్యా చ్చా మాకణ్ఠం
క్షీణోత్పి ॥ తెక్ష్యోత్కర్ష తి హృత్కణ్ఠమాశు దోషం హరత్యపి ।
శస్యతే బహుదోషాణాం క్రూరకోష్ఠాశ్చ యే నరాః ॥9॥

అ॥ విరేచనములను చేయుటలో తెగడవేళ్ళు శ్రేష్ఠమైనవిగ నుండును. వాని
యొక్క పర్యాయపదములను గుణములను కృత్యములను భేదములను కల్పములను

చెప్పుచున్నాము. త్రిభండి, త్రివృత, సురండి, కోటర, సర్వానుభూతి, సువహ ఆన
నివి తెగడకు పర్యాయపదములుగ నుండును. కషాయరసము మధురరసము రూక్షగు
ము కటువిపాకము ఇవి కలదిగ నుండును. కఫపిత్తములను నశింపజేయును. రూక్షగు
ణముకలదగుచే వాతమును ప్రకోపింపజేయును. వాతపిత్తకఫనాశకములగు ఆయా
ద్రవ్యములతోకూడి విశేషగుణములనొందినదై సమస్తవ్యాధులను హరింపజేయును.
నల్లనివి ఎర్రనివి అని దీనివేళ్లు రెండువిధములుగ నుండును. వానిలో ఎర్రనివి శ్రేష్ఠ
మైనవిగ నుండును. కావున వానిని సుకుమారులు బాలురు వృద్ధులు మృదుకోష్ఠముకల
వారు వీరికిచ్చుటకు యోగ్యమైనవిగ నుండును. నల్లనివేళ్ళు తీవ్రగుణముకలవగుటవలన
మోహమును కలిగించును. కంఠమును క్షీణింపజేయును. తీక్షణగుణము కలవగుటవలన
హృదయమును కంఠమును చెరచును. మరియు పెంట నే తోషమును హరింపజేయును.
అధికదోషముకలవారలకును క్రూరకోష్ఠముకలవారలకును శ్రేష్ఠమైనవిగ నుండును.

తెగడవేళ్లను గ్రహించువిధము.

మూ॥ గుణవత్త్వాం తయోర్భూమా జాతం మూలం సముద్ధ
రేత్ । ఉపోష్య ప్రయతః శుక్లే శుక్లవానాః సమాహితః ॥ గమ్భీ
రానుగతం శ్లేష్ణమతిర్వ్యగ్విస్సృతం చ యత్ । తద్విపాట్యోద్ధరేద్దర్భం
త్వచం శుష్కం నిధాపయేత్ ॥ ॥

అ॥ శుక్లపక్షమునందు ఉపవాసమును చేసి నియమముకలవాడై తెల్లనిపట్టలను
ధరించి సావధానచిత్తుడై, గుణవత్తరమైన భూమియందు జనించినట్టియు లోతుగ
వ్యాపించినట్టియు కోమలమైనట్టియు అడ్డముగ ప్రసరింపక క్రిదపప్రసరించినట్టియు
తెగడవేళ్లను గ్రహించి చీల్చి లోపలనున్న కాష్ఠము(పుడక)లను తీసి వేసిచర్మమును
(పట్టను) ఎండించి జాగ్రతచేయవలయును.

త్రివృత్కల్పములు.

మూ॥ స్నిగ్ధస్వినో విరేచ్యస్తు పేయామాత్రోష్ణితః సుఖమ్ ।
అక్షమాత్రం తయోః పిణ్డం వినీయామ్లేన నా పిబేత్ ॥ గోఽవ్యజామ
హిషీమాత్రసౌవీరకతుషోదకైః । ప్రసన్నయా త్రిఫలయా శృతయా
చ పృథక్ పిబేత్ ॥ ఏకైకం సైన్ధవాదీనాం ద్వాదశానాం సనాగరమ్ ।
త్రివృద్విగుణసంయుక్తం చూర్ణముష్ణాబ్జునా పిబేత్ ॥ 14 ॥

అ॥ స్నేహస్వేదములనాచరించి పూర్వదినమున జావనుమాత్రమే పుచ్చుకొని ఈ
తెగడకల్పములను పుచ్చుకొనవలయును. తెగడవేళ్ళపట్టను కర్ష పరిమితగ గ్రహించి
ముద్దగనూరి కాంజికము గోమూత్రము గోరెమూత్రము మేకమాత్రము గేదేమాత్ర
ము సౌవీరకము తుషోదకము సురామద్యముయొక్క తేట త్రిఫలాకషాయము వీనిలో
దేనితోనైనను కలిపి పుచ్చుకొనవలయును. రోగ భిషగ్జితీయాధ్యాయమునందు లవణ
స్కంధముతో చెప్పబడిన సైన్ధవలవణము మొదలగు పండ్లెండింటిలో దేనియొక్క

చూర్ణమునైనను ఒక భాగముగను శుంఠిచూర్ణమును ఒక భాగముగను తెగడచూర్ణమును రెండు భాగములుగను గ్రహించి వేడినీటితో పుచ్చుకొనవలయును.

మూ॥ పిప్పలీ పిప్పలీమూలం మరిచం గజపిప్పలీ । సరలః కిలి మం హిజ్గు భార్గీ తేజోవతీ తథా॥ ముస్తం హైమవతీ పథ్యా చిత్రకో గజనీ వచా । స్వర్ణక్షీర్యజమోదా చ శృజ్వరం చ తైః పృథక్ ॥ ఏకై కార్థాంశసంయుక్తం పిబేద్దోమూత్రసంయుతమ్ । మధూకార్థాంశ సంయుక్తం శర్కరామృతంపిబేత్ ॥ జీవకర్ష భకౌ మేదాం శ్రావణేం కర్కటాహ్వయమ్ । ముద్గమాషాఖ్య పణ్డ్యా చ మహతీం శ్రావణేం తథా ॥ కాకోలీం క్షీరకాకోలీ మిద్ధాం చిన్నరుహం తథా । క్షీర శుక్లాం పయస్యాం చ యష్ట్యాహ్వాం విధినా పిబేత్ , వాతపిత్తహితా న్యేతాన్యన్యాని తు కఫానిలే ॥ 19॥

అ॥ పిప్పళ్ళు మోడి మిరియాలు గజపిప్పళ్ళు సరలజేవదారు దేవదారు ఇంగువ గంటుభారంగి చవ్యము నాగరముస్తలు తెల్లవస కరక్కాయ చిత్రమూలము పసుపు వస స్వర్ణక్షీరి ఓమము శుంఠి వీనిలో దేనియొక్క చూర్ణమునైనను అర్ధభాగముగను తెగడచూర్ణమును ఒక భాగముగను గ్రహించి గోమూత్రముతో పుచ్చుకొనవలయును. అతిమధుర చూర్ణమును అర్ధభాగముగను తెగడచూర్ణమును ఒక భాగముగను గ్రహించి పంచదార నీళ్ళు వీనితో కలిపి పుచ్చుకొనవలయును. జీవకము ఋషభకము మేద బోడతరము కర్కటకశృంగి ముద్గపర్ణి మూషపర్ణి పెద్దబోడతరము కాకోలి క్షీర కాకోలి నీటిపుచ్చ తిప్పతీగ నేలగుమ్మడి పాత నేలగుమ్మడి అతిమధురము వీనిలోదేని తోనైనను తెగడను విధిప్రకారముగ పుచ్చుకొనవలయును. ఈయోగములు వాతపిత్త ములయందును, ఇతరయోగములు కఫవాతములయందును హితకరములుగ నుండును.

మూ॥ క్షీరమాంసేషు కాశ్మర్య ద్రాక్షాపీలురనైః పృథక్ । సర్పిషా వా తయోశ్చూర్ణ మభయార్థాంశికం పిబేత్ ॥ 20॥

అ॥ సగము పరిమితికల కరక్కాయ చూర్ణముతోకూడిన తెగడ చూర్ణమును, పాలు మాంసరసము చెరుకురసము పెగుమ్మడు రసము ద్రాక్షపండ్లరసము గొలుగు పండ్లరసము నెయ్యి వీనిలో దేనియందైనను కలిపి పుచ్చుకొనవలయును.

మూ॥ లిహ్యద్వా మధుసర్పిర్యాభ్యం సంయుక్తం ససితోపలమ్ ॥ అజగన్ధా తుగాక్షీరీ విదారీ శర్కరా త్రివృత్ । చూర్ణితం డ్రోద్రసర్పి ర్యాభ్యం లీడ్వా సాధువిరిచ్యతే॥ సన్నిపాతజ్వరస్తమ్భదాహతృష్ణార్దితో నరః । శ్యామాత్రివృత్కషాయేణ కల్కేన చ సశర్కరమ్ ॥ సాధయే ద్విధివల్లేహం లిహ్యత్పాణితలం తతః । నక్షోద్రాం శర్కరాం పక్త్వా కుర్యాన్మృద్యాజనేనవే॥ క్షిపేచ్ఛీతే త్రివృత్తచూర్ణం త్వక్వత్ర మరిచైః

సహా మాత్రయా లేహయేదేతదీశ్వరాణాం విరేచనమ్॥కుడవాంశాన్
రసా నక్షుద్రాతాపీలుపరూషకాన్ । సితోపలాపలం ఔద్రాత్కుక్ష
వార్ధం చ నాధయేత్ ॥ తం లేహం యోజయేచ్ఛితం త్రివృన్చా
ర్ణేన శాస్త్రవిత్ । ఏతుదుత్సన్నపిత్రానామీశ్వరాణాం విరేచనమ్॥౪7॥

అ॥ పటిక బెల్లపు చూర్ణముతో కూడిన తెగడచూర్ణమును తేనె నెయ్యి పీనితో
కలిపి పుచ్చుకొనవలయును. అజామోదము వెదురుప్పు నేలగుమ్మడి పంచదార తెగడ
వీనిని చూర్ణించి తేనె నెయ్యి పీనితో కలిపి పుచ్చుకొనినచో విరేచనములు బాగుగ
నగును. సన్నిపాతజ్వరము శరీర స్తబ్ధము తాపము దప్పిక ఇవి నశించును. తెగడ
కషాయము తెగడ చూర్ణము పంచదార వీనితో విధిప్రకారముగ లేహమును తయారు
చేసి కర్ష పరిమితిగ పుచ్చుకొనవలయును. తేనెను పంచదారను గ్రహించి కాచి
క్రొత్తకుండలో పోసి చల్లారినపిదప అందు తెగడ చూర్ణమును, దాసెనచెక్క ఆప
పత్రి మిరియాలు వీనియొక్క చూర్ణమును కలిపి సుకుమారులకు తగుపరిమితిగ నియ్య
వలయును. చెరుకు ద్రాక్షపండ్లు గొలుగుపండ్లు చిట్టిత వీనియొక్క రసములను నాలు
గేసి పలములుగను, పటిక బెల్లమును, ఒక పలముగను, తేనెను రెండు పలములుగను
గ్రహించి పాకముకొందించి చల్లారినపిదప తెగడచూర్ణమును కలిపి అధికమైన
పిత్తముకల సుకుమారులకు ఇయ్యవలయును.

మూ॥ శర్కరారామోదకాన్ వర్తిర్దులికామాంసపూషకాన్ ।
అనేన విధినా కుర్యాత్ప్రైత్తికానాం విరేచనమ్ ॥28॥

అ॥ పంచదారను, పూర్వమునందు చెప్పబడిన చెరుకు మొదలగువానియొక్క
రసములను, తెగడ చూర్ణమును గ్రహించి మోదకములను, వర్తులను, గులికలను, మాం
సపూషములను తయారుచేసి పిత్తాధిక్యముకలవారలకు విరేచనములనిమిత్త మియ్య
వలయును.

మూ॥ పిప్పలీం నాగరం ఔరం శ్యామాత్రివృతయా సహ ।
లేహయేన్మధునా సార్ధం శ్లేష్మలానాం విరేచనమ్ ॥ మాతులుక్లౌభ
యాధాత్రీశ్రీపర్ణికోలదాడిమాత్ । సుమృష్టాన్ సర్వసాంస్తైలే నాధ
యేత్తత్ర చావపేత్ ॥ సహకారాత్కపిత్థాచ్చ మధ్యమమ్లు చ య
త్ఫలమ్ । పూర్వవద్బహలీభూతే త్రివృచ్ఛార్ణం సమావపేత్ ॥ త్వ
క్పత్రకేశరైలానాం చూర్ణం మధు చ మాత్రయా । లేహోఽయం
కఫపూర్ణానామీశ్వరాణాం విరేచనమ్ ॥౪8॥

అ॥ పిప్పళ్ళు శుంథి యవతొరము నల్ల తెగడ వీనియొక్క చూర్ణమును తేనెతో
కఫాధిక్యము కలవారలకు ఇయ్యవలయును. మాదీఫలము కరక్కాయలు ఉసి
రికపండ్లు చల్లగుమ్మడుపండ్లు రేగుపండ్లు దానిమ్మపండ్లు వీనియొక్క రసములను

పంచదారను కలిపి పాకమునొందించి యందు తైలమును తెగడ చూర్ణమును కలప జలమును. మామిడి పండ్లరసము వెలగపండుగుజ్జ పుల్లని ఇట్టి ఇతరపండ్లరసములు పంచదార వీనిని గ్రహించి పాకమునొందించి యందు తెగడ చూర్ణమును, దాసెన చెక్క ఆకుపత్రి నాగ కేసరములు ఏలక్కాయలు వీనియొక్క చూర్ణమును, లేనెను కలపవలయును. ఈలేహమును కఫాశ్మకముకల సుకుమారులకు ఇయ్యవలయును.

మూ॥ పానకాని రసాన్ యూషాన్ మోదకాన్ రాగపాడ వాన్ । అనేన విధినా కుర్యాద్వి రేకార్థం కఫాధికే ॥38॥

అ॥ పూర్వవిధినను సరించి తెగడ చూర్ణముతో పానకములను మాంసరసముల ను యూషములను మోదకములను రాగపాడవములను తయారుచేసి కఫాశ్మకముకల వారలకు ఇయ్యవలయును.

మూ॥ భృజ్జైలాభ్యాం సమా నీలీ తై స్త్రివృత్తైశ్చ శర్కరా ।

చూర్ణం ఫలరసతౌద్రశక్తుభిస్తగ్ధణం పిచేత్ ॥ వాతపిత్తకఫాశ్మేషు గోగేష్వల్పానలేషు చ ॥ సరేషు సుకుమారేషు నిరపాయం విరే చనమ్ ॥39॥

అ॥ దాసెనచెక్క ఏలకులు వీనిని ఒక్కొక్క భాగమును, నీలిని రెండుభాగ ములుగను, తెగడను నాలుగు భాగములుగను, పంచదారను ఎనిమిదిభాగములుగను గ్రహించి చూర్ణముచేసి దానిమ్మపండ్లరసము లేనె సక్తుపిండి వీనితో తర్పణముగ వాతపిత్తక ఫవ్యాధులుకలవారిలకు మందాగ్ని కలవారిలకును సుకుమారులకును ఇచ్చి నచో బాగుగ విరేచనములగును.

మూ॥ శర్కరా త్రిఫలా శ్యామా త్రివృన్మాగధికా మధు । మోదకః సన్నిపాతోర్ధ్వర క్తపి త్తజ్వరాప్తహః ॥40॥

అ॥ పంచదార త్రిఫలములు నల్ల తెగడ తెల్ల తెగడ పిప్పళ్ళు లేనె వీనితో మోదకములను తయారుచేసి సన్నిపాతిములు ఊర్ధ్వగర క్తపిత్తము జ్వరము వీని యందు సేవింపవలయును.

మూ॥ త్రివృచ్ఛాణామతా స్తిస్రస్తిస్రశ్చ త్రిఫలాత్వచః । విడజ్జ త్కారపిప్పిల్యః శాణా స్తిస్రశ్చ చూర్ణితాః ॥ లిప్యతస్సర్పిర్మధుభ్యాం చ మోదకం వా గుడేన చ । భక్షయేన్నిష్పరీహారమేతచ్ఛోధనముత్త మమ్ ॥ గుల్మం ప్లిహోదరం శ్వాసం హలీమకమరోచకమ్ । కఫవాత కృతాంశ్చన్యాన్ వ్యాధీ నేతద్వ్యపోహతి ॥41॥

అ॥ తెగడను మూడుశాణములుగను, త్రిఫలములను మూడుశాణములుగను, వాయువిడంగములు యవత్కారము పిప్పళ్ళు వీనిని మూడుశాణములుగను గ్రహించి చూర్ణించి లేనె నెయ్యి వీనితో కలిపి పుచ్చుకొనవలయును. లేక బెల్లముతో కలిపి

మోదకములను చేసి పుచ్చుకొనవలయును. వికృతినికలిగింపవట్టియు శ్రేష్ఠమైనట్టియు విరేచనాషధముగ నుండును. గుల్మము స్తీహాదరము శ్వాస హలీమకము ఆరోచకము కఫముచేగాని వాతముచేగాని కలిగిన ఇట్టి ఇతరవ్యాధులు వీనిని నశింపజేయును.

మూ॥ విడజ్జపిప్పలీమూత్రతిఫలాధాన్య చిత్రకాన్ । మరిచేంద్రియ
వాజాజీపిప్పలీహస్తీపిప్పలీః ॥ లపణాన్యజమోదా చ చూర్ణితం కార్షికం
పృథక్ । తిలతైలత్రివృచ్చార్ణభాగౌ చాష్టపలోన్మితౌ ॥ ధాత్రీఫలరసప్ర
థాంస్త్రీన్ గుడార్ధతులాం తథా । పక్త్వా మృదగ్విన్వా ఖాదే ద్భద్రో
దుమ్బరోపమాన్ ॥ గుడాన్ కృత్వా, న చాన్యస్యాద్విహారాహరయ
న్త్రీణా । మద్దాగ్నిత్వం జ్వరం మూర్ఛాం మూత్రకృచ్ఛ్రిమరోచకమ్ ॥
అన్యస్నం గాత్రశూలం చ కాసం శ్వాసం భ్రమం క్షయమ్ । కుష్ఠా
ర్ఘః కామలామోహగుల్మోదరభగన్దరమ్ ॥ గ్రహణీం పాణ్డూరోగాంశ్చ
హన్యః పుంసవనాశ్చ తే । కల్యాణకా ఇతి ఖ్యాతాః సర్వేష్వృతుషు
యాగికాః ॥ 45 ॥

అ॥ వాయువిడంగములు త్రిఫలములు ధనియాలు చిత్రమాలము మిరియాలు
కొడిసెపాలవిత్తులు జీలకర్ర పిప్పళ్ళు గజపిప్పళ్లు పంచలవణములు అజామోదము
వీనిని ఒక్కొక్కక్కర్నముగను, నువ్వులనూనె తెగడ చూర్ణము వీనిని ఎనిమిదేసిపలము
లుగను, ఉశిరికపండ్లరసమును మూడుప్రస్థములుగను, బెల్లమును ఏబదిపలములుగను
గ్రహించి చిన్నమంటతో వండి రేగుకాయలంతగాని మేడికాయలంతగాని మోద
కములను చేసి ఆహారవిహారములయందు నియమము అక్కరలేకుండగనే పుచ్చుకొన
వలయును. అగ్నిమాంద్యము జ్వరము మూర్ఛ మూత్రకృచ్ఛ్రిము ఆరోచకము
నిద్రపట్టకుండుట అవయవశూల కాసన శ్వాస భ్రమ క్షయ కుష్ఠము అర్శస్సు
కామిర్లు మేహవ్యాధులు గుల్మము ఉదరవ్యాధులు భగందరము గ్రహణీవ్యాధిపాండు
రోగము వీనిని నశింపజేయును. పురుషసంతానమును కలిగించును. ఈకల్యాణక మోద
కములను అన్ని ఋతువులయందును ఉపయోగింపవచ్చును.

మూ॥ వ్యోషత్వకృత్రిముస్తైలావిడజ్జామలకాభయాః । సమ
భాగాభిషగ్ద్యాద్విగుణం చ మకూలకమ్ ॥ త్రివృతోఽష్టగుణం భా
గం శర్కరాయాశ్చ షడ్గుణమ్ । చూర్ణితం గుడికాః కృత్వా డ్రాదే
ణ పలసంమితాః ॥ భక్షయేత్కల్యముత్థాయ శీతం చాను పిబేజ్జలమ్ ।
మూత్రకృచ్ఛ్రి జ్వరే వమ్యాం కాసే శ్వాసే భ్రమే క్షమే । తాపే
పాణ్డూమయేఽల్పేఽగ్నా శస్తా నిర్వన్త్రీణాశినః । యోగః సర్వవిషా
ణాం చ మతః శ్రేష్ఠో విరేచనే ॥ మూత్రజానాం చ రోగాణాం విధిజ్ఞే

నావచారితః | నాశయేన్ముతజాన్ గోగాన్ కృష్ణాత్రేయేణ భాషితః ||

అ|| త్రికటుకములు దాసెనచెక్క ఆకుపత్రి తుంగగడ్డలు ఏలకులు వాయువి
డంగములు ఉళిరికకాయలు కరక్కాయలు వీనిని సమభాగములుగను, దంతిని రెండు
రెట్లుగను, తెగడను ఎనిమిదిరెట్లుగను, పంచదారను ఆరురెట్లుగను గ్రహించి చూ
ర్ణించి తేనెతో పలపరిమితిగల మోదకములను చేయవలయును. ప్రాతఃకాలమునందు
సేవించి చన్నిటిని త్రాగవలయును. మూత్రకృచ్ఛము జ్వరము వాంతి కాస శ్వాస
భ్రమ తీయ తాపము పొందురోగము అగ్నిమాంద్యము వీనియందు ఆహారనియమము
లేకుండగనే సేవింపవచ్చును. సమస్తమగు విషకారములయందును విరేచనము నిమి
త్తము శ్రేష్ఠముగ నుండును. విధిప్రకారముగ నుపయోగించినచో సమస్తమగు
మూత్రజవ్యాధులను నశింపజేయును. కృష్ణాత్రేయునిచే చెప్పబడినది.

మూ|| త్రివృత్పలం ద్విప్రస్ఫుటం పథ్యా ధాన్యోగుబూకయోః |
ద్రాక్షాధాత్యురుబూకానాం ప్రస్ఫుటౌ వా త్రివృత్పలమ్ | దశ తా
న్మోదకాన్ కుర్యాదీశ్వరాణాం విరేచనమ్ || 5 ||

అ|| ఒక పలము తెగడ నాలుగుపలముల కరక్కాయలు రెండుపలముల ధని
యాలు రెండుపలముల ఆముదపువేళ్ళు వీనినిగాని ద్రాక్షపండ్లు ఉళిరికకాయలు ఆము
దపు వేళ్ళు ఇవి నాలుగుపలములు తెగడ ఒకపలము వీనినిగాని గ్రహించి పది మోద
కములను చేసి సుకుమారులకు విరేచనము నిమిత్తము ఇయ్యవలయును.

మూ|| త్రివృద్ధైమవతీ శ్యామా నీలినీ హస్తవిప్పలీ || సమూలా
పిప్పలీ ముస్తమజమోదా దురాలభా | క్షార్వికం నాగరపలం గుడస్య
పలవింశతిమ్ || చూర్ణితం మోదకాన్కుర్యాదుదుమ్బరఫలోపమాన్ |
హిజుసౌవర్చలవ్యోషయమానీబిడ జీరకైః || వచాజగన్ధాత్రిఫలాచవ్య
చిత్రకధాన్యకైః || మోదకాన్ వేష్టయేచ్ఛార్ణైస్తాన్ సతుమ్బురుదాడి
మైః | త్రికవంక్షణ హృద్వస్త్రీకోష్ఠార్కః స్త్రీహాళూలినామ్ | హిక్కాకా
సారుచిశ్వాస కఫోదావర్తినాం శుభాః || 56 ||

అ|| తెల్ల తెగడ కరక్కాయ నల్ల తెగడ నీలి గజపిప్పళ్ళు మోడి పిప్పళ్ళు తుంగ
గడ్డలు అజామోదము దూలగొండి వీనిని ఒక్కొక్క కర్ణముగను శుంఠిని నాలుగు
పలములుగను గ్రహించి చూర్ణించి ఇరువది పలముల బెల్లమును కలిపి మేడికాయల
పరిమాణముగ మోదకములను చేయవలయును. ఇంగువ సౌవర్చల లవణము త్రికటుక
ములు కురాసానివాము బిడాలలవణము జీలకర్ర వస అజామోదము త్రిఫలములు
చవ్యము చిత్రమూలము ధనియాలు తుంబురులు దానిమ్మ బెరళ్ళు వీని చూర్ణమును
ఆ మోదకములమీద చల్లి సేవించినయెడల త్రికప్రదేశము గజ్జలు హృదయము వస్త్రీ
ప్రదేశము కోష్ఠము అర్కస్సు స్త్రీహా వీనియందలిశూలను హరించును మరియు ఎక్కిళ్ళు

వస్తు అరుచి అనూసము కఫవ్యాధులు ఉదానర్తము వీనిని నశింపజేయును.

మూ॥ త్రివృతాం కౌటజం బీజం పిప్పలీం విశ్వభేషజమ్ | ఔద్ర
ద్రాక్షారసోపేతం వర్షాస్వేత ద్విరేచనమ్ || త్రివృద్ధిరాలభా ముక్తా
శర్కరోదీచ్య చందనమ్ || ద్రాక్షామ్బునా సయప్త్యా హ్వ సాతలం జల
దాత్యయే || త్రివృతాం చిత్రకం పాతా మజాజీ సరలం వచామ్ |
స్వర్ణదుగ్ధీం చ హేమస్తే పిప్ట్యా తూష్ణామ్బునా పిబేత్ || శర్కరా
త్రివృతా తుల్యా గ్రీష్మకాలే విరేచనమ్ || త్రివృతాం త్రాయతీ
రాధాం సాతలా కటు రోహిణీమ్ || స్వర్ణక్షీరీం చ సంచూర్ణ్య గో
మూత్రే భావయేత్క్రిహమ్ | ఏష సర్వర్తుకో యోగః స్నిగ్ధానా
మలదోషహృత్ || దురాలభా త్రివృచ్ఛామా వత్సకం హస్తిపిప్పలీ |
నిలిసి త్రి ఫలాముస్తా కటుకా చ సుచూర్ణితమ్ || సర్పిగ్నాసరిసోష్ణా
మ్బుయుక్తం పాణితలం తతః | పిబేత్సుశితమం హ్యేతద్రాక్షాణామపి
శస్యతే || 63 ||

అ॥ తెగడ కొడిసెపాళివిత్తులు పిప్పళ్లు శు.తి వీనిని తేనె ద్రాక్షపండ్లరసము
వీనితో వర్షాకాలమునందు విరేచనము నిమిత్త మియ్యవలయును. తెగడ దూలగొండి
తుంగ గడ్డలు పంచదార వట్టివేళ్ళు చందనము అతిమధురము సంబరేణు వీనిని ద్రాక్ష
పండ్లరసముతో శరదృతువునం దియ్యవలయును. తెగడ చిత్రమూలము చిరుబొద్ది జీల
కర్ర సరళ దేవదారు వన స్వర్ణక్షీరి వీనిని నూరి వేడినీటితో హేమంతయుతువునందు
పుచ్చుకొనవలయును. పంచదార తెగడ వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి గ్రీష్మ
యుతువునందు పుచ్చుకొనవలయును. తెగడ కలుకానుగ ఉళిరిక సంబరేణు కటుక
రోహిణి స్వర్ణక్షీరి వీనిని చూర్ణించి గోమూత్రమునందు మూడురోజులు భావనచేయ
వలయును. స్నిగ్ధుడుగ నున్నవానికి దీనిని సమస్త యుతువులయందును మలదోషము
హరించు నిమిత్త మియ్యవలయును. దూలగొండి తెల్లతెగడ నల్లతెగడ కొడిశపాల
విత్తులు గజపిప్పళ్ళు నీలి త్రిఫలములు తుంగగడ్డలు కటుకరోహిణి వీనిని చూర్ణించి
ఘృతము మాంసరసము వేడినీళ్ళు వీనితో కర్ష పరిమితిగ నిచ్చినయెడల శుఖముగ
విరేచనము లగును. ఇది రూక్షశరీరము కలవారలకుగూడ హితకరముగ నుండును.

మూ॥ త్ర్యాషణం త్రిఫలా హింజు కార్షికం త్రివృతాపలమ్ |
సౌవర్చలార్ధకర్షం చ పలార్ధం చాప్లువేతసాత్ || తచ్ఛూర్ణం శర్క
రాతుల్యం మద్యేనాష్లేన వా పిబేత్ | గుల్మపార్శ్వార్తినుశ్చిద్ధం జీరే
చాద్యా ద్రసాదనమ్ || 64 ||

అ॥ త్రికటుకములు త్రిఫలములు ఇంగువ వీనిని ఒక్కొక్క కర్షముగను, తెగ
వను ఒకపలముగను, సౌవర్చలవణము అర్ధకర్షముగను, పుల్లప్రబ్బలిని అర్ధపలముగను
గ్రహించి చూర్ణించి అచార్ణముతో సమానముగ పంచదారను కలిపి మద్యముతో

గాని పుల్లనిపండ్లరసముతోగాని పుచ్చకొనినయెడల గుల్మమును, పార్శ్వశూలయు నశించును. ఈ బౌషధము జీర్ణమైనపిదప మాంసరసముతోగూడినఆహారమునుభుజింప వలయును.

మూ॥ సప్తలాం త్రిఫలాం దన్తి త్రివృతాం వ్యోషసైష్ఠ
వమ్ కృత్వా చూర్ణం తు సప్తాహం భావ్యమానులకీరసే । తద్వ్యో
జ్యం తర్పణే యూషే పిశితే రాగయుక్తిషు ॥66॥

అ॥ సంబరేణు త్రిఫలములు దంతి తెగడ త్రికటుకములు సైంధవలణము వీనిని చూర్ణించి ఉశిరికపండ్లరసముతో ఏడురోజులు భావనచేసిదీనినితర్పణమునందునుయూ షమునందును మాంసరసమునందును రాగషాడవమునందును ఉపయోగింప వలయును.

మూ॥ తుల్యాస్తుం త్రివృతాకల్కసిద్ధం గుల్మహారం ఘృతమ్॥
మూలం శ్యామాత్రివృతయోః పచేదామలక్తైః సహ । జలే తేన
కషాయేణ పక్త్వా సర్పిః పిబేన్నరః ॥ శ్యామాత్రివృత్కషాయేణ సిద్ధం
సర్పిః పిబే త్తథా సాధితం వా పయస్తాభ్యాం సుఖం తేన విరిచ్యతే॥67॥

అ॥ సమానపరిమితిగల పుల్లనిపండ్లరసముతోడను తెగడయొక్క కల్కము తోడను తయారు కాబడిన ఘృతము గుల్మమును హరింపజేయును. నల్లతెగడ తెల్లతెగడ వీనియొక్క వేళ్ళను ఉశిరికపండ్లతోగూడ జలమునందు కాచి ఆకషాయముతో ఘృతమును తయారుచేసి సేవింపవలయును. నల్లతెగడ తెల్లతెగడవీనియొక్క కషాయముతో ఘృతమును తయారుచేసి పుచ్చకొనినవలయును. నల్లతెగడ తెల్లతెగడ వీనితో కాచబడిన పాలు సుఖముగ విరేచనములను చేయును.

మూ॥ త్రివృన్ముష్టింస్తు సనఖానష్టా ద్రోణే జలే పచేత్ । పాద
శేషం కషాయం తం శీతం గుడతులాయుతమ్ ॥ స్నిగ్ధే స్థాప్యం ఘృతే
క్షౌద్రపిప్పలీఫలచిత్రకైః । ప్రలిప్తే విధినామాసం జాతం తన్మాత్రయా
పిబేత్ ॥ గృహణీషాణ్ణురోగఘ్నం గుల్మశ్వయధునాశనమ్ । సురాం వా
త్రివృతాయోగకిణ్వాం తత్కౌఠ్యధసంయుతమ్ ॥7॥

అ॥ ఎనిమిది పిడికెళ్ళ తెగడను ఒకద్రోణముజలమునందు నాలుగవవంతుమిగులు నట్లుకాచి చల్లారినపిదప ఆకషాయమునందు నూరుపలములబెల్లమును కలిపి చమురుతో మాగినట్టియు తేనె పిప్పళ్ళు మ్రంగకాయలు చిత్రమూలము వీనితో పూయబడినట్టియు కుండయందుంచి విధిప్రకారము ఒకమాసముంచి తయారైనపిదప తగుపరిమితిగ్రతాగినయెడల గ్రహణీవ్యాధి పొందురోగము గుల్మము శోఫ ఇవి నశించును. తెగడ కషాయముతోడను తెగడకల్కముతోడను కూడిన మద్యమును గ్రతాగవలయును.

మూ॥ యవైః శ్యామాత్రివృత్కౌఠ్యధస్విన్నైః కల్మాషమమ్భ
నా । ఆసుతం షడహం పల్లే జాతం సౌవీరకం పిబేత్ ॥ భృష్టాన్ వా

సతుషాన్ యుజ్జాన్యవాంస్త చూర్ణసంయుతాన్ । ఆసుతానమ్భసాత
ద్వత్విభేజ్జాతం తుషాదకమ్ ॥74॥

అ॥ నల్లతెగడ తెల్లతెగడ వీనియొక్క కషాయముతో స్వేదనము చేయబడిన
(ఉడికింపబడిన) యవలను మెత్తగనూరి నీటియందు కలిపి కుండలోబోసి సంధిబంధన
ముచేసి ధాన్యపురాశియందుంచి ఆరరోజులైనపిదప తయారైన ఆసౌఖీరకమును త్రాగ
వలయును. వేయింపబడినట్టియు పొట్టుతోకూడినట్టియు నలియగొట్టబడినట్టియు యవ
లను తెగడచూర్ణముతోగూడ నీటియందుకలిపి పూర్వమునందువలెనే చేసి తయారైన
పిదప ఆ తుషాదకమును త్రాగవలయును.

మూ॥ తథా మదనకల్పోక్తాన్ ఖాణ్డవాదీన్ పృథగ్దశ । త్రి
వృచూర్ణరేన సంయోజ్య విరేకార్థం ప్రయోజయేత్ ॥75॥

అ॥ మదనకల్పమునందు జెప్పబడిన ఖాండవము మొదలగు పదిఁటిని తెగడ
చూర్ణముతో తయారుచేసి విరేచనముల నిమిత్తము నుపయోగింపవలయును.

మూ॥ త్వక్శరామ్రాతక దాడిమైలాసితోపలామాక్షికమా
తుల్యజైః । మద్వైస్తథాఽన్యైశ్చ మనోనుకూలై ర్యుక్తాని దేయాని
విరేచనాని ॥ శీతామ్బునా పీతవతశ్చ తస్య సిఙ్గేచ్ఛన్ముఖం ఛర్దివిఘాత
హేతోః । హృద్యాంశ్చ మృత్పష్ప ఫలప్రవాలా నన్యాంశ్చ దద్యా
దుపజిఘ్రణార్థమ్ ॥

అ॥ విరేచనౌషధములు పుచ్చుకొనునపుడు వాంతియైనయెడల దా నెనచెక్క
నాగ కేసరములు రాచమామిడి దానిమ్మ ఏలకులు పటిక బెల్లము తేనె మాదీఫలము
మద్యములు మనస్సున కిష్టమైన ఇట్టి ఇతరములు వీనితో నియ్యవలయును. చన్నిటితో
ముఖముమీద చల్లవలయును. మనస్సున కిష్టములైన మన్ను పుష్పములు ఫలములు
చిగుళ్ళు వీనిని ఇట్టి ఇతరములను ఆఘ్రూణింప జేయవలయును.

అధ్యాయ సంగ్రహము.

మూ॥ ఏకోఽష్టాదిభిరష్టై చ దశద్వా సైష్ఠవాదిభిః । మూ
త్రేఽష్టాదశ యష్ట్యై ద్వా జీవకాదా చతుర్దశ ॥ క్షీరాదా సప్త లే
హేఽష్టై చత్వారః సితయాఽపిచ । పానకాదిషు పఞ్చైవ షడ్వత్
పఞ్చ మోదకాః ॥ చత్వారశ్చ ఘృతక్షీరే ద్వా చూర్ణే తర్పణే త
థా । ద్వా మద్యే కాఞ్చికే ద్వా చ దశాన్యే ఖాడవాదిషు ॥ శ్యామా
యాస్త్రి వృతాయాశ్చ కల్పేఽస్మి న్నముదాహృతమ్ । శతం దశో
త్తరం సిద్ధం యోగానాం పరమర్షిణా ॥81॥

ఇత్యగ్ని వేశికృతే తస్త్రే చరకప్రతి సంస్కృతే కల్పస్థానే
శ్యామాత్రివృత్కల్పో నామ సప్తమోఽధ్యాయః ॥

అ॥ ఈశాన్యామాత్రవృత్కల్పాధ్యాయమునందు శాంజికము మొదలగువానితో తొమ్మిదియు, సైంధవలవణము మొదలగువానితో పండ్రెండును, గోమాత్రముతో పదునెనిమిదియు, ఆతిమధురముతో రెండును, జీవకము మొదలగువానితో పక్షునాలుగును, పాలు మొదలగువానితో ఏడును, లేహరూపమున ఎనిమిదియు, పంచదారతో నాలుగును, పానకము మొదలగువానిరూపమున అయిదును, ఋతువులననుసరించి ఆరును, మోదకరూపమున అయిదును, పుతరూపమున మూడును. పాలతో నొకటియు, తర్పణచూర్ణరూపమున రెండును, మద్యరూపమున రెండును, శాంజికరూపమున రెండును, ఖాండవాదులతో పదియు ఇట్లు నూటపదియొగములు చెప్పబడినవి.

ఇవిధంబున, శ్రీపాదోపనామక కృష్ణమూర్తిశాస్త్రిప్రణీతంబైన చరకదీపిక యనెడి చరకసంహితా వ్యాఖ్యానమునందు శాన్యామాత్రవృత్కల్ప మనెడు సప్తమాధ్యాయము సమాప్తము.

—0—

అష్టమాధ్యాయము.

మూ॥ అథాత శ్చతురజ్జులకల్పం వ్యాఖ్యాన్యామ్ ॥1॥
అ॥ పిమ్మట చతురంగులకల్పమును చెప్పబోవుచున్నాము.
మూ॥ ఇతి హ స్మాహ భగవా నా త్రేయః ॥2॥
అ॥ అని భగవంతుడగు ఆత్రేయుడు చెప్పెను.

రేలయొక్క పర్యాయపదములు - గుణములు.

మూ॥ ఆరగ్వధో రాజవృక్షః శమ్పాక శ్చతురజ్జులః । ప్రగ్రహః కృతమాలశ్చ కర్ణికారోఽవఘాతకః॥ జ్వరహృద్రోగవాతాస్య గుదావర్తాదీరోగిషు । రాజవృక్షోఽధికం పథ్యో మృదుర్మధురశీతలః॥ బాలే వృద్ధే య తే క్షీణే సుకుమారే చ మానవే యోజ్యో మృద్వన పాయిత్యా ద్విశేషా చ్చతురజ్జులః ॥5॥

అ॥ ఆరగ్వధ, రాజవృక్ష, శంపాక, చతురంగుల, ప్రగ్రహ, కృతమాల, కర్ణికార, అవఘాతక అనునివి రేలకు పర్యాయపదములుగ నుండును. జ్వరము హృద్రోగము వాతరక్తము ఉదావర్తము మొదలగువ్యాధులయందు రేల మిక్కిలి హితకరమైనదిగ నుండును. మృదుగుణమును మధురరసము శీతవీర్యమును కలదిగ నుండును. రేల మృదుగుణముకలదియు అపాయమునుచేయనిదియు అగుటవలన బాలురు వృద్ధు

లు ఉరఃక్షతముగలవారలు క్షీణించినవారలు సుకుమారులు వీరలకు విశేషించి ఇత్యు వలయును.

మూ॥ ఫలకాలే పరిణతం ఫలం తస్య హరేన్బుధః । తేషాం
గుణవతాం జాతం సికతాసు నిధాపయేత్ ॥ సప్తరాత్రాత్సముద్భుత్య
శోషయేదాతపే భిషక్ । తతో మజ్జాన ముద్భుత్య శుచౌ భాణ్డే నిధాప
యేత్ ॥7॥

అ॥ సకాలమునందుఫలించినట్టియు బాగుగ పండినట్టియు శ్రేష్ఠములైనట్టియు
రేలపండ్లను గ్రహించి ఇసుకయందువీడు రోజు లుంచి ఎండయందెండించి వాని
నుండి గుజ్జనుతీసి ఆగుజ్జను పరిశుభ్రమగు పాత్రయందు జాగ్రత్త చేయవలయును.

మూ॥ ద్రాక్షారసయతో దేయో దాహోదావర్తపీడితే । చ
తుర్ద్వర్షముభే బాలే యావద్ద్వాదశవార్షికే ॥3॥

అ॥ రేలగుజ్జను ద్రాక్షపండ్లరసముతోకలిపి నాలుగుసంవత్సరములు మొదలు
పండ్రెండుసంవత్సరములవరకు వయస్సుగల బాలురకు తాపమును ఉదావర్తమును
కరిగినపుడు ఈయవలయును.

మూ॥ చతురంగులమజ్జస్తు ప్రసృతం వాఽథ వాఽఞ్జలిమ్ । సు
రామణ్డేన సంయుక్త మథ వా కోలశీధునా॥ దధిమణ్డేన వా సమ్యగ్రసే
నామలకస్య వా । కృత్వా శీతకషాయం తం పిబేత్పవీర కేణ వా ॥
త్రివృతో వా కషాయేణ మజ్జకల్కంతథా పిబేత్ । తథా బిల్వకషా
యేణ లవణక్షౌద్రసంయుతమ్ ॥1॥

అ॥ రేలగుజ్జను రెండుపలములుగ గాని నాలుగుపలములుగ గాని గ్రహించి
సురామద్యముయొక్క తేటతోగాని రేళుపండ్లతో తయారుచేయబడినశీధున నెడిమద్య
ముతోగాని పెరుగుమీదితేటతోగాని ఉశిరికపండ్లరసముతోగాని ఈయవలయును.
ఈగుజ్జయొక్కశీతకషాయమును సోపీరకమనెడి మద్యముతో నియ్యవలయును. తెగ
డక షాయమునందుగాని లొద్దుగ కషాయమునందుగాని రేలగుజ్జను కలిపి యందు
సైంధులవణమును తేనెను చేర్చి ఈయవలయును.

మూ॥ కషాయేణాథ వా తస్య త్రివృచ్ఛార్ణం గుడాన్వితమ్ ।
సాధయిత్వా శనైర్రేహం లేహయేన్మాత్రయా నరమ్ ॥2॥

అ॥ రేలగుజ్జకషాయమును తెగడచ్ఛార్ణమును బెల్లమును గ్రహించి లేహమును
మెల్లగవండి తగుపరిమితిగ నీయవలయును.

మూ॥ చతురంగులసిద్ధాద్వా క్షీరాద్యదుది యాద్భుతమ్ । మజ్జా
కల్కేన ధాత్రీణాం రసే తత్సాధితం పిబేత్ ॥ తదేవ దశమాలస్య

కల్పతానాం యవస్య చ । కషాయే సాధితం సర్పిః కల్కైః శ్యామా
దభిః పిబేత్ ॥14॥

అ॥ రేలగుజ్జతో కాచబడిన పాలనుండిజనించిన ఘృతమును, రేలగుజ్జకల్కము
ఉళిరికపండ్లక సము వీనితోగాని దశమూలముల యొక్కయు ఉలవల యొక్కయు
యవలయొక్కయు కషాయము నల్ల తెగడ మొవలగు తొమ్మిదింటియొక్క కల్కము
వీనితోగాని తయారుచేసి యియవలయును.

మూ॥ దస్తీక్వాథేఽఞ్జలిం మజ్జః శమ్పాకస్య గుడస్య చ ।
దత్వా మాసార్ధ మాసస్థ మరిష్టం పాయయేత్ చ ॥15॥

అ॥ దంతిక పాయమునందు నాలుగుపలముల పరిమితిగల రేలగుజ్జను బెల్లమును
కలిపి ఒకటిన్నరమాసముంచి అరిష్టముగ తయారైనపిదప నీయవలయును.

మూ॥ యస్య యత్పాన మన్నం చ హృద్యం స్వాద్యపి వా
కటు ॥ లవణం వా భవేత్తేన యుక్తం దద్యాద్విరేచనమ్ ॥16॥

అ॥ తీపి కారము ఉప్పు వీనిలో ఏది ఎవరికి ఇష్టముగనుండునో అట్టి రుచిగల
అన్న పానములతో విరేచనౌషధముల నియ్యవలయును.

అధ్యాయ సంగ్రహము.

మూ॥ ద్రాక్షారసే సురాశీధ్వో ర్ద్ధ్ని చామలకీరసే । సౌవీరకే
కషాయే చ త్రివృతో బిల్వకస్య చ ॥ తేహేఽరిష్టే ఘృతే ద్వే చ
యోగా ద్వాదశవర్తితాః । చతురజ్జుల కల్పేఽస్మి న్సుకుమారాః ప్రకీ
ర్తితాః ॥.8॥

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తస్త్రే చరకప్రతి సంస్కృతే కల్పస్థానే చతు
రజ్జులకల్పో నామాష్టమోఽధ్యాయః ॥

అ॥ ఈ చతురంగుల కల్పాధ్యాయమునందు ద్రాక్షారసము సురామండము శీధు
వనెడిమద్యము పెరుగుమిడితేట ఉళిరికపండ్లరసము సౌవీరక మద్యము తెగడకషా
యము లొద్దుగకషాయము వీనితో నొక్కొక్కటియు, తేహరూపమున ఒకటియు,
అరిష్టరూపమున ఒకటియు, ఘృతరూపమున రెండును ఇట్లు పండ్రెండు యోగములు
చెప్పబడినవి.

ఇవ్విధంబున శ్రీపాదోపనామక కృష్ణమూర్తిశాస్త్రిప్రణీతంబైన చరకదీపిక
యనెడి చరకసంహితా వ్యాఖ్యానమునందు చతురంగులకల్ప మనెడు
అష్టమాధ్యాయము సమాప్తము.

నవమాధ్యాయము.

మూ॥ అథాత త్తిల్వకకల్పం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥1॥

అ॥ పిమ్మట తిల్వకకల్పమును చెప్పబోవుచున్నాము.

మూ॥ ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః ॥2॥

అ॥ అని భగవంతుడగు ఆత్రేయుడు చెప్పెను.

లోద్దుగయొక్క పర్యాయపదములు.

మూ॥ తిల్వక స్తు మతో లోద్రో బృహత్పత్ర స్తిరీటకః॥

అ॥ తిల్వక, లోద్ర, బృహత్పత్ర, తిరీటక అనునవి లోద్దుగకు పర్యాయపదములుగ నుండును.

మూ॥ తస్య మూలత్వచం శుష్కమన్త్యల్కలవర్జితమ్ ।
చూర్ణయేత్తు త్రిధా కృత్వా ద్వా భాగా శోఛితయేత్తతః॥ లోద్రస్యై
వ కషాయేణ తృతీయం తేన భావయేత్ । భాగం తం దశమూలస్య
పునః క్వాఢేన భావయేత్ । శుష్కం చూర్ణం పునః కృత్వా తత
ఊర్ధ్వం ప్రయోజయేత్ ॥5॥

అ॥ లోద్దుగ వేళ్ళయొక్కపట్టను గ్రహించి ఎండించి లోపలనున్న పీచును తీసి వేసి చూర్ణమును చేసి మూడుభాగములుగ చేయవలయును. రెండుభాగముల చూర్ణమును గ్రహించి లోద్దుగకషాయమునందు కలిపి ఒడియగట్టవలయును. మూడవభాగమును గ్రహించి ఆఒడియగట్టిన రసముతో భావనచేసి దశమూలకషాయముతో మరల భావనచేయవలయును. పిదప ఎండించి మెత్తగచూర్ణించి జాగ్రతచేసి ఉపయోగింపవలయును.

మూ॥ డధిమణ్డసురామణ్డమూతైర్బిదరశీధునా । రసేనామల
కానాం వా తతః పాణితలం పిబేత్ ॥6॥

అ॥ పెరుగుమీదితేట సురామద్యముయొక్క తేట గోమూత్రము రేగుపండ్లతో తయారుకాబడిన శీధుమద్యము ఉళిరికపండ్లరసము వీనిలో దేనితోనైనను ఆ చూర్ణమును కర్ష పరిమితిగ పుచ్చుకొనవలయును.

మూ॥ సురాం లోద్రకషాయేణ జాతాం పక్షుస్థితాం పిబేత్ ।
మేషశృఙ్గ్యభయాకృష్టాచిత్రకైః సలిలేశృతే ॥ మరుజాన్ సునుయా
త్తచ్చ జాతం సోవీరకం యదా । భవేదజ్వలినా తస్య లోద్రకల్కం
పిబేత్తదా॥ దస్తీచిత్రకయోద్ధోజే సలిలస్యాథకం పృథక్ । సము

త్యాగ్య గుడప్యై కాం తులాం లోద్రస్య చాష్టలిమ్ || ఆవపే త్తత్ప
రం పతౌన్మద్యపానాం విరేచనమ్ | తిల్యకస్య కషాయేణ దశకృత్వః
సుభాషితామ్ | మాత్రాం కమ్పిల్లకప్యైవ కషాయేణ పునః
పిబేత్ || 10 ||

అ|| సురయ నెడిమద్యమును లొద్దుగకషాయమును కలిపి పదునైదుదినములుంచి
తయారైనపిదప త్రాగవలయును. దుష్టుపు కరక్కాయలు పిప్పళ్ళు చిత్రమూలము
వీనియొక్క కషాయమునందు వేయించిన యవలయొక్క చూర్ణమును కలిపి సోవీరక
మద్యమునుగ తయారుచేసి నాలుగుపలముల పరిమితిగల యాసోవీరకముతో లొద్దుగ
కల్కమును పుచ్చుకొనవలయును. దంతిని చిత్రమూలమును ఒక్కొక్క ఆధకముగ
గ్రహించి ఒక్కొక్కద్రోణముజలమునందు ప్రత్యేకముగ కషాయములను కాచి ఆ
రెండింటినికలిపి అందు నూరుపలముల బెల్లమును నాలుగుపలముల లొద్దుగ చూర్ణమును
కలిపి పదునైదురోజులుంచి తయారైనపిదప మద్యపానమలవాటుకలవారలకు విరేచ
నము నిమిత్తము ఇయ్యవలయును. లొద్దుగకషాయముతో పదిసారులు భావనచేయ
బడిన లొద్దుగ చూర్ణమును కంపిల్లక కషాయముతో పుచ్చుకొనవలయును.

మూ|| చతురజ్జులకల్పేన లేహోఽన్యః కార్య ఏవ చ || త్రిఫ
లాయాః కషాయేణ ససర్పిర్మధుషాణితః | లోద్రచూర్ణముతః సిద్ధో
లేహః శ్రేష్ఠో విరేచనే|| తిల్యకస్య కషాయేణ కల్కేన చ సశర్కరః |
సఘృతః సాధితో లేహః స చ శ్రేష్ఠో విరేచనే || 3 ||

అ|| లొద్దుగకషాయమును తెగడచూర్ణమును బెల్లమును గ్రహించి లేహమునుగ
తయారుచేయవలయును. త్రిఫలాకషాయము ఘృతము తేనె చెరుకుపాకము లొద్దుగ
చూర్ణము వీనిని గ్రహించి లేహమునుగ తయారుచేయవలయును. లొద్దుగకషాయము
లొద్దుగకల్కము పంచదార నెయ్యి వీనినిగ్రహించి లేహమునుతయారుచేయవలయును.

మూ|| అష్టాష్టా త్రివృతాదీనాం ముష్టింశ్చ సనఖాన్ పృథక్ |
దోణేఽపాం సాధయేత్పానశేషే ప్రస్థం ఘృతాత్పచేత్ || పిష్టైస్తై
రేవ బిల్వాంశైః సమాత్రలవణైర్భిషక్ | తతో మాత్రాంపిబేత్కా
లే శ్రేష్ఠమేతద్విరేచనమ్|| లోద్రకల్కేన మాత్రామ్లలవణైశ్చ పచే
ద్భృతమ్ | చతురజ్జులకల్పేన సర్పిషీ ద్వే చ సాధయేత్ || 6 ||

అ|| తెగడ మొదలగుతోమ్మిదివస్తువులను ఎనిమిదేసిపిడి కళ్ళచొప్పున గ్రహించి
ఒకద్రోణముజలమునందు నాలుగవవంతు మిగులునట్లు కాచి అందు ఘృతమును ఒక
ప్రస్థముగను, పూర్వద్రవ్యములయొక్క కల్కము గోమూత్రము నైంధవలవణము
వీనిని ఒక్కొక్కపలముగను కలిపి తయారుచేసి యాఘృతమును తగుపరిమితిగ సకా
లమునందు సేవించినచో విరేచనములు బాగుగనగును. లొద్దుగకల్కము గోమూ

త్రము పుల్లనిరసము సైంధవలవణము వీనితోకూడ ఘృతమునుతయారు చేయవలయును. కలతో చెప్పబడినవిధముననే లాద్దుగతో రెండువిధములగు ఘృతములను తయారు చేయవలయును.

అధ్యాయ సంగ్రహము.

మూ॥ పఞ్చ దధ్యాదిభిస్త్వేకా సురా సావీర కేణ చ । ఏకోఽరిష్టస్థా యోగ ఏకః కమ్పిల్ల కేన చ ॥ లేహస్త్రయో ఘృతేనాపి చత్వారః సప్రదశిన్తాః । యోగాస్తే లోద్రమూలానాం కల్పే షోడశ దశిన్తాః ॥18॥

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తస్మై చరకప్రతిసంస్కృతే కల్పస్థానే తిల్వకకల్పో నామ నవమోఽధ్యాయః ॥

అ॥ ఈతిల్వక కల్పాధ్యాయమునందు పెరుగుమీడి తేట మొదలగువానితో నైదును, సురతోనొకటియు, వీరకరూపమున నొకటియు, అరిష్టరూపముననొకటియు, కంపిల్లకముతో నొకటియు, లేహరూపమున మూడును, ఘృతరూపమున నాలుగును ఇట్లు పదునారుయోగములు చెప్పబడినవి.

ఇవిధంబున, శ్రీపాదోపనామక కృష్ణమూర్తిశాస్త్రీ ప్రణీతంబైన చరకదీపిక యనెడి చరకసంహితా వ్యాఖ్యానమునందు తిల్వకకల్ప మనెను నవమాధ్యాయము సమాప్తము.

— * —

నవమాధ్యాయము.

మూ॥ అథాత స్సుధాకల్పం వ్యాఖ్యాన్యాయః ॥ ॥

అ॥ పిమ్మట స్సుధాకల్పమును చెప్పబోవుచున్నాము.

మూ॥ ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్త్రేయః ॥2॥

అ॥ అని భగవంతుడగు ఆత్మేయుడు చెప్పెను.

మూ॥ విరేచనానాం సర్వేషాం సుధా తీక్షణతమా మతా । సజ్ఘాతం తు భినత్త్యాశు దోషాణాం కష్టవిభ్రమా ॥ తస్మాన్నైషా మృదా కోషే ప్రయోక్తవ్యా కదాచన । న దోషనిచయే చాల్పే సతిమార్గ పరికమే ॥.॥

అ॥ సమస్త విరేచనద్రవ్యములలోను జేముడు మిక్కిలి తీక్షణగుణముకలదిగ నుండును. దోషసముదాయమును వెంటనే భేదించును. కష్టసాధ్యములైన వికారములను

కలిగించును. అందువలన మృగకోష్ఠముకలవారలకు ఒకానొకప్పుడును ఈయకూడదు. మరియు స్వల్పదోషము కలవారలకు ఈయకూడదు. ఇతర విరేచనద్రవ్యములున్నచో దీని నియ్యకూడదు.

మూ॥ పాణ్డురోగోదరే గుల్మే కృష్ణే దూషీవిషార్ది తే । శ్వయ
శ్చ మధుమేహే చ దోషవిభ్రాంతచేతసి॥ రోగై రేషంవిధైర్గ్రస్తా జ్ఞా
త్వా సప్రాణమాతురమ్ । ప్రయోజయేన్మహావృక్షం సమ్యక్ స హ్య
వచారితః । సద్యో హరతి దోషాణాం మహాంతమపి సంచయమ్ ॥6॥

అ॥ పాండురోగము ఉదరవ్యాధి గుల్మము కృష్ణము దూషీవిషము శోష మధు
మేహము ఉన్మాదము వీనియందును ఎట్టి ఇతరవ్యాధులయందును రోగి బలవంతుడుగ
నున్నచో బాగుగ వాలోచించి జెముడును ప్రయోగింపవలయును. అధికముగ దోష
సమాదాయమునుగూడ వెంటనే హరింపజేయును.

మూ॥ ద్వివిధస్స మతో యశ్చ బహుభిశ్చైవ కణ్డకైః ॥ సుతీ
క్ష్ణైః కణ్డకై రలైః ప్రవరో బహుకణ్డకః । స నామ్నా స్సుగ్గుడానన్దా
సుధా నిస్త్రిశ పత్రకః ॥ తం విపాట్యాహరేత్ క్షీరం శస్త్రేణ మతి
మాన్ భిషక్ । ద్వివర్షం వా త్రివర్షం వా శిశిరాస్తే విశేషతః ॥ ॥

అ॥ జెముడు అధికముగను తీక్షణముగను నున్న ముళ్ళుగలదనియు తక్కువముళ్ళు
గలదనియు రెండువిధములుగ నుండును. వానిలో అధికముగ ముళ్ళుగలది శ్రేష్ఠమైన
దిగనుండును. స్నుక్, గుడ, ఆనంద, సుధ, నిస్త్రింశపత్రక అనునివి జెముడుయొక్క
పర్యాయపదములుగ నుండును. రెండుగాని మూడుగాని సంవత్సరముల వయస్సుగల
జెముడును తరుచు శిశిరముతువుయొక్క అంతమునందు కత్తితో చీల్చి పాలను
గ్రహింపవలయును.

మూ॥ బిల్వాపీనాం బృహత్యాశ్చ కణ్డకార్యాస్త దైకశః ।
కషాయం తం సమాశేన కృత్వాఽజ్గరేషు శోషయేత్ ॥ తతః కో
లసమాం మాత్రాం పిబేత్సోవీరకేణ వా । తుషోదకేన కోలానాం
రసేనామలకస్య చ । సురయా దధిమణ్డేన మాతులుజ్జరసేన వా ॥1॥

అ॥ బిల్వాదిపంచమాలములు పెదవాకుడు చినవాకుడు వీనిని ప్రత్యేకము కషా
యము కాచవలయును. ఈ కషాయములను ప్రత్యేకముగ జెముడుపాలతో సమాన
ముగ గ్రహించి కలుపుచు బొగ్గు నిప్పులతో ఇగిర్చి (గట్టిపరచి) రేగుకాయలంత
మాత్రలను చేయవలయును. వీనిని సోవీరకము తుషోదకము రేగుపండ్లరసము ఉళిరిక
పండ్లరసము సుర పెరుగుమీదితేట మాదీఫలరసము వీనిలో దేనితోనైనను ఈయ
వలయును.

మూ॥ సాతలాం కాశ్చనక్షీరీం శ్యామాదీని కటుత్రికమ్ । య
థోపపత్తి సప్తాహం సుధాక్షీరేణ భావయేత్ ॥ కోలమాత్రం ఘృతే

నాతః పిబేన్నాంసరసేన వా । త్రూషణం త్రిఫలాం దస్తీం చీత్రకం
త్రివృతాం తథా । స్నూక్క్షీరభావితం సమ్యగ్వివధ్యాన్లుడపానకమ్ ॥

అ॥ సంబరేణ స్నూక్క్షీరీ నల్లతెగడ మొదలగుతోమ్మిదివస్తువులు త్రికటుకములు
వీనిలో దొరికినవానిని గ్రహించి జెముడుపాలతో ఏడురోజులు భావనచేసి అర్ధకష్ణ
పరిమితిగ నేతితోగాని మాంసరసముతోగాని ఈయవలయును. త్రికటుకములు
త్రిఫలములు దంతి చిత్రమూలము తెగడ వీనిని జెముడుపాలతో భావనచేసి బెల్లపు
పానకముతో నియ్యవలయును.

మూ॥ త్రివృతారగ్వధం దస్తీం శజ్జీనిం సప్తలాం సమామ్ ।
నిశి స్థితం గవాం మూత్రే శోషయేదాతపే తతః ॥ సప్తాహం భావ
యిత్వైవం స్నూక్క్షీరేణాపరం పునః । సప్తాహం భావ యేచ్ఛష్కం
తతస్తేనాపి భావతమ్ ॥ గన్ధమాల్యం తదాఘ్రాయ ప్రావృత్య పటమేవ
చ । సుఖమాశు విరిచ్యస్తే మృదుకోష్ఠా నరాధిపాః ॥

అ॥ తెగడ రేల దంతి ఈశ్వరీ సంబరేణ వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి
గోమూత్రమునందు వేసి ఒక రాత్రియించి ఎండచుందు ఎండింపవలయును. ఇట్లు
ఏడురోజులు భావనచేయవలయును. మరల జిల్లేడుపాలతో ఇట్లు ఏడురోజులు భావన
చేయవలయును. పిదప ఎండించి మెత్తగ ఆచూర్ణమును పుష్పమాలికమీద చల్లి
బట్టను కప్పుకొని అపుష్పమాలికను ఆఘ్రాణించినచో సుఖముగ విరేచనము లగును.
ఈవిధానము మృదుకోష్ఠము కలవారలకును రాజులకును హితకరముగ నుండును.

మూ॥ శ్యామాత్రివృత్కషాయేనా స్నూక్క్షీర ఘృతఘాణితైః ।
లేహం పక్త్వా విరేకార్థం లేహయేన్నాత్రయా నరమ్ ॥17॥

అ॥ నల్లతెగడ తెల్లతెగడ వీనియొక్క కషాయమును జెముడుపాలను ఘృత
మును చెరుకుపాకమును గ్రహించి లేహముగవండి తగుపరిమితిగ పుచ్చుకొనినచో
విరేచనము లగును.

మూ॥ పాయయేత సుధాక్షీరం యూషైగ్మాంసరసైర్ఘృతైః ।
భావితాన్ శుష్కమత్స్యన్వా మాసం వా భక్షయేన్నరః ॥ క్షీరే
ణామలకైః సర్విశ్చతురజ్జులవత్పచేత్ । సురాం వా కారయేత్ క్షీరే
ఘృతం వా పూర్వవత్పచేత్ ॥18॥

అ॥ జెముడుపాలను యూషముతోగాని మాంసరసముతోగాని ఘృతముతో
గాని పుచ్చుకొనవలయును. జెముడుపాలతో భావనచేయబడిన ఎండుచేపలనుగాని
మాంసమునుగాని తినవలయును. రేలతో జెప్పబడిన విధముననే జెముడుపాలతో
రెండువిధములైన ఘృతములను తయారుచేసి ఈయవలయును. సురయ నెడు మద్యమును
జెముడుపాలను కలిపి పగునైదుదినములించి తయారైనపిదప ఈయవలయును.

అధ్యాయ సంగ్రహము.

మూ॥ సౌవీర కాదిభిః సప్త సర్పిషా చ రసేన చ । పానకం
ప్రేయలేహశా చ యోగా యూషాదిభిస్త్రయః॥ ద్వా శుష్కమత్స్య
మాంసానాం సురై కా ద్వే చ సర్పిషీ । మహావృక్షస్య యోగాస్తే
విశతిః సముదాహృతాః ॥21॥

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తస్త్రే చరకప్రతి సంస్కృతే కల్పస్థానే
మహావృక్షకల్పో నామ దశమోఽధ్యాయః ॥

అ॥ ఈ సుభాకల్పాధ్యాయమునందు సౌవీరము మొదలైనవానితో ఏడును,
ఘృతము మాంసరసము పానకము వీనితో ఒక్కొక్కటియు, ప్రేయరూపమునొక
టియు, లేహరూపమున నొకటియు, యూషము మొదలగువానితో మూడును, ఎండు
చేపలు మాంసము వీనితో నొక్కొక్కటియు, సురతో నొకటియు. ఘృతరూపమున
రెండును ఇట్లు ఇరువదియొగములు చెప్పబడినవి.

ఇవిధంబున, శ్రీపాదోపనామక కృష్ణమూర్తిశాస్త్రిప్రణీతంబైన చరకదీపిక
యనెడి చరకసంహితా వ్యాఖ్యానమునందు మహావృక్షకల్ప మనెడు
దశమాధ్యాయము సమాప్తము.

—0—

వికాదశాధ్యాయము.

మూ॥ అథాత సప్తలాశజ్ఞినీకల్పం వ్యాఖ్యాన్యాయః ॥1॥

అ॥ పిమ్మట సప్తలాశంజినీ కల్పమును చెప్పబోవుచున్నాము.

మూ॥ ఇతి హ స్మాహ భగవా నాత్రేయః ॥2॥

అ॥ అని భగవంతుడగు ఆత్రేయుడు చెప్పెను.

ఈశ్వరి సంబరేణులయొక్క పర్యాయపదములు - గుణములు.

మూ॥ సప్తలా చర్మసాహ్వ చ బహుఫేనరసా చ నా । శజ్ఞినీ
తి క్తలా చైవ యవతిక్తాఽక్షిపీడకః॥ తే గుల్మగర హృద్రోగకుషళోభా
దరాదిషు । వికాశతీక్షణరూక్ష త్వాద్యోజ్యే శ్లేష్మాధికేషు తు ॥4॥

అ॥ సప్తలచర్మసాహ్వ బహుఫేనరస అనునివి సంబరేణునకును, శంఖిని తిక్త
యవతిక్త అక్షిపీడక అనునివి ఈశ్వరికిని పర్యాయపదములుగ నుండును. వీనిని
గుల్మము గరవ్యాధులు హృద్రోగము కృష్ణము శోఫ ఉదరవ్యాధి మొదలగువాని
యందు ప్రయోగింపవలయును. వికాశశక్తియు తీక్షణ రూక్షగుణములును కలవగుట

వలన కఫాధిక్యము కలవాకలకు ఉపయోగింపవలయును.

మూ॥ నాతిశుష్కం ఫలం గ్రాహ్యం శబ్దస్థి నిస్తుషీకృతమ్ ।
సప్తలాయాశ్చ మూలాని గృహీత్వా భాజనే క్షిపేత్ ॥౬॥

ఆ॥ ఈశ్వరియొక్క అధికముగ ఎండనట్టియు పొట్టుతీయబడినట్టియు పండ్లను, సంబరేణయొక్క వేళ్ళను గ్రహించి పాత్రయందుంచి జాగ్రతచేయవలయును.

సప్తలాశంఖినీ కల్పములు.

మూ॥ అక్షమాత్రం తయోః పిణ్డో ప్రసన్నా లవణాయుతమ్ ।
హృద్రోగే వాతకఫజే గుల్మే చైవ ప్రయోజయేత్ ॥ పియాల పీలుక
గృష్టా కోలామాతక దాడిమైః । ద్రాక్షా పనస ఖర్జూర బదరాస్లు
పరూషకైః ॥ మైరేయే దధిమణ్డేఽమై సౌవీరక తుషోదకే । శీఘ్రా
చాప్యేషకల్పః స్యాత్సుఖం శీఘ్రవిరేచనః ॥౮॥

ఆ॥ సురయొక్క తేట సైంధవలవణము వీనితో కూడిన సంబరేణు ఈశ్వరి వీని
యొక్క కర్ష పరిమితకల కల్పమును, సార వరగోగు చిన్నరేగు పెద్దరేగు రాచమా
మిడి దానిమ్మ ద్రాక్ష పనస ఖర్జూరము పుల్లరేగు చిట్టిత వీనిలో దేనియొక్క కషాయ
ముతోనైననుగాని మైరేయము పుల్లని పెరుగుమిడి తేట సౌవీరకము తుషోదకము
శీధువు వీనిలో దేనితోనైననుగాని వాతకఫములవలన జనించిన హృద్రోగము గుల్మము
వీనియందు ఉపయోగింపవలయును. సుఖముగను శీఘ్రముగను విరేచనము లగును.

మూ॥ తైలం విదారిగన్ధాద్యైః పయసి క్వధి తేపచేత్ । సప్తలా
శబ్దినీక లే త్రివృచ్ఛామార్ధభాగికే॥ దధిమణ్డేన సన్ధాయసిద్ధం తత్పా
యయేత చ । శబ్దినీమార్ధభాగా ద్వా తిలమార్దస్య చాపరః ॥ హరీ
తకీకషాయేణ తైలం తత్పిడితః పిబేత్ । అశనీసర్వపై రణ్ణకరణ్ణోష్ఠ్యేష
సంవిధిః ॥౧౧॥

ఆ॥ విదారిగంధాది గణద్రవ్యములతో కాచబడిర కషాయమునందు తైలమును,
తెగడ నల్ల తెగడ ఇవి సగము పరిమితిగగల సంబరేణు ఈశ్వరి వీనియొక్క కల్ప
మును, పెరుగుమిడితేటను కలిపి తైలమును తయారుచేసి ఈయవలయును. ఈశ్వరి
మార్దమును రెండుభాగములుగను, నువ్వులమార్దమును ఒకభాగముగను గ్రహించి
కరక్కాయ కషాయమునుకలిపి పిండితైలమునుతీసి యాతైలమును ఈయవలయును.
ఇట్లు నువ్వులనుండివలె నే అవిసెగింజలు అవాలు అముదపుగింజలు కానుగగింజలు వీని
నుండిగూడ తైలములను తీసి ఈయవలయును.

మూ॥ శబ్దినీసప్తలాసిద్ధాత్ క్షీరాద్యదుదియాద్భుతమ్ । కల్ప భాగం
తయోరేవ త్రివృచ్ఛామార్దసంయుతమ్ । క్షీరేణాలోద్యసంపక్వం పిబే

తచ్చ విరేచనమ్ । తథా దస్తీ వనన్తైః స్యాదజశృజ్య జగన్ధయోః ॥
 స్తీర్ణిణ్యా నీలికాయాశ్చ తద్దైవ చ కరజ్జయోః । మసూరవిదలాయశ్చ
 ప్రత్యక్ శ్రేణాన్తద్దైవ చ ॥ ద్వివన్ధాన్ధాంశ కల్పేన తద్వత్సాన్ధ్యం
 ఘృతం పునః । శజ్ఞినీసప్తలా ధాత్రీకషాయే చాపరం ఘృతమ్ ॥ త్రి
 వృత్కల్పేన సర్పిశ్చ త్రయో లేహశ్చ పూర్వవత్ । సురాకమ్పిల్ల
 యోగ్యోగః కాగ్యో లోద్రవదేవ చ ॥ దస్తీద్రవన్త్యైః కల్పేన సావీ
 రక తుషోదకే । అజగన్ధాజ శృజ్యోశ్చ తద్వాత్సాన్ధ్యాం విరేచనే ॥

అ॥ ఈశ్వరి సంబరేణు వీనితో కాచబడిన పాలనుండి జనించిన ఘృతమును,
 తెగడ నల్ల తెగడ ఇవి సగము పరిమితిగగల ఈశ్వరి సంబరేణు వీనియొక్క కల్క
 మును పాలను కలిపి ఘృతమును తయారుచేసి విరేచనములనిమిత్త మియవలయును.
 దంతి పెద్దదంతి వీనినిగాని దుష్టువు వానింట వీనినిగాని పాలగుమ్మడి నీలి వీనినిగాని
 క్రానుగ ములుక్రానుగ వీనినిగాని నల్లసుగంధపాల ఎలుక చెవికూర వీనినిగాని తెగడ
 నల్ల తెగడ వీరికియారుగ గ్రహించి పైవిధమున నే ఘృతములను తయారుచేసి ఈయవల
 యును. ఈశ్వరి సంబరేణు ఉళిరికపండ్లు వీనియొక్క కషాయమునందు ఘృతమును
 తయారుచేసి ఈయవలయును. తిల్వకకల్పాధ్యాయమునందు లొద్దుగతో చెప్పబడిన
 విధమున ఈశ్వరి సంబరేణు వీనితో మూడువిధములగు లేహములను, సురను తయారు
 చేసి ఈయవలయును. లొద్దుగ చూర్ణమునువలె వీనియొక్క చూర్ణమును కంపిల్లక
 కషాయముతో నీయవలయును. దంతీద్రవంశికల్పమునందు చెప్పబోవు విధమున
 ఈశ్వరి సంబరేణు వీనితో సావీరకమును తుషోదకమును తయారుచేసి ఈయవలయును.
 మరియు వీనితో అచ్చట చెప్పబోవు విధముననే వానింటతోగాని దుష్టువుతోగాని
 ఆరిష్టములను తయారుచేసి ఈయవలయును.

అధ్యాయ సంగ్రహము.

మూ॥ కషాయా దశ షట్ చైవ షట్తై లేఽస్తా చ సర్పిషి ।
 పశ్చ మద్యాస్త్రయో లేహా యోగః కమ్పిల్ల కే తథా॥ సప్తలాశజ్ఞినీ
 భ్యాం తే త్రింశదుక్తా నవాధికాః । యోగాః సిద్ధాః సమస్తాభ్యామే
 కశోఽపి చ తే హితాః ॥ 19॥

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తస్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే కల్పస్థానే
 సప్తలాశజ్ఞినీకల్పో నామైకాదశోఽధ్యాయః ॥

అ॥ ఈసప్తలాశంభినీ కల్పాధ్యాయమునందు కషాయములు మొదలగువానితో
 పనునారును, తైలరూపమున ఆరును, ఘృతరూపమున ఎనిమిదియు, మద్యరూపమున
 ఐదును, లేహరూపమున మూడును, కంపిల్లకకషాయముతో నొకటియు ఇట్లు ముప్పది

తొమ్మిదియోగములు చెప్పబడినవి.

ఇవిధంబున, శ్రీపావోపనామకకృష్ణమూర్తిశాస్త్రిప్రణీతంబైన చరకదీపిక
యనెడి చరకసంహితావ్యాఖ్యానమునందు సప్తలాశంఖినీకల్పమనెడు
ఏకాదశాధ్యాయము సమాప్తము.

—*—

ద్వాదశాధ్యాయము.

మూ॥ అథాతో దస్తీద్రవస్తీకల్పం వ్యాఖ్యాన్యాయః ॥1॥

అ॥ పిమ్మట దంతీద్రవంతీకల్పమును చెప్పబోవుచున్నాము.

మూ॥ ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః ॥2॥

అ॥ అని భగవంతుడగు ఆత్రేయుడు చెప్పెను.

దంతీద్రవంతులయొక్క పర్యాయపదములు.

మూ॥ దన్త్యదుమ్బరపర్ణి స్యాన్నికుమ్బాఽఫ మకూలకః।
ద్రవస్తీ నామతశ్చిత్రా న్యగ్రోధీ మూషికాహ్వయా ॥ తథామూషిక
పర్ణి చాప్యపచిత్రా చ శమ్భరీ । ప్రత్యక్త్రేణీ సుత్రేణీ దస్తీ రండా
చ కీర్తితా ॥4॥

అ॥ దంతి ఉదుంబరపర్ణి నికుంభ మకూలక ద్రవంతి చిత్ర న్యగ్రోధి మూషికాహ్వయ మూషికపర్ణి ఉపచిత్ర శంబరి ప్రత్యక్త్రేణీ సుత్రేణీ రండా అనునవి దంతికిని పెద్దదంతికిని పర్యాయపదములుగ నుండును.

మూ॥ తయోర్మూలాని సంగృహ్య స్థిరాణి బహూలాని చ।
హస్తీదన్తిప్రకారాణి శ్యావతామ్రాణి బుద్ధిమాన్ ॥ విప్పలీమధులిప్తాని
స్వేదయేన్మృత్కుశాన్తరే। శోషయేదాతపేఽగ్న్యర్కాహతో హ్యే
షాం వికాశితామ్ ॥ తీక్ష్ణోష్ణాన్యాశుకారీణి వికాశీని గురూణి చ। విలాప
యన్తి దోషా ద్వా మారుతం కోపయన్తి చ ॥7॥

అ॥ దంతీద్రవంతులయొక్క సారవంతములైనట్టియు దళసరిచర్మముగలిగి
నట్టియు ఏనుగుదంతముతో సమానముగ నున్నట్టియు వేళ్ళను గ్రహింపవలయును. దంతి
యొక్క వేళ్లు శ్యావవర్ణముకలవిగను, పెద్దదంతియొక్క వేళ్లు తామ్రవర్ణముకలవి
గను నుండును. వానియొక్క వేళ్ళను గ్రహించి పిప్పళ్ళు అతిమధురము వీనియొక్క
కల్కముతో పూసి దర్భలతోచుట్టి పైన మన్నపూసి పుటపాకముచే నుడికించి
ఎండయం దెండింపవలయును. ఇట్లు అగ్నియొక్కయు సూర్యునియొక్కయు సంబం
ధము కలుగుటవలన వీనియందలి వికాశిశక్తి నశించును. వీనియొక్క వేళ్లు తీక్షణగుణ

మన ఉష్ణవీర్యమును ఆశుకారిత్వమును వికాశిశక్తియు గురుగుణమును కలవిగ నుండును. పితృకఫములను నశింపజేయును. వాతమును ప్రవోపింపజేయును.

మూ॥ దధితక్రసురామణ్ణైః పిణ్డమక్షసమం తయోః | ప్రియాల

కోలబవరపీలుశీధుభరేన చ॥ పిబేద్దుల్బోఽరీ దోమైరఖిన్నశ్చ యో నరః | గోమృగాజరనైః పాణ్డైః కృమికుష్ఠే భగవద్రీ ॥ ౪ ॥

అ॥ వీనియొక్క కర్ష పరిమితిగల కల్కమును పెరుగుమిది తేట మజ్జగమిది తేట సురామద్యముయొక్క తేట సారకషాయము రేగుకషాయము పులరేగుకషాయము వరగోసకషాయము శీధుమద్యము వీనిలో దేనితోనైనను ఇచ్చినయెడల గుల్మము ఉదరవ్యాధి దోషాధిక్యము ఇవియు, గోవు లేడి మేక వీనిలో దేనియొక్క మాంస రసముతోనైనను ఇచ్చినయెడల పాండురోగము క్రిమివ్యాధులు కుష్ఠము భగందరము ఇవియు నశించును.

మూ॥ తయోః కల్కే ాషాయే చ దశమూలరసాయతే | క ట్టాలజీపసర్వేషు దాహే చ విపచేద్ధృతమ్॥ తైలం మేహే చ గుల్మే చ సోదావర్తే కఫానిలే | చతుఃస్నేహం శకృచ్ఛక్రవాతసజ్గాని లార్దిషు ॥ ౫ ॥

అ॥ దంతీద్రవంతులయొక్క కల్కము వీనియొక్క కషాయము దశమూల రసము వీనితో ఘృతమును తయారుచేసి కక్షము అలజి విసర్పము అనెడి వ్యాధుల యందును, తైలమును తయారుచేసి మేహవ్యాధి గుల్మము ఉదావర్తము కఫవాతములు వీనియందును, స్నేహచతుష్టయవర్గమును తయారుచేసి మలసంగము శుక్రసంగము వాతసంగము వాతవ్యాధులు వీనియందును ఈయవలయును.

మూ॥ రసే దన్త్యజశృఙ్గ్యోశ్చ గుడక్షౌద్రఘృతాన్వితః | లేహః సిద్ధో విరేక్ణాథే దాహసంతాపమేహానుత్ ॥ వాతతన్సరే జ్వరే పైత్తే స్యాత్స ఏవాజగన్ధయా | మూలం దన్తీద్రవన్త్యోశ్చ పచేదామలకిరసే॥ త్రీంస్తు తస్య కషాయస్య భాగౌ ద్వా ఫాణితస్య చ | తప్తే సర్పిషి తైలే వా భర్జయేత్తత్ర చావపేత్ ॥ కల్కం దన్తీద్రవన్త్యోశ్చ శ్యామాదీనాం చ భాగశః | తత్సిద్ధం ప్రాశయేల్లేహం సుఖం తేన విరిచ్యతే॥ రసే చ దశమూలస్య తథా వైభీతకరసే | హరీతకీరసే చైవ లేహనేవం పచే త్పుథక్ ॥ 6 ॥

అ॥ దంతియొక్కయు దుష్టుపుయొక్కయు రసము బెల్లము తేనె నెయ్యి వీనిని గ్రహించి లేహముగ తయారుచేసి తాపము సంతాపము మేహము వీనియందును, దుష్టుపునకు మారుగ అజామోదమును గ్రహించి లేహముగ తయారుజేసి ఆలేహమును వాతసంబంధమగు దప్పిక పిత్తజ్వరము వీనియందును విరేచనములనిమిత్తము ఈయ

వలయును. దంతీ ద్రవంతులయొక్క వేళ్ళను ఉసిరికపండ్లరసమునందు వేసి కాచి వలయును. ఆకషాయమును మూడు భాగములుగను చెరుకుపాకమును రెండుభాగములు గను గ్రహించి కాగుచున్న నేతియందుగాని నూనెయందుగాని పోసి ఉడికించి యందు దంతి, పెద్దదంతి, నల్లతేగడ మొదలగు తొమ్మిదివస్తువులు వీనియొక్క కల్కమును ప్రత్యేకముగ ఒక్కొక్క భాగముగను గ్రహించి లేహముగ తయారుచేసి ఇచ్చినచో సుఖముగ విరేచనమగును. దశమూలరసము తానిక్కాయరసము కరక్కాయరసము వీనిలూ దేనితోనైనను, పైన చెప్పిన విధమున నే ప్రత్యేకముగ లేహములను తయారుచేసి ఈయవలయును.

మూ॥ తయోర్బిల్వసమం చూర్ణం తద్రసేనైవ భావితమ్ | అస్మత్ప్రవిషి వాతోత్థే గుల్మే చాన్లయుతం శుభమ్॥ పాటయిత్వేక్షుకాణ్డం వా కల్కేనాలిప్య చాన్తరా | స్వేదయిత్వా తతః ఖాదే త్సుఖం తేన విరిచ్యతే॥ మూలం దస్తీద్రవన్యోశ్చ సహ మ్నదైర్విపాచయేత్ | లావతిత్తిరికాణాం చ తే రసాః స్యుర్స్వరేచనాః ॥ తయోర్వాపి కషాయేణ యవాగూం జజ్జలం రసమ్ | మాషయాషాంశ్చ సంస్కృత్య దద్యాత్తైశ్చ విరిచ్యతే ॥ 20 ॥

ఆ॥ దంతీద్రవంతులయొక్క చూర్ణమును వానియొక్క రసముతోడనే భావన చేసి పుల్లనిపండ్లరసముతో పలపరిమితిగ, వాతమువలనజనించిన మలబంధము గుల్మము వీనియందు ఈయవలయును. చెరుకుముక్కను చీల్చి దంతీద్రవంతులయొక్క కల్కముతో పూసి ఉడికించి తినినచో సుఖముగ విరేచనమగును. దంతీద్రవంతులయొక్క వేళ్ళను పెసలతోగాని లావుకపక్షి మాంసముతోగాని తిత్తిరిపక్షి మాంసముతోగాని కాచి యా రసము నీయవలయును. దంతీద్రవంతులయొక్క కషాయముతో యవాగు నుగాని జాంగలమాంస రసమునుగాని మినపకట్టనుగాని తయారుచేసి సంస్కరించి ఈయవలయును. విరేచనము లగును.

మూ॥ తత్కషాయాత్త్రయో భాగా ద్వ్యా సితాయాస్తదైవ చ | ఏకో గోధుమచూర్ణానాం కార్యాచోత్కారికా శుభా॥ మోదకో వాఽస్య కల్పేన క్వాస్తచ్చ విరేచయేత్ | తయోర్వాపి కషాయేణ మద్యమస్యోప కల్పయేత్ ॥ దస్తీక్వాథేన చాలోడ్య దస్తీతైలేన సాధితాన్ | గుడలావణికాన్భక్ష్యాన్వివిధాన్భక్షయేన్నరః ॥ 21 ॥

అ॥ దంతీద్రవంతులయొక్క కషాయమును మూడుభాగములుగను, పంచదారను రెండు భాగములుగను, గోధుమపిండిని ఒక భాగముగను గ్రహించి ఉత్కారికలనెడి భక్ష్యవిశేషములుగగాని మోదకములుగగాని తయారుచేసి ఈయవలయును. వీనియొక్క కషాయముతో మద్యమును తయారుచేచి ఈయవలయును బెల్లము

సైంధవ అవణము మొదలగువానిని గ్రహించి దంతికపాయముతో కలిపి దంతితైలము నందు అనేకవిధములగు భక్ష్యములను తయారుచేసి ఈయవలయును.

మూ॥ దస్త్రీం ద్రనస్త్రీం మరిచం యవానీ ముపకాశ్చికామ్ | నా గరం హేమదుద్ధాం చ చిత్రకం చేతి చూర్ణితమ్ || సప్తాహం భావయే న్మాత్రే గవాం పాణితలం తతః | పిబేద్ధృతేన చూర్ణం తు విరిక్తశ్చా పి తర్పణమ్ || సర్వరోగహరం ముఖ్యం సర్వేష్వత్తుషు యాగికమ్ | చూర్ణం తదనపాయిత్యాద్బాల వృద్ధేషు పూజితమ్ || దుర్బక్తాజీర్ణపా శ్వాన్ గుల్మస్తీ హోదరేషు చ | గణ్డమాలాస్రవాతే చ పాణ్డూరోగే చ శిశ్యతే || 27 ||

అ॥ దంతి పెద్దదంతి మిరియాలు కురాసానివాము జీలకర్ర కుంతి స్వర్ణక్షీరి చిత్రమూలము వీనినిచూర్ణించి ఏడురోజులు గోమూత్రమునందు భావనచేసి యాచూర్ణమును నేతితో కర్ష పరిమితిగ నిచ్చి విరేచనములైనపిదప తర్పణముచేయుంపవలయును. సమస్త వ్యాధులను నశింపజేయును. సమస్త ఋతువులయందును ఉపయోగింప వచ్చును. అపాయమును కలిగింపని దగుటవలన బాలురకును వృద్ధులకునుకూడ నీయ వచ్చును. దుష్టభోజనమువలన కలిగిన అజీర్ణము పార్శ్వశూల గుల్మము స్తీహవ్యాధి ఉదరవ్యాధి గండమాల వాతరక్తము పాండురోగము వీనియందు ఈయవలయును.

మూ॥ పలం చిత్రకదన్యోశ్చ హరీతక్యాశ్చ విశతిః | త్రివృ త్విప్పలీకర్షా ద్వా గుడస్యాష్టపలేన తత్ || వినీయ మోదకాన్కు ర్యాద్దైకం భక్షయేత్తః | ఉష్ణామ్బు చ పిబేచ్ఛాను దశ మే దశ మేఽ ప్నీ చ || ఏతే నిష్పరిహారాః స్యుః సర్వరోగనిబర్హణాః | గ్రహణీ పాణ్డూరోగాశన్ః కణ్డూతుష్టానిలాపహాః || ౨౮ ||

అ॥ చిత్రమూలము దంతి వీనిని పలపరిమితిగను కరక్కాయలను ఇరువదిగను తెగడ పిప్పళ్ళు వీనిని రెండుకర్షములుగను బెల్లమును ఎనిమిదిపలములుగను గ్రహించి వదిమోదకములను చేయవలయును. ఒకమోదకమును పుచ్చుకొని వేడినీళ్ళను త్రాగ వలయును. ఇట్లు పదిరోజులకొకసారి పుచ్చుకొనవలయును. పథ్య మవసరములేదు. ఇవి సమస్తవ్యాధులను నశింపజేయును. గ్రహణీవ్యాధి పాండురోగము అర్భుస్సు దురద కుష్ఠము వాతము వీనిని నశింపజేయును.

మూ॥ దస్త్రీద్విపల నిర్యూహో ద్రాక్షార్ధప్రస్థసంయుతః | శౌధ సం పిత్తకాసే చ పాణ్డూరోగే చ శిశ్యతే || దస్త్రీకల్కం సమగుడం శీత వారియుతం పిబేత్ | విరేచనం ముఖ్యతమం కామలాహరము త్తమమ్ || శుణ్ఠీమరిచ పిప్పల్యః కార్షికాః స్యుః పృథక్పృథక్ | ద్విగుణేశరక్తై రే

చ శశ్ఛిన్ స్యాచ్చతుర్గుణా॥ నీలిసీమష్టగుణితాం ద్వీరష్టగుణితాం తథా |
దస్తీం ద్రవస్తీం త్వక్ శాణమేకం నాత్ర | ప్రదాపయేత్ ॥ తస్మాద్ధ
పలం చూర్ణాలిహ్యన్మాక్షిక సంయుతమ్ | శీతోదకానుపానం తు నిరపా
యం విరేచనమ్ ॥ 35 ॥

అ॥ అర్ధప్రస్థము ద్రాక్షపండ్లతోకూడిన దంతియొక్క రెండుపలముల కషాయమును పీతకాశ పాండురోగము వీనియందు శోధనమునిమిత్తము ఈయవలయును. దంతీకల్కమును బెల్లమును సమభాగములుగ కలిపి చన్నీటితో కామిర్లయందు విరేచనమునిమిత్తమీయవలయును. శ్రేష్ఠముగ నుండును. శుఠి మిరియాలు పిప్పళ్ళు వీని నొక్కొక్కకర్షణముగను, పంచదారవీలకులు వీనిని రెండేసికర్షణములుగను, ఈశ్వరిని నాలుగుకర్షణములుగను, నీలిని ఎనిమిదికర్షణములుగను, దంతి పెద్దదంతి వీనిని పదునారేసి కర్షణములుగను, దాసేనచెక్కను శాణముగను గ్రహించి చూర్ణింపవలయును. ఈచూర్ణమును తేనెతో అర్ధపలపరిమితిగ పుచ్చుకొని చన్నీటిని అనుపానముగ త్రాగినయెడల సుఖముగ విరేచనములగును.

మూ॥ శ్యామాదస్తీరసే గౌడః పిప్పలీఫలచిత్రకైః | లిప్తే
రిప్తేఽనిలశ్లేష్మస్తీహపాణ్డూదరాపహః ॥ తథా దస్తీద్రవన్యోశ్చ కషాయే
సాజగన్ధయోః | గౌడః కార్యోఽజశృక్ణ్యో వా స వై సుఖవిరేచ
నః॥ తచ్ఛూర్ణ క్వాథమాషామ్బుకిణ్వతోయ సముద్భవా మదిరా కఫ
గుల్మల్పవహ్నిపాశ్వఽకటిగ్రహే॥ అజగన్ధాకషాయేణ సౌవీరకతు
షోదకే | సురాకమ్పిల్లకే యోగో లోద్రవచ్చ తయోః స్మృతః ॥ 39 ॥

అ॥ నల్లతెగడ దంతి వీనియొక్కరసమును పిప్పళ్ళు మ్రంగకాయలు చిత్రమా
అము వీనియొక్కకల్కముతో పూయబడిన కుండయందుపోసి బెల్లమునుకలిపి ఆరి
ప్తమును తయారుచేసి వాతవ్యాధులు కఫవ్యాధులు స్త్రీహవ్యాధి పాండురోగము ఉదర
వ్యాధి వీనియందు దీయవలయును. అజామోదముతోగాని దుష్టుపుతోగాని కూడిన దంతి
పెద్దదంతి వీనియొక్కకషాయమునందు బెల్లమును కలిపి ఆరిప్తముగ తయారుచేసి
ఇచ్చినయెడల సుఖముగ విరేచనము లగును. దంతీద్రవంతుల యొక్క చూర్ణ
మును వీనియొక్క కషాయమును మినపకషాయమును కిణ్వమును జలమును
కలిపి తయారుచేయబడిన మద్యము కఫమును గుల్మమును అగ్నిమాంద్యమును పార్శ్వ
ములయందలి బాధను కటిప్రదేశమునందలి బాధను నశింపజేయును. దంతిని పెద్ద
దంతిని గ్రహించి అజామోదకషాయముతో సౌవీరకమునుగాని తుషోదకమునుగాని
తయారుచేసి ఇయ్యవలయును. తిల్వకకల్పాధ్యాయమునందు లొద్దుగతోచెప్పబడిన
విధమున దంతి పెద్దదంతి వీనితో సురసుతయారుచేసి ఈయవలయును. లొద్దుగచూర్ణ
మునువలె వీనియొక్క చూర్ణమును కంపిల్లకకషాయముతో నీయవలయును.

అధ్యాయ సంగ్రహము.

మూ॥ దధ్యాశ్చ త్రయః పశ్చ స్రియాలాద్యైస్త్రయోరసే ।
స్నేహేషు వైత్రయో లేహః షట్ మాణ్డే త్వేక ఏవ చ॥ ఇతావేక
స్తథా ముద్గ మాంసానాం చ రసాస్త్రయః । యవాగ్వాదౌ త్రయ
శ్చైకఉక్త ఉత్కారికావిధౌ॥ ఏకశ్చ మోదకే మద్యే చైకస్తత్కా
థతైలకే । చూర్ణమేకం పున్శ్చైకో మోదకః పశ్చ చాసవే॥ ఏకః
సావీర కేఽదైకో యోగః స్యాత్తు తుషోదకే । ఏకా సురా కమ్పిల్లకే
చైకః పశ్చ ఘృతే స్మృతాః॥ దన్తిద్రవన్తికల్పేఽస్మిన్ప్రోక్తాః షోడ
శకాస్త్రయః॥ నానావిధానాం యోగానాం భక్తిదోషామయాన్ప్రతి ॥

అ॥ ఈదంతీద్రవంతీ కల్పాధ్యాయమునందు పెరుగుమిదితేట మొదలగువానితో
మూడును, సారకషాయము మొదలగువానితో నైదును, మాంసరసములతో మూడును,
స్నేహరూపమున మూడును, లేహరూపమున ఆరును, చూర్ణరూపమున నొకటియు,
చెరుకుతో నొకటియు, పెసలు మాంసములు వీనియొక్క రసములరూపమున మూడు
ను, యవాగుళు మొదలగువానిరూపమున మూడును, ఉత్కారికలు మోదకములు
మద్యము వీనిరూపమున ఒక్కొక్కటియు, క్వాథతైలములతో నొకటియు, చూర్ణము
మోదకము వీనిరూపమున మరల నొక్కొక్కటియు, ఆసవరూపమున నైదును, సావీ
రకము తుషోదకము సుర వీనిరూపమున ఒక్కొక్కటియు, కంపిల్లక కషాయముతో
నొకటియు, ఘృతములతోనైదును ఇట్లు నలుబది యెనిమిదియోగములు చెప్పబడినవి.
ఇష్టానుసారముగ నుపయోగించుటకును, దోషములు వ్యాధులు ఇవి నశించుటకును
అనేకవిధములైన యోగములు ఇట్లు చెప్పబడినవి.

మూ॥ త్రిశతం పశ్చపశ్చశద్యోగానాం వమనేస్మృతమ్ । ద్వే
శతే నవకాశః పశ్చ యోగానాంతు విరేచనే॥ ఊర్ధ్వనులోమభావానా
మిత్యుక్తాని శతాని షట్ । ప్రాధాన్యతః సమాశ్రిత్య ద్రవ్యాణి దశ
పశ్చ చ॥ యద్ధి యేన ప్రధానేన ద్రవ్యం సముపసృజ్యతే । తత్సం
జ్ఞకః స సంయోగో భవతీతి వినిశ్చితమ్॥ ఫలాదీనాం ప్రధానానాం
గుణభూతాః సురాదయః । తే హి తాన్యనువర్తన్తే మనుజేన్ద్రమి
వేతరే ॥48॥

అ॥ ఈకల్పస్థానందు ఊర్ధ్వదోభాగములయందలి దోషములను తీసివేయు
నిమిత్తము మ్రంగకాయ మొదలగు పదునైదుద్రవ్యములను ప్రధానముగ ననుసరించి
మూడువందలఏబదియైదు వమనయోగములును, రెండువందల నలుబదియైదు విరేచన
యోగములును, ఇట్లు ఆరువందల యోగములు వివరింపబడినవి. ఏయోగమునందు

ఏద్రవ్యము ప్రధానముగనుండునో ఆయోగము ఆద్రవ్యముయొక్క పేరునుగలిగియుండును. ఇతరులు రాజునువలె అప్రధానములగు సురామద్యము మొదలగునవి ప్రధానములగు మ్రంగకాయ మొదలగువానిని అనుసరించియుండును.

మూ॥ విరుద్ధవీర్యమప్యేషాం ప్రధానానామబాధకమ్ । అధికం తుల్యవీర్యేఽపి క్రియాసామర్థ్యమిష్యతే॥ ఇష్టవర్ణ రసస్పృశన్ గన్ధార్థం ప్రతి చామయమ్ । అతో విరుద్ధవీర్యాణాం ప్రయోగ ఇతి నిశ్చితమ్॥

ఆ॥ యోగములయందు చేర్చబడిన ఇతరద్రవ్యములు ప్రధానద్రవ్యములకువిరుద్ధమైన వీర్యముకలవైనను ప్రధానద్రవ్యముల యొక్కగుణములను చెడగొట్టవు. ఇతరద్రవ్యములు సమానమైన వీర్యముకలవైనచో గుణాధిక్యమును కలిగించును. ఆయా రోగికి ఇష్టములైన వర్ణము రసము స్పర్శము గంధము ఇవికలుగుటకై విరుద్ధవీర్యముగల ఇతరద్రవ్యములు చేర్చబడుచున్నవి.

మూ॥ భూయశ్చైషాం బలాధానం కార్యం స్వరసభావనైః । సుభావితం హ్యల్పమపి ద్రవ్యం న్యాదృశంకర్మకృత్ ॥ సర్వసైస్త్వల్య వీర్యైర్వా తస్మాద్ద్రవాణి భావయేత్ । అల్పస్యాపి మహార్థత్వం ప్రభూ తస్యాల్పకర్మతామ్॥ కుర్యాత్సం యోగవిశ్లేష కాలసంస్కారయుక్తిభిః । ప్రదేశమాత్రమేతావద్ద్రవ్యమిహ షట్ శతమ్॥ స్వబుద్ధైవం సహ

స్రాణి కోటిర్వాపి ప్రకల్పయేత్ । బహుద్రవ్య వికల్పత్వాద్యోగ సంఖ్యా న విద్యతే ॥ 54 ॥

అ॥ సమానమైన వీర్యముగల ద్రవ్యములయొక్క స్వరములతో భావనచేసినయెడల అల్పగుణములకల ద్రవ్యములకూడ అధికగుణములు కలవగును. అందువలన మ్రంగకాయ మొదలగు ద్రవ్యములను ఆయాస్వరసములతో భావనచేసి వానికి మంచిగుణములను కలిగింపవలయును. స్వల్పగుణములు కలవానికి అధికగుణములను అధికగుణములకలవానికి స్వల్పగుణములను, సంయోగము వియోగము కాలము సంస్కారము యుక్తి వీనిచే కలుగజేయవచ్చును. ఈస్థానమునందు సంగ్రహముగ ఆరు వందలయోగములు చెప్పబడినవి. బుద్ధిమంతుడగువాడు తన బుద్ధితో వేలకొలదిగ గాని కోట్లకొలదిగ గాని యోగములను కల్పించుకొనవచ్చును. ద్రవ్యవికల్పముల నేకవిధములగ నుండుటవల్లన యోగములయొక్క సంఖ్యను నిర్ధారణగ చెప్పటకు వీలులేదు.

మూ॥ తీక్ష్ణమధ్యమృదూసౌంధ్యే తేషాం శృణుత లక్షణమ్ । సుఖం క్షిప్రం మహావేగ మసక్తం యత్ప్రవర్తతే ॥ నాతిగ్లానికరం పాయాహృదయే న చ రుక్మరమ్ । అగ్నే రాశయమక్షిణ్యానకత్సన్నం దోషం నిరస్యతి॥ విరేచనం నిరూహం వా త తీక్ష్ణ మితి నిర్ది

శేత్ | జలాగ్నికీటైర స్పృష్టం దేశకాలగుణాన్వితమ్ | ఈష
న్మాత్రాధికైరుక్తం తుల్యవీర్యైః సుభావితమ్ | స్నేహస్వేదోపప
న్నస్య తీక్షణత్వం యాతి భేషజమ్ || కింఞ్చ దేభిర్గుణైర్హీనం పూర్వోక్తైర్నా
త్రయా తథా | స్నిగ్ధస్విన్నస్య వా సమ్యజ్మధ్యం భవతి భేషజమ్ ||
మన్దవీర్యం తు రూక్షస్య హీనమాత్రం తు భేషజమ్ | అతుల్యవీర్యైః
సంయుక్తం మృదు స్యాన్నన్దవేగవత్ || అకృతస్నుదోషహరణాదనుద్ధి
తే బలీయసామ్ | మధ్యానరబలానాం తు ప్రయోజ్యే సిద్ధిమిచ్ఛతా ||

అ|| వానియొక్క తీక్షణమధ్యమమృదుస్వభావములు చెప్పబడుచున్నవి. సుఖ
ముగను తొందరగను వేగయుక్తముగను ఆడ్డులేకుండగను గుడప్రదేశమునందు
బాధను కలిగింపకుండగను హృదయమునందు పీడను కలిగింపకుండగను జఠరాగ్నిని
చెరచకుండగను సమస్తదోషమును బయలుపెడలించునట్టి విరేచకర్మగాని వమనకర్మ
గాని వస్తికర్మగాని తీక్షణమైనదని చెప్పబడును. ఉదకము అగ్ని క్రేములు వీనిచే చెడ
గొట్టబడినట్టియు దేశకాలములయొక్కగుణములతో కూడినట్టియు పరిమాణముకంటె
కొంచెముధికముగా నుపయోగింపబడినట్టియు సమానమగు వీర్యముగలవానితో భావన
చేయబడినట్టియు స్నేహస్వేదములనాచరించినవానికి ప్రయోగింపబడినట్టియు బౌషధ
ముతీక్షణ్యము నొందును. స్వేహస్వేదములనాచరించినవానికి ప్రయోగింపబడినట్టియు
పూర్వమునందుచెప్పబడిన లక్షణములు కొద్దిగతక్కువగనున్నట్టియు పరిమాణముకంటె
కొంచెముతక్కువగ నుపయోగింపబడినట్టియు బౌషధము మధ్యత్వమునొందును.
స్వల్పశక్తికలిగినట్టియు తక్కువపరిమితి కలిగినట్టియు విరుద్ధవీర్యముకలవానితోకూడి
నట్టియు రూక్షశరీరముగలవానికి ప్రయోగింపబడినట్టియు బౌషధము మృదుత్వము
నొందును. ఇది మందవేగముకలదిగ నుండును. మధ్యస్వభావముకల బౌషధమును
మృదుస్వభావముకల బౌషధమును సమస్తదోషమును హరింపచేయజాలవు. కావున
వీనిని బలవంతులకు ప్రయోగింపరాదు. మధ్యమ బలముకలవారలకును అల్పబలము
కలవారలకును ప్రయోగింపవలయును.

మూ|| తీక్ష్ణో మధ్యో మృదుర్వ్యాధిః సర్వమధ్యాల్ప లక్షణః |
తీక్ష్ణాదీని బలాపేక్షీ భేషజాన్యేషు యోజయేత్ ||62||

అ|| వ్యాధితీక్ష్ణమైనదనియు మధ్యమమైనదనియుమృదువైన(అల్పమైన)దనియు
మూడువిధములుగ నుండును. సమస్తలక్షణములుకలది తీక్ష్ణమైనదనియు కొన్నిలక్షణ
ములుకలది మధ్యమమైనదనియు స్వల్పలక్షణములుకలది మృదువైనదనియు చెప్పబడు
ను. తీక్ష్ణమధ్య మృదుస్వభావములగు బౌషధములను తీక్ష్ణమధ్య మృదువాధ్యుల
యందు బలము ననుసరించి క్రమముగ నీయవలయును.

మూ|| దేయం త్వనిర్హృతే పూర్వం పీతే పశ్చాత్పుత్పనః పునః |
భేషజం వమనార్థాయ ప్రాయ ఆపి త్తదర్శనాత్ || బలతైగ్విధ్యమాల

క్ష్య దోషాణామాతురస్య చ । పునః ప్రదద్యాదైభిషజ్యం సర్వశో
వా వివర్జయేత్ ॥ నిర్హృతే వాపి జీర్ణే వా దోషనిర్హరణే బుధః ।
భేషజేఽన్యత్ప్రయుజ్జీత ప్రార్థయన్సిద్ధి ముత్తమామ్ ॥ అపక్వం వమనం
దోషం పచ్యమానం విరేచనమ్ । నిర్హరేద్వ మనస్యాతః పాకం న
ప్రతి పాలయేత్ ॥66॥

అ॥ మొదటఇచ్చిన ఔషధమువలన దోషము బయలుపడెదలకున్నచో వమనము
నిమిత్తము తరుచు ఔషధము నీయవలయును. పిత్తముకనబడువరకు ఇట్లు ఈ ఔషధ
యును. దోషములయొక్కయు రోగియొక్కయు అధికమధ్యస్వల్పబలములను తెలిసి
కొని మరల ఇచ్చుటనుగాని ఇయ్యకుండుటనుగాని చేయవలయును. దోషమును
హరింపజేయు నిమిత్త మియ్యబడిన ఔషధము బయటికి వెడలివచ్చినను లోనజీర్ణించి
నగు మరియొక ఔషధము నీయవలయును. వమనౌషధము జీర్ణము కాకుండగను
(వెంటనే) విరేచనౌషధము జీర్ణమైనపిదపను దోషమును హరించును. కావున వమ
నౌషధము జీర్ణమగువరకు నిరీక్షింపకుండ మరల నీయవచ్చును.

మూ॥ పీతే ప్రసంసనే దోషాన్న నిర్హృత్య జరాంగతే । వమి
తే చాషధే ధీరః పాయయేదౌషధం పునః ॥67॥

అ॥ విరేచనముల నిమిత్త మియ్యబడిన యౌషధము దోషమును హరింపజేయ
కుండగనే లోనజీర్ణమైనను వాంతిగ బయలుపడెదలినను మరల నీయవలయును.

మూ॥ దీప్తాగ్నిం బహుదోషం చ దృఢస్నేహగుణం నరమ్ ।
దుస్సిద్ధం తదహర్భుక్తం శ్లోభూతే పాయయేత్పునః॥ దుర్బలో బహు
దోషశ్చదోషపాకేణయోనరః । విరిచ్యతేరపై ర్భోజ్యైర్భూయస్తమను
సారయేత్ ॥ వమనై శ్చ విరేకై శ్చ విశుద్ధస్యా ప్రమాణతః । భోజ
నాస్తర పానాభ్యాం దోషశేషం శమం నయేత్ ॥70॥

అ॥ అగ్నిదీప్తి కలిగినట్టియు అధికదోషములు కలిగినట్టియు స్నిగ్ధలక్షణము లధి
కముగ కలిగినట్టియు సరిగ శుద్ధి నొందనట్టియు మనుజునకు ఆరోజున ఆహారము నిచ్చి
మరునాడు మరల విరేచనౌషధము నీయవలయును. దుర్బలుడైవట్టియు మనుజునకుతగు
విధములైన మాంసరసములను ఆహారములను ఇచ్చుచు మలమును ఇంకను వెడలనీయ
వలయును. వమనములచేగాని విరేచనములచేగాని సరిగ శుద్ధి నొందని మనుజునకు మిగి
లిన దోషము శమించుటకై తగిన ఆహారములను కషాయములను ఇయ్యవలయును.

మూ॥ దుర్బలం శోధితం పూర్వమల్పదోషం చ మానవమ్ ।
అపరిజ్ఞాతకోషం చ పాయయేదౌషధం మృదుమ్ ॥ శ్రేయో మృద్వసక్య
త్పితమల్పబాధం నిరత్యయమ్ । న చాతితీక్ష్ణం యత్ క్షీప్రం జనయే

ప్రాణసంశయమ్॥ దుర్బలోఽపి మహాదోషో విరేచ్యో బహుశోఽ
ల్పశః । మృదుభిర్భేషజైర్దోషా హన్యంతే నమనిర్హృతాః ॥ 73 ॥

అ॥ దుర్బలుడైనట్టియు పూర్వమునందు శుద్ధినొందినట్టియు స్వల్పదోషములు
కలిగినట్టియు తెలియబడనికొంతస్వభావము కలిగినట్టియు మనుజునకు మృదుస్వభావము
కల బౌషధము నీయవలయును. మృదుస్వభావముకల బౌషధమును తరుచుఇచ్చి
నను అధికమగుబాధను అపాయమును కలిగింపదు. కావున దానినిచ్చుట శ్రేష్ఠముగ
నుండును. అతితీక్షణమైన బౌషధము ప్రాణసంశయమును కలిగించును. కావున దీని
నీయకూడదు. రోగి దుర్బలుడుగనున్నను దోషమధికముగనున్నచో మృదుస్వభావము
గల బౌషధములను కొద్దికొద్దిగ తరుచుఇచ్చి దోషములను వెడలింపజేయవలయును.
అట్లు వెడలింపచేయనిచో రోగిని చంపును.

మూ॥ యస్యోర్ధ్వం కఫసంసృష్టం పీతం యాత్యానులోమికమ్।
వమితం కవలైః శుద్ధం లఙ్ఘితం పాయయేత్తు తమ్॥ విబద్ధేఽల్పం చి
రాద్దోషే స్రవత్యుష్ణం పిబేద్జ్వరమ్। తేనాధ్మానం సత్కత్ ఫర్దిర్విబద్ధశ్చై
వశామ్యజ్ఞః॥ భేషజం దోషరుద్ధం చేన్నోర్ధ్వం నాధః స్రవర్తతే సోధ్ధా
రం చ సశూలం చ స్వేదంతత్రావచారయేత్ ॥ సువిరిక్తస్తు సోధ్ధా
రమాశ్వేవౌషధముల్లిఖేత్ । అతిప్రవృత్తం జ్వరే తు సుశీతైః స్తమ్భ
యేద్భిషక్ ॥ కదాచిచ్ఛేష్మణా రుద్ధం తిష్ఠత్యుగసి భేషజమ్ । క్షీణే
శ్లేష్మణి సాయాహ్నా రాత్రౌ వాతత్ప్రవర్తతే ॥ 78 ॥

అ॥ ఇయ్యబడిన విరేచనౌషధము కఫముతోకలిసి ఊర్ధ్వముఖమున బయలు
వెడలినచో పిదప కవలములచే (పుక్కిలింతలచే) ముఖమును కంఠమును శుద్ధినొం
దించి లంఘనమును చేయించి మరల విరేచనౌషధము నీయవలయును. దోషము
అడ్డుతోకూడి చిరకాలమునకు కొద్దిగబయలువెడలుచున్నచో వేడినీటిని ఇయ్యవల
యును. అట్లిచ్చినచో కడుపుబ్బరము దప్పిక వాంతి విబంధము ఇవి నశించును. బౌష
ధము దోషములచే ఆరికట్టబడినదై ఊర్ధ్వముఖమునగాని అధోముఖమునగాని బయలు
వెడలక శ్రేణుపులును బాధయు కలిగినచో స్వేదకర్మను చేయింపవలయును. విరేచ
నములు బాగుగఅయినపిదప మందుయొక్క శ్రేణుపులు వచ్చుచున్నచో ఆమందును
వాంతిగ వెడలింపజేయవలయును. మందుజీర్ణమై విరేచనము లధికముగనగుచున్నచో
శీతల క్రియలచే స్తంభింపజేయవలయును. ఒకానొకప్పుడు బౌషధము కఫముచే
ఆరికట్టబడినదై రొమ్మునందుండును. కఫము క్షీణించినపిదప సాయంకాలమునందుగాని
రాత్రియందుగాని ఆబౌషధము దోషముతోకూడ బయలువెడలును.

మూ॥ రూక్షానాహారయోర్జీరే విష్టభ్యోర్ధ్వం గతేఽపి వా ।
వాయునాభేషజేత్యన్యత్సత్సే హలవణంపిబేత్ ॥ తృణోహభమమూ
ర్చాద్యాః స్యు శ్చేజ్జీర్యతి భేషజే । పిత్తఘ్నం స్వాదు శీతం చ భేష

జం తత్ర శస్య తే॥ లాలాహృల్లాసవిష్టమ్భలో మహర్వాః కఫావృతే ।
భేషజం తత్ర తీక్ష్ణోష్ణం కట్వాది కఫనుద్ధితమ్॥ సుస్నిగ్ధం క్రూరకోష్ఠం
చ లఙ్ఘయే దవిరేచితమ్ । తేనాస్య స్నేహజః శ్లేష్మా సిద్ధశ్చైవోష
శామ్యతి ॥83॥

అ॥ రూక్షశరీరముకలవానికిని ఆహారమును భుజింపనివానికిని బౌషధము జీర్ణ
మగుటవలనగాని వాతముచే స్తంభింపబడి ఉర్ధ్వభాగము నందుండుటవలనగాని విరే
చనములుకానియెడల స్నేహాలవణములతో కూడిన మరియొక బౌషధము నీయవల
యును. పిత్తప్రకోపమువలన బౌషధముజీర్ణమై విరేచనములు సరిగ కాకుండి దప్పిక
మోహము భ్రమ మార్చ మొదలగునవి కలిగినయెడల పిత్తమును నశింపజేయున
దియు స్వాదురసమును శీతవీర్యమును కలదియు నగు బౌషధము నీయవలయును.
బౌషధముకఫముతో కూడుటవలన విరేచనములు సరిగ కాకుండి చొల్లుకారుట వాంతి
వచ్చునట్లుండుట విష్టభము గగుర్పాటు ఇవికలిగినచో తీక్ష్ణగుణమును ఉష్ణవీర్యమును
కలదియు కటురసము మొదలగునవికలదియు కఫమునునశింపజేయునదియు నగు బౌష
ధము నీయవలయును. బాగుగ చేయుంపబడిన స్నేహకర్మ కలిగినట్టియు క్రూరకోష్ఠము
కలిగినట్టియు మనుజునకు విరేచనములు సరిగ కాకున్నచో లంఘనమును చేయుంపవల
యును. అట్లు చేయించినయెడల స్నేహకర్మలవలనజనించిన కఫమును దోషముల
యొక్క కూడికయు నశించును.

మూ॥ రూక్షబహ్వానిలక్రూరకోష్ఠవ్యాఘామశీలినామ్ । దీప్తగ్న్ని
నాం చ భైషజ్యమవిరిచ్ఛ్యైవ జీర్యశః॥ తేభ్యో వస్త్రిం పురాదత్త్వాపశ్చ
ద్దద్యాద్విరేచనమ్ । వస్త్రిప్రవర్తితం దోషం హరేచ్ఛ్చక్షుం విరేచ
నమ్ ॥84॥

అ॥ రౌక్ష్యము అధికవాతము క్రూరకోష్ఠము వ్యాఘామము అగ్నిదీప్తి ఇవికల
వారలకుఇయ్యబడిన బౌషధము విరేచనములను చేయకుండగ నే జీర్ణమునొందును.
అట్టివారలకు తొలుత వస్త్రినిచేయించి పిదప విరేచనౌషధము నీయవలయును
వస్త్రికర్మచే బయలుబెడలుటకు సిద్ధముగనున్న దోషమును, పిదప ఇయ్యబడిన విరేచ
నౌషధము వెంటనే వారింపజేయును.

మూ॥ రూక్షాశనాః కర్మనిత్యా యే నరా దీప్తపావకాః ।
తేషాం దోషాః క్షయం యాన్తి కర్మవాతాతపాగ్నిభిః ॥ విరుద్ధాధ్య
శనాజీర్ణాన్ దోషానపి జయన్తి తే । స్నేహ్యస్తే మారుతాద్రక్ష్యా
నావ్యాధౌ తాన్విశోధయేత్ ॥ నాతిస్నిగ్ధశరీర రాయా దద్యాత్స్నేహ
విరేచనమ్ । స్నేహోత్క్లిష్టశరీరాయ రూక్షం దద్యాద్విరేచనమ్॥85॥

అ॥ రూక్షాహారమును భుజించునట్టియు వ్యాఘామమునుచేయునట్టియు జాతర

దీ ప్రికలిగినట్టియు మనుజులకు వ్యాయామము వాతము ఆతపము జాతరాగ్ని వీనిచే దోషములు త్తయమునొందును. విరుద్ధాహారము అధ్యశనము అజీర్ణకరభోజనము వీని వలన కలుగు దోషములుకూడ సంభవింపవు. వారలకు తరుచు స్నేహమును చేయించుచు వాతమునుండి రక్షింపవలయును. వీరలకు వ్యాధిలేనప్పుడు విరేచనమును చేయింపకూడదు. అతిస్నిగ్ధమైన శరీరముకలవానికి స్నేహయుక్తమైన విరేచనాష ధము నీయకూడదు. రూక్షగుణముకల విరేచనాషధము నీయవలయును.

మూ॥ ఏవం జ్ఞాత్వా విధిం ధీరో దేశకాలప్రమాణవిత్ । విరే చనం విరేచ్యేభ్యః ప్రయచ్ఛన్నాపరాధ్యతి॥ విభంశో విషవద్యస్య సమ్యగ్యోగో యథామృతమ్ । కాలేష్వవశ్యం పేయం చ తస్మాద్య త్నాత్ప్రయోజయేత్ ॥89॥

అ॥ దేశము కాలము పరిమాణము వీనిని గుర్తెరిగిన వైద్యుడు పైనచెప్పబడిన విధానములను తెలిసికొని విరేచనములను చేయింపతగినవానికి విరేచనాషధమును ఇచ్చి నచో ప్రమాదమునొందదు. శోధనాషధమును సరిగప్రయోగింపనిచో విషతుల్యము గను, సరిగ ప్రయోగించినచో అమృతతుల్యముగను నగును. అందువలన విరేచనాష ధమును సకాలమునందు సరిగ నీయవలయును.

మూ॥ ద్రవ్యప్రమాణం తు యదుక్తమస్మిన్నధ్యేషు తతోష్ఠ్యవయోబలేషు । తన్మూలమాలమ్భ్య భవేద్వికల్పస్తేషాం వికల్పోఽభ్యధికోనభావః ॥90॥

అ॥ ఇదివరలోచెప్పబడిన ఔషధపరిమాణములు కోష్ఠమును వయస్సును బలమును మధ్యమముగ నున్న వారలకు హితకరముగ నుండునట్లు చెప్పబడినవి. ఆపరిమాణములను ఆధారముగచేసికొని అధికపరిమాణముగ గాని స్వల్పపరిమాణముగ గాని తగు విధమున నీయవలయును.

మూ॥జాలాంతరగతైర్భానుకరైర్వంశీ విలోక్యతే । షడ్వంశ్యస్తు మరీచిః స్యాత్ షణ్మరీచ్యస్తు సర్వపః ॥ అష్టా తే సర్వపా రక్తాస్తన్దుల శ్చాపి తద్వయమ్ । ధాన్యమాషో భవేదేకో ధాన్యమాషద్వయం యవః ॥ అణ్ణికాస్తే తు చత్వారస్తాశ్చతస్రస్తు మాషకః । హేమశ్చ ధాన్యకశ్చోక్తో భవేచ్ఛాణస్తు తే త్రయః॥ శాణౌ ద్వా ద్రజ్జణౌ విద్యా త్కోలం బదరమేవ చ । విద్యాద్ద్వా ద్రజ్జణౌ కర్షం సువర్ణం చాక్షమేవ చ ॥ బిడాలపదకం తచ్చ పిచుం పాణితలం తథా । తిన్దుకం చ విజానీయాత్కవలగ్రహమేవ చ॥ ద్వే సువర్ణే పలార్థం స్యాచ్ఛక్తిరష్టమికా తథా । ద్వే పలార్థే పలం ముష్టిః ప్రకుఞ్చోఽథ చతుర్థికా॥

బిల్వం షోడశికం చామ్రం ద్వే పలే ప్రసృతం విదుః । పలం చతుర్ము
ణం విద్యాదజ్జలిం కుడవం తథా॥ అష్టమానం తు విజ్ఞేయం కుడవా
ద్వా తు మానికా । చత్వారః కుడవాః ప్రస్థ శ్చతుఃప్రస్థమథాథ
కమ్॥ పాత్రం తదేవ విజ్ఞేయం కంసః ప్రసాప్తకం తథా । కంస
శ్చతుర్ముణో ద్రోణశ్చార్మణం నల్వనం చ తత్ ॥ స ఏవ కలశః
ఖ్యాతో ఘట ఉన్మానమేవ చ । ఘటస్తు ద్విగుణః శూర్నో విజ్ఞేయః
కుమ్భ ఏవ చ॥ గోణీం శూర్పద్వయం విద్యాత్భారీం భారీం తథైవ
చ । ద్వాత్రింశతం విజానీయాద్వాహం శూర్పాణి బుద్ధిమాన్ ।
తులాం శతపలం విద్యాత్పరిమాణవిశారదః ॥101॥

అ॥ గవాక్షరంధ్రమునుండి ప్రసరించు సూర్యకిరణములయందు కనబడు రేణువు
వంశియనబడును. ఆరువంశిలు మరీచియనబడును. ఆరుమరీచులు సర్ప పమనబడును.
ఎనిమిది సర్ప పములు రక్తియనబడును. ఈరక్తికకు తండులనునది పర్యాయపదముగ
నుండును. రెండురక్తికలు ధాన్యమాషమనబడును. రెండుధాన్యమాషములు యవమన
బడును. నాలుగుయవలు అండకమనబడును. నాలుగుఅండకములు మాషమనబడును.
హేమ, ధాన్యక అనునివి మాషమునకు పర్యాయపదములుగ నుండును. మూడు
మాషములు శాణమనబడును. రెండుశాణములు ద్రంక్షణమనబడును. కొల, బదర
అనునివి ద్రంక్షణమునకు పర్యాయపదములుగ నుండును. రెండు ద్రంక్షణములు
కర్షమనబడును. సువర్ణ, అక్ష, బిడాలపదక, పిచు, పాణితల, తిందుక, కవలగ్రహ
అనునివి కర్షమునకు పర్యాయపదములుగ నుండును. రెండుకర్షములు అర్థపలమన
బడును. శుక్తి, అష్టమిక అనునివి అర్థపలమునకు పర్యాయపదములుగ నుండును.
రెండు అర్థపలములు పలమనబడును. ముష్టి, ప్రకుంచ, చతుర్ధిక, బిల్వ, షోడశిక, ఆమ్ర
అనునివి పలమునకు పర్యాయపదములుగ నుండును. రెండుపలములు ప్రసృతమనబడును.
నాలుగుపలములు కుడవమనబడును. అంజలి, అష్టమాన అనునివి కుడవమునకు పర్యాయ
పదములుగ నుండును. రెండుకుడవములు మోనికయనబడును. నాలుగు కుడవములు
ప్రస్థమనబడును. నాలుగు ప్రస్థములు అథకమనబడును. పాత్ర అనునది అథకమునకు
పర్యాయపదముగ నుండును. ఎనిమిదిప్రస్థములు కంసమనబడును. నాలుగుకంసములు
ద్రోణమనబడును. ఆర్మణ, నల్వన, కలశ, ఘట, ఉన్మాన అనునివి ద్రోణమునకు
పర్యాయపదములుగ నుండును. రెండుద్రోణములు శూర్పమనబడును. కుంభ అను
నది శూర్పమునకు పర్యాయపదముగ నుండును. రెండుశూర్పములు గోణియనబడును,
ఖారి, భారి అనునవి గోణికి పర్యాయపదములుగ నుండును. ముప్పదిరెండుశూర్ప
ములు వాహమనబడును. నూరుపలములు తులమనబడును.

మూ॥ శుక్కుద్రవ్యేష్విదం మానమేవమాదిప్రకీర్తితమ్ । ద్విగు
ణం తద్ద్రవ్యేష్విత్తం తథా సద్యోద్ధృతేషు చ॥ యద్ధి మానం తులా

ప్రోక్తా పలం వా తత్ప్రయోజయేత్ । అనుక్తే పరిమాణే తు తుల్యం
మానం ప్రకీర్తితమ్ ॥ ద్రవకార్యేఽపి చానుక్తే సర్వత్ర సలిలం స్పృ
తమ్ । యతశ్చ పాదనిర్దేశశ్చతుర్భాగస్తతశ్చ సః ॥ జలస్నేహాషధానాం
తు ప్రమాణం యత్రనేరితమ్ । తత్ర స్యాదాషధాత్సేహః స్నేహః
త్తోయం చతుర్గుణమ్ ॥ 05 ॥

అ॥ పైన చెప్పబడినమానము శుష్కద్రవ్యములవిషయమని గ్రహింపవలయును. ద్రవద్రవ్యములనుగాని తత్కాలమునందు తీసికొనిరాబడిన (పచ్చిగనున్న) వస్తువులనుగాని రెట్టింపుగ గ్రహింపవలయును. తులాశబ్దమునుగాని పలశబ్దమునుగాని ప్రయోగించినపుడు రెట్టింపుగ గ్రహింపవలయును. ద్రవపదార్థము చెప్పబడనపుడు జలమును గ్రహింపవలయును. పాదమని చెప్పినప్పుడు నాలుగవవంతుగ గ్రహింపవలయును. ద్రవద్రవ్యము స్నేహము కల్కము వీనియొక్క పరిమాణము చెప్పబడని యెడల కల్కమునకు నాలుగురెట్లు స్నేహమును స్నేహమునకు నాలుగురెట్లు ద్రవద్రవ్యమును గ్రహింపవలయును.

మూ॥ స్నేహపాకస్త్రిధా జ్ఞేయో మృదుర్మధ్యః ఖరస్తథా ।
తుల్యే కల్కేన నిర్యాసే భేషజానాం మృదుః స్పృతః ॥ సయావ ఇవ ని
ర్యాసే మథో దర్శ్యం విముఞ్చతి । శీర్యమాణే తు నిర్యాసే వర్త్యమా
నో ఖరస్తథా । ఖరోఽభ్యజ్ఞే మృదుర్నస్యే పానే వస్తా చ మధ్యమః ॥

అ॥ మృదుపాకమనియు మధ్యపాకమనియు ఖరపాకమనియు స్నేహపాకము మూడువిధములుగ నుండును. స్నేహము తయారైనపిదప అడుగుననున్న కల్కము మొదట వేసిన కల్కముతో సమానముగనున్నచో మృదుపాకమనియు, ముద్దవలెనుండి గరిటెకు అంటుకున్నచో మధ్యపాకమనియు, వేళ్ళతో నలిపినయెడల విడిపోవుచున్నచో ఖరపాకమనియు తెలిసికొనవలయును. అభ్యంగనము నిమిత్తము ఖరపాకమును, నస్యకర్మనిమిత్తము మృదుపాకమును, పానము వస్త్రీకర్మ వీనినిమిత్తము మధ్యపాకమును ఉపయోగింపవలయును.

కల్పస్థాన సంగ్రహము.

మూ॥ కల్పార్థః శోధనం సంజ్ఞా పృథగ్గతుః ప్రవర్తనే । దేశా
దీనాం ఫలాదీనాం గుణా యోగాః శతాని షట్ ॥ షికల్ప హేతుర్నా
మాని తీక్ష్ణమధ్యాల్పలక్షణమ్ । విధిశ్చావస్థికో మానం స్నేహపాక
శ్చ దర్శితమ్ ॥ 110 ॥

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే కల్పస్థానే దన్తీ
ద్రవస్త్రీకల్పో నామ ద్వాదశోఽధ్యాయః ॥

అ॥ కల్పస్థానముయొక్క ప్రయోజనము, వమనవిరేచన సంజ్ఞ, దోషములు ఊర్ధ్వమార్గముగ గాని, అధోమార్గముగ గాని వెడలుటకు కారణమును, దేశాదుల యొక్క గుణములు, మ్రంగకాయ మొదలగువానియొక్క గుణములు, ఆరువందల యోగములు, అనేకవిధములగు కల్పనలను చెప్పుటకు కారణము, మ్రంగకాయ మొదలగువానియొక్క పర్యాయపటములు, తీక్షణమధ్య మృదుస్వభావములు, ఆయా అవస్థల యందు చేయతగిన విధి, మానపరిభాష, స్నేహపాకము ఇవి ఈ కల్పస్థానమునందు చెప్పబడినవి.

ఇవిధంబున, శ్రీపాదోపనామక కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి ప్రణీతంబైన చరకదీపిక
యనెడి చరకసంహితా వ్యాఖ్యానమునందు దంతీద్రవంతీకల్ప మనెడు
ద్వాదశాధ్యాయము సమాప్తము.

కల్పస్థానము సమాప్తము

సిద్ధి సా నము.

ప్రథమాధ్యాయము.

మూ॥ అథాతః కల్పనాసిద్ధిం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥1॥

అ॥ పిమ్మట కల్పనాసిద్ధిని చెప్పబోవుచున్నాము.

మూ॥ ఇతి హా స్మాహ భగవానాత్రేయః ॥2॥

అ॥ అని భగవంతుడగు ఆత్రేయుడు చెప్పెను.

మూ॥ కా కల్పనా పఞ్చసు కర్మసూక్తా క్రమశ్చ కః కిం చ కృతాకృతేషు లిజ్గం తథై వాతికృతేషు సజ్ఞాకా కిం గుణాః కేషు చ కశ్చ వస్తిః కిం వర్జనీయం ప్రతికర్మకాలే కృతే కియాన్వా పరిహార కాలః ప్రణీయమానశ్చ న యాతి వస్తిః కేనైతి శీఘ్రం సుచిరాచ్ఛ కేన ॥ సాధ్యా గదాః వైవః శమనైశ్చ కేచి త్కస్మాత్ప్రయుక్తైర్న శమం వ్రజన్తి । ప్రచోదితః శిష్యవరేణ సమ్యగిత్యగ్ని వేశేన భిషగ్వరి షః । పునర్వసుస్తన్త్రవిదాహ తస్మై సర్వప్రజానాం హితకామ్య యేదమ్ ॥౩॥

అ॥ పంచకర్మలయందు ఎట్టికల్పన చెప్పబడినది ? శోధనానంతరమునందు ఎట్టి క్రమము నాచరింపవలయును? సరిగచేయబడినప్పుడుగాని సరిగ చేయబడనప్పుడుగాని అధికముగ చేయబడినప్పుడుగాని ఎట్టిలక్షణములు కలుగును? ఎంతసంఖ్యగ చేయింప వలయును? ఎట్టిగుణములు కలుగును? ఎవరలకు ఎట్టివస్తిని చేయింపవలయును? చేయిం చినపిదప వేనిని విడిచిపెట్టవలయును? ఎంతకాలము విడిచిపెట్టవలయును? ప్రయో గింపబడిన వస్తి ఏకారణముచే లోనికి ప్రవేశింపనేరదు? ఏకారణముచే బయటికి శీఘ్ర ముగ వచ్చివేయును? ఏకారణముచే బయటికి ఆలస్యముగ వచ్చును? సాధ్యములైన కొన్నివ్యాధులు తమయొక్క శమనచికిత్సలచే ఎందువలన శాంతి నొందవు? అని శిష్యుడైన అగ్ని వేశునిచే ఇట్లు అడుగబడినట్టియువైద్యులలో శ్రేష్ఠుడైనట్టియు శాస్త్ర మును తెలిసినట్టియు ఆత్రేయుడు సమస్తప్రజలయొక్క మేలుకొరకు అగ్ని వేశుని గూర్చి ఇట్లు చెప్పెను.

పంచకర్మలయందు చేయింపతగినకల్పన.

మూ॥ త్ర్యహవరం సప్తదినం పరం తు సిద్ధో నరః స్వేదయి

తవ్య ఇప్టః| నాతః పరం స్నేహనమాదిశన్తి సాత్త్వికవేత్సప్తదినాత్ప
రం తు|| స్నేహోఽనిలం హన్తి మృదుం కరోతి దేహం మలానాం
వినిహన్తి సజ్జమ్ | స్నిగ్ధస్య సూక్ష్మేష్వయనేషు లీనం స్వేదస్తు దోషం
నయతి ద్రవత్వమ్ ||7||

అ|| మూడురోజులకుతక్కువకాకుండగను ఏడురోజులకు ఎక్కువకాకుండగను
స్నేహకర్మను చేయింపవలయును. పిమ్మట స్వేదకర్మను చేయింపవలయును. ఏడు
రోజులకంటె అధికముగ స్నేహకర్మను చేయింపనవసరములేదు. అధికముగ చేయించి
నచో అభ్యాసమేయగును. స్నేహకర్మ వాతమును నశింపచేయును. శరీరమునకు
మృదుత్వమును కలిగించును. మలసంబంధముగూడికను నశింపచేయును. స్నేహకర్మను
చేయించినవానికి స్వేదకర్మను చేయించినచో సూక్ష్మమార్గములయందు అణగియున్న
దోషమును కరిగించును.

మూ|| గ్రామ్యాదకానూపరసైః సమాంసైరుత్క్లేశనీయః ప
యసా చ వమ్యః| రసైస్తథా జాజ్ఞలజైః సయూషైః స్నిగ్ధః కఫావృద్ధి
కరైర్ద్విరేచ్యః|| శ్లేష్మోత్తరశ్చర్దయతి హ్యదుఃఖం విరిచ్యతే మద్దకఫస్తు
సమ్యక్ | అధః కఫేఽల్పే వమనం హి గచ్ఛేద్ద్విరేచనం వృద్ధకఫే
తథోద్వమ్|| స్నిగ్ధాయ దేయం వమనం యథోక్తం వాస్తస్య పేయాది
రనుక్రమశ్చ | స్నిగ్ధస్య సుస్విన్నతనోర్యథావద్విరేచనం యోగ్యతమం
ప్రయోజ్యమ్ ||10||

అ|| వమనమునుచేయింపతగినవానికి స్నేహకర్మనుచేయించినపిదప గ్రామము
నందును ఉదకమునందును అనూపదేశమునందును సంచరించు జంతువులయొక్క
మాంసరసములు మాంసములు వీనిని, పాలను ఇచ్చి కఫమును ఉత్క్లేశమునొందింప
వలయును. విరేచనమును చేయింపతగినవానికి స్నేహకర్మనుచేయించినపిదప కఫమును
వృద్ధి నొందింపని జాంగలమాంసరసములు యూషములు వీనిని ఇయ్యవలయును. ఉత్క్లే
శమునొందినకఫముకలవానికి వాంతులు సుఖముగ వెడలును. స్వల్పకఫముకలవానికి
విరేచనములు బాగుగ నగును. కఫమల్పముగనున్నచో వమనౌషధము అధోమార్గమున
వెడలును. కఫమధికముగ నున్నచో విరేచనౌషధము ఊర్ధ్వముఖమున వెడలును.
స్నేహకర్మనుచేయించినపిదప వమనౌషధమును తగురీతి నియ్యవలయును. వాంతులైన
పిదప పేయాదిక్రమమును సరిగ నాచరింపవలయును. స్నేహకర్మను స్వేదకర్మను
చేయించినపిదప యోగ్యమైన విరేచనౌషధమును తగువిధమున ఇయ్యవలయును.

శోధనానంతరక్రమము.

మూ|| పేయాం విలేపీ మకృతం కృతం చ యూషం రసం త్రి
ద్విరదైకశశ్చ | క్రమేణ సేవేత విశుద్ధకాయః ప్రధానమధ్యావరశుద్ధి

శుద్ధః॥ యథాఽనురగ్ని స్తృణగోమయాద్యైః సంధుక్యమాః శో భవతి
క్రమేణ మహాన్ స్థిరః సర్వసహ స్తదై వ శుద్ధ పేస్యయాదిభిర న్తరగ్నిః॥

అ॥ శోధనమైనపదప పేయను, విలేపిని, సఃస్కరింపబడినట్టియు సంస్కరింప
బడినట్టియు యూపమును, అట్టి మాంసరసమును ప్రధాన శుద్ధికలవానికి మూడేసి
అన్న కాలములయందును మధ్యమశుద్ధికలవానికి రెండేసి అన్న కాలములయందును
స్వల్పశుద్ధికలవానికి ఒక్కొక్క అన్న కాలమునందును యథాక్రమముగ నీయవల
యును. స్వల్పముగనున్నయగ్ని, గడ్డి పిడకలు మొదలగువానిచే ప్రజ్వలింపచేయ
బడినదై క్రమముగ గొప్పదిగను స్థిరమైనదిగను సమస్తమును దహించునదిగను నగును.
అటులనే, శోధనానంతరమునందు మందముగ నున్న జాతరాగ్ని పేయాదులచే వృద్ధి
నొందును.

ప్రధానశుద్ధ్యాదిలక్షణము.

మూ॥ జఘన్యమధ్యప్రవరేషు వేగాశ్చత్వార ఇష్టా వమనేషడ
ప్తా । దశై వ తే ద్విత్రిగుణా విరేకే ప్రస్థస్తథా ద్విత్రిచతుర్దుణాశ్చ॥
పితౄన్తమిష్టం వమనం తథోర్ధ్వముథః కఫాంతం చ విరేకమాహుః॥ ద్వి
త్రీన్ సవిత్కానపనీయ వేగాన్మేయం విరేకే వమనే తు వీతమ్ ॥14॥

అ॥ వమనములు, నాలుగుసారులగుట స్వల్పశుద్ధిగను ఆరుసారులగుట మధ్య
మశుద్ధిగను ఎనిమిదిసారులగుట ఉత్తమశుద్ధిగను నుండును. విరేచనములు, పదిసారు
లగుట స్వల్పశుద్ధిగను ఇరువదిసారులగుట మధ్యమశుద్ధిగను ముప్పదిసారులగుట
ఉత్తమశుద్ధిగను నుండును. విరేచనములు, రెండుప్రస్థములుగనగుట స్వల్పశుద్ధిగను
మూడుప్రస్థములుగనగుట మధ్యమశుద్ధిగను నాలుగుప్రస్థములుగనగుట ఉత్తమశుద్ధి
గను నుండును. పితౄము ఊర్ధ్వమున బయలువెడలువరకు వమనమును చేయింపవల
యును. కఫము అధోమార్గమున బయలువెడలువరకు విరేచనమును చేయింపవల
యును. విరేచనములయందు మలముతోకూడిన మొదటి రెండుమూడు వేగములను,
వమనములయందు బౌషధముతోకూడిన వేగమును విడిచిపెట్టి మిగిలిన వేగములను
లెక్క పెట్టవలయును.

సమ్యక్స్థిత్యాతియోగములు.

మూ॥ క్రమాత్కఫః పితౄమథానిలశ్చ యస్యైతి సమ్యగ్వమితః
స ఇష్టః॥ హృత్పార్శ్వమూర్ధేద్వియ మార్గశుద్ధౌ తథా లఘుత్వేఽపి
చ లక్ష్మమాణే॥ దుశ్చర్దితే స్ఫోటకకోతకణ్డూహృత్థావిశుద్ధిర్గురుగాత్ర
తా చ । తృణోహమూర్ఛానిలకోపనిద్రాబలాతిహానిర్వమనేఽతి చ
స్యాత్ ॥ స్తోతోవిశుద్ధీద్వియసంప్రసాదో లఘుత్వమూర్జోఽగ్నిరనామ
యత్వమ్॥ ప్రాప్తిశ్చ విత్పితౄకఫానిలానాం సమ్యగ్విరిక్తస్య భవే

త్క్రమేణ ॥ స్యాచ్ఛ్చేష్టపితృనిలసంప్రకోపః స్వేదోఽల్పవహ్నిర్గురు
గాత్రతాచ | తద్ద్యాతథా ఛర్దిరరోచకశ్చ వాతానులోమ్యం న చ
దుర్విరిక్తే ॥ కఫాస్రపిత్తక్షయజానిలోథాఃసుప్త్యజ్జమర్దక్లమవేపనాద్యాః |
నిద్రాబలాభావతమఃపవేశా సోన్మాదహిక్మాశ్చ విరేచితేఽతి ॥ 19 ॥

అ॥ వమనములు సరిగనైనచో కఫమును పిత్తమును వాతమును క్రమముగ
బయలువెడలును. మరియు హృదయము పార్శ్వము శిరస్సు ఇంద్రియములు శరీరము
నండలి మార్గములు ఇవి శుద్ధి నొందును. శరీరము లఘుత్వమునొందును. సరిగకాకు
న్నచో బొబ్బలు దద్దురు దురద ఇవి కలుగును. మరియు హృదయమును ఇంద్రియము
లును శుద్ధి నొందవు. శరీరము బరువుగ నుండును. అధికముగ నైనచో దప్పిక, మోహము,
మూర్ఛ, వాతప్రకోపము, నిద్రయు బలమును అధికముగ నశించుట ఈలక్షణములు
కలుగును. విరేచనములు సరిగనైనచో ప్రోతస్సులు శుద్ధి నొందుట, ఇంద్రియములు
నిర్మలముగ నుండుట, శరీరము చులకనగ నుండుట, జాతరాగ్ని వృద్ధి నొందుట, బాధలు
లేకుండుట, మలమును పిత్తమును కఫమును వాతమును క్రమముగ వెడలుట ఈలక్షణ
ములు కలుగును. సరిగకాకున్నచో శ్లేష్మమును పిత్తమును వాతమును ప్రకోపించుట,
చేమట జనించుట, జాతరాగ్ని మందగించుట, శరీరము బరువుగ నుండుట, పాలుమా
లిక, వాంతి, ఆరోచకము, వాతము అనులోమ్యమునొందకపోవుట ఈలక్షణములు
కలుగును. అధికముగ నైనచో కఫము రక్తము పిత్తము ఇవి క్షీణించుటవలనకలుగు
వ్యాధులును వాతప్రకోపమువలనకలుగు వ్యాధులును జనించును. మరియు శరీరము
మొద్దుబారుట ఒడలునొప్పులు బడలిక వణుకు మొదలగునవి కలుగును. నిద్రయు
బలమును క్షీణించుట మోహము ఉన్మాదము ఎక్కిళ్ళు ఇవి కలుగును.

వస్త్రీకల్పనా విషయము.

మూ॥ సంస్కృష్టభక్తం నవమేఽహ్ని సర్పిస్తం వాయయేతాప్య
నువాసయేద్వా । దద్యాత్ప్రహాన్నాతి బుభుక్షితాయ తైలాక్త గా
త్రాయ నతో నిరూహమ్ ॥ ప్రత్యాగతే మాంసరసేన భోజ్యః సమీ
క్ష్య వా దోషబలం యథార్హమ్ । నరస్తతో నిశ్యనువాసనాన్తో నా
త్యాశితః స్యా దనువాసనీయః ॥ శీతే వసంతే చ దివానువాసోఽస్య రాత్రౌ
శరద్గ్రిష్మఘనాగమేషు । తానేవ దోషాన్పరి రక్షతా యే స్నేహస్య
పానం ప్రతి కీర్తితాః ప్రాక్ ॥ 22 ॥

అ॥ సంస్కర్జనక్రమమును ఆచరించినపిదప ఎనిమిదవరోజున అన్నమును భుజింప
జేసి తొమ్మిదవరోజున పుత్రపానమునుగాని అనువాసనవస్త్రీనిగాని చేయింపవలయును.
పిమ్మట మూడవరోజున, మిక్కిలి ఆకలినికలిగియుండనట్టియు తైలముచేపూయబడిన
శరీరముకలిగినట్టియు వానికి నిరూహవస్త్రీని చేయింపవలయును. దోషముబయలువెడ
లినపిదప మాంసరసముతోగాని దోషబలమును తెలిసికొని అనుకూలమైనవానితోగాని

భుజింప చేయవలయును. పిమ్మట, అనువాసనమునకు అర్హుడైనయెడల స్వల్పమైన ఆహారమును ఇచ్చి రాత్రియందు అనువాసనమును చేయింపవలయును. అనువాసన వస్త్రాని హేమంత శిశిర వసంత ఋతువులలో పగటియందును శరత్ గ్రీష్మ వర్ష ఋతువులలో రాత్రియందును చేయింపవలయును. అట్లు చేయింపనియెడల స్నేహ పానమునందు చెప్పబడిన దోషములు కలుగును.

మూ॥ ప్రత్యాగతే చాప్యనువాసనీయే దివా ప్రదేయం వ్యుషితాయ భోజ్యమ్ । నాయం చ భోజ్యం పరతస్త్త్ర్యహే వా త్ర్యహేన నువాస్యోఽహనిపశ్చమే వా॥ ద్వ్యహేత్ర్యహే వాప్యథ పశ్చమే వా దద్యాన్నిరూహాదనువాసనం చ ॥24॥

అ॥ అనువాసన స్నేహము బయలుపెడలినపిదప ఆ రాత్రియందు ఆహారము నీయక మరునాడు పగటియందును సాయంకాలమునందును ఆహారము నీయవలయును. పిమ్మట మూడవరోజునగాని అయిదవరోజునగాని అనువాసనవస్త్రాని చేయింపవలయును. నిరూహవస్త్రాని చేయింపవలసియున్నయెడల రెండవరోజునగాని మూడవరోజునగాని అయిదవరోజునగాని చేయింపవలయును.

మూ॥ ఏకం తథా త్రీన్కఫజే వికారే పితృత్మకే పశ్చ తు సప్త వాపి వాతే నవై కాదశ వా పునర్వా వస్త్రీనయుగ్మాన్కుశలోవిద ధ్యాత్ ॥25॥

అ॥ అనువాసనవస్త్రులను కఫవ్యాధులయందు ఒకటినిగాని మూడింటినిగాని చేయింపవలయును. పితృవ్యాధులయందు అయిదింటినిగాని ఏడింటినిగాని చేయింపవలయును. వాతవ్యాధులయందు తొమ్మిదింటినిగాని పదకొండింటినిగాని చేయింపవలయును. ఇంకను అధికముగ చేయించునెడల బేసిసంఖ్యగ నే చేయింపవలయును.

మూ॥ నరో విరిక్తస్తు నిరూహదానం వివర్జయేత్సప్తదినాన్య వశ్యమ్ । శుద్ధే విరేకేణ నిరూహదానం తద్ధన్య శూన్యం వికృషేచ్ఛ రీరమ్ ॥26॥

అ॥ విరేచనములను చేయించినపిదప నిరూహవస్త్రాని ఏడుదినములవరకు చేయింపకూడదు. విరేచనముచే శూన్యమైన శరీరము కలవానికి నిరూహవస్త్రాని చేయించినచో అట్టి శరీరమును కృశింపజేయును.

వస్త్రీకర్మయొక్క ప్రాశస్త్యము.

మూ॥ వస్త్రీర్వయఃస్థాపయితౌ సుఖాయుర్బలాగ్ని మేధాస్వరవర్ణకృచ్ఛ । సర్వార్థకారీ శిశువృద్ధయూనాం నిరత్యయః సర్వగదాపహశ్చ ॥ విత్ శ్లేష్మమూత్రానిలపిత్తకర్షీ స్థిరత్వకృచ్ఛక్రబలప్రదశ్చ । విష్వక్స్థితం దోషచయం నిరస్య సర్వాన్వికారాన్ శమయేన్నిరూహః॥

దేహే నిరూహేణ విశుద్ధమాగ్నే సంస్నేహనం వర్ణబలప్రదం చ । న
 తైలదానాత్సరమస్తి కిఞ్చిద్ద్రవ్యం విశేషేణ సమీరణార్థే ॥ స్నేహాద్ధి
 కాక్ష్యం లఘుతాం గురుత్వాదాఙ్గ్యాచ్చ తైత్యం పవనస్య హత్వా ।
 తైలం దదాత్వాశు మనఃప్రసాదం వీర్యం బలం వర్ణమథాగ్నిపుష్టిమ్ ॥
 మూలే నిషిక్తే హి యథా ద్రుమః స్యాన్నీలచ్ఛదః కోమలపల్లవాగ్రః ।
 కాలే మహాన్ పుష్పఫలప్రదశ్చ తథా నరః స్యాదనువాసనేన ॥ అవ
 త్యసంతానవివృద్ధకారీ కాలే యశస్వీ బహుకీర్తిమాంశ్చ । స్తభాశ్చ యే
 సంకుచితాశ్చ యేఽపి యే పఙ్గవౌ యేఽపి చ రుగ్లభగ్నాః ॥ యే
 మాం చ శాఖాసు చరన్తి వాతాః శస్త్రో విశేషేణ హి తేషు వస్తిః ।
 ఆధ్మాపనే విగ్రధితే పురీషే శూలే చ భక్తానభినన్దనే చ ॥ ఏవంప్ర
 కారాశ్చ భవన్తి కుక్షౌ యే చామయానేషు చ వస్తిరిష్టం । యాశ్చ
 స్త్రియో వాతకృతోపస్థాద్గర్భం న గృహ్లాన్తి నృభిః సమేతాః । క్షీ
 నేన్ద్రియా యే చ నరాః కృశాశ్చ తేషాం చ వస్తిః పరమః ప్రదిష్టః ॥

అ॥ నిరూహవస్తి—వయస్సును నిలుపును. సుఖము ఆయువు బలము జతరాగ్ని
 మేధాశక్తి స్వరము వర్ణము వీనిని కలిగించును. బాలురు వృద్ధులు యౌవనవంతులు
 వీరలకు అనేక ప్రయోజనములను కలిగించును. అపాయమును కలిగింపనిదిగ నుండును.
 సమస్తమైనవ్యాధులను పోగొట్టును. పురీషము శ్లేష్మము మాత్రము వాతము పిత్తము
 వీనిని ఆకర్షించి బయలుపెడలించును. శరీరమునకు ధైర్యమును కలిగించును. శుక్రమును
 బలమును వృద్ధినిొందించును. శరీరమునందంతటను నున్న దోష సముదాయమును
 తీసివేసి సమస్తవ్యాధులను నశింపజేయును నిరూహవస్తిచేశుద్ధినిొందిన మార్గములుకల
 వేషముకలవానికి అనువాసనవస్తినిచేయించినచో వర్ణమును బలమును కలుగును. వాత
 మును నశింపజేయుటకు తైలముకంటె శ్రేష్ఠమైన ద్రవ్యము ఇంకొకటి లేదు. తైలము
 తనయందలి స్నేహగుణమువలన వాతముయొక్క రూక్షగుణమును, గురుగుణమువలన
 లఘుగుణమును, ఉష్ణగుణమువలన శీతగుణమును నశింపజేసి వెంటనే మనోనైర్మల్యము
 శుక్రము బలము వర్ణము జతరాగ్ని వీనికి వృద్ధిని కలిగించును. మూలమునందు తడుప
 బడిన వృక్షము నల్లనిఆకులు కలదిగను కోమలములైన చిగురుటాకులు కలదిగను
 సకాలమునందు అధికములైన పుష్పములును ఫలములును కలదిగను నగువిధమున,
 అనువాసనవస్తిచే మనుజుడు అధికమైనట్టియు శ్రేష్ఠమైనట్టియు సంతానముకలవాడు
 గను సకాలమునందు యశస్సుకలవాడుగను అధికమగు కీర్తికలవాడుగను నగును.
 బిగినిన అవయవములు కలిగినట్టియు సంకోచము నొందిన అవయవములు కలిగినట్టియు
 పగువాతము కలిగినట్టియు శైథిల్యమునొందిన సంఘలు కలిగినట్టియు విగిన యేము
 కలు కలిగినట్టియు శాఖలయందు సంచరించుచున్న వాతము కలిగినట్టియు మనుజులకు

వస్త్రీకర్మ విశేషించి ప్రశస్తముగ నుండును. కడుపుబ్బరము, మలముగడ్డలుకట్టుట, కూల, ఆరోచకము, శుభరమునందలి ఇట్టి ఇతరవ్యాధులు వీనియందు వస్త్రీకర్మ శ్రేష్ఠముగ నుండును. ఏస్త్రీలు వాతముచే వికృతినొందింపబడినవారై పురుషులతో కలసినను గర్భమును పొందజో అట్టిస్త్రీలకును, క్షీణించినశుక్రము కలిగినట్టియుకృశించినట్టియు పురుషులకును వస్త్రీకర్మ శ్రేష్ఠమైనదిగ నుండును.

మూ॥ ఉష్ణాభిభూతేషు వదన్తి శీతాన్ శీతాభిభూతేషు తథా సుఖోష్ణాన్ । తత్ప్రత్యసీకౌషధసంప్రయుక్తాన్సర్వత్ర వస్త్రీన్ ప్రవిభజ్య యజ్ఞ్యైత్ ॥36॥

అ॥ ఉష్ణవ్యాధులు కలవారలకు తద్విపరీతములైన ద్రవ్యములతో కూడినట్టియు చల్లగున్నట్టియు వస్తులను చేయింపవలయును. శీతవ్యాధులు కలవారలకు తద్విపరీతములైన ద్రవ్యములతో కూడినట్టియు గోరువెచ్చగున్నట్టియు వస్తులను చేయింపవలయును. సర్వవ్యాధులయందును ఇటులనే విభాగమును చేసికొని వస్తులను ఈయవలయును.

మూ॥ న బృంహణీయాన్విదధీత వస్త్రీన్విశోధనీయేషు గదేషు వైద్యః । కుష్ఠప్రమేహాదిషు మేదురేషు నరేషు యే చాపి విశోధనీయాః॥ క్షీణక్షతానాం న విశోధనీయాన్న శోషిణాం నో భృశదుర్బలానామ్ । న మూర్ఛితానాం చ న శోధితానాం యేషాం చ దోషేషు నిబద్ధమాయుః ॥37॥

అ॥ సంశోధనమును చేయింపతగిన వ్యాధులయందు బృంహణములైన వస్తుల నీయకూడదు. మరియు మేహఃప్రధానములగు కుష్ఠము ప్రమేహము మొదలైనవ్యాధులయందు ఈయకూడదు. శోధింపతగిన మనుజులకుకూడ చేయింపకూడదు. క్షీణక్షీణులకును శోషకలవారలకును మిక్కిలి దుర్బలులుగనున్న వారలకును మూర్ఛవ్యాధి కలవారలకును శోధనకర్మ చేయబడిన వారలకును మలాదుల నాశ్రయించియున్న బలము కలవారలకును విశోధనములైన వస్తుల నీయకూడదు.

వస్త్రీయైక్కు గుణములు—ప్రాధాన్యము.

మూ॥ శాఖాగతాః కోష్ఠగతాశ్చ గోగా మగ్నోర్ధ్వసర్వావయవంగతాశ్చ । యే సన్తి తేషాం న తు కశ్చిదన్యో వాయోః పరం జన్మని హేతురస్తి॥ తస్మాత్పృథ్వ్యశమాయ నాన్యద్వస్త్రీనా భేషజమస్తి కించిత్ ॥ తస్మాద్వికిత్సార్థమితి బ్రువన్తి సర్వాం చికిత్సామపి వస్త్రీమేకే । నాభిప్రదేశం చ కటిం చ గత్వా కుక్షీం సమాలౌఢ్య పునశ్చ పార్శ్వమ్॥ సంస్నేహ్యా కా యం శిథిలాంశ్చ కృత్వాదోషాన్

పురీషం గ్రధితం విమధ్య । సంసక్తవేగః నపురీషచోషః ప్రత్యాగతో
వస్తిరితి ప్రశస్తః ॥41॥

అ॥ శాఖలను కోష్ఠమును మృలను ఊర్ధ్వాయవములను సర్వావయవములను ఆశ్రయించియున్న వ్యాధులకు వాతముకంటె ఇతరమైన కారణము ఉండనేరదు. వాతము-పురీషము మూత్రము, పిత్తము మొదలగునవి ధాత్వాదులయందలి మలములు, ఆహారాదులయొక్క సారములు వీనికి సంయోగవియోగములను కలిగించును. అధికముగ వృద్ధి నొందిన అట్టివాతమును శమింపజేయుటకు వస్తికర్మకంటె శ్రేష్ఠమైన చికిత్స మరియొకటి లేదు. అందువలన వస్తికర్మను చికిత్సలో అర్థభాగముగ కొందరు చెప్పుచున్నారు. సంపూర్ణచికిత్సనుగూడ కొందరు చెప్పుచున్నారు. వస్తి నాభిప్రదేశమును కటిప్రదేశమునుపొంది కుక్షిప్రదేశమునుకలతపరచి పార్శ్వములనుపొంది సమస్త శరీరమునందును వ్యాపించి దోషములకు శైథిల్యమును కలిగించి కూడుకొనియున్న మలమును విడగొట్టి వేగముకలదై పురీషముతోడను దోషములతోడను కూడినదై తిరిగి బయటకు వచ్చును. అందువలన ప్రశస్తమైనదిగ నుండును.

వస్తియొక్క- సమ్యగ్యోగా సమ్యగ్యోగ లక్షణములు.

మూ॥ ప్రసృష్టవిణ్మూత్రసమీరణత్వం రుచ్యగ్నివృద్ధ్యాశయ
లాఘవాది । రోగోపశాంతిః ప్రకృతిస్థితా చ బలం చ తత్సాత్మ్యమి
రూఢలిజ్జమ్॥ స్యాద్ధృచ్ఛిరోగ్గుదక్షిణిజ్జేష్వర్తిః ప్రతిశ్వాయవికర్తి కే
చ । హృల్లాసకాసారుచిమూత్రసజ్గః శ్వాసో న సమ్యక్ చ నిరూహి
తే స్యాత్ ॥ లిజ్జం యదేవాతివిరేచితస్య భవేత్తదేవాతినిరూహితస్య ।
ప్రత్యేత్యసక్తం సశక్యచ్చ తైలం రక్తాదిబుద్ధీన్దియసంప్రసాదః ॥ స్వ
ప్నానువృత్తిర్లఘుతా బలం చ సృష్టాశ్చ వేగాః స్వనువాసితే స్యుః ।
అధశ్శరీరోదరబాహుపృష్ఠపార్శ్వేషు రుగ్ రూక్షఖరం చ గాత్రమ్॥
గ్రహశ్చ విణ్మూత్రసమీరణానామసమ్యగేతాన్యనువాసితేస్యుః । హృ
ల్లాసమోహాక్లమసాదమూర్ఛా వికర్తి కాచాత్యనువాసితే స్యుః ॥46॥

అ॥ నిరూహవస్తి బాగుగ చేయబడినచో పురీషమును మూత్రమును అపానవా
తమును సరిగ బయలుపెడలుట, రుచి, జాతరాగ్ని వృద్ధి నొందుట, ఆశయములు చులక
నగ నుండుట, రోగములు శాంతించుట, శరీరము ప్రకృతిభావమునొందుట, బలము ఈ
లక్షణములు కలుగును. నిరూహవస్తి బాగుగ చేయబడినచో హృదయము శిరస్సు
గుదప్రదేశము కుక్షిప్రదేశము మేధ్రము వీనియందు బాధజనించుట, ప్రతిశ్వా
యము, పరికర్తికము, ఓకరింపు, దగ్గు, అరుచి, మూత్రబంధము, ఆయాసము ఈలక్ష
ణములు కలుగును. నిరూహవస్తి అధికముగ చేయబడినచో విరేచనాతియోగమువలన
కలుగు లక్షణములే కలుగును. అనువాసనవస్తి బాగుగ చేయబడినచో ఆ తైలము

లోన తగులుకొనక మలముతోకూడ బయటికివచ్చును. రక్తాదులకును బుద్ధికిని ఇంద్రియములకును నైర్మల్యము కలుగును. సుఖమైన నిద్ర కలుగును. శరీరమునకు అఘృత్యము కలుగును. బలము కలుగును. మలమూత్రాది వేగములు సరిగ ప్రవర్తించును. అనువాసనవస్తి బాగుగ చేయింపబడనిచో అధశ్శరీరము ఉదరము బాహువులు వృష్ట ప్రదేశము పార్శ్వములు వీనియందు బాధకలుగుట, శరీరము రూక్షముగను పరుషముగను నుండుట, పురీషమును మూత్రమును అనువాసనవాతమును సరిగ ప్రవర్తించుట యిట్లు ఈలక్షణములు కలుగును. అనువాసనవస్తి అధికముగ చేయబడినచో ఓకరింత మోహము బడలిక కృశించుట మూర్ఛ పరికర్తికము ఈలక్షణములు కలుగును.

మూ॥ యస్మేహ యామాననువర్తతే శ్రీన్ స్నేహో నరః
స్యాత్స విశుద్ధదేహః । ఆశ్వాగ తేఽన్యస్తు పునర్విధేయః స్నేహో న
సంస్నేహాయతి హ్యతిష్ఠన్ ॥ 47 ॥

అ॥ స్నేహము లోన మూడుజాము లున్నచో శరీరము సరిగ శుద్ధినిొందును. వెంటనే బయటికి వచ్చినయెడల స్నేహమును మరల నీయవలయును. లోన మూడు జాము లుండనిచో సరిగ పైర్విధ్యమును కలిగింపదు.

వస్తిసంఖ్య.

మూ॥ త్రింశత్స్మృతాః కర్మసు వస్తయో హి కాలస్తతోఽ
ధీన తతశ్చ యోగః । సాన్వాసనా ద్వాదశ వై నిరూహః పాక్
స్నేహ ఏకః పరతశ్చ పంచ ॥ కాలే త్రయోఽస్తే పురతస్తదైకః
స్నేహో నిరూహస్తరితాశ్చ షట్ స్యః । యోగే నిరూహస్త్రయ ఏవ
దేయాః స్నేహాశ్చ పంచైవ పరాదిమధ్యాః ॥ 49 ॥

అ॥ ముప్పదివస్తులను చేయించుట కర్మవస్తి యనియు పదునైదువస్తులను చేయించుట కాలవస్తి యనియు ఎనిమిది వస్తులను చేయించుట యోగవస్తి యనియు చెప్పబడును. తొలుత ఒక అనువాసనవస్తిని పిదప పండ్రెండు అనువాసనవస్తులతో అంతరితములైన పండ్రెండు నిరూహవస్తులను తుదకు అయిదు అనువాసనవస్తులను ఇట్లు ముప్పది వస్తులను చేయించుట కర్మవస్తిగ నుండును. తొలుత ఒక అనువాసనవస్తిని పిదప అయిదు నిరూహవస్తులతో అంతరితములైన ఆరు అనువాసనవస్తులను తుదకు మూడు అనువాసనవస్తులను ఇట్లు పదునైదువస్తులను చేయించుట కాలవస్తిగ నుండును. తొలుత ఒక అనువాసనవస్తిని పిదప మూడు స్నేహవస్తులతో అంతరితములైన మూడు నిరూహవస్తులను తుదకు ఒక అనువాసనవస్తిని ఇట్లు ఎనిమిది వస్తులను చేయించుట యోగవస్తిగ నుండును.

మూ॥ త్రీన్పంచ వాఽఽహుశ్చతురోఽథ షడ్వా వాతాధి కే
భ్యస్త్యనువాసనీయాన్ । స్నేహస్త్రదాయాశు భిషగ్విదధ్యాత్రోస్థో
విశుద్ధ్యర్థమతో నిరూహః ॥ 50 ॥

అ॥ వాతము అధికముగ కలవారలకు మూడు లేక ఆయిదుగాని నాలుగు లేక ఆరుగాని అనువాసనవస్తులను చేయించి స్రోతస్సులు శుద్ధినిొందుటకు వెంటనే నిరూహవస్తులను చేయింపవలయును.

నస్యకర్మ వివరణము.

మూ॥ విశుద్ధకాయస్య తతః క్రమేణ స్నిగ్ధం తు తైః స్వేదితము త్తమాజ్ఞమ్ । విరేచయేత్త్రిర్ద్విరథైకశో వా బలం సమీక్ష్య త్రివిధం మలానామ్ ॥ ఉరశ్శిరోలాఘవమిద్వియాణాం స్రోతోవిశుద్ధిశ్చ భవేద్విశుద్ధే । గలోపలేపః శిరసో గురుత్వం నిష్ఠీవనం చాప్యథ దుర్విరిక్తే ॥ శిరోక్షిశ్ఛశ్రవణార్తితోదశ్చాత్యర్థశుద్ధే తిమిరం చ పశ్యేత్ । స్యాత్తర్పణం తత్ర మృదు ద్రవం చ స్నిగ్ధస్య తీక్ష్ణం తు పునర్నయోగే ॥౧౩॥

అ॥ విరేచనకర్మ మొదలగువానిచే క్రమముగ శుద్ధినిొందినవానికి పిమ్మట శిరస్సునకు స్నేహస్వేదములను చేయించి దోషములయొక్క ఉత్క్లప్తమధ్యమాల్ప రూపమగు మూడువిధములైన బలమును చూచుకొని మూడుసార్లుగాని ఒకసారిగాని (ఒకదినమునందు) నస్యకర్మను చేయింపవలయును. నస్యకర్మ సరిగ చేయబడినచో వక్షఃస్థలమునందును శిరస్సునందును లాఘవము, ఇంద్రియములకు పటుత్వము, స్రోతస్సులకు శుద్ధి ఈలక్షణములు కలుగును. నస్యకర్మ సరిగ చేయబడనియెడల కంఠమునందు పూయబడినట్లుండుట, శిరస్సు బరువుగనుండుట, తరుచు ఉమియుట ఈలక్షణములు కలుగును. నస్యకర్మ అధికముగ చేయబడినచో శిరస్సు నేత్రములు కణతలు చెవులు వీనియందు బాధయు పోట్లును కలుగును. మరియు నేత్రములకు చీకట్లు ఇట్టి అతియోగమునందు మృదుగుణము కలిగి ద్రవరూపముగనున్న వానిచే తర్పణమును చేయింపవలయును. నస్యకర్మ సరిగ చేయబడనప్పుడు ప్నిగ్ధుడుగనున్న వానికి తీక్ష్ణమైన నస్యమును చేయింప వలయును.

పంచకర్మలయొక్క గుణము.

మూ॥ ఇత్యాతురస్వస్థవిధిః ప్రయోగే బలాయుషో వృద్ధిక్రదామయఘ్నః॥

అ॥ ఇట్లు, వ్యాధిగ్రస్తులకు స్వస్థులకును ఉపయోగించు పంచకర్మవిధానము చెప్పబడినది. దీనిని సరిగ ప్రయోగించినయెడల బలమును ఆయువును వృద్ధినిొందును. వ్యాధులు నశించును.

పంచకర్మానంతరవర్జనీయములు—వానిని వర్జింపతగిన కాలము

మూ॥ కాలస్తు వస్త్యాదిషు యాతి యావాంస్తావాన్ భవేద్విః

పరిహారకాలః॥ అత్యాశనస్థానవచాంసి యానం స్వప్నం దివా మైథు
న వేగరోధాన్ । శీతోపచారాతపశోకరోషాం స్వజేదకాలాహితభో
జనం చ ॥55॥

అ॥ వస్త్యాదికర్మలను ఎంతకాలము చేయించితమో పిదప ఆకాలమునకు రెట్టింపు
కాలమువరకును - అధికముగ భుజించుట, అధికముగ నిలబడియుండుట, అధికముగ
మాట్లాడుట, వాహనాదులయందు ప్రయాణము చేయుట, పగలు నిద్రించుట, మైథు
నము, వేగధారణము, శీతోపచారములు, ఎండ, దుఃఖము, కోపము, ఆకాలభోజనము
అహితభోజనము వీనిని విసర్జింపవలయును.

వస్త్రీ సరిగప్రవేశింపకుండుట మొదలగువానికి కారణము.

మూ॥ బద్ధే ప్రణీతే విషమే చ నేత్రే మార్గే తథాఽర్చకః
విడ్విబద్ధే । న యాతి వస్త్రీర్న సుఖం నిరేతి దోషావృతోఽల్పో యది
వాఽల్పవీర్యః॥ ప్రాప్తే తు వర్చోనిలమూత్రవేగే వాతే వివృద్ధేఽల్ప
బలే గుదే వా । అత్యుష్ణతీక్షణశ్చ మృదౌ చ కోష్ఠే ప్రణీతమాత్రః
పునరేతి వస్త్రీః ॥57॥

అ॥ వస్త్రీయొక్క నేత్రమునందు (గొట్టమునందు) అడ్డుకలిగినను వస్త్రీనేత్ర
మును విషమముగ ప్రవేశపెట్టినను అర్చస్సు కఫము పురీషము వీనిచే గుదమార్గము
అడ్డగింపబడియున్నను లోపలకు వస్త్రీ సరిగప్రవేశింపనేరదు. వస్త్రీ అల్పముగనున్నను
అల్పశక్తినికలిగియున్నను లోన దోషములచే ఆవరింపబడియున్నను ఆలస్యముగ
బయలు వెడలును పురీషము అపానవాతము మూత్రము వీనికి వేగములు కలిగినను
వాతము అధికముగనున్నను గుదప్రదేశము అల్పబలమును కలిగియున్నను కోష్ఠము
మృదువుగనున్నను ప్రయోగింపబడినవస్త్రీ అధికమగు శ్లాష్మవీర్యమును తీక్షణగుణమును
కలిగియు ప్రయోగించిన వెంటనే తిరిగి బయటికి వచ్చును.

సాధ్యములై నకొన్నివ్యాధులు శమింపకుండుటకు కారణము.

మూ॥ మేదఃకఘాభ్యామనిలో నిరుద్ధః శూలాజ్గసుప్తిశ్చయధూన్
కరోతి । స్నేహం తు యుష్మాన్నబుధస్తు తస్మై సంవర్ధయత్యేవ హి
తాన్వికారాన్ ॥ రోగా స్తథాఽన్యేఽప్యవితర్కమాణాః పరస్పరే
ణావగ్మహితమార్గాః । సస్తూషితా ధాతు భిరేవ చాన్యైః పైర్వేభేష
జైర్నోపశమం వ్రజన్తి॥ సర్వం చ రోగప్రశమాయ కర్మ హీనాతి
మాత్రం విపరీతకాలమ్ । మిథ్యోపచారాచ్చ న తం వికారం శాన్తిం
నయేత్సధ్యమపి స్రయక్తమ్ ॥60॥

అ॥ మేదస్సుతోడను కఫముతోడను అరికట్టుండిన వాతము శూలను, అవయ

వములయందు మొద్దుబారుటను, వాయువునుకలిగించును, అట్టివానికితెలియనివైద్యుడు
 స్నేహకర్మను చేయించినచో ఆ బాధలు ఇంకను వృద్ధిచేయును. ఇటులనే, పరస్పర
 ము ఆరికట్టబడిన మార్గములుకలిగినట్టియు ఇతర ధాతువులచే దూషింపజేయబడినట్టి
 యు సరిగ తెలిసికొనబడనట్టియు ఇట్టి ఇతరదోషములుకూడ తమయొక్క చికిత్సలచే
 శాంతింపనేరవు. ఈగళాంతికొరకు చెప్పబడిన సమస్తచికిత్స హితకరమైనదైనను
 హీనముగ గాని అధికముగ గాని అసమయమునందు గాని ప్రయోగింపబడినచో సరిగ
 ప్రయోగింపబడనిదగుటవలన ఆయావ్యాధులను శాంతింపజేయజాలదు.

అధ్యాయ సంగ్రహము.

మూ॥ ప్రశ్నానిమాన్వాదశః పశ్చాత్కర్మాణ్యుద్దిశ్య సిద్ధావిహ
 కల్పనాయామ్ । ప్రజాహితార్థం భగవాన్మహోర్థాన్సమ్యక్ జగాద్వి
 వరోఽత్రిపుత్రః ॥61॥

ఇత్యగ్ని వేశకృతే త న్తే) చరకప్రతిసంస్కృతే సిద్ధిస్థానే కల్పః
 నాసిద్ధిర్నామ ప్రథమోఽధ్యాయః ॥

అ॥ పంచకర్మల నుద్దేశించినట్టియు అధికప్రయోజనముకలిగినట్టియు పండ్రెండు
 ప్రశ్నలను ఆత్రేయుడు ప్రజలయొక్క మేలుకొరకు కల్పనాసిద్ధి యనెడు ఈ
 అధ్యాయమునందు చెప్పెను.

ఇన్విధంబున, శ్రీపాదోపనామకకృష్ణమూర్తిశాస్త్రిప్రణీతంబైన చరకచీపిక యనెడి
 చరకసంహితా వ్యాఖ్యానమునందు కల్పనాసిద్ధి యనెడు
 ప్రథమాధ్యాయము సమాప్తము.

—0—

ద్వితీయాధ్యాయము.

మూ॥ అథాతః పశ్చాత్కర్మీయాం సిద్ధిం వ్యాఖ్యాన్యాయః ॥1॥

అ॥ పిమ్మట పంచకర్మీయసిద్ధిని చెప్పబోవుచున్నాము.

మూ॥ ఇతి హ స్మాహ భగవాన్మాత్రేయః ॥2॥

అ॥ అని భగవంతుడగు ఆత్రేయుడు చెప్పెను.

పంచకర్మలకు అనర్హులు—అర్హులు.

మూ॥ యేషాం యస్మాత్పశ్చాత్కర్మాణ్యగ్ని వేశ! న కారయేత్ ।
 యేహం చ కారయేత్తాని తత్సర్వం సంప్రవక్ష్యతే ॥ చణ్డః సాహసికో
 భీమః కృతఘ్నో వ్యగ్ర ఏవ చ । సద్వైద్యనృపతిద్వేష్టా తద్విష్టఃశోక
 పీడితః ॥ యాదృచ్ఛికో ముమూర్షుశ్చ విహీనః కరణైశ్చ యః వైరీ

వైద్యాభిమానీ చ శ్రద్ధాహీనః సశక్తితః॥ భిషజామవిధేయశ్చ నోప
క్రమ్యో భిషగ్విదా । ఏతానుపచరన్ వైద్యో బహూన్ దోషానవా
ప్నుయాత్ ॥ ఏభ్యోఽన్యే సముపక్రమ్యా నరాః సర్వైరుపక్రమైః । అవ
స్థాం ప్రవిభజ్యైషాం కార్యాకార్యం చ వక్ష్యతే ॥7॥

అ॥ పంచకర్మలను ఎవరలకు ఎందువలన చేయింపకూడదో ఎవరలకు చేయింప
వచ్చునో ఆవిషయమును చెప్పుచున్నాము. కోపముగలవాడు, సాహసముగలవాడు,
భయస్య బావముగలవాడు, కృతఘ్నుడు, ఉద్రేకముగలవాడు, సత్పురుషులను వైద్యు
లను రాజులను ద్వేషించువాడు, వీరలచే ద్వేషింపబడినవాడు, దుఃఖించువాడు,
నాస్తికుడు, చావసిద్ధముగ నున్నవాడు, ఇంద్రియవిహీనుఁడు, శత్రువు, వైద్యుడనని
తలచుకొనువాడు, శ్రద్ధలేనివాడు, అనుమానముతో కూడినవాడు, వైద్యులకు అవిధే
యుడుగనుండువాడు వీరలకు పంచకర్మలను చేయింపకూడదు. చేయించినచో అనే
కములైన నష్టములను పొందును. వీరలకంటె ఇతరములైనవారలకు సుస్థక్రియలను
చేయింపవచ్చును. చేయింపతగిన వీరలకు అవస్థానభేదము ననుసరించి వేనినిచేయింప
వచ్చునో వేనిని చేయింపకూడదో వానిని చెప్పుచున్నాము.

వమనకర్మను చేయింపతగనివారు.

మూ॥ అచ్ఛర్దనీయాస్తానన్ —క్షతక్షీణాతిస్థూలకృశ బాలవృద్ధ
దుర్బలశ్రాంతపిపాసితక్షుధితకర్మభారాధ్వహతోపవాసమైఘనా ధ్యయ
నవ్యాయామ చింతాప్రసక్తతామగర్భిణీ సుకుమారసంవృతకోష్ఠదుశ్శర్ద
నోద్ధ్వర క్షపితప్రసక్తచ్ఛర్ద్యార్ధ్వవాతాస్థాపితానువాపితహృద్రోగోదా
వర్తమూత్రాఘాతస్థీహగుల్ఫోదరాష్టిలాస్వరోపఘాతతిమిరశిరఃశబ్దకర్ణా
క్షిపార్శ్వశూలారాః ॥8॥

అ॥ ఉరఃక్షతముగలవాడు, క్షీణించినవాడు, మిక్కిలిలావుగ నున్నవాడు,
మిక్కిలి సన్నముగ నున్నవాడు, బాలుడు, వృద్ధుడు, దుర్బలుడు, అలసినవాడు,
దప్పిక కలవాడు, ఆకలి కలవాడు, పనులనుచేయుట బరువునుమోయుట మార్గమున
నడుచుట అభిఘాతము ఉపవాసము మైఘనము అధ్యయనము వ్యాయామము ఆలోచన
తీనిచే కృశించినవాడు, గర్భిణీస్త్రీ, సుకుమారుడు, మూయబడినకోష్ఠముకలవాడు,
కష్టముగ వాంతి చేసికొనువాడు, ఉర్ధ్వగర క్షపితముకలవాడు, వాంతియగు చున్న
వాడు, ఉర్ధ్వవాతముకలవాడు, నిరూహవస్తి చేయింపబడినవాడు, అనువాసనవస్తి
చేయింపబడినవాడు, హృద్రోగము ఉదావర్తము మూత్రాఘాతము స్థీహవ్యాధి
గుల్మము ఉదరవ్యాధి అష్టిలయనెడివ్యాధి స్వరభంగము ఇవికలవారు, తిమిరవ్యాధి
కలవాడు, శిరశ్శూల శంఖశూల కర్ణశూల అక్షిశూల పార్శ్వశూల ఇవికలవారు వీరలకు
వమనకర్మను చేయింపకూడదు.

ఉరఃక్షతాదులయందు వమననిషేధమునకు కారణము,

మూ॥ తత్ర, క్షతస్య చ భూయః క్షణనాదగ్రతాతిప్రవృత్తిః
స్యాత్, క్షీణాతిస్థూలకృశణాల వృద్ధమృదలానామశాధబలాసహత్వా
త్ప్రాణోఽగోధః, శాస్త్రపిపాసితక్షుధితానాం చ తద్వత్, కర్మ
భారాధ్వహతోపవాసమైథునాధ్యయనవ్యాయూమచింతాసక్తక్షోమా
ణాం రాక్ష్యాద్వాతరక్తచ్ఛేదక్షతభయం స్యాత్, గర్భిణ్యా గర్భ
వ్యాపదామగర్భభగ్నిశాచ్చ దారుణా గోగప్రాప్తిః, సుకుమారస్య
హృదయస్య వికర్షణామూర్ధ్వచా వా రుధిరాతిప్రవృత్తిః, సంవృతగో
ష్ఠదుశ్చర్దనయోరతిమాత్రప్రవాహాణాద్దోషాః సముత్క్లిష్టా హృత్తః
కోష్ఠే విసర్పంతో జనయంతి స్తమ్భా జాడ్యం వైచిత్యం మరణం వా,
ఉర్ధ్వరక్తపిత్తస్యోదాన ఉర్ధ్వముత్తిప్య ప్రాణాన్ హరేద్రక్తం చా
తిప్రవర్తయేత్, పసక్తచ్ఛర్దేస్తు తద్వత్, ఉర్ధ్వవాతాస్తాపితాను
వాసితానామూర్ధ్వం వాతాతిప్రవృత్తిః, హృద్రోగణో హృదయోప
గోధః, ఉదావర్తినో ఘోరతర ఉదావర్తః స్వాచ్ఛిఘ్నిరహంతా,
మూత్రీఘాతాదిభిరార్తానాం తీవ్రతరః శూలప్రానిర్భావః, తిమిరా
ణాం తిమిరాతివృద్ధిః, శిరఃశూలాదిషు శూలాతివృద్ధిః, తస్మాదేతే న
వామ్యాః ॥౯॥

అ॥ వమనకర్మను చేయించుటవలన వారిలో ఉరఃక్షతముకలవానికి క్షతమిం
కను అధికమగుటవలన రక్తమధికముగ ప్రవర్తించును. క్షీణించినవాడు, మిక్కిలి
లావుగనున్నవాడు, మిక్కిలిసన్నముగనున్నవాడు, బాలుడు, వృద్ధుడు, దుర్బలుడు
వీరలకు బలము మిక్కిలి క్షీణించును. అలసినవాడు, దప్పికకలవాడు, ఆకలికలవాడు
వీరలకు బలక్షయము కలుగును. పనులనుచేయుట బరువునుమోయుట మార్గము
నడచుట అభిఘాతము ఉపవాసము మైథునము అధ్యయనము వ్యాయూమము ఆహార
చన వీనిచే కృశించినవారలకు రాక్ష్యముకలిగి వాతవృద్ధియు రక్తసావమును క్షతి
మును కలుగును. గర్భిణీస్త్రీకి గర్భవ్యాపత్తును అమగర్భప్రాసవమును కలిగి దారుణ
మైనవ్యాధులు జనించును. సుకుమారునకు హృదయము పీడింపబడి ఉర్ధ్వమార్గమున
గాని అధోమార్గమునగాని రక్తమధికముగ ప్రవర్తించును. మూయబడిన కోష్ఠము
కలవానికిని కష్టముగ వాంతి చేసికొనువానికిని అధికమగు శమవలన నోషములు ఉద్రే
కము నొంది కోష్ఠమునందు వ్యాపించి స్తబ్ధత్వమునుగాని జడత్వమునుగాని మనోవైక
ల్యమునుగాని మరణమునుగాని కలిగించును. ఉర్ధ్వగరక్తపిత్తముకలవానికిని వాంతి
యగుచున్నవానికిని ఉదానవాతము ఉర్ధ్వముఖమునొంది రక్తమును అధికముగ ప్రవ

ర్తింపచేసి ప్రాణములను హరింపచేయును. ఊర్ధ్వవాతము కలవాడు, నిరూహవ స్తి
చేయింపబడినవాడు, అనువాసనవ స్తి చేయింపబడినవాడు వీరలకు వాతము అధికమై
ఊర్ధ్వముగ ప్రవర్తించును. హృద్రోగము కలవానికి హృదయము అడ్డగింపబడును.
ఉదావర్తముకలవానికి ఘోరమైన ఉదావర్తము కలిగి వెంటనే ప్రాణమును హరిం
చును. మూత్రాఘాతము స్త్రీహవ్యాధి మొదలగునవికలవారలకు మిక్కిలి తీవ్రమైన
శూల కలుగును. తిమిరవ్యాధి కలవానికి తిమిరము వృద్ధిచొందును. శిరశ్శూల మొద
లగునవి కలవారలకు శూల అధికమగును కావున వీరలకు వమనకర్మను చేయింపకూడదు.

మూ॥ సర్వేష్వపి ఖల్వేతేషు విషగరవిరుద్ధాభ్యవహారామక్య
తేష్వప్రతిషిద్ధం, శీఘ్రకారిత్యాద్రోషాణామితి ||10||

అ॥ విషము కృత్రిమవిషము విరుద్ధాహారము ఆమము వీనివలన జనించిన వ్యాధుల
యందు దోషములు శీఘ్రముగ ప్రాణములను హరించును గావున వమనకర్మను
చేయింపతిగనివారికికూడ ఇట్టివ్యాధులయందు వమనకర్మను చేయింపవచ్చును.

వమనకర్మను జేయింపతగినవారు.

మూ॥ శేషాస్తువామ్యాః పీనసకుష్ఠనవజ్వర రాజయక్ష్మకాసశ్వాస
గలగ్రహగలగణ్డశ్లేపదమేహమద్దాగ్ని విరుద్ధాజీర్ణాన్నవిసూచికాలసకవి
షగరపీతదప్తదిగ్ధవిద్ధాధఃశోణితపిత్తకఫప్రసేకదుర్నామహృల్లాసారోచ
కావిపాకాపచ్యపస్మారోన్మాదాతిసారశోషపాణ్డురోగముఖపాకదుష్టస్త
న్యాదయః శ్లేష్మవ్యాధయో ఐశేషేణ మహారోగాధ్యామోక్తాశ్చః
తేషు హి వమనం ప్రధానతమమిത്യుక్తం, కేదార సేతుభేదేశాల్యాద్య
శోషదోషవినాశవత్ ||11||

అ॥ పైచెప్పబడినవారలకుగాక ఇతరులకు వమనకర్మను చేయింపవచ్చును.
పీనసము, కుష్ఠము, నవజ్వరము, రాజయక్ష్మ, కాస, శ్వాస, గలగ్రహము, గలగండము
శ్లేపదము, ప్రమేహము, అగ్నిమాంద్యము, విరుద్ధాహారమును సేవించుట, జీర్ణముకా
నప్పుడు భుజించుట, విషూచి, అలసకము, విషమును పానముచేయుట, కృత్రిమవిష
మును తినుట, విషజంతువులచే కరువబడుట, విషముచే పూయబడిన శస్త్రాదులచే
గాయముకలుగుట, ఆధోగర క్తపిత్తము, కఫమునుమియుట, అర్భస్సు, ఓకరింత,
ఆరోచకము, జీర్ణముకాకుండుట, అపచి, అపస్మారము, ఉస్మాదము, అతిసారము,
శోష, పాండురోగము, నోటిపూత, స్తన్యదోషము మొదలగునవికలవారలకును మహా
రోగాధ్యామమునందు చెప్పబడిన శ్లేష్మవ్యాధులు కలవారలకును వమనకర్మను విశే
షించి చేయింపవలయును. శ్లేష్మవ్యాధులయందు వమనము ప్రధానమైనదని చెప్పబడి
నది. వరిమడియొక్కకట్టను నరికినయెడల వరిపైరు మొదలగువానియందలి కుళ్ళుట
మొదలగు దోషములు నశించు విధమున వమనమువలన శ్లేష్మదోషము నశించును.

విరేచనకర్మచు చేయింపతగనివారు.

మూ॥ అవిర్యేచ్ఛాస్తు-సుభగక్షతగుదము క్తనాలాధోభాగర క్త
పిత్తవిలజ్ఞితదుర్బలేద్విమూల్యాగ్నినిరూఢ కామాదివ్యగ్రజీర్ణనవజ్వర
మదాత్యయితాద్రాతశల్యార్దితాభిహతాతిస్నిగ్ధరూక్షదారుణకోష్ఠాః క్ష
తాదయశ్చ గర్భిణ్యంతాః ॥12॥

అ॥ సుకుమారమైన గుదప్రదేశముకలవాడు, గుదప్రదేశమునందు క్షతము కల
వాడు, శిథిలమైన మలద్వారముకలవాడు, అధోగర క్తపిత్తముకలవాడు, అధికముగ
లంఘనము చేయింపబడినవాడు, దుర్బలమైన ఇంద్రియములుకలవాడు, అగ్నిమాం
ద్యము కలవాడు, నిరూహవస్థి చేయింపబడినవాడు, కామము మొదలగువానిచే
వ్యాకులమైన మనస్సుకలవాడు, అజీర్ణము నవజ్వరము మదాత్యయము కడుపుబ్బరము
ఇవి కలవారు, శల్యముచే పీడింపబడినవాడు, ఆభిఘాతముకలవాడు, అతిస్నిగ్ధముగ
నున్నవాడు, రూక్షముగనున్నవాడు, దారుణకోష్ఠముకలవాడు వీరలకు విరేచనకర్మచు
చేయింపకూడదు. ఉరఃక్షతముకలవాడు మొదలుకొని గర్భిణీస్త్రీ ఆఖరువరకునుగల
వమనానర్హులకుగూడ విరేచనకర్మచు చేయింపకూడదు.

అనర్హులకు విరేచకర్మవలనకలుగు దోషములు.

మూ॥ తత్ర, సుభగస్య సుకుమారోక్తో దోషః స్యాత్, క్షత
గుదస్య క్షతే గుదే వాయుః ప్రాణోపగోధకరీం రుజాం జనయేత్,
ముక్తనాలమతిప్రవత్త్యా హన్యాత్, అధోభాగర క్తపిత్తినం చ తద్వ
దేవ, విలజ్ఞితదుర్బలేద్విమూల్యాగ్నినిరూఢా బౌషధవేగం న సహే
రన్, కామాదివ్యగ్రమసో న ప్రవర్తతే కృచ్ఛ్చేణ వా ప్రవర్తమా
నమయోగదోషాన్ కుర్యాత్, అజీర్ణిన ఆమదోషః స్యాత్, నవజ్వర
స్య ఆవిషక్వాన్ దోషాన్ న నిర్హరేత్ వాతమేవ చ కోపయేత్,
మదాత్యయితస్య మద్యక్షీణే దేహే వాయుః ప్రాణోపగోధం కుర్యా
త్, ఆధ్మాతస్య ఆధ్మాయమానస్య వా పురీషకోష్ఠనిచితో వాయు
ర్విసర్పన్ సహసా ఆనాహం తీవ్రతరం మరణం వా జనయేత్,
శల్యార్దితాభిహతయోః క్షతే వాయురాశితో జీవితం హింస్యాత్,
అతిస్నిగ్ధస్య అతియోగభయం భవేత్, రూక్షస్య వాయురజ్జగ్రహం
కుర్యాత్, దారుణకోష్ఠస్య విరేచనోద్ధతా దోషా హృచ్ఛూలపర్వభే
దానాహజ్జమర్దచ్ఛర్దిమూర్ఛాక్షమాన్ జనయిత్వా ప్రాణాన్ హన్యః,
క్షతాదీనాం గర్భిణ్యంతాం ఛర్దనోక్తో దోషః స్యాత్, తస్మాదేతే
న విరేచ్ఛాః ॥13॥

అ॥ విరేచనకర్మను చేయించుటవలన - వారిలో సుకుమారమైన గుదప్రదేశము కలవానికి, వమనముచేయించుటవలన సుకుమారునకుకలుగు దోషమే కలుగును. గుద ప్రదేశమునందు తీతముకలవానికి వాతము ప్రకోపించి తీతముతోకూడినగుదమునందు ప్రాణాంతకమగుబాధను కలిగించును. శిథిలమైనమలద్వారముగలవానికిని అధోగ ర క్తపిత్తముగలవానికిని అధికముగప్రవర్తించి మరణమును కలిగించును. అధికముగ లంఘనముచేయింపబడినవాడు, దుర్బలమైన ఇంద్రియములుగలవాడు, అగ్నిమాంద్యము గలవాడు, నిరూహవస్థిచేయింపబడినవాడు వీరు ఔషధవేగమును సహింపజాలరు. కామము మొదలగువానిచే వ్యాకులమైనమనస్సుగలవానికి దోషములు ప్రవర్తింప నేరవు. లేక కష్టముచే ప్రవర్తించి హీనయోగమువలనకలుగుదోషములను కలిగించును. ఆజీర్ణముగలవానికి అనుదోషము కలుగును. నవజ్వరముగలవానికి పక్వముకాని దోషములు బయలువెడలనేరవు. మరియు వాతము ప్రకోపించును. మదాత్మ్యము గలవానికి మద్యపానముచే క్షీణించినదేహమునందు వాతము ప్రాణనాశనమును కలి గించును. కడుపుబ్బరముగలవానికిగాని కడుపుబ్బుచున్నవానికిగాని పురీషాశయము నందు వృద్ధినొందినవాతము వెంటనే వ్యాపించి తీవ్రమైన ఆవాహమునుగాని మరణ మునుగాని కలిగించును. శల్యముచే పీడింపబడినవానికిని అభిఘాతముగలవానికిని వాతముతీతమునుపొంది జీవితమును నశింపజేయును. అతిస్నిగ్ధముగనున్నవానికి అతి యోగము కలుగును. రూక్షముగనున్నవానికి వాతము శరీరమును స్తంభింపజేయును. దారుణకోష్ఠముగలవానికి దోషములు ప్రకోపించినవై హృదయశూల పర్వభేదము ఆనాహము ఒడలునొప్పులు వాంతి మూర్ఛ బడలిక వీనిని కలిగించి ప్రాణములను హరించును. వమనానర్హులుగ చెప్పబడిన ఉరఃతీతముగలవాడు మొదలుకొని గర్భిణీ స్త్రీ ఆఖరువరకుగలవారలకు వమనకర్మవలనకలుగుదోషములే కలుగును. కావున వీర లకు విరేచనకర్మను చేయింపకూడదు.

విరేచనకర్మను చేయింపతగినవారు.

మూ॥ శేషాస్తువిరేచ్యాః, కుష్ఠజ్వర మేహోర్ధ్వర క్తపిత్తభగన్ద రోదరాగ్నోబధ్నస్తీహగుల్మార్బుదగలగణ్డగ్రన్థివిసూచికాలసకమూత్రా ఘాతక్రిమికోష్ఠవీసర్పపాణ్డరోగశిరఃపార్శ్వశూలోదావర్తనేత్రాస్యదా హహృద్రోగవ్యజ్గనీలికానేత్రనాసికాస్య శ్రవణరోగగుదమేధ్రపాకహలీ మకశ్వాసకాసకామలాపచ్యుపస్మాగోన్మాదవాతర క్తయోనిరేతోదోష తైమిర్యాగోచకావిపాకచ్ఛర్దిశ్వయఘాదరవిస్ఫోటకాదయః పిత్తవ్యా ధయో విశేషేణ మహరోగాధ్యామోక్తాశ్చ, ఏతేషుహి విరేచనం ప్రధానతమ మిత్యుక్తమగ్న్యపశమేఽగ్నిగృహవత్ ॥14॥

అ॥ పైనచెప్పబడినవారలకుగాక ఇతరులకు విరేచనకర్మను చేయింపవచ్చును. కుష్ఠము, జ్వరము, మేహము, ఊర్ధ్వగర క్తపిత్తము, భగందరము, ఉదరము, అర్శస్సు,

బ్రధ్నవ్యాధి, ప్లేహవ్యాధి, గుల్మము, అర్బుదము, గలగండము, గ్రంథి, విషూచి, అలసకము, మూత్రాఘాతము, కోష్ఠగతక్రీములు, విసర్పము, పాండురోగము, శిరశ్శూల, పార్శ్వశూల, ఉదావర్తము, కండ్లమంటలు, నోటిమంట, హృద్రోగము, వ్యంగము, నీలిక, నేత్రవ్యాధులు, నాసికావ్యాధులు, ముఖవ్యాధులు, కర్ణవ్యాధులు, గుదప్రదేశము పాకమునొందుట, మేధ్రముపాకమునొందుట, హలీమకము, శ్వాస, కాస, కామిర్లు ఆపచి, ఆపస్మారము, ఉన్మాదము, వాతరక్తము, యోనిదోషములు, శుక్రదోషములు, తిమిరవ్యాధి, ఆరోచకము, అజీర్ణము, వాంతి, శోఫ, ఉదరమునందలి వ్యాధి. స్ఫోటకము మొదలగునవికలవారలకును మహారోగాధ్యాయమునందు చెప్పబడిన పిత్తవ్యాధులుకలవారలకును విరేచనకర్మము విశేషించి చేయింపవలయును. పిత్తవ్యాధులయందు విరేచనము ప్రధానమైనదని చెప్పబడినది. అగ్నితోగృహము వ్యాప్తమైనప్పుడు ఆయగ్నిని చలార్చినయెడల గృహము శాంతి నొందువిధమున పిత్తమును వెడలించినయెడల శరీరము రోగశాంతికలదిగ నగును.

ఆస్థాపనవస్తినిచేయింపతగనివారు.

మూ॥ అనాస్థాప్యాస్తు అజీర్ణాతిస్నిగ్ధపీత సేహోష్ణిక్ష్ణనోషాల్పాగ్నియానక్లాంతాతిదుర్బలక్షుత్ప్రస్థాశ్రమార్తాతికృశభుక్తభక్తపీతోదకవక్షితవిరిక్తకృతినస్తకర్మక్రుద్ధభీతమత్తమూర్ఛితప్రసక్తచ్ఛర్దినిష్ఠీవికాశ్వాసకాసహిక్కాబద్ధచ్ఛిద్రదకోదరాధ్మానాంక విషూచికామపృజాతాతసారమధుమేహకుష్ఠాంతాః ॥1॥

అ॥ అజీర్ణముకలవాడు, అతిస్నిగ్ధుడు, సేహమునుపానముచేసినవాడు, ఉష్ణేశమునొందిన దోషముకలవాడు. అగ్నిమాంద్యముగలవాడు, యానములమీద ప్రయాణమునుచేసి అలసినవాడు, మిక్కిలిదుర్బలుడు, ఆకలి దప్పిక శ్రమవీనితో పీడింపబడినవాడు, మిక్కిలికృశించినవాడు, ఆహారమును భుజించినవాడు, ఉదకమును త్రాగినవాడు, వమనకర్మచేయింపబడినవాడు, విరేచనకర్మ చేయింపబడినవాడు, నస్యకర్మచేయింపబడినవాడు, కోపముకలవాడు, భయముకలవాడు, ఉన్మత్తుడు, మూర్ఛవాంతి ఉమియట ఆయాసము దగ్గు ఎక్కిళ్ళు ఒడ్ధోదరము ఛిద్రోదరము జలోదరము కడుపుబ్బరము అలసకము విషూచి ఆమజాతీసారము మధుమేహము కుష్ఠము ఇవి కలివారు వీరలకు ఆస్థాపనవస్తిని చేయింపకూడదు.

అసర్వులకు ఆస్థాపనవస్తినిలనకలుగు దోషములు.

మూ॥ తత్ర, అజీర్ణాతిస్నిగ్ధపీతసేహానాం దూఙ్యోదరం మూర్ఛాశ్వయథుర్వాస్యాత్, ఉష్ణిక్ష్ణదోషమన్దాగ్న్యోరరోచకస్తీవః, యానక్లాంతస్య షోభవ్యాపన్నో వస్తిరాశు దేహః శోషయేత్, అతిదుర్బలక్షుత్ప్రస్థాశ్రమార్తానాం పూర్వోక్తోదోషః స్యాత్, అతికృశస్య కార్యం పునర్జనయేత్, పీతోదకభుక్తభక్తయోరుష్ణి-

శోర్యమధో వా వాయుర్వస్తిముత్తిప్య క్షిప్రం వస్తా ఘోరాన్
వికారాన్ జనయేత్, 'వమితవిరిక్తయోస్తు రూక్షశరీరం నిరూహః
క్షతం తూర ఇవ నిర్దహేత్, కృతనస్తః కర్మణో విభ్రంశం భృశసం
రుద్ధస్రోతసం కుర్యాత్, క్రుద్ధభీతయోర్వస్తిమూర్ధ్వముపష్టకేత్, మత్త
మూర్ఛితయోర్భృశం విచలితాయాం సంజ్ఞాయాం చిత్తోపఘాతవ్యా
పత్యానీత్, ప్రసక్తచ్ఛర్దినిష్ఠీవికాశ్వాసకాఽహిక్కారానామూర్ధ్వభూ
తోవాయురూర్ధ్వం వస్తా నయేత్, బద్ధచ్ఛిద్రదకోదరాధ్నాతానాం
భృశతరమాధ్నాప్యవస్తిః ప్రాణాన్ హింస్యాత్, అలసకవిసూచికా
మప్రజాతాతీసారిణామామకృతదోషః స్యాత్ మధుమేహకుష్ఠి
నోర్వాధేః పుంసర్వధిః, తన్మాదేతే నాస్థాప్యాః || 16 ||

అ॥ ఆస్థాపనవస్తిని చేయించుటవలన వారిలో అశీర్ణముకలవాడు, అతిస్నిగ్ధుడు, స్నేహమును పానము చేసినవాడు వీరలకు దూష్యోదరముగాని మూర్ఛగాని శోషగాని కలుగును. ఉల్లేశమునొందినదోషముకలవాడు, అగ్నిమాంద్యముకలవాడు వీరలకు తీవ్రమైన ఆరోచకము కలుగును. యానములమీద ప్రయాణముచేసి అలసినవానికి వస్తి సంక్షోభముచే వ్యాపత్తునొందినదై వెంటనే శరీరమును శోషింపచేయును. మిక్కిలి దుర్బలునకు ఆకలి దప్పిక శ్రమ వీనిచే పీడింపబడినవారికిని పూర్వమునందు చెప్పబడిన దోషమే కలుగును. మిక్కిలికృశించినవానికి కార్యము ఇంకనుకలుగును. ఉదకమును త్రాగినవానికిని ఆహారమును భుజించినవానికిని వాతము ఉల్లేశమునొందివస్తి ప్రదేశమును క్రిందకుగాని మీదకుగాని గెంటి వస్తి ప్రదేశమునందును దారుణమైనవ్యాధులనుకలిగించును. వమనకర్మ చేయింపబడినవానికిని విరేచనకర్మచేయింపబడినవానికిని రూక్షమైన శరీరమునందు తూరమువలన క్షతమునందువలె తాపము కలుగును. నశ్యకర్మచేయింపబడినవానికి స్రోతస్సులు అరికట్టబడి విభ్రంశము కలుగును. కోపముకలవానికిని భయముకలవానికినివస్తి ఊర్ధ్వముగ ప్రసరించును. ఉన్మత్తునకును మూర్ఛకలవానికిని సంజ్ఞాజ్ఞానము మిక్కిలినశించి మనోవైకల్యము కలుగును. వాంతి ఉమియొట ఆయాసము దగ్గు ఎక్కిళ్ళు ఇవికలవారలకు వాతము ఊర్ధ్వగతికలదై వస్తిని ఊర్ధ్వభాగము నొందించును. బద్ధోదరము చిద్రోదరము జలోదరము కడుపుబ్బరము ఇవికలవారలకు అధికమగుశుబ్బరముకలిగి ప్రాణములు పోవును. అలసకము విషూచి అమజాతీసారము ఇవి కలవారలకు ఆశుదోషము కలుగును. మధుమేహము కుష్మము ఇవి కలవారలకు వ్యాధి ఇంకను వృద్ధి నొందును. కావున వీరలకు ఆస్థాపనవస్తిని చేయింపకూడదు.

ఆస్థాపనవస్తినిచేయింపతగినవారు.

మూ॥ శేషాస్త్యాస్థాప్యాః, సర్వాజ్ఞైకాజ్ఞకుక్షిరో వాతవనోచ్చ

మూత్రశుక్రసజ్జబలవర్ణమాంసరేతః క్షయదోషాధ్మానాజ్ఞసు ప్రిక్రిమికో
 ణ్ణోదావ ర స్తబ్ధాజ్ఞాతిసార సర్వాజ్ఞాభితాపస్త్లిహాగుల్మ హృద్రోగభగన్ధ
 గోన్మాదజ్వరబ్రధ్నశిరః కర్ణశూలహృదయపార్శ్వపుష్పకటి గ్రహవేష
 నాక్షేపక శౌరవాతిలాఘునరజఃక్షయూనార్తవవిషమాగ్నిస్ఫిజ్జానుజన్ధోరు
 గుల్ఫపార్శ్వప్రపదయోనిబాహ్వాజ్ఞులి స్తనాజ్ఞదన్తనఖపర్వాస్థి శూలశోష
 స్తమాభన్త్రకూజనపరికర్తికాల్పల్పశబ్దోగ్రగన్ధోత్థానాదయో వాత
 వ్యాధయో విశేషేణ మహారోగాధ్యాయోక్తాశ్చ, ఏతేష్వాస్థాపనం
 ప్రధానతమ మిత్యుక్తం వనస్పతేర్ములచ్ఛేదవత్ || 7 ||

అ॥ మైనచెప్పబడినవారలకుగాక ఇతరులకు ఆస్థాపనవస్తిని చేయింపవచ్చును.
 సర్వాంగవాతము, ఏకాంగవాతము, కక్షీవ్యాధి, అపానవాతబంధము, మలబంధము,
 మూత్రబంధము, శుక్రబంధము, బలక్షయము, కర్ణక్షయము, మాంసక్షయము, శుక్ర
 క్షయము, ఆధ్మానము, అవయవములుముడుచుకొనుట, కోష్ఠగతక్రిములు, ఉదా
 వర్తము, శరీరము మొద్దుబారుట, అతిసారము, సర్వాంగతాపము, స్తీహవ్యాధి, గుల్మము
 హృద్రోగము, భగందరము, ఉన్మాదము, జ్వరము, బ్రధ్నవ్యాధి, శిరశూల, కర్ణశూల,
 హృదయముబిగపట్టుట, పార్శ్వములుబిగపట్టుట, పృష్ఠభాగముబిగపట్టుట, కటి
 ప్రదేశముబిగపట్టుట, కంపవాతము, ఆక్షేపకవాతము, శరీరముబరువుగనుండుట, శరీరము
 మిక్కిలిచులకనగనుండుట, ఆర్తవముక్షీణించుట, ఆర్తవములేకుండుట, విషమాగ్ని,
 పిరుదులు మోకాళ్లు పిక్కలు తొడలు చీలమండలు మడమలు మీగాళ్ళు యోని
 బాహువులు ప్రేళ్ళు స్తనములు అవయవములు దంతములు గోళ్ళు కణుపులు ఎము
 కలు వీనియందలి శూలలు, ఇవిఎండుట, ఇవిస్తంభించుట, ప్రేగులరచుట, పరికర్తి
 కము, మిక్కిలిఅల్పమైనశబ్దము, అధికమైనగంధముజనించుట మొదలగునవి కలవారల
 కును మహారోగాధ్యాయమునందు చెప్పబడిన వాతవ్యాధులు కలవారలకును ఆస్థాపన
 వస్తిని విశేషించిచేయింపవలయును. వాతవ్యాధులయందు ఆస్థాపనవస్తి ప్రధానమయిన
 దని చెప్పబడినది. మూలమును ఛేదించుటవలన వృక్షము నశించువిధమున ఆస్థాపన
 వస్తివలన వాతవ్యాధులు వశించును.

అనువాసనవస్తిని చేయింపతగనివారు.

మూ॥ య ఏవానాస్థాప్యాః త ఏవాననువాస్యాః స్యుః, విశే
 షత స్త్వభుక్త నవజ్వరపాణ్డూరోగ కామలాప్రమేహార్కః ప్రతిశ్యాయా
 గోచ క మద్దాగ్ని దుర్బలస్త్లిహా కఘోదరోరుస్తమ్భ వర్చోభేద పీతవిష
 గర పిత్తకఘాభిష్యంద గురుకోష్ఠశీపద గలగణ్డాప చిక్రిమికోష్ఠినః || 18 ||

అ॥ ఎవరికి ఆస్థాపనవస్తిని చేయింపగూడదో వారికి అనువాసనవస్తినిగూడ చేయిం
 పగూడదు. మతీయు ఆహారమునుభుజింపనివాడు, నవజ్వరము పొందురోగము కామ

ర్లు ప్రమేహము అర్హస్సు ప్రతిశ్యామము అరోచకము అగ్నిమాంద్యము దుర్బలత్వము, స్త్రీహవ్యాధి కఫోదరము ఊరు స్తంభము మలమధికముగ వెడలుట ఇవికలవారు, విషమును పానముచేసినవాడు, కృత్రిమవిషమును సేవించినవాడు, పిత్తము కఫము అభిష్యందము గురుకోష్ఠము శ్లీపదము గలగండ అపచి ఇవికలవారు, కోష్ఠమునందు క్రిములు కలవాడు వీరికిగూడ అనువాసనవస్తిని చేయింపగూడదు.

అనర్హులకు అనువాసనవస్తివలనగలుగు దోషములు.

మూ॥ తత్రాభు క్తభ క్తన్యానావృతమార్గత్వాదూర్ధ్వమతినర్తతే
స్నేహః, నవజ్వరపాణ్ణురోగకామలాప్రమేహిణాం దోషానుత్క్లేశోద
రం జనయేత్, అర్హసస్య అర్హాంశ్యభిష్యవ్యాధ్మానం కుర్యాత్,
అరోచకార్తస్య అన్నగృధ్ధిం పునర్హన్యాత్, మద్దాగ్నిదుర్బలయోర్మ
ద్దతరమగ్నిం కుర్యాత్, ప్రతిశ్యామస్త్రీహాదిమతాం చ భృశతరము
త్క్లిష్టదోషాణాం భూయ ఏన దోషం నర్థయేత్, తస్మాదేతే నాను
వాస్యాః ॥ 19॥

అ॥ అనువాసనవస్తిని చేయించుటవలన - వారిలో ఆహారమును భుజింపనివానికి మార్గముఆవరింపబడియుండకపోవుటవలన స్నేహము ఊర్ధ్వముగ వ్యాపించును. నవజ్వరము పాండురోగము కామెర్లు ప్రమేహము ఇవిగలవారికి దోషములు ఉత్క్లేశము నొంది ఉదరివ్యాధిని కలిగించును. అర్హస్సుకలవానికి అర్హస్సులుక్షేదమునొందుట వలన ఆధ్మానము కలుగును. అరోచకముకలవానికి అన్నాభిలాష యింకను నశించును. అగ్నిమాంద్యము దుర్బలత్వము ఇవికలవారికి అధికమగు అగ్నిమాంద్యము కలుగును. ప్రతిశ్యామము స్త్రీహవ్యాధి మొదలగునవికలవారికి దోషములు మిక్కిలిఉత్క్లేశమునొంది ఇంకను వృద్ధియగును. అందువలన వీరికి అనువాసనవస్తిని చేయింపగూడదు.

అనువాసనవస్తిని చేయింపతగినవారు.

మూ॥ య ఏవాస్థాప్యాస్త ఏవానువాస్యాః, విశేషతస్తు రూక్ష
తీక్ష్ణాగ్నయః కేవలవాతరోగార్తాశ్చ; ఏతేషు హ్యనువాసనం ప్రధాన
తమమిత్యుక్తం వనస్పతి మూలచ్ఛేదనవత్, మూలే ద్రుమాణాం
ప్రసేకవచ్ఛేతి ॥ 20॥

అ॥ ఎవరికి ఆస్థాపనవస్తిని చేయింపవచ్చునో వారికి అనువాసనవస్తినిగూడ చేయింపవచ్చును. మఱియు రూక్షముగనున్నట్టియు తీక్ష్ణముగనున్నట్టియు జాతరాగ్ని కలవారికిని కేవలవాతరోగముకలవారికిని అనువాసనవస్తిని విశేషించి చేయింపవలయును. వీనియందు అనువాసనవస్తి ప్రధానమైనదని చెప్పబడినది. అనువాసనవస్తిని చేయించిన యెడల - మూలమును ఛేదించుటవలన వృక్షమునశించువిధమున వ్యాధులు నశించును. మరియు మూలమునందు ఉదకమును పోయుటవలన వృక్షములు వృద్ధి నొందువిధమున ధాత్వాదులు వృద్ధి నొందును.

నస్యకర్మనుచేయింపతగనివారు.

మూ॥ అశిరోవిరేచనార్హాస్తు పునః—అజీర్ణిభుక్తభక్తపీతస్నేహమద్యతోయపాతుకామస్నాతశిరఃస్నాతు కామక్షుత్తృష్ణాశ్రమార్తమత్తిమూర్ఛిత శస్త్రదణ్డాహతవ్యవాయవ్యాయామపానక్లాంతనవ జ్వరశోకాభితప్త విరిక్తానువాసిత గర్భిణీ నవప్రతిశ్యాయార్తా అన్యతు దుర్దినే చేతి ॥21॥

అ॥ అజీర్ణముకలవాడు, ఆహారమును భుజించినవాడు, స్నేహము మద్యము ఉదకము వీనిని పానముచేసినవారు, వీనిని పానముచేయదలచినవారు, శిరఃస్నానమును చేసినవాడు, శిరఃస్నానమును చేయదలచివాడు, ఆకలి దప్పిక ఆయాసము వీనిచే బాధనొందుచున్నవారు, ఉన్మత్తుడు, మూర్ఛనొందినవాడు, కత్తులు కర్రలు వీనిచే కొట్టబడినవారు, మైథునము వ్యాయామము మద్యపానము వీనిచే అలసినవారు, నవ జ్వరముకలవాడు, దుఃఖముతోవ్యాప్తమైనవాడు, విరేచనకర్మ చేయింపబడినవాడు, అనువాసనవస్తి చేయింపబడినవాడు, గర్భిణీస్త్రీ, నూతనముగకలిగిన ప్రతిశ్యాయము కలవాడు వీరలకు నస్యకర్మను చేయింపకూడదు. మరియు అనుకూలముగాని ఋతు పులయందును దుర్దినమునందును నస్యకర్మను చేయింపకూడదు.

అనర్హులకు నస్యకర్మవలన కలుగు దోషములు.

మూ॥ తత్రాజీర్ణిభుక్తభక్తయోద్దోష ఊర్ధ్వవహాని స్రోతాంస్సౌవృత్య కాసశ్వాసచ్ఛద్దిప్రతిశ్యాయాన్ జనయేత్, పీతస్నేహమద్యతోయపాతుకామానాం కృతే చ పిబతాం ముఖనాసాస్రావాక్ష్యుపదేహతిమిర శిరోరోగాన్ జనయేత్, స్నాతశిరసః కృతే చ స్నాతస్య ప్రతిశ్యాయః, ఊధార్త్య వాతప్రకోపం, తృష్ణార్తస్య పునస్తృష్ణాభివృద్ధిం ముఖిశోషం చ, శ్రమార్తమత్తిమూర్ఛితానామా స్థాపనోక్తోదోషః స్యాత్, శస్త్రదణ్డాహతయోస్త్రీవతరాం రుజం జనయేత్, వ్యవాయవ్యాయామపానక్లాంతానాం శిరఃస్కున్ధనేత్రోరః పీడనం, నవ జ్వరశోకాభితప్తయోయామ్నా నేత్రనాడిరనుసృత్య తిమిరం జ్వరవృద్ధిం చ కుర్యాత్, విరిక్తస్య వాయురిద్రియోపఘాతం కుర్యాత్, అనువాసితస్య కఫః శిరోగురుత్వం కణ్ఠాక్రిమిదోషాంశ్చ జనయేత్, గర్భిణ్యా గర్భం స్తమ్భయేత్ స కాణః కుణిః పక్షహతః పీఠసర్పి వా స్యాత్, నవప్రతిశ్యాయార్తస్య స్రోతాంసి వ్యాపాదయేత్, అన్యతు దుర్దినే శీలదోషాత్ పూతినస్యం శిరోరోగశ్చ స్యాత్, తస్మాదేతే న శిరోవిరేచనార్హాః ॥22॥

అ॥ నస్యకర్మను చేయించుటవలన - వారిలో అజీర్ణముకలవానికిని ఆహారమును భుజించినవానికిని దోషము ఊర్ధ్వవహస్రోతస్సులను ఆవరించి కాస శ్వాస వాంతి ప్రతిశ్శాయము వీనిని కలిగించును. స్నేహము మద్యము ఉదకము వీనిని పానముచేసిన వారికిని పానముచేయదలచిన వారికిని ముఖస్రావము, నాసాస్రావము, నేత్రములు పూయబడినట్లుండుట, తిమిరమనెడి నేత్రవ్యాధి, శిరోవ్యాధులు ఇవి కలుగును. నస్యకర్మను చేయించినపిదప వీనిని పానము చేసినవారికికూడ ఈదోషములే కలుగును. శిరఃసాన్నముచేసినవానికిని శిరఃస్నానమును చేయదలచివానికిని బ్రతిశ్శాయము కలుగును. ఆకలి కలవానికి వాతప్రకోపము కలుగును. దప్పికలవానికి ఇంకను అధికమైన దప్పికయు నోరు ఎండుటయు కలుగును. ఆయాసముచే బాధ నొందువానికిని ఉన్మత్తునకును మూర్ఛనొందినవానికిని అస్థాపనవస్థివలన కలుగుదోషములే కలుగును. కత్తులు కర్రలు వీనిచే కొట్టబడినవారికి తీవ్రమైనబాధ కలుగును. మైథునము వ్యాయామము మద్యపానము వీనిచే అలసినవానికిని భుజశిరస్సులు నేత్రములు వక్షస్థలము వీనియందు బాధకలుగును. నవజ్వరముకలవానికిని దుఃఖముతో వ్యాప్తమైనవానికిని వేడిమి నేత్రనాడులద్వారా ప్రసరించి తిమిరవ్యాధిని జ్వరవృద్ధినికలిగించును. విరేచనకర్మచేయింపబడినవానికి వాతము వృద్ధి నొందినదై ఇంద్రియవిఘాతమును కలిగించును. అనువాసనవస్థి చేయింపబడినవానికిని కఫము వృద్ధి నొంది శిరస్సుబరువుగ నుండుటను దురదను క్రిమిదోషమును కలిగించును. గర్భిణీ స్త్రీకి గర్భము స్తంభించినదై గ్రుడ్డిగ గాని పిప్పిగోళ్ళుకలదిగ గాని పక్షులు లేనిదిగ గాని కుంటిదిగ గాని యగును. నూతనముగ కలిగిన ప్రతిశ్శాయముకలవానికిని స్రోతస్సులు వ్యాపత్తినొందును. అనుకూలము కాని ఋతువునందును దుర్దినమునందును శీతదోషమువలన పూతినస్యమనెడి నాసారోగమును శిరోవ్యాధులును కలుగును. అందువలన వీరలవనస్యకర్మను చేయింపకూడదు.

నస్యకర్మనుచేయింపతగినవారు.

మూ॥ శేషా స్త్వర్ణాః, విశేషతస్సు శిరోదంతమవ్యాస్తమ్భహను గ్రహపీనసగలశుష్ణికాశాలూకశుక్రతిమిరవర్మరోగవ్యజ్జోపజిహ్వాకార్ధావభేదకగ్రీవాస్కంధాస్యనాసి కాకర్ణాక్షిమూర్ధికపాలశిరోరోగార్దితాపతన్త్రికాపతానకగలగట్టదంతశూలహర్షచాలాక్షి రాగనాడ్యర్బుదస్వరభేదవాగ్గ్రహగద్గకథనాదయ ఊర్ధ్వజత్రుగతా వాతవికారాః పరిపక్వాశ్చ; ఏతేషు శిరోవిరేచనం ప్రధానతమమిత్యుక్తం, తద్ధ్యుత్తమాజ్ఞయనుప్రవిశ్యమజ్జపేళీకాసక్తం దోషం వికారకర మపకర్షతి ॥౩౩॥

అ॥ పైచెప్పబడినవారలకు గాక ఇతరులకు నస్యకర్మ చేయింపవచ్చును. శిరఃస్తంభము, దంతస్తంభము, మన్యాస్తంభము, హనుగ్రహము, పీనసము, గలశుడిక శాలూకములనెడి కంఠవ్యాధులు, శుక్ర తిమిరములనెడి నేత్రవ్యాధులు, కనురెప్పలయందలివ్యాధులు, మంగు, కొండనాలుక, అర్ధావభేదము, మెడ భుజశిరస్సులు నోరు ముక్కు చెవులు కండ్లు తల కపాలము శిరస్సు వీనియందలి వ్యాధులు, అర్దితము,

అవతంత్రకము, అపతానకము, గలగండము, దంతశూల, దంతహర్షము, దంతములు కదలుట, కండ్లు ఎర్రబారుట, నాడివ్యాధి, అర్బుదము, స్వరభేదము, మాటబిగపట్టుట, గద్గదస్వరముతో మాట్లాడుట మొదలగునవి కలవారలకును ఊర్ధ్వజత్రుగతవ్యాధులు కలవారలకును పరిపక్వమైనవాతవ్యాధులు కలవారలకును నస్యకర్మను విశేషించి చేయింపవలయును. వీనియందు నస్యకర్మ ప్రధానమైనదని చెప్పబడినది. ఆ నస్యము శిరస్సునందు ప్రవేశించి మజ్జయందును పేశులయందును అంటియున్నట్టియు బాధలను కలిగించుచున్నట్టియు దోషమును నశింపజేయును.

మూ॥ ప్రావృట్కరద్వసస్తైస్వితరేష్యా త్యయికేషు రోగేషు నా వనం కుర్యాద్గ్రీష్మే పూర్వాష్టే, శీతే మధ్యాహ్నే, వర్షాస్వదుర్దినే చేతి ॥ 24॥

అ॥ పావృడ్కతువునందును శరద్కతువునందును వసంతయుతువునందును నస్యకర్మను చేయింపవచ్చును. వ్యాధులు మిక్కిలిబాధించునవిగనున్నచో ఇతరయుతువులయందుకూడ చేయింపవచ్చును. అట్లుచేయించునపుడు గ్రీష్మయుతువునందైనచో పూర్వాష్టామనందును హేమంతయుతువునందైనచో మధ్యాహ్నమునందును వర్షయుతువునందైనచో దుర్దినముకానిదినమునందును చేయింపవలయును.

అధ్యాయ సంగ్రహము.

మూ॥ ఇతి పంచవిధం కర్మ విస్తరేణ నిదర్శితమ్ । ఏభ్యో యత్త్వహితం యస్మాత్కర్మ యేభ్యశ్చ యద్ధితమ్ ॥ న చైకాస్తేన సిద్ధిష్టమేకాస్తేన సమాశ్రయేత్ । స్వయమప్యత్ర వై ద్వేన తర్క్యం బుద్ధిమతా భవేత్ ॥ ఉత్పద్యతే హి సావస్థా దేశకాలబలం ప్రతి । యస్యాం కార్య మకార్యం స్యాత్కర్మ కార్యం చ గర్హితమ్ ॥ ఛర్ది హృద్రోగగుల్మనాం వమనం స్వే చికిత్సితే । అవస్థాం ప్రాప్య నిర్దిష్టం కుష్ఠినాం వస్తికర్మ చ ॥ తస్మాత్సత్యపి నిర్దేశే కుర్యాదూహ్యా స్వయం ధియా । వినా తర్కేణ యా సిద్ధిర్యదృచ్ఛాసిద్ధిరేవ సా ॥ 25॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తస్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే సిద్ధిస్థానే పంచ కర్మీయ సిద్ధిర్నామ ద్వితీయోఽధ్యాయః ॥

అ॥ పంచకర్మీయసిద్ధియనెడు ఈ అధ్యాయమునందు పంచకర్మలలో ఏది ఎవరలకు ఎందువలన అహితమైనదో ఏది ఎవరలకు హితమైనదో ఆవిషయమంతయు విస్తరించి చెప్పబడినది. నిశ్చయించిచెప్పబడిన దీనిని నిశ్చయించి అనుసరింపనవసరములేదు. బుద్ధిమంతుడగువైద్యుడు స్వయముగగూడ ఊహింపవలయును. దేశము కాలము బలము వీనిననుసరించి ఆయాఅవస్థలు కలుగును. చేయింపతగినది కొన్నిఅవస్థలయందు చేయింపకూడనిదిగ నగును. చేయింపతగనిది కొన్నిఅవస్థలయందు చేయింప

తగినదిగ నగును. ఛర్ది హృదోగము గుల్మము వీనికి వమనమును, కష్టమునకు వస్త్రీక
ర్మయు అవస్థా భేదమునుద్దేశించి తమతమచికిత్సలయందు చెప్పబడినవి. కావున సామా
న్యముగా చెప్పినను బుద్ధిచే స్వయముగా ఊహించి చేయింపవలయును. ఊహింపకుండ
చేయించినచో సరియైనసిద్ధి కలుగనేరదు.

ఇవిధంబున, శ్రీపాదోపనామక కృష్ణమూర్తి శాస్త్రీప్రణీతంబైన చరకదీపిక
య నెడి చరకసంహితా వ్యాఖ్యానమునందు పంచకర్మయసిద్ధి య నెడు
ద్వితీయాధ్యాయము సమాప్తము.

—0—

తృ తీ యా ధ్యాయ ము.

మూ॥ అథాతో వస్త్రీసూత్రీయాం సిద్ధిం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥1॥
అ॥ పిమ్మట వస్త్రీసూత్రీయసిద్ధిని చెప్పబోవుచున్నాము.

మూ॥ ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః ॥2॥
అ॥ అని భగవంతుడగు ఆత్రేయుడు చెప్పెను.

మూ॥ కృతక్షణం శైలవరస్య రమ్యే స్థితం ధనేశాయతనస్య
పార్శ్వే! మహర్షి సంఘైర్వృతమగ్ని వేశః పునర్వసుం ప్రాశ్చలిరన్వప్న
చ్ఛత్ ॥ వస్త్రీర్న రేభ్యః కిమవేక్ష్య దత్తః స్యాత్సిద్ధిమాన్ కిమ్మయమ
స్య నేత్రమ్ । కీదృక్పమాణాకృతి కింగుణశ్చ కేషాం చ కియోని
గుణశ్చ వస్త్రీః ॥ నిరూహకల్పః ప్రణిధానమాత్రాః స్నేహస్య వా
కాః శమనే విధిః కః । కే వస్తయః కేషు మతా ఇతీదం శ్రుత్వోత్తరం
ప్రాహ వచో మహర్షిః ॥5॥

అ॥ సావధానచిత్తుడైనట్టియు పర్వతశ్రేష్ఠమైనహిమవత్పర్వతముయొక్కమనో
హరమైన పార్శ్వన్ భాగమునందు కూర్చొనియున్నట్టియు మహర్షి సంఘములతో
కూడియున్నట్టియు ఆత్రేయుని అగ్ని వేషుడు దోసిల్లాగ్ని ఈక్రిందివిధమున అడిగెను.
వేనినిఅలాచించి ప్రయోగింపబడినవస్త్రీ అధికమైనసిద్ధికొందును? వస్త్రీయొక్క నేత్ర
మును దేనితో చేయవలయును? ఇది ఎంతప్రమాణమును కలిగియుండవలయును?
ఎట్టిఆకారమును కలిగియుండవలయును? ఎట్టిగుణమును కలిగియుండవలయును? ఎవ
రలకు వేనితోనిర్మింపపడి ఎట్టిగుణముగల వస్త్రీని ప్రయోగింపవలయును? నిరూహక
స్త్రీని ఎట్లు కల్పింపవలయును? స్నేహములను ఎంతపరిమితిగ నుపయోగింపవలయును?
బాధలుకలిగినప్పుడు ఎట్లు శమింపచేయవలయును? ఎవరలకు ఎట్టివస్తులను చేయింప
వలయును? అని అడుగగా ఆత్రేయుడు ఈక్రిందివిధముగ సమాధానమును చెప్పెను.

వస్త్రాని చేయునపుడు తెలిసికొనదగినవి.

మూ॥ సమీక్ష్యదోషాపధదేశకాలసాత్మ్యాగ్నిసత్త్వాదీవయో
బలాని । వస్త్రః ప్రయక్తో నియతం గుణాయస్యః సర్వకర్మాణి చ
సిద్ధిమన్తి ॥6॥

అ॥ దోషము, ఔషధము, దేశము, కాలము, సాత్మ్యము, జాతరాగ్ని, సత్త్వము మొదలగునవి, వయస్సు, బలము వీనిని తెలిసికొని వస్త్రాని ప్రయోగించినచో గుణములను తప్పక కలిగించును. ఇట్లు తెలిసికొని ప్రయోగించినచో సమస్తకర్మలును కూడ గుణములను తప్పక కలిగించును.

వస్త్రినేత్రమును చేయుట కుపయోగించునవి.

మూ॥ సువర్ణరూప్యత్రపుతామరీతి కాన్యాస్థిలోహదుగ్రీమ
వేణుదంతైః । నాలైర్విషాణైర్మణిభిశ్చతైః కార్యాణి నేత్రాణి త్రికర్ణ
కాని ॥ 7 ॥

అ॥ బంగారము వెండి వంగము రాగి ఇత్తడి కంచు ఎముకలు లోహము కర్రలు వెదురు దంతములు నాలములు కొమ్ములు మణులు మొదలగువానిలో దేనితోనైనను వస్త్రినేత్రమును తయారుచేయవలయును. దీనికి మూడుకర్ణికలు ఉండవలయును.

వస్త్రినేత్రముయొక్క పరిమాణము-ఆకారము-గుణము.

మూ॥ షడ్ద్వాదశాష్టాజ్జులసంమితాని షడ్వింశతిద్వావశ
వర్షజానామ్॥ స్యుర్ముద్గకర్కన్ధసతీనవాహిచ్ఛద్రాణి షర్త్యపిహితాని
చాపి॥ యథావయోఽజ్జుష్ఠకనిష్ఠికాభ్యాం మూలాగ్రయోః స్వః పరి
ణాహవన్తి । ఋజూని గోవృచ్ఛసమాకృతీని శ్లక్షణాని చ స్యుర్గులికా
ముఖాని ॥ స్యాత్కర్ణికై కాగ్రచతుర్థభాగే మూలాశ్రితే వస్త్రినీబ
న్ధనే ద్వే ॥9॥

అ॥ వస్త్రినేత్రము—ఆరుసంవత్సరముల వయస్సుకలవానికి ఆరంగుళముల పరిమితిగను, ఇరువదీసంవత్సరముల వయస్సుకలవానికి పండ్రెండంగుళముల పరిమితిగను, పండ్రెండుసంవత్సరముల వయస్సుకలవానికి ఎనిమిదిఆంగుళముల పరిమితిగను నుండవలయును. మరియు యథాక్రమముగ పెసరగింజ రేగుగింజ బటాణీగింజ ఇవిపట్టునంత రంధ్రముకలవిగ నుండవలయును. ఈ రంధ్రమును వర్తిచే కప్పియుంచవలయును. మరియు వస్త్రినేత్రముయొక్క మూలమునందలి చుట్టుకొలత ఆయాలోగియొక్క అంగుష్ఠపరిమితిగను అంతమునందలి చుట్టుకొలత చిటికెనవేలు పరిమితిగను నుండవలయును. ఈ నేత్రము ఋజువుగను (వంకరలేనిదిగను) ఆవుతోకయొక్క ఆకారము కలదిగను నున్నగను గులికవంటి ముఖముకలదిగను నుండవలయును. దీనియొక్క చివర నాలుగవభాగమునందు ఒకకర్ణికయు, మొదటియందు వస్త్రినీబిగించుటకు రెండు కర్ణికలును నుండవలయును.

వ స్తియొక్క నిర్మాణమునకు అనుకూలమైనవి - గుణము.

మూ॥ జారద్ధవో మాహిషహారిణో వా స్యాచ్ఛౌకరో వ స్తి
రజస్య వాపి । దృఢస్తనుర్నష్టశిరో విగద్ధఃకషాయరక్తః సుమృదుః
సుశుద్ధః॥ నృణాం వయో వీక్ష్య యథానురూపం నేత్రేషు యోజ్యస్తు
సుబద్ధసూత్రః । వ స్తిరభావే స్లనజో గలో వా స్యాదజ్జుపాదః సుఘనః
పటో వా॥ నేత్రస్య చాలాభత ఏవ నాలీ హితాఽస్థిజా వంశభవా
నలో వా ॥1॥

అ॥ ముసలిఎద్దుయొక్క గాని దున్నపోతుయొక్క గాని లేడియొక్క గాని అడవి
పందియొక్క గాని మేకయొక్క గాని మూత్రాశయమును గ్రహించి వ స్తిని నిర్మింప
వలయును. ఈమూత్రాశయము దృఢముగను పలచగను తీసి వేయబడిన సిరలు; లదిగను
దుర్గంధము లేనిదిగను కషాయములతో భావనచేయబడి ఎర్రగను మృదువుగను పరిశుద్ధ
ముగను నుండవలయును. మనుజులయొక్క వయస్సు ననుసరించి అనుకూలమైనదానిని
గ్రహింపవలయును. దీనిని నేత్రమునందు కూర్చి దారములతో గట్టిగ కట్టవలయును.
మూత్రాశయము దొరకనియెడల నీరుకోడియొక్క కంఠమునుగాని అంకపాదమనెడి
పక్షియొక్క చర్మమునుగాని దళసరిగనుండు వస్త్రమునుగాని గ్రహించి వ స్తిని
నిర్మింపవలయును. బంగారము మొదలగువాని సంబంధముగ నేత్రము లభింపనియెడల
ఎముకల సంబంధముగ గొట్టమునుగాని వెదురుసంబంధముగ గొట్టమునుగాని ఇతరమైన
గొట్టమునుగాని గ్రహింపవలయును.

నిరూహవ స్తి కల్పనావిధానము.

మూ॥ ఆస్థాపనార్హం పురుషం విధిజ్ఞః సమీక్ష్య పుణ్యేఽహని
శుక్లపక్షే । ప్రశస్తనక్షత్రముహూర్తయోగే జ్యేష్ఠాన్నమేకాగ్రముప
క్రమేత ॥ బలాం గుడూచీం త్రిఫలాం సరాస్నాం ద్వే పశ్చిమూలే చ
పలోన్నితాని । అష్టౌ పలాన్యర్ధతులాం చ మాంసాచ్ఛాగాత్పచేదప్పు
చతుర్థశేషమ్ ॥ పూతం యవానీఫలబిల్వకుష్ఠవచాశతాహ్వఘనవిప్పలీ
నామ్ । కల్కైర్దుడక్షౌద్రఘృతైః సతైర్తైర్యుతం సుఖోష్ణైస్తు పిచుప్ర
మాణైః॥ గుడాత్పలంస్విప్రసృతాం తు మాత్రాం స్నేహోచ్ఛయక్త్యై
మధునైర్ధవం చ । స్నేహం సునిర్మళ్య తతోఽనుకల్పం ప్రక్షిప్య
వస్తా మథితం ఖజేన॥ వ స్తిం తతః సవ్యకరే నిధాయ సుబద్ధముచ్ఛాప్త్వా
స్య చ నిర్వ్యలీకమ్|అజ్ఞుష్ఠమధ్యేన ముఖంపిధాయ నేత్రాగ్రసంస్థామచ
నీయ వర్తిమ్॥ తైలాక్తగాత్రిం కృతమూత్రినిట్కం నాతిక్షుధార్తం

శయనే మనుష్యమ్ । సమేఽథ కిఞ్చిన్న తశీర్ష కే వా నాత్యుచితే స్వా
స్తరణోపపన్నే ॥ సవ్యేన పార్శ్వేన సుఖం శయానం కృత్వద్వదేహంస్వ
భుజోపధానమ్ । నికుఞ్చ్య సవ్యేఽరదస్య సక్తి సన్యం ప్రసార్య ప్రణ
యేచ్ఛనై స్తమ్ ॥ స్నిగ్ధే గుదే నేత్రచక్షుర్థభాగంస్నిగ్ధం శనైర్మృద్వజా
ప్యష్టవంశమ్ । అకమ్పనావేపఃలాఘవాదీనాఽఞ్శ్చౌర్ధ్వణాంశ్చాపి హేదన్య
యం స్తమ్ । ప్రపీడ్య చైకగ్రహణేన దత్తం నేత్రం శనై రేవ తతోఽ
పకరేత్ ॥ ౭౦ ॥

అ॥ నిరూహవ స్తిని చేయింపతగి నట్టియు జీరణమునొందిన ఆహారము కలిగినట్టియు
సావధానముగ నున్నట్టియు మనుజునకు శుక్లపక్షమునందు బ్రశస్తములైన నక్షత్రములు
హస్తము యోగము వీనితోకూడినట్టి శుభదినమున నిరూహవ స్తిని ఇయ్యవలయును.
ముత్తవపులగము తిప్పతీగై తిథిలములు సన్నరాశ్చము ప్రాస్వపంచమూలములుమహా
పంచమూలములు వీనినొక్కొక్క పలముగను, మేకమాంసమును ఏబదినినిమిదిపలములు
గను గ్రహించి నీటియందు నాల్గవవంతుమిగులునట్లు కాచి ఒడియకట్టి అందుకురాసాని
వాము మ్రంగకాయలు మారేడు చెంగల్వకోస్తు వస సదాప తుంగగడ్డలు పిప్పళ్ళు
ఒకొక్కకర్ష పరిమితిగలవీనియొక్క కల్కమును, ఒకపలము బెల్లమును, రెండుపల
ములఘృతమును, రెండుపలముల తైలమును, తగుపరిమితిగల తేనె సైంధవణము
వీనిని కలిపి గోరువెచ్చగనున్నదానిని చమురుకలియునట్లు మథించి గరిటెతోకలియ
బ్రిప్పి ఆకల్పనను వ స్తియందు పోయవలయును. ఆవ స్తిని ఎడమచేతితో గట్టిగపట్టు
కొని అడ్డులేకుండునట్లు ఊది నేత్రములయొక్క అగ్రభాగమునందున్న వర్తిని తీసివేసి
దానిముఖమును బొటనప్రజేలియొక్క మధ్యభాగముతో కప్పియుంచవలయును. తైల
ముచేపూయబడిన శరీరముకలిగినట్టియు మలమూత్రములను వెడలించినట్టియు అధిక
మగుఆకలితోకూడుకొననట్టియు సమానముగ గాని శిరస్సునంచు భాగమునందుకొద్ది
పల్లము కలదిగగాని యున్నదియు మిక్కిలిఎత్తుగ లేనిదియు మంచిఆ స్తరణములతో
కూడినదియునగు శయ్యయందు శరీరమును వంకరలేకుండగనుంచుకొని ఎడమవైపునకు
పరుండినట్టియు తనయొక్క భుజమును తలగడగ నుంచుకొన్నట్టియు కుడికాలుముడిచి
కొని ఎడమకాలుచాచుకొనియున్నట్టియు మనుజునకు ఆవ స్తిని ప్రయోగింపవలయును.
స్నిగ్ధముగనున్న గుదమునందు స్నిగ్ధముగ నున్న నేత్రమును నాల్గవవంతుప్రవేశించు
నట్లు మెల్లిగ బాధలేకుండునట్లుగ పృష్ఠవంశమునకు తిన్నగ ప్రవేశ పెట్టవలయును.
కదలుట ఒణుకు తొందర మొదలగు హస్తదోషములులేనివాడై ఒకేసారి నొక్కి
ఆవ స్తియందలి కల్పమునంతను లోనప్రవేశ పెట్టి పిమ్మట నేత్రమును మెల్లిగతీసివేయ
వలయును.

సరిగప్రయోగింపబడనివ స్తివలనకలుగుదోషములు.

మూ॥ తిర్యక్ప్రణీతే తు న యాతి ధారా గుదే ప్రణః స్వా
చ్ఛలితే చ నేత్రే । దత్తః శనైర్నాశయమేతి వ స్తిః కణ్ఠంప్రధావత్య

తిపీడితశ్చ॥ శీతస్తమ్భకరో విదాహం మూర్ఛాంచకుగ్యా దతిమాత్ర
ముష్ణః । స్నిగ్ధోఽతిజాడ్యం పవనం తు రూక్షస్తన్వల్పమాత్రాలవణ
స్తయోగమ్ ॥ కరోతి మాత్రాభ్యధికోఽతియోగం టామం తు
సాన్ద్రః సుచిరేణ చైతి । దాహాతిసారా లవణోఽతికుర్యాత్తస్మాత్ప్ర
యుక్తం సమమేవ దద్యాత్ ॥23॥

అ॥ వస్తినేత్రమును అడ్డముగ ప్రవేశ పెట్టినచో వస్తిధార ప్రవేశింపనేరదు. కవ
ల్పినచో గుదమునందు వ్రణముకలుగును. వస్తిని మెల్లిగనొక్కినచో అది మలాశయ
మును పొందనేరదు. అధికముగనొక్కినచో కంఠమువైపునకు వెడలును. వస్తీయం
దలికల్పనము చల్లగనున్నచో శరీరమును స్తంభింపచేయును. మిక్కిలివెచ్చగనున్నచో
తాపమును మూర్ఛను కలిగించును. స్నిగ్ధముగనున్నచో అధికమగు జడత్వమును కలి
గించును. రూక్షముగనున్నచో వాతమునువృద్ధి నొందించును పలుచగనున్నను తక్కువ
పరిమితిగనున్నను సైంధవలవణముతో కూడినదైనను దోషమును సరిగ వెడలింపచేయు
జాలదు. అధికపరిమితిగనున్నచో దోషమునధికముగ వెడలించును. చిక్కగనున్నచో
మనుజుని కృశింపచేయును. మరియు ఆలస్యముగ బయలువెడలును. అధికమగు సైంధ
వలవణముతోకూడినచో తాపమును అతిసారమును కలిగించును. అందువలన వస్తిని
సరిగ ప్రయోగింపవలయును.

మూ॥ పూర్వం హి యోజ్యం మధునైస్తవాభ్యాం స్నేహం
వినిర్మధ్య తతోఽనుకల్కమ్ । విమధ్య సంయోజ్య పునర్ద్రివైస్త
ద్వస్తా నిదధ్యాన్మథితం ఖజేన ॥ వామాశ్రయోఽగ్నిర్గ్రహణే గుదం
చ తత్పార్శ్వసంస్థస్య సుఖోపలబ్ధిః । లీయస్త ఏవం బలయశ్చ తస్మా
త్సవ్యం శయానోఽర్హతి వస్తీదానమ్ ॥ విడ్వాతవేగో యది చార్ధ
దత్తే నిష్కృష్యముక్తే ప్రణయే దశేషమ్ । ఉత్తాన దేహశ్చ కృతో
పధానః స్యాద్విర్యమాస్నోతి తథాఽస్య దేహమ్ । ఏకోఽపకర్షత్వ
నిలం స్వమార్గాత్ప్రీతం ద్వితీయస్తు కఫం తృతీయః ॥27॥

అ॥ మొదట తేనెను సైంధవలవణమునుచేర్చి స్నేహమును మథించి పిమ్మటకల్క
మునుచేర్చి మథించి పిమ్మట కషాయమునుపోసి గరిటెతోకలియత్రిప్పి వస్తీయందు
పోయకలయును. జాతరాగ్నియొగ్రహణియు గుదప్రదేశమును ఎడమపార్శ్వమునందు
ఉండును. కావున ఎడమవైపునకు పరుండినచో వస్తీద్రవము సుఖముగ ప్రవేశించును.
మరియు గుదవళులు అణిగియుండును. అందువలన ఎడమవైపునకు పరున్నవాడు
వస్తీకర్మకు అర్హుడుగ నుండును. వస్తీద్రవము కొంత ప్రవేశింపగనే మలమునకు
వాతమునకును వేగముకలిగినయెడల వస్తీనేత్రమును తీసిమలవాతములు వెడలినపిదప,
మిగిలిన ద్రవమునంతను ఎక్కింపవలయును. వెలికితలగను దిండుకలవాడుగను

పరున్నచో వీనియొక్క శరీరమును బలమును పొందును. ఒకవ స్తివాతమును, రెండవ వ స్తి పిత్తమును, మూడవవ స్తి కఫమును స్వస్థానమునుండి వెడలింపచేయును.

నిరూహానంతరవిధి.

మూ॥ ప్రత్యాగ తే కోష్ణజలావస్థిక్తః శాల్యన్నమద్యాత్తనునా రసేన । జీర్ణే తు సాయం లఘు చాల్పమాత్రం భుక్తేఽనువాస్యః పరి బృంహణార్థమ్ ॥28॥

అ॥ వ స్తిద్రవము మలముతోకూడ బయలు వెడలినపిదప గోరువెచ్చని నీటితో స్నానమును చేయించి పలుచనిమాంసరసముతో శాల్యన్నమును ఇచ్చి అది జీర్ణమైన పిదప సాయంకాలమునందు లఘుగుణముకల ఆహారమును స్వల్పముగ నిచ్చి బృంహణము నిమిత్తము అనువాసనవ స్తిని చేయింపవలయును.

స్నేహము శీఘ్రముగ రాకుండుటకై చేయవలసిన విధి.

మూ॥ నిరూహపాదాంశసమేన తై లేనాన్లునిలఘ్నాషధసాధి తేన । దత్త్వా స్థిచౌ పాణితలేన హన్యా త్స్నేహస్య శీఘ్రాగమరక్షణార్థమ్ ॥ ఈషత్పదాఙ్గుష్ఠయుగం చ కర్షే దుత్తానదేహస్య తలా ప్రమృ జ్యాత్ । స్నేహేన పాణ్యైఙ్గులిపిణ్డి కాశ్చ యే చాస్య గాత్రావయవా రుగార్తాః ॥ తాంశ్చావమృజ్యాత్స సుఖం తతశ్చ నిద్రాముపాసీత కృతోపధానః ॥ ౨౯॥

అ॥ నిరూహవ స్తికిచెప్పబడిన తైలమునకు నాలుగవవంతు పరిమితకల తైల మును గ్రహించి అష్టరసముకలవియు వాతహరములును నగు ద్రవ్యములతో తయారు చేసి అతైలమును పిరుదులయందుపూసి అరచేతులతో తాడనమును చేయవలయును. అట్లు చేసినచో లోపలనున్నతైలము బయటికి శీఘ్రముగ రాకుండును. వెల్లకితలగ పరుండబెట్టి కాశ్యయందలి బొటనవ్రేళ్ళను కొద్దికొద్దిగ లాగవలయును. మరియు అరకాళ్ళు మణములు వ్రేళ్ళు పిక్కలు బాధకల ఇట్టి ఇతరఅవయవములు వీనియందు తైలమును సుఖముగ నుండునట్లు పూయవలయును. పిమ్మట తలగడకలవాడై నిద్రింప వలయును.

నిరూహవ స్తియందు కషాయస్నేహములయొక్క పరిమాణము.

మూ॥ భాగాఃకషాయస్య తు పఞ్చ పితై స్నేహస్య షష్ఠః పృక్వతౌ స్థితే చ । వాతే వివృద్ధే తు చతుర్థభాగో మాత్రా నిరూ హేషు కఫేఽష్టభాగః ॥30॥

అ॥ నిరూహవ స్తికి మొత్తముద్రవములో కషాయమును అయిదుభాగములుగ గ్రహింపవలయును. స్నేహమును పితృభివృద్ధికలవానికిని స్వస్థునకును ఆరవవంతు

గను వాతాభివృద్ధికలవానికి నాలుగవవంతుగను, కఫాభివృద్ధికలవానికి ఎనిమిదవ వంతుగను గ్రహింపవలయును.

వయోభేదము ననుసరించి నిరూహపరిమాణభేదము.

మూ॥ నిరూహమాత్రా ప్రసృతార్థమాద్యే వషే తతోఽర్థ ప్రసృతాభివృద్ధిః । ఆద్వాదశాతాన్యత్రప్రసృతాభివృద్ధిరష్టాదశాద్వాద శతః పరం స్యుః॥ ఆసప్తతేకు క్తమిదం ప్రమాణ మతఃపరం షోడశవద్వి ధేయమ్ । నిరూహమాత్రా ప్రసృతిప్రమాణా బాలే చ వృద్ధే చ మృదుర్విశేషః ॥35॥

అ॥ నిరూహవ స్థియందలి ద్రవము ఒకసంవత్సరము వయస్సుగడచువరకు అర్థ ప్రసృతిపరిమితిగ నుండవలయును. అప్పటినుండి పండ్రెండు సంవత్సరములవరకు అర్థప్రసృతముచొప్పున హెచ్చింపవలయును. పిమ్మట పదునెనిమిది సంవత్సరముల వరకు ఒక్కొక్కప్రసృతముచొప్పున హెచ్చింపవలయును. డెబ్బదిసంవత్సరముల వరకు ఈపన్నెండు ప్రసృతములనే ఉపయోగింపవలయును. డెబ్బదిసంవత్సరములకు పిమ్మట పదునారుసంవత్సరములు వయస్సుకలవానియొక్క పరిమాణమును ఉపయో గింపవలయును. బాలురకును వృద్ధులకును ఆయాప్రమాణములచొప్పున ఉపయోగించు చున్నను విశేషించి మృదువుగ నుండవలయును.

శయనాదిక్రమము.

మూ॥ నాత్యుచ్ఛ్రితం నాప్యతిసీచపాదం సపాదపీఠం శయనం ప్రశస్తమ్ । ప్రధానమృద్వాస్తరణోపపన్నం ప్రాక్కిర్షకం శుక్లపటో త్తరీయమ్॥ భోజ్యం పునర్వ్యాధి మవేక్ష్య సమ్యక్ ప్రకల్పయేద్యూష పయోరసాద్యైః । సర్వేషు విద్యాద్విధిమేతదాద్యం వక్ష్యామి వస్త్రీ నత ఉత్తరీయాన్ ॥ సమ్యక్ ప్రణీతాః ఖలు వస్త్రయో యే వా తామయఘ్నాశ్చ బలప్రదాశ్చ ॥36॥

అ॥ మిక్కిలి ఎత్తుగ లేనట్టియు మిక్కిలిపొట్టిగ లేనికాళ్ళు కలిగినట్టియు పాద పీఠముతో కూడినట్టియు శ్రేష్ఠముగను మృదువుగనున్న ఆ స్తరణములతో కూడిన ట్టియు తలనుంచువై పు తూర్పుగనున్నట్టియు తెల్లనివస్త్రముతో కప్పబడినట్టియు శయనమును ఉపయోగింపవలయును. వ్యాధిననుసరించి యూషములు పాలు మాంస రసము మొదలగువానితో అనుకూలమైన ఆహారమును సేవింపవలయును. ఇట్లు శ్రేష్ఠ మైనవిధి చెప్పబడినది. నాతనాశకములును బలప్రదములును నగు వస్త్రులును చెప్పఁ చున్నాము.

మూ॥ ద్విపళ్ళిమూలస్య రసోఽన్లుయుక్తః సచ్ఛాగమాంసస్య సపూర్వపేష్యః । త్రస్నేహయుక్తః ప్రవరో నిరూహః సర్వానిలవ్యాధి హరః ప్రదిప్తః ॥37॥

అ॥ మేకమాంసముతో కూడినదశమూలములయొక్క కషాయమునందు కాంజీ కముమొదలగు ఆమ్లద్రవములను, నిరూహవ స్తికల్పయందు చెప్పబడిన కల్కమును, ఘృతము తైలము వస వీనిని చేర్చి నిరూహవ స్తిని చేయించినచో సమస్తవాత వాఘ్యులు నశించును.

మూ॥ స్థిరాదివర్గస్య బలాపటోపలత్రాయన్నికై రణ్డయవై ర్యుతస్య । ప్రస్థోరసాచ్చాగరసార్థయుక్తః సాధ్యః పునః ప్రస్థరసశ్చ యావత్ ॥ ప్రియఙ్గుకృష్ణాఘసకల్కయుక్తః సతైలసర్పిర్మధునైర్ధనశ్చ । స్యాదీపనో మాంసబలప్రదశ్చ చక్షుర్బలం చాపి దదాతి సద్యః ॥ 39 ॥

అ॥ హ్రస్వపంచమూలములు ముత్తవపులగము చేదుపొట్ల క్రానుగ ఆముదపు వేళ్లు యవలు వీనియొక్క కషాయమును ఒకప్రస్థముగను, మేకమాంసరసమును అర్ధప్రస్థముగను కలిపి ఒకప్రస్థముమిగులునట్లుకాచి యందు ప్రేంఖణము పిప్పళ్లు తుంగము స్తలు వీరియొక్క కల్కమును, తైలమును, ఘృతమును, తేనెను, సైంధవలవణమును కలిపి వ స్తినిచేయించినచో జాతరాగ్నిని మాంసమునుబలమును దృష్టిబలమును వెంటనే కలిగించును.

ఏరండవ స్తి.

మూ॥ ఏరణ్డమూలం త్రిపలం పలాని హ్రస్వాని మూలాని చ యానివశ్చ । రాస్నాశ్వగన్ధాతిఃకలాగుడూచీపుసర్షవారిగ్వధదేవదారు ॥ భాగాః పలాంశా మదనాష్టయుక్తా జలద్వికంసే క్వధితేఽష్టశేషే । పేష్యాః శతాహ్వ హపుషా ప్రియఙ్గు సపిప్పలీకం మధుకం వచా చ ॥ రసాజ్జనం వత్సకబీజముస్తమక్షప్రమాణం లవణాంశయుక్తమ్ । సమాక్షీకస్తైలయుతః సమూతో వ స్తిర్నృణాం దీపనతేఖనీయః ॥ జఙ్ఘోరుపాద త్రికప్యష్టశూలం కఫావృతం మారుతనిగ్రహం చ । విణ్మూత్రవాత గ్రహణం సశూలమాధ్మానితామశ్మరిశర్కరే చ ॥ ఆనాహమగ్నో గ్రహణీప్రదోషానేరణ్డవ స్తిః శమయేత్సయుక్తః ॥ 40 ॥

అ॥ ఆముదపువేళ్ళను మూడుపలములుగను, హ్రస్వపంచమూలములను ఐదు పలములుగను, సన్నరాస్నము పెన్నేరు అతిబలి తిప్పతీగ గలిజేరు రేల దేవదారువీనిని ఒక్కొక్కపలముగను, మ్రంగకాయలను ఎనిమిదిపలములుగను గ్రహించి రెండు ఆఢకములనీటియందు ఎనిమిదవవంతుమిగులునట్లుకాచి యాక షాయమునందు సదాప బోడతరము ప్రేంఖణము పిప్పళ్లు అతిమధురము వస్థోరసాంజనము కొడిసెపాలవిత్తులు తుంగగడ్డలు వీనియొక్క కల్కమున ఒక్కొక్కకర్షముగను, సైంధవలవణము తేనె తైలము గోమూత్రము వీనిని తగువిధముగను కలిపి వ స్తిని చేయించినచో అగ్ని దీప్తిని కలిగించును. దోషదులను వెడలింపచేయును. మరియు పిక్కలు తొడలు

పాదములు ముడ్డిపూస పృష్ఠప్రదేశము వీనియందలి శూలను, కఫముతో ఆవరింప బడిన వాతముయొక్క బంధములు, మలము మూత్రము అపానవాతము వీనియొక్క బంధమును నశింపచేయును. మరియు నీవికండవ స్తివలన శూత కడుపుబ్బరము ఆశ్మత్రి వ్యాధి శర్కాయనెడివ్యాధి ఆనాహము అర్శస్సు గ్రహణీదోషము ఇవి నశించును.

మూ॥ చతుష్పలే తైలఘృతస్య భృష్టశ్చాచ్ఛగాచ్ఛతార్థాద్దధిదా
డిమాఘ్నః । రసః సపేజ్యో బలవర్ణమాంసరేతోగ్నిదశ్చాచ్ఛ్యశిరోరు
జాఘ్నః ॥44॥

అ॥ ఏబదిపలముల మేకమాంసముయొక్క రసమును నాలుగుపలముల తైలము ఘృతము వీనియందు ఉడికించి పెరుగు దానిమ్మరసము వీనితో పుల్లగనుండునట్లు చేసి నిరూహవ స్తికల్పనయందు చెప్పబడిన కల్కమును చేర్చి దానితో వ స్తిని చేయించిన యెడల బలము వర్ణము మాంసము శుక్రము జాతరాగ్ని ఇవి వృద్ధి నొందును, కండ్లు కసబడికుండుటయు శిరోబాధయు నశించును.

మూ॥ జలద్వికంసేఽష్టపలం పలాశాత్పక్త్వా రసోఽర్థాఢక
మూత్రశేషః । కల్కైర్బరామాగధికాపలాభ్యాం యుక్తః శతాహ్వద్వి
పలేన చాపి॥ సనైస్థపః క్షౌద్రయుతః సతైలో దేయో నిరూహోదలవ
ర్ణకారీ । ఆనాహపార్శ్వమయయోనిదోషాన్ గుల్మానుగావర్తరుజం
చ హన్యాత్ ॥46॥

అ॥ ఎనిమిదిపలముల మోడుగపట్టను రెండు ఆఢకముల నీటియందు అర్థాఢ కముమిగులునట్లు కాచి ఆక షాయమునందు ఒక పలము ముత్తవపుతిగము, ఒక పలము పిప్పళ్ళు, రెండుపలముల సదాప వీనియొక్క కల్కమును సైంధవలవణమును తేనెను తైలమును చేర్చి వ స్తిని చేయింపవలయును. ఈనిరూహవ స్తిబలమును వర్ణమును కలిగిం చును. ఆనాహము, పార్శ్వవ్యాధులు, యోనిదోషములు, గుల్మము, ఉదావర్తము వీనిని నశింపచేయును.

మూ॥ యష్ట్యాహ్వమూలాష్టపలేన సిద్ధం పయః శతాహ్వఫలపి
ప్పలీభిః । యుక్తం ససర్పిర్మధు వాతరక్తవైస్వర్యవీసర్పహితో నిరూ
హః ॥47॥

అ॥ యెనిమిదిపలముల అతిమధురపు వేళ్ళతో తయారుచేయబడిన పాలయందు సదాప మ్రుంగకాయలు పిప్పళ్ళు వీనిని, ఘృతమును, తేనెను చేర్చి వ స్తినిచ్చినచో వాతరక్తము, స్వరభంగము, విసర్పము ఇవి నశించును.

మూ॥ యష్ట్యాహ్వలోధ్రాభయచన్దనైశ్చశృతంపయోఽగ్ర్య
కమలోత్పలైశ్చ । సశర్కరం క్షౌద్రయుతం సుశీతం పితౄమయాన్
హన్తిసజీవనీయమ్ ॥48॥

అ॥ అతిమధురము లొద్దుగ కరక్కాయ చందనము కమలములు నల్లకలువ
వీనితో కాచబడిన పాలయందు పంచదారను తేనెను జీవనీయగణద్రవ్యములను కలిపి
దానితో వస్త్రాని ఇచ్చినయెడల పిత్తవ్యాధులు నశించును.

మూ॥ ద్వికార్షి కాశ్చస్తనసద్మకర్ణియప్యోహ్వరాన్నా వృషసారి
వాశ్చసలోధ్రమజ్జిష్ఠమథాప్యనన్తాబలాస్థిరాద్యంతృణపఞ్చమూలమ్॥
నిఃక్వాఢ్య తోయేన రసేన తేన శృతంపయోఽర్థాథకమమృహీనమ్॥
జీనన్తిమేదర్థిశతావరీతిర్విరాద్వికాకోలిక శేరుకాభిః॥ సితోపలాజీవకప
ద్మరేణుప్రపాణ్డరీకైః కమలోత్పలైశ్చ॥ లోధాత్మగుప్తామధుకైర్విదా
రీమజ్జాతకైః కేశరచంద్రైశ్చ॥ పిష్టైర్హృతక్షౌద్రయుతైర్నిరూహాం ససై
న్ధవం శీతలమేవ దద్యాత్॥ ప్రత్యాగతే ధన్వరసేన శాలీన్ క్షీరేణ
వాఽద్యాత్పరిషిక్తగాత్రః॥ దాహాతిసారౌ ప్రదరాసపిత్తహృత్పాణ్డు
రోగాన్విషమజ్వరం చ॥ సగుల్మమూత్రగ్రహకామలాదీ న్సద్వామయా
న్పిత్తకృతాన్నిహన్తి ॥ 53 ॥

అ॥ చందనము పద్మకము ఋద్ధి అతిమధురము సన్నరాన్నము అడ్డసరము
సుగంధిపాలలొద్దుగ మంజిష్ఠి నల్లసుగంధిపాల ముత్తవపులగము హ్రస్వపంచమూలము
తృణపంచమూలము వీనిని రెండేసికర్షముల చొప్పున గ్రహించి జలమునందు కాచి
యారసముతో రెండుప్రస్థములపాలను నీరుఇగురువరకు కాచి యందు పాలకూర
మేద ఋద్ధి పిల్లిపీచర కోలపొన్న కాకోళి క్షీరకాకోళి తుంగగడ్డలు పటికిబెల్లము
జీవకము పద్మకేసరములు ముయ్యాకుపొన్న కమలము నల్లకలువ లొద్దుగ దూలగొండి
అతిమధురము నేలగుమ్మడి ముంజగడ్డి నాగకేసరములు చందనము వీనియొక్క
కల్కమును, ఘృతమును, తేనెను సైంధవలవణమును కలిపి చల్లగనున్న దానితో
నిరూహవస్త్రాని చేయింపవలయును. బయలు వెడలినపిదప స్నానముచేయించి జాంగల
మాంసరసముతో గాని పాలతో గాని కాల్యన్నము నీయవలయును. ఇట్లుచేసినచో
తాపము అతిసారము ప్రదరము రక్తపిత్తము హృద్రోగము పాండురోగము విషమ
జ్వరము వీనిని, గుల్మము మూత్రబంధము కామెర్లు మొదలగు సమస్తములైన పిత్త
వ్యాధులను నశింపజేయును.

మూ॥ ద్రాక్షాదికాశ్మర్యమధూక సేవైః ససారివాచస్తనశీతపా
క్త్యైః । పయః శృతం శ్రౌవణీముద్గపర్ణీతుగాత్మగుప్తామధుయష్టిక
లైః॥ గోధూమచూర్ణైశ్చ తథాఽక్షమాత్రైః నక్షౌద్రసర్పిర్మధుయ

ష్టితైః । పథ్యానిదారీక్షురనైర్గుడేన వస్త్రం యుతం పిత్తహారంవిద
ద్యాత్ ॥ హృన్నాభిపాశ్శ్విదరదేహదాహే రాహేఽస్తరస్థే చ స

మూత్రకృచ్ఛే । క్షీణక్షతే రేతసి చాపి నష్టే పై తేఽతిసారే చ నృ
ణాం ప్రశస్తః ॥56॥

అ॥ బ్రహ్మక్షాదిగణద్రవ్యములు పెద్దమ్మడు ఇప్పు వట్టివేళ్ళు సుగంధిపాల చందన
ము కాకోళి వీనితో పాలను కాచి యందు బోడతరము అడవిపెసర తవాక్షీరి దూల
గొండివిత్తులు అతిమధురము వీనియొక్క కల్కములను, గోధుమచూర్ణమును ఒక్కొక్క
క్కక్కర్నముచొప్పున కలిపి యందు తేనెను, ఘృతమును, అతిమధురముతో తయారు
కాబడిన తైలమును, కరక్కాయ నేలగుమ్మడు చెరుకు వీనియొక్క రసములను,
బెల్లమును కలిపి వస్త్రానిచ్చినచో వైత్యవ్యాధులు నశించును. మరియు హృదయము
నాభి పార్శ్వములు ఉదరము శరీరము వీనియందలి తాపమును, అంతస్తాపమును,
మూత్రకృచ్ఛమును, క్షతక్షీణమును, నష్టశుక్రమును, పితృతిసారమును నశించును.

మూ॥ కోశాతకారగ్వధదేవదారుమూర్వాశ్విదప్రాకుటజా
ర్కపాఠాః । పక్త్వా కులుత్థాన్బృహతీం చ తోయే రసస్య తస్య ప్ర
సృతా దశ స్యుః ॥ తాన్ సర్వపైలామదనైః సమృష్టైరక్షప్రమాణైః

ప్రవృత్తైశ్చ యుక్తాన్ । ఫలాహ్వతైలస్య సమాక్షికస్య త్వారస్యతైల
స్య చ సార్వపస్య ॥ ద్యదాన్నిరూహం కఫరోగిణే జ్ఞో మద్దాగ్నయే
చాప్యశనద్విషే చ । పటోలపథ్యామరదారుభిర్వా సపిప్పలీకైః క్వధి
తైర్జలాభ్యైః ॥59॥

అ॥ చేదుబీర శేల దేవదారు చాగ పల్లెరు కొడిసెపాల జిల్లేడు చిరుబొద్ది ఉల
వలు వాకుడు వీనిని గ్రహించి నీటియందు కాచి ఇరువదిపలముల పరిమితకల యారస
మునందు అవాలు ఏలకులు మ్రంగకాయ చెంగల్వకోష్ఠు వీనియొక్క కల్కములను
ఒక్కొక్కక్కర్నముగను, మంగ్రగింజలతైలము తేనె యవత్వారము ఆవనూనె వీనిని
రెండేసిపలములుగను కలిపి కఫరోగము కలవానికిని అగ్నిమాండ్యము కలవానికిని అన్న
ద్వేషము కలవానికిని నిరూహవస్త్రాని చేయింపవలయును. లేక చేదుపొట్ల కరక్కాయ
దేవదారు పిప్పళ్ళు వీనియొక్క కషాయమునందు పైనచెప్పబడిన కల్కాదులను
చేర్చి నిరూహవస్త్రాని చేయింపవలయును.

మూ॥ ద్విపళ్ళములే త్రిఫలాం సబిల్వాం ఫలాని గోమూత్ర
యుతః కషాయః । కలిజ్జపాఠాఫలముస్తకల్కః ససైన్ధవః త్వారయు
తః సతైలః॥ నిరూహముఖ్యః కఫజాన్వికారాన్సపాణ్ణురోగాలసకామ
దోషాన్ । హన్యాత్తథా మారుతమూత్రసజ్జం వస్త్రేస్తథాఽఽటోప
మధాతిఘోరమ్ ॥6॥

అ॥ మహాపంచమూలములు హ్రస్వపంచమూలములు త్రిఫలములు మారేడు
మ్రంగకాయను వీనిని గోమూత్రమునందు కషాయము కాచి అందు కొడిసెపాలవి

త్తులు చిరుబొద్ది మ్రంగకాయలు తుంగము స్తలు వీనియొక్క కల్కిమును, సైంధవ
లవణమును, యవతైరమును, తైలమును కలిపి నిరూహవస్తిని చేయింపవలయును.
కఫవ్యాధులు పొందురోగము అలసకము ఆమదోషము అపానవాత బంధము మూత్ర
బంధము వస్తిప్రదేశమునందలి ఘోరమైన ఆటోషము వీనిని నశింపజేయును.

మూ॥ రాస్నామృతైరణ్ణవిడజ్జదారుసప్తచ్ఛవోశీరసురాహ్వ
నిబ్బః । శ్యామాకభూనిమ్బపటోరపారాతిక్తాఖుస్థ్రిదశమూలముస్తైః॥
త్రాయన్తికాశిగుఘరత్రికైశ్చ క్వాథః సప్టిణీతకతో యమూత్రః । య
ష్ట్యాహ్వతృణైః ఫలిశీతాహ్వరసాజ్జనశ్వేతవచావిడజైః । కలిజ్జపారా
మ్బదనైన్దవైశ్చ కల్కైః ససర్పిర్మధుతైలమిశ్రః । అయం నిరూహః క్రి
మికుష్ఠమేహబద్ధోదరాజీర్ణకఫాతురేభ్యః ॥ రూక్షోష్ణధైరత్యపతర్చి
తేభ్యః ఏతేషు రోగేష్వపి సత్సు దత్తః । నిహత్య వాతం జ్వలనం
ప్రదీప్య విజిత్య రోగాంశ్చ బలం కరోతి ॥ ౧౬ ॥

అ॥ సన్నరాస్నము తిప్పతీగె ఆమదపు వేళ్లు వాయువిడంగములు మ్రానిపసుపు
ఏడాకులఅగటి వట్టివేళ్ళు దేవదారు వేప రేల నేలవేము చేరుపొట్ల చిరుబొద్దికటుక
రోహిణి ఎలుక చెవికూర దశమూలములు తుంగము స్తలు కలుక్రానుగ మునగ త్రిఫల
ములు వీనియొక్క కషాయమునందు మ్రంగకాయల కషాయమును గోమూత్రమును
కలిపి అతిమధురము పిప్పళ్ళు వ్రేంఖణము సదాప రసాంజనము తైలవస వాయువిడం
గములు కొడిసెపాలవిత్తులు చిరుబొద్ది తుంగము స్తలు సైంధవలవణము వీనియొక్క
కల్కిములను, ఘృతమును, తైలమును చేర్చి వస్తినిచేయింపవలయును. ఈనిరూహవస్తి
వలన కృమివ్యాధులు కుష్ఠము మేహవ్యాధులు బ్రధ్నవ్యాధి ఉదరవ్యాధి అజీర్ణము
కఫవ్యాధులు ఇవి నశించును. రూక్షోష్ణధ సేవనచే కృశించినవారలకుకూడ ఈవ్యాధుల
యందు ఇచ్చినచోవాతమును హరింపజేసి జాతరదీప్తిని కలిగించి రోగములను నశిం
పజేసి బలమును కలింపును.

మూ॥ పునర్వవైరణ్ణవృషాశ్మభేదవృశ్చీరభూతీకబలాఽలాశాః ।
ద్విపశ్చమూలాని పలాంశితాని క్షుణ్ణాని ధాతానిపలానిచాష్టైః॥బిల్వం
యవానోలకులుత్థధాన్యఫలాని చైకప్రసృతోన్మితాని । పయోజలా
ర్థాఞ్ఞంయోః శృతం తక్షిరాసశేషం కృతనస్త్రపూతమ్॥ వచాశతా
హ్వమరదారుకుష్ఠయష్ట్యాహ్వసిద్ధార్థకపిప్పలీనామ్ । కల్కైర్యవాన్యా
మదనైశ్చ యుక్తం నాత్యుష్ణశీతం గుడపైన్దవాక్తమ్ ॥ క్షౌద్రస్య
తైలస్య చ సర్పిషశ్చ త్నధేవ యుక్తం ప్రసృతత్రయేణ । దద్యాన్ని
రూకాం విధినా విధిజ్ఞః స సర్వసంస్కృతామయఘ్నః ॥ ౧౭ ॥

అ॥ గలిజేరు ఆముదపువేళ్ళు అడ్డసరము కొండపిండి తెల్లగలిజేరు ఓమము ముత్తవపులగము మోదుగ మహాపంచమాలములు హ్రస్వపంచమాలములు వీనిని ఒక్కొక్క పలముగను, మారేడును ఎనిమిదిపలములుగను, యవలు రేగు ఉలవలు ధనియాలు మ్రుంగకాయలు వీనిని రెండేసి పలములుగను గ్రహించి రెండు ప్రస్థముల నీటితోకూడిన రెండుప్రస్థముల పాలయందు వేసి పాలు మిగులునట్లు కాచి వస్త్రముతో ఒడియగట్టి యందు వస సదాప దేవదారు చెంగల్వకోష్ఠు అతిమధురము తెల్లవాలు పిప్పళ్లు కురాసానివాము మ్రుంగకాయలు వీనియొక్క కల్కమును, బెల్లమును, సైంధవలవణమును. రెండుపలముల తేనెను, రెండుపలముల తైలమును, రెండు పలముల ఘృతమునుచేర్చి మిక్కిలి చల్లగగాని మిక్కిలి వేచ్చగగాని తేని దీనిచే సంసర్గ జనితములైన సమస్త వ్యాధులయందును విధిప్రకారముగ నిరూహవస్తిని చేయింపవలయును.

మూ॥ స్నిగ్ధోష్ణ ఏకః పవనే నిరూహా ద్వా స్వాదుశీతౌ పయసా చ పితౌ | త్రయః సమూత్రాః కటుకోష్ణతీక్ష్ణాః కఫే నిరూహా న పరం విధేయాః ||70||

అ॥ వాతమునందు స్నిగ్ధగుణమును ఉష్ణవీర్యమును కల ద్రవ్యములతో కూడిన ఒక నిరూహవస్తిని చేయింపవలయును. పిత్తమునందు మధురరసమును శీతవీర్యమును కల ద్రవ్యములతోడను పాలతోడను కూడిన రెండు నిరూహవస్తులను చేయింపవలయును. కఫమునందు కటురసమును ఉష్ణవీర్యమును తీక్ష్ణగుణమును కల ద్రవ్యములతోడను గోమూత్రముతోడను కూడిన మూడు నిరూహవస్తులను చేయింపవలయును. ఇంతకంటె అధికముగ చేయింపకూడదు.

మూ॥ రసేన వాతే ప్రతిభోజనం న్యాత్మీ రేణ పితౌ య కఫే చ యూషైః | తథాఽనువాస్యేషు చ బిల్వతైలం న్యాజ్ఞేవనీయం ఫలసాధితం చ ||71||

అ॥ నిరూహవస్తిని చేయించినపిదప వాతమునందు మాంసరసముతోడను, పిత్తమునందు పాలతోడను, కఫమునందు యూషములతోడను ఆహారము నీయవలయును. నిరూహవస్తిని చేయించినపిదప అనువాసనవస్తిని చేయింపవలసియున్నయెడల వాతమునందు బిల్వతైలమును, పిత్తమునందు జీవనీయతైలమును, కఫమునందు మదనఫలతైలమును అనువాసనవస్తినిమిత్తముపయోగింపవలయును. (ఈ తైలములు రాబోవు అధ్యాయమునందు చెప్పబడగలవు.)

అధ్యాయ సంగ్రహము.

మూ॥ ఇతీదముక్తం నిఖిలం యథావద్వస్తి ప్రదానస్య విధానమగ్ర్యమ్ | యోఽధీత్య విద్వా నిహ వస్తికర్మ కరోతి లోకే లభ తే ససిద్ధిమ్ ||72||

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తస్తే చరకప్రతిసంస్కృతే సిద్ధిస్థానే వజ్ఞ
కర్మయసిద్ధిర్నామ తృతీయోఽధ్యాయః ॥

అ॥ ఈ అధ్యాయమునందు వ స్తిప్రయోగముయొక్క శ్రేష్ఠమైన విధానము
తగురీతిని సంపూర్ణముగ చెప్పబడినది. దీనిని బాగుగ తెలిసికొని వ స్తికర్మను చేయించి
నచో ఉత్తమమైన కార్యసిద్ధిని పొందును.

ఇవిధంబున, శ్రీపాదోపనామక కృష్ణమూర్తిశాస్త్రిప్రణీతంబైన చరకదీపిక
యనెడి చరకసంహితా వ్యాఖ్యానమునందు పంచకర్మయసిద్ధి యనెడు
తృతీయాధ్యాయము సమాప్తము.

—0—

చతుర్థాధ్యాయము.

మూ॥ అథాతః స్నేహవ్యాపదికీం సిద్ధిం వ్యాఖ్యాన్యాయః ॥1॥

అ॥ పిమ్మట స్నేహవ్యాపదికీసిద్ధిని చెప్పబోవుచున్నాము.

మూ॥ ఇతి హ స్నాహ భగవాన్ప్రతేయః ॥2॥

అ॥ అని భగవంతుడగు ఆత్మేయుడు చెప్పెను.

మూ॥ స్నేహవ స్తీన్ ప్రవక్ష్యామి వాతపిత్త కఫాపహాన్ ।

మిథ్యా ప్రణిహితానాం చ వ్యాపదః సచికిత్సితాః ॥3॥

అ॥ వాతము పిత్తము కఫము వీనిని నశింపచేయు అనువాసనవస్తులను, సరిగ
ప్రయోగింపబడని ఆవస్తులవలన కలుగు ఆపత్తులను, ఆ ఆపత్తులయొక్క చికిత్సలను
చెప్పచున్నాము.

బిల్వస్తైలము.

మూ॥ దశమూలం బలాం రాస్మామశ్వగన్ధం పునర్నవామ్ ।

గుఱాచ్యేరణ్ణ భూతీకభార్గీవృషక రోహిషాన్ ॥ శతావరీం సహచరం

కాకనాసాం పలాంశికాన్ । యవమాషాతసీకోల కులుత్థాన్ప్రసృతోన్మి

తాన్ ॥ చతుర్దోణేఽమృసః పక్త్వా ద్రోణశేషేణ తేన చ । తైలా

ధకం సమక్షీరం జీవనీయైః పలోన్మితైః ॥ అనువాసనమేతద్ధి సర్వవాత

వికారనుత్ ॥6॥

అ॥ దశమూలములు ముత్తవపులగము పెన్నేరు గలిజేరు, తిప్పతీగ ఆముదపు
పెచ్చు కామంచిపూరి గంటుభారంగి అడ్డసరము గొడుగుగడ్డి పిల్లిపీచర గోరింట కాకి
దొండ వీనిని ఒక్కొక్క పలముగను, యవలు మినుములు అవిసెవిత్తులు రేగుపండ్లు
ఉలవలు వీనిని రెండేసి పలములుగను గ్రహించి నాలుగు ద్రోణముల నీటియందు ఒక

ద్రోణము మిగులునటుల కాచి యందు ఒక ఆధకము తైలమును, ఒక ఆధకము పాలను, ఒక్కొక్క వలము పరిమితిగల జీవనీయగణ ద్రవ్యములయొక్క కల్కమును చేర్చి తైలమును తయారుచేయవలయును. ఈ తైలముతో అనువాసనవస్తిని చేయించిన యెడల సమస్త వాతవ్యాధులు నశించును.

మూ॥ అనూపానాం వసా తద్వజ్జీవనీయోపసాధితా శతాహ్వయనబిల్వామ్లైః సిద్ధం తైలం సమీరణే ॥ సైన్ధవేనాగ్నివర్ణేన తప్తచానిల నుద్వృతమ్ ॥ 8 ॥

అ॥ అనూపదేశమునందలి జంతువులయొక్క వసను జీవనీయగణద్రవ్యములతో తయారుచేసి దానినిగాని సదాప యవలు మారేడు కాంజికము మొదలగు అల్లుద్రవ్యములు వీనితో తయారు చేయబడిన తైలమునుగాని అగ్నివలె ఎర్రగనున్న సైంధవలవణముతో కాచబడిన ఘృతమునుగాని అనువాసనవస్తి నిమిత్త ముపయోగించినచో వాతవ్యాధులు నశించును.

జీవనీయ తైలము.

మూ॥ జీవస్తిం మదనం మేదాం శ్రావణీం మధుకం బలామ్ । శతాహ్వర్షభకౌ కృష్ణాం కాకనాసాం శతావరీమ్ ॥ స్వగుప్తాక్షీరకాకోలీం కర్కటాఖ్యాం శటీం వచామ్ । పిష్ట్యా తైలం ఘృతం క్షీరే సాధయేత్తచ్చ తుర్గుణే ॥ బృంహణం వాతపిత్తఘ్నం బలశుక్రాగ్నివర్ధనమ్ । మూతరేతో రజోదోషాన్ హరేత్తదనువాసనాత్ ॥ 11 ॥

అ॥ పాలకూర మ్రుంగకాయలు మేద బోడతరము అతిమధురము ముత్తవపులగము సదాప ఋషభకము పిప్పళ్ళు కాకిదొండ పిల్లిపీచర దూలగొండి క్షీరకాకోలి కర్కటశృంగి కచ్చారాలు వీనియొక్క కల్కమును గ్రహింపవలయును. తైలము ఘృతము వీనిని నాలుగురెట్ల పాలయందు ఆ కల్కముతో తయారుచేయవలయును. దీనితో చేయబడిన అనువాసనవస్తివలన శరీరపుష్టియు బలమును శుక్రమును జాతరాగ్నియు వృద్ధి నొందును. వాతము పిత్తము మూత్రదోషములు శుక్రదోషములు ఆర్తవదోషములు ఇవి నశించును.

మూ॥ లాభతశ్చంద్రనాద్యైశ్చ పిష్టైః క్షీరచతుర్గుణమ్ । తైలపాదం ఘృతం సిద్ధం పిత్తఘ్నమనువాసనమ్ ॥ 12 ॥

అ॥ జ్వరచికిత్సయందు చందనాదితైలమునకు చెప్పబడిన ద్రవ్యములను లభించు నట్లుగ గ్రహించి కల్కముగ చేయవలయును. ఘృతమునకు నాలుగురెట్ల పాలను, నాల్గవంతు తైలమును, ఆకల్కమును కలిపి తయారుచేసి యాఘృతముతో అనువాసనవస్తిని చేయించినచో పిత్తము నశించును.

మూ॥ సైన్ధవం మదనం కుష్ఠం శతాహ్వం నిచులం బలామ్ ।

హ్రీబేరం మధుకం భార్గీం దేవదారు సకట్ఫలమ్॥ నాగరం పుష్కరం
మేదాం చవికాం చిత్రకం శటీమ్ । విడజ్జాతివిషే శ్యామా హరేణుం
నీలినీం స్థిరామ్॥ బిల్వాజమోదే కృష్ణాం చ దస్తీం రాస్నాం చ పేష
యేత్ । సాధ్యమే రణ్ణజం తైలం తైలం వా కఫరోగనుత్ ॥ బ్రధ్నో
దావర్త గుల్మార్ఘః స్త్రీహమేహాధ్య మారుతాన్ । ఆనాహమశ్మరీం
చైవ హన్యాత్తదనువాసనాత్ ॥ 16॥

అ॥ సైంధవలవణము మ్రంగకాయలు చెంగల్వకోష్ఠ సదాప ప్రబ్బలి ముత్తవ
పులగము కురువేరు అతిమధురము గంటుభారంగి దేవగారు పెగ్గుమ్మడు శుంతి మెట్ట
తామర మేద చవ్యము చిత్రమాలము కచ్చారాలు వాయువిడంగములు అతివస
నల్ల తెగడ రేణుకలు నీలి ముయ్యాకుపొన్న మారేడు అజామోదము పిప్పళ్ళు దంతి
సన్నరాన్నము వీనియొక్క కల్కముతో ఆముదమునుగాని తైలమునుగాని తయారు
చేసి అనువాసనవ స్త్రీని చేయించినయెడల కఫవ్యాధులు బ్రధ్నము ఉదావర్తము
గుల్మము అశకస్సు స్త్రీహవా్యాధి ప్రమేహములు వాతరక్తము ఆనాహము అశ్మరి ఇవి
నశించును.

మదనఫల తైలము.

మూ॥ మదనై ర్వాఽష్టసంయుక్తైర్బిల్వాద్యేన గణేన వా । తై
లం కఫహరై ర్వాపి కఫఘ్నం కల్పయేద్భిషక్ ॥ 17॥

అ॥ మ్రంగకాయలయొక్క కల్కము తోడను కాంజికము మొదలగు ఆష్ట
ద్రవ్యములతోడను తైలమును తయారుచేయవలయును. లేక దశమాలముల యొక్క
కషాయము కల్కము వీనితోగాని కఫనాశకములగు ద్రవ్యములయొక్క కషాయము
కల్కము వీనితోగాని తయారుచేయవలయును. ఈ తైలములతో అనువాసనవస్తులను
చేయించినయెడల కఫవ్యాధులు నశించును.

మూ॥ విడజ్జైరణ్ణరజనీపటోల త్రిఫలామృతాః । జాతిప్రవాల నిర్గు
ణ్డీదశమూలాఖిపర్ణికాః ॥ నిమ్బపాఠా సహచరశమ్పాక కరవీరకమ్ ।
ఏషాంక్వాఢేన విషచేత్తైలమేభిశ్చ కల్కితైః ॥ ఫలబిల్వత్రివత్కృష్ణా
రాస్నాభూనిమ్బదారుభిః । సప్తపర్ణవచోశీరదార్ద్ర కుష్ఠకలిజ్జకైః ॥ లతా
యష్టిశతాహ్వగ్ని శటీచోరకపౌష్కరైః । తత్కుష్మాని క్రిమీన్ మేహా
నర్హంసిగ్రహణీగదమ్ ॥ క్లీబత్వం విషమాగ్నిత్వం మలం దోషత్రయం
తథా । ప్రయుక్తం ప్రణుదత్యాశు పానాభ్యజ్ఞానువాసనైః ॥ 22॥

అ॥ వాయువిడంగములు ఆముదపువేళ్ళు పసుపు చేదుపొట్ల త్రిఫలములు తిప్ప
తీగ జాజిచిగుళ్ళు వావిలి దశమాలములు ఎలుకచెవికూర వేప చిరుబొద్ది గోరింట

శేల గ న్నేరు వీనియొక్క కషాయమునందు తైలమును కలిపి యందు మ్రంగకాయలు మారేడు తేడ పిప్పళ్లు సన్నరాన్నము నేలవేము దేవదారు ఏడాకుల అతివస వట్టివేళ్ళు మ్రానుపసుపు చెంగల్యకోష్ఠు కొడిసెపాలవిత్తులు మంజిష్టి అతిమధురము సదాప చిత్రమూలము కచూరాలు గంధక చోరము మెట్టతామర వీనియొక్క కల్కమును చేర్చి తయారుచేయవలయును. ఆతైలముతో పానమును అభ్యంగనమును అనువాసనవ స్తిని చేయించినయెడల కుష్ఠములు క్రిమివ్యాధులు ప్రమేహములు అర్శస్సుగ్రహణీవ్యాధి నపుంసకత్వము అగ్నివైషమ్యము మలము మూడుదోషములు వీనిని నశింప చేయును.

అనువాసనవ స్తిగుణము.

మూ॥ వ్యాధివ్యాయామక ర్మాధ్వక్షీణాబలనిరాజసామ్ । క్షీణ శుక్రస్య చాతీవ స్నేహవ స్తిర్బలప్రదః॥ పాదజఙ్ఘోరుప్యప్తాంసక టీనాం స్థితాం పరామ్ । జనయేదప్రజానాం చ ప్రజాం ప్రీణాం తథా నృణామ్ ॥24॥

అ॥ వ్యాధులు వ్యాయామము పనులనుచేయుట మార్గముననడచుట వీనివలన క్షీణించినవారలకును బలములేనివారలకు ఓజస్సు లేనివారలకు శుక్రముక్షీణించినవారలకు అనువాసనవ స్తి అధికమైనబలమును కలిగించును. మరియు పాదములు పిక్కలు తొడలు నడుము భుజములు కటిప్రదేశము వీనికి దృఢత్వమును కలిగించును. సంతానములేని స్త్రీలకు పురుషులకును సంతానము కలిగించును.

సరిగప్రయోగింపబడని అనువాసనవ స్తియొక్క ఆపత్తులు.

మూ॥ వాతపిత్త కఫాత్యన్న పురీషైరావృతస్య చ । అభుక్తే చ ప్రణీతస్య స్నేహవ స్తేః షడాపదః ॥25॥

అ॥ వాతము పిత్తము కఫము అధికభోజనము పురీషము వీనిచే స్నేహవ స్తి ఆవరింపబడుట ఆహారమునీయకుండగ నే ప్రయోగించుటచే ఊర్ధ్వముఖమునకు వెడలుట ఈ ఆరు ఆపత్తులును కలుగును.

అనువాసనవ స్తివ్యాపత్తులకు కారణములు.

మూ॥ శీతోఽల్పో వాఽధి కేవాతే పిత్రేఽత్యుష్ణః క ఫేమృదుః॥ అతిభుక్తే గురుర్వర్చః సంచయేఽల్పబల స్తథా॥ దత్త స్తైరావృతః స్నేహో న యాత్యభిభవాదధః॥ అభుక్తేనావృతత్వాచ్చ యాత్యూర్ధ్వంతస్య లక్షణమ్ ॥27॥

అ॥ వాతమధికముగ నున్నప్పుడు శీతవీర్యమునుకలిగినట్టికాని అల్పమైనట్టికాని స్నేహమును, పిత్తమధికముగ నున్నప్పుడు మిక్కిలిఉష్ణవీర్యముకల స్నేహమును, కఫమధికముగ నున్నప్పుడు మృదుగుణముకల స్నేహమును, అధికముగ ఆహారమును

భుజించినప్పుడు గురుగుణముకల స్నేహమును, మలమధికముగనున్నప్పుడు అల్పబలముకల స్నేహమును ప్రయోగించినచో వానిచే ఆవరింపబడినదై బయటికి రాజాలము. ఆహారమును భుజింపనప్పుడు ప్రయోగించినచో అడ్డులేనిదగుటవలన ఉర్ధ్వముఖమునకు పోవును. వానియొక్క లక్షణములను చెప్పెదను.

స్నేహమువాతముచే ఆవరింపబడినప్పుడుకలుగులక్షణములు—చికిత్స.

మూ॥ స్తమోభ్యుసదనాధ్మానజ్వర శూలాజ్ఞమర్దనైః । పార్శ్వ
రుగ్వేష్టనైర్విద్యాతేన్న హం వాతాస్యతం భిషక్ ॥ స్నిగ్ధామ్లలవణోష్ణై
స్తం రాస్నాపీతద్రుతిల్వకైః । సౌవీరకసురాకోలకులుత్థయవసాధితైః॥
నిరూహైర్నిర్మరేతస్యక్ సమూతైః పాఞ్శములికైః । కాభ్యామే
న చ తైలాభ్యాం నాయం భుక్తేఽనువాసయేత్ ॥౩॥

అ॥ అనువాసనపత్తిచేప్రయోగింపబడిన స్నేహమువాతముచే ఆవరింపబడినప్పుడు శరీరముబిగియుట తొడలుకృశించుట కడుపుబ్బరము జ్వరము శూల ఒడలునొప్పులు పార్శ్వములయందుబాధ మెలివేసినట్లుబాధ ఈలక్షణములు కలుగును. అట్టి అపత్తు కలిగినప్పుడు పన్నరాస్నము సరళదేవదారు లొద్దుగ వీనియొక్క కల్కముతోడను సౌవీరకమద్యము సురామద్యము రేగుపండ్లరసము ఉలవలకషాయము యవలకషాయము వీనితోడను తయారుచేయబడినట్టియు స్నిగ్ధముగను అమ్లలవణరసముతో కూడినవిగను ఉష్ణముగను నుండినట్టియు నిరూహవస్తులను, పంచమూలములు గోమూత్రము వీనితో తయారుచేయబడిన నిరూహవస్తులను చేయించి స్నేహమును బాగుగ బయలు వెడలింపవలయును. మరియు సాయంకాలమునందు భుజించినపిమ్మట పన్నరాస్నము మొదలగుద్రవ్యములతోలసిద్ధముచేయబడిన తైలముచేతను పంచమూలములతో సిద్ధముచేయబడిన తైలముచేతను అనువాసనపత్తిని చేయింపవలయును.

పిత్తముచేఆవరింపబడినప్పుడుకలుగులక్షణములు—చికిత్స.

మూ॥ దాహరాగతృషామోహతమకజ్వరదూషణైః । విద్యా
త్పితృవృతం స్వాదుతిక్తైస్తం వస్తిభిర్హరేత్ ॥౩॥

అ॥ స్నేహము పిత్తముచే ఆవరింపబడినప్పుడు తాపము ఎరుపువర్ణము దప్పిక మోహము చీకట్లుక్రమ్ముట జ్వరము ఈలక్షణములుకలుగును. అప్పుడు, మధురద్రవ్యములతోడను తిక్తద్రవ్యములతోడను సిద్ధముచేయబడిన నిరూహవస్తులచే స్నేహమును బయలు వెడలింపవలయును.

కఫముచేఆవరింపబడినప్పుడుకలుగులక్షణములు—చికిత్స.

మూ॥ తద్దాగ్రీతజ్వరాలస్యప్రసేకారుచిగౌరవైః । సంమూర్చా
గ్లానిభిర్విద్యాచ్ఛేష్మణా స్నేహమావృతమ్ ॥ కషాయకటుతీక్షోష్ణైః
రామూత్రోపసాధితైః ఫలతైలయుతైః సామైర్వస్తిభిస్తంవినిర్హరేత్ ॥

అ॥ స్నేహము కఫముచే ఆవరింపబడినప్పుడు బడలిక శీతజ్వరము మందుడుగ నుండుట నోటనీరూరుట అరుచి శరీరము బరువుగ నుండుట మూర్ఛనొందుట వాడుట ఈలక్షణములు కలుగును. అప్పుడు, కషాయరసము కటురసము తీక్షణగుణము ఉష్ణ వీర్యము కల పదార్థములతోడను సురామద్యము గోమూత్రము వీనితోడను మదనఘృత తైలముతోడను కాంజికము మొదలగు అష్టద్రవములతోడను కూడిన నిరూహవస్తులను చేయించి స్నేహమును బయలు వెడలింపవలయును.

అథి కాహారము చేఆవరింపబడినప్పుడుకలుగులక్షణములు— చికిత్స.

మూ॥ ఛర్దిమూర్ఛాచిగ్లానిజ్వరశూలాజ్వరుర్దనైః । ఆమలి
జ్వైః సదాహైస్తం విద్యాదత్యేశనావృతమ్ ॥ కటూనాం లవణానాం చ
క్వాథైశ్చార్దైశ్చ పాచనమ్ । విరేకో మృదురత్రామవిహితా చ
క్రియా హితా ॥36॥

అ॥ స్నేహము భుజింపబడిన అథి కాహారముచే ఆవరింపబడినపుడు వాంతి మూర్ఛనొందుట అరుచి వాడుట జ్వరము శూల ఒడలునొప్పులు ఆమమువలనకలుగు లక్షణములు తాపము ఈలక్షణములు కలుగును. అప్పుడు, కటురసమును లవణరస మును కల ద్రవ్యములయొక్క కషాయములను చూర్ణములను ఇచ్చి పాచనమును కలిగింపవలయును మృదువిరేచనమును జేయింపవలయును. మరియు ఆమదోషమునకు చెప్పబడిన చికిత్స చేయింపవలయును.

మలముచేఆవరింపబడినప్పుడుకలుగులక్షణములు—చికిత్స.

మూ॥ విణ్మూత్రానిలసజ్జౌర్తిగురుత్వాధ్మానహృద్గ్రహైః । స్నే
హం విడావృతం జ్ఞాత్వాస్నేహస్వేదైః సవర్తిభిః ॥ శ్యామాబిల్వాదిసి
ద్ధైశ్చ నిరూహైః సానువాసనైః । నిర్హరేద్విధినా సమ్యగుదావర్తహ
రేణ చ ॥37॥

అ॥ స్నేహము మలముచే ఆవరింపబడినప్పుడు మలమును మూత్రమును అపాన వాతమును బంధించుట బాధ శరీరముబరువుగ నుండుట కడుపుబ్బరము హృదయము బిగ పట్టినట్లుండుట ఈలక్షణములు కలుగును. అప్పుడు, స్నేహస్వేదములనువర్తి ప్ర యోగములను నల్లతెగడ దశమాలములు వీనితో తయారుకాబడిన నిరూహవస్తులను అనువాసనవస్తులను ఉదావర్తమునకుచెప్పబడిన చికిత్సను చేయించి స్నేహమును బయలు వెడలింపవలయును.

ఊర్ధ్వభాగమునుపొందినప్పుడుకలుగు లక్షణములు—చికిత్స.

మూ॥ అభుక్తే శూన్యపాయా వా వేగాత్స్నేహోఽతివీడితః ।

ధావత్సూర్ధ్వం తతః కణ్ఠాదూర్ధ్వభ్యః భేభ్య ఏత్యపి॥ మూత్రశ్యామూత్ర
వృత్తిద్ధో యవకోలకులత్థవాన్ । తత్సిద్ధతైల ఇష్టోఽత్ర నిరూహః
సానువాసనః॥ కణ్ఠాదాగచ్ఛతః సమ్భక్తాగ్రహవిరేచనైః । ఛర్దిష్ణి
భిః క్రియాభిశ్చ తస్యకార్యం నివర్తనమ్ ॥40॥

అ॥ ఆహారమును భంజించినపుడుగాని గుదప్రదేశము శూన్యముగ నున్నప్పుడు
గాని స్నేహమును ప్రయోగించినచో వేగమువలన పీడింపబడినదై ఉర్ధ్వమార్గమును
పొంది కంఠమునుండియు ముక్కుమొదలగు ఉర్ధ్వరంధ్రములనుండియు బయ
టికివచ్చును. అప్పుడు, గోమూత్రము నల్లతెగడ తెగడ యవలు రేగుపండ్లు
ఉలవలు వీనితో సిద్ధముచేయబడిన నిరూహవస్తిని ఈద్రవ్యములతో తయారు
చేయబడిన తైలముచే అనువాసనవస్తిని చేయింపవలయును. స్నేహము కంఠము
నుండి వెడలుచున్నప్పుడు శీతజలము మొదలగువానిని చల్లి స్తంభింపచేయుట
కంఠమును బిగపట్టుట విరేచనమును చేయించుట ఛర్దినాశకములగు చికిత్సలు వీనిని
చేయింపవలయును.

మూ॥ యస్యనోపద్రవం కుర్యాత్స్నేహవస్తిరనిస్సృతః॥ సర్వోఽ
ల్పో వాఽఽన్యతో రాక్ష్యాదుపేక్ష్యః స విజానతా ॥41॥

అ॥ ప్రయోగింపబడిన స్నేహవస్తి శరీరమునందలి రాక్ష్యమువలన సంపూర్ణముగ
గాని కొంత భాగముగాని బయలువెడలకున్నను అపత్తులను కలిగింపనియెడల చికి
త్సింపక ఉపేక్షింపవలయును.

స్నేహము వెడలినపిదప ఆచరింపవలసిన విధానము.

మూ॥ ముక్తస్నేహం ద్రవోష్ణం చ లఘుపథ్యోపసేవనమ్ ।
భుక్తవాన్ మూత్రయా భోజ్యమనువాస్యస్త్ర్యహోస్త్ర్యహాత్ ॥ ధాన్య
నాగరిసిద్ధం హి తో యం దద్యాద్విచక్షణః ॥ వృషితాయ నిశాః
కల్య ముష్ణం వా కేవలం జలమ్ ॥42॥

అ॥ ప్రయోగింపబడిన స్నేహము బయలువెడలినపిదప, ద్రవముగను ఉష్ణ ద్రవ్య
ములతో కూడినదిగను లఘుగుణముగలదిగను హితకరముగను వ్యంజనములతో
కూడినదిగను నున్న ఆహారమును తగుపరిమితిగ నీయవలయును. పిమ్మట మూడేసి
రోజులకు అనువాసనవస్తిని చేయింపవలయును. రాత్రియందు ఏమియు నియ్యక ఉద
యమునందు, ధనిములు శుంతి వీనితో కాచబడిన ఉడకమునుగాని కేవలము ఉష్ణోద
కమునుగాని ఇయ్యవలయును.

ఉష్ణోదకమువలనకలుగు గుణములు.

మూ॥ స్నేహజీర్ణం జరయతి శ్లేష్మాణం తద్భిన్నత్రిచ । మారు
తస్యానులోమ్యం చ కుర్యాదుష్ణోదకం నృణామ్ ॥ వమనే వా విరేకే

చ నిరూపే సానువాసనే । తస్మాదుష్ణోదకం సేవ్యం వాతశ్లేష్మప్రశా
స్తయే ॥ 5 ॥

అ॥ ఉష్ణోదకము స్నేహప్రయోగమువలనకలిగిన అజీర్ణమును నశింపజేయును. శ్లేష్మమును ఛేదించును. వాతమునకు అనుభోగ్యమును కలిగించును. కావున కమనకర్మను గాని విశేచనకర్మనుగాని నిరూపావస్థినిగాని అనువాసనవస్థినిగాని చేయించినపుడు వాతమును శ్లేష్మమును నశించుటకై ఉష్ణోదకమును త్రాగవలయును.

మూ॥ రూక్షనిత్యస్తు విప్లాస్నిర్భ్రష్టం వ్యాయామప్రీతిః ।
వజ్రణశ్రోణ్యుదావర్తవారతార్తాశ్చ దినే దినే ॥ ఏషాం చాశు జరాం
స్నేహో యాత్యమ్బు సికతాస్వివ । అతోఽన్యేషాం త్ర్యహోత్పాయః
స్నేహం పచతి పావకః ॥ 7 ॥

అ॥ రూక్షపదార్థముల నెల్లప్పుడు సేవించువాడు, అగ్నిదీప్తికలవాడు, అధిక
ముగు వ్యాయామమును చేయువాడు, గజ్జలు పిరుదులు వీనియందలి వాతముచేతను
ఉదావర్తమునొందిన వాతముచేతను పీడింపబడుచున్నవారు వీరలకు ప్రయోగింప
బడిన స్నేహము ఇసుకయందు పోయబడిన ఉదకమువలె ఆరినమునందే యింకిపోవును.
ఇతరులకు ప్రయోగింపబడిన స్నేహమును జాతరాగ్ని సామాన్యముగ మూడురోజులకు
పచింపజేయును.

మూ॥ న త్వమం ప్రణయేత్స్నేహం స హ్యభిష్యద్దయేన్దు
దమ్ । సావశేషం చ కుర్వీత వాయుః శేషే హి తిష్ఠతి॥ న చైవ గుద
కణ్ఠాభ్యాం దద్యాత్స్నేహమనన్తరమ్ । సజ్జతః స హ్యభయతో
పాతిమగ్నిం చ దూషయేత్ ॥ 49 ॥

అ॥ పక్వముచేయబడని స్నేహముతో అనువాసనవస్థిని చేయింపకూడదు.
అట్లు చేయించినయెడల గుదప్రదేశమునందు క్లేదమును కలిగించును. స్నేహమును
నిశ్శేషముగ నీయక కొంత మిగుల్పవలయును. మిగిలినదానియందు వాతము ఉండును.
స్నేహమును అనువాసనవస్థిరూపముగను పానరూపముగను ఒకేసారి ప్రయోగింప
కూడదు. అట్లు చేసినయెడల రెండువిధములగు స్నేహములును కలియుటవలన వాత
మును జాతరాగ్నియు దూషింపబడును.

మూ॥ స్నేహజస్తిం నిరూహం వా నైకమేవాతిశీలయేత్ ।
ఉత్క్లేశాగ్నివధౌ స్నేహన్నిరూహాత్పవనాద్భయమ్ ॥ తస్మాన్నిరూఢః
స్నేహ్యః స్యాన్నిరూహ్యశ్చానువాసితః । స్నేహశోధనయుక్త్యేవం
వస్తికర్మ త్రిదోషనుత్ ॥ 51 ॥

అ॥ అనువాసనవస్థినిగాని నిరూహవస్థినిగాని ఒకదానినే అధికముగ సేవింప
కూడదు. అనువాసనవస్థిని అధికముగ సేవించినచో ఉత్క్లేశమును అగ్నిమాంద్య

మును కలుగును. నిరూహవ స్తిని అధికముగ సేవించినచో వాతవ్యాధులు కలుగును. అందువలన నిరూహవ స్తిని చేయించుకొనుచున్నవానికి అనువాసనవ స్తిని, అనువాసనవ స్తిని చేయించుకొనుచున్నవానికి నిరూహవ స్తిని చేయించుచుండవలయును. ఇట్లు అనువాసనవ స్తిని నిరూహవ స్తిని యుక్తిగ చేయించినచో మూడుదోషములును నశించును.

మాత్రావ స్తి ప్రయోగము.

మూ॥ కర్మవ్యాయామభారాధ్వపానస్త్రీకర్షి తేషు చ । దుర్బలే
వాతభగ్నే చ మాత్రావ స్తిః సదా మతః॥ హ్రస్వాయాః స్నేహ
మాత్రాయా మాత్రావ స్తిః సమో భవేత్ । యథేష్టాహారచేష్టస్య
సర్వకాలం నిరత్యయః ॥ బల్య సుఖోపచర్యం చ సుఖం సృష్టపురీష
కృత్ । స్నేహమాత్రావిధానం హి బృంహణం వాతరోగనుత్ ॥54॥

అ॥ శ్రమనుకలిగించుపనులు, వ్యాయామము, బరువునుమోయుట, మార్దమన
నడచుట, మద్యపానము, స్త్రీసంగమము వీనిని అధికముగ సేవించుటచే కృశించినవార
లకును, దుర్బలలకును, వాతము చే పీడింపబడుచున్న వారలకును ఎల్లప్పుడును మాత్రా
వ స్తిని చేయింపవలయును. స్నేహమును తక్కువపరిమితిగ నుపయోగించుట మాత్రా
వ స్తి యనబడును. ఇష్టములైన ఆహారవిహారములను సేవించుచు ఈ మాత్రావ స్తిని ఎల్ల
ప్పుడును ఉపయోగించినను ఉపద్రవములు కలుగ నేరవు. ఈ మాత్రావ స్తి సుఖముగ
ఉపచరింపతగినదిగ నుండును. బలము సుఖము సుఖవిరేచనము శరీరపుష్టి వీనిని కలి
గించును. వాతరోగములను నశింపజేయును.

అధ్యాయసంగ్రహము.

మూ॥ వాతాదీనాం శమాయోక్తాః ప్రవరాః స్నేహవస్తయః ।
తేషాం చాష్టప్రయక్తానాం వ్యాసదః సచికిత్సితాః ॥ ప్రాగ్భోజ్యం
స్నేహవస్తేర్యధ్రివం యేర్హాస్త్ర్యహచ్చ యే । స్నేహవ స్తివిధిశోచ్యో
మాత్రావ స్తివిధిస్తథా ॥55॥

ఇత్యగ్ని వేశ్యతే తస్యే చరకప్రతిసంస్కృతే సిద్ధిస్థానే స్నేహ
వ్యాపదికీసిద్ధిర్నామ చతుర్థోఽధ్యాయః ॥

అ॥ ఇందు-వాతము మొదలగునవి శమించుటకు శ్రేష్ఠములైన అనువాసనవస్తులును,
అట్టిఅనువాసనవస్తులను సరిగప్రయోగింపకున్నచో కలుగువ్యాపత్తులును, అట్టివ్యాపత్తు
లకు చేయతగినచికిత్సలును, స్నేహవ స్తికపూర్వమునందు భుజింపవలసియుండుటకు కార
ణమును, ప్రతిదినమున అనువాసనవ స్తిని చేయింపతగినవారును, మూడేసి దినములకు
చేయింపతగినవారును, అనువాసనవ స్తివిధానమును, మాత్రావ స్తివిధానమును చెప్పు
బడినవి.

ఇవ్విధంబున, శ్రీపాదోపనామక కృష్ణమూర్తి శాస్త్రీపణితంబైన చరకదీపిక
యనెడి చరకసంహితా వ్యాఖ్యానమునందు స్నేహవ్యాపదికీసిద్ధి యనెడు
చతుర్థాధ్యాయము సమాప్తము.

పంచమోధ్యాయము.

మూ॥ అథాత్తో నేత్రవస్త్రవ్యాపదికిన్సిద్ధిం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥1॥

అ॥ పిమ్మట నేత్రవస్త్రవ్యాపదికిన్సిద్ధిని చెప్పబోవుచున్నాము.

మూ॥ ఇతి హ స్నాహ భగవానాత్రేయః ॥2॥

అ॥ అని భగవంతుడగు ఆత్రేయుడు చెప్పెను.

మూ॥ అథ నేత్రాణి వస్త్రీంశ్చ శృణు వజ్జ్యాని కర్మసు । నేత్ర
స్యాజ్జప్రణేతస్య వ్యాపదః సచికిత్సితాః ॥3॥

అ॥ వస్త్రీకర్మలయందు గ్రహింపకూడని నేత్రములను వస్త్రులను చెప్పుచున్నాము. మరియు నేత్రమును సరిగప్రయోగింపనియెడల కలుగు వ్యాపత్తులను అట్టివ్యాపత్తులకు చేయతగిన చికిత్సలను చెప్పుచున్నాము.

వర్జనీయనేత్రలక్షణములు - వానివలనకలుగు దోషములు.

మూ॥ హ్రస్వం దీర్ఘం తను స్థూలం జీర్ణం శిథిలబద్ధనమ్ ।
పాగ్భోచ్చితం తథా వక్రమష్టే నేత్రాణి వర్జయేత్ ॥ అపాస్త్ర్య
తిగతిత్తోభకర్షణక్షణనస్రవాః । గుదపీడా గతిర్జిహ్వా తేషాం దోషా
యథాక్రమమ్ ॥5॥

అ॥ పొట్టిగనుండుట పొడుగుగనుండుట సన్నముగనుండుట లావుగనుండుట పాతదిగనుండుట కట్టువిడిపోయినదిగనుండుట పార్శ్వములయందు ఎత్తుగనుండుట వంకరగనుండుట ఈయెనిమిదిలక్షణములలో ఏలక్షణమైనను కల నేత్రమును ఉపయోగింపకూడదు. ఆలక్షణములవలన యథాక్రమముగ స్వల్పముగ ప్రవేశించుట అధికముగ ప్రవేశించుట తోభకలుగుట ఒరపిడికలుగుట స్రవింపుట బాధకలుగుట వంకరగ ప్రవేశించుట ఈయెనిమిదిదోషములు కలుగును.

వర్జనీయవస్త్రీలక్షణములు - వానివలనకలుగు దోషములు.

మూ॥ మాంసలచ్చిద్ర విషమస్థూలజాలకవాతలాః । ఛిన్నః
క్లిన్నశ్చ తానష్టే వస్త్రీన్ కర్మసు వర్జయేత్ ॥ గతివైషమ్యవిస్రత్వస్రా
వదౌర్గాహ్యా నిస్రవాః । ఫేనిలచ్యుతధార్యత్వం వస్త్రేః స్యాద్వస్త్రీదో
షతః ॥7॥

అ॥ మాంసమునుకలిగియుండుట రంధ్రమును కలిగియుండుట హేచ్చుతగ్గులుగనుండుట లావుగనుండుట సన్ననిరంధ్రములనుకలిగియుండుట వాయువుతోకూడియుండుట పగిలియుండుట తేనునుకలిగియుండుట ఈయెనిమిదిలక్షణములలో ఏలక్షణ

మును కలవ స్తిని ఉపయోగింపకూడదు. ఆ లక్షణములవలన విషముముగ ప్రవేశించుట, దుర్గంధము, క్రవించుట, పట్టుకొనుటకు వీలులేకుండుట, అధికముగ క్రవించుట, నురుగు కలుగుట, జారిపోవుట, మిగిలియుండుట ఈదోషములు కలుగును.

వ స్తిని ప్రయోగించువానియందలి దోషములు.

మూ॥ సవాతాతిదు తోత్తి స్తతిర్యగుత్తిప్త కమ్పితాః । అతి బాహ్య గమన్దాతివేగదోషాః ప్రణేతృతః ॥ 5 ॥

అ॥ వాతముతోకూడ ప్రవేశ పెట్టుట తొందరగ ప్రవేశ పెట్టుట ఊర్ధ్వముగ ప్రవేశ పెట్టుట అడ్డముగ ప్రవేశ పెట్టుట చేతులను వణకించుట నేత్రమును అధికముగ ప్రవేశ పెట్టుట వ స్తిని స్వల్పవేగముగ ప్రవేశ పెట్టుట అధిక వేగముగ ప్రవేశ పెట్టుట ఇవి వ స్తిని ప్రయోగించువానియొక్క దోషములుగ నుండును.

దోషయుక్తప్రయోగమువలనకలుగు లక్షణములు - వానికి చికిత్సలు.

మూ॥ అనుచ్ఛ్వాస్యానుబద్ధే వా ద త్తే నిశ్శేష ఏవ వా । ప్ర విశ్య కపితో వాయుః శూలతోదకరో భవేత్ ॥ తత్రాభ్యగ్నో గుదే స్వేదో వాతఘ్నశనాని చ । ద్రుతం ప్రణీతే నిష్కృప్తే సహ సోత్తిప్త ఏవ వా॥ స్యాత్కటీగుదజఙ్ఘానస్తిస్తమ్భాః పేదనాః । భోజ నం తత్ర వాతఘ్నం స్నేహః స్వేదాః సవస్తయః ॥ తిర్యగ్వల్యాచృత ద్వారే బద్ధేనాపి న గచ్ఛతి । నేత్రం తదూర్ధ్వం నిష్కృప్త్య సఃశోధ్య చ పునర్నయేత్ ॥ పీడ్యమానేఽన్తరాముక్తేగుదే ప్రతిహతోఽనిలః । ఉరఃశిరోర్తిమూర్వోశ్చ సదనం జనయేత్సలీ॥ వ స్తిఃస్యాత్తత్ర బిల్వాది ఫలశ్యామాదిమూత్రవాన్ । స్యాద్దాహో దవధుః శోధః కమ్పనా భిహతే గుదే॥ కషాయమధురాః శీతాః సేకాస్తత్ర సవస్తయః । అతి మాత్రప్రణీతేన నేత్రేణ క్షణనాద్వలేః ॥ స్యాచ్ఛర్దిదాహా నిస్తోదగురు వర్చః ప్రపర్తనమ్ । తత్ర సర్పిః పిచుః క్షీరం పిచ్ఛావస్తిశ్చ శస్యతే ॥ న వావహతి మద్దస్తు బాహ్యస్త్వాశు నివర్తతే । స్నేహస్తత్ర పునః సమ్యక్ ప్రణేయః సిద్ధిఃశ్చతా ॥ అతిప్రవీడితః కోష్ఠే తిష్ఠత్యాయాతి వా గలమ్ । తత్ర వ స్తిర్విరేకశ్చ గలపీడాదికర్మ చ ॥ 18 ॥

అ॥ వ స్తిగొట్టమును ఉదకుండగ ప్రవేశ పెట్టినను వ స్తిద్రవమును మిగల్చుకుం డగ ప్రయోగించినను వాయువు లోసప్రవేశించి ప్రకోపించి శూలను బాధను కలిగిం చును. అప్పుడు అభ్యంగమును గుదప్రదేశమునందు స్వేదమును చేయింపవలయును. వాతనాశకములగు ఆహారముల నీయవలయును. తొందరగ ప్రవేశ పెట్టినను వ స్తి నేత్ర మును తొందరగలాగినను వ స్తిద్రవమును ఊర్ధ్వముగ ప్రవేశ పెట్టినను కటిప్రదేశము

గుదప్రదేశము పిక్కలు వీనియందు బాధయు, మాత్రాశయము స్తంభించుటయు, తొడలయందు బాధయు కలుగును. అప్పుడు, వాతనాశకములగు ఆహారములను స్నేహములను స్వేదములను వాతనాశకములగు వస్తువులను ప్రయోగింపవలయును. అర్దముగ ప్రవేశపెట్టినను గుదప్రదేశము వశులచే ఆవరింపబడియున్నను వస్త్రినేత్రమునందు అడ్డుకలిగినను వస్త్రద్రవము ప్రవేశింపనేరదు. అప్పుడు నేత్రమును బయటఁబెట్టి అడ్డును తీసివేసి మరల సరిగప్రవేశపెట్టవలయును. వస్త్రినొక్కునప్పుడు మాశ్యయందు విడచినయెడల వాతము గుదప్రదేశమునందు ప్రతిహతముకలదై వృద్ధినిొంది వక్షస్థలమునందును శిరస్సునందును బాధను కలిగించును. తొడలను కృత్రిమచేయును. అప్పుడు దశమాలములు, మ్రంగకాయలు, నల్లతెగడ మొదలగునవి. గోమూత్రము వీనితోకూడిన వస్త్రినీ ప్రయోగింపవలయును. చేతులను వణకించుట వలన గుదప్రదేశమునందు అభిఘాతము కలుగును. మరియు తాపము సంతాపము తాపు ఇవి కలుగును. అప్పుడు, కషాయరసమును మధురరసమును శీతవీర్యమును కలద్రవములతో తడుపవలయును. మరియు అట్టివస్తువులను చేయింపవలయును. నేత్రమును అధికముగ ప్రవేశపెట్టినచో వశులయందు రాపిడికలిగి వాంతి, తాపము, బాధ, మలము కష్టముగ బయలువెడలుట ఈలక్షణములు కలుగును. అప్పుడు పుత్రములు దూది పాలు పిచ్చావస్త్రీ వీనిని ప్రయోగింపవలయును. వస్త్రినీ స్వల్పవేగముగ ప్రవేశపెట్టినచో లోనికి ప్రవేశింపనేరదు. వెలుపలనే ఉండి శీఘ్రముగ బయలువెడలును. అప్పుడు మరల స్నేహవస్త్రినీ సరిగ చేయింపవలయును. అతివేగముగ ప్రవేశపెట్టినచో కోష్ఠమునుగాని కంఠమునుగాని పొందును. అప్పుడు, వస్త్రినీ విరేచనాషధమును ప్రయోగింపవలయును. మరియు కంఠమును నొక్కిపట్టుట మొదలగువానిని చేయింపవలయును.

అధ్యాయ సంగ్రహము.

మూ॥ నేత్రవస్త్రప్రణేత్యాణాం దోషానేతాన్ సభేషజాన్ ।

వేత్తి తత్త్వేన మతిమాన్వస్తికర్మాణి కారయేత్ ॥19॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తస్త్యే చరకప్రతిసంస్కృతే సిద్ధిస్థానే నేత్రవస్త్రీవ్యాపదికీసిద్ధిర్నామ పశ్చిమోఽధ్యాయః ॥

ఆ॥ ఈఅధ్యాయమునందు నేత్రమువలనను వస్త్రీవలనను ప్రయోగించువానినలనను కలుగు దోషములును, వానియొక్క చికిత్సలును చెప్పబడినవి. వీనిని పూర్తిగ తెలిసికొని వస్త్రీకర్మను చేయింపవలయును.

ఇవిధంబున, శ్రీశాదోపనామకకృష్ణమూర్తిశాస్త్రీప్రణీతంబైన చరకదీపిక యనెడి

చరకసంహితా వ్యాఖ్యానమునందు నేత్రవస్త్రీవ్యాపదికీసిద్ధియనెడు పంచమాధ్యాయము సమాప్తము.

షష్ఠాధ్యాయము.

మూ॥ అథాత్తో వమనవిరేచనవ్యాపత్సిద్ధిం వ్యాఖ్యాన్యామః॥ .

అ॥ పిమ్మట వమనవిరేచన వ్యాపత్సిద్ధిని చెప్పబోవుచున్నాము.

మూ॥ ఇతి హ స్నాహ భగవానా త్రేయః ॥ 2॥

అ॥ అని భగవంతుడగు ఆత్రేయుడు చెప్పెను.

మూ॥ అథ శోధనయోః సమ్యగ్విధి మూర్ధ్వానులోమయోః ।

అసమ్యక్కృతయోశ్చైవ దోషాన్వత్యౌమి సౌషధాన్ ॥ 3॥

అ॥ వమన విరేచన కర్మలయొక్క సమ్యగ్యోగవిధిని, మిథ్యాయోగములగు చేయబడినవానియొక్క దోషములను, ఆ దోషములయొక్క చికిత్సలను చెప్పుచున్నాము.

మూ॥ అత్యుష్ణ వర్షశీతా హి గ్రీష్మవర్షా హిమాగమాః । తద

స్తరే ప్రావృమద్యాస్తేషాం సాధారణాస్త్రయః॥ ప్రావృత్ శుచినభా
జ్ఞేయా శరదూర్జసహా పునః । తపస్యశ్చ మధుశ్చైవ వసంతఃశోధనం
ప్రతి ॥ ఏతాన్మతూన్విచిన్వైవ దద్యాత్సం శోధనం నృణామ్ । స్వస్థ
వృత్తమభిప్రేత్య వ్యాధౌ వ్యాధివశేన తు ॥ 6॥

అ॥ గ్రీష్మఋతువునందు వేడిమియు, వర్ష ఋతువునందు వర్ష మును, శిశిరఋతువునందు చలియు అధికముగ నుండును. వానికి మధ్యయందుండు ప్రావృద్భుతువు మొదలగు మూడుఋతువులయందును ఈధర్మములు సాధారణముగ నుండును. ఆషాఢ శ్రావణమాసములు ప్రావృద్భుతువనియు, కార్తిక మార్గశిర్ష మాసములు శరద్భుతువనియు, ఫాల్గునచైత్రమాసములు వసంతఋతువనియు చెప్పబడును ఈవిభాగము శోధన మునుగురించి చెప్పబడినది. ఈఋతువుల నాలోచించి శోధనమును చేయింపవలయును. ఈశోధనవిషయము స్వస్థవృత్తునిగురించి చెప్పబడినది. ఆత్యయికమైనవ్యాధి కలిగినప్పుడు ఇతరఋతువులయందుకూడ శోధనమును తగువిధమున చేయింపవచ్చును.

మూ॥ కర్మణాం వమనాదీనామస్తరేష్వస్తరేషు చ । స్నేహ
స్వేదౌ ప్రయుజ్జీత, స్నేహోద్యస్తే ప్రయోజయేత్ ॥ విసర్పపిడకాశోఘ
కామలాపాణ్డురోగిణః । అభిఘాతవిషాంతాంశ్చ నాతిస్నిగ్ధాన్విరేచయేత్ ॥
నాతిస్నిగ్ధ శరీరాయ దద్యాత్స్నేహ విరేచనమ్ । స్నేహోక్లిష్ట శరీ
రాయ రూక్షం దద్యాద్విరేచనమ్ ॥ 9॥

అ॥ వమనాదికర్మలయొక్క మధ్యమధ్యయందు స్నేహ స్వేదములను చేయింపవలయును. ఆకర్మలయొక్క అంతమునందు స్నేహమును ప్రయోగింపవలయును.

విసర్పము పిడకలు శోభ కామెర్లు పాండుశోగము అభిఘాతము విషదోషము ఇవికల వారలకు స్నేహకర్మను అధికముగ చేయింపకుండగ నే విరేచనములను చేయింపవలయును. మిక్కిలిస్నేగ్యమునొందని శరీరముకలవానికి స్నేహద్రవ్యములతో విరేచనములను చేయింపవలయును. మిక్కిలి స్నిగ్ధముగనున్న శరీరముకలవానికి రూక్షద్రవ్యములతో విరేచనములను చేయింపవలయును.

శోధనకర్మయందు స్నేహస్వేదముల ప్రయోజనము.

మూ॥ స్నేహస్వేదోపపన్నేన జీర్ణే మాత్రావదౌషధమ్ | ఏకాగ్రమనసా పీతం సమ్యగ్యోగాయ కల్పతే॥ స్నిగ్ధాత్పతా ద్యథాత్మోయమయత్నేన ప్రణుద్యతే | కఫాదయః ప్రణుద్యంతే స్నిగ్ధాద్దేహోత్తఢౌషధైః॥ ఆర్ద్రం కాష్ఠం యథా నహ్నిర్విష్యద్దయతి సర్వతః | తథా స్నిగ్ధస్య వై దోషాన్ స్వేదో విష్యద్దయేత్థిరాన్ ॥ ఔరోత్క్లిష్టోయథా వస్త్రే మలః సంశోధ్యతేఽమృతా | స్నేహస్వేదైస్తథోత్క్లిష్టశ్శోధ్యతే శోధ్యతే శోధనైర్గులః ॥ 13॥

అ॥ స్నేహస్వేదముల నాచరించి ఆహారము జీర్ణమైనపిదప ఏకాగ్ర మనస్సుకల వాడైమాత్రావత్తైన ఔషధమును సేవించినచో సమ్యగ్యోగము కలుగును, చమురుతోపూయబడిన పాత్రనుండి ఉదకము కప్పములేకుండగ వెడలువిధమున స్నేహముచే స్నిగ్ధమైన శరీరమునుండి కఫాదులు ఔషధములచే కప్పములేకుండగ వెడలును. అగ్నిపచ్చికరయందలిద్రవమును పూర్తిగ స్రవింపచేయువిధమున స్వేదకర్మ స్నిగ్ధముగనున్న శరీరమునందు అణగియున్న దోషములను స్రవింపచేయును. వస్త్రమునందలి మలము ఔరముచే ఉత్క్లిష్టమునొందింపబడి ఉదకముచే శోధింపబడువిధమున శరీరమునందలి దోషములు స్నేహస్వేదములచే ఉత్క్లిష్టము నొందింపబడి వమన విరేచనకర్మలచే శోధింపబడును.

మూ॥ అజీర్ణే వర్ధతే గ్లానిర్విబద్ధశ్చాపి జాయతే | పీతం సంశోధనం చైవ విపరీతం ప్రవర్తతే ॥ 14॥

అ॥ ఆహారము జీర్ణముకానప్పుడు వమనౌషధముగాని విరేచనౌషధము గాని ఇచ్చినచో బడలికయు విబంధమును కలుగును. మరియు వమనౌషధమును అధోముఖమున వెడలును. విరేచనౌషధము ఊర్ధ్వముఖమున వెడలును.

మాత్రావత్త్వ లక్షణము.

మూ॥ అల్పమాత్రం మహావేగం బహుదోషహరం సుఖమ్ | లఘుపాకం సుఖాస్వాదం ప్రీణనం వ్యాధినాశనమ్ ॥ అవికారావిపన్నంచ నాతిగ్లానికరం చ యత్ | గన్ధవర్ణ రసోపేతం విద్యాన్మాత్రావదౌషధమ్ ॥ 6॥

అ॥ అల్పపరిమితగలిగినట్టియు అధికమైనవేగముకలిగినట్టియు సుఖముగ అధిక దోషములను హరించునట్టియు సులభముగ జీర్ణమగునట్టియు మంచిరుచికలిగినట్టియు తృప్తినికలిగింపజేయునట్టియు వ్యాధులనునశించునట్టియు వికారములకు వ్యాపతులను కలిగింపనట్టియు అధికముగ బడలికను కలిగింపనట్టియు మంచివియగు గంధము వర్ణము రుచి పీనితో కూడినట్టియు బోషధము మాతావత్తు అని అనబడును

మూ॥ విధూయ మానసాన్దోషాన్కామక్రోధభయాదికాన్ ।

ఏకాగ్రమనసా పీతే సమ్యగ్యోగాయ కల్పతే ॥7॥

అ॥ కామము క్రోధము భయము మొదలగు మానసికదోషములు లేనివాడై ఏకాగ్రమనస్సుతో శోధనోషధమును సేవించినచో సమ్యగ్యోగము కలుగును.

మూ॥ నరః శ్వో వచనం పాతా భుజ్జీత కఫవర్ధనమ్ । సుజ రం ద్రవభూయిష్ఠం లఘు శీతం విరేచనమ్ । ఉష్ణిష్టాల్పకఫత్వేన క్షీప్రం దోషాః సగ్రవన్తి హి ॥18॥

అ॥ వమనోధమును సేవింపదలచినవాడు పూర్వదినమున, కఫవర్ధకముగు ఆహార మునుభుజింపవలయును. విరేచనోషధమును సేవింపదలచినవాడు పూర్వదినమున, త్వరగ జీర్ణమగునట్టియు ద్రవప్రధానమైనట్టియు లఘుగుణముకలిగినట్టియు శీతవీర్యముకలిగినట్టియు ఆహారమును తీసికొనవలయును. అట్లుచేసినచో కఫముల్లేశము నొందుట వలన వమనములు బాగుగ నై దోషములు వెంటనే బయలుపడెదలును. కఫముస్వల్పముగ నుండుటవలన విరేచనములు బాగుగ నై దోషములు వెంటనే బయలుపడెదలును.

మూ॥ వీతోషధస్య తు భిషక్ శుద్ధిలిజ్ఞాని లక్షయేత్ ॥ ఊర్ధ్వం కఫానుగే పిత్రే విట్పితానుగతే త్వధః । హృతదోషం వదేత్కార్య్య దౌర్బ్యం చేత్సలాఘవమ్ ॥ వామయేత్తు తతిః శేషమాషధం న త్వలాఘవే । స్తమిత్యేఽనిలస్థే చ నిరుద్ధారేఽపి వామయేత్ ॥ అలాఘవాదణుత్వాచ్చ కఫస్యాపత్ పరం భరేత్ । వమితే వర్ధతే వహ్నిః శమం దోషా వ్రజన్తి హి ॥ వమితం లజ్ఘయేత్సచుగ్ధిర్జిజ్ఞాని లక్షయేత్ । తాని దృష్త్వా తు పేయాదిక్రమం కుర్యాన్న లజ్ఘనమ్ । సంశోధనాభ్యాం శుద్ధస్య హృతదోషస్య దేహినః । యాత్యగ్నిర్మద తాం తస్మాత్క్రమం పేయాదిమాచరేత్ ॥ కఫపిత్రే విశుద్ధేఽల్పం మద్యపే వాతపైత్తికే । తర్పణాదిక్రమం కుర్యాత్పేయాఽభిష్యత్త యేద్ధి తాన్ ॥25॥

అ॥ వమనోషధమును సేవించినప్పుడు తొలుత కఫమును తరువాత పిత్రమును ఊర్ధ్వ మౌర్ధ్వమున పడెదలుటయు, విరేచనోషధమును సేవించినప్పుడు తొలుతము మును జీర్ణము

పితృమును తుదకు కఫమును అధోమూర్ధమున వెడలుటయు శుద్ధలక్షణములుగ నుండును. విరేచనములైనపిదప కృశత్వము దౌర్బల్యము లఘుత్వము ఈలక్షణములుకలిగినచో మిగిలినదోషధమును వాంతిచే బయలు వెడలింపవలయును. లఘుత్వము కలుగనిచో వాంతిని చేయింపనవసరములేదు. సైమిత్యము వాతబంధము త్రేసుపులులేకుండుట ఈలక్షణములున్నను వాంతిని చేయింపవలయును. లఘుత్వముకలుగకుండినను కఫము కొద్దిగమిగిలియున్నను ఆపత్తు కలుగును. వమునములు బాగుగ నైనచో జాతరాగ్ని వృద్ధి నొందును. దోషములు శాంతించును. వమునములైనపిదప జీర్ణలక్షణములుకలుగువరకు లంఘనమును చేయింపవలయును. పిమ్మట లంఘనమును చేయింపక పేయూదిక్రమము నాచరింపవలయును. వమునములచేగాని విరేచనములచేగాని దోషములునాచరింపబడి శుద్ధి నొందినవానికి జాతరాగ్ని మందముగ నుండును. కావున ప్రేయూదిక్రమము నాచరింపవలయును. మద్యపానము చేయువానికిని వాతపితృప్రకృతికలవానికిని కఫపితృము లల్పముగ శుద్ధి నొందినపుడు తర్పణాదిక్రమము నాచరింపవలయును. అట్టివానికి పేయాదిక్రమము నాచరించినచో అభిష్యందము కలుగును.

మూ॥ అనులోమోఽనిలః స్వాస్థ్యం తు తృష్ణోజ్జోమనస్వితా ।
లఘుత్వ మిద్ద్రియోద్ధారశుద్ధి జీర్ణాషధాకృతిః ॥ క్ష మోదాహోఽజ్ఞమ
ర్దశ్చ భ్రమో మూర్ఛా శిరోరుజా । అరతిర్బలహానిశ్చ సావ శేషాష
ధాకృతిః ॥27॥

అ॥ శోధనాషధముజీర్ణమైనయెడల వాతానులోమ్యము, స్వాస్థ్యము, ఆకలి, దప్పిక, బలము, మనోదార్ధ్యము, శరీరము చులకనగనుండుట, ఇంద్రియపాటవము, త్రేసుపులులేకుండుట ఈలక్షణములు కలుగును. శోధనాషధము జీర్ణముకాక మిగిలియున్నయెడల బడలిక, తాపము, ఒడలునొప్పలు, భ్రమ, మూర్ఛ, శిరోబాధ, దేనియందును ఇష్టములేకుండుట, బలముక్షీణించుట ఈలక్షణములు కలుగును.

మూ॥ అకాలేఽల్పాతిమాత్రం చ పురాణం న చ భావితమ్ ।
అసమ్యక్ సంస్కృతం చైవ వ్యాపద్యేతౌషధం ధ్రువమ్ ॥28॥

అ॥ అకాలమునందుగాని అల్పముగగాని అధికముగగాని ప్రయోగింపబడినట్టియు ప్రాతదైనట్టియు భావనచేయబడనట్టియు బాగుగా సంస్కరింపబడనట్టియు శోధనాషధము వ్యాపత్తును తప్పక కలిగించును.

మూ॥ ఆధ్మానం పరికర్తిశ్చ స్రావో హృద్ధాత్రయోర్గ్రహః ।
జీవాదానం సవిభ్రంశః స్తమ్భః సోపద్రవః క్షమః ॥ అయోగాదతి
యోగాచ్చ దశైతా వ్యాపదో మతాః । ప్రేష్యభైషజ్య వైద్యానాం
వైగుణ్యాదాతురస్య చ । శుద్ధోక్తిప్రేదునర్గన్ధమహృద్యమతిబాధ్యతే॥

అ॥ శోధనాషధముయొక్క అయోగమువలనను అతియోగమువలనను కడు పుబ్బకము, పరివర్తిక యనెడి బాధ, నోటినుండి నీడుకారుట, హృదయము పట్టుకొన బడినట్లుండుట, శరీరము పట్టుకొనబడినట్లుండుట, జీవశక్తి క్షీణించుట, గుదప్రదేశము జారుట, స్తంభించుట, ఊర్ధ్వగమనము మొదలగు నుపద్రవములు, బడలిక ఈ పది లక్షణములు కలుగును. ఉపచారకుడు ఔషధము వైద్యుడు రోగి వీనియొక్క వైగు ర్థమువలన శుద్ధమైన దోషముకూడ ఉత్క్లేశమునొంది నౌర్గంధ్యమును హృదయము నకు అప్రియత్వమును కలిగించి అధికమగుబాధను కలిగించును.

మూ॥ యోగస్సమ్యక్ప్రవృత్తిః స్యాదతి యోగోఽతివర్తనమ్ ।
అయోగః ప్రాతిలోమ్యేన న చాల్పా వా ప్రవర్తనమ్ ॥31॥

అ॥ దోషాదులు సరిగ ప్రవర్తించుట సమ్యగ్యోగమనియు అధికముగ ప్రవర్తించుట అతియోగమనియు ప్రాతిలోమముగ ప్రవర్తించుటగాని ప్రవర్తింపకుండుటగాని స్వల్పముగ ప్రవర్తించుటగాని అయోగమనియు చెప్పబడును.

మూ॥ ఉల్లిష్ట శ్లేష్మ దుర్గంధ మహృద్యం నాతి వా బహు ।
విరేచన మజ్జీరే చ పీతమూర్ధ్వం ప్రవర్తతే ॥32॥

అ॥ పూర్వదినమునందుభుజింపబడిన అహారము జీర్ణముకాకుండగ నే విరేచనాషధమును పుచ్చుకొనినచో అది ఊర్ధ్వముఖమున పడెలును. శ్లేష్మము ఉత్క్లేశమునొంది స్వల్పమైనట్టికాని అధికమైనట్టికాని దుర్గంధమును హృదయస్థానియుకలుగును.

మూ॥ తుధార్తమృదుకోష్ఠాభ్యాం స్వల్పోల్లిష్ట కఫేన వా ।
తీక్ష్ణం పీతం స్థిత తుబ్ధం వమనం స్యాద్విరేచనమ్ ॥ ప్రాతిలోమ్యేన దోషాణాం హరణాత్తే హ్యకృత్స్నశః । అయోగసంజ్ఞే కృచ్ఛ్రాయదా గచ్ఛతి చాల్పశః ॥33॥

అ॥ ఆకలిచేపిడింపబడుపాడును మృదుకోష్ఠము కలపాడును స్వల్పముగను ఉత్క్లేశము నొందిన కఫముకలపాడును తీక్ష్ణగుణముకల వమనాషధమును సేవించినచో అది ఉదీర్ణతనొందక ఊధనొందినదై విరేచనముద్వారా బయలుపడెలును. ఔషధము ప్రాతిలోమగతి నొందుటవలన దోషములు పూర్తిగ హరింపజేయబడక పోవుటగాని కష్టముచే కొద్దిగ పడెలుటగాని అయోగ మనబడును.

మూ॥ పీతౌషధో న శుద్ధశ్చేజ్జీరే తస్మిన్పునః పిబేత్ । ఔషధం న త్వజ్జీరేఽన్యద్భయం స్యాదతియోగతః ॥34॥

అ॥ సేవింపబడిన ఔషధమువలన రోగి శుద్ధి నొందినయెడల ఆ ఔషధము జీర్ణమైపిదప మరల ఔషధమును సేవింపవలయును. ఔషధము జీర్ణముకాకుండ నున్నపుడు మరల ఔషధమును సేవింపకూడదు. అట్లు సేవించినచో అతియోగముకలుగును.

మూ॥ కోష్ఠస్య గురుతాం జ్ఞాత్వా లఘుత్వం బలమేవ చ ।
అయోగే మృదు వా దద్యాదౌషధం తీక్ష్ణమేవ వా ॥ నమనం న తు
దుశ్చర్యా మృదుకోషే విరేచనమ్ । పాయయేతౌషధం భూయో
హన్యాత్ప్రీతం పునర్హితౌ ॥38॥

అ॥ శోధనమునకు అయోగము కలిగినప్పుడు కోష్ఠముయొక్క గురుత్వమును
లఘుత్వమును బలమును తెలిసికొని మృదువైనట్టికాని తీక్ష్ణమైనట్టికాని ఔషధము
నీయవలయును. కష్టముగ వాంటిని చేయువానికి వమనౌషధమును, మృదుకోష్ఠముకల
వానికి విరేచనౌషధమును మరల ఈయకూడదు. అట్లు ఇచ్చినచో మరణమును కలి
గించును.

మూ॥ అస్నిగ్ధాస్విన్న దేహస్య రూక్షస్యావమాషధమ్ ।
దోషానుత్క్లిశ్య నిర్హర్తుమశక్తం జనయేద్దదాన్ ॥ విభంశం శ్వయ
ధుం హిక్మాం తమసో దర్శనం తృషమ్ । పిష్టికోద్వేష్టనం కణ్డూ
మూన్యోః సాదం వివర్ణతామ్ ॥40॥

అ॥ స్నేహస్వేదములను చేయించుకొనక రూక్షముగనున్న శరీరము కలవాడు
ప్రాతఃౌషధమును సేవించినచో ఆ ఔషధము దోషముల నుత్క్లిశము నొందించి
వానిని బయలు వెడలింప చేయజాలక విభంశము, నంజు, ఎక్కిళ్ళు, చీకటి క్రమ్ముట,
దప్పిక పిక్కలు మెలివేయబడినట్లుండుట, దురద, తొడలు కృశించుట, వివర్ణత్వము
వీనిని కలిగించును.

మూ॥ స్నిగ్ధాస్విన్నస్య చాత్యల్పం దీప్తాగ్నేరీర్ణ మాషధమ్ ।
శీతైర్వా స్తబ్ధనూమైర్వా దోషానుత్క్లిశ్య నాహరేత్ ॥ తానేవ
జనయేద్దోగాన్ స్నయోగః సర్వపవసః, విజ్ఞాయ మతిమాంస్తత్ర
యథోక్తాం కారయేత్క్రియామ్ ॥42॥

అ॥ స్నేహస్వేదములను చేయించుకొనినను దీప్తాగ్నికలవానికి స్వల్ప పరిమాణ
ముగ నుపయోగించుటచే జీర్ణమైనట్టికాని శీతలౌషచారములచే స్తంభింపబడినట్టికాని
ఆమముచే స్తంభింపబడినట్టికాని ఔషధము దోషములకు ఉత్క్లిశమును మాత్రము
కలిగించును. కాని వానిని బయలు వెడలింపజాలదు. మరియు పూర్వమున చెప్పబడిన
విభంశము మొదలగు వ్యాధులను కలిగించును. ఇట్లు అయోగము చెప్పబడినది. దీనిని
బాగుగ తెలిసికొని తగుచికిత్సను చేయింపవలయును.

మూ॥ తం తైలలవణాభ్యక్తం స్విన్నం ప్రస్తరసంకరైః । పాయ
యేత పునర్జీర్ణే సమూత్రైర్వా నిరూహయేత్ ॥ నిరూఢం చ రసైర్ధ
వైర్బోజయిత్వానువాసయేత్ । ఫలమాగధికాదారు సిద్ధతైలేన
మాత్రయా ॥ స్నిగ్ధం వాతహరైః స్నేహైః పునర్జీర్ణేన శోధయేత్ ।
న చాతిత్తీర్ణేన తతో హ్యతియోగస్తు జాయతే ॥45॥

ఆ॥ శోధనకర్మయొక్క ఈ అయోగము కలిగినప్పుడు—పూర్వమునందు సేనింపబడిన బౌషధము జీర్ణమైనపిదప రోగికి సైంధవలవణముతో కూడిన తైలమును శరీరమునందు పూసి ప్రస్తరసంకరములనెడి స్నేహములను చేయించి మరల శోధనౌషధమునీయవలయును. లేక గోమూత్రముతో కూడిన నిరూహవస్తిని చేయించి జాంగలమాంసరసములతో భుజింపచేయవలయును. పిమ్మట మ్రంగకాయలు పిప్పళ్ళు దేవదారు వీనితో తయారుచేయబడిన తైలముచే తగుపరిమితిగ అనువాసనవస్తిని చేయింపవలయును. వాతహరములైన స్నేహములతో సిద్ధుడైన వీనికి తీక్షణబౌషధములనిచ్చి శోధింపవలయును. మిక్కిలి తీక్షణములైన బౌషధముల నీయకూడదు. అట్లు ఇచ్చినచో అతియోగము కలుగును.

మూ॥ అతితీక్షణం యుధార్తస్య మృదుకోష్ఠస్య భేషజమ్ ।
హృత్వాఽఽశు విఙ్గితకఘాన్ ధాతున్విస్రవావయేద్ద్రవాన్ ॥ బలస్వర
క్షయం దాహం కణ్ఠశోషం క్షయం తృషామ్ ॥ కుర్యాచ్చ మధురై
స్త్రై శేషమాషధ ముల్లిభేత్ ॥ 47 ॥

అ॥ ఆకలితో కూడినవానికిని మృదుకోష్ఠముకలవానికి మిక్కిలితీక్షణమైన బౌషధమునిచ్చినచో పురీషమును పిత్తమును కఫమును వెంటనే హరింపచేసి ద్రవరూపములగు ధాతువులను స్రవింపజేయును. మరియు బలక్షయము స్వరక్షయము తాపము కంఠము ఎండుట బడలిక దప్పిక వీనిని కలిగించును. అప్పుడు మిగిలియున్న బౌషధమును మధురద్రవ్యములచే వమనరూపమున బయలు వెడలింపవలయును.

విరేచనాతి యోగమునందు చేయదగిన విధానము.

మూ॥ వమనే తు విరేకః స్యాన్విరేకే వమనం మృదుః పరిషే
కావగాహద్యైః సుశీతైః స్తమ్భయేచ్చ తమ్ ॥ కషాయమధురైః శీతై
రన్నపానౌషధైస్తథా రత్తిపిత్తాతి సారమ్నైర్దాహ జ్వరహరైరపి ॥
అజ్ఞానం చన్దనోశీర మ జాస్మక్ శర్కరోదకమ్ ॥ లాజచూర్ణైః పిబేన్నృథ
మతియోగహరం పరమ్ ॥ శుజ్గాభిర్వా వటాదీనాం సిద్ధాం పేయాం
సమాక్షికామ్ । వర్చస్సాంగ్రాహికైః సిద్ధం క్షీరం భోజ్యం చ దాప
యేత్ ॥ జాజ్జలైర్వా రసైర్భోజ్యం పిచ్ఛావస్తి చ దాపయేత్ ।
మధురైరనువాస్యశ్చ సిద్ధేన క్షీరసర్పిషా ॥ 52 ॥

ఆ॥ వమనములధికముగ నగుచున్నచో విరేచనౌషధము నీయవలయును. విరేచనములధికముగ నగుచున్నచో మృదువైనవమనౌషధముల నీయవలయును. మరియు శీతలములైన పరిషేకము అవగాహస్నానము వీనిచేతను, కషాయగ్రసమును మధురరసమును శీతవీర్యమునుకల అహరములు పానములు బౌషధములు వీనిచేతను, రత్తిపిత్తమును అతిసారమును తాపమును జ్వరమును హరింపజేయుక్రియలచేతను స్తంభింప చేయవలయును.

రసాంజనము చందనము వట్టివేళ్ళు మేకర క్తము పంచదార ఉదకము పేలాలపిండి వీనితో తయారుచేయబడిన మంథము నిచ్చినచో అతియోగము నశించును. మట్టి మొదలగువానియొక్క చిగుళ్ళతో సిద్ధముచేయబడి తేనెతోకూడిన పేయ నీయవలయును. మలమును స్తంభింపజేయుద్రవ్యములతో సిద్ధముచేయబడిన పాలును ఆహారమును ఈయవలయును. లేక జాంగలమాంసరసముతో భుజింపచేయవలయును. పిచ్చావస్థి నీయవలయును. మధురద్రవ్యములతో తయారుచేయబడిన పాలు ఘృతము వీనితో అనువాసనవస్థిని చేయింపవలయును.

వమనాతియోగమునందు చేయదగిన విధానము.

మూ॥ వమనస్యాతియోగే తు శీతామ్బుపః పేచితః । పిబేత్ఫల రపైర్మృగం సఘృతక్షౌద్రశర్కరమ్ ॥ సోద్గారాయాం భృశం నమ్యా మూచ్ఛాయాం ధాన్యము స్తయోః । సమధూకాజ్ఞానం చూర్ణం లేహ యేన్మధుసంయుతమ్ ॥ వమతోఽస్తఃప్రవిష్టాయాం జిహ్వయాం కవల గ్రహః । స్నిగ్ధామలవత్క్షౌర్హద్యైర్వ్యాషక్షీరరపైర్హితాః ॥ ఫలాన్య మ్లాని ఖాదేయు స్తస్య చాన్యేఽగ్రతో నరాః । నిస్సృతాం తు తిలద్రాక్షాకల్కలిప్తాం ప్రవేశయేత్ ॥ వాగ్గ్రహానిలరోగేషు ఘృత మాంసోపసాధితామ్ । యవాగూం తనుకాం దద్యాత్స్నేహస్వేదా చ బుద్ధిమాన్ ॥ వమితశ్చ విరిక్తశ్చ మద్దాగ్నిశ్చ కలజ్ఞితః । అగ్ని ప్రాణవివృద్ధ్యర్థం క్రమం పేయాదికం భజేత్ ॥ 58 ॥

అ॥ వమనములు అధికముగ నగుచున్నచో రోగిని చన్నిటితో తడిపి దానిమ్మ మొదలగుపండ్లయొక్క రసములతో తయారుకాబడినట్టియు ఘృతము తేనె పంచదార వీనితో కూడినట్టియు మంథమును ఇయ్యవలయును. తేనెపులతోకూడిన వాంతులు అధికముగ నగుచున్నను, మూర్ఛకలిగినను ధనిమాలు తుంగగడ్డలు అతిమధురము రసాంజనము వీనియొక్క చూర్ణమును తేనెతోకలిపి ఇయ్యవలయును. వాంతులగుచున్నవానికి నాలుక లోనికిపోయినచో స్నిగ్ధములుగను పులుపు ఉప్పు వీనితోకూడినవిగను మనస్సు నకు ఇష్టములుగను నున్న యూషములు పాలు మాంసరసములు వీనితో కవలగ్రహము లనెడిగండుూషములను చేయింపవలయును మరియు వానికెదురుగ ఇతరులుకూర్చొని దానిమ్మ మొదలగు పుల్లనిపండ్లను తినవలయును. నాలుక బయటికిజారినచో నువ్వులు ద్రాక్షపండ్లు వీనియొక్క కల్కమును నాలుకకుపూసి లోనప్రవేశపెట్టవలయును. వాగ్బంధముగాని వాతవ్యాధులుగాని కలిగినచో నెయ్యి మాంసము వీనితో తయారు చేయబడినట్టియు పలుచగనున్నట్టియు యవాగువును ఇయ్యవలయును. మరియు స్నేహస్వేదములను చేయింపవలయును, వమనములు చేయించబడినవాడును విరేచనములు చేయించబడినవాడును అగ్నిమౌంద్యముకలవాడును లంఘనమునుచేసినవాడును జాతరాగ్నియొక్క బలమువృద్ధి నొందునిమిత్తము పేయాదిక్రమమునాచరింపవలయును.

విరేచనాయోగచికిత్స.

మూ॥ బహుదోషస్య రూక్షస్య హీనాగ్నేరల్పమాషధమ్ ।
సోదావర్తస్య చోక్ష్ణిశ్య దోషాన్మార్గాన్నిరుధ్య చ॥ భృశమాధ్మాప
యేన్మాభిం పృష్ఠపార్శ్వశిరోరుజామ్ । శ్వాసవిఘ్నాత్రవాతానాం
సజ్గం కుర్యాచ్చ దారుణమ్ ॥ అభ్యజ్ఞస్వేదనర్త్యాది సనిరూహానువాస
సమ్ । ఉదావర్తహారం సర్వం కర్మాధ్మాతస్య శస్యతే ॥6॥

అ॥ అధికదోషములకలిగినట్టియు రూక్షులుగ నున్నట్టియు స్వల్పమైనజాత రాగ్ని
కలిగినట్టియు ఉదావర్తము కలిగినట్టియు మనుజులకు అల్పపరిమితిగనియ్యబడిన బౌష
ధము దోషముల నుత్క్లేశమునొందించి మార్గము నరికట్టి నాభిప్రదేశమునందు అధిక
మగుఉబ్బరమును, నడుము పార్శ్వములు శిరస్సు వీనియందు బాధను, శ్వాస మలము
మూత్రము అపానవాతము వీనికి దారుణమైనబంధమును కలిగించును. అప్పుడు
అభ్యంగము, స్వేదము, వర్తిప్రయోగము మొదలగునవి, నిరూహవస్త్రీ, అనువాసనవస్త్రీ,
ఉదావర్తహారమైనచికిత్స, కడుపుబ్బరమునునశింపజేయుచికిత్స ఇవి ప్రశస్తములుగ
నుండును.

మూ॥ స్నిగ్ధేన గురుకోష్ఠేన సామే బలవదౌషధమ్ । ఊ
మేణ మృదుకోష్ఠేన శాస్త్రేనాల్పబలేన వా ॥ పీతం దత్త్వా గుదం
సామ మాశు దోషం నిరస్య చ । తీవ్రశూలాం సపిచ్ఛాస్త్రాం కరోతి
పరికర్తికామ్ ॥ లఙ్ఘనం పాచనం సామే రూక్షోష్ణం లఘుభోజః ॥
బృంహణీయో విధిః సర్వః ఊమస్య మధుర స్తథా ॥64॥

అ॥ స్నిగ్ధుడుగనున్నవాడు గురుకోష్ఠముకలవాడు ఆమదోషముకలవాడుక్షీణిం
చినవాడు మృదుకోష్ఠము కలవాడు బడలికనొందినవాడుస్వల్పబలముకలవాడు వీరలకు
ఇయ్యబడిన బలవత్తరమగు బౌషధము గుదప్రదేశమునుపొంది ఆమమునోకూడినదోష
మును వెంటనేవెడలింపచేసి తీవ్రమైనబాధకలిగినట్టియు జిగురుతోడనురక్తముతోడను
కూడినట్టియు పరికర్తికయనెడిబాధనుకలిగించును. అప్పుడు ఆమదోషమున్నచోలంఘ
నమును చేయింపవలయును. పాచనౌషధము నియ్యవలయును. రూక్షగుణమునుఉష్ణ
వీర్యమును లఘుగుణమును కల ఆహారము నియ్యవలయును. కృశించి యున్నవానికి
బృంహణక్రమము నాచరింపవలయును. మధురద్రవ్యములతో నుపచరింపవలయును.

మూ॥ ఆమాజ్ఞేరే తు బద్ధశ్చేత్పితారాష్ట్రం లఘు శస్యతే । పుష్ప
కాసీసమిశ్రం వా ఊరేణ లవణేన చ॥ సదాడిమరసం సర్పిః పిబేద్వా
తేఽధికే సతి । దధ్యమ్లం భోజనే పానే సంయుక్తం దాడిమత్వచా॥
దేవదారుతిలానాం వా కల్కముష్ణామ్బునా పిబేత్ । అశ్వత్థోదుమ్బర

స్తోత్రకదమ్బైర్నా శృతం పయః॥ కషాయమధురం వస్త్రం పిచ్ఛావస్త్రం
ధాపి వా । యష్టిమధుకసిద్ధం వా స్నేహవస్త్రం ప్రదాపయేత్ ॥68॥

అ॥ ఆమాజీర్ణమువలన విరేచనములు సరిగ కాకున్నచో ఊరములు అమృతము
వీనితో కూడినట్టియు లఘువైనట్టియుఆహారము నీయవలయును. వాతమధికముగ
మన్నచోపుష్పకాసీసముతోగాని ఊరము లవణము వీనితోగాని కూడినట్టియువానిమ్మ
పండ్లరసముతోకూడినట్టియు ఘృతమును పానము చేయింపవలయును. మరియు వానిమ్మ
జెరశ్శచూర్ణముతోకూడిన పుల్లని పెరుగును అన్న పానములయందుఉపయోగింపవలయు
ను. లేక దేవదారు నువ్వుల వీనియొక్క కల్కమును వేడినీటితో ఈయవలయును.
లేక రావిమేడిజువ్వి కడిమి వీనితో కాచబడిన పాల నీయవలయును. లేక కషాయ
రసముకలద్రవ్యములతోడను మధురరసము కలద్రవ్యములతోడను తయారుచేయడిన
వస్త్రనినిగాని పిచ్ఛావస్త్రనిగాని యీయవలయును. లేక యష్టిమధుకముతో తయారు
చేయబడిన స్నేహవస్త్ర నీయవలయును.

మూ॥ అల్పం తు బహుదోషస్య దోషముల్లీశ్య భేషజమ్ ।
అల్పాల్పం స్రావయేత్కణ్డూ శోధకృష్ణాని గౌరవమ్ ॥ కుర్యా
చ్చాగ్నివధోక్లేశస్తైమిత్యారుచిపాణ్డుతామ్ । పరిస్రావగతం చోషం
శమయే వ్యామయేఽపి॥ స్నేహితం వా పునస్తీక్ష్ణం పాయయేచ్ఛ విరే
చనమ్ । శుద్ధే చూర్ణానవారిష్టాన్ సంస్కృతాశ్చ ప్రదాపయేత్ ॥69॥

అ॥ అధికదోషముకలవానికి స్వల్పమైనబోషధము నిచ్చినయెడల ఆబోధము
దోషమును ఉక్లేశమునొందించి కొద్దిగ స్రవింపచేయును. మరియు దురద శోధ
కృష్ణము శరీరముబరువుగనుండుట అగ్నిమాండ్యము ఉక్లేశము స్తైమిత్యము అరుచి
పాండురోగము వీనిని కలిగించును. కొద్దికొద్దిగ స్రవించుచున్న యాదోషమునకుశమన
చికిత్సను చేయింపవలయును. లేక స్నేహకర్మను చేయించి వమనోషధమునుగానితీక్ష్ణ
మైన విరేచనోషధమునుగాని యీయవలయును. శుద్ధినొందినపిదప చూర్ణములను,
ఆసవములను, ఆరిష్టములను, సంస్కరింపబడిన యూషములు మొదలగువానిని ఈయ
వలయును.

మూ॥ పీతౌషధస్య వేగనాం నిగ్రహాన్మారుతాదయః । కుపితా
హృదయం గత్వా ఘోరం కుర్వన్తి హృద్గ్రహమ్ ॥ సహిక్వాశ్వాస
పార్శ్వార్తిదైన్యలాలాక్షివిభ్రమైః । జిహ్వం ఖాదతి నిఃసంజ్ఞో దంతా
న్కిటికిటాపయన్ ॥ స గచ్ఛేద్విభ్రమం తత్ర వామయేదాశు తం
భిషక్ । మధురైః పిత్తమూర్ఛార్తం కటుభిః కఫమూర్ఛితమ్ ॥ సాచ
నీయైస్తతశ్చాస్య దోషశేషం విపాచయేత్ । కాయాగ్నిం చ బలం
చాస్య క్రమేణాభివివర్ధయేత్ ॥70॥

అ॥ శోధనాషధమును సేవించినవాడు వేగములను అరికట్టినచో వాతాదిదోషములు ప్రకోపించి హృదయమునుపొంది ఘోరమైనహృద్గ్రహమును కలిగించును. అప్పుడు ఎక్కిళ్ళు, శ్వాస, పాశ్వములయందుబాధ, దైన్యము, చొల్లుకారుట, నేత్రములు తిరుగుట ఈలక్షణములతో కూడుకొని నాలుకను కొరుకుకొనుచు దంతములను కిటకిటలాడించుచు స్మృతిలేనివాడగును. అప్పుడు వైద్యుడు మోహము నొందకూడదు. అట్టిరోగికి వెంటనే వమనమును చేయింపవలయును. పిత్తాధిక్యము వలన మూర్ఛనొందిన యెడల మధురద్రవ్యములతోడను, కఫాధిక్యమువలన మూర్ఛనొందినయెడల కటుద్రవ్యములతోడను వమనమును చేయింపవలయును. పిమ్మట మిగిలిన దోషమును పాచనాషధములచే పక్వముచేయవలయును. మరియు జాతరాగ్నిని బలమును క్రమముగ వృద్ధినిొందింపవలయును.

మూ॥ పవననేనాతివమతో హృదయం ముస్య వీడ్యతే ॥ తస్మై
స్నిగ్ధాన్లులవణం దద్యాత్ప్రీతకఫేఽన్యథా ॥76॥

అ॥ అధికముగ వమనములగుచున్నవానికి వాతము ప్రకోపించి హృదయమునందు పీడను కలిగించినచో స్నిగ్ధగుణమును అమృతమును లవణరసమును కలి ద్రవ్యముల నుపయోగింపవలయును. పిత్తకఫములు ప్రకోపించి హృదయపీడను కలిగించినచో వానికి విపరీతములైన ద్రవ్యముల నుపయోగింపవలయును.

మూ॥ పీతౌషధస్య వేగానాం నిగ్రహేణ కఫేన వాగ్రుద్ధోఽతి
చావిశుద్ధస్య గృహ్లాత్కృణోని మారుతః ॥ స్తమ్భ వేపథునిస్తో దసాదో ద్వే
ష్టార్తి మూర్ఛితైః । తత్ర వాతహారం సర్వం స్నేహస్వేదాదికారయేత్ ॥

అ॥ శోధనాషధమును సేవించినవాడు వేగములను అరికట్టుటచేగాని కఫముచే అరికట్టబడుటవలనగాని వాతము ప్రకోపించి బాగుగ శుద్ధినిొందని అట్టివానియొక్క అవయవములను బిగపట్టి స్తంభించుట ఒణుకు నూదులతో పొడిచినట్లుబాధ కృశించుట బిగించినట్లుబాధ మూర్ఛ వీనిని కలిగించును. అప్పుడు స్నేహము స్వేదము మొదలగు వాతహరములైన క్రియలనన్నిటిని చేయింపవలయును.

మూ॥ అతితీక్షణం మృదా శోషే లఘుదోషస్య భేషజమ్ ।
దోషాన్ హృత్వా వినిర్మథ్య జీవం హరతి శోణితమ్ ॥ తేనాన్నం
మిశ్రితం దద్యాద్వాయు సాయ శునేఽపి వా । భుజ్జే తచ్ఛేద్యదేజ్జీ
వం న భుజ్జే పిత్తమాదిశేత్ ॥ శుక్లం వా భావితం వస్త్రమా
ధానం శోష్ణవారిణా । ప్రక్షాలితం వివర్ణం చేత్ప్రీతం శుద్ధం తు శోణి
తమ్ ॥ తృషా మూర్ఛామదార్తస్య కుర్యాదామరణాత్క్రియామ్ ।
తస్య పిత్తహరీం సర్వామతియోగే చ యా హితా ॥ మృగ గోమహి
షోసానాం సద్యస్కం జీవతా మస్మక్ । పిబేజ్జీవాభి సన్ధారం జీవం

తద్ధ్యాను గచ్ఛతి॥ తదేవ దర్శమృదితం రక్తం వస్తిం ప్రదాపయేత్ ।
శ్యామాకాశ్మర్యబదరీదూర్వావీరైః శృతం పయః ॥ ఘృతమణ్డాజ్జన
యతం వస్తిం శీతం ప్రదాపయేత్ । పిచ్ఛావస్తిం సుశీతం వా ఘృత
మణ్డానువాసనమ్ ॥85॥

అ॥ మృదుకోష్ఠముగలవానికి దోషము స్వల్పముగనున్నప్పుడు మిక్కిలి తీక్షణమైన శోధనౌషధము నిచ్చినయెడల ఆయాషధము దోషములనుహరించి జీవనాధారమైన రక్తమును కలితనొందించి బయలువెడలింపజేయును. బయలువెడలుచున్న ఆ రక్తమును అన్నముతోకలిపి కాకికిగాని కుక్కకుగాని పెట్టినయెడల అవి దానిని తినినచో అయ్యది జీవరక్తమనియు తినకున్నచో పిత్తయుక్తరక్తమనియు తెలిసికొనవలయును. మరియు ఆరక్తమునందు తెల్లనివస్త్రమునుతడిపి దానిని వేడినీటితోకడిగినయెడల అది వివర్ణముగనున్నచో పిత్తయుక్తరక్తమనియు స్వచ్ఛముగనైనచో జీవరక్తమనియు తెలిసికొనవలయును. అప్పుడు, తృష్ణారోగము మూర్ఛమదాత్యయము వీనికి చెప్పబడిన చికిత్సను మరణపర్యంతము చేయింపవలయును మరియు పిత్తహరములైన సమస్తచికిత్సలను. శోధనాతియోగమునందు చెప్పబడిన సమస్తచికిత్సలను చేయింపవలయును. జీవించియున్న లేడి ఆవు దున్నపోతు మేక వీనియొక్క రక్తమును గ్రహించి పెంటనే జీవరక్తముకలుగుమిత్తము ఇచ్చినచో అది శీఘ్రముగనే జీవరక్తముగ వగును. ఆజంతువులయొక్క రక్తమునందు దర్భవేళ్ళకల్కమునుజేర్చి దానితో వస్తిని చేయింపవలయును. నల్లతెగడ పెద్దమ్ముడు లేగు గరికె వట్టివేళ్లు వీనితో కాచబడిన పాలయందు నేతిమీదితేట రసాంజనము వీనిని కలిపి చల్లగనున్న దానితో వస్తిని చేయింపవలయును లేక చల్లగనున్న పిచ్ఛావస్తినిగాని నేతిమీదితేటతో అనువాసనవస్తినిగాని చేయింపవలయును.

మూ॥ గుదభ్రంశం కషాయైశ్చ స్తమ్భయిత్వా ప్రవేశయేత్ ।
సామగ్ధర్వశబ్దాంశ్చ సంజ్ఞానాశేఽస్య కారయేత్ ॥86॥

అ॥ విరేచనమాలయొక్క ఆతియోగమువలన గుదప్రదేశము జారినచో కషాయరసముగలవాని చేస్తంభింపజేసి ప్రవేశ పెట్టవలయును. స్మృతితప్పినయెడల ఓదార్పవలయును మరియు సంగీతమును వినిపింపవలయును.

మూ॥ యదా విరేచనం పీతం విడన్తరవత్తిష్తతే । వమనం భేషజాన్తం వా దోషానుత్లేశ్య నావహేత్ ॥ తదా కుర్వన్తి కణ్డ్యా దీన్దోషాః ప్రకుపితా గదాన్ । సవిభ్రంశానతస్తత్ర స్యాద్యథావ్యాధి భేషజమ్ ॥88॥

అ॥ విరేచనౌషధమువలన మలముమౌత్రమును, వమనౌషధమువలన ఆబౌషధము మౌత్రమును వెడలి కఫపిత్తములు వెడలకున్నచో దోషములు ఉత్లేశమును మౌత్రము

పొంది బయలు వెడల నేరవు. అట్టి సమయమున ప్రకోపించిన యాదోషములు విభ్రంశ మతో కూడిన దురద మొదలగు వ్యాధులను కలిగించును. అప్పుడు ఆయా వ్యాధులకు తగిన చికిత్సలను చేయింపవలయును.

మూ॥ పీతం స్నిగ్ధగ్నేన సన్నేహం తద్దోషైర్మార్దవాద్ధృతమ్ । న
వాహాయతి దోషాంస్తు స్వస్థానాత్తస్మిన్నయేచ్ఛ్యతాన్ ॥ వాత సజ్జ
గుదస్తమ్భశూలైః క్షరతి చాల్పశః । తీక్ష్ణం వస్త్రం విరేకం వాదద్యా
ల్లజ్జన పాచనమ్ ॥90॥

అ॥ మిక్కిలి స్నిగ్ధుడుగ నున్నవాడు స్నేహయుక్తమైన విరేచనోషధమును
సేవించినయెడల ఆయాషధము మృదుస్వభావము కలదగుటచే దోషములచే ఆవరింప
బడి వానిని బెడలింపజేయజాలదు. మరియు వానిని స్వస్థానమునందు స్తంభింప
జేయును. అపానవాతము బంధించుట, గుదప్రదేశము స్తంభించుట, గుదప్రదేశము
నందు శూల ఈలక్షణములతోకూడి మలము కొద్దికొద్దిగ బెడలును. అప్పుడు తీక్ష్ణమైన
వస్త్రనిగాని విరేచనోషధమునుగాని ఈయకలయును. లంఘనమును చేయింపవల
యును. పాచనోషధమును ఈయవలయును.

మూ॥ రూక్షం విరేచనం పీతం రూక్షేణాల్పబలేన వా ।
మారుతం కోపయిత్వాఽఽశు కర్యాద్ధోరానుపద్రవాన్ ॥ స్తమ్భ
శూలాని ఘోరాణి సర్వగాత్రేషు మారుతః । స్నేహస్వేదాదికస్తత్ర
కాగ్యో వాతహగో విధిః ॥92॥

అ॥ రూక్షుడుగ నున్నవానిచేగాని స్వల్పబలముగలవానిచేగాని రూక్షమైన
విరేచనోషధము సేవింపబడినయెడల అది వాతమును పెంతునే ప్రకోపింపజేసి ఘోర
ములైన ఉపద్రవములను కలిగించును. ప్రకోపించిన యావాతము సమస్తావయవముల
యందును ఘోరములైన స్తంభము శూల వీనిని కలిగించును. అప్పుడు స్నేహము
స్వేదము మొదలగు వాతసారములైన చికిత్సలను చేయింపవలయును.

మూ॥ స్నిగ్ధస్య గురుకోష్ఠస్య మృదుత్వైశ్చౌషధం కఫమ్ ।
పిత్తం వాతం చ సంరుద్య సతన్ద్రా గౌరవం క్లమమ్ ॥ దౌర్బల్యం
సాజ్ఞమర్దం చ కుర్యాదాశు తదుల్లిఖేత్ । లజ్ఘనం పాచనం చాత్ర
స్నిగ్ధే తీక్ష్ణం చ శోధనమ్ ॥94॥

అ॥ మిక్కిలి స్నిగ్ధుడుగ నున్నవాడును గురుకోష్ఠము కలవాడును మృదువైనశోధ
నోషధమును సేవించినయెడల ఆయాషధము కఫమును పిత్తమును ఉత్క్లేశము నొందిం
చి వాతము నరికట్టి బడలిక శరీరముబరువుగనుండుట పాలుమాలిక దౌర్బల్యము శరీరము
కృశించుట వీనిని కలిగించును. అప్పుడు మెంతునే వమనమును చేయింపవలయును.

మరియు లంఘనమును చేయింపవలయును. పాచనాషధముల నీయవలయును. స్నేహ కర్మను చేయించి తీక్షణమైన శోధనాషధమును ఈయవలయును.

అధ్యాయసంగ్రహము.

మూ॥ ఇత్యేతా వ్యాపదః ప్రోక్తాః సరూపాః సచికిత్సితాః ।
వమనస్య విరేకస్య కృత స్యాకుశలైర్నృణామ్ ॥ ఏతాన్విజ్ఞాయ మః
మానవస్థాశ్చైవ తత్త్వతః । దద్యాత్సంశోధనం సమ్యగారోగ్యార్థం
సృణౌం సదా ॥96॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తస్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే సిద్ధిస్థానే వమన
విరేచనవ్యాపత్సిద్ధిర్నామ షష్ఠోఽధ్యాయః ॥

అ॥ ఈఅధ్యాయమునందు నేర్పరులు కానివారిచే బ్రయోగింపబడిన వమనాషధ
ములవలనను విరేచనాషధములవలనను కలుగు వ్యాపత్తులును, వానియొక్క లక్షణ
ములును, చికిత్సలును చెప్పబడినవి. వీనిని అవస్థాభేదములను తెలిసికొని సరియైన
ఆరోగ్యము కలుగునట్లుగ శోధనాషధముల నీయవలయును.

ఇవిధంబున, శ్రీపాదోపనామక కృష్ణమూర్తిశాస్త్రిప్రణీతంబైన చరకదీపిక యనెడి
చరకసంహితా వ్యాఖ్యానమునందు వమనవిరేచన వ్యాపత్సిద్ధి యనెడు
షష్ఠాధ్యాయము సమాప్తము.

—0—

సప్తమాధ్యాయము.

మూ॥ అథాతో వస్త్రీవ్యాపదికీం సిద్ధిం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥1॥

అ॥ పిమ్మట వస్త్రీవ్యాపదికీసిద్ధిని చెప్పబోవుచున్నాను.

మూ॥ ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః ॥2॥

అ॥ అని భగవంతుడగు ఆత్రేయుడు చెప్పెను.

మూ॥ ధీధైర్యాదార్యగామ్యాభ్య క్షమాదమతపోనిధిమ్ । పున
ర్వసుం శిష్యగణాః పప్రచ్ఛ వినయాన్వితః ॥ కాః కతి వ్యాపదోవస్త్రీః
కిం సముత్థాన లక్షణాః । కాశ్చికిత్స ఇతి ప్రశ్నాశ్చుత్వాత్వాతాన
బ్రవీదురుః ॥4॥

ఆ॥ మేధాశక్తి ధైర్యము బౌదాద్యము గాంభీర్యము ఓర్పు నియమము తపస్సు వీనికి నిధియైన పునర్వసునుగూర్చి శిష్యసముదాయము వినయముతో కూడినదై క్రింది విధముగ నడిగెను. సరిగప్రయోగింపబడినవ స్తివలన ఏవ్యాపత్తులు కలుగును? అవి ఎన్ని? వానికి కారణములేవి? లక్షణములేవి? చికిత్సలేవి? అని ప్రశ్నింపగా గురువు క్రిందివిధముగ చెప్పెను.

వస్త్రీవ్యాపత్తులు - వానియొక్క సంఖ్య - హేతువులు

మూ॥ నాతియోగౌ క్లమాధ్మానే హిక్మా హృత్వాప్తి రూర్ధ్వతా । ప్రవాహికా శిరోజ్ఞార్తిః పరికర్తః పరిస్రవః ॥ ద్వాదశ వ్యాపదో వస్త్రీసమ్యగ్యోగసంభవాః । ఆసామేకైకళో రూపం చికిత్సాం చ నిబోధత ॥6॥

ఆ॥ అయోగము, అతియోగము, క్లమము, ఆధ్మానము, హిక్మా, హృత్వాప్తి, రూర్ధ్వగమనము, ప్రవాహిక, శిరశ్శూల, అంగశూల, పరిరక్తము, పరిస్రవము అనునీ పండ్రెండువ్యాపత్తులును వస్త్రీయొక్క అసమ్యగ్యోగమువలన కలుగును. ప్రత్యేకముగ వీనియొక్క లక్షణములను చికిత్సలను చెప్పచున్నాను.

అయోగవ్యాపత్తుయొక్క లక్షణములు - చికిత్స.

మూ॥ గురుకోష్ఠేఽవిలప్రాప్యే రూక్షే వాతోఽబ్బణేఽపి వా । శీతోఽల్పలవణస్నేహద్రవమాత్రో ఘనోఽపి వా ॥ వస్త్రీః సత్కోభ్య తం దోషం దుర్బలత్వాదనిర్హరన్ । కరోతి గురుకోష్ఠస్త్విం వాతమూ త్రశక్నోద్గ్రహమ్ ॥ నాభివస్త్రీరుజం దాహం హృల్లేపం శ్వయంధుంగుదే । కణ్డాగణ్డాని వైవర్ణ్యమరుచిం వహ్నిమార్దవమ్ ॥ తతోష్ణాయాః ప్రమథ్యాయాః పానం స్వేదాః పృథగ్విధాః । ఫలవన్యోఽథవా కాలం జ్ఞాత్వా శస్త్రం విరేచనమ్ ॥ బిల్వమూలత్రివృద్ధారుయనకోల కులుత్థవాన్ । సురాదిమూత్రవాన్ వస్త్రీః సప్రాక్ప్రేషితమానయేత్ ॥

ఆ॥ గురుకోష్ఠముకలవానికిగాని వాతప్రధానునకుగాని రూక్షశరీరముకలవానికి గాని వాతాధిక్యముకలవానికిగాని ప్రయోగింపబడిన వస్త్రీ శీతలముగగాని అల్పములైన సైంధవలవణము స్నేహముద్రవముపరిమితి ఇవికలదిగగానిచిక్కగగానియున్నచో దుర్బలమైన అవస్తీదోషములను తోభనొంించి వానిని బయలువెడలింపచేయజాలక గురుకోష్ఠత్వము, వాతబంధము, మూత్రబంధము, మలబంధము, నాభియందును వస్త్రీయందును బాధ, తాపము, హృదయముపూయబడినట్లుండుట, గుదప్రదేశమునందువాపు, దురద, గ్రంథులు, వివర్ణత్వము, అరుచి, అగ్నిమాంద్యము వీనిని కలిగించును. అప్పుడు, ఉష్ణముగనున్న పాచనకషాయమును ఈయవలయును. అనేకవిధములైన స్వేదములను

చేయింపవలయును. ఫలవర్తులను ప్రయోగింపవలయును. లేక సమయమును తెలిసికొని విరేచనౌషధము నీయవలయును. మారేడువేళ్ళు తెగడ దేవదారు యవలు రేగు ఉల వలు వీనితోడను, సుర మొదలగుమద్యములు గోమూత్రము వీనితోడనుకూడిన వస్త్రని ప్రయోగించి పూర్వమునందు ప్రయోగింపబడిన వస్త్రని తీసి వేయవలయును.

అతియోగ వ్యాపత్తుయొక్క లక్షణములు - చికిత్స.

మూ॥ సిద్ధస్విన్నేఽతితీక్ష్ణోష్ణో మృదుకోష్ఠేఽతియుజ్యతే ।
తస్య లిङ్గా చికిత్సాం చ శోధనాభ్యాం సమాచరేత్ ॥ పృశ్నిపర్ణిం
స్థిరాం పద్మం కాశ్మర్యం మఘకోత్పలమ్ । పిష్ట్యా ద్రాక్షాం మధూకం
చక్షీరే తణ్ణులథావనే॥ ద్రాక్షాయాః పక్వలోష్ఠ్యస్య ప్రసాదో మధు
కస్య చ । వినీయ సఘృతం వస్త్రం దద్యాద్దాహేఽతియోగజే ॥14॥

అ॥ స్నేహ స్వేదములను పొందినట్టియు మృదుకోష్ఠముకలిగినట్టియు మనుజునకు మిక్కిలి తీక్ష్ణముగను ఉష్ణముగనున్న వస్త్రని ప్రయోగించినచో అతియోగము కలుగును. అప్పుడు, వసునవిరేచనములయొక్క అతియోగమునందు చేప్పబడిన అక్షణములు కలుగును. వానియొక్క చికిత్సలనే చేయింపవలయును. అతియోగమునందు తాపము కలిగినచో ముయ్యాకుపొన్న కోలపొన్న పద్మములు తామరపువ్వు పెగు మ్మడు అతిమధురము నల్లకలువ ద్రాక్షపండ్లు ఇప్ప వీనియొక్క కల్కమును పాలు బియ్యపు కడుగు ద్రాక్షపండ్లరసము కాల్చిన పెంకులు ముంచబడిననీళ్ళు అతిమధుర రసము వీనియందు కలిపి నేతనికలిపి వానితో వస్త్రని చేయింపవలయును.

క్లమవ్యాపత్తుయొక్క లక్షణములు - చికిత్స.

మూ॥ ఆమదోషే నిరూహేణ మృదునాదోష ఈరితః । రుణద్ధి
మార్గం వాతస్య హస్త్యగ్నిం మూర్ఛయత్యపి॥ క్లమం విదాహం హృ
చ్ఛాలం మోహవేష్టన శౌరవమ్ । కుర్యాత్స్వేదైర్విరూక్షైస్తం పాచ
నైశ్చాప్య పాచరేత్ ॥ పిప్పలీ కత్తుణోశీరదారుమూర్వాశ్శితం
జలమ్ । పిబేత్సవర్చలోన్మిశ్రం దీపనం హృద్విశోధనమ్ ॥ వచానాగర
శత్యేలాదధిమణ్డేన మూర్ఛితాః । పేనూః ప్రసన్నయా వా స్యురర్హిషే
నాసవేన వా ॥ దారు త్రికటుకం పథ్యాం పలాశం చిత్రకం శటీమ్ ।
పిష్ట్యా కుష్ఠం చ మూత్రేణ పిబేత్తారాంశ్చ దీపనాన్ ॥ వస్త్రమస్య
విదధ్యాచ్చ సమూత్రం దాశమూలికమ్ ॥ సమూత్ర మధవా వ్యక్త
లవణం మాధుతైలికమ్ ॥20॥

అ॥ ఆమదోషమునందు మృదువైన నిరూహవస్తిని ఇచ్చినచో దోషములు ఉక్రే కమునొంది వాతముయొక్క మార్గమును అరికట్టి జాతరాగ్నిని చెరచి మూర్ఛను కలి గించును. మరియు క్లమము అధికమైనతాపము హృదయశూల మోహము మెలివేయ బడుచున్నట్లుండుట శరీరము బరువుగనుండుట వీనిని కలిగించును. అప్పుడు రూక్ష స్వే దములను చేయించి పాచనాషధముల నియ్యవలయును. పిప్పళ్ళు కామంచిపూరి వట్టి వేళ్ళు దేవదారు చాగ వీనితో కాచబడిన కషాయమునందు సౌవర్చలవణమునుకలిపి ఇచ్చినచో అగ్నిదీప్తిని కలిగించి హృదయమును శోధించును. వస శుంఠి కచోరములు నీలక్కాయలు వీనియొక్క మార్గమును పెరుగుమిది తేటయందుగాని సుర యనెడి మద్యముయొక్క తేటయందుగాని అరిష్ట మనెడి మద్యమునందుగాని ఆసవమనెడి మద్యమునందుగాని కలిపి పానము చేయింపవలయును. దేవదారు త్రికటుకములు కర క్కాయ మోదుగ చిత్రమూలము కచోరములు చెంగల్వకోష్ఠు వీనిని గోమూత్రముతో నూరి పానము చేయింపవలయును. మరియు దీపనములైన త్షారముల నియ్యవలయును. దశమూలములు గోమూత్రము వీనితోగూడిన వస్తినిగాని గోమూత్రముతోడను అధిక మైన సైంధవలవణముచోడను కూడిన మాధుతైలికవస్తినిగాని చేయింపవలయును.

ఆధ్మానవ్యాపత్తియొక్క లక్షణములు - చికిత్స.

మూ॥ అల్పవీర్యో మహదోషే రూక్షే కూరాశయే కృతః ।
వస్తిర్దోషావృతో రుద్ధమాగ్లో రుద్ధ్యాత్సమీరణమ్ ॥ స విమాగ్లోఽ
నిలః కుర్యాదాధ్మానం మర్మపీడనమ్ । విదాహాం గురుకోష్ఠస్య ముష్క
వజ్జణ వేదనామ్ ॥ రుణద్ధి హృదయం శూలై రిత శ్చేతశ్చ ధావతి ।
ఫలశ్యామాదిభిః కుష్టకృష్ణాలవణసర్వపైః ॥ ధూమమాషవచాకిణ్వ
త్షారచూర్ణైర్గుడైః కృతామ్ । క రాజ్ఞుషనిభాం వర్తి యవమధ్యాం
నిధాపయేత్ ॥ స్వభ్యక్తస్విన్నగాత్రస్య తైలాక్తాం స్నేహితే గుడే ।
అథవా లవణాగారధూమసిద్ధార్థైః కృతామ్ ॥ బిల్వాదినా నిరూహాః
స్యాత్ప్రీలుసర్వ పమూత్రవాన్ । సరలామరదారుభ్యాం సిద్ధం చై వాను
వాసనమ్ ॥26॥

అ॥ అధిక దోషములుకలిగినట్టియు రూక్షుడుగనున్నట్టియుక్రూరకోష్ఠముకలిగినట్టియు మనుజునకు స్వల్పశక్తిగలవస్తిని ప్రయోగించినయెడల ఆవస్తిదోషములచే ఆకరింపబడి అరికట్టబడినమార్గముకలదై వాతముయొక్క మార్గమును అరికట్టును. అప్పుడు వాతము ఇతరమార్గములనుపొందినదై మర్మములయందు బాధనుకలిగించునట్టి ఆధ్మానమును కలి గించును. గురుకోష్ఠముకలవానికి అధికమగుతాపమునుకలిగించును వృషణములయందును గజ్జలయందును బాధను కలిగించును. శూలలతోగూడి హృదయమును పొందును. శరీ

శమునందంతటను తిరుగుచుండును. అప్పుడు మ్రంగకాయలు తెగడ మొదలగువాని తోడను చెంగల్వకోష్ఠ పిప్పళ్లు సైంధవలవణము అవాలు వీనితోడను కరిఘాపము మినుములు వస సురాబీజము యవత్కారము వీనితోడను బెల్లమునుచేర్చి చేతియొక్క బొటనప్రేలు పరిమితిగ చేయబడినట్టియు మధ్యయందు యవచూర్ణమును కలిగినట్టియు వర్తులను తైలమునందు తడిపి వానిని, స్నేహస్వేదములుచేయింపబడినట్టివానియొక్క చమరు పూయబడిన గుదప్రదేశమునందు ప్రయోగింపవలయును. లేక సైంధవలవణము కరిఘాపము తెల్లవాలు వీనితో చేయబడిన వర్తులను ప్రయోగింపవలయును. మారేడు వేళ్లు మొదలగువానితోడను కొండగోగు అవాలు గోమూత్రము వీనితోడను కూడిన నిరూహవస్త్రాని చేయింపవలయును. సురళదేవదారు దేవదారు వీనితో సిద్ధముచేయ బడిన తైలముచే అనువాసనవస్త్రాని చేయింపవలయును.

హిక్కావ్యాపత్తుయొక్క లక్షణములు - చికిత్స.

మూ॥ మృదుకోష్ఠేఽబలే వస్త్రానితీక్షణ్యోఽతినిర్హరన్ । కుర్యాద్దిక్కాదికం తత్ర హిక్కాఘ్నం బృంహణం చ యత్ ॥ బలాస్థిరాది కాశ్మర్యత్రిఫలాగుడసైన్ధవైః । సప్రసన్నారనాలామైస్తైలం పక్త్వాఽనువాసయేత్ ॥ కృష్ణాలవణయోరక్షం విభేదుష్ణాబ్బునా యుతమ్ । ధూమలేహరసక్షీరస్వేదాశ్చాన్నం చ వాతనుత్ ॥ ౪౯॥

అ॥ మృదుకోష్ఠముకలవానికిని దుర్బలుడుగనున్నవానికిని మిక్కిలితీక్షణ్యమైన వస్త్రాని ఇచ్చినయెడల అవస్త్రాని దోషములను అధికముగ వెడలించి ఎక్కిళ్లు మొదలగు వానిని కలిగించును. అప్పుడు హిక్కానాశకమైనట్టియు బృంహణమైనట్టియు చికిత్సను చేయింపవలయును. ముత్తవపులగము హ్రస్వపంచమాలములు పెగుమ్మడు త్రిఫలములు బెల్లము సైంధవలవణము సురామద్యముయొక్క తేట ఆరనాళమనెడి మద్యము కాంజికము మొదలగు మద్యములు వీనితో తైలమును తయారుచేసి దానితో అనువాసనవస్త్రాని చేయింపవలయును. మరియు పిప్పళ్లు సైంధవలవణము వీనియొక్క చూర్ణమును కర్ష పరిమితిగ గ్రహించి వేడినీటితోకలిపి పానముచేయింపవలయును. వాతనాశకములగు ధూమపానములు లేహములు మాంసరసములు పాలు స్వేదములు ఆహారములు వీనిని ఈయవలయును.

హృత్పాపిష్టివ్యాపత్తుయొక్క లక్షణములు - చికిత్స.

మూ॥ అతితీక్షణ్యః సవాతో వా న వా సమ్యక్ ప్రవీడితః । ఘట్టయేద్ధృదయం వస్త్రాస్తత్ర కాశకు శేత్కృతైః॥ స్వాత్సాన్లులవణస్కంధ కరీరబదరీఫలైః । శ్మతైర్వస్త్రాని తః సిద్ధం వాతమైశ్చానువాసనమ్॥

అ॥ మిక్కిలి తీక్షణముగ నున్నట్టికాని వాతముతోకూడినట్టికాని సరిగ నొక్క బడనట్టికాని వస్త్రహృదయమును పొంది పీడించును. అప్పుడు కుశదర్భ రెండుదర్భ నీటి రెండు అష్టద్రవ్యములు లవణస్కంధము వెదురుమొలకలు రేగుపండ్లు వీనియొక్క కషాయముతో వస్త్రాని చేయింపవలయును. వాతనాశకద్రవ్యములతో తయారుచేయ బడిన స్నేహములతో అనువాసనవస్త్రాని చేయింపవలయును.

ఊర్ధ్వగమన వ్యాపత్తుయొక్క లక్షణములు - చికిత్స.

మూ॥ వాతమూత్రపురీషాణాం దత్తే వేగాన్నిగృహ్లాతః । అతి ప్రవీడితో వస్త్రీ ర్ముఖేనాయాతివేగవాన్ ॥ మూర్ఛావికారం తస్యాదౌ దృష్ట్యా శీతామ్బునా ముఖమ్ । సిఞ్చేత్పాగ్నోద్ధరం చాధః ప్రమృ జ్యాద్విజయేచ్ఛతమ్ ॥ కేశేష్వాకృష్య చాకాశే ధనుషాత్రాసయేచ్ఛ తమ్ । గోఖరాశ్వగజైః సింహై రాదప్రేష్ట్యైస్తథోరగైః ॥ ఉల్కాభి రేవమవ్యైశ్చ వస్త్రీచుస్యానయేదధః । వస్త్రవాణిగ్రహైః కణ్ఠం రున్ధ్యా న్నం మ్రియతే తథా ॥ ప్రాణోదాననిరోధాద్ధి ప్రసిద్ధతరమార్దగః । అపానః పవనో వస్త్రీం తమాశ్వేవాపకర్షతి ॥ తలః క్రముకకల్కాక్షం పాయయేత్తాన్లు సంయతమ్ । బేష్ట్యాతైష్ట్యాత్సరత్వాచ్ఛ వస్త్రీం చాస్యానులోమయేత్ ॥ పక్వాశయస్థితే స్విన్నే నిరూహో దాశ మూలికః । యవకోలకులతైశ్చ విధేయోమూత్రసాధితః ॥ బిల్వాది పఞ్చమూలేన సిద్ధో వస్త్రీరురస్థితే । శిరఃస్థే నావనః ధూమః ప్రచ్ఛా ద్యం సర్వపైః శిరః ॥ 39 ॥

అ॥ వస్త్రీని ప్రయోగించినపుడు అపానవాతము మూత్రము పురీషము వీనియొక్క వేగమును అరికట్టినచో వస్త్రీ మిక్కిలి పీడింపబడి వేగముతోకూడినదై ముఖమునుండి బయలు వెడలును. అట్టివానికి మొదట మూర్ఛకలిగినచో చన్నిటినీ ముఖముమీద చల్ల వలయును. పార్శ్వములమీదను ఉదరముమీదను హస్తములతో క్రిందకు రాయవల యును. మరియు వానికి పీచవలయును. జుట్టును పట్టుకొని ఎత్తి ధనుస్సు ఎద్దులు గాడిదలు గుఱ్ఱములు ఏనుగులు సింహములు రాజభటులు పాములు నిప్పుతోకూడిన కట్టెలు వీనితోడను ఇట్టిఇతరములతోడను భయ పెట్టవలయును. ఇట్లు చేసిన వస్త్రీని క్రిందికి దిగుట్లు చేయవలయును. వీనియొక్క కంఠమును వస్త్రములతోడను హస్తములతోడను బిగపట్టవలయును. అట్టిసమయమున మరణముకలుగకుండ చూడవలయును. అట్లు బిగ పట్టినచో ప్రాణవాతమునకును ఉదానవాతమునకును నిరోధముకలుగుటవలన అపాన వాతము తనయొక్క మార్గమునుపొంది వెంటనే వస్త్రీని క్రిందికి ఆకర్షించును. పిమ్మట కర్ష పరిమితిగల పోకకాయల కల్కమును కాంజికము మొదలగు అష్టద్రవ్యములలో

కలిపి ఇచ్చినయెడల అది ఉష్ణగుణమును తీక్షణగుణమును, సగగుణమును కలదగుటవలన వస్తిని అనులోమమునొందించును. పక్వాశయమునుపొందినపుడు స్వేదకర్మనుచేయించి దశమాలములు యవలు రేగుపండ్లు ఉలవలు గోమూత్రము వీనితో తయారుచేయబడిన నిరూహవస్తిని ఇయ్యవలయును. వక్షఃస్థలమునుపొందినపుడు మహాపంచమాలములతో తయారుకాబడినవస్తిని ఇయ్యవలయును. శిరస్సునుపొందినపుడు నన్యకర్మనుఘామపానమును చేయింపవలయును. మరియు అవాలకల్కమును శిరస్సునకు పూయవలయును.

ప్రవాహి కావ్యాపత్తయైక్క లక్షణములు - చికిత్స.

మూ॥ స్నిగ్ధస్విన్నే మహాదోషే వస్త్రైర్మృద్వల్పభేషజః ।
 ఉష్ణైశ్శ్యాల్పం హరేద్దోషం జనయేచ్ఛ ప్రవాహికామ్ ॥ శ్శయథుం
 వస్త్రపాయోశ్చ జఙ్ఘీరుసదనం తథా । నిరుద్ధమారుతో జన్తురభీష్టం
 సంప్రవాహతే॥ స్వేదాభ్యజ్ఞాన్నియాహంశ్చ శోధనీయానులోమికాన్ ।
 విదధ్యాల్లజ్ఘ్రిత్యా తు వృత్తిః కుర్యాద్విరిక్తవత్ ॥ 42 ॥

అ॥ స్నేహస్వేదములను పొందినట్టియు అధికమైనదోషములు కలిగినట్టియు మనుజునకు మృదువైనట్టియు స్వల్పమైనట్టియు నస్తిని ఇచ్చినచో ఆవస్తి దోషములను ఉత్క్లేశమునొందించి కొద్దికొద్దిగ బెడలించుచు ప్రవాహికను కలిగించుచు. మరియు క్షిప్రదేశమునందును గుడప్రదేశమునందును వాపును కలిగించుచు. పిక్కలను తొడలను కృశింపజేయును. అరికట్టబడినవారిముకల యా మనుజుడు దోషమును కొద్ది కొద్దిగ తఱచుచుబెడలించును. అప్పుడు స్వేదములను, అభ్యంగములను, శోధింపజేయునట్టియు అనులోమమునుకలిగించునట్టియు నిరూహవస్తులను చేయింపవలయును. లంఘనమును చేయించి, విరేచనకర్మ చేయింపబడినవానికి చెప్పబడిన పేయాదిక్రమము నాచరింపవలయును.

శిరశ్శూలవ్యాపత్తుయొక్క లక్షణములు - చికిత్స.

మూ॥ దుర్బలే తీవ్రదోషే చ క్రూరకోష్ఠే తనుర్ముదుః ।
 శీతోఽల్పశ్చాప్యతో దోషైర్వస్తిస్తద్విహతోఽనిలః ॥ గాత్రాణ్యను
 సరన్ మూర్ధే ఊర్ధ్వమూర్ధ్వం విధావతి । గ్రీవాం మన్యే చ గృహ్లాతి
 శిరః కణ్ఠం భినత్తి చ॥ బాధిర్యం కర్ణనాదం చ పీససం నేత్ర విభ్ర
 మమ్ । కుర్యాదభ్యుజ్జనం తైలలవణేన యథావిధి ॥ యజ్ఞోత్పదమ
 నైర్నైర్నైర్ధృమైరాస్యవిరేచనైః । తీక్ష్ణానులోమికేనాథ స్విన్నంభుక్తే
 ఒనువాసయేత్ । విరేచనైర్నిరూహైశ్చ వస్త్రభిశ్చానులోమికైః ॥ 47 ॥

అ॥ దుర్బలుడుగను తీవ్రమైన దోషములు కలవాడుగను క్రూరకోష్ఠము కలవాడుగను నున్న మనుజునకు పలుచగను మృదువుగను శీతలముగను స్వల్పముగను నున్న వస్త్రీని ఇచ్చినయెడల ఆవస్తీ దోషములచే ఆవరింపబడును. దానిచే వాతము ప్రకోపింపచేయబడినదై ఆయామార్గములద్వారా సమస్తావయవములయందును సంచరించుచు ఊర్ధ్వముగ వ్యాపించి మెడను మెడకొంకులను బిగపట్టును. మరియు శిశువును కంఠమును భేదించును. చెముడు చెవులయందు ధ్వని పీనసము కండ్లు తిరుగుట పీనిని కలిగించును. అప్పుడు సైంధవలవణముతో కూడిన తైలముతో తగువిధమున అభ్యంగమును చేయింపవలయును. ప్రధమననస్యములను చేయింపవలయును. నోటియందలి దోషమును బయలుపెడలించు ధూమపానములను చేయింపవలయును. ఆహారమునిచ్చి స్వేదకర్మను చేయించి తీక్షణమైనట్టియు అనులోమమును కలిగించునట్టియు అనువాసనవస్త్రీని చేయింపవలయును. విరేచనోషధములను అనులోమమును కలిగించు నిరూహవస్తులను ఇయ్యవలయును.

అంగశూలవ్యాపత్తుయొక్క లక్షణములు - చికిత్స.

మూ॥ సుస్విన్న స్నిగ్ధదేహస్య యస్య వస్త్రీర్విధీయతే । అతి తీక్ష్ణో గురుశ్చైవ సోఽతిమాత్రం ప్రవర్తయేత్ ॥ సుతేషు తస్య దోషేషు సదూఢస్యాతి మాత్రశః । స్తబ్ధోదాన్యత్తకోష్ఠస్య వాయుః సంప్రళిహస్యతే ॥ విలోమన సముద్భూతో రుజత్యక్తోని దేహినః । గాత్రవేష్టననిస్తోదభేదస్ఫురణజృమ్భణైః ॥ తం తైలలనణాధ్యక్తం సేచయేదుష్ణపారిణా । ఏరణ్ణపత్రనిష్కాఢైః ప్రస్తరైశ్చోషపాదయేత్ ॥ యవాన్కులత్థాన్కోలాని షణ్చమూలే తథోభయే । జలాఢకద్వయే పక్త్వా పాదశేషేణ తేన చ ॥ కుర్యాత్సబిల్వతైలోష్ణ లనణేన నిరూహణమ్ । నిరూహేణ సమాశ్విస్తా ద్రోణ్యాంతమవగాహయేత్ ॥ తతో భుక్తవత స్తస్య కారయేదనువాసనమ్ । యష్టిమధుకతైలేన బిల్వతైలేన వా భిషక్ ॥ 54 ॥

అ॥ స్నేహస్వేదములు బాగుగ చేయింపబడినవానికి మిక్కిలి తీక్షణమైనట్టియు గురుగుణము కలిగినట్టియు వస్త్రీని ఉపయోగించినచో దోషములు అధికముగ పెడలును. నిరూహవస్త్రీవలన అధికముగ స్రవించిన దోషములు కలిగినట్టియు స్తబ్ధముగను ఉదావర్తముతో కూడినదిగను నున్న కోష్ఠము కలిగినట్టియు మనుజునకు వాతము ప్రకోపించి విలోమగతి నొందినదై అవయవములయందు నులిమివేయబడినట్లుండగుట సూదులతో పొడవబడినట్లుండగుట బ్రద్దులుకొట్టబడుచున్నట్లుండగుట తొలవబడుచున్నట్లుండగుట పగులకొట్టబడుచున్నట్లుండగుట అనెడి బాధలను కలిగించును. అట్టివానికి సైంధవలవణముతో కూడిన తైలమును పూసి వేడినీటితోడను ఆముదపాక్షల కషాయముతోడను కడుగువలయును. ప్రస్తర స్వేదమును చేయింపవలయును. యవలు శాలకల

లేగుపండ్లు మహాపంచమాలములు హ్రస్వపంచమాలములు వీనిని రెండాధకముల నీటి
యందు నాల్గవంతు మిగులునట్లు కాచి యాకషాయమునందు బిల్వతైలమును సైంధవ
లవణమును కఠిపి సుఖోష్ణముగనున్న దానితో నిరూహవస్త్రాని చేయింపవలయును.
నిరూహవస్త్రాచే ఉపచరింపబడినవానికి నీటితోట్టెయందు అవగాహ స్నానమును
చేయింపవలయును. పిమ్మట ఆహారమునిచ్చి అతిమధుర తైలముతోగాని బిల్వతైలము
తోగాని అనువాసనవస్త్రాని చేయింపవలయును.

పరికర్తవ్యాపత్తుయొక్క లక్షణములు - చికిత్స.

మూ॥ మృదుకోష్ఠాల్పదోషస్య రూక్షతీక్ష్ణోఽతిమాత్రవాన్ ।
వస్త్రీదోషాన్నిరన్యాశు జనయేత్పరి కర్త కామ్ ॥ త్రికవజ్జణ వస్త్రీనాం
తోదం నాభేరథో రుజమ్ । విబద్ధాల్పాల్ప ముత్థానం గుదనిర్లభ్యం
భవేత్ ॥ స్వాదుశీతోష్ణైస్తత్ర పయ ఇత్వాదిభిః శృతమ్ । యప్త్యా
హృతిలకల్త్యాభ్యాం వస్త్రీః స్యాత్తీరభోజినః॥ ససర్జరసయప్త్యాహ జిజ్ఞాసి
కర్దమాజ్ఞానమ్ । వినీయ దుగ్ధే వస్త్రీః స్యాత్తిక్తాన్లు మృదుభోజినః ॥58॥

అ॥ మృదుకోష్ఠమును అల్పదోషమును కలవానికి రూక్షముగను తీక్ష్ణముగను
అధికపరిమితిగను నున్న వస్త్రాని ఇచ్చినచో ఆవస్తీదోషములను వెంటనే వెడలించి
పరికర్తక యనెడి బాధను కలిగించును. అట్టిసమయమున త్రికప్రదేశము గజ్జలు వస్త్రీ
ప్రదేశము నాభియొక్క క్రిందిభాగము వీనియందు బాధజనించును. మలముబంధముతో
కొద్దికొద్దిగ వెడలును. గుదప్రదేశమునందు గీయుచున్నట్లు బాధ కలుగును. అప్పుడు
పాలను ఆహారముగనిచ్చి మధురద్రవ్యములతోడను శీతలద్రవ్యములతోడను ఇత్వాది
గణముతోడను కాచబడిన పాలయందు అతిమధురముయొక్కయు సువ్వలయొక్కయు
కల్కమును చేర్చి దానితో వస్త్రాని చేయింపవలయును. తీక్ష్ణద్రవ్యములతోడను అమ్లు
ద్రవ్యములతోడను కూడిన మృదువైన ఆహారమునిచ్చి ససర్జరసము అతిమధురము గిలిగి
రింత కృష్ణాగరు రసాంజనము వీనితోకూడిన పాలచే వస్త్రాని ప్రయోగింపవలయును.

పరిస్థావవ్యాపత్తుయొక్క లక్షణములు - చికిత్స.

మూ॥ పిత్తరక్తేఽన్లుఉష్ణో వా తీక్ష్ణో వా లవణోఽధవా । వస్త్రీ
ర్గుదం విలిఖతి తీక్ష్ణోఽతివిదహత్యపి ॥ స విదగ్ధః స్రవత్యస్రం పిత్తం
చానేకవర్ణనత్ । బహుధా హృతివేగేన మోహం గచ్ఛతిచాసకృత్ ॥
ఆర్ద్రశాల్మలివృన్తైస్తు త్సుణ్ణైరాజం పయః శృతమ్ । సర్పిషా యోజితం
శీతం వస్త్రీమస్మై ప్రదాపయేత్ ॥ వటాదిపల్లవేష్వేష కల్పో యవతి
లేషు చ । సువర్చలోపోదికయోః కర్బుదారే చ శస్యతే ॥ గుదే

సేకాః ప్రదేశాశ్చ శీతాః స్యుర్మధురాశ్చ యే | రక్తపితృతాతీ సారఘ్ని
క్రియా చాత్ర ప్రశస్యతే ||66||

అ॥ పిత్తమును రక్తమును దుష్టినొందినపుడు అష్టప్రధానమైనట్టికాని ఉష్ణమైనట్టికాని తీక్షణమైనట్టికాని లవణప్రధానమైనట్టిగాని వస్తిని ఇచ్చినయెడల ఆవస్తిగుడ ప్రదేశమునందు విదారణమును కలిగించును. తీక్షణమైనవస్తిమిక్కిలి దాహమునొందించును. విదగ్ధములైన రక్తమును పిత్తమును అనేకవర్ణములతో కూడి మిక్కిలివేగముతో చాలసార్లు బయలువెడలును. అట్టి మనుజుడు తరుచు మోహమునొందును. అప్పుడు, బూరుగ పువ్వులయొక్క పచ్చితొడిమలను నలియకొట్టి మేకపాలతోకాచి యందు నేతనికలిపి చల్లగనున్న దానితో వస్తిని చేయింపవలయును. ఇట్టి కల్పనను మఱి మొదలగువానియొక్క చిగుళ్ళు, యవలు, నువ్వులు, చెంచలికూర, బచ్చలికూర, దేవకాంచనము వీనితో దేనితోనైనను తమూరుచేసి దానితో వస్తినిప్రయోగించుట శ్రేష్ఠముగ నుండును. గుడప్రదేశమునందు శీతలములైనట్టియు మధురద్రవ్యములతో కూడినట్టియు ద్రవ్యములతో సేకములను లేపములను చేయింపవలయును. రక్తపిత్తమును అతిసారమును నశింపచేయు చికిత్సను చేయింపవలయును.

అధ్యాయ సంగ్రహము.

మూ॥ ఇత్యేతా వ్యాపదః ప్రోక్తా వస్తేః సాకృశ్చ భేషజాః |
బుద్ధ్యా కార్షేన్యై తాన్ వస్తీన్నియజ్జ్వాన్నాపరాధ్యతి॥ తీక్షణత్వం
మూత్రపీల్వగ్నిలవణక్షౌరసర్వపైః | ప్రాప్తకాలం విధాతవ్యం క్షీరా
ద్యైర్నార్దనం తథా॥ ఆపాదశల మూర్ధ్వస్థాన్దోషాన్ పక్వాశయేస్థితః |
వీర్యేణ వస్తీరాదతే ఖిన్తోఽర్కో భూరసానివ || యద్వత్కుసుమ్భసం
మిశ్రాత్తోయాద్రాగం హరేత్పటః | తద్వద్ద్రవీకృతాత్కాయాన్నిరూ
హో నిర్హరేన్మలాన్ ||67||

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తస్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే సిద్ధిస్థానే వస్తీ
వ్యాపదీకీ సిద్ధిర్నామ సప్తమోఽధ్యాయః ||

అ॥ ఈఅధ్యాయమునందు సరిగప్రయోగింపబడని వస్తివలనకలుగు వ్యాపత్తులును, వానియొక్క లక్షణములును, చికిత్సలును చెప్పబడినవి. వీనిని పూర్తిగ తెలిసికొని వస్తులను ప్రయోగించినచో పొరపాటును పొందడు. గోమూత్రము కొండగోగు చిత్రమూలము సైంధవలవణము యవక్షౌరము ఆవాలు వీనితో వస్తికి తీక్షణత్వము కలుగును. పాలు మొదలగువానితో వస్తికి మృదుత్వము కలుగును. పక్వాశయమునందున్న వస్తి పాదము మొదలుకొని శిరస్సువరకునున్న దోషములను 'ఆకాశమునందున్న సూర్యుడు

భూమియందలి రసములనువలె' తనయొక్క శక్తిచేతకర్షించును. కుంకుమపువ్వుతో కూడిన జలమునుండి రంగును వస్త్రము హరించువిధమున, ద్రవీభూతముగనున్న శరీరమునుండి దోషములను వస్త్ర హరించును.

ఇవిభంబున, శ్రీపాదోపనామకకృష్ణమూర్తి శాస్త్రిప్రణీతంబైన చరకదీపిక యనెడి చరకసంహితా వ్యాఖ్యానమునందు వస్త్రవ్యాపదికీసిద్ధి యనెడు సప్తమాధ్యాయము సమాప్తము.

—:0:—

అష్టమాధ్యాయము.

మూ॥ అథాతః ప్రాసృతయోగికాం సిద్ధిం వ్యాఖ్యాన్యాయః ॥ ॥

అ॥ పిమ్మట ప్రాసృతయోగిక సిద్ధిని చెప్పబోవుచున్నాము.

మూ॥ ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్మేయః ॥ 2॥

అ॥ అని భగవంతుడగు ఆత్మేయుడు చెప్పెను.

మూ॥ అథేమాన్సు కుమారాణాం నిరూహన్ స్నేహనాన్ముదూన్ । కర్మణా విప్లుతానాం చవత్సౌమి ప్రసృతైః పృథక్ ॥ 3॥

అ॥ సుకుమారులకును కర్మలచే బడలికనొందినవారలకును మృదువులైన నిరూహ వస్తులను అనువాసనవస్తులను ప్రసృతపరిమాణములతో ప్రత్యేకముగ చెప్పుచున్నాము.

మూ॥ క్షీరాద్వాప్రసృతౌ కార్యామధుతై లఘుతాత్మైః । ఖజేన మథితో వస్త్రీర్వాతఘ్నో బలవర్ణకృత్ ॥ ఏకైకః ప్రసృతస్తైల ప్రసన్నాక్షోద్ర సర్పిషామ్ । బిల్వాదిమూలక్వాథాద్వా కౌలత్థాద్వై స వాతనుత్ ॥ పిచ్చమూలరసాత్పిచ్చ ద్వైతైలాత్ ఔద్రసర్పిషోః । ఏకైకః ప్రసృతో వస్త్రీః స్నేహనీయోఽనిలాపహః ॥ 4॥

అ॥ పాలను రెండుప్రసృతములుగను తేనె తైలము ఘృతము వీనిని ఒక్కొక్క ప్రసృతముగను గ్రహించి గరిటెతో కలియబ్రిప్పి దీనితో వస్త్రీని చేయించినయెడల వాతమును పోగొట్టును. బలమును వర్ణమును కలిగించును. తైలము గురామద్యము యొక్క తేట తేనె నెయ్యి వీనిని ప్రత్యేకముగ ఒక్కొక్క ప్రసృతముగను దశమూల కషాయమును రెండుప్రసృతములుగను ఉలవల కషాయమును రెండుప్రసృతములుగను గ్రహించి దీనితో వస్త్రీని చేయించినయెడల వాతము నశించును. పంచమూల కషాయ

మాను అయిదు ప్రసృతములుగను తైలమును రెండు ప్రసృతములుగను తేనెను ఒక ప్రసృతముగను ఘృతమును ఒక ప్రసృతముగను గ్రహించి దీనితో వస్త్రాని చేయించిన యెడల వైర్ణ్యమును కలిగించును. వాతమును పోగొట్టును.

మూ॥ సైన్ధవార్ధాక్ష ఏకైకః ఔద్రతైలపయోఘృతాత్ ।
ప్రసృతౌ హపుషాఖ్యాచ్చ నిరూహః శుక్రకృత్పరః॥ పటోలనిమ్బభూని
మ్బరాన్నాసప్తచ్చదామ్భసః । చత్వారః ప్రసృతా ఏకోఘృతాత్సర్వ ప
కల్కితః॥ నిరూహః పశ్చాత్తిక్తోఽయం మోహాభివ్యస్తకృష్ణనుత్ । విడజ్జ
త్రిఫలాశిగుఫలముస్తాఖుపర్ణికాత్ ॥ కషాయాత్ప్రసృతాః పశ్చాత్తైలా
దేకో విమధ్యతాన్ । విడజ్జపిప్పలీకలౌ నిరూహః క్రిమినాశనః ॥
పయస్యేక్షు స్థిరారాన్నావిదారీ ఔద్రసర్పిషామ్ ॥ ఏకైకః ప్రసృతో
వస్త్రః కృష్ణాకలౌ వృషత్వకత్ ॥ చత్వారస్తైలగోమూత్రదధిమణ్డామ్ల
కాఞ్జికాత్ । ప్రసృతాః సర్వపైః పిష్టైర్విత్ సజ్జానాహభేదనః॥ శ్వదం
ప్రాశ్మభిదేరణ్డ రసాత్తైలాత్సురాసవాత్ । ప్రసృతాః పశ్చాద్ యష్టా
హ్యౌ కౌస్తీమాగధికా సితా ॥ కలౌ వస్త్రస్తు నానాహే మూత్ర
కృచ్ఛే పరో మతః ॥ ౩॥

అ॥ సైన్ధవలవణమును అర్ధకర్ష పరిమితిగను తేనె తైలము పాలు నెయ్యి వీనిని ప్రత్యేకము ఒక్కొక్క ప్రసృతముగను బోడతరకషాయమును రెండు ప్రసృతములు గను గ్రహించి దీనితో నిరూహవస్త్రాని చేయించినయెడల శుక్రమును వృద్ధి నొందించును. చేదుపొట్ల జేప నేలవేము సన్నరాన్నము ఏడాకులఆరటి వీనియొక్క కషాయమును నాలుగు ప్రసృతములుగను ఘృతమును ఒక ప్రసృతముగను గ్రహించి అందు ఆవాల కల్కమును కలిపి దీనితో నిరూహవస్త్రాని చేయించినయెడల ప్రమేహములు అభిష్యందము కుష్ఠములు వీనిని నశింపచేయును. ఇది పంచతిక్తనిరూహవస్త్రాయని చెప్పబడును. వాయువిడంగములు త్రిఫలములు మునగ మ్రంగకాయలు తుంగగడ్డలు దంతి వీనియొక్క కషాయమును అయిదు ప్రసృతములుగను తైలమును ఒక ప్రసృతముగను కలిపి బాగుగ మధించి అందు వాయువిడంగములు పిప్పళ్ళు వీనియొక్క కల్కమును చేర్చి దీనితో నిరూహవస్త్రాని చేయించినయెడల క్రిములు నశించును. క్షీరకాకోలి చెఱకు ముయ్యాకుపొన్న సన్నరాన్నము నేలగుమ్మడి వీనియొక్క కషాయములను ఒక్కొక్క ప్రసృతముగను తేనెను ఒక ప్రసృతముగను ఘృతమును ఒక ప్రసృతముగను గ్రహించి అందు పిప్పళ్ళయొక్క కల్కమును చేర్చి దీనితో నిరూహవస్త్రాని చేయించినయెడల శుక్రవృద్ధిని చేయును. తైలము గోమూత్రము పెరుగుమీది తేటఅమ్లకాంజికము వీనిని నాలుగు ప్రసృతములుగ గ్రహించి అందు ఆవాలయొక్క కల్కమును చేర్చి దీనితో నిరూహవస్త్రాని చేయించినయెడల మలబంధమును అనాహమును నశిం

చును. పల్లెరుక పాయము కొండపిండిక పాయము అముదపువేళ్ళ కపాయము తైలము
గురతో తయారుచేయబడిన ఆసవము ఈఅయిదింటిని ఒక్కొక్క ప్రస్ఫుతముగ
గ్రహించి అందు అతిమధురము రేణుకలు పిప్పళ్ళు పంచదార నీనియొక్క కల్క
మును చేర్చి దీనితో నిరూహవస్తిని చేయించినయెడల ఆనాహమును మాత్రకృచ్ఛ
మును నశించును.

మూ॥ ఏ తే సలవణాః కోష్ఠా నిరూహాః ప్రస్ఫుతా నన ॥ 14॥

అ॥ పైనచెప్పబడిన తొమ్మిదివిధములగు నిరూహవస్తులయందును సైంధవలన
తమునుచేర్చి వానిని గోరువెచ్చగనున్నప్పుడు ప్రయోగింపవలయును.

మూ॥ మృదువస్తా జడేభూతే తీక్ష్ణోఽన్యో వస్తిరిష్యతే । తీక్ష్ణై
ర్విక్షిప్తే స్వాదు ప్రత్యాస్థాపనమిష్యతే ॥ 15॥

అ॥ మృదువైనవస్తిని ఉపయోగించినప్పుడు అవస్తి జడత్వమునుపొందినచో
అప్పుడు తీక్ష్ణమైన ఇతరవస్తిని ప్రయోగింపవలయును. తీక్ష్ణమైనవస్తిచే అతియోగము
కలిగినయెడల అప్పుడు మధురరసముకల ద్రవ్యములతో సిద్ధముచేయబడిన ఆస్థాపన
వస్తిని చేయింపవలయును.

మూ॥ వాతోపస్పృష్టస్యోష్ణైః స్యుర్గుదదాహోదయో యది ।

ద్రాక్షామ్బునా త్రివృత్కల్కం దద్వాద్దోషానులోమనమ్ ॥ తద్ధి పిత్త
శక్యద్వాతాన్ హృత్వా దాహాదికాఞ్జయేత్ । శుద్ధశ్చాపి విబేచ్ఛితాం
యవాగూం శర్కరాయుతామ్ ॥ అధవాఽతివిరిక్తః స్యాత్తీణవిట్కః స
భక్షయేత్ । మాషయూషేణకుల్మాషాన్పి బేద్ధధ్యధవా సురామ్ ॥ 18॥

అ॥ వాతముతో కూడినవానికి ఉష్ణములైనవస్తులను ప్రయోగించుటవలన గుర
ప్రదేశమునందు తాపము, మోహము మొదలగునవి కలిగినయెడల ద్రాక్షరసముతో
త్రివృత్కల్కమును ఇచ్చినచో దోషములకు అనులోమనమునుకలిగించి పిత్తమును మల
మును వాతమును హరింపచేసి తాపము మొదలగువానిని శమింపచేయును. శుద్ధుడైనపిదప
శీతలమైనట్టియు పంచదారతో కూడినట్టియు యవాగువును పానముచేయవలయును.
విరేచనములధికముగనగుటవలన మలముక్షీణించినచో అలచందలను మినపకట్టుతో
నీయవలయును. లేక పెరుగును గాని గురయనెడిమద్యమును గాని ఈయవలయును.

మూ॥ సామం చేదతిసార్వేత శూలాగోచకవాన్నరః । స
తదా హాపుషాకుష్ఠనతదారువచాః పిబేత్ ॥ శక్యద్వాతమస్పృక్ష్పిత్తం
కఢం వా యోఽతిసార్యతే । పక్వస్తత్ర స్వవర్ణియైర్వస్తిః శ్రేష్ఠం
భిషగ్జితమ్ ॥ షణ్ణామేషాం ద్విసంసర్గాత్రింశద్భేదా భవన్తితే । కేవలైః

సహా చేత్రింశద్విద్యాతోస్పద్రవానపి || శూలప్రవాహికాఢ్మాన పరి
కర్త్యరుచిజ్వరాన్ | సత్కష్టాదాహ మూర్ఛాంతాశ్చైషా విద్యాదుప
ద్రవాన్ || 2 ||

అ|| ఆమముతోకూడిన అతీసారమును కలిగియుండి శూల అరోచకము వీనిలో
కూడిన మనుజునకు బోడతరము చెంగల్యకొప్పు గ్రంథితగరము దేవదారు వన వీని
యొక్క కషాయమును పానము చేయుంపవలయును. పురీషము వాతము రక్తము
పిత్తము కఫము వీనిలూ దేనినైనను గుదమార్గమున వెడలించుచున్నచో అప్పుడు ఆయా
దోషనాశకములుగ చెప్పబడిన ద్రవ్యములతో సిద్ధముచేయబడిన వస్తిని ప్రయోగిం
చుట శ్రేష్ఠమైన చికిత్సగ నుండును. ఆమము మలము వాతము మొదలగు ఈ ఆరును
ప్రత్యేక భేదములచేతను రెండేసి కలియుటవలనను ఉపద్రవములతోడను ముప్పుదివిష
ములుగ నుండును. శూల ప్రవాహిక ఆఢ్మానము పరికర్తికము అరుచి జ్వరము దప్పిక
తాపము మూర్ఛ ఈ తొమ్మిదియు ఉపద్రవములుగ నుండును.

మూ|| తత్రామే వమనం కార్యం వ్యోషాన్లు లవణైర్యుతమ్ |
సోచనం శస్యతే వస్తిరామే హి ప్రతిషిధ్యతే || వాతఘ్నగ్రాహి వర్షి
యైర్వస్తిః శస్తతి శస్యతే | స్వాద్వన్లులనణైః శస్తః స్నేహవస్తిః
సమీరణే || రక్తే రక్తేన పిత్తే తు కషాయస్వాదుతిక్తకైః | సార్య
మాణే కఫే వస్తి కషాయ కటుతిక్తకైః || శక్తతా వాయునా
చామే తేన వర్చస్యథానిలే | సంస్పృష్టేఽన్తరపానం స్యాద్యోషాన్లు
లవణైర్యుతమ్ || పిత్తేనామేఽసృజా వాపి తయోరామేన వా పునః |
సంస్పృష్టయోర్భవేత్పానం సవ్యోషకటుతిక్తకమ్ || తథాఽఽమే కఫ
సంస్పృష్టే కషాయ వ్యోషతిక్తకమ్ | ఆమే తనుకఫే వ్యోషకషాయ
లవణైర్యుతమ్ || వాతేన విషి పిత్తే వా విట్పితాన్రిస్తథాఽనిలే ||
మధురాన్లు కషాయః స్యాత్సంస్పృష్టే వస్తిరుత్తమః || శక్తచ్ఛోణిత
యోః పిత్తశక్తతో రక్తపిత్తయోః | వస్తిః స్యోన్యసంస్పృశే కషాయ
స్వాదుతిక్తకః || కఫేన విషి పిత్తే వా కఫే విట్పిత్తశోణితైః | వ్యోష
తిక్తకషాయః స్యాత్సం స్పృష్టే వస్తిరుత్తమః || స్వాద్వస్తిగ్యోష
శిక్తాన్లుః సంస్పృష్టే వాయునా కఫే | మధురవ్యోషతిక్తస్తు రక్తే కఫవి
మిశ్రితే || మారుతే కఫసంస్పృష్టే వ్యోషాన్లులనణో భవేత్ | వస్తి
ర్వాతేన రక్తే తు కార్యః స్వాద్వన్లుతిక్తకః || త్రిచతుష్పాచ పవ్యో
గానేవమేవ వికల్పయేత్ | యుక్తిశ్చైషాఽతిసాగోక్తా సర్వగోగే

వ్యపి స్మృతా || యుగపత్యద్రవ్యం వ్యజ్ఞాం సంస్కరే పాచనం భవేత్ |
నిరామాణాం చ పఞ్చానాం వస్త్రీః సాద్రసికో మతః || 35 ||

అ|| గుడమార్గమున ఆముము తరుచు వెడలుచున్నచో త్రికటుకములు అష్టద్రవ్యములు లవణములు వీనితోకూడిన పానము నీయవలయును. పాచనమున నీయవలయును. అప్పుడు వస్త్రీని ఈయకూడదు. పురీషము వెడలుచున్నప్పుడు వాతనాశకములును గ్రాహికశక్తికలవిగ చెప్పబడినవియైనను ద్రవ్యములతోతయారుచేయబడిన వస్త్రీని ఈయవలయును. వాతము వెడలుచున్నప్పుడు మధురాస్థు లవణరసములుకల ద్రవ్యములతో తయారుచేయబడిన అనువాసనవస్త్రీని చేయింపవలయును. రక్తము వెడలుచున్నప్పుడు రక్తముతో వస్త్రీని చేయింపవలయును. పిత్తము వెడలుచున్నప్పుడు కషాయ స్వాదుతిక్తరసములుకల ద్రవ్యములతో సిద్ధముచేయబడిన వస్త్రీని చేయింపవలయును. కఫము వెడలుచున్నప్పుడు కషాయ కటుతిక్తరసములుకల ద్రవ్యములతో సిద్ధముచేయబడిన వస్త్రీని చేయింపవలయును. ఆముము పురీషముతోగాని వాతముతోగాని కలిసి వెడలుచున్నప్పుడును పురీషముగాని వాతముగాని ఆముముతో కలిసి వెడలుచున్నప్పుడును త్రికటుకములు అష్టద్రవ్యములు లవణములు వీనితోకూడిన పానము నీయవలయును. ఆముము పిత్తముతోగాని రక్తముతోగాని కలిసి వెడలుచున్నప్పుడును పిత్తముగాని రక్తముగాని ఆముముతో కలిసి వెడలుచున్నప్పుడును త్రికటుకములు కటురసద్రవ్యములు తిక్తరసద్రవ్యములు వీనితోకూడిన పానము నీయవలయును. ఆముము కఫముతోకూడి వెడలుచున్నప్పుడు కషాయరసముకల ద్రవ్యములు త్రికటుకములు తిక్తరసముకల ద్రవ్యములు వీనితోకూడిన పానము నీయవలయును. ఆముము స్వల్పమైన కఫముతోకూడి వెడలుచున్నప్పుడు త్రికటుకములు కషాయరసముకల ద్రవ్యములు లవణములు వీనితోకూడిన పానము నీయవలయును. పురీషముగాని పిత్తముగాని వాతముతోకూడి వెడలుచున్నప్పుడును వాతము పురీషముతోగాని రక్తముతోగాని కలిసి వెడలుచున్నప్పుడును మధురాస్థు కషాయరసములుకల ద్రవ్యములతో తయారుచేయబడిన వస్త్రీనీయవలయును. పురీషము రక్తము ఇవిగాని పిత్తము పురీషము ఇవిగాని రక్తము పిత్తము ఇవిగాని పరస్పరముకలిసిబయలు వెడలుచున్నప్పుడు కషాయ మధురతిక్తరసములుకల ద్రవ్యములతో తయారుచేయబడిన వస్త్రీ నీయవలయును. పురీషముగాని పిత్తముగాని కఫముతోకూడి వెడలుచున్నప్పుడును కఫము పురీషముతోగాని పిత్తముతోగాని రక్తముతోగాని కలిసి వెడలుచున్నప్పుడును త్రికటుకములు తిక్తరసములుకల ద్రవ్యములు కషాయరసముకల ద్రవ్యములు వీనితో తయారుచేయబడిన వస్త్రీని ఈయవలయును. కఫము వాతముతో కలిసి వెడలుచున్నప్పుడు త్రికటుకములు తిక్తరసముకల ద్రవ్యములు అమలరసముకల ద్రవ్యములు వీనితోతయారుచేయబడిన వస్త్రీని ఈయవలయును. రక్తము కఫముతోకూడి వెడలుచున్నప్పుడు మధురరసముకల ద్రవ్యములు త్రికటుకములు తిక్తరసముకల ద్రవ్యములు వీనితో తయారుచేయబడిన వస్త్రీని ఈయవలయును. వాతము కఫముతోకూడి వెడలుచున్నప్పుడు త్రికటుకములు అష్టద్రవ్యములు లవణములు వీనితో తయారుచేయబడిన వస్త్రీని ఈయవల

యును. రక్తము వాతముతోకూడి వెడలున్నప్పుడు మధుర అమృతి క్తరసములుకల ద్రవ్యములతోతయారుచేయబడిన వ స్తిని ఈయవలయును. ఆమముపురీషము మొదలగు ఆరును రెండేసిగకలిసిపప్పుడుకలుగు వికల్పనలు చెప్పబడినవి. ఇటులనే మూడేసికాని నాలుగేసికాని అయిదేసికాని ఆరింటినిగాని కలుపుకొని వికల్పనలను కల్పించుకొన వలయును. అతిసారమునందు చెప్పబడిన ఈయుక్తి ననుసరించియే సర్వరోగముల యందును వికల్పనలను కల్పించుకొనవచ్చును. ఆమము మొదలగు ఆరును కలిసివెడలు చున్నప్పుడు ఆరురసముల నుపయోగింపవలయును. ఆమముగాక మిగిలిన అయిదును కలిసి వెడలుచున్నప్పుడు షుధురము మొదలగు ఆరురసములును కల ద్రవ్యములతో తయారుచేయబడిన వ స్తిని ఈయవలయును.

మూ॥ ఉదుమ్బురశలాటూని జమ్బ్యా మోదుమ్బరత్వచః ।
శబ్ధం సర్జరసం ప్లాక్షీం కర్దమం చ పాంశికమ్ ॥ పిష్టా తైః సర్పిషః
ప్రస్థం క్షీర్ద్యగుణితం పచేత్ । అతీసారేషు సర్వేషు పేయమేతద్యథా
బలమ్ ॥ కచ్ఛూరాధాతీబిల్వసమజ్జార క్తశాలిభిః । మసూరాశ్వత్థ శుజ్ఞ
శ్చ యవాగూః స్వాజ్జలే శ్చతైః ॥ బాలోదుమ్బరకట్యజ్జసమజ్జాస్థాయ
పల్లవైః । మసూరాధాతీపుష్పబలాభిశ్చ తథా భవేత్ ॥ స్థిరాదీనాం
బలాదీనామిత్వాదీనామధాపి వా । క్వాధేషు సమసూరాణాం యవా
గ్వః స్యుః పృథక్ పృథక్ ॥ కచ్ఛూరామూలశాల్యాదిలింబులై ర్వాపి
సాధితాః । దధితక్రూరనాలాన్లుతౌరేష్విక్షురసేఽపి వా ॥ శీతాః
సశర్కరాక్షౌద్రాః సర్వాతీసారనాశనాః । ససర్పిర్మచాజాజీమధురా
లవణాః శివాః ॥ 42 ॥

అ॥ మేడిపిండెలు నేరేడుపట్ట మౌమిడిపట్ట మేడిపట్ట శంఖములు సర్జరసము జువ్వి కృష్ణాగరు వీసని ఒక్కొక్కపలముచొప్పున గ్రహించి వీనియొక్కకల్కమును, ఒకప్రస్థముఘృతమును, రెండుప్రస్థములపాలనుకలిపిత గూరుచేసి ఆఘృతమున బూను సారముగ నేపించినచో పైనచెప్పబడిన సమస్తాతిసారములు నశించును. దూలగొండి ఆరెపువ్వు మౌరేడు మంజిష్ఠ రక్తశాలి చిరునెనగలు రావిచిగుళ్ళు వీనిని జలమునందు కాచి ఆకషాయముతో తయారుచేయబడిన యవాగువును ఈయవలయును. హ్రస్వ పిండెలు పెద్దమ్రాను మంజిష్ఠ జువ్విచిగుళ్ళు చిరునెనగలు ఆరెపువ్వుముత్తవపులగము వీనియొక్క కషాయముతో తయారుచేయబడిన యవాగువును ఈయవలయును. హ్రస్వ పంచమూలక షాయముతోగాని బలాచతుష్టయముయొక్కకషాయముతోగాని ఇత్తోది గణముయొక్క కషాయముతోగాని ప్రత్యేకముగ తయారుచేయబడిన యవాగువుల నీయవలయును. దూలగొండివేళ్ళు శాలి మొదలగువానియొక్క బిర్యము వీనితోగాని పేరుగు మజ్జిగ ఆరనాశము అమృతాంజికము యవక్షౌరము వీసతోగాని చెఱువరస ముతోగాని తయారుచేయబడిన యవాగువులయందు పంచదార తేనె నెయ్యి మిరి

యోలు జీలకర్ర మధురద్రవ్యములు సైంధవలవణము వీనిని కలిపి చల్లగనున్న వానిని పానము చేయింపవలయును. ఈయవాగువులు సమస్తాతిసారములను నశింపచేయును.

మూ॥ స్నిగ్ధామ్లలవణమధురం పానం వస్త్రీశ్చ మారుతేకోష్ణః | శీతం తిక్తకషాయం మధురం పిత్తే చ రక్తే చ || తిక్తోష్ణకషాయకటు శ్లేష్మణి సంగ్రాహి వాతనుచ్ఛక్రతి | పాచనమామే పానం పిచ్ఛా సృగ్వస్తయోరక్తే || అతిసారం ప్రత్యుక్తం మిశ్రం ద్వద్వాదిజేష్వసి చ | తత్రోద్రేకవిశేషాద్దోషేషూపక్రమః కార్యః || 45 ||

అ॥ వాతము వెడలుచున్నప్పుడు అమ్లలవణమధురరసములుకల ద్రవ్యములతో తయారుచేయబడినట్టియు స్నిగ్ధముగను గోరువెచ్చగనున్నట్టియు ద్రవముతో పానమును వస్త్రీని చేయింపవలయును. పిత్తముగాని రక్తముగాని వెడలుచున్నప్పుడు తిక్తకషాయ మధురరసములుకల ద్రవ్యములతో తయారుచేయబడినట్టియు శీతలముగనున్నట్టియుద్రవముతో పానమును వస్త్రీని చేయింపవలయును. శ్లేష్మము వెడలుచున్నపుడు తిక్తకషాయకటురసములు ఉష్ణవీర్యమును కల బోషధములను ఈయవలయును. పురీషము వెడలుచున్నప్పుడు గ్రాహీశక్తి కలిగినట్టియు వాతమును నశింపచేయునట్టియు బోషధములను ఈయవలయును. ఆమము వెడలుచున్నపుడు పాచనాషధములను పానముచేయింపవలయును. రక్తము వెడలుచున్నప్పుడు పిచ్ఛావస్త్రీనిరక్తముతో కూడిన వస్త్రీని చేయింపవలయును. రందేసికాని మూడేసికాని నాలుగేసికాని అయిదేసికాని అరునుగాని కలసి వెడలుచున్నప్పుడు దోషములయొక్క అధిక్యమును తెలిసికొని ఈచికిత్సను మిశ్రముచేసి చేయింపవలయును.

అధ్యాయ సంగ్రహము.

మూ॥ ప్రాసృతికా సవ్యాపత్క్రియా నిరూహస్తథాఽతి సారహితాః | రసకల్పఘృతయవాగ్వశోచ్ఛక్తాగురుణా ప్రసృతసిద్ధౌ || 46 ||

ఇత్యగ్నివేశకృతే తత్రే చరకప్రతి సంస్కృతే సిద్ధిసానే ప్రాసృత యోగికా సిద్ధిర్నామాఽష్టమోఽధ్యాయః ||

అ॥ ఈప్రాసృతయోగికసిద్ధ్యధ్యాయమునందు—సరిగప్రయోగింపబడనినిరూహ వస్తులవలనకలుగు వ్యాపత్తులను, వానియొక్క చికిత్సలను, ప్రసృతపరిమాణములతోకూడినయోగములును చెప్పబడినవి. మరియు ఆమాద్యతిసారములయందు హితి కరములైన రసకల్పనములును ఘృతములును యవావుగులును చెప్పబడినవి.

ఇవిధంబున, శ్రీపాదోపనామకకృష్ణమూర్తిశాస్త్రిప్రణీతంబైన చరకదీపిక యనెడి చరకసంహితావ్యాఖ్యానమునందు ప్రాసృతయోగికాసిద్ధి యనెడు అష్టమాధ్యాయము సమాప్తము.

న వ మా ధ్యా య ము.

మూ॥ అథాతస్త్రిమర్మీయాం సిద్ధిం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥1॥

అ॥ పిమ్మట త్రిమర్మీయసిద్ధిని చెప్పబోవుచున్నాను.

మూ॥ ఇతి హ స్మాహ భగవాన్మాతేయః ॥2॥

అ॥ అని భగవంతుడగు ఆత్మేయుడు చెప్పెను.

మర్మవివరణము.

మూ॥ సప్తోత్తరం మర్మశతమస్మిన్ శరీరే సు-స్థశాఖాశిత మగ్ని వేశ ! తేషామన్యతమపీడాయాం, సమధికా పీడా భవతి, చేత నానిబద్ధవై శేష్యాత్ ॥ తత్ర శాఖాశితేభ్యో మర్మభ్యః సు-స్థాశి తాని గరీయాంసి, శాఖానాం తదాశితత్వాత్; సు-స్థాశితేభ్యోఽపి హృద్వస్తీశిరాంసి, తన్మూలత్వాచ్ఛరీరస్య ॥4॥

అ॥ శరీరమునందు మధ్యశరీరమును హస్తపాదములను ఆశ్రయించి నూటయేడు మర్మలు ఉండును. వీనియందు చేతనాధాతువు అధికముగ నుండును గావున వీనిలో దేనికి అభిఘాతముకలిగినను అధికమైనబాధ జనించును. హస్తపాదములు మధ్యశరీరమును ఆశ్రయించుకొనియుండునుగాని హస్తపాదములయందలి మర్మలకంటె మధ్యశరీరము నందలిమర్మలు ప్రధానములుగ నుండును. హృదయమును వస్త్రీయ శిరస్సును శరీర మున కాధారమైనవగుటవలన ఇవి మధ్యశరీరమునందలిమర్మలకంటెగూడ ప్రధానము లుగ నుండును.

మూ॥ తత్ర హృది దశ చ ధమన్యః ప్రాణోదానమనోబుద్ధి చేతనామహాభూతాని చ నాభ్యామరా ఇవ ప్రతిష్ఠితాని, శిరసి ఇద్వి యాణి ఇద్వియప్రాణవహాని చ స్రోతాంసి సూర్యమివ గభస్తయః సంశ్రితాని, వస్త్రీస్తు స్థూలగుదముష్క సేవనీశుక్రమూత్రవాహినీ నాం నాలీనాం మధ్యే మూత్రాధానోఽమ్బువహానాం సర్వస్రోతసా ముదధిరివాపగానాం ప్రతిష్ఠితో భవతి, బహుభిశ్చ తన్మూలైర్మర్మ సంజ్ఞకైః స్రోతోభిర్గగనమివ దినకరకరైర్వాప్తమిదం శరీరమ్ ॥5॥

అ॥ హృదయమునందు పదివిధములగుధమనులును ప్రాణవాతమును ఉదాన వాతమును మనస్సును బుద్ధియు చేతనాధాతువును పంచమహాభూతములును “చక్రము యొక్క పంచమునందు ఆకులవలె” ఆశ్రయించియుండును. శిరస్సునందు ఇంద్రియ ములును ఇంద్రియశక్తినివహించు స్రోతస్సులును “సూర్యునియందు కిరణములువలె”

అశ్రయించియుండును. వస్త్రీ-స్థూలగుదము వృషణములు నేవని శుక్రవాహకనాడులు
మూత్రవాహనాడులు వీనియొక్క మధ్యయందున్నవై మూత్రమునకు ఆధారముగ
నుండి ఉదకవాహకములైన సమస్తస్రోతస్సులకును 'నదులకు సముద్రమువలె' కేంద్ర
స్థానముగ నుండును. హృదయాదులను అశ్రయించి యున్నట్టియు అనేకవిధములైన
ట్టియు మర్మస్థానముతో కూడినట్టియు స్రోతస్సులు శరీరమునందు 'చూర్యకిరణము
లాకాశమునందువలె' వ్యాపించియుండును.

మూ॥ తేషాం త్రయాణామన్యత మస్యాపి భేదాదాశ్వేవ శరీర
భేదః స్యాత్, ఆశ్రయనాశాదాశ్రితస్య నాశః, తదుపఘాతాత్త్రుఘోర
వ్యాధిప్రాదుర్భావః, తస్మాదేతాని విశేషేణ రక్ష్యాణి బాహ్యభిఘా
తాత్ వాతాదిదోషేభ్యశ్చేతి ॥6॥

అ॥ ఆశ్రయమునకు నాశముకలిగినయెడల దానినాశ్రయించుకొనియున్న దానికి
కూడ నాశము కలుగును. కావున హృదయము మొదలగు ఈమూడింటిలో దేనికి
విఘాతము కలిగినను శరీరమునకు వెంటనే విఘాతము కలుగును. హృదయాదులకు
వికృతి కలిగినయెడల ఘోరమైన వ్యాధులు జనించును. అందువలన, హృదయాదులకు
బాహ్యభిఘాతములవలనను వాతాదిదోషములవలనను వికృతి కలుగకుండునట్లు విశేష
మగు రక్షణను చేయవలయును.

మూ॥ తత్ర హృదయేఽభిహతే కాసశ్వాసబలక్షయ కణ్ఠశోష
క్లోమాపకర్షణ జిహ్వనిర్గమ ముఖతాలుశోషాపస్మారోన్మాద ప్రలాప
చిత్తనాశాదయః స్ఫుః, శిరస్యభిహతే మన్యాస్తమ్భార్దిత చక్షుర్విభ్ర
మ మోహవేష్టన చేష్టనాశ కాసశ్వాస హనుగ్రహమూక గద్గదత్వా
క్షీనిమిలనగణ్ఠస్యద్దన జృమ్భణ లాలాస్రావస్వరహానివదన జిహ్వాత్వా
దీని, వస్త్రా తు వాతమూత్ర వర్షోన్మిగ్రహవజ్జణ మేహనవస్త్రీ శూల
కుణ్డలోదావర్తగుల్మబద్ధానిలాష్ఠీలోప స్తమ్భనాభికుక్షి గుదశ్రోణి
గ్రహాదయః ॥

అ॥ హృదయము వికృతినొందినయెడల దగ్గు, ఆయాసము, బలిక్షయము, శి
రముఎండుట, క్లోమప్రదేశమునందు లాగబడుచున్నట్లుబాధ, నాలుకబయలువెడలుట,
నోరుఎండుట, తాలుప్రదేశములు ఎండుట, అపస్మారము, ఉన్మాదము, ప్రలాపము,
మనశ్చాంచల్యము మొదలగునవి కలుగును. శిరస్సు వికృతి నొందినయెడల మన్యా
స్తంభము, అర్దితవాతము, నేత్రములు తిరుగుట, మోహము, శిరస్సునందు మెలివేయ
బడినట్లు బాధ, చేష్టలు నశించుట, దగ్గు, ఆయాసము, హనుగ్రహము, మూక, గద్గద
స్వరముతో మాట్లాడుట, నేత్రములు మూసికొనిపోవుట, గండస్థలములుజారుట, ఆవ
లింతలు, నోట చొల్లుకారుట, స్వరముతిగ్గుట, ముఖము వంకరపోవుట మొదలగునవి
కలుగును. వస్త్రీ వికృతినొందినచో అపానవాతముబంధించుట, మూత్రము బంధించుట,

గజ్జలయందు శూల, మేఘమునందు శూల, వస్త్రమునందు శూల, వస్త్రమునందు కుండల
కారముగ త్రిప్పబడుచున్నట్లు బాధ, ఉదావర్తము, గుల్మము, బ్రధ్నమనెడి వ్యాధి,
వాతాస్తీల, స్తంభింపబడుట, నాభియందును కుక్షిప్రవేశమునందును గుదప్రవేశము
నందును పిరుదులయందును బిగి పట్టినట్లుండుట మొదలగుకవి కలుగును.

మూ॥ వాతాద్యుపసృష్టానాం త్వేషాం లిజ్గాని చికిత్సితే సక్రి
యాది విధీన్యక్తాని కిం త్వేతాని విశేషతోఽనిలాద్రక్ష్యాణి, అనిలో
హి పిత్తకఫసముదీరణే హేతుః ప్రాణమూలం చ, స వస్త్రకర్మసాధ్య
తమః । తస్మాన్న వస్త్రకర్మసమం కించిత్ కర్మ మర్మపరిపాలనమస్తి ॥
తత్ర షడాస్థాపన స్కంధాన్ విమానే ద్వా చానువాసన స్కంధావిహ
చ విహితాన్ వస్త్రీన్ బుద్ధ్యా విచార్య మహామర్మ పరిపాలనార్థం
ప్రయోజయేద్వా వాతవ్యాధి చికిత్సాం చ ॥ ॥

అ॥ హృదయాదిమర్మలు వాతాదులచే వికృతినొందింపబడినప్పుడు కలుగు లక్ష
ణములును, అప్పుడు చేయవలసిన చికిత్స మొదలగు విధులును చికిత్సాస్థానమునందు
చెప్పబడినవి. వాతము పిత్తకఫములను ఉద్రేకము నొందించునదిగను ప్రాణములకు
హేతువుగను నుండును గావున అట్టివాతము హృదయాదులను వికృతినొందింపకుండు
నట్లు విశేషించి రక్షింపవలయును. అట్టి వాతము వస్త్రకర్మచే మిక్కిలి సాధ్యముగ
నుండును. అందువలన హృదయాదిమర్మములను రక్షించుటకు వస్త్రకర్మకంటె శ్రేష్ఠ
మైన మరెయొక విధానములేదు. ఆరువిధములగు నిరూహస్కంధములు విమానస్థానము
నందును రెండువిధములగు అనువాసనస్కంధములు ఈ సిద్ధిస్థానమునందును చెప్పబడి
నవి. వానిని బుద్ధిచే బాగుగ ఆలోచించి అనుకూలమైన వస్తులను వాతవ్యాధులకు
చెప్పబడిన చికిత్సలను మహామర్మములైన హృదయాదులయొక్క రక్షణకొఱకు
చేయింపవలయును.

మూ॥ భూయశ్చ హృద్యుపసృష్టే వాతేన హిజ్గుచూర్ణ లవణా
నామన్యతమచూర్ణ సంయుక్తాం పెయాం మాతులుజ్గస్య రసేన వాఽ
న్యేన వాఽఽప్లేన హృద్యేన వా పాయయేత్ । స్థిరాఽపి శ్చమాలీ
రసః సశర్కరః పానార్థం, బిల్వాదిపశ్చమూలరససిద్ధా చ యవాగూః,
హృద్రోగ విహితం చ కర్మ ॥ మూర్ధ్ని తు వాతోపసృష్టే అభ్యజ్గ
స్వేదనోపనాహన స్నేహపాననస్తః కర్మావపీడన ధూమాదీని ॥ వస్త్రా
తు కుమ్భాస్వేదో వర్తయశ్చ, శ్యామాదిభిర్గో మూత్రసిద్ధోనిరూహః,
బిల్వాదిభిశ్చ సురాదిసిద్ధః, శరకాశేతువర్భ గోక్షురక మూల శృతక్షీ
రైశ్చత్రపుష్పైర్వారుఖరాశ్వాబీజయవర్ష భక కల్కితో నిరూహః,
తౌరయవతిల్వకభృష్టకల్కితో వా నిరూహః, పీతదారుక సిద్ధతైలాను

వాసనం, తైల్యకం చ సర్విర్విరేకార్థం, శతావరీగోక్షురక బృహత్కణ్డ
కారికాగుడూచీ పుంర్నవోశీర మధుక ద్విసారివాలోద్ర శ్రేయసీకుశ
కాశ మూలకపాయ క్షీర చతుర్గుణం బలావృష్ణ భకఖరాశ్వోపకఞ్చి
కావత్సక్త పుష్కైర్వారుబీదశీతివారక మధుక వచాశతపుష్పాశ్శ భేద
వర్షాభూ మదనఫలకల్కసిద్ధం తైలము త్తరవ స్తిః నిరూహాః శుద్ధస్నిగ్ధ
స్విన్నస్య వ స్తిశూల మూత్రవికారహర ఇతి || 2 ||

అ॥ హృదయము వాతముచే వికృతినొందింపబడినప్పుడు ఇంగువచూర్ణముతో
గాని లవణచూర్ణముతోగాని కూడిన పేయము మాదీపలరసముతోగాని పుల్లని ఇట్టి
ఇతరరసముతోగాని మనస్సునకు అనుకూలమైన మరియొకదానితోగాని త్రాగవల
యును. హ్రస్వపంచమూలరసమునందు పంచదారను కలిపి త్రాగునిమిత్త మీయవల
యును. మహాపంచమూలములయొక్క రసముతో తయారుచేయబడిన యవాగువును
ఈయవలయును. మరియు హృదోగమునందు చెప్పబడిన చికిత్సను చేయింపవల
యును. శిరస్సు వాతముచే వికృతినొందింపబడినపుడు ఆభ్యంగము, స్వేదము, ఉప
నాహ స్వేదము, స్నేహపానము, నస్యము, అవపీడనస్యము, ధూమపానము మొదలగు
వానిని చేయింపవలయును. వ స్తి వాతముచే వికృతినొందింపబడినపుడు కుంభీస్వేద
మును చేయింపవలయును. ఫలవర్తులను ప్రయోగింపవలయును నల్లతేగడ మొదలగు
వానితోడను గోమూత్రముతోడను తయారైనట్టికాని మహాపంచమూలములతోడను
కురామద్యము మొదలగు వానితోడను తయారైనట్టికాని నిరూహవ స్తిని చేయింపవల
యును. లేక కాకిరెల్లు రెల్లు చెఱకు దర్భలు పల్లెరు వీనియొక్క వేళ్ళతో కాచబడిన
పాతయందు దోసవిత్తులు నక్కదోసవిత్తులు అజామోదము యవలు ఋషభకము వీని
యొక్క కల్కమునుగాని యవతూరము యవలు లొద్దుగ వేయింపబడిన వీనియొక్క
కల్కమునుగానిచేర్చి దానితో నిరూహవ స్తిని చేయింపవలయును. సరళదేవదారుతో
తయారుచేయబడిన తైలముచే అనువాసనవ స్తిని చేయింపవలయును. తైల్యకఘృత
మును విరేచనమునిమిత్తము ఈయవలయును. పిల్లి పీచర పల్లెరు పెదవాకుడు చినవా
కుడు తిప్పతీగ గలిజేరు వట్టివేళ్లు అతిమధురము తెల్లనుగంధిపాల నల్లనుగంధిపాల
లొద్దుగ సన్నరాన్నము కుశదర్భ వేళ్ళు రెల్లువేళ్ళు వీనియొక్క కషాయమును పాలను
నాలుగురెట్లుగ చేర్చి ముత్తవపులగము అడ్డసరము ఋషభకము అజామోదము నల్ల
జీలకర్ర కొడిసెపాల దోసగింజలు నక్కదోసగింజలు చెంచలి అతిమధురము వస
నదాప కొండపిండి గలిజేరు మ్రంగకాయలు వీనియొక్క కల్కముతో తైలమును
తయారుచేసి దీనితో ఉత్తరవ స్తిని చేయింపవలయును. శుద్ధుడై స్నేహస్వేదములను
పొందినవానికి నిరూహవ స్తిని చేయించినచో వ స్తిశూలయు మూత్రవ్యాధులును
నశించును.

మూ॥ హృది మూర్ధ్ని చ వస్తా చ నృణాం ప్రాణాః ప్రతిషి
తాః । తస్మాత్తైషాం సదా యత్నాత్కుశ్వీత పరిపాలనమ్ ॥ ఆఘాత

వర్జనం నిత్యం స్వస్థవృత్తానువర్తనమ్ । ఉత్పన్నార్తి విఘాతశ్చ మర్మ
ణాం పరిపాలనమ్ ॥ అత ఊర్ధ్వం వికారా యే త్రిమర్మీయే చికిత్సితే ।
న ప్రోక్తా మర్మజాస్తేషాం కాంశ్చిద్వత్క్యామి సౌషధాన్ ॥15॥

అ॥ ప్రాణములు హృదయమునందును శిరస్సునందును వ స్తియందును ఉండును.
కావున హృదయాదులను ఎల్లప్పుడు ప్రయత్నముతో రక్షింపవలయును. ఈ మర్మలను
వికృతిని కలిగించువానిని విసర్జింపవలయును. స్వస్థవృత్తము నాచరింపవలయును.
వికృతికలిగినప్పుడు తగు చికిత్సలను చేయింపవలయును. ఇవి మృత్యుపరిపాలనములుగ
నుండును. చికిత్సాస్థానములో త్రిమర్మీయాధ్యాయమునందు ఈహృదయాదులకు చెప్ప
బడని కొన్నివ్యాధులను చికిత్సలతోకూడ ఇచ్చట చెప్పుచున్నాము.

అపతంత్రకా పతానకములయొక్క లక్షణములు - చికిత్స.

మూ॥ క్రుద్ధః ప్లేః కోపనైర్వాయుః స్థానాదూర్ధ్వం ప్రపద్య
తే । పీడయన్ హృదయం గత్వా శిరః శఙ్ఖ చ పీడయన్ ॥ ధనుర్వన్న
మయేద్ధాతాణ్యాక్షి పేన్మోహయేత్తథా । కృచ్ఛేణ చాప్యుచ్ఛ్వాసితి
స్తభాత్కోఽథ నిమిలకః ॥ కపోత ఇవ కూజేచ్ఛ నిఃసంజ్ఞః సోఃపత
స్త్రకః । దృష్టిం సంస్తభ్య సంజ్ఞాం చ హత్వాఽన్తేన కూజతి॥ హృది
ముక్తే నరః న్వాస్థ్యం యాతి మోహం వృతే పునః । వాయునా
దారుణం ప్రాహురేకే తదపతానకమ్ ॥ శ్వసనం కఫవాతాభ్యాం
రుద్ధం తస్య విమోచయేత్ । తీక్ష్ణః ప్రథమనైః, సంజ్ఞాం తాసు
ముక్తాసు విస్తతే॥ మరిచం శిగ్రుబీజాని విడజ్జం చ ఫణిజ్జకమ్ । ఏతాని
సూక్ష్మచూర్ణాని దద్యాచ్ఛిర్ విరేచనమ్॥ హిజ్గు తుమ్మిరు పథ్యా చ
పౌష్కరం లవణత్రియమ్ । యచ క్వాథామ్బునా పేయం హృత్పా
ర్యార్త్య పతస్త్రకే ॥ హిజ్గ్వమ్లవేతసం శుణ్ఠీం ససౌవర్చలదాడిమమ్ ।
పిబేద్వాతకఫఘ్నం చ కర్మ హృద్రోగనుద్ధితమ్ ॥ శోధనా వస్తయ
స్తీక్ష్ణా హితాస్తస్య చ కృతన్నశః । సౌవర్చలాభయావ్యోమైః సిద్ధం
తు స్యాద్భృతం హితమ్ ॥24॥

అ॥ వాతము తనయొక్క ప్రకోపకారణములచే ప్రకోపించి స్వస్థస్థానమునుండి
ఊర్ధ్వముగ వ్యాపించి హృదయమును శిరస్సును కణతలనుపోంది వానిని పీడించి అప
యవములను ధనుస్సునువలె వంచుచు చాచుచు మోహమును కలిగించును. అప్పుడు
రోగి శ్వాసను కష్టముచే విడుచును. స్తంభించినట్టికాని మూయుబడినట్టికాని నేత్రములు
కలపాడుగ నగును. స్మారకములేనవాడుగనుండి పావురమువలె కూయుచుండును. ఇది

అపతంత్రకమని చెప్పబడును. స్త్రాంతంభింపబడిననేత్రములుకలవాడై స్మారకములేని వాడుగనుండి కంతముతో కూయును వాతము హృదయమును విడిచిపెట్టగ నే రోగి స్వాస్థ్యమునొందును. మరల హృదయమును ఆవరింపగ నే మోహమునొందును. వాతముచే జరించి దారుణముగనున్న దీనిని అపతానకమని కొందరు చెప్పిరి. అట్టిరోగి యొక్క కఫవాతములచే అడ్డగింపబడియున్న శ్వాసను తీక్షణములైన ప్రథమనస్యములచే బెడలింప చేయవలయును. సంజ్ఞావాహకములైన నాడులు శుద్ధినిందగ నే స్మారకమునొందును. మిరియాలు మునగవిత్తులు వాయునిడంగములు మోమగమాడలు వీనిని మైత్రగ దూర్ణించి దీనితో నస్యకర్మల చేయింపవలయును హృదయబాధ పాశ్వర్యాబాధ. అపతంత్రకము వీనియందు ఇంగువ తుంబుల్లు కరక్కాయ మెట్టతామర లవణ త్రయము వీనితోగూడిన యవకషాయమును పానము చేయవలయును. ఇంగువ అమ్లవేతసము శుంతి సౌవర్చలలవణము దానియ్య వీనితోగూడిన పానము నీయవలయును. వాతకఫములను నశింపచేయునట్టియు హృత్స్రోగమునునశింపజేయునట్టియు చికిత్సలను చేయింపవలయును. తీక్షణములైన శోధనకర్మలను కస్తులను అధికముగ చేయింపవలయును. సౌవర్చలలవణము కరక్కాయలు త్రికటుకములు వీనితో తయారు చేయబడిన ఘృతమును ఈయవలయును.

తంద్రయొక్క హేతువులు - లక్షణములు చికిత్స.

మూ॥ మధురస్నిగ్ధగుర్మిన్న సేవనాచ్చిస్తనాదృయాత్ । శోకా
ద్వ్యాధ్యనుషణ్ణాచ్చ వాయునోవీరితః కఫః॥ యదాఽసౌ సమవస్కన్ద్య
హృదయం హృదయాశ్రయాన్ । సమావృణోతి జ్ఞానాదీంస్తదా
తన్ద్రోపశయతే ॥ హృదయే వ్యావలీభావో వాక్చేష్టేద్వియగార
వమ్ । మనోబుద్ధ్యప్రసాదశ్చ తన్ద్రాయా లక్షణం మతమ్ ॥ కఫఘ్నం
తత్ర కర్తవ్యం శోధనం శమనాని చ । వ్యాయామో రక్తమోక్షశ్చ
భోజ్యం చ కటుతిక్తకమ్ ॥28॥

అ॥ మధురరసమును స్నిగ్ధగుణమును గురుగుణమును కల ఆహారములను సేవించుట, చింతించుట, భయము, దుఃఖము, వ్యాధు అనుసరించియుండుట వీనివలన వాతము కఫమును ఉద్రేకమునొందించును. అట్టికఫము హృదయమునందు వ్యాపించి హృదయమునందలి జ్ఞానవశాస్రొతస్సులను అడ్డగించును. అప్పుడు తంద్ర కలుగును. అట్టిసమయమున హృదయమునందు వ్యావలత్యము, వాక్యములు చేష్టలు ఇంద్రియములు వీనియందు గురుత్వము, మనస్సును బుద్ధియు నిర్మలముగలేకుండుట ఈలక్షణములు కలుగును ఈ వ్యాధయందు కఫనాశకమగు చికిత్సను చేయింపవలయును. మరియు శోధన చికిత్సలు శమనచికిత్సలు వ్యాయామము రక్తమోక్షము వీనిని చేయింపవలయును. కటురసమును తిక్తరసమును కల పదార్థములను భుజింప చేయవలయును.

వ స్త్రిగోగ వివరణము.

మూ॥ మూత్రైక సాదం జరరం కృచ్ఛం సోత్సజ్జ సజ్జయోః ।
మూత్రాతీతోఽనిలాష్ఠీలా వాతవస్తుష్ణమాకుతో ॥ వాతకుణ్డలిక గన్ధి
విష్టాతో వ స్త్రికుణ్డలమ్ । త్రయోద్వై తే మూత్రస్య దోషాన్తాల్లిజ్జః
శృణు ॥ 30 ॥

అ॥ మూత్రైక సాదము, మూత్రజరరము, మూత్రకృచ్ఛము, మూత్రోత్సం
గము, మూత్రక్షయము, మూత్రాతీతము, వాతాష్ఠీల, వాతవస్త్రి, ఉష్ణవాతము, వాత
కుండలిక, మూత్రగ్రంథి, విడ్విషూతము, వ స్త్రికుండలము అను నీపదములును మూత్ర
దోషములుగ నుండును. నీనియొక్క లక్షణములను చెప్పుచున్నాము.

మూత్రైక సాదముయొక్క లక్షణములు - చికిత్స.

మూ॥ పిత్తం కఫో ద్వయం వాపి వస్తౌ స హస్యతే యదా ।
మారుతేన తదా మూత్రం రక్తపీతం ఘనం సృజేత్ ॥ సదాహం
శ్వేతసాన్ద్రం వా సర్వైర్వా లక్షణైర్మృతమ్ । మూత్రైక సాదం తం
విద్యాత్పిత్తశేష్మహైర్జయేత్ ॥ 31 ॥

అ॥ పిత్తమును కఫమును ప్రత్యేకముగ గాని కలిసికాని వ స్త్రియందు వాతముచే
దుష్టి నొందింపబడి వ్రరగను పచ్చగను చిక్కగను నున్నట్టికాని తాపయుక్తముగను
తెల్లగను చిక్కగను నున్నట్టికాని ఈ అన్నిలక్షణములతోడను కూడినట్టికాని మూ
త్రము వెడలినచో అది మూత్రైక సాద మనబడును. అప్పుడు పిత్తశేష్మమును
హరింపచేయు చికిత్సలను చేయింపవలయును.

మూత్రజరరముయొక్క లక్షణములు - చికిత్స.

మూ॥ విధారణాత్పతిహతం వాతోదావర్తితం యదా । పూర
యత్యుదరం మూత్రం తదా తదనిమిత్తరుక్ ॥ అపక్తిమూత్ర విట్సజ్జే
స్తన్మూత్ర జరరం వదేత్ । మూత్రవై రేచనీం తత్ర చికిత్సాం సంప్ర
యోజయేత్ ॥ హిజుద్విరుత్తరం చూర్ణం త్రిమర్మయే ప్రకీర్తితమ్ ।
హన్యాన్మూత్రాది సంఘాతం వ్యాధిం చ గుదమేధ్రయోః ॥ 32 ॥

అ॥ అడ్డగి పబడుటవలన ప్రతిహతమైనట్టియు వాతముచే ఉదావర్తమునొందింప
బడినట్టియు మూత్రము ఉదరమును నిండించును. అట్టిసమయమున కారణము లేకుండ
గ నే బాధ కలుగును. మరియు అజీర్ణము మూత్రబంధము మలబంధము ఈ లక్షణ
ములు కలుగును. ఇది మూత్రజరరముని చెప్పుబడును. మూత్రమును వెడలింప చేయు చికి

తృలను దీనియందు చేయింపవలయును. త్రిమర్మము చికిత్సాధ్యాయమునందు చెప్పబడిన హింగుద్విరుత్తర చూర్ణమును ఇచ్చినచో మూత్రాదులయొక్క సంఘాతము గుడవ్యాధులు మేఢవ్యాధులు వీనిని నశింపచేయును.

మూత్రకృచ్ఛాదులయొక్క లక్షణములు.

మూ॥ మూత్రితస్య వ్యవాయాత్తు రేతో వాతోద్భృతంచ్యుతమ్ । పూర్వం మూత్రస్య పశ్చాద్వా స్రవేత్తత్కృచ్ఛముచ్యతే ॥ ఖవైగుణ్యానిలాక్షేపైః కిఞ్చిన్నూత్రం చ తిష్ఠతి । మణిసన్ధౌ స్రవేత్పశ్చాత్తదిరుగ్వాఽథ వాఽతిరుక్ ॥ మూత్రోత్సజ్ఞః స పిచ్చిన్నస్తచ్ఛేదో గురు శేఫసః । వాతాకృతిర్భవే ద్వాతాన్నూత్రే శుష్యతి సంక్షయః॥ చిరం ధారయతో మూత్రం త్వరయా న ప్రవర్తతే । మేహమానస్య మద్దం వా మూత్రాతీతః స ఉచ్యతే ॥ ఆధ్మాపయన్వస్తి గుదం రుద్ధ్వా వాయుశ్చలోన్నతామ్ । కుర్యాత్తీవ్రార్తి మష్టిలాం మూత్రవిణ్మార్గోధినీమ్ ॥ మూత్రంధారయతో వస్తా వాయుఃకృద్ధే విధారణాత్ । మూత్రగోధార్తి కణ్డూభిర్వాతవస్తిః స ఉచ్యతే ॥ ఉష్ణణా సోష్ణకం మూత్రం శోషయన్ రక్తపీతకమ్ । ఉష్ణవాతః సృజేత్కృచ్ఛాద్వస్త్యుపస్థార్తిదాహవాన్ । గతిసజ్ఞాదుదావృత్తః స మూత్రస్థానమార్గమోః । మూత్రస్య విగుణో వాయుర్భగ్నవ్యావిధ్ కుణ్డలీ ॥ మూత్రం విహన్తి సంస్తమ్భభగ్న గౌరవవేష్టనైః । తీవ్రరుజ్జూత్రవిత్సజ్జైర్వాత కుణ్డలికేతి సా । రక్తం వాతకఫాద్దుష్టం వస్తిద్వారే సుదారుణమ్ । గగ్ధిం కుర్యాత్స కృచ్ఛేణ సృజేన్నూత్రింతదాన్మతమ్ ॥ అశ్మరీ సమశూలం తం మూత్రగగ్ధిం ప్రచక్షతే । రూక్షదుర్బలయోర్వారాతేనోదావృత్తం శకృద్వదా ॥ మూత్రస్రోతః ప్రపద్యేత విడ్ సంస్తృప్టం తదా నరః । విగ్ధం మూత్రయేత్కృచ్ఛాద్విద్విఘాతం వినిర్దిశేత్ ॥ 47 ॥

అ॥ మూత్రవేగముతోకూడినవాడు మైథునమునాచరించినచో శుక్రము వాతముచే ప్రేరేపింపబడి స్రవించి మూత్రమార్గమును పొంది మూత్రమునకు పూర్వమునందుగాని పరమునందుగాని బయలుపెడలుచున్నయెడల అది మూత్రకృచ్ఛమని చెప్పబడును. మూత్రస్రోతస్సులు చెడుటవలనను, వాతముచే చిమ్మబడుటవలనను కొంత మూత్రము మేఢముయొక్క మణిసంధయందు నిలిచియుండి మేఢమునకు గురుత్వమును కలిగించి పిమ్మట బాధలేకుండగ గాని అధికమగుబాధతోకూడికాని కొద్దికొద్దిగ

బయలువెడలుచున్నచో అది మూత్రోత్సంగమని చెప్పబడును. వాతమువలన మూత్రము క్షీణించినప్పుడు వస్త్రీ వాతలక్షణములతో కూడినదగును. అది మూత్రక్షయమని చెప్పబడును. మూత్రమును చిరకాలముధరించియున్నవానికి మూత్రము తొందరగ ప్రవర్తింపనేరదు ముక్కినచో కొద్దిగ ప్రవర్తించును. అది మూత్రాతీతమని చెప్పబడును. ప్రకోపించినవాతము వస్త్రీప్రదేశమును గుదప్రదేశమును అరికట్టి పూరించి చలించునట్టియు ఉన్నతమైనట్టియు తీవ్రమైన బాధకలిగినట్టియు మూత్రమార్గమును పురీషమార్గమును అడ్డగించునట్టియు అష్ఠీలను కలిగించును. అది వాతాష్ఠీలయని చెప్పబడును. మూత్రమును అడ్డగించినవానికి వాతము వస్త్రీప్రదేశమునందు ప్రకోపించి మూత్రమును బాధించును. అప్పుడు మూత్రము వెడలపండుటయు బాధయు దురదయు కలుగును. అది వాతవస్త్రీయని చెప్పబడును. వాతము పిత్తోష్మతోకూడి మూత్రమును ఎండింపచేసి వెచ్చగనున్నట్టియు ఎర్రగను పచ్చగనున్నట్టియు మూత్రమును, వస్త్రీ గుహ్యప్రదేశము వీనియందలి బాధతోడను తాపముతోడను కష్టముచే వెడలించును. అది శష్టవాతమని చెప్పబడును. మూత్రవేగమునరికట్టినచో వాతము ఉదావర్తమునొంది మూత్రస్థానమునందును మూత్రమార్గమునందును వైగుణ్యమునొంది ప్రతివాతమై వక్రశ్చ్యమునొంది గుండ్రముగనై మూత్రమును చెరచును. అప్పుడు స్తంభించుట బద్దలుకొట్టబడుచున్నట్లుండుట గురుత్వము మెలివేయబడుచున్నట్లుండుట అధికమైనబాధ మూత్రబంధము ఈలక్షణములు కలుగును. అది వాతకుండలికయని చెప్పబడును. వాతకఫమువలన చెడినరక్తము వస్త్రీద్వారమునందు దారుణమైన గ్రంథిని కలిగించును. అప్పుడు మూత్రము దానిచే అడ్డగింపబడుటవలన కష్టముచే బయలువెడలును. అశ్మరియందువలె బాధ కలుగును. అది మూత్రగ్రంథియని చెప్పబడును. కూతుడుగను దుర్బలుడుగను నున్నవానికి వాతము పురీషమును ఉదావర్తమునొందించి మూత్రసోతస్సుకంకు చేర్చినచో పురీషముతోకూడినట్టియు పురీషగంధము కలిగినట్టియు మూత్రము కష్టముచే వెడలును. అది విడ్డిఘాతమని చెప్పబడును.

వస్త్రీకుండలముయొక్క లక్షణములు.

మూ॥ ద్రుతాధ్వలజ్ఘనాయాసాదభిఘాతాత్పవీడనాత్ । స్వస్థానాద్వస్తీరుద్వృత్తః స్థూలస్తిష్ఠతి గర్భవత్ ॥ శూలస్పందనదాహాగ్తో బిన్దుం బిన్దుం సవత్యపి । పీడితస్తు స్రవేద్ధారాం స్తమ్భనోద్వేష్టనార్తిమాన్ ॥ వస్త్రీకుణ్డలమాహుస్తా ఘోరం శస్త్రవిషోపమమ్ । పవనప్రబలంప్రాయోదుర్నివారమబుద్ధిభిః ॥ తస్మిన్నిత్యాన్వితే దాహాః శూలం మూత్రవివర్ణతా । శ్లేష్మణా శారవం శోఘః స్నిగ్ధం మూత్రం ఘనం సితమ్ ॥ శ్లేష్మగుద్ధబిలో వస్త్రీః పిత్తోద్గిగ్తో న సిద్ధ్యతి । అవిభ్రాన్తబిలః సాధ్యో న తు యః కుణ్డలీకృతః ॥ న్యాయస్తా కుణ్డలిభూతే తృణోహోచ్ఛ్వాస ఏవ చ ॥52॥

అ॥ మార్గమున తొందరగ నడచుట, ఎగురుట, ఆయాస జనకములైన పనులను చేయుట, అభిఘాతము, పీడింపబడుట, వీనివలన వస్త్రీ స్వస్థానమునుండి వైకిజారి పెద్దదై గర్భమునలె నుండును. అప్పుడు శూల చలించుట తాపము వీనితో కూడిన మూత్రము బొట్టుబొట్టుగ స్రవించును. నొక్కినచో ధారగ వెడలును, అట్టి సమయమున దిగపట్టుట మెలివేయబడినట్లుండుట ఈలక్షణములు కలుగును. అది వస్త్రీకుండల మని చెప్పబడును. ఇది ఘోరమైనదిగను, శస్త్రముయొక్కయు విషముయొక్కయు బాధలను కలగించునదిగను, తరుచు వాతప్రధానమైనదిగను, తెలియనివారిచే చికిత్సంప నలవికానిదిగను నుండును. పిత్తమునకు సంబంధమున్నచో తాపము, శూల, మూత్రమునందు రంగుమోటు ఈలక్షణములు కలుగును. కఫమునకు సంబంధమున్నచో గురుత్వము, శోఠ, స్నిగ్ధముగను చిక్కగను తెల్లగను నున్న మూత్రము వెడలుట ఈలక్షణములు కలుగును. వస్త్రీ కఫముచే అరికట్టబడిన రంధ్రము కలదిగనున్నను పిత్తము ఉద్రేకము నొందియున్నను ఈవ్యాధి అసాధ్యముగ నుండును. వస్త్రీయొక్క మార్గము అరికట్టబడి యుండకపోయినను వస్త్రీ గుండ్రముగ చేయబడకపోయినను ఈవ్యాధి సాధ్యముగ నుండును. వస్త్రీ గుండ్రముగ చేయబడినపుడు దప్పిక మోహము ఉచ్ఛ్వాసము ఈలక్షణములు కలుగును.

మూత్రకృచ్ఛాదులయొక్కయు వస్త్రీకుండలము యొక్కయు చికిత్స.

మూ॥ దోషాధిక్యమవేక్ష్యతాన్ముత కృచ్ఛహరైర్జయేత్ ।
వస్త్రీముత్తరవస్త్రీ చ సర్వేషామేవ యోజయేత్ ॥53॥

అ॥ మూత్రకృచ్ఛము మూత్రోత్సంగము మొదలగువానియందును వస్త్రీకుండలమునందును దోషములయొక్క అధిక్యమును తెలిసికొని మూత్రకృచ్ఛ వాతకములగు చికిత్సలను చేయింపవలయును. మరియు అన్నిటియందును వస్త్రీని ఉత్తరవస్త్రీని చేయింపవలయును.

ఉత్తరవస్త్రీ విధానము.

మూ॥ పుష్పనేత్రం చ హైమం స్యాత్సూక్ష్మ మాత్తరవస్త్రీ కమ్ । జాతీపుష్పస్య వృక్షేన సమం గోపుచ్ఛసంస్థితమ్ ॥ రాప్యం వా గర్వ పచ్చిద్రం ద్వీకర్ణం ద్వాదశాంగులమ్ । తేనాజన స్తియుక్తేన స్నేహ స్యార్థసలం నయేత్ ॥ యథాపయోవిశేషేణ స్నేహమూత్రాం వికల్ప్య వా । స్నాతస్య భుక్తభక్తస్య రసేన పయసాఽపి వా ॥ సృష్ట విణ్ముత్ర వేగస్య పీతే జానుసమే మృదా । ఋజోః సుఖోపవిష్టస్య హృష్టే మూఢే ఘృతాన్వితే ॥ శలాకయాఽన్విష్య గతిం యద్యప్రతి హతా వ్రజేత్ । తతః శేఫః ప్రమాణేన పుష్పనేత్రం ప్రవేశయేత్ ॥ గుదవన్ముత్ర మార్గేణ ప్రణయేదనుసేవసిమ్ । హింస్యాధ్యతి గతం

వస్త్రీమూనే స్నేహో న గచ్ఛతి || సుఖం ప్రపీడ్య నిష్కమ్పం నిష్కర్షే
 స్నేత్రమేవ చ | ప్రత్యాగతే ద్వితీయం తు తృతీయం చ ప్రదాప
 యేత్ || అనాగచ్ఛన్ను పేక్ష్యస్తు రజనీవ్యుషితస్య చ | విప్పలీలవణా
 గారధూమాపామార్గసర్వపైః వార్తాకురసః ద్విదేశమ్భూకైః ససహాచ
 రైః | మూత్రామ్లపిష్టైః సగుడైర్వర్తిం కృత్వా ప్రవేశయేత్ || అగ్రే
 తు సర్వ పాకారాం పశ్చాద్వైమాషసంమితామ్ | నేత్రద్వీపం ఘృతా
 భ్యక్తాం సుకుమారామభజ్జురామ్ || నేత్రవన్ముతనాడ్యాం తు పాయూ
 వాఽజ్జుప్తసంమితామ్ | స్నేహే ప్రత్యాగతే తాభ్యాం సానువాసనికో
 విధిః || పరిహారస్య సవ్యాపత్సమ్యగ్దత్తస్య ఽక్షణమ్ || 5 ||

ఆ|| ఉత్తరవస్త్రీసంబంధమగు నేత్రమును బంగారముతోగాని వెండితోగాని
 నిర్మింపవలయును. ఈనేత్రము చిన్నదిగను జాజిపువ్వుయొక్క తొడిమతో సమాన
 మైనదిగను ఆవుతోకయొక్క ఆకారముకలదిగను ఆవగింజ పవేశించునంతటి రంధ్రము
 కలదిగను రెండుకర్ణికలుకలదిగను పండ్రెండుఅంగుళములుపొడవుకలదిగను నుండవల
 యును. ఈనేత్రమునకు మేకయొక్క వస్త్రీని కట్టవలయును. దీనితో అర్ధపరిమితి
 గల స్నేహమును ప్రయోగింపవలయును. లేక వయోవిశేషముననుసరించి తగుపరిమి
 తిగ ప్రయోగింపవలయును. స్నానముచేసినట్టియు మాంసరసముతోగాని పాలతో
 గాని ఆహారమును భుజించినట్టియు మలమూత్రములను వెడలించినట్టియు మృదువుగను
 మోకాళ్ళయొత్తుకలదిగను నున్న పీతమునందు వంకరలేకుండగను సుఖముగను కూర్చు
 న్నట్టియు మనుజునకు ఘృతముతో పూయబడినదియు ఎత్తబడినదియు నగు వేషము
 నందు తొలుత శలాకను ప్రవేశపెట్టి గమనమును మాచుకొని అడ్డులేకున్నచో పిమ్మట
 నేత్రమును మేధ్రపరిమితిగ ప్రవేశపెట్టవలయును. గుర్రప్రదేశమునందు వస్త్రీనేత్ర
 మును ప్రవేశపెట్టువిధముననే దీనిని మూత్రమార్గముద్వారా నేరిన ననుసరించి
 ప్రవేశపెట్టవలయును. స్నేహమును అధికముగ ప్రవేశపెట్టినచో మూత్రాశయమునందు
 బాధ కలుగును. స్వల్పముగ ప్రవేశపెట్టినచో సరిగప్రవేశింపనేరదు. స్నేహమును
 వణకులేకుండగ సుఖముగ ప్రవేశపెట్టి పిమ్మట నేత్రమును తీసివేయవలయును.
 ఆస్నేహము బయలు వెడలినపిదప మరల రెండవసారియు మూడవసారియు ప్రవేశపెట్ట
 వలయును. స్నేహము బయలు వెడలనియెడల ఊరుకొని రాత్రియందు అటులనేఉంచి
 మరునాడు పిప్పళ్ళు సైంధవలవణము కిరీఘాపము ఉత్తరేణు అవాలు వంగయొక్క
 రసము వావిలి రేల గోరింట వీనిని, బెల్లమును కలిపి గోమూత్రముతోడను కాంజికము
 మొదలగు అష్టద్రవములతోడను నూరి వర్తులనుచేసి ప్రవేశపెట్టవలయును. ఈవర్తులు
 చివర ఆవగింజపలేను మొదటిభాగమున మినపగింజపరిమితిగను మూత్రవస్త్రీయొక్క
 నేత్రముతో సమానమైన పొడవుకలదిగను నేతితో పూయబడినదిగను సుమయాసము
 గను నున్నగను నుండవలయును. ఈగర్హి మూత్రనాడియందు నేత్రమునువలె

ప్రవేశపెట్టవలయును. లేక బొటఃశ్రేణిపరిమితిగల వర్తిని చేసి గుదప్రదేశమునందు ప్రవేశపెట్టవలయును. నిలిచియున్న స్నేహము ఈవర్తులద్వారా బయలు వెడలినపిదప, అనువాసనానంతరమునందు చెప్పబడిన విధిని ఆచరింపవలయును. సమ్యక్సోగలక్షణములును, వ్యాపత్తులును, వ్యాపత్తులయొక్క చికిత్సలును అనువాసనవస్థినియందు చెప్పబడినవిధముననే దీనియందుగూడ తెలిసికొనవలయును.

స్త్రీలకు ఉత్తరవస్థి విధానము.

మూ॥ స్త్రీణాం చార్తవకాలే తు ప్రతికర్ష తదాచరేత్ |
గర్భాసనా సుఖం స్నేహం తదాఽఽదత్తే హ్యపావృతా || గర్భం
యోనిస్తదా శీఘ్రం జితే గృహ్లాతి మారుతే | వస్తిజేషు వికారేషు
యోనివిభ్రంశ జేషు చ || యోనిశూలేషు తీవ్రేషు యోనివ్యాపత్స్వి
స్పృగ్దరే | అప్రసవతి మూత్రే చ బిన్దుం బిన్దుం స్రవత్యపి || విదధ్యా
దుత్తరం వస్తిం యథాస్వాషధసంస్కృతమ్ || పుష్పనేప్ర ప్రమాణం
తు ప్రమదానాం దశాబ్జులమ్ || మూత్రస్రోతః పరీణాహం మూత్ర
స్రోతోఽనువాహించ | గర్భమాగ్ధే తు నారీణాం పిథేయం చతురబ్జు
లమ్ || ద్వ్యబ్జులం మూత్రమాగ్ధే తు బాలాయాస్త్యేక మబ్జులమ్ |
ఉత్తానామః శయానాయాః సమ్యక్ సజ్కోచ్య సక్థినీ || అథాస్యాః
ప్రణయేన్నేత్ర మనువంశగతం సుఖమ్ | ద్విస్త్రీశ్చతురితి స్నేహాన
హోరాత్రేణ యోజయేత్ || వస్త్రా, వస్త్రా ప్రణీతే చ వస్తిశాస్త్రనన్త
గో భవేత్ | త్రిరాత్రం కర్మ కుర్వీత స్నేహమూత్రాం వివర్ధయన్ ||
అనేనైవ విధానేన కర్మ కుర్యాత్పునస్త్ర్యహాత్ || 73 ||

అ॥ ఉత్తరవస్థిని స్త్రీలకు ఉత్తరవకాలమునందు చేయింపవలయును. అప్పుడు గర్భాశయము తెరచుకొనియుండి స్నేహమును సుఖముగ గ్రహించును అప్పుడు వాతము హరింపబడుటవలన అట్టిస్త్రీకి వెంటనే గర్భము కలుగును. మూత్రాశయమునందు జనించిన వ్యాధులు, యోనివిభ్రంశమువలనజనించిన వ్యాధులు, తీవ్రమైన యోనిశూల, యోనివ్యాపత్తులు, ఆస్పృగ్దరము, మూత్రమువెడలకుండుట, మూత్రముబొట్టుబొట్టుగ స్రవించుచుండుట ఈ వ్యాధులయందు ఆయావ్యాధులనునశింపచేయు ద్రవ్యములతో తయారుచేయబడిన ఉత్తరవస్థిని చేయింపవలయును. స్త్రీలకునయోగింపబడు ఉత్తర వస్థియొక్క శీత్రము పదియంగుళములపొడవుగను మూత్రస్రోతస్సుతో సమానమైన లావుకలిగిన మూత్రస్రోతస్సునందు సుఖముగ ప్రవేశించునదిగను నుండవలయును. ఈ నేత్రమును గర్భమార్గమునందైనచో నాలుగంగుళములుగను, మూత్రమార్గమునందైనచో రెండంగుళములుగను, బాలికకైనచో ఒక అంగుళముగను ప్రవేశపెట్టవల

యును. వెల్లకితలగ పగుండి తొడలను బాగుగ ముడుచుకొనియున్న స్త్రీకి శీత
మును వెన్నుపూస ననుసరించి ముఖముగ ప్రవేశపెట్టవలయును. స్నేహమును ఇట్లు
ఓః రాత్రింబగలునండు గెండుసారులుగాని మూడుసారులుగాని నాలుగుసారులుగాని
ప్రయోగింపవలయును. పూర్వమునం దియ్యబడిన వస్త్ర బయలుపెడలినపిదపనే తరు
వాత వస్త్రాని ఇచ్చుచుండవలయును. స్నేహముయొక్క పరిమితిని వృద్ధి నొందించు
కొనుచు ఇట్లు మూడు రోజులు చేయుంపవలయును. పిమ్మట మూడు రోజు లూరకొని
పిదప మరల ఇదేవిధమున చేయుంపవలయును.

మూ॥ అతః శిరోవికారాణాం కశ్చిద్భేదః ప్రవక్ష్యతే ||74||

అ॥ పిమ్మట శిరోవ్యాధులయొక్క కొన్ని భేదములను చెప్పుచున్నాము.

శంఖకముయొక్క - లక్షణములు - చికిత్స.

మూ॥ రక్తపిత్రానిలా దుష్టాః శబ్ధదేశే విమూర్చితాః । తీవ్ర
రుద్దాహారాగం హి శోఘం కుర్వంతి దారుణమ్ ॥ స శిరో విషపద్వేగీ
నిరుధ్యాశు గలం తథా । త్రిరాత్రాజ్జీవితం హన్తి శబ్ధకో నామ
నామతః ॥ జీవేత్త్యహం చేద్దైభషజ్యం ప్రత్యాఖ్యామసమాచరేత్ ।
శిరోవిరేక సేకాది సర్వం వీసర్వచచ్చయత్ ||75||

అ॥ వాతమును పిత్తమును కఫమును దుష్టి నొందినవై కణతలనుపోంది తీవ్రమైన
బాధ తాపము ఇవి కలిగినట్టియు దారుణమైనట్టియు శోఘను కలిగించును. ఆశోఘ
విషమువలె వేగముకలదై శిరస్సును కంఠమును వెంటనే అరికట్టి మూడురోజులలో
ప్రాణమును హరింపచేయును. అని శంఖకమని చెప్పుబడును. రోగి మూడురోజుల
వరకు బ్రతికియున్నయెడల అసాధ్యమని తలచియే చికిత్సంపవలయును. నన్యకర్మను
కషాయాదులచే తడుపుట మొనలగువానిని, విసర్వనాశకముగు సూక్ష్మ క్రియలను
చేయుంపవలయును.

అర్ధావభేదకముయొక్క - లక్షణములు - చికిత్స.

మూ॥ రూక్షత్యధ్యశనాత్పుగ్వ వాతావశ్యాయ మైథునైః ।
వేగసన్ధారణాయాస వ్యాఘ్రాః కపిత్థోఽనిలః కేవలః సకఘోవాపి
గృహీత్వాఽర్ధం శిరో బలీ । మన్యాభ్రూశబ్ధ కర్ణాక్షి లలాటాద్ధే చ
వేదనామ్ ॥ శస్త్రాగణినిభాం కుర్యాత్తీవ్రా, సోఽర్ధావభేదకః । నయ
నం పాఽథ వా శ్రోత్రమతివృద్ధో వినాశయేత్ ॥ చతుః స్నేహో
త్తమా మాత్రా శిరఃకాయ విరేచనమ్ । నాడిస్వేదో ఘృతం జీర్ణం
స్తికర్మాను వాసనమ్ ॥ ఉపనాహః శిరోవస్త్రధానం చాత్ర
శిశ్యతే । ప్రతిశ్యాయే శిరోగోగే యచ్ఛోద్దిష్టం చికిత్సితమ్ ||82||

అ॥ దూక్షపవార్థములను సేవించుట, అధికముగ భుజించుట, అధ్యశనము, ఎదురుగాలి, మంచు, మైథునము, వేగసంధారణము, శ్రమనుకలిగించు పనులను చేయుట, వ్యాయామము వీనివలన వాతము ప్రకోపించి కేవలముగాని కఫముతో గూడికాని బలముగలదై శిరస్సుయొక్క అర్ధభాగమును పొంది ఆ మర్ధభాగమునందున్న మన్యా ప్రదేశము కనుబొమ్మ కణత చెవి నేత్రము నదురు వీనియందు కత్తితో ఛేదింపబడుచున్నట్లును అరణ్యో మధింపబడుచున్నట్లును నుండునట్టి తీవ్రమైన బాధను కలిగించును. అది అర్ధానభేదముని చెప్పబడును. ఈవ్యాధి అధికమైనచో కన్నునుగాని చెవినిగాని చెడగొట్టును. ఈవ్యాధిని నాలుగు - స్నేహములను శత్రుమాత్రగనిచ్చుట నస్యకర్మ విరేచనకర్మ నాడీస్వేదము పురాణఘృతము వస్త్రీకర్మ అనువాసనవస్త్రీ ఉపనాహస్వేదము శిరోవస్త్రీ దాహకర్మ వీనిచే చికిత్సంపవలయును. మరియు ప్రతిశ్యా యమునందును శిరోవ్యాధియందును చెప్పుకొడిన చికిత్సలను చేయింపవలయును.

సూర్యావర్తముయొక్క లక్షణములు - చికిత్స

మూ॥ సంధారణాదజ్జ్వలైర్మస్త్రీష్కంఠక్తచూరతౌ । దుష్టా
దూషయతస్తచ్చ దుష్టం తాభ్యాం విమూర్ఛితమ్ । సూర్యోదయేఽం
శుసంతాపాద్దుఃఖం నిష్కర్షితే శనైః । తదా దినే శిరశ్శూలం దిన
వృద్ధ్యా చ వర్ధితే ॥ దినక్షయే తతః స్త్రానే మస్త్రీష్కే సంప్రశామ్యతి ।
సూర్యావర్తః స ఏవ స్యాత్సర్వకౌత్తిరభక్తికమ్ ॥ శిరః కాయవిరేకౌ
చ మూర్ధ్నా చ స్నేహధారణమ్ । జాగ్రలెరుపనాహశ్చ ఘృతక్షీ
రైశ్చ సేచనమ్ ॥ బద్ధితి త్రిరిలావాదిశ్చక్షీరోత్థితం ఘృతమ్ । నావనం
జీవనీయాప్యగుణక్షీరోపనాధితమ్ ॥87॥

అ॥ వేగధారణము అజీర్ణము మొదలగువానిచే రక్తమును వాతమును దుష్టి నొందినవై మెదడును దూషింపచేయును. అట్లు దూషింపబడిన మెదడు సూర్యోదయమైనపిదప సూర్యకరణములయొక్క వేడిమివలన మెల్లగ కష్టముచే కరుగును. అప్పుడు, సూర్యుడు వృద్ధి నొందినకొలదియు శిరస్సునందు శూల వృద్ధి నొందును. సూర్యుడు క్షీణించుచున్నకొలదియు మెదడు గట్టిపడును శూలకూడ తగ్గును. ఇట్లు పగటియందు జరుగును. అది సూర్యావర్తముని చెప్పబడును. ఈవ్యాధికలవానికి భోజనాసంతరమునందు ఘృతపానమును చేయింపవలయును. నస్యమును విరేచనకర్మను చేయింపవలయును. శిరస్సునందు స్నేహమును ధరింపచేయవలయును. జాంగలమాంసముచే ఉపనాహస్వేదమును, ఘృతము పాలు వీనిచే సేచనమును చేయింపవలయును. నెనులి తిత్తిరిపక్షి లావుకపక్షి మొదలగువానితో కాచబడిన పాలనుండి పుట్టినట్టి ఘృతమును జీవనీయగణ ద్రవ్యములతోను, ఎనిమిదిరెట్లపాలతోడను తయారుచేసి ఆఘృతముతో నస్యకర్మను చేయింపవలయును.

అనంతవాతముయొక్క లక్షణములు - చికిత్స.

మూ॥ ఉపవాసాతే శోకాతికూక్షశీతాల్పభోజనైః । దుష్టో
నోషాస్త్రయో మన్యాపశ్చాద్ధాటాసు వేదనామ్ ॥ తీక్షణం కర్మన్తి
నానాక్షిభూశబ్దేష్వవతిష్ఠ తే । స్పందనం గణ్డపార్శ్వస్య నేత్రరోగం హను
గ్రహమ్ । సోఽనంతవాతస్తం హన్యాచ్ఛిరోఽగ్రావర్తనాశనైః ॥89॥

అ॥ ఉపవాసము, అధికమగుశోకము, మిక్కిలిశీతముగను యాక్షముగను నున్న
పదార్థములను భుజించుట, స్వల్పముగ భుజించుట వీనివలన మూడు దోషములును
ప్రకొపించి మెడకొంకులవెనుక భాగమునందును మెడయొక్క వెనుకభాగమునందును
తీవ్రమైనబాధను కలిగించును. అబాధ ముక్కునందును కండ్లయందును కనుబొమ్మల
యందును కణతలయందును ఉన్నదై కపోతప్రదేశముయొక్క పోర్ష్వభాగమునందు
కదలుటను, నేత్రరోగమును, హనుగ్రహమును కలిగించును. అది అనంతవాతమని
చెప్పబడును. సూర్యావర్తవ్యాధికి చెప్పబడిన చికిత్సనే ఈవ్యాధియందు కూడ
చేయింపవలయును.

శిరఃకంపముయొక్క లక్షణములు - చికిత్స.

మూ॥ వాతో రూక్షాదిభిః కుర్ధః శిరః కమ్ప ముదీరయేత్ ।
తత్రామృతాబలారాన్నా మహాశ్వేతాశ్వగన్ధకైః । స్నేహస్వేదాది
వాతఘ్నం శస్త్రం నస్యం చ తర్పణమ్ ॥9॥

అ॥ రూక్షాదులచే వాతము ప్రకొపించి శిరస్సును కంపింపచేయును. అది
శిరఃకంపమని చెప్పబడును. దీనియందు తిప్పతీగ ముత్తవపులగము సన్నరాన్నము
నేలగుమ్మడు పెన్నరు వీనితోకూడిన స్నేహస్వేదాదులను, వాతనాశకమైనచికిత్సను,
నస్యకర్మను, తర్పణమును చేయింపవలయును.

మూ॥ నస్త్యః కర్మ చ కుర్వీత శిరోరోగేషు శాస్త్రైః ।
ద్వారం హి శిరసో నాసా తేన తద్వ్యాప్య హన్తి తాన్ ॥92॥

అ॥ తెలిసినమనుజుడు నమస్తమైనశిరోవ్యాధులయందును నస్యకర్మను చేయింప
వలయును. ముక్కుశిరస్సునకు ద్వారముగ నుండును. అందువలన దోషమధముముక్కు
ద్వారా శిరస్సునందు వ్యాపించి అచ్చటివ్యాధులను నశింపచేయును.

నస్యకర్మవివరణము.

మూ॥ నావనం చావపీడశ్చ ధ్మాపనం ధూమ ఏన చ । ప్రతి
మర్శశ్చ విజ్ఞేయో నస్త్యః కర్మ తు పఞ్చధా ॥ స్నేహనం శోధనంచైవ
ద్వివిధం నావనం స్మృతమ్ । శోధనః స్తమ్భనశ్చ న్యాదవపీడో ద్విధా

మతః ॥ చూర్ణస్యా ధ్మాపనం నామ దేహశ్లేష్మవిశోధనమ్ । విజ్ఞేయ
ప్రినిధో ధూమః ప్రాగుక్తః శమనాదికః ॥ ప్రతిమన్నో భవేత్స్నేహో
నిర్దోష ఉభయార్థకృత్ । ఏవం తద్రేచనం కర్మ తర్పణం శమనం
త్రిధా ॥96॥

అ॥ నావనము, అవపీడము, ధ్మాపనము, ధూమము, ప్రతిమన్నము అనెడి భేదము
లచే నస్యకర్మ విధువిధములుగ నుండును. వానిలో నావనము స్నేహనమనియు శోధన
మనియు రెండువిధములుగ నుండును. అవపీడము శోధనమనియు స్తంభనమనియు
రెండు విధములుగ నుండును. దేహమునందలిస్రోతస్సులు శుద్ధి నొందునిమిత్తము
చూర్ణమును ముక్కులోనికి ఊదుట ధ్మాపన మనబడును. శమనాదిభేదములచే మూడు
విధములగు ధూమము పూర్వమునందు చెప్పబడినది. స్నేహముచే నస్యకర్మను చేయుం
చుట ప్రతిమన్న మనబడును. ఇది దోషరహితముగను శోధనశమనములను చేయునది
గను నుండును. విధువిధములైన ఈనస్యకర్మ రేచనమనియు తర్పణమనియు శమన
మనియు మూడువిధములుగ నుండును.

రేచనాది నస్యములయొక్క ఉపయోగము.

మూ॥ స్తమ్భసుప్తి గురుత్వాద్యాః శైష్మికా యే శిరోగదాః ।
శిరసో రేచనం తేషు నస్తఃకర్మ ప్రశస్యతే ॥ యే చ వాతాత్మకా
రోగాః శిరః కమ్పార్దితాదయః । శిరసస్తర్పణం తేషు నస్తఃకర్మ ప్రవ
క్ష్యతే ॥ రక్తపిత్తాదిరోగేషు శమనం నస్యమిష్యతే ॥98॥

అ॥ స్తంభించుట మొద్దుబారుట గురుత్వము మొదలగు శ్లేష్మసంబంధమైన
శిరోవ్యాధులయందు రేచననస్యకర్మను, శిరఃకంపము అర్దితము మొదలగు వాతవ్యాధుల
యందు తర్పణనస్యకర్మను, రక్తపిత్తము మొదలగు వ్యాధులయందు శమననస్యకర్మను
చేయుంపవలయును.

మూ॥ ధ్మాపనం ధూమపానం చ యథాయోగ్యేషు శస్యతే ।
దోషాదికం సమీక్ష్యైవ భిషక్ సమ్యక్ చ కారయేత్ ॥99॥

అ॥ ధ్మాపననస్యమును ధూమపాననస్యమును వానికి తగినవ్యాధులయందు
దోషాదులను తెలిసికొని సరిగ చేయుంపవలయును.

మూ॥ ఫలాది భేషజం ప్రోక్తం శిరసో యద్విరేచనమ్ । తత్తు
సంకల్పయేత్తేన పచేత్స్నేహం విరేచనమ్ ॥ యదుక్తం మధురస్కంధే
భేషజం తేన తర్పణమ్ । సాధయిత్వా భిషక్ స్నేహం నస్తః కుర్యా
ద్విధానవిత్ ॥10॥

అ॥ శిరోవిరేచనద్రవ్యములగు చెప్పబడిన ఫలములు వేళ్ళు మొదలగువానితో తయారుచేయబడిన చూర్ణాదికల్పనలను గాని స్నేహమును గాని రేచననస్యమునిమిత్తము ఉపయోగింపవలయును. మధురస్కంధమునందు చెప్పబడినద్రవ్యములతో తయారు చేయబడిన స్నేహమును తర్పణనస్యమునిమిత్తము, విధానమును తెలిసికొని ఉపయోగింపవలయును.

నస్యకర్మవిధానము.

మూ॥ ప్రాక్సూర్యే మధ్యసూర్యే వా కుర్యాత్తర్పణమేన చ॥ ఉత్తానస్య శయానస్య శయనే స్వాస్త్యతేసుఖమ్॥ ప్రతివృశిరసః కించిత్కించితృదోన్నతస్య చ॥ వద్యాన్నా సాపుటే స్నేహంతర్పణం బుద్ధిమాన్ భిషక్ ॥ అనవాక్కిరసో నస్యం న శిరః ప్రతిపద్యతే॥ అత్యవాక్కిరసో నస్యం మస్తులుక్లే చ తిష్ఠతి॥ అత ఏవ శయానస్య శుద్ధ్యర్థం స్వేదయేచ్ఛిరః । సంస్వేద్య నాసామున్నామ్య వామేనాఙ్గుష్ఠచర్మణా హస్తేన దక్షిణేనాథ దిద్యానుభయతః సమమ్ । ప్రణాల్యా పిచునా వాపి నస్తః స్నేహం యథావిధి ॥ కృతే చ స్వేదయేద్భూయ ఆకర్షేచ్ఛ పునః పునః । తం స్నేహం శ్లేష్మణా సార్థం తథా స్నేహో న తిష్ఠతి ॥ 107 ॥

అ॥ తర్పణనస్యమును సూర్యోదయమునకు పూర్వమునందుగాని మధ్యాహ్నమునందుగాని చేయింపవలయును. బాగుగ పరువబడిన శయనమునందు సుఖముగ పరున్నట్టియు కొంచెముగ వెనుకకు వంచబడిన శిరస్సుకలిగినట్టియు కొద్దిగ ఎత్తిబడినపాదములు కలిగినట్టియు మనుజునకు నాసారంధ్రములయందు తర్పణ స్నేహమును ప్రయోగింపవలయును. శిరస్సునువంచకుండగ నస్యమును ప్రయోగించినచో అది శిరస్సును పొందదు. శిరస్సుఅధికముగవంచి ప్రయోగించినచో అది మెదడునందు ప్రవేశించును. సరిగ పరుండియున్న వానియొక్క శిరస్సునకు శుద్ధినొందు నిమిత్తము స్వేదకర్మను చేయింపవలయును. పిమ్మట ఎడమచేతిబొటనశ్రేణితో నాసికనుఎత్తిపట్టి కడిచేతితో గొట్టముచేదూదిచేగాని నస్యస్నేహమును రెండురంధ్రములయందును సమముగ విధి ననుసరించి ప్రవేశపెట్టవలయును. అట్లుప్రవేశపెట్టిన మరల స్వేదకర్మనుచేయించి ఆస్నేహమును శ్లేష్మముతోకూడ బయలుపెడలించు చుండవలయును. అట్లు చేసినచో స్నేహము లాన ఉండనేరదు.

ధూమపానప్రయోగము.

మూ॥ స్వేదేనోష్ణేశితః శ్లేష్మా నస్తఃకర్మణ్యపస్థితః । భూయః స్నేహస్య శైత్యేన శిరసి స్త్యాయతే తతః ॥ శ్రోత్రమన్యగ

లాద్యేషు వికారాయ న కల్పతే । తతోన స్త్యతే ధూమం పిబేత్
కఫవినాశనమ్ ॥ హితాన్నభుజ్ఞివాతోష్ణ సేవీన్యాన్నియతేద్రియః ॥

అ॥ స్వేదకర్మచే ఉత్తేక్తశమునొందింపబడినశ్లేష్మము లోనకున్నచో మల
ప్రయోగింపబడుచున్న స్నేహముయొక్క శైత్యమువలన శిరస్సునందుగడ్డగట్టి చెవులు
మెడకొంకులు కంఠము మొదలగువానియందు వ్యాధులను కలిగించును. అందువలన
నస్యకర్మను చేయించినపిదప కఫమునునశింపజేయు ధూమపానమును చేయింపవల
యును. మరియు హితమైనఅహారమును గాలిలేనిప్రదేశమును ఉష్ణపదార్థములను
సేవించువాడుగను, ఇంద్రియనిగ్రహముకలివాడుగను నుండవలయును.

ప్రధ్మాపననస్య విధి.

మూ॥ విధి రేణోఽవపీడస్య కార్యః ప్రధ్మాపనస్య తు । షడ౞
ల్యాఽథవా నాల్యా ధమేచ్ఛార్ణం ముభేన తు ॥ విరిక్తశిరసంతూర్ణం
పాయయిత్వాఽచ్ఛుభోజయేత్ । లఘుత్రిష్వవిరుద్ధం చ నివాతస్థమ
తద్విశః ॥ 12 ॥

అ॥ అచపీడననస్యముయొక్క విధానము పైవిధమున చెప్పబడినది. ప్రధ్మాపన
నస్యముయొక్క విధానమును చెప్పుచున్నాము. నస్యచార్ణమును ఆరంగుళములపొడవు
కల గొట్టమునందుపోసి నోటితో ముక్కులోనికి ఊదవలయును. శిరస్సుశుద్ధినిొందిన
పిదప వెంటనే ఉదకమునుత్రాగించి గాలిలేనిప్రదేశమునందుంచి లఘుశుణము కలిగి
నట్టియు మూడునోపములకును విరుద్ధముకానట్టియు అహారమును తయవలయును.

మూ॥ విరేకశుద్ధా దోషస్య కోపనం యస్యసేవతే । స దోషో
విచరంస్తత్ర కరోతి స్వాన్ గదాస్పహూన్ ॥ యథాస్వం విహితాం
తేషు క్రియాం కుర్యాద్విచక్షణః । అకాలకృతజాతానాం గోగాణా
మనురూపతః ॥ 14 ॥

అ॥ రేచననస్యముచే శుద్ధినిొందినపిదప అహితములైన అహారాదులను సేవించిన
యెడల ఆయాదోషములు ప్రకొపించి వానిసంబంధమైన అనేకవ్యాధులను కలిగిం
చును. అప్పుడు, ఆవ్యాధులకు చెప్పబడిన చికిత్సలను చేయవలయును. నస్యకర్మ
అకాలమునందు చేయబడుటవలన వ్యాధులుకలిగినయెడల ఆవ్యాధులకు తగుచికిత్సను
చేయింపవలయును.

నస్యకర్మకు అంగులు.

మూ॥ అజ్ఞరే భుక్తభుక్తే చ తోయపీతేఽథ దుర్దినే । ప్రతి
శ్యామే నవే స్నానే స్నేహపానేఽనువాసనే ॥ నావనం స్నేహనం

రోగాన్మరోతి శైష్మికాన్బహూన్ । తత్ర శ్లేష్మహరః సర్వస్త్రీణో
 స్థాది విధిర్హితః॥ యామేవిరేచితే గర్భేవ్యాయామాభిహతేష్వపి । వా
 తో యాక్షేణ నస్యేన క్రుద్ధః స్వాఞ్జనయేద్దదాన్ ॥ తత్ర వాతహరః
 సర్వో విధిః స్నేహన బృంహణః । స్వేదాదిః స్వాద్భృతం క్షీరం గర్భి
 ణ్యాస్త్వ విశేషతః ॥ జ్వరశోకాభి తప్తానాం తిమిరం మద్యపస్య చ ।
 రూక్షైః శీతాఞ్జనైర్జైవైః పుటపాకై శ్చ సాధయేత్ ॥119॥

అ॥ అజీర్ణ ముకలవాడు అప్పుడేభుజించినవాడు జలమునుత్రాగినవాడు ప్రతి
 శ్వాసముకలవాడు అప్పుడే స్నానమునాచరించినవాడు స్నేహపానముచేసినవాడు
 అనువాసనవ స్తినిచేయింపబడినవాడు వీరలకును, దుర్దినమునందును స్నేహననస్యమును
 చేయింపకూడదు. చేయించినయెడల అనేకవిధములైన శ్లేష్మవ్యాధులు కలుగును.
 అప్పుడు, శ్లేష్మనాశకములైనసమస్తక్రియలను చేయింపవలయును. మరియు తీక్ష
 ãణము ఉష్ణవీర్యము మొదలగునవికల పదార్థములచే తగువిధానములను చేయింపవల
 యును. కృశించినవాడు విరేచనములను చేయింపబడినవాడు గర్భిణీస్త్రీ వ్యాయామ
 నుచే కృశించినవాడు వీరలకు రూక్షమైననస్యమును చేయించినయెడల వాతము
 ప్రకౌపించి అనేకవిధములైన వాతవ్యాధులను కలిగించును. అప్పుడు, వాతహరము
 లైన సమస్తవిధానములను చేయింపవలయును. స్నేహకర్మ బృంహణవిధి స్వేదకర్మ
 మొదలగువానిని చేయింపవలయును. గర్భిణీస్త్రీకి ఘృతమును పాలను విశేషించిఈయ
 వలయును జ్వరము దుఃఖము వీనితో కూడినవారలకును మద్యపానమును చేయువారల
 కును నస్యకర్మను చేయించినయెడల తిమిరమనెడి నేత్రవ్యాధి కలుగును. అప్పుడు
 రూక్షములైన శీతాంజనములు లేపములు పుటపాకములు వీనిని చేయింపవలయును.

ప్రతిమర్షనస్య గుణము.

మూ॥ స్నేహనం శోధనం చైవ ద్వివిధం నస్య ముచ్యతే ।
 ప్రతిమర్షశ్చ నన్యార్థం కరోతి న చ దోషవాన్ ॥ నస్తః స్నేహజ్ఞులిం
 దద్యాత్ప్రాతర్నిశి చ సర్వదా । న చోత్సిజ్ఞేదరోగాణాం ప్రతిమర్షః
 స దార్ఢ్యకృత్ ॥121॥

అ॥ నస్యకర్మ స్నేహనమనియు శోధనమనియు రెండువిధములుగ నుండును.
 ప్రతిమర్షనస్యమువలన రెండువిధములగు ఈప్రయోజనములును కలుగును. మరియు
 దోషములను కలిగింపదు. స్నేహముతోకూడినవేర్వేరి ప్రాతఃకాలమునందును రాత్రి
 యందును ఎల్లప్పుడును ముక్కునందుంచుకొని ఆస్నేహమును పీల్చవలయును. ఈప్రతి
 మర్షనస్యము ఆరోగ్యవంతులకుగూడ హితకరముగ నుండును. శిరస్సు కపాలము
 మొదలగువానికి దార్ఢ్యమును కలిగించును.

అధ్యాయ సంగ్రహము.

మూ॥ త్రీణియస్మాత్ప్రధానాని మర్మాణ్యభిహతేషు చ । తేషు ల్లిక్ష్ణం చికిత్సాం చ రోగభేదాశ్చ సౌషధాః॥ విధిసుత్తరవస్తేశ్చ నస్తః కర్మవిధిస్తథా॥ షడ్వ్యాపద్యేషజం సిద్ధౌ మర్మాధ్యాయేప్రకీర్తితమ్ ॥

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తస్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే సిద్ధిసానే త్రిమ ర్మీయ సిద్ధిర్నామ నవమోఽధ్యాయః ॥

అ॥ ఈత్రిమర్మీయసిద్ధ్యధ్యాయమునందు - మూడువిధములై నమర్మలుప్రధాన ముగనుండుటకు కారణము, ఆమర్మలు అభిఘాతమునొందినప్పుడుకలుగు లక్షణములు, అప్పుడు చేయవలసిన చికిత్సలు, మర్మలసంబంధమగువ్యాదులయొక్క భేదములు, వాని చికిత్సలు, ఉత్తరవస్తీవిధానము, నస్యకర్మవిధానము, నస్యకర్మవలనకలుగు ఆరువిధము లగువ్యాపత్తులు, ఆవ్యాపత్తులయొక్క చికిత్సలు ఇవి చెప్పబడినవి.

ఇవిధంబున, శ్రీపాదోపనామక కృష్ణమూర్తికాస్త్రిప్రణీతంబైన చరకదీపిక యనెడి చరక సంహితా వ్యాఖ్యానమునందు త్రిమర్మీయసిద్ధి యనెడు నవమాధ్యాయము సమాప్తము.

—0—

దశమాధ్యాయము.

మూ॥ అథాతో వస్తీసిద్ధిం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥1॥

ఆ॥ పిమ్మట వస్తీసిద్ధిని చెప్పబోవుచున్నాను.

మూ॥ ఇతి హాస్మాహ భగవాన్ఆత్రేయః ॥2॥

అ॥ అని భగవంతుడగు ఆత్రేయుడు చెప్పెను.

మూ॥ సిద్ధానాం వస్తీనాం శస్త్రానాం తేషు తేషు రోగేషు ।

శ్రృణ్వగ్నివేశ । గదతః సిద్ధిం సిద్ధిప్రదాం భిషజామ్ ॥3॥

అ॥ శ్రుసిద్ధములై నట్టియు ఆయారోగములను నశింపచేయునట్టియు వైద్యు లకు కార్యసిద్ధిని కలిగించునట్టియు వస్తువులను చెప్పుచున్నాను. వినుము.

మూ॥ బలదోషకాల రోగప్రకృతీః ప్రవిభజ్య యోజితః

సమ్యక్ । వైః వైకౌషధవర్జైః స్వాన్వాన్ రోగాన్నివర్తయతి ॥

కర్మాన్యద్వస్తి సమం న విద్యతే శీఘ్రసుఖవిశోధితత్వాత్ । ఆశ్వపత
ర్పణ తర్పణ యోగాచ్చ నిరత్యయత్వాచ్చ ॥ సత్యపి దోషహరత్వే
కటు తీక్ష్ణోష్ణాదిభేషజాదానాత్ ॥ దుఃఖోద్ధాకోత్క్లేశాహృద్యత్వకోష్ణా
రుజా విరేకే స్యుః ॥ అవిరేచ్య శిశువృద్ధౌ తావప్రాప్తహీన ధాతు
బలా ॥ ఆస్థాపనమేవ తయోః సర్వార్థ కృదుత్తమం కర్మ ॥ బలవర్ణ
హర్షమార్దవగాత్ర స్నేహోన్నిజాం దధాత్యాశు ॥7॥

అ॥ బలము దోషము కాలము రోగము పృథ్వి వీని బాగుగ తెలిసికొని
ఆయావ్యాధులకు అనుకూలములైన ద్రవ్యములతో కూడినట్టి వస్తులను ప్రయోగించినచో
ఆయావ్యాధులను నశింపజేయును. వస్త్రీకర్మ శీఘ్రముగను సుఖముగను శోధించున
దగుటవలనను, అపతర్పణమును తర్పణమును పెట్టినచేయునదగుటవలనను, ఉపద్రవ
ములను కరిగింపనిదగుటవలనను దీనికంటె శ్రేష్ఠమైనకర్మ మరియొకటిలేదు. వసున
కర్మయు విరేచనకర్మయు దోషమునుహరించునవైనను కటురసము తీక్ష్ణగుణము ఉష్ణ
వీర్యము మొదలగునవికల ద్రవ్యములతో కూడునదగుటవలన దుఃఖమును, త్రేసుపులను
ఉత్క్లేశమును, అప్రియత్వమును, కోష్ఠమునందుబాధలను కలిగించును. పొందబడని
ధాతుబలముకలపారిగుటవలన బాలరకును, క్షీణించినధాతుబలము కలవారగుటవలన
వృద్ధులకును వసునవిరేచనకర్మలను చేయించుకూడదు. వారలకు సమస్తప్రయోజనము
లను కలిగించు ఆస్థాపనవస్త్రీయే ఉత్తమకర్మగ నుండును. బలము కాలతి సంతోషము
మౌగ్ధవము శరీరస్నేగ్యము వీనిని మనుజులకు ఆస్థాపనవస్త్రీ పెట్టినే కలిగించును.

మూ॥ అనువాసనం నిరూహశోచ్చతర వస్త్రీశ్చ స త్రిధః ।
శాఖావాతార్తానాం సజ్కు చితస్తబ్ధ భగ్నసస్థినామ్ ॥ విత్సజ్జాధ్మానా
రుచిపరికర్తి రుగాదిషు చ శస్త్రః ఉష్ణార్తానాం శీతాశ్శీతార్తానాం
తథా సుఖోష్ణాశ్చ ॥ తద్యోగోషధయక్తాన్ వస్త్రీన్ సస్త్రరక్య విసి
యజ్జ్యాయత్ ॥ వస్త్రీన్ బృహణీయాస్తద్యాద్యాధిషు విశోధనీయేషు॥
మేదస్వినో విశోధ్యా యే చ నరాః కష్టమేహారాః । న క్షీణక్షత
దుర్బలమూర్ఛిత కృశశుష్కస్తబ్ధదేహినామ్ ॥ దద్యాద్విశోధనీయా
న్దోష నిబద్ధాయుజోయే చ ॥12॥

అ॥ వస్త్రీ అనువాసనమనియు నిరూహమనియు ఉత్తరవస్త్రీయనియు మూడు
విధములుగ నుండును. శాఖావాతముతోకూడినవారిలకును, సంకోచమునొందినట్టియు
స్తంభించినట్టియు విరిగినట్టియు సందులుకలవారలకును, మలబంధము తడుపుబ్బరము
అగుచి పరికర్తీయ నెడిబాధ మొదలై నవిగలవారిలకును వస్త్రీకర్మ ప్రశస్తమైనదిగ
నుండును. ఉష్ణవ్యాధులుకలవారిలకు శీతలవస్తులను, శీతవ్యాధులుకలవారిలకు సుఖో
ష్ణములై నవస్తులను వానికనుకూలములైనద్రవ్యములతో తయారు చేసి ఉపయోగించి

గింపవలయును. మేదోరోగము కృష్ణము మేహము మొదలైన మిక్కిలి శోధింపతగినట్టి వ్యాధులయందు బృంహణీయములైన వస్తులను ప్రయోగింపకూడదు. క్షీణించినవాడు అభిఘాతము నొందినవాడు దుర్బలుడు మూర్ఛనొందినవాడు కృశించినవాడు శుష్కించి నట్టియు స్తంభించి నట్టియు శరీరముకలవాడు మలము నాధారముగ చేసికొనియున్న బలముకలవాడు వీరలకు శోధనములైనవస్తులను ప్రయోగింపకూడదు.

మూ॥ వాజీకరణేఽస్యక్పిత్తయోర్మధుఘృతవయః సగయుతాః సర్వే । శస్త్రాః సత్తైలమూత్రారనాలలవణాః కఫాన్మతే వాతే ॥16॥

అ॥ వాజీకరణమునిమిత్తమును, రక్తవ్యాధులు పిత్తవ్యాధులు ఇవి వశించునిమిత్తమును ప్రయోగింపబడు సమస్తవస్తులయందును తేనె ఘృతము పాలు వీనిని చేర్చుట శ్రేష్ఠముగనుండును కఫముతో కూడినవాతము శిశువునిమిత్తముప్రయోగింప బడు వస్తులయందు తైలము గోమూత్రము ఆరనాశము సైంధవలవణము వీనిని చేర్చుట శ్రేష్ఠముగ నుండును.

మూ॥ యజ్ఞోద్రివ్యాణి వస్త్రీష్యస్థూ మూత్రం పయ స్సరాక్వాథాన్ । అవిరోధాద్ధాతూనాం రసయోనిత్వాచ్చ జలముష్ణమ్ ॥ సురదారుశతాహ్వాలామృతమధుకపిప్పలీమధున్నేహః । ఊర్ధ్వలోమభాగాః సస్ర్నవా శర్కరా లవణమ్ ॥ ఆవాపో వస్త్రీ నామతః ప్రయోజ్యాని యేషు యాని స్యుః । యుక్తాని సహ కషాయైస్తదుత్తిరతః ప్రవక్ష్యామః ॥ చిరజాతకఠినబలిషు వ్యాధిషు తీక్ష్ణా విపర్యయే చ మృదవః । సప్రతివాపకషాయైర్వ్యజ్ఞైస్తరువారస నిరూహః ॥17॥

అ॥ కాంజికము మొదలగు అష్టద్రవ్యములు, గోమూత్రము, పాలు, సురయనెడి మద్యము, కషాయములు ఇవి ధాతువులకు విరోధమును కలిగింపనివగుటవలన వీనిని సమస్తవస్తులయందును ప్రయోగింపవచ్చును. మరియు జలము సమస్తరసములకు కారణమైనదగుటవలన వేడినీటిని ఉపయోగింపవచ్చును. దేవదారు సదాప ఏలకులు చెంగల్య కోష్ఠ యష్టిమధుకము పిప్పళ్ళు తేనె స్నేహములు వమనద్రవ్యములు విరేచనద్రవ్యములు ఆవాలు పంచదార సైంధవలవణము వీనిని సమస్తవస్తులయందును కల్కముగ ఉపయోగింపవచ్చును. వీనిని ముందు చెప్పబోవు కషాయములతో ఆయాదోషములననుసరించి తగురీతిని ఉపయోగించుకొనవలయును. కల్కము కషాయము వీనితో కూడిన అనువాసనవస్తులను నిరూహవస్తులను చిరకాలమైజనించినట్టియు మిక్కిలి బలిష్ఠములైనట్టియు వ్యాధులయందు తీక్ష్ణములుగ నుండునట్లును, వీనికివ్యతిరేకములైన వ్యాధులయందు మృదువులుగ నుండునట్లును ప్రయోగింపవలయును.

మూ॥ అర్ధశ్లోకైరతః సిద్ధాన్నానావ్యాధిషు వర్గశః । వస్త్రీన్ వీర్యసమైర్భాగైర్యధార్వానిహ తాఞ్చృణు ॥ బిల్వాఽగ్నిమథః

శ్లోనాకః కాశ్మర్యః పాటలిస్తథా । శాలిపర్ణీ పున్నీపర్ణీ బృహత్శ్లో
 నర్ధమానకః ॥ యవాః కులత్థాః కోలాస్థి స్థిరా చేతి త్రయోఽనితే ।
 శస్యన్తే సచతుస్సేహః పిశితస్య రసాన్వితాః ॥ నలవజ్జలవానీరశత
 పత్రాణి శైవలమ్ । మజ్జిషానరివాఽనన్తాపయస్యా మధుయస్తికా ॥
 చన్దనం పద్మకోశీరం తుద్గం చ పైత్తికే త్రయః । సశర్కరాఘృత
 త్షోదాగ్రాః సక్షీరా వస్తయో హితాః ॥ అర్కస్తైష చ చాలర్క
 ఏకాష్ఠీలా పునర్నవా । హరిద్రా త్రిఫలా ముస్తా పీతదారు కుట
 న్నటమ్ ॥ పిప్పల్యశ్చిత్రక శ్చేతి త్రయస్తే శ్లేష్మకోగిణామ్ । సత్కార
 త్షోదాగ్రోమూత్రా నాతిస్సేహాన్వితా హితాః ॥ 24 ॥

అ॥ సమస్తవ్యాధులయందును ఉపయోగించునట్టియు శక్తి సంపన్నములైనట్టియు
 అనుకులమైన భాగములు కలిగినట్టియు వస్తులను వర్షములుగ ఒక్కొక్క ఆర్ధశ్లోకముచే
 చెప్పుచున్నాము. మారేడు నెల్లి పెద్దమాను పెద్దమ్మడు కలిగొట్టు వీనియొక్కయు,
 ముయ్యాకుపోన్న కోలపోన్న చిన్నవాకుడు పెద్దవాకుడు అయిదపువేళ్ళు వీనియొక్క
 యు, యవలు ఉలవలు రేగుగిరజలు ముయ్యాకుపోన్న వీనియొక్కయు కషాయముల
 యందు నాలుగున్నేహములను మారసర సముచు చేర్చి ప్రయోగించినచో ఈమాడువస్తు
 లును వాతమునశింపచేయుటయందు ప్రశస్తములుగ నుండును. కీర్కసగడ్డి ప్రబ్బలి
 నీటిప్రబ్బలి తామరపువ్వు నాచు వీనియొక్కయు, మంజీర్మ సుగంధపాల నల్లసుగంధి
 పాలకాకోళి యష్టిమధుకము వీనియొక్కయు, చదనము పుష్కరమూలము వట్టి
 వేళ్ళు సురపోన్న వీనియొక్కయు కషాయములయందు పంచవాగ నెయ్యి లేన
 పాలు వీనిని చేర్చి ప్రయోగించినచో ఈమాడువస్తులును పిత్తమునునశింపచేయుట
 యందు ప్రశస్తములుగ నుండును. జిల్లేడు తెల్లజిల్లేడు విడుబొద్ది గుళిజేరు వీనియొక్క
 యు, పసుపు త్రిఫలములు తుంగముస్తలు మ్రోనిపసుపు భద్రముస్తలు వీనియొక్క
 యు, పిప్పళ్ళు చిత్రమూలము వీనియొక్క కషాయములయందు యవతొడిము లేన
 గోమూత్రము వీనిని, స్వల్పపరిమితకలన్నేహమును చేర్చి ప్రయోగించినచో ఈమాడు
 వస్తులును కఫమును నశింపచేయుటయందు ప్రశస్తములుగ నుండును.

మూ॥ ఫలజీమూత కేత్వామధామార్గవకవత్సకాః । శ్యామా
 చ త్రిఫలా చైవ స్థిరా దన్తి ద్రవస్త్యసి ॥ ప్రకీర్యా చోదకీర్యా
 చ ॥ చత్వారో మూత్రసిద్ధాసే పక్వాశయవిశోధనాః । వ్యసైరపి
 సమస్తైశ్చ చతుర్వ్యోగా ఉదాహృతాః ॥ 25 ॥

అ॥ ముగ్గకాయ దేవదాళి చేమబీర పెద్ద వేనుబీర కొడి సపాలనిత్తులు వీనిని
 శల్లతొగడ త్రిఫలములు ముయ్యాకుపోన్నదంతి పెద్దదంతి వీనిని, కానుగ పెద్దకానుగ

నీలి పాలగుమ్మడు వీనిని, సంబరేణు ఈశ్వరి లొద్దుగ కంపిల్లకఫలము వీనిని గోమూత్రముతో సిద్ధముచేసి ప్రయోగించినచో ఈనాలుగువస్తువులు ప్రత్యేకముగ గాని అన్నియుకలిసికాని పశ్చాత్యమునుశోధించుటయందు ప్రశస్తములుగ నుండును.

మూ॥ కాకోలీ క్షీర కాకోలీ ముద్గపర్ణి శతావరీ । విదారీమధు యప్యోహ్యో శృణ్గాటకకశేరుకే ॥ ఆత్మగుప్తాఫలం మాపాః సగోధూమా యవాస్తథా । జాబ్దలానూపజం మాంసమిత్యేతే శుక్ర మాంసదాః ॥29॥

అ॥ కాకోలీ క్షీరకాకోలీ అడవిపెసర పిల్లిపీచర వీనితోడను నేలగుమ్మడు యప్తిమధుకము పరికగడ్డ నమ్మదుంపలు వీనితోడను, పెద్దదూలగొండివిత్తులు మినుములు గోధుమలు యవలు వీనితోడను, జాంగలజంతువులయొక్క మాంసము ఆనూప జంతువులయొక్క మాంసము వీనితోడను చేయబడు వస్తులు శుక్రమును మాంసమును వృద్ధి నొందించును.

మూ॥ జీవన్తి చాగ్ని మథశ్చ ధాతకీపుష్పవత్సకౌ । ప్రగ్రహః ఖదిరః కుష్మం శమీ పిష్టేతిగో యవాః॥ ప్రియజ్ఞారక్తమూలీ చ తరుణీ స్వర్ణయూధికా । పటాద్యాః కింశుకం లోద్రమితి సాంగ్రాహీ కామతాః॥

అ॥ మనుబాల నెల్లి ఆరెపువ్వు కొడిసెపాలు వీనితోడను, చిన్నరేల చండ్రు చెంగల్వకొమ్మ జమ్మి మ్రంగకాయ యవలు వీనితోడను, ప్రేంఖణము మంజిష్ఠ నల్లజీలకర్ర స్వర్ణయూధిక వీనితోడను, మట్టి మొవలగుక్షీరవృక్షములు మోదుగ లొద్దుగ వీనితోడను చేయబడు వస్తులు సంగ్రాహికశక్తికలవిగ నుండును.

మూ॥ పరిశ్రవే శృతం క్షీరం సవృశ్చీరపుర్నవమ్॥ ఆఖిపర్ణి కయా వాపి తండులీయకయుక్తయా ॥32॥

అ॥ తెల్లగలిజేరు ఎర్రగలిజేరు వీనితో గాని ఎలుకచేయూకు చిర్రీకూర వీనితో గాని కాచబడిన పాలచే చేయబడు వస్త్ర పరిసావమును హరింపచేయును.

మూ॥ కోలకతక కాణ్డేయుదర్భపోటేయువాలిభిః । దాహాఘ్నః సఘృతక్షీగో ద్వితీయశ్చోత్పలాదిభిః ॥ కర్బుదారాథకీనీపవిద్మతైః క్షీరసాధితైః । వస్త్రైః ప్రదేయో భిషజా శీతః సమధుశర్కరః ॥34॥

అ॥ రేగు చిల్లగింజలు తెల్లచెఱకు దర్భ బోడతరము గాలిమిడి వీనితోగాని ఉత్పలాదిగణమునందు చెప్పబడినద్రవ్యములతోగాని సిద్ధముచేయబడిన క్షీరమునందు ఘృతమునుకలిపి దానిచేచేయబడు వస్త్ర తాపమును హరించేయును. మరియు దేవకాంచనము కందులు కదంబవృక్షము ప్రబ్బలి వీనితో సిద్ధముచేయబడిన పాల యందు తేనెనుపంచదారను చేర్చిదానితో చేయబడువస్త్ర తాపమును హరింపచేయును.

మూ॥ పశుక్తే తథా నృనైః శ్రీచర్మణోవి వారజైః । ముష్టిః
శాల్మలివృంతానాం క్షీరసిద్ధో ఘృతాన్వితః ॥31॥

అ॥ నెల్లితొడిమలు ఎర్రదేవకాంచనపుతొడిమలు పలపరిమాణముగల బూరుగ
తొడిమలు వీనితో సిద్ధముచేయబడిన పాలయందు నేతినిచేర్చి దానితోచేయబడు
వస్త్ర పరికర్తమును వారింపచేయును.

మూ॥ హితః ప్రవాహణే తద్వద్వృన్దైః శాల్మలికస్య చ ।
అశ్వావగోహికాకాకనాసారాజకశేరుకైః ॥ సిద్ధాః క్షీరేతియోగే
స్యః క్షౌద్రాజ్ఞానఘృతైర్యుతాః ॥ న్యగ్రోధాద్యైశ్చతుర్విశ్చ తే
నైవ విధినాఽపరః ॥ వస్త్రైః ప్రవాహణేదేయో భిషజా కల్పితోధియా ॥

అ॥ బూరుగతొడిమలతో సిద్ధముచేయబడిన పాలయందు నేతినిచేర్చి దానితో
సిద్ధముచేయబడిన పాలయందుగాని న్యగ్రోధము మొదలగునాలుగు ద్రవ్యములతోడను
సిద్ధముచేయబడిన పాలయందుగాని తేనె రసాంజనము నెయ్యి వీనినిచేర్చి దానితో
చేయబడిన వస్త్రాని అధికముగ ప్రపత్తింపబడును ప్రవాహికయందు ఈయవలయును.

మూ॥ బృహతీ క్షీరకాకోలీ నృశ్నిపర్ణి శతావరీ ॥ కాశ్మ
ర్యం బడరీ దూర్వా తథోశీరప్రియజ్ఞవః । జీవాదానే శృతౌ క్షీరే
ద్వా ఘృతాజ్ఞానసయతౌ ॥ వస్త్రైః ప్రదేయకా భిషజా శీతౌ సమధు
శర్కరా । గోఽవ్యజానుహిషిక్ష్మైర్జననీయయ్యుతైస్తథా ॥ తేనైవ
విధినా వస్త్రైరేయః సత్ప్రశర్కరః । శశైణదక్షమాజ్ఞారమహిషా
వ్యజశోణితైః ॥ సద్వనైర్మృదుభిర్వస్త్రీర్జీవాదానే ప్రశస్యతే ॥4॥

అ॥ వాకుడు క్షీరకాకోలీ కోలపొన్న పిల్లిపీచర వీనితోడను పెద్దుగుమ్మడురేగు
గరిక వట్టివేళ్ళు ప్రేఖణము వీనితోడను సిద్ధముచేయబడిన పాలయందు నెయ్యి
రసాంజనము తేనె వీనిని చేర్చి చేయబడునట్టియు నల్లగున్నట్టియు ఈ రెండువిధము
లగునస్తులను జీవరక్తముపోవునప్పుడు హితకరములుగ నుండును. మరియు అపుగొట్టె
మేక గేదె వీనియొక్క పాలయందు జీవనీయగణద్రవ్యములను తేనెను పంచదారను
చేర్చి పూర్వమునందువలెనే ప్రయోగింపబడు వస్త్రగాని తత్కాలమునందేచంపబడినవి
యగు కుండేలు జింక కోడి పిల్లి దున్నపోతు గొట్టె మేక వీనియొక్క రక్తములను
వెంటనేగ్రహించి మృగువులగుండుఆరక్తముల చేచేయబడు వస్త్రానిగాని జీవరక్తము
పోవునప్పుడు హితకరముగ నుండును.

మూ॥ మధూకమధుకద్రాక్షాదూర్వాకాశ్మర్యచన్దనైః ॥ శర్క
రాచన్దనద్రాక్షామధుధాతీఫలోశ్పలైః । రక్తపితే ప్రమేహే తు
కషాయః సోమవల్కుజః ॥43॥

అ॥ ఇప్ప యష్టిమధుకము ద్రాక్ష గరిక పెద్దమ్మడు చందనము వీనితోడను పంచదార చందనము ద్రాక్ష అతిమధురము ఉసిరికపండ్లు నల్లకలువ వీనితోడను చేయబడు వస్తులు రక్తపిత్తము నశింపచేయును. వెలిచండ్రయొక్క కషాయముతో చేయబడినవస్త్ర ప్రమేహమునందు హితకరముగ నుండును.

అధ్యాయ సంగ్రహము.

మూ॥ త్రికాస్త్రయోఽనిలాదీనాం చతుష్కాశ్చాపరే తయః ।
పక్వాశయవిశుద్ధ్యర్థం వృష్ణాః సాంగ్రాహికా స్తథా ॥ పరిస్రావే
తథా దాహే కరిక ర్తే ప్రవాహణే । అతియోగే మతాః పశ్చ జీవా
దానే తథా త్రయః ॥ రక్తపిత్తే ద్వయం మేహ ఏకస్త్రిశచ్ఛుష్కా
చ । సులభా నౌషధక్లేశా వస్తయో గుణవత్తమాః ॥ గుల్మతిసాగో
దాన ర్తస్తమ్భసంఘాచితాదిషు । సర్వాజ్ఞేకాజ్ఞరోగేషు రోగేష్వేనం
విధేషు చ ॥ యథాస్వమాష్ణః సిద్ధాన్ వస్తీన్ద్ర్యాద్విచక్షణః ।
పూర్వోక్తేన విధానే కుర్యాన్యోగాన్ పృథగ్విధాన్ ॥ 18 ॥

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తస్త్రే చరకప్రతి సంస్కృతే సిద్ధిసానే వస్త్రసిద్ధి
ర్నామా దశమోఽధ్యాయః ॥

అ॥ వాతమునందు మూడువస్తులును, పిత్తమునందు మూడును, కఫమునందు మూడును, పక్వాశయమును శుద్ధి నొందించునవి నాలుగును, శుక్రమును వృద్ధి నొందించునవి నాలుగును, సంగ్రాహిగుణముకలవి నాలుగును, పరిస్రావమునందు రెండును, తాపము నందు రెండును, పరికర్తకమునందు ఒకటియు, ప్రవాహికయందు ఒకటియు, అతియోగముగలప్రవాహిః యందు రెండును, జీవరక్తమునిమిత్తము మూడును, రక్తపిత్తము నందు రెండును, ప్రమేహమునందు ఒకటియు ఇట్లు సులభ సాధ్యమైనట్టియుకష్టము నుకలిగింపనట్టియు గుణవత్తరములైనట్టియుముప్పది యైదువస్తులు చేప్పబడినవి. గుల్మము అతిసారము ఉదావర్తము స్తంభించుట సంకోచము నొందుట మొదలగు వానియందును సర్వాంగవ్యాధులయందును ఏకాంగవ్యాధులయందును ఇట్టి ఇతర వ్యాధులయందును ఆయా వ్యాధుల కనుకూలములైనద్రవ్యములతో అనేకవిధములైన యోగములను తయారుచేసి పూర్వోక్తవిధానముననుసరించి వస్తులను చేయింపవలయును.

ఇన్విధంబున, శ్రీపాదోపనామకకృష్ణమూర్తిశాస్త్రిప్రణీతంబైన చరకదీపిక

యనెడి చరకసంహితావ్యాఖ్యానమునందు వస్త్రసిద్ధి యనెడు

దశమాధ్యాయము సమాప్తము.

వీకాదశాధ్యాయము.

మూ॥ అథాతః ఫలమాత్రా సిద్ధిం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥ 1

ఆ॥ పిమ్మట ఫలమాత్రాసిద్ధిని చెప్పబోవుచున్నాము.

మూ॥ ఇతి హ స్మాహ భగవానా త్రేయః ॥ 2॥

ఆ॥ అని భగవంతుడగు ఆత్రేయుడు చెప్పెను.

మూ॥ భగవ స్తముదార స త్వధీశ్చ త్రివిజ్ఞాన సమృద్ధ మతి ర్జమ్ ।
ఫలవ స్త్తివర త్వనిశ్చయే సవివాదా మున యోఽభ్యుపాగ మన్ ॥ భృగు
కాశిక కాప్య శౌన కాః సపులస్తాసిత గౌతమాదయః । కతమత్ప్రవరం
ఫలాదిషు స్మృతమాస్థాపన యోజనాస్వీతి ॥ 2॥

ఆ॥ భృగువు కాశికుడు కాప్యకుడు శౌనకుడు పులస్త్యుడు అశితుడు గౌతముడు
మొదలగు ఋషులు ఆస్థాపనవ స్త్తియందు పయోగింపఁగిన ఫలములలో వీడి శ్రేష్ఠమైనదని
వివాదముతో కూడినవారై భగవంతుడైనట్టియు ఉదారములైన సత్త్వము బుద్ధి
కాస్త్రము విజ్ఞానము వీనితో కూడినట్టియు ఆత్రేయుని పొందిరి.

మూ॥ క ఫపి త్తహారం వరం ఫ లేష్వథ జీమూతక మాహ శౌన
కః । మృదువీర్యతయా భిన త్తి త చ్చకృదిత్యాహ సృపోఽథ వామకః॥
కటుతమిమ్బాఫలము త్తమం మతం వమనే దోషసమీరణం చ తత్ ।
తద యోగ్యమైత్యతీక్షణ తాకటురౌఘ్యాదితి గౌతమోఽబ్రవీత్ ॥ క ఫ
పి త్తనిబర్హణా పరం స చ ధామార్గవమిత్యమిన్యత । తదమన్యత
వాతలం పునర్బుడిశో గ్లానికరం బలాపహమ్ ॥ కుటజం ప్రశశంస
చోత్తమం న బలఘ్నం క ఫపి త్తహారి చ । అతివిజ్జలమూర్ధ్వభాగికం
పవనక్షోభి చ కాప్య అహ తత్ కృత వేధనమాహ వాతలం క ఫ
పి త్తం ప్రబలం హ రేదితి । తదనాద్వీతి భద్రశౌనకః కటుకం చాపి
బలఘ్నమిత్యపి ॥ ఇతి తద్వచనాని హేతుభిః సువిచిత్రాణి సశమ్య
బుద్ధిమాన్ । త్రిశశంస ఫలేషు నిశ్చయం పరమం చాత్రిసుతోఽ
బ్రవీదిదమ్ ॥ 8॥

ఆ॥ దేవదాళి క ఫపి త్తములను హరించునదగుటవలన ఆస్థాపనవ స్త్తికి ఉపయో
గించుఫలములలో శ్రేష్ఠమైనదని శౌనకుడు చెప్పెను. ఇది మృదువీర్యము కలదగుట
వలన మలమునుమాత్రము భేదించుననియు వమనములయందు దోషమును బాగుగ హరించు
నదగుటవలన చేదుసార శ్రేష్ఠమైనదనియు వామకుడను రాజర్షి చెప్పెను. చేదుసార

ఉష్ణవీర్యమును తీక్షణగుణమును కటురసమును రూక్షగుణమును కలదగుటవలన అయోగ్యముగ నుండుననియు కఫపిత్తములనుహరించునదగుటవలన పెద్దచేదుబీర శ్రేష్ఠముగ నుండుననియు గౌతముడుచెప్పెను. పెద్దచేదుబీర వాతమును వృద్ధినిొందించునదిగను బడలికను కలిగించునదిగను బలమునుహరించునదిగను నుండుటవలన శ్రేష్ఠమైనది కాదనియు బలముహరింపచేయునదియు కఫపిత్తములనుహరించునదియు నగుటవలన కొడిసెపాల శ్రేష్ఠమైనదనియు బడిశుడు చెప్పెను. కొడిసెపాల పిచ్చిలగుణముకలదగుటవలనను ఊర్ధ్వభాగమునుపొందునదగుటవలనను వాతమును త్కోభిం చేయునదగుటవలనను శ్రేష్ఠమైనదికాదనియు వాతమునువృద్ధినిొందించునదివలననుప్రబలములైనకఫపిత్తములను హరింపజేయునదగుటవలన చినచేదుబీర శ్రేష్ఠమైనదనియు కాపుడు చెప్పెను. చినచేదుబీర కటురసముకలదగుటవలనను బలమునునశింపచేయునదగుటవలనను శ్రేష్ఠమైనదికాదని భద్రశౌనకుడు చెప్పెను. ఇట్లు హేతువులతో గూడవిచిత్రములుగ చెప్పబడుచున్న వాక్యములను విని బుద్ధిమంతుడగు ఆత్రేయుడు ఫలములవిషయమై శ్రేష్ఠత్యమును నిశ్చయించి ఈక్రిందివిధమున చెప్పెను.

మూ॥ ఫలదోషగుణాన్సరస్వతీ ప్రతి సర్వైరపి సమ్యగీరితా ।
న తు కించిదదోషవిగ్ధాణాం గుణభూయ స్త్వమతో విచిత్త్యతే ॥ ఇహ
కష్టహితా గరాగరీ హితమిత్థ్యాను తు మేహినే మతమ్ । కుటజస్య
ఫలం హృదామయే ప్రవరం కోశఫలం చ పాణ్డుషు ॥ ఉదరే కృ
వేధనం హితం మదనం సర్వగదావిరోధి తు । మదనం సకషాయతి క్ష
కం లదహూక్షం సకటూష్ణవిజ్జలమ్ ॥ కఫపిత్తహృదాగుకారి చాప్యన
పాయం పవనానులోమి చ । ఫలనామవిశేత స్త్వతో లభ తేఽన్యేషు
ఫలేషు సత్త్వపి ॥ 12 ॥

అ॥ మీరందరును ఫలములయొక్క దోషములనుగురించియు గుణములనుగురించియు బొగుగ చెప్పిరి. కానిప్రతివస్తువునందును దోషములును గుణములును నుండును. అందువలన గుణములయొక్క ఆధిక్యమును ఆలోచింపవలయును. దేవదాళి కష్టములయందును, చేదుసొర ప్రమేహములయందును, కొడిసెపాల హృదోగములయందును, పెద్దచేదుబీర పాండురోగములయందును, చినచేదుబీర ఉదరవ్యాధులయందునుప్రకృష్టమైనదిగనుండును. మ్రంగకాయ సమస్తవ్యాధులయందును అవిరుద్ధముగ నుండును. మ్రంగకాయ కషాయరసమును తిక్తరసమునుకటురసమును ఉష్ణవీర్యమునుపిచ్చిలగుణమును కలదిగ నుండును. రూక్షగుణములేనిదిగ నుండును. కఫపిత్తములను హరింపచేయును. దోషములను హరింపచేయును. అపాయమును కలిగింపదు. వాతమున కనులోమమును కలిగించును. అందువలన ఇతరఫలములున్నను ఫలశబ్దముచే మ్రంగకాయయే గ్రహింపబడుచున్నది.

మూ॥ గురుణా చ వచస్యదాహృతే మునిసజ్ఞేన చ పూజితే
తతః । ప్రణిపత్య ముదా సమన్వితః సహితః శిష్యగణోఽనుప్పుష్ట

వాన్ || సర్వకర్మగుణకృద్గుణోక్తో వ స్తిమార్గమథ వేదినా మతః |
 నాభ్యధోగుదగతశ్చ శరీరాస్సర్వతః కథ మపోహతి దోషాన్ || తద్గు
 రురబ్రహ్మదం శరీరం తస్మయతేఽనిలః సజ్జవిఘాతాత్ | కేవల ఏవ
 దోషసహితో వా స హి వాయుః ప్రకోప ముపయాతి || తం పవనం
 స స్తిక ఫవిట్కం శుద్ధికరోఽనులోమయతి వ స్తిః | సర్వశరీరగత్య గద
 సంఘాతః ప్రకాశనాత్ప్రళాప్తిముపయాతి || 16 ||

అ|| మానులచే పూజించడిన వాక్యములను ఆత్రేయుడు చెప్పగ నే సంతోష
 ముతోకూడిన శిష్యుగణము ఆత్రేయునకునమస్కరించి ఈక్రిందివిధమున అడిగెను.
 “వ స్తి సమస్తకర్మలను గుణములను చేయునని తమచే ఇదివరలో చెప్పబడినది. నాభి
 యొక్క క్రిందిభాగమునందలి గుదప్రసేకమును పొందు తు స్తి స్వశరీరమునందలి
 దోషములను ఎట్లుబయలుపెడలించును?” అని అడిగెను. అట్లు అడుగ గా ఆత్రేయుడు
 క్రిందివిధముగ చెప్పెను. వాతము సంగములకు విఘాతమును కలిగించుచు శరీరమును
 దరించియుండును. అట్టివాతము కేవలముగ గాని ఇతరదోషములతోకూడికాని ప్రకోప
 మును పొందును. పిత్తము కఫము మలము వీనితో కూడిన అట్టివాతమునకు వ స్తిశుద్ధిని
 కలిగించి అనుగోమమును కలిగించును. సమస్తశరీరమునందును వ్యాపించియుండు
 వ్యాధులన్నియు వాతముశుద్ధి నొందుటవలన శాంతించును.

మూ|| అథాభిగమ్యార్థమఖండైతం ధియా గజోష్ట్రగోఽశ్వావ్య
 జవ స్తికర్మ | అపృచ్ఛదేనం స చ వ స్తినుబ్రవీన్విధిం చ కన్యాహపుః
 ప్రచోదితః || అజావికే సౌమ్య గజోష్ట్రయోర్వా గవాశ్వయోర్వస్తి
 ముశ స్తి మాహిషమ్ | అజావికాదేస్తు వ స్తిముత్తరం వద ని వ స్తిం
 త్వథ ఉత్తరే || సువ స్తిమస్తాదశజోడశాజ్జులం త్నదైవ నేత్రం చ
 దశాజ్జులం క్రమాత్ | గజోష్ట్రగోశ్వావ్యజవ స్తిసంధౌ చతుర్థభాగే
 కృతకర్ణికం నదేత్ || ప్రస్థస్త్వజావ్యోర్ధ్వి నిరూహమాత్రా గవాఽషు
 ద్విత్రిగుణో యథాబలమ్ | నిరూహ ఉష్ట్రస్య తథాథకద్యయంగజస్య
 వృద్ధి స్త్వయవాసనేఽష్టమః || 20 ||

అ|| పైనచెప్పబడిన అఖండమైన విషయమును తెలిసికొని ఏనుగులు ఒంటెలు
 గోవులు గుర్రములు గొట్టెలు మేకలు వీనికి చేయింపవలసిన వ స్తికర్మనుగూర్చి ఆత్రే
 యుని అడిగెను. అప్పుడు ఆత్రేయుడు వానికి చేయింపవలసిన వ స్తికర్మయొక్క విధిని
 క్రిందివిధముగ చెప్పెను. మేకలు గొట్టెలు ఏనుగులు ఒంటెలు గోవులు గుర్రములు
 వీనికి వ స్తికర్మనిమిత్తము దున్నపోతుయొక్క మాత్రాశయమును గ్రహింపవలయును.
 మేకలు గొట్టెలు మొదలగువానికి చేయుచు వ స్తి సున స్తి మనబడును. ఉత్తరమార్గ
 మున చేయబడు వ స్తి ఉత్తరవ స్తి మనబడును సున స్తిపయోగింపబడు నేత్రము-ఏను

గులు ఒంటెలు వీనికి పదునెనిమిదంగుళముల పొడవుగలదిగను, గోవులు గుర్రములు వీనికి పదునారంగుళముల పొడవుగలదిగను, గొట్టెలు మేకలు వీనికి పదియంగుళముల పొడవుగలదిగను ఉండవలయును. ఈ నేతముయొక్క నాలుగవ భాగములో కర్ణిక యుండవలయును. నిరూహవ స్తియొక్క పరిమితి మేకలకును గొట్టెలకును వ్రస్థపరిమితిగను, గోవులకును గుర్రములకును బలయుననుసరించి రెండులేక మూడువ్రస్థములపరిమితిగను, ఒంటెకు రెండుఅథకముల పరిమితిగను, ఏనుగునకు నాలుగుఅథకముల పరిమితిగను ఉండవలయును. అనువాసవ స్తియొక్క పరిమితి నిరూహవ స్తియొక్క పరిమితిలో ఎనిమిదరంతుగ నుండవలయును.

మూ॥ కలిజ్జగ్మే మధుకం సవిష్పలీ వచా శతాహ్వో మదనం
రసాన్జనమ్ హితాని సర్వేషు గుడః సనైన్ధవో ద్విపశ్చ మూలస్య
ఏకల్పనా త్వియమ్ ॥ గజేఽధికోఽశ్వశ్చవటాశ్చకర్లదః సఖాదిరః
ప్రగ్రహసాలతాలజః । తథా చ ఉష్ఠే ధవళగుహటలానుధూక
సారాః సనికుంభచిత్రకాః ॥ పలాశభూతీకసుగాహ్వోహిణీకషాయ
ఉక్తస్త్వధికో గవాం హితః । పలాశదన్తి సురదారుక త్పుణద్రవస్త్వ
ఉక్తాస్తుగస్య చాధికాః ॥ ఖరోష్ట్రయోః పీలుకరీరఖాసరాః శమ్యాక
బిల్వాదిగణస్య చ చ్చదాః ॥ అజాసికానాం త్రిఫలాపరూషకం కపిత్థ
కర్కణ్ధు సబిల్వకోలజమ్ ॥24

అ॥ కొడిసెపాలవిత్తులు చెంగల్వకోష్టు యష్టిమధుకము పిప్పళ్లు వస సదాప
గ్రనుగ రసాంజనము దశమూలములు వీనియొక్క కషాయమునందు బెల్లమును సైంధవ
అవణమును చేర్చి దానితో ఏనుగు మొదలగుసమస్తజంతువులకును వస్త్రీకర్మను చేయుట
హితకరముగ నుండును. రావి మట్టి తెల్లమద్ది చంద్ర రేల ఏపి తాటిపండు వీని
యొక్క కషాయముతో ఏనుగులకు విశేషించి వస్త్రీకర్మను చేయింపవలయును చంద్ర
మునగ కలిగొట్టు ఇప్ప ఏపి దంతి చిత్రమూలము వీనియొక్క కషాయముతో ఒంటెలకు
విశేషించి వస్త్రీని చేయింపవలయును. మోదుగ ఓమము దేవదారు కటుకరోహిణి వీని
యొక్క కషాయములతో గోవులకు విశేషించి వస్త్రీకర్మను చేయింపవలయును. మోదుగ
జంతి దేవదారుకామంచిపూరి పెద్దదంతి వీనియొక్క కషాయముతో గుర్రములకు విశే
షించి వస్త్రీకర్మను చేయింపవలయును. వరగోగు వెనురు మొలక చంద్ర రేల చిగుళ్ళు బిల్వారి
గణమునందలి వృక్షములయొక్క చిగుళ్ళు వీనికషాయముతో గాడిద ఒంటె వీనికి విశే
షించి వస్త్రీకర్మను చేయింపవలయును. త్రిఫలములు చిట్టిత వెలగ పెద్ద రేగు మారేడు
చిన్న రేగు వీనియొక్క కషాయముతో మేకలకును గొర్రెలకును విశేషించి వస్త్రీకర్మను
చేయింపవలయును.

బ్రాహ్మణాదులు ఎల్లప్పుడు అనారోగ్యులుగ నుండుటకు కారణము.

మూ॥ అథాగ్ని వేశః సతతోఽస్తరాస్తరా హితం చ ప్రప్రచ్ఛ గురుస్తదాహ చ । సదాతురాః శోత్రియ రాజసేన కాస్తథైవ వేశ్యాః సహపణ్యజీవిభిః॥ ద్విజో హి వేదాధ్యయనవతాహ్నిక క్రియాదిభిర్దేహ హితం న చేష్టతే । సృహోపసేవీ సృపచి త్తరక్షణాత్పరానురోధాః పృహు చిన్తసాఽభయత్ ॥ సృచిత్తవర్తీమ్యపచారతత్పరా మృజాపభూమా నిరతా పణాజ్ఞనా । సదాసనాఽత్యేనుబద్ధనిక్రయక్రయాదిహోభాదపిపణ్య జిపిః॥ స్పదేవ తే హ్యగతవేగన్గ్రహా సమాచరన్తే న చ కాల భోజనమ్ । అకాలనిర్హారః హార సేవితో భవన్తి యేఽన్యేఽపి సదాతు రాశ్చ తే ॥ 8॥

అ॥ అడుగుచున్న అగ్ని వేశునకు గురువు కిండివిధముగ చెప్పెను. బ్రాహ్మణులు, రాజసేవకులు, వేశ్యాస్త్రీలు, వర్తకులు వీరలు ఎల్లప్పుడూ అనారోగ్యులుగ నుండెదరు. ఎందువలనననగా—వేదాధ్యయనము శ్రుతములు అహ్నికక్రియలు మొదలగువానిని ఆచరించుచుండుటవలన బ్రాహ్మణులను, అధికారియొక్క చిత్తమును అనుసరింపవలసియుండుట ఇతరునియొక్క వశమునందుండుట అధికమగుఅలోచనతో కూడియుండుట భయమునుకలిగియుండుట వీనివలన రాజసేవకులను, పురుషునియొక్క చిత్తమును అనుసరించియుండుట పురుషునకు ఆపచారములను చేయుట శరీరశుభ్రత యందును అలంకరించుకొనుటయందును నిమగ్నురాండ్రయందుండుట వీనివలన వేశ్యాస్త్రీలును ఎప్పుడునుకూర్చొనియుండుట అమ్మటుకొనుట మొదలగుపానియందు ఎల్లప్పుడును నిమగ్నులైయుండుట వీనివలన వర్తకులును తమశరీరముయొక్క సౌతమును పొటింపరు. మరియు వారు మలమూత్రాదులయొక్క వేగములను ఎల్లప్పుడు అడ్డగించెదరు. కాలభోజనమును ఎప్పుడును చేయురు. మరియు మలమూత్రాది వేగములను అకాలమునందు ప్రవర్తింపజేయుదురు. విహారమును అకాలమునందు చేయుదురు. అందువలన వారు ఎల్లప్పుడును అనారోగ్యులుగ నుండెదరు. ఈవిధముగ నాచరించు ఇతరుకూడ ఎల్లప్పుడును అనారోగ్యులుగ నే యుండెదరు.

మూ॥ సమీరణా వేగవిధారణోద్ధతం విబద్ధసర్వాజ్ఞరుజాకరం భిషక్ । సమూత్య తేషాం ఫలవర్తినూదితః సుకల్పితా స్నేహవత్ప్రప్రయోజయేత్ ॥ 29॥

అ॥ వేగవిధారణమువలన వాతము ప్రకోపించి విబంధముచే సర్వాయవముల యందు బాధను కలిగించినయెడల బాగుగ తయారుచేయబడినట్టియు చమురుతోకూడినట్టియు ఫలవర్తులను తొలుత ప్రయోగింపవలయును.

మూ॥ పునర్నవైరణ్ణనికుమ్భచిత్ర కాన్స దేవదారుత్రవృతానిది
గ్ధికాన్ । మహా ని మూలాని చ పఞ్చ తద్భవాన్విపాచ్య మూత్రే
దధిమస్తుసంయుతే ॥ సత్తైలసర్పిర్లవణైశ్చ పఞ్చభిర్విమూర్చితం వస్త్రీ
మథ ప్రయోజయేత్ । సదూహితం ధన్వరసేన భోజితం నికుమ్భ
తై లేన తతోఽనువాసయేత్ ॥ 41 ॥

అ॥ గలిజేరు అముదపుకేశ్శు దంతి చిత్రమూలము దేవదారు తెగడ వాపడు
మహాపంచమూలములు వీనిని పెరుగు మీగడ వీనితోకూడిన గోమూత్రమునందు కషా
యముకాచి ఆకషాయమునందు తైలమును ఘృతమును పంచలవణములను కలిపి
దానితోనిరూపావస్థిని చేయింపవలయును. పిమ్మట జాంగలమాంసరసముతోఆహారము
నిచ్చి పిమ్మట. దంతియొక్క కషాయముతోడను కల్కముతోడను తయారుచేయ
బడిన తైలముతో అనువాసనవస్థిని చేయింపవలయును.

మూ॥ బలాశ్వగద్ధాఫలబిల్వచిత్ర కాన్ద్విపఞ్చమూలే కృతమా
లకోత్పలే । యవాన్ములుథ్థా శ్చ పంచేజ్జలాథ కే రసః స ప్తేష్యైస్తు
కలిజ్జకాదిభిః ॥ సత్తైలసర్పిర్లుడనైస్థవో హితః సదా నరాణాం శలవర్ణ
వర్ధనః । తదైవ శస్త్రం మధుకేన సాధితం ఫలేన బిల్వేన శతాహ్వ
యాఽథ వా॥ సజీవనీయస్తు రసోఽనువాసనే నిరూపాణే చాలవణో
శిశ్నోర్నితః । న చాన్యదాశ్వజ్జబలాభివర్ధనం నిరూపావస్తేః శిశువృద్ధ
యోః పరమ్ ॥ 42 ॥

అ॥ ముత్తవపులగము పెన్నేరు మ్రుంగకాయలు మారేడు చిత్రమూలము
నూనెపంచమూలములు మహాపంచమూలములు రేళ నల్లకలువ యవలు ఉలవలు
వీనిని ఒక ఆధకముజలనందు కషాయముకాచి ఆకషాయమునందు కొడిసెపాలవిత్తులు
చెంగల్వకోళ్లు మొదలగువానియొక్క కల్కమును తైలమును ఘృతమును బెల్లమును
నైంధవలవణమును చేర్చి దానితో వస్త్రీని చేయించినయెడల బలమును వర్ణమునువృద్ధి
నొందించును. అతిమధురముతోగాని మ్రుంగకాయలతోగాని మారేడుతోగాని సదా
పతోగాని తయారుచేయబడిన వస్త్రీకూడబలమును వర్ణమును కలిగించును. శిశువులకు జీ
వీయగణద్రవ్యములయొక్క రసముతోతయారుచేయబడినన్నహముచేతనువాసనవస్థిని
గానిజీవనీయగణద్రవ్యములయొక్క కషాయమునందు నైంధవలవణమును చేర్చకదాని
తోనిరూపావస్థినిగాని చేయించుట హితకరముగనుండును. శిశువులు వృద్ధులు వీరలకు
శరీరబలమును పెంతు నేకలిగించుటకు నిరూపావస్థికంటె శ్రేష్ఠమైనదిమరయొకటిలేదు.

అధ్యాయ సంగ్రహము.

మూ॥ ఫలకర్మవస్త్రీషు వరిత్వనిశ్చయో వస్త్రయో గవాదీ
నామ్ । సతతాతురాశ్చోద్దిష్టాః ఫూమాత్రాయాం హితం చైషామ్॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తస్త్రే చరకప్రతి సంకృతే సిద్ధిస్థానే ఫల
మూత్రా సిద్ధిర్నామ ఏకాదశోఽధ్యాయః ॥

అ॥ ఈఫలమూత్రా సిద్ధ్యధ్యాయమునందు - వస్త్రీకర్మయందు ఉపయోగింప
దగిన ఫలములలో శ్రేష్ఠత్వమును నిశ్చయించుట, గోవులు మొదలగువానికి ప్రయో
గింపదగిన వస్తులు, బ్రాహ్మణులు మొదలగువారు ఎల్లపుడును అనారోగ్యులుగనుండు
టకు కారణములు, ఇట్టి వీరలకు హితకరములు ఇవి చెప్పబడినవి.

ఇవిధంబున, శ్రీపాదోపనామక కృష్ణమూర్తిశాస్త్రిప్రణీతంబైన చరకదీపిక యనెడి
చరకసంహితా వ్యాఖ్యానమునందు ఫలమూత్రాసిద్ధి యనెడు
ఏకాదశాధ్యాయము సమాప్తము.

—0—

ద్వాదశాధ్యాయము.

మూ॥ అథాత ఉత్తరవస్త్రీసిద్ధిం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥1॥

అ॥ పీమ్మట ఉత్తరవస్త్రీసిద్ధిని చెప్పబోవుచున్నాను.

మూ॥ ఇతి హ స్నాహ భగవాన్మాత్రేయః ॥2॥

అ॥ అని భగవంతుడగు ఆత్రేయుడు చెప్పెను.

శోధనోత్తర క్రియ.

మూ॥ అథ ఖల్వాత్తురం వైద్యః సంశుద్ధం వమనాదిభిః । దుర్బ
లం కృశమల్పాగ్నిం ముక్తసంధానబద్ధనమ్ ॥ నిర్హృతానిల విణ్మూత్ర
కఫపిత్తం కృశాశయమ్ । శూన్యదేహం ప్రతీకారాసహిష్ణుం పరిపాల
యేత్ ॥ యథైవ తరుణం పూర్ణం తైలపాత్రం తథైవ చ ॥ గోపాల
ఇవ దణ్డీ గాః సర్వస్మాదపచారతః ॥5॥

అ॥ వమనాదులచే శుద్ధినొంది దుర్బలుడుగను కృశించినవాడుగను స్వల్పమైన
జాతరాగ్ని కలవాడుగను సంధిబంధనములు విడిపోయినవాడుగను వాతము పురీషము
కఫము పిత్తము ఇవి హరింపబడినవాడుగను కృశించిన ఆశయములు కలవాడుగను
శూన్యమైన దేహముకలవాడుగను ప్రతీకారమును సహింపలేనివాడుగనునున్న రోగిని
తైలముతో నిండియున్నట్టియు తరుణమైనట్టియు పాత్రనువలె సమస్తాపచారముల

నుండియు రక్షింపవలయును. మరియు గోపాలసుడు దండమునుఘరించి గోవులను రక్షించువిధమున వైద్యుడు అట్టిరోగిని రక్షింపవలయును.

అగ్నిసందీపనాదిక్రమము.

మూ॥ అగ్నిసంఘక్షణార్థం తు పూర్వం పేయాదిభిర్భిషక్ ।
రసోత్తరేణైవ చ రేత్రమేణ క్రమకోవిదః॥స్నిగ్ధాన్లుస్వాదుహృద్యాని
తతోఽన్లులవణౌ రసౌ । స్వాదుతిక్తౌ తతో భూయః కషాయకటుకౌ
తతః ॥ అన్యోఽన్యప్రత్యసీకానాం రసానాం స్నిగ్ధరూక్షయోః ।
వ్యత్యాసాదుపయోగేన ప్రకృతిం గమయేద్భిషక్ ॥8॥

అ॥ జాతరాగ్ని వృద్ధినిొందునిమిత్తము ప్రథమమున పేయముల నీయవలయును. క్రమముగ మాంసరసముతోకూడిన ఆహారము నీయవలయును. తొలుత స్నిగ్ధగుణమును అన్లుస్వాదు సములను కలిగి హృద్యములుగనుండు పదార్థములను, పిమ్మట అన్లులగుణ రసములుగల పదార్థములను, పిమ్మట స్వాదుతిక్తరసములుకల పదార్థములను, అటు పిమ్మట కషాయరసములుగల పదార్థములను ఈయవలయును. ఇట్లు పరస్పరము విరుద్ధములైన రసములుకల పదార్థములను స్నిగ్ధరూక్షములుగల పదార్థములను మార్చుకొనుచు ప్రయోగించి రోగికి ప్రకృతిస్థితిని కలిగింపవలయును.

ప్రకృతినిపొందినవానియొక్క లక్షణములు.

మూ॥ బలవాన్ వర్ణవాన్ సర్వరతిః స్వజ్ఞః స్థిరేంద్రియః ।
ప్రసన్నాత్మా సర్వసహో విజ్ఞేయః ప్రకృతిం గతః ॥9॥

అ॥ ప్రకృతినిపొందినవాడు బలవంతుడుగను మంచివర్ణముకలవాడుగను అన్నిటి యందును కోరికకలవాడుగను సుఖములుగనున్న అంగములుకలవాడుగను స్థిరములైన ఇంద్రియములుకలవాడుగను నిర్మలమైనమనస్సుకలవాడుగను సమస్తమునుసహించు వాడుగను నుండును.

ప్రకృతినిపొందనివాడు వర్జింపఁతగినవి.

మూ॥ ఏతాం ప్రకృతిమప్రాప్తః సర్వవర్జ్యాని వర్జయేత్ ।
మహాదోషకరాణ్యష్టావిమాని తు విశేషతః ॥ ఉచ్చైచ్చరాభిష్యం రథ
క్షోభమతిచక్రమణాసనే । అజ్ఞాహితభోజ్యే చ దివాప్వప్నం చ
మైథునమ్ ॥11॥

అ॥ ప్రకృతినిపొందనివాడు విడిచిపెట్టఁతగినవానినన్నింటిని విడిచిపెట్టవలయును. మరియు మహాదోషములనుకలిగించునవియగు బిగ్గరగమాట్లాడుట, రథాదియానముల వలనక్షోభనొందుట, అధికముగతిగుగుట, అధికముగకూర్చుండుట, అజ్ఞాహారములను

సేవించుట, అహితాహారములను సేవించుట, పగటియందును నిద్రించుట, మైథునము నాచరించుట ఈ ఎనిమిదింటిని విశేషించి విడిచి పెట్టవలయును.

వర్జింపదగినవానిని వర్జింపకున్నచో కలుగు

సామూహ్య దోషములు.

మూ॥ తజ్ఞా దేహోర్ధ్వసర్వాధోమధ్యపీడామదోషజాః ।
శ్లేష్మజాః క్షయజాశ్చైవ వ్యాధయః స్యుర్యథాక్రమమ్॥ తేషాం
విస్తృతో లిజ్జమేకైకస్య సభేషజమ్ । యథావత్సంప్రప్త్యామి సిద్ధా
స్వస్తీంశ్చ యాపనాన్ ॥౩॥

అ॥ ప్రకృతిని పొందనివాడు విడిచిపెట్టదగిన ఈఎనిమిదింటిని విడిచిపెట్ట
కున్నచో అఎనిమిదింటివలనను శరీరముయొక్క ఊర్ధ్వభాగమునందు బాధ, శరీరము
తటను బాధ, అధఃపదేశమునందు బాధ, మధ్యపదేశమునందు బాధ, అనుదోషము,
శ్లేష్మజవ్యాధులు క్షయవ్యాధులు అను నీఎనిమిదియు క్రమముగ కలుగును. ఈఎనిమి
దింటియొక్కయు ప్రత్యేకప్రత్యేకలక్షణములను చికిత్సలను వివరించి చెప్పుచు
న్నాము. మరియు సిద్ధిదాయకములైన యాపనవస్తులను చెప్పుచున్నాము.

బిగ్గరగమాట్లాడుట మొదలగువానివలన కలుగు దోషములు.

మూ॥ తత్త్ర, ఉచైచృగ్భాష్యాతిభాష్యాభ్యాం శిశుస్తాపకర్ణశృఙ్ఖ
నిస్తోదస్తోతోఽవరోధముఖతాపకణ్ఠశోషతైమిన్ద్రసిపాసాద్వారతమక
హనుమన్యాగ్రహనిష్ఠీవనోరః పార్శ్వశూలస్వరభేదహక్కా శ్వాసావ
యః స్యుః, రథక్షోభాత్ స ధిపర్వశైథిల్యహనునాసాకర్ణశిరః
శూలతోదవహ్నివిక్షోభాటోపాస్త్రౌ కూజనాథ్కానహృదయేద్రియో
పరోధస్థిక్ పార్శ్వవజ్జణవృషణ కటిపృష్ఠవేదనాసంధిస్కంధహనుగ్రీవా
దౌర్బల్యాజ్ఞాభితాపపాదశోఫస్త్వాసహర్షణాదయః, అతిచక్ష్మౌ
మణాత్ పాదజంఘీరుజానువజ్జణశ్రోణీపృష్ఠశూలచ్ఛర్దిసక్తిసావనిస్తోద
పిణ్డికోద్యేష్టనాజ్జుర్దాంసాభితాపసి రాధమనీహర్ష శ్వాసకాసావయః
స్యుః, అత్యాసనాత్ రథక్షోభజాః స్థికృష్ణవజ్జణవృషణకటి
పృష్ఠవేదనాదయః స్యుః, అజీర్ణాధ్యశనాభ్యాం తు ముఖశోషాథ్కాన
శూలనిస్తోదపిపాసాగాత్రపాదచ్ఛర్ద్యతీసారమూర్ఛాద్వారప్రవాహణామ
విషాదయః స్యుః, విషమాహితాశనాభ్యామనన్నాభిలాష దౌర్బల్య
వైవర్ణ్యకణ్ఠాపామాగాత్రావసాదవాతాదప్రోపజాశ్చ గ్రహణ్య
రోవికారాదయః, దివాప్వాదరోచకా విపాకాగ్నినాశస్తైమిశ్య

కోణ్డుకోణ్డుపానూదాహచ్ఛర్వజ మర్దహృత్తుభజాడ్యతద్వానిద్రాప్ర
సజగ్రస్థిజన్మదౌ బల్యరక్తముత్రాక్షితాతాలులేచాః పిపాసా చ,
వ్యవాయూదాశుబలసాదోరుసాదనస్తిశిరోగుద మేఘవృషణవజ్రణోరు
జానుజఙ్ఘపాదశూ హృదయస్పన్దననేత్రపీడాజ్జలైథిల్యశుకగ్రీమార్గశోణి
తాగమన కాసశ్వాసశోణితప్తి వనస్వరానసాద కటిదౌష్పత్యకాఙ్గర
ర్వాజ్జగోగముష్కశ్చయథువాతవగ్గోచ్రముత్రసజ్జశుక విసర్గ జాడ్యవే
షథుబాధిర్యవిషాదాదయః స్మృః, ఉత్పాట్యత గుదస్తాడ్యత
ఇవ మేఘమవసీరతీవ మానో వేపతే హృదయం వీర్యస్తే సన్ధయస్త
యః ప్రవిశతీవ చ, ఇత్యేవమేభిరపచార్తై రేతే ప్రాదుర్భవన్త్యు
ప్రదవాః ||14||

అ॥ వానిలో బిగ్గరగమోట్లాడుటవలనను అధికముగమోట్లాడుటవలనను శిరస్సు
నందుతాపము, చెవులముందును కణతలముందును పొడిచినటులబాధ, ప్రసోతస్సులు
అడ్డగింపబడుట, నోరునుతాలుప్రదేశములును, కంఠమును ఎండట, తిమిరములుగుట,
దప్పిక, జ్వరము, తమకశ్వాస, అంకిళ్లు మెడకొంకులు బిగియుట, ఉమ్మచచ్చుట,
వక్షఃస్థలమునందును పార్శ్వములందును శూల, స్వరభేదము, ఎక్కిళ్లు శ్వాస
మొదలగునవి కలుగును. రథౌదియానములవలన ఊభనొందుటచే సంధులును కణుపు
లును శైథిల్యగునొందుట, అంకిళ్లు ముక్కుచెవులు శిరస్సు వీనియందు శూలయు
పోట్లునుకలుగుట. జూతరాగ్ని చెడుట, ఉదరమునందు ఆటోపము, ప్రేగులుఆరచుట,
కడుపుఉబ్బరము, హృదయమును ఇంద్రియములును అడ్డగింపబడుట, పిరుదులు పార్శ్వ
ములు గజ్జలు వృషణములు కటిప్రదేశము పృష్ఠప్రదేశము వీనియందు బాధలుకలు
గుట. సంధులు భుజిశిరస్సులు అంకిళ్లు మెడ వీనియందు దుర్బలత్వ మేర్పడుట, శరీర
తాపము, పాదములయందు వాపును మెద్దుబారుటయు పగులుటయు జనించుట
మొదలగు లక్షణములు కలుగును. అధికముగతిగుగుటవలన పాదములు పిక్కలు
తొడలు మోకాళ్లు గజ్జలు పిరుదులు పృష్ఠప్రదేశము వీనియందు శూలకలుగుట,
పొంటియగుట కాళ్ళయందు కృశత్వమును బోట్లును కలుగుట, పిక్కలయందు మెలివేసి
కలులబాధ, ఒడలునొప్పలు, అంశప్రదేశములయందు తాపము, నీరలయందునుధమనుల
యందును సోర్బల్యమేర్పడుట, శ్వాస, కాస మొదలగులక్షణములు కలుగును. అధిక
ముగకూర్చుంచుడుటవలనపిరుదులు పార్శ్వములుగజ్జలువృషణములుకటిప్రదేశమువృష్ఠ
ప్రదేశము వీనియందు బాధకలుగుట మొదలుగాగల రథక్షోభజలక్షణములుకలుగును.
అజీర్ణాహారములను సేవించుటవలనను అధ్యశనమువలననునోరుఎండుట, కడుపుబ్బరము,
శూల, పొడిచినటులబాధ, దప్పిక, శరీరముకృశించుట, పొంటి, అతిసారము, మూర్ఛ,
జ్వరము, ప్రవాహిక, ఆమవిషము మొదలగు లక్షణములు కలుగును. విషయాహారము
వలనను అహితాహారములను సేవించుటవలనను అహారముసందిప్తములేకపోవుట, దుర్బ
లత్వము వివర్ణత్వము, దురద, గజ్జి, శరీరముకృశించుట, వాతాదులప్రకోపించుటవలన

కలుగు వికారములు, గ్రహణీరోగము, అర్శోవ్యాధి మొదలగు లక్షణములు కలుగును. పగటియందు నిద్రించుటవలన అరోచకము, శీర్ణము కావండుట, అగ్నిమాంద్యము, నైమిత్త్యము, పాండువ్యాధి, గురద, గజ్జి. తాపము వాంతి, ఒడలుకొప్పలు, హృదయముబిగపట్టుట, జడత్వము, బడలిక, నిద్రాధికమగుట. గ్రంథులుపుట్టుట. దౌర్బల్యము, మూత్రమును నేత్రములును ఎరుపుబారుట, తాల్మప్రదేశముపూయబడినట్లుండుట, దప్పిక ఈలక్షణములు కలుగును. మైథునము నాచరించుటవలన బలమువెంటనే క్షీణించుట, తొడలు కృశించుట, వస్త్రీప్రదేశము శరన్ను గుదప్రదేశము మేధ్రము వృషణములు గజ్జలు నొడలు మోకాళ్లు పిక్కలు పాదములు వీనియందు శూలకలుగుట. హృదయమసకముగకొట్టుకొనుట, నేత్రములయందుబాధ, అవయవములుశైథిల్యమునొందుట, శుక్రమార్గమునుండి రక్తమువచ్చుట, కాస, శ్వాస, రక్తము నుమియుట స్వరముకృశించుట, కటిప్రదేశమునందు దౌర్బల్య మేర్పడుట, ఏకాంగ వాతము సర్వాంగ వాతము, వృషణములయందుబాధ, అపానవాతమునూ పురీషమును మూత్రమును బంధించుట, శుక్రముబయలుపెడలుచుండుట, జడత్వము, వణకు, చెముడు, దుఃఖము మొదలగులక్షణములు కలుగును. మరియు గుదప్రదేశము చీల్చబడుచున్నట్లుండుట మేధ్రము కొట్టబడుచున్నట్లుండుట, మనోబలము కృశించుచున్నట్లుండుట, హృదయముకంపించుట, సంధులుపీడింపబడుట, చీకట్లప్రమిలనట్లుండుట ఈలక్షణములు కలుగును. ఎనిమిది విధములగు అపచారములవలనను ఈ ఉపద్రవములు ఇట్లు కలుగును.

ఉచ్చైర్భాషణాదులవలన కలుగు ఉపద్రవములకు చికిత్స.

మూ॥ తేమాం సిద్ధిః — ఉచ్చైర్భాష్యాతిభాష్యజానామభ్యజ్ఞస్వేదోపనాహధూమనసోఽపరిభక్తస్నేహపానరసక్షీరాభిర్వాతహారః సర్వోవిధిర్మానం చ, రథక్షోభాతిచక్రమణత్యాసనజానాం స్నేహస్వేదాది వాతహారం కర్మ సర్వం నిదానవర్జం, అజీర్ణాధ్యశనజానాం నిరవశేషతశ్చర్దనం రూక్షస్వేదధూమపానలఙ్ఘనీయపాచనీయదీపనీయామధావచారణం చ, విషమాహితాశనజానాం యథాస్వం దోషక్రియాః, దివాస్వప్నజానాం ధూమపానలఙ్ఘనవమనశిరోవిరేచన వ్యాయామరూక్షాశనాదిదీపనీయామధోపయోగః ప్రకర్షణోన్మిర్దనపరిషేచనాదిశ్చ శ్లేష్మహారః సర్వో విధిః, మైథునజానాం జీవనీయసిద్ధయోః క్షీరసర్పిషేరుపయోగస్తథా వాతహారః స్వేదాభ్యజ్ఞోపనాహః వృష్యాశ్చాహారాః స్నేహః స్నేహవిధయో యావనావస్తయోఽనువాసనం చ మూత్రవైకృతనస్తిశూలేషు చోత్తరనస్తి, విదారిగ్ధాదిగణజీవనీయగణక్షీరసంసిద్ధౌ తైలం స్యాద్యాపనాశ్చ సప్తయోః సర్వకాలదేయాః తానుపదేక్ష్యామః ॥ 5॥

అ॥ బిగ్గరగమాట్లాడుట మొదలగు వానివలనకలుగు ఉపద్రవములకు చికిత్స చెప్ప బడుచున్నది. బిగ్గరగమాట్లాడుటవలనను అధికముగమాట్లాడుటవలనను కలుగు వ్యాధు లయందు అధ్యంగము, స్వేదకర్మ, ఉపనాహము, ధూమపానము, నన్యకర్మ భోజ నానంతరమునందు స్నేహమును పానముచేయుట, మౌంసరసమును క్షీరమును సేవించుట మొదలగు వాతహరములగు సమస్తక్రియలను ఆచరింపవలయును. మరియు మానముగ నుండవలయును. రథాదియానములచే క్షోభనొందుటవలనను అధికముగతిరుగుటవలనను అధికముగ కూర్చుండుటవలనను కలుగు వ్యాధులందు స్నేహకర్మ స్వేదకర్మ మొదలగు వాతహరములగు సమస్తక్రియలను ఆచరింపవలయును. మరియు ఈ వ్యాధులకు కారణ ములైనవానిని విడిచి పెట్టవలయును. అజీర్ణాహరములను సేవించుటవలనను అధ్యశనము వలనను కలిగిన వ్యాధులయందు శేషములేకుండ నట్లు వాంతినిచేయించుట, రూక్షమైన స్వేదము, ధూమపానము, లంఘనీయములును పాచనీయములును దీపనీయములును నగు బ్రౌషధములను ఇచ్చుట వీని నాచరింపవలయును. విషమాహరమువలనను అహితా హరములను సేవించుటవలనను కలిగిన వ్యాధులయందు ఆ రూదోషములకనుకూలముగు చికిత్సలను ఆచరింపవలయును. పగటియందునిద్రించుటవలనకలుగు వ్యాధులయందు ధూమపానము, లంఘనము, వమనము, నన్యము, వ్యాయామము, రూక్షములైన ఆహారాదులను సేవించుట, దీపనీయములైన బ్రౌషధములను ఉపయోగించుట వీనిని ఆచరింప వలయును. మరియు లంఘనము, బాగుగమర్చింపుట, పరిషేకము మొదలగు శ్లేష్మహర మగు సమస్తక్రియలను నాచరింపవలయును. మైథునమునాచరించుటవలనకలుగు వ్యాధు లయందుజీవనీయగణద్రవ్యములతో తయారుకాబడిన పాలను పుత్రమును ఉపయోగింప వలయును. మరియు వాతహరములగు స్వేదములను అధ్యంగములను ఉపనాహములను చేయింపవలయును. వీర్యవృద్ధికరములగు ఆహారములను సేవింపవలయును. స్నేహపాన ములను స్నేహపానవిధులను ఆచరింపవలయును. యాపనవస్తులను అనువాసనవస్తులను చేయింపవలయును. మూత్రవికారములను వస్త్రీశూలము కలిగినయెడల విచారిగం ధాదిగణద్రవ్యములతోడను జీవనీయగణద్రవ్యములతోడను పాలతోడను తయారు చేయబడిన తైలముచే ఉత్తరవస్త్రీని చేయింపవలయును. మరియు యాపనవస్తులను తరుచు చేయింపవలయును. అట్టి యాపనవస్తులను చెప్పబోవుచున్నాము.

యాపనవస్త్రీవివరణము.

మూ॥ ముస్తాశీరబలాః గ్వధరాన్నా మజ్జిష్ఠాకటురోహిణీత్రాయ మాణాపునర్న వావిభీతకగుమాచీస్థిగాది పిత్తములాలాని పలికాని ఖడ్గా శః క్లుప్తాని అష్టా చ మదనఫలాని ప్రత్యౌల్య జలాథ కే పరిక్వాధ్య పాదశేషో రసః క్షీరద్వప్రస్థసంయుక్తః పునః శృతః క్షీరావశేషః జాగ్గలరసతుల్యో మధుయుతిః శతకుసుమామధుః కుటజఫలరసాజ్జనప్రి యజ్జుకల్మీకృతః సనైధవః సుఖోష్ణవస్త్రీః శుక్రమాంసాగ్నిజననః తేతక్షీణకారగుల్మశూలవిషమజ్వరబ్రధ్న కుణ్డలోదానర్త కుక్షిశూల మూత్రకృచ్ఛాగ్రిగ్రిజోవిసర్పప్రవాహికా శిరోరుహజానూరుదజ్ఞాచ

స్త్రిగ్రహశక్యమన్యదార్థః ప్రమేహాధ్మానవాతరక్తపిత్తశ్లేష్మవ్యాధి
హరః సద్యో బలననో రసాయనశ్చేతి || 6||

అ॥ తుంగముస్తలు వట్టివేళ్ళు ముత్తవపులగము రేల సన్నరాస్తము మంజిష్ఠ
కటుఃకోహిణి కలుకానుగ గలిజేరు తానికాయ తిప్పతీగె హ్రస్వపంచమూల
ములు వీనిని ప్రత్యేకము ఒక్కొక్క పలముగను మ్రంగకాయలను ఎనిమిదిపల
ములుగను గ్రహించి ముక్కలుజేసి కడిగి ఒక ఆఢకముజలమునందు వేసి నాలుగవ
వంతు మిగులునట్లు కాచి అకషాయమునందు గెండుప్రస్థముల పాలను కలిపి పాలు
మిగులువరకు మరల కాచి ఆపాలతో సమానపరిమితిగల శాంకలమాంసరసమును
జేర్చి అందు తేనెను కలిపి సదాప అతిసుధురము కొడిసెపాలవిత్తులు రసాంజనము
ప్రేంఖణము వీనియొక్క కల్కమును నైంధలవణమును చేర్చి గోరుజెచ్చగనున్న
ప్పుడు దానితో వస్త్రినిచేయించినయెడల శుక్రమును మాంసమును జాతరాగ్నిని
వృద్ధినిొందించును. మరియు క్షీతక్షణము కాసగుల్మము శూల విషనుజ్వరము బ్రష్మ
మనడివ్యాధి వాతకుడలికము ఉదావర్తము ఉదరశూల మాత్రకృచ్ఛ్రము అస్య
గ్ధరము విసర్పము ప్రవాహిక శిరోబాధ మోకాళ్ళును నొడలును పిక్కలును వస్త్రి
ప్రదేశమును బిగియుట అశ్మరి శ్మాదము అర్భుస్సు ప్రమేహము కడుపుబ్బరము
వాతవ్యాధులు రక్తవ్యాధులు పిత్తవ్యాధులు శ్లేష్మవ్యాధులు వీనిని హరింపజేయును.
వెంటనే బలమును కలిగించును. రసాయనముగ నుండును.

మూ॥ ఏరణ్డములపలాశాత్ షట్పలం శాలిపర్ణి పృశ్నిపర్ణి
బృహతీ కణ్డకారికా గోక్షురకో రాన్నాఽశ్వగన్ధా గుడూచీ వర్షాభూ
రారగ్వధో దేవదార్వితి సలికాని ఖణ్డశః క్లుప్తాని ఫలాని చాష్టా
ప్రత్యక్షాః జలాధ కే క్షీరపాదే పచేత్. పాచశేషం కషాయం పూతం
శతకుసుమాశ్వాత్మము సప్తిప్పలీ హపుషాబిల్వవచావత్సిక ఫలరసాజ్ఞానప్రి
యజ్ఞుయవానిస్రక్షేపకల్పితం మధుఘృతతైలనైర్ధనయుక్తాసుఖోష్ణం
నిరూహమేకం ద్వౌతీన్వాదద్యాత్, సర్వేషాం స్రశస్త్రా విశేషతో
లలితసుకుమారక్షోక్షీణస్థనిరచిరార్భానామపత్వీ కామానాం చ || 7||

అ॥ ఆముదపువేళ్లు మోదుగ వీని ఆరుపలములుగను మయ్యాకుపాన్న కోల
సొన్న వాకుడు పెద్దవాకుడు పల్లెరు సన్నరాస్తము పెన్నెరు తిప్పతీగె గలిజేరు రేల
దేవదారు వీనినొక్కొక్క పలపరిమితిగను మ్రంగకాయలను ఎనిమిది పలములపరిమితి
గను గ్రహించి ముక్కలుగ నరకి కడిగి ఒక ఆఢకముజలమునందువైచి అందు ఒక
ప్రస్థముపాలను పోసి నాలుగవవంతు మిగులునట్లు కాచి వడగట్టి 3; షాయమునందు
సదాపచేంగల్యోక్ష్మ తుంగముస్తలు పిప్పళ్లు బోడసరము మారేడు వస కొడిసెపాల
విత్తులు రసాంజనము ప్రేంఖణము కురాసానివాము వీనియొక్కకల్కమును తేనె
నెయ్యి తైలము నైంధలవణము వీనిని చేర్చి గోరుజెచ్చగనున్నప్పుడు దానితో ఒక

టినిగాని రెండిటినిగాని మూడింటినిగాని నిరూహవస్తులను చేయింపవలయును. ఈ వస్తి సమస్తమైనవారికిని హితకరముగ నుండును. సుందరులు సుకమారులు త్తత ఊలు వృద్ధులు చిగకాలమునుండియున్న అర్హస్సుకలవారు సంతానమునుగోరువారు వీరలకు విశేషించి హితకరముగ నుండును.

మూ॥ సహచరబలామూర్త్యమూలసారివాసిద్ధినేన పయసా తథా బృహతీకణ్ణకారీశ తావరీచ్ఛిన్నరుహశ్చ తేన పయసా మధుకమ దినపిష్పలీకల్కకృతేన పూర్వవస్త్విస్తిః ॥18॥

అ॥ మూలగోరింట ముత్తవపులగము చాగదుంప నుగంధిసాల వీనితోగాని వాకుడు పెద్దవాకుడు పిల్లిపీచరి తిప్పతీగె వీనితోగాని కాచబడిన పాలయందు అతి మధురము మ్రంగకాయ పిప్పళ్ళు వీనియొక్కకల్కమును చేర్చి పూర్వమునందువలెనే వస్తిని చేయింపవలయును.

మూ॥ తథా బలాతిబలావిదారీశాలిపర్ణీపృశ్ని పర్ణీబృహతీకణ్ణ కారికాదర్భమూలయవ కాశ్మర్యబిల్వఫలసిద్ధినేన పయసా మధుకమ దినపిష్పలీకృతేన మధుఘృతసౌవర్చ్యప్రయుక్తేన కాసజ్వరగుల్మస్టీహ ర్దితస్త్రీమద్యక్షిప్తానాం సద్యోబలజననో రసాయనశ్చ ॥19॥

అ॥ ముత్తవపులగము పెద్దముత్తవపులగము నేలగుమ్మడు మయ్యాకుపొన్న కోలపొన్న వాకుడు పెద్దవాకుడు దర్భజేళ్ళు యవలు పెగుమ్మడు మారేడుపండ్లు వీనితోసిద్ధము చేయబడిన పాలయందు అతిమధురము మ్రంగకాయ వీనియొక్క కల్కమును తేనె నెయ్యి సౌవర్చలలవణము వీనిని చేర్చి దానితో వస్తిని చేయించిన యెడల కాస జ్వరము గుల్మము స్టీహవ్యాధి వీనిని హరింపచేయును. మరియు మైథు నముచేతను మద్యపానముచేతను కృశించినవారలకు వెంటనే బలమునుకలుగచేయును. రసాయనముగ నుండును.

మూ॥ తథా బలాతిబలారాన్నారగ్వధమదనబిల్వగుడూచీపున ర్నవైరణ్డాశ్వగన్ధాసహ చరపలాశ దేవదారుద్విపళ్ళి మూలాని పలి కాని యవకోలకులత్థద్విప్రస్సృతం శుష్కమూలకానాం చ జలద్రోణే సిద్ధం నిరూహస్రమాణం శేషం కషాయం పూతం మధుకమదనశత పుష్పాకుష్ఠ పిప్పలీవచావత్సకఫలరసాన్లనపియజ్ఞయవానీకలీ కృతం గుడఘృతతైలక్షౌద్రక్షీరమాంస రసాన్లు కాణ్ణికపైష్ఠవయుక్తం సుఖోష్ణం చ వస్తిం దద్యాత్ శుక్రమాత్రవర్చః సజ్జేఽనిలజగుల్మహృద్రో గాధ్మానబ్రధ్న పార్శ్వపుష్పకటీగ్రహసంజ్ఞానాశబలక్షయేషు చ ॥20॥

అ॥ ముత్తవపులగము పెద్దముత్తవపులగము సన్నరాన్నము రేల మ్రంగకాయ మారేడు తిప్పతీగెగలిజేరు ఆముదపువేళ్ళు పెన్నెరుములుగుగోరింట మోదుగ దేవదారు

హ్రస్వపంచమూలములు మహాపంచ మూలములు వీనినొక్కొక్క పరిపరితిమిగను,
యవలు రేగు ఉలవలు ఎందుముల్లంగి వీనిని నాలుగేసిపలములుగను గ్రహించి ద్రోణ
పరిమితికిలమునందు వైచి నిరూహన స్తికి తగినపరిమితిగ మిగులునట్లు కషాయముకాచి
వడగట్టి ఆకషాయమునందు అతిమధురము మ్రంగకాయలు సహప చెంగల్వకొప్పు
పిప్పళ్ళు వస కొడిపాలవిత్తులు రసాంజనము ప్రేంఖణము కురాసానివాము వీని
యొక్క కల్కమును బెల్లము నెయ్యి తైలము తేనె పాలు మాంసరసము పులి
కడుగు సైంధవలవణమువీనినిచేర్చి దానితో వ స్తినిచేయిం
చినయెడల శుక్రము మూత్రము పురీషము వీనియొక్క బంధము, వాతజగుల్మము,
హృద్రోగము, కడుపుబ్బరము, బ్రధ్నమనెడివ్యాధి పార్శ్వములును పృష్ఠప్రదేశమును
కటిప్రదేశమును బిగపట్టినట్లుండుట, సంజ్ఞానాశము, బలముక్షీణించుట ఇవినశించును.

మూ॥ హపుషార్థకుడవో ద్విగుణార్థక్షుణ్ణయవః క్షీగోదక సిద్ధః
క్షీర శేషో మధుఘృత తైలలవణయతో వ స్తిః సర్వాజ్ఞవిస్మృత వాతర క్తస
క్తవిణ్మృత స్త్రీభేదితహితో వాతహవోబుద్ధిమేధాగ్ని బలజననశ్చ॥ 21॥

అ॥ బోడతరిమును అర్ధకుడవ పరిమితిగను, సగమునలియగొట్టబడిన యవలను
కుడవపరిమితిగను గ్రహించి పాలు ఉదకము వీనియందు వేసి పాలుమిగులునట్లుకాచి
అందు తేనె నెయ్యి నూనె సైంధవలవణము వీనినిచేర్చి దానితో వ స్తినిచేయించిన
యెడల సమస్తానయవములను దునువ్యాపించిన వాతర క్తము, పురీషముయొక్కయు
మూత్రముయొక్కయు బంధము వీనియందు హితకరముగ నుండును. మరియు స్త్రీ
సంగముచేకృశించినవారలకు హితకరముగ నుండును. వాతమును హరింపచేయును.
బుద్ధి మేధాశక్తి జాతరాగ్ని వీనికి బలమును కలిగించును.

మూ॥ హ్రస్వపంచ మూలీకషాయః క్షీగోదక సిద్ధః సిప్పలీ
మధూకమదన కల్కీకృతః సకుడఘృత తైలలవణః క్షీణవిషమజ్వర
కర్షితస్య వ స్తిః ॥ 22॥

అ॥ పాలనోడను ఉదకముతోడను సిద్ధముచేయబడిన హ్రస్వపంచమూలముల
యొక్క కషాయమునందు పిప్పళ్ళు అతిమధురము మ్రంగకాయలు వీనియొక్క కల్క
మును, బెల్లము నెయ్యి తైలము సైంధవలవణము వీనినిచేర్చి దానితో వ స్తిని చేయిం
చినయెడల క్షీణించినవారికిని విషమజ్వరముచే కృశించినవారికి హితకరముగ నుండును.

మూ॥ బలాతిబలాపామా గ్నత్విగుష్టాష్టపలార్థక్షుణ్ణయ వాఙ్జాలిక
షాయః పూర్వవద్వ స్తిః స్థవిరదుర్బలక్షీణశుక్రరుధిరాణాం పథ్యతమః॥

అ॥ ముత్తవపులగము పెదముత్తవపులగము ఉత్తరేణిదూలగొండి వీనినిఎనిమిది
పలములుగను, సగమునలియగొట్టబడిన యవలను నాలుగుపలములపరిమితిగనుగ్రహించి
కషాయముకాచి దానితో పైనచెప్పబడినవిధమున వ స్తినిచేయించినయెడలవృద్ధులకును
దుర్బులకును క్షీణించినశుక్రముర క్తము ఇవికలవారికిని హితకరముగ నుండును.

మూ॥ ఒలామధుకవిదారీదర్భమూలమృద్వీకాయవైః కషాయమాజేన పయసా పక్త్వా మధుకాక్షకల్కితం సమధుఘృత సైన్ధవం జ్వరాక్రేభ్యో వస్తిం దద్యాత్ ॥24॥

అ॥ ముత్తవపులగము అతిమధురము నేలగుమ్మడు దర్భవేషు ద్రాక్షపండ్లు యాకులు వీనితోడను మేకపాలతోడను కాచబడిన కషాయమునందు అతిమధురము యొక్కయు తానికాయయొక్కయు కల్కమును, తేనె నెయ్యి సైంధవలవణము వీనిని చేర్చి దా తో జ్వరితులకు వస్తిని చేయింపవలయును.

మూ॥ శాలీపర్ణిప్పశ్చి పర్ణిగోక్షురకక్కోలకాశ్మర్యపరూషక ఖర్జూర ఫలమధూక పుష్పైః జాక్షీరజలప్రస్థాభ్యాం సిన్ధః కషాయః పిస్పలీమధుకోత్పలకల్కితః సఘృతసైన్ధవః క్షీణేన్ద్రియవిషమజ్వర కర్చితస్య వస్తిః శస్త్రః ॥25॥

అ॥ ముయ్యాకుపాన్న కోలపాన్న పల్లేరు తక్కోలములు పెద్దుమ్మడు చిట్టిత ఖర్జూర పండ్లు ఇప్పపువ్వు వీనిని రెండుప్రస్థములపరిమితిగల మేకపాలు జలము వీనిని గ్రహించి కషాయమును కాచి అందుపిప్పశ్చు అతిమధురము నల్లకలువ వీనియొక్క కల్కమును, నెయ్యి సైంధవలవణము వీనిని చేర్చి వస్తినిచేయించినచో క్షీణించిన ఇంద్రియశక్తి కలిగినవారికిని విషమజ్వరముచే కృశించినవారికిని హితకరముగ నుండును.

మూ॥ స్థిరాదిపశ్చిమూలీపశ్చిపలేన శాలిషష్టికయవగోధూమమాషకషాయపశ్చిప్రస్థతేన ఛాగపయః శృతం పాదశేషం, కుక్కుటాణ్డరసమధుఘృతశర్కరాసైన్ధవసౌవర్చలయుక్తో వస్తిర్వృష్య తిమో బలనరి జననశ్చ । ఇతి యాపనావస్తయో ద్వాదశ ॥ కల్పశ్రేష శిఖిగోనర్దహంసాణ్డరసేషు న్యాయత్ ॥27॥

అ॥ హృస్వపంచమూలములను అయిదుపలములుగను, శాలిధాన్యము షష్టికధాన్యము యవలు గోధునులు మినుములు వీనియొక్క కషాయమును పదిపలములుగను గ్రహించి మేకపాలనుచేర్చి నాల్గవంతు మిగులునట్లు కషాయమును కాచి అందు కోడిగుడ్డరసము తేనె నెయ్యి పంచదార సైంధవలవణము సౌవర్చలలవణము వీనిని చేర్చి దానితోచేయబడువస్తి శుక్రవృద్ధిని ఒలమును వర్ణమును కలిగించునదిగ నుండును. ఇట్లు పండ్రెండువిధములగు యాపనవస్తులు చెప్పబడినవి. ముయ్యాకుపాన్న మొదలగు ద్రవ్యముల చే చేయబడువస్తియందు కోడిగుడ్డయొక్కరసమునువలెనే నెమలి సారస పక్షి హంస వీనియొక్క గుడ్డరసములనుగూడ చేర్చి వస్తులను చేయింపవచ్చును.

మూ॥ సత్తిత్తిరిః మయూర రాజహంసపశ్చిమూలీసిన్ధపయః శత కసుమమధుక రాస్నాకుటజఫలపిప్పలీకల్కః ఘృతతైలగుడసైన్ధవ యుక్తో వస్తిర్బలవర్ణశుక్రజననో రసాయనశ్చ ॥28॥

అ॥ అత్తిరిపక్షి నెమలి రాజహంస వీనియొక్క మాంసములతోడను పంచ మూలములతోడను సిద్ధముచేయబడిన పాలయందు సదాప అతిసుధురము సన్నరాన్నము కొడిసెపాలవిత్తులు పిప్పళ్ళు వీనియొక్క కల్కమును, నెయ్యి తైలము బెల్లము సైంధవలవణము వీనిని చేర్చి చేయబడు వస్త్రీ బలమును వర్ణమును శుక్రమును వృద్ధినిొందించును. మరియు రసాయనముగ నుండును.

మూ॥ ద్విపశ్చమూలీ కక్కుటరససిద్ధం పయః పాద శేషం పిప్పలీమధూక రాన్నామదనమధుకకల్కం శర్కరామధుఘృతయుక్తం స్త్రీష్వతి కామానాం బలజననో వస్త్రీః ॥29॥

అ॥ దశమూలములయొక్కక పాయము కొడియొక్కమాంసరసము వీనిని చేర్చి నాల్గవంతు మిగులునట్లుల కాచబడిన పాలయందు పిప్పళ్లు ఇప్పపువ్వు సన్నరాన్నము మ్రంగకాయలు అతిసుధురము వీనియొక్కకల్కమును. పంచవార తేనె నెయ్యి వీనిని చేర్చిచేయబడు వస్త్రీ స్త్రీలయందధికముగ కామముగలవారలకు బలమును కలిగించును.

మూ॥ మయూరమపి త్తపక్షపాదాస్యాస్త్రం కృత్వా స్థిరాదిభిః పలికైః సజలే పయసి పక్త్వా క్షీరశేషం మదనవిదారీపిప్పలీశతకుసు మామధూకకల్కీకృతం మధుఘృతసైన్ధవయుక్తం వస్త్రీం దద్యాత్, స్త్రీష్వతిప్రసక్తక్షీణేన్ద్రియేభ్యో హితో బలవర్ణకరః ॥30॥

అ॥ పిత్తకోశము రెక్కలు పాదములు ముక్కు ప్రేగులు ఇవి తీసివేయబడిన నెమలిని, ఒక్కొక్కపలపరిమితకల హ్రస్వపంచమూలములను నీటితోకూడిన పాలయందు చేర్చి పాలుమిగులునట్లుగ కాచి అందు మ్రంగకాయలు నేలగుమ్మడు పిప్పళ్ళు సదాప ఇప్పపువ్వు వీనియొక్క కల్కమును, తేనె నెయ్యి సైంధవలవణము వీనిని చేర్చి చేయబడు వస్త్రీ స్త్రీలయందలి అధికసంగమముచే క్షీణించిన ఇంద్రియశక్తికల వారలకు హితకరముగ నుండును మరియు బలమును వర్ణమును కలిగించును.

మూ॥ కల్పశైచ్చ విష్కరప్రతుదప్రసహమ్బుచ రేషుస్యాత్, అక్షీగో గోహితాదిషు నుత్సేషు చ ॥31॥

అ॥ నెమలినిచేర్చి వస్త్రీనిచేయువిధముననే విష్కరములును ప్రతుదములును ప్రసహములును అంబుచరములును నగు మృగములను పక్షులనుగూడ చేర్చి వస్త్రీని చేయవచ్చును. గోహితము మొదలగుమత్స్యములతో వస్త్రీని సిద్ధము చేయునప్పుడు అందు పాలను చేర్చగూడదు.

మూ॥ గోధానకలమూర్జారమూషికశల్లకమాంసానాం దశపలాన్భాగాన్ సపశ్చమూలాన్పయసి పక్త్వా తల్పయఃపిప్పలీఫలకల్క సైన్ధవసౌవర్చలశర్కరామధుఘృతైలయుక్తోవస్త్రీర్బల్యో రసాయనః క్షీణక్షతస్య సన్ధానకగో మధితోరస్కరథగజహయథగ్నవాతబలాసక

ప్రభృత్యైదాన ర్తవతస క్తమూత్రవర్చఃశుక్రాణాం హితతమశ్చ॥ 32॥

అ॥ ఉడుము ముంగిస పిల్లి ఎలుక ఏడుపంది వీనియొక్క మాంసములను పది పలములుగను దశమూలములను గ్రహించి పాలయందు వేసి కాచి ఆ పాలయందు పిప్పళ్ళయొక్కయు మ్రుంగకాయయొక్కయు కల్కమును, సైంధవలవణము సౌవ ర్చలలవణము పంచదార తేనె నెయ్యి తైలము వీనిని చేర్చి దానితో చేయింపబడిన వస్త్ర బలమును కలిగించునదిగను రసాయనముగను క్షతక్షీణులకు సంధానమును కలిగించునదిగను నుండును. అభిఘాతమునొందినవక్షస్థలముకలవారలకును, రథములు ఏనుగులు గుర్రములు వీనిచే భగ్నమైనశరీరముకలవారలకును, వాతబలాసకము మొదలగు వ్యాధులు ఉదావర్తవతము మూత్రమును పురీషమును శుక్రమును బంధింపబడుట ఇవి కలవారలకును హితకరముగ నుండును.

మూ॥ కూర్మాదీనామన్యతమవిశితసిద్ధం పయో గోవృషనాగ హయనక్రహ సకుక్కుటాణ్డరసమధుఘృతశర్కరా నైన్ధవేక్షురకాత్మ గుప్తాఫలకల్క-సంస్పృష్టో వస్త్రీర్వృద్ధానామపి బలజననః॥ 33॥

అ॥ తాజేలు మొదలగు జలచరములలో దేనియొక్క మాంసముతోనైనను సిద్ధముచేయబడిన పాలయందు ఎద్దు ఏనుగు గుర్రము మొసలి హంస వీనియొక్క మాంసరసమును, కోడిగ్రడ్డరసమును, తేనె నెయ్యి పంచదార సైంధవలవణము వీనిని, గొబ్బివిత్తులు దూలగొండివిత్తులు వీనియొక్క కల్కమును చేర్చి చేయబడిన వస్త్రీ వృద్ధులకుకూడ బలమును కలిగించును.

మూ॥ గోవృషబస్తవరాహన్యషణకర్కటచటకసిద్ధం క్షీరము చ్చటకేక్షుర కాత్మగుప్తామధుఘృతయృతం కించిల్ల వణితం వస్త్రీః॥ కర్కటకం సశ్చట కాణ్డరసయుక్తో సమధుఘృతశర్కరో వస్త్రీరైత్యేతే వస్త్రయః పరమవృష్యాః॥ 34॥

అ॥ ఎద్దు మేక పంది వీనియొక్కవృషణములతోడను కర్కటపక్షియొక్కయు పిచ్చుకయొక్కయు మాంసముతోడను సిద్ధముచేయబడిన పాలయందు నాగరముస్తలు గొబ్బివిత్తులు దూలగొండివిత్తులు వీనియొక్క కల్కమును తేనెను నేతిని కొంచెము సైంధవలవణమును చేర్చి దానితో చేయబడు వస్త్రీయు కర్కటపక్షియొక్క మాంస రసమునందు పిచ్చుకయొక్క గుర్రడ్డరసమును తేనె నెయ్యి పంచదార వీనిని చేర్చి దానితో చేయబడు వస్త్రీయు అధికమగు శుక్రవృద్ధిని కలిగించును.

మూ॥ ఉచ్ఛటకేక్షుర కాత్మగుప్తాశృతక్షీరప్రతిభోదనానుపానా త్రీశ్రతగామినం నరం కుర్యుః॥ 35॥

అ॥ నాగరముస్తలు గొబ్బివిత్తులు దూలగొండివిత్తులు వీనితో కాచబడిన పాలను భోజనము చేసినపుడెల్లను త్రాగుచుండినచో ఆనస్తులు ౨ నేకమండిస్త్రీలతో రమించు శక్తిగలవారినిగ చేయును

మూ॥ దశమూలమయూరహంసగుక్కుటక్వాథాత్పిష్ఠాపగ్నిస్త
తం తైలఘృతవసామజ్జచతుష్పగ్నిస్తతయుక్తం శతపుష్పాయుస్తహపుష్ప
కల్కికృతః సలవణో వస్త్రీః పాదగుల్ఫోఽనుజఙ్ఘాత్రికవజ్రణనస్త్రీ
వృషణానిలరోగహరః ॥ మృగకషిక్రానూపబిలేశయానామేతేనైవ
కల్పేన వస్త్రయోదేహాః ॥ ౩౩ ॥

అ॥ దశమూలములు నెమలి మౌంసము హంసమౌంసము తోడిమౌంసము వీని
యొక్క కషాయమును పదాలములుగను తైలము నెయ్యి వస మజ్జ వీనిని ఎనిమిదిపల
ములుగను గ్రహించి అంగు సదాపనుగము నలు బోడసరకు వీనియొక్క కల్క
మును సైంధవలణమును చేర్చి దానితో వస్త్రీని చేయించినయెడల పాదములు చీల
మండలు తొడలు మోకాళ్ళు పిక్కలు త్రికప్రదేశము గజ్జలు వస్త్రీప్రదేశము వృష
ణములు వీనియందు కలుగు వాతరోగములు హరించును. ఈకల్పముననుసరించియే
మృగములు విష్కిరములు ఆనూపజంతువులు బిలేశయములు వీనియొక్క మౌంసము
లతో సిద్ధముచేయబడిన కషాయములతోగూడ వస్త్రులను చేయింపవచ్చును.

మూ॥ మధుఘృతద్విప్రస్రతం తుల్యోష్ణోదకం శతపుష్పార్ధ
పలం నైన్ధవార్ధాక్షయక్తో వస్త్రీర్దీపనో బృహణో బలవర్ణకరో నిరు
పద్రవో వృష్యతమో రసాయనః క్రిమికృష్ణోదావర్తగుల్మగోష్ఠబద్ధ
ప్లీహమేహహరః ॥ తద్వత్సమధుఘృతః నయస్త్యో వస్త్రీః పూర్వ
కల్పేన బలవర్ణ కరో వృష్యతమో నిరుపద్రవో వస్త్రీః పూర్వ
కల్పేన బలవర్ణ కరో వృష్యతమో నిరుపద్రవో వస్త్రీమేధపాకపరి
కర్తికామూత్రకృచ్ఛ్రిపిత్తవ్యాధిహరో రసాయనశ్చ ॥ మధుఘృతా
భ్యాం మాంసరసతుల్యో మస్తాక్షయక్తః పూర్వస్త్విర్బలాసపాద
హర్షగుల్మజానూరునికుఞ్చన వస్త్రీవృషణమేధక్రికోరుప్రష్మశూలవారః

అ॥ తేన నెయ్యి వీనిని నాలుగుపలములుగను ఉష్ణోదకమును నాలుగుపలములు
గను సదాపను అర్ధపలముగను సైంధవలణమును అరకరముగను గ్రహించి
దానితో చేయబడు వస్త్రీ దీపనముగను బృహణముగను బలము వర్ణము వీనిని కలి
గించునదిగను ఉపద్రవములను కలిగింపనిదిగను వీర్యవృద్ధిని చేయునదిగను రసాయన
ముగను నుండును. మరియు క్రిములు క్షుము ఉదాపర్తము గుల్మము అర్భస్సు
బ్రద్ధము నెడివ్యాధి ప్లీహవ్యాధి ప్రమేహము వీనిని హరింపజేయును. ఈకల్పమునను
సరించియే తేనె నెయ్యి సమానముగు పాలు వీనితో గూడిన వస్త్రీని చేయించినచో
అదిబలము వర్ణము వీనిని కలిగించునదిగను వీర్యవృద్ధిని చేయునదిగను ఉపద్రవము
లను కలిగింపనిదిగను ఉండును. మరియు వస్త్రీపాకము మేధపాకము పరికర్తికము
మూత్రకృచ్ఛ్రిము పిత్తవ్యాధులు వీనిని హరింపజేయును. రసాయనముగ నుండును.
ఈకల్పముననుసరించియే తేనె నెయ్యి సమానముగు మాంసరసము కర్ష పరిమితిగల
తుంగము నలకల్కము వీనితో గూడిన వస్త్రీని చేయించినయెడల శ్లేష్మము, కాశ్చయం

దలిపగుళ్ళు, గుల్కము మోకాళ్ళు తొడలును ముడుచుకొనిపోవుట, వస్త్ర ప్రదేశము వృషణములు మేడ్తము తీక్రప్రదేశము తొడలు కృష్ణప్రదేశము వీనియందలి శూల వీనిని హరింపజేయును.

మూ॥ సురాసౌవీరక కులత్థమాంసర సమధుఘృతతైలసప్తసృశ్చ
తః ముస్తశతాహ్వాకల్కితః సలవణో వస్త్రీః సర్వవాతరోగహరః॥

అ॥ సురయ నెడిమద్యము సౌవీరకమ నెడిమద్యము ఉలవలక పాయము మాంస రసము తేనె నెయ్యి తైలము వీనిని పదునాలుగు పలములుగ గ్రహించి అందు తుంగ ముస్తలు సదాప వీనియొక్క కల్కమును సైంధవలవణమును చేర్చి దానితో చేయబడు వస్త్రీ సమస్తవాతరోగములను హరింపజేయును.

మూ॥ శిథా ద్విపశ్చముల త్రిఫలాబిల్వమదనఫలకషాయో
గోమూతసిద్ధః కుటజమదనఫలముస్తపాఠాకల్కితః సైన్ధవయవాశూ
కక్షౌద్రతైలయుక్తో వస్త్రీః శ్లేష్మవ్యాధివస్యాటో పవాతశుక్రసజ్గపాణ్డు
రోగాజీర్ణ విసూచి కాలస కేషు దేయ ఇతి ॥43॥

అ॥ దశమూలములు త్రిఫలములు మారేడు మ్రంగకాయలు వీనిని గోమూతము నందు చేర్చి కషాయము కాచి ఆకషాయమునందు కొడిసెపాలవిత్తులు మ్రంగకాయలు తుంగముస్తలు చిరుబొడ్డి వీనియొక్క కల్కమును సైంధవలవణము యవక్షౌద్రము తేనె తైలము వీనిని చేర్చి దానితో వస్త్రీని చేసినచో శ్లేష్మవ్యాదులు, వస్త్రీయందలి ఆటో పము, అపానవాతముబంధించుట, శుక్రము అడ్డగింపబడుట, పాండురోగము, అజీర్ణము, విషూచి, ఆలసకము వీనిని నశింపజేయును.

మూ॥ అరిష్టార్ధ్యం వృష్యతమాన్ స్నేహాన్ వత్సామః ॥44॥

అ॥ పిమ్మట వృష్యతమములగు స్నేహవస్తులను చెప్పుచున్నాము.

మూ॥ శతావరీగుడూచీక్షువిదార్యామలకద్రాక్షాఖర్జూనా
ణాం యస్త్రపీడితానాం రసప్రస్థం పృథగేకైః కంత ద్వద్వైతతైలగోమ
హిష్యజాక్షీరాణాం ద్వాద్వాదద్యాత్, జీవకర్షభకమేదామహమే
దాత్వక్ క్షీరీశృజ్జాటక మధూలకాషధుకోచ్చటకపిప్పలీపుష్కరబీజసి
లోత్పలకదమ్బపుష్పపుణ్డరీక కేసరకల్కాన్ పృషతతరక్షుమాంసకు
ర్కుటచటకచ కోరనుత్తాక్షబర్హిజీవశ్శీవకకలిజ్జవీలహంసానాం రసం
చనామజ్జ్ఞోశ్చ ప్రస్థందత్త్వా సాధయేత్ । బ్రహ్మఘోషశబ్ధపటహ
భేరినినాదైః సిద్ధం సితచ్చత్రకృతచ్ఛాయం గజస్కన్ధమారోహయేద్భ
గవస్తం పృషధ్వజమభిపూజ్య తం స్నేహం త్రిభాగమాక్షికం మజ్గ
లాశీః స్తుతిదేవతార్చనైర్వస్త్రీ గమయేత్ । నృణాం స్త్రీవిహారిణాం
శష్టరేతసాంక్షతక్షీణవిషమద్వారార్తానాం వ్యాపన్న యోనీనాం వద్వ్యా

నాం రక్తగుల్మినాం మృతాపత్యానామనా ర్తవానాం చ స్త్రీణాం
క్షీణమాంసరుధిరాణాం పథ్యతమం రసాయనముత్తమం వలీపలిత
నాశనం విద్యాత్ || 45 ||

అ॥ పిల్లిపీచర తిప్పతీగ చెరకు నేలగుమ్మడు ఉసిరికపండ్లు ద్రాక్ష పండ్లు ఖర్జూ
రపుపండ్లు వీనినుండి యంత్రముచే తీయబడినరసములను ప్రత్యేకముగ ఒక్కొక్క
ప్రస్థపరిమితిగను, నెయ్యి తైలము ఆవుపాలు గేదెపాలు మేకపాలు వీనిని ప్రత్యేక
ముగ రెండేసిప్రస్థములుగను, జీవకము ఋషభకము మేవ మను మేవ పాలనేలగుమ్మ
డు పరికగడ్డలు ఇప్ప అతిమధురము తుంగముస్తలు పిప్పళ్ళు మెట్టతామరవిత్తులునల్ల
కలువ కడిమిపువ్వులు పద్మ కేసరములు వీనియొక్క కల్కములను దుప్పి నీవంగి వీని
యొక్కమాంసమును కోడి పిచ్చుక చకోర పక్షి కోకిల నెమలి వెన్నెలపురుగుడిగు
పిచ్చుక నీలహంసలు వీనియొక్క మాంసరసమును వస మజ్జ వీనిని ప్రస్థపరిమితిగను
గ్రహించి తయారుచేయవలయును. వేదఘోషలు శంఖములు పటవాములు భేరులు
వీనియొక్క శబ్దములతో సిద్ధముచేయబడిన ఆస్నేహమును తెల్లని ఛత్రముతో
కూడిన ఏనుగమూపునందు ఉంచవలయును, పిమ్మట భగవంతుడగు శివుని పూజించి
ఆ స్నేహమునందు మూడవవంతు తేనెను చేర్చి మంగళశకరములగు ఆశీర్వాచనములు
స్తోత్రములు దేవతార్చనములు వీని నాచరించుచు ఆ స్నేహముతో వస్త్రీని చేయింప
వలయును స్త్రీలతో అధికముగ రమించునట్టియు క్షీణించిన శుక్రముకలిగినట్టియు
క్షతక్షీణముచేతను విషమజ్వరముచేతను పీడింపబడుచున్నట్టియుమనుజులకునుయోని
వ్యాపత్తులు కలిగినట్టియువంధ్యులుగనున్నట్టియు రక్తగుల్మముః కలిగినట్టియు చనిపోవు
చున్నసంతానముకలిగినట్టియు అర్తవ సావములేనట్టియు మాంసమునురక్తమునుక్షీణం
చినట్టియు స్త్రీలకును ఈ వస్త్రీ హితకరముగ నుండును మరియు ఉత్తమమైన రసా
యనముగను వలీపలితములనునశింపజేయునదిగను నుండును

మూ॥ బలాగోక్షురక రాస్నాశ్వచన్దాశ తావరీసహచరాణా
శతం శతమాయోజ్య జలద్రోణశ తే ప్రసాధ్య తస్మిన్ జలద్రోణావ
శేషే రసే వస్త్రపూతే విదార్యామలకస్వంసయోర్బస్తమహిషవరా
హవృషశక్కుటబర్హిహంస కారణ్ణవసారసానాం ఘృత తైలయోశ్చై
కైకం పృథక్ ప్రస్థమష్టే ప్రస్థాన్ క్షీరస్య దత్త్వా చన్దనమధుక
మధూలికాత్వో క్షీరీబిసమృణాలోత్పలపటోలఫలాత్మగుప్తాదనవాకితా
లమజ్జాఖర్జూరమృద్వికాతామలకీకణ్ణ కారీజీవకర్ష భక్షుద్రీసహమహాసహ
శతాః రీమేదామహామేదాపిప్పలీప్రీ బేరత్వో పత్రకల్లాంశ్చదత్త్వాసాధ
యేత్ | బ్రహ్మఘోషాదినా విధినా తస్మిన్ధం వస్త్రీమాదద్యాత్ |
తేః స్త్రీశితంగచ్ఛేత్ న చాత్రాస్తేవిహారాహారియస్త్రీణాక్వచిత్ |
ఏష వృష్యో వన్యో బృంహణ ఆయుష్యో వలీపలితనుత్ | క్షతక్షీణ

నష్టశుక్రవిషమజ్వారాంతానాం వ్యాపన్నయోనీనాం చ పథ్యతమః || 46 ||

అ॥ ముత్తనఫలము పల్లెరు సన్నరాన్నము పెన్నేరు పిల్లిపీచరగోరింట వీనిని పృత్యేకము నూరేసిపలములుగ గ్రహించి నూరుద్రోణములపరిమితిగల జలమునందు జేర్చి ఒకప్రోణము మిగులునట్లు కాచి వడియగట్టి ఆకషాయమునందు నేలగుమ్మడు ఉసిరికపండ్లు వీనియొక్క రసమును మేకపోతు దున్నపోతు పంది ఎద్దు కొడి నెనులి హంస కన్నెలేడి బెగ్గురుపక్షి వీనియొక్క మాంసరసమును ఘృతమును తైలమును వీనిని పృత్యేకము ఒక్కొక్కప్రస్థముగను పాలను ఎనిమిదిప్రస్థములుగను కలిపి చందనము యష్టిమధుకము ఇప్పపువ్వు పాలగుమ్మడు తామరబిసములు తామరతూండ్లు నల్లకలువ చేదుపొట్లకాయ దూలగొండి నల్లపువ్వులగోరింట తాటిగుంజు ఖర్జూరపండ్లు ద్రాక్ష పండ్లు నేలఉసిరిక వాకడు జీవకము ఋషభికము కారుపెసర కారుమినుము పిల్లి పీచర మేద మహామేద పిప్పళ్ళు కరువేరు దాచెనచెక్క ఆకుపత్రివీనియొక్క కల్కములను చేర్చి తయారుచేయవలయును. వేదఘోషలు మొదలగువిధిననుసరించి తయారు చేయబడిన ఆస్తీహామతో వస్త్రీని చేయించినచో నూరుమందిస్త్రీలతో రమింపగలుగును. ఈవస్త్రీని చేయించినప్పుడు ఆహారవిహారములయందు నియమము అవసరములేదు. ఈవస్త్రీ శుక్రమునువృద్ధిచేయునదిగను వర్ణమునుకలిగించునదిగను బృంహణముగను ఆయువును వృద్ధిచేయునదిగను వలఫలితములను నశింపచేయునదిగను నుండును. మరియు తుత తీక్షణలకును తీక్షించినశుక్రముగల వారికిని విషమజ్వరముచే పీడింపబడుచున్నవారికిని యోనిదోషములుగల స్త్రీలకును హితకరముగనుండును.

మూ॥ సహచరపలశతముదకముదక ద్రోణచతుష్టయే పక్వా ద్రోణశేషే రసే సువూతే విదారీతురసప్రస్థాభ్యామష్టగుణక్షీరం ఘృతతైలప్రస్థం బలామధుకమధూకచందనమధూలి కాసారివామేదా మహామేదా కాకోలీ క్షీర కాకోలీ పయస్యాఽగురుమజ్జిష్ఠావ్యాఘ్రనఖశ టీసహచరసహస్ర వీర్యానరాజ్ఞలోధాగ్రాణామక్షమాతై గ్రిద్విగుణశర్కరైః కల్కైః సాధయే దృహ్నాఘోషాదినా విధినా । తత్ప్రిద్ధం వస్త్రీం దద్యాత్, ఏష సర్వగోగహగో రసాయనో లలితానాం శ్రేష్ఠోఽన్తః పురచారిణాం క్షుతక్షయవాతపిత్తవేదనాశ్వాసకాసహరస్త్రిభాగమా క్షీకోఽకాలవలీపలితనుత్ వర్ణరూపబలమాంసశుక్రవర్ధనః || 47 ||

అ॥ నూరుపలములగోరింటను నాలుగుద్రోణములనీటియందు నాల్గవంతుమిగులు నట్లు కాచి బాగుగవడియకట్టబడిన ఆకషాయమునందు నేలగుమ్మడురసము చెఱుగు రసము వీనిని రెండుప్రస్థములుగను, పాలను ఎనిమిదిప్రస్థములుగను, ఘృతము తైలము వీనిని ఒకప్రస్థముగను, ముత్తనఫలము ఆతిమధురము ఇప్ప చందనము నీటియష్టిమధుకము సుగంధపాల మేద మహామేద కాకోలీ క్షీరకాకోలీ పాలగుమ్మడు కృష్ణాగురు మంజిష్ఠ వ్యాఘ్రనఖమనెడిదుంపవిశేషము కచోరములు గోరింట గరికె దాచెనచెక్క లాద్దుగ వీనియొక్కకల్కములను ఒక్కొక్కకర్ణముగను, పంచదారను రెండుకర్ణ

ములుగను కలిపి వేదఘోషలు మొదలగు విధులననుసరించి తయారుచేయవలయును. బాగుగ తయారైన ఆస్నేహముతో చేయబడు వస్త్రీ సమస్తరోగములను హరించునది గను రసాయనముగను అంతఃపురమునందు నివసించునుందరులకు హితమునుకలిగించు నదిగను నుండును. మరియు తృతీయ వాతవికారములు పితృవికారములు శ్వాస శాస వీనిని హరినిపచేయును. ఈస్నేహములో మూడవవంతు తేనెను కలిపినచో ఇది అకాలమునందుజనించు వశులను ఫలితమును నశింపచేయునదిగను వర్ణము రూపము బలము మౌంసము శుక్రము వీనిని వృద్ధినిొందించునదిగను నుండును.

మూ॥ ఇత్యేతే రసాయనాః స్నేహవస్తయః సతి విభవే శత పాకాః సహస్రపాకా వా కాగ్యా వీర్యబలాధానార్థమితే ॥ 48 ॥

ఆ॥ రసాయనములగు ఈస్నేహములను సంపత్తున్నచో నూరుసారులుగాని వెయ్యిసారులుగాని పాకముచేసినయెడల అధిశమగుశక్తికలవిగ నగును.

మూ॥ ఇత్యేతే వస్తయః స్నేహశ్చక్తాః ప్రాణిషు సజ్జితాః | సుస్థానామాతురాణాః చ వృద్ధానాం చావిరోధినః ॥ అతివ్యవాయ శీలానాం శుక్రమా సబలప్రదాః | సర్వరోగప్రశమనాః సర్వేష్వు తుషు యాగికాః ॥ నారీణామప్రజాతానాం సరాణాం చాప్యపత్యదాః | ఉభయార్థకరా దృష్టాః స్నేహవస్త్రీవిరూహయోః ॥ 51 ॥

ఆ॥ మనుజులకు హితకరములుగ చెప్పబడిన ఈస్నేహవస్తులు ఆరోగ్యవంతుల కును రోగులకును వృద్ధులకును చెరుపునుకలిగింపనవిగను, అధిక మైథునము నాచరించు స్వభావముకలవారలకు శుక్రమును బలమును మౌంసమును వృద్ధినిొందించునవిగను, వ్యాధులను నశింపచేయునవిగను, సమస్తముతువులయందు నుపయోగింపతగినవిగను, సంతానములేని స్త్రీలకును పురుషులకును సంతానమునుకలిగించునవిగను, స్నేహవస్త్రీ యొక్కయు నిరూహవస్త్రీయొక్కయు ప్రయోజనములను చేయునవిగను నుండును.

యాపనాదివస్తులను చేయించునప్పుడు విర్జింపతగినవి.

మూ॥ వ్యాయామో మైథునం మద్యం మధూని శిశిరామ్బు చ | సంభోజనం రథక్షోభో వస్త్రీష్వేషేషు గర్హితమ్ ॥ 52 ॥

ఆ॥ యాపనాదివస్తులను చేయించునప్పుడు వ్యాయామము మైథునము మద్య పానము మదురిక సపదార్థములు శీతోదకము అధికభోజనము రథములు మొదలగు యానములచే కలుగు క్షోభము వీనిని విసర్జింపవలయును.

వస్త్రీసంగ్రహము.

మూ॥ శిఖిగోనర్దహంసాణ్డైర్దక్షవద్వస్తయస్త్రయః | వింశతిర్విష్కిరైస్త్రింశత్ప్రతుదైః ప్రసహైర్నవ ॥ వింశతిశ్చ తథా సప్తవింశ తిశ్చామ్బుచారిభిః | నవ మత్యాగిభిశ్చైవ శిఖికల్పేన వస్తయః ॥

దళ సర్కట కాద్యైశ్చ కూర్మక లేన వస్తయః । మృగైః కష్టదై
కోసవింశతిర్విష్కరైర్దశ ॥ అనూపైర్దక్షిణివద్భూతయైశ్చ చతుర్దశ ।
ఏకోనత్రింశదత్యేతే సహ స్నేహాః సమాసతః ॥ పోక్తా విస్తరశో
భిన్నా ద్యే శతేతే యోడశోక్తరే । ఏతే మాక్షికసంయుక్తాః కుర్వన్త్య
తిన్మషం నరమ్ । నాతియోగం న వాయోగం స్తమ్భితాస్తే చ
కుర్వతే ॥ 57 ॥

అ॥ కోడి గుడ్డతో వలెనె నెమలి బెగ్గురుపక్షి హంస వీనియొక్క గుడ్డతో
చేయబడు వస్తులు మూడును, విష్కరములతో చేయబడునవి ఇరువదియు, ప్రతుడ
ములతో ముప్పదియు, ప్రసహములతో ఇరువదితొమ్మిదియు, జలచరములతో ఇరువది
యేడును, నెమలియొక్క కల్పముననుసరించి చేపలు మొదలగువానితో చేయబడునవి
తొమ్మిదియు, తాబేలుయొక్క కల్పముననుసరించి కర్కటకము మొదలగువానిచే
చేయబడు వస్తులు పదియు, మృగములతో పరునేడును, విష్కరములతో పందొమ్మి
దియు, కోడి నెమలి వీనియొక్క కల్పముననుసరించి అనూపమాంసములతో చేయ
బడునవి పదియు, భూశయములతో పరునాల్గును చెప్పబడినవి. సంగ్రహముఁ చెప్ప
బడినట్టియు స్నేహవస్తులతో గూడి ఇరువదితొమ్మిదైనట్టియు ఈ మాపనాదివస్తులపైన
చెప్పబడిన వస్తులతో విస్తరింపబడి రెండువందలపదునారుగ నగును. ఈ వస్తులయందు
తేనెను చేర్చి ప్రయోగించినచో మనుజుని అధికమైన వీర్యవృద్ధి కలవానినిగ చేయును.
తేనెతో స్తంభింపబడి అతియోగమును గాని అయోగమును గాని కలిగింపవు.

యాపనవస్తులుబయలు వెడలకున్నచో చేయయవలసిన విధి.

మూ॥ మృదుత్వాన్న నివ రేరన్వస్తయశ్చ నిరూహణే సమూ
తై ర్విస్తాభిస్త్యేతైరాస్థాప్యః క్షిప్రమేన చ ॥ 58 ॥

అ॥ యాపనవస్తులు మృదువుగనుండి బయలు వెడలకున్నచో గోమాత్రముతో
కూడిన ఆస్థాపనవస్తులను వెంటనే చేయింపవలయును.

యాపనవస్తులయొక్క అతి సేవన చేకలుగు దోషములు-చికిత్స.

మూ॥ శోఫాగ్ని నాశపాణ్డుత్వశూలార్కః పరికర్తికాః । స్ఫుర్జ్వ
రిశ్చాతినారశ్చ యాపనాత్యర్థ సేవయా ॥ అరిష్టక్షీరశీర్ధ్వాద్యాశ్చ త్రేష్టా
దీపసి క్రియా । యుక్త్యా తస్మాన్ని షేవేతి యాపనాన్న ప్రసజ్జతః ॥ 60 ॥

అ॥ యాపనవస్తులను అధికముగ సేవించినయెడల శోఫాగ్ని మౌంధ్యము పొండు
వ్యాధి శూల అర్కస్సు పరికర్తికము జ్వరము అతిసారము ఇవి కలుగును. అట్లుకలిగి
నప్పుడు అరిష్టములు పాలు శీధువులు మొదలగువానిని సేవింపవలయును. మరియు
దీపనమునుకలిగించు క్రియలను యుక్తి ననుసరించి చేయింపవలయును. యాపనవస్తులను
విసర్జింపవలయును.

అధ్యాయసంగ్రహము.

మూ॥ ఇత్యుచ్చైచ్రాభిష్యపూర్వాణాం వ్యాపదః సచికిత్సితాః।
విస్తరేణ పృథక్ ప్రోక్తాస్తేభ్యో రక్షేన్నరం సదా ॥6॥

అ॥ ఈఅధ్యాయమునందు — బిగ్గరగమాట్లాడుట మొదలగువానివలనకలుగు వ్యాపతులును వానియొక్క చికిత్సలును ప్రత్యేకముగ విస్తరించి చెప్పబడినవి. అట్టి వ్యాపతులనుండి మనుజుని ఎల్లప్పుడును రక్షింపవలయును.

స్థానసంగ్రహము.

మూ॥ కర్మణాం వమనాదీనామసమ్యక్కరణాపదామ్ । య
తోక్తం సాధనం స్థానే సిద్ధిస్థానం తదుచ్యతే ॥6॥

అ॥ సరిగప్రయోగింపబడని వమనాదికర్మలవలన కలుగు వ్యాపతులును వాని యొక్క సిద్ధులును (చికిత్సలును) ఈ స్థానమునందు చెప్పబడినవి. అందువలన ఈ స్థానము సిద్ధిస్థానమని చెప్పబడుచున్నది.

గ్రంథసంగ్రహము.

మూ॥ ఇత్యధ్యాయశతం వింశమాత్రేయముని వాఙ్మయమ్ ॥
హితార్థం ప్రాణేనాం ప్రోక్తమగ్ని వేశేన ధీమతా ॥63॥

అ॥ బుద్ధిమంతుడగుఅగ్ని వేశునిచే ప్రాణులయొక్క హితముకొరకు ఆత్రేయునిచే చెప్పబడినట్టియు నూటఇరువది అధ్యాయములతో గూడినట్టియు ఈగ్రంథము చెప్పబడినది.

గ్రంథపఠనఫలము.

మూ॥ దీర్ఘమాయుర్యశః ప్రజ్ఞామారోగ్యం చాపి పుష్కలమ్।
సిద్ధిం చానుత్తమాం లోకే ప్రాప్నోతి విధినా పఠన్ ॥64॥

అ॥ ఈగ్రంథమును విధిప్రకారము పఠించినచో దీర్ఘమైన ఆయువును కీర్తిని అధికమైనప్రజ్ఞను పుష్కలమైన ఆరోగ్యమును లోకమునందు అత్యుత్తమమైన కార్యసిద్ధిని పొందును.

మూ॥ విస్తారయతి లేశోక్తం సంక్షిపత్యతివిస్తరమ్ । సంస్కర్తా
కురుతే తన్త్రం పురాణం చ పునర్నవమ్ ॥ అతస్తన్తోత్తమమిదం
చరకేణాతిబుద్ధినా । సంస్కృతం తత్తు సంసృష్టం విభాగేనోపలక్ష్యతే॥
అఖణ్డార్థం దృఢబలో జాతః పశ్యన్దే పురే । కృత్వా బహుభ్యస్త
స్త్రేభ్యో విశేషాచ్చ బలోచ్చయమ్॥ సప్తదశౌషధాధ్యాయసిద్ధికలై
రపూరయత్ ॥ ఇదమన్యూనశబ్దార్థం తన్త్రం నోపవివర్జితమ్ । షట్త్రిం
శతా విచిత్రాభిరూపితం తన్త్రయుక్తిభిః ॥68॥

అ॥ సంస్కర్త - సంగ్రహముగ చెప్పబడినశాస్త్రమును విస్తరింపచేయును. మిక్కిలివిస్తారముగ చెప్పబడినదానిని సంక్షేపింపచేయును. పురాతనమైనదానిని నవీన

మైనదానినిగ చేయును. అందువలన, బుద్ధిమంతుడగుచరకుడు ఉత్తమమైన ఈతంత్రమును సంస్కరించెను. అట్లు సంస్కరింపబడిన ఈతంత్రము విభాగముగ తెలియబడుచున్నది. అఖండమైన ప్రయోజనముకల ఈతంత్రమును పంచనదనునుపట్టణమునందు జన్మించిన దృఢబలుడు ఇతరతంత్రములకంటె మిక్కిలిశ్రేష్ఠమైనదానినిగ చేసెను. చికిత్సాస్థానమునందలి తుది పనులేడు అభ్యాసములచేతను, కల్పస్థానముచేతను, సిద్ధిస్థానముచేతను పూరించి న్యూనములుకాని శబ్దములును అర్థములును కలదానినిగను, దోషములులేనిదానినిగను, విచిత్రములైన ముప్పదియారుశాస్త్రముక్తులతోకూడినదానినిగను చేసెను.

ALNO. 4932 తంత్రయుక్తులు. 615. 534
IKR1

మూ॥ తత్రాధికరణం యోగో హేత్వర్థః పదస్య చ ॥
ప్రదేశోద్దేశనిర్దేశ వాక్య శేషాః ప్రయోజనమ్ । ఉపదేశాపదేశాతిదేశా
శ్ధాపత్తినిర్ణయాః ॥ ప్రజ్ఞాకాంతనై కాంతాః సాపవర్గో విపర్యయః ।

పూర్వపక్షవిధానానుమతవ్యాఖ్యానసంశయాః ॥ అతీతానాగతావేక్షా
స్వసంజ్ఞోహ్యసముచ్చయాః । నిదర్శనం నిర్వచనం సంనియోగే వికల్ప
నమ్ ॥ ప్రత్యుచ్చార సభోద్ధారః సంభవస్తన్త్రీయుక్తయః । తన్త్రే
వ్యాససమాసాభ్యాం భవన్త్యేతా హి కృతస్స శః ॥ ఏకదేశేన దృశ్యస్తే
సమాసాభిహితాస్తథా ॥ యథామృజవనన్యార్కః ప్రదీపో వేష్మిహో
యథా । ప్రబోధనప్రకాశార్థాస్తథా తన్త్రీస్య యుక్తయః ॥ 75 ॥

అ॥ అధికరణము, యోగము, హేత్వర్థము పదార్థము, ప్రదేశము, ఉద్దేశము, నిర్దేశము, వాక్య శేషము, ప్రయోజనము, ఉపదేశము, అపదేశము, అతిదేశము, అర్థాపత్తి. నిర్ణయము, ప్రసంగము, ఏకాంతము, అనేకాంతము, అపవర్గము, విపర్యయము, పూర్వపక్షము, విధానము, అనుమతము, వ్యాఖ్యానము, సంశయము, అతీతావేక్షణము, అనాగతావేక్షణము, స్వసంజ్ఞ, ఊహ్యము. సముచ్చయము, నిదర్శనము, నిర్వచనము, సంనియోగము, వికల్పనము, ప్రత్యుచ్చారము, ఉద్ధారము, సంభవము అను నముప్పదియారును తంత్రీయుక్తులుగ నుండును. ఇవన్నియు ప్రతితంత్రమునందును విస్తారముగను సంగ్రహముగను నుండును. సంగ్రహముగ చెప్పబడినవి ఏకదేశముగ కనబడుచుండును సూర్యుడు పద్మరసమునకువలెను దీపము గృహమునకువలెను యుక్తులు తంత్రమునకు ప్రబోధమును ప్రకాశమును కలిగియును.

మూ॥ ఏకస్మిన్నపి యస్యేహ శాస్త్రే లబ్ధాస్పదా మతిః । స
శాస్త్రమన్యదప్యాశు యుక్తిజ్ఞత్వాత్ప్రబుధ్యతే ॥ అధీయానోఽపి
శాస్త్రాణి తన్త్రీయుక్త్యవిచక్షణః । నాధిగచ్ఛతి శాస్త్రార్థాన్తథానాభి
గృహ్యయే యథా ॥ దుర్గుహీతం క్షిణోత్త్యేన శాస్త్రం శస్త్రమివా
బుధమ్ । సుగృహీతం తదేవ జ్ఞం శాస్త్రం శస్త్రం చ రక్షతి ॥ 78 ॥

అ॥ ఎవడు ఒక శాస్త్రమును బాగుగ తెలిసికొనియుండునో వాడు యే కులము తెలిసికొనినవాడగుటవలన ఇతర శాస్త్రమునుకూడ శీఘ్రముగ తెలిసికొనకలుగును. భాగ్యములేనివాడు ధనమునుపొందలేనివిధమున తంత్రయు కులము తెలిసికొననివాడు శాస్త్రమును పఠించినను శాస్త్రముయొక్క ప్రయోజనమును పొందజాలడు. సరిగ్ గ్రహింపబడని శాస్త్రము సరిగ్ గ్రహింపబడని శస్త్రమువలె మనుజునకు హానిని కలిగించును. శాస్త్రమును సరిగ్ గ్రహించినచో సరిగ్ గ్రహింపబడిన శస్త్రమువలె రక్షించును.

గ్రంథప్రయోజనము.

మూ॥ ఇదమఖిలమధీత్య సమ్యగ్ధానో విమృశతి యో విమలః ప్రయోగనిత్యః । స మనుజసుఖజీవితప్రదానాద్భవతి ధృతిస్సృతి బుద్ధిధర్మపృద్ధః ॥ యస్య ద్వాదశసాహస్రీ హృది తిష్ఠతి సంహితా । సోఽర్థజ్ఞః స విచారజ్ఞశ్చ క్షిప్రాకుశలశ్చ సః ॥ 80 ॥

అ॥ ఎవడు ఈ గ్రంథమునంతను అధ్యసించి అర్థములను విమర్శించి నిర్మలమైన మనస్సుకలవాడై నిత్యము చికిత్సచేయునో వాడు మనుజునకు సుఖమును జీవితమును కలిగించి ధైర్యము స్మృతి బుద్ధిధర్మము వీనిని అధికముగపొందును. పండ్రెండు శేషశ్లోకములకుల ఈసంహిత ఎవనికి హృదయస్థముగనుండునో అట్టివాడు అర్థములను తెలిసికొనినవాడుగను విమర్శించువాడుగను చికిత్సయందుకుశలుడుగను నుండును.

మూ॥ చికిత్సితం చహ్ని వేశ । స్వస్థాతురహితం ప్రతి యదిహన్తి తదన్యత్ర యన్నేహస్తి న తత్ క్వచిత్ ॥ 81 ॥

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తస్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే సిద్ధిస్తానే ఉత్తర వస్తి సిద్ధిర్నామద్వాదశోఽధ్యాయః ॥

అ॥ స్వస్థులకును రోగికిని హితకరమైన ఏచికిత్స ఈ గ్రంథమునందు చెప్పుబడినదో అదియే ఇతర గ్రంథములయందు కలదు. ఈ గ్రంథమునందు చెప్పుబడినిది ఇతర గ్రంథములయందెచ్చటను లేదు.

ఇద్విధంబున, శ్రీపాదోపనామకకృష్ణమూర్తి శాస్త్రీ ప్రణీతంబైన చరకవీపిక యనెడి చరకసంహితా వ్యాఖ్యానమునందు ఉత్తరవస్తి సిద్ధి యనెడు

ద్వాదశాధ్యాయము సమాప్తము.

—: 0 :—

సిద్ధిస్తానము సమాప్తము.

స్తానషట్కము సమాప్తము.

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

